

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA
O AGIOS GRHGORIOS O PALAMAS

OPERE COMPLETE III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ Γ΄

CUVINTE ÎN APĂRAREA
CELOR CE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΕΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

1, 1; 1, 2; 1, 3; 2, 1; 2, 2; 2, 3

Introducere, traducere și note de
Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristian Chivu,
Cristina-Costena Rogobete, Caliopie Papacioc

Coordonator: Cristian Chivu

EDITURA GÂNDUL APRINS 2015

Tehnoredactare: Larisa Barbu

© Cristian Chivu

Mulțumim d-lui Vasilios Hristou,
fiul profesorului Panagiotis Hristou,
realizatorul ediției critice a *Opereleor*
sfântului Grigorie Palama,
pentru permisiunea de a folosi
și de a publica textul ediției critice
a tatălui său.

Întru pomenirea veșnică
a robului lui Dumnezeu, Gheorghe!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GRIGORIE PALAMAS, sfânt

Opere complete / Grigorie Palama. - București : Gândul aprins, 2013-
15 vol.

ISBN 978-606-93430-1-2

Vol. 3. : Primele două Triade în apărarea isihăștilor / trad., pref., autori
ai notelor: Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristian Chivu. - 2015. - ISBN
978-606-93430-5-0

- I. Coman, Cornel (trad. ; pref.)
- II. Tănăsescu, Adrian (trad. ; pref.)
- III. Chivu, Cristian (trad. ; pref.)

ABREVIERI

ΒΕΠΕΣ	Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων
CC	<i>Corpus Christianorum</i>
CFHB	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i>
ΕΠΕ	Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας
Ε.Θ.Σ.Π.Θ	Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
GA	<i>Editura Gândul Aprins</i>
GCS	<i>Die griechischchristlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte</i>
GOThR	<i>Greek Orthodox Theological Review</i>
FG	<i>Filocalia Greacă</i>
FR	<i>Filocalia Românească</i>
Mansi	<i>T. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection</i>
OCA	<i>Orientalia Christiana Analecta</i>
PG	J. P. Migne, <i>Patrologia Graeca</i>
PL	J.P. Migne, <i>Patrologia Latina</i>
PTS	<i>Patristische Texte und Studien</i>
SC	<i>Sources Chretiennes</i>
WBS	<i>Wiener Byzantinistische Studien</i>

Gnoza filosofică, gnoza teologică și gnoza teoptică după Grigorie Palama

„nu totuna este a spune ceva despre
Dumnezeu și a te afla dimpreună cu El”

Nu contenește Palama a fascina peste veacuri; și nu contenește a stârni reacții, nu toate de admirație, ci și de reținere, ba unele chiar de opoziție; toate acestea îl țin, însă, în prim planul teologiei, cum o dovedește numărul mare de lucrări legate de opera sa apărute în ultima vreme. Negreșit, a devenit un reper de prim rang al lumii teologice contemporane.

Se poate însă lesne constata că, din păcate, foarte adesea se vorbește *despre el fără el*, uneori chiar *cu el fără el!* Vom căuta, astfel, în mica noastră introducere, să îi îngăduim să vorbească el însuși despre sine, străduindu-ne a folosi cât mai multe citate din lucrările sale, în încercarea noastră de a analiza foarte succint cea mai importantă operă a sfântului, și anume tratatele în apărarea isihaiștilor¹, cuprinsul cărora

¹ Tratatele acestea au următoarele titluri: 1, 1. *În ce privință și până unde este folositoare îndeletnicirea cu științele discursive*; 1, 2. *Cum că celor ce în liniște iau aminte la ei înșiși nu fără folos le este a încerca să-și țină mintea înăuntrul trupului*; 1, 3. *Despre lumină și dumnezeiasca luminare*; 2, 1. *Împotriva celor ce spun că este cu adevărat mântuitoare cunoașterea venită din instruirea cea din afară*; 2, 2. *Despre rugăciune*; 2, 3. *Despre sfânta lumină*; 3, 1. *Despre îndumnezeire*; 3, 2. *Catalogul absurdităților ce reies din premisele filosofului Varlaam*; 3, 3. *Catalogul absurdităților ce reies din concluziile filosofului*

Îl fac teme ca: raportul filosofie/teologie, raportul teologie/teoptie, rugăciunea, fotofaniile și teofaniile, îndumnezeirea. Întreprinderea noastră în studiul de față ar fi cea de a sintetiza viziunea palamită despre cunoașterea – gnoza adică – proprie filosofiei, cunoașterea proprie teologiei și cunoașterea proprie teoptiei, cea pe care o primește omul atunci când Îl vede pe Dumnezeu.

Întrebarea ce neîndoielnic va sta pe buzele cititorilor după parcurgerea primului opuscul al Triadei întâia și primul al Triadei a doua – cele privitoare la vechea filosofie elină – va fi, credem, pe bună dreptate aceasta: de ce a înfierat Palama filosofia elină atât de aspru? Căci, de trecem în revistă datele sale biografice și luăm cunoștință de susținută îndeletnicirea lui cu științele eline, întrebarea devine vădit justificată.

Cum știm, Palama a primit o educație aleasă, atât în sânul familiei, cât și la școlile renumite ale vremii. Filothei Kokkinos, biograful său, ne spune că „acesta s-a îndeletnicit și cu științele dinafara Bisericii, pentru că nu se putea ca un astfel de suflet și o astfel de fire să nu se întrarameze și cu săgețile și armele de acolo”². Instrucția elină a tinerilor vremurilor acelora presupunea trecerea prin ciclul ‘celor patru științe’, astfel că tânărul Grigorie, după ce a terminat studiile de filosofie și retorică, a urmat lecțiile de fizică și logică, pe baza scrierilor lui Aristotel. Capacitatea lui de a asimila aceste materii este adevărată de cuvintele învățatu-

Varlaam. Vezi și J. Meyendorff, *Gregoire Palamas, Deffense les Saints Hesychastes*, Louvain 1959, p. 28. Trimiterile către *Triade* le vom face indicând numărul triadei, numărul lucrării din fiecare triadă și numărul paragrafului. Trimiterile la pagini sunt la ediția critică a lui Hristou.

² Filotei al Constantinopolei, *Viața sfântului Grigorie Palama*, EITE 1, p. 48.

lui Theodor Metohitis, care, după o discuție în fața împăratului, a profesorilor și a învățaților orașului, în care Grigorie analizase pe larg o temă din logica lui Aristotel, acesta a exclamat: „Și Aristotel însuși, de-ar fi fost de față ca ascultător, mult l-ar fi lăudat”³. Întâmplarea este evocată și de Palama însuși, ca răspuns către Grigoras, la acuza acestuia cum că este incult și nu stăpânește principiile filosofice⁴. Acuze asemănătoare i-au adus sfântului, de altfel, și ceilalți adversari ai săi, Varlaam și Achindin⁵. De bună seamă, Grigore nu și-a închinat întreaga viață filosofiei aristotelice și științelor vremii, cum au făcut Varlaam și Grigoras; însă, îndeletnicindu-se cu aceste studii – cu mintea sa excepțională – la vârsta tinereții, și-a însușit îndestulător noțiunile din ele.

Înainte de a analiza prima temă, cea a concepției palamite despre filosofie și a raportului acesteia cu teologia, reamintim că Sfinții Părinți au fost oameni duhovnicești, al căror singur scop al vieții a fost unirea cu Dumnezeu; fapt pentru care nu îi interesau problemele filosofice în sine.

³ Ibidem, p. 52. Vezi și *Introducerea* prof. Hristou în EITE 1, p. 9.

⁴ *Împotriva lui Grigoras*, I, vol. IV, 4, 14, p. 242. Acesta îl apostrofează pe Sfântul Grigore ca fiind „analfabet” (CFHB, *Istoria Bizantină* 30, 20, 282).

⁵ În *Epistola I către Palama*, ed. Schiro, 1954, p. 253, Varlaam îl cataloghează pe Sfântul Grigore „neînvățat și incult”, iar Achindin în *Epistola către un anonim*, în EEBE 27, Atena 1957, p. 106 scrie despre Sfânt că „nu cunoaște nici măcar principiile primare ale filozofiei”. În zilele noastre, profesorul Dimitrakopoulos pune la îndoială cunoștințele de filosofie ale lui Palama. Vezi *Augustin și Palama*, Thessalonic, p. 120. Regretabil de asemenea este că și episcopul Kallistos Ware scrie despre Palama că acesta, în *Captele naturale* referitoare la cosmogonie, lasă să se înțeleagă faptul că nu cunoștea în adânc gândirea filosofilor elinilor (*Introducere la operele filocalice ale Sfântului Grigore Palama*, în CD *Filocalia*, ed. Nemesis, 1998), spre deosebire de profesorul Hristou care, în ediția sa critică, observă cât de profund cunoștea Sfântul gândirea antică, chiar dacă uneori nu îi citează foarte precis (vezi *Introducere*, volumul V al *Operele* lui Palama).

Nu au făcut filosofie de dragul filosofiei, ci au folosit-o pe aceasta în alcătuirea terminologiei teologice și în respingerea ereziilor (pentru că – trebuie să o spunem – toți ereticii s-au bazat pe terminologia și gândirea filosofiei antice, mințile „furându-li-se cu filosofia și cu deșarta înșelăciune, după predania omenească, după stihile lumii, și nu după Hristos”⁶). Totuși, deși nu au urmărit aceasta, acești mari smeriți, prin gândirea lor formată în rugăciune, asceză, tăcere, plânsul păcatelor, trăirea Tainelor, au creat și o filosofie uriașă, unică și de neegalat. Așa se face, de exemplu, că filosoful Ammonios din secolul al V-lea încadrează învățătura Sfinților Vasile cel Mare și Grigorie al Nyssei despre proveniența numirilor (anume că gândirea este proveniența numirilor) între principalele concepții care s-au formulat în vremea lui pe respectiva temă⁷.

Referitor la atitudinea marilor teologi ai Bisericii, uneori foarte critici la adresa filosofiei, vrednicul de pomenire profesor Matsoukas subliniază că aceștia nu s-au opus filosofiei în sine, ci o prețuiau câtă vreme ea se referea la realitățile create și urmărirea cunoașterea zidurilor, fără a purcede, ilegitim, la explicarea celor necreate. Când însă, prin anumite erezii, încerca să înlocuiască sau să explice teologia harismatică, Părinții au respins-o, ca fiind demonică⁸. Așa se explică de ce uneori Părinții au criticat foarte aspru filosofia.

Astfel, Teofil al Antiohiei scrie lui Autolic, prietenului său, că „vechii filosofi au vorbit din gândirea omenească și nu după adevăr [...], în închipuire și rătăcire, nu în duh

⁶ Coloseni 2, 8.

⁷ *Comentariu la opera Despre erminie*, ed. A. Russe, Berlin, 1897, p. 35. Vezi mai multe detalii la G. Martzelos, Op. cit., p. 22-23.

⁸ *Dogmatica*, I, ed. Pournaras, 2000, p. 141.

curat, ci [în duh] de rătăcire”⁹. Platon și toți ceilalți filosofi, iubind slava deșartă, nici ei n-au cunoscut adevărul, nici pe alții nu i-au lăsat să-l cunoască¹⁰. Teofil întreabă retoric: „La ce i-a folosit lui Platon cultura? Sau celorlalți filosofi învățăturile lor?”¹¹ Recunoaște, totuși, că uneori au ajuns și aceștia, oarecum, la adevăr și au recunoscut pe Dumnezeu Cel Unul, precum și judecata de apoi, răsplătirea faptelor și alte învățături religioase; ajunge însă la concluzia că aceste elemente le-au luat de la prorocii dinaintea lor¹². Teofil recunoaște o oarecare capacitate a filosofilor de a se apropia de adevăr¹³.

În lucrarea sa *Împotriva tuturor ereziilor*, Ipolit al Romei conchide că ereticii nu își alcătuiesc învățăturile pe baza Sfințelor Scripturi, ci pe cea a învățăturilor filosofice și a inițierilor mistice proprii religiilor idololatre¹⁴. Ton aspru față de filosofia antică elină în general folosește și sfântul Grigorie Teologul, deși foarte instruit în aceasta: „Aruncă tăcerea lui Pitagora și bobul orfic și mai noua aroganță despre ‘El a zis’; aruncă ideile lui Platon și metempsihozele și plimbările sufletelor noastre, și amintirile, și nu frumoasele iubiri venite în suflet prin frumoasele trupuri; [aruncă] ateismul lui Epicur, și atomii, și neubitoarea-de-înțelepciune [adică nefilosoafa] plăcere; neînsemnata providență a lui Aristotel [...] și cuvintele cele moarte despre suflet [...]; înfumurarea Stoiei [a stoicilor, adică], lăcomia și vulgaritatea cinicilor”¹⁵.

⁹ Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, B, 8, ΒΕΠΙΕΣ 5, p. 26.

¹⁰ Idem, III, 3, p. 51.

¹¹ Ibidem.

¹² A, 14, p. 20

¹³ B, 8, p. 27

¹⁴ Ipolit al Romei, *Combaterea ereziilor*, II, ΒΕΠΙΕΣ 5, p. 199.

¹⁵ Grigorie Teologul, *Cuvântul* 27, 10, PG 36, 201B.

Sfântul Ioan Damaschin, cel care s-a folosit foarte mult de filosofie, mărturisește că a luat din ea ce era bun, pentru că „toată darea cea bună [...] de la Părintele Luminilor se pogoară”¹⁶. El a dat cele șase definiții ale filosofiei, având la bază – bineînțeles – dubla metodologie a Părinților și, prin filosofie, înțelegând și teologia și îndumnezeirea¹⁷; ne spune, însă, că acea cunoaștere a lui Dumnezeu fără credință, bazată numai pe raționamente firești, este sufletească și demonică¹⁸.

Un exemplu elocvent pentru ceea ce vrem să subliniem este sfântul Grigore al Nyssei, cel ce s-a folosit de *instruirea din afară* – cum numesc Părinții instruirea în științele eline – mai mult decât orice alt Părinte. Acesta, deși recunoaște anumite părți bune ale filosofiei și, în general, ale culturii anticare, distinge *cunoașterea celor ce sunt* de *cunoașterea revelată*¹⁹. Referindu-se la viața lui Moise – concret: la faptul că Moise a fost crescut de împărăteasa Egiptului – scrie că este bine să trăiască cineva în palatul împărătesei Egiptului, adică lângă cultura din afară, dar, căutând cele mai bune, să se întoarcă la mama lui naturală, la Biserica Mamă, adică la hrănitoarea lui cea adevărată²⁰. Instruirea din afară

¹⁶ Iacov 1, 17. *Dialectica, Prefața*, ΕΠΕ 1, p. 22.

¹⁷ Idem, 48, p. 204. Definițiile filosofiei: “1. Filosofia este cunoașterea celor ce sunt așa cum sunt, adică cunoașterea firii lor, 2. cunoașterea lucrurilor dumnezeiești și omenești, 3. Cercetarea (μελετή) morții, 4. asemănarea cu Dumnezeu pe cât îi este cu putință omului, 5. arta artelor, știința științelor, pentru că este începutul tuturor artelor și științelor și 6. iubirea (φιλία) înțelepciunii, adevărata înțelepciune este Dumnezeu; iubirea (ἀγάπη) către Dumnezeu, aceasta este filosofia cea adevărată.

¹⁸ *Expunerea precisă a credinței ortodoxe*, PG 94, 1128C.

¹⁹ M. Farantos, *A teologhisi ortodox si a teologhisi eretic conform lui Grigorie al Nyssei*, Θεολογία 70, nr. 2-3, 1999, p. 226.

²⁰ Grigorie al Nyssei, *La viața lui Moise*, ΒΕΠΕΣ 65A, p. 113-114.

este „neroditoare și stearpă, pururea chinuindu-se a naște și niciodată ajungând a naște rod viu”²¹, aceasta deoarece, în mod contrar față de învățătura creștină, care are origine dumnezeiască, filosofia este de origine omenească²². Filosofia nu poate pătrunde în tainele teologiei, pentru că „nu putem cunoaște nimic despre Dumnezeu din cele făcute cunoscute din conceptele omenești”²³.

Palama este – negreșit – cel mai aspru critic al filosofiei eline și cel mai laborios, de vreme ce a scris două tratate anume pe această temă²⁴.

Pentru înțelegerea motivului criticii acesteia virulente, în primul rând trebuie avut în vedere cadrul istorico-dogmatic în care au fost scrise tratatele acestea, pentru că pomenitele lucrări nu sunt decât niște răspunsuri ale provocărilor vremii; evident provocări teologice. Nu vom relua cele scrise în introducerea la volumul al II-lea al operelor palamite²⁵; vom spune doar că Palama trăiește în plină perioadă a teologiei scolastice, când filozofia – din instrument adjuvant pentru terminologia teologică – intrase și în analiza celor necreate, dezbătând probleme net teologice. Aristotelismul devenise, astfel, o autoritate în teologie, iar revelația era un obiect științific supus măsurătorii, analizei și descrierii, ca orice alt obiect științific al realității fizice și istorice²⁶. E o perioadă de intens conflict între filosofie și teologie, manifestat încă

²¹ Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moise* 2, PG 44, 329 B.

²² Ibidem.

²³ *Împotriva lui Eunomie*, III, ΒΕΠΕΣ 68, p. 57.

²⁴ *Tratatele* 1, 1 și 2, 1, traduse de noi în acest volum.

²⁵ *Introducere*, volumul II, *Sfântul Grigorie Palama, Opere Complete*, Ed. Gândul Aprins, București 2013, pag. 5-8.

²⁶ N. Matsoukas, *Introducere în gnoseologie*, p. 300.

din secolul al IX-lea (printr-un Ioannis Italos²⁷, de pildă), nemaipăstrându-se cu acrivie dubla metodologie a Părinților, ci preferându-se – de către unii – cea unitară a scolasticilor²⁸. Vorbim, de fapt, de spiritul Renașterii, de încercarea revigorării vechii culturii eline, lucru petrecut în secolul al IX-lea, al XIV-lea, al XV-lea, lucru care, am putea spune, se încearcă și astăzi; doar că astăzi avem de-a face, mai degrabă, cu o caricatură a spiritului pomenitelor secole, de vreme ce reprezentanții actuali ai acestei renașteri a spiritului elin sunt niște caricaturi pe lângă un Ioannis Italos, Varlaam, Achindin, Nichifor Grigoras, Plethon sau Vissarion, bărbați de o cultură uriașă, care, însă, lepădând dubla metodologie patristică²⁹, au introdus greșeli în dogma Bisericii.

Dădeam, în pomenitul nostru studiu, un exemplu elocvent pentru confruntarea dintre teologia vie și cea discursivă, și anume confruntarea dintre sfântul Simeon Noul Teolog și mitropolitul Ștefan al Nicomidiei³⁰, accentuând noi faptul că, pe fondul unei letargii teologice manifestată după *Sinodikonul Ortodoxiei*, științele umaniste progresau, dându-se o tot mai mare însemnătate factorului uman în cunoașterea celor dumnezeiești și, în consecință, filosofia fiind din ce în ce mai prețuită³¹. Așa se face că în timpul lui Palama s-a ajuns la punctul terminus al acestei confruntări dintre filosofie și teologie.

²⁷ I. Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă*, p. 78-79.

²⁸ Despre acestea vezi *Introducerea noastră* la volumul II al *Operele Palamite*.

²⁹ De exemplu, Ioan Italos nu distinge teologia harismatică de cea științifică și astfel înlocuiește trăirea și experiența Bisericii, ca bază a învățării dogmatice, cu categoriile filosofice (Vezi N. Matsoukas mai sus).

³⁰ *Introducere*, Palama II, G. A., p. 6-7.

³¹ *Op. cit.*

Până a-l lăsa pe Palama însuși să vorbească, să mai spunem că în această dezbatere isihastă se pot distinge trei faze³², deși cauza tuturor una este: confruntarea dintre teologia experienței duhovnicești și teologia discursivă³³. Prima fază (1335-1341) este cea a confruntării lui Palama cu Varlaam pe tema diferenței funciare dintre metoda apodictică – în teologie – a primului și metoda dialectică a celui de-al doilea³⁴, dar și a începutului dezbaterii chestiunii isihaste în sine; se termină prin condamnarea lui Varlaam la Sinodul din 1341³⁵. Triadele lui Palama sînt răspunsuri la triadele lui Varlaam împotriva isihăștilor³⁶, scrise de acesta în această perioadă, după ce a petrecut o vreme, probabil în Thessalonic, cu unii dintre aceștia³⁷. De altfel, undeva pe la anul 1337, el a mers la Constantinopol și i-a și acuzat fățiș pe aceștia de erezie în fața sinodului³⁸.

³² R. Sinkewicz, *Gregory Palamas, La théologie byzantine*, CCTB 2, 2002, p. 132.

³³ C. Chivu, *Teologia, Teoptia și Îndumnezeirea. De la Simeon Noul Teolog la Grigorie Palama*, Thessalonic 2010, p. 30.

³⁴ Pentru mai multe explicații, vezi *Introducerea noastră* din volumul II al *Operele lui Palama*.

³⁵ *Op. cit.*

³⁶ 1. *Despre științe sau Despre cunoaștere sau Despre dobândirea înțelepciunii*. 2. *Despre rugăciune sau Despre desăvârșirea omului sau Despre rugăciune și desăvârșirea omului*. 3. *Despre lumină*. Vezi Hristou, *Introducere*, EIE 1, p. 14. Menționăm că Triada a treia a lui Palama este răspunsul către o altă lucrare a lui Varlaam, pierdută și aceasta, anume *Împotriva Massalienilor*, scrisă de acesta ca răspuns la a Triada a doua a lui Palama. Prin massalieni sau messalieni, Varlaam (vezi în Documentele Sinodului de la 1341, PG 151, 688D-689AB, dar și *Epistola către Ignatie, Dalla controversa palamitica alla polemica esicastica*, ed. Fyrigos, Roma 2005, p. 388), dar și urmașii săi în ale ereziei, Achindin (*Epistola către episcopul de Monemvasia*, ed. Angela Constantinidis Hero, *Letters of Gregory Akindynos*, Washington 1983, p. 222) și Grigoras (*Antireticul întâi împotriva lui Palama*, I, ed. Beyer, p. 251), înțelegeau pe bogomilii, care rosteau neîncetat rugăciunea „Tatăl nostru”, evident cu trimitere la isihăștii care rosteau neîncetat rugăciunea „Doamne Iisuse Hristoase, miluiește-mă!”.

³⁷ Hristou, *Op. cit.*, p. 8-13.

³⁸ 2, 3, 13, p. 549.

A doua fază (1341-1347) a fost confruntarea lui Palama cu Achindin, care susținea printr-o argumentație mult mai elaborată decât a lui Varlaam că lucrările lui Dumnezeu sînt create³⁹, încheiată cu sinodul din 1347, cu condamnarea lui Achindin pentru erezie⁴⁰. Perioada a treia surprinde ultima fază a dezbaterilor isihaste ale lui Palama, și anume cea cu Grigora și cu Dexios, Matei al Efesului și Ioan al Ganosului, care susțineau că lumina taborică este creată⁴¹; se încheie cu victoria lui Palama la sinodul din 1351⁴².

Tratatele în apărarea isihăștilor, lucrarea aici tradusă de noi, se încadrează istoric în prima perioadă; să facem, așadar, câteva referințe la învățătura lui Varlaam despre rolul filosofiei eline în teologie, teză care constituie și cauza expresiilor dure ale sfântului Grigore.

Despre Varlaam am scris câte ceva în prefața volumului precedent, în special referitor la folosirea în teologie, de către el, a unei metodei dialectice aparte, în opoziție cu cea apodictică a lui Palama. Acum îi vom acorda o atenție mult mai mare, mai ales pe problematica gnoseologică.

Spre deosebire de tradiția patristică, Varlaam exagera rolul filosofiei în evoluția dogmei Bisericii. El îi considera pe filosofi antici elini „văzători de Dumnezeu și învățați și iluminați de Dumnezeu”⁴³. Ca să înțelegem asprimea

³⁹ Vezi Achindin, *Antiretic împotriva dogmelor politeiste*, 5, ed. J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam*, CC, *Series Graeca* 31, p. 102; Έκθεσις επίτομος κατά τῶν τοῦ Παλαμά πονηροτάτων αἰρέσεων, manuscr. Monac. gr. 223, f° 12 și 19.

⁴⁰ C. Chivu, *Op. cit.*

⁴¹ Grigoras, *Istoria Bizantină*, 3, 434. Dexios, *Epistole*, 2, 2, 11, *Opera Omnia*, ed. Ioannis Polemis, CCG 55, 247.

⁴² C. Chivu, *Op. cit.*

⁴³ Barlaam, *Epistole Greche*, ed. Schiro, Palermo 1954, p. 262.

sfântului Grigorie împotriva filosofiei, de vreme ce în mare parte argumentația lui este reacția la greșelile dogmatice ale calabrezului, să vedem ideile adversarului său, Varlaam, în special pe două direcții complementare, cea a rolului soteriologic al filosofiei eline și a identificării gnoseologice între filosofie și teologie.

Referitor la prima direcție, Varlaam afirma că fără filosofie și, în general, fără instruirea dinafara Bisericii omul nu se poate mântui, întrucât numai instruirea dinafară îl scapă pe om din ignoranță⁴⁴. Prin păzirea poruncilor lui Dumnezeu omul nu se poate curăți și desăvârși, dacă acestea nu sunt secondate de științele eline (*τὰ ἐλληνικά μαθήματα*)⁴⁵. Susținea că filosofia și științele sunt indispensabile tuturor oamenilor, înaintea învățăturilor evanghelice⁴⁶, și că este imposibil să ajungă cineva la desăvârșire și sfințenie dacă „nu adună de peste tot cunoașterea (*εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἰδέναι συλλέξει*)”⁴⁷, înțelegând prin aceasta cunoașterea din instruirea elină. Varlaam considera instruirea din afară a fi dar al lui Dumnezeu, egal cu cele date apostolilor și prorocilor⁴⁸. Și, pentru a sublinia însemnătatea soteriologică a filosofiei, Varlaam citează un text al sfântului Grigore al Nyssei în care face interpolări și îi schimbă sensul. Astfel, accentuând arhiereul Nyssei că numai filosofia Scripturii celei de Dumnezeu însuflă curățeste desăvârșit sufletul,

⁴⁴ 2, 1, 34, p. 495: „făpturile nu pot numai din păzirea poruncilor, nici numai din nepătimire să dobândească cunoașterea (*τὸ εἰδέναι*)... nu poate fi un om sfânt fără să se împărtășească de cunoașterea celor ce sunt (*τὴν γνώσιν τῶν ὄντων*) și fără se se curățească de ignoranță”. *γνώσις τῶν ὄντων* în vechime era obiectul filosofiei.

⁴⁵ 2, 1, 18, p. 481.

⁴⁶ 2, 1, 4, p. 468.

⁴⁷ *Întrebarea întâi*, p. 359.

⁴⁸ 2, 1, 4, p. 468.

Varlaam citează locul patristic denaturat, zicând că „acestea aduc sufletului curățirea desăvârșită”, adică și Scriptura, și filosofia, schimbând pe *ἐπάγουσα* (participiu feminin singular, care se referă clar la filosofia Scripturii) cu *ἐπάγουσι* (prezentul plural, persoana a III-a)⁴⁹.

Referitor la cea de-a doua direcție, notăm că Varlaam, ca inițiator al acestui spirit de revigorare a filosofiei, ajunsese să considere identice obiectele, metoda și reușitele filosofiei cu cele ale teologiei, susținând că toate bunurile omenești sunt darurile lui Dumnezeu⁵⁰. Conform acestuia, Dumnezeu imediat ce a creat sufletul, l-a înzestrat cu înțelesurile comune și cu facultățile de determinare și distincție, dar și cu capacitatea de a realiza silogisme, pe care se întemeiază *τὰ μαθήματα*, adică disciplinele instruirii eline. Prin urmare, spunea el, *τὰ μαθήματα* sunt daruri ale lui Dumnezeu⁵¹ și, așa cum nu există două feluri de sănătate, unul dat adică de Dumnezeu și celălalt de doctori, tot așa nu există două feluri de cunoaștere, omenesc și dumnezeiesc, ci există un singur fel de cunoaștere sau înțelepciune, dată de Dumnezeu filosofilor așa cum a fost dată și prorocilor și apostolilor!⁵² „Cuvintele făptuitorilor lui Dumnezeu” – spunea Varlaam – „și înțelepciunea din ele țintesc spre ace-

⁴⁹ 2, 1, 17, p. 480: Cuvintele lui Varlaam sunt: “τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα τῆ ψυχῆ καθαροῖν”.

⁵⁰ Hristou, *Înțelesul cunoașterii îndoite*, E. Θ. Σ. Π. Θ., 7, 1962, p. 121.

⁵¹ 2, 1, 27, p. 488.

⁵² Ibidem, 2, 1, 4, p. 468: „Cum stau lucrurile în privința sănătății, așa stau și în privința filosofiei, fiindcă, în chip limpede, [sănătatea] este dată de Dumnezeu sau aflată prin îngrijire, și cea care este dată de Dumnezeu nu este de alt fel decât cea dobândită prin știința doctorilor, ci la fel ca ea: așa stau lucrurile și cu înțelepciunea, căci Dumnezeu o dă prorocilor și apostolilor, dar ne-a dat și nouă și cuvintele cele venite prin theurghi, și disciplinele filosofice, prin care tot înțelepciunea căutând, o aflăm”.

lași scop cu filosofia din învățăturile din afară și au același rezultat: aflarea adevărului. Că unul [singur] e adevărul aflat prin toate acestea, pe de-o parte dat direct din Dumnezeu apostolilor, iar pe de alta aflat de noi prin sânguința [studiului]⁵³. Poziția lui despre înțelepciunea unitară este clară și ea are la bază refuzul metodologiei duble a Părinților și asimilarea celei unitare a scolasticilor. Toate aceste învățături scolastice își au de fapt izvorul în respingerea distincției ființă/lucrări, respingere care exclude orice comuniune directă cu Dumnezeu.

În fața lui Varlaam, care îi numea pe filosofii elini *θεόπται* (văzători-de-Dumnezeu), reacția sfântului Grigorie Palama a fost caustică. El răspunde lui Varlaam că nu numai că nu au fost văzători-de-Dumnezeu (de vreme ce această vedere se realizează prin tăcerea înțelegătoare), dar au avut și „duhul rătăcirii”⁵⁴, așa cum o dovedesc înseși faptele lor, care îi arată a fi „iluminați” de la demoni⁵⁵. Vrând să învedereze caracterul demonic al filosofiei atunci când ea intră în cele ale teologiei, când încearcă să explice prin metodele și silogismele ei problemele credinței, sfântul Grigorie omite – intenționat, pare-se – celelalte înțelesuri pe care le are termenul *δαίμων* sau termenul *δαιμόνιον*⁵⁶ (entitate între

⁵³ 2, 1, 5, p. 469.

⁵⁴ *Epistola I către Varlaam*, 42, p. 249., G. A. p. 177.

⁵⁵ *Epistola I către Varlaam*, Ed. Hristou, 45, p. 249-51.

⁵⁶ *Ibidem* 46, p. 252: Nici *demonion*-ul ce l-a însoțit pe Socrate, căruia [filozoful] i-a fost credincios toată viața, nu îți dă de înțeles – ție, filozofului vremii noastre – ce este iluminarea acelora? Nici din arătarea balaurului la moartea platonului Plotin nu ai putut pricepe ce este iluminarea acelora și ce este *demonion*-ul care era totdeauna cu ei, pe care «dumnezeiesc» numindu-l acela, s-a silit să înalțe dumnezeiescul din sine însuși – precum [ii] zice el – spre acela, toată viața, chiar și în clipa morții? Vezi Platon, *Banchetul*, 202d. După vechii elini, fiecare om are de la naștere un

zeu și om, duh al inspirației lor, sufletul însuși). În același context, citând cuvintele sfântului Grigorie Teologul, și anume „aruncă ideile lui Platon”, adaugă: „dar și teoriile și luminile cu nume mincinos prin care acela s-a împreunat cu demonii cei înșelători și de care a fost inițiat”⁵⁷.

Palama nu acuză, așadar, filosofia ce rămâne în hotarele ei, adică în cunoașterea zidurilor, ci „filosofia unora ca aceștia” – filosofia scolasticilor – care au introdus învățăturile și metodele ei în învățătura cea de Dumnezeu însuflată⁵⁸. Iar introducerea aceasta nu înseamnă numai o simplă schimbare a unei învățături, ci are consecințe dezastruoase în viața duhovnicească a Bisericii, lucru foarte bine sesizat de sfântul Grigorie. Așa se explică de ce vorbește așa de aspru despre filosofie. Trebuie, însă, să spunem că sfântul Grigorie nu împiedică preocuparea cu filosofia, care poate fi folositoare, în special celor din afara vieții monahale. Filosofia exersează și ascute ochii sufletului⁵⁹, dar nu trebuie să ne preocupăm de ea până la bătrânețe, deoarece numai cel viclean însuflă un astfel de zel, ca să împiedice venirea minții la cunoașterea cea adevărată și sălășluirea fricii lui Dumnezeu în suflet⁶⁰. Sfântul Grigorie îi reproșează lui Grigoras că, îmbătrânind în studiul științelor dinafară și trăind în nevoința filosofiei neroditoare, s-a lipsit de curățirea necesară cercetării problemelor teologice și, mai rău decât

daimonion bun sau rău. Demonul sau Daimonion poate să fie și îngerul păzitor (*Republica* 620d) sau poate să fie sufletul însuși (*Timeu* 90a). Platon numește pe Eros „demon” care nu este nici om, nici Dumnezeu, ci se găsește între imperfecțiune și perfecțiune (*Banchetul* 202d).

⁵⁷ *Op. cit.*, 49, p. 253-254.

⁵⁸ 1, 1, 16, p. 379: „Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἀπλῶς λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιοῦτων φιλοσοφίας”.

⁵⁹ 1, 1, 12, p. 374-375.

⁶⁰ 1, 1, 7, p. 368.

atât, cucerit de filosofie, a dobândit o cugetare arogantă⁶¹. Folosirea filosofiei nu este ceva rău, „căci a fost făcută să fie ceva bun”⁶², totuși, în folosirea ei este nevoie de multă atenție și de o cunoaștere în adâncime a învățaturii Bisericii, pentru că, în general, cultura dinafară este „miere amestecată cu cucută”⁶³. Învățăturile filosofilor sunt folositoare ca să dobândim armele acelora și să le folosim împotriva lor sau, mai ales, a ereticilor care urmează lor, tot așa cum împotriva mușcăturilor șerpilor folosim medicamentele preparate tocmai din veninul lor⁶⁴.

Cât privește opinia lui Varlaam despre rolul soteriologic al filosofiei eline, era firesc ca Palama să ia o poziție critică, pentru că o astfel de învățătură ar fi avut consecințe grave asupra vieții duhovnicești a Bisericii. „Cum așa, cunoașterea de Dumnezeu cea dinlăuntrul creștinilor și mântuirea cea prin aceasta⁶⁵ se fac prin cunoașterea proprie filozofiei ori prin credință (credință care – prin necunoaștere – desființează cunoașterea [proprie] acesteia⁶⁶)? Că dacă se fac prin cunoaștere, deșartă a ajuns credința și s-a desființat făgăduința ce zice că *de vei crede în inima ta Domn [pe] Iisus*

⁶¹ *Împotriva lui Grigoras*, A', 16, IV, p. 243.

⁶² 1, 1, 21, p. 385.

⁶³ 1, 1, 20, p. 384. Amintim că tocmai cu cucută s-a otrăvit Socrate. Diogene Laertios, *Viața Filozofilor*, 2, 41. Este singura mențiune din perioada antică cum că acea poziune otrăvitoare luată de Socrate conținea cucută. În *Faidon*, Platon descrie în detaliu episodul otrăvirii lui Socrate și mai ales al reacțiilor *post factum*, numind acea poziune „otravă-φάρμακον”, fără a spune dacă conținea cucută (κώνειον). Vezi 57a, 58a, 63e, 115d.

⁶⁴ 1, 1, 11, p. 374: „Εἰς τοῦτο τοίνυν χρῆσιμα τὰ κείνων ἡμῖν, ὡς κατ' ἐκείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας”.

⁶⁵ «cea prin aceasta»: cea prin cunoașterea de Dumnezeu.

⁶⁶ «cunoașterea [proprie] acesteia»: cunoașterea – sau gnoza – proprie filozofiei.

te vei mântui”⁶⁷ – scrie sfântul Grigorie, subliniind uriașul pericol de a fi înlocuită credința, care are rol soteriologic, cu filosofia, care nu are nici un rol în mântuirea oamenilor. Mântuitorul „nu a zis ‘de vrei să fii desăvârșit însușește-ți instrucția dinafară, grăbește-te spre primirea disciplinelor de studiu, agonisește-ți știința celor ce sunt’, ci a spus: ‘Vin-de tot ce ai, împarte săracilor, ia-ți crucea și alege a urma Mie’ și, mai mult, și-a ales drept ucenici pescari și oameni neînvățați”⁶⁸”.

Trecând la cea de-a doua direcție a învățaturii lui Varlaam, și anume la cea a confuziei gnoseologice între filosofie și teologie, spunem dintru început că, Palama, în opoziție totală cu acesta, distinge clar filosofia de teologie, răspunzându-i cum că „îndoit⁶⁹ este felul înțelepciunii”⁷⁰.

Notăm că învățătura despre îndoita cunoaștere sau îndoita înțelepciune este răspândită în întreaga tradiție patristică și apare, întâi de toate, în Sfânta Scriptură. Sfântul Apostol Pavel deosebește înțelepciunea lumii de înțelepciunea creștinilor. „Au n-a nebunit Dumnezeu înțelepciunea lumii acesteia?” – se întreabă Apostolul; și adaugă: „că de vreme ce întru înțelepciunea lui Dumnezeu nu a cunoscut lumea pe Dumnezeu prin înțelepciune, a binevoit Dumnezeu să mântuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii”⁷¹. Înțelepciunea lui Dumnezeu este înțelepciunea cea adevărată, filosofia cea mai înaltă, care ne conduce la cunoașterea cea deplină, la Dumnezeu⁷², pe când cealaltă înțelepciune

⁶⁷ 2, 3, 43, p. 577. Romani 10, 9.

⁶⁸ 1, 1, 5, p. 365.

⁶⁹ Adică dublu.

⁷⁰ 1, 1, 17, p. 380.

⁷¹ I Corinteni 1, 20-21.

⁷² Romnia 1, 23 și Galteni 4, 8-9.

este „trupească”⁷³, „înșelăciune deșartă”⁷⁴ și „nebunie la Dumnezeu”⁷⁵. Aceeași deosebire clară găsim și la sfântul Apostol Iacob⁷⁶. Învățătura aceasta despre îndoita cunoaștere sau îndoita înțelepciune se regăsește și în tradiția patristică de dinaintea sfântului Grigorie Palama: Clement Alexandrinul⁷⁷, Origen⁷⁸, sfântul Vasile cel Mare, fericitul Diadoh al Foticeei⁷⁹, sfântul Maxim Mărturisitorul⁸⁰, sfântul Ioan Damaschin⁸¹, sfântul Simeon Noul Teolog⁸².

Urmând acestei tradiții, sfântul Grigorie Palama respinge afirmația lui Varlaam privitoare la existența unui

⁷³ I Corinteni 1, 12.

⁷⁴ Coloseni 2, 8.

⁷⁵ I Corinteni 3, 19.

⁷⁶ Iacov 3, 15-17: „Nu este înțelepciunea aceasta de sus pogorându-se, ci este pământească, sufletească, drăcească. . . Iar înțelepciunea cea de sus întâi este curată, apoi făcătoare de pace, blândă, plecată, plină de milă și de roduri bune, fără de judecată, și nefățarnică”.

⁷⁷ *Stromate*, 6, 17, ΒΕΠΕΣ 8, p. 236: „Două sunt ideile adevărului, numirile (τὰ ὀνόματα) și lucrurile (πράγματα, adică cele esențiale), numirile la filosofii elini, lucrurile la noi, „barbarii”.

⁷⁸ *Împotriva lui Kelsos*, 13, PG 6, 1309A. Aici el face distincția între înțelepciunea lumii, care este nebunie la Dumnezeu, și înțelepciunea dumnezeiască, ce o dă Dumnezeu prin harul dumnezeiesc (θεία χάριτι Θεοῦ δωρουμένου).

⁷⁹ *Capete* 11, FG. 1, p. 238. Aici sfântul subliniază că această ruptură între cunoașteri este în primul rând rezultatul căderii omului: „εἰς τὸ διπλοῦν τῆς γνώσεως ἀπωλίσθησεν”.

⁸⁰ *Capete despre teologie*, I, 22, ΕΠΕ 14, p. 456: „Cunoașterea este îndoită: prima, cea cu caracter de știință, care cercetează numai prin deprindere (καθ’ ἔξιν) rațiunile lucrurilor și care nu are nici un folos, dacă nu purcede la lucrarea poruncilor; cealaltă este cea practică prin lucrarea (κατ’ ἐνέργειαν), crarea poruncilor; cealaltă este cea practică prin lucrarea (κατ’ ἐνέργειαν), care ne dă prin experiența lucrurilor înțelegerea ca adevărată a lor”. Vezi pentru mai multe detalii și studiu profesorului Γ. Θεοδοροῦδης, *Θεία και ανθρώπινη σοφία κατά τὸν ἅγιον Μάξιμον Ὁμολογητὴν, ἰν Πρατικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου Ι. Μ. Θ.*, 2001, p. 107-120.

⁸¹ Vezi mai sus.

⁸² *Capete teologice și practice*, 85-86, ΕΠΕ 19A, p. 528.

singur adevăr și a unei singure înțelepciuni, aducând argumentul că aceste două înțelepciuni diferă substanțial: „Ce împărtășire are învățătura cea însuflată de Dumnezeu cu deșertăciunea?”⁸³. Și aceasta, în primul rând, pentru că înțelepciunea teologiei este dumnezeiască, din Duhul Sfânt, adică este dar duhovnicesc, pe când filosofia este dar natural „nepogorât de sus”⁸⁴. Cu toate că filosofia a avut în ea sădită înțelepciunea, mai apoi s-a denaturat sub influența celui rău, s-a schimbat și a devenit nebună⁸⁵. Sfântul Grigorie respinge, de asemenea, ideea lui Varlaam despre „înțelepciunea-în-sine”, chipurile o înțelepciune dincolo de scrierile filosofilor, un fel de *εἶδος*, care, după cum observă sfântul, neavând existența nici în Dumnezeu, nici la oameni, amintește de teoria ideilor lui Platon⁸⁶.

După Palama, cunoașterea filosofiei – sau, în general, cunoașterea din afară – poate fi folosită în dezvoltarea problemelor teologice, în special prin terminologia ei, însă în gândire au prioritate întotdeauna Scriptura, Tradiția și iluminarea Duhului Sfânt⁸⁷, pentru că „noi am îmbogățit mărturisirea de credință nu urmând cugetărilor (filosofice), ci cuvintelor celor de-Dumnezeu-spuse”⁸⁸. Dacă avem la bază aceste cuvinte, atunci putem cugeta, filosofa, dezvolta anumite silogisme, sau ne putem folosi de termenii filosofiei, de cugetările ei, însă se cere atenție mare.

Referitor la scopurile celor două, al filosofiei și al teologiei, Palama este tranșant: ele se deosebesc clar. Prima are ca scop

⁸³ 2, 1, 6, p. 470.

⁸⁴ 1, 1, 21, p. 385.

⁸⁵ *Op. cit.*

⁸⁶ 2, 1, 22, p. 485.

⁸⁷ 2, 1, 6, p. 470.

⁸⁸ *Cuvinte doveditoare despre purcederea Duhului Sfânt*, I, 2, 18, p. 94.

(τέλος) ceea ce este folositor în această lume, cercetează rațiunile firii și mișcările fapturilor și, atunci când rămâne în aceste hotare, este o știință a adevărului în privința celor ce sunt (ή ἐν τοῖς οὖσι πραγματεία τῆς ἀληθείας⁸⁹). Când depășește însă hotarele acestea și caută dincolo de acestea, devine „nebună și nefilosoafă”⁹⁰, „mincinoasă”, „cădere din înțelepciune”⁹¹, „demonică”⁹², „neroditoare și nedesăvârșită”⁹³, „cunoaștere mincinoasă”⁹⁴. Spre deosebire de filosofie, teologia – filosofia cea după Hristos – le țintește pe „cele ce ochiul nu le-a văzut și urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit”⁹⁵, care în parte se descoperă acum celor vrednici, în arvună, iar în veacul cel fără sfârșit desăvârșit se vor arăta⁹⁶.

În timp ce filosofia cercetează faptele – spune Palama –, teologia cercetează adevărul despre Cel ce este cu adevărat⁹⁷, între acestea fiind așadar o deosebire fundamentală. Filosofia adevărată implică o ἀναφορά către Cauzator, adică un urcuș și o ‘referire’ la El; cel ce nu se ridică și nu ‘se referă’ la Acesta nu este în adevăr și are doar o închipuire de înțelepciune, un idol înșelător, adică lipsă de înțelepciune, dar

⁸⁹ *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, p. 379.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ 1, 1, 12, p. 375 și 2, 3, 3, p. 540.

⁹² 1, 1, 18, p. 381.

⁹³ 2, 3, 3, p. 539.

⁹⁴ 1, 1, 2, p. 361.

⁹⁵ I Corinteni 2, 9.

⁹⁶ *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, 379-380: „Τῆς δὲ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας, ἐν πράξει μὲν πρὸς ἐκεῖνα βλέπει τὸ τέλος, „ἂ μῆτε ὀφθαλμὸς εἶδε ἢ οὖς ἤκουσε ἢ ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου”, νῦν μὲν μόνους τοῖς ἀξίοις ἐκ μέρους ὡς ἐν ἀρραβῶνος ἀποκαλυπτόμενα μοῖρα, κατὰ δὲ τὸν ἀληκτο αἰῶνα φανερούμενα τελεώτερον”. Foarte sugestiv cuvântul „ἀρραβῶν” care înseamnă și “logodnă”, pentru că aici se face logodna unirii cu Dumnezeu, iar în Împărăție nunta.

⁹⁷ *Ibidem*.

în nici un caz înțelepciune⁹⁸, subliniindu-se astfel diferența esențială dintre filosofie, care se rezumă la cunoașterea zidurilor, și teologie, care urcă spre Cauzatorul zidurilor. Înțelepciunea dumnezeiască este absolut necesară omului pentru mântuire⁹⁹, este „înțelepciunea cea adevărată”¹⁰⁰, „cea întru Hristos”¹⁰¹, „desăvârșită”¹⁰², „de nebiruit”¹⁰³, „apostolică”¹⁰⁴, „veșnică”¹⁰⁵.

Opus filosofiei, care este o creație a intelectului uman, teologia își are baza în viața duhovnicească a Bisericii. Pentru Palama, începutul teologiei este credința, care este „mai bună decât orice dovadă și este fundamentul statornic celor ce cred”¹⁰⁶. Credința este aceea care, depășind „noțiunile luate din contemplarea fapturilor”¹⁰⁷ și „puterile înțelegătoare ale sufletului”¹⁰⁸, îl eliberează pe om din fel de fel de rătăciri și îl întărește în adevăr¹⁰⁹. La înțelepciunea dumnezeiască nu se ajunge „prin cuvinte și silogisme”, ci „prin fapte și viață”¹¹⁰. Aceasta este dată prin harul dumnezeiesc nezidit al Sfântului Duh, prin simțirea Lui cea dincolo de simțire, pentru că „întru Dumnezeu cunoaștem pe Dumnezeu”¹¹¹.

⁹⁸ 1, 1, 17, p. 380. Vezi și Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești*, 4, 23, PG 3, 725 AB.

⁹⁹ 2, 1, 15, p. 469.

¹⁰⁰ 2, 1, 18, p. 480.

¹⁰¹ 1, 1, 17, p. 480.

¹⁰² 2, 1, 43, p. 504.

¹⁰³ 2, 1, 6, p. 470.

¹⁰⁴ 2, 1, 8, p. 472.

¹⁰⁵ 1, 1, 22, p. 386.

¹⁰⁶ *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, p. 380.

¹⁰⁷ 2, 3, 42, p. 546.

¹⁰⁸ 2, 3, 40, p. 573.

¹⁰⁹ 2, 3, 42, p. 575.

¹¹⁰ 2, 1, 11, p. 370.

¹¹¹ 2, 3, 68, p. 602.

Curățirea minții de gândurile pătimase este o premisă absolut necesară, pentru că numai mintea curățită și golită de gânduri prin trezvie poate primi iluminarea luminii dumnezeiești¹¹², prin care credinciosul ajunge la cunoașterea adevărului¹¹³. Toate acestea se petrec în Biserică, *comunitatea îndumnezeirii* cum o numește Palama¹¹⁴, cea care este chezașul adevărului teologiei¹¹⁵, ca una ce a fost primitoarea Descoperirii și doar ei îi sînt proprii Scriptura și Tradiția.

Conchizând, așadar, asupra celor referitoare la raportul dintre gnoza filosofică și gnoza teologică, am spune că, în concepția lui Grigorie Palama, filosofia și teologia se deosebesc clar atât după conținut, cât și după scop. Filosofia se preocupă de cele ale vieții trecătoare, de cunoașterea ‘celor ce sînt’, adică a fapturilor (*γνώσις τῶν ὄντων*), și poate să fie folositoare teologiei prin terminologia și metoda ei, pe când teologia se preocupă cu cele ale vieții viitoare, de cunoașterea Celui ce ține toate făpturile, a Celui ce este cu adevărat. Neîndoind, teologia poate deveni foarte lesne filosofie, de vreme ce este accesibilă „și celor ce nu și-au curățit viața și sufletul”¹¹⁶; însă atunci se îndepărtează de izvorul ei, care, după sfântul Grigorie, este teoptia, adică vederea lui Dumnezeu. Se operează aici, așadar, o clară distincție – oarecum surprinzătoare, deși temeinic argumentată – între *teologie* și *teoptie*: “iar teologia [sau cuvântarea-de-Dumnezeu] într-atâta e departe de vederea lui Dumnezeu în lumină și într-atâta e deosebită de petrecerea [dimpreună] cu Dumnezeu: pe cât e despărțit [prin hotar fap-

¹¹² *Antiretic către Achindin*, III, 7, 13-15, p. 470-472.

¹¹³ 1, 1, 3, 42, p. 363.

¹¹⁴ *Cuvinte doveditoare*, I, 78, p. 149.

¹¹⁵ *Combaterea scrisorii lui Ignatie al Antiohiei*, 3, 2, p. 627.

¹¹⁶ *Ibidem*.

tul de] *a ști* [despre un lucru] de *a dobândi* [acel lucru]; că nu totuna este a spune ceva despre Dumnezeu și a te afla împreună cu El¹¹⁷, clarifică Grigorie Palama. Ce facem, însă, cu tradiția Părinților, cea de la Capodocieni până la Simeon Noul Teologul, care nu numai că nu distingeau *teologia* de *teoptie*, dar chiar asimilau *teologia* culmii vieții duhovnicești? Mai ales că, să nu uităm, vorbim despre cel mai mare teolog al secolului al XIV-lea, al cărui argument central – invocat și de ucenicii săi – este tocmai continuitatea dintre învățătura lui și tradiția patristică. Să dăm, însă, câteva exemple din patristică.

Dacă la începutul literaturii creștine termenul „teologie” era evitat, din cauza faptului că purta clara amprentă a filosofiei idolatre, mai apoi începe să fie folosit de un Iustin Filosoful, de Clement Alexandrinul, Origen și Eusebiu al Cezareei. Pentru Eusebiu, de pildă, *teologia* se referă la firea veșnică a Cuvântului, spre deosebire de *iconomie*, care se referă la întruparea Lui¹¹⁸. După Sinodul I Ecumenic, Părinții deosebesc clar *teologia*, care se referă la relațiile Persoanelor Treimii, de *iconomie*, care se referă la relația lui Dumnezeu cu lumea¹¹⁹. Iarăși, din perspectiva vieții duhovnicești, pentru Vasile cel Mare¹²⁰, Grigorie Teologul¹²¹ și Grigorie

¹¹⁷ 1, 3, 42, p. 453.

¹¹⁸ Vezi Eusebiu al Cezareei, *Istoria bisericească*, 1, 1, 7, PG 20, 46A. G. Mantzaridis, *Înțelesul teologiei*, *Κληρονομία* 1, A, p. 107-111.

¹¹⁹ Vezi G. Martzelos, *Ființa și lucrările lui Dumnezeu după Vasile cel Mare*, ed. Pournaras, 1984, p. 22-24.

¹²⁰ *Despre credință*, PG 31 464D-465AB. *Despre Duhul Sfânt*, 30, PG 32, 213D-216A.: «θεολόγος δὲ πᾶς καὶ ὁ μυρίαὶς κηλῖσι τὴν ψυχὴν στιγματίσας... αὐτοχειροτόνητοι καὶ σπουδαρχίδαι τῶν Εκκλησιῶν τὰς προστασίας διαλαγχάνουσι τὴν οἰκονομίαν τοῦ Πνεύματος παρωσάμενοι»

¹²¹ *Cuvântul* 27, PG 36, 16A. Pentru Grigorie Teologul, văzătorii de Dumnezeu, Moise și Pavel, sunt teologi. Vezi *Cuvântul* 28, PG 36, 29A.

al Nyssei, *teolog* este cel care atinge culmea îndumnezeirii. Nysseanul consideră că *teologia* se dobândește prin curățirea de patimi și prin atingerea culmii vieții virtuozitate¹²². *Teologia* – scrie el – este „munte anevoie de suit, la poalele căruia și cel ce este ca un leu abia la poale îi ajunge”¹²³. Evident că pentru acesta *teologia* nu numai că se leagă indestructibil de viața duhovnicească, dar este chiar vârful acesteia; teza aceasta o aflăm și la scriitorii ascetici, de pildă la Evagrie, pentru care fazele vieții duhovnicești sunt *nepătimirea*, *cunoașterea* și – încununarea – *teologia*, care este „vederea Sfintei Treimi”¹²⁴. Tot așa Teologul cel Nou, Simeon, identifică *teologia* cu *teoptia*¹²⁵, iar *teolog* este cel ce petrece în lumina dumnezeiască¹²⁶.

Un loc patristic foarte important pentru chestiunea în discuție este din Dionisie Areopagitul, care face oarecum trecerea spre ceea ce înțelegea Palama prin *teologie*: «de altfel, trebuie să se înțeleagă și aceea că îndoita este predania teologilor: una negrăită și de taină, iar alta arătată și mai cunoscută; una simbolică și săvârșitoare, iar alta filosofică și apodictică; iar grăitul s-a împletit cu negrăitul; iar una convinge și leagă adevărul celor spuse, iar cealaltă săvârșește

¹²² Grigorie al Nyssei, *La viața lui Moise*, ed. Musurillo-Jaeger, p. 82, PG 44, 376A.

¹²³ Ibidem, p. 84 και 376C. În PG este «τὴν ὑπώρειαν φθάσει».

¹²⁴ *Evagrie, Capetele practice*, 1-3, PG 40, 1221. Vezi și zicerea lui «Dacă ești teolog te vei ruga cu adevărat. Și dacă te rogi cu adevărat, ești teolog” din *Filocalia* gr, 1, p. 182.

¹²⁵ Numai dacă luam imnele care poartă titlul *Περὶ Θεολογίας*, am vedea imediat ce înțelege acesta prin *teologia*. Vezi *Imnele* 31, 33, 38, 45, 52. Vezi și Cap. II, SC 51, 15, p. 75.

¹²⁶ Cap., II, 1, SC 51, p. 73: „cel ce teologhisește se aseamăna cu cel ce petrece la curțile împărației în haină împărătească plină de lumină și fiind apropiat de împărat vorbește mereu cu acesta”.

și întemeiază în Dumnezeu prin mistagogii mai presus de învățătură»¹²⁷.

Prin urmare, păruta diferență dintre Palama și Părinți pe această temă se rezumă la nivelul terminologic, nicidecum la înțelesuri. Ceea ce Simeon numește *teologie*, Palama numește *teoptie*. Termenul „teologie” nu mai însemna în timpul lui Palama ceea ce însemna, de pildă, pentru un Grigorie al Nyssei; mai mult, așa cum explică profesorul Mantzaridis, pe baza înțelesului termenului „teologie” din vremea sa, Palama nu avea cum să nu îl numească pe Varlaam „teolog”, de aceea a făcut deosebirea dintre *teologie* și *teoptie*¹²⁸. El nu micșorează însemnătatea teologiei, ci o deosebește de teologia dialectică care Îl considera pe Dumnezeu „actus purus”, dar o leagă de izvorul ei, de teoptie.

După Grigorie Palama, teologii adevărați nu se îngrijesc – precum scolastici – de o mișcare anagogică dinspre realitățile create spre cele necreate, prin „înțelesuri și contemplații”, ci de o comuniune cu lumina necreată a lui Dumnezeu. Caută cunoașterea directă, care vine din experiență, „cunoașterea de dincolo de cunoaștere”¹²⁹, după cum numește sfântul teoptia. Teoptia este calea cea mai bună a cunoașterii lui Dumnezeu, deși în esență nu este cunoaștere, de vreme ce depășește toată cunoașterea¹³⁰; doar prin aceasta se arată clar că Dumnezeu există și se află dincolo de cele ce sunt¹³¹. Palama, așa cum am spus, subliniază că aceasta nu este cunoaște. Mai mult, el distinge teologia de teoptie și după

¹²⁷ *Επιστολή 9*, ed. Ritter, p. 278 și PG 3, 1105D.

¹²⁸ G. Mantzaridis, *Op. cit.*, p. 89.

¹²⁹ 2, 3, 33, p. 565.

¹³⁰ 2, 3, 17, p. 553.

¹³¹ 2, 3, 38, p. 408.

rodul acestora în parte, anume în timp ce rodul teologiei este cunoașterea lui Dumnezeu, rodul teoptiei este îndumnezeirea, pentru că prin această vedere omul, devenind lumină, se îndumnezeiește prin lumină¹³². Văzând lumina Lui, se unește în această lumină cu cel de dă lumina și devine asemenea cu cel ce dă lumina¹³³.

Dincolo de acestea, Palama atenționează, că *teoptia* nu poate fi confundată cu *teologia apofatică*, așa cum greșit susține Varlaam, care confunda ‘vederea în nor’ al lui Dionisie cu teologia apofatică, spunând că *theoria* desăvârșită este teologia apofatică¹³⁴. Varlaam considera teologia apofatică drept cea mai înaltă formă de cunoaștere, în timp ce Palama consideră pe aceasta ca fiind vederea luminii necreate, care se găsește dincolo de cuvânt¹³⁵.

Conchizând, spunem că pentru Palama teologia se rezumă la „cunoașterea dogmelor despre Dumnezeu” și la „a vorbi despre Dumnezeu”, de aceea trebuie să fie mereu în „unire cu lumina de dincolo de fire”, prin care se dobândește faptul de a teologhisi fără primejdia de a greși¹³⁶. În viziunea lui, deosebirea *teologiei* de *teoptie* presupune ne-

¹³² 2, 3, 57, p. 591. Vezi și *Omilia 53*, EPIE 11, p. 328.

¹³³ 2, 3, 36, p. 570: „Vederea luminii acesteia este, așadar, unire. . . iar *ceea ce vede*, de nu lucrează după nimic altceva, de toate celălalte despărțindu-se, și aceasta se face pe de-a-ntregul lumină și ajunge asemenea cu *ceea ce se vede*, mai mult, se și unește [în chip] neamestecat [cu aceea],[și aceasta] fiind [de acum] lumină, și lumină văzând prin lumină; și de se privește pe sine – lumină vede; iar [de privește] la ceea ce vede – lumină este și aceasta; iar [de privește] la ceea prin care are [putința de] a vedea – și aceea este lumină;

¹³⁴ 2, 3, 50, p. 582.

¹³⁵ 2, 3, 49, p. 582.

¹³⁶ 1, 3, 15, p. 425.

greșit și unirea și legătura lor permanentă, pentru că vorbirea despre Dumnezeu fără vorbirea cu Dumnezeu este primejdioasă¹³⁷. Evident, teologia poate rămâne și numai la sfera cunoașterii, limitându-se doar la realitatea creată și la transmiterea adevărului, fără să aibă legătură cu experiența duhovnicească. O astfel de teologie are, însă, efecte grave asupra vieții duhovnicești, pentru că, îndepărtându-se de izvorul ei, devine stearpă. De aceea, sfântul Grigorie este foarte clar: deși se deosebesc – *teologia* și *teoptia* – *teologia* trebuie să fie legată de *teoptie*; să fie, adică, în nemijlocită legătură cu Cel care „este și Θεός (Dumnezeu), și θεολόγος (teolog)”¹³⁸.

¹³⁷ *Epistola către Varlaam*, I, 41, p. 248.

¹³⁸ „ὅς θεός ὢν προαιώνιος δι' ἡμᾶς καὶ θεολόγος ἐγεγόνει”. *Cuvintele Doveditoare*, I, Prolog, p. 24.

Notă asupra ediției

Lucrarea de față marchează încă un *pas* în realizarea traducerii integrale în limba română a *Operele* sfântului Grigorie Palama, care vor fi cuprinse în ediția noastră în 15 volume. Ea cuprinde 6 din cele 9 lucrări din opera principală a sfântului, anume *Cuvintele în apărarea celor cei se liniștesc în chip sfânt*. Acestea sunt: 1, 1. *În ce privință și până unde este folositoare îndeletnicirea cu științele discursive*; 1, 2. *Cum că celor ce în liniște iau aminte la ei înșiși nu fără folos le este a încerca să-și țină mintea înlăuntrul trupului*; 1, 3. *Despre lumină și dumnezeiasca luminare*; 2, 1. *Împotriva celor ce spun că este cu adevărat mântuitoare cunoașterea venită din instruirea cea dinafară*; 2, 2. *Despre rugăciune*; 2, 3. *Despre sfânta lumină*. Vrednicul de pomenire părinte Stăniloae a tradus în limba română lucrările 1, 3 (*Viața și învățătura sfântului Grigorie Palama*, ed. Scripta, p. 172-214), 2, 2 (FR 8, p. 223-262) și 2, 3 (FR 8, p. 264-372). Menționăm că aceste trei opusculi sunt traduse de noi în acest volum după o metodă diferită de cea a părintelui, pe criterii filologice mai stricte și cu ajutorul mijloacelor electronice moderne de genul TLG, BibleWorks, diferite dicționare, de care părintele nu a beneficiat atunci când a făcut traducerea. Noi am evitat comparațiile sterile și referințele critice la aceste traduceri ale părintelui, pentru că scopul muncii noastre este a *zidi*. Subliniem că lucrarea acestuia are indiscutabil meritul de a fi deschizătoare de drumuri.

De asemenea, cât privește trimiterile la Vechiul Testament, menționăm că acestea s-au făcut ținând cont în primul rând de *Septuagintă*, de aceea pot apărea anumite inadvertențe cu trimiterile la Scriptura românească. Cât privește trimiterile la Sfinții Părinți, singurul neajuns pare a fi o oarecare neuniformitate a trimiterilor la edițiile acestora, aceasta pentru că textul a fost lucrat de mai mulți traducători și în perioade diferite, traducători care au folosit edițiile potrivit preferințelor lor; de aceea uneori apare ediția lui Migne, altele unele ediții critice ale Sfinților Părinți.

Într-o anexă, oferim cititorilor fragmente selectate din Epistole ale Sfântului Grigorie legate direct de problematica scrierilor din volumul de față.

Textul grecesc al scrierilor cuprinse în volumul de față este luat din primul volum al ediției critice a Operelor complete ale sfântului Grigorie Palama îngrijite de profesorul Panaiotis Hristou, și anume Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Εὐγ-γράμματα*, τόμος Α', ediția a II-a, Thessalonic 1988. Am recurs la mici modificări ale textului original, acolo unde textul era evident greșit.

**CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR
CE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT,
PRIMUL DINTRE CELE DINTÂI
ÎN CE PRIVINȚĂ ȘI PÂNĂ UNDE ESTE
FOLOSITOARE ÎNDELETNICIREA
CU ȘTIINȚELE DISCURSIVE**

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐπειδὴ τινῶν ἤκουσα λεγόντων δεῖν μεταδιώκειν τὴν ἔξω σοφίαν καὶ τοὺς μονάζοντας, ὡς ἄνευ ταύτης οὐκ ἔνδον ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων, κἂν εἰς ἀπάθειαν ἀφίκηται τις ἄκραν, οὐδὲ τελειότητος τε καὶ ἀγιότητος ἐπιλαβέσθαι, εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἰδέναι συλλέξει, μάλιστα δὲ τῆς καθ' Ἑλληνας παιδείας, θεοῦ γὰρ καὶ αὐτῆ δῶρον τῶν προφήταις καὶ ἀποστόλοις δι' ἀποκαλύψεως δεδομένων ὁμοίως, καὶ γνώσις δι' αὐτῆς τῶν ὄντων τῆ ψυχῆ προσγίνεται καὶ τὸ γνωστικόν – κρεῖττον ὄν ἀπασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων – κοσμεῖ, πᾶσάν τε ἄλλην κακίαν ἐξορίζει τῆς ψυχῆς (καὶ γὰρ πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται τε καὶ κρατύνεται), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ποδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον (ἄλλως γὰρ οὐκ ἔνι γνῶναι τὸν Θεόν, εἰ μὴ διὰ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων), ἐπειδὴ ταῦτ' ἤκουσα λεγόντων, ἤκιστα μὲν ἐπίσθην, τῆς μικρᾶς ἐν τῆ μοναχικῆ πολιτείᾳ μοι πείρας πᾶν τούναντίον προδειξάσης, ἀπολογήσασθαι δὲ πρὸς αὐτοὺς οὐκ ἠδυνήθην, ἐπεὶ καὶ λόγον ὑψηλότερον τινά φασιν, ὡς «οὐχ ἀπλῶς τῆς τε φύσεως πολυπραγμονοῦμεν τὰ μυστήρια καὶ τὸν οὐρανοῦ καταμετροῦμεν κύκλον καὶ τὰς ἀντιτεταγμένας τῶν ἄστρον κινήσεις ἐρευνῶμεθα, συνόδους τε καὶ ἀποστάσεις καὶ ἐπιτολάς τὰς τούτων καὶ τὰ ἐκ τούτων συμβαίνοντα θηρώμεθα καὶ μέγα φρονοῦμεν ἐπὶ τούτοις, ἀλλ' ἐπεὶ τούτων μὲν οἱ λόγοι ἐν τῷ θείῳ καὶ πρώτῳ καὶ δημιουργικῷ νῷ, τῶν δ' ἐν ἐκείνῳ

¹ Παρᾶγραφὸς ἰncepe cu un Ἐπειδὴ oarecum intraductibil aici (întrucât, pentru că), care se repetă la jumătatea paragrafului, iar la final are un ἐπεὶ, toate acestea alcătuiind o construcție causală fină, pentru a sublinia motivul întrebării.

² Literal „a ști, a cunoaște”. Τὸ εἰδέναι este formula aristoteliană de început a *Metafizicii* (980a).

Întrebarea întâia

Fiindcă am auzit¹ pe unii zicând că și monahii trebuie să caute înțelepciunea cea din afară, pentru că fără ea nu poți scăpa de ignoranță și de învățăturile mincinoase, chiar de ar ajunge cineva la nepătimire desăvârșită, și că nu poți atinge desăvârșirea și sfințenia dacă n-ai adunat de peste tot cunoașterea², mai bine zis instruirea elinească, pentru că și aceasta este dar al lui Dumnezeu³ la fel ca și darurile date prin descoperire apostolilor și prorocilor, și ea aduce sufletului cunoașterea celor ce sînt și împodobește puterea de cunoaștere, care este mai presus decât toate celelalte puteri sufletești, alungă orice altă răutate a sufletului (fiindcă din ignoranță se naște și se întărește orice patimă), dar îl călăuzește pe om și la cunoașterea lui Dumnezeu, pentru că Dumnezeu nu poate fi cunoscut altfel decât prin zidirile lui; fiindcă am auzit acestea și nu m-au convins defel, puțină mea cercare în petrecerea monahicească arătându-mi ceva cu totul opus, dar n-am putut însă să mă apăr în fața acestora, căci au o argumentație mai înaltă, cum că „noi nu degeaba iscodim cu de-amănuntul tainele firii⁴, și măsurăm crugul cerului, și cercetăm mișcările în opoziție ale stelelor, și pândim conjuncțiile, și disjuncțiile, și răsăriturile acestora și toate cele ce se întâmplă cu ele, și credem că este mare lucru ceea ce facem, ci fiindcă, pe de o parte, rațiunile acestora se află în mintea cea dumnezeiească, și primă, și creatoare,

³ Este expresia lui Varlaam. Vezi ed. Schirò, *Epistola a III-a către Palama*, p. 290. Acesta mergea atât de departe încât spunea că „nepătimirea nu vindecă ignoranța după dispoziție a sufletului”. Vezi la Palama, *Cuvânt în apărarea...*, 2, 1, 37, p. 499.

⁴ Adică ale celor ce sînt, ale făpturilor și naturii.

λόγων αἱ εἰκόνες ἐνεῖσι τῇ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ, τούτων οὖν ἐν ἐπιγνώσει σπεύδομεν γενέσθαι καὶ διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις τῶν τῆς ἀγνοίας ἑαυτοὺς τύπων ἀπαλλάξαι καὶ οὕτω καθ' ὁμοίωσιν – ζῶντές τε καὶ μετὰ θάνατον – εἶναι τοῦ Ποιήσαντος». ἐπεὶ οὖν πρὸς ταῦτα οὐχ ἰκανὸς εἶναι ἀντιπεῖν ἐνόμισα, σιωπήσας πρὸς ἐκείνους τότε, παρὰ σοῦ νῦν ἀξιῶ, πάτερ, διδαχθῆναι τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγους, ὡς ἔτοιμος γενοίμην – κατὰ τὸν ἀπόστολον – «λόγον διδόναι περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος».

1, 1
 ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
 ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
 ΤΩΝ ΠΡΩΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ
 ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ Η ΠΕΡΙ
 ΛΟΓΟΥΣ ΤΡΙΒΗ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

[1] Αδελφέ, «καλὸν χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν», ἀποστολικῶς εἰπεῖν· Χρῆ τοίνυν καὶ κατὰ τοῦτό σε χάριτας ὁμολογεῖν Θεῷ χάριν παρασχόντι τοιαύτην, ἢ τοῖς τὰ πάντα οἰομένοις εἰδέναι περιουσίᾳ σοφίας οὐδ' ἐπὶ νοῦν ἔρχεται. Κἂν μὴ τούτοις ἀντιλέγειν ἔχης, καίτοι τῆς ἀληθείας μὴ

⁵Metoda *dieretică* presupunea în filosofia antică aplicarea *dierizei*, anume metoda de a divide ideile generale, mergând dialectic spre cele particulare. E vorba de o *descendență* a dialecticii. Vezi Platon, *Sof.* 283a. Poate însemna și diviziunea genului în specii. Vezi Diogene Laertios, *Viața Filosofilor*, 7, 61, 8. La Aristotel, genul trebuie divizat în diferențe. Vezi *Anal. Post.*, II, 96b-97b.
⁶Metodă care folosește silogismul, care presupune o argumentație logică bazată pe premise logice care converg într-o concluzie. Aristotel e mult mai complex și împarte silogismul în dialectic și apodictic – v. *Topice* 100ab.

iar pe de alta chipurile rațiunilor din [mintea] aceea sînt în sufletul nostru, ne sînguim, dar, a ajunge la cunoștința acestora, și a scăpa de întipărirea ignoranței prin metodele divizioniste⁵, silogistice⁶ și analitice⁷, și a fi astfel după asemănarea Făcătorului, trăind și după moarte⁸; fiindcă am socotit, dar, că nu sînt în stare să contrazic aceste învățături, tăcând atunci în fața aceluia, cer de la tine acum, părinte, să mă înveți cuvintele cele spre apărarea adevărului, așa încât să fiu gata, după cuvântul apostolesc, „a da răspuns despre nădejdea din noi”⁹.

1, 1
 AL PRAEFERICITULUI ARHIEPISCOP
 AL THESSALONICULUI GRIGORIE,
 CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR
 CE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT,
 PRIMUL DINTRE CELE DINTĂI
 ÎN CE PRIVINȚĂ ȘI PÂNĂ UNDE ESTE FOLOSITOARE
 ÎNDELETNICIREA CU ȘTIINȚELE DISCURSIVE

RĂSPUNSUL ÎNTĂI

[1] Frate, „bine este să adeverești prin har inima ta”¹⁰, ca să spunem apostolește, căci prin cuvânt cum ar putea cineva arăta binele cel mai presus de cuvânt? Trebuie, dar, să-i mulțumești lui Dumnezeu celui ce ți-a dat un astfel de har, care nici nu le-a venit în minte celor ce cred că din prisosință de înțelepciune le știi pe toate, și, deși nu-i poți contrazice de măcar că știi că nu au nimerit adevărul, nu trebuie să te

⁷Metoda care are la bază analiza, adică demonstrația prin deducție, care pleacă spre cunoaștere întotdeauna de la premise adevărate sigure. Vezi Aristotel, *Topice* 100ab.

⁸Până aici este un citat al oponentilor, pe care nu l-am găsit decât aici.

⁹1 Petru 3, 15.

¹⁰Evrei 13, 9.

καταστοχαζομένους ειδώς, δυσχεραίνειν οὐ δεῖ· σὺ μὲν γὰρ ἔργῳ πεπεισμένος, πάντῃ τε καὶ πάντως εἰς τὸ διηνεκὲς ἑστηριγμένος ἔση καὶ ἀπερίτρεπτος, μόνιμον ἔχων παρὰ σεαυτῷ τὴν τῆς ἀληθείας ἰδρυσιν· οἱ δὲ λογικαῖς ἀποδείξεσιν ἐπερειδόμενοι περιτραπήσονται πάντως κὰν μὴ νῦν ὑπὸ σοῦ· καὶ γὰρ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», δηλαδὴ καὶ ἀντιπαλαίεται, καὶ τὸν νικῶντα λόγον διὰ τέλους εὐρεῖν ἀμήχανον, ὡς εἶναι τῆς οἰκείας ἥττης ἀνέλπιδα· καὶ τοῦτ' ἔδειξαν Ἑλλήνων παῖδες καὶ οἱ κατ' ἐκείνους σοφοί, κρείττονι τῷ δοκεῖν δεῖξει λόγου διηνεκῶς ἀλλήλους ἀνατρέποντες καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀνατρεπόμενοι.

[2] Πρὸς οὖν τοὺς ἐκείνοις προσέχοντας διὰ βίου καὶ θηρωμένους γνῶσιν ἐκ τῆς ἔξω παιδείας καὶ ταύτην ἐπὶ τοσοῦτον ἐγκωμιάζοντας ταῦτ' εἰπὼν, ἀποχρώντως τε καὶ πρεπόντως, ἐμοὶ γε δοκεῖν, ἐρεῖς, ὡς 'οὐ μᾶλλον γνῶσιν ἢ ἀγνωσίαν ἐκ τούτων ὑμῖν αὐτοῖς περιποιεῖσθε, ὦ βέλτιστοι'. Καθάπερ γὰρ οἱ τῆς παρ' ἀνθρώπων ἐφιέμενοι δόξης καὶ πάνθ' ὑπὲρ αὐτῆς πράττοντες ἀδοξίας μᾶλλον ἢ δόξης ἐπιτυγχάνουσιν, ἐπεὶπερ ἄλλοις ἄλλα ἀρέσκει, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ παρὰ τῶν ἔξω σοφῶν τὴν γνῶσιν θηρώμενοι μᾶλλον ἀγνωσίαν κατ' αὐτοὺς ἐκείνους ἢ γνῶσιν καρποῦνται· διαφέρουσι γὰρ ἀλλήλων αἱ δόξαι καὶ διαφέρονται πρὸς ἀλλήλας καὶ οἱ ἀντικείμενοι πλείους τῶν ὁμολογούντων ἐκάστη. Τὸ δὲ πιστεύειν εἰρηκεῖναι τινὰ τούτων δυνηθῆναι τοὺς ἐν τῷ δημιουργικῷ νῷ λόγους, μὴ καὶ λίαν πλημμελὲς ἦ· «τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου;» φησὶν ὁ ἀπόστολος· εἰ δὲ μὴ τούτους, οὐδὲ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τούτων εἰκόνας ἐκ τῆς ἔξω σοφίας συνιδεῖν ἔστι. Ψευδογνωσία τοίνυν ἔστιν ἢ ἐκ ταύτης τῆς σοφίας τὸ κατ' εἰκόνα θεῖαν θηρωμένη γνῶσις. Οὐκ ἔσται δι' αὐτὴν τῇ αὐτοαληθείᾳ ἐμφερῆς ἢ ταύτην ἔχουσα ψυχὴ, ἀλλ' οὐδὲ ποδηγοῖτο ἂν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐκ

¹¹ Grigorie Teologul, *Poeme morale*, 33, PG 37, 929, 9: «Λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος, βίῳ δὲ τίς;», adică «Cu cuvântul se luptă tot cuvântul, dar cu viața care [cuvânt se poate lupta]?»

mâhnești. Că tu, dar, fiind încredințat prin faptă, peste tot și în orice împrejurare vei fi mereu întărit și neclintit [în cele ale credinței], având în sineți statornică temelia adevărului – dar cei ce se reazimă pe demonstrațiile logice negreșit vor fi răsturnați, chiar dacă nu acum de tine, căci „cu cuvânt se luptă orice cuvânt”¹¹, adică este și luptat la rândul lui, și este cu neputință să găsești un cuvânt care să biruiască deplin, așa încât înfrângerea lui să nu mai poată fi de așteptat. Și pe acest lucru l-au arătat elinii și ai lor înțelepți, răsturnându-se mereu unul pe altul și răsturnați fiind unii de alții, chipurile printr-o argumentație mai bună.

[2] Prin urmare, celor care toată viața lor se iau după aceia, și vânează cunoașterea din instruirea cea din afară, și o laudă atât de mult, după ce le vei fi zis acestea – în chip îndestulător și cuvenit, mi se pare mie – le vei spune: „Dragilor, din acestea dobândiți mai degrabă necunoaștere decât cunoaștere”, pentru că, așa cum cei ce doresc slava cea de la oameni și fac totul pentru ea mai degrabă ajung să capete mai degrabă neslăvire decât slavă (pentru că nu tuturor le plac aceleași lucruri), așijderea și cei care vânează cunoașterea de la înțelepții dinafară câștigă, precum aceia înșiși spun, mai degrabă necunoaștere decât cunoaștere. Căci opiniile¹² se deosebesc între ele, și se împotrivesc una alteia, iar pentru fiecare dintre ele cei ce i se împotrivesc sînt mai mulți decât cei ce se învoiesc cu ea, iar a crede că vreuna dintre acestea poate afla rațiunile din mîntea creatoare nu este, oare, lucru foarte greșit, pentru că „cine a cunoscut”, spune apostolul, „mîntea Domnului?”¹³. Iar de vreme ce nu poate afla [rațiunile] acestea, nu este cu putință nici a pricepe din înțelepciunea cea dinafară chipurile lor din suflet. Așadar, cunoaștere mincinoasă este cunoașterea care vânează din această înțelepciune însușirea de a fi după chipul dumnezeiesc. Prin urmare, ea nu va face asemenea cu Însuși-Adevărul sufletul ce o are, ba nici la

¹² Aici folosește același cuvânt ca pentru slavă δόξα.

¹³ *Romani* 11, 34.

ταύτης· καὶ ἡ καύχησις λοιπὸν ματαία τῶν ἐπ' αὐτῇ τούτου γε ἔνεκα σεμνυνομένων. Ἀκουέτωσαν Παύλου σαρκικὴν σοφίαν καλοῦντος τὴν θύραθεν, ὃς καὶ «νοῦν σαρκὸς» λέγει τὴν «φυσιούσαν γνῶσιν». Ἦ τοίνυν τῆς σαρκὸς σοφία πῶς τῇ ψυχῇ τὸ κατ' εἰκόνα παρέξεται; «Βλέπετε», φησί, «τὴν κλῆσιν ἡμῶν· οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς». Ὡς οὖν ἡ τῆς σαρκὸς εὐγένειά τε καὶ δύναμις τὴν ψυχὴν οὐκ ἐνδυναμώσειεν ἂν οὐδ' ἐξευγενίσκειεν, οὕτως οὐδ' ἡ τῆς σαρκὸς σοφία σοφὴν ἀπεργάσεται τὴν διάνοιαν. Καὶ ὄντως ἀρχὴ σοφίας γνῶναι σοφίαν, ὥστε διελεῖσθαι καὶ προελεῖσθαι τῆς χαμερποῦς καὶ γηϊνῆς καὶ ἀνονήτου τὴν μεγαλωφελῆ καὶ οὐρανίαν καὶ πνευματικὴν καὶ παρὰ Θεοῦ καὶ πρὸς Θεὸν ἐρχομένην καὶ Θεῷ τοὺς κτησαμένους συμμόρφους ἀποδεικνύσαν.

[3] Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ, καθάπερ κάκεῖνοι λέγουσι, τῶν ἐν τῇ δημιουργικῷ νῶ λόγων αἱ εἰκόνες ἐν ἡμῖν εἰσι, τί τὸ ταύτας τὴν ἀρχὴν ἀχρειῶσαν τὰς εἰκόνας; Οὐχ ἡ ἀμαρτία καὶ ἡ τοῦ πρακτέου εἴτε ἄγνοια εἴτε περιφρόνησις; Διατί μὴ ἀδιδάκτως ἐνορῶμεν ταύτας, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὔσας ἐντετυπωμένας; Οὐχ ὅτι τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς κακῶς ἐπαναστὰν αὐτάς τε διέστρεψε καὶ τὸ διορατικὸν αὐτῆς συνέχεε καὶ μακρὰν ἐποίησε τῆς ἀρχετύπου καλλονῆς; Οὐκοῦν τούτου παντὸς μᾶλλον ἐπιμελητέον καὶ τῆς ἀμαρτίας ἀφεκτέον καὶ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν διὰ πράξεως ἀναγνωστέον καὶ ἀρετῆς πάσης ἀνθεκτέον καὶ δι' εὐχῆς καὶ θεωρίας ἀληθοῦς ἐπανιτέον πρὸς Θεόν, τὸν βουλόμενον τό τε κατ' εἰκόνα ὦν καὶ τὴν ἀληθογνωσίαν σχεῖν. Καθαρότης γὰρ ἄνευ, κἂν μάθῃς τὴν ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλοσοφίαν, μωρὸς οὐδὲν ἦττον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἔση ἡ σοφός· ἐκείνης δὲ ἄνευ, καθαρθεὶς καὶ

¹⁴ Este vorba de însușirea de a fi după chipul dumnezeiesc.

¹⁵ II Corinteni 1, 12.

¹⁶ Coloseni 2, 18.

¹⁷ I Corinteni 8, 1.

¹⁸ I Corinteni 1, 26.

adevăr nu-l va călăuzi. Și zadarnică este, dar, lauda celor ce se mândresc cu ea pe temeiul acesteia¹⁴. Să-l audă pe Pavel numind „înțelepciune trupească”¹⁵ înțelepciunea din afară și „minte a trupului”¹⁶ „cunoașterea care îngâmă”¹⁷. Așadar, cum va putea înțelepciunea trupului să-i aducă sufletului însușirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu]? „Priviți”, zice, „la chemarea voastră, căci nu mulți sînt înțelepți după trup, nu mulți puternici, nu mulți de neam bun”¹⁸. Drept aceea, după cum a fi de neam bun după trup și puternic după trup nu dă putere și noblețe sufletului, nici înțelepciunea trupului nu face înțeleaptă gândirea. Cu adevărat, începutul înțelepciunii este a cunoaște înțelepciunea, încât a deosebi înțelepciunea atotfolositoare, și cerească, și duhovnicească, și de la Dumnezeu, și către Dumnezeu îndreptată, și care i-a arătat de un chip cu Dumnezeu pe cei ce au dobândit-o, de înțelepciunea târâtoare pe pământ, și pământească, și fără de folos, și a și-o alege pe cea dintâi.

[3] Ba mai mult, de vreme ce, precum și aceia spun, chipurile rațiunilor din mintea creatoare sînt în noi, ce anume a netrebnicit aceste chipuri întru început? Nu păcatul și ori necunoașterea a ceea ce trebuie făcut, ori disprețul față de aceasta? De ce nu le putem vedea în noi pe acestea fără a fi învățați, de vreme ce în noi sînt întipărite? Nu pentru că partea pătimitoare a sufletului, răsculându-se în chip rău, le-a strâmbat, și a tulburat partea lui străvazătoare, și le-a dus departe de frumusețea arhetipului? Prin urmare, de [partea] aceasta, mai mult ca de orice, trebuie să se îngrijească cel ce vrea să aibă de teafără însușirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu] și să aibă cunoașterea adevărului, și trebuie să stea departe de păcat, și prin făptuire să citească legea poruncilor, și să se țină de toată virtutea, și să se întoarcă la Dumnezeu prin rugăciune și vedere adevărată. Căci fără curăție, chiar de ai învăța toată filosofia naturală de la Adam până la sfârșitul [lumii], vei fi mai curând nebun decât înțelept,

τῶν πονηρῶν ἠθῶν καὶ δογμάτων ἀπαλλάξας τὴν ψυχὴν, τὴν νικῶσαν τὸν κόσμον τοῦ Θεοῦ σοφίαν κτήση καὶ «τῷ μόνῳ σοφῷ Θεῷ» συνδιαιωνίσεις ἀγαλλόμενος. Δογμάτων δὲ λέγω, οὐ τῶν περὶ μεγέθους κινήσεως οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν σωμάτων καὶ ὅσα διὰ ταῦτα γίνεται, οὐδὲ γῆς καὶ τῶν περὶ γῆν καὶ τῶν ἐντεθησαυρισμένων ταύτη μετὰλλων καὶ λίθων διαυγῶν, οὐδὲ τῶν ἐκ τῆς διπλῆς ἀναθυμιάσεως κατὰ τὸν ἀέρα συμβαινόντων. Πρὸς γὰρ ἐπιστήμην τῶν τοιούτων βλέποντες πᾶσαν ἀπαυθύνειν σπουδὴν τε καὶ ζήτησιν αἴρεσις ἐστὶν ἑλληνικὴ· οἱ γὰρ Στωϊκοὶ πάντες τέλος τῆς θεωρίας τὴν ἐπιστήμην ὀρίζονται.

[4] Νῦν δὴ τινες, ὡς σὺ φῆς, τοῦ τοῖς χριστιανοῖς προκειμένου τέλους, τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀρρήτων ἀγαθῶν, ὡς ἐλαχίστου περιφρονήσαντες καὶ τὴν ἐπιστήμην εἰς γνῶσιν μεταλαβόντες, τῇ τῶν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφούντων ἐπεισάγουσιν ἐκκλησίᾳ. Τοὺς γὰρ οὐκ εἰδότας τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἀνάγνους ἀποφαίνονται καὶ ἀτελεῖς· ἐντεῦθεν δ' ἀνάγκη πάντας τῶν μὲν ἑλληνικῶν ἀπρίξ ἀντέχεσθαι μαθημάτων, τῶν δ' εὐαγγελικῶν κατολιγωρεῖν διδαγμάτων (παρ' αὐτῶν γὰρ οὐδέποτε γένοιτ' ἂν τῆς τῶν κατ' αὐτοὺς ἐπιστημῶν ἀγνοίας ἀπαλλαγῆ) καὶ τοῦ λέγοντος «γίνεσθε τέλειοι» καὶ «εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος» καὶ «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις» καταμωκωμένους ἀναχωρεῖν, ὡς ἀπέριου παντάπασιν ἐπιστήμης τοιαύτης. Οὐ ταύτης οὖν ἐγὼ τῆς ἀγνοίας ἀπαλλαγῆν ὑποτιθέμενος, καθαρότητα σωτήριον ἐκάλεσα ταύτην (οἶδα γὰρ καὶ ἀνέγκλητον ἀγνοίαν καὶ γνῶσιν ἐγκεκλημένην)· οὐκ οὖν ταύτης, ἀλλὰ τῆς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δογμάτων

¹⁹ Vasile cel Mare, *La Psalmi*, 14, PG 29, 256BC.

²⁰ Herillos Calcedonianul la Diogene Laertios, *Viata filosofilor*, 7, 3, 165. Nu toți stoicii erau de acord cu această direcție. Deși discipol al filosofului stoic Zenon, nu găsim la acesta din urmă o astfel de idee, iar Cicero îl critică pentru această poziție. Vezi *De finibus*, 4, 40.

pe când fără aceea [înțelepciunea din afară], curățindu-ți și izbăvindu-ți sufletul de obiceiurile și dogmele viclene, vei dobândi înțelepciunea lui Dumnezeu, care a biruit lumea, și vei petrece în veci împreună cu Dumnezeu Cel singur înțelept, veselindu-te. Când spun „dogme” n-am în vedere învățăturile despre mărimea și mișcarea cerului și a corpurilor cerești și câte se petrec din pricina lor, nici pe cele despre pământ, și pe cele ce țin de pământ, și metalele care se află ca zăcăminte în el, și pietrele prețioase, și toate câte se întâmplă din pricina dublei mișcări a vaporilor în aer¹⁹, fiindcă alegerea elinilor este a-și îndrepta toată sânguința și toată cercetarea către știința acestora, că asta fac și toți stoicii, definind știința drept culme a contemplației²⁰.

[4] Acum însă, precum spui tu, unii, disprețuind ca pe ceva de nimic scopul creștinilor, anume negrăitele bunătăți făgăduite nouă în veacul ce va să fie, și, prefăcând știința în cunoaștere, o furișează în Biserica celor ce filosofează după Hristos, iar pe cei ce nu cunosc științele matematice îi declară întinați și nedesăvârșiți. De aici reiese în mod necesar că e nevoie ca toți să ne ținem strâns de științele elinești, și să nesocotim cu totul învățăturile evanghelice (fiindcă acestea nu ar putea aduce vreodată izbăvire de necunoașterea științelor lor²¹), și să ne depărtăm în derâdere de cel ce spune „fiți desăvârșiți”²², și „dacă cineva este desăvârșit în Hristos”²³, și „noi grăim în cei desăvârșiți”, ca de unul care este total neexperimentat în știința de acest soi. Eu, dar, nu socotind-o izbăvire de atare necunoaștere am numit-o pe aceasta „curăție mântuitoare” (căci cunosc și o ignoranță fără vină, dar și o cunoaștere vinovată); așadar, nu de aceasta scăpând, ci de ignoranța în privința lui Dumnezeu și a dumnezeieștilor dogme, câtă au

²¹ Adică ale acelor „unii” despre care se vorbește la începutul paragrafului.

²² I Corinteni 14, 20

²³ Coloseni 1, 28.

ἀγνοίας ἀπαλλαγείς, ὅσων οἱ καθ' ἡμᾶς ἀπηγόρευσαν θεολόγοι, καὶ πᾶν ἦθος κατὰ τὰς αὐτῶν βελτιώσας ὑποθήκας, γενήσῃ Θεοῦ σοφίας ἀνάπλευς, εἰκῶν ὄντως καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ, διὰ μόνης τῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν τηρήσεως τετελεσμένος. Ὁ καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας ὑποφῆτης Διονύσιος κατ' αὐτὴν ἀπεφήνατο σαφῶς: «ἡ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἔνωσις, ὡς τὰ θεῖα», φησί, «διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». Εἰ δ' οὐκ ἀληθῆς ὁ λόγος οὗτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον εὐρεῖν καὶ ἰδεῖν ἔστιν, ὡς τοὺς χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταρρῦθμιζούσης καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἕλληνας σοφοὶ θεοειδέστεροι ἂν εἶεν καὶ θεοπτικώτεροι τῶν πρὸ νόμου πατέρων καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ προφητευσάντων, ὧν οἱ πλείους ἐξ ἀγροικικοῦ βίου πρὸς ταύτην τὴν ἀξίαν ἐκλήθησαν. Ἰωάννης δέ, ἡ τῶν προφητῶν ὑστάτη κορωνίς, οὐκ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπ' ἐρημίας διετέλει τὸν βίον ἀνύων; Οὐ τοίνυν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς ἀρχέτυπον ἀφορῶσιν ἕκαστος ὅπως ἔχει δυνάμει τῶν ἀποταττομένων τῷ κόσμῳ; Παντί που δῆλον. Ποῦ τοίνυν ἐν ἐρημίᾳ διδασκαλεῖα τῆς ματαιίας ὡς δ' αὐτοὶ λέγουσι, σωτηρίαν φιλοσοφίας; Ποῦ πολὺπτυχοὶ βίβλοι καὶ οἱ ταύταις διὰ βίου προστετηκότες καὶ τοὺς ἄλλους πείθοντες; Ποῦ δὲ τῶν βιβλίων τούτων ὑποθήκαι βίων τοιούτων ἐρημικῶν τε καὶ παρθενικῶν καὶ ἀγῶν ἀνάγραπτος, πρὸς μίμησιν ἐπαίρων τοὺς ἐντυγχάνοντας;

[5] Καὶ ἵνα τοῦτον ἀφῶ τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑψηλότερον, ᾧ πρὸς τοσοῦτον ὕψος ἀναβεβηκότι τῆς, ὡς αὐτοὶ φασιν, ὀδηγούσης πρὸς Θεὸν παιδείας οὐδὲν ἐμέλησε (καὶ γὰρ οὐδ' ἱεραῖς οὗτος ἐντετύχηκε βίβλοισι) ἵνα τοίνυν τοῦτον ἀφῶμεν, ὁ πρὸ τῶν αἰώνων ὧν καὶ μετ' αὐτὸν

²⁴ Despre Ierarhia Cerească 2, PG 3, 392 A.

²⁵ Matei 11, 11. Luca 7, 28.

interzis-o teologii noștri, și îmbunătățind tot obiceiul tău după învățăturile lor, plin te vei face de înțelepciunea lui Dumnezeu, cu adevărat chip și asemănare a lui Dumnezeu, desăvârșit numai prin ținerea poruncilor evanghelice, ceea ce a arătat limpede și Dionisie, tâlcuitorul ierarhiei bisericești, în cartea cu același nume, că zice: „Asemănarea și unirea cu Dumnezeu, se săvârșesc, precum ne învață dumnezeieștile Scripturi, numai prin iubirea și sfânta lucrare a preacinstitelor porunci”²⁴. Iar de n-ar fi adevărat acest cuvânt, ci omul ar putea prin învățătura din afară să afle și să vadă însușirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu], ca una ce schimbă în bine caracterele și alungă întunericul ignoranței sufletului, atunci înțelepții elini ar fi mai după chipul lui Dumnezeu și mai văzători de Dumnezeu atât față de părinții de dinaintea Legii, cât și față de cei ce în Lege au prorocit, dintre care cei mai mulți au fost chemați la această vrednicie de la un trai fărânesc. Dar Ioan, cununa cea mai de pe urmă a prorocilor, nu din pruncie și-a petrecut în pustie viața? Nu spre acesta caută ca spre un arhetip, pe cât îi stă în putere, fiecare dintre cei ce se leapădă de lume? De bună seamă. Unde, dar, se află în pustie școli ale filosofiei zadarnice pe care ei o numesc „mântuitoare”? Unde [sînt acolo] cărtoaiile și cei care se țin de ele toată viața lor și îi conving și pe alții să facă așijderea? Unde în aceste cărți există îndemnuri la o astfel de viață pustnicească și feciorelnică și unde stă scris acolo despre nevoia care să-i stârneasă spre imitare pe cei care le citează?

[5] Și ca să-l las acum deoparte pe cel mai mare dintre cei născuți din femei²⁵, care a urcat la o astfel de înălțime, dar nu s-a îngrijit deloc de instruirea cea călăuzitoare, precum zic ei, la Dumnezeu (acesta nici măcar cărțile sfinte nu le citea); ca să-l las deoparte, deci, pe acesta, Cel care este mai înainte de veci, și după el s-a arătat²⁶, și a venit în lume tocmai

²⁶ Adică s-a arătat în timp.

φανείς καὶ διὰ τοῦτο ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀνακαινίσῃ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐπαναγάγῃ, πῶς οὐ παρέσχε ταύτην τὴν διὰ τῶν ἕξω μεθόδων ἄνοδον; Πῶς δ' οὐκ εἶπεν, 'εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, τῆς ἕξω παιδείας ἐπιλαβοῦ, σπεῦσον πρὸς τὴν τῶν μαθημάτων ἀνάληψιν, περιποιήσαι σεαυτῷ τὴν ἐπιστήμην τῶν ὄντων', ἀλλὰ 'τὰ ὑπάρχοντα πώλησον, διάδος πτωχοῖς, τὸν σταυρὸν ἄρον, ἀκολουθεῖν ἐμοὶ προθυμήθητι'; Πῶς δ' οὐκ ἐδίδαξεν καὶ σχηματισμοὺς καὶ ποσότητας καὶ τὰς πολυπλανεῖς τῶν πλανητῶν ἀποστάσεις τε καὶ συνόδους, καὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων τὰς ἀπορίας διέλυσεν, ὡς ἂν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος ἐξέλθῃ; τί δὲ καὶ μαθητὰς ἀλιεῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλὰ μὴ σοφούς, συνεκάλει, καὶ ταῦθ' ἵνα καταισχύνη τοὺς ἕξω σοφούς, ὡς ὁ Παῦλός φησι; Πῶς οὖν καταισχύνει τοὺς πρὸς αὐτόν, ὡς οὗτοι λέγουσιν, ὀδηγοῦντας; Διατί δὲ καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν ἐμῶρανε; Τίνος δὲ χάριν καὶ διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος εὐδόκησε σῶσαι τοὺς πιστεύοντας; Οὐκ ἐπειδὴ διὰ τῆς σοφίας ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν; τί δὲ καὶ μαθόντες οὐκ φῆς; Λόγου Θεοῦ σωματικῶς ἐνδημήσαντος, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, καὶ τοῦ φωτὸς ἀνασχόντος, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ἡμέρας τε διαυγασάσης καὶ φωσφόρου ἀνατείλαντος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τῶν πιστῶν, κατὰ τὸ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖον, αὐτοὶ τε δέονται θρυαλλίδος ἐπισκευαστῆς, τῆς ἀπὸ τῶν ἕξω φιλοσόφων γνώσεως, πρὸς θεογνωσίαν ὀδηγούσης, καὶ τοὺς ἄλλους παραινῶσιν, ἀφεμένοις τοῦ καθ' ἡσυχίαν διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπιστασίας καθαίρειν ἑαυτοὺς καὶ δι' ἀδιαλείπτου προσευχῆς προσανέχειν τῷ Θεῷ, καταγερᾶν μάτην, λύχνῳ τυφομένῳ παρακαθημένους.

[6] Ἄρ' οὐδ' ἐκεῖνο ποτ' ἐπήλθεν ἐπὶ νοῦν αὐτοῖς, ὡς ἐφέσει τε καὶ μεταλήψει τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως ἐκπεπτώκαμεν

²⁷ I Corinteni 1, 27.

²⁸ Ioan 1, 9.

ca să dea mărturie pentru adevăr, și să înnoiască însușirea noastră de a fi după chipul lui Dumnezeu, și să-l întoarcă la arhetip, cum de nu ne-a dat nouă calea aceasta de suîș prin metodele dinafară? Cum de n-a spus: „Dacă vrei să fii desăvârșit însușește-ți instruirea dinafară, grăbește-te spre primirea disciplinelor de studiu, agonisește-ți știința celor ce sînt, ci a spus: „Vinde-ți tot ce ai, împarte-le săracilor, ia-ți crucea și urmează-mă cu râvnă”? Cum de n-a învățat despre analogii, și configurații, și cantități, și disjuncțiile, și conjuncțiile cele departe-rătăcitoare ale planetelor, și nu a dezlegat aporiile problemelor științelor naturale ca să se risipească din sufletele noastre întunericul ignoranței? Oare de ce a chemat ucenici pescari, necărturari, țărani, nu înțelepți, și asta ca să-i rușineze pe înțelepții cei din afară, după cum zice Pavel²⁷? Cum de îi rușinează, dar, pe cei ce, așa cum spun aceștia, călăuzesc la El? Pentru ce a nebunit înțelepciunea acestora? De ce a binevoit să îi mântuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii? Nu pentru că lumea nu l-a cunoscut prin înțelepciune pe Dumnezeu? Ce vor face cei ce au învățat științele despre care zici tu? Cum se face că, deși a venit în lume cu trup Dumnezeu Cuvântul, Care s-a făcut nouă înțelepciune din Dumnezeu, și a răsărit Lumina ce luminează pe tot omul care vine în lume²⁸, a venit ziua și a răsărit luceafărul în inimile noastre, ale credincioșilor, potrivit apostolului mai întâi pe scaun șezător, învățații de care vorbești tu înșiși au nevoie de o feștilă încropită – și anume de cunoașterea cea de la filosofii dinafară, călăuzitoare la cunoașterea de Dumnezeu –, și mai îndeamnă și pe ceilalți ca, lăsând curățirea lor prin lucrarea pazei gândurilor întru isihie și alipirea de Dumnezeu prin rugăciunea neconținută, să îmbătrânească zadarnic stînd la lumina chioară a opaițului.

[6] Oare nu le-a venit în minte acestora nici faptul că am căzut din acel loc dumnezeiesc al desfătării prin dorirea

ἐκείνου τοῦ θείου χωρίου τῆς τρυφῆς; Ἐργάζεσθαι γὰρ αὐτὸ καὶ φυλάττειν κατὰ τὴν ἐντολὴν οὐκ ἐθελήσαντες, εἷξαμεν τῷ πονηρῷ συμβούλῳ τὴν εἴσοδον κλέψαντι καὶ τῷ κάλλει θέλξαντι τῆς γώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ. Τάχα δὴ καὶ νῦν οὗτος τοῖς μὴ βουλομένοις ἐργάζεσθαι καὶ φυλάττειν τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, οὐρανίων σφαιρῶν τε καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἀκριβῆ γνῶσιν ἐπαγγέλλεται, πολυκινήτων τε καὶ ἀντιρρόπων, γνῶσιν οὔσαν καλοῦ καὶ πονηροῦ, τῷ μὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει κεκτῆσθαι τὸ καλόν, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν χρωμένων προαιρέσει, συμμεταβάλλουσαν ταύτη πρὸς ἐκάτερον· πρὸ δὲ τούτων μικροῦ, καὶ διὰ ταῦτ' ἴσως, ἐμπειρίας τε καὶ χάριτας πολυγλώσσων διαλέκτων, δύναμιν ῥητορείας, εἶδησιν ἱστορίας, μυστηρίων φύσεως εὗρεσιν, πολυειδεῖς μεθόδους λογικῆς πραγματείας, πολυμερεῖς σκέψεις λογιστικῆς ἐπιστήμης, σχηματισμὸν ἀύλων πολυσχήμονας ἀναμετρήσεις, ἃ πάντα καλά τε καὶ πονηρὰ φαίην ἂν ἔγωγε, μὴ μόνον πρὸς τὸ δοκοῦν τοῖς χρωμένοις μεταγινόμενα καὶ συμμεταμορφούμενα ῥαδίως τῷ σκοπῷ τῶν ἐχόντων, ἀλλ' ὅτι καὶ καλὸν μὲν ἢ πρὸς ταῦτα σχολή, γυμνάζουσα πρὸς ὀξυωπίαν τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμόν· παραμένειν δ' ἄχρι γήρως ταύτη προσανέχοντα πονηρόν, πρὸς ἀγαθοῦ δ' ἂν εἴη μετρίως ἐκγυμνασάμενον πρὸς τὰ μακρῶ κρείττω καὶ μονιμώτερα μετασκεύασασθαι τὸν ἀγῶνα, πολλὴν αὐτῷ καὶ τῆς τῶν λόγων περιφρονήσεως φερούσης τὴν ἐκ Θεοῦ ἀμοιβήν. Διὸ φησιν ὁ θεολόγος ὁ δεύτερος περὶ Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τοῦτ' ἐκ τῶν ἔξω κερδῆσαι λόγων, τὸ συνιδεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἔδοκίμασεν· αὐτός τε τούτων, ὡς αὐτὸς αὐθις λέγει, τοῦτ' ἀπήλαυσε μόνον, τὸ παριδεῖν καὶ ἐσχηκέναι ὧν Χριστὸν προετίμησεν.

[7] Ἀλλ' ὁ πονηρός, πονηρῶς ὑποσπᾶν ἡμᾶς τῶν κρειττόνων ἀεὶ γλιχόμενος, ἰγγας ἐντίκτει ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς

²⁹ Grigorie Teologul. PG 35, 1088B.

³⁰ Literal „de cele superioare”.

și împărtașirea de pomul cunoașterii? Că nu am vrut să îl lucrăm și să îl păzim pe acesta după poruncă, ci ne-am lăsat înșelați de vicleanul sfetnic care s-a furișat în suflet și ne-a momit cu frumusețea cunoașterii binelui și a răului. Pesemne că și acum tot acesta este cel care le făgăduiește celor ce nu vor să-și lucreze și să-și păzească inima, după îndemnul Părinților, cunoașterea cu de-amănuntul a sferelor cerești și a celor ce țin de ele, mult-mișcătoare și cumpănite, care este cunoaștere a binelui și a răului și pentru că nu a dobândit binele în firea sa, ci în libera alegere a voinței celor ce o folosesc, schimbându-se într-o parte sau în alta împreună cu aceasta, iar puțin înainte de acestea, și poate din pricina acestora, [le făgăduiește] experiențe și daruri ale dialectelor poliglosice, puterea retoricii, știința istoriei, descoperirea tainelor firii, tot felul de metode ale sistemului logicii, raționamente variate ale științei calculului, măsurări multiforme ale formelor nemateriale, care sînt toate bune și rele, aș zice eu unul, nu numai întrucât se schimbă după părerea celor ce le folosesc și se prefac cu înlesnire după scopul celor care le au, ci și pentru că, pe de o parte, bun lucru este îndeletnicirea cu acestea, care exersează agerimea ochiului sufletesc, dar pe de alta este rău să te afierosești acestora până la bătrânețe. Bine ar fi ca, după ce și-o va fi exersat cu măsură, să-și strămute nevoița spre cele mult mai bune și mai dănuitoare, multă răsplată aducându-i de la Dumnezeu disprețuirea științelor discursive. Drept aceea, al doilea teolog²⁹ zice despre Athanasie cel vestit că ceea ce a câștigat din științele dinafară este că a priceput cele pe care a socotit de cuviință să le treacă cu vederea: din acestea, precum însuși spune, de un singur lucru s-a folosit, și anume că a trecut cu vederea și a le avea pe cele în fața cărora L-a preferat pe Hristos.

[7] Însă cel viclean, viclenește dorind pururea cu ardoare să ne rupă pe noi de cele mai înalte³⁰, naște în sufletele

καὶ δεσμοῖς ἀγαπωμένοις τοῖς ἀνονήτοις σχεδὸν ἀδιαλύτως συνδεῖ, τὸ πολὺ τε καὶ μακρὸν ὑποτίθεται μῆκος καὶ πλήθος τούτων τῶν γνώσεων, ὡσπερ ἑτέροις πλουτοῦν ἢ δόξαν ἄδοξον καὶ σαρκικὰς ἡδονάς, ὡς ἂν, τῇ τούτων ζητήσει διὰ βίου παντὸς ἀπασχολήσαντες ἑαυτούς, ἀπρίξ ἐπιλαβέσθαι τῆς καθαιρούσης τὴν ψυχὴν παιδείας οὐκ ἐξιχύσωμεν, ἥς ἀρχὴ μὲν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ δέησις ἐν κατανύξει συνεχῆς πρὸς τὸν Θεὸν γεννᾶται καὶ ἡ τῶν εὐαγγελικῶν θεσπισμάτων φυλακὴ, διὰ τούτων δὲ καταλλαγῆς γεγонуίας πρὸς θεόν, ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μεταβάλλει καὶ τὸ τῆς εὐχῆς ὀδυνηρὸν εἰς τερπνὸν μετενεχθὲν τοῦ φωτισμοῦ τὸ ἄνθος ἀνατέλλει τούτου δ' οἷον ὁσμὴ διαδομένη πρὸς τὸν φέροντα ἡ τῶν τοῦ Θεοῦ γνώσις μυστηρίων. Αὕτη παιδεία καὶ γνώσις ἀληθῆς, ἥς οὐδὲ τὴν ἀρχὴν, τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον δηλαδὴ, δύναται χωρῆσαι τις ἐνεσχημένος τῇ τῆς ματαιίας ἀγάπῃ φιλοσοφίας καὶ ταῖς στροφαῖς αὐτῆς καὶ θεωρίαις ἐνείλουμένους τε καὶ συστρεφόμενος. Πῶς γὰρ ἂν εἰς ψυχὴν ὅλως εἰσέλθοι, πῶς δ' εἰσελθὼν παραμεῖναι δυνηθεῖν, προκατειλημμένην καὶ ἐνηδυνομένην καὶ οἷον στενοχωρουμένην παντοδαποῖς καὶ πολυτρόποις διαλογισμοῖς, εἰ μὴ πᾶσι χαιρεῖν εἰπούσα τῆς κατὰ Θεὸν ὄλη γένοιτο σχολῆς, ἵνα καὶ τῆς ἀγάπης ὄλη τούτου γένηται κατὰ τὴν ἐντολήν; Διὰ τοῦτο γὰρ τῆς θείας σοφίας καὶ θεωρίας ἀρχὴ ἐστὶ τούτου ὁ φόβος, ἐπεὶ μεθ' ἑτέρων παραμένειν οὐκ ἔχω, πάντων ἀπαλλάξας τὴν ψυχὴν καὶ τῇ προσευχῇ καταλεύνας, ἐπιτήδειον οἷον πυξίον ποιεῖ πρὸς καταγραφὴν τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.

[8] Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, προθεῖς τὸ τοῦ Φαραῶ πρὸς τὸν Ἰσραήλ ὅτι «σχολάζετε, σχολασταὶ ἐστε, λέγετε Κυριῶ τῷ Θεῷ ἡμῶν προσευξώμεθα, ἐπιφέρει: «αὕτη μὲν οὖν ἡ

³¹ Parimiile 1, 7.

³² Avem aici o analogie cu tăblițele de scris confecționate din lemn învelit cu ceară.

³³ Cf. *Ieșirea* 5, 17.

³⁴ Termenul σχολή – odihnă, zăbavă, răgaz – este opus celui de ἀσχολία, ce desemnează activitatea orientată pragmatic. Într-un mod contraintuitiv

noastre fascinații și cu legături dragi ne leagă de cele fără folos aproape fără putința dezlegării și ne îmbie cu mulțimea și mărimea acestor cunoștințe precum pe alții îi îmbie cu bogăția ori cu slava cea fără slavă și cu plăcerile trupești, doar-doar, pe viață fiind prinși până peste cap cu cercetarea acestor [științe], nu vom mai fi în stare să ne ținem strâns de instruirea care ne curățește sufletul, al cărei început este frica lui Dumnezeu³¹, din care se naște rugăciunea neîncetată către Dumnezeu întru străpungerea [inimii] și paza rânduiei evanghelice, prin care făcându-se împăcarea cu Dumnezeu, frica în iubire se preface, iar durerea rugăciunii prefăcându-se în desfătare, răsare floarea luminării, și cunoașterea tainelor lui Dumnezeu este ca o mireasmă a acestei [flori] revărsată către cel ce o poartă. Aceasta este instruirea și cunoașterea adevărată, căreia cel care este rob iubirii de filosofia zadarnică și este încurcat și învățat de alambicările și teoriile acesteia, nici măcar începutul, adică frica de Dumnezeu, nu poate să i-l încapă – căci cum ar putea intra aceasta, iar intrând cum ar putea rămâne, într-un suflet care e deja stăpânit, îndulcit și oarecum strămtorat de gânduri multe și felurite, dacă sufletul, neluându-și rămas bun de la toate, nu se face tot al zăbavei după Dumnezeu, ca să se facă tot și al iubirii Lui, după poruncă. Frica de Dumnezeu este începutul înțelepciunii și vederii dumnezeiești întrucât, neputând să petreacă [în suflet] alături de alte lucruri, îl șterge de toate și, încălzindu-l prin rugăciune, îl face ca pe o tăbliță³² îndemânoasă spre înscrierea harismelor Duhului.

[8] Pe acestea și marele Vasile, după ce a pus înainte zicerea lui Faraon către Israil: „Zăboviți, zăbovitori sînteți, ziceți: Domnului Dumnezeuului nostru să ne rugăm”³³, spune: „Aceasta este zăbava³⁴ cea bună și folositoare celui

pentru cititorul român, elinii vedeau în σχολή prilejul pentru îndeletniciri intelectuale, de unde vine și înțelesul de „școală” al cuvântului respectiv.

ἀγαθὴ σχολὴ καὶ ὠφέλιμος τῷ σχολάζοντι· πονηρὰ δὲ σχολὴ ἢ τῶν Ἀθηναίων, οἱ εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον, ἦν καὶ νῦν τινες μιμοῦνται τῇ τοῦ βίου σχολῇ, φίλην οὖσαν πονηροῖς πνεύμασιν». Ὡς ἂν δὲ μή τις εἴπη πρὸς τὰς ῥητορικὰς μόνας λογολεσχίας ἀποτεινόμενον ταῦτα λέγειν τὸν μέγαν, ἐκεῖνο προσθήσομεν, ὃ φησιν αὐθις αὐτός, διευκρινῶν τὸ σολομώντειον ἐκεῖνο παράγγελμα, «γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν καὶ νοῆσαι λόγους φρονήσεως»· «ἤδη γὰρ τινες», φησί, «γεωμετρία σχολάζοντες ἦν ἐξεύρον Αἰγύπτιοι ἢ ἀστρολογία τῇ παρὰ τῶν Χαλδαίων τετιμημένη ἢ ὅλως περὶ σχήματα καὶ σκιάς καὶ μετεωρολογίαν ἔχοντες, τῆς τῶν θείων λογίων παιδεύσεως ὑπερεῖδον· ἐπειδὴ οὖν πολλοὶ τῇ περὶ ταῦτα σπουδῇ κατεγήρασαν ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρευνῇ, διὰ τοῦτο ἀναγκαία ἢ τῆς παιδείας ἐπίγνωσις πρὸς τε τὴν αἴρεσιν τῆς ὠφελίμου παιδείας καὶ πρὸς ἀποταγὴν τῆς ἀνοήτου καὶ βλαβερᾶς». Ὁρᾶς πῶς ματαίαν, βλαβεράν, ἀνόνητον, τὴν ἔξω παιδείαν καὶ αὐτὴν τὴν τῶν μαθημάτων καὶ τὴν ἔξ αὐτῶν προσαγορεύει γνῶσιν, ἦν τινες, ὡς σὺ φῆς, τέλος θεωρίας καὶ σωτήριον ἀποφαίνωνται; Ἐκεῖνος δὲ καὶ τὴν οἰκείαν ἀπολοφύρεται ζωὴν, πρὸς τὸν Σεβαστείας Εὐστάθιον γράφων, ὅσπιν τῇ περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα μελέτη τὸν νοῦν προσέχων διήνυσεν· «ἐγὼ» γὰρ, φησί, «πολὺν χρόνον προσαναλώσας τῇ ματαιότητι καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἔμμαντοῦ νεότητα ἐναφανίσας τῇ ματαιοπονίᾳ, ἦν εἶχον προσδιατρίβων τῇ ἀναλήψει τῶν μαθημάτων τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας, ἐπειδὴ ποτε, ὡσπερ ἐξ ὕπνου βαθεὸς διαναστάς, κατεῖδον τὸ ἄχρηστον τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τῶν καταργουμένων, πολλὰ τὴν ἐλεεινὴν μου ζωὴν ἀποκλαύσας,

³⁵ Vezi *Faptele apostolilor* 17, 21.

³⁶ *La Psalmi*, 45, PG 29, 429A.

³⁷ *Pilde* 1, 2-3.

³⁸ Omilia 12, *La Pilde*, PG 31, 397BC.

³⁹ Vasilie cel Mare. ⁴⁰ *I Corinteni* 1, 22.

ce zăbovește. Vicleană este zăbava atenienilor (care cu nimic altceva nu-și treceau vremea decât cu a face, ori a spune, ori a auzi ceva nou³⁵), pe care și acum unii o urmează în răgazul vieții lor, prietenă fiind cu duhurile rele³⁶. Ca nu cumva să zică cineva că Marele [Vasilie] are în vedere doar vorbăriile ritoricești, vom adăuga altceva ceea ce tot el, lămurind porunca lui Solomon: „Spre cunoașterea înțelepciunii și învățaturii și spre înțelegerea cuvintelor priceperii”³⁷, spune: „Pentru că unii, zăbovind cu geometria, pe care au născocit-o egiptenii, sau cu astrologia, cea prețuită de haldei, sau ținându-se cu totul de chipuri, și cu umbre, și cu cunoașterea celor cerești, au trecut cu vederea instruirea cea din dumnezeieștile Scripturi. Deci, fiindcă mulți, din râvnă pentru acestea, au îmbătrânit în cercetarea celor zadarnice, este de trebuință neapărată să-ți dai seama de felul instruirii [cu care ai de-a face], spre alegerea instruirii folositoare și spre lepădarea celei fără folos și dăunătoare.”³⁸ Vezi că numește „zadarnică”, „dăunătoare”, „fără folos” instruirea cea dinafară, și însăși cunoașterea disciplinelor de studiu, și pe cea venită din ele, pe care unii, precum zici tu, o declară culme a vederii și mântuitoare? Pe când acela³⁹, scriind către Eustatie al Sevastiei, jelește însăși viața sa, câtă și-a petrecut-o ațintindu-și mintea la studiul disciplinelor acestora, că scrie: „Eu, cheltuind mult timp cu zădărnicia și pierzându-mi cu osteneala zadarnică mai toată tinerețea, pe care mi-am mâncat-o cu însușirea disciplinelor înțelepciunii celei nebunite de Dumnezeu⁴⁰, într-un târziu, trezindu-mă ca dintr-un somn adânc, am priceput netrebnicia înțelepciunii stăpânitorilor celor desființați ai acestui veac⁴¹, și, după ce am plâns viața mea vrednică de milă, m-am rugat să mi se dea o călăuzire”⁴².
⁴¹ *I Corinteni* 2, 6. Potrivit lui Theodorit, „stăpânitorii acestui veac” sînt sofiștii, și poeții, și filosofii, și ritorii, care au slavă în viața de acum din
⁴² *Epistola* 223, PG 32, 824AB.

εὐχόμεν δοθῆναι μοί τινα χειραγωγίαν». Ἦκουσας τίνα τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως, ἦν νῦν ἐξαίρειν μάτην σπεύδουσί τινες, τὰ προσρήματα; Ματαιιότης, ματαιοπονία κατανομάζεται, σοφία μωρανεῖσα, σοφία καταργουμένη, σοφία τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, σοφία τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς τε καὶ πολιτείας ἀφανιστική. Διὸ καὶ ὁ τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐραστῆς πολὺν μετάμελον ἔσχεν ἐνδιατρίψας αὐτῇ καὶ μηδεμίαν χειραγωγίαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν εὐρόμενος.

[9] Νῦν δ' εἰσὶν, ἀπηρυθριασμένως οὐκ οἶδ' ὅπως, οἱ λέγουσιν, ὡς αὐτὸς λέγεις, μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τελειότητα βίου τὸ διὰ βίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐκμελετᾶν, μηδὲ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων ἀκούοντες ἄντικρυς πρὸς αὐτοὺς λεγομένων, «ὕποκριταί, τὰ μὲν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε διακρίνειν, τὸν δὲ καιρὸν τῆς βασιλείας πῶς οὐ διακρίνετε;». Τοῦ γὰρ καιροῦ τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐπιστάντος καὶ τοῦ διδόντος αὐτὴν Θεοῦ ἐπιδημηκότος, πῶς, εἴγε ἀληθῶς ἐφίενται τῆς τοῦ νοῦ ἀνακαινίσεως, οὐ δι' εὐχῆς αὐτῷ προσέρχονται τὸ τῆς ἐλευθερίας ἀρχαῖον ἀξίωμα ληψόμενοι, ἀλλὰ πρὸς τοὺς μηδὲ ἑαυτοὺς ἐλευθερῶσαι δυνηθέντας τρέχουσι, καὶ ταῦτα τοῦ ἀδελφοθέου τρανῶς περιηγέλλοντος, «εἰ τις λείπεται σοφίας, αἰτεῖτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ καὶ λήψεται»; Πῶς δὲ καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω σοφίας γνώσις κακία πᾶσαν ὡς ἐξ ἀγνοίας τικτομένην ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, μηδ' αὐτῆς τῆς ἀπὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας γνώσεως μόνης ποιῆσαι τοῦτο δυναμένης; Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου σωθήσονται, φησὶν ὁ Παῦλος, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοῦ, τὸν δὲ γνόντα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ποιήσαντα δαρόρησασθαι φησιν ὁ Κύριος πολλὰ καὶ τοῦ μὴ εἰδότος πλέον. Ὅρας ὡς οὐδένα ὀνίνησιν ἡ γνώσις μόνη;

⁴³ De la ἀπερυθρίαω, a nu roși.

⁴⁴ Versiunea oficială „le judecați” este greșită.

⁴⁵ Matei 16, 3.

Ai auzit care sînt epitetele instruirii și cunoașterii pe care acum unii sârguiesc în van s-o ridice în slăvi? „Zădărnici”, „osteneală zadarnică” se numește, „înțelepciune nebunită”, „înțelepciune desființată”, „înțelepciune a veacului acestuia și a stăpânilor lui”, „înțelepciune nimicitoare a vieții și petrecerii după Dumnezeu”. Drept aceea, și iubitorul înțelepciunii celei adevărate mult s-a căit că s-a îndeletnicit cu aceasta și [n-a aflat de la ea] nicio o călăuzire la înțelepciunea adevărată.

[9] Sînt însă unii care, precum spui tu, pretind – nici nu pot să zic cu câtă nerușinare⁴³ –, că faptul de a studia pe viață instruirea elinească nu este o piedică pentru desăvârșirea vieții, fără să audă măcar ceea ce Domnul spune de-a dreptul către ei: „Fățarnicilor, semnele cerului știți să le deosebiți⁴⁴, însă vremea Împărăției cum de nu o deosebiți?”⁴⁵ Pentru că, stînd de față vremea Împărăției veșnice și fiind venit⁴⁶ Dumnezeu, Care dă această Împărăție, cum de nu vin la El prin rugăciune, dacă poftesc cu adevărat înnoirea minții, ca să primească vrednicia cea dintru început a libertății, ci dau fuga la cei ce nici măcar pe sineși nu se pot slobozi, deși fratele lui Dumnezeu poruncește limpede: „Dacă cineva este lipsit de înțelepciune, să o ceară de la Dumnezeu, Cea ce dă înțelepciune, și o va primi”⁴⁷. Și cum poate cunoașterea din înțelepciunea cea din afară să alunge din suflet toată răutatea, ca pe ceva care se naște din ignoranță, de vreme ce acest lucru nu-l poate face de una singură nici măcar cunoașterea din învățătura evanghelică? Căci nu se mântuiesc cei ce ascultă Legea, zice Pavel, ci cei care o fac⁴⁸, iar cel ce cunoaște voia lui Dumnezeu și nu o face va fi bătut, zice Domnul, și mai rău decît cel care n-o știa⁴⁹. Vezi că de nici un folos nu este

⁴⁶ Aici ἐπιδημηκότος de la ἐπιδημέω, „a veni acasă”, „a veni să locuiești acasă”, este folosit de Părinți pentru venirea Logosului în lume, ca să locuiască veșnic în lume.

⁴⁷ Iacov 1, 5.

⁴⁸ Romani 2, 13.

⁴⁹ Luca 12, 47 și urm.

Καὶ τί λέγω τὴν περὶ τὰ πρακτέα ἢ τὴν τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ἢ τὴν τοῦ ἀοράτου; Οὐδ' αὐτὴ ἢ γνῶσις τοῦ κτίσαντος αὐτὰ Θεοῦ δυνήσεται τινα ὀνῖναι μόνη. «Τί γὰρ ὄφελος δογματῶν, θεοφιλοῦς ἀπόντος βίου», ὃν ἤλθε φυτεῦσαι ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος, ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης φησί. Μᾶλλον δὲ οὐ μόνον οὐκ ἔστι ταύτης ὄφελος, ἀλλὰ καὶ μεγίστη βλάβη, ἢν καὶ οὗτοι πεπόνθασι, παρ' ὧν ἤκουσας οὖς ἀνήγγελάς μοι λόγους. Τί γὰρ, ὁ μὴ καθ' ὑπεροχὴν ἐλθὼν λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ, ὁ μὴ «ἐν πειθοῖς λαλῶν ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις», ὁ μηδὲν εἰδῶς εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον, – τί οὖν οὗτος γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους; «Ἡ γνῶσις φυσιοῦ». Εἶδες τὸν κολοφῶνα τῆς κακίας, τὸ ἰδιαίτατον τοῦ διαβόλου κριμα, τὸν τυφον ἐκ τῆς γνώσεως τικτόμενον; Πῶς οὖν πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται; Πῶς δ' ἢ γνῶσις καθαίρει τὴν ψυχὴν; «Ἡ γνῶσις οὖν φυσιοῦ», φησίν, «ἢ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ». Εἶδες ὅ τι ἐστὶ χωρὶς ἀγάπης γνῶσις, μηδαμῶς καθαίρουσα τὴν ψυχὴν, ἀγάπης τῆς κορυφῆς καὶ τῆς ρίζης καὶ μεσότητος πάσης ἀρετῆς; Πῶς οὖν ἢ μηδὲν ἀγαθὸν οἰκοδομοῦσα γνῶσις – τῆς γὰρ ἀγάπης τοῦτο – πῶς οὖν ἢ γνῶσις αὕτη τὸ κατ' εἰκόνα παρέξεται τοῦ ἀγαθοῦ; Καίτοι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως, τὸ κατὰ τὸν τοῦ ἀποστόλου λόγον φυσιοῦν, οὐ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῆς πίστεως ἐστίν· εἰ δὲ αὕτη φυσιοῦ, πόσω μᾶλλον ἐκείνη, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος; φυσικὴ γὰρ ἐστὶν αὕτη καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Τῇ γὰρ φυσικῇ ταύτῃ ἢ ἔξω παιδείᾳ βοηθεῖ, πνευματικὴ δ' οὐποτε γένοιτ' ἄν, εἰ μὴ μετὰ τῆς πίστεως καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ συγγένοιτο ἀγάπη, μᾶλλον δὲ εἰ μὴ πρὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης χάριτος

⁵⁰ Conf. *Omilii la Ioan*, 4, 4, PG 59, 50. Vezi si ediția noastră a acestui text, Ioan Gură de Aur, *Opere*, XIII, *Omilii la Ioan*, 4, 4 p. 104. Palama parafrazează acest text.

⁵¹ I Corinteni 2, 2.

⁵⁴ I Corinteni 2, 2.

⁵² I Corinteni 1, 17.

⁵⁵ I Corinteni 8, 1.

⁵³ I Corinteni 2, 4.

⁵⁶ Ibidem.

cunoașterea singură? Și ce zic eu de cunoașterea celor ce sînt de făcut, sau de a lumii văzute, sau de a celei nevăzute? Că nici cunoașterea însăși a lui Dumnezeu, Celui ce le-a zidit pe ele, nu poate singură să folosească la ceva. „Căci ce folos aduc dogmele, dacă lipsește viața iubitoare de Dumnezeu”⁵⁰, pe care a venit să o sădească pe pământ Domnul, zice Ioan, teologul cel de aur. Mai mult: nu numai că n-aduc nici un folos, ci aduc chiar daună foarte mare, pe care au și pățit-o aceștia de la care ai auzit cuvintele ce ni le-ai spus nouă. Că ce scrie, dar, către corinteni cel a venit nu întru covârșirea cuvântului⁵¹, ca să nu se arate deșartă taina Crucii⁵², cel ce nu vorbește în cuvintele înduplecătoare ale înțelepciunii omenesti⁵³, cel ce nu a știut altceva decât pe Iisus Hristos, și pe Acela răstignit⁵⁴: „Cunoașterea îngâmfă”⁵⁵. Văzut-ai culmea răutății, fărădelegea cea mai proprie diavolului – infumurarea care se naște din ignoranță și cunoașterea care se naște din ignoranță și cunoașterea poate curăți sufletul? „Cunoașterea”, dar, „infumurează”, zice [apostolul], „pe când dragostea zidește”⁵⁶. Ai văzut ce este cunoașterea fără dragoste⁵⁷, că nicidecum nu curățește sufletul, ci mai vartos îl „curăță”, dragostea fiind și vârful, și rădăcina, și mijlocul tuturor virtuților? Cum, dar, cunoașterea, ce nu zidește nimic bun – că dragostei îi este dat aceasta – cum, dar, această cunoaștere va aduce însușirea de a fi după chipul Celui bun? Totuși, acest fel de cunoaștere, care, după apostol, infumurează, nu e al firii, ci al credinței. Dacă aceasta infumurează, cu cât mai mult cea despre care vorbim aici? Pentru că aceasta este firească și este a omului celui vechi, că pe aceasta firească o ajută instruirea cea din afară, și duhovnicească nu se poate face niciodată dacă nu este îmbinată, pe lângă credință, și cu dragostea de Dumnezeu

⁵⁷ Vezi Grigorie al Nyssei, care scrie despre cunoașterea adevărată a lui Dumnezeu cel adevărat că se face iubire: „Ἡ δὲ γνῶσις ἀγάπη γίνεται”. Vezi *Despre suflet și înviere*, PG 46, 96D.

ἀναγεννηθείη καὶ ἄλλη παρὰ τὴν προτέραν γένοιτο, καινή τε καὶ θεοειδής, ἀγνή, εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστή τε λόγων τοὺς ἀκούοντας οἰκοδομούντων καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἧτις δὴ καὶ ἄνωθεν σοφία καὶ Θεοῦ σοφία κατονομάζεται, καὶ ὡς πνευματικὴ πῶς, ἅτε τῆ τοῦ πνεύματος ὑποτεταγμένη σοφία, τὰ τοῦ πνεύματος χαρίσματα καὶ γινώσκει καὶ ἀποδέχεται. Ἡ δὲ μὴ τοιαύτη – κάτωθεν, ψυχική, δαιμονιώδης, καθάπερ ὁ τῶν ἀποστόλων ἀδελφός Θεός λέγει διὸ καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος οὐ προσίεται κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», ἀλλὰ μωρίαν αὐτὰ καὶ πλάνην καὶ ψευδοδοξίαν λογίζεται, καὶ τὰ πλείω μὲν τούτων τελῶς ἀνατρέπειν πειρᾶται καὶ φανερόν ἀγῶνα ποιεῖται διαστρέφειν τε καὶ μεταδιδάσκειν ὀπόση δύναμις, ἔστι δ' ἅ καὶ πανούργως προσίεται, συγχρωμένη τούτοις, οἷά περ φαρμακοὶ τοῖς γλυκέσι τῶν ἐδωδύμων.

[10] Οὕτως οὐκ ἄλλη μόνον ἢ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνώσις, ἀλλὰ καὶ ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν διάκειται γνώσιν, εἰ καὶ τινες αὐτοὶ τε παρ' αὐτῆς ὡς ἔοικε παρηγμένοι καὶ τοὺς αὐτῶν ἀκρωμένους παράγειν ἐγχειροῦντες, ὡς περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαλέγονται, τέλος τῆς θεωρίας ἀποφαινόμενοι ταύτην. Ἴνα δὲ καὶ τι τοῦ δεινοῦ βᾶθους τῆς τῶν ἔξω φιλοσόφων πονηρίας ἀνακαλύψω σοι, κέκλοφε μὲν ὁ πονηρὸς καὶ οἱ παρ' αὐτοῦ πονηρῶς σοφισθέντες ἐκεῖνοι παράγγελμα τὶ τῶν ἡμετέρων λυσιτελέστατον καὶ καθάπερ τι πονηρόν προβάλλονται δέλεαρ τῆ τῶν ῥημάτων ταυτότητι, τὸ «σαυτῶ πρόσεχε» καὶ «γνώθι σαυτόν», ἀλλ' ἂν ζητήσης τι τὸ τέλος ἐκεῖνοις τούτου τοῦ παραγγέλματος, κακοδοξίας εὐρήσεις χάρυβδιν' μετεμψυχώσεις γὰρ δογματίζοντες, τότ' οἴονται τινα σχεῖν ἑαυτὸν γνῶναι καὶ τοῦ παραγγέλματος ἱκανῶς ἐφικέσθαι,

⁵⁸ I Corinteni 2, 14.

⁵⁹ Deuteronomul 15, 9.

– mai bine zis, dacă nu este renăscută de dragoste și de harul ce vine din aceasta și nu devine astfel alta decât cea dintâi, nouă, dumnezeiască la chip, curată, pașnică, îngăduitoare, supusă, plină de cuvinte care zidesc pe cei ce le ascultă și de roade bune, cunoaștere ce este și numită „înțelepciunea de sus” și „înțelepciunea lui Dumnezeu”, și, ca una care este duhovnicească întrucât este supusă înțelepciunii Duhului, și cunoaște, și primește harismele Duhului, pe când cea care nu este de acest fel este de jos, sufletească, demonică, așa cum spune cel ce este frate al lui Dumnezeu între apostoli, drept care nu se apropie de cele ale Duhului (precum este scris: „Omul sufletesc nu primește cele ale Duhului”⁵⁸), ci le socoate pe acestea nebunie, și rătăcire, și învățatură mincinoasă, și pe cele mai multe dintre ele încearcă să le răstoarne desăvârșit și se luptă pe față, din răspuțeri, să le strâmbe și să le învețe în chip greșit, iar de unele se apropie cu vicleșug, folosindu-se de ele ca otrăvitorii de bucatele cele dulci.

[10] Astfel, cunoașterea din instruirea cea din afară nu este numai alta decât cunoașterea adevărată și duhovnicească, ci este și potrivnică ei, deși unii, înșiși fiind, după cât se pare, rătăciți de ea și încercând să-i rătăcească și pe cei care îi ascultă, vorbesc ca despre una și aceeași cunoaștere, declarând-o pe aceasta culmea vederii. Iar ca să-ți și descopăr ceva din adâncul groaznic al vicleniei filosofilor din afară, [află că] cel viclean și cei în chip viclean „înțelepțiți” de el au furat un dicton de-al nostru foarte folositor și ca pe o momeală vicleană o pun înainte: anume „ia aminte la sineți”⁵⁹ și „cunoaște-te pe tine însuși”⁶⁰; iar de vei căuta care este pentru ei scopul dictonului acestuia, vei afla bulboana ereziei. Căci ei, dogmatizând metempsihozele, cred că ai dobândit cunoașterea de sine și ai împlinit destul acest dicton atunci când știi de care trup ai

⁶⁰ Celebrul dicton înscris pe frontispiciul Oracolului de la Delfi.

ήνικ' ἄν τινι προσυνηπτο σώματι γνοίη καὶ ποῦ ποτε ἦν οἰκῶν καὶ τί πράττων καὶ τίς ἤκουε· μανθάνει δὲ ταῦτα, πειθήνιον ἑαυτὸν παρασχών τῷ τὰ τοιαῦθ' ὑποψιθυρίσαντι δολίως πονηρῷ πνεύματι. Πρὸς τοῦτο τοίνυν ἐνάγοντες διὰ τοῦ γνῶθι σαυτὸν τοῖς οὐχ ἱκανῶς ἔχουσιν ἐπαῖειν τοῦ δόλου συνωδὰ τοῖς ἡμετέροις πατράσι λέγειν νομιζονται. Διὸ Παῦλος καὶ Βαρνάβας, τὰ τοῦ πονηροῦ νοήματα μὴ ἀγνοοῦντες καὶ τῶν ἐπ' ἐκείνου μεμυημένων, τὴν λέγουσαν περὶ αὐτῶν ὡς «οὔτοι οἱ ἄνθρωποι δούλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν» ἤκιστα παρεδέξαντο, καίτοι τί τούτου τοῦ ῥήματος εὐσεβέστερον εἶποι τις ἄν; Ἀλλ' ἠδειςαν ἐκείνοι τὸν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματιζόμενον καὶ τοὺς διακόνους αὐτοῦ δικαιοσύνης διακόνους ὑποκρινομένους· ὡς οὖν οὐκ ἐμπρέπουσαν τῷ ψευδηγόρῳ στόματι παραιτοῦνται τὴν ἀληθινὴν φωνήν.

[11] Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς θεοσεβοῦς ῥήματα παρ' Ἑλλήνων ἀκούοντες, οὔτ' οἰόμεθα θεοσεβεῖς ἐκείνους, οὔτ' ἐν διδασκάλων τάττομεν αὐτοὺς μοίρα· καὶ γὰρ ἴσμεν ἐκ τῶν ἡμετέρων μὲν ὑφελπομένους αὐτά (διὸ καὶ τις ἐκείνων περὶ Πλάτωνος ἔφη, «τί γὰρ ἐστὶ Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀττικίζων»); ἴσμεν μὲν οὖν, εἴ τι χρηστὸν αὐτοῖς, ἐκεῖθεν ἐκ παρακουσμάτων μετελημμένον, ἀλλὰ καὶ συνήκαμεν ἐπισκεψάμενοι μὴ πρὸς τὴν ὁμοίαν διάνοιαν ἐξελημμένον. Καὶν τις τῶν πατέρων τὰ αὐτὰ τοῖς ἔξω φθέγγηται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ῥημάτων μόνον· ἐπὶ δὲ τῶν νοημάτων, πολὺ τὸ μεταξύ· νοῦν γὰρ οὔτοι, κατὰ Παῦλον, ἔχουσι Χριστοῦ, ἐκείνοι δέ, εἰ μὴ τι καὶ χεῖρον, ἐξ ἀνθρωπίνης διανοίας φθέγγονται. «Καθόσον δὲ ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, κατὰ τοσοῦτον ἀπέχει ἡ διάνοιά μου ἀπὸ τῶν διανοιῶν ὑμῶν», λέγει Κύριος. Οὐ μὴν

⁶¹ Fapte 16, 17. Însotitorii lui Pavel erau Sila, Timotei și probabil Luca, nu Varnava, dimpreună cu Apostolul Neamurilor, care a fost întâmpinat de laconieni prin cuvintele: „Dumnezei asemănători oamenilor au coborât la noi”. Vezi Fapte 14, 11.

fost legat, și unde ai locuit cândva, și ce ai făptuit, și cum te chema – și pe acestea le afli dacă ascuți de duhul rău, ce ți-a șoptit acestea cu viclesug. Așadar, la aceasta împingându-i prin „cunoaște-te pe tine însuși” pe cei ce nu-s în stare să-și dea seama de viclesug, sînt socotiți [de către aceia] a vorbi în conglăsuire cu Părinții noștri. De aceea Pavel și Varnava, cunoscând gândurile celui viclean și ale celor „inițiați” de el, n-au răbdat-o deloc pe cea care le spunea: „Oamenii aceștia robi sînt ai lui Dumnezeu Celui preainalt”⁶¹, deși cineva ar putea să spună: „Ce este mai evlavios decât aceasta?”. Ei însă îi știau pe cel care se preface în înger de lumină⁶² și pe slujitorii acestuia, care se fățuresc a fi slujitori ai dreptății⁶³, cei care renunță la învățătura adevărată care nu este potrivită în gura mincinoasă: leapădă, așadar, spusa adevărată ca nefiind cuvenită gurii grăitoare de minciună.

[11] Și noi, dar, auzind cuvintele acestea de Dumnezeu cinstitoare de la elini, nu-i socotim pe aceia cinstitori de Dumnezeu, nici nu îi așezăm în tagma învățătorilor, știind că de la ai noștri au furat acestea (de aceea și zice unul dintre ei despre Platon: „Ce este Platon decât nu un Moisi aticizant?”⁶⁴). Știm, deci, că dacă este ceva de folos la ei, este luat de acolo, din auzite, dar am și priceput, cercetând, că nu au înțeles lucrul cu pricina la fel ca noi. Dacă vreunul dintre Părinți zice aceleași lucruri ca înțelepții cei dinafară, asta se întâmplă doar în privința vorbelor, că la înțelesuri este o mare deosebire între ei, că aceștia au, precum spune Pavel, mintea lui Hristos⁶⁵, pe când aceia grăiesc din gândirea omenească, dacă nu mai rău. „Pe cât este depărtat cerul de pământ, pe atât este depărtat și cugetul Meu de cugetele voastre”⁶⁶, zice Domnul. Dar și de s-ar împărtăși

⁶² II Corinteni 11, 14. ⁶³ II Corinteni 11, 15.
⁶⁴ Numenie de Apamea, în F. Thedinga, *De Numenio Philosopho*, Bonn 1875, p.13. Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, 3, 11, ΒΕΠΕΣ 7, p. 214. ⁶⁵ I Corinteni 2, 16. ⁶⁶ Isaia 55, 9.

ἀλλ' εἰ καὶ τῆς διανοίας ἔστιν οὐ κοινωνεῖεν ἐκεῖνοι Μωϋσεῖ τε καὶ Σολομῶντι καὶ τοῖς κατ' αὐτούς, τί τούτοις ἐκ τούτου τὸ ὄφελος ἢ τίς αὐτούς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδιδάχθαι ταῦτ' εἴποι νοῦν ἔχων ὑγιᾶ καὶ μεθ' ἡμῶν τεταγμένος, εἰ μὴ καὶ τοὺς μετὰ Χριστὸν κακοδόξους θεοδιδάκτους φαίη τις, ἐπεὶ παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἀκηκοότες μὴ πᾶσαν παρεσάλευσαν τὴν ἀλήθειαν; «Πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν εἶναι παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων», ὁ τοῦ φωτὸς ἀπεφήνατο μαθητῆς· κολοβά δ' εἰ μὴ ἐκεῖνος ζῶα δῶρα προσίεται, πῶς ἂν αὐτὸς παράσχοι; Καίτοι ζῶον κολοβὸν οὐδὲν ἦττον ζῶόν ἐστι. Θεὸς δέ, ὃς οὐκ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ, μηδὲ τῶν ἡμετέρων προϋπῆρχε ψυχῶν, μηδὲ τῆς κατ' ἐκείνους ἀνειδέου ὕλης, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς οἰκοθεν ταλαντευομένης εἰδοπεποιημένης, ἀκόσμου δ' ὅμως, πῶς ἂν εἴη Θεός; Καὶ ἵνα κατὰ τὸ προφητικὸν μικρὸν προσθεῖς εἴπω, «θεοὶ οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» ἐκ μὴ ὄντων «οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν» καὶ πρὸς τούτοις οἱ τούτους θεολογήσαντες. Περὶ δὲ τῶν τούτους θεολόγους καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν θεολόγοις ὁμοφώνους ἢ καὶ διδασκάλους λεγόντων, οἰομένων παρ' ἐκείνων τὰς θεολογικὰς παρεληφέναι φωνάς, τί χρὴ λέγειν, ἢ δεῖσθαι τοῦ φωτὸς τοῦ φωτίζοντος πάντα ἀνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἀπαλλάξαι καὶ αὐτούς τοῦ δεινοῦ τούτου τῆς ἀγνοίας σκότους καὶ φωτίσαι συνιδεῖν, ὡς καὶ παρὰ τῶν ὀφείων ἐστὶ τι χρήσιμον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συσκευασαμένοις καὶ χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δηγμάτων; εἰς τοῦτο τοίνυν χρήσιμα τὰ κείνων ἡμῖν, ὡς κατ' ἐκείνων χρῆσθαι καθαιρούντας, οἰοεὶ τῇ ἑαυτοῦ ῥομφαίᾳ Γολιάθ ἄλλον, ἐπανιστάμενον καὶ ἀνθιστάμενον καὶ «ὄνειδίζοντα παράταξιν Θεοῦ ζῶντος» ἐξ ἀλιείων καὶ ἀγραμμάτων τὰ θεῖα πεπαιδευμένην.

⁶⁷ Iacov 1, 17.

⁶⁸ Ieremia 10, 11.

⁶⁹ I Regi 17, 26.

aceia în vreo privință de cugetul lui Moisi, și al lui Solomon, și al celor de seama acestora, ce folos au de pe urma acestui lucru sau care om sănătos la minte și care face parte din ceata noastră ar putea zice despre ei că de la Dumnezeu au fost învățați acestea fără să spună că și cacodocșii de după Hristos, întrucât n-au surpat tot adevărul auzit de la Biserică, au fost învățați tot de la Dumnezeu? „Tot darul de sus desăvârșit este, de la Părintele luminilor”⁶⁷, a zis ucenicul luminii – și, de vreme ce Acela nu primește în dar vietăți cu cusur, cum să le dea [cu cusur] El Însuși? Deși vietatea cu cusur nu este mai puțin vietate. Iar acel dumnezeu care nu crează din cele ce nu sînt, nici n-a ființat înainte de sufletele noastre, nici înainte de materia (după cum spun aceia) informă, mai bine zis din materia fluctuantă care își dă singură formă și totuși nu este organizată, cum să fie dumnezeu? Și, ca să adaug puțin după vorba prorocului, „dumnezeii care nu au făcut cerul și pământul” din cele ce nu sînt, „piară”⁶⁸, și dimpreună cu dânșii cei care îi cuvântă pe aceștia dumnezei. Cât despre cei care-i numesc pe aceștia teologi, spunând că împreună-glăsuiesc cu teologii noștri, sau chiar învățători, crezând că de la ei au fost luate zicerile teologice, ce altceva ar trebui să spun decât că au nevoie de lumina Celui care luminează pe tot omul care vine în lume ca să îi izbăvească și pe ei de întunericul groaznic al ignoranței și să îi lumineze ca să priceapă că și de la șerpi putem lua ceva de folos, dar numai dacă îi doborâm, și îi măcelărim, și îi pregătim, și îi folosim cu socotință împotriva mușcăturilor? Așadar, spusele acelora ne folosesc tocmai ca să le întrebuițăm împotriva lor pentru a-i doborî cu propria sabie ca pe un alt Goliat răzvrătit, și împotrivor, și ocărător al cetei lui Dumnezeu Celui viu⁶⁹, care de la pescari și necărturari a învățat cele dumnezeiești.

[12] Ταῦτ' ἄρα καὶ τὴν ἔξω παιδείαν μετιέναι τοὺς βουλομένους τῶν μὴ τὸν μονήρη βίον ἐπανελομένων οὐκ ἂν ἀπέιξαμεν, διὰ τέλους δὲ ταύτη προσεσχικήναι παραινουόμεν ἤκιστα τῶν ἀπάντων οὐδέν. Προσδοκᾶν δὲ τι τῶν θείων ἀκριβῶς παρ' αὐτῆς εἶσεσθαι καὶ τελέως ἀπαγορευόμεν οὐ γὰρ ἔστιν ἐξ αὐτῆς διδαχθῆναι τι περὶ Θεοῦ ἀσφαλές. «Ἐμώρανε γὰρ αὐτὴν ὁ Θεός», οὐκ αὐτὸς τοιαύτην ποιήσας (πῶς γὰρ ἂν σκοτίσαι τὸ φῶς;), ἀλλὰ μωρὰν οὔσαν ἀπελέγξας, οὐ πρὸς τὴν αὐτοῦ παραβληθεῖσαν, ἄπαγε· εἰ γὰρ τις τοῦτ' εἶποι, καὶ τὸν διὰ Μωσέως δεδομένον νόμον καταργηθῆναι τε καὶ μωρανθῆναι φήσει, τοῦ νόμου φανερωθέντος τῆς χάριτος· εἰ δὲ μὴ τοῦτον (καὶ γὰρ ἐκ Θεοῦ), κατὰ τοῦτο πάντως ἢ τῶν Ἑλλήνων ἐμωράνθη σοφία, καθότι οὐκ ἐκ Θεοῦ· πᾶν δ' ὁ μὴ θεόθεν, οὐκ ὄν διὰ τοῦτο ἢ σοφία τῶν Ἑλλήνων ψευδώνυμος. Ὁ μὲν γὰρ ταύτην εὐρηκῶς νοῦς, ἢ νοῦς, ἐκ Θεοῦ· ταύτην δὲ τοῦ προσήκοντος τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσαν, ἐκπτωσιν σοφίας καὶ σοφίαν ἠλογημένην, ταυτὸν δ' εἰπεῖν μεμωραμένην, δικαιότερον ἂν τις ἢ σοφίαν προσείποι. Διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος οὐχ ὡς συγκρινομένην εἶπε μωραίνεσθαι, ἀλλ' ὡς τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου ζητοῦσαν καὶ τὸν προαιώνιον Θεὸν μὴ γνοῦσαν μηδὲ γνῶναι βουλομένην· εἰπὼν γὰρ ποῦ συζητητῆς τοῦ αἰῶνος τούτου;», εὐθύς ἐπήγαγεν ὅτι «ἐμώρανε ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», τουτέστιν ἐφάνερωσε φανεῖς τῆς ἀληθινῆς γνώσεως ἐκπεπτωκυῖαν καὶ μὴ οὔσαν σοφίαν, ἀλλὰ καλουμένην μόνον. Εἰ δ' ἦν σοφία, πῶς ἂν ἐγένετο

⁷⁰ I Corinteni 1, 20.

⁷¹ I Corinteni 1, 20. Am evitat traducerea oficială prin „înțelept”, nu numai din cauza faptului că „συζητητής” nu înseamnă acest lucru, ci „căutător, cercetător, iscoditor”, dar și pentru că propoziția de mai sus conține pe „ζητέω”, a căuta, a cerceta, a iscodi.

⁷² Ar trebui, evident, să privim în profunzime aserțiunile lui Palama, dincolo de stilul ditirambic, specific epocii bizantine. Este vorba de o ierarhizare a cunoașterii și de o subliniere a faptului că venirea Înțelepciunii în lume a arătat negreșit superioritatea acesteia față de înțelepciunea filosofilor. Palama nu atacă filosofia în genere, deși pare că face acest lucru, ci „filosofia acestora”, cum va spune mai jos. (Υπερ τῶν

[12] Drept aceea, nu ne-am opune celor ce vor să se ocupe cu instruirea din afară, dacă nu-i vorba de cei ce și-au ales viața monahicească, dar nu sfătuim nicidecum pe cineva să se țină de aceasta până la sfârșitul [vieții]. Nu îngăduim însă deloc ca cineva să se aștepte a afla de la aceasta cu acrivie ceva dintre cele dumnezeiești, pentru că nu se poate ca aceasta să dea vreo învățătură sigură despre Dumnezeu, căci „Dumnezeu a nebunit-o pe aceasta”⁷⁰ – nu făcând-o așa (căci cum ar putea lumina să întunece?), ci vădînd-o a fi nebună. Și asta nu prin comparație cu înțelepciunea Lui, că dacă ar spune cineva aceasta, va zice [implicit] că a fost desființată și nebunită și legea dată prin Moisi la arătarea legii harului. Iar de vreme ce nu este așa (căci de la Dumnezeu era [legea lui Moisi]), înțelepciunea elinilor a fost negreșit nebunită întrucât nu este de la Dumnezeu, și tot ce nu este de la Dumnezeu, nu este [propriu-zis]. Drept aceea, înțelepciunea elinilor este cu nume mincinos, pentru că mintea care a aflat-o pe aceasta este, ca minte, de la Dumnezeu, pe când aceasta, căzând de la scopul cel cuvenit al cunoașterii de Dumnezeu, mai îndreptățit ar fi să i se spună „cădere de la înțelepciune” și „înțelepciune îndobitocită”, ceea ce e totuna cu „nebunită”. De aceea nici apostolul nu a spus [despre această înțelepciune] că s-a arătat nebună prin comparație, ci fiindcă cercetează cele ale veacului acestuia, iar pe Dumnezeu Cel mai înainte de veci nu-L cunoaște, nici nu vrea să-L cunoască – că zicând: „Unde este căutătorul acestui veac?”, a adăugat îndată că Dumnezeu a nebunit înțelepciunea acestei lumi⁷¹, adică arătându-Se a arătat-o pe aceasta căzută din adevărata cunoaștere și nefiind înțelepciune, ci doar numindu-se așa⁷². Dacă ar fi fost înțelepciune, cum ar mai fi fost făcută nebunie – și tocmai

ἱερώς ἠσυχάζοντων 1, 16, p.379). În acest sens, profesorul Matsoukas scrie: „Sfinții Părinți prețuiau filosofia atunci când ea se referea la realitățile create și se preocupa cu cunoașterea făpturilor, fără a purcede la explicarea celor necreate. Însă, atunci când, prin anumite erezii, încerca sa înlocuiască sau să explice teologia harismatică, Părinții au respins-o ca fiind demonică”. Dogmatica I, ed. Pournaras, 2000, p. 141.

μωρία καὶ ταῦθ' ὑπὸ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπὶ γῆς φανερωθείσης; Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Διονύσιον καλῶ καλὸν οὐκ ἐναντιοῦται, τῷ ἦττονι τὸ κρείττον· ἐγὼ δ' ἂν φαίην ὡς οὐδὲ ἀμβλύνεται ποθ' ὑπ' ἀλλήλων τά γε νοητά, προσθεῖν δ' ἂν ὅτι καὶ τῆς ἑαυτοῦ καλλονῆς ἕκαστον ἐπίδοσιν λαμβάνει τῆ τοῦ κρείττονος ἐπιφανεῖα. τί δ' ἂν εἶποι τις, αὐτῆς τῆς καλλοποιοῦ δυνάμεως ἐπιφανεῖσης; Οὐδὲ γὰρ τὰ «δεύτερα φῶτα», τὰς ὑπερκοσμίους λέγω φύσεις, ὑπὸ τοῦ πρώτου φωτὸς ἀχρειοῦσθαι φαίη τις ἐπιλάμποντος αὐτοῖς· οὐδὲ τὸ πολὺ τούτων ἀποδέον, φῶς δ' ὅμως ὄν, τὸ καθ' ἡμᾶς λέγω λογικόν καὶ νοερόν, σκότος γέγονε, τοῦ θείου φωτὸς ἐπιφανέντος, καὶ ταῦτ' εἰς τὸ φωτίσαι πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον, εἰς τὸν κόσμον. Ὁ δ' ἀντιταττόμενος τούτῳ, εἶτ' ἄγγελος, εἶτ' ἄνθρωπος, ὡς ἑαυτὸν ἐκὼν στερήσας τοῦ φωτὸς, ἐγκαταλειφθεὶς σκότος ἀναπέφηνεν.

[13] Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ σοφία ἐκείνη, ἀντιταξαμένη τῆ σοφία τοῦ Θεοῦ, μωρία γέγονεν. Εἰ δ' ἦν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς κτίσμασι σοφίας, φανέρωσις οὔσα τοῦ ἀφανοῦς, ὄργανον ἀληθείας ἀφανιστικὸν ἀγνοίας, ἐκεῖνο κατὰ μέθεξιν ὁ κατ' αἰτίαν τὸ ἀγγελλλόμενον, πῶς ἂν ἐμωράνθη, καὶ ταῦθ' ὑπὸ τοῦ τὴν σοφίαν ταύτην ἐκβαλλόντος τῆ κτίσει; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἰς αὐτὴν τὴν ἐμφαινομένην τῷ παντὶ τοῦ Θεοῦ σοφίαν τὸ βλάβος ἀναφέρετο τοῦτο; Πῶς δ' ἂν οὐχ ἑαυτῷ μάχοιτο σαφῶς ὁ τῆς εἰρήνης τῆς τε ὅλης καὶ τῆς καθ' ἕκαστον ὑποστάτης, διὰ μὲν τῆς ἐγκαταβληθείσης τῷ κόσμῳ σοφίας διδοῦς σοφίαν, διὰ δὲ τῆς ἑαυτοῦ παρουσίας τοὺς τε εἰληφότας καὶ τὴν δεδομένην ταύτην μωραίνων σοφίαν; Ἐδει δὲ καὶ ταύτην, οὐκ εἰς τὸ μωράναι, ἀλλ' εἰς τὸ πληρῶσαι παραγενέσθαι, καθάπερ εἰς τὸν πάλαι νόμον, περὶ οὗ ὁ Παῦλος βοᾷ, «νόμον οὖν καταργοῦμεν; μὴ γένοιτο,

⁷³ Despre numirile dumnezeiești 4, 19, PG 3, 717A.

⁷⁴ Ioan Damaschin, *Dogmatica* 17, PG 94, 868B.

⁷⁵ Este vorba de Întrupare.

⁷⁶ Romani 3, 31.

de Dumnezeu și de înțelepciunii Lui cea arătată pe pământ? Căci, după marele Dionisie, binele nu se opune binelui, superiorul inferiorului⁷³ – iar eu aș zice că nici cele înțelese cu mintea nu se slăbesc vreodată una pe alta, și aș adăuga că fiecare primește spor de frumusețe prin arătarea a ceea ce este superior. Și ce ar mai putea spune cineva, arătându-se puterea făcătoare de bine? Că nici despre „luminile de-al doilea”⁷⁴, adică firile mai presus de lume, nu s-ar putea zice că sînt netrebnice de arătarea Luminii Celei dintâi, Care le luminează pe ele, nici cea care e mult mai prejos de acestea, dar totuși e lumină – vorbesc de partea noastră rațională și înțelegătoare –, nu s-a făcut întuneric atunci când s-a arătat lumina dumnezeiască tocmai pentru a lumina tot omul care vine în lume; iar cel ce se împotrivesc Luminii Acesteia, fie înger, fie om, s-a arătat întuneric, cu a sa voie lipsindu-se de lumină și fiind părăsit.

[13] Așadar, în același fel și înțelepciunea aceea, împotrivindu-se înțelepciunii lui Dumnezeu, a devenit nebunie – că de era străvăzătoare și vestitoare a înțelepciunii lui Dumnezeu în zidiri, arătare fiind a Celui nearătat, organ al adevărului, care alungă ignoranța, de-ar fi fost prin împărțășire ceea ce obiectul vestirii ei este după pricină, cum de ar mai fi fost nebunită, ba chiar de Cel ce a pus această înțelepciune în zidire? Cum să nu fie pusă atunci această hibă pe seama înțelepciunii lui Dumnezeu celei arătate prin toate? Și cum să nu se războiască cu sineși în chip limpede Cel ce e ființa păcii – atât a celei de obște, cât și a fiecăruia în parte –, de vreme ce pe de-o parte dă înțelepciune prin înțelepciunea sădită în lume, iar pe de alta, prin venirea Sa⁷⁵, nebunește și această înțelepciune dată și pe cei care au primit-o? Trebuia, dar, să vină nu ca s-o nebunească, ci ca să o plinească și pe aceasta, așa cum a făcut și cu legea veche, despre care Pavel strigă: cum a făcut și cu legea veche, despre care Pavel strigă: „Desființăm, dar, legea? Să nu fie, ci întărim legea”⁷⁶, pe

ἀλλὰ νόμον ἰστώμεν», ὃν καὶ ὁ Κύριος ἐρευνᾶν προτρέπεται, ὡς ἀντεθησαυρισμένην ἔχοντα τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ πάλιν «εἰ ἐπιστεύετε» φησί, «Μωσῆ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί». Βλέπεις ὑπερβάλλουσιν ὁμολογίαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος; Διὰ τοῦτο, τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐπιφανέντος, βελτίων ἑαυτοῦ γέγονεν ὁ νόμος, τρανωθέντος αὐτῷ τοῦ ἀποθέτου κάλλους, ἀλλ' οὐχ ἢ καθ' Ἑλληνας σοφία· μωρίαν δ' ὑποκαθεζομένην ἔχουσα κομψεία τινὶ καὶ εὐεπείᾳ καὶ πιθανότητι λόγων, τοῦ αἰσχους ἀνακαλυφθέντος αἰσχίων ἐγένετο καὶ τῆς μωρίας δικαίως ἐπώνυμος, οὐ τῆς καθ' ὑπεροχὴν, ὡς ὑπὲρ ἐννοίαν οὔσα (τοῦτο γὰρ ἐπωνυμία τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἀπόρρητος), ἀλλὰ τῆς κατ' ἔλλειψιν ἀληθείας ἐχομένης γνώσεως, ὡς καὶ τοῦ προσήκοντος ἀπολειφθεῖσα τῇ κατ' ἄνθρωπον σοφίᾳ τέλους, οὐκ ἀπολειφθεῖσα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶν τούναντίον ἀποβουκοληθεῖσα καὶ τοῦ μὲν ψεύδους ὡς ἀληθείας ἀντεχομένη, τῆς δ' ἀληθείας ὡς ψεύδους καταψεύδουσα πειρωμένη, καὶ ἐπανιστάσα τὴν κτίσιν κατὰ τοῦ κτίσαντος, ἥσπερ καὶ νῦν ἔργον ἐπανιστάναι κατὰ τε τοῦ Πνεύματος καὶ τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἀνδρῶν τὰς τοῦ Πνεύματος γραφάς.

[14] Οὐκ οὖν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἢ τῶν ἔξω σοφῶν μεμωραμένη φιλοσοφία. Πῶς γὰρ, δι' ἧς οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν; Εἰ δ' ἄλλαχοῦ φησὶν ὁ Παῦλος ὅτι «γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν», οὐχ ἑαυτῷ μάχεται ὁ τῆς εἰρήνης μαθητῆς, τῆς δ' ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ Χριστοῦ μόνου διδομένης ὑπερκοσμίου εἰρήνης κληρονόμος· ἀλλ' ἦλθον μὲν, φησὶν, εἰς ἐννοίαν Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὴν πρόπευσαν Θεῷ· οὐδὲ γὰρ πανουργόν, οὐ παντοδύναμον, οὐ παντεπίσκοπον, οὐ μόνον ἀναρχόν

⁷⁷ Ioan 5, 39.

⁷⁸ Ioan 5, 46.

⁷⁹ Prin acest termen, autorul vrea să sugereze dezbaterea, îndoiala, discuția specifică dialecticii.

⁸⁰ ἀποβουκολέω se referă la ruperea oilor de turmă, la îndepărtarea lor de hrana stânei.

care și Domnul ne îndeamnă s-o cercetăm, ca pe una ce are învistierită în sineși viața veșnică⁷⁷ – și zice, iarăși: „Dacă ați fi crezut lui Moisi, ați fi crezut și Mie”⁷⁸. Vezi ce covârșitoare potrivire între lege și har? De aceea, când S-a arătat Lumina Cea adevărată, legea a devenit mai bună decât sineși, întetându-se frumusețea pusă în ea, dar nu s-a întâmplat același lucru și cu înțelepciunea elinilor – și aceasta, nebunie ascunsă având sub o anumită eleganță, elocință și plauzibilitate⁷⁹ a cuvintelor, atunci când s-a dat în vileag rușinea, a devenit și mai de rușine și pe bună dreptate a luat numele nebuniei – nu al celei prin covârșire, ca fiind mai presus de gând (fiindcă aceasta este numire negrăită a înțelepciunii lui Dumnezeu), ci al cunoașterii ce prin lipsă se ține de cunoașterea adevărului, de vreme ce și de scopul convenit al înțelepciunii omenești s-a lipsit (și nu numai s-a lipsit, ci s-a răzlețit⁸⁰ spre ceva cu totul potrivit și se ține de minciună ca de adevăr, iar pe adevăr încearcă să-l vădească de mincinos) și răscoală zidirea împotriva Ziditorului⁸¹, [înțelepciune] a cărei lucrare și acum este cea de a pune scrierile Duhului împotriva Duhului și a lucrărilor și bărbaților duhovnicești.

[14] Așadar, filosofia înțelepților din afară nu este străvăzătoare și vestitoare a înțelepciunii lui Dumnezeu – căci cum ar putea să fie așa cea prin care lumea nu l-a cunoscut pe Dumnezeu? Iar dacă Pavel zice altundeva că, deși l-au cunoscut pe Dumnezeu, nu l-au slăvit ca pe Dumnezeu⁸², nu se luptă cu sineși ucenicul păcii și moștenitorul păcii celei mai presus de lume, date în noi înșine de singur Hristos, ci zice că au ajuns la noțiunea de Dumnezeu, dar nu la aceea convenită lui Dumnezeu, de vreme ce nu doar că nu l-au socotit pe Acesta singur fără obârșie și nezidit, ci nu l-au

⁸¹ Vezi și Nichita Stithatul, *Despre suflet*, 34, 46, Hristou, p. 104. Ed. Darrouzes, p. 96.

⁸² Romani 1, 21.

τε καὶ ἄκτιστον ἐδόξασαν αὐτόν. Διόπερ ἀπὸ τῶν κατ' αὐτοὺς ἐκείνων χρόνων ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Παῦλος, εἰς ἀδόκιμον οἱ σοφοὶ παρεδόθησαν νοῦν, λατρεύοντες τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν αἰσchrῶν καὶ πονηρῶν ἐγκαλινδούμενοι παθῶν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ νόμους ἔθεντο καὶ λόγους συνεγράψαντο (φεῦ τοῦ πάθους, φεῦ τῆς ἀπάτης) ὁμολόγους τοῖς δαίμοσι καὶ συνηγόρους τοῖς πάθεσιν. Ὅρας ὡς ἀρχῆθεν ἔχει καὶ αὐτόθεν τὴν μωρίαν ἢ φιλοσοφία τῶν κοσμικῶν φιλοσόφων, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ συγκρίσεως ἔλαβεν αὐτήν; Ὁ τοίνυν ἀποδοκιμάσας αὐτὴν ἐξ οὐρανοῦ τότε, τῆς ἀληθείας διαπεσοῦσαν, καὶ νῦν ἐλθὼν εἰς τὴν γῆν, ὡς τῇ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀντιταττομένη ἀπλότητι δικαίως ἐμώρανε· διόπερ εἴ τις αὐθις ταύτη προσέχει τὸν νοῦν, ὡς παρ' αὐτῆς θεογνωσίαν ὀδηγεῖσθαι μέλλων ἢ ψυχῆς σχήσειν κάθαρσιν, τοῦτ' αὐτὸ πάσχει καὶ μωραίνεται σοφῶς ὢν. Καὶ τοῦ παθεῖν τοῦτο δεῖγμα σαφές, ἔν μὲν καὶ πρῶτον, τὸ μὴ προσεῖσθαι πίστει τὰς παραδόσεις ἅς παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἐν ἀπλότητι παρελήφαμεν, εἰδότες κρείττους οὔσας καὶ σοφωτέρας ἢ κατ' ἀνθρωπίνην ἔτασιν καὶ ἐπίνοιαν, καὶ δι' ἔργων φανερούμενας, ἀλλ' οὐχὶ διὰ λόγων ἀποδεικνυμένας· καὶ τοῦτ' ἴσασι καὶ συμμαρτυρήσουσι πάντες, οἱ μὴ προσέμενοι μόνον, ἀλλὰ καὶ πείρα καρπωσάμενοι τὴν ἐκ τούτων ὠφέλειαν καὶ παρ' ἑαυτῶν ἔργῳ γνόντες ὅτι τὸ «μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν».

[15] Ἀλλ' ἐν μὲν δὴ τοῦτο καὶ πρῶτον ἱκανὸν τεκμήριον τῶν μεμωραμένων σοφῶν. Δεύτερον δὲ καὶ μεῖζον, κατὰ τῶν ἐν ἀφελότητι καρδίας παραδεχομένων ἐκείνας ἐπιστρατεύειν τοῦ μεμωραμένου καὶ κατηλογημένου λόγου τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τοὺς παραθεωρήσαντας ἐκείνους καὶ τῷ κτίστῃ τὴν κτίσιν ἐπαναστήσαντας παραθεωρεῖν τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια καὶ ταῖς μυστικαῖς τοῦ Πνεύματος

⁸³ Romani 1, 28.

⁸⁴ Romani 1, 25.

⁸⁵ Romani 1, 25.

socotit nici atotlucrător, nici atotputernic, nici atotasuprăveghețor. Drept aceea, părăsiți fiind de Dumnezeu încă din vremea acelora, precum așijderea a arătat Pavel, au fost dați întru minte nepricepută⁸³, închinându-se zidirii în locul Ziditorului⁸⁴ și tăvălindu-se în mocirla patimilor celor de rușine și rele – și nu numai atât, dar au pus și legi, au scris și lucrări (vai, ce patimă! vai, ce înșelare!) împreună-glăsuitoare cu dracii și grăitoare în apărarea patimilor. Vezi că de la început și de la sineși are nebunia filosofia filosofilor lumești și că nu prin comparație a primit această caracterizare? Așadar, Cel ce din cer a lepădat-o pe ea atunci, pentru că a căzut de la adevăr, și acum, venind pe pământ, pe bună dreptate a nebunit-o ca pe una ce se împotrivesc simplității evanghelice propovăduiri. Prin urmare, dacă cineva iarăși va lua aminte la aceasta ca și cum va fi călăuzit de ea la cunoașterea lui Dumnezeu sau va dobândi prin ea curățirea sufletului, chiar asta pățește, adică este nebunit, înțelept fiind. Și prima dovadă limpede că asta pățește e, mai întâi, că nu se apropie cu credință de predaniile pe care le-am primit întru simplitate de la sfinții Părinți, știindu-le [noi] a fi mai bune și mai înțelepte decât cele înscodite și gândite de către oameni și a fi vădite prin fapte, nu dovedite prin cuvinte – și aceasta o știu și-o vor mărturisi toți cei ce nu doar că se apropie de ele, ci au și tras din acestea prin cercare folosul și de la ei înșiși au cunoscut cu fapta că ceea ce este nebun al lui Dumnezeu este mai înțelept decât oamenii.⁸⁵

[15] Acesta este însă doar primul argument îndestulător despre înțelepții cei nebuniți; al doilea, și mai puternic decât el, este cel că puterea cuvântului nebunit și cu totul îndobitocit se oprește împotriva celor ce au primit [predaniile] acelea întru simplitatea inimii și că, precum aceia au cercetat zidirea și au împotrivit-o Ziditorului, cercetează cuvintele Duhului și atacă prin ele lucrările de taină ale Duhului,

ἐνεργείας, κρεῖττον ἢ λόγος ἐν τοῖς κατὰ πνεῦμα ζῶσιν ἐνεργουμέναις δι' αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι. Τρίτον δὲ καὶ σαφέστερον, ἐκ θεοῦ καθάπερ καὶ τοὺς προφήτας σεσοφίσθαι λέγειν τοὺς ἀσόφους ἐκείνους σοφούς, καίτοι σαφῶς ὁ Πλάτων, τοὺς κατ' αὐτοὺς διαφέροντας ἐπαινῶν, ἐν ἐγκωμίου μεγίστη μοίρᾳ τίθεται δεῖξαι μεμνηότας αὐτούς. «Καὶ ὁς ἄν», φησὶν, «ἄνευ δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐπὶ ποιητικούς λόγους ἀφίκηται, ἀτελής αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις, καὶ ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἢ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη». Καὶ αὐτὸς δὲ διὰ Τιμαίου μέλλων περὶ κόσμου φύσεως φιλοσοφεῖν, εὐχεται μηδὲν εἰπεῖν ὅ τι μὴ τοῖς θεοῖς φίλον. Ἡ δὲ τοῖς δαίμοσι φίλη φιλοσοφία, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ τε καὶ ἐκ Θεοῦ; Τῷ δὲ Σωκράτει συνῆν δαιμόνιον, ᾧ δήπου καὶ μεμύηται, τάχα δὲ καὶ τὴν σοφίαν ἄριστος ὑπ' αὐτοῦ μεμαρτύρηται. Θεὸν δ' Ὅμηρος ἄδειν δι' αὐτοῦ τὴν Ἀχιλλέως ἀνδροφόνον μῆνιν προτρέπεται, παρέχων ἑαυτὸν ὡς ὀργάνῳ χρῆσθαι τῷ δαίμονι καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας καὶ εὐεπείας τὴν αἰτίαν ἐπ' αὐτὴν ἀναφέρων. Ἡσιόδῳ δ' οὐκ ἀπέχρησεν ὑφ' ἑνὸς ἐνεργεῖσθαι δαίμονος, ἅτε τῆς Θεογονίας ὄντι ποιητῆ, διόπερ ἐννέα κατὰ ταῦτο πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπᾶται, νῦν μὲν ἐκ Πιερίας νῦν δ' ἐξ Ἐλικῶνος, δικαιοτάτα· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτῶν αὐτῷ δοθείσης, ὕας βόσκοντι κατ' οὖρος, δάφνης φαγῶν ἑλικωνίτιδος, σοφίης ἐμπέπληστο παντοίης. Ἄλλω δ' ἄλλος θεῶν «ἑὴς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς». Ἐτερος δ' ἑαυτοῦ μάρτυς γίνεται, «πάντ' ἐδάην» λέγων «μούσα θεόφραδι». Ἄλλος δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, πάντα φεῦ χορευσαὶ τὸν μουσῶν ἐπεύχεται χορόν, ὡς ὑπὸ μὲν Ἑπταπόρης τάχα τῆς Πιέρου τὰς ἑπτὰ μάθοι ζώνας καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας τοὺς πλανήτας καὶ ὅσα κατ' αὐτούς, ὑπὸ δ' Οὐρανίας τῆς Διὸς τὴν

⁸⁶ *Faidros* 245a.

⁸⁷ *Timaios* 25c.

⁸⁸ Platon, *Apologia* 20e. Xenofon, *Comentarii*, 1, 4.

⁸⁹ *Iliada* 1, 1.

⁹⁰ Vezi prologul „*Theogoniei*”.

care în cei ce trăiesc după Duhul sînt lucrute în chip mai presus de cuvînt. Argumentul al treilea, și mai limpede, este spusă că acei înțelepți neînțelepți au fost înțelepțiți de la Dumnezeu la fel ca prorocii, deși Platon, laudând pe cei de seamă dintre ei, îi ridică limpede în slăvi pe ei, nebuniții, și zice: „Cel ce fără inspirațiile demonilor ajunge la cuvintele poetice nedesăvârșit este, și nedesăvârșită e poezia lui, și poezia nebunilor o face să piară pe a celui cumpătat”⁸⁶. Ba chiar el însuși, avînd a filosofa în „*Timaios*” cu privire la natura lumii, se roagă ca nu cumva să spună ceva care n-ar fi pe placul zeilor⁸⁷ – iar filosofia pe placul dracilor cum ar fi a lui Dumnezeu și de la Dumnezeu? De pildă, Socrate era fi a lui Dumnezeu și de la Dumnezeu? De pildă, Socrate era întovărășit de un demon, care, pesemne, l-a și inițiat, și poate că acesta a fost cel ce a dat mărturie că Socrate era cel mai presus cu înțelepciunea⁸⁸. Tot prin el o îndeamnă Homer pe zeiță să cânte mânia ucigătoare de bărbați a lui Ahile⁸⁹, oferindu-se pe sine ca organ [muzical] demonului și punând pe seama acestuia pricina înțelepciunii și elocinței sale, iar lui Hesiod, poetul „*Theogoniei*”, adică al nașterii zeilor fiind, nu i-a fost de ajuns a sta sub lucrarea unui singur demon, drept care trage la sine nouă deodată, ba din Pieria, ba din Helicon – și nu degeaba, fiindcă „râmătorii pre munte pascându-i, laur mâncat-au de-acolo și de toată înțelepciunea umplutur-s-au”⁹⁰. Altuia altul dintre zei „i-a dat ca roadă vîrtutea”⁹¹. Altul se face martor sieși, spunând: „Toate le-am învățat de la muza cea zeyește glăsuitoare”⁹². Altul se roagă ca toată ceata muzelor să dănuiască pe sufletul lui (ferească Sfântul de așa ceva!), așa încât, chipurile, să afle de la Heptapora din Pieria⁹³ cele șapte zone cerești, și cei șapte aștri-planete, și toate câte-s legate de acestea, de la Urania a lui Zeus tot restul astrologiei,

⁹¹ *Apud* Sinesie al Cyrenei, *Despre vise*, 3, PG 66, 1289A.

⁹² Vezi la Tzetis, *Hilietirides* 12, 149. Palama redă modificat textul, care în original este: „toate le-am învățat, o, muze prorocesti”.

⁹³ Una dintre cele șapte muze, potrivit unei liste date de Tzetis.

ἄλλην πᾶσαν ἀστρολογίαν, ὑπὸ δὲ τῶν ὑπολοίπων καὶ κατ' αὐτοὺς ἐφόρων τῶν κάτω τὰ ἐπὶ γῆς.

[16] Τί δὴ φῆς, σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν Θεοῦ τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας ἀριδῆλως; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὤμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἧτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχὴν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάση, μεταβαλοῦσης ἐπὶ τὸ χειρὸν ἀφίπταται. «Πνεῦμα γὰρ ἅγιον παιδείας ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων», κατὰ Σολομῶντα τὸν Θεοῦ σοφίας εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. τί δὲ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεισθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρως σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἀπλῶς λέγομεν ἅττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον οὐ δύναται τις «ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων», πῶς ἂν δυνηθεῖ τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Εἰ γὰρ καὶ Παῦλος ἔστιν οὐ φησιν ὡς «ἐν σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν», οὐ τὴν ἐν τοῖς ἀσόφοις ἐκείνοις ἐγγεγεννημένην σοφοῖς «Θεοῦ σοφίαν» ἐκάλεσεν, ἀπαγε, τὴν δ' ἐγκαταβεβλημένην ὑπὸ τοῦ κτίστου τοῖς κτίσμασιν, ἣν ὁ γνοὺς ἄγγελον οὔσαν Θεοῦ, Θεὸν ἐπέγνω τὸν δι' αὐτῆς ἀγγελλόμενον καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ καὶ Θεοῦ σοφίαν τρόπον ἕτερον, Θεοῦ σοφίας ἐπιγνώμων γενόμενος. «Ἐχρῆν γὰρ», φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, «διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πρὸς τὸν αἴτιον τῶν ὄντων ἀνάγεσθαι τοὺς γε ἀληθεῖς φιλοσόφους».

[17] Εἰ γοῦν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος ἀνάγεται πρὸς τὸν αἴτιον, ὁ μὴ ἀναγόμενος οὐκ ἀληθής, οὐδ' ἔχων σοφίαν,

⁹⁴ Vezi la Tzetis, Comentarii la Munci și Zile, 23.

⁹⁵ Înțelepciune lui Solomon 1, 5.

⁹⁷ I Corinteni 1, 21.

⁹⁸ Epistola 7, PG 3, 1080B.

⁹⁶ I Corinteni 10, 21.

iar de la celelalte, care, după părerea lor, veghează asupra celor de jos, să afle cele de pe pământ⁹⁴.

[16] Ce zici, vom spune că pe înțelepciunea lui Dumnezeu au avut-o cei ce spun vădit despre ei înșiși unele ca acestea? Nu, câtă vreme sîntem în toate mințile și slujitori ai înțelepciunii adevărate, care nu intră în sufletul cel mârșav și plăcut demonilor, și dacă a apucat să intre în el își ia zborul de acolo când sufletul se schimbă în rău. „Căci Duhul Sfânt al învățaturii Se va depărta de la gândurile cele fără pricepere”⁹⁵, după Solomon, cel ce a avut parte de înțelepciunea lui Dumnezeu și a scris despre aceasta. Ce poate fi mai nepriceput decât cei ce se fudulesc că sînt (de)săvârșiți de demoni și mărturisesc că aceia sînt obârșia înțelepciunii lor? Fiindcă nu spun aceste lucruri despre filosofie în general, ci despre filosofia unora ca aceștia. Că dacă, și potrivit lui Pavel, nu poate cineva să bea „paharul Domnului și paharul dracilor”⁹⁶, cum ar putea cineva să aibă înțelepciunea lui Dumnezeu și să fie înșuflat de draci? Nu, nu, nu este așa. Că deși Pavel zice undeva că prin înțelepciunea lui Dumnezeu lumea nu l-a cunoscut pe Dumnezeu⁹⁷, nu a numit-o „înțelepciunea lui Dumnezeu” pe cea odrăslită în înțelepții aceia neînțelepți – departe de noi aceasta! –, ci pe cea sădită de Ziditor în zidire, pe care cunoscând-o omul că este vestitoare a lui Dumnezeu, L-a cunoscut pe Dumnezeu, Cel vestit de ea, și are cunoașterea adevărată a celor ce sînt și, în alt înțeles, înțelepciunea lui Dumnezeu, ajungând să discearnă înțelepciunea lui Dumnezeu. Că zice marele Dionisie: „trebuia ca – prin cunoașterea celor ce sînt, cea bine numită de dumnezeiescul Pavel ‘înțelepciunea lui Dumnezeu’ – la Pricinuitorul celor ce sînt să urce filosofii adevărați”⁹⁸.

[17] Și atunci, dacă adevăratul filosof urcă la Pricinuitor, cel ce nu urcă nu e adevărat, nici nu are înțelepciune, ci un fel de

ἀλλ' οἷον σοφίας ἀληθινῆς ἀπατηλὸν εἶδωλον καὶ στέρη-
σιν σοφίας, ἀλλ' οὐ σοφίαν. Τὴν γοῦν τῆς σοφίας στέρησιν,
πῶς ἂν εἶη «Θεοῦ σοφίαν» προσεπεῖν; Ἄλλως τε καὶ ὁ δαι-
μόνιος νοῦς, ἢ νοῦς, καλόν, ἢ δ' ἑαυτῷ κακῶς χρῆται, πο-
νηρόν· καίτοι μέτρα κόσμου, διεξόδους τε καὶ συνόδους καὶ
διορισμοὺς τῶν κινουμένων κρεῖττον οἶδεν ἢ καθ' ἡμᾶς,
μὴ θεοφιλῶς δὲ τῇ γνώσει χρώμενος, νοῦς ἐστὶν ἄνους
καὶ ἐσκοτισμένος. Τὸν ἴσον ἄρα τρόπον καὶ ἡ καθ' Ἑλλη-
νας σοφία διὰ τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίας, καθ' ἣν
τὴν ἐτέρου φθορὰν γένεσιν ἐποίησεν ἐτέρου, πειρωμένη
δειξαὶ τὸν Θεὸν οὐ τῶν ὅλων Κύριον, οὐδὲ κτίστην τοῦ
παντός, τῷ μὴ συνορᾶν μηδὲν ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς γινό-
μενον καὶ οὕτω τὸ τοῦ ὄντως Θεοῦ ἀποσαμένη σέβας καὶ
τοῖς θείοις οὐχ ὁσίως, κατ' αὐτὸν τὸν μέγαν Διονύσιον ἐπὶ
τὰ θεῖα χρησαμένη καὶ παρὰ τοῦτο μωρὰ καὶ ἄσοφος γε-
γονυῖα, πῶς ἂν εἶη Θεοῦ σοφία. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος διττὸν
ἡμῖν ἐνταυθοῖ δεικνύς τὸ τῆς σοφίας εἶδος, «ἐν σοφίᾳ»,
φησί, «Θεοῦ, διὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν».
Ὅρας ὅτι τὴν μὲν σοφίαν εἶπε τοῦ Θεοῦ, τὴν δὲ ψιλὴν σο-
φίαν καὶ αἰτίαν τοῦ μὴ γνῶναι τὸν Θεόν; Αὕτη δὲ ἐστὶν ἢ
τοῖς Ἑλλήσιν ἐξευρημένη, παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἑτέρα, τῷ
διπλασιασμῷ τοῦ τῆς «σοφίας» ὀνόματος φανερωθεῖσα.
τί γὰρ καὶ προῖών φησιν οὗτος ὁ θεόσοφος; «Ἡμεῖς δὲ λα-
λοῦμεν Θεοῦ σοφίαν»· ἄρ' οὖν ἢ ἐκεῖνοι κατὰ τοῦτον ἢ
οὗτος κατ' αὐτούς; Οὐμενοῦν· διὸ καὶ αὐτὸς τοῦτ' ἀπαγο-
ρεύων, «σοφίαν» φησίν, «Θεοῦ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις,
σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ

⁹⁹ Despre numirile dumnezeiești, 4, 23, PG3, 725AB.

¹⁰⁰ Adică universului.

¹⁰¹ Este, probabil, vorba de acceptiunea pe care o dă Platon termenului
διορισμός în *Timaios* 38c6.

¹⁰² Adică prin înțelepciunea pe care au primit-o zidirile de la Dumnezeu
ca dar natural pe care l-au pervertit.

idol înșelător al adevăratei înțelepciuni și lipsă de înțelepciune,
dar nu înțelepciune – iar lipsa de înțelepciune cum ar putea
fi numită „înțelepciunea lui Dumnezeu”? De altfel, și mintea
drăcească, întrucât este minte, este bună, dar întrucât se
folosește de ea însăși [în chip] rău, e rea⁹⁹ – și, deși știe mai
bine decât noi măsurile zidirii¹⁰⁰, orbitele și conjuncțiile celor
mișcătoare și felul cum însemnează ele timpul¹⁰¹, de vreme ce
nu în chip iubitor de Dumnezeu se folosește de cunoaștere
este [o] minte este fără-de-minte și întunecată. Într-același
chip, deci, și înțelepciunea elinilor, care prin înțelepciunea
lui Dumnezeu cea din zidiri¹⁰², potrivit căreia [El] a făcut ca
stricarea¹⁰³ unuia să fie nașterea altuia, încearcă să-L arate pe
Dumnezeu nu Domn al tuturor, nici Ziditor a tot, nepricepând
că de nicăieri nu se poate face nicidecum ceva, și a lepădat
astfel cinstirea adevăratului Dumnezeu, și în chip necuvios
se slujește – după [cum spune] marele Dionisie¹⁰⁴ – de cele
dumnezeiești spre [a dobândi] cele dumnezeiești, și din
pricina aceasta ajunge nebună și neînțeleaptă, cum ar putea
fi [una ca aceasta] înțelepciunea a lui Dumnezeu? De aceea și
Pavel, arătându-ne aici că de două feluri este înțelepciunea,
zice: „Întru înțelepciunea lui Dumnezeu, lumea nu a cunoscut
prin înțelepciune pe Dumnezeu”¹⁰⁵. Vezi că pe una a numit-o
„înțelepciune a lui Dumnezeu”, iar pe cealaltă numai
„înțelepciune” și pricină a necunoașterii lui Dumnezeu? Or,
aceasta [din urmă] este cea cercetată de elini, alta decât cea a
lui Dumnezeu, arătată prin a doua folosire a substantivului
„înțelepciune”: pentru că ce zice, mergând mai departe, acest
înțelept al lui Dumnezeu? „[Pe când] noi grăim înțelepciunea
lui Dumnezeu”¹⁰⁶. Oare împreună-glăsuiesc aceștia cu el sau el
cu dânșii? Nicidecum. Iată de ce și el, respingând aceasta, zice:
„Noi grăim înțelepciunea lui Dumnezeu în cei desăvârșiți,
înțelepciune nu a veacului acestuia, nici a stăpânilorilor

¹⁰³ Am putea spune, mai pretentios, „descompunerea”.

¹⁰⁴ Epistola 7, PG 3, 1080B. ¹⁰⁵ I Corinteni 1, 21. ¹⁰⁶ I Corinteni 2, 6.

αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων» καὶ «ἦν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν». Αὕτη δ' ἡ σοφία ἐν ἡμῖν ἐστὶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὅς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἐκείνη δ' ἐν ἐκείνοις οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἐρευνωμένοις κτίσμασιν, ὧν τοὺς λόγους ἐζητηκότες διὰ βίου, ἤλθον μὲν πως εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, τῆς μὲν φύσεως καὶ τῆς κτίσεως ἀφορμὰς χορηγούσης οὐ μικράς, τῶν δὲ δαιμόνων δαιμονίως οὐκ ἀπειργόντων· πῶς γὰρ ἂν θεοὶ ἐνομίσθησαν μηδαμῶς Θεοῦ ἐννοίας τὴν ἀνθρωπίνην εἰσελθούσης διάνοιαν;

[18] Οὐκοῦν ἤλθον μὲν εἰς ἔννοιαν ἐκεῖνοι Θεοῦ τὴν τῶν αἰσθητῶν φύσιν ἐξητακότες, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν μακαρία φύσει προσήκουσαν· «ἐσκοτίσθη γὰρ ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία» ὑπὸ τῶν κακομηχάνως μυσούντων πονηρῶν δαιμόνων· πῶς γὰρ ἂν οὗτοι θεοὶ ἐνομίσθησαν, πῶς δ' ἂν ἐπιστεῦθησαν πολυθεΐαν διδάσκοντες, ἀξίας Θεοῦ ἐννοίας ἐπιφαινομένης τῇ διανοίᾳ; Διὰ τοῦτο οἱ τῆς ἀνοήτου καὶ μωρᾶς σοφίας ἐκείνης καὶ ἀπαιδεύτου παιδείας ἐπειλημμένοι καὶ Θεοῦ καὶ φύσεως κατεψεύσαντο, τὴν μὲν εἰς δεσποτείαν ἀναγαγόντες, τὸν δὲ τῆς δεσποτείας, τό γε εἰς αὐτοὺς ἦκον, κατενεγκόντες, δαίμοσί τε τὸ θεῖον ἐπιφημίσαντες ὄνομα καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εὐρεῖν, ὃ προὔργου καὶ διὰ σπουδῆς ἦν αὐτοῖς, τοσοῦτου δεήσαντες, ὡς ἔμψυχα μὲν εἰπεῖν τὰ ἀψυχα, πρὸς δὲ καὶ κρείττονος ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς μετειληχέναι ψυχῆς, λογικὰ δὲ τὰ ἄλογα, τῆς γὰρ ἀνθρωπίνης δεκτικὰ ψυχῆς, κρείττους δ' ἢ καθ' ἡμᾶς τοὺς δαίμονας καὶ κτίστας, ὧ τῆς ἀσεβείας ἡμῶν, συναΐδια δὲ

¹⁰⁷ I Corinteni 2, 6.

¹⁰⁸ I Corinteni 2, 8.

¹⁰⁹ I Corinteni 1, 30.

¹¹⁰ În elini.

¹¹¹ Adică „au ajuns la o gândire, la un înțeles, și-au făcut o gândire despre”.

Vezi Plutarh, *Despre învățăturile naturale preferate de către filosofi*, 1, 6.

¹¹² Firea lui Dumnezeu. ¹¹³ Romani 1, 21.

¹¹⁴ Asupra naturii, adică.

veacului acestuia celor desființați¹⁰⁷, și „pe care nimeni din stăpânitorii veacului acestuia nu a cunoscut-o”¹⁰⁸. Iar înțelepciunea aceasta este în noi întru Hristos Iisus, „Care S-a făcut nouă înțelepciune de la Dumnezeu”¹⁰⁹, pe când aceea nu era în ei¹¹⁰, ci în zidirile cercetate de ei, ale căror rațiuni/logosuri cercetându-le toată viața lor, au ajuns oarecum la noțiunea de Dumnezeu¹¹¹, pentru că firea și zidirea [ne] dau prilejuri nu mărunte [spre aceasta], dracii nepunând piedică, [dar] cu drăcesc cuget [făcând aceasta] – căci cum ar mai putea fi socotiți dumnezei dacă noțiunea de Dumnezeu n-ar fi pătruns defel în gândirea omenească?

[18] Așadar, cei ce au cercetat firea celor simțite [trupește] au ajuns la noțiunea de Dumnezeu, dar nu la cea vrednică de fericita fire¹¹² și cuvenită ei, „că a fost întunecată inima lor cea nepricepută”¹¹³ de către viclenii diavoli care inițiază în chip mârșav – căci cum ar mai fi fost socotiți dumnezei aceștia și cum li s-ar mai fi dat crezare când îi învățau [pe oameni] politeismul dacă gândirii [omenești] i s-ar fi arătat acea noțiune de Dumnezeu care e vrednică [de Dumnezeu]? Pentru aceasta, cei ce au dobândit acea neroadă și nebună înțelepciune și instruirea cea neinstruită mințit-au asupra lui Dumnezeu și asupra firii¹¹⁴, pe aceasta ridicând-o la stăpânie, iar pe El coborându-L [din stăpânie] pe cât ținea de dânșii și dracilor dându-le Dumnezeiescul nume¹¹⁵ și fiind așa departe de aflarea cunoașterii celor ce sînt – [aflare] pe care o socoteau de însemnătate și pentru care se sârguiau – încât însuflețite le-au [socotit și] numit pe cele neînsuflețite (ba chiar au zis că au parte de un suflet mai presus de al nostru), cuvântătoare pe cele necuvântătoare¹¹⁶ (întrucât pot primi, [chipurile], suflet omenească), de diavoli au spus că sînt mai presus de noi și – o, ce necinstire [de Dumnezeu]!

¹¹⁵ Adică: dracilor atribuindu-le calitatea de [Dumne]zeu și, prin urmare, chemându-i cu acest nume.

¹¹⁶ Sau: ‘raționale’ pe cele iraționale.

τῷ Θεῷ καὶ ἄκτιστά τε καὶ ἀναρχα, οὐ τὴν ὕλην μόνον καὶ τὴν τοῦ κόσμου παντός, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ψυχὴν, καὶ τὰ τῶν νοερῶν μὴ ἐνημμένα πάχος σώματος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἡμετέρας ψυχάς. τί οὖν; Θεοῦ σοφίαν ἔχειν τοὺς ταῦτα τύτη φιλοσοφήσαντας ἐροῦμεν; Ἡ σοφίαν ὅλως ἀνθρωπίνην γοῦν; Μὴ ποθ' οὕτω μανείη τις τῶν καθ' ἡμᾶς. «Δένδρον γὰρ ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς οὐ ποιεῖ», κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Ἐγὼ γὰρ ἐπ' ἔμαυτοῦ λογιζόμενος, οὐδ' ἀνθρωπίνην δικαίαν εἶναι προσειρηθῆσαι νομίζω τὴν σοφίαν ἐκείνην, ἐπὶ τοσοῦτον οὔσαν ἑαυτῇ ἀνακόλουθον ὡς τὰ αὐτὰ λέγειν ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, λογικά τε καὶ ἄλογα καὶ τὰ μὴδὲ πρὸς αἴσθησιν ὅπως οὖν πεφυκότα, μὴδ' ὄργανον ὅλως ἐσχηκότα τοιαύτης δυνάμεως, χωρητικὰ λέγειν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν. Εἰ δὲ ὁ Παῦλος ἀνθρωπίνην σοφίαν ἔστιν οὐ λέγει ταύτην («τὸ γὰρ κήρυγμά μου», φησίν, «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης· σοφίας λόγοις», καὶ πάλιν «λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις») ἀλλὰ καὶ σοφοὺς κατὰ σάρκα, μωρανθέντας, συζητητὰς τοῦ αἰῶνος τούτου τοὺς κεκτημένους ταύτην ἀξιοῖ καλεῖν καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν παραπλησίως τῶν προσρημάτων, σοφίαν γὰρ καὶ ταύτην μεμωραμένην, σοφίαν καταργουμένην καὶ κενὴν ἀπάτην, σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.

[19] Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦ λέγοντος ἀκούω πατρὸς «οὐαὶ σώματι, ὅταν μὴ τὴν ἐξωθεν προσενέγκηται τροφήν, καὶ οὐαὶ ψυχῇ, ὅταν μὴ τῆς ἀνωθεν ἐπιδέξῃται χάριν». Εἰκότως. Τὸ μὲν γὰρ εἰς τὰ ἄψυχα μεταχωρήσαν οἰχίσηται, ἡ δὲ τοῦ καθήκοντος παρατραπείσα ταῖς δαιμονικαῖς καὶ ζωαῖς καὶ

¹¹⁷ Matei 7, 18.

¹¹⁸ Adică inconsecventă.

¹¹⁹ Facultate, adică.

¹²² Romani 1, 22.

¹²⁵ I Corinteni 1, 28.

¹²⁸ Text neidentificat.

¹²⁰ I Corinteni 2, 13.

¹²³ I Corinteni 1, 20.

¹²⁶ Coloseni 2, 8.

¹²¹ I Corinteni 1, 26.

¹²⁴ Ibidem

¹²⁷ I Corinteni 2, 6.

– ziditori ai noștri, iar împreună-veșnice cu Dumnezeu, și nezidite, și fără-de-început [a fi] nu doar materia, și – cum zic ei – sufletul întregii lumi, și acele [făpturi] înțelegătoare care nu sînt unite cu grosimea trupului, dar și înseși sufletele noastre. Cum așa? Vom spune că au înțelepciunea lui Dumnezeu cei ce într-acest chip au filosofat acestea, ori că au, măcar cât de cât, înțelepciune omenească? Fie ca nimeni dintre noi să nu ajungă atât de nebun [încât să spună aceasta], „pentru că pomul bun nu face roade rele”¹¹⁷, după cuvântul Domnului, căci, chibzuind eu în sinea mea, cred că nici omenească nu-i drept să fie socotită înțelepciunea aceea, atât de neurmătoare ei înseși fiind¹¹⁸ încât despre aceleași [lucruri] spune că sînt [și] însuflețite și neînsuflețite, [și] cuvântătoare și necuvântătoare, iar despre cele ce nici simțire nu au deloc din firea lor – și nici măcar vreun organ cu asemenea putere¹¹⁹ – spune că pot să încapă sufletele noastre. Iar dacă Pavel o numește undeva pe aceasta „înțelepciune omenească” („că propovăduirea mea”, zice, „nu este în înduplecătoare cuvinte ale înțelepciunii omenești”, și: „grăim nu în cuvinte învățate ale înțelepciunii omenești”¹²⁰), socoate însă de cuviință să-i numim și „înțelepți după trup”¹²¹, „înțelepți nebuniți”¹²², „cercetători ai veacului acestuia”¹²³ pe cei ce au dobândit [înțelepciunea] aceasta, iar înțelepciunii lor [să-i dăm numiri] foarte asemănătoare numirilor [acestora], pentru că și aceasta este „înțelepciune nebunită”¹²⁴, „înțelepciune desființată”¹²⁵ și „înșelare deșartă”¹²⁶, „înțelepciune a veacului acestuia” și „a stăpânitorilor veacului acestuia, celor desființați”¹²⁷.

[19] Eu îl aud și pe Părintele ce spune: „Vai de trup când nu i se dă hrana din afară, și vai de suflet când nu primește harul cel de sus”¹²⁸. Pe bună dreptate, fiindcă trupul, mutându-se [de aici], se va duce la cele neînsuflețite, iar sufletul abătut de la calea sa va cădea pradă drăceștilor

φρονήμασι συναπαχθήσεται. Εἰ δέ τις τῷ φυσικῆν εἶναι τὴν φιλοσοφίαν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι λέγει ταύτην, ἀληθῆ μὲν λέγει καὶ ἡμῖν οὐκ ἀντιλέγει καὶ τοὺς κακῶς ταύτη χρησαμένους καὶ πρὸς τὸ παρὰ φύσιν τέλος καταστήσαντας οὐκ ἐξαιρεῖται τῆς αἰτίας ἴστω δὲ καὶ τὴν καταδίκην τούτων ἐπὶ μᾶλλον αὐξῶν, ὅτι τοῖς ἐκ Θεοῦ θεοφιλῶς οὐκ ἐχρήσαντο. Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς ἐκ Θεοῦ πεποιημένος φυσικῶς ἔχει τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ ἐνεργειαν οὐκ ἐροῦμεν ἐκ Θεοῦ, εἰ καὶ τὸ δύνασθαι ἐνεργεῖν ἔχει ἐκ Θεοῦ· διὸ καὶ παραφροσύνη μᾶλλον ἢ φρόνησις αὕτη δικαίως ἂν προσηθῆι. Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ τῶν ἕξω φιλοσόφων νοῦς δόμα θεῖον, ἔμφυτον ἔχων τὴν ἔμφρονα σοφίαν, παρατραπείς δὲ τοῖς ὑποβολαῖς τοῦ πονηροῦ εἰς μωρὰν καὶ πονηρὰν καὶ ἄνουν ὡς προῖσταμένην τοιούτων δογμάτων, μετεποίησε σοφίαν. Εἰ δέ τις αὐθις φαίη μηδὲ τὴν τῶν δαιμόνων ἔφεσιν καὶ γνῶσιν εἶναι παντάπασιν κακόν, ἐφίενται γὰρ τοῦ εἶναι καὶ ζῆν καὶ νοεῖν πρῶτον μὲν ἐκεῖνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὐθις ἀντακούσεται μὴ δικαίως δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος γέμουσαν καὶ πᾶν σχεδὸν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τὴν ἐν τοῖς Ἑλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καὶ τοῦ οἰκείου τέλους ἐκπτωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει γὰρ καὶ οὕτω τοῦ ἀγαθοῦ κατ' ἔσχατον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα. Ἐπειτα καὶ τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιούμεν, ὡς οὐδὲν κακόν, ἢ ἔστι, κακόν ἔστι, ἀλλ' ἢ τῆς καταλλῆλου τε καὶ προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀποπέπτωκε.

[20] Τί τοίνυν ἔργον τε καὶ τέλος τῶν ζητούντων τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἢ τῆς ἀληθείας ἐμπορία

¹²⁹ Altfel spus, chipuri de viețuire.

¹³⁰ Cel care spune lucrul acesta.

¹³¹ Aici Palama vrea să sugereze, dimpreună cu mulți alți Părinți, că filosofia elină a fost izvorul tuturor ereziilor.

vieți¹²⁹ și cugete – iar dacă cineva va spune că întrucât filosofia este firească, [ea] de la Dumnezeu a fost dată, adevărat zice, și nu ne contrazice pe noi, și nu-i scutește de vină pe cei în chip rău s-au folosit de aceasta și au târât-o spre un scop împotriva firii, și să știe¹³⁰ că și mai mare le va fi acestora osânda, pentru că nu în chip iubitor de Dumnezeu s-au folosit de cele de la Dumnezeu. De altfel, și mintea drăcească, făcută de Dumnezeu, are din fire [însușirea de] a cugeta, dar nu vom spune că lucrarea ei este din Dumnezeu, deși puțința de a lucra o are din Dumnezeu, drept care aceasta, după dreptate, s-ar numi mai degrabă aiurare decât cugetare. Tot așa, deci, și mintea filosofilor dinafară este dar dumnezeiesc ce are sădit în el înțelepciunea cea sănătoasă, dar rătăcindu-se prin uneltirile celui viclean a prefăcut-o în înțelepciune nebună, și vicleană, și fără minte, întrucât a pus-o în fruntea unor asemenea învățături. Iar dacă cineva ar spune, iarăși, că nici dorirea și cunoașterea dracilor nu e cu totul rea, din pricină că [și] aceștia [și] doresc [faptul de] a fi, și a viețui, și a gândi, în primul rând îi vom spune, pe drept cuvânt, că nu-i drept să se supere pe noi dacă, pe drept cuvânt, că nu-i drept să se supere pe noi dacă, împreună cu fratele-lui-Dumnezeu, ca pe una ce este plină de [duh de] ceartă și cuprinzătoare [în sine] a mai toată reaua de învățătură/dogmă¹³¹ numim „drăcească”¹³² înțelepciunea elinilor, întrucât a căzut de la scopul ei propriu, adică de la cunoașterea de Dumnezeu: [nu-i drept să se supere pe noi], de vreme ce ea se împărtășește [chiar] și așa de bine prin cel mai de pe urmă și stîns ecou al [acesteia]. Pe urmă îi vom cere să se gândească și la faptul că nimic rău nu este rău din pricină că există, ci din pricină că a căzut de la lucrarea potrivită și cuvenită și de la scopul lucrării.

[20] Care este, deci, lucrarea¹³³ și scopul celor ce caută înțelepciunea cea din zidirile lui Dumnezeu? Nu

¹³² Iacov 3, 15.

¹³³ Literal: lucrul.

καὶ ἡ πρὸς τὸν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἀλλ' ἀμφοτέρων διαπέπτωκεν ἡ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνῶσις. Ἀλλ' ἔνεστι καὶ τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπειλημμένοις πολὺ τὸ δραστικὸν καὶ θεραπευτικὸν καὶ ἰατρῶν παιῖδες ἀντιδῶτων ἀρίστην καὶ χρησιμωτάτην τὴν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἤγηνται· κὰν τοῖς πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων τῶν ἔδωδιμων τὰ ἥδιστα παραλαμβάνεται, συγκαλύψαι δυνάμενα τὴν περιεργον κατασκευήν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν τούτοις καὶ πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνεῖω παραμιχθέν· ἀλλὰ καὶ πολὺ τὸ δέος μὴ διακρίνουσιν ἐκεῖθεν λάθη τι συναποληφθέν λείψανον θανατηγόρον. Κὰν ἐξετάσης, ἴδοις ἂν πάσας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἰρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς εἰκονογνώστας τούτους, οἱ φασιν ἐκ τῆς γνώσεως τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον λαμβάνειν καὶ δι' αὐτῆς κατὰ Θεὸν μορφοῦσθαι τὴν ψυχὴν. Κατὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸν Κάϊν εἰρημένην «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης». Τὸ δὲ διελεῖν ὀρθῶς ἐπιεικῶς ὀλίγων, κάκεινων μόνων, ὅσοι τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχουσι γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Τίς τοίνυν χρεια παρακινδυνεύειν μάτην, καὶ ταῦτ' ἐνὸν οὐχ ὅπως ἀκινδύνως, ἀλλὰ καὶ λυσιτελῶς, τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν κατιδεῖν; Ἄφροντις γὰρ βίος διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα φυσικῶς κινεῖ τὴν ψυχὴν πρὸς κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ· ἐκπλήττεται τε ταύτῃ προσανέχουσα καὶ ἐμβαθύνουσα, καὶ παραμένει δοξάζουσα τὸν κτίστην, καὶ διὰ τοῦ θαύματος τούτου

¹³⁴ ἐμπορία, de regulă, înseamnă „comerț, negoț”.

¹³⁵ Aici Palama omite pe ἡμαρτες, pe care noi l-am adăugat pentru că așa este în Septuagintă, dar și la alți Părinți. Mai mult, acesta îl înțelege pe διέλης, διαίρω care înseamnă de regulă “a împărți”, cu “a discerne”, “a avea discernământ”. Referitor la această împărțire a jerfei către Dumnezeu, Ioan Gură de Aur insistă pe “precizia” acesteia, mai bine zis pe dreapta orânduire a modului de a aduce jertfă. *Omilia 28 la Facere* PG 53, 157.

neguțătorirea¹³⁴ adevărului și slavoslovirea cea către Ziditor? Bineînțeles că da. Cunoașterea filosofilor din afară a căzut, însă, de la amândouă. Există însă și ceva folositor pentru noi în aceasta? Cum să nu – că și în [bucățile] tăiate din cărnurile șerpilor este mare putere drastic lecuitoare, și doctorii socot că antidotul preparat din ele este cel mai bun și mai de folos dintre antidoturi: și în otrăvurile pregătite spre înșelare se adaugă cele mai plăcute dintre lucrurile „bune de mâncat”, pentru că sînt în stare să ascundă raționamentul van. Există, deci, [ceva] folositor în [învățăturile] acestea, ba poate [chiar] mult, [dar] ca [în] mierea amestecată cu cucută; dar este și foarte de temut ca nu cumva cei lipsiți de discernământ să ia de acolo, fără să își dea seama, și vreun rest de otravă. Iar de vei cerceta, vei vedea că dintre groaznicele erezii toate sau aproape toate de aici și-au luat începuturile, [ca] și ‘iconognoștii’ aceștia, care spun că [doar] din cunoaștere își ia omul însușirea de a fi după chipul lui Dumnezeu și [doar] prin ea își formează sufletul după Dumnezeu. Că, după spusa cea către Cain «[nu ai păcătuit, oare,] de ai adus jertfă [în chip] drept, dar nu [de]osebești [în chip] drept?»¹³⁵. Iar faptul de ‘a deosebi [adică de a discerne] în chip drept’ este propriu pentru puțini, și numai pentru cei ce au simțurile sufletului deprinse cu deosebirea binelui și a răului¹³⁶. Ce nevoie este, deci, a ne primejdi fără rost, mai ales că putem vedea înțelepciunea lui Dumnezeu din zidiri nu numai fără primejdie, dar și într-un chip folositor? Că viața fără griji, datorită nădejdi în Dumnezeu, în chip firesc¹³⁷ mișcă sufletul către înțelegerea zidirilor lui Dumnezeu, și se minunează aplecându-se spre aceasta¹³⁸ și adâncindu-se [în ea], și stăruie în slăvirea Ziditorului, și prin uimirea aceasta

¹³⁶ Diadoh, *Capete* 77 și urm.

¹³⁷ Adică natural.

¹³⁸ «aceasta»: înțelegerea zidirilor lui Dumnezeu.

χειραγωγείται πρὸς τὰ μείζω· κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Ἰσαάκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διὰ γλώττης φρασθῆναι μὴ δυναμένοις καὶ οἷά τινι κλειθρῶ χρησαμένη τῇ εὐχῇ, δι' αὐτῆς εἰσδύεται πρὸς τὰ μυστήρια ἐκεῖνα «ἅ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», διὰ μόνου τοῦ Πνεύματος, καθά φησιν ὁ Παῦλος, φανερούμενα τοῖς ἀξίοις.

[21] Οὐρᾶς ἐπιτομωτάτην καὶ πολυωφελῆ καὶ ἀκίνδυνον ὁδὸν πρὸς αὐτοὺς φέρουσιν τοὺς ὑπερφυεῖς καὶ οὐρανίους θησαυρούς; Ἐπὶ δὲ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μὲν πρῶτον τὸν ὄφιν ἀποκτεῖναι, καθελόντα σε τὸ παρ' αὐτῆς προσγενόμενον σοὶ φύσημα (πόσης δὲ τοῦτο δυσχερείας· «ταπεινώσει» γὰρ, φασίν, «ἐκφυλον τὸ τῆς φιλοσοφίας φρούαγμα»)· καθελόντα δ' ὅμως, ἔπειτα διελεῖν καὶ διαρῶϊψαι κεφαλὴν τε καὶ οὐρᾶν, ὡς ἄκρα καὶ ἄκρατα κακά, τὴν περὶ τῶν νοερῶν καὶ θείων καὶ ἀρχῶν δηλαδὴ σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καὶ τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι μυθολογίαν. Τὸ δὲ μεταξὺ, τοὺς περὶ φύσεως τουτέστι λόγους, ὡς οἱ φαρμακοποιοὶ πυρὶ καὶ ὕδατι τὰς τῶν ὀφειῶν σάρκας ἀποκαθαίρουσιν ἔψοντες, οὕτω δὲ τῷ τῆς ψυχῆς ἐξεταστικῷ καὶ θεωρητικῷ τῶν βλαβερῶν διακρίναι νοημάτων. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ταῦθ' ἅπαντα ποιήσεις καὶ καλῶς χρῆση τῷ καλῶς διακριθέντι (ὅσον δὲ καὶ τοῦτ' ἔργον καὶ ὄσης δεῖται διακρίσεως), ὅμως εἰ καὶ καλῶς χρῆση τῷ καλῶς ἀπειλημένῳ μορίῳ τῆς ἔξωθεν σοφίας, κακὸν μὲν οὐκ ἂν εἴη τοῦτο, καὶ γὰρ ὄργανον πέφυκε γίνεσθαι πρὸς τι καλόν· ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἂν κληθεῖη Θεοῦ κυρίως δῶρον καὶ πνευματικόν, ἄτε φυσικόν καὶ μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν. Διὸ καὶ ὁ σοφὸς εἶπερ τις τὰ θεία Παῦλος σαρκικὸν αὐτὸ καλεῖ, «βλέπετε, λέγων, τὴν κλησιν ἡμῶν, ὡς οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα». Καίτοι τίς ἂν χρῆσαιτο

¹³⁹ Κλειθρον poate însemna și lacăt, barieră.

¹⁴⁰ Isaac Sirul, *Omilii*, 72, ed. Spetsieris, p. 314.

¹⁴¹ I Corinteni 2, 9.

este călăuzită la cele [ce sînt] mai înalte; că, după sfântul Isaac, [sufletul] se împărtășește de comori ce nu se pot grăi cu limba, și ca de o cheie slujindu-se de rugăciune¹³⁹, prin ea intră la tainele acelea¹⁴⁰ „pe care ochiul nu le-a văzut și urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit”¹⁴¹, prin singur Duhul – cum zice Pavel – arătate celor vrednici.

[21] Vezi calea cea foarte scurtă, multfolositoare și neprimejdioasă ce duce la înseși comorile cele mai presus de fire și cerești? Iar cu privire la înțelepciunea din afară, mai întâi trebuie să omori șarpele, nimicind înfumurarea care-ți vine din ea (și cât de greu este aceasta – că „va umili”, zice, „obraznicia cea străină a filosofilor”). Nimicind-o însă, trebuie apoi să desparți și să rupi capul de coadă, ca pe niște rele extreme și neamestecate cu binele, adică – în chip limpede – părerea lor răătăcită despre cele înțelegătoare și dumnezeiești și despre principii și basmele despre zidiri. Cu privire la ceea ce este între [cap și coadă], adică învățăturile lor despre natură, la fel cum curățesc farmaciștii cărnurile șerpilor fierbându-le cu foc și apă, și tu, prin puterea cercetătoare și văzătoare a sufletului tău, să le desparți de înțelesurile dăunătoare. Bineînțeles, dacă le vei face pe toate acestea și vei folosi bine ceea ce bine a fost deosebit [de acolo] (dar cât de anevoioasă este această lucrare, și de cât discernământ are trebuință!); chiar și dacă vei folosi bine, zic, partea cea bine luată din înțelepciunea cea dinafară aceasta n-ar fi un lucru rău, pentru că din fire aceasta este unealtă spre ceva bun, dar totuși nici așa n-ar putea fi numită dar duhovnicesc al lui Dumnezeu în înțelesul propriu al cuvântului, deoarece este dar firesc și netrimis de sus. De aceea și Pavel, înțelept ca nimeni altul în cele dumnezeiești, o numește pe aceasta ca trupească: „luați aminte la chemarea voastră, că nu mulți sînt înțelepți după trup”¹⁴². Cine s-ar folosi mai bine de această

¹⁴² II Corinteni 1, 12.

κάλλιον τῆ σοφία ταύτη τῶν ὑπὸ Παύλου κεκλημένων ἔξωθεν σοφῶν; Ἀλλ' ὁμως κατὰ σάρκα τούτους, τό γε εἰς ταύτην ἦκον, ὀνομάζει σοφούς· εἰκότως.

[22] Ὡς γὰρ ἡ ἐπὶ παιδοποιῖα κατὰ τοὺς νομίμους τῶν γάμων ἡδονὴ 'θεῖον Θεοῦ δῶρον' ἦκιστ' ἂν κληθεῖη (σαρκικὸν γὰρ καὶ φύσεως, ἀλλ' οὐ χάριτος δῶρον, καίτοι τὴν φύσιν ὁ Θεὸς ἐποίησεν), οὕτω καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, εἰ καὶ καλῶς τις ταύτη χρῶτο, φύσεώς ἐστιν, ἀλλ' οὐ χάριτος τὸ δόμα, διὰ τῆς φύσεως παρὰ Θεοῦ κοινῇ πᾶσι δεδομένον καὶ μελέτη πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον· ὁ καὶ τοῦτο τεκμήριον ἐναργές ὡς φυσικὸν ἀλλ' οὐ πνευματικὸν ἄρα δῶρον, τὸ μὴ σπουδῆς καὶ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι. Θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἡ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἡ κἂν ἀλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῆ βροντῆς υἱοῦς, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπεργάζεται, περιηχοῦντας, τῷ λόγῳ τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, κἂν τελῶναις, ψυχῶν ἐμπόρους δημιουργεῖ, κἂν διώκταις θερμοῖς τὸν ζῆλον, μετατίθησι καὶ ποιεῖ Παύλους ἀντὶ Σαύλων, ἀπὸ γῆς μέχρι οὐρανοῦ τρίτου φθάνοντας καὶ ἀκούοντας ἄρρητα· δι' αὐτῆς τοίνυν ἐνὶ καὶ ἡμᾶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι τε καὶ μετὰ θάνατον εἶναι. Τῆς δὲ φυσικῆς σοφίας καὶ τῷ Ἀδὰμ εἶπερ τινὶ τῶν μετ' αὐτὸν περιεῖναι λέγεται καίτοι τὸ κατ' εἰκόνα πρῶτω πάντων μὴ φυλάξαντι. Καὶ ἡ ταύτη δ' αὐθις βοηθοῦσα τῶν ἔξω φιλοσοφία πρὸ τοῦ κατελθεῖν τὸν δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον κάλλος τὴν ψυχὴν ἐπανακαλεσάμενον εὔρηται. Πῶς οὖν οὐ πρὸ Χριστοῦ δι' αὐτῆς ἀνεκαινίσθημεν, ἀλλ' ἐδεήθημεν ἐκεῖνοί τε καὶ πάντες, οὐ τοῦ διδάσκοντος φιλοσοφίαν, τέχνην τῷ αἰῶνι τούτῳ συγκαταλυομένην, διὸ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου λέγεται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ τὴν ἁμαρτίαν αἶροντος τοῦ κόσμου καὶ παρέχοντος σοφίαν ἀληθῆ τε καὶ διαιωνίζουσαν, εἰ καὶ

¹⁴³ Omilia 40, 1, PG 36, 448C.

înțelepciune decât cei numiți de Pavel „înțelepții din afară”? Și totuși, „înțelepți după trup” îi numește – și pe bună dreptate – cât privește această înțelepciune.

[22] Că precum plăcerea care însoțește facerea de prunci în căsătoriile legiuite n-ar putea fi câtuși de puțin numită „dar dumnezeiesc al lui Dumnezeu” (căci e un dar trupesc și al firii, nu al harului, cu toate că pe fire Dumnezeu a făcut-o), tot așa și cunoașterea de la instruirea din afară, chiar dacă cineva se folosește de ea în chip bun, este un dar al firii, nu al harului, dar ce prin fire e dat de Dumnezeu tuturor îndeobște și care prin sânguință poate spori – și acest lucru, anume că fără râvnă și sânguință nu e primit de nimeni, este încă o dovadă limpede că este dar firesc, nu duhovnicesc. Că a lui Dumnezeu în sensul propriu, nu în cel firesc, este theosofia noastră, care, trimisă de sus asupra pescarilor îi face pe aceștia fii ai tunetului, care, după Grigorie Teologul¹⁴³, au înconjurat cu răsunetul cuvântului lor marginile pământului; trimisă asupra vameșilor, îi face „negustori” de suflete; trimisă asupra prigonitorilor aprinși cu râvnă îi preschimbă și îi face Paveli în loc de Sauli, care ajung de pe pământ până la cerul al treilea și aud lucruri negrăite. Așadar, prin aceasta putem și noi să devenim și înțelepciunea firească se spune că a fost și în Adam mai mult decât în oricare altul de după el, deși a fost întâiul dintre toți care n-a păzit însușirea sa de a fi după chipul lui Dumnezeu. Pe urmă, filosofia celor din afară, care ajută acestei înțelepciuni, s-a aflat și înainte de pogorârea Celui care prin Sineși a rechemat la frumusețea cea dintâi sufletul. Cum se face, dar, că nu ne-am înnoit prin ea înainte de Hristos, ci am avut nevoie, aceia și toți ceilalți, nu de dascăl de filosofie (meșteșug care piere odată cu acest veac, drept care este și numită „a veacului acestuia”), ci de Cel ce ridică păcatul lumii și dă înțelepciune adevărată și veșnică, deși e

μωρία τοῖς προσκαίροις καὶ ἀπολλυμένοις ἐστὶ σοφοῖς, οὐ δοκοῦσα μόνον, ἀλλὰ καὶ μωραίνουσα τῇ ἐαυτῆς ἀπουσίᾳ τοὺς μὴ ταύτη προσέχοντας τὸν νοῦν; Ὁρᾶς σαφῶς ὡς οὐχ ἢ τῆς ἔξω παιδείας μάθησις ἐστὶν ἢ σώζουσα καὶ τὸ τῆς ψυχῆς γνωστικὸν καθαίρουσα καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον ἀφομοιοῦσα;

Τοιγαροῦν τοῖς περὶ αὐτῆς λόγοις προσῆκον ἐποίσω τέλος. Εἴ τις πρὸς τὰς νομικὰς παρατηρήσεις ὡς καταρθησόμενος ἐκ τούτων ἐπιστρέφεται, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει, καίτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ ποτε νενομοθέτηνται σαφῶς ἐκεῖναι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν ἔξω μαθημάτων ἀνάληψις· ᾧ δὴ καὶ πολλῶ μᾶλλον, εἴ τις πρὸς τὴν ἀποδοκιμασμένην τῶν ἔξω φιλοσοφίαν ὡς ἐξ αὐτῆς τὴν ψυχὴν καθαρθησόμενος αὐθις ἐπιστρέφει, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει. Τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα Παῦλός ἐστὶν ὁ λέγων ἐκεῖ καὶ ἡμῖν ἐνταυθοῖ συμμαρτυρῶν.

[23] Ταῦτα πρὸς τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν πλέον ἢ δέον ἐξαίροντας, ἀδελφέ, εἶπέ. Καὶ πρὸς τούτοις δεῖξον αὐτοῖς διὰ τῶν ὑπογεγραμμένων κεφαλαίων, πῶς ματαία καὶ περιφρονητέα τοῖς ἀγίοις ἡμῶν πατράσιν ἐνομίσθη καὶ μάλιστα τοῖς ἐν πείρᾳ γεγονόσιν αὐτῆς.

Τοῦ Νύσσης, ἐκ τῆς *Θεωρίας τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς*. Οὗτος τῶν πνευματικῶν προβάτων ὁ νόμος· μηδὲν τῆς ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας φωνῆς ἐπιδεέσθαι καί, καθά φησιν ὁ Κύριος, ἀλλοτριᾶς φωνῆς μὴ ἀκούειν.

Τοῦ αὐτοῦ, *Πρὸς Εὐπάτριον*. Ἡ περὶ τοὺς ἔξωθέν σου τῶν λόγων σπουδὴ τοῦ μηδεμίαν σε τῶν θείων μαθημάτων ἐπιμέλειαν ἔχειν ἀπόδειξις ἡμῖν ἐγένετο.

Τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἐκ τοῦ εἰς τὸν *Ἑβδομον ψαλμόν*. Δύο τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὕρομεν. Ἐν μὲν, τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον

¹⁴⁴ Despre alcătuirea omului, 30, PG 44, 240D.

nebunie pentru înțelepții vremelnici și pieritori – și nu doar pare, ci îi și nebunește prin lipsa ei pe cei ce nu iau aminte la ea cu mintea? Vezi limpede că nu învățarea instruirii dinafară este cea care mântuiește, și care curățește partea cunosătoare a sufletului, și care duce la asemănarea cu arhetipul dumnezeiesc?

Voi termina, deci, cuvintele despre aceasta precum se cade. Dacă cineva se întoarce la păzirea rânduielilor legii, ca și cum se va putea curăți din acestea, Hristos nu îi va folosi deloc, deși e limpede că de Dumnezeu au fost legiuite cândva acelea – nu însă și primirea științelor dinafară, drept care cu atât mai mult dacă se întoarce cineva spre lepădata filosofie dinafară, ca și cum dintr-însa își va putea curăți sufletul, Hristos nu îi va folosi cu nimic. Gura lui Hristos, Pavel, este cel care spune aceasta acolo și dă mărturie aici împreună cu noi.

[23] Acestea spune, frate, celor ce înalță înțelepciunea cea dinafară mai mult decât se cade, și pe deasupra arată-le prin capetele scrise mai jos cât de zadarnică și vrednică de dispreț a fost socotită ea de către sfinții noștri Părinți, mai ales de către aceia care au avut cercarea ei.

Al Nysseanului, din *Contemplarea alcătuirii trupului*: „Aceasta este legea oilor cuvântătoare: nimeni să n-aibă trebuință de vreun glas din afara Bisericii și, precum zice Domnul, să nu asculte glas străin”¹⁴⁴.

Al aceluiași, *Către Efpatrie*: „Râvna ta pentru științele dinafară ne-a dovedit că nu te îngrijești deloc pentru învățăturile dumnezeiești”¹⁴⁵.

Al marelui Vasilie, din *Tâlcuirea la psalmul al șaptelea*: „Cuvântul „adevăr” are, am aflat noi, două înțelesuri: unul este cuprinderea cu mintea a celor care duc la viața cea fericită, iar celălalt este cunoașterea sănătoasă a celor privitoare

¹⁴⁵ PG 46, 1041C.

δέ, τῶν περι οἰουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἶδησιν ὑγιῆ. Ἡ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῆ καρδία ἐνεστι τοῦ τελείου, ὅς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον ἀδόλως. Περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀστέρων τε καὶ τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίζει πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος.

Τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ἐκ τοῦ πρώτου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Ἡ πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἔνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται.

Τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς Ἑρμηνείας τοῦ κατὰ Ματθαῖον ἀγίου εὐαγγελίου. «Ἄ μὴδὲ ὄναρ οἱ ἔξωθεν σοφοὶ φαντασθῆναι ἠδυνήθησάν ποτε, ταῦτα οἱ ἀλιεῖς καὶ ἀγράμματοι μετὰ πολλῆς τῆς πληροφορίας ἡμῖν ἀπαγγέλουσι καὶ τὴν γῆν ἀφέντες πάντα περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς διαλέγονται, ἐτέραν ἡμῖν ζωὴν καὶ βίον εἰσάγοντες, ἐλευθερίαν τε καὶ δουλείαν καὶ κόσμον ἕτερον, καὶ ἀπλῶς πάντα ἐξηλλαγμένα, οὐ καθάπερ Πλάτων καὶ Ζήνων καὶ εἰ τις ἕτερος νόμος συνέθηκε· καὶ γὰρ αὐτόθεν ἅπαντες ἐδείκνυντο οὗτοι ὅτι πνεῦμα πονηρὸν καὶ δαίμων τις ἄγριος πολεμῶν ἡμῶν τῆ φύσει ταῖς αὐτῶν ἐνήχησε ψυχαῖς. Καὶ περὶ Θεοῦ δὲ ταῦτα φιλοσοφεῖν πείθουσιν οἱ ἀλιεῖς, ἃ μὴδεῖς μὴδέποτε ἐκείνων μὴδὲ εἰς νοῦν λαβεῖν ἴσχυσε, διὸ τὰ μὲν τῶν φιλοσόφων ἐκείνων οἴχεται καὶ ἀπόλωλε, καὶ μάλα εἰκότως· δαίμονες γὰρ αὐτὰ διηγόρευσαν· ἠφανίσθη τοίνυν καὶ καταπεφρόνηται, ὡς ἀραχνίων εὐτελέστερα, μάλλον δὲ ὡς καταγέλαστα καὶ ἀσελγῆ καὶ πολὺν ἔχοντα τὸν ζόφον καὶ τὸ ἄχρηστον· ἀλλ' οὐχὶ τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα».

Τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. «Σοφία πρώτη βίος ἐπαινετὸς καὶ θεῶ κεκαθαρμένος ἢ καθαιρόμενος τῷ καθαροτάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ καὶ μόνῃν ἀπαιτοῦντι παρ' ἡμῶν θυσίαν, τὴν κάθαρσιν. Σοφία πρώτη σοφίας

la un lucru sau altul dintre cele ce sînt în lume. Adevărul care ajută la mîntuire este în inima celui desăvârșit, care îl și predanisește fără de viclesug aproapelui său – iar cît privește pămîntul și marea, stelele și mișcarea sau rezezi-ciunea lor, dac̃ă nu știm adevărul despre acestea nu sîntem împiedicați cu nimic să dobîndim fericirea făgăduită”¹⁴⁶.

Al marelui Dionisie, din întîiul cap al *Ierarhiei bisericești*: „Asemnarea și unirea cu Dumnezeu se săvârșesc, după cum ne învață dumnezeieștile Scripturi, doar prin iubirea și prin sfințita lucrare a preacinstitelor porunci”¹⁴⁷.

Al lui Gură de Aur, din *Tâlcuirea la Evanghelia după Matei*: „Cele pe care înțelepții din afară nici în vis nu și le-au putut vreodată închipui, pe acestea ni le vestesc pescarii și necărturarii cu multă încredințare și, lăsând pămîntul, spun totul despre cele din ceruri, vorbind de o viață, și de o slobozenie, și de o slujire, și de o lume, și, pe scurt, de toate schimbate cu totul – nu precum Platon, și Zinon, și mai știu eu cine, au alcătuit legi, fiindcă toți aceștia au arătat singuri că duh rău și demon sălbatic, luptându-se împotriva firii noastre, însufla sufletele lor. Iar despre Dumnezeu pescarii ne înduplecă să filosofăm lucruri pe care nici unul dintre ei n-a fost în stare să le primească vreodată în mintea sa, drept care părerile filosofilor acelora s-au dus și au pierit – și pe bună dreptate, pentru că dracii le-au vestit pe ele. Așadar, au pierit și au fost disprețuite, fiindcă erau mai firave ca pânza de păianjen, mai bine zis fiindcă erau de batjocură, pânza de păianjen, mai bine zis fiindcă erau de batjocură, și dezmațate, și pline de mult întuneric și de multă netrebnicie. Filosofia noastră însă nu este așa”¹⁴⁸.

Al sfîntului Grigorie Teologul: „Înțelepciunea cea dintîi este viața vrednică de laudă și care a fost curățită de Dumnezeu sau este curățită de Cel preacurat și preastrălucitor. Care cere de la noi ca singură jertfă curățirea. Înțelepciunea

¹⁴⁶ La Psalmi, 14, 1, PG 29, 256BC.

¹⁴⁷ Despre ierarhia cerească, 2, PG 3, 392A.

¹⁴⁸ Omilia 1, 4-5, PG 57, 18.

ὑπερορᾶν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καὶ στροφαῖς λέξεων καὶ ταῖς κιβδηλοῖς καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσι. Ταύτην ἐπαινῶ τὴν σοφίαν ἐγὼ καὶ ταύτην ἀσπάζομαι, μεθ' ἧς ἀλιεῖς τὴν οἰκουμένην ὅλην τοῖς τοῦ εὐαγγελίου δεσμοῖς ἐσαγήνευσαν τῷ συντετελεσμένῳ καὶ συντετμημένῳ λόγῳ τὴν καταργουμένην σοφίαν νικήσαντες».

Τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐκ τῆς *Ἑρμηνείας τοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ*. «Οἱ τὴν ἐγκόσμιον ταύτην καὶ δαιμονιώδη καὶ ψυχικὴν σοφίαν ἐξησκηκότες ἀλαζονεύονται διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐν πτωχείᾳ φρενῶν ἐμπυρίζουσι, τουτέστιν υἱοὺς γεέννης ἀποφαίνουσι, συνηγοροῦντες τῷ ψεύδει καὶ ταῖς αὐτῶν εὐγλωττίαις τὴν ἀπάτην κατακαλλύνοντες καὶ ἀποφέροντες διὰ τούτου πρὸς τὸ πλανᾶσθαι πολλούς· οὗτοι συλλαμβάνονται, καθάπερ εἰς παγίδα πεσόντες, εἰς τὰ τῶν πλάνων διαβούλια· ὁ γὰρ ἂν ἐκεῖνοι συμβουλεύσειαν, τοῦτο τοῖς ἀμαθεστέροις πάγη καὶ βρόχος γίνεται».

dintâi e a disprețui înțelepciunea ce stă în cuvinte, și în întorsături de vorbe, și în antiteze măsluite și de prisos. Pe această înțelepciune o laud eu și pe aceasta o îmbrățișez: pe cea cu care pescarii au prins întreaga lume în legăturile Evangheliei, biruind înțelepciunea cea desființată prin cuvântul cel împlinit și pe scurt (v. *Isaia* 10, 22)¹⁴⁹.

Al sfântului Chiril, din *Tâlcuirea la psalmul al nouălea*: „Cei ce s-au exersat în această înțelepciune lumească, și drăcească, și sufletească, se laudă cu aceasta și îi pun pe foc și pe săraci la minte, adică fii ai gheenei îi arată, apărând minciuna, și prin vorbele dulci înfrumusețează amăgirea, și prin aceasta îi duc în rătăcire pe mulți, care sînt prinși căzând ca într-o cursă în sfaturile amăgitorilor, fiindcă orice ar sfătui aceia, celor mai lipsiți de învățătură [duhovnicească] li se face cursă și laț”¹⁵⁰.

¹⁴⁹ *Cuvântul* 16, 2, PG 35, 936A.

¹⁵⁰ PG 69, 780A.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIȘTESC
ÎN CHIP SFÂNT
AL DOILEA DIN PRIMELE,
[CUM] CĂ CELOR SUS POMENIȚI, CARE ÎN
LINIȘTE IAU AMINTE LA EI ÎNȘIȘI,
NU FĂRĂ FOLOS [LE ESTE] A ÎNCERCA
SĂ ÎȘI ȚINĂ MINEA ÎNLĂUNTRUL TRUPULUI

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Καλῶς ἐποίησας, Πάτερ, καὶ τοὺς τῶν ἁγίων περὶ τοῦ ζητηθέντος μοι λόγους προθέμενος. Σοῦ γὰρ ἀκούων λυοντός μοι τὰ διηπορημένα, ἐθαύμαζον μὲν τῆς ἀληθείας τὸ ἐμφανές, ἐκεῖνο δὲ μου ὑπεισήει τὴν διάνοιαν, ὡς ἐπέειπερ «λόγω παλαίει πᾶς λόγος», ὡς καὶ αὐτὸς εἶρηκας, μὴ καὶ τοῖς ὑπὸ σοῦ λεγομένοις αὐθις εἶη τις ἀντιλογία. Ἐπεὶ δὲ τὴν διὰ τῶν ἔργων μαρτυρίαν μόνην ἔγνωσαν οὖσαν ἀναμφίλεκτον καὶ τοὺς ἁγίους τὰ αὐτά σοι λέγοντας ἀκήκοα, οὐδὲν τοιοῦτον ἔτι δέδοικα. Ὁ γὰρ τούτοις μὴ πειθόμενος, πῶς ἂν αὐτὸς ἀξιόπιστος εἶη; Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀθετοῖ τὸν τῶν ἁγίων Θεόν; Αὐτοῦ γὰρ ἐστὶ λόγος πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τοὺς μετ' αὐτοὺς ἁγίους εἰρημένος, ὅτι «ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμέ ἀθετεῖ», ταῦτόν δ' εἶπεῖν, αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἂν ἀποδεχθεῖη παρὰ τῶν ζητούντων τὴν ἀλήθειαν ὁ ἀντικείμενος τῇ ἀληθείᾳ; Διὸ παρακαλῶ σε, πάτερ, ἀκούσαί μου καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον

¹ Vezi I, 1, 1; zisa aceasta, des folosită de sfântul Grigorie, este a Teologului (*Carmina moralia* XXXIII, PG 37, 929, 9: «Λόγω παλαίει πᾶς λόγος, βίω δὲ τις», adică «Cu cuvântul se luptă tot cuvântul [adică: orice fel de cuvânt], dar cu viața care [cuvânt se poate lupta]?»; zisa e citată în *Triade* 1, 3, 13) și arată faptul că raționamentul (ori cuvântul) se poate împotrivi doar raționamentului (deci cuvântului), nu și experienții vii a unei realități, adică trăirii; proclamă, altfel zis, caracterul relativ al cunoașterii prin cuvânt/raționament și pe cel absolut al celei venite din trăirea credinței; vezi și *Carmina moralia* X, *Despre virtute*, PG 37, 750, 14:

«Οἱ μὲν λογισμοὶ μικρὸν εἰς γνῶσιν Θεοῦ.

Λόγω γὰρ ἐστὶ πᾶς λόγος ἀντίστατος»,

adică:

«Gândurile mic [lucru sînt] în cunoașterea de Dumnezeu.

Căci cuvântului îi stă împotriva tot cuvântul»;

ÎNTREBAREA A DOUA

Bine ai făcut, Părinte, adăugând și cuvintele sfinților legate de chestiunea ce mă privește; că auzindu-te [eu] pe tine dezlegându-mi nedumeririle, mă minunam, pe de o parte, de limpezimea adevărului [spus de tine], dar, pe de alta, mi se strecura în cuget [gândul] că, de vreme ce «cu cuvântul se luptă tot cuvântul»¹ (precum și tu însuși ai spus), nu cumva să fie [născocită vreo] contrazicere și celor spuse de tine; dar [acum], pentru că am cunoscut că doar mărturia [ce se face] prin lucruri² este mai presus de punerea la îndoială și i-am auzit pe sfinți zicând aceleași lucruri ca tine, nu m-am mai temut de nimic de felul aceasta; că cel ce nu ascultă de aceștia, cum să fie vrednic de crezare?; și cum nu se va lepăda de Dumnezeuul părinților?; că al Lui este cuvântul spus către apostoli și, prin aceștia, către sfinții de după aceștia, cum că «cel ce se leapădă de voi, de Mine se leapădă»³, adică de Adevărul însuși; cum, așadar, să [Îl] primească – de la cei ce caută adevărul – cel ce stă împotriva adevărului? Pentru aceasta te rog, Părinte, să mă ascuți pe mine, cel ce îți înșir,

vezi, de asemenea, și *Carmina moralia* XXXIII, PG 37, 929.11–930.1:

«Ἀφῶνον ἔργον κρείσσον ἀπράκτου λόγου.

Βίου μὲν οὐδεὶς πάποθ' ὑψώθη δίχα.

Λόγου δὲ πολλοὶ τοῦ καλῶς ψοφουμένου.

Οὐ γὰρ λαλοῦντων, εὐ βιούντων δ' ἡ χάρις»,

adică:

«Lucrul [sau făptuirea] fără glas e mai presus de cuvântul nefăptuit – [că] fără viață [sau trăire] niciunul nu s-a înălțat vreodată [la Dumnezeu], [de]și mulți sînt cei [ce știu meșteșugul] cuvântului bine grăit – că nu al celor ce grăiesc [bine], ci al celor ce bine viețuiesc este harul».

² Adică: dovada [ce se face] cu faptele înseși.

³ Luca 10, 16.

διεξιόντος, ὧν παρὰ τῶν διὰ βίου τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν μετιόντων ἀνδρῶν ἀκήκοα ἐκείνων καὶ εἰπεῖν μὲν μοι καὶ τι τῶν δοκούντων παρὰ σεαυτοῦ πρὸς ταῦτα, προσθεῖναι δὲ καὶ τὰς τῶν ἀγίων περὶ τούτων δόξας. Λέγουσι γὰρ ἡμᾶς κακῶς ποιεῖν ἔνδον τοῦ σώματος σπεύδοντας τὸν ἡμέτερον ἐμπερικλείειν νοῦν· ἔξω γὰρ τοῦ σώματος φασι μᾶλλον χρῆναι παντὶ τρόπῳ τοῦτον ἔξωθεῖν. Διὸ καὶ διασύρουσι σφόδρα τινὰς τῶν ἡμετέρων, κατ' αὐτῶν γράφοντες, ὡς τοῖς ἀρχαρίοις παραινούντας ἐφ' ἑαυτοὺς βλέπειν καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν, φάσκοντες μὴ κεχωρισμένον εἶναι τῆς ψυχῆς τὸν νοῦν. Τὸν οὖν μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόντα, πῶς ἂν αὐθις εἴσω πέμποι τις; Φασὶ δὲ καὶ τὴν θείαν χάριν διὰ τῶν μυκτῆρων εἰσοικίζειν λέγειν. Ἀλλ' εἰδῶς ἐγὼ συκοφαντικῶς τοῦτο λέγοντας αὐτοῦς, παρ' οὐδενὸς γὰρ τοῦτ' ἤκουσα τῶν ἡμετέρων, ἐκ τούτου καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπενόησα κακούργως ἐπιτίθεσθαι τῶν γὰρ αὐτῶν ἐστὶ τά τε μὴ ὄντα κατ' ἀνθρώπων πλάττειν καὶ τὰ ὄντα κακουργεῖν. Σὺ δὲ δίδαξόν με, πάτερ, πῶς εἴσω πέμπειν σπουδῇ πάσῃ προαιρούμεθα καὶ μὴ κακὸν οἰόμεθα τῷ σώματι καὶ τὸν νοῦν ἐμπερικλείειν.

⁴ E vorba de antiisihăști.

⁵ Vezi Varlaam, *Către Ignatie*, Schirò, 315, 14: «τοῦ μὲν σωματοειδοῦς παντὸς κεχωρισμένον [τὸν νοῦν]»; adică: [mintea] despărțită de tot ce are chip trupesc.

⁶ Tot antiisihăști.

⁷ Vezi Varlaam, *Către Ignatie*, Schirò, 323, 117: «διαζεύξεις τινὲς τερατώδεις καὶ αὐθις συζεύξεις νοῦ πρὸς ψυχὴν»; adică: monstruoase dejugări și, iarăși, conjugări ale minții față de suflet.

una câte una, și toate celelalte câte am auzit de la bărbații aceia care urmăresc, pe viață, instruirea elinească, și, pe de o parte, să îmi spui și [câte] ceva din socotințele tale în privința [spuselor] acestora iar, pe de alta, să îmi adaugi și cele socotite de sfinți despre acestea. Pentru că spun⁴ cum că rău facem noi silindu-ne a ne închide mintea înlăuntru trupului; că, mai degrabă, în afara trupului trebuie să o împingem, în tot chipul⁵; fapt pentru care, scriind împotriva unora dintre ai noștri, îi și batjocoresc cumplit că îi sfătuesc pe începători să privească la ei înșiși și, prin răsuflare, să își trimită înlăuntru mintea, zicând⁶ că mintea nu este despărțită de suflet⁷; așadar, nefiind despărțită, ci unită, cum să o trimiți, iarăși, înlăuntru?; și mai zic și că spun⁸ că prin nări se sălășluiește înlăuntru dumnezeiescul har⁹; dar știind eu că [în chip] defăimător zic ei acestea – că de la nimeni dintre ai noștri nu am auzit aceasta – am înțeles, de aici, că cu viclesug le sînt și celelalte învinuiri; că al lor este a plăsmui împotriva oamenilor cele ce nu sînt, iar pe cele ce sînt a le strica. Tu, dar, Părinte, învață-mă cum [de] alegem noi a trimite – cu toată silința – mintea înlăuntru și nu socotim [a fi ceva] rău [faptul de] a o închide în trup.

⁸ E vorba de isihăști.

⁹ *Ibidem*, 323, 120: «καὶ νοεραὶ τινες εἰσοδοὶ τε καὶ ἔξοδοι διὰ τῶν ἰσθμῶν ἀμα τῷ πνεύματι γινόμενον»; adică: și oarece inteligibile intrări și ieșiri ce se fac prin nări, dimpreună cu duhul.

1, 2
 ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
 ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
 ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ
 ΟΤΙ ΤΟΙΣ ΠΡΟΗΡΗΜΕΝΟΙΣ ΕΝ ΗΣΥΧΙΑ
 ΠΡΟΣΕΧΕΙΝ ΕΑΥΤΟΙΣ
 ΟΥΚ ΑΣΥΝΤΕΛΕΣ ΕΝΔΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ
 ΠΕΙΡΑΣΘΑΙ ΚΑΤΕΧΕΙΝ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΝΟΥΝ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

[1] Ἀδελφέ, οὐκ ἀκούεις τοῦ ἀποστόλου λέγοντος ὅτι «τὰ σώματα ἡμῶν ναὸς τοῦ ἐν ἡμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ», καὶ πάλιν ὅτι «οἶκος τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς ἐσμεν», ὡς καὶ ὁ Θεὸς λέγει, ὅτι «ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός»; Ὁ τοίνυν οἰκητήριον πέφυκε γίνεσθαι Θεοῦ, πῶς ἂν ἀναξιοπαθήσαι τις νοῦν ἔχων ἐνοικήσαι τὸν οἰκεῖον νοῦν αὐτῷ; Πῶς δὲ καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν ἐνώκισε τῷ σώματι τὸν νοῦν; Ἄρα καὶ αὐτὸς κακῶς ἐποίησε; Τοὺς τοιούτους λόγους, ἀδελφέ, τοῖς αἱρετικοῖς ἀρμόσει λέγειν, οἳ πονηρὸν καὶ τοῦ πονηροῦ πλάσμα τὸ σῶμα λέγουσιν. Ἡμεῖς δὲ ἐν τοῖς σωματικοῖς φρονήμασιν εἶναι τὸν νοῦν οἰόμεθα κακόν, ἐν τῷ σώματι δὲ οὐχὶ κακόν, ἐπεὶ μηδὲ τὸ σῶμα πονηρὸν. Διὸ μετὰ τοῦ Δαυίδ τῶν διὰ βίου τῷ Θεῷ προσανεχόντων ἔκαστος βοᾷ πρὸς τὸν Θεόν· «ἐδίψησέ σε ἡ ψυχὴ μου, ποσαπλῶς σοι ἡ σὰρξ μου» καὶ «ἡ καρδία μου καὶ ἡ σὰρξ ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα» καὶ μετὰ τοῦ Ἡσαΐου, «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν, ὃ

¹⁰ I Corinteni 6, 19.

¹¹ Evrei 3, 6.

¹² II Corinteni 6, 16; vezi Levitic 26, 12.

¹³ Literal: 'să se indigneze'.

¹⁴ Gnosticii și alți dualiști învățau că trupul este plăsmuire a dumnezeului rău și este disprețuit în multe din curente principale ale gândirii eline; gândirea ortodoxă percepe trupul ca bun.

¹⁵ Psalmii 62, 2 (literal: 'de câte ori trupul meu Ție').

¹⁶ Psalmii 83, 3.

1, 2
 ΑΛ ΑCΕΛΥΙΑΨΙ,
 CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIȘ-
 TESC ÎN CHIP SFÂNT
 AL DOÏLEA DIN PRIMELE,
 [CUM] CĂ CELOR SUS POMENIȚI,
 CARE ÎN LINIȘTE IAU AMINTE LA EI ÎNȘIȘI,
 ΝU FĂRĂ FOLOS [LE ƐΣTE] A ÎΝCΕRCA
 ΣĂ ÎΨΙ ȚΙΝĂ ΜΙΝΤΕΑ ΙΝΛΑΥΝΤΡΥΛ TRUPULUI

RĂSPUNSUL AL DOÏLEA

[1] Frate, nu îl auzi pe apostolul ce zice că trupurile noastre sînt templu al sfântului Duh Celui din noi¹⁰ și, iarăși, că noi sîntem casă a lui Dumnezeu¹¹, după cum și Dumnezeu zice: «să-lășlui-Mă-voi în ei, și voi umbla [în ei], și voi fi Dumnezeu lor»¹²? [Dacă], așadar, [trupului] acestuia îi e merit [de Dumnezeu] a se face sălaş al Său, cum să se smintească¹³ cineva – minte având – [de este pus] să își sălășluiască mintea în [sălaşul] acesta? Și cum de Dumnezeu, într-o început, a sălășluit mintea în trup? Oare și El [tot] rău a făcut? Astfel de cuvinte, frate, se cade să le zicem ereticilor, care spun că trupul este rău și plăsmuire a celui rău; iar noi socotim că rău este [faptul de] a fi trupul în cugete trupești, pe când [faptul de a fi] în trup nu este rău, de vreme ce nici trupul [faptul de a fi] în trup nu este rău, de vreme ce nici trupul nu este rău¹⁴; pentru aceasta, fiecare din cei ce s-au ațintit pe nevătă la Dumnezeu, strigă către Dumnezeu – cu David – «înviață la Dumnezeu, strigă către Dumnezeu – cu David – «însetat-a după Tine sufletul meu, de câte ori [însetat-a] trupul meu de Tine»¹⁵; și «inima mea și trupul meu s-au bucurat de Dumnezeu Cel viu»¹⁶; și, cu Isaia, «pântecele meu suna-va ca o alăută și cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce

¹⁷ Isaia 16, 11; vezi și *Epistola a II-a către Varlaam* 50. Semnalăm că ediția critică a lui Rahlf's nu îl conține pe χαλκοῦν și că actuala oficială traducere românească ortodoxă nu poate fi folosită în cazul de față, de vreme ce spune 'lăuntru' Meu se zbciumă pentru Moab ca o harfă și inima mea pentru Chir-Hares'.

ἐνεκαίνισας» καὶ «διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν Πνεῦμα σωτηρίου σου», ᾧ θαρρόυντες οὐ πεσοῦμεθα, ἀλλὰ πεσοῦνται οἱ ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντες καὶ ὡς γῆϊνων τῶν ἐπουρανίων ῥημάτων καὶ πολιτειῶν καταψευδόμενοι. Εἰ γὰρ καὶ ὁ ἀπόστολος θάνατον τὸ σῶμα λέγει, «τίς γὰρ με», φησί, «ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;», ἀλλ' ὡς τοῦ προσύλου καὶ σωματικοῦ φρονήματος σωματοειδοῦς ὄντος ἀτεχνῶς· διὸ, πρὸς τὸ πνευματικὸν καὶ θεῖον παραβάλλον τοῦτο, σῶμα δικαίως ἐκάλεσε, καὶ οὐχ ἀπλῶς σῶμα, ἀλλὰ θάνατον σώματος, καὶ τοῦτο μικρὸν ἀνωτέρω τρανότερον δηλῶν ὡς οὐχὶ τὴν σάρκα αἰτιᾶται, ἀλλὰ τὴν ἐπεισελθοῦσαν ἀμαρτητικὴν ὁρμὴν ἐκ παραβάσεως· «πεπραμένος» φησὶν «εἰμὶ ὑπὸ τὴν ἀμαρτίαν»· ὁ πεπραμένος δὲ οὐ φύσει δούλος. Καὶ πάλιν· «οἶδα ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί», τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, «ἀγαθόν». Ὁρᾷς ὅτι οὐ τὴν σάρκα ἀλλὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτῇ φησὶ κακόν; τοῦτον τοίνυν, τὸν ὄντα ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν καὶ τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς ἀντιστρατεύομενον νόμον, ἐνοικεῖν τῷ σώματι κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὸν νοῦν.

[2] Διὰ τοῦθ' ἡμεῖς, ἀντιπαραταττόμενοι τούτῳ τῷ νόμῳ τῆς ἀμαρτίας, ἐξοικίζομεν αὐτὸν τοῦ σώματος καὶ ἐνοικίζομεν τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ νοῦ καὶ νομοθετοῦμεν δι' αὐτῆς ἐκάστη τε δυνάμει τῆς ψυχῆς καὶ τοῖς τοῦ σώματος μέλεσιν ἐκάστῳ τὸ προσῆκον· ταῖς μὲν αἰσθήσεσιν, ὧν τε καὶ ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἀντιληπτέον, τὸ ἔργον δὲ τοῦ νόμου τοῦτο προσαγορεύεται ἐγκράτεια· τῷ δὲ παθητικῷ μέρει τῆς ψυχῆς τὴν ἀρίστην ἐμποιοῦμεν ἕξιν, ἀγάπην δ' ἔσχεν αὐτῇ τὴν ἐπωθυμίαν· ἀλλὰ καὶ τὸ λογιστικὸν διὰ τούτου βελτιοῦμεν,

¹⁸ Isaia 26, 18 (sau Ode 5, 18).

¹⁹ Tot Isaia 26, 18 (sau Ode 5, 18).

²⁰ «de la pământ»: nu de la Dumnezeu.

²¹ Romani 7, 24.

²² Zicând că Apostolul numește cugetul trupesc nu doar 'trup', ci și 'moarte a trupului', se pare că pentru sfântul Grigorie versetul paulin nu spune «cine mă va izbăvi de trupul morții acesteia?» (ca în traducerea românească), ci «cine mă va izbăvi de moartea trupului acesteia?», adică de moartea cea lucrată de trupul acesta.

l-ai înnoit»¹⁷; și «pentru frica Ta, Doamne, în pânțele luat-am Duhul mântuirii Tale»¹⁸, [Duh] întru Care îndrăznind, 'nu vom cădea, ci vor cădea'¹⁹ cei ce de la pământ glăsuesc²⁰ și mint asupra cereștilor cuvinte și chipuri de viețuire, zicând că sînt pământești; pentru că, deși apostolul numește trupul *moarte* – că zice «cine mă va izbăvi de trupul morții acesteia?»²¹ – [aceasta] însă [înseamnă] 'de cugetul lipit de materie și trupesc', care are de-a dreptul chip trupesc; fapt pentru care, opunându-l celui duhovnicesc și dumnezeiesc, l-a numit – după dreptate – *trup*; și nu doar *trup*, ci *moarte a trupului*²², și pe aceasta mai lămurit arătându-o puțin mai sus, [și anume] cum că nu trupul îl învinuiește, ci pornirea păcătoasă [cea] venită mai apoi din neascultare, «vândut», zice, «sub păcat»²³ (iar cel vândut nu este rob din fire) și, iarăși, «știu că nu locuiește în mine – adică în trupul meu – binele [sau: ceea ce este bun]»²⁴. Vezi că nu de trup zice că e rău, ci de ceea ce locuiește în el? Așadar, rău este [faptul de] a locui în trup nu mîntea, ci legea aceasta care este în mădularele noastre și se luptă cu legea minții²⁵.

[2] Pentru aceasta, punându-ne noi împotriva legii acesteia a păcatului²⁶, o scoatem pe aceasta afară din trup și sălșluim înlăuntru epistasia minții²⁷ și legiuim prin [epistasia] aceasta fiecărei puteri a sufletului și mădularelor trupului, fiecăruia, ceea ce trebuie să facă: simțurilor, pe de o parte, fiecăruia, ceea ce trebuie să facă: simțurilor, pe de o parte, asupra a ce – și în ce măsură – să se aplece (iar acest lucru al legii se numește *înfrânare*), iar părții pătimitoare a sufletului, pe de altă parte, îi rînduim cea mai bună deprindere, care poartă numele de *dragoste*; dar și partea cuvântătoare²⁸

²³ Romani 7, 14.

²⁴ Romani 7, 18.

²⁵ Romani 7, 23.

²⁶ Romani 8, 2.

²⁷ Adică: supravegherea – sau conducerea – de către minte a sufletului, a părților lui.

²⁸ Acest λογιστικόν este tradus oarecum impropriu prin 'parte cuvântătoare', desemnând mai degrabă partea 'socotitoare', care 'leagă' cuvânt de cuvânt, urzind raționamente.

ἀποπεμπόμενοι πᾶν ὅ τι προσίσταται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν εἰς Θεὸν ἀνάνευσιν, καλοῦμεν δὲ τουτὶ τὸ μόριον τοῦ νόμου τούτου νῆψιν. Ἐγκρατεία δὲ τις τὸ σῶμα καθάρας ἑαυτοῦ, θυμὸν τε καὶ ἐπιθυμίαν ἀφορμὴν ἀρετῶν δι' ἀγάπης θείας ποιησάμενος καὶ νοῦν ἀπειλικρινημένον δι' εὐχῆς παραστήσας τῷ Θεῷ, κτᾶται καὶ ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπηγελημένην χάριν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν. Καὶ τότε ἂν δυνηθεῖται καὶ τοῦτο μετὰ Παύλου λέγειν, ὅτι «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ»· «ἔχομεν δέ» φησὶ «τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν». Τὸ γοῦν πατρικὸν φῶς, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γνῶναι τὴν δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντες ἡμεῖς ὡς ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσι, τοῖς σώμασιν, εἰ τὸν νοῦν ἡμῶν αὐτῶν ἔνδον τοῦ σώματος καθέξομεν, ἀναξίως τῆς μεγαλοφυΐας πράξομεν τοῦ νοῦ; Καὶ τίς ἂν τοῦτ' εἴποι, μὴ ὅτι πνευματικός, ἀλλὰ καὶ νοῦν γεγυμνωμένον θείας χάριτος, ἀνθρώπου δ' ὅμως ἔχων;

[3] Ἐπεὶ δὲ καὶ ἔνεστι πολυδύναμον πράγμα ἢ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ, χρῆται δ' ὡς ὀργάνῳ τῷ ζῆν κατ' αὐτὴν πεφυκότι σώματι, τίσιν ὡς ὀργάνοις χρωμένη ἐνεργεῖ ἢ δύνამις αὐτῆς αὐτῆ, ἢν καλοῦμεν νοῦν; Ἀλλὰ γὰρ οὐδεὶς ποθ' ὑπενόησεν, οὔτε ἐπὶ τοῖς ὄνυξιν, οὔτ' ἐν τοῖς βλεφάροις, οὔδ' ἐν μενοῦν ἐν τοῖς μυκτῆρσιν ἢ τοῖς χεῖλεσιν ἐνφωτισμένην εἶναι τὴν διάνοιαν· ἐντὸς δ' ἡμῖν ἐνεῖναι πᾶσιν αὐτῆ συνδοκεῖ, διηρέχθησαν

²⁹ Stoica împărțire bipartită a puterilor sufletului (în parte cuvântătoare și parte pătimitoare) este înlocuită aici cu cea platonice tripartită (parte cuvântătoare, parte irascibilă – sau iuțime – și parte pofțitoare), alternanța aceasta fiind ceva obișnuit la Părinți.

³⁰ Literal: 'celor curățiri la inimă'.

³¹ Sensul expresiei este, cel mai probabil, 'întunericul facă-se lumină'. Semnalăm că, după cât se pare, Apostolul nu 'citează' aici cuvintele lui Dumnezeu (cum vedem în actuala traducere oficială ortodoxă românească, unde citim: «Dumnezeu, Cel ce a zis „Strălucescă – din întuneric – lumina”»); la fel vedem și în PG 61, 457), textul

o îmbunătățim prin aceasta [prin legea minții], alungând tot ceea ce împiedică cugetarea să caute în sus, la Dumnezeu; iar partea aceasta a legii o numim *trezvie*; și curățindu-și cineva trupul cu înfrânarea, iar mânia și pofta²⁹ făcându-le – prin dumnezeiască dragoste – pricină a virtuților și minte limpezită prin rugăciune înfățișând lui Dumnezeu, dobândește și vede în sine însuși harul făgăduit celor curați la inimă³⁰; și atunci, și aceasta ar putea-o zice, cu Pavel, cum că «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucescă – din întuneric – lumina³¹, Care a strălucit în inimile noastre, spre luminarea cunoașterii slavei lui Dumnezeu, în fața lui Iisus Hristos»³²; «și avem», zice, «vistieria aceasta în vase de lut»³³. Lumina Părintească în fața lui Iisus Hristos avându-o, așadar, noi în vase de lut, [adică] în trupuri, spre a cunoaște slava sfântului Duh, de vom ține mintea – a noastră înșine – înlăuntrul trupului, vom face ceva nevrednic de măreția firii minții? Cine, deci, ar [putea] spune [una ca] aceasta? – 'cine' nu [doar] dintre cei duhovnicești, ci și dintre cei ce au minte dezbrăcată de dumnezeiescul har, dar totuși minte de om.

[3] Dar, de vreme ce, pe de o parte, lucru cu multe puteri³⁴ este sufletul nostru și, pe de alta, se slujește de trup – [trup] căruia prin el îi este dat să fie viu – ca de o unealtă³⁵, [întrebăm:] prin care [părți ale trupului] lucrează, slujindu-se de ele ca de niște unelte, puterea aceasta a lui căreia îi zicem minte? Că nimeni nu a gândit vreodată că în unghii, sau în pleoape, ori în nări, sau în buze s-ar afla sălășluită cugetarea, deși unii se ci toți socotesc că aceasta este înlăuntrul nostru, deși unii se deosebesc [de ceilalți când este vorba să spună] care – din

veterotestamentar neputând susține o astfel de opinie. Singurul loc în rezonanță cu acest pasaj paulin este – în *Septuaginta* – *Iov* 37, 15: «Știm că Dumnezeu a pus lucrurile Sale, lumină făcând din întuneric»; versetul acesta a dispărut, însă, din pomenita traducere românească.

³³ *II Corinteni* 4, 7.

³² *II Corinteni* 4, 6.

³⁴ Literal: *multipotent*; altfel spus, *cu multe facultăți*.

³⁵ Adică *instrument*, *unealtă*.

δέ τινες, τίνι πρώτῳ ὡς ὀργάνῳ χρῆται τῶν ἐντός. Οἱ μὲν γὰρ ὡς ἐπ' ἀκροπόλει τινὶ τῷ ἐγκεφάλῳ ταύτην ἐνιδρύουσιν, οἱ δὲ τῆς καρδίας τὸ μεσαίτατον καὶ τὸ κατ' αὐτὸ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ἐπειλικρινημένον ὄχημα διδόασιν αὐτῇ. Ἡμεῖς δὲ καὶ αὐτοί, εἰ καὶ μήτε ἐνδον ὡς ἐν ἀγγείῳ, καὶ γὰρ ἀσώματον, μήτε ἔξω, καὶ γὰρ συνημμένον, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ὡς ἐν ὀργάνῳ τὸ λογιστικὸν ἡμῶν εἶναι ἐπιστάμεθ' ἀκριβῶς, οὐ παρ' ἀνθρώπου τοῦτο διδαχθέντες, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ πλάσαντος τὸν ἄνθρωπον, ὅς, δεικνύς ὅπως «οὐ τὰ εἰσερχόμενα, ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα διὰ τοῦ στόματος κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον», «ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξερχονται» φησὶν «οἱ λογισμοί». Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Μακάριος, «ἡ καρδία», φησὶν, «ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὀργάνου καὶ, ἐπ' ἅν κατὰ σκη τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἡ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γὰρ ἐστὶν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς». Οὐκοῦν ἡ καρδία ἡμῶν ἐστὶ τὸ τοῦ λογιστικοῦ ταμεῖον καὶ πρῶτον σαρκικὸν ὄργανον λογιστικόν. Τὸ τοίνυν λογιστικὸν ἡμῶν ἐν ἀκριβεῖ νήψει σπεύδοντες ἐπισκέπτεσθαι καὶ διορθοῦν, τίνι γ' ἂν ἐπισκεψαίμεθα, εἰ μὴ τὸν ἐγκεχυμένον διὰ τῶν αἰσθήσεων νοῦν ἡμῶν ἔξωθεν συναγαγόντες πρὸς τὰ ἐντός ἐπαναγάγοιμεν καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν καρδίαν, τὸ τῶν λογισμῶν ταμεῖον; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φερώνυμος Μακάριος ἐφεξῆς τοῖς ἀνωτέρω μικρὸν εἰρημένοις παρ' αὐτοῦ φησὶν· «ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἐκεῖ ποῦ; Ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ὀργάνῳ, ἐν τῷ τῆς χάριτος θρόνῳ, ὅπου ὁ νοῦς καὶ οἱ λογισμοὶ πάντες τῆς ψυχῆς, ἐν τῇ καρδίᾳ δηλαδὴ. Ὅρας πῶς ἀναγκαιότατον τοῖς προσηρημένοις ἐν ἡσυχίᾳ προσέχειν ἑαυτοῖς ἐπανάγειν καὶ ἐμπερικλείειν τῷ σώματι τὸν νοῦν, καὶ μάλιστα τῷ ἐν τῷ σώματι ἐνδοτάτῳ σώματι, ὃ καρδίαν ὀνομάζομεν;

³⁶ Adică o plasează teoretic, o consideră.

³⁷ Citadelă.

³⁸ Adică îi atribuie, tot teoretic.

³⁹ Adică din mijlocul inimii.

⁴⁰ «Noi»: creștinii și, mai ales, monahii ce am ales calea isihiei.

cele dinăuntru – este organul de care [ea] se slujește mai întâi; pentru că unii o așează³⁶ pe aceasta, ca într-o acropolă³⁷, în creier, iar alții îi dau³⁸ [drept sălaş] partea cea mai din mijlocul inimii și carul [sau vehiculul] curățit – cel de acolo³⁹ – al duhului sufletesc; noi⁴⁰, însă, în ceea ce ne privește – deși nu înlăuntru, ca într-un vas (pentru că este netrupească), nici afară (pentru că este unită [cu inima]) – știm cu acrivie că partea noastră cuvântătoare este, ca într-un organ, în inimă, nu de la om învățându-ne [noi] aceasta, ci de la Însuși Cel ce l-a plăsmuit pe om, Care, arătând cum [că] «nu cele ce intră, ci cele ce ies prin gură îl spurcă pe om»⁴¹, «că din inimă ies» zice «gândurile»⁴². Acestea, așadar, le zice și marele Macarie: «inima stăpânește întreg organul [adică întreg trupul]; iar harul, de cuprinde pășunile inimii, împărățește asupra tuturor gândurilor și mădulelor; că acolo este mintea și toate gândurile sufletului»⁴³; prin urmare inima noastră este vistieria⁴⁴ părții cuvântătoare și întâiul organ trupesc cuvântător⁴⁵. Silindu-ne, deci, cu adevărată trezvie, a ne cerceta și îndrepta⁴⁶ partea cuvântătoare, cu ce [ne] am cerceta, de nu ne-am aduna mintea cea afară vărsată prin simțuri, întorcându-o către cele dinăuntru și spre însăși inima aceasta, [adică spre] vistieria gândurilor? Drept care și – pe drept numitul – Macarie⁴⁷ spune, puțin mai sus de cele pomenite: «așadar, într-acolo trebuie să ne uităm de a scris harul legile Duhului»⁴⁸; unde 'într-acolo'? – în organul stăpânitor, în tronul harului, unde este mintea și toate gândurile sufletului, adică în inimă. Vezi că este de cea mai mare trebuință celor ce au ales a lua aminte – în liniște [adică în isihie] – la ei înșiși [faptul de] a-și întoarce și a-și închide mintea în trup, și chiar în trupul cel mai dinăuntru trupului, pe care îl numim *inimă*?

⁴¹ Matei 15, 11.

⁴² Matei 15, 19 («gândurile rele»).

⁴³ Omilii 15, 20, PG 24, 589 B.

⁴⁵ Despre cuvântător vezi nota de mai sus.

⁴⁷ 'Makarios' înseamnă fericit.

⁴⁸ Omilii 15, 20, PG 24, 589 A.

⁴⁴ Sau cămara, depozitul.

⁴⁶ Sau 'corija'.

[4] Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ψαλμωδὸν «πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν», πῶς ἡμεῖς αὐτὴν ἔξω που ζητήσομεν; Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα κρᾶζον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, ἀββᾶ (ὁ πατήρ), πῶς ἡμεῖς οὐκ ἐν αὐταῖς συνευξόμεθα τῷ Πνεύματι; Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν προφητῶν καὶ ἀποστόλων Κύριον «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ἡμῶν ἐστὶ», πῶς οὐκ ἔξω καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας γένοιτ' ἂν ὁ τῶν ἐντὸς ἑαυτοῦ τὸν νοῦν ἐξάγειν διὰ σπουδῆς ποιούμενος; «Καρδία ὀρθή» φησὶν ὁ Σολομών «ζητεῖ αἰσθησιν», ἦν ὁ αὐτὸς νοεράν καὶ θείαν ἀλλαχοῦ προσείρηκε, πρὸς ἦν οἱ πατέρες πάντας προτρεπόμενοι, «νοῦς» φασὶ «νοερός πάντως καὶ νοεράν αἰσθησιν περιβέβληται, ἦν ἐν ἡμῖν καὶ οὐκ ἐν ἡμῖν οὔσαν ἐκζητοῦντες μὴ παυσώμεθα». Ὁρᾶς ὅτι κἂν πρὸς τὴν ἁμαρτιαν ἀντικαταστήναι τις προθυμηθῆ, κἂν τὴν ἀρετὴν προσκτήσασθαι, κἂν τοῦ κατ' ἀρετὴν ἄθλου τὸ βραβεῖον, μᾶλλον δὲ τὸν ἀρῶν τῶν κατ' ἀρετὴν βραβεῖου, τὴν αἰσθησιν τὴν νοεράν εὐρεῖν, ἐντὸς τοῦ τε σώματος καὶ ἑαυτοῦ τὸν νοῦν ἐπαναγαγεῖν ἀνάγκη; Τὸ δ' ἔξω τὸν νοῦν – οὐ τοῦ σωματικοῦ φρονήματος, ἀλλ' – αὐτοῦ τοῦ σώματος ποιεῖν, ὡς ἐκεῖ νοεροῖς θεάμασιν ἐντύχοι, τῆς ἐλληνικῆς ἐστὶ πλάνης αὐτὸ τὸ κράτιστον καὶ πάσης κακοδοξίας ρίζα καὶ πηγὴ, δαιμόνων εὐρημα καὶ παιδευμα, γεννητικὸν ἀνοίας καὶ γέννημα τῆς ἀπονοίας. Διὸ καὶ οἱ λαλοῦντες ἐκ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐξεστηκότες ἑαυτῶν εἰσι, μὴδ' αὐτὸ τοῦτο συνιέντες ὅ τι λέγουσιν. Ἡμεῖς δέ, μὴ μόνον εἴσω τοῦ σώματος καὶ τῆς καρδίας, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτὸν αὐτοῦ πάλιν εἴσω πέμπομεν τὸν νοῦν.

⁴⁹ Psalmii 44, 14.

⁵⁰ Galateni 4, 6.

⁵¹ Aici expresia 'prorocilor și apostolilor' este în genitiv.

⁵² Luca 17, 21.

⁵³ Pilde 15, 14 (și 18, 15).

⁵⁴ Despre simțirea înțelegătoare: Prin corelarea a două versete *Pilde* – «ἐπίγνωσιν θεοῦ εὐρήσεις (afla-vei cunoștința de Dumnezeu)» (2, 5) și «αἰσθησιν ἐμῶν χειλέων (simțirea buzelor mele)» (5, 2) – Origen a alcătuit expresia «αἰσθησιν θείαν εὐρήσεις (afla-vei simțirea dumnezeiască)» (*Κατὰ Κέλσου* 1, 48, ed. Koestchau, vol. I, p. 56) și a formulat o corespondență între simțirile trupesti și cele duhovnicești.

[4] Iar dacă și psalmistul zice că «toată slava fiicei împăratului dinlăuntru [este]»⁴⁹, cum să o căutăm pe afară? Iar dacă și apostolul zice că 'Dumnezeu a dat Duhul Său, [Duh] Care strigă în inimile noastre *Avvā (Tată)*'⁵⁰, cum nu înlăuntru acestora ne vom împreună-ruga cu Duhul? Iar dacă și Domnul prorocilor și apostolilor⁵¹ zice «impărăția cerurilor înlăuntru vostru este»⁵², cum nu va ieși afară și din împărăția cerurilor cel ce se silește să își scoată mintea din împărăția cerurilor sau? «Inima dreaptă», zice Solomon, «caută simțire»⁵³, [simțire] pe care tot el altundeva o numește *înțelegătoare și dumnezeiască*⁵⁴, la care toți părinții îndemnând, «mintea» zic «înțelegătoare [fiind]»⁵⁵ negreșit că și este înveșmântată în simțire înțelegătoare, [simțire] pe care – în noi fiind [ea] și nu în noi – să nu conținem a o căuta»⁵⁶. Vezi că de va vrea cineva să se împotrivescă păcatului, și să agonisească virtutea, și să afle cununa nevoinței celei după virtute – mai degrabă arvuna cununii celei după virtute – [și anume] simțirea înțelegătoare, [atunci] trebuie să își întoarcă mintea înlăuntru trupului și al ei înseși? Iar faptul de a scoate mintea afară nu din cugetul trupesc, ci din trupul însuși, ca acolo să se împărtașească contemplațiilor inteligibile – acesta este vârful rătăcirii elinești, și rădăcina și izvorul a toată reaua-slăvire, și găselnița, și predania diavolilor, roditor de nerozie și rod al nebuniei; fapt pentru care cei ce vorbesc din însuflarea diavolilor sînt ieșiți din ei înșiși, neștiind nici ceea ce vorbesc. Pe când noi, nu doar înlăuntru trupului și a inimii, ci și înlăuntru ei trimitem – iarăși – mintea înșăși.

⁵⁵ Adică: având posibilitatea accesului la planul netrupesc al zidirii și, mai apoi, la planul nezidit; având puțința de a exercita o 'simțire' netrupescă, prin care percepe – obiectiv, am zice – realitățile netrupești și, mai apoi, realitățile nezidite, lucrările dumnezeiești nezidite.

⁵⁶ Sfântul Ioan Scărarul, *Scara* 26, PG 88, 1020 A.

[5] Κατηγορείτωσαν οὐκοῦν οἱ λέγοντες, «μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόντα τῇ ψυχῇ, πῶς ἂν αὐθις εἶσω πέμποι τις τὸν νοῦν;». Ἀγνοοῦσι γὰρ, ὡς ἔοικεν, ὅτι ἄλλο μὲν οὐσία νοῦ, ἄλλο δὲ ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ εἰδότες τοῖς ἀπατεῶσιν ἑαυτοὺς συνέταξαν ἐκόντες, διὰ τῆς ὁμωνυμίας σοφιζόμενοι. «Μὴ καταδεχόμενοι γὰρ τὸ τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας ἀπλοῦν, οἱ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἀντιλογίας ἠκονημένοι», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, «περιτρέπουσι τὴν ἰσχὺν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τῆς ψευδωνύμου γνώσεως τῇ πιθανολογίᾳ τῶν σοφισμάτων. Τοιούτους γὰρ δεῖ εἶναι τοὺς μὴ πνευματικούς καὶ τὰ πνευματικὰ κρίνειν καὶ διδάσκειν ἀξιοῦντας ἑαυτοῦς. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο λέληθεν αὐτοὺς, ὅτι οὐχ ὡς ἡ ὄψις τᾶλλα μὲν ὄρα τῶν ὄρατῶν, ἑαυτὴν δὲ οὐχ ὄρα, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐνεργεῖ μὲν καὶ τᾶλλα, ὧν ἂν δέοιτο περισκοπῶν, ὁ φησι κατ' εὐθείαν κίνησιν τοῦ νοῦ Διονύσιος ὁ μέγας, εἰς ἑαυτὸν δ' ἐπάνεισι καὶ ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτὸν, ὅταν ἑαυτὸν ὁ νοῦς ὄρα· τοῦτο δ' αὐθις κυκλικὴν εἶναι κίνησιν ὁ αὐτὸς αὐτοῦ φησιν. Αὕτη δ' ἡ τοῦ νοῦ ἐστὶν ἐνέργεια κρείττων καὶ ἰδιαίτη, δι' ἧς καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος ἔσθ' ὅτε τῷ Θεῷ συγγίνεται. «Νοῦς γὰρ» φησι «μὴ σκεδαννύμενος ἐπὶ τὰ ἔξω,» – ὄρας ὅτι ἔξεισι; ἔξω ὡν, ἐπανόδου δεῖται· διὸ φησιν – «ἐπάνεισι πρὸς ἑαυτὸν, δι' ἑαυτοῦ δὲ πρὸς τὸν Θεόν» ὡς δι' ἀπλανοῦς ἀναβαίνει τῆς ὁδοῦ. Τὴν τοιαύτην γὰρ κίνησιν τοῦ νοῦ καὶ ὁ τῶν νοερῶν ἀπλανῆς ἐπόπτης ἐκεῖνος Διονύσιος ἀδύνατον εἶναι φησι πλάνη τινὶ περιπεσεῖν.

⁵⁷ Este vorba de omonimia dintre *νοῦς-minte* și *νοῦς-gând* (*lucru al minții*); prefăcându-se a nu ști de această omonimie, și anume de faptul că același nume (*νοῦς*) indică două realități diferite (*minte* și *gând*), antiisihaștii speculau existența cazului de omonimie, spre a pune pe seama isihaiștilor teze absurde.

⁵⁸ Adică: spre dispute, spre polemică verbală.

⁵⁹ «ψευδώνυμος γνώσις»: termen tehnic, luat de Părinți de la sfântul Pavel (I Timotei 6, 20), folosit pentru desemnarea gnozei filosofilor păgâni, impropriu numită 'gnoză', de vreme ce stă în afara Duhului adevărului. Sfântul Vasile preia aici din pomenitul verset paulin și termenul ἀντιθέσεις, care poate însemna *împotriviri* (cum avem în traducerea *Noului Testament*), dar și *antiteze*, în sensul pe care cuvântul îl are în logică (textul sfântului Vasile se referă numai decît la sofisme).

[5] Învinuiască[-ne], dar, cei ce zic «minte nefiind despărțită, ci unită cu sufletul, cum să și-o trimită cineva iarăși înlăuntru?»; că nu știi, precum se vede, că altceva este *ființa* minții și altceva *lucrarea*; sau, mai degrabă, știind, se pun pe ei înșiși, de voie, în ceata înșelătorilor, înșelând[u-ne] sofistic prin omonimie⁵⁷; «că neprimind simplitatea învățaturii duhovnicești», după marele Vasile, «cei ce, [pornind] de la dialectică, își ascut limba spre contraziceri⁵⁸, prefac puterea adevărului – prin antitezele [proprii] cunoașterii cu nume mincinos⁵⁹ – în probabilistică a sofismelor⁶⁰; pentru că așa sînt cei neduhovnicești, care se cred în stare a judeca cele duhovnicești și a [le] preda [și altora]; că, neîndoielnic, nu le-a scăpat faptul că nu ca vederea (care vede celelalte lucruri din cele văzute, dar pe sine însăși nu) este mintea, ci [aceasta] le lucrează și pe celelalte [lucrări], de care are nevoie, privind împrejur – ceea ce marele Dionisie numește *mișcare [în linie] dreaptă* a minții⁶¹ – dar se și întoarce în sine însăși și lucrează de sine, când se [și] vede pe sine însăși; iar aceasta, iarăși, același [Dionisie] zice că este *mișcare circulară* a ei. Iar aceasta [- nu aceea -] este mișcarea mai bună și cea mai proprie a minții, prin care ridicându-se uneori și mai presus de sine, petrece împreună cu Dumnezeu⁶²; «pentru că mintea», zice [sfântul Vasile], «nefiind împrăștiată după cele din afară» [sfântul Vasile], «nefiind împrăștiată de întoarcere, fapt – vezi că iese? ieșind, are, dar, trebuință de întoarcere, fapt pentru care zice: – «se întoarce spre sine, iar prin sine spre Dumnezeu»⁶³, urcând pe o cale nerătăcită; pentru că despre o astfel de mișcare a minții și Dionisie acela, nerătăcitul a văzător⁶⁴ al celor înțelegătoare, zice că este cu neputință să cadă în vreo rătăcire⁶⁵.

⁶⁰ Sfântul Vasile cel Mare, *Homilia în principium Proverbiorum* 7, PG 31, 401 A.

⁶¹ *Despre numirile dumnezeiești* IV, 9, PG 3, 705 AB.

⁶² Literal: 'se face [a fi] împreună cu Dumnezeu'.

⁶³ Vasile cel Mare, *Epistola a II-a. Către Grigorie Teologul* 2, PG 32, 228 A.

⁶⁴ În limbajul mistic preluat de Dionisie, *epoptul* era cel aflat pe treapta supremă a experienței mistice.

⁶⁵ *Ibidem*, loc. cit.

προηρημένους ἑαυτῶν ὡς ἀληθῶς γενέσθαι καὶ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον φερωνύμως μοναχοῦς; Τὸ δ' εἰς ἑαυτοὺς μάλιστα τοὺς εἰσαγομένους βλέπειν εἰσηγεῖσθαι καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἰσω πέμπειν τὸν οἰκείον νοῦν οὐκ ἀπὸ τρόπου. Τὸν γὰρ μήπω θεωρητικὸν ἑαυτοῦ μηχανοῖς τισι πρὸς ἑαυτὸν ἐπισυνάγειν νοῦν οὐκ ἀποτρέψειε τις εὐφρονῶν. Ἐπεὶ οὖν τοῖς ἄρτι πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσσαμένοις καὶ συναγόμενος συνεχῶς ἀποπηδᾷ, δεῖ δὲ καὶ συνεχῶς αὐτοὺς αὐθις τοῦτον ἐπανάγειν, λανθάνει δ' ἀγυμνάστους ὄντας δυσθεωρητότατος καὶ εὐκίνητότατος ἀπάντων ὄντων, διὰ τοῦτο τῇ πυκνᾷ διαχειομένη καὶ ἐπαναγομένη εἰσπνοῇ προσέχειν εἰσὶν οἱ παραινῶσι καὶ ἐπέχειν τι μικρὸν, ὡς κάκεινον συνεπίσχοιεν τηροῦντες ἐν αὐτῇ, μέχρις ἂν σὺν Θεῷ ἐπὶ τὸ κρεῖττον προϊόντες, ἀπρόιτον πρὸς τὰ περὶ αὐτὸν καὶ ἀμιγῆ τὸν οἰκείον νοῦν ποιήσαντες δυνηθῶσιν ἀκριβῶς εἰς «ἐνοειδῆ συνέλιξιν» συναγαγεῖν. Τοῦτο δ' ἴδοι τις ἂν καὶ αὐτομάτως ἐπόμενον τῇ προσοχῇ τοῦ νοῦ. Ἡρέμα γὰρ εἰσεσί τε καὶ ἔξεισι τουτὶ τὸ Πνεῦμα κάπτι πάσης ἐναγωνίου σκέψεως, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν ἡσυχάζόντων σώματι καὶ διανοίᾳ. Πνευματικῶς γὰρ οὗτοι σαββατίζοντες καὶ ἀπὸ πάντων τῶν οἰκείων ἔργων καταπαύοντες, ὡς ἐφικτόν, πᾶν μὲν τὸ μεταβατικὸν καὶ διεξοδικὸν καὶ πεποικιλμένον περὶ τὰς γνώσεις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων περιαιροῦσιν ἔργον

⁷² În grecește *μοναχός* înseamnă *singuratic, solitar*; așadar: neamestecat cu nimic străin, ne-întipărit de nimic exterior lui.

⁷³ Vezi în paragraful 12 referințele la scrierile lui Simeon noul Teolog și Nichifor ('din singurătate'). Vezi *Metoda sfintei rugăciuni*, ed. Hausherr, OCA, 9, 2, 1927, p. 164.

⁷⁴ Se folosește aici imaginea din antichitatea greco-romană, unde, înainte de a se lupta, atleții se dezbrăcau și se ungeau cu ulei.

⁷⁵ Adică: pe minte.

⁷⁶ Adică: în răsufare; vezi Simeon noul Teolog, *Metoda sfintei rugăciuni*, Hausherr, *Orient. Chr.* 9, 2, 1927, p. 164.

⁷⁷ Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* IV, 9, PG 3, 705 A.

⁷⁸ Adică: diminuarea majoră a ritmului respirației.

⁷⁹ «lucrurile»: lucrările, activitățile.

– și, după cum le este numele, [a fi] monahi⁷² și după omul cel dinăuntru – să trimită și să țină mintea înlăuntru trupului? Și nu fără noimă este faptul de fi îndemnați începătorii să privească mai ales la ei înșiși și, prin răsufare, să își trimită mintea înlăuntru⁷³ – că nimeni din cei cu cuget sănătos nu s-ar da înapoi [și] de la a folosi anumite meșteșuguri spre a-și aduna mintea, cea încă nevăzută lui. De vreme ce, așadar, celor de curând dezbrăcați spre lupta aceasta⁷⁴, chiar și adunându-și-o, [aceasta] neconținut sare afară, trebuie deci neîncetat ca ei să o adune iarăși; dar, scăpându-le [ea] celor neîncercați, fiind cea mai anevoie de văzut și cea mai lesne mișcătoare din toate [câte sînt], sînt, pentru aceasta, unii [părinți] care îndeamnă la a lua aminte la des risipita [în afară] și [iarăși] adunata [înlăuntru] suflare și a o opri puțin, ca și pe aceea⁷⁵ să o oprească, ținând-o [ațintită] în aceasta⁷⁶, până când cu [ajutorul lui] Dumnezeu propășind la ceea ce e mai bun, mintea făcându-și-o neieșită la cele dimprejurul ei și neamestecată [cu acelea], vor putea cu adevărat a o aduna în «înfășurare de-un chip»⁷⁷; iar [starea] aceasta⁷⁸ se poate vedea și că urmează de la sine luării-aminte a minții; că duhul [sau suflul] acesta [le] intră și [le] iese liniștit – chiar și în [vremea a] tot gândul războitor – îndeosebi celor ce se liniștesc cu trupul și cugetul; că aceștia, intrând în sabbatul duhovnicesc și odihnindu-se de toate lucrurile lor⁷⁹, cât e cu putință, ridică⁸⁰ tot lucrul strămutător [sau metabatic]⁸¹, și desfășurător⁸², și felurit⁸³ al puterilor sufletești – cel [îndeletnicit] cu

⁸⁰ «ridică»: 'ardică', smulg, suprimă, opresc.

⁸¹ «lucrul metabatic»: lucrarea metabatică; vezi termenul acesta și în *Epistola I^a către Varlaam* 34, în formula «μεριστή και μεταβατική ἐπιστήμη» (știința împărțită și metabatică), însemnând știința care studiază obiectul (știința împărțită și metabatică), însemnând știința care studiază obiectul (știința împărțită) și strămutându-se de la cunoașterii tăindu-l în părți ('știința împărțită') și strămutându-se de la o parte la alta ('știința metabatică', de la *μετάβασις* = trecere, mutare).

⁸² Adică: discursiv; vezi și *Epistola I^a către Varlaam*, paragrafele 42 și 51, GA, p. 176 și 190.

⁸³ «felurit»: care variază, care nu este uniform; în traduceri vechi apare și varianta 'pestriț'.

καὶ τὰς αἰσθητικὰς πάσας ἀντιλήψεις καὶ πᾶσαν ἀπλῶς σώματος ἐνέργειαν, ἥτις ἐφ' ἡμῖν, ἢ δ' οὐκ ἐφ' ἡμῖν τελέως ὥσπερ καὶ τὸ ἀναπνεῖν, ἐφ' ὅσον ἐφ' ἡμῖν.

[8] Ταῦτα δὲ πάντα τοῖς προκόψασι καθ' ἡσυχίαν ἀπόνως καὶ ἀπεριμερίμνως ἔπεται τῇ γὰρ τελέᾳ πρὸς ἑαυτὴν εἰσόδῳ τῆς ψυχῆς αὐτόματα ταυτὶ πάντα ἐπιγίνεσθαι ἀνάγκη. Τοῖς δ' ἀρχομένοις ἐν οὐδὲν τῶν εἰρημένων ἰδοὺς ἂν ἀμογητὶ περιγινόμενον. Ὡς οὖν τῇ ἀγάπῃ ἔπεται τὸ ὑπομένειν («ἢ γὰρ ἀγάπη πάντα στέγει»), ἡμεῖς δὲ διδασκόμεθα κατορθοῦν βία τὴν ὑπομονήν, ὡς δ' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀγάπην φθάσωμεν, οὕτω κάπῃ τούτων ἔχει. Καὶ τί δεῖ πλείω περὶ τούτων λέγειν; Πάντες γὰρ οἱ πεπειραμένοι γελῶσι τοὺς ἐξ ἀπειρίας ἀντινομοθετοῦντας· τῶν γὰρ τοιούτων οὐ λόγος ἀλλὰ πόνος καὶ ἢ διὰ πόνων πείρα διδάσκαλος, αὐτὴ τε καρπουμένη τὸ συμφέρον καὶ τῶν φιλονείκων τε καὶ φιλενδείκτων τοὺς ἀκάρπους ἀποστρεφόμενῃ λόγους. Ἐπεὶ δὲ καί, καθάπερ τις τῶν μεγάλων περὶ ταῦτα λέγει, τοῖς ἔξω σχήμασι πέφυκεν ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνεξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράβασιν, πῶς οὐκ ἂν συντελεσείε τι μέγα τῷ σπεύδοντι συστρέφειν τὸν νοῦν εἰς ἑαυτόν, ὡς μὴ τὴν κατ' εὐθείαν ἀλλὰ τὴν κυκλικὴν καὶ ἀπλανῆ κινεῖσθαι κίνησιν, τῷ μὴ τὸν ὀφθαλμὸν ὧδε κάκεισε περιάγειν, ἀλλ'

⁸⁴ Sau: ridică tot lucrul strămutător [sau metabatic] și desfășurător și felurit [sau pestriț], cel iscat de cunoașterile [proprii] puterilor sufletești.

⁸⁵ Adică: percepțiile sensibile, făcute de simțuri.

⁸⁶ Termenii ἐφ' ἡμῖν ('în puterea noastră') și οὐκ ἐφ' ἡμῖν ('nu în puterea noastră'), referitor la lucrările sau activitățile omului (adică: la liberă alegere sau obligatorii), sînt stoici. Sfântul Grigorie accentuează aici atât de mult restrîngerea tuturor nevoilor, încât cere și controlul asupra activităților 'ce nu stau cu totul în puterea noastră', precum respirația.

⁸⁷ Sau: prin isihie. Adică: celor sporiți acestea le survin – așa zicînd – de la sine.

⁸⁸ I Corinteni 13, 7.

⁸⁹ Adică: doar cel ce se silește (se forțează) pe sine însuși reușește dobîndirea virtuții răbdării.

cunoașterile⁸⁴ –, și toate cuprinderile simțite⁸⁵, și, pe scurt, toată lucrarea trupului care stă în puterea noastră [a o opri], iar pe cea care nu stă cu totul în puterea noastră – precum și faptul de a răsufla – [o împuținează] atât cât ne este cu putință [nouă oamenilor]⁸⁶.

[8] Iar toate acestea fără osteneală și grijă urmează celor ce au sporit în liniștire⁸⁷, pentru că prin desăvârșita intrare în sine a sufletului negreșit că acestea vin, astfel, de la sine – pe când începătorilor nu vei vedea întâmplându-se lor fără trudă nimic dintre cele spuse. Așadar, precum dragostei urmează [faptul de] a răbda (că «dragostea toate le suferă»⁸⁸), iar răbdarea se izbândește cu sila, precum am fost învățați noi [de părinți]⁸⁹, ca prin aceasta să ajungem la dragoste, [tot] așa [se întâmplă] și în [lucrurile] acestea. Și ce trebuință este a mai vorbi despre acestea? Că toți cei încercați își rîd de cei care – din necercare⁹⁰ – legiuiesc împotriva⁹¹; că dascălul acestora⁹² nu cuvîntul este, ci osteneala⁹³ și cercarea [cea dobîndită] prin osteneală, care [cercare] rodește ceea ce le este de folos și se scârbește de cuvintele neroditoare ale iubitorilor de a birui în dispute și de a fi priviți [de lume]. Și fiindcă – precum zice despre acestea unul din [sfintii] cei mari – 'după călcarea [poruncii] omului celui dinlăuntru îi stă în fire să ia chipul pozițiilor dinafară'⁹⁴, cum nu i-ar fi de mult ajutor celui ce se sârguiește a-și aduna⁹⁵ mintea în sine însuși (ca să se miște nu [după] mișcarea în linie dreaptă, ci [după] cea circulară și

⁹⁰ Perechea încercați-necercare înseamnă experimentați-lipsă de experiență; odinioară era redată și prin ispitiți-neispitire.

⁹¹ Adică: susțin – și caută să impună – o părere contrară.

⁹³ Sau 'durerea'.

⁹² Al celor experimentați, adică.

⁹⁴ Spusa aceasta, citată – se pare – liber, apare și în *Epistola a II^a către Varlaam* 50, GA, p. 188; vezi *Macarie, Omilii* 16, PG 34, 617 D; Ioan Scărarul, *Scara* 28, PG 88, 1133 B; *ibidem* 25 (PG 88, 1000 D-1001 A).

⁹⁵ Verbul grecesc înseamnă și a încolăci, a face ghem, ceea ce este foarte potrivit cazului de față, în care mișcarea în linie dreaptă a minții este prefăcută de isihast într-una circulară.

οἷον ἐρείσματοί τινι τοῦτον προσερείδειν τῷ οἰκείῳ στήθει ἢ τῷ ὀμφαλῷ; Πρὸς γὰρ τῷ εἰς κύκλον ὡσπερ ἔξωθεν, ἐφ' ὅσον ἐφικτόν, συνελίττειν ἑαυτόν, παραπλησίως τῇ σπουδαζομένη ἐν αὐτῷ τοῦ νοῦ κινήσει καὶ τὴν δι' ὀψεως ἔξω χρομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας εἰσω πέμψει διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώματος. Εἰ δὲ καὶ ἡ τοῦ νοητοῦ θηρὸς δύναμις ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστροῦ, ὡς τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας ἐκεῖ τὸ κράτος ἔχοντος καὶ νομὴν αὐτῷ διδόντος, διατί μὴ τὸν ἀντιστρατευόμενον ἐκείνῳ τοῦ νοῦ νόμον, αὐτοῦ δι' εὐχῆς ὠπλισμένον, ἐπιστήσομεν, ὡς ἂν μὴ τὸ διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας πνεῦμα πονηρὸν ἀπελαθὲν, μεθ' ἑτέρων ἐπτὰ πονηροτέρων πνευμάτων ἐπιστρέψαν, αὐθις ἐγκατοικισθῆ καὶ γένηται τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων;

[9] «Πρόσεχε σεαυτῷ», φησὶν ὁ Μωϋσῆς· παντὶ δηλονότι, οὐ τινὶ μὲν τῶν σῶν, τινὶ δ' οὐ. Διὰ τίνος; Τοῦ νοῦ πάντως. Οὐδενὶ γὰρ ἄλλῳ δυνατὸν προσέχειν ἑαυτῷ παντί. Ταύτην οὖν ἐπίστησον καὶ ψυχῇ καὶ σώματι τὴν φυλακὴν· δι' αὐτῆς γὰρ καὶ σωματικῶν καὶ ψυχικῶν πονηρῶν παθημάτων ἀπαλλαγῆση ραδίως. Σεαυτοῦ τοίνυν πρόστηθι, σεαυτῷ ἐπίστηθι, σεαυτὸν ἐπίσκεψαι, μᾶλλον δὲ προῖστασο καὶ ἐπισκέπτου καὶ ἔταζε· καὶ γὰρ οὕτω τὴν σάρκα ἀφηνιάζουσιν ὑποτάξεις τῷ πνεύματι καὶ «ῥῆμα κρυπτόν ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐ μήποτε γένηται». «Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος»,

⁹⁶ Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* IV, 8, PG 3, 704 D.

⁹⁷ Vezi Simeon noul Teolog, *Metoda sfintei rugăciuni*, Hausherr, p. 164. În mod asemănător înfățișează metoda aceasta sfântul Grigorie și în *Epistola a II^a către Varlaam* 50, GA, p. 188.

⁹⁸ Literal a se înfășura; este termenul areopagitic folosit mai sus (*συνέλιξις*).

⁹⁹ Adică fiara nu de pe tărâmul simțurilor trupești, ci din cel al simțirii minții, '[cu]prinsă' cu mintea, deci 'înțeleasă' cu mintea, netrupească; în limbaj occidental *inteligibilă*; în vechile traduceri liturgice apare și varianta *de gând* sau *gândită*.

¹⁰⁰ Afinitatea fiară-pântece este și la *Tit* 1, 12.

¹⁰² *Romani* 7, 23.

¹⁰³ *Tit* 3, 5.

¹⁰¹ «Acesteia»: a minții.
¹⁰⁴ *Matei* 12, 45; *Luca* 11, 26.

nerătăcită⁹⁶) faptul de a nu își purta ochiul încolo și înapoi, ci a-l propti, ca într-un reazem, în pieptul sau în buricul său⁹⁷? Că pe lângă faptul de a se ghemui⁹⁸ pe dinafară, ca într-un cerc, pe cât se poate, asemenea râvnitei mișcări în sine însăși a minții, printr-o astfel de poziție a trupului va trimite înlăuntrul inimii și puterea minții cea prin vedere vărsată în afară. Iar dacă și puterea fiarei celei înțelese cu mintea⁹⁹ [este] întru buricul pântecelui – acolo avându-și stăpânia legea păcatului și [acolo] dându-i pășune acesteia¹⁰⁰ – pentru ce să nu [fi contra]punem [acolo] legea minții – întrarmată prin rugăciunea acesteia¹⁰¹ – cea potrivnică [legii] aceleia¹⁰², ca nu cumva duhul viclean, alungat prin baia nașterii de-a doua¹⁰³, cu alte șapte duhuri viclene întorcându-se, iarăși să se sălășluiască [acolo] și să se facă cele de pe urmă mai rele decât cele dintâi¹⁰⁴?

[9] «Ia aminte la tine însuși»¹⁰⁵, zice Moisi – pe de-a-ntregul adică, nu doar la unele [părți] dintr-ale tale, iar de altele nu. Prin ce? Negreșit că prin minte, că prin nimic altceva nu este cu putință a lua aminte la tine însuși pe de-a-ntregul. Pe aceasta, dar, pune-o pază și sufletului, și trupului, pentru că prin aceasta lesne te vei izbăvi de patimile cele rele – și de cele trupești, și de cele sufletești. Așadar, înaintea ta însuși pune-te [scut], ție însuși pune-te veghetor, pe tine însuși cercetează-te – [sau] mai degrabă ocrotește-te, și cercetează-te, și cearcă-te¹⁰⁶ – pentru că astfel vei supune duhului trupul

¹⁰⁵ *Deuteronom* 15, 9; substantivul corespunzător verbului grecesc de aici (*πρόσεχε*) – *προσοχή* (atenție) – este cel folosit curent în scrierile isihaste, și datorită afinității acustice cu termenul *προσευχή* (rugăciune); vezi, de pildă, însuși titlul antologiei de texte patristice de la sfârșitul *Filocaliei* grecești: *Περί προσευχῆς καὶ προσοχῆς* (*Despre rugăciune și luare aminte*).

¹⁰⁶ Parafrazând spusa lui Moisi – constând dintr-un verb activ (*πρόσεχε*), însoțit de pronume (*σεαυτῷ*) – sfântul Grigorie folosește și el, mai întâi, verbe active însoțite de pronume; mai apoi, însă, lămurind, optează pentru verbe medio-pasive, fără pronume; pasajul e dificil de redat în românește (pr. Stăniloae, de pildă, din cele șase verbe de aici, păstrează doar două).

τῶν πονηρῶν δηλονότι καὶ πνευμάτων καὶ παθημάτων, «ἀναβῆ ἐπὶ σέ», φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστής, «τόπον σου μὴ ἀφῆς», τουτέστι μὴ ψυχῆς μέρος, μὴ μέλος σώματος ἀνεπίσκοπον ἑάσης. Οὕτω γὰρ καὶ τῶν κάτωθεν ἐπηρεαζόντων πνευμάτων ἀνώτερον διαγενήσῃ καὶ «τῷ ἐτάζοντι καρδίας καὶ νεφρούς», ὡς αὐτὸς ταῦτα προετάσας, ἀνεξετάστως παραστήσῃ μετὰ παρρησίας. «Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα». Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων. Καὶ τὸ τοῦ Δαυὶδ παθῶν μακάριον ἐκεῖνο πάθος, καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Θεὸν ἐρεῖς ὅτι «σκοτός οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ καὶ νύξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται μοι ὅτι σὺ ἐκτίσω τοὺς νεφρούς μου». Οὐ τὸ τῆς ἐμῆς, φησί, ψυχῆς μόνον ἐπιθυμητικὸν ὄλον σὸν εἰργάσω, ἀλλὰ καὶ εἴ τι ἐν τῷ σώματι ταύτης τῆς ἐπιθυμίας ζώπυρον πρὸς τὴν ἐμποιοῦσαν ἐπιστρέψαν, δι' αὐτῆς πρὸς σέ ἀνέπτυ καὶ σοῦ ἐξήρηται καὶ σοὶ κολλᾶται. Ὡς γὰρ τοῖς τῶν αἰσθητῶν καὶ φθαρτῶν ἡδονῶν ἀνεχομένοις τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμοῦν ὄλον κενούται πρὸς τὴν σάρκα καὶ διὰ τοῦτο ὅλοι σάρκες γίνονται καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ γεγραμμένον οὐκ ἐνὶ καταμένειν ἐν αὐτοῖς, οὕτω τοῖς ἀνυψώσασιν τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεόν καὶ τοῦ θείου πόθου τὴν ψυχὴν ἐξηρημένοις, καὶ ἡ σὰρξ μετασκευαζομένη συνανυψοῦται τε καὶ συναπολαύει τῆς θείας κοινωνίας καὶ κτῆμα καὶ αὐτῆ γίνεται καὶ οἶκημα Θεοῦ, μηκέτ' ἐνοικουροῦσαν ἔχουσα τὴν πρὸς Θεὸν ἔχθραν, μηδὲ κατὰ τοῦ πνεύματος ἐπιθυμοῦσα.

[10] Τίς δὲ καὶ ὁ μᾶλλον ἐπιτήδειος τόπος τῷ κάτωθεν ἐφ' ἡμᾶς ἀνιόντι πνεύματι σαρκὸς καὶ νοῦ; Οὐχ ἡ σὰρξ, ἐν ἣ καὶ ὁ

¹⁰⁷ Deuteronom 15, 9. Am tradus ὄημα prin „lucru”, nu „cuvânt” sau „grai”, deoarece dintre aceste două înțelesuri ale ebraicului *davar* acesta pare mai logic în contextul dat.

¹⁰⁸ Ecclesiastul 10, 4.

¹⁰⁹ Psalmii 7, 10; vezi și Ieremia 17, 10.

¹¹⁰ I Corinteni 11, 31.

¹¹¹ Psalmii 138, 12-13; semnalăm că actuala variantă oficială ortodoxă a Bibliei românești traduce, greșit, pe ἐκτίσω (de la verbul κτάομαι, de

năvăvaș și 'lucru ascuns nicicând nu se va face în inima ta'¹⁰⁷. «Dacă duhul celui ce împilează», adică al relelor patimi și duhuri, «va sui asupra ta» – zice Ecclesiastul –, «nu lăsa loc al tău»¹⁰⁸, adică nu lăsa fără cercetare nici parte a sufletului, nici mădular al trupului; că astfel și vei petrece mai presus de duhurile ce bântuie din jos, și Celui ce «cearcă inimile și rărunchii»¹⁰⁹ – fiindcă mai dinainte însuși ți le-ai cercat – cu îndrăznire te vei înfățișa, nemaiurmând a-ți fi cercate; «că de ne-am judeca pe noi înșine, nu am mai fi judecați»¹¹⁰, zice Pavel undeva; și, pătimind acea dumnezeiască patimă a lui Davíd, și tu vei zice către Dumnezeu că 'întunericul nu se va întuneca de la Tine și noaptea ca ziua mi se va lumina, că tu ai dobândit rărunchii mei'¹¹¹; nu zice [că] 'doar partea poftitoare a sufletului întreagă ai făcut-o a Ta', ci și [că], 'de este în trup vreo scânteie a poștei acesteia, întoarsă la [sufletul] ce a născut-o, prin acesta la Tine s-a ridicat în zbor, și de Tine stă atârnat, și de Tine se lipește'. Că precum celor dedați plăcerilor simțite și stricăcioase partea poftitoare a sufletului [li] se varsă întreagă către trup și, pentru aceasta, se fac pe de-a-ntregul trupuri și Duhul lui Dumnezeu – precum este scris – nu poate rămâne în ei¹¹², Dumnezeu – precum este scris – nu poate rămâne în ei¹¹², [tot] așa și celor ce și-au înălțat mintea la Dumnezeu și și-au atârnat sufletul de dumnezeiasca poftă, [acestora] și trupul, prefăcându-se¹¹³, se împreună-înălță și [se] împreună-desfată de dumnezeiasca împărtașire și se face – și el – dobândire¹¹⁴ și sălaş lui Dumnezeu, nemaiavând încuibată în el vrăjmășia față de Dumnezeu și nemaipoftind împotriva Duhului.

[10] Și care este, dintre minte și trup, cel mai potrivit loc pentru duhul ce suie din jos asupra noastră? [Oare] nu

unde vine și κτῆμα, cel folosit puțin mai jos) prin ai zidit (de la κτιζω), anulând sfântului Grigorie posibilitatea exegezei de față. Probabil diferența reiese din textul masoretic.

¹¹² Facerea 6, 4.

¹¹³ Sau reîntocmindu-se, realcătuiindu-se.

¹¹⁴ Adică proprietate, posesie.

ἀπόστολός φησι μηδὲν ἀγαθὸν πρὸ τοῦ ἐγκατοικισθῆναι τὸν νόμον τῆς ζωῆς οἰκεῖν; Ταύτην οὐκοῦν καὶ μάλλον δεῖ μηδέποτ' ἀφείσθαι προσοχῆς. Πῶς γὰρ ἂν ἡμῶν εἶη, πῶς δ' ἂν μὴ ἀφῶμεν ταύτην, πῶς δ' ἂν ἀποκρουσαίμεθα τὴν πρὸς αὐτὴν ἄνοδον τοῦ πονηροῦ, καὶ μάλισθ' οἱ μῆπω πνευματικῶς εἰδότες ἀντεπιέναι τοῖς πνευματικοῖς τῆς πονηρίας, εἰ μὴ καὶ διὰ τοῦ ἕξω σχήματος ἡμᾶς αὐτοὺς παιδεύσομεν προσέχειν ἑαυτοῖς; Καὶ τί λέγω τοὺς ἄρτι ἐπιβαλλομένους, ὅτε καὶ τῶν τελεωτέρων εἰσιν οἱ τούτῳ χρησάμενοι τῷ σχήματι κατὰ τὴν προσευχὴν εὐήκοον τὸ θεῖον ἔσχον, οὐ μόνον τῶν μετὰ Χριστόν, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸ τῆς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημίας. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν θεοπτίαν τελεώτατος Ἡλίας, τὴν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καὶ οὕτω τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν Θεὸν φιλοπονώτερον συναγαγών, τὸν πολυετῆ ἐκεῖνον ἔλυσεν ἀυχμόν. Οὗτοι δὲ μοι δοκοῦσιν, ἀδελφέ, παρ' ὧν ἀκηκοέναι ταῦτα λέγεις, νοσεῖν τὴν τῶν φαρισαίων νόσον, διὸ καὶ τὸ ἔσθθεν τοῦ ποτηρίου, δηλαδή τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, ἐπισκέπτεσθαι καὶ καθαίρειν οὐκ ἐθέλωσι καὶ ταῖς πατερικαῖς μὴ στοιχοῦντες παραδόσεσι σπεύδουσιν αὐτοὶ προκαθῆσθαι πάντων ὡς καινοὶ νομοδιδάσκαλοι· τό τε σχῆμα τῆς δεικνυμένης τελωνικῆς εὐχῆς ἐκείνης αὐτοὶ τε ἀπαξιοῦσι καὶ τοὺς ἄλλους τῶν εὐχομένων παραινοῦσι μὴ προσίεσθαι· καθάπερ γὰρ ἐν εὐαγγελίοις φησὶν ὁ Κύριος, «ἐκεῖνος οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἄραι»· τοῦτον δὲ ζηλοῦσι οἱ ἑαυτοῖς ἐν τῷ εὐχέσθαι προσέχοντες τὴν ὄψιν.

¹¹⁵ Romani 8, 11.

¹¹⁶ Literal celor duhovnicești ai vicleniei.

¹¹⁷ Expresia εὐήκοον ἔχειν τὸ θεῖον (bine-ascultător a avea dumnezeiescul) folosește, așadar, nu scripturisticul θεός (dumnezeu), ci filosoficul-păgân θεῖον (divinul sau divinitatea); ca atare expresia se regăsește la sfântul Ioan Hrisostom (*In catenas sancti Petri* 19.21-23); corespunde clasicei «εὐμενές... τὸ θεῖον» (Thucydide, Porphyrius), preluată de Părinți (Grigorie Teologul, Vasile cel Mare) și mai apoi de imnografie (vezi, de pildă, podobia *Casa Efratului*); εὐήκοον apare și în rugăciunea Heruvicului, tradus fiind prin *binevoitor*.

trupul, în care și apostolul zice că nimic bun nu locuiește până a se sălășlui legea vieții¹¹⁵? Așadar, mai ales acesta nu trebuie să fie scăpat vreodată din luarea-aminte [asupra lui], căci cum va fi al nostru? Și cum [să facem] să nu-l scăpăm? Și cum vom [împiedica și] da înapoi suișul spre el al celui viclean, mai ales cei ce încă nu știm a ne împotrivi duhovnicește duhurilor vicleniei¹¹⁶, de nu ne vom învăța a lua aminte la noi înșine și prin poziția [noastră] cea dinafară? Și ce zic doar de cei ce de curând s-au apucat [de lucrul acesta], când sînt unii și dintre cei mai desăvârșiți care, folosindu-se în rugăciune de poziția aceasta, bine-ascultător avut-au Dumnezeuiescul¹¹⁷ – nu doar din cei de după Hristos, dar și din cei dinaintea venirii Lui la noi? Că și însuși Ilie cel preadesăvârșit în theoptie [adică în vederea de Dumnezeu], capul pe genunchi punându-și-l și astfel mintea – mai nepregetătoare [devenită] – în sine însăși și în Dumnezeu adunând-o, seceata aceea cea de mulți ani a dezlegat-o¹¹⁸. Iar aceștia – de la care zici că ai auzit așa ceva – mie îmi pare, frate, că bolesc de boala fariseilor, fapt pentru care nici partea dinlăuntru a paharului¹¹⁹ – adică inima – nu voiesc a și-o cerceta și curăți, și se și silesc – nepășind după predaniile părintești – a ședei ei mai înainte de toți¹²⁰, ca niște noi învățători-de-lege, iar poziția acelei îndreptățite rugăciuni vameșești¹²¹ – precum zice Domnul în Evanghelii: «iar acela nu voia nici ochii să și-i ridice la cer»¹²² – aceștia o disprețuiesc și îi îndeamnă și pe ceilalți – dintre cei ce se roagă – să n-o primească; [or] tocmai pe aceasta o râvnesc cei ce atunci când se roagă au privirea [ațintită] la sineși.

¹¹⁸ Vezi III Împărați 18, 42-45; frază asemănătoare vezi și în *Epistola a II-a către Varlaam* 49, redactată probabil în aceeași perioadă, GA, p. 266.

¹¹⁹ Matei 23, 25; Luca 11, 39.

¹²⁰ Vezi Matei 23, 6, Marcu 12, 39, Luca 20, 46.

¹²¹ «îndreptățitei»: după mărturia Domnului despre vameș; vezi Luca 18, 14.

¹²² Luca 18, 13.

[11] Οἱ δ' ὀμφαλοψύχους τούτους ὀνομάζοντες, πρὸς τῷ συκοφαντεῖν σαφῶς ὧν κατηγοροῦσι (τίς γὰρ ποτε τούτων ἐπ' ὀμφαλοῦ λέγει τὴν ψυχὴν;) πρὸς γοῦν τῷ γενέσθαι δήλους συκοφαντικῶς ἐπιθεμένους, καὶ ὑβριστὰς τῶν ἐπαινουμένων σφᾶς αὐτοὺς ἔδειξαν ὄντας, ἀλλ' οὐ διορθωτὰς τῶν σφαλλομένων, οὐδ' ἡσυχίας ἔνεκεν καὶ ἀληθείας, ἀλλὰ κενοδοξίας χάριν γράφοντας, οὐδ' ἵνα πρὸς νῆψιν ἐναγάγωσιν, ἀλλ' ἵνα τῆς νήψεως ἐπαγάγωσιν. Αὐτὸ γὰρ τὸ ἔργον καὶ τοὺς ἐμμελῶς ἐπειλημμένους τούτου παντὶ τρόπῳ σπεύδουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς καταλλήλου πράξεως ἐξουθενεῖν. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ραδίως καὶ τὸν εἰπόντα ὡς «ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ κοιλίας μου» καὶ τὸν εἰρηκότα πρὸς Θεὸν ὅτι «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντὸς μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν ὃ ἐνεκαίνισας» κοιλοψύχους ἂν προσαγορεύεται καὶ κοινῇ πάντας διαβάλοιεν τοὺς διὰ σωματικῶν συμβόλων τὰ νοερά καὶ θεῖα καὶ πνευματικὰ τυποῦντας καὶ καλοῦντας καὶ ἀνιχνεύοντας. Ἀλλ' ἐκείνοις μὲν παρὰ τοῦτο βλάβος ἐποίσουσιν οὐδέν, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ μακαρισμῶν πρόξενοι γενήσονται καὶ μείζονος προσθήκης τῶν ἐν οὐρανοῖς στεφάνων, αὐτοὶ δὲ καὶ τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων ἔξω μένουσι καὶ οὐδὲ πρὸς τὰς σκιᾶς ἔξουσιν ἀτενίζειν τῆς ἀληθείας, πολὺ δὲ τὸ δέος μὴ καὶ δίκην τίσωσιν αἰώνιον, οὐκ ἀποδιαστείλαντες μόνον ἑαυτοὺς τῶν ἀγίων, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν τῷ λόγῳ χωρήσαντες.

¹²³ Varlaam îi numea, de regulă, pe isihaști 'evhiști (rugăcioși)' sau 'masalieni'; se pare, însă, că într-o fază anterioară a disputei – până în 1339 – îi numea, în derâdere, și 'omfalopsihi (cu-sufletul-în-buric)'; vezi *Epistola a II^a către Varlaam* 50: «amarinic învinuitor al lor s-a făcut în sinod, numindu-i pe aceștia 'cu sufletul în buric'», GA, p. 268.

¹²⁴ Adică: de liniște sau liniștire.

¹²⁵ Varlaam spune (*Către Ignatie*, Schirō 318, 76 și urm.) că trezvia este acceptabilă doar dacă duce la omorârea părții pătimitoare; dar dacă goleşte sufletul de φρόνησις, umplându-l de φρόνημα, atunci trebuie căutat alt fel de trezvie.

[11] Iar cei ce îi numesc pe aceștia 'cu-sufletul-în-buric'¹²³, pe lângă faptul că – [e] limpede – îi calomniază pe cei pe care îi învinovătesc (pentru că cine dintre aceștia zice vreundea că sufletul este în buric?); pe lângă faptul, deci, de a fi dovediți că în mod calomniator [îi] atacă [pe aceia], și necinstitori ai [lucrurilor] celor de laudă pe ei înșiși s-au arătat a fi – iar nu îndreptători ai [lucrurilor] celor greșite – și a scrie nu [din dragoste] de isihie¹²⁴ și adevăr, ci de dragul slavei deșarte, nici spre a călăuzi la trezvie, ci spre a abate de la trezvie¹²⁵; fiindcă [pe] acest lucru și pe cei ce cu grijă s-au apucat de el se silesc în tot chipul a-i face de râs [doar] pe temeiul faptei ce-i este potrivită înafară¹²⁶; iar unii ca aceștia și pe cel ce a spus: «legea lui Dumnezeu în mijlocul pântecelui meu»¹²⁷, și pe cel ce a zis către Dumnezeu că «pântecelul meu suna-va ca o alăută, și cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce l-ai înnoit»¹²⁸ i-ar numi – fără a sta pe gânduri – 'cu sufletul în pântecel' și i-ar batjocori laolaltă pe toți care prin simboluri pe cele înțelegătoare și dumnezeiești și duhovnicești le închipuie, și le numesc, și le adulmecă¹²⁹; dar acelora nici o vătămare nu le va veni de aici, ba [defăimătorii] chiar le vor fi pricinuitori de fericiri și de mai mare adaos de cununi în ceruri, pe când aceștia vor rămâne în afara sfintelor acoperăminte, și nici la umbrele adevărului nu vor avea cum căuta [cu ochii]¹³⁰, și mult mă tem ca nu cumva să și plătească [cu] osândă veșnică, pentru că nu doar s-au despărțit pe sineși de sfinți, dar s-au și aruncat asupra-le prin cuvânt.

¹²⁶ Este vorba despre fapta de a privi la ei înșiși, despre practica privirii spre buric, foarte potrivită scopului adunării minții de la cele dinafară în cele dinlăuntru.

¹²⁷ *Psalmii* 39, 8; în ediția oficială locul corespunde versetului 11, însă traducerea este defectuoasă: 'legea Ta rămâne înlăuntru inimii mele'.

¹²⁸ *Isaia* 16, 11; vezi mai sus 1,2,1, nota 17.

¹²⁹ Sfântul Grigorie distinge între simboluri naturale și simboluri nenaturale; vezi III, 1, 14.

¹³⁰ Notăm că paragraful corespunde aproape cuvânt cu cuvânt cu pasajul din *Epistola a II^a către Varlaam* 50; «sfintele acoperăminte» este expresie de sorginte dionisiană, iar «umbrele adevărului» platonice.

[12] Συμεῶνος γὰρ τοῦ νέου θεολόγου τὸν Βίον οἴσθα, θαῦμά τε ὄντα πάντα σχεδὸν καὶ δι' ὑπερφυῶν θαυμάτων ὑπὸ Θεοῦ δεδοξασμένον, τὰ τε συγγράμματα αὐτοῦ συγγράμματα ζωῆς εἰπὼν τις, οὐκ ἂν ἀμάρτοι τοῦ προσήκοντος, καὶ Νικηφόρον δὲ τὸν ὄσιον ἐκείνον, ὅς, πολυετῆ χρόνον ἐν ἡρεμία καὶ ἡσυχία διενεγκών, ἔπειτα τοῖς ἐρημικωτέροις μέρεσι τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐμφιλοχωρήσας καὶ ἀπασχολήσας ἑαυτόν, ἐκ πασῶν τῶν πατερικῶν φωνῶν συνειλοχῶς, τὴν νηπτικὴν ἡμῖν αὐτῶν παραδέδωκε προᾶξιν. Οὗτοι τοίνυν τοῦθ' ὅπερ ἀνατρέπειν φῆς τινὰς σαφῶς τοῖς προαιρουμένοις εἰσηγοῦνται. Καὶ τί λέγω τοὺς παλαιοὺς τῶν ἁγίων; Ἄνδρες γὰρ μικρῶ προ ἡμῶν μεμαρτυρημένοι καὶ ἀποδεδειγμένοι ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου τοῦθ' ἡμῖν διὰ στόματος οικείου παρέδωκαν, τὸν τε θεολόγον τοῦτον ὡς ἀληθῶς θεολόγον καὶ τῆς ἀληθείας τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων ἐπόπτην ἀσφαλέστατον ἐφ' ἡμῶν ἀνεκέρυττον τὸν φερωνύμως Θεόληπτον ἐκείνον ἀκούεις, τὸν Φιλαδελφείας πρόεδρον, μᾶλλον δ' ἀπὸ ταύτης ὡς ἀπὸ λυχνίας τὸν κόσμον φωτίσαντα, τὸν Αθανάσιον ἐκείνον, ὅς ἐπ' ἐνι-αυτοὺς οὐκ ὀλίγους τὸν πατριαρχικὸν ἐκόσμησε θρόνον, οὐ καὶ τὴν σορὸν ὁ Θεὸς ἐτίμησε, Νεῖλον ἐκείνον τὸν ἐξ Ἰταλῶν, τὸν τοῦ μεγάλου ζηλωτῆν Νείλου, τὸν Σελιώτην καὶ τὸν Ἡλίαν, τοὺς μηδὲν ἀποδέοντας ἐκείνου, Γαβριήλ καὶ Αθανάσιον, τοὺς καὶ προφητικοῦ χαρίσματος ἠξιωμένους. Τούτους πάντας πάντως ἀκούεις καὶ πολλοὺς ἄλλους προ αὐτῶν τε καὶ σὺν αὐτοῖς καὶ μετ' αὐτοὺς γεγονότας, ἐπαινοῦντας καὶ παραινοῦντας, κατέχειν τοὺς βουλομένους τὴν παράδοσιν ταύτην, ἣν 'οἱ νέοι διδάσκαλοι τῆς ἡσυχίας', οἱ μὴδ' ἴχνος ἡσυχίας εἰδότες, μὴδ' ἀπὸ πείρας,

¹³¹ *Viața lui Simeon*, ed. Hausherr, *Orient. Chr.* 12, 45, 1928.

¹³² Amintim că 'noul Teolog' înseamnă 'noul Grigorie [Teologul]'; tot astfel, și sfântul Grigorie Palama a fost numit 'noul Hrisostom'.

¹³³ Așadar – pe lângă *Metodă* – sf. Grigorie citise și alte scrieri ale lui Simeon.

¹³⁴ În sensul scripturistului 'cuvintele vieții' (*Ioan* 6, 68).

¹³⁵ Adică: ale Părinților, 'patristice'.

[12] Că știi viața lui Simeon¹³¹, a noului Teolog¹³² (întreagă fiind, putem zice, o minune și [întreagă] slăvită de către Dumnezeu cu minuni mai presus de fire), ale cărui scrieri¹³³ 'scrieri ale vieții'¹³⁴ de le-ar numi cineva, nu ar greși; și pe Nichifor, cuviosul acela care, vreme de mulți ani în liniște și în isihie petrecând, mai apoi și în părțile mai pustii ale sfântului Munte [cu bucurie] sălășluindu-se și îndeletnicindu-se [cu aceasta], din toate zicerile părintești¹³⁵ culegând, nouă înșine ne-a predat această faptă trezvitoare¹³⁶; aceștia, dar, [tocmai] lucrul acesta – pe care spui că unii îl răstoarnă¹³⁷ – îl înfățișează limpede celor ce voiesc [să audă]. Și ce zic [doar de] sfinții vechi? Că bărbați [ce au trăit] puțin înaintea noastră – mărturisitori¹³⁸ și dovediți întru puterea Duhului sfânt – cu gura lor ne-au predat nouă acestea, iar pe teologul acesta¹³⁹ cu adevărat Teolog și văzător preanegreșit¹⁴⁰ al adevărului tainelor lui Dumnezeu ni l-au vestit nouă [a fi]: l-ai auzit pe acel [vestit] Theolipt – cel pe drept numit așa¹⁴¹ – întâistătătorul Filadelfiei (mai bine zis pe cel ce din [Filadelfia] aceasta ca dintru un sfeșnic a luminat lumea); pe acel [vestit] Athanasie, care nu puțini ani a împodobit tronul patriarhal, ale căruia moaște Dumnezeu i le-a și cinstit; pe acel [vestit] Nil, cel [cu obârșia] din itali[eni], Seliotul, râvnitorul marelui Nil, și pe Ilie, [care] cu nimic [nu sînt] mai prejos decât acela¹⁴²; pe Gavriil și pe Athanasie, cei și de harisma prorocască învredniciți? Pe toți aceștia, [cum] și pe mulți alții dinaintea lor, și din vremea lor, și de după ei, negreșit îi auzi laudând – și îndemnând la – [faptul de] a ține, cei ce voiesc, predania aceasta, pe care 'noii învățători ai isihiei' – care nici urmă de isihie nu cunosc și care nu din cercare dau sfaturi, ci din

¹³⁶ Sau: 'această practică neptică'; scrierea în care Nichifor își justifică metoda sa prin citate patristice este *Despre paza inimii* – P.G. 147, 945:66.

¹³⁷ Sau: 'îl combat'.

¹³⁸ Adică: recunoscuți. ¹³⁹ E vorba de Simeon. ¹⁴⁰ Adică: foarte sigur.

¹⁴¹ Θεόληπτος (*Theolipt*) înseamnă 'cel luat (în stăpânire) de Dumnezeu'.

¹⁴² Adică decât Nil cel mare.

ἀλλ' ἀπὸ λογολεσχίας νουθετοῦντες, ἀθετεῖν καὶ μεταδιδάσκειν καὶ ἐξουθενεῖν πειρῶνται, πρὸς οὐδὲν χρήσιμον τῶν ἀκούοντων. Ἡμεῖς δὲ καὶ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἔστιν οἷς αὐτοπροσώπως ὠμιλήσαμεν καὶ διδασκάλοις ἐχρησάμεθα. Πῶς οὖν, τούτους παρ' οὐδὲν θέμενοι, τοὺς καὶ πείρα καὶ χάριτι δεδιδαγμένους, τοῖς ἀπὸ τύφου καὶ λογομαχίας ἐπὶ τὸ διδάσκειν χωρήσασιν εἰξομεν; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται. Καὶ σὺ τοίνυν τοὺς τοιούτους ἀποτρέπου μετὰ τοῦ Δαυὶδ συνετῶς σεαυτῶ προσλαλῶν «εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον καὶ πάντα τὰ ἐντός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ»: σεαυτὸν τε πειθήνιον παρέχων τοῖς πατράσιν, ἄκουε πῶς εἴσω πέμπειν ἀεὶ τὸν νοῦν προτρέπονται.

[iubire de] flecăreală – se străduiesc a o da la o parte, și a o schimba, și a o defăima, spre nici un folos al celor ce [îi] ascultă. Dintre sfinții aceia sînt însă unii cu care și noi înșine am petrecut și pe care i-am avut învățători¹⁴³. Cum, dar, nesocotindu-i pe aceștia – [pe cei] învățați și de cercare, și de har – vom încuviința cu cei ce din îngâmfare și din [iubire de] gâlceavă¹⁴⁴ s-au apucat să învețe [pe alții]? Nu se va întâmpla aceasta, nu, nicidecum. Și tu, așadar, împotrivește-te unora ca aceștia, cu pricepere zicându-ți ție însuși, [dimpună] cu David: «binecuvintează, suflete al meu, pe Domnul, și toate cele dinlăuntrul meu numele cel sfânt al Lui»¹⁴⁵, și ascultător pe tine însuși făcându-te Părinților, auzi-i cum îndeamnă a trimite pururea mintea înlăuntru: [...]¹⁴⁶.

¹⁴³ Dascălul lui Palama în privința trezviei a fost Theolipt (vezi Filothei, Engomiu, PG 151, 561 A); a cunoscut însă, fără îndoială, și pe alții din cei pomeniți aici; se pare că pe Grigorie Sinaitul, care are și el o astfel de scriere, nu l-a cunoscut. Mai mult, așa cum am arătat în studiul nostru *Un veac de isihasm* (Marcu Evghenicul II, GA, p. 8-9), *Cuvântul Sinaitului* la Schimbarea la Față are certe influențe din Triadele lui Palama.

¹⁴⁴ Literal: dispută verbală.

¹⁴⁵ Psalmii 102, 1.

¹⁴⁶ Autorul se referă aici la o antologie de locuri patristice, care nu s-a păstrat.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE
SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT
AL TREILEA DIN PRIMELE,
DESPRE LUMINĂ ȘI DUMNEZEIASCA
LUMINARE ȘI SFÂNTA EUDEMONIE
ȘI DESĂVÂRȘIREA CEA ÎN HRISTOS

de rugăciunea de a fi fi curățit
Sufletul.

Iar eu caștelul so te pregătești așa:
Orice mi s-ar întâmpla, orice ar aduce
diavolul ca să mă lupte, eu nu voi opune
voința mea, părerea proprie nu voi
avea, și nici în ambiguitate nu voi face.

Să fie străduț, să fie de orice fel
poronca celui ce poroncește, eu o voi
suferi fără ezitare, ca și când mi-ar
veni crucea.

Să mă rădă în viața mea și
de mă rădă războiul? (Sf. Iosif
Iosif, scrie XV)

- O, Duhule Sfinte, să-lăsluiești în noi pu-
tarea, căci bine este nouă să fim împreună
cu Vine. <Silvan At. Iodul desnăd. ... >

LOR CE
IANT
ELE,
ZEIASCA
EMONIE
IRISTOS

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

Ἄρτι, πάτερ, ἀκριβέστερον ἔγνων μὴ μόνον τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων οὐκ ἔχοντας εἶδησιν, μηδὲ τῆς ἀπὸ τοῦ βίου πείρας, ἢ καὶ μόνη βεβαία καὶ ἀνεξέλεγκτος ἀνεπιγνώμονας ὄντας τοὺς κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων γράφοντας, ἀλλὰ καὶ τῶν πατερικῶν λόγων ἀνηκόους παντάπασιν. Εἰκῆ δὴ φυσιοῦμενοι, κατὰ τὸν ἀπόστολον, καὶ ἃ μὴ ἑωράκασιν ἐμβατεύοντες, ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτῶν, εἰς τοσοῦτον ἐξετράπησαν τῆς εὐθείας, ὡς ἐκείνους μὲν συκοφαντεῖν φανερώς, ἑαυτοῖς δὲ μὴδ' ὅπως οὖν συμφωνεῖν· διὸ καὶ περὶ φωτισμοῦ λέγειν ἐπιχειροῦντες ἀπαγορεύουσι μὲν ὡς πλάνην πάντα φωτισμὸν αἰσθήσει ληπτόν, οἱ αὐτοὶ δὲ καὶ πάντα φωτισμὸν θεῖον αἰσθήσει λέγουσι ληπτόν, συμβολικοὺς μὲν φάσκοντες τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ἐν Ἰουδαίοις καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν προφήταις γενομένους, αἰσθητὸν δὲ σαφῶς τὸν ἐν Θαβωρῷ ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει τοῦ Σωτῆρος καὶ τὸν ἐπὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθόδου καὶ ὅσοι κατ' αὐτοῦς. Ὑπὲρ αἰσθησιν δὲ φωτισμὸν τὴν γνῶσιν μόνην λέγουσι, διὸ καὶ ταύτην κρείττω τοῦ φωτὸς καὶ τέλος πάσης ἀποφαίνονται θεωρίας. Ἄ δὲ φασὶ παρὰ τινῶν ἀκοῦσαι, νῦν ὡς ἐν βραχεῖ σοι διηγῆσομαι. Παρακαλῶ δ' ἀνέχεσθαι μου

¹ E vorba de antiisihăști.

² «care»: cercare.

³ Literal: irefutabilă.

⁴ Adică: de cuvintele Părinților.

⁵ Aici «călând» are și înțelesul de a lua în stăpânire, a-și împotriva.

⁶ Adică: orice (fel de) luminare 'prinsă' sau 'receptată' de simțire, aflată sub incidența simțurilor.

⁷ Sau: cu Iudeii și cu prorocii.

ÎNTREBAREA A TREIA

Acum, Părinte, am cunoscut mai îndeaproape că cei ce scriu împotriva celor ce se liniștesc – neavând¹ cunoștința [venită] de la fapte, nici cercarea [venită] din trăire, care² și este singura sigură și de nepârât³ – nu sînt, simplu, necunoscători, ci și cu totul neascultători de cuvintele părintești⁴; 'zadarnic, dar, îngâmfindu-se' – după [cum zice] apostolul – și 'călând în cele ce nu au văzut⁵, după mintea trupului lor', într-atât s-au abătut de la [calea] cea dreaptă, că [și] pe aceia – vădit – îi calomniază și, pe de altă parte, nu conglăsuiesc cătuși de puțin nici cu ei înșiși; fapt pentru care, și despre luminare apucându-se să vorbească, pe de o parte interzic – ca [fiind] rătăcire – toată lumina cea luată prin simțire⁶, dar, pe de alta, tot ei zic și că toată dumnezeiasca luminare este luată prin simțire, 'simbolice' numind [ei] luminările cele făcute în legea de demult, înaintea venirii lui Hristos, în Iudei și în prorocii cei dintre dânșii⁷, și 'simțită'⁸ pe cea [făcută] limpede în Tavor la schimbarea la față a Mântuitorului și pe cea de la pogorârea sfântului Duh și [toate] câte asemenea acestora; pe când, 'luminare mai presus de simțire' spun [că] este singură cunoașterea [a] [adică gnoza], [fapt] pentru care o și declară pe aceasta [a fi] mai superioară luminii și sfârșit [culme, adică] a toată vederea dumnezeiască. Și îți voi povesti acum pe scurt cele pe care [ei] zic că le-au auzit de la unii⁹; și te rog să mă îngădui și să ai în minte [faptul] că, de la nimeni dintre cei ce

⁸ Adică: sensibilă, senzorială.

⁹ Adică: de la unii dascăli ai isihiei.

καὶ διανοεῖσθαι ὡς, παρ' οὐδενὸς ἐγὼ ποτε τοιαῦτ' ἀκούσας τῶν ἡσυχάζοντων, οὐ δύναμαι πείθειν ἑμαυτὸν ὡς ἐκεῖνοι τοιοῦτὸ τι παρὰ τινος ἀκηκόασιν τῶν ἡμετέρων. Λέγουσι δ' ὅμως ὑποκριθῆναι μὲν μαθητιῶντας, ἀλλ' οὐκ εὐμαθεῖς, διὸ γραφῆ διδόναι τὰ παρὰ τῶν διδασκάλων πρὸς αὐτοὺς λεγόμενα λιπαρῆσαι τε καὶ πείσαι. Γράφουσιν τοίνυν φάναι τοὺς διδάσκοντας αὐτοὺς πάσης μὲν Γραφῆς ἱεράς ὡς πονηρᾶς ἀφείσθαι, προσανέχειν δὲ μόνῃ τῇ εὐχῇ, δι' ἧς ἀπελαύνεσθαι μὲν τὰ πονηρὰ πνεύματα, συνουσιωμένα ὄντα τοῖς ἀνθρώποις, ἐκπυροῦσθαι δὲ τοὺς αὐτοὺς αἰσθητῶς καὶ σκιρτᾶν καὶ ἡδεσθαι, μηδὲν ἀλλοιουμένης τῆς ψυχῆς, βλέπειν δὲ φῶτα τοῦτους αἰσθητὰ σημεῖον δ' ἡγεῖσθαι τῶν μὲν θείων τὴν ἐπικεχρωσμένην λευκότητα, τῶν δὲ πονηρῶν τὸ οἶον πυρῶδες καὶ ξανθόν. Τοὺς μὲν οὖν διδάσκοντας αὐτοὺς φάναι ταῦτα γράφουσιν, αὐτοὶ δὲ δαιμονιώδη τοῦτ' εἶναι πάντα ἀποφαίνονται· κἂν τις ἐπὶ τινος τῶν εἰρημένων ἀντιλέγη τούτοις, σημεῖον μὲ τοῦτο τίθενται τῆς ἐμπαθείας, τὴν δ' αὖθις δεῖγμα τίθενται τῆς πλάνης· καὶ διὰ πολλῶν ἂν τις ἐπισκέψαιτο περιπίπτονας οἷς κατηγοροῦσι καὶ μάλιστα τὸ πολυέλικτον καὶ δολερὸν τοῦ ὀφείως ἐν τοῖς ἑαυτῶν μιμουμένους γράμμασι, πολλὰς τε στροφὰς στρεφομένους καὶ πολλὰς ἐξελίπτοντας πλοκάς καὶ ἄλλοτε ἄλλως καὶ ἐναντίως τὰ σφῶν αὐτῶν ἐξηγουμένους. Τὸ γὰρ ἔδραϊον καὶ ἀπλοῦν οὐκ ἔχοντες τῆς ἀληθείας εὐεπίτρεπτοὶ εἰσιν εἰς τάναντία, καὶ τῷ ἐλέγχῳ τοῦ οἰκείου συνειδότος αἰσχυρόμενοι κρύπτειν ἑαυτοὺς ὡς καὶ ὁ Ἀδάμ ἐπιχειροῦσι τῷ ποικίλῳ καὶ γραφοειδεῖ καὶ ἀμφιόρεπει πρὸς διάφορα νοήματα τῶν λόγων. Σὲ δ' ὅπως ἡμεῖς ἔχομεν δόξης περὶ τῶν ὑπ' ἐκείνων εἰρημένων ἀξιῶ, πάτερ, σαφηνίσαι.

se liniștesc nemaiauzind eu vreodată unele ca acestea, îmi este cu neputință să mă conving [pe mine însumi] că aceia au auzit una ca aceasta de la vreunii dintre ai noștri. Dar ei zic că, prefăcându-se a fi ucenici, dar neîndemnatnici la învățat, le-au cerut¹⁰ – și i-au înduplecat – a așterne în scris spusele către ei ale dascălilor; Scriu, așadar, că dascălii le-au zis să lase toată scriptura sfântă – ca [fiind] rea – și să țină doar de rugăciune, prin care se alungă, pe de o parte, durerile cele rele – con-în-ființate fiind [acestea] oamenilor¹¹ – iar ei înșiși, pe de alta, se înfoacă în chip simțit și saltă și se îndulcesc, întru nimic vătămându-li-se sufletul, și văd [și] lumini simțite¹², semn al celor dumnezeiești socotind răspândirea înafară a albului, iar al celor rele răspândirea galbenului ca de foc. Scriu [ei¹³], așadar, că acestea le-au spus cei ce îi învățau; dar, în ceea ce îi privește, ei declară că toate acestea sînt [lucruri] diavolești; iar dacă cineva li se împotrivesc în privința vreunuia din [lucrurile] cele spuse [de ei], [aceștia] socotesc că acesta este semn al împătimirii, [împătimire] pe care o socotesc dovadă a rătăcirii; și în multe chipuri – de ar sta cineva să cerceteze – cad [ei înșiși] în cele pe care le condamnă și, mai mult, întortocherea și vicleșugul [unduirii] șarpelui imitându-le în scrierile lor, multe întorsături fac, și împletituri, și uneori altminteri și [chiar] potrivit [lor] le tâlcuiesc pe cele de ei înșiși zise; că neavând întemeierea și simplitatea [proprie] adevărului, sînt schimbători, trecând lesne la [opiniile] cele potrivnice, și, rușinați de musturarea conștiinței lor, încearcă – precum Adam – a se ascunde, sub felurimea și întortocherea și ambivalența cuvintelor. Te rog, deci, Părinte, să [mă] lămurești ce socotim noi în privința celor spuse de aceia.

¹⁰ Adică: dascălilor.

¹¹ Adică: unite fiind [ele] cu ființa oamenilor.

¹² Adică: sensibile, sub incidența simțurilor trupești.

¹³ Adică: antiisihăștii.

1, 3
 ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
 ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
 ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ
 ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΦΩΤΙΣΜΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ
 ΙΕΡΑΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ
 ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

[1] Οὐκ ἄρα μόνον ταῖς ἀρεταῖς αἱ κακίαι παραπεπή-
 γασιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐσεβέσι λόγοις ἐπὶ τοσοῦτον οἱ δυσ-
 σεβεῖς ἐν γειτόνων εἶναι δοκοῦσιν, ὡς διὰ μικρᾶς πάνυ
 προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως μεταβάλλειν εἰς ἀλλήλους ῥαδί-
 ως καὶ πρὸς πᾶν τὸ ὑναντίον μεταχωρεῖν τὴν τῶν ῥημάτων
 διάνοιαν· ἐντεῦθεν ψευδοδοξία σχεδὸν πᾶσα προσωπειὸν
 φέρει τῆς ἀληθείας τοῖς μὴ τὴν μικρὰν ἔλλειψιν ἢ προσ-
 θήκην συνορᾶν δυναμένοις. Τέχνη δὲ καὶ τοῦτο δεινὴ τοῦ
 πρὸς ἀπάτην εὐμηχάνου πονηροῦ δαίμονος. Μὴ μακρὰν
 γὰρ ἀποστήσας τὸ ψεῦδος τῆς ἀληθείας διπλὴν συνεσκε-
 ἄσατο τὴν ἀπάτην· τῇ γὰρ βραχύτητι τῆς διαφορᾶς τοὺς
 πολλοὺς λανθανούσης, ἢ τὸ ψεῦδος ἡγήσεται τις ἀλήθειαν
 ἢ καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς παραπλησίαν τῷ ψεύδει, ψεῦδος·
 ἑκατέρωθεν δὲ πάντως ἐκπεσεῖται τῆς ἀληθείας. Ταύτην
 μνηθέντας τὴν τέχνην οἱ τὰ Ἀρείου πρесеβύοντες, τὴν

¹⁴ Am preferat să redăm prin *eudemonia* cuvântul elin *εὐδαιμονία*, care înseamnă literal *fericire, prosperitate*, pentru a păstra măcar întrucâtva jocul de cuvinte prin care Palama opune adevărata fericire roadelor în-suflării demonice.

1, 3
 AL ACELUIAȘI,
 CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE
 SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT
 AL TREILEA DIN PRIMELE,
 DESPRE LUMINĂ ȘI DUMNEZEIASCA
 LUMINARE ȘI SFÂNTA EUEMONIE¹⁴
 ȘI DESĂVÂRȘIREA CEA ÎN HRISTOS

RĂSPUNSUL AL TREILEA

[1] Așadar nu doar [că] răutățile se proțâpesc¹⁵ [pe] lân-
 gă virtuți, ci [și] cei rău-cinstitori caută a fi cât mai aproa-
 pe de cuvintele bine-cinstitoare, încât, printr-o foarte mică
 adăugire ori omisiune, să poată lesne preschimba înțelesul
 spuselor dintr-unul într-altul, ba [chiar] să-l aducă la ceea
 ce este cu totul pe dos; astfel, mai toată minciunoasa soco-
 tință poartă masca adevărului [în fața] celor ce nu sînt în
 stare a vedea mica lipsă ori adăugire; iar lucrul acesta este
 tot meșteșug al vicelanului diavol, celui lesne născocitor
 de chipuri de înșelare; că nedepărtând mult minciuna de
 adevăr, îndoită înșelare a ticluit: că deosebirea – din pricina
 micimii [ei] – scăpându-le celor mulți, sau minciuna să o
 socotească cineva adevăr, sau chiar adevărul – ca pe unul
 aproape de minciună – minciună; și în amândouă chipurile
 să cadă, negreșit, de la adevăr. Meșteșugul acesta învățân-
 du-se [de la diavol] cei ce țineau cele ale lui Arie, puneau

¹⁵ Literal: 'se așează' (chiar și în înțelesul de la reflexiv).

ἐν Νίκη τῇ πόλει πίστιν ἀντὶ τῆς ἐν Νικαία προὔβαλλοντο, τὸν ὀρθοτομοῦντα τῆς ἀληθείας λυμαινόμενοι λόγον. Ταύτη κεχρημένος αὐτὸς Ἄρειος τῇ ἀπάτῃ, μικροῦ κοινωνοῦς ἂν ἔσχε καὶ συλλειτουργοὺς τοὺς αὐτὸν ἐπ' ἐκκλησίας ἀποκηρύξαντας, εἰ μὴ, τὸν δόλιον φωρᾶσαι μὲν δυνηθεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐξελέγξαι σαφῶς ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, Θεῶ δι' εὐχῆς προσέδραμε καὶ δι' αὐτῆς μυσαρῶ θανάτῳ δικαίως τὸν μυσαρὸν ἐκείνον καὶ φερωνύμως μεμνηνὸτα παρέπεμψε.

[2] Ταύτη καὶ νῦν, ἀδελφέ, χρῆσθαι διὰ πάντων μοι δοκοῦσιν οἱ λέγοντες ἃ διήγησαι. Ἀφείσθαι μὲν γὰρ τοὺς ἀρχομένους ἡσυχάζειν μακρᾶς ἀναγνώσεως καὶ προσανέχειν τῇ μονολογίστῳ προσευχῇ, μέχρις ἂν ἔξιν τινὰ σχοίεν τοῦ ταύτης ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι κατὰ διάνοιαν, κἂν ἄλλο τι τὸ σῶμα πράττῃ, ὃ τε ἅγιος Διάδοχος καὶ Φιλήμων ὁ μέγας καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Νεῖλος καὶ ὁ τῆς Κλίμακος Ἰωάννης καὶ πολλοὶ τῶν ζώντων εισηγοῦνται πατέρων, ἀλλ' οὐχ ὡς ἀνονήτου καὶ πονηρᾶς προστιθέντες δ' οὗτοι τὸ «πονηρᾶς», πονηρᾶς ἐποίησαν τὰς ἀγαθὰς εισηγήσεις. Καὶ τῶν πονηρῶν δὲ πνευμάτων καὶ παθημάτων εἶναι τὴν προσευχὴν ἐλάτειραν τοὺς ἁγίους πάντας σχεδὸν ἔργῳ τε καὶ λόγῳ δείξαντας γινώσκομεν, καὶ πᾶς τις εὐφρονῶν οὕτω καὶ δοξάζει καὶ διδάσκει· συνουσιωμένα δὲ ταῦθ' ἡμῖν οὐδεὶς· τοῦτο δὲ προσθέντες οὐς

¹⁶ «credința din Nice»: mărturisirea de credință formulată la Nice. În 359 reprezentanții ai conciliului de la Seleucia i-au obligat – la presiunea împăratului – pe reprezentanții conciliului de la Arimin să semneze un simbol arian de credință în cetatea Nice, cu scopul clar de a înlocui insidios simbolul de la Niceea cu cel de la Nice.

¹⁷ *II Timotei* 2, 15. Înțelesul propriu-zis al verbului grecesc (ὀρθοτομέω) este faptul de a tăia (a croi drum) drept; în cazul de față traducerea literală ar fi: *cuvântul ce taie drept* (drumul spre locul unde se află) *adevărul*.

¹⁸ Adică: coliturghisitori.

¹⁹ Este vorba despre arhiepiscopul Constantinopolei, Alexandru (Socrate, *Istoria Bisericească* 1, 38, stephanus.tlg.uci.edu); moartea scornitorului ereziei s-a pus și pe seama rugăciunilor lui Hesiod al Corintului.

²⁰ Dat fiind, probabil, contextul politic.

²¹ Adică: prin rugăciune.

de față credința din cetatea Nicei¹⁶ în locul celei din Niceea, spre a prăpădi cuvântul cel ce drept-învață¹⁷ adevărul. De înșelarea aceasta slujindu-se și Arie însuși, cât pe ce să și-i facă părtași și împreună-slujitori¹⁸ pe [înșiși] cei ce îl alungaseră din Biserică, dacă marele Alexandru¹⁹ – pricepându-i viclesugul, dar neputându-i-l da limpede în vileag²⁰ – nu ar fi alergat prin rugăciune la Dumnezeu și, prin aceasta²¹, nu l-ar fi dat, pe drept, la moarte spurcată pe acel spurcat și turbat după cum îi și era numele²².

[2] De [înșelarea] aceasta și acum, frate, îmi pare că se slujesc întru toate cei ce zic lucrurile pe care le povestești. Că [la faptul de] a lăsa – cei ce au început a se liniști – citirea îndelungă și să ia seama [doar] la rugăciunea cea dintr-un cuvânt²³, până când vor dobândi întrucâtva deprinderea de a o avea pe aceasta neîncetat în cuget, chiar și altceva făcând [cu] trupul, îndeamnă [și] sfântul Diadoh și Filimon cel mare și Nil cel mult [deprins] în cele dumnezeiești și Ioan al Scării și mulți părinți din cei ce trăiesc [astăzi], dar nu ca [fiind citirea aceea] nefolositoare și rea; adăugându-l, deci, aceștia pe 'rea', [în] rele au [pre]făcut bunele îndemnuri. Iar faptul de a fi rugăciunea alungătoare a relelor duhuri și patimi știm că aproape toți părinții l-au arătat cu cuvântul și cu lucrul; și oricine – [din cei] bine cugetând – așa și socotește și învață [pe ceilalți]; dar nimeni [nu le-a arătat] pe acestea [a fi] 'con-în-ființate' nouă; aceasta, deci, adăugând-o de la ei înșiși cei de care zici, [în] lucru de lepădat au [pre]făcut lucrul [cel] de dorit²⁴. Iar [faptul de] a sălta inima, ca oarecum sărind

²² Adjectivul ἄρειος înseamnă cuvenit sau închinat lui Ares, zeului războiului și al vrajbei.

²³ 'Rugăciunea dintr-un cuvânt' este 'Doamne Iisuse' (cu sau fără 'miluiește-mă'), pe care isihăștii o rosteau rugându-se neîncetat, practicată încă din vechime. Vezi trimiterea la Diadoh al Foticeii din nota de mai jos; vezi, de asemenea, Ioan Scărarul, *Scara, treptele* 9, 15, 28 (PG 88, 841; 900; 1132); Isihie, *Despre trezvie* 62, *Filocalia românească* IV, Sibiu 1948, p. 57.

²⁴ Adică: rostirea rugăciunii.

φής παρ' ἑαυτῶν, φευκτὸν ἐποίησαν τὸ διωκτὸν. Σκιρτᾶν δὲ τὴν καρδίαν οἰονεὶ πηδῶσαν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος, καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος σημεῖον τοῦτο τίθεται τῆς χάριτος· ἐξέρχουσαί τε ἀπὸ τῆς εὐχῆς οἰονεὶ πεπυρωμένον, ὅταν ἀνεπιθολότῳ νῶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐντευξιν ποιήσεται τις, ἢ τε πείρα καὶ ὁ τῆς Κλίμακος σαφῶς διδάσκει, τούτου τε χωρὶς καὶ τῆς κατὰ τὴν εὐχὴν ἐπιδημίας τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης τῆ ψυχῆ πραότητος, σωματικὴν ἢ καὶ ἰουδαϊκὴν τὴν προσευχὴν ἡγείται· ἡδονῆς τε ἔμφασιν ἐγγίνεσθαι τῷ τῶν εὐχομένων στόματι οὐκ ἀπὸ τῆς προσευχῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν συνέσει ψαλμωδίας, πολλοὶ τε ἄλλοι καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δείκνυσι σαφῶς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα τὴν τῆς λογικῆς ψυχῆς βελτίωσιν ἔχουσιν ἀρχῆν. Τοῦτο δὲ νῦν οἱ συκοφάνται τῶν ἀγίων οὐς λέγεις ἀφελόντες, τὰ ἀξίειπαινα μεμπτέα πεποιήκεσαν καὶ τοῦ ἱεροῦ καὶ θείου φωτισμοῦ τᾶλλα μὲν περικόψαντες ὅσα περ ἀσφαλῆ τεκμήρια, μικρὸν δὲ τι καὶ τοῦτο τὸ χωροῦν τὰς διαβολὰς αὐτῶν προσθέντες, δαιμονιώδεις φεῦ τὸ θεῖον ἡγεῖσθαι πείθειν ἐπιχειροῦσι τοὺς ἀπείρους. Τὸ δὲ τὸ μείζον ὅτι τὸν μὲν ὑπὸ ζόφον αἰώνιον τετηρημένον φωτίζειν πείθονται, εἰ καὶ ἀπατηλῶς, τὸν δ' ὑπερφαῆ καὶ ἀρχίφωτον καὶ πᾶσαν λογικὴν φύσιν ἐπιτηδεῖως πρὸς κατάλληλον φωτοληψίαν ἔχουσαν ἐμπιπλῶντα νοεροῦ φωτὸς Θεὸν φωτίζειν νοητῶς οὐκ οἴονται.

[3] Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν γνῶσιν ἦν φής φωτισμὸν μόνον λέγειν νοητὸν αὐτοῦς, διὰ τοῦτ' οἶομαι φῶς αὐτὴν καλεῖσθαι, διότι τῷ φωτὶ ἐκείνῳ χορηγεῖται, καθὰ καὶ ὁ μέγας λέγει Παῦλος:

^{24a} PG 31, 909BC.

^{24b} PG 26, 896C.

²⁵ Adică: o predă.

²⁶ Psalmii 46, 8. Semnalăm incoerența din actuala traducere ortodoxă oficială românească, care în versetul de față pe *συνετῶς* îl traduce prin *cu înțelegere*, deși doi psalmi mai jos (Psalmii 48, 4) pe *σύνεσις* îl redă prin *pricepere* («gura mea va grăi înțelepciune și cugetul inimii mele pricepere»).

²⁷ *Cuvântul* 8, 5, *Despre discernământ*, Isaac Sirul, *Τα σωζόμενα ασκητικά*, Atena 1871, p. 49.

de înrâurirea dragostei binelui, l-a zis și marele Vasile^{24a}; iar marele Athanasie acest semn îl pune [cercării] harului^{24b}: [faptul de] a ieși cineva de la rugăciune ca înfocat, când cu minte netulbure își va face cineva vorbirea cu Dumnezeu, cercare pe care și [Ioan] al *Scării* o învață²⁵ limpede, iar rugăciunea [făcută] fără faptul acesta și fără venirea luminii la vremea rugăciunii și [fără] blândețea ce se naște în suflet de la [lumina] aceasta, trupească și iudaicească o socotește [a fi]. Iar a se ivi dulceață în gura celor ce se roagă – nu doar de la rugăciune, dar și de la psalmodia cea cu pricepere²⁶ – mulți alții și sfântul Isaac o arată limpede²⁷. Dar toate acestea²⁸ au ca pricină [faptul de a urmări] îmbunătățirea sufletului cuvântător. Aceasta, deci, lăsându-o deoparte defăimătorii – de care zici – ai sfinților, pe cele vrednice de laudă le-au făcut [lucruri] de osândit; și tăind, pe de o parte, celelalte dovezi neclătinate despre sfânta și dumnezeiasca lumina și, pe de alta, adăugând ceva mic, dar încăpător al pârelor lor, drăcească – vai! – a socoti dumnezeiasca lumină se apucă a-i convinge pe cei necerțați. Și culmea e că sînt încredințați că cel ținut sub întuneric veșnic luminează, deși [în chip] înșelător, dar pe Dumnezeu – Cel mai presus de lumină și începătorul luminii și Care umple de lumină înțelegătoare toată firea cuvântătoare cea în stare, potrivit ei, a lua lumină – [pe Acesta] nu și-L închipuie [în stare] a lumina în chip înțelegător.

[3] Iar eu socotesc că și *cunoașterea* pe care spui că aceia – singură pe ea – o numesc *luminare înțeleasă* [sau *iluminare inteligibilă*], pentru aceasta o denumesc *lumină*: pentru că [nu altcum decât] prin lumina aceasta se dă [ea oamenilor]; după cum zice și marele Pavel: «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină, Care a strălucit

²⁸ Toate cele spuse de părinți începătorilor (lăsarea deoparte – deocamdată – a lecturilor biblice etc.).

«ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ». Συνωδὰ δὲ τούτῳ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, «ἢ τοῦ νοητοῦ», φησί, «φωτὸς παρουσία ἐνωτικὴ τῶν φωτιζομένων ἐστὶν εἰς μίαν καὶ ἀληθῆ συνάγουσα γνῶσιν». Οὐρᾶς τὸ τῆς γνώσεως φῶς ὑπὸ τῆς παρουσίας τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος χορηγούμενον καὶ τῆς διαιρετικῆς ἀγνοίας ἀπαλλάττον; Οὗτος μὲν οὖν νοητὸν αὐτὸ προεῖπεν, ὁ δὲ μέγας Μακάριος, ἐντρέπων ἀριδῆλως τοὺς γνῶσιν οἰομένους τὸ τῆς χάριτος φῶς, νοερὸν προσηγόρευσε αὐτό· «εἰση» γάρ, φησὶν «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τὸ ἐλλαμφθὲν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερὸν φῶς, εἴτε τοῦ Θεοῦ, εἴτε τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν». Ἀλλαχοῦ δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωϋσέως δόξαν ἀθανασίαν προσειπὼν, εἰ καὶ τῷ θνητῷ περιήστραψε προσώπῳ τότε, καὶ δεικνύς ὅπως ταῖς ψυχαῖς ἀρτίως ἐμφανίζεται τῶν ἐν ἀληθείᾳ τὸν Θεὸν ἠγαπηκότων, «ὡς οἱ τῆς αἰσθητῆς», φησὶν, «ὄψεως ὀφθαλμοὶ ὀρῶσι τὸν αἰσθητὸν ἥλιον οὕτως ἐκεῖνοι διὰ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν τὸ νοερὸν ὀρῶσι φῶς, ὁ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναστάσεως προκύψαν καὶ ἐπιχυθὲν τοῖς σώμασιν ὠραϊσμένα καὶ ταῦτα δείξει τῷ αἰνίῳ φωτί». Τὸ γοῦν φῶς τῆς γνώσεως νοερὸν οὐδέποτ' ἂν τις φαίη, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο καὶ ὡς νοερὸν ἐστὶν ὅτε ἐνεργεῖ καὶ ὡς νοητὸν διὰ νοεράς αἰσθήσεως ὑπὸ τοῦ νοῦ ὀράται καὶ ταῖς λογικαῖς ἐγγινόμενον ψυχαῖς τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀπαλλάττει ταύτας, εἰς μονοειδῆ γνῶσιν ἀπὸ τῶν πολλῶν

²⁹ II Corinteni 4, 6.

³⁰ În sensul că fiecare dintre aceștia se unifică, devine un *unu* coerent (se ad-*ună*, așa zicând), lepădând împărțirea lor lăuntrică.

³¹ Despre numirile dumnezeiești IV 6, PG 3, 701 B; pasajul întreg este: «precum necunoașterea este împărțitoare [sau scindătoare] a celor rătăciți, așa venirea luminii înțelese este adunătoare și întrunitoare [sau unificatoare] a celor ce se luminează și desăvârșitoare și, încă, întorcătoare spre *ceea ce este cu adevărat*, întorcând[u-i] de la multele socotințe și felurile vederi sau – mai propriu zis – închipuiri adunându-le într-o [singură] cunoaștere – adevărată și curată și uniformă – și umplând[u-i] de lumina cea una și întrunitoare».

în inimile noastre, spre luminarea cunoașterii slavei lui Dumnezeu»²⁹; în conglăsuire cu acesta și marele Dionisie zice [că] «venirea luminii înțelese este întrunitoare [sau unificatoare] a celor ce se luminează³⁰, adunând într-o una și adevărată cunoaștere»³¹; vezi că lumina cunoașterii este dată de venirea luminii harului și [că] izbăvește de necunoașterea împărțitoare?; acesta, așadar, o numește *înțeleasă*, iar marele Macarie – rușinându-i limpede pe cei ce lumina harului o socotesc cunoaștere – *înțelegătoare* o numește pe aceasta; că zice: «din [înseși] cele lucrate [sau din lucrături] vei ști de lumina înțelegătoare ce ți-a strălucit în suflet este a lui Dumnezeu ori a satanei»³²; iar altundeva, *nemurire* numind slava cea de pe fața lui Moisi – deși de pe față muritoare a strălucit atunci – și arătând cum se arată acum sufletelor ce întru adevăr L-au iubit pe Dumnezeu, zice «precum ochii vederii simțite³³ văd soarele simțit, așa văd aceia – prin ochii sufletului – lumina înțelegătoare, [lumină] care, la vremea învierii [obștești], ieșind la iveală și vărsându-se asupra trupurilor, și pe acestea le va arăta înfrumusețate cu lumina cea veșnică»³⁴. Așadar, lumina cunoașterii nimeni nu ar numi-o vreodată *înțelegătoare*, pe când lumina aceea și ca *înțelegătoare* lucrează uneori, și ca *înțeleasă* se vede de către minte prin simțirea înțelegătoare, și în sufletele cuvântătoare venind, le izbăvește pe acestea de necunoașterea cea după dispoziție, la cunoaștere uniformă – de la multele socotințe – întorcându-le [pe acestea]; fapt pentru care și cântărețul acela al Numirilor dumnezeiești, purcezând a lăuda cea cu-numele-luminii denumire [sau denumirea fotonimică³⁵] a binelui, «trebuie spus» zice «că

³² Despre răbdare 13, PG 34, 876 D.

³³ Adică ai vederii trușești, sensibile.

³⁴ Vezi Omilii 1, 2, PG 34, 452; 34, 1, PG 34 744 CD.

³⁵ «denumirea fotonimică a binelui»: denumirea de *lumină* pusă binelui, denumirea binelui cu numele de *lumină*, numirea rezultată prin faptul de a i se pune binelui numele de *lumină*.

ἐπιστρέφον δοξασμάτων. Διὸ καὶ ὁ τῶν θείων ὀνομάτων ὑμνωδὸς ἐκεῖνος, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φωτωνυμικὴν ἐπωνυμίαν ἐπιβαλλόμενος ὑμνεῖν, ῥητέον, φησὶν, ὅτι «φῶς νοητὸν ὁ ἀγαθὸς λέγεται διὰ τὸ πάντα μὲν ὑπερουράνιον νοῦν ἐμπιπλάναι νοητοῦ φωτός, πᾶσαν δὲ ἀγνοίαν καὶ πλάνην ἐλαύνειν ἐκ πασῶν αἰς ἂν ἐγγένηται ψυχαῖς». Οὐκοῦν ἄλλο μὲν ἢ γνῶσις, ἢ καὶ τῆς ἀγνοίας ἀπελαυνομένης ἐπιγινόμενη, ἄλλο δὲ τὸ νοητὸν φῶς, ὃ παρεκτικόν ἐστιν αὐτῆς. Διὸ καὶ τὸ μὲν νοητὸν φῶς τῷ ὑπερουρανίῳ νῶ ἐμφανῶς ἐγγίνεται τουτέστι τῷ ὑπεραναβάντι ἑαυτὸν. Πῶς δ' ἂν κληθεῖν γνῶσις, εἰ μὴ μεταφορικῶς, τὸ ὑπερουράνιον καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐκεῖνο φῶς; Ἡ δὲ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀποκάθαρσις, ἣν ἀγνοίαν καὶ πλάνην ὠνόμασεν ὁ μέγας οὗτος, ἐπὶ μόνῃς τῆς λογικῆς ψυχῆς τελειῖσθαι πέφυκεν.

[4] Ὑπεραναβαίνει δὲ ἑαυτὸν οὐκ ἀγγέλων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀγγελοειδῆς δι' ἀπαθείας γεγινώς· οὐκοῦν καὶ τοῦ φωτός ἐκεῖνου τεύξεται καὶ θεοφανείας ὑπερφυοῦς ἀξιωθήσεται, τὴν μὲν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν οὐχ ὀρώων, Θεὸν δὲ ὀρώων διὰ θεοπρεποῦς ἐκφαντορίας ἀναλόγου ἑαυτῷ· κατὰ ἀπόφασιν μὲν, οὐ (ὀρᾶ γὰρ τι) κρεῖττον δ' ἢ κατὰ ἀπόφασιν, τοῦ Θεοῦ μὴ μόνον ὑπὲρ γνῶσιν ἀλλὰ καὶ ὑπεραγνώστου ὄντος καὶ ὡς ἀληθῶς κρύφιον καὶ τὴν ἐκφανσιν ἔχοντος, τὸ θειότατον καὶ πάντων καινότατον, ἐπεὶ καὶ αἱ θεοειδεῖς ὄψεις, κἂν συμβολικαὶ ὦσιν,

³⁶ Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* IV 5, PG 3, 700 D.

³⁷ «una este... și alta»: altceva este... și altceva...

³⁸ «în singur sufletul cuvântător»: în mod 'imanent', sufletul rămânând în hotarele proprii firii, adică fără a mai ieși mai presus de sine însuși – ca în cazul anterior, al împărtășirii sufletului de lumina nezidită.

³⁹ Adică: îngerească.

⁴⁰ Literal: prin arătarea cea cuvenită lui Dumnezeu sau – în limbaj liturgic – cea cu 'dumnezeiască-cuviință'.

⁴¹ Adică: pe potriva minții, 'adaptată' măsurii minții.

⁴² Adică: rămânând ascuns în însăși arătarea Lui.

⁴³ Literal: vederile – adică vedeniile – cele în-chip-dumnezeiesc; cele ce se văd în vedenii.

Cel bun se numește *lumină înțeleasă* pentru faptul că, pe de o parte, toată mintea cea mai presus de cer o umple de lumină înțeleasă și, pe de alta, alungă toată necunoașterea și rătăcirea din sufletele în care vine»³⁶; una este, așadar, cunoașterea – cea ivită și odată cu alungarea necunoașterii – și alta lumina înțeleasă³⁷, care este dătătoarea [cunoașterii] acesteia; fapt pentru care lumina înțeleasă vine – vădit – [doar] în mintea cea mai presus de cer, adică în [mintea] cea ridicată mai presus de sine însăși (și, deci, cum s-ar chema *cunoaștere* – dacă nu metaforic – lumina aceea cea mai presus de cer și de minte?), pe când curățirea de necunoașterea cea după dispoziție – pe care marele [Dionisie] acesta a numit-o *necunoaștere și rătăcire* – [aceasta] este dat a se săvârși în singur sufletul cuvântător³⁸.

[4] Iar mai presus de sine însăși se ridică nu doar [mintea] îngerilor, dar și mintea omenească, în-chip-îngerească³⁹ – prin [ajungerea la] nepătimire – făcându-se; așadar și de lumina aceea se va împărtăși și se va învrednici și de dumnezeiasca-arătare cea mai presus de fire, nu ființa lui Dumnezeu văzându-o, ci văzând pe Dumnezeu prin dumnezeiască arătarea [Lui⁴⁰ cea] pe potriva ei⁴¹; așadar nu prin apofază – arătarea [Lui⁴⁰ cea] pe potriva ei⁴¹; așadar nu prin apofază – pentru că *vede* ceva – ci mai presus de [urcușul] prin apofază, Dumnezeu nefiind doar mai presus de cunoaștere, ci și mai presus de necunoaștere și ascunsă cu adevărat având și [însăși] arătarea [Lui]⁴² – preadumnezeiesc [lucru] și [la auzire] mai nou decât toate; că și dumnezeieștile vederi⁴³ – și simbolice să fie [ele] – [nu altcum decât] în înțeles de depășire au [atribuită] însușirea *necunoscutului*; pentru că printr-altă rânduială – neținătoare nici de firea dumnezeiască, nici de cea omenească – se arată [acestea oamenilor] și, cum s-ar zice, 'pe potriva noastră mai presus de noi', astfel că nici nu există nume arătător propriu-zis al acestora⁴⁴; iar lucrul acesta l-a arătat cel ce i-a spus lui Manoé – celui ce întrebese

⁴⁴ «al acestora»: al 'vederilor', al celor ce se văd în răstimpul vedeniei.

ὑπεροχικῶς ἔχουσι τὸ ἄγνωστον· ἐτέρῳ γὰρ παρὰ τὴν φύσιν τὴν τε θείαν καὶ ἀνθρωπίνην θεσμῶ διαφαίνονται καὶ, ὡς εἰπεῖν, καθ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμᾶς, ὡς μηδὲ ὄνομα δηλωτικὸν αὐτῶν κυρίως εἶναι. Καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ τῷ Μανωέ πυθόμενῳ τί τὸ ὄνομά σου; Φάμενος ὅτι καὶ αὐτὸ θαυμαστόν, ὡς καὶ τῆς ὀράσεως οὐχ ἦττον οὔσης θαυμαστῆς καὶ πρὸς τῷ ἀλήπτῳ καὶ τὸ ἀνώνυμον ἐχούσης. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἡ ὄρασις κρείττον ἢ κατὰ ἀπόφασιν, ἀλλ' ὁ ἐρμηνεύς ἐκείνης λόγος ἀποδῆι τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου, παραδειγματικῶς ἢ κατὰ ἀναλογίαν προαγόμενος, διὸ καὶ τὸ ὡς, ὁμοιωματικῆν φέρον σημασίαν, συνηρμένον ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἔχει τοῖς ὀνόμασιν, ὡς ἀρρήτου καὶ ὑπερωνύμου τῆς ὀράσεως οὔσης.

[5] Ὅταν δ' ἐν ἑαυτοῖς οἱ ἱεροὶ ἄνδρες τὸ θεοπρεπὲς ἐκεῖνο θεωρῶσι φῶς, ὀρῶσι δ' ἠνίκα τύχωσι τῆς θεουργοῦ κοινωνίας τοῦ πνεύματος κατὰ τὴν ἀπόρρητον τῶν τελεσιουργῶν ἐλλάμψεων ἐπιφοίτησιν, τὸ τῆς θεώσεως αὐτῶν ὀρῶσιν ἐνδυμα, τοῦ νοῦ δοξαζομένου καὶ τῆς ὑπερκάλου πληρουμένου ἀγλαΐας ὑπὸ τῆς τοῦ λόγου χάριτος, καθάπερ ὑπὸ τῆς τοῦ λόγου θεότητος θεοπρεπεῖ φωτὶ τὸ συνημμένον ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐδοξάσθη σῶμα. Τὴν γὰρ δόξαν ἦν ὁ Πατὴρ ἔδωκεν αὐτῷ δέδωκεν αὐτὸς τοῖς ὑπηκόοις, κατὰ τὸν ἐν εὐαγγελίοις λόγον, καὶ ἠθέλησεν ἵνα ὧσιν οὗτοι μετ' αὐτοῦ καὶ θεωρῶσι τὴν δόξαν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ πῶς ἂν γίγνοιτο σωματικῶς, μηκέτι σωματικῶς αὐτοῦ παρόντος μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν; Τελεῖται τοίνυν κατὰ πᾶσαν

⁴⁵ Adică: de 'neprins' – sau de 'nereceptat' – prin simțurile proprii firii omenești.

⁴⁶ Literal: vedenia.

⁴⁷ Aici «cuvântul tâlcuitor al acesteia» înseamnă îndeosebi cuvântul care o formulează, o numește sau o întrupează în planul lexical, nu cel care o explică; este acel cuvânt care este expresie lexicală a acelei vedenii.

⁴⁸ Sau: mai cu lipsuri.

⁴⁹ Sau: paradigmatic și prin analogie.

⁵⁰ Literal [vezi și nota 40]: 'acea cuvenită-lui-Dumnezeu lumină' sau – în limbaj liturgic – 'acea lumină cu dumnezeiască-cuviință'.

⁵¹ Literal: când li se întâmplă părtășia Duhului.

'care ți-e numele?' – cum că 'și acesta este minunat', că – adică – nici vedenia nu era în mai puțină măsură minunată și avea – pe lângă [înșușirea de a fi] de neluat⁴⁵ – și [pe cea de a fi] de nenumit. Dar, deși vederea⁴⁶ e mai presus de [urcușul] prin apofază, [totuși] cuvântul tâlcuitor al acesteia⁴⁷ e mai prejos⁴⁸ de urcușul prin apofază, pentru că povățuiește prin pilde și asemănare⁴⁹, fapt pentru care îl și are pe 'ca [sau precum]' – care arată purtătorul înțelesului asemănării – adăugat la cele mai multe dintre cuvinte, ca negrăită și mai-presus-de-nume fiind – adică – vederea.

[5] Iar când sfinții bărbați văd în ei înșiși acea dumnezeiască lumină⁵⁰ – și [de văzut] o văd atunci când au parte de împărtășirea Duhului⁵¹, în vremea negrăitei veniri a luminărilor [de]săvârșitoare – își văd haina îndumnezeirii⁵², mintea [de]săvârșitoare – își văd haina îndumnezeirii⁵², mintea [de]săvârșitoare – de către harul Cuvântului – și umplându-li-slăvindu-li-se – de către harul Cuvântului – și umplându-li-se de o bucurie mai presus de bunătate, precum s-a slăvit în se de o bucurie mai presus de bunătate, precum s-a slăvit în munte – de către dumnezeirea Cuvântului – trupul cel unit cu dumnezeiasca lumină⁵³; pentru că slava pe care I-a dat-o Tatăl El a dat-o celor ce ascultă – după cuvântul Evangheliei⁵⁴ – și a voit ca aceștia să fie împreună cu El și să vadă slava Lui⁵⁵; iar aceasta⁵⁶ cum să se facă trupește, nemaifiind El trupește de față după înălțarea la ceruri?; așadar se săvârșește – negreșit⁵⁷ – [în chip] înțelegător, când mintea, cerească făcându-se și – [în chip] înțelegător, când mintea, cerească făcându-se și – pentru ajungând ca un [fel de] tovarăș al Celui ce S-a suit – pentru noi – mai presus de ceruri, se va uni acolo, vădit⁵⁸ și negrăit,

⁵² Vezi troparul de la taina Botezului: «Dă mie haină luminoasă, Căla ce Te îmbraci cu lumina ca și cu o haină».

⁵³ Vezi nota 50.

⁵⁴ Ioan 17, 22.

⁵⁵ Ioan 17, 24.

⁵⁶ «aceasta»: faptul acesta, faptul de a vedea slava Lui.

⁵⁷ Literal: 'după toată nevoia', adică: obligatoriu din punct de vedere logic-matematic.

⁵⁸ Literal: arătat, dovedit; adică: evident, manifest sau – în limbajul liturgic ușor arhaizant – 'la iveală' (vezi irmosul Pesnei a III^a, în Canonul Duminicii Floriilor).

βρῶμα τῶν ἐπουρανίων τουτί καλεῖ τὸ φῶς. Ἐτερος δέ τις τῶν θεολόγων, «τοῦτο», φησί, «πᾶσα τῶν ὑπερκοσμίων ἢ νοητῆ διακόσμησις αὐλως ἐστιωμένη τεκμήριον ἐναργέστατον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Λόγου φιλανθρωπίας». Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Παῦλος, τοῖς ἀοράτοις καὶ ἐπουρανοῖς ἐν αὐτῷ θεάμασι μέλλων ἐντυγχάνειν, ἀρπαγεῖς γέγονεν ὑπερουράνιος, οὐχ ὡς τοπικῶς ὑπερναβῆναι δεομένου τοῦ νοῦ τοὺς οὐρανοὺς, εἰ καὶ μυστήριον ἄλλο τι ἢ ἀρπαγὴ δηλοῖ, μόνοις τοῖς παθοῦσιν ἐγνωσμένον, περὶ οὗ νῦν λέγειν οὐκ ἐπάναγκες, ἃ παρὰ τῶν πεπειραμένων πατέρων ἐσμὲν ἀκηκοότες, μὴ καὶ ταῦτα προθώμεθα πρὸς κακουργίαν. Ὡς δ' ἔστι φωτισμὸς νοερός τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορῶμενος, ἄλλος παντάπασι παρὰ τὴν γνῶσιν, ὅς καὶ παρεκτικὸς ἐστὶν αὐτῆς καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν εἰρημένων τοῖς μὴ πειθομένοις εὐχερέστατά γε δεῖξομεν.

[6] Φασὶ γάρ, ὡς αὐτὸς εἶπες, συμβολικοὺς εἶναι τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ φωτισμοὺς. Ἐκεῖνοι τοίνυν τοῦτ' αὐτὸ δεικνύουσιν ὡς ἔστιν ἱερός φωτισμὸς οὗ γεγόνασιν αὐτοὶ σύμβολον. Ὅτι δὲ τούτου ἦσαν οἱ πλείους ἐκείνων σύμβολα καὶ παρὰ τοῦ ἁγίου μεμαθήκαμεν Νείλου λέγοντος, «ὅταν ὁ νοῦς, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπος ἀποδυσάμενος, τὸν ἐκ τῆς χάριτος ἐπενδύσῃται, τότε καὶ τὴν ἑαυτοῦ κατάστασιν ὀψεται κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς σαπφείρω ἢ οὐρανίῳ χρώματι παρεμφερῆ, ἢντινα καὶ τόπον Θεοῦ ἢ Γραφὴ ὀνομάζει, ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ὀφθέντα ὑπὸ τὸ ὄρος Σινᾶ». Ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ ἀκούομεν λέγοντος «κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ὁρᾶν τὴν ἑαυτοῦ καθαρότητα τὸν κεχαριτωμένον νοῦν, ὁμοίαν τῇ ἐπουρανίῳ χροιά, ἣτις Θεοῦ ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ Ἰσραὴλ ὠνόμασται τόπος, ἥνικα ὤφθη αὐτοῖς

⁷⁰ Omilii 12, PG 34, 565 B.

⁷¹ Adică: toată cereasca ceată îngerească.

⁷² Andrei al Cretei, Omilia la Schimbarea la față, PG 97, 934 C.

⁷³ II Corinteni 12, 2.

⁷⁴ Luminare.

⁷⁵ Cunoașterii, gnozei.

⁷⁶ Ieșirea 24, 10 și urm.

lumina aceasta⁷⁰; iar altul dintre cuvântătorii-de-Dumnezeu spune: «pe aceasta nematerialnic primindu-o toată înțeleasa orânduire a celor mai presus de lume⁷¹, dovadă preavădită este despre iubirea de oameni a Cuvântului față de noi»⁷²; [tot] astfel, așadar, și marele Pavel, întru [lumina] aceasta urmând [el] a se face părtaș de priveriștile cele nevăzute și cerești, răpindu-se, a ajuns mai presus de ceruri⁷³, netrebuind ca mintea să [i] se suie spațial mai presus de ceruri, deși răpirea arată încă și oarecare altă taină, cunoscută doar celor ce [o] pătimesc, [taină] legat de care nu e nevoie acum să spunem cele ce am auzit de la părinții cei cercați, ca să nu le punem și pe acestea în primejdia de a fi călcate în picioare; iar cum că este luminare înțelegătoare, văzută în cei curățiți la inimă – negreșit alta decât cunoașterea, care⁷⁴ și este dătătoarea acesteia⁷⁵ – o vom arăta, prealesne, din înșesi spusele celor ce nu primesc [lucrurile acesta].

[6] Pentru că [ei] spun – precum însuși ai zis – că simbolic se sînt luminările din legea veche; așadar aceia tocmai aceasta o arată: că este sfântă luminare, al căreia simbol au fost acestea; iar că ale acesteia erau simboluri cele mai multe dintre [luminările] acelea – [aceasta] și de la sfântul Nil am învățat-o, care zice: «când mintea, dezbrăcându-se de omul cel vechi, se îmbracă în [omul] cel din har, atunci își vede – în vremea rugăciunii – și starea sa proprie [a fi] asemenea safirului sau culorii cerului, [stare] pe care scriptura⁷⁶ o numește și 'loc al lui Dumnezeu', văzut de bătrâni sub muntele Sinai»⁷⁷; așijderea și pe sfântul Isaac îl auzim zicând 'în vremea rugăciunii a-și vedea mintea cea cu-har-dăruită propria curăție, asemănătoare culorii cerului, care loc al lui Dumnezeu a fost numită de bătrânii fiilor lui Israil, când li

⁷⁷ Despre felurite gânduri rele 18, PG 79, 1221 B (vezi Filocalia românească I, Sibiu 1947, p. 62); lucrarea a fost ulterior atribuită de către cercetători lui Evagrie.

ἐν τῷ ὄρει». Βλέπεις πῶς τῶν ἐν ταῖς καθαραῖς καρδίαις ἀρτίως τελουμένων ἐκεῖνα σύμβολα; Ἰωάννης δὲ ὁ χρυσοῦς καὶ τὴν γλῶτταν καὶ τὴν διάνοιαν, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο διευκρινῶν, «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν», «δεῖνυσι», φησί, «μετὰ προσθήκης τὴν Μωσέως δόξαν ἐν ἡμῖν ἀστράπτουσιν· καθάπερ γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, οὕτως εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας ἔλαμψε», καὶ παρακατιῶν, «ἐν ἀρχῇ μὲν», φησί, «τῆς κτίσεως εἶπε, καὶ ἐγένετο φῶς· νῦν δὲ οὐκ εἶπεν, ἀλλ' αὐτὸς ἡμῖν γέγονεν φῶς». Εἰ μὲν οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως ἢ τὸ ἐν τῷ προσώπῳ Μωσέως γνῶσις ἦν μετρία καὶ ἢ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἔλλαμψις γνῶσις ἂν ἦν ὑψηλοτέρα, ὡς προσθήκη δεξαμένη. Ἐπεὶ δ' ἐκείνη οὐ γνῶσις ἦν, ἀλλὰ λαμπρότης ἐπιφαινομένη τῷ προσώπῳ καὶ ἢ ἐν ὑμῖν ἔλλαμψις οὐ γνῶσις ἀλλὰ λαμπρότης ἐστὶ ψυχῆς, ἐπιφαινομένη τῷ κεκαθαμένῳ νῷ. Ἐκείνη μὲν οὖν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ὑποκειμένην αἰσθητὴν ἀνάγκη λέγειν, καθάπερ ταύτην νοητὴν, νοητοῖς ὑποκειμένην ὄμμασι καὶ ἐντὸς ἡμῶν ἐνεργουμένην.

[7] ΑΛΛ' οὐδ' ἐκείνη αἰσθητὴ ἀπλῶς ὑπῆρχεν, εἰ καὶ τῷ προφητικῷ ἐπεφαίνετο προσώπῳ, εἶπερ τὴν δόξαν τοῦ φωτός τοῦ προσώπου Μωσέως νῦν ἐν τῇ ψυχῇ, κατὰ τὸν

⁷⁵ Pasajul de față parafrazează – am zice – textul sfântului Isaac (care citează aproape cuvânt cu cuvânt precedentul pasaj din Nil/Evagrie): «în vremea rugăciunii – zice – când mintea se dezbracă de omul cel vechi și se îmbracă în cel nou, al harului, atunci își va vedea propria curăție, asemănătoare culorii cerului, care 'loc al lui Dumnezeu' a fost numită de bătrânii fiilor lui Israil, când s-a arătat lor în munte»; *Cuvinte* 32, ed. (Ieromonahul lui Ioachim) Spetsieris, Athena, 1895, p. 140.

⁷⁹ În originalul sfântului Ioan acest *Carele* lipsește.

⁸⁰ *II Corinteni* 4, 6.

⁸¹ Notăm că, după cât se pare, în pasajul de față, expresia «μετὰ προσθήκης» – ca în multe alte locuri ale operei sfântului Ioan Hrisostom – înseamnă «prin [acest] adaos» (referitor la fraza «[Care] a strălucit în inimile noastre», adăugată anterioarei fraze «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină»), astfel că textul original ar susține că tocmai slava de pe fața lui Moisi e cea primită de credincioși în inimi (după cum se spune și la începutul paragrafului imediat următor

s-a arătat în munte⁷⁸; vezi cum [că luminările] acelea sînt simboluri ale celor săvârșite acum în inimile curate?; iar Ioan – cel de aur și la limbă și la cuget – tâlcuind acel apostolicesc «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină, Care⁷⁹ a strălucit în inimile noastre⁸⁰, 'arată' zice 'că cu adaos⁸¹ strălucește în noi slava lui Moisi; că – precum pe fața lui Moisi – așa a strălucit în inimile noastre'; și, mai jos, zice că 'la începutul zidirii a zis și s-a făcut lumină; pe când acum nu a zis, ci Însuși ni S-a făcut nouă lumină⁸²; dacă, așadar, lumina cea de la începutul zidirii sau cea de pe fața lui Moisi ar fi fost [vreo] cunoaștere mijlocie⁸³, atunci și strălucirea din inimile noastre ar fi [vreo] cunoaștere mai înaltă, ca una ce a primit adaos; dar, de vreme ce aceea nu cunoaștere era, ci strălucire ivită pe față, atunci și strălucirea dinlăuntru nostru nu cunoaștere este, ci strălucire a sufletului, ivită pe mintea curățită; aceea⁸⁴, deci, stînd sub puterea ochilor simțiti⁸⁵, cea curățită; aceea⁸⁴, deci, stînd sub puterea ochilor simțiti⁸⁵, trebuie numaidecât a se numi simțită, după cum și aceasta [trebuie numită] înțeleasă⁸⁶, stînd [ea] în puterea ochilor înțeleși și lucrată fiind [ea] înlăuntru nostru.

[7] Dar nici aceea nu a fost simțită în chip simpl^u⁸⁷ – măcar că se vedea pe proceasca față – de vreme ce, după sfântul Macarie, [tocmai] slava luminii feței lui Moisi [este cea pe care] acum o primesc în suflet sfinții⁸⁸,

al scrierii de față, prin citatul pe care sfântul Grigorie Palama îl dă din sfântul Macarie). Sensul pe care sfântul Grigorie se pare că îl dă locului – că 'slava din inimile noastre' este 'mai adăugită' decât cea de pe fața lui Moisi – se poate datora manuscrisului pe care l-a avut la dispoziție.

⁸² *Tâlcuire la II Corinteni* 8, 3, PG 61, 457.

⁸³ Adică de mijloc, medie, modestă.

⁸⁴ «aceea»: strălucirea de pe fața lui Moisi.

⁸⁵ Adică: trupești, sensibili.

⁸⁶ Sau inteligibilă; avem aici confirmarea anterioarei afirmații că νοητός înseamnă ceea ce stă sub incidența simțului netrupesc, al minții.

⁸⁷ Adică: automat, de firea omenească autonomă, fără vreun amestec al harului.

⁸⁸ *Omilii* 5, 10, PG 34, 516 A, *Despre răbdare* 4, idem 868 CD.

ἅγιον Μακάριον, δέχονται οἱ ἅγιοι. Τὸ αὐτὸ δ' οὗτος καὶ δόξαν τοῦ Χριστοῦ καλεῖ καὶ ὑπὲρ αἰσθησιν ἡγεῖται, εἰ καὶ κατ' αἰσθησιν ἐφάνη, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο προβαλλόμενος μετὰ μικρᾶς προσθήκης· «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου», τουτέστι τὸ νοερὸν φῶς αὐτοῦ, «κατοπιζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν», τῇ περιουσίᾳ δηλαδὴ τῆς ἐν ἡμῖν λαμπρότητος, ὑπὸ τοῦ θεϊκοῦ φωτὸς προϊούσης ἐπὶ τὸ τηλαυγέστερον αἰεῖ. Τί γὰρ καὶ ὁ ἅγιος Διάδοχος λέγει; «Οὐ δεῖ ἀμφιβάλλειν ὡς, ὅταν ὁ νοῦς ἄρξῃται πυκνῶς ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς ἐνεργεῖσθαι, διαφανῆς τις ὄλος γίνεται, ὡστε τὸ ἑαυτοῦ φῶς αὐτὸν πλουσίως ὄραν· τοῦτο γὰρ ὄλως γίνεται, ὅταν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατακυριεύσῃ τῶν παθῶν». τί δ' αὐθις ὁ θεῖος Μάξιμος; «Οὐκ ἂν τοσοῦτον ἰσχυσεν ἀναδραμεῖν ἀνθρώπινος νοῦς ὡς ἀντιλαβέσθαι θείας ἐλλάμψεως, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀνέσπασεν αὐτὸν καὶ ταῖς θείαις αὐγαῖς κατεφώτισε». Τί δ' αὐθις σὺν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ Νεῖλος ὁ περιβόητος τῆς ἀληθείας φησὶν ὁ στῦλος; «Ὁ καππαδόκης Βασίλειος φησὶ· 'τὴν μὲν ἀνθρωπίνην γνῶσιν μελέτη καὶ γυμνασία κρατύνει, τὴν δὲ ἐκ Θεοῦ χάριτος ἐγγινομένην, δικαιοσύνη καὶ ἔλεος· καὶ τὴν μὲν προτέραν δυνατὸν καὶ τοὺς ἐμπαθεῖς ὑποδέξασθαι, τῆς δὲ δευτέρας οἱ ἀπαθεῖς μόνοι εἰσὶ δεκτικοί, οἱ καὶ παρὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς τὸ οἰκεῖον φέγγος τοῦ νοῦ περιλάμπουν αὐτοὺς θεωροῦσι'». Συνῆκας, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς παθῶν ἀπαλλαγείς ὡς φῶς αὐτὸς ἑαυτὸν κατὰ τὴν προσευχὴν ὄρα καὶ θείῳ περιλάμπεται

⁸⁹ Macarie.

⁹⁰ Adică: deși simțirii s-a arătat.

⁹¹ Adică: după 'imaginea' pe care o vedem; căci – după spusa Părinților – în ceea ce vede mintea, într'aceea se și preschimbă; vezi, de pildă, spusele sfântului Calist Catafyghiotul din capul 19.

⁹² Vezi că în TLG în loc de μεταμορφούμενοι (PG 34, 889C) zice ἀναμορφούμενοι. Vezi Omilia 10, 3, 1, ed. GCS, Berlin, 1973.

⁹³ II Corinteni 3, 18; notăm că în textul scripturistic grecesc, cât și în cel oficial românesc, prezentul și participiul verbelor este invers: 'oglundindu-o/ne schimbăm la față (ne prefacem)'. Semnalăm că varianta de față (Macarie/Palama) apare și la sfântul Marcu Evghenicul (vezi *Al doilea cuvânt antiretic*, în *Opere complete II*, GA, p. 318).

iar același lucru acesta⁸⁹ îl numește și 'slava lui Hristos' și îl socotește [a fi] 'mai presus de simțire', măcar că s-a arătat după simțire⁹⁰, punând de față, cu un mic adaos, acel [stih] apostolicesc «iar noi toți, cu față descoperită, slava Domnului' – adică lumina Lui înțelegătoare – 'o oglindim, după același chip'⁹¹ schimbându-ne la față⁹² din slavă în slavă'»⁹³, adică după bogăția strălucirii dinlăuntru nostru, adusă – de către dumnezeiasca lumină – la o tot mai mare lucire. Că ce zice și sfântul Diadoh? – «nu trebuie să ne îndoim că mintea, când va începe a se lucra îndesit să ne îndoim că mintea, când va începe a se lucra îndesit de către dumnezeiasca lumină⁹⁴, se face oarecum cu totul străvezie, încât să își poată vedea îmbelșugat propria lumină; iar aceasta se întâmplă, negreșit, când puterea sufletului va stăpâni asupra patimilor»⁹⁵. Și ce [zice], iarăși, dumnezeiescul Maxim? – «că nu într-atâta ar izbuti să se înalțe mintea omenească – încât să simtă dumnezeiasca strălucire – dacă nu Dumnezeu Însuși ar trage-o și ar lumina-o cu dumnezeieștile raze»⁹⁶. Și ce [spune], iarăși, dimpreună cu marele Vasile, Nil, preavestitul stâlp al adevărului? – «Vasile capadocianul zice: 'cunoașterea [sau gnoza] omenească o întărește studiul și exercițiul; iar pe cea făcută [omului] de la harul lui Dumnezeu – dreptatea și mila; iar pe cea dintâi și pătimășilor [le] este cu puțință să o primească; pe când primitori ai celei de-a doua sînt doar nepătimașii, care și văd, la vremea rugăciunii, propria lucire a minții, strălucind împrejurul lor'»⁹⁷. Ai priceput, frate, cu limpezime că mintea, izbăvindu-se de patimi, ca [pe o] lumină se vede pe sine însăși în vremea rugăciunii și este luminată de către dumnezeiasca lumină? Iar acum, aducând ureche credincioasă, auzi-l iarăși pe fericitul (după

⁹⁴ Sau: 'când va prinde a sta îndesit sub lucrarea dumnezeiască'.

⁹⁵ *Capete* 40, ed. Des Places, SC 5, p. 108.

⁹⁶ *Capete teologice* 1, 31, PG 90, 1096 A.

⁹⁷ Pasajul acesta îl găsim – cu foarte mici deosebiri – la Evagrie Ponticul, Γνωστικός 45 și la Socrates Scholasticus, *Istoria bisericească* 4.23.166-171.

φωτί; Νῦν οὖν πειθήνιον ὑπέχων οὐς αὐθις ἄκουε καὶ τοῦ φερωνύμως Μακαρίου, ὄν σκεῦος ἐκλογῆς ὁ πολὺς τὰ θεῖα Νεῖλος προσηγόρευσε, ὅς φησιν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Μεταφραστοῦ μεταφρασθεῖσι Κεφαλαίοις: «ἡ τελεία τοῦ πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἶον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστίν, ἀλλ' ὑποστατικῶς φωτὸς ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκῆς ἔλλαμψις: τὸ γὰρ ὅ ἐπὶ τὸν σκοτόντος φῶς λάμψαι, ὅς ἐλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν' καὶ τὸ φῶτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον' καὶ τὸ ἑξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτὰ με ὁδηγήσουσιν εἰς ὄρος ἁγίων σου' καὶ τὸ ἑσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου' καὶ πάνθ' ὅσα τούτοις παραπλήσια, τὸ αὐτὸ παρίστησιν». Ὑποστατικὸν δὲ εἶπεν, ἵν' ἐμφράξῃ τὰ στόματα τῶν τὴν γνῶσιν μόνον οἰομένων φωτισμόν καὶ περιτρεπόντων τὴν τῶν πολλῶν διάνοιαν, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τὴν οἰκειάν, τῷ μεταλαμβάνειν εἰς τὴν γνῶσιν παρεξηγουμένους [παρεξηγουμένων] πᾶν ὅ,τιπερ ἂν εἴποι τις περὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν γνῶσιν παρωνύμως ἀπ' ἐκείνου λεγομένην οἶδα φῶς, ὡς ὑπ' αὐτοῦ χορηγουμένην, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπον.

[8] Διόπερ οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων προσγινομένην εἶδησιν, καίτοι γνῶσιν οὐσαν ἐστίν ὅπου καὶ ἀσφαλεστάτην, φῶς πάποτε τις προσηγόρευσε, ἀλλὰ μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ λογικὴν. Οὐδὲν γὰρ ὀρώμεν λόγου δύναμιν ἔχον, ὃ μὴ νοερόν ἐστι φῶς. Οἱ τε γὰρ ἄγγελοι, πῦρ οἶον αὐλον καὶ ἀσώματον· τί δ' ἄλλο τοῦτο ἐστίν ἢ φῶς νοερόν; Ὁ τε νοῦς αὐτὸς ἑαυτὸν ὀρών, ὡς φῶς ὀρᾷ· τί τοίνυν καὶ οὗτος, εἰ μὴ νοερόν ἑαυτὸν βλέπει φῶς; Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ παντὸς νοεροῦ φωτὸς ἐπέκεινα Θεὸς καὶ πάσης οὐσίας ὑπερουσίως

⁹⁸ Evagrie Ponticul, *Πρακτικός* 1, 93, PG 40, 1249 B.

⁹⁹ În colecția Migne (PG 34, 956 D), în loc de *τελεία* (desăvârșită) *τοιαύτη* (această); notăm, de asemenea, că sfântul Grigorie nu citează textul original cuvânt cu cuvânt.

¹⁰⁰ *II Corinteni* 4, 6. ¹⁰¹ *Psalmii* 12, 4.

¹⁰² *Psalmii* 42, 3; în *Septuaginta* verbul este la trecut ('m-au povățuit').

¹⁰³ *Psalmii* 4, 7.

¹⁰⁴ Macarie, *Despre libertatea minții* 22, PG 34, 956 D – 957 A.

cum îi și este numele) Macarie – pe care 'vas al alegerii' l-a numit Nil cel mult întru cele dumnezeiești⁹⁸ – care spune în *Capetele* tălmăcite de Metafrast: «desăvârșita⁹⁹ strălucire a Duhului nu este doar ca o descoperire de înțeleșuri, ci în suflete încredințată și neconținută strălucire de lumină ipostatică; că [stihul] 'Cel ce a zis să strălucească – din întunerice – lumină, Care a strălucit în inimile noastre'¹⁰⁰ și 'luminează ochii mei, ca nu cândva să adorm întru moarte'¹⁰¹ și 'trimite lumina Ta și adevărul Tău; acestea mă vor povățui la muntele sfânt al Tău'¹⁰² și 'însemnatu-s-a peste noi lumina feței Tale, Doamne'¹⁰³ și toate câte [sînt] asemenea acestora – același [lucru] îl pun de față¹⁰⁴; iar 'ipostatic' a zis ca să astupe gurile celor ce doar cunoașterea o socotesc lumina și strică cugetul multora și – înainte de al altora – pe al lor înșși, răstălmăcind, prin prefacerea [luminării] în cunoaștere, orice le-ar spune cineva despre lumina aceea; pe când eu și cunoașterea – paronimic numită [așa] de acela¹⁰⁵ – o socotesc lumină, ca una ce se dă de către [lumina] aceea, după cum am spus mai sus¹⁰⁶.

[8] Fapt pentru care nici înștiințarea venită omului de la simțuri – măcar că uneori este [o] cunoaștere cu totul sigură – nu a fost vreodată numită de cineva 'lumină', ci doar cea – care este venită] de la minte și [este] cuvântătoare. Pentru că nu vedem nimic să aibă putere cuvântătoare și să nu fie lumină înțelegătoare; că îngerii ca [un] foc nematerialnic [sînt] și netrupesc; și ce altceva este acesta decât lumină înțelegătoare?; iar mintea, văzându-se pe sine însăși, ca [pe o] lumină se vede; [că] ce [mai este], dar, și [mintea] aceasta, dacă nu [ceva ce] se vede pe sine ca lumină înțelegătoare? Că și Dumnezeu Însuși, Cel dincolo de toată lumina înțelegătoare

¹⁰⁵ Este vorba despre cunoașterea venită omului de la harul Duhului, po-menită de sfântul Vasile, care e cu totul altceva decât cunoașterea (gnoza) dobândită autonom de firea omenească; așadar cele două cunoașteri sînt într-un caz de paronimie.

¹⁰⁶ Vezi paragraful 3 al triadei de față.

ἐκβεβηκώς, πῦρ παρὰ τῶν ἱερῶν θεολόγων ὠνομασμένος, ἔχει μὲν, ὡς κατὰ τὴν τοῦ πυρὸς ἀμυδρὰν ἐν αἰσθητοῖς εἰκόνα, τὸ κρύφιον τε καὶ ἀθεώρητον καθ' ἑαυτόν, μὴ προκειμένης ὕλης τῆς χωρούσης τὴν θείαν ἐμφάνειαν ἡνίκα δ' ἂν ἐπιτηδείας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται – τοιαύτη δὲ ἐστὶ πᾶσα νοερὰ κεκαθαρμένη φύσις, τὸ τῆς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα – τῆνικαῦτα καὶ αὐτὸς ὡς φῶς ὁράται νοερόν, ὡς δι' αὐτῶν τῶν καὶ παθόντων καὶ ἰδόντων λαμπρότητα Θεοῦ ἐδείξαμέν τε καὶ δεῖξομεν ἀγιῶν.

[9] Ὡσπερ δὲ τὸ πῦρ, ἂν ἐπικαλυφθῆ δι' ὕλης οὐ διαφανοῦς, θερμαίνειν μὲν αὐτὴν δύναται, φωτίζει δὲ οὐχί, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ὅταν ἐπικείμενον ἔχη τὸ ζοφῶδες κάλυμμα τῶν πονηρῶν παθῶν, γινώσιν μὲν παρέχειν δύναται ἂν, ἀλλ' οὐχί καὶ φῶς. Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον φῶς ἐστὶν ὁ νοῦς νῶ θεωρητόν, εἰ καὶ ἔσχατον τῶν τοῦτον τὸν τρόπον ὁρωμένων, ἀλλὰ καὶ θεωρητικόν, οἷον ὀφθαλμὸς ὑπάρχων τῆς ψυχῆς, «ὄψις» γάρ, φησί, «τῆ ψυχῆ ὁ συμφύης αὐτῆ νοῦς», ὡσπερ ἢ κατ' αἰσθησιν ὄψις οὐκ ἂν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ ἔξωθεν ἐπιλάμπαντος αὐτῆ φωτός, οὕτω καὶ ὁ νοῦς οὐκ ἂν ἢ νοεράν ἔχων αἰσθησιν ὁρώη καὶ καθ' ἑαυτόν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ τοῦ θείου περιλάμπαντος αὐτὸν φωτός. Ὡσπερ δὲ ἡ ὄψις, ὅταν ἐνεργῆ, φῶς αὐτῆ τε γίνεται καὶ μετὰ τοῦ φωτός συγγίνεται καὶ τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ὁρᾷ πᾶσι τοῖς ὁρωμένοις περικεχυμένον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἡνίκ' ἂν εἰς ἐντελέχειαν ἀφίκοιτο τῆς νοερᾶς αἰσθήσεως, αὐτὸς ὅλος οἷον φῶς ἐστὶ καὶ μετὰ τοῦ φωτός ἐστὶ καὶ σὺν τῷ φωτὶ γνωστῶς ὁρᾷ τὸ φῶς, οὐχ ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν ὁ

¹⁰⁷ Adică: după – nepotrivita, de fapt – analogie cu focul material.

¹⁰⁸ Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre cereasca ierarhie* 15, 2, PG 3, 329 AC.

¹⁰⁹ După celebra expresie a Teologului: «λαμπρότητα Θεοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν» (vezi Grigorie Teologul, *Cuvântul* 38. *La teofanie* 11, PG 36, 324 A și *Cuvântul* 45. *La sfintele Paști* 7, PG 36, 632 B); locul e citat și în *Epistola a III^a către Achindin* 5, *Opere complete* II, GA, p. 295.

¹¹⁰ Sufletului.

¹¹¹ Vasile cel Mare (pseudo), *Regulile ascetice* 2, 1, PG 31, 1340 A.

¹¹² Adică: vederea simțită sau trupească.

și [în chip] mai-presus-de-ființă ieșit [afară] din toată ființa, 'foc' numit fiind El de către cuvântătorii-de-Dumnezeu, este, pe de o parte, în Sine Însuși – ca după chipul întunecat al focului¹⁰⁷ celui dintru [lucrurile] cele simțite – ascuns și nevăzut, neputând sta înainte[a Lui vreo] materie care să încapă în sine dumnezeiasca arătare¹⁰⁸; dar, pe de altă parte, când ia în stăpânire [o] materie potrivită [Lui], [și anume] neacoperită (iar așa este toată firea înțelegătoare cea curățită, care nu poartă acoperământul răutății), atunci și El este văzut [de către aceasta] ca lumină înțelegătoare, după cum prin înșiși sfinții care au și pățimit și au și văzut strălucirea lui Dumnezeu¹⁰⁹ am arătat-o și [iarăși o] vom arăta.

[9] Și după cum focul, de este acoperit cu o materie nestrăvezie, o poate încălzi, nu însă și lumină, așa și mintea, când are asupra sa acoperământul întunecat al patimilor celor rele, poate da¹¹⁰ cunoaștere, nu însă și lumină; iar pentru că mintea nu este doar lumină văzută minții – măcar că este cea de pe urmă din cele văzute într-acest chip – ci și [lumină] văzătoare, fiind ca un ochi al sufletului (că zice «vedere a sufletului este mintea cea con-sădită lui»¹¹¹), precum vederea cea după simțire¹¹² nu s-ar face în *lucrare*¹¹³ de nu i-ar străluci dinafară lumină, așa și mintea nu ar vedea – ca una ce are simțire înțelegătoare – și nu face de la sine însăși în *lucrare* de nu i-ar străluci [împrejur] dumnezeiasca lumină; și precum vederea, când lucrează, se face ea însăși lumină și împreună cu lumina și tocmai pe aceasta o vede mai întâi, [pe cea] vărsată împrejurul a toate cele văzute, într-aceleași chip și mintea, când ajunge la înfăptuirea simțirii înțelegătoare¹¹⁴, este întreagă ca lumina și este împreună cu lumina și – dimpreună cu lumina – întru cunoștință vede lumina, nu doar mai presus de simțurile trupești, dar și mai presus de orice din cele cunoscute nouă

¹¹³ Adică: nu ar ajunge lucrătoare.

¹¹⁴ Sau: la activarea simțului intelectual.

τι τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ ἀπλῶς τῶν ὄντων πάντων. Θεὸν γὰρ ὁρῶσιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀψευδῆ μακαρισμόν, ὃς φῶς ὦν, κατὰ τὴν θεολογικωτάτην Ἰωάννου τοῦ τῆς βροντῆς υἱοῦ φωνήν, οἰκίζει τε καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν καὶ ἀγαπηθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἑαυτοῦ ἐπαγγελίαν· ἐμφανίζει δὲ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τῷ κεκαθαρμένῳ νῶ, τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀόρατος ὑπάρχων. Τοιοῦτον γὰρ ἢ ἐν ἐσόπτρῳ μορφῇ· φαινομένη οὐχ ὁράται καὶ σχεδὸν ἀδύνατόν ἐστιν ὁρᾶν τε ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αὐτὸ κατὰ ταῦτὸ τὸ μορφοῦν τὸ ἐσοπτρον ὁρᾶν.

[10] Νῦν μὲν οὕτω τοῖς ἐν ἀγάπῃ καθαρθεῖσιν ὁ Θεὸς ὁράται, τότε δέ, φησί, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Οἱ δὲ τῷ μὴ παθεῖν τὰ θεῖα μηδ' ἰδεῖν μηδαμῶς πιστεύοντες ὡς φῶς ὑπὲρ φῶς ὁρᾶσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεωρεῖσθαι, τυφλοῖς εὐοκασιν, οἱ τῆς τοῦ ἡλίου θερμῆς μόνης ἀντιλαμβανόμενοι τοῖς ὁρῶσιν ἀπιστοῦσιν ὅτι καὶ φαιδρός ἐστιν ὁ ἡλῖος. Εἰ δὲ καὶ τοὺς ὁρῶντας οἱ τυφλοὶ μεταδιδάσκειν ἐγχειροῦσιν, ὡς οὐ φῶς ἐστιν ὁ ἐν αἰσθητοῖς φανότατος ἀπάντων ἡλῖος, καταγέλαστοι μὲν οὗτοι τοῖς αἰσθητῶς ὁρῶσιν ἔσονται. Ἐκεῖνοι δ' οἱ τὰ παραπλήσια πάσχοντες περὶ τὸν τοῦ παντός ὑπερανιδρυμένον 'τῆς δικαιοσύνης ἡλῖον', οὐ παρὰ τῶν νοερῶς ὡς ἀληθῶς ὁρῶντων μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν πιστευόντων τοῖς ὁρῶσι θρηνηθήσονται, μὴ μόνον ὅτι τοῦ Θεοῦ δι' ὑπερβολὴν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ πάντων ἐξηρημένου καὶ ἀλήπτου καὶ ἀφθέγκτου, πρὸς τὸ νῶ μεθεκτόν τε καὶ θεωρητὸν ἀοράτως συγκαταβαίνοντος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον, αὐτοὶ μένουσιν ἀνέραστοι πρὸς τὸν αὐτοπτικὸν καὶ αὐτονόητον

¹¹⁵ Matei 5, 8.

¹¹⁶ I Ioan 1, 5.

¹¹⁷ Ioan 14, 21 și 23.

¹¹⁸ Adică: neogândit, nemijlocit.

¹¹⁹ I Corinteni 13, 12.

¹²⁰ Adică: nu și lumina.

¹²¹ Adică: nu doar fierbinte.

¹²² Adică: celor ce văd trupește.

și, într-un cuvânt, din cele ce sînt; că [nu altceva decât] pe Dumnezeu Îl văd cei curățiți la inimă (după nemincinoasa fericire de către Domnul¹¹⁵), Care, luminează fiind¹¹⁶ (după preacuvântătoarea-de-Dumnezeu spusă a lui Ioan, a fiului tunetului), Se sălășluiește în și Se arată celor ce Îl iubesc și sînt iubiți de El (după [însăși] făgăduința Lui către aceștia¹¹⁷); iar [de arătat] Se arată – minții curățite – ca în oglindă, Cel ce nevăzut este în Sine Însuși; că așa este chipul cel văzut în oglindă: [deși] arătat, [totuși] nu se vede și – s-ar putea spune – cu neputință este a privi și în oglindă și, totodată, a vedea și în sine însuși¹¹⁸ [lucrul] ce dă chip[ul dinlăuntrul] oglinzii.

[10] Așadar, așa Se vede acum Dumnezeu celor ce s-au curățit prin dragoste, pe când atunci, [precum] zice, «față către față»¹¹⁹; iar cei ce – nepătimind [ei] cele dumnezeiești, nici văzându-le [pe acelea] – nicidecum nu cred că Dumnezeu Se vede ca o lumină mai presus de lumină, ci doar că Se teoretizează logic – aceștia sînt asemenea orbilor, care, simțind singură căldura soarelui¹²⁰, nu dau crezare – celor ce văd – că soarele este și luminos¹²¹; iar dacă orbii se mai apucă și să îi învețe pe cei ce văd cum că nu lumină este soarele cel preastrălucitor tuturora, cel de pe tărâmul [lucrurilor] celor simțite, aceștia de tot răsul se vor face celor ce văd în chip simțit¹²²; iar aceia¹²³ – care [întocmai] aceleași lucruri le pătimesc, doar că în privința 'Soarelui dreptății', Celui așezat mai presus de toate – jeliți vor fi nu doar de cei ce cu adevărat văd în chip înțelegător, dar și de cei ce cred văzătorilor, nu doar [pentru] că Dumnezeu, pentru covârșirea bunătății lui față de noi, de la [faptul de] a fi [El] scos dincolo de toate și de-neluat și de-negrăit la [faptul de] a fi împărțit și văzut minții pogorându-Se, [în chip] nevăzut, după neieșită [din Sine] puterea Sa cea mai-presus-de-ființă, aceștia rămân neaprinși de dragostea aceea însăși-văzută și

¹²³ «aceia»: cei orbi la suflet.

ἐκεῖνον ἔρωτα, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο χειραγωγῶσι διὰ τῶν λόγων ὑπὸ φιλανθρωπίας ἀγίοις οὐκ ἐθέλοντες ἔπεσθαι, κατὰ κρημνῶν φέρουσιν ἑαυτοὺς καὶ συγκατασπᾶν ἐπιχειροῦσι τοὺς πειθομένους, ὡς ἂν δῆπου κοινωνοὺς σχοίεν ὅταν «ὡς πῦρ ἴδωσι» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «ὄν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισαν», οὐδὲ ἐπίστευσαν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο σκοτεινόν, μᾶλλον δὲ τῷ ἠπειλημένῳ σκότει ταυτόν. Ταῦτα δὲ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προητοιμάσθαι κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Οὐκοῦν οὔτε αἰσθητὸν ἀπλῶς – ἀμοιροῦσι γὰρ αἰσθήσεως προητοιμάσθαι τοῖς πονηροῖς ἀγγέλοις – οὔθ' ἀπλῶς ἄγνοια τοῦτὶ τὸ σκότος, οὐ γὰρ ἀγνοήσουσι τότε μᾶλλον τὸν Θεὸν ἢ νῦν οἱ νῦν τοῖς κληρονόμοις τοῦ σκότους ἐκεῖνου πεπεισμένοι, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ βέλτιον εἰσονται: «πᾶσα» γὰρ, φησί, «σὰρξ ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς» ἀμήν. Οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο αἰσθητὸν κυρίως, οὐδὲ μὲν οὖν γνῶσις, εἴπερ μὴδὲ ἄγνοια τὸ ἀντιδιαστελλόμενον πρὸς τοῦτο σκότος. Εἰ δὲ μὴ τὸ φῶς ἐκεῖνο γνῶσις, παρεκτικὸν δὲ μᾶλλον τῆς μυστικῆς καὶ ἀπορρήτου γνώσεως τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἀόραβῶν νῦν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορῶμενος, οὐ γνῶσις ἐστὶν ἀπλῶς, ἀλλ' ἀναλόγου μὲν γνώσεως χορηγός, αὐτὸς δὲ φῶς νοητὸν καὶ νοερὸν μᾶλλον δὲ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐγγινόμενός τε καὶ ὀρώμενος, ὑπεροχικῶς ἐξηρημένος πάσης γνώσεως καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς ἐνταῦθα κατὰ χριστιανοὺς τελειότητος παρεκτικὸς μονώτατος, οὐκ ἀπὸ μιμήσεως ἢ φρονήσεως προσγινομένης, ἀλλ' ἀποκαλύπτει καὶ χάριτι τοῦ Πνεύματος.

¹²⁴ «întunericul amenințat [nouă]»: întunericul pomenit în amenințarea rostită de Domnul (Matei 8, 12; 22, 13; 25, 30).

¹²⁵ Matei 25, 41.

¹²⁶ «doar simțit»: strict sensibil, strict în planul simțurilor trupești.

¹²⁷ Filipeni 2, 11 (însă cu 'toată limba' în loc de 'tot trupul'); *amin*-ul este pus aici – probabil – sub influența textului dumnezeieștii Liturghii.

¹²⁸ Adică: 'tainică și negrăită a tainelor lui Dumnezeu'.

¹²⁹ Subiectul este aici *arvuna*.

însăși-înțeleasă, dar și [pentru] că, nevoind nici să urmeze sfinților celor ce călăuzesc – cu cuvintele, din iubire-de-oameni – la lumina aceea, înșiși se aruncă în prăpastie și se străduiesc [și] a-i trage – dimpreună cu ei – pe cei ce cred [sfinților], ca să îi aibă părtași loruși atunci când «ca foc Îl vor vedea», după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie, «pe Cel ce nu L-au cunoscut ca lumină», nici L-au crezut [a fi lumină]. Ba încă și focul acela [va fi] întunecat; ba mai mult: [va fi] totuna cu întunericul amenințat¹²⁴; dar acestea s-au gătit diavolului și îngerilor lui, după cuvântul Domnului¹²⁵; așadar, întunericul acesta nu e nici doar simțit¹²⁶ – că îngerilor celor răi s-a gătit, [care sînt] nepărtași de simțire [trupească] – nici doar necunoaștere, că cei ce dau acum crezare moștenitorilor întunericului acela nu vor fi atunci într-o mai mare necunoaștere de Dumnezeu decât acum, ba chiar și mai bine [Îl] vor ști [a fi Dumnezeu]; că «tot trupul» zice «va mărturisi că Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl»; *amin*¹²⁷. Așadar focul acela nu este nici *simțit* propriu-zis și nici [propriu-zis] *cunoaștere* – de vreme ce nu necunoaștere este opusul lui; iar dacă focul acela nu este cunoaștere, ci – mai degrabă – dătător de cunoașterea tainică și negrăită a tainelor lui Dumnezeu, atunci nici *arvuna* cea văzută acum în cei curățiți la inimă nu este doar cunoaștere, ci, pe de o parte, [este] dătătoare de [o] cunoaștere de felul [celelalte] pomenite¹²⁸, și, pe de alta, [este, în] ea însăși¹²⁹, lumină înțeleasă și înțelegătoare – sau, mai degrabă, duhovnicească, duhovnicește făcându-se¹³⁰ și văzându-se, rămânând dincolo și mai presus de toată cunoașterea și virtutea și preasingura dătătoare a desăvârșirii de aici a creștinilor, cea venită [lor] nu de la imitare și gândire, ci prin descoperirea și harul Duhului.

¹³⁰ Tot *arvuna*, celor curățiți la inimă.

[11] Διό φησιν ὁ μέγας Μακάριος, συνεπιμαρτυροῦντά τε καὶ συμφθεγγόμενον ἔχων Συμεώνην τὸν ἀκούειν ἡδιστον ἐν ἐρμηνεύσιν· «Ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος ἀκριβέστερόν τε καὶ τηλαυγέστερον τὸ ἐντελές τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον ἐκάστη [...] ψυχῇ δεδήλωκεν [...], ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ ἐπουρανίου φωτὸς ἐν ἀποκαλύψει καὶ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἑλλαμψίς, ἵνα μή τις, τὸν διὰ γνώσεως νοημάτων φωτισμὸν μόνον τοῦ Πνεύματος εἶναι νομίσας κινδυνεύσῃ δι' ἄγνοιάν τε καὶ ῥαθυμίαν τοῦ τελείου τῆς χάριτος ἀποτυχεῖν μυστηρίου. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὑπόδειγμα τῆς τῷ προσώπῳ Μωϋσέως περικειμένης τοῦ Πνεύματος δόξης εἰς παράστασιν ὡμολογημένην προήνεγκεν: '[...] εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, φησί, διὰ δόξης, πολλῶ μᾶλλον τὸ μένον ἐν δόξῃ', καταργούμενον εἰρηκῶς διὰ τὸ θνητῷ σώματι Μωϋσέως περικεῖσθαι τὴν δόξαν· ἔδειξε δὲ τὴν ἀθάνατον ἐκείνην τοῦ Πνεύματος ἐν ἀποκαλύψει δόξαν νῦν ἐν τῷ ἀθανάτῳ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου προσώπῳ τοῖς ἀξίοις ἀκαταργήτως ἐλλάμπεσθαι. Φησί γοῦν 'ἡμεῖς δὲ πάντες' – τουτέστιν οἱ κατὰ τελείαν πίστιν ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννηθέντες – 'ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος· 'ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ', τῷ τῆς ψυχῆς δηλαδὴ· καὶ γὰρ ἡνίκ' ἂν ἐπιστρέψῃ τις πρὸς Κύριον, 'περιαίρειται φησί, τὸ κάλυμμα', 'ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι'. Φανερώσ οὖν διὰ τούτων ἔδειξε κάλυμμα σκότους ἐπιβεβλησθαι τὴν ψυχὴν, ὅπερ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀδάμ παραβάσεως χώραν ἔσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα παραδύναι, νυνὶ δέ, ἀπὸ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ Πνεύματος, περιαίρεισθαι τοῦτο τῶν πιστῶν τε καὶ ἀξίων τῷ ὄντι ψυχῶν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ ἡ ἔλευσις ἡ τοῦ Χριστοῦ γεγένηται».

[12] Βλέπετε, ἀδελφέ, πῶς τὸν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἔργων καὶ ἀληθείᾳ πιστευόντων εἰς Χριστὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος οἱ ἐν τῷ παλαιῷ προὔπεγραψαν αἰσθητοὶ ἐκείνοι

¹³¹ Vezi poziția lui μόνον.

¹³² Sau: ca dovadă recunoscută.

[11] [Fapt] pentru care [și] zice marele Macarie, împreună-martor și împreună-grăitor avându-l pe Simeon cel preadulce între tâlcuitori: «dumnezeiescul Apostol Pavel a arătat fiecărui suflet [...], mai limpede și mai strălucit, desăvârșita taină a creștinismului [...], [taină] care este strălucirea luminii cerești, întru descoperirea și puterea Duhului, ca nu cumva cineva, crezând că singura luminare a Duhului¹³¹ e cea prin cunoașterea înțeleșurilor [cuvintelor], să fie – din necunoaștere și lenevire – în primejdie de a nu avea parte de taina desăvârșită a harului; pentru aceasta a și adus [de față] – spre mărturisită înfățișare¹³² – pilda slavei Duhului celei stătătoare împrejurul feței lui Moisi; 'că dacă ceea ce s-a desființat' zice '[era] prin slavă, cu cât mai mult ceea ce rămâne [este] în slavă' ('desființat' zicând pentru faptul că slava stătea împrejur trupului muritor al lui Moisi) și a arătat [că] acea slavă nemuritoare [încă de] acum strălucește – prin descoperirea Duhului – celor vrednici, fără-de-desființare, pe fața nemuritoare a omului celui dinlăuntru; că zice: 'iar noi toți' – adică cei ce, după¹³³ credința cea desăvârșită, ne-am născut de la Duhul – 'cu față descoperită, slava Domnului o oglindim, după același chip schimbându-ne la față din slavă în slavă, ca de la Duhul Domnului'¹³⁴; 'cu față descoperită' – cu cea a sufletului, adică; că [atunci] 'când s-ar întoarce spre Domnul i se va ridica vălul; iar [acest] Domnul Duhul este'; așadar, prin acestea a arătat limpede că peste suflet a căzut un văl de întuneric – care de la neascultarea lui Adam a prins a se strecura în omenire – iar acum, prin strălucirea Duhului, acesta se ridică de pe sufletele cele cu adevărat credincioase și vrednice, pricină pentru care s-a și făcut venirea lui Hristos»¹³⁵.

[12] Vezi, frate, cum [că] acele luminări simțite din [legea] veche au preînchipuit luminarea Duhului cea din sufletele

¹³³ Adică: din unghiul, în privința, prin.

¹³⁴ II Corinteni 3, 18;

¹³⁵ Macarie, *Despre libertatea minții* 21, PG 34, 956.

φωτισμοί; Τοὺς οὖν αἰσθητοὺς καὶ συμβολικοὺς ἐκείνους λέγοντας ἐχρῆν δι' ἐκείνων πρὸς τὴν τούτου πίστιν τε καὶ ζήτησιν ἐνάγεσθαι. Οὗτοι δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας – μᾶλλον δὲ εἰ δυνατόν καὶ τοὺς τῆς χάριτος ἐμφανῶς εὐμοιρηκότας καὶ ἄληστον τὴν ἐπὶ ταύτῃ γνῶσιν ἐσχηκότας – πρὸς ἀπιστίαν ἐκκαλέσασθαι πάντα τρόπον σπεύδουσι, μεταδιδάσκειν τολμηρῶς καὶ ἀνοήτως ἐγχειροῦντες τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μυστικῆς ἐμφανείας τε καὶ ἐνεργείας τὰ ἀπόρρητα δεδιδαγμένους, οὐδ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου ἐντρεπόμενοι, ὅς φησιν ὅτι «ὁ μὲν πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται, νοῦν γὰρ ἔχει Χριστοῦ· τίς δὲ ἐγνω νοῦν Κυρίου, ὅς συμβιβάσει αὐτόν» τουτέστι πιστὰ ποιήσει, λογισμοῖς ἀνακρίνων, τὰ τοῦ Πνεύματος; Καὶ γὰρ οὐδὲ γνῶναι ὅλως ἢ πιστεῦσαι δύναται τὰ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ὁ τοῖς οἰκειοῖς λογισμοῖς καὶ ταῖς δι' αὐτῶν συζητήσεσι πιστεύων, διαιρέσει τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσει πᾶσαν ἀλήθειαν εὐρίσκεισθαι οἰόμενος· ψυχικὸς γὰρ ἐστὶν ὁ τοιοῦτος, «ὁ δὲ ψυχικὸς», φησὶν, «οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», οὐδὲ δύναται ὁ γοῦν μὴ γινώσκων μηδὲ πιστεύων, πῶς τοῖς ἄλλοις συμβιβάσας γνωστὰ τε καὶ πιστὰ ποιήσει; Διὰ τοῦτο εἰ τις ἄνευ ἡσυχίας τε καὶ νήψεως τῆς κατὰ νοῦν καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πνευματικῶς καὶ ἀπορρήτως τελουμένων πείρας περὶ νήψεως διδάσκει, στοιχῶν τοῖς οἰκειοῖς διαλογισμοῖς καὶ διὰ λόγου δεῖξαι ζητῶν τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, εἰς ἔσχατον ἀπονοίας δηλὸς ἐστὶ κατενεχθεὶς καὶ τὴν σοφίαν ὄντως μωρανθεὶς, ὅτι ἀφρόνως ὑπενόησε φυσικῇ γνώσει τὰ ὑπὲρ φύσιν κατοπτεῦσαι καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἃ γνωστὰ μόνῳ τῷ Πνεύματι, καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, ἃ γνωστὰ μόνοις τοῖς πνευματικοῖς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ, φυσικῇ διανοίᾳ

¹³⁶ Sau cu fapta.

¹³⁷ Adică: prin har.

¹³⁸ Literal: a-i striga (să vină) afară, la necredință.

¹³⁹ Sau: a-i corija, a-i converti la altă doctrină.

¹⁴⁰ I Corinteni 2, 15 și urm.

¹⁴¹ Sau: vrednice de crezare, nedezmințite.

¹⁴² Sau: discuțiilor pe baza acestora.

¹⁴³ I Corinteni 2, 14.

celor ce – cu lucrul¹³⁶ și adevărul – cred în Hristos?; așadar cei ce le numesc pe acelea 'simțite și simbolice' trebuia să fie împinși de acelea la credința și căutarea acesteia; pe când aceștia și pe cei ce cred – mai mult, de s-ar putea, și pe cei ce în chip vădit au avut parte de har și nefurată au cunoașterea cea [venită] prin acesta¹³⁷ – se silesc în tot chipul a-i abate la necredință¹³⁸, apucându-se, obraznic și prostește, a-i învăța altele¹³⁹ pe cei ce – de Dumnezeu și de tainica Lui arătare și lucrare – au fost învățați cele negrăite, nerușinându-se nici de marele Pavel, care zice că «cel duhovnicesc toate le judecă, pe când el de nimeni nu e judecat»; că are mintea/cugetul lui Hristos; «și cine a cunoscut mintea/cugetul Domnului, să Îl învețe pe El»¹⁴⁰, adică să facă credincioase¹⁴¹ – judecând gândurile – cele ale Duhului?; că nicidecum nu le poate cunoaște sau crede pe cele ale omului duhovnicesc acela care, crezând propriilor gânduri și cercetărilor din unghiul acestora¹⁴² – își închipuie că tot adevărul se află prin diereze și silogisme și analize; că sufletesc este unul ca acesta; «iar cel sufletesc» zice «nu primește cele ale Duhului»¹⁴³, nici nu [le] poate [primi]; așadar, cel ce nu [le] cunoaște – [și] nici nu [le] crede – cum, învățându-i pe [le] ceilalți, le va face cunoscute și credincioase? Pentru aceasta, dacă cineva – fără isihia [sau liniștirea] și trezvia minții și fără cercarea, cea întru aceasta făcută, a celor duhovnicește și negrăit săvârșite – va învăța [pe alții] despre trezvie, urmând propriilor gânduri și căutând a arăta prin cuvânt binele cel mai presus de cuvânt – vădit [lucru este că acesta] a ajuns la sminteala cea de pe urmă și s-a nebunit de-a binelea întru înțelepciunea sa¹⁴⁴, că [în chip] necugetat a socotit a scruta prin cunoașterea firească pe cele mai presus de fire și adâncurile lui Dumnezeu – cele cunoscute doar Duhului – și darurile Duhului – cele cunoscute doar celor duhovnicești, celor ce au mintea [sau cugetul] lui Hristos – a le cerceta și demonstra

¹⁴⁴ Sau: suferă de înțelepciunea cea de Dumnezeu nebunită (sau vădită a fi nebună); vezi I Corinteni 1, 20.

καὶ σαρκικῆ φιλοσοφία ἐρευνῆσαι τε καὶ δεῖξαι· πρὸς δὲ τῆ ἀφροσύνη, καὶ θεομάχος εὐρεθήσεται, παραγνωρίζων εἰς τὴν τοῦ Βελίαρ, ὡ τῆς συμφορᾶς, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν καὶ ἀντιπαττόμενος τοῖς λαβοῦσι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰδῶσι τὰ ἐκ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῦ «οὐαί» ἔσται κληρονόμος διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων βλάβην· «οὐαί» γάρ, φησὶν ὁ προφήτης, «τῶ ποτίζοντι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀνατροπὴν θολεράν».

[13] Δέον οὖν τοῖς πάντα ἀνακρίνειν δυναμένοις – δηλονότι τοῖς πνευματικοῖς («ὁ γὰρ πνευματικὸς πάντα ἀνακρίνει» κατὰ τὸν ἀπόστολον) – δέον οὖν τούτοις τοὺς μὴ τοιούτους φέροντας ὑποτάσσειν ἑαυτούς, ὡς τῆ τούτων ἀνακρίσει καὶ τὰ καθ' ἑαυτοὺς εἰσομένους ἀσφαλῶς, αὐτοὶ τοὺς ὑπ' οὐδενὸς τούτους ἀνακρινόμενους («ὁ γὰρ πνευματικὸς» κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον «ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται») κρίνειν καὶ διορθοῦν ἐπιχειροῦσι πρὸς καταστροφὴν ἑαυτῶν τε καὶ τῶν τούτοις πειθομένων. Φασὶ γὰρ μηδένα δυνατὸν εἶναι τελειότητος τε καὶ ἀγιότητος μετέχειν τὴν ἀληθῆ περι τῶν ὄντων οὐχ εὐρηκότα δόξαν, εὐρηκέναι δὲ αὐτὴν ἄνευ διαρέσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ἀναλύσεως ἀδύνατον ὑπάρχειν. Οὐκοῦν τὸν ἐπειληφθαι τελειότητος καὶ ἀγιότητος ἐπιθυμοῦντα τὰς διαιρετικὰς καὶ συλλογιστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς μεθόδους ἀναγκαϊότατον παρὰ τῆς ἔξω παιδείας διδαχθῆναι τε καὶ μετιέναι συμπεραίνειν οἴονται καὶ διὰ τοιούτων λόγων τὴν καταργηθεῖσαν πάλιν ἐνεργὸν αὐτοὶ δεῖξαι σπεύδουσι σοφίαν. Εἰ δὲ παρὰ τῶν πάντα ἀνακρίνειν δυναμένων ἐν ταπεινώσει προσελθόντες ἠθέλησαν τὴν ἀληθῆν μαθεῖν, ἤκουσαν ἂν ὡς τοῦτο τὸ δόγμα φρονήματός

¹⁴⁵ *Avvacum* 2, 15; *vărsătură* (adică 'răsturnătură' a stomacului) este, conform lui Ioanid și Montanari, unul din sensurile lui *ἀνατροπή* (literal: *răsturnătură*; de la *ἀνατρέπω*: a răsturna); semnalăm că în actuala ediție ortodoxă românească a Vechiului Testament acest *ἀνατροπή* este redat prin romanticul 'cupa lui otrăvită'.

¹⁴⁶ *I Corinteni* 2, 15.

¹⁴⁷ «cele ale lor înșiși»: propria stare, de stau în adevăr sau nu.

prin cugetarea firească și trupearca filozofie; și, pe lângă necugetare, și luptător-împotriva-lui-Dumnezeu se va vădi, socotind [el] a lui Veliar [a fi] – o, ce prăpăd! – harul și lucrarea Duhului celui bun și împotrividu-se celor ce au luat Duhul de la Dumnezeu, ca prin El să cunoască cele hărăzite nouă de la Dumnezeu; încă și al lui 'vai' moștenitor va fi, pentru vătămarea celor ce [il] ascultă; că 'vai' zice prorocul 'de cel ce își adapă fratele său cu vărsătură turbure'¹⁴⁵.

[13] Trebuie, așadar, [ca] celor ce pot judeca toate – adică celor duhovnicești, pentru că «cel duhovnicesc toate le judecă», după Apostolul¹⁴⁶ – trebuie, așadar, [ca] acestora să se supună pe ei înșiși cei ce nu au dobândit unele ca acestea, ca și ei să cunoască, prin judecata acestora, cele ale lor înșiși¹⁴⁷; [pe când] ei [tocmai] pe aceștia – pe cei de către nimeni judecați, că cel duhovnicesc, după același Apostol, nimeni judecați, că cel duhovnicesc, după același Apostol, «de nimeni nu este judecat»¹⁴⁸ – se străduiesc a-i judeca și îndrepta, spre pierzarea lor înșiși și a celor ce ascultă de ei; pentru că [ei] zic [cum] că nimănui nu îi este cu putință a fi părtaş desăvârșirii și sfințeniei dacă nu a găsit [mai întâi] opinia adevărată privitor la cele ce sînt; și că fără diereză și silogism și analiză e cu neputință a o găsi pe aceasta; prin urmare, cutează să conchidă¹⁴⁹ că celui ce pofteste a dobândi desăvârșire și sfințenie îi este de neapărată trebuință [faptul desăvârșire și sfințenie îi este de neapărată trebuință¹⁵⁰ – și a de] a fi învățat – de către instruirea cea din afară¹⁵⁰ – și a îmbrățișa metodele dieretice și silogistice și analitice; și, prin asemenea cuvinte, desființata înțelepciune¹⁵¹ iarăși lucrătoare se silesc a o arăta; că dacă ar fi voit să afle adevărul de la cei în stare a judeca toate, apropiindu-se cu smerenie, ar fi auzit că o astfel de dogmă ține de cugetul elinesc, [fiind]

¹⁴⁸ Tot *I Corinteni* 2, 15.

¹⁴⁹ Sau, mai estompat, 'înțeleg să conchidă'.

¹⁵⁰ Adică: educația păgână antică.

¹⁵¹ Adică: de Dumnezeu desființata înțelepciune; vezi *I Corinteni* 1, 20; 3, 19.

ἐστιν ἑλληνικοῦ, Στωικῶν τε καὶ Πυθαγορείων αἵρεσις, οἱ τὴν ἐπιστήμην τέλος λέγουσι τῆς θεωρίας προσγινομένην διὰ τῆς τῶν μαθημάτων ἀναλήψεως. Ἡμεῖς δὲ οὐ τὴν διὰ λόγων καὶ συλλογισμῶν εὐρισκομένην γνῶσιν δόξαν ἀληθῆ νομίζομεν, ἀλλὰ τὴν δι' ἔργων τε καὶ βίου ἀποδεικνυμένη ἢ καὶ μὴ μόνον ἀληθῆς, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλῆς ἐστὶ καὶ ἀπερίτρεπτος. «Λόγῳ» γάρ, φησί, «παλαίει πᾶς λόγος, βίῳ δὲ τίς»; Καὶ μὴν οὐδὲ ἑαυτὸν γνῶναι δυνηθῆναί τινα οἰόμεθα διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις, ἂν μὴ δι' ἐπιπόνου μετανοίας καὶ ἀσκήσεως συντόνου, ἄτυφον καὶ ἀπόνηρον ποιῆσῃ τὸν οἰκεῖον νοῦν. Ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτον καὶ οὕτω τὸν ἑαυτοῦ κατασκεύσας νοῦν, οὐδὲ τὴν οἰκείαν κατὰ γνῶσιν εἴσεται πενίαν, ὁ τοῦ γνῶναι τινα ἑαυτὸν ἐστὶν ἀρχὴ λυσιτελεῖς.

[14] Ἀλλ' οὐδὲ πᾶσαν ἀγνωσίαν ὑπ' ἔγκλημα θοῖτ' ἂν τις εὐφρονῶν, οὐδὲ πᾶσαν γνῶσιν οἰόμεθα μακαριστόν. Πῶς οὖν πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τέλος ἀφορῶντες πάντα πράξομεν; Διπλοῦν δὲ φησι καὶ ὁ μέγας Βασιλείος τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τὸ μὲν ἔχειν τε καὶ παρέχειν ἀναγκαιότατον, ὡς συνεργὸν τῆς σωτηρίας ὑπάρχον· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανόν, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίζει πρὸς τὴν ἐπαγγελίαις μακαριότητα. Καὶ τέλος δὲ τὸ προκειμένον ἡμῖν, αἰπαρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαι τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἡ υἰοθεσία, ἡ ἐκθέωσις, ἡ τῶν οὐρανίων θησαυρῶν ἀποκάλυψις καὶ κτήσις καὶ ἀπόλαυσις· τὴν δ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσιν

¹⁵² Sau: idee, părere; dar și erezie.

¹⁵³ Amintim că în grecește *θεωρία* înseamnă atât contemplare urmată de formularea unei teorii (științifice), cât și vederea (sau *theoria* sau 'contemplarea') lui Dumnezeu.

¹⁵⁴ Sau: cea dovedită de fapte și [de] viață; vezi și *Iacov* 2, 18 și urm.; vezi și începutul întrebării din *Triade* 1, 2.

¹⁵⁵ «zice»: (Grigorie) Teologul, adică.

¹⁵⁶ Vezi 1,2,1, nota 17.

¹⁵⁷ Adică: pe această cale.

¹⁵⁸ Literal: avantajos.

eres¹⁵² al stoicilor și pitagoreicilor, care numeau știința scopul teoriei [sau a dumnezeieștii-vederi]¹⁵³, ce se dobândește prin însușirea disciplinelor [elinilor]; pe când noi nu cunoașterea aflată prin cuvinte și silogisme o credem [a fi] opinie adevărată, ci pe cea dovedită prin lucruri și [prin] viață¹⁵⁴, care nu doar adevărată este, ci și sigură și de nerăsturnat. că zice¹⁵⁵ «cu cuvântul se luptă tot cuvântul, dar cu viața care [cuvânt se poate lupta]?»¹⁵⁶; și socotim că nici pe sine însuși nu se poate cunoaște cineva prin metodele dieretice și silogistice și analitice, de nu își va face mintea – prin pocăință ostenitoare și nevoie stăruitoare – neînfumurată și nevicleană; pentru că cel ce nu astfel – și [nu] în astfel de chip¹⁵⁷ – își va face mintea, [aceia] nici nu își va afla propria sărăcie în privința cunoașterii, [fapt] care [și] este început rodnic¹⁵⁸ în a se cunoaște cineva pe sine însuși.

[14] Dar nici toată necunoașterea¹⁵⁹ nu poate fi osândită de vreunul din cei ce cugetă drept¹⁶⁰, [după cum] nici toată cunoașterea o socotim [a fi] de fericit; cum, deci, să facem toate căutând spre aceasta ca spre un scop¹⁶¹? Că și marele Vasile spune că îndoit este felul adevărului¹⁶², [feluri] din care unul e de neapărată trebuință să îl avem și să îl punem de față, ca fiind împreună-lucrător al mântuirii; cât despre pământ și mare, despre cer și cele de sub cer – de nu vom ști adevărul cel dintru unele ca acestea, nimic nu ne va împiedica de la fericirea cea din făgăduințe¹⁶³. Iar scopul ce ne stă dinainte – făgăduințele de la Dumnezeu a bunătăților ce au să vie, înfierea, îndumnezeirea, a comorilor cerești descoperire și dobândire și desfătare; pe când cunoașterea

¹⁵⁹ Sau: orice fel de necunoștință, de ignoranță, de neștiință.

¹⁶⁰ Literal: din cei ce bine cugetă.

¹⁶¹ Adică: pe aceasta avându-o drept țintă/țel/scop.

¹⁶² Sau: că adevărul este de două feluri.

¹⁶³ Vezi *Omilia a 3-a la Psalmi*, PG 29, 256 BC; *Către tineri* 2, PG 31, 565 și urm. Vezi și *Triade* 1, 1, 23; 2, 1, 44.

τῷ αἰῶνι τούτῳ συναπαρτιζομένην ἴσμεν. Εἰ γὰρ αἰσθητοὶ λόγοι ἐν αἰῶνι τῷ μέλλοντι παριστῶσι τὰ πράγματα, οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γένοιτ' ἂν κληρονόμοι τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· «εἰ δὲ καθαρότης ψυχῆς ὄρα, μακρὰν οἱ σοφοὶ γενήσονται τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», κατὰ τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον Μάξιμον. Τίς οὖν ἡμῖν χρεῖα γνώσεως τῆς μὴ ἐγγιζούσης Θεῷ; Πῶς δὲ χωρὶς αὐτῆς τελειότητος καὶ ἀγιότητος μεταλαχεῖν οὐκ ἔνι;

[15] Καὶ ἵνα τᾶλλα νῦν παρῶ τῶν οἰομένων εἶναι τε καὶ φρεναπατώντων ἑαυτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ τὰς γραφὰς τοῦ πνεύματος κατὰ τῶν πνευματικῶν παρεξηγουμένους ἔργων χρῆσθαι καὶ ἀνδρῶν, ἐκεῖνα δὴ προθήσω, ἃ καὶ νῦν ὑπόθεσις ἡμῖν ἐστι τοῦ ἀνὰ χειρᾶς λόγου. Φασὶ γὰρ ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν καὶ ἀπερινόητον· «Θεὸν γοῦν οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε· ὁ μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο». Πῶς οὖν, φασίν, οὐχὶ σαφῶς πλανῶνται οἱ τὸν Θεὸν ὡς φῶς νεορῶς ἐν ἑαυτοῖς ὄραν ἰσχυριζόμενοι; Κἂν τις αὐτῶν αὐθις τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ λόγον προσενέγκῃ λέγοντα ὅτι «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ὄψονται» καὶ «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτοῖς ἑμαυτόν, μετὰ τοῦ Πατρὸς τούτοις ἐνσκηνώσας», εὐθύς θεωρίαν τὴν γνῶσιν λέγουσι καὶ οὐκ ἴσασι ἑαυτοῖς ἀνακόλουθα λέγοντες· ὡς γὰρ ἀόρατον, οὕτω καὶ ἀπερινόητον τὸ θεῖον. Τοὺς γοῦν τὴν ἐν φωτὶ νοερὰν ὄρασιν Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον φαντασίαν ἐψευσμένην καὶ δαιμονικὴν δογματίζοντας ἐνέργειαν ἔδει καὶ τὴν γνῶσιν διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀπερινόητον πρὸς τὰς ὁμοίας κατασπᾶν ἐρεσχελίας. Ἄλλ' ἡμεῖς περὶ μὲν τῆς γνώσεως οὐδὲν ἀντιπεῖν πρὸς αὐτοὺς αἰρούμεθα· συνωδᾶ

¹⁶⁴ Adică: realitățile. ^{164a} Vezi 2,3,39, nota 264.

¹⁶⁵ Ioan 1, 18.

¹⁶⁶ Matei 5, 8.

¹⁶⁷ Vezi Ioan 14, 21 și 23.

¹⁶⁸ Literal: vorbesc în inconsecvență cu ei înșiși.

¹⁶⁹ De nevăzut și de neînțeles fiind Dumnezeu, ar fi trebuit, pentru consecvență, ca cei ce tăgăduiau vederea Lui (întrucât e nevăzut) să tăgăduiască și cunoașterea Lui (întrucât e neînțeles).

[venită] din instruirea cea dinafară, [pe aceasta] o știm [a fi] după asemănarea veacului acestuia. Că dacă științe simțite [ne] aduc de față lucrurile¹⁶⁴ din veacul cel ce va să vie, înțelepții veacului acestuia s-ar face moștenitori ai împărăției cerurilor; iar 'dacă [nu alta decât] curăția sufletului vede [acele lucruri], departe vor fi aceștia de cunoașterea lui Dumnezeu', după cu adevărat filosoful Maxim^{164a}; ce nevoie avem, așadar, de cunoașterea ce nu se apropie de Dumnezeu?; și cum să nu poată a avea parte [cineva] – fără aceasta – de desăvârșire și sfințenie?

[15] Și ca să las acum deoparte celelalte [spuse] ale celor ce își închipuie că sînt c[in]eva și într-atîta se înșeală pe ei înșiși încât până și scripturile Duhului, răstălmăcindu-le, le folosesc împotriva lucrurilor duhovnicești și a bărbaților [duhovnicești], le voi adăuga doar pe acelea care sînt acum [legate de] chestiunea cuvîntului de față. Pentru că ei zic, așadar, că Dumnezeu este [de] nevăzut și [de] neînțeles; că «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată; Unul-Născut Fiul lui Dumnezeu, Cel ce este în sânul Tatălui, Acela [L-a] tâlcuit»¹⁶⁵, cum, dar, nu [e] limpede – zic [ei] – [că] rățăcesc cei ce susțin că Îl văd [în chip] înțelegător pe Dumnezeu ca lumină în ei înșiși? Iar dacă cineva li-L pune de față, ca lumină în ei înșiși? Iar dacă cineva li-L pune de față, apoi, pe Unul-Născut Cuvîntul lui Dumnezeu zicînd [El] că 'cei curați cu inima vor vedea pe Dumnezeu'¹⁶⁶ și [că] 'Eu Mă voi arăta lor pe Mine Însumi, dimpreună cu Tatăl sălășluindu-Mă într-înșii'¹⁶⁷, numaidecât spun că [singuri] aceea cunoașterea este; și nu își dau seama că [singuri] vorbesc împotriva loruși¹⁶⁸, că precum dumnezeiescul este nevăzut, așa [este] și [de] neînțeles¹⁶⁹; prin urmare, cei ce – pentru faptul că Dumnezeu e nevăzut – dogmatizează că vederea înțelegătoare a lui Dumnezeu, cea în lumină, este nălucire mincinoasă și drăcească lucrare, [aceștia] trebuiau ca și cunoașterea – pentru faptul că Dumnezeu e neînțeles – să o supună acelorași fel de bârfe. Ci noi, pe de o parte, în

γὰρ λέγουσιν ἡμῖν, εἰ καὶ μὴ συντάσιν ὅ τι λέγουσιν. Ἔστι γὰρ καὶ ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν δογμάτων γνῶσις, θεωρία, ὁ θεολογίαν ὀνομάζομεν, καὶ ἡ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ σώματος μελῶν κατὰ φύσιν χρῆσις τε καὶ κινήσις ἀναμόρφωσιν ποιεῖται τῆς λογικῆς εἰκότος· ἀλλ' οὐ τοῦτο ἔστιν ἡ τελεία τῆς ἀνωθεν ἡμῖν εὐγενείας εὐπρέπεια καὶ ἡ πρὸς τὸ ὑπερφαῆς φῶς ὑπερφυῆς ἔνωσις, παρ' ἧς μόνης ἐγγίνεται καὶ τὸ θεολογεῖν ἀσφαλῶς καὶ τὸ κατὰ φύσιν ἑστάναι τε καὶ κινεῖσθαι τὰς ἐν ἡμῖν δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· ταύτην [τὴν ἔνωσιν] οὖν ἀναιροῦντες συναείλον πάσαν ἀρετὴν καὶ ἀλήθειαν.

[16] Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τοίνυν τῆς γνώσεως ἧς αὐτοὶ λέγουσι μυστικώτεραν καὶ ὑψηλωτέραν θεωρίαν, μηδ' εἶναι ὅλως τοιαύτην θεωρίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον, παρὰ τῶν ἐν ἀληθείᾳ θεωρία γεγονότων μνηθέντες, ἐρωτήσομεν αὐτούς· τί ἡμῖν δοκεῖ, οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁρᾶ τὰ τοῦ Θεοῦ; Ἀλλὰ μὴν αὐτὸ «ἐρευνᾶ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ». Εἰ μὲν οὖν χωρὶς Πνεύματος ἁγίου ὁρᾶν ἔλεγέ τις τὸ ἀκήρατον φῶς, καλῶς ἂν ἀντιπίπτοντες ἐλέγετε· «πῶς ἂν ὁραθῆι ὁ ἀόρατος»; Εἰ δέ τις ἀποθέμενος τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου (ὁ σκότος νοητὸν ἐπικείμενον ταῖς μὴ κεκαθαρμέναις καρδίαις οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν) εἶ

¹⁷⁰ Cei doi teologi aflați în dispută.

¹⁷¹ Adică: reșează chipul cuvântător, chipul omului lăuntric.

¹⁷² Sau: podoabă, frumusețe.

¹⁷³ Adică: nobleței.

¹⁷⁴ Citim, de pildă la sfântul Calist Catafighiotul, că, la experiența Unului nezidit și ascuns, 'tăcerea' cea exercitată de minte (ca nemișcare a puterii cugetării discursive) și de gură, este nu după voie, ci după fire (vezi capul 37: «σιωπὴν ἀσκει, οὐχ ἑκῶν, ἀλλὰ φυσικῶς»; vezi și capetele 39, 47, 48); pentru că Unul acela fiind nemărginit și fără discontinuități ontologice, mintea ce se 'lipește' de El și Îl gustă se oprește – cu toată mișcarea ziditelor puteri ale omului – în mod obiectiv, neavând cum trece de la o parte a Lui la alta, trecere ce ar însemna 'lecturare' a Lui; acesta e singurul caz în care se întâmplă lucrul acesta, odihna sau sabatul acesta. Probabil că aceasta este perspectiva în care trebuie înțeles acest 'a sta după fire', afirmat aici de sfântul Grigorie.

privința cunoașterii [de Dumnezeu] alegem a nu spune nimic împotriva lor; că în conglăsuire cu noi zic [ei] acestea, măcar că [ei] nu pricep ceea ce [înșiși o] zic¹⁷⁰; pentru că [încuviințăm că] vedere este și cunoașterea despre Dumnezeu – și [cea] a dogmelor privitoare la El – ceea ce numim 'teologie [sau cuvântare de Dumnezeu]', [după cum] și folosirea și mișcarea – după fire – a puterilor sufletești și a mădulelor trupești aduce prefacere chipului cuvântător¹⁷¹, dar nu [starea] aceasta este desăvârșita bună-cuviință¹⁷² a evgheniei¹⁷³ [celeii] de sus [date] nouă și unirea cea mai-presus-de-fire cu lumina cea mai-presus-de-strălucire, [unire] de la care – doar de la ea – ni se dă și [faptul de] a teologhisi [în chip] negreșit și [faptul de] a sta – după fire – [nemișcate]¹⁷⁴ și a se mișca – [tot după fire]¹⁷⁵ – puterile sufletului și trupului nostru; [unirea] aceasta, așadar, desființându-o, împreună [cu ea] au desființat și toată virtutea și [tot] adevărul.

[16] [Pe de altă parte,] în privința faptului cum că, întrucât Dumnezeu este nevăzut, nu există [nici o] vedere mai tainică și mai înaltă de ceea ce numesc ei 'cunoaștere' și că nu există nicidecum [vreo] astfel de vedere [nemișcitate] a lui Dumnezeu, inițiindu-ne noi de către cei ce au ajuns întru adevărată vedere [de Dumnezeu], să îi întrebăm [pe ei]¹⁷⁶: 'ce vi se pare?; oare nici Duhul Sfânt nu vede cele ale lui Dumnezeu?' Bine, dar El 'și adâncurile lui Dumnezeu le cercetează'. Prin urmare, dacă cineva ar fi spus că fără Duhul Sfânt vede preacurata lumină, împotrivindu-i-vă, bine i-ați fi zis: 'dar cum să fie văzut Cel nevăzut?'. Dar lepădând cineva duhul lumii – pe care Părinții îl numesc întunerice înțeles, ce stă asupra inimilor necurățite

¹⁷⁵ Acest 'a se mișca după fire' ar fi faptul de a se mișca – mintea și toate aceste puteri sufletești și trupești – în atmosfera mulțimii lucrărilor dumnezeiești nezidite, cele ieșite din Unul nezidit, pentru că – așa zicând – 'din fabricație' acestea sînt compatibile cu acelea.

¹⁷⁶ «pe ei»: pe cei ce tăgăduiesc acestea.

τις οὖν ἀποθέμενος τοῦτο καὶ καθαρεύσας παντὸς οἰκείου θελήματος καὶ ἀπαναστὰς πάσης παραδόσεως ἀνθρωπίνης καὶ πρὸς ὀλίγον ἀναβολὴν ἐμποιοῦσης τῆ ὀφειλομένη σπουδῆ, κἄν εὐπρόσωπος ἦ κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον, καὶ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ὡς ἐνὸν συναθροίσας καὶ νηφάλιον ἐπιστήσας τὴν τῆς διανοίας ἐπισκοπὴν, πρῶτον μὲν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν καὶ θεαρέστοις διαζῆ κατὰ νοῦν θεωρήμασιν, εἰθ' ἑαυτὸν ὑπεραναβὰς ἐν ἑαυτῷ λάβοι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ὃ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ καὶ ταῦτα διὰ τοῦτο τοῦτο λαβὼν, καθάπερ ὁ μέγας κηρύττει Παῦλος, ἴν' εἰδῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα μυστικῶς αὐτῷ, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», πῶς οὐκ ἂν ὀρώη οὗτος διὰ τοῦ πνεύματος τὸ ἀόρατον φῶς; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἶη πάλιν ἀόρατον καὶ ἀνήκουστον καὶ ἀπερινόητον τοῦτο, καίπερ ὀρώμενον, τὸ φῶς; Ὁρᾶται γὰρ ὑπὸ τῶν βλεπόντων «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη». Πνευματικούς γὰρ λαμβάνουσιν οὗτοι ὀφθαλμούς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ, δι' ὧν καὶ βλέπουσι τὸν ἀόρατον καὶ νοοῦσι τὸν ἀπερινόητον· οὐ γὰρ ἑαυτῷ ἀόρατός ἐστιν, ἀλλὰ τοῖς διὰ κτιστῶν καὶ φυσικῶν ὀφθαλμῶν καὶ λογισμῶν νοοῦσι καὶ ὀρώσιν. Οἷς δ' ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ἐνήρμοσεν ὡς μέλος ἡγεμονικόν, πῶς οὐχὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ τὴν τῆς χάριτος ἐμφανῶς παράσχοι θεωρίαν;

[17] Πῶς δ' οὐκ ἂν τῶν τῆς ἀσματικῆς θεολογίας ἀξιῶσαι προσρημάτων, ἐγκωμιάζων τὴν ἐγγεγεννημένην πνευματικὴν δύναμιν τοῖς ὄμμασιν αὐτῶν, «ἰδοῦ εἰ καλή», λέγων πρὸς αὐτούς, «ἢ πλησίον μου· ὀφθαλμοί σου περιστεραί»;

¹⁷⁷ Adică: nu împotriva firii; deci, aceste vederi (nu θεωρίαι, ci θεωρήματα) după fire – credem noi – nu înseamnă vedenii (adică vederi nemijlocite ale lui Dumnezeu), ci mai degrabă viziuni asupra realității, în sensul de poziționare corectă față de ea și lecturare corectă a ei (nu prin prisma patimilor).

– lepădându-l, așadar, cineva pe acesta și curățindu-se de toată voia proprie și strămutându-se din toată predania omenească care îl încetinește – câtuși de puțin – din silința datorată (chiar îndreptățită părănd ea) și puterile sufletești întrunindu-le pe cât cu puțință și punând trează supravegherea cugetului, va petrece, mai întâi, în vederile cele după fire¹⁷⁷ și plăcute lui Dumnezeu, iar mai apoi, ridicându-se mai presus de sine, va lua în sine Duhul Cel din Dumnezeu – Care știe cele ale lui Dumnezeu precum [știe] duhul omului cele dintr-însul – și așa ([adică] pentru aceasta) luându-L pe Acesta, după cum propovăduiește marele Pavel, [și anume] ca să știe cele dăruite lui în taină de către Dumnezeu, «pe care ochiul nu le-a văzut și urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit», cum nu va vedea acesta, prin Duhul, lumina cea nevăzută?; și, iarăși, cum nu va fi lumina aceasta – deși văzută – nevăzută și neauzită și neînțeleasă? pentru că [zice limpede că] se vede de către cei ce văd «cele pe care ochiul nu le-a văzut și urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit»; pentru că aceștia iau [de la Duhul] ochi duhovnicești și au mintea lui Hristos, prin care și Îl văd pe Cel nevăzut și Îl înțeleg pe Cel neînțeles; că nu Sieși este nevăzut, ci celor ce [nu altcum decât] prin zidiții ochi și prin ziditele cugete văd și înțeleg; dar celor căroră Dumnezeu S-a dat pe Sine Însuși [a le fi] cap [în trupul Bisericii]¹⁷⁸, cum nu le va da, prin Sine Însuși, în chip vădit¹⁷⁹, și vederea harului Său?

[17] Și cum nu o va învrednici de numirile teologiei proprii Cântării, laudând puterea duhovnicească ivită înlăuntrul ochilor lor, «iată, frumoasă ești», zicându-le acestora, «cea de aproape a mea»¹⁸⁰, ochii tăi – porum-

¹⁷⁸ Literal: căroră Dumnezeu S-a articular pe Sine Însuși drept mădular conducător.

¹⁷⁹ Sau, în limbaj imnografic: la iveală; adică: la vedere.

¹⁸⁰ Sau: aproapiata mea, 'aproapea' mea.

δί' ὧν καὶ αὐτοί, τῆς ὠραιότητος αισθόμενοι τοῦ νοητοῦ νυμφίου, δαψιλῆ τὸν τῶν ἐγκωμίων ἀντιδιδοῦσι λόγον. Οὐκ ἄδηλον δ' ἄρα τοῖς μεμνημένοις τίς αὕτη ἢ περισσευῶσα ἦν ἡ νύμφη σχοῦσα ἐν τοῖς ὄμμασι καὶ αὕτη τῶ τοῦ νυμφίου Θεοῦ τότε πρῶτον τρανώς ἐνατενίζει κάλλει καὶ εἰς ἐπήκοον τῶν πιστῶς περιεστῶτων ἀφηγεῖται διεξοδικώτερον τὴν καλοποιὸν εὐπρέπειαν ἐκείνην. Ὡς γὰρ ἡ ἐν ὀφθαλμοῖς αὐγῆ, ἐνωθείσα ταῖς ἡλιακαῖς αὐγαῖς, φῶς ἐντελεχεία γίνεται καὶ οὕτως ὄρα τὰ αισθητά, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἐν Πνεῦμα μετὰ τοῦ Κυρίου γεγονῶς, οὕτω τὰ πνευματικὰ τρανώς ὄρα. Μένει δ' ὁμως καὶ ἐκεῖ τρόπον ἕτερον, ὑψηλότερον ἢ κατὰ τοὺς χαμερπεῖς λογισμοὺς τῶν τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσιν ἀντιλέγειν ἐγχειρῶντων, ἀόρατος ὁ δεσπότης· οὐ γὰρ ἐώρακέ ποτέ τις τὸ πᾶν τῆς καλλονῆς ἐκείνης, διὸ καὶ κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον «ὀφθαλμός τοῦθ' ἐώρακεν οὐδεὶς, εἰ καὶ αἰεὶ βλέπει»· οὐδὲ γὰρ ὅσον ἐστὶν ἐκεῖνο, ἀλλὰ καθόσον ἑαυτὸν ἐποίησε δεκτικὸν τῆς τοῦ θείου Πνεύματος δυνάμεως, κατὰ τοσοῦτον βλέπει. Πρὸς δὲ τῇ ἀκαταληψία ταύτη, καὶ ἦν ἔχουσι κατάληψιν ἀκαταληπτῶς ἔχουσι, τὸ θειότατον ἀπάντων καὶ καινότατον· οὐ γὰρ ὧ ταῦτα βλέπουσι τότε ἴσασι οἱ βλέποντες – οὐδ' ὧ ἀκούουσι τε καὶ μουνοῦνται – ἢ τὴν τῶν μήπω γεγονότων γινώσιν ἢ τὴν τῶν αἰεὶ ὄντων ἐπιστήμην, διὰ τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Πνεύματος, δι'

¹⁸¹ *Cântarea cântărilor* 1, 15; 4, 1. Notăm că în actuala românească traducere ortodoxă oficială stihul de față – «*ἰδὸν εἰ καλή, ἢ πλησίον μου, ἰδὸν εἰ καλή· ὀφθαλμοὶ σου περισσεύαι (iată, frumoasă ești, cea de aproape a mea, iată, frumoasă ești; ochii tăi – porumbei)*» – e redat, romantic, prin «Cât de frumoasă ești tu, draga mea! Cât de frumoasă ești! Ochi de porumbiță sînt ochii tăi», zădărnîcind erminia sfîntului Grigorie, care numaidecât va vorbi despre nemijlocita prezență – în văzătorii-de-Dumnezeu – a «*porumbiței/porumbelului*», adică a Duhului. Semnalăm și faptul că, pe de altă parte, fraza similară din *Cântarea cântărilor* 5, 12 – «*ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς περισσεύαι (ochii săi – ca porumbii)*» – este redată, brut, prin «ochii săi sînt porumbei», lăsându-se deoparte prepoziția comparativă ὡς (ca).

¹⁸² «care»: ochi sau porumbei, deopotrivă.

¹⁸³ *Vezi Matei* 3, 16, *Marcu* 1, 10, *Luca* 3, 22, *Ioan* 1, 32.

¹⁸⁴ Adică discursiv.

¹⁸⁵ Adică: în cadrul vederii aceleia mai presus de fire, întru Duhul.

¹⁸⁶ Adică: superior.

bei»¹⁸¹?, prin care¹⁸² și aceștia simțind frumusețea Mirelui înțeles, [Îi] întorc, îmbelșugat, cuvinte de laudă; prin urmare, celor inițiați nu le este ascuns cine este «porumbelul» Acesta¹⁸³, pe care mireasa avându-L în[lăuntru] ochi[lor] și ea poate căuta atunci, mai întâi, deslușit, la frumusețea Mirelui Dumnezeu și poate și povesti, în auzul celor ce stau cu credință în jurul ei, desfășurat¹⁸⁴ acea bună-cuviință; că precum strălucirea cea dinlăuntru ochilor, unită strălucirilor soarelui, se face după lucrare lumină și așa le vede pe cele simțite, în același chip și mintea, un duh cu Domnul făcându-se, așa le vede, deslușit, pe cele duhovnicești. Dar și acolo¹⁸⁵, într-alt chip – mai înalt¹⁸⁶ decât cel după gândurile târâtoare pe pământ ale celor ce se apucă a'i contrazice pe bărbații duhovnicești – rămâne nevăzut Stăpânul; pentru că nimeni nu a văzut vreodată întregul frumuseții aceleia – că și după Grigorie al Nyssei «nici un ochi nu a văzut aceasta, măcar că pururea vede» – pentru că nu [după] cât este [realitatea] aceea, ci întru cât pe sine însuși s-a făcut primitiv al puterii dumnezeiescului Duh – întru atâta vede. Și, pe lângă necuprinderea aceasta¹⁸⁷, – întru atâta vede. Și, pe lângă necuprinderea aceasta¹⁸⁷, și cuprinderea pe care o au [cei duhovnicești], [pe aceasta tot] în chip de necuprins o au, [faptul acesta fiind] cel mai dumnezeiesc și mai nou dintre toate¹⁸⁸; pentru că cei ce văd, văzând [ei] (sau auzind și fiind inițiați [în ceva]), nu înseamnă că și au¹⁸⁹ cunoașterea celor încă nepetrecute ori știința celor pururea-fiitoare, [și aceasta] din pricina necuprinderii Duhului¹⁹⁰ prin Care văd. pentru că «prin

¹⁸⁷ Adică: în afară de necuprinderea aceasta, de acest aspect al necuprinderii lui Dumnezeu, care este unul «cantitativ» (Dumnezeu e necuprins pentru că ceea ce cuprindem din El este ceva parțial).

¹⁸⁸ Acesta este, deci, alt aspect al necuprinderii lui Dumnezeu, cel «calitativ»: Dumnezeu e necuprins și pentru că ceea ce cuprindem din El cuprindem – paradoxal – în chip necuprins, adică în mod de neînțeles.

¹⁸⁹ Literal: că știu.

¹⁹⁰ Adică: din pricina însușirii Duhului de a fi (de) necuprins.

οὐ ὁρῶσι «κατὰ γὰρ ἀπόπαυσιν πάσης νοεράς ἐνεργείας ἢ τοιάδε γίνεται τῶν ἐκθειουμένων πρὸς τὸ ὑπερθεν φῶς ἔνωσις», ὡς ὁ μέγας λέγει Διονύσιος, κατ' αἰτίαν μὲν οὐκ οὔσα ἢ κατὰ ἀναλογία, ἐπεὶ ταῦτα κατ' ἐνεργείαν ἐστὶ τοῦ νοῦ, κατὰ δὲ ἀφαίρεσιν οὔσα, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τοῦτο οὔσα ἀφαίρεσις· εἰ γὰρ ἀφαίρεσις ἦν μόνον, ἐφ' ἡμῖν ἂν ἦν – ἀλλὰ τοῦτο τῶν Μασσαλιανῶν ἐστὶ τὸ δόγμα –, ἢνίκ' ἂν τις ἐθελήσῃ ἀνέρχεσθαι εἰς τὰ τοῦ Θεοῦ ἀπορρήτα μυστήρια, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ περὶ αὐτῶν φησιν. Οὐκ οὐκ ἀφαίρεσις καὶ ἀπόφασις μόνη ἐστὶν ἢ θεωρία, ἀλλ' ἔνωσις καὶ ἐκθέωσις, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πάντων τῶν κάτωθεν τυπούντων τὸν νοῦν, μυστικῶς καὶ ἀπορρήτως χάριτι γινομένη τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν ἢ μείζον ἐστὶ τῆς ἀφαιρέσεως· ἀπεικόνισμα γὰρ ἐστὶν ἢ ἀφαίρεσις τῆς ἀποπαύσεως ἐκείνης. Διὸ καὶ τὸ χωρίζειν πάντων τῶν κτισμάτων τὸν Θεὸν παντός ἐστὶ πιστοῦ· ἢ δὲ νοεράς ἐνεργείας ἀπόπαυσις καὶ ἢ μετ' αὐτὴν πρὸς τὸ ὑπερθεν φῶς ἔνωσις, οἷόν τε πάθος οὔσα καὶ τέλος θεουργόν, μόνων ἐστὶ τῶν κεκαθαρωμένων καὶ κεχαριτωμένων τὴν καρδίαν. Καὶ τί λέγω τὴν ἔνωσιν, ὅτε καὶ ἢ πρὸς βραχὺ θέα τῶν ἐκκρίτων τέως ἐδεῖτο μαθητῶν, καὶ τούτων κατ' ἔκστασιν γεγονότων πάσης αἰσθητῆς καὶ νοεράς ἀντιλήψεως καὶ τῷ μηδὸλως ὁρᾶν τὸ ὄντως ὁρᾶν εἰσδεδεγμένων καὶ τῷ πάσχειν ἀγνώστως τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἰσθησιν προσιεμένων; Ἀλλ' ὅτι μὲν οὗτοι καὶ εἶδον καὶ οὐχὶ κατ' αἰσθησιν ἢ νοῦν κυρίως εἶδον, σὺν Θεῷ προϊόντος τοῦ λόγου δεῖξομεν.

[18] Νῦν δ' ἄρα συνοράς ὅτι τὸ ἀκατάληπτον – ἀντί νοῦ καὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὠτων – εὐμοιροῦσι Πνεῦμα, δι' οὐ ὁρῶσι καὶ ἀκούουσι καὶ συνιᾶσι; Νοεράς γὰρ πάσης

¹⁹¹ Sau: oprirea, încetarea.

¹⁹² Despre dumnezeieștile numiri I 5, PG 3, 593 C, unde în loc de adverbul ὑπερθεν (de sus) avem adjectivul ὑπερθεον (mai-presus-de-dumnezeire, 'supradivin').

¹⁹³ «i-a cerut [doar] pe cei aleși dintre ucenici»: a impus alegerea (adică selectarea) doar a câtorva ucenici, ca doar aceștia să se facă părtași ei.

odihnirea¹⁹¹ a toată lucrarea înțelegătoare se face [o] asemenea unire – a celor ce se îndumnezeiesc – cu lumina cea de sus»¹⁹², cum zice marele Dionisie, [unirea aceasta] nefiind, pe de o parte, după cauză sau după analogie (de vreme ce acestea sînt după lucrarea minții), fiind, însă, pe de alta, după negare, dar nefiind – ea însăși, în sine – negare; că de ar fi doar negare, atunci în puțința noastră ar fi – dar aceasta este dogma masalienilor – când va voi cineva să se suie la tainele negrăite ale lui Dumnezeu, după cum și sfântul Isaac spune despre acestea; Așadar nu doar negare și apofază este vederea [de Dumnezeu], ci unire și îndumnezeire, făcută – tainic și negrăit – prin harul lui Dumnezeu după înlăturarea tuturor celor ce – de jos – întipăresc mintea, mai bine zis: după odihnirea – care și este superioară – negării; pentru că negarea [nu] este [altceva decât o] icoană a acelei odihniri; astfel că faptul de a-L despărți [sau distinge] pe Dumnezeu de toate zidirile este [ceva dat] oricărui credincios, pe când odihnirea lucrării înțelegătoare și unirea – următoare ei – cu lumina cea de sus (care [unire] este ca o patimă și ca un sfârșit îndumnezeitor) este doar a celor curățiți – și cu har dăruiți – la inimă. Și ce zic de unire [a cu lumina aceea], când și scurtă vederea [ei] i-a cerut [doar] pe cei aleși dintre ucenici¹⁹³, și pe aceștia [nu oricum, ci] ieșiți [fiind ei afară] din toată percepția simțită și înțelegătoare și – prin faptul de a nu vedea nicidecum – primitori înlăuntrul lor ai faptului de a vedea cu adevărat și mutați la faptul de a pătimi [în chip] necunoscut simțirea celor mai presus de fire. Iar [cum] că, pe de o parte, au și văzut și [că], pe de alta, nu după simțire sau minte propriu-zis au văzut, [acestea le] vom arăta, cu [ajutorul lui] Dumnezeu, în curgerea mai departe a cuvântului.

[18] Acum înțelegi, oare, că [aceștia] au parte – în locul minții și ochiului și urechilor – de Duhul Cel necuprins, prin Care văd și aud și pricep? Că odihnindu-se [în ei]

καταπαυσαμένης ἐνεργείας, τίνι ὁρῶσιν ἄγγελοί τε καὶ ἄνθρωποι ἰσάγγελοι Θεόν, εἰ μὴ τῆ τοῦ Πνεύματος δυνάμει; Διὸ καὶ ἡ ὄρασις αὐτοῖς αὕτη αἰσθησις μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ τῶν αἰσθητηρίων αὐτῆς ἀντιλαμβάνονται, νόησις δὲ οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ λογισμῶν ἢ τῆς δι' αὐτῶν γνώσεως, ἀλλὰ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης νοεράς ἐνεργείας εὐρίσκουσιν αὐτὴν· οὐκ οὐκ, οὐδὲ φαντασία ἐστίν, οὐδὲ διάνοια, οὐδὲ δόξα, οὐθ' οἷον συμπέρασμα συλλογισμῶν· οὐδὲ διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου μόνης ὁ νοῦς ἐπιτυχάνει ταύτης· πᾶσα μὲν γὰρ θεία ἐντολὴ καὶ πᾶς νόμος ἱερός μέχρι τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας ὀρίζεται, κατὰ τὸν λόγον τῶν πατέρων, καὶ πᾶς τρόπος καὶ πᾶν εἶδος προσευχῆς μέχρι τῆς καθαρᾶς λήγει προσευχῆς, καὶ πᾶς λόγος κάτωθεν ἀνίων εἰς τὸν ὑπερανιδρυμένον καὶ ἀπολελυμένον τοῦ παντός μέχρι τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὄτων πάντων ἴσταται. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο μετὰ τὰς θείας ἐντολάς οὐδὲν ἔστιν ἄλλο πλὴν ἢ τῆς καρδίας καθαρότης, ἀλλ' εἰσι καὶ πλεῖστα εἰσιν· ὁ κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα τῶν ἐπηγγελμένων ἀρῶν καὶ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ δι' αὐτῆς ὁρῶμενά τε καὶ τρυφώμενα· οὕτω καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν, θεὰ ἀνεκκλήτος καὶ ἔκστασις ἐν τῇ θεᾷ καὶ ἀπόρρητα μυστήρια· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μετὰ τὴν ἀφαιρέσιν τῶν ὄτων, μᾶλλον δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν, οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τελουμένην ἐν ἡμῖν, καὶ μετὰ ταύτην τοῖνον, εἰ καὶ ἀγνωσία ἐστίν, ἀλλ' ὑπὲρ γνῶσιν, καὶ εἰ γνόφος ἐστίν, ἀλλ' ὑπερφαῆς· καὶ ἐν τῷ ὑπερφαεῖ ἐκείνῳ γνόφῳ δοτὰ γίνεται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, τὰ θεία τοῖς ἁγίοις. Ὡστε οὐκ ἀφαιρέσις ἐστίν ἀπλῶς ἢ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων τελεωτάτη θεωρία, ἀλλ' ἢ μετὰ τὴν ἀφαιρέσιν

¹⁹⁴ Literal: o percep.

¹⁹⁵ sau: 'fantasie', imaginare.

¹⁹⁶ Ca, de pildă, în Luca 16, 16: «legea și prorocii – până la Ioan».

¹⁹⁷ «ieșire [din sine]»: stare în afară, 'extaz'.

¹⁹⁸ Sau: scoaterea, înlăturarea, afereza.

¹⁹⁹ Despre teologia mistică I, 3, PG 3, 1000 CD. Notăm că ordinea de aici a cuvintelor (τὰ θεία τοῖς ἁγίοις, adică 'dumnezeieștile – sfinților') este cea din anaforaua Liturghiei (τὰ θεία τοῖς ἁγίοις, adică 'dumnezeieștile – sfinților').

toată lucrarea înțelegătoare, prin ce Îl văd pe Dumnezeu – îngerii și oamenii cei deopotrivă-cu-îngerii – dacă nu prin puterea Duhului?; fapt pentru care și vederea aceasta nu simțire le este acestora (de vreme ce nu prin simțuri o prind pe ea¹⁹⁴), [cum] nu le este [nici] înțelegere, (de vreme ce nu prin gânduri sau prin cunoașterea prin acestea [săvârșită], ci prin odihnirea a toată lucrarea înțelegătoare o află pe aceasta), [cum nici] închipuire¹⁹⁵ nu [le] este, nici gândire, nici socotință, nici [nu este] ca o concluzie a unor silogisme; nici este izbutită de către minte prin singur urcușul [cel] prin apofază; pentru că toată dumnezeiasca poruncă și toată sfânta lege [doar] până¹⁹⁶ la curăția inimii – după cuvântul părinților – este hotărnicită [a avea putere]; și tot chipul și tot felul rugăciunii până la rugăciunea curată sfârșește, și tot cuvântul [adică știința], urcând – din jos – la Cel așezat mai presus de toate și dezlegat de toate, până la negarea celor ce sînt stănut-a; dar nu [înseamnă că] – pentru aceasta – dincolo de dumnezeieștile porunci nu ar mai fi nimic altceva decât curăția inimii, ci sînt [și altele] și sînt multe: arvuna [sau logodirea] din veacul de acum a celor făgăduite și bunătățile veacului viitor, cele prin [arvuna] aceasta văzute și gustate; tot așa și după rugăciune [este] vedere nespusă și ieșire [din sine¹⁹⁷] – întru [această] vedere – și taine negrite; în același chip și după negarea¹⁹⁸ celor ce sînt (mai bine zis: după odihnirea – nu doar de cuvinte, ci și de lucruri – săvârșită în noi); și după aceasta, așadar, deși necunoașterea este [ceea ce este], însă mai presus cunoașterea [este necunoașterea aceasta]; iar de întuneric este [acela], mai presus de lumină [este întunericul acesta]; și [nu altfel decât] în[tru] întunericul acela cel mai presus de lumină sînt date sfinților – după marele Dionisie – cele dumnezeiești¹⁹⁹; Încât nu doar negare este preadesăvârșita vedere de Dumnezeu – și a [lucrurilor] celor dumnezeiești – ci împărțășirea – cea de după negare – de cele dumnezeiești; și dare [a acestora] și luare [a lor] mai

μέθεξις τῶν θείων καὶ δόσις τε καὶ λήψις μᾶλλον ἢ ἀφαιρέσις. Ἄρρητα δὲ ἐστὶ τὰ λήμματα καὶ τὰ δόματα ἐκεῖνα, διὸ καὶ λέγουσι περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ παραδειγματικῶς καὶ κατὰ ἀναλογίαν, οὐχ ὡς ὁρωμένων ἐκεῖνοις τούτων οὕτως, ἀλλ' ὡς μὴ πεφυκότων ἄλλως δειχθῆναι τῶν ἐκεῖνοις ὁρωμένων. Οἱ τοίνυν τῶν παραδειγματικῶς οὕτω τούτων λεγομένων μὴ μετ' εὐλαβείας – ὡς ἀρρήτων – ἐπαῖοντες, μωρίαν ἡγοῦνται τὴν ὑπέρσοφον γνῶσιν καὶ τοὺς νοητοὺς τῶ διασύρειν καταπατοῦντες μαργαρίτας, τοὺς ὡς ἔνεστι προδείξαντας αὐτοὺς τῆ λογομαχία διαρρήσουσιν.

[19] Ἐκεῖνοι δ' ὅμως ὑπὸ φιλανθρωπίας κατὰ τὸ ἐγχεῶν οὔν, ὡς ἔφην, λέγουσι τὰ ἀρρήτα, τὴν πλάνην ἀφαιροῦντες τῶν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων ἀργίαν εἶναι τελείαν ἀμυήτως οἰομένων, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἐνέργειαν ἀργίαν. Ἀλλ' ἐκεῖνα πάλιν ἀρρήτα τῆ ἐαυτῶν φύσει διαμένει. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων οὐκ εἶναι φησι λόγον ἀλλὰ ἀλογίαν καὶ μετὰ πᾶσαν ἀνοδοῦ ἐνωθησόμεθα, φησί, τῶ ἀφθέγκτω. Ἀλλ' οὐχ, ὅτι ἀφθέγκτα, δι' ἀποφάσεως μόνης ἐπιτεύξεται ὁ νοῦς τῶν ὑπὲρ νοῦν καὶ ἡ τοιαύτη γὰρ ἀνοδος νόησις τίς ἐστὶ τῶν ἀπεμφαινόντων τῶ Θεῷ καὶ εἰκόνα μὲν φέρει τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτὴ ἐστὶν ἐκείνη. Δι' αὐτῆς δὲ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ὑμνοῦσιν ἐκεῖνο τὸ φῶς οἱ τούτῳ ἀγγελομιμήτως ἐνωθέντες, ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸ μυστικῆς ἐνώσεως μεμνημένοι, ὅτι πάντων ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξηρημένον. Καὶ ὅσοι περ' ἂν ἀπὸ τῶν τοιούτων δι' ἀκοῆς πιστῆς καὶ εὐγνώμονος παραδέξασθαι καταξιωθῶσι τὸ μυστήριον, δύνανται μὲν καὶ οὗτοι ἐκ τῆς τῶν

²⁰⁰ «așa»: paradigmatic și după analogie.

²⁰¹ Sau în acest sens al lui 'paradigmatic': că, adică, paradigmatică le este zicerea și zugrăvirea lor în cuvânt, nu *experierea* însăși, care este întru puterea Duhului necuprins.

²⁰² Adică: exprimă, înfățișează în cuvânt.

²⁰³ Literal: [în mod] neinițiat.

²⁰⁴ *Despre teologia mistică* III, PG 3, 1033 BC.

²⁰⁵ Literal: prin imitarea îngerilor.

degrabă decât *negare* [sau *scoatere*]; și negrăite sînt luările și darurile acelea, fapt pentru care și zicînd [ei] ceva despre acestea, însă paradigmatic și după analogie [zic acelea]; [și] nu că așa²⁰⁰ le-ar fi văzute acestea aceluia, ci pentru că nu este cu putință a fi altfel arătate de cei ce le văd. Încât cei ce, lipsiți de evlavie, nu pricep că acestea, negrăite [fiind ele], în acest chip paradigmatic²⁰¹ sînt zise [adică exprimate de văzătorii lor], nebunie socotesc [ei a fi] cunoașterea cea mai presus-de-înțelepciune și, călcînd în picioare – prin defăimare – mărgăritarele înțelese, îi sfâșie, prin cearta [aceasta] în cuvinte, pe înșiși cei ce li le arată, pe cât cu putință.

[19] Aceia, deci, din iubire de oameni, pe cât cu putință, cum spuneam, zic²⁰² cele negrăite (scoțînd [afară] rătăcirea celor ce, după scoaterea [afară] a celor ce sînt, socotesc, ca niște neștiutori ai tainelor²⁰³, că este nelucrare desăvârșită [/propriu-zisă], și nu nelucrare mai presus de lucrare); acelea, însă, tot negrăite – prin [însăși] firea lor – rămân; pentru aceasta marele Dionisie zice că, după scoaterea afară a celor ce sînt, nu este cuvânt, ci *necuvîntare*, și [că] după tot urcușul ce sînt, nu este cuvânt, ci *necuvîntare*, și [cu] negrăitul²⁰⁴. Dar nu înseamnă că, întrucît sînt negrăite, prin singură negarea [/apofaza] mintea va izbuti [să se împărtășească de] cele mai presus de minte; pentru că și urcușul acesta [cel prin negare] este [o] oarecare înțelegere a celor neasemenea lui Dumnezeu; și poartă, desigur, chipul acelei vederi fără-de-chip și al văzătoarei pliniri celei după minte, dar nu este – în sine, ea însăși – [vederea] aceea. Prin această afereză a toate [câte sînt] imnologhisesc lumina aceea cei uniți – asemenea îngerilor²⁰⁵ – cu ea, de către ea învățându-se în taină²⁰⁶ că [ea²⁰⁷] este, [în chip] mai presus de ființă, dincolo de toate [câte sînt]. și oricâți s-ar învrednici, prin auz credincios și recunoscător, a primi taina de la unii ca

²⁰⁶ Literal: inițiat fiind că.

²⁰⁷ Adică: lumina aceea.

ανομμάτοις ἐπιβολαῖς», καθ' ἣν καί, κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον, «τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης οἱ ἅγιοι ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

[21] Καὶ μὴ τις ὑπολάβῃ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ἄνοδον ἐνταῦθα λέγειν τοὺς μεγάλους. Ἐκείνη γὰρ παντὸς ἐστὶ τοῦ βουλομένου καὶ τὴν ψυχὴν οὐ μετατάττει πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν καὶ χωρίζει μὲν ἀπὸ τῶν ἄλλων τὴν διάνοιαν, ἐνωσιν δὲ οὐ δύναται μόνη πρὸς τὰ ἐπέκεινα ποιεῖν. Ἡ δὲ καθαρότης τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, πάντων διὰ τῆς ἀπαθείας ἐνεργῶς χωρίσασα τὸν νοῦν, ἐνοὶ διὰ τῆς προσευχῆς τῆ τοῦ Πνεύματος χάριτι, δι' ἧς ἐν ἀπολαύσει γίνεται τῶν θεῶν μαρμαρυγῶν, ἐξ ὧν ἀγγελοειδῆς τε καὶ θεοειδῆς καθίσταται. Διὸ οἱ μετὰ τὸν μέγαν Διονύσιον πατέρες αἰσθησιν πνευματικὴν προσηγόρευσαν αὐτήν, ὃ καὶ αὐτὸ κατάλληλόν ἐστι καὶ ἐμφανικώτερόν πως τῆς μυστικῆς ἐκείνης καὶ ἀπορρήτου θεωρίας. Τότε γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ νῶ, οὐδὲ σώματι ὄρα. Καὶ ὅτι μὲν ὄρα φῶς ὑπὲρ φῶς ὑπερφυῶς οἶδεν ἀκριβῶς· τίνοι δὲ τοῦθ' ὄρα, οὐκ οἶδε τότε, ἀλλ' οὐδ' ἐξετάζειν δύναται τὴν τούτου φύσιν, διὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον τοῦ Πνεύματος δι' οὗ ὄρα. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ καὶ Παῦλος εἶπεν, ἠνίκα ἤκουε τὰ ἀρρήτα καὶ ἑώρα τὰ ἀόρατα «ἑώρων» γὰρ, φησὶν, «εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, εἴτε ἐντὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα»· τουτέστιν οὐκ ἤδειν εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα τὸ ὄρων. Ὁρα γὰρ, οὐκ αἰσθησὶ μὲν, ὡς ἡ αἰσθησις δέ, τὰ αἰσθητὰ τρανῶς καὶ τρανότερον ἢ αὐτῆ. Ὁρα δ' ἑαυτὸν ὑπὸ τῆς τοῦ ὄρωμένου γλυκυθυμίας ἀπορρήτου ἐκστάντα τε καὶ ἀρπαγέντα οὐ μόνον παντὸς πράγματός τε καὶ νοήματος πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ. Καὶ αὐτῆς ὑπὸ τῆς ἐκστάσεως ἐπιλανθάνεται τῆς πρὸς Θεὸν δεήσεως· καὶ

²¹⁵ Adică: dimpreună cu Îngerii.

²¹⁶ Adică: la rangul.

²¹⁷ Adică: de a fi inexplorabil, insondabil.

²¹⁸ II Corinteni 12, 2; adică: «nu știi dacă afară de trup sau dacă în trup».

care – și după Maxim cel mult în cele dumnezeiești – «lumina nearătatei slave, celei mai-presus-de-negrăire, văzându-o sfinții, și ei se fac primitori – dimpreună cu Puterile cele de sus²¹⁵ – ai fericitei curății».

[21] Și să nu socotească cineva că despre urcușul cel prin apofaze vorbesc aici acești mari [părinți]; că [urcușul] acela este în putința oricui voiește și nu mută sufletul la vrednicia îngerilor²¹⁶; și desparte, desigur, cugetarea de celelalte, dar nu poate – singur – face unirea [minții] cu cele de dincolo [de ea]; pe când curăția părții pătimitoare a sufletului, despărțind – prin nepătimire, [în chip] lucrător – mintea de toate, [o] unește, prin rugăciune, cu harul Duhului, [har] prin care se desfată de dumnezeieștile sclipiri, [sclipiri] prin care se face îngeresc-la-chip și dumnezeiesc-la-chip; fapt pentru care părinții de după marele Dionisie o numesc pe aceasta simțire duhovnicească, ceea ce și potrivit este și mai [bine] arătașor, oarecum, al tainicei și nespusei vederii aceleia; pentru că atunci vede omul cu adevărat – prin Duhul, nu prin minte, nici prin trup; iar că, pe de o parte, vede lumină mai presus de lumină [în chip] mai presus de fire – aceasta cu acrivie o știe; dar, pe de altă parte, prin ce [o] vede [pe] aceasta – aceasta nu o știe atunci, și nici nu o poate cerceta, din pricina însușirii de [a fi] de-neurmat²¹⁷ a Duhului prin Care vede; iar aceasta este ceea ce și Pavel a zis, când a auzit cele negrăite și a văzut cele nevăzute; pentru că 'vedeam' zice «fie afară de trup – nu știi; fie în trup – nu știi»²¹⁸, nu știa, adică, dacă mintea era ceea ce vedea sau [dacă] trupul [era cel ce vedea]; pentru că, pe de o parte, vedea – deși nu prin simțire – [așa] cum le vede limpede simțirea pe cele simțite, ba chiar mai limpede decât aceasta; iar, pe de alta, se vedea pe sine însuși răpit – de negrăita dulceață a ceea ce vedea – și scos afară nu doar din toate lucrurile și înțeleșurile lucrurilor, ci și din sine însuși; și uită, datorită ieșirii din sine, și de însăși rugăciunea către Dumnezeu; iar aceasta este ceea

τοῦτό ἐστιν ὃ εἶπεν ὁ ἅγιος Ἰσαάκ, συνεπιμαρτυροῦντα τὸν μέγαν καὶ θεῖον ἔχων Γρηγόριον, ὅτι «προσευχὴ ἐστὶ καθαρότης νοός, ἣτις μόνη ἐκ τοῦ φωτός τῆς ἁγίας Τριάδος μετ' ἐκπλήξεως τέμνεται· καὶ πάλιν, «καθαρότης ἐστὶ νοός ἐφ' ἣ διαυγάζει ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς τὸ φῶς τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ τότε ὁ νοός ὑπεράνω τῆς προσευχῆς γίνεται, καὶ οὐ δεῖ καλεῖν ταύτην προσευχήν, ἀλλὰ τοκετὸν τῆς καθαρᾶς προσευχῆς, τῆς διὰ τοῦ Πνεύματος καταπεμπομένης· οὐδὲ προσευχῇ τότε προσεύχεται ὁ νοός, ἀλλ' ἐν ἐκστάσει γίνεται ἐν τοῖς ἀκαταλήπτοις πράγμασι· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἄγνοια ἢ ὑπερτέρα τῆς γνώσεως». Τὸ γοῦν ἀρπάσαν ἐκεῖνο καὶ τὸν νοῦν ἐκοτῆσαν πάντων καὶ πρὸς ἑαυτὸ ὅλον ἐπιστρέψαν θυμηρέστατόν τι χρῆμα, φῶς οἶον ὄρα, ἀποκαλυπτικὸν μὲν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶν σωμάτων, μήτε μέντοι πρὸς τὰ κάτω περαινόμενον, μήτε πρὸς τὰ ἄνω, μήτ' ἐπὶ τὰ πλάγια, καὶ πέρασ ὅλως οὐχ ὄρα τοῦ ὄρωμένου καὶ περιλάμποντος αὐτὸν φωτός, ἀλλ' ὡσπερ ἂν εἴ τις ἦν ἥλιος ἀπειροπλασίως λαμπρότερός τε καὶ μεῖζων τοῦ παντός· μέσον δ' ἔστηκεν αὐτός, ὦν ὅλος ὀφθαλμός· τοιοῦτόν τί ἐστὶν ἐκεῖνο.

[22] Διὸ ἄπειρον μὲν ὁ μέγας Μακάριος καὶ ὑπερουράνιον τουτί φησι τὸ φῶς. Πάντα δὲ τὰ ὄντα, ὡσπερ ὑπὸ μίαν τινὰ περιεχόμενα ἀκτῖνα τοῦ νοητοῦ ἡλίου τούτου, τῶν τελεωτέρων τις ἕτερος ἐώρακε ἁγίων, καίτοι κακεῖνος, οὐχ ὅπερ καὶ ὅσον ἐστὶν ἐκεῖνο, ἀλλ' ὅσον ἑαυτὸν ἐκεῖνου δεκτικὸν ἐποίησεν ἰδὼν καὶ μαθὼν ἀπὸ τῆς θεωρίας ταύτης καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως, οὐχ ὅπερ ἐστὶν αὐτὸ τὴν φύσιν, ἀλλ' ὅτι ἐστὶν ὡς ἀληθῶς, καὶ ὑπερφυῆς καὶ ὑπερουσίον ἐστὶν, ἄλλο τι παρὰ τὰ ὄντα πάντα ὄν, ὄν δὲ κυρίως τε καὶ μόνον καὶ πᾶν ὄν ἀπορρήτως ἐν ἑαυτῷ συνειληφός. Πάντοτε δ' ἐνὶ ἡ πᾶσι τὸ ἄπειρον τοῦτο οὐχ ὄραται.

²¹⁹ Adică: ea însăși se dă pe sine minții, 'ruptă' din lumina Treimii.

²²⁰ Omilii 23, ed. Spetsieris, p. 140.

²²¹ Sau: corpuri sensibile.

²²² Adică: mintea.

²²³ Benedict; vezi PL 66, 197 B.

ce a zis sfântul Isaac, împreună-mărturisitor avându-l pe marele și dumnezeiescul Grigorie, [cum] că «rugăciunea este curăția minții, care singură se taie²¹⁹, cu uimire [extatică], din lumina sfintei Treimi»; și iarăși: «curăția minții este [cea] prin care lucește în vremea rugăciunii lumina sfintei Treimi și mintea se ridică atunci deasupra rugăciunii; iar aceasta nu trebuie numită rugăciune, ci născut al rugăciunii curate, celei trimise prin Duhul; nu cu rugăciune se roagă atunci mintea, ci iese în lucrurile [sau realitățile] cele de neînțeleș; iar aceasta este necunoașterea cea mai presus de cunoaștere»²²⁰; așadar preaplăcut lucrul acela care a răpit și a scos mintea afară de toate și a întors-o întreagă la sine însăși [mintea îl] vede ca [pe o] lumină – descoperitoare, da, dar nu de trupuri simțite²²¹, nici în jos sfârșindu-se, nici în sus, nici spre laturi – și nu vede nicidecum margine a acestei lumini ce i s-a făcut [ei] văzute și o luminează împrejur, ci [o vede] de parcă ar fi un soare de nesfârșite ori mai luminos și mai mare decât orice; iar ea²²² stă la mijloc, fiind întreagă ochi; astfel este [lumina] aceea.

[22] Fapt pentru care marele Macarie, pe de o parte, *nemărginită și mai-presus-de-cer* numește lumina aceasta, iar un altul dintre sfinții cei mai desăvârșiți²²³, pe de alta, pe toate cele ce sînt le-a văzut ca [și cum ar fi fost] cuprinse sub o [singură] rază a soarelui acestuia înțeleș, deși și acela²²⁴ vedea nu [ceea] ce este și cât este [lumina] aceea, ci [atât] cât s-a făcut pe sineși primitor al aceleia, și [se] învâța – de la vederea aceasta și [de către] mai-presus-de-minte unirea cu [lumina] aceasta – nu *ceea ce este* ea prin fire, ci [faptul] că este cu adevărat și că este mai-presus-se-fire și mai-presus-de-ființă, altceva fiind decât toate cele ce sînt, fiind [adică în chip] propriu-zis și singură [ea fiind astfel] și negrăit zămisind în sine tot

²²⁴ Benedict.

Ὁ δὲ μὴ ὁρῶν συνήσιν ὡς αὐτὸς ὁρᾶν ἀδυνατεῖ μὴ τελείως δι' ἐντελεστέρας καθαρότητος ἐναρμοσθεῖς τῷ πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ὁρῶμενον λαμβάνει πέρας. Ὅτε τοίνυν τὰ τῆς θεωρίας ὑποβέβηκεν, ἐκ τῆς πηγαζομένης ὁμοίας ἀπαθούς τῷ ὁρῶντι θυμηδίας καὶ γαλήνης νοερᾶς καὶ τοῦ ἀνακαί-ομένου πυρὸς τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, ἀκριβῶς οἶδεν ὁ ὁρῶν ὅτι τοῦτό ἐστιν ἐκεῖνο τὸ φῶς, εἰ καὶ ἀμυδρότερον ὁρᾷ· καὶ κατ' ἀναλογίαν δὲ τῆς θεαρέστου πράξεως, τῆς τε τῶν ἄλλων πάντων ἀποχῆς καὶ τῆς προσοχῆς τῆς προσευχῆς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ ψυχῆς ὅλης ἀνανεύσεως ἐπὶ τὰ πρόσω φερόμενος αἰεὶ καὶ διαυγεστέρας πειρῶμενος τῆς θεωρίας, κἀντεῦθεν τὸ ἀπειρον συνήσιν τοῦ ὁρῶμενου ὅτι ἀπειρον καὶ τῆς μὲν λαμπρότητος ἐκεῖνου πέρας οὐχ ὁρᾷ, τῆς δ' ἑαυτοῦ πρὸς φωτοληψίαν ἐπιτηδειότητος ἐπὶ μᾶλλον ὁρᾷ τὸ ἀδρανές.

[23] Ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸ οἶεται εἶναι ἀπλῶς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, ὃ κατηξιώθη βλέπειν, ἀλλ' ὡσπερ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἢ ζωῆ ἐγγίνεται τῷ ἐμψύχῳ σώματι, λέγομεν δὲ καὶ τὴν ζῶν αὐτὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἴσμεν ἄλλο τι παρὰ ταύτην οὔσαν τὴν ἐν ἡμῖν οὔσαν καὶ παρεκτικὴν ζωῆς ψυχὴν, οὕτω καὶ τῇ θεοφόρῳ ψυχῇ ὑπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος Θεοῦ ἐγγίνεται τὸ φῶς. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦτό ἐστιν ἡ τοῦ παναιτίου Θεοῦ πρὸς τοὺς ἡξιωμένους ἔνωσις, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν καὶ ὅλου μένοντος ἐν ἑαυτῷ καὶ ὀλικῶς οἰκοῦντος ἐν ἡμῖν καὶ

²²⁵ Sau: pe fiecare în parte dintre cele ce sînt.

²²⁶ Verbul grecesc (*ὑποβαίνω*) se folosește și în cazul refluxului apei mării, astfel că imaginea generată aici este foarte frumoasă: vederea lui Dumnezeu, venind – ca un flux – din largul Lui asupra minții, o 'inundă' pe aceasta și, apoi, se retrage iarăși în largul acela, după judecățile lui Dumnezeu.

²²⁷ Acest *γαλήνη* numește seninul – adică liniștea – mării neînviforate.

²²⁸ «asemenea»: nepătimitoare ca și cea din vremea vederii depline.

²²⁹ «aceasta»: ceea ce gustă înlăuntrul său.

²³⁰ Literal: purtat la cele ce le are în față.

²³¹ Adică: decât *sufletul-viață*.

²³² Literal: ne transmite, dând mai departe.

ceea ce este²²⁵. Și nu totdeauna se vede – de unul ori de mai mulți – nemărginitul acesta; iar cel ce nu [îl mai] vede înțelege că îi este cu neputință a-l vedea pentru că nu desăvârșit s-a potrivit pe sine Duhului printr-o mai pe de-a-ntregul curăție, dar nu [înseamnă că] are sfârșit ceea ce se vede; când, așadar, [valorile] cele ale [dumnezeieștii] vederi s-au tras înapoi²²⁶, din înțelegătoarea bucurie și seninătate²²⁷ – cea de asemenea nepătimitoare²²⁸ – izvorâtă văzătorului și [din] focul aprins al dragostei celei către Dumnezeu, cel ce vede știe cu acrivie că aceasta²²⁹ [tot] lumina aceea este, deși o vede mai umbrită; și, după măsura făptuirii celei plăcute lui Dumnezeu – a lepădării de toate celelalte și a luării aminte la rugăciune, [cum] și a căutării, din tot sufletul, la Dumnezeu – pururea întinzându-se asupra celor dinainte²³⁰ și cercând o [și] mai străvezie vedere [de Dumnezeu], înțelege, astfel, că *nemărginit* este *nemărginitul* [de Dumnezeu], înțelege, astfel, că *nemărginit* este *nemărginitul* a ceea ce vede, nevăzând margine a strălucirii [lucrului] aceluia, ci văzându-și propria îndemânare de-a primi lumină [fiind] neînstare de a primi mai mult.

[23] Dar nici nu socotește că aceasta – ceea ce s-a învrednicit a vedea – este, simplu, firea lui Dumnezeu; ci, precum de la suflet vine viața în trupul însufletit și numim și această viață *suflet*, dar știm că altceva decât acesta²³¹ este sufletul acesta cel dinlăuntrul nostru și dătător de viață, așa și sufletului purtător-de-Dumnezeu îi vine înlăuntru – de la Dumnezeu Cel ce locuiește într'însul – lumina, dar unirea lui Dumnezeu Celui a-tot-pricinuitor cu cei învredniciți este mai presus și de [lumina] aceasta, întrucât, după puterea [Lui] cea mai presus de ființă, și rămâne întreg în Sine Însuși și locuiește pe de-a-ntregul în noi, și ne dă²³² nouă – nu propria fire, ci – propria slavă și strălucire²³³. Dumnezeiască este, dar, lumina

²³³ Rămânând Dumnezeu, prin puterea Sa cea mai presus de ființă, întreg în Sine Însuși – deși locuiește întreg înlăuntrul omului – cazul unirii Lui cu cei credincioși nu se poate înfățișa integral prin această icoană lexicală, nu se epuizează de către această imagine a luminii împărțite omului.

μεταδιδόντος ἡμῖν οὐ τῆς οἰκείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος. Θεῖον οὖν ἐστὶ τοῦτ' ὅτι φῶς καὶ θεότης ὑπὸ τῶν ἁγίων ὀνομάζεται δικαίως, θεοποιεῖ γὰρ οὐκ οὖν οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοθέωσις καὶ θεαρχία, καὶ «δοκεῖ μὲν εἶναι τοῦ ἐνὸς Θεοῦ διάκρισις καὶ πολυπλασιασμός, ἐστὶ δὲ οὐδὲν ἦττον ὁ ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος», εἰς ἓν μιᾶ Θεότητι, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος, ἐπειδὴ ταύτης τῆς θεότητός ἐστιν ὑποστάτης, ὡς οἱ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι κατὰ τὸν ἀρεοπαγίτην μέγαν Διονύσιον ἔφασαν, θεότητα λέγοντες τὴν θεοποιὸν ἐκ Θεοῦ προεληλυθυῖαν δωρεάν. Καὶ τοίνυν ὁ αὐτὸς Γαῖω γράφων, πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ Θεός ἐστιν ἐρωτήσαντι, «εἰ θεότητα», φησί, «νοήσας τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καθ' ὃ θεούμεθα καὶ εἰ τοῦτο γίνεται ἀρχὴ τοῦ θεοῦσθαι, τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος ἐστὶν ἐπέκεινα». Θεολογεῖται τοιγαροῦν ὑπὸ τῶν πατέρων ἡ θεία χάρις τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν φωτός, ἀλλ' οὐ τοῦθ' ἀπλῶς ἐστὶ τὴν φύσιν ὁ Θεός, οὐ φωτίζει μόνον καὶ θεοῦν δυνάμενος τὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ παράγειν ἐκ μὴ ὄντων πᾶσαν νοερὰν οὐσίαν.

[24] Εἶδες πῶς καὶ ὁρῶντες αὐτὸν ἀόρατον ἡγοῦνται κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς τὴν ἕξω σοφίαν περιπτούς; Ἰσασι μὲν οὖν οἱ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ὅτι φῶς ὁρῶσιν αἰσθήσει νοερᾶ καὶ ὅτι τὸ φῶς τοῦτο ὁ Θεός ἐστι, τῇ ἐνώσει χάριτι λαμπρύνων ἀπορρήτως τοὺς μετέχοντας. Ἄν δ'

²³⁴ Adică: nu doar denumirea aceasta i se dă – luminii acesteia – de către sfinți.

²³⁵ Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 11, 6, PG 3, 956 A.

²³⁶ Ibidem, 2, 11, PG 3, 649 C.

²³⁷ Adică: în conformitate cu.

²³⁸ Adică: în ce fel, în ce sens.

²³⁹ Adică: de socotești *dumnezeire* însuși darul de-dumnezeu-făcător [sau îndumnezeitor].

²⁴⁰ Adică: prin care.

²⁴¹ Adică: față de în acest sens numita 'dumnezeire', în sensul de obârșie a îndumnezeirii făpturilor.

²⁴² *Epistole* 2, PG 3, 1068.

aceasta; și pe drept este numită de către sfinți *dumnezeire*, că îndumnezeiește; și, așadar, nu doar aceasta²³⁴, ci și *îndumnezeire-în-sine* [sau *însăși-îndumnezeire*]²³⁵ și *thearchie* [sau *obârșie-a-îndumnezeirii*] și «[se] socotește a fi deosebire și înmulțire [sau multiplicare] a Unuia Dumnezeu, dar Dumnezeul-începător este, nu mai puțin, și [Dumnezeu] mai-presus-mai-presus-de-dumnezeire și [Dumnezeu] mai-presus-de-obârșie»²³⁶, unul întru o [singură] *dumnezeire*; și pentru [pricina] aceasta [este El] Dumnezeul-începător și [Dumnezeu] mai-presus-de-dumnezeire și [Dumnezeu] mai-presus-de-obârșie: pentru că este subzistătorul acestei *dumnezeiri*, după cum au spus – după²³⁷ marele areopagit Dionisie – învățătorii Bisericii, *dumnezeire* numind de-dumnezeu-făcătorul dar cel venit de la Dumnezeu; că el însuși scriind lui Gaius, celui ce întrebare cum²³⁸ Dumnezeu este mai presus de *thearchie* [sau de *obârșia dumnezeirii*], «dacă socotești» zice «*dumnezeire* însuși lucrul [sau realitatea] darului celui îndumnezeitor²³⁹, după²⁴⁰ care ne îndumnezeim și dacă [lucrul] acesta se face obârșie a faptului de a [ne] îndumnezei, față de așa zisa 'dumnezeire'²⁴¹ este dincolo Cel mai presus de toată obârșia»²⁴², Așadar, este teologhisit²⁴³ – de către părinți – *dumnezeiescul har*²⁴⁴ al luminii celei mai presus de simțire, dar nu [lucrul] acesta este Dumnezeu după fire[a Sa], Care putere are nu doar de a lumina mintea și de a o îndumnezei, ci și de a aduce [la existență] – din cele ce nu sînt – toată ființa cea înțelegătoare.

[24] Ai văzut cum²⁴⁵ – și văzându-L – [părinții] Îl socotesc [a fi] nevăzut [dar] într-un chip mai înalt decât cei prisositori în înțelepciunea dinafară? Că știi, așadar, cei ce s-au suit la măsura aceasta a vederii [de Dumnezeu], că lumină văd prin simțirea înțelegătoare și că lumina aceasta Dumnezeu

²⁴³ Adică: este cuvântat [a fi] dumnezeu; (adică: este numit *dumnezeu* sau *dumnezeire*);

²⁴⁴ Adică: dar.

²⁴⁵ Adică: în ce fel.

ἐρωτᾶς αὐτοὺς πῶς ὁ ἀόρατος ὁράται, ἀποκριθήσονται σοι: «οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου». Ανευδεεῖς γὰρ εἰσι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας οὐ δέονται, τὴν διδασκαλίαν ἔχοντες τοῦ Πνεύματος καὶ μετὰ τοῦ ἀποστόλου ταύτην ἔχοντες τὴν καύχησιν «ὅτι ἐν ἀπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφησαν ἐν τῷ κόσμῳ». Ἀποκριθήσονται σοι τοίνυν εὐλαβῶς ὡς «οὐκ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γνώσει περιγράφεται τὰ θεῖα, ὡ ἀνθρωπε, πολλὰ δὲ τῶν ὑφ' ἡμῶν ἀγνοουμένων αἰτίας ἔχει θεοπρεπεῖς πνευματικοῖς οὖν πνευματικὰ συγκρίνοντες, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον, ἐκ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τὰς τῆς καινῆς βεβαιωσόμεθα χάριτας». Διὰ τοῦτο δὲ σύγκρισιν τὴν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀπόδειξιν ὁ ἀπόστολος ὠνόμασεν, ἐπεὶ μετὰ τῆς ἐκεῖθεν βεβαιώσεως καὶ μείζω δείκνυται τῶν νομικῶν τὰ τῆς χάριτος δόματα. Καὶ τοίνυν ἐροῦσιν οἱ πνεύματι καὶ ζῶντες καὶ ὁρῶντες πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας πῶς ὁράται τὸ ἀόρατον φῶς: «ὡς καὶ ὁ θεόπτης ἐκεῖνος ἑώρακεν Ἡλίας: ὅτι γὰρ οὐκ αἰσθητῶς ἐκεῖνος εἶδεν ἔδειξεν ἢ ἐπιτεθειμένη τῷ προσώπῳ μηλωτῇ: ὅτι δὲ τὸν Θεὸν ἑώρακε, τῇ μηλωτῇ τοὺς αἰσθητοὺς ἐπηλυγᾶσας ὀφθαλμοὺς, μάρτυς τε καὶ κῆρυξ ἀξιόλογος τὸ παρὰ πᾶσι τούτου τῆς ἐπωνυμίας γνώρισμα: θεόπτης γὰρ, μᾶλλον δὲ καὶ μεθ' ὑπερβολῆς θεοπτικώτατος, ἀκούει παρὰ πάντων».

[25] Κὰν αὐθις ἔρηται τις τοὺς τοιούτους, «τί δ' ὁ φατε μυστικῶς ἐνηχεῖν ἡμῖν τὴν εὐχὴν ἐν τοῖς ἐγκάτοις καὶ τί

²⁴⁶ Sau: întru simplitate și sinceritate.

²⁴⁷ Literal: 'cea după noi'; adică cea din puțința noastră.

²⁴⁸ Sau: potrivite lui Dumnezeu, cu dumnezeiască cuviință.

²⁴⁹ Lit.: 'comparând' (în contextul paulin: cele ale harului cu cele ale legii).

²⁵⁰ Cf. I Corinteni 2, 13.

²⁵¹ Literal: comparare.

²⁵² Adică: prin simțuri, trupește.

²⁵³ III Împărați 19, 13; semnalăm că în varianta ortodoxă oficială a Bibliei românești, o migmă paradoxală între textul masoretic și cel al Septuagintei, *cojocul* (μηλωτῇ) lui Ilie a fost înlocuit cu [o] *mantie*.

este, Care, prin unire, negrăit îi strălucește cu harul pe părtașii [de El]; Iar de îi întrebi pe aceștia cum [de] Se vede Cel Nevăzut, îți vor răspunde 'nu în cuvinte învățate de la înțelepciunea omenească, ci în cele învățate de la Duhul Sfânt'; că fără de lipsă sînt [aceștia] și nu au trebuință de înțelepciunea omenească, avînd învățătura Duhului și, dimpreună cu Apostolul, [pe] aceasta avîndu-o [drept] laudă: [faptul] 'că în nemeșeșugire și [în] neprefăcătorie²⁴⁶ și [în] harul lui Dumnezeu – și nu după înțelepciunea trupească – au petrecut în lume'; îți vor răspunde, așadar, cu evlavie cum [că] nu prin cunoașterea [sau gnoza] cea omenească²⁴⁷ se cuprind în cuvînt cele dumnezeiești, o, omule; și multe din cele necunoscute de noi au pricini dumnezeiești²⁴⁸; «asemănînd²⁴⁹» așadar – după același apostol – «cele duhovnicești celor duhovnicești»²⁵⁰ [pe temeul celor] din Vechiul Testament să adevărim harurile [Testamentului] celui nou (și pentru aceasta a numit apostolul *asemănare*²⁵¹ dovada [pe temeul celor] din vechiul testament: pentru că, după adevărirea [acestora pe temeul celor] de acolo, darurile harului să fie dovedite [a fi] mai presus de ale legii); și vor zice – cei ce în Duhul și trăiesc și văd – către cei ce întreabă cum [de] se vede nevăzuta lumină: așa cum a văzut și de-Dumnezeu-văzătorul acela Ilie; pentru că [faptul] că nu [în chip] simțit²⁵² a văzut acela – [aceasta] a dovedit-o *cojocul* cel pus peste față²⁵³; iar [cum] că pe [Însuși] Dumnezeu L-a văzut, acoperind [u-și] cu *cojocul* ochii cei simțiți, martor și propovăduitor vrednic de laudă [este] însușirea arătată de denumirea dată de către toți acestuia; că de la toți aude [zicându-i-se] *văzător-de-Dumnezeu*, ba chiar, în chip covârșitor, și *preavăzător-de-Dumnezeu*.

[25] Iar dacă cineva i-ar întreba, iarăși, pe unii ca aceștia 'dar ce [mai e] și ceea ce spuneți, [și anume faptul de] a vă

τὸ τὴν καρδίαν συγκινούν», τὸν αὐτοῦ πάλιν τοῦ Ἡλιοῦ προβαλοῦνται συσσεισμόν, προοίμιον ὄντα τῆς ἐμφανούσ νοεράς Θεοῦ ἐπιφανείας, καὶ τὴν ἠχοῦσαν κοιλίαν Ἡσίου. Τῷ δὲ προσερομένῳ, «τίς δὲ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς εὐχῆς ἐγγινομένη θερμῆ», τὸ πῦρ ὑποδείξουσιν, ὃ φησιν αὐτὸς αὐθις ὁ Ἡλί-ας, σημεῖον μὲν Θεοῦ, ὅσον οὐπω ἐμφανιζομένου, δεόμενον δ' ἔτι τῆς πρὸς αὐραν λεπτὴν μεταποιησεως, εἰ μέλλει ἐν ἑαυτῷ τὴν θείαν δεξάμενον ἀκτίνα τῷ προσορῶντι δείξειν τὸν ἀόρατον, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Ἡλίαν ὡς πῦρ τε ὄντα καὶ φαινόμενον καὶ πύρινον ἀναβαίνοντα ἄρμα μετὰ σώματος, ἀλλὰ καὶ τὸν ὡς ὑπὸ πυρὸς καιόμενον τὰ σπλάγχνα ἕτερον προφήτην, καὶ ταῦτα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς πῦρ γενομένου ἐν αὐτῷ. Κἂν ἄλλο τι τῶν ἐν αὐτοῖς μυστικῶς ἐνεργουμένων ἐξετάξης, ἐκείνοι τοῖς ὁμοίοις πνευματικοῖς συγκρίνοντες, ὡς ἔφημεν, τὰ παραπλήσιά σοι δείξουσιν καὶ κοινῇ πρὸς πάντα φήσουσι οὐκ ἀκούεις, ἄνθρωπε, ὅτι «ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος»; Οὐκ ἀκούεις τοῦ Κυρίου λέγοντος ὅτι δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός; Τίς οὖν ὁ τῶν ἀγγέλων ἄρτος; Οὐ τὸ θεῖον καὶ ὑπερουράνιον φῶς ᾧ εἴτε κατ' ἐπιβολὴν εἴτε κατὰ παραδοχὴν ὑπὲρ νοῦν οἱ νόες ἐνοῦνται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον; Τοῦτου τοίνυν τοῦ φωτὸς τὴν εἰς ἀνθρώπους ἔλλαμψιν προὔπεγραψεν μὲν ὁ Θεὸς ἐπὶ τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἄνωθεν τὸ μάννα καθιείς, ἐπλήρωσε δὲ ὁ Χριστός, τοῖς βεβαίως εἰς αὐτὸν πιστεύουσι καὶ δι' ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδεικνυμένοις ἐνιείς τὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸ φωτιστικὸν αὐτοῦ σῶμα προτιθέμενος εἰς βρώσιν· καὶ τοῦτο γὰρ ἀρράβων ἐστὶ τῆς ἀπορόρητου κατὰ τὸ μέλλον Ἰησοῦ κοινωνίας. Εἰ δὲ καὶ

²⁵⁴ III Ἰμπῆραφι 19, 12.

²⁵⁵ Isaia 16, 11 («pântecele meu suna-va ca o alăută și cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce l-ai înnoit»); vezi și *Epistola a II^a către Varlaam* 50.

²⁵⁶ Luca 11, 13; vezi și 18, 7.

²⁵⁷ Adică: prin aruncare.

²⁵⁸ *Despre dumnezeieștile numiri* I 5, PG 3, 593 B (ed. De Gruyter, p. 116); notăm că pasajul areopagit este citat – în controversalele isihaste post-palamite – de un Manuil Caleca, care îl răstălmăcește, sensul restabilindu-i-se ulterior de către sfântul Marcu Evghenicul (Marcu II, GA, p. 432).

răsuna tainic rugăciunea în cele dinăuntru [ale voastre]?; și ce [mai e și] ceea ce mișcă inima?», de față vor pune, iarăși, cutremurul [vestit de Domnul] aceluiași Ilie, care a fost începutul văditei arătări înțelegătoare a lui Dumnezeu²⁵⁴, și pântecele răsunător al Isaiei²⁵⁵; iar celui de întrebă 'și care mai este și [cu] căldura cea [înlăuntru] venită de la rugăciune?' îi vor arăta, iarăși, focul căruia același Ilie îi zice *semn al lui Dumnezeu* câtă vreme încă nu Se arătase, ca Unul ce mai avea [încă] trebuință de prefacerea [focului] în adiere subțire, urmând ca [abia așa acesta], primind în sine dumnezeiasca rază, să Îl arate – celui ce privește – pe Cel Nevăzut; dar [i-l vor pune de față] și pe Ilie însuși, fiind – și fiind văzut – ca [de] foc și în car de foc suindu-se cu trupul, dar și pe celălalt proroc, căruia ce de [un] foc îi ardeau măruntaiele, ca [un] foc făcându-se în el cuvântul lui Dumnezeu; și, de vei cerceta orice altceva din cele lucrate tainic înlăuntru lor, aceia – asemănându-le, cum am spus, celor duhovnicești – asemănătoarele [locuri ale legii vechi] îți le vor arăta și îndeobște vor zice în privința a toate: nu auzi, omule, că «pâinea îngerilor a mâncat-o omul»?; nu Îl auzi pe Domnul zicând că 'va da Duh sfânt celor care cer de la El zi și noapte'²⁵⁶?; și care e pâinea îngerilor?; nu dumnezeiasca și mai-presus-de-ceruri lumină, cu care – fie după aruncare²⁵⁷ [asupra ei], fie după primire [a ei] – [în chip] mai presus de minte se unesc mințile, după [cum spune] marele Dionisie²⁵⁸? A acestei lumini, așadar, [venire la oameni și] strălucire către oameni a preînchipuit-o Dumnezeu trimițând de sus – vreme de patruzeci de ani – manna, iar [de plinit] a plinit-o Hristos dând înlăuntru celor ce cred cu tărie în El – și își arată prin fapte credința – luminarea Duhului și punându-le înainte luminătorul Său trup, spre mâncare; iar aceasta este arvuna negrăitei împărțării de Iisus celei ce va fi [în veacul viitor]. Iar dacă [chipurile] acelea [din legea veche] au preînchipuit și altceva din darurile cele de Hristos date nouă – [nu ar fi]

ἄλλο τι τῶν ἡμῖν ἀπὸ Χριστοῦ δεδωρημένων προὑπέγραψαν ἐκεῖνα, θαυμαστὸν οὐδέν. Ἀλλ' ὁρᾷς ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν συμβολικῶν ἐκείνων φωτισμῶν ἀναφαίνεται φωτισμὸς τις νοερός καὶ μυστήρια ἕτερα παρὰ τὴν γνῶσιν;

[26] Ἐπει δὲ αἰσθητὸν ἔφησιν λέγειν φῶς τὸ φανέν ἐν Θαβωρίῳ τοὺς τὸ θεῖον τῆς χάριτος ἀπωθουμένους φῶς, πρῶτον μὲν ἐρωτήσομεν αὐτοὺς εἰ θεολογοῦσι τὸ περιαιστράψαν τηρικαῦτα φῶς ἐν Θαβωρίῳ τοὺς τῶν μαθητῶν ἐκκρίτους. Εἰ γὰρ μὴ θεολογοῦσιν, ἐλέγξει μὲν αὐτοὺς ὁ Πέτρος, ἐν μὲν τῷ ὄρει κατὰ Μάρκον διαγρηγορήσας καὶ ἰδὼν τὴν δόξαν Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν ἐπιστολῶν αὐτὸς γράφων ἐπιπτεῦσαι τὴν μεγαλειότητα αὐτοῦ, σὺν αὐτῷ ὦν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ· ἐπιστομῖσει δὲ αὐτοὺς λαμπρῶς ὁ χρυσοῦ γλώττη τὰ εὐαγγελικὰ κηρύγματα διασαφῶν· φησὶ γάρ, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνεται ὁ Κύριος, τοῦ μὲν σώματος μένοντος ἐπὶ τοῦ σχήματος, τῆς δὲ θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»· ἐμφράζει δὲ αὐτῶν τελέως τὰ στόματα Διονύσιος ὁ μέγας, θεοφάνειαν αὐτὸ καὶ θεοπτίαν σαφῶς ἀποκαλῶν, πρὸς δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «φῶς» λέγων «ἡ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς», σὺν πολλοῖς δὲ ἑτέροις καὶ Συμεῶν, ὁ τὰς πολιτείας πάντων σχεδὸν ἁγίων καλλιπερία κοσμήσας, γράφων τὸν διαφερόντως ἡγαπημένον τῷ Χριστῷ θεολόγον «αὐτὴν τὴν τοῦ λόγου θεότητα παραγυμνωθεῖσαν» ἐπ' ὄρους «ἰδεῖν». Εἰ δὲ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τοῖς τῆς ἀληθείας ὑποφήταις συνωδᾷ

²⁵⁹ Adică: simțită trupește, strict trupește.

²⁶⁰ Adică: dacă [o] socotesc a fi dumnezeire; literal: 'dacă [o] cuvântă [a fi] dumnezeu'; vezi sedeauna din Duminica glasului 5: «tâlharul Dumnezeu Te-a cuvântat [ἐθεολόγησε]»; sau irmosul pesnei a VII^a la Întâmpinarea Domnului: «Pe Tine Cela ce ai răcorit în foc pe Tinerii cei ce Dumnezeu Te-au numit' [θεολογήσαντας].»

²⁶¹ Deci: dacă nu o socotesc a fi dumnezeu sau dumnezeire.

²⁶² Vezi Marcu 9, 2-8. ²⁶³ II Petru 1, 16; 18. ²⁶⁴ Literal: la forma lui.

²⁶⁵ Parafrazare a textului *Către Theodor* 11, PG 47, 292.

²⁶⁶ *Omilii* 40, 6, PG 36, 365 A.

²⁶⁷ Aici 'petrecere' este termenul din expresia 'Viața și petrecerea...'.
²⁶⁸ Simeon Metafrastul, *Viața lui Ioan Evenghelistul* 1, PG 116, 685 D; vezi și *Epistola a III^a către Achindin* 5 (GA, 295); vezi și Marcu II (GA, 151), unde citează din sfântul Ioan Damaschinul, din *Slava Stihovnei Vecer-
 miei* din 7 August: «Rază subțire a dumnezeirii Tale dezgolind, Hristoase, celor ce împreună se suiseră cu Tine în munte...», unde subțire îl redă pe
 ἀμυδρός, -ά, -όν (estompat).
²⁶⁹ Se trece acum la varianta pozitivă a răspunsului la întrebarea din debutul
 paragrafului (dacă antiisihăștii 'teologhisesc' sau nu lumina de pe Tavor).

nimic de mirare; dar vezi că și din luminările acelea simbolice iese la iveală o anume luminare și taine [ce sînt] altele decât [cele ce le împărtășește] cunoașterea [sau gnoza omenească]?

[26] Și, pentru că ai zis că cei ce leapădă dumnezeiasca lumină a harului spun că simțită²⁵⁹ este lumina cea arătată în Tavor, să îi întrebăm [și noi], mai întâi, dacă ei teologhisesc²⁶⁰ lumina ce a strălucit atunci în Tavor împrejurul ucenicilor aleși. Că, dacă nu o teologhisesc²⁶¹, îi va da în vileag [că greșesc] Petru, care – cum spune, pe de o parte, Marcu – a privegheat în munte și a văzut slava lui Hristos²⁶² și care – el însuși, pe de altă parte – scrie în a doua din epistolele sale că a văzut măreția Lui, fiind împreună cu El în muntele cel sfânt²⁶³; și le va include gura, iarăși, în chip strălucit, cea ce cu limbă de aur limpezește propovăduirile evanghelicești; că zice «mai strălucitor decât Sine Se arăta Domnul, trupul rămânând la chipul său²⁶⁴, iar dumnezeirea arătându-și razele ei»²⁶⁵; și le va astupa cu desăvârșire gura Dionisie cel mare, denumind deslușit [lumina] aceasta *theofanie* (adică *arătare a lui Dumnezeu*) și *theoptie* (*vedere a lui Dumnezeu*), încă și Grigorie cel de-un-nume cu teologia, «lumină» zicând «[a fi] dumnezeirea cea arătată pe munte ucenicilor»²⁶⁶, și – «[a fi] dumnezeirea cea arătată pe munte ucenicilor»²⁶⁷, și – dimpreună cu mulți alții – și Simeon, cea ce aproape tuturor sfinților le-a împodobit petrecerea²⁶⁸ cu frumusețea cuvântului, scriind despre de-Dumnezeu-cuvântătorul cel în chip aparte iubit de Domnul [cum] că în munte «a văzut, dezgolită, însăși dumnezeirea Cuvântului»²⁶⁹. Iar dacă – după adevăr și în conglăsuire cu tâlcuitorii adevărului – *dumnezeiască* și *lumină a lui Dumnezeu* numesc²⁶⁹ lumina aceea [atunci] arătată,

Θεῖον καὶ Θεοῦ φῶς προσαγορεύουσι τὸ ὄφθεν ἐκεῖνο φῶς, συνομολογήσουσιν ἐξ ἀνάγκης ὡς φῶς εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ τελεωτάτην θέα. Διὸ καὶ Μωϋσῆς οὕτως ἐώρακεν αὐτὸν καὶ μικροῦ τῶν προφητῶν ἀπάντων ἕκαστος, καὶ μάλιστα οἷς ὑπαρὸν ἀλλ' οὐκ ὄναρ ὠφθη. Συμβολικὰ δ' ὁμως ἅπαντ' ἔστω τὰ ἱερὰ θεάματα ἐκείνων καὶ τοιαῦτα οἷα περ βούλονται ἂν οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν· ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβῶρ ἀποκαλυφθεῖσα ὄψις τοιοῦτο συμβολικὸν ὑπῆρχε φῶς, ὡς γίνεσθαι καὶ ἀπογίνεσθαι· τῆς γὰρ μελλούσης δευτέρας τοῦ Χριστοῦ Παρουσίας ἔχει τὸ ἀξίωμα καὶ τοῦτ' αὐτὸ περιαιυγάζον διηνεκῶς ἔσται τοὺς ἀξίους κατὰ τὸν ἀληκτον αἰῶνα, ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Διονύσιος, διὸ καὶ προοίμιον ἐκείνης ταύτης ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος, ὁ δὲ Κύριος βασιλείαν ταύτην ἐν εὐαγγελίοις ὀνομάζει τοῦ Θεοῦ.

[27] Τί τοίνυν ἐγκαλοῦσι τοῖς λέγουσιν ὅτι ὡς φῶς ἀπορόρητως ὀρώσι τὸν Θεὸν οἱ ἅγιοι, εἰ ὡς φῶς ἡ θέα αὐτοῦ καὶ νῦν καὶ τῶ μέλλοντι αἰῶνι; Ἄρ' ὅτι μὴ αἰσθητὸν τοῦτο λέγουσιν, ἀλλὰ νοερόν, ὡς καὶ Σολομών τὸ ἅγιον ὀνομάζει Πνεῦμα; Καὶ μὴ αὐτοὶ εἰσιν οἱ συκοφαντοῦντες λέγειν τοὺς τοιούτους αἰσθητὸν φῶς κατὰ τὴν προσευχὴν θεᾶσθαι καὶ κατηγοροῦντες πάντων τῶν αἰσθητῶν τι τῶν θείων λεγόντων χαρισμάτων. Πῶς οὖν, ἑαυτῶν ἐπιλαθόμενοι, τοὺς μὴ αἰσθητὸν τὸ φῶς τὸ θεῖον λέγοντας κατηγορεῖσθαι οἴονται

²⁷⁰ «așa»: ca lumină.

²⁷¹ Adică: ale prorocilor.

²⁷² Adică: în acest înțeles al termenului *simbolic*.

²⁷³ Sau rangul, sau calitatea.

²⁷⁴ Părintele Stăniloae traduce chiar, direct, prin «e slava venirii a doua a lui Hristos».

²⁷⁵ Antiișihaștii, adică.

²⁷⁶ Înțelepciunea lui Solomon 7, 22: «pentru că este în Aceasta Duh înțeleptor». Semnalăm, iarăși, hilara traducere românească a locului scripturistic cu pricina (7, 22-23: «Ἔστιν γὰρ ἐν αὐτῇ [τῇ τοῦ Θεοῦ Σοφία] πνεῦμα νοερόν, ἅγιον, [...] διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερόν καθαρόν λεπτοτάτων», adică «pentru că este în Aceasta [în înțelepciunea lui Dumnezeu] Duh înțeleptor, sfânt, [...], pătrunzând

atunci, siliți [de logica lucrurilor], vor mărturisi ca o lumină a fi preadesăvârșita vedere a lui Dumnezeu; fapt pentru care și Moisi așa²⁷⁰ L-a văzut pe El și, se poate zice, fiecare dintre proroci, căroră nu [în] vis, ci aievea li S-a arătat. Simbolice fie, însă, toate sfintele vederi ale aceloră²⁷¹, [și anume] în înțelesul dorit de cei ce ni se împotrivesc nouă; dar nu și vederea cea descoperită apostolilor în Tavor a fost o astfel²⁷² de lumină simbolică, acum înfiripându-se și mai apoi destrămându-se; pentru că [lumina aceasta de pe Tavor] are vrednicia²⁷³ viitoare a doua veniri a lui Hristos²⁷⁴ și chiar aceasta va fi cea care neîncetat îi va lumina-împrejur pe cei vrednici în veacul fără de sfârșit, după cum a zis de-Dumnezeu-grăitorul Dionisie, fapt pentru care marele Vasile a zis că [vederea] aceasta este pregustare a [venirii] aceleia, iar Domnul împărăția lui Dumnezeu o numește în Evanghelii.

[27] Pentru care lucru, așadar, îi învinuiesc²⁷⁵ pe cei ce spun că sfinții Îl văd negrăit pe Dumnezeu ca [o] lumină, de vreme ce ca [o] lumină este vederea Lui și acum și în veacul ce va să vie?; oare cumva pentru că [sfinții] spun [că] nu simțită [trupește este lumina] aceasta, ci înțelegătoare, așa cum și Solomon Îl numește pe sfântul Duh²⁷⁶?; păi ei înșiși sînt cei care îi defaimă pe [sfinții] aceștia [cum] că spun că văd lumină simțită [trupește] în vremea rugăciunii și care îi învinuiesc pe toți cei ce spun [a fi] simțit [trupește] vreunul din dumnezeieștile daruri; cum așa, uitând [cele zise] de ei înșiși, îi socotesc vrednici de osândă pe cei ce spun [că] nu simțită [trupește este] dumnezeiasca lumină?;

prin toate duhurile înțelegătoare curate preasubțiri), pe care ne-o pune în față textul oficial: «Într-adevăr, în ea se află un duh de înțelegere sfânt, [...] răzbătând prin toate duhurile istete, curate și oricât de subțiri». Așadar, adjectivul *νοερόν* – tradus în lăuntru Bisericii, de regulă, prin *înțeleptor*, iar în afară prin *apuseanul inteligibil* – este tradus mai întâi, cu referire la Duhul sfânt, prin «de înțelegere», iar mai apoi, cu referire la duhurile zidite, prin neașteptatul «isteț». Dacă «isteț» nu pare hilar celor ce au săvârșit traducerea oficială, ne întrebăm – iarăși – de ce nu am alege și ordinea inversă?

ἀξίους; Ὁρᾶς τὸ ἀβέβαιον καὶ εὐπερίστατον αὐτῶν; Δεινοὶ γὰρ εἰσιν ὡς ἔοικε κακῶς λέγειν, ἀλλ' οὐχὶ καλὸν τι συνορᾶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ τοῦτ' εἰπόντων οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ κοινῆς φωτοφανείας ἀκριβεῖς ἐξηγηταί, εἰ ζῶον ἄλογον ἐτύγγα-νε τότε παρὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἄρ' ἂν ἦσθετο τοῦ τὸν ἥλιον ὑπερλάμπαντος ἐκείνου φέγγους; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι καὶ γὰρ οὐδὲ τῆς περιλαμψάσης δόξης Κυρίου τοὺς ποιμένας ἐπὶ τῆ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει αἰσθέσθαι γέγραπται τὰ ποιμνία. Πῶς τοίνυν αἰσθητὸν φῶς ὁ τοῖς τὰ αἰσθητὰ ὀρῶσι τῶν ἀλόγων ζώων οὐχ ὀρᾶται ὄμμασι, παροῦσι καὶ ἀνεωγμένους ἐπιλάμπων; Εἰ δὲ τοῖς ἀνθρωπίνους αἰσθητοῖς ὄμμασιν ὠράθη, κατὰ τοῦτ' ἄρ' ἑωράκασιν αὐτό, καθ' ὃ τῶν ἀλόγων ὄψεων διενηνόχασιν. τί δὴ τοῦτό ἐστι; τί γε ἄλλο ἢ τὸ δι' ἀνθρωπίνων ὄψεων τον νοῦν ὀρᾶν; Εἰ δὲ μὴ τῆ αἰσθητικῆς δυνάμει, τάχα γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλογα ἑώρων, ἀλλὰ τῆ διὰ τῆς αἰσθήσεως ἀντιλαμβανομένη νοητικῆς δυνάμει, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ταύτη, πᾶς γὰρ ἂν εἶδεν ὀφθαλμός, μάλιστα οἱ πλησιόχωροι, λάμπαν ὑπὲρ ἥλιον. Εἰ τοίνυν μὴδὲ ταύτη κυρίως τὸ φῶς ἐκείνο εἶδον, οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς τοῦτο κυρίως αἰσθητόν. Καὶ μὴν οὐδὲν αἰσθητὸν αἰδίον· τὸ δὲ τῆς θεότητος φῶς, ὃ καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ καλεῖται πολλαχού, προαιώνιον τε καὶ ἀτελεύτητόν ἐστιν. Οὐκ ἄρα αἰσθητόν.

²⁷⁷ Adică: nu se dau înapoi de a-și schimba opinia, chiar îmbrățișându-o pe cea contrară, dacă faptul acesta le permite să îi învinuiască de ceva pe cei atacați de ei. Acest caracter schimbător – care permite variata impresurare a adversarului – este propriu ispitei și păcatului, care iau lesne orice chip; termenul este cel din *Evrei* 12, 1.

²⁷⁸ Sau: ai fotofaniilor din legea veche și din cea nouă.

²⁷⁹ Literal: aura aceea.

²⁸⁰ Slava Domnului – zice evanghelistul – i-a strălucit-împrejur doar pe păstori.

²⁸¹ Se spune aici 'ochi omenеști simțiți [adică: sensibili, materiali]' întrucât omul are și ochi netrupești, cei ai duhului.

²⁸² Adică: nu prin puterea simțului trupesc al văzului.

²⁸³ Adică: netrupească.

²⁸⁴ Adică: facultății văzului trupesc îi corespunde – în minte – o facultate netrupească care, ca o interfață între trup și netrupesc, dă minții înseși

vezi nestatornicia lor și că lesne [se schimbă și] își înconjură potrivnicii²⁷⁷? că grozavi sînt – precum se vede – în a vorbi de rău, dar nu [și] în a vedea vreun lucru bun. Și să [mai] spună – interpretii [aceștia] exacti ai vechii și noi' arătări-de-lumină²⁷⁸ – și lucrul acesta: de s-ar fi întâmpat [a fi] atunci de față pe munte [vreo] vietate necuvântătoare, oare ar fi simțit raza aceea²⁷⁹ care a strălucit mai presus decât soarele?; eu socotesc că nu; că nici [despre] turmele [de oi] nu s-a scris să fi simțit, la nașterea lui Hristos, slava Domnului cea care i-a strălucit-împrejur pe păstori²⁸⁰. Cum, așadar, [să fie] lumină simțită [trupește] cea care, strălucind, nu se vede ochilor vietăților necuvântătoare – [ochi] care le văd pe cele simțite [trupește] – de față fiind [ochii aceștia] și deschiși [fiind ei]? Iar dacă ochilor omenеști simțiți²⁸¹ și deschiși [fiind ei]? Iar dacă ochilor omenеști simțiți²⁸¹ s-a văzut, aceasta înseamnă că prin aceasta au văzut-o s-a văzut, aceasta înseamnă că prin aceasta au văzut-o [aceștia] pe aceasta: prin ceea ce se deosebesc ei de ochii necuvântătoarelor; și ce este aceasta?; ce altceva decât faptul că *mintea* [este cea care] vede prin vederile omenеști?; iar dacă nu prin puterea simțitoare²⁸² (că, [de ar fi fost] așa, [atunci] și necuvântătoarele ar fi văzut), ci prin puterea înțelegătoare²⁸³ cuprinzătoare prin simțirea [trupească]²⁸⁴ (ba, mai degrabă, nici prin aceasta, că atunci orice ochi [omenesc] ar fi simțit [lumina] ce a strălucit mai presus decât soarele, mai ales cei din apropiere²⁸⁵); dacă, așadar, nici – propriu-zis – prin aceasta nu vedeau lumina aceea, atunci, așadar, nici lumina aceasta nu este propriu-zis simțită [trupește]. Și, pe de altă parte, nimic simțit [trupește] nu este veșnic; pe când lumina dumnezeirii – care și *slavă a lui Dumnezeu* este numită în multe locuri – este dinainte-de-veci și fără-de-sfârșit; prin urmare nu este simțită [trupește].

putința perceperii lumii văzute; aceasta ar fi această 'putere înțelegătoare cuprinzătoare [sau perceptivă] prin simțirea [trupească]'.

²⁸⁵ Adică: mai ales ochii oamenilor din vecinătatea muntelui, de la poalele lui.

[28] Εἰ δὲ μὴ αἰσθητόν, εἰ καὶ ὀφθαλμὸς λαβεῖν αὐτὸ οἱ ἀπόστολοι κατηξιώθησαν, ἀλλ' ἐτέρα τινὶ δυνάμει, καὶ οὐχὶ τῇ αἰσθητικῇ· διὸ καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου Ἰησοῦ ἀρόρητον καὶ ἀπρόσιτον καὶ ἄχρονον οἱ θεολόγοι πάντες λέγουσιν, ὡς ἀρόρητόν τι οὖσαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητὴν κυρίως, ὡσπερ καὶ τὸ φῶς, ὃ καὶ τῶν ἁγίων ἐστὶ τόπος μετὰ τὴν ἐνθὲνδε ἐκδημίαν κατὰ τὰς ἐν οὐρανῶ λήξεις, ὅπου τὸ φῶς, οὐ καὶ προοίμιον αὐτῆ ἢ λαμπρότης ἦν καὶ ἐν ἀρράβωνος μέρει τοῖς ἁγίοις δέδοται ἐνταῦθα. Εἰ γὰρ καὶ φωτωνυμικῶς καλεῖται ταῦτα πάντα καὶ δοκεῖ αἰσθήσει ὑποπίπτειν παραδόξως ἔστιν ὅτε, ἀλλὰ καὶ νοῦ ὑψηλότερά ἐστι καὶ τῆς καθ' ἑαυτὰ ἀληθείας ἀποδεύσας ἔχει τὰς ἐπωνυμίας, πῶς οὖν αἰσθητὰ κυρίως; Καὶ μὴ, ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς ἱερὰς ποιούμενοι, «κατάταξον αὐτῶν τὰς ψυχὰς» πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐκτενῶς βοῶμεν ἀγαθότητα «ἐν τόπῳ φωτεινῷ». Τίς οὖν χρεια ταῖς ψυχαῖς τοῦ αἰσθητοῦ φωτός; Τίς δ' ἄρ' ἀνία ταύταις κάκ τοῦ ἐναντίου μὲν, αἰσθητοῦ δ' ὁμοίως σκότους; Ὅρας ὡς οὐδὲν τῶν τοιούτων κυρίως αἰσθητόν; Ὅτι δ' οὐδὲ ἀπλῶς ἄγνοια ἢ γνῶσις ταῦτα, πρότερον ἐδειξαμεν, ἡνίκα καὶ περὶ τοῦ ἡτοιμασμένου σκοτεινοῦ πυρὸς τῷ δαιμονίῳ φύλῳ ὑπεμνήσαμεν. Ἐχρῆν οὖν καὶ περὶ τῆς ἐν Θαβῶρ ἀπορόρητου Ἰησοῦ φωτοφανείας, μὴ λογισμοῖς δειλοῖς, ἀνθρωπίνοις δηλονότι, καὶ ἐπισημασίαις ἐπινοίαις ἀποφαίνεσθαι, ἀλλὰ πειθαρχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς καὶ τὴν ἐν καθαρότητι καρδίας ἀκριβῆ διὰ τῆς πείρας ἀναμένειν εἶδησιν. Αὐτῆ γὰρ τὴν πρὸς τὸ φῶς ἐκείνον ἔνωσιν ἱεροουργούσα, μυστικῶς ἐκιδιάσκει

²⁸⁶ Adică: a o percepe.

²⁸⁷ Sau netemporală.

²⁸⁸ Adică: strălucirea feței lui Iisus, lumina Tavorului, lumina în care locuiesc sfinții în veacul viitor etc.

²⁸⁹ Se numesc cu nume din paradigma luminii (lumină, strălucire, rază etc).

²⁹⁰ Literal: mai înalte.

²⁹¹ Adică: ce își are obârșia în Dumnezeu.

²⁹² Din realitățile dumnezeiești nezidite, cele mai sus numite fotonimic.

²⁹³ Literal: de-lumină-arătării lui Iisus; vezi nota de la paragraful 5: Literal: de-lumină-arătării lui Iisus, a 'fotofaniei' lui Iisus, a arătării luminii de către Iisus.

[28] Iar dacă nu este simțită, atunci, măcar că prin ochi a o lua²⁸⁶ pe aceasta s-au învrednicit apostolii, dar [de luat au luat-o] prin oarecare altă putere, nu prin cea simțială; fapt pentru care și strălucirea feței lui Iisus este înfățișată de toți cuvântătorii-de-Dumnezeu [a fi] *negrăită și neapropiată și fără-de-ani*²⁸⁷ – ca una ce este de nespus – iar nu simțită propriu-zis, după cum și lumina [Lui], [lumină] care este și loc al sfinților după plecarea lor de aici la moștenirile cele din cer, [acolo] unde este lumina, a căreia pregustare a și fost această strălucire și s-a dat sfinților aici în parte [ca] arvună; că deși toate acestea²⁸⁸ se denumesc în chip fotonimic²⁸⁹ și uneori pare că – paradoxal – cad sub simțire, [acestea] sînt însă mai presus de minte²⁹⁰ și au denumiri lipsite de [putința de a înfățișa] adevărul în privința a ceea ce sînt acestea în ele însele; cum, deci, să fie [socotite] simțite propriu-zis? Apoi, făcând [noi] sfinte rugăciuni pentru cei adormiți, «așează sufletele lor» – strigăm stăruitor bunătății thearhice²⁹¹ – «în loc luminos»; ce trebuință le este, așadar, sufletelor de lumina simțită? și, deci, ce supărare le poate fi de la potrivnicul acesteia – dar tot simțit, ca și ea – [și anume] de la întuneric?; vezi că nimic dintre acestea²⁹² nu este [ceva] simțit propriu-zis? Iar că acestea nu sînt nici – simplu – necunoaștere sau cunoaștere, [aceasta] am arătat-o mai înainte, când am vorbit și despre focul cel întunecat, cel gătit neamului diavolesc; așadar, și în privința nespusei strălucirii lui Iisus²⁹³ pe Tavor, trebuia nu a se pronunța²⁹⁴ urmând 'gândurilor ticăloase' – trebuia să se asculte²⁹⁵ cu greșală, ci a asculta omeneshti adică – și 'izvodirilor cu greșală' [faptul de a primi], întru de zicerile părintești²⁹⁶ și a aștepta [faptul de a primi], întru curăția inimii, prin cercare, cunoștința [acesteia]; că aceasta, săvârșind cu sfințenie unirea cu lumina acesteia, îi învață în

²⁹⁴ Adică antiisihastii.

²⁹⁵ Înțelepciunea lui Solomon 9, 14: «că gândurile muritorilor [sînt] ticăloase; și cu greșală izvodirile lor»; loc citat, în apărarea sfântului Grigorie Palama, și de sfântul Marcu Evghenicul (II GA, 149).

²⁹⁶ Adică: ale Părinților.

τοὺς εὐμοιρηκότας ὅτι τὸ φῶς τοῦτο τῶν ὄντων ἐστὶν οὐδέν, ὡς τὰ ὄντα πάντα ὑπερέχον. Πῶς οὖν τὸ ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα αἰσθητόν; τί δὲ τῶν αἰσθητῶν οὐ κτίσμα; Πῶς δὲ τὸ κτίσμα ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἄρα αἰσθητὴ κυρίως.

[29] Ὁ μέγας Μακάριος, «ὅταν ἡ ψυχῇ», φησί, «φόβω καὶ ἀγάπῃ καὶ αἰσχύνῃ, ὡς καὶ ὁ ἄσωτος υἱός, ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν ἴδιον δεσπότην καὶ Πατέρα καὶ Θεόν, προσδέχεται αὐτήν, μὴ λογιζόμενος τὰ παραπτώματα αὐτῆς, καὶ δίδωσιν αὐτῇ σχολὴν δόξης, τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ». Τίς δ' ἄλλῃ δόξα καὶ φῶς ἐστὶ Χριστοῦ ἢ ἡνπερ διαγρηγορήσας εἶδεν ὁ Πέτρος «σὺν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἀγίῳ»; Πῶς οὖν στολή ψυχῆς τοῦτο γένοιτ' ἄν, εἴπερ αἰσθητόν; Ἀλλαχοῦ δ' ὁ αὐτὸς θεολόγος «ἐπουράνιον» φησι «τουτὶ τὸ φῶς». τί τοίνυν ἐπουράνιον τῶν αἰσθητῶν; Ἀλλαχοῦ δ' αὖ «τὸ φύραμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ Κύριος ἀνέλαβεν, ἐκάθησε», φησίν, «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλήρες δόξης, οὐκέτι μόνω τῷ προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὄλω τὸ σῶματι». Ἄρ' οὖν ἐκεῖ μάτην φαίνει, μηδενὸς ἀντιλαμβανομένου τοῦ φωτὸς ἐκεῖνου; Μάτην γάρ, εἴπερ αἰσθητόν. Ἦ τοῦτό ἐστιν ὡς ἀληθῶς ἢ τῶν πνευμάτων τροφή, τῶν τε ἀγγέλων καὶ τῶν δικαίων; Διὸ καὶ προσευχόμενοι φαμεν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων πρὸς Χριστὸν κατατάξαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐνθα ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Πῶς οὖν ἀπολαύσονται ψυχαί, πῶς δὲ καὶ ὄλως ἐνσκηνώσουσιν αἰσθητῶς ἐπιλάμποντι φωτεῖ; Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος τοὺς τηνικαῦτα καθαρὸς τὴν καρδίαν, κατὰ τὴν διὰ σαρκὸς δεσποτικὴν ἐπιφάνειαν, ὄρᾶν φησι διηνεκῶς τὴν δύναμιν ταύτην ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ διαυγάζουσαν σώματος. Πῶς οὖν αἰσθητὸν φῶς, τὸ διὰ καθαρότητος

²⁹⁷ Fontem non inveni.

²⁹⁸ II Petru 1, 16 și 18.

²⁹⁹ Cf. *Despre eliberarea minții* 21, PG 34, 956 A.

³⁰⁰ *Evrei* 1, 3.

³⁰¹ Cf. *Despre răbdare* 4, PG 33, 868 CD.

³⁰² Adică: la arătarea cu trupul a Stăpânului, la a doua venire.

taină pe părtașii [de ea] că lumina aceasta nu e nimic din cele ce sînt, ca una ce este mai presus de cele ce sînt; cum așadar [să fie ceva] simțit ceea ce este mai presus de toate cele ce sînt?; și care [lucru] dintre cele simțite nu este zidire?; cum, deci, [să fie] zidire strălucirea lui Dumnezeu?; așadar nu este propriu-zis [o strălucire] simțită.

[29] Zice marele Macarie: «când sufletul se întoarce – cu frică, cu dragoste și cu rușine, ca fiul cel pierdut – la Dumnezeu, [adică la] stăpânul și tatăl său, [Acesta] îl primește, nemaisocotind greșalele lui, și îi dă haina slavei luminii lui Hristos»²⁹⁷; și care alta este slava și lumina lui Hristos, dacă nu cea pe care, priveghind, a văzut-o Petru, «împreună cu El fiind [el] în muntele cel sfânt»²⁹⁸? păi cum se face aceasta haină a sufletului, dacă este [ceva] simțit [trupește]? Iar altundeva același cuvântător-de-Dumnezeu «cerească este» zice «lumina aceasta»²⁹⁹; păi ce [lucru] este ceresc dintre cele simțite? Iar altundeva, iarăși, zice: «frământătura [adică plămada] firii omenești, pe care Domnul a luat-o asupra Sa a șezut de-a dreapta măreției, în ceruri³⁰⁰, plină de slavă, de acum nu doar la față, ca Moisi, ci în întreg trupul»³⁰¹; [în ceruri] nefiind nimeni care să o poată prinde prin simțuri, [alegem a socoti] oare [că], așadar, degeaba lucește acolo? – că degeaba [lucește], a de vreme ce este [ceva] simțit; – sau [alegem, cum se și cade, a socoti că] aceasta este cu adevărat hrana duhurilor, [și anume] a [duhurilor] îngerilor și [ale] oamenilor, fapt pentru care, rugându-ne pentru cei adormiți, și zicem către Hristos să așeze sufletele lor unde cercetează lumina feței Sale?; cum, deci, se vor mai desfăta sufletele de ea și cum se vor mai sălășlui în ea, dacă lumina aceasta strălucește [în chip] simțit [trupește]? Iar marele Vasile zice despre cei curați cu inima că atunci, la stăpâneasca arătare cea cu trupul³⁰², vor vedea neconținți această putere strălucind din închinatul trup³⁰³; așadar, cum [să fie] lumină simțită [trupește] cea care se vede prin curăția

³⁰³ Adică: din trupul Domnului, căruia ne închinăm. Fontem non inveni.

τῆς καρδίας ὀρώμενον; «Χριστὸς δ' ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἄπλετον εἶδος ἦκεν», κατὰ τὸν θεῖον ὠδικὸν Κοσμᾶν. Πῶς οὖν ἄπλετον εἶπερ αἰσθητόν;

[30] Στέφανος δὲ ὁ μετὰ Χριστὸν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρήσας ἀτενίσας εἶδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγμένους καὶ δόξαν ἐν αὐτοῖς Θεοῦ καὶ τὸν Χριστὸν ἐσῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Ἔστι τοίνυν αἰσθητικὴν δύναμιν μέχρις αὐτῶν φθάνειν τῶν ὑπερουρανίων; Ἀλλὰ μὴν οὗτος κάτωθεν ἐκείσε ἀπὸ γῆς ἑώρα, καὶ τὸ μείζον ὡς οὐ τὸν Χριστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτοῦ Πατέρα. Πῶς γὰρ ἂν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἑώρα τὸν υἱόν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸν ἐκείνον ἔβλεπεν; Ὁρᾷς ὅτι ὀραῖται ὁ ἀόρατος ὑπὸ τῶν κεκαθαρμένων τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶς, οὐδὲ νοητῶς, οὐδὲ ἀφαιρεματικῶς, ἀλλ' ἀρρήτῳ τινὶ δυνάμει; Τὸ μὲν γὰρ τοῦ ὕψους ὑπερβάλλον καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς οὐδαμῶς προσίεται τὴν αἰσθησιν. Συμβολικῇ δ' ἡ στάσις ἦν, ἀλλ' οὐχ ἡ ὄρασις. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐκ δεξιῶν στάσις, καίτοι σύμβολον οὐσα τοῦ παγίου καὶ ἀναλλοιώτου καὶ τῆς μονιμωτάτης τῆς θείας φύσεως ἰδρύσεως, ὃ ἦν ἐκείνη, τοῦτο καὶ ἀρρήτως ἑωρᾶτο. Οὐ γὰρ ὑπεκρίνετο τὴν ἐκ δεξιῶν στάσιν ὁ μονογενής, ἵνα τι δείξῃ διὰ τούτου ἕτερον, ἀλλ' αἰεὶ ὦν τοῦ πατρὸς ἐκ δεξιῶν, τὴν οἰκείαν δόξαν εὐδόκησεν, ἔτι ὄντι ἐν σαρκί, τῷ καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκείνου δόξης προεμένῳ. Ἀφαιρεματικῶς δὲ οὐκ ἐνὶ τι ὀραῖν, οὐδὲ νοεῖν ἐκείνος δὲ ἑώρα δόξαν Θεοῦ. Νοητῇ δ' εἶπερ ἦν ἡ ὄρασις ἐκείνη, ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀναλογίαν, καὶ ἡμεῖς λοιπὸν ὁμοίως βλέπομεν ἐκείνῳ, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀναλογιζόμεθα τὴν ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλειότητος στάσιν καὶ καθέδραν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ. Πῶς δὲ καὶ μὴ πρότερον καὶ αἰεὶ διεννοεῖτο τοῦτο ὁ τοῦ εὐαγγελίου

³⁰⁴ Literal: 'în punctul de observație', adică în vârful muntelui.

³⁰⁵ Acrostihul primului canon al utreniei Schimbării la față, al sfântului Cosma melodul.

³⁰⁶ *Fapte* 7, 55.

³⁰⁷ Concret: facultății văzului.

³⁰⁸ Adică: vedea cele mai presus de ceruri.

³⁰⁹ Adică: pe Însuși Tatăl.

³¹⁰ Sau: printr-o facultate inexprimabilă.

³¹¹ Fiind, adică, mai presus de ea.

inimii?; iar «Hristos în vârf³⁰⁴ neapropiată lucire a chipului a slobozit»³⁰⁵, după dumnezeiescul cântăreț Cosma; cum [de este], deci, *neapropiată*, dacă [e ceva] simțit [trupește]?

[30] Iar Ștefan – întâiul după Hristos care a mărturisit pentru Hristos – căutând în sus [cu privirea] a văzut cerurile deschise și slava lui Dumnezeu în ele și pe Hristos stând de-a dreapta lui Dumnezeu³⁰⁶; este, oare, cu puțință puterii omenești³⁰⁷ a ajunge până la înseși cele mai presus de ceruri?; dar iată că acesta de jos, de pe pământ, vedea într-acolo³⁰⁸; ba mai mult [decât aceasta], că [Îl vedea] nu doar pe Hristos, ci și pe Tatăl Său; căci cum L-ar mai fi văzut pe Fiul *de-a dreapta Lui*, de nu L-ar fi văzut și pe Însuși Acela³⁰⁹?; vezi că Se vede Cel Nevăzut – [și anume] de cei curățiți la inimă – dar nu [în chip] simțit, – [și anume] de cei curățiți la inimă – dar nu [în chip] simțit, nici [în chip] înțeles, nici prin negare, ci întru o anume negrăită putere³¹⁰?; pentru că ceea ce covârșește înălțimea³¹¹ și [anume] slava Tatălui – [aceasta] nicidecum nu este [ceva] apropiat simțului [omenesc]³¹². Iar simbolică era șederea [*de-a dreapta a Fiului*], nu vederea [Lui de către Ștefan]. Dar și această *ședere de-a dreapta*, măcar că era simbol al statorniciei și neschimbării și al preadăinuitorii așezării a firii dumnezeiești, însăși *ceea ce era aceea* – *aceasta se vedea negrăit* [de către Ștefan]; că Cel Unul-Născut nu mima șederea *de-a dreapta*, spre a arăta – prin aceasta – altceva, ci, pururea fiind [El] *de-a dreapta* Tatălui, propria Sa slavă a binevoit a și-o descoperi [lui Ștefan] celui pe când era în trup, celui ce și sufletul își punea pentru slava Aceluia. Iar prin negație nu se poate vedea *ceva*, nici înțelege; pe când acela *vedea* slava lui Dumnezeu. Iar dacă *înțeleasă* [sau noetică] ar fi fost vederea aceea – fie prin cauzalitate³¹³, fie prin analogie – atunci și noi vedem asemenea [lui Ștefan] aceluia, că și noi socotim [prin analogie] *cea de-a dreapta* stare și ședere a înomenitului Dumnezeu; și cum de ucenicul evangheliei nu a cugetat și mai-înainte – și pururea – lucrul acesta³¹⁴, ci [doar]

³¹² Literal: nu este accesibil prin simțire [omenească].

³¹³ Adică: prin ajungerea la intuirea cauzei, după o analiză cauzală.

μαθητής, ἀλλὰ τότε ἐνόησεν αὐτό; «Ἰδοὺ φᾶρ, φησί, «βλέπω τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγότας καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἐστῶτα τοῦ Θεοῦ». Τίς δὲ καὶ χρεια ἦν αὐτόν τε ἀτενίσαι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ γνῶσις ἦν ἢ ὄρασις μόνη, νοητῶς προσγινομένη; Πῶς οὖν ἐώρακε τοῦθ' ὁ πρωτομάρτυς ἐκεῖνος, εἰ μήτε νοητῶς εἶδε, μήτε αισθητῶς, μήτ' ἐξ ἀποφάσεως, μήτε κατ' αἰτίαν ἢ ἀναλογίαν διανοούμενος τὰ θεῖα; Εγὼ σοι παρρησίᾳ ἐρῶ· πνευματικῶς, ὡς καὶ τοὺς τὸ ἀκήρατον φῶς δι' ἀποκαλύψεως ὀρῶντας εἶπον, ὁ καὶ πολλοὶ τῶν πατέρων πρότερον ἐξεῖπον. Τοῦτο γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος ἐδίδαξε Λουκᾶς εἰπὼν· «ὑπάρχων δὲ Στέφανος πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἶδε δόξαν Θεοῦ». Καὶ σὺ τοίνυν, ἂν πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου καταστής, τὰ καὶ νῦν ἄορατα πνευματικῶς θεάσῃ· εἰ δὲ κενὸς εἰ παντάπασι τῆς πίστεως, οὐδὲ τοῖς μαρτυροῦσιν ὁ ἐώρακασι πιστεύσεις. Πίστιν γὰρ ἔχων μετρίαν γοῦν, εὐλαβῶς ἀκούση τῶν διηγουμένων κατὰ τὸ ἐκχωροῦν ἐκ τῆς πείρας τὰ ἀπόρρητα, μήτε πρὸς τὰ αισθητὰ ταῦτα κατασπῶν ἢ τὰ νοητὰ, εἰ καὶ ὁμωνύμως λέγονται, καὶ οὕτω κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγωνιζόμενος ὡς πλάνης, μήτε τὴν ἡμῖν δεδομένην ἀθετῶν ἀπόρρητον χάριν τοῦ Θεοῦ.

[31] Τοιοῦτον γὰρ τί ἐστι καὶ ἡ ἐξαιρέτως ἀληθῆς ὑπὸ τῶν πατέρων ὀνομαζομένη θεωρία καὶ ἡ τῆς εὐχῆς ἐγκάρδιος ἐνέργεια καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πνευματικὴ θερμὴ τε καὶ ἡδονὴ καὶ τὸ ἐκ τῆς χάριτος θυμῆρες δάκρυον. Τὰ γὰρ τούτων αἰτία νοερά κυρίως καταλαμβάνεται αισθήσει. Λέγω δὲ αισθήσει,

³¹⁴ Adică șederea de-a dreapta a Fiului.

³¹⁵ Adică prin discursiva înțelegere cu mintea.

³¹⁶ Adică: prin simțul văzului trupesc.

³¹⁷ *Fapte* 7, 55; «[plin] de credință» nu apare în acest verset, ci în *Fapte* 6, 5.

³¹⁸ sînt pomenite aici trei categorii de oameni: cei plini de credință (ca Ștefan), cei goi de credință (ca antiisihăștii) și cei cu credință mijlocie, care – deși nu au experiența celor nezidite – ascultă de cei ce o au.

³¹⁹ Adică: încadrându-le în categoria celor sensibile.

³²⁰ Adică: deși acestor realități nezidite nevăzute minții li se spune tot înțelese (sau inteligibile; precum li se spune conceptelor și realităților

atunci l-a înțeles?; că [de zis] zice «iată, văd cerurile deschise și pe Fiul omului stînd de-a dreapta Tatălui»; și ce trebuință [mai] era de-a căuta el spre ceruri și de-a se deschide acestea, de era cunoaștere vederea aceea, [cea] făcută prin înțelegere? Bine, dar cum a văzut acestea întăiul-mucenic acela, dacă nici în chip înțeles³¹⁵ nu a văzut, nici în chip simțit³¹⁶, nici prin apofază, nici prin cauzalitate, nici prin analogie înțelegând [el] cele dumnezeiești? Îți voi spune cu îndrăznire: în chip duhovnicesc [sau duhovnicește, adică prin Duhul], precum am spus despre cei ce văd – prin descoperire – preacurata lumină, cum și mulți dintre părinți au spus-o mai înainte; iar aceasta [ne]-ja învățat și însuși dumnezeiescul Luca zicînd: «și fiind Ștefan plin de credință și de Duh sfânt, căutînd [cu privirea] la ceruri a văzut slava lui Dumnezeu»³¹⁷; și tu, [așa]dar, de vei ajunge plin de credință și de Duh sfânt, le vei vedea – duhovnicește – pe cele și minții nevăzute; iar dacă ești cu totul gol de credință, nu crezi nici celor ce mărturisesc ceea ce au văzut; că de ai avea credință mijlocie³¹⁸, [atunci] ai asculta cu evlavie de cei ce din cercare povestesc, pe cât cu putință, cele de nespus, nici spre cele simțite [trupește] trăgându-le [tu] pe acestea³¹⁹ ori spre cele înțelese, măcar că sînt pomenite omonimic³²⁰ – și, astfel, luptându-te împotriva adevărului, socotindu-l rătăcire – nici nepăsător fiind față de nespusul har al lui Dumnezeu, cel dat nouă.

[31] Pentru că ceva de felul acesta este și vederea 'deosebit de adevărată', [după cum este] numită de către părinți, și lucrarea – înlăuntrul inimii – a rugăciunii și duhovniceasca dulceață și căldură cea [venită] din [lucrarea] aceasta și lacrima [venită] din har, cea [mult] poftită [sufletului]; pentru că pricinile acestora sînt [cu putință a fi] propriu-zis cuprinse [de om] prin simțirea înțelegătoare; și [ii] zic simțire

netrupești zidite), ele nu stau sub incidența facultății de a înțelege discursiv, cu care este înzestrată mintea de către Ziditorul ei.

διὰ τὸ τρανὸν καὶ ἐναργές καὶ ἀπλανές πάντη καὶ ἀφάνταστον τῆς καταλήψεως, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι καὶ τὸ σῶμα μεταλαμβάνει πως τῆς κατὰ νοῦν ἐνεργουμένης χάριτος καὶ μεταρρύθμιζεται πρὸς ταύτην καὶ λαμβάνει τινὰ συναίσθησιν αὐτὸ τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀπορόρητου μυστηρίου, καὶ τοῖς κεκτημένους αἰσθησίν τινα παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων, ἔξωθεν αἰσθητῶς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον βλέπουσι τοὺς κεκτημένους αἰσθησίν τινα παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων. Οὕτως Μωσέως ἔλαμψε τὸ πρόσωπον, τῆς ἐντὸς λαμπρότητος τοῦ νοῦ καπὶ τὸ σῶμα περικεχυμένης, καὶ τοσοῦτον ἔλαμψεν ὡς μηδὲ τοὺς αἰσθητῶς προσβλέποντας αὐτῷ πρὸς τὴν περιουσίαν τῆς αὐγῆς ἐκείνης ἀτενίζειν ἔχειν. Οὕτως ὤφθη τὸ αἰσθητὸν πρόσωπον Στεφάνου ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου· καὶ γὰρ ἐνδοθεν αὐτῷ ὁ νοῦς ἀγγελομιμήτως καὶ ἀγγελοπρεπῶς, εἴτε κατ' ἐπιβολὴν εἴτε κατὰ παραδοχὴν, ἐνούμενος τῷ ὑπερανωκισμένῳ τοῦ παντὸς φωτὶ κατὰ μέθεξιν ἀπορόρητον, ἀγγελοειδῆς ἐγίγνετο. Οὕτως ἡ αἰγυπτία, μᾶλλον δ' οὐρανία, Μαρία μετέωρος γέγονε καὶ τὸ σῶμα εὐχομένη τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς, καὶ γὰρ, ὑψουμένου τοῦ νοῦ, συνανυψώθη καὶ τὸ σῶμα καὶ τῆς γῆς ἀπαναστὰν ὤφθη ἐναέριον.

[32] Οὕτω τῆς ψυχῆς ἐνθουσιώσης καὶ οἶονεὶ συγκινουμένης τῷ ἀσχετῷ ἔρωτι τοῦ μόνου ἐφετοῦ, καὶ ἡ καρδία συγκινεῖται, σκιρτήμασι πνευματικοῖς τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος ἐνδεικνυμένη καὶ ὡσπερ ἐνθένδε ὀρμωμένη πρὸς

³²¹ Sau 'nenălucitului', adică faptului de a nu fi produsul imaginației.

³²² Adică: nu lucrător după trup, ci lucrător după minte, prin minte.

³²³ Adică: împreună cu mintea; sau, altfel, 'o anume simțire'.

³²⁴ Adică: celei săvârșite în suflet.

³²⁵ Adică: în modul acesta.

³²⁶ Literal: prin imitarea îngerilor.

³²⁷ Vezi și paragraful 25; pasajul este tributar lui Dionisie Areopagitul; vezi *Despre dumnezeieștile numiri* I 5, PG 3, 593 B (ed. De Gruyter, p. 116).

³²⁸ Literal: în-chip-îngerească.

³²⁹ Notăm că în grecește cele două cuvinte (αἰγυπτία-οὐρανία) au o mai pronunțată afinitate acustică decât în românește.

³³⁰ Literal: s-a făcut plutitoare în aer.

³³¹ Literal: [a fi] aerian.

datorită limpezimii și văditului și întru totul nerătăcitului și neînchipuitului³²¹ cuprinderii [acesteia] și, pe lângă acestea, datorită faptului că și trupul se împartășește cumva de harul cel lucrător după minte³²² și se preface potrivit-se acestuia și dobândește – el – o anume împreună-simțire³²³ a nespusei taine, celei după suflet³²⁴, iar celor ce [în chip] simțit îi văd atunci [pe] dinafară pe cei ce au dobândit [acestea] le dă oarecare simțire a celor ce [se] lucrează în aceștia; astfel³²⁵ a strălucit fața lui Moisi, strălucirea cea dinlăuntru a minții și asupra trupului revărsându-se, și într-atâta a strălucit, încât cei ce priveau [în chip] simțit la el nici nu putea căuta la belșugul lucirii aceleia; astfel s-a văzut fața cea simțită [trupește] a lui Ștefan ca o față de înger; pentru că, înlăuntrul său, asemenea îngerilor³²⁶ și [în chip] convenit lor, mintea – fie prin aruncare, fie prin primire³²⁷ – unindu-se cu lumina cea mai presus de toate, prin nespuse împartășire, [i] se făcea îngerească³²⁸; astfel egipteanca – sau, mai bine zis, cerească³²⁹ – Maria, rugându-se, și cu trupul s-a ridicat [de la pământ]³³⁰, spațial și simțit [trupește], că, înălțându-i-se mintea, împreună i s-a înălțat și trupul și, ridicându-se de pe pământ, s-a văzut [a fi] în văzduh³³¹.

[32] Astfel – dumnezeiește aprinzându-se sufletul și oarecum cutremurându-se de dragostea nerelațională³³² pentru singurul [lucru cu adevărat de] dorit³³³ – și în inima se împreună-mișcă³³⁴, cu săltări duhovnicești vădind împartășirea de har și oarecum avântându-se, de aici, spre cea cu trupul

³³² Adică: care, paradoxal, deși îl leagă cu adevărat pe om de Dumnezeu, nicidecum nu îl 'supune' pe Dumnezeu acestei legături, nu îl 'reduce' la aceasta. Expresia poate fi datorată unei greșeli de copist; poate că în original scria ἀκατασχετῶ ἔρωτι (dragoste de nestăvilnit).

³³³ «singurul [lucru] dorit»: μόνον ἐφετόν, ἄκρον ἐφετόν (Maria Magdalena, Sedealună), τῶν ἐφετόν ἢ ἀκρότης (marginea – adică culmea – doririlor).

³³⁴ Adică: se mișcă împreună cu sufletul, se antrenează – de acela – în aceeași mișcare.

τὴν μετὰ σώματος ἐν νεφέλαις κατὰ τὸ ἐπηγγελμένον τοῦ Κυρίου ὑπαντήν. Οὕτως ἐν τῇ συντόνῳ προσευχῇ, τοῦ νοητοῦ πυρὸς ἀναφανέντος καὶ τῆς νοητῆς λαμπάδος ἀναφθείσης καὶ εἰς μετέωρον φλόγα διὰ πνευματικῆς θεωρίας τοῦ νοῦ τὸν πόθον ἀνεγείραντος, καὶ τὸ σῶμα παραδόξως κουφίζεται τε καὶ διαθερμαίνεται, ὡς ἀπὸ πυρὸς αἰσθητῆς καμίνου τοῖς ὀρώσιν ἐξειέναι δοκεῖν, κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως. Ἐμέ δὲ καὶ ὁ κατὰ τὴν προσευχὴν ἰδρῶς Χριστοῦ τὴν ἐγγινομένην αἰσθητὴν τῷ σώματι διδάσκει θέρμην ἐκ μόνης τῆς ἐκτενοῦς πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεως. τί δὴ πρὸς ταύτην φήσουσιν οἱ δαιμονιώδη τὴν ἐκ προσευχῆς ἀποφαινόμενοι θέρμην; Ἦ καὶ τοῦτο διδάξουσι, μὴ ἐναγωνίως, μηδ' ἐκτενώς προσεῦχεσθαι, ἵνα μὴ, κατὰ λόγον τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀγῶνος, καὶ τὸ σῶμα τὴν ἀπηγορευμένην αὐτοῖς ἐπιδέξῃται θέρμην; Ἀλλ' οὗτοι μὲν ἔστωσαν διδάσκαλοι τῆς μὴ πρὸς Θεὸν ἢ τὸ θεομίμητον φερούσης, μηδὲ μετασκευαζούσης πρὸς τὸ κρεῖττον τὸν ἄνθρωπον εὐχῆς. Ἡμεῖς δ' ἴσμεν ὡς καὶ τὴν ἡδονὴν, πρὸς ἣν φεῦ ἠτύτομολήσαμεν τῆς ἐντολῆς ἀφηνιασάντες διὰ τῆς ἐκουσίου κατὰ τὴν ἐγκράτειαν ὀδύνης ἀπωθούμενοι, κατὰ τὴν προσευχὴν αἰσθήσει νοερά γεύομεθα τῆς θείας καὶ ἀμιγούς ὀδύνης ἡδονῆς, ἧς θαυμασίως καὶ τὸ σῶμα πρὸς τὸν ἀπαθῆ καὶ θεῖον ἔρωτα μετασκευασαμένης ὁ ἐν πείρᾳ γεγονώς βοᾷ πρὸς τὸν Θεὸν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγιά σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου» καὶ «ὡς ἐκ στέατος καὶ πίπτης ἐμπλησθεῖν ἡ ψυχῆ μου καὶ χεῖλει ἀγαλλιᾶσεως αἰνέσει τὸ στόμα μου». Μεθ' ἣν καὶ δι' ἧς οἱ ἀναβάσεις ἐν καρδίᾳ διατιθέμενοι τῆς θεοειδοῦς ραστώνης καὶ ἀγγελικῆς εὐπαθείας ἐν μεθέξει γίνονται, «κατὰ τὰς θεουργοὺς τῶν θείων ἐλλάμψεων ἐποφοιτήσεις» ὡς Διονύσιος ὁ μέγας εἶπεν.

³³⁵ Sfântul Ioan Scărarul, *Scara* 28, PG 88, 1137 C.

³³⁶ Sau: din simpla rugăciune stăruitoare.

³³⁷ Psalmii 118, 103; aici «gurii» este în dativ: «mai mult decât mierea [sînt ele dulci] gurii mele».

³³⁸ Psalmii 62, 6.

³³⁹ Adică: prin.

³⁴⁰ Literal: de-dumnezeu-făcătoarele.

³⁴¹ Despre cereasca ierarhie 15, 9, PG 3, 340 A; tot aici apare și pomenita 'ajungere la buna-pătimire'.

– după făgăduință – întâmpinare în nori a Domnului. astfel, în rugăciunea stăruitoare, iscându-se focul cel înțeleș și aprinzându-se făclia cea înțeleasă și, prin [netrupeasca] vedere, mintea trezindu-și pofta [și preschimbându-o] în văpaie plutitoare în văzduh, [atunci] și trupul – în chip ce scapă socotinței [omenești] – se face ușor [ca un nor] și se dogorește, încât celor ce [il] văd li se pare că a ieșit dintr-un cuptor simțit [trupește], după [cum spune] scriitorul duhovnicescului suiș³³⁵. Dar și sudoarea lui Iisus cea din vremea rugăciunii mă învață [despre] căldura simțită [trupește] ce se face în trup din singură³³⁶ rugăciunea stăruitoare către Dumnezeu; că despre aceasta ce vor [mai] zice cei ce spun că drăcească este căldura [venită] din rugăciune?; sau [oare ne] vor învăța și aceasta, [și anume] a nu [ne] ruga cu încordare și stăruință, ca nu cumva – după rânduiala luptei duse de suflet – și trupul să arate [înafară] căldura cea interzisă de aceștia? Dar fie aceștia dascălii [câii] celei ce nu duce la Dumnezeu sau la imitarea lui Dumnezeu, ai rugăciunii care nu îl preschimbă pe om spre ce e mai bun; pe când noi știm că, prin durerea cea de bunăvoie, prin tovarășa înfrânării, lepădând [noi] [și] plăcerea la care, lepădând porunca, am dezertat, gustăm, prin simțire înțelegătoare, în vremea rugăciunii, dulceața cea dumnezeiască și neamestecată cu durerea, [dulceață] care și trupul reîntocmindu-l [în chip] minunat spre nepătimașă și dumnezeiască dragoste cel ce ajunge la cercarea aceasta și dumnezeiască dragoste cel ce ajunge la cercarea aceasta și dumnezeiască dragoste cel ce ajunge la cercarea aceasta strigă către Dumnezeu «cât de dulci sînt găteliului meu cuvintele Tale, mai mult decât mierea gurii mele»³³⁷ și «ca din seu și din grăsime să se umple sufletul meu și cu buze de bucurie va lăuda gura mea»³³⁸, [dulceață] cu care și prin care cei ce pun suișuri în inimă ajung la împărțirea de dumnezeiască odihnă și de îngereasca bună-pătimire, «după³³⁹ îndumnezeitoare³⁴⁰ venirile dumnezeieștilor străluciri», cum a zis Dionisie cel mare³⁴¹.

[33] Εἰ δὲ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν καθάρσιον πένθος οὐκ ἐπὶ τὴν ψυχὴν μόνον τελεῖται τῶν ἀγωνιζομένων, ἀλλ' ἀπὸ ταύτης καὶ ἐπὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν κατὰ σῶμα διαβαίνει αἰσθησιν (καὶ δεῖγμα τοῦτου ἐναργὲς τὸ κατώδυνον τοῖς ἐφ' ἁμαρτήσασιν πενθοῦσι δάκρυον), διατί μὴ καὶ τὰ τῆς κατὰ πνεῦμα θείας ἡδονῆς τεκμήρια, ταῖς χωρούσαις τοῦ σώματος αἰσθήσεσιν ἐνσημαινόμενα, εὐλαβῶς παραδεξαίμεθα; Τί δὲ καὶ ὁ Κύριος, οὐ διὰ τοῦτο μακαρίζει τοὺς πενθοῦντας, ἐπειδὴ παρακληθήσονται, τουτέστι τὴν χαρὰν, τὸν καρπὸν ἐν ἑαυτοῖς ἔξουσι τοῦ πνεύματος; Ἀλλὰ τῆς παρακλήσεως ταύτης καὶ τὸ σῶμα μεταλαγχάνει πολυτρόπως. Ὡν τοὺς μὲν ἴσασι οἱ ἐν πείρᾳ γεγονότες, οἱ δὲ καὶ τοῖς ἔξωθεν ὁρῶσι δῆλοι, τὸ προσηνὲς ἦθος, τὸ γλυκὺ δάκρυον, ἢ χαρίτων γέμουσα τοῖς προσιοῦσιν ἐντευξίς, κατὰ τὸν ἐν Ἰσραήλ εἰπόντα, «κηρία μέλιτος ἀπὸ στόματός σου στάζουσι, νύμφη». Λαμβάνει γὰρ οὐχ ἡ ψυχὴ μόνον τὸν ἀρραβῶνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τὸ συνδιανύον τὸν πρὸς ταῦτα τοῦ εὐαγγελίου δρόμον. Ὁ δὲ μὴ τοῦτο λέγων, καὶ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι μετὰ σώματος ἀπαναίνεται διαγωγὴν. Εἰ δὲ καὶ τὸ σῶμα συμμεθέξει τότε τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ἀγαθῶν, καὶ νῦν δήπου συμμεθέξει καταλλήλως ἑαυτῷ τῆς ἐνδομένης πρὸς Θεοῦ χάριτος τῷ νῷ. Διὰ ταῦτα γοῦν αἰσθήσει καταλαμβάνεσθαι φάμεν αὐτά, προστίθεμεν δὲ τὸ «νοερά», διὰ τε τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν εἶναι ταῦτα φυσικὴν καὶ διὰ τὸ πρῶτως τὸν νοῦν εἶναι τούτων δεκτικὸν καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν πρῶτον νοῦν ἀνάτασιν τοῦ ἡμετέρου νοῦ, οὐ κατὰ τὸ ἐγχωροῦν μεταλαγχάνων θείως, αὐτὸς τε καὶ δι' αὐτοῦ τὸ συνημμένον σῶμα πρὸς τὸ θεϊότερον μετασκευάζεται, δεικνύς ἐντευθεν καὶ προοιμαζόμενος τὴν ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῆς σαρκὸς κατάποσιν. Οὐ γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ σώματος, ἀλλ' οἱ τῆς ψυχῆς τὴν ὁρῶσαν ταῦτα δύναμιν τοῦ

³⁴² Matei 5, 4.

³⁴³ Cântarea cântărilor 4, 11.

³⁴⁴ Adică: cel ce nu consideră că lucrurile stau așa.

³⁴⁵ Adică: spre o stare mai dumnezeiască.

[33] Iar dacă curățitoarea plângere cea după Dumnezeu se săvârșește nu doar asupra sufletului celor ce se luptă, ci, de la acesta, trece și asupra trupului și asupra simțirii celei după trup (și semn limpede al lucrului acestuia [e] lacrima cea preadureroasă a celor ce își plâng păcatele), pentru ce să nu primim, cu evlavie, și dovezile dumnezeieștii dulceaței celei după Duh, cele însemnate în simțirile ce străbat trupul?; oare și Domnul nu pentru lucrul acesta îi ferește pe 'cei ce plâng', [și anume] pentru 'că se vor mângâia'³⁴², că – adică – vor avea în ei bucuria, roada Duhului?; ci de mângâierea aceasta și trupul se împărtășește, în felurite chipuri, dintre care pe unele le știu cei ce au ajuns la cercarea lor, iar altele sînt vădite și celor ce [îi] văd din afară: purtarea blândă, lacrima dulce, vorbirea plină de haruri cu cei ce vin [la ei], după cel ce în *Cântări* spune: «faguri de miere picură din gura ta, mireasă»³⁴³; că nu doar sufletul ia arvuna bunătăților viitoare, ci și trupul, care împreună-străbate drumul evangheliei, cel [ce duce] către acestea. Iar cel ce nu zice așa³⁴⁴, [acesta] tăgăduiește și petrecerea cu trupul în veacul viitor; iar dacă și trupul se va împărtăși atunci de nespuse bunătățile acelea, așadar și acum se va împărtăși – potrivit lui – de harul dat de la Dumnezeu în[lăuntrul] minții; pentru [temeiurile] acestea zicem, așadar, că acestea sînt [cu]prinse de simțire, dar îl adăugăm pe înțelegătoare, datorită faptului că acestea sînt mai întâi simțirea firească și datorită faptului că mintea este mai întâi simțitoare a acestora și datorită înălțării minții noastre la Mentea [Cea] dintâi, de Care împărtășindu-se – pe cât cu puțință – dumnezeiește, și ea și, prin ea, și trupul cel unit ei se reîntocmește către ce e mai dumnezeiesc³⁴⁵, arătând [încă] de aici și vădind pârga înghițirii trupului de către duh, celei din veacul viitor; că nu ochii trupului, ci cei ai sufletului iau puterea Duhului cea văzătoare a [bunătăților] acestora; pentru [temeiurile] acestea o numim pe [simțirea] aceasta

πνεύματος λαμβάνουσι· διὰ ταῦτα νοερὰν αὐτὴν καλοῦμεν, ὑπὲρ νοερὰν οὖσαν.

[34] Πρὸς δὲ τούτοις, ὡς ἂν καὶ τῶν ἀκουόντων τὴν διάνοιαν ἀπειρῶμεν τοῦ μὴ προσύλους καὶ σωματικὰς οἰεσθαι τὰς πνευματικὰς καὶ ἀπορρήτους ἐνεργείας ταύτας, ὅπερ καὶ οὗτοι πεπόνθασιν ἀρτίως, οἱ βεβήλοις καὶ ἀνιέροις ἀκοαῖς καὶ διανοίᾳ πιστεύειν οὐκ εἰδυῖα καὶ στοιχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς ἀνοσίως τὰ τῶν ὁσίων ἐκλαβόμενοι, κατεπάτησάν τε ταῦτα καὶ τοὺς ταῦτα τούτοις προδείξαντας διέρόρηξαν, οὐ πειθόμενοι τῷ μεγάλῳ Μακαρίῳ, ἴσως δὲ μηδὲ πυθόμενοι αὐτοῦ λέγοντος· «ἄψαυστά ἐστι τοῖς ἀπειροῖς τὰ πνευματικά· ψυχῇ δὲ ἀγία καὶ πιστῇ πρὸς κατάληψιν ἔρχεται ἡ τοῦ ἀγίου Πνεύματος κοινωνία, καὶ οἱ ἐπουράνιοι τοῦ Πνεύματος θησαυροὶ τῷ πείρᾳ παραλαμβάνοντες μόνῳ γίνονται καταφανεῖς, ἀμυήτω δὲ οὐδὲ ἐννοῆσαι δυνατὸν τό παράπαν». Εὐλαβῶς τοίνυν φησὶ περὶ αὐτῶν· ἄκουε, μέχρις ἂν καὶ σοὶ γένοιτο πιστεύοντι καταξιωθῆναι τούτων τυχεῖν· τότε γὰρ εἴσῃ αὐτῇ πείρᾳ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν οἶων ἀγαθῶν καὶ μυστηρίων ψυχῆς χριστιανῶν κἀνταῦθα κωνεῖν δύνανται. Ὁφθαλμοὺς δὲ ψυχῆς ἀκούων αὐτῇ πείρᾳ γινώσκοντας τοὺς ἐπουρανίους θησαυροὺς, μὴ τὴν διάνοιαν νομίσης. Αὕτη γὰρ καὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοερὰ ἐπίσης διανοητὰ δι' ἑαυτῆς ποιεῖ. Καθάπερ δὲ ἦν οὕτω εἶδες πόλιν, εἰ διανοῇ περὶ αὐτῆς, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταύτην ἐν πείρᾳ γέγονας αὐτῆς, οὕτω καὶ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταῦτα καὶ θεολογεῖν ἐν πείρᾳ τούτων γίνῃ. Καὶ καθάπερ χρυσόν, εἰ μὴ αἰσθητῶς κτήσῃ καὶ αἰσθητῶς ἔχεις ταῖν χερσῶν καὶ αἰσθητῶς ὄρας, κἀν μυριάκις νόημα χρυσοῦ ἐν διανοίᾳ λάβῃς, ἥκιστα κατέχεις ἢ ὄρας ἢ κέκτησαι χρυσόν, οὕτω κἀν μυριάκις περὶ τῶν θείων θησαυρῶν διανοήσῃ, μὴ

³⁴⁶ Adică: înțelegând în chip necuvios spusele Cuvioșilor.

³⁴⁷ Adică: cele ale Duhului sînt inaccesibile neexperimentaților, celor ce nu experiența lor.

³⁴⁸ Adică: din însăși experiența la care vor fi supuși ochii sufletului.

³⁴⁹ Despre dragoste XII, PG 34, 920 C.

³⁵⁰ Adică: nu și posedate, nu și avute, nu și pipăite.

înțelegătoare, [deși propriu-zis] ea este mai presus de [starea de a fi] înțelegătoare.

[34] Și, pe lângă acestea, [o numim înțelegătoare] și ca să desfacem cugetul celor ce [ne] aud [de ispita] de a socoti materialnice și trupești aceste lucrări duhovnicești și ne-spuse, cum au pățit-o acum aceștia care – cu auz spurcat și pângărit și cu cuget ce nu știe să creadă și să urmeze zicerilor părintești – [în chip] necuvios luând cele ale cuvioșilor³⁴⁶, le-au călcat [în picioare] pe acestea și i-au sfâșiat pe cei ce li le-au pus dinainte, necrezând marelui Macarie, poate nici știind că [acesta] zice: «de neatins sînt necercaților cele duhovnicești³⁴⁷; dar sufletului sfânt și credincios [îi] vine împărțășirea Duhului sfânt, și cereștile vistierii ale Duhului sînt limpezi doar celui ce le-a luat prin [propria] cercare, iar neinițiatului nu îi este cu puțință nici a le gândi în vreun fel; așadar, cu evlavie» zice «ascultă despre acestea, până ce și ție, celui ce crezi, ți se va da a te învrednici de acestea; că atunci vei ști – din însăși cercarea ochilor sufletului³⁴⁸ – de ce fel de bunătăți și taine se pot împărțăși încă de aici sufletele creștinilor»³⁴⁹; și auzind [tu zicându-se că] ochii sufletului cunosc – prin însăși cercarea [lor] – cereștile vistierii, nu socoti că despre cugetare este vorba; că aceasta și pe cele simțite [trupește] și pe cele înțelegătoare prin sine însăși le face, deopotrivă, [a fi doar] cugetate³⁵⁰; dar, după cum cetatea ce încă nu ai văzut-o, dacă [doar] cugeți despre ea, nu ai – prin [singur] faptul de a o cugeta – și cercarea ei, [tot] așa și despre Dumnezeu și cele dumnezeiești, nu ai – prin [singur] faptul de a le cugeta – și cercarea acestora; și după cum aurul, dacă nu îl dobândești [în chip] simțit și nu îl ai [în chip] simțit în mâini și nu îl vezi [în chip] simțit, și de mii de ori de ți-ai pune în cuget înțelesul aurului, câtuși de puțin ai și vezi și ai dobândit aur[ul], tot așa și de mii de ori de ai cugeta despre dumnezeieștile vistierii – de nu le pătimești [pe acestea] și nu le vezi cu ochii cei înțelegători

πάθης δὲ τὰ θεῖα, μηδὲ ἴδης τοῖς νοεροῖς καὶ ὑπεράνω τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς, οὔτε ὄρας, οὔτε ἔχεις οὔτε κέκτησαι τι τῶν θείων ἀληθῶς. Νοεροῖς δὲ εἶπον ὀφθαλμοῖς, ὡς αὐτοῖς ἐγγινομένης τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὄραται ταῦτα, ἐπεὶ καὶ ὑπὲρ τοὺς νοερούς ὀφθαλμούς ἐστι τὸ πανίερον ἐκεῖνο θέαμα τοῦ θειοτάτου καὶ ὑπερφαοῦς φωτός.

[35] Διὸ καὶ ὁ Κύριος οὐ πάντας, ἀλλὰ τοὺς ἐκκρίτους πρὸς τὴν ἐν Θαβῶρ γεγεννημένην ἄρρητον καὶ ἀόρατον αἰσθητικῇ δυνάμει πνευματικῇ ἐκείνην συνεκάλεσεν ὄψιν. Εἰ γὰρ καὶ ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος ὁ μέγας ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι «τῇ μὲν ὀρατῇ» φησι «Χριστοῦ θεοφανεία» περιουγάζεσθαι ἡμᾶς, «ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ μεταμορφώσει, τῆς δὲ νοητῆς φωτοδοσίας ἐν ἀπαθει καὶ ἀύλω τῷ νῶ μετέχειν, καὶ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως ἐν θειοτέρῳ μίμησει τῶν ὑπερουρανίων νόων», ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἡμεῖς οὕτως αἰσθητὴν ὑποληψόμεθα τὴν ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ ἐκείνου σώματος ἀπαστραπτουσάν αὐγὴν ὡς αἰσθητηρίοις ἀντιληπτὴν εἶναι μὴ δυνάμει λογικῆς ψυχῆς ἀντιλαμβανομένοι, ἢ μόνῃ δύναμις δεκτικῇ ἐστὶ τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς τὸ φῶς τῆς χάριτος ὄραται. Ἡ δὲ μὴ διὰ τοιούτων αἰσθητηρίων αἰσθητῇ, οὐδὲ αἰσθητῇ κυρίως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος τοῦτ' ἐκεῖ τοῖς νοῖν ἔχουσιν ὑπέδειξεν. Ἐπεὶ γὰρ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι περιουγάζεσθαι φησὶν ἡμᾶς τούτῳ τῷ φωτί, ὅπου μήτε φῶς μήτ' ἄερος μήτε τινὸς ἑτέρου χρεῖα τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον, ὡς ἐκ τῶν θεοπνεύστων διδασκόμεθα Γραφῶν, «ἔσται γὰρ τότε ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τὸν ἀπόστολον, οὐδὲ γοῦν αἰσθητοῦ τὸτ' ἄρα δεησόμεθα φωτός· εἰ γὰρ πάνθ' ἡμῖν ἔσται τότε ὁ Θεός, θεῖον ἄρα καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο. Πῶς οὖν αἰσθητὸν κυρίως; Ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τὴν τῶν ἀγγέλων θειοτέραν μίμησιν προσκείμενον καὶ κατὰ

³⁵¹ Sau vine.

³⁵² Literal: de teofania vizibilă a Lui.

³⁵³ Literal: înțelegătoarea, inteligibila.

³⁵⁴ Despre dumnezeieștile numiri 1, 4, PG 3, 592 C.

³⁵⁵ «care»: puterea Duhului.

³⁵⁶ Adică: simțirilor nepărtașe de puterea sufletului cuvântător.

³⁵⁷ I Corinteni 15, 28.

și [cei] mai presus de cugetare – nici vezi, nici ai, nici ai do-bândit cu adevărat ceva din cele dumnezeiești. Iar 'cu ochii înțelegători' am zis pentru că într-aceștia se face³⁵¹ puterea Duhului, [putere] prin care se văd acestea; pentru că [de ar fi să vorbim propriu-zis] mai presus și de ochii înțelegători este acea vedere întru-tot-sfântă a luminii preadumnezeiești și mai presus de strălucire.

[35] Fapt pentru care și Domnul nu pe toți, ci [doar] pe cei aleși i-a chemat spre acea nespūsă și nevăzută – prin putere simțitoare [săvârșită] – vedere duhovnicească, cea făcută în Favor; pentru că deși Dionisie cel mare, cel din Areopag, zice că în veacul viitor, 'pe de o parte, văzuta arătare-a-dumnezeirii Lui³⁵² ne va lumina împrejur, ca pe ucenici la acea preadumnezeiască Schimbare-la-față, [și], pe de altă parte, ne vom împărtași, cu minte nepătimitoare și nematerialnică, de netrupească³⁵³ Lui dare-de-lumină și de unirea cea mai presus de minte, într-o mai dumnezeiască imitare a minților [celor] mai presus de ceruri³⁵⁴, nici aceasta nu înseamnă că noi socotim simțită [trupește] lucirea ce fulgera din închinat trupul acela, încât să fie cu puțință de luat simțurilor care nu simt prin putere a sufletului cuvântător, putere care este singura primitoare a puterii Duhului, prin care³⁵⁵ se poate vedea lumina harului; iar cea care nu este de luat prin astfel de simțiri³⁵⁶ – [aceasta] nu e nici propriu-zis simțită; dar și sfântul însuși a dat de înțeleș lucrul acesta acolo celor ce au minte; că, de vreme ce spune că în veacul viitor ne va străluci împrejur lumina aceasta – unde nu este trebuință nici de lumină, nici de aer, nici de altceva din cele ale vieții de față, după cum ne învățăm din scripturile cele de-Dumnezeu-însuflate, că «va fi atunci Dumnezeu toate în toate», după Apostolul³⁵⁷ – așadar nici de lumină simțită nu vom [mai] avea atunci trebuință; că, dacă atunci Dumnezeu ne va fi toate, prin urmare dumnezeiască [va fi] și lumina aceea; cum, deci, să fie propriu-zis simțită?; dar și adaosul privitor la mai dumnezeiască imitare

τῶν τριῶν τρόπων λέγεσθαι δυνάμενον, καὶ τοὺς ἀγγέλους δείκνυσιν ἐκείνου τοῦ φωτὸς ἀντιλαμβανομένου. Πῶς οὖν, εἴπερ αἰσθητόν; Καὶ μὴν, εἴπερ αἰσθητόν, δι' ἀέρος ὄρατόν· οὐκοῦν οὐ κατὰ τὸ μέτρον ἕκαστος τῆς οἰκείας ἀρετῆς καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης καθαρότητος, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς περὶ τὸν ἀέρα καθαρότητος, τηλαυγέστερον ἢ ἀμυδρότερον ὄψονται τὸ φῶς. Εἰ δὲ καὶ «οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος», ἀναλόγως καὶ τούτων ἕκαστος, ταῖς μὲν ἀγαθοεργίαις ἢ ἀμαυρότερος φανέεται. Πρὸς δὲ καὶ ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς ἔσται ληπτὰ νῦν καὶ εἰς ἔπειτα τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἃ μὴ μόνον «ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν οὐδὲ οὖς ἤκουσεν», ἀλλ' οὐδ' «ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύοντος. Πῶς δὲ καὶ τοῖς ἀμαρτωλοῖς ὄρατον, εἴπερ αἰσθητόν; Ἦ καὶ τὸ διαφράττον ἔσται τότε καὶ σκιαὶ καὶ κῆνοι, τούτοις ἐπομένως ἐκλειπτικοί τε σύνδεσμοι καὶ φωτισμῶν κύκλοι πολυσχήμονες, ὡς καὶ τῆς πολυασχόλου δεῖν τῶν ἀστρολόγων καταιότητος κατὰ τὴν ἐνθεωρουμένην τῶ ἀκαταλήκτω τῶν αἰώνων ζωὴν;

[36] Ἀλλὰ πῶς αἰσθησις σωματικὴ φωτὸς ἀντιλήψεται μὴ κυρίως αἰσθητοῦ; Τῇ τοῦ παντοδυνάμου Πνεύματος δυνάμει, καθ' ἣν καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων τοῦτο κατεῖδον ἐν Θαβῶρ, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν υἱὸν σαρκὸς μόνον ἀποστράπττον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ νεφέλης. Ἄλλως τε καὶ τὸ σῶμα τότε πνευματικόν, ἀλλ' οὐ ψυχικόν ἔσται, κατὰ τὸν ἀπόστολον «σπείρεται» γάρ, φησί, «σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν». πνευματικὸν δ' ὄν καὶ πνευματικῶς ὄρων τῆς θείας εἰκότως ἀντιλήψεται αὐγῆς. Καὶ ὥσπερ νῦν ἔργον ἔστιν ἰδεῖν ὡς ἔχομεν νοερὰν ψυχὴν, καθ' ἑαυτὴν ὑφεστάναι δυναμένην διὰ τὴν παχείαν ταύτην σάρκα καὶ θνητὴν καὶ

³⁵⁸ Literal: receptori.

³⁶⁰ Matei 13, 43.

³⁶² Adică: de receptat, de perceput.

³⁶⁴ Literal: percepe.

³⁵⁹ Adică: fiecare dintre sfinți, în veacul viitor.

³⁶¹ Literal: ochilor sensibili.

³⁶³ I Corinteni 2, 9.

³⁶⁵ Adică: prin carea.

a îngerilor – și care poate fi înțeles în trei feluri – și pe îngerii îi arată a fi primitori³⁵⁸ ai luminii aceleia; cum dar [mai sînt ei așa], dacă e simțită [trupește]? Bine, dar dacă este simțită [trupește], [atunci nu altcum decât] prin aer este văzută; așa-dar, fiecare³⁵⁹, nu după măsura propriei virtuți și a curăției [venite] din aceasta, ci după măsura purității aerului – mai transparent sau mai opac – [așa] va vedea lumina. Iar dacă și «dreptii vor străluci ca soarele»³⁶⁰, [atunci] și fiecare dintre aceștia, nu pe potriva faptelor bune, ci proporțional cu puritatea aerului înconjurător – [așa] se va arăta mai strălucitor sau mai întunecat. Pe lângă acestea, [vom avea] și [aberația sau mai întunecat. Pe lângă acestea, [vom avea] și [aberația] că înșșiși] ochilor trupești³⁶¹ le vor fi cu puțință de luat³⁶² – și acum și mai apoi – cele ale veacului viitor, cele ce nu doar că «ochiul nu le-a văzut», nici «urechea [nu] le-a auzit», dar nici «la inima omului [nu] s-au suit»³⁶³, a celui ce calcă – prin năvăliri discursive – în cele de necuprins. Și cum va mai fi păcătoșilor nevăzută, dacă e simțită [trupește]? Sau va [mai] fi și atunci diafragmă și umbre și conuri [de umbră] și, prin urmare, conjuncții ecliptice și cicluri multiforme de luminozitate, încât și de multpreocupata desertăciune a astrologilor să fie trebuință în viața cea considerată în nesfârșitul veacurilor?

[36] Dar cum simțire trupească simte³⁶⁴ lumină ce nu este propriu-zis simțită? – prin puterea Duhului atotputernic, [putere] după care³⁶⁵ și cei aleși dintre apostoli au văzut-o pe aceasta în Tavor, fulgerând nu doar din trupul ce Îl purta în el pe Fiul, dar și din norul ce Îl purta în el pe Tatăl lui Hristos. De altminteri, și trupul va atunci duhovnicesc, nu sufletesc, după Apostolul; că «se seamănă» zice «trup nu sufletesc, se ridică trup duhovnicesc»³⁶⁶; și duhovnicesc fiind [el] și duhovnicește văzând [el], firește că va simți³⁶⁷ fiind [el] și duhovnicește văzând [el], firește că va simți³⁶⁷ ști că avem suflet înțelegător, în stare de-a subzista de sine

³⁶⁶ I Corinteni 15, 44.

³⁶⁷ Literal: va percepe.

ἀντίτυπον ἐπηλυγάζουσιν καὶ κατασπῶσαν, σωματοειδῆ τε καὶ φανταστικὴν μάλιστα καθιστῶσαν τὴν ψυχὴν, διὸ καὶ τὴν κατὰ νοῦν νοερὰν ἀγνοοῦμεν αἰσθησιν, οὕτως ἐν τῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐκείνη μακαριωτάτη διαγωγῇ τοῖς υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως ὡσανεὶ τὸ σῶμα κρυβήσεται εἰς ἀγγέλων κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ μεταποιηθεῖσιν ἀξίαν διαλεπυνθήσεται γάρ, ὡς μηδ' ὕλην ὅλως εἶναι δοκεῖν, μηδ' ἐπιπροσθεῖν ταῖς νοεραῖς ἐνεργείαις, ἐκνικήσαντος τοῦ νοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ σωματικαῖς αἰσθήσεσιν ἀπολαύσονται τοῦ θεϊκοῦ φωτός.

[37] Καὶ τί λέγω τὸ συγγενὲς πρὸς τὴν νοερὰν φύσιν τοῦ τότε σώματος; Ὁ γὰρ ἅγιος Μάξιμος, «ἡ ψυχὴ», φησὶ, «γίνεται θεὸς τῇ μεθέξει τῆς θεϊκῆς χάριτος, πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καὶ αἰσθησιν αὐτῇ τε παυσαμένη καὶ τὰς τοῦ σώματος συναποπαύσασα φυσικὰς ἐνεργείας, συνθεωθέντος αὐτῇ κατὰ τὴν ἀναλογουσαν αὐτῷ μεθέξιν τῆς θεώσεως, ὥστε μόνον τὸν Θεὸν διὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τότε φαίνεσθαι, νικηθέντων αὐτῶν τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων». Ἐπεὶ τοίνυν, ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν εἶπον, τοῖς κτιστοῖς ἀόρατος ὁ Θεός, ἑαυτῷ δὲ οὐκ ἀόρατος, τότε δὲ οὐ μόνον διὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ σώματος, ὃ τοῦ θαύματος, ὁ Θεὸς ὁ βλέπων ἔσται, διὰ τοῦτο καὶ διὰ σωματικῶν ὀργάνων τότε τὸ θεϊκὸν καὶ ἀπρόσιτον φῶς τηλαυγῶς ὀψόμεθα καὶ τῆς ἐσομένης εἰς ἡμᾶς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης τοῦ Θεοῦ τὸν ἀόραβῶνα καὶ τὸ προοίμιον ἐν

³⁶⁸ Literal: îl face copie a sa.

³⁶⁹ Adică imaginației, faptului de a-și năluci lucruri care nu au consistență ontologică, faptului de a trăi în părelnic, nu în adevăr.

³⁷⁰ «după minte»: din planul minții, săvârșită prin minte.

³⁷¹ «după»: Dumnezeu nu după fire, ci după har, după împărțirea de har.

³⁷² «firești»: ale firii.

³⁷³ Adică: Dumnezeu – doar El – va transpare atunci, și din suflet și din trup.

³⁷⁴ Capete teologice 2, 88, PG 90, 1168 A.

³⁷⁵ Adică: în veacul viitor.

³⁷⁶ Literal: și prin organele trupești.

³⁷⁷ Lumina aceea nu este propriu-zis simțită (sensibilă adică), că nu prin puterea autonomă a simțurile noastre trupești vom vedea noi lumina

– [și aceasta] din pricina trupului acestuia gros și muritor, care acoperă sufletul și îl trage la a fi asemenea lui³⁶⁸, îl face adică trupesc și foarte dedat închipuirii³⁶⁹, fapt pentru care nici nu știm de simțirea înțelegătoare, cea după minte³⁷⁰ – tot așa, în acea preafericită petrecere a veacului viitor, fiilor învierii oarecum li se va ascunde trupul, prefăcându-li-se – după evanghelia lui Hristos – la vrednicia îngerilor; că li se va subția [cu totul], încât nici nu va mai părea a fi cătuși de puțin materie, nici nu va împiedica lucrările înțelegătoare, biruitoare fiind mintea; astfel că și prin simțurile trupești se vor desfăta de dumnezeiasca lumină.

[37] Și ce zic [eu] de înrudirea trupului de atunci cu firea înțelegătoare [a îngerilor]? – că sfântul Maxim «sufletul» zice «se face Dumnezeu după împărțirea de dumnezeiescul har³⁷¹, și el însăși încetând toate [lucrările] cele după minte și [după] simțire, și trupului oprindu-i toate lucrările firești³⁷², celui cu el împreună-îndumnezeit, pe potrirea împărțirii [trupului] de îndumnezeire, încât – și prin suflet și prin trup – doar Dumnezeu Se va vedea atunci³⁷³, biruindu-li-se [acestora] – de covârșirea slavei – însușirile firești³⁷⁴; așadar, întrucât, pe de o parte, așa cum am spus-o și la început, Dumnezeu este nevăzut zidirilor, dar Sieși nu își este nevăzut, și întrucât, pe de alta, nu doar din sufletul nostru, ci și din trup – o, minune! – va fi văzător atunci³⁷⁵, Dumnezeu, pentru aceasta [– și nu pentru alt motiv – spunem noi că] și prin simțurile trupești³⁷⁶ vom vedea atunci, și împiedica, dumnezeiasca și neapropiata lumină³⁷⁷ (iar arvuna și pârga acestui viitor mare dar către noi al lui Dumnezeu [în chip] negrăit a arătat-o Hristos apostolilor în Tavor); căci aceea, ci prin puterea văzătoare a lui Dumnezeu venită în trupul nostru, pentru că atunci Dumnezeu va fi văzător nu doar prin sufletul nostru, ci și prin trupul nostru (Se va vedea pe Sine nu doar prin mijlocirea trupului, ci și prin mijlocirea trupului); pentru că putem zice că va vedea prin trupul nostru de vreme ce Se va vedea pe Sine prin trup; fiindcă [după Maxim] doar El transpare din trup (după cum și din suflet).

Θαβώρ τοῖς ἀποστόλοις ὁ Χριστός ὑπέδειξε ἀρρήτως. Ἡ γοῦν ὑπὲρ πάντα λόγον καὶ πᾶσαν ὄρασιν τῆς θεότητος ἀκτίς, πῶς ἂν εἶη αἰσθητή; Συνῆκας ὅτι τὸ περιαστράφαν φῶς ἐν Θαβώρ τοὺς ἀποστόλους οὐκ αἰσθητὸν κυρίως ἦν;

[38] Οὐ μὴν ἀλλ' εἶπερ αἰσθητοῖς ὥφθη ὀφθαλμοῖς τὸ θεῖον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησιν ὑπάρχον φῶς (ὥσπερ οὖν καὶ ὥφθη, καθάπερ καὶ οἱ τοῖς πνευματικοῖς ἐκείνοις ἀνδράσιν ἀντιλέγοντες φασί, κατὰ τοῦτ' ἐκείνοις καὶ ἡμῖν ὁμολογοῦντες)· εἶπερ οὖν τὸ φῶς τὸ θεῖον σωματικοῖς ὥφθη ὀφθαλμοῖς, διατί μὴ καὶ νοεροῖς ὀφθαλμοῖς ὀφθήσεται; Ἡ πονηρὸν τι πρᾶγμα ἢ ψυχὴ καὶ ἀσυνδύαστον τῷ ἀγαθῷ καὶ ἀνεπαίσθητον αὐτοῦ, ὃ μὴδὲ τῶν παντόλμων κακοδόξων πώποτε τις εἶρηκεν; Ἡ καλὸν μὲν, κρεῖττον δὲ τὸ σῶμα ταύτης; Πῶς γὰρ οὐχ ἦττον ἢ ψυχὴ τοῦ σώματος εἶπερ τὸ μὲν σῶμα μεταληπτικὸν καὶ ἀντιληπτικὸν ἐστι φωτὸς Θεοῦ, ἢ ψυχὴ δ' οὐχί; Πῶς δ' οὐ τῆς ψυχῆς συγγενέστερόν τε καὶ προσεχέστερον καὶ μᾶλλον ἐγγίζον Θεῷ τὸ σῶμα τουτί τὸ ὑλικόν τε καὶ θνητόν, εἶπερ δι' αὐτοῦ μὲν αὕτη μεσιτεύοντος ἐν φωτὶ Θεὸν ὄρα, ἀλλ' οὐχὶ τοῦτο δι' αὐτῆς; Εἰ δὲ καὶ προοίμιον τῆς ἐν δόξῃ μελλούσης ὄρατῆς Θεοῦ θεοφανείας ἢ ἐν Θαβωρίῳ τοῦ Κυρίου μεταμόρφωσις, καὶ ταύτην οἱ ἀπόστολοι ὀφθαλμοῖς σώματος λαβεῖν κατηξιώθησαν, διατί μὴ καὶ τὸ προοίμιον καὶ τὸν ἀρράβωνα τῆς κατὰ νοῦν αὐτοῦ θεοφανείας ὀφθαλμοῖς νῦν λήψονται ψυχῆς οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν; Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον τὴν ἑαυτοῦ θεϊκὴν ὑπόστασιν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, βαβαὶ τῆς ἀνεϊκάστου φιλανθρωπίας, ἦνωσε τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει, καὶ σῶμα λαβὼν ἔμψυχον καὶ ψυχὴν ἐννοῦν «ἐπὶ γῆς ὥφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη», ἀλλ' ὡ θαύματος οὐδεμίαν ἀπολείποντος ὑπερβολὴν, καὶ αὐταῖς ταῖς ἀνθρωπίναις

³⁷⁸ Adică: nu era propriu-zis sensibilă.

³⁷⁹ Adică: incompatibil cu binele și nesimțitor al binelui.

³⁸⁰ «aceasta»: schimbarea la față.

³⁸¹ Adică: a celei din planul (simțirii) minții.

[altminteri] cum ar fi simțită [propriu-zis] raza – cea mai presus de tot cuvântul și de toată vederea – [cea a] dumnezeirii?; ai priceput că lumina ce i-a strălucit împrejur pe apostoli în Tavor nu era simțită [în chip] propriu zis³⁷⁸?

[38] Iar dacă cu [înșiși] ochii trupești s-a văzut dumnezeiasca și mai presus de toată simțirea lumină (cum, de altfel, s-a și văzut) – precum spun și cei ce îi contrazic pe bărbații aceia duhovnicești, în privința aceasta mărturisind același lucru cu aceia și cu noi – dacă, deci, lumina cea dumnezeiască s-a văzut cu ochii trupești, pentru ce să nu se vadă și cu ochii înțelegători? Sau [nu] cumva sufletul este vreun lucru rău și de neînsoțit binelui și nesimțitor al acestuia³⁷⁹ (ceea ce nici cei mai îndrăzneți dintre cacodocși nu au spus-o vreodată)? Sau [nu] cumva sufletul e bun, dar trupul este mai presus de acesta? Căci cum nu este sufletul mai prejos decât trupul, de vreme ce trupul poate primi și simți lumina lui Dumnezeu, pe când sufletul nu?; și cum nu este – decât sufletul – mai înrudit și mai vecin cu Dumnezeu și cu puțința unei mai mari apropieri de El trupul acesta cel materialnic și muritor, de vreme ce [nu altcumva decât] prin trup vede sufletul pe Dumnezeu în lumină, iar nu trupul prin suflet? Iar dacă [nu altceva decât] pârgă a viitoareii dumnezeiești-arătări – întru slavă – a lui Dumnezeu celei văzute a fost schimbarea la față a Domnului în Tavor, iar pe aceasta³⁸⁰ Apostolii s-au învrednicit a o lua cu ochii trupești, din care pricină cei curățiți la inimă să nu ia acum prin ochii sufletului și pârgă și arvuna dumnezeieștii-arătări a Lui celei după minte³⁸¹? Apoi, de vreme ce Fiul lui Dumnezeu nu doar că – o, neînchipuită iubire de oameni! – a unit ipostasul Său firii noastre³⁸² și, luând trup însuflețit și suflet înzestrat cu minte, «pe pământ S-a arătat și cu oamenii a petrecut», ci – o, minune! – [în chip]

³⁸² Adică: cu firea noastră.

ὑποστάσεσιν ἐνοῦται, τῶν πιστευόντων ἐκάστῳ συνανακρινῶν ἑαυτὸν διὰ τῆς τοῦ ἁγίου σώματος αὐτοῦ μεταλήψεως, καὶ σύσσωμος ἡμῖν γίνεται καὶ ναὸν τῆς ὅλης θεότητος ἡμᾶς ἀπεργάζεται (καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ τῷ τοῦ Χριστοῦ σώματι «κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» πῶς οὐχὶ διὰ τῆς θεϊκῆς αὐγῆς τοῦ ἐν ἡμῖν σώματος αὐτοῦ τὰς ψυχὰς περιαστράφας φωτίσει τῶν ἀξίως μετεχόντων, ὡς τῶν μαθητῶν ἐν Θαβώρ καὶ τὰ σώματα ἐφώτισε; Τότε γὰρ μήπω φυραθὲν ἡμῶν τοῖς σώμασι τὸ τὴν πηγὴν ἔχον τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος ἐκεῖνο σῶμα τῶν ἐγγιζόντων τοὺς ἀξίους ἔξωθεν ἐφώτιζε καὶ διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων ἐπὶ τὴν ψυχὴν εἰσέπεμπε τὸν φωτισμόν· νῦν δ' ἀνακραθὲν ἡμῖν καὶ ἐν ἡμῖν ὑπάρχον εἰκότως ἐνδοθεν περιουγάζει τὴν ψυχὴν.

[39] Τί δέ; Οὐ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὀψόμεθα τὸν ἀόρατον κατὰ τὸ γεγραμμένον; Οὐκοῦν καὶ νῦν τούτου λαμβάνοντες τὸν ἀρράβωνά τε καὶ τὸ προοίμιον οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν ὀρώσι τὴν αὐτοῖς ἐγγινομένην νοερὰν αὐτοῦ καὶ ἀόρατον αἰσθήσει μὲν ὀφθαλμοῖς. Φύσις γὰρ ὦν ἄυλος ὁ νοῦς καὶ φῶς συγγενές, εἰ χρὴ λέγειν τῷ πρώτῳ καὶ ἀνωτάτῳ καὶ μεθεκτῷ πᾶσι καὶ ἀπολελυμένῳ τοῦ παντὸς φωτί, καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸ ὄντως φῶς ὀλικῆς ἀνατάσεως, τῇ αὐλῷ καὶ ἀδιαλείπτῳ καὶ ἀπειλικρινημένη προσευχῇ, πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀνεπιστρόφως ἀνανεύσας καὶ οὕτω πρὸς ἀγγελικὴν ἤδη μετασκευασθεὶς ἀξίαν, ἀγγελοπρεπῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου φωτὸς καταλαμφθεὶς, αὐτὸ φαίνεται κατὰ μέθεξιν, ὃ τὸ ἀρχέτυπον κατ' αἰτίαν ἐστί, καὶ δι' ἑαυτοῦ φαίνει τοῦ κρυφίου κάλλους

³⁸³ Sau: nedându-Se înapoi de la nici un lucru covârșitor și mai presus de fire pe care putea să îl facă spre binele nostru.

³⁸⁴ Adică: cu ipostasurile oamenilor, cu oamenii, cu fiecare în parte.

³⁸⁵ Termenul *μόρφωσις* (în-chipuire, întru-chipare, formare, configurare) este, probabil, împrumutat din *Galateni 4, 19*: «fiilor, pentru care iarăși sufăr durerile nașterii, până ce Hristos va lua chip (μορφωθῆ) în voi». Așadar: cei curățiți la inimă 'vād', încă de aici, cum Cel nevăzut ia chip în ei, înțelegător și nevăzut.

cu totul covârșitor³⁸³, e și unește ipostasurilor omenești³⁸⁴, cu fiecare dintre cei ce cred amestecându-Se pe Sine Însuși prin împărțășirea [lor] de sfânt trupul Său, și de-un-trup cu noi Se face și ne face pe noi biserică a toată dumnezeirea (că în trupul acesta al lui Hristos «locuiește trupește tot plinul dumnezeirii»), cum nu va lumina – strălucind [E] prin dumnezeiască raza trupului Său celui dinlăuntru nostru – sufletele celor ce se împărțășesc cu vrednicie, cum și trupurile ucenicilor le-a luminat în Tavor? Că [pe] atunci, încă nefrământat [în aluatul] trupurilor noastre [fiind] trupul acela, cel ce avea [în sine] izvorul luminii harului, *dinafară* îi lumina pe cei vrednici dintre cei ce se apropiiau [de el] și prin *ochii simțiți* trimitea lumina, înlăuntru, la suflet; pe când acum, amestecat cu noi [fiind el] și în noi fiind [el], firește că [el] *dinlăuntru* luminează sufletul.

[39] Cum așa? în veacul viitor [oare] nu față către față Îl vom vedea pe Cel nevăzut, după cum este scris?; așadar și acum, luând arvuna și pârga [lucrului] acestuia, cei curățiți la inimă văd înțelegătoare în-chipuirea Lui – cea nevăzută la simțirii [trupești] – ce se face înlăuntru lor³⁸⁵, pentru că fire nematerialnică fiind mintea și lumina înrudită (dacă e să zicem așa) luminii dintâi³⁸⁶ și preînalte – și tuturor împărțășitei și de toate dezlegatei – și, prin așintirea pe de-a-ntregul la lumina cea adevărată, cu nematerialnica și neîncetata și curățita rugăciune, către Dumnezeu Însuși aplecându-se fără-de-întoarcere și prefăcându-se astfel întru vrednicie îngerească³⁸⁷, în chip potrivit îngerilor de către însăși lumina cea dintâi luminându-se [ea], se arată [și ea a fi] după participare ceea ce arhetipul este după pricină și dă la iveală – prin ea însăși – minunăția acelei frumuseți ascunse și

³⁸⁶ Adică: Luminii prime.

³⁸⁷ Sau: 'realcătuindu-se după chipul îngerilor', dobândind măsura sau lucrarea lor.

ἐκείνου τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν φανοτάτην καὶ ἀπρόσιτον αὐγὴν, ἣν καὶ ὁ θεῖος ὠδικὸς Δαυὶδ, νοερῶς αἰσθόμενος ἐν ἑαυτῷ, γηθόμενος τοὺς πιστοὺς τὸ μέγα τοῦτο χρῆμα καὶ ἀπόρρητον ἐδίδασκε λέγων: «ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς». Τίς γὰρ μὴ λαμπρότητα Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ παθῶν τε καὶ ἰδῶν, εἶτα διαιρέσει καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσει αὐτὴν ζητῶν, ἀλλὰ μὴ ἐν ἀπλότητι καρδίας πιστεύων τοῖς πατράσιν, ἀκοῇ γοῦν ἀνάσχοιτο ποτε παραδέξασθαι λαμπρότητα Θεοῦ σχεῖν τινα ἀνθρώπων; Καλῶς ἄρα Ἰωάννης διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἀπεκάλυψεν ἡμῖν ὅτι τὰ ἐν τῇ ψήφῳ τῇ λευκῇ, ἣν ὁ νικῶν παρὰ Θεοῦ λαμβάνει, γινῶναι δύναται οὐδεὶς, εἰ μὴ ὁ λαβῶν, μὴ ὅτι γὰρ ὁ μὴ ἐσχηκώς αὐτὴν οὐδὲ γινῶναι δύναται αὐτὴν, ἀλλ' εἰ μὴ πιστὸν ὑπέχοι τοῖς εὐμοιρηκόσιν οὖς, οὐδ' εἶναι ὅλως οἰεταί τι, τὴν ὄντως οὖσαν θεωρίαν ἀβλεψίαν λογιζόμενος, οὐχ ὡς ὑπερ αἰσθησιν καὶ γνῶσιν οὖσαν, οἷόν τινα γνόφον ἱερόν, ἀλλ' ὡς μηδαμῇ οὖσαν μηδαμῶς. Εἰ δὲ πρὸς τῇ ἀπειρίᾳ τε καὶ ἀπιστίᾳ καὶ δεινὸς ἢ κακοιργεῖν, περιέργου γέμων φρονήματος, πάντολμὸς τις καὶ καταφρονητῆς τῶν σεβασμιωτάτων, οὐκ ἀνυπαρξίαν μόνον αὐτῆς καταψηφίζεται, ἀλλὰ καὶ πρὸς δαιμονιώδη φαντασίαν, φεῦ, τὴν θεϊκὴν λαμπρότητα παραγνωρίζει, ὃ καὶ νῦν τινὰς λέγεις, ἀδελφέ, παθεῖν.

[40] Καὶ ἡ τελευταία πρόφασις αὐτοῖς ὅτι ὁ μὲν Θεὸς ἀόρατος, ἄγγελον δὲ φωτὸς ὑποκρίνεται ὁ διάβολος: οὐδὲ ταῦτο συνιέντες, ὅτι πάσης ὑποκρίσεως προὔφεστηκεν ἡ ἀλήθεια. Εἰ τοίνυν τὴν οὖσαν ἀλήθειαν ὑποκρινόμενος ὁ διάβολος ἄγγελον ὑποκρίνεται φωτὸς, λοιπὸν ἔστιν ἐν

³⁸⁸ Literal: aura.

³⁸⁹ Psalmii 89, 17.

³⁹⁰ oficiala'ce: lumina lui Dumnezeu.

³⁹¹ Adică: în *Apocalipsă* (2, 17). Notăm că fraza aceasta o regăsim aproape identic în *Epistola a II-a către Varlaam* 48 [Hristou p. 287/GA, p. 267].

³⁹² Adică: nu doar că va afirma existența acesteia.

³⁹³ Adică: pretext (pe baza căruia învinovățești); sau, arhaizant: prilej, pofidă, price.

³⁹⁴ Expresia noutestamentară ἄγγελος φωτός se poate traduce atât prin încetățenitul *inger de lumină*, cât și prin *inger* [adică *vestitor*] al luminii;

raza³⁸⁸ cea preastrălucitoare și neapropiată, pe care și dumnezeiescul cântăreț David, [în chip] înțelegător simțindu-o în sine însuși, bucurându-se, pe credincioși i-a învățat darul acesta mare și nespus, zicând: «[fie] strălucirea Dumnezeului nostru peste noi»³⁸⁹; că cine, nepătimind și nevăzând în sine însuși strălucirea lui Dumnezeu³⁹⁰, căutându-o apoi pe aceasta prin disocieri și silogisme și analize – iar nu crezând Părinților, într-o simplitate a inimii – va răbda vreodată a primi în auz [cum] că vreunul dintre oameni are [în sine] strălucirea lui Dumnezeu? Bine ne-a descoperit, așadar, nouă Ioan în *Descoperire*³⁹¹ cum că cele de pe pietricica albă – pe care o ia cel ce biruiește de la Dumnezeu – nimeni nu le poate cunoaște, decât cel ce o primește; pentru că nu [doar] că cel ce nu o are [acela] nici nu o poate ști, ci, dacă nu întinde celor ce au parte [de ea] ureche credincioasă, nici nu socotește că ar exista în vreun fel așa ceva, socotind [iată] adevărata vedere-de-Dumnezeu 'nevedere' nu [în înțelesul] că [ea] ar fi mai presus de simțire și cunoaștere, ca un înțineric sfânt, ci [în înțelesul] că [această vedere] nu există nicidecum. Iar dacă vreunul a-tot-îndrăzneț și disprețuitor de cele preasfinte, pe lângă [faptul de a avea] lipsa cercării și lipsa credinței, va mai fi și grozav de răutăcios, plin de dorința iscodirii, nu doar că va vota inexistența acesteia³⁹², dar va și lua drept nălucire drăcească – vai! – dumnezeiasca strălucire; ceea ce [tu] spui, frate, că și acum au pățit-o unii.

[40] Iar ultima pricină³⁹³ a lor [de a ne învinovăți] – cum că Dumnezeu este nevăzut, iar în inger al luminii³⁹⁴ [doar] diavolul se preface – [o aduc împotriva noastră] neprice-diavolul se preface – [o aduc împotriva noastră] neprice-pând nici [măcar atâta lucru:] că adevărul este preexistent oricărei fățării³⁹⁵; dacă, deci, adevărul cel existent fățărindu-l

dată fiind argumentația pe care sfântul Grigorie o face imediat mai jos, folosim aici a doua variantă.

³⁹⁵ Sau: că adevărul preexistă oricărei simulări a lui de către cineva.

ἀληθεία φωτός ἄγγελος, ὁ ἀγαθὸς ἄγγελος. Ποῖον δὲ φῶς ἐξαγγέλλων ἄγγελός ἐστι φωτός, εἰ μὴ τὸ τοῦ Θεοῦ, οὐ καὶ ἐστὶν ἄγγελος; Φῶς ἄρα ὁ Θεός, οὐ φωτός ἄγγελός ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ ἄγγελος; οὐ γὰρ εἶπεν «ὑποκρίνεται τὸν ὄντα φῶς ἄγγελον», ἀλλὰ «τὸν φωτός ἄγγελον». Εἰ μὲν οὖν γνῶσιν μόνην ἢ ἀρετὴν ὁ πονηρὸς ἄγγελος ὑπεκρίνετο, ἦν ἂν ἐκ τοῦ συνιδεῖν ὡς καὶ ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ φωτισμὸς ἐγγινόμενος ἡμῖν γνῶσιν μόνην παρέχει καὶ ἀρετὴν· ἐπεὶ δὲ καὶ φῶς φαντασιῶδες παρέχει παρὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ἕτερον, ἐστὶν ἄρα καὶ φῶς νοερὸν ἀληθὲς θεϊκὸν παρὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ἕτερον. Κάκεινο μὲν τὸ φαντασιῶδες φῶς αὐτὸς ἐστὶν ὁ πονηρὸς, ὃς σκότος ὦν τὸ φῶς ὑποκρίνεται; τὸ δὲ φωτιστικὸν πρὸς ἀλήθειαν τοῦτο φῶς ἀγγέλων καὶ ἰσαγγέλων ἀνθρώπων αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεός, ὃς, φῶς ὦν ἀληθῶς ἀπόρρητον, καὶ ὡς φῶς ὁράται καὶ φῶς ποιεῖ τοὺς καθαρούς τὴν καρδίαν, διὸ καὶ φῶς καλεῖται, μὴ μόνον ὡς τοῦ σκότους τῆς ἀγνοίας διώκτης, ἀλλὰ καὶ ὡς λαμπρότης ψυχῶν κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον. Ὅτι δὲ ἡ λαμπρότης αὕτη οὐ γνῶσις ἀπλῶς οὐδ' ἀρετὴ, πάσης δὲ ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ γνώσεως ἐπέκεινα, παρὰ τοῦ ἀγίου Νείλου μαθήση σαφῶς: «εἰς ἑαυτόν» γάρ, φησὶν, «ὁ νοῦς συναγόμενος, οὐδὲν οὔτε τῶν κατ' αἰσθησιν οὔτε τῶν κατὰ λογισμὸν θεωρεῖ, γυμνοὺς δὲ νόας καὶ θείας αὐγάς, βλυζούσας εἰρήνην τε καὶ χαράν». Εἶδες τὴν ὑπερανωκισμένην ἔργον τε καὶ ἡθους καὶ λογισμοῦ παντός θεωρίαν; Ἦκουσας τοῦ πρότερον εἰπόντος ὑφ' ἑαυτοῦ θεωρεῖσθαι τὸν νοῦν οὐρανίῳ χρώματι περιεμφερῆ, νῦν αὐγῇ θείᾳ καταυγαζόμενον φανερώς σοι τοῦτο δεῖξαντος; Τούτῳ πείθου καὶ διδάσκοντι τὴν

³⁹⁶ În grecește ἄγγελος înseamnă mai întâi *vestitor*, *crainic*, și abia mai apoi *înger*.

³⁹⁷ Literal: ce se face în noi de la Dumnezeu.

³⁹⁸ Adică: îndrumătoare – prin darea de lumină – spre adevăr.

³⁹⁹ *Mistagogia* 23, PG 91, 701 C.

⁴⁰⁰ *Cuvântul* 40, 5, PG 36, 364 B.

⁴⁰¹ Părintele Stăniloae zice *spirite pure*.

⁴⁰² Vezi Ilie Ecdicul, *Capete gnostice* 4, Filocalia, 1958, p. 299.

diavolul, [acesta] se preface în înger al luminii, există, prin urmare, cu adevărat înger al luminii, [și anume] îngerul cel bun; și ce lumină vestește îngerul luminii, dacă nu pe cea a lui Dumnezeu, al Cărui vestitor și este³⁹⁶? așadar lumină este Dumnezeu, al Cărui înger al luminii este îngerul lui Dumnezeu; că nu a zis «se preface în înger ce este lumină», ci «în înger al luminii»; așadar, dacă îngerul cel viclean ar fi fățarit o simplă cunoaștere ori virtute, s-ar fi putut înțelege de aici că și luminarea ce ne vine de la Dumnezeu³⁹⁷ [ne] dă o simplă cunoaștere și virtute; dar, de vreme ce [îngerul viclean ne] dă și lumină nălucită, [ceea ce este] altceva decât virtutea și cunoașterea, prin urmare și înțelegătoarea lumină dumnezeiască și adevărată altceva [este] decât virtutea și cunoașterea. Apoi, lumina aceea nălucită însuși cel viclean este, care, întuneric fiind [el], fățărăște lumina; iar lumina aceasta – luminătoare³⁹⁸ spre adevăr – a îngerilor și a oamenilor celor deopotrivă cu îngerii Însuși Dumnezeu este, Care, lumină nespūsă fiind cu adevărat, și Se vede ca lumină și îi [pre]face [în] lumină pe cei curați la inimă, fapt pentru care se și numește *lumină*, nu doar ca unul ce alungă întunericul necunoașterii, ci și ca strălucire a sufletelor, după sfântul Maxim³⁹⁹ și de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie⁴⁰⁰. Iar că strălucirea aceasta nu este o simplă cunoaștere ori virtute, [ci] dincolo de toată omeneasca virtute și cunoaștere, vei afla-o limpede de la sfântul Nil; că zice: «în sine însuși adunându-se mintea nu [mai] vede niciunul nici dintre cele după simțire nici dintre cele după gândire, ci minți goale⁴⁰¹ și raze dumnezeiești, izvorătoare de pace și bucurie»⁴⁰²; ai văzut [cum se vorbește aici despre] vedere [de Dumnezeu] ridicată mai presus de lucrare și purtare și de tot gândul?; l-ai auzit pe cel ce mai înainte a zis că 'min-tea se vede pe ea însăși [a fi] asemeni culorii cerului⁴⁰³ arătându-ți acum limpede că aceasta este luminată de lumina

⁴⁰³ Vezi Evagrie, *Despre cele opt gânduri* 18, PG 79, 1221 B.

πρὸς μακαριστὸν τοῦτο πάθος τε καὶ θέαμα φέρουσιν ὁδὸν «προσευχῆ» γὰρ, φησί, «προσοχήν ἐπιζητοῦσα, προσευχὴν εὐρήσει, ἐφ' ἣν σπουδαστέον νηφόντως». ὁ γὰρ ὄντως προσευξάμενος τῷ συνάψαι τὸν νοῦν τῇ θεῖᾳ προσευχῇ, οὗτος πεφώτισται τῇ αἴγλῃ τοῦ Θεοῦ. Θέλεις πυθέσθαι καὶ Μαξίμου τοῦ θείου πάλιν; «Ὁ τὴν καρδίαν», φησίν, «καθαρὰν ἐργασάμενος οὐ μόνον τῶν ὑποβεβηκότων καὶ μετὰ Θεὸν γνῶσεται τοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἐνορᾷ τὸν Θεόν».

[41] Ποῦ εἰσιν οἱ διὰ τῆς ἔξω καὶ μωρανθείσης σοφίας τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων καὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἄνοδον δογματίζοντες; «Ἐν γοῦν τῇ καρδίᾳ ταύτῃ γεγονώς», φησίν, «ὁ Θεὸς ἀξιοῖ τὰ ἴδια γράμματα διὰ τοῦ πνεύματος ἐγχαράττεσθαι, καθάπερ τισὶ μωσαϊκαῖς πλαξί». Ποῦ εἰσιν οἱ τὴν ἐντὸς καρδίαν ἀνεπίδεκτον Θεοῦ λογιζόμενοι, καὶ ταῦτα Παύλου πρὸ τῶν ἄλλων δέξασθαι λέγοντος τὸν τῆς χάριτος νόμον, «οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίνας»; Καθὰ φησι καὶ ὁ μέγας Μακάριος, ὅτι «ἡ καρδία ἡγεμονεῦει ὅλου τοῦ ὀργάνου, καὶ, ἐπὶ πάντων κατάσχη τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γὰρ ἐστὶν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς· ἐκεῖ τοῖνον δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἀλλ' αὐθις ἀκουστέον τοῦ καὶ κατὰ γνῶσιν καὶ ὑπὲρ γνῶσιν διὰ καθαρότητα πεφωτισμένου Μαξίμου· «καρδία καθαρὰ», φησίν, «ἐστὶν ἡ παντάπασιν ἀνείδεον

⁴⁰⁴ Notăm că în originalul lui Nil/Evagrîe ordinea este inversă: «atenția [sau luarea aminte] care caută rugăciune va afla rugăciune, [atenție] spre care trebuie să ne sârguim»; vezi Sfântul Nil, *Despre rugăciune* 149, PG 79, 1200 A (Evagrîe monahul, *Capete despre rugăciune* 149, *Filocalia I*, Sibiu 1947, p. 92). Dată fiind asemănarea foarte mare a celor doi termeni grecești (*προσοχή/προσευχή*), survenirea unei greșeli a copistului este foarte probabilă.

⁴⁰⁵ Aici expresia «după Dumnezeu» indică o posteritate (sau o succesiune) ontologică: Dumnezeu este mai întâi de toate, ca izvor al existenței, iar abia mai apoi sînt toate celelalte, care din El își iau faptul de a fi.

⁴⁰⁶ *Capete teologice* 2, 80, PG 90, 1161 D.

⁴⁰⁷ Este expresia Apostolului, cea din *I Corinteni* 1, 20.

dumnezeiască? crede-l [deci] pe acesta și atunci când [te] învață calea ce duce la această fericită patimă și vedere; că zice: «rugăciunea care caută atenție [sau luare aminte] va afla rugăciune, spre care trebuie să ne sârguim» cu trezvie⁴⁰⁴; pentru că cel ce cu adevărat s-a rugat, prin faptul de a-și uni mintea cu dumnezeiasca rugăciune, acesta s-a luminat de către lumina lui Dumnezeu.

[41] Vrei să îl auzi și pe dumnezeiescul Maxim, iarăși? zice: «cela ce curată și-a făcut inima nu numai că va cunoaște logourile [lucrurilor] celor mai prejos [de Dumnezeu] și de după Dumnezeu⁴⁰⁵, ci și pe Dumnezeu Însuși Îl va vedea»⁴⁰⁶; unde sînt [deci]⁴⁰⁷ cei ce prin înțelepciunea cea din afară – [prin] cea dovedită [a fi] nebună⁴⁰⁸ – dogmatizează [despre] cunoașterea celor ce sînt și [despre] urcușul la Dumnezeu?; «în inima aceasta venind Dumnezeu», zice, «o învrednicește a se înscrie în ea, prin Duhul, literele [sau înscrisurile] Lui Însuși, ca în niște [alte] table mosaicești»⁴⁰⁹; unde sînt [deci] cei ce socotesc inima neînstare a-L primi pe Dumnezeu în lăuntru ei, și aceasta când [însuși] Pavel – înaintea celorlalți – zice că legea harului este primită «nu în table de piatră, și în tablele de carne ale inimii?»; precum și marele Macarie zice⁴¹⁰: «inima stăpânește întreg organul [adică trupul întreg]; iar harul, de cuprinde pășunile inimii, împărătește asupra tuturor gândurilor și mădularelor; că acolo este mintea și toate gândurile sufletului»⁴¹¹; «acolo este mintea și toate gândurile sufletului»⁴¹². Dar să îl auzim iarăși pe luminatul – pentru curăția lui – și în cunoaștere și mai presus de cunoaștere, [pe

⁴⁰⁸ Vezi *I Corinteni* 1, 20: «Au nu a dovedit Dumnezeu nebună înțelepciunea lumii?».

⁴⁰⁹ *Ibidem*.

⁴¹⁰ Citatul apare identic și în *Υπερ ἱερώς...* 1, 2, 3.

⁴¹¹ *Omilii* 15, 20, PG 24, 589 B.

⁴¹² *Omilii* 15, 20, PG 24, 589 A.

παραστήσεται τὸν νοῦν τῷ Θεῷ καὶ μόνοις τοῖς αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι». Ποῦ εἰσιν οἱ διὰ μόνης τῆς τῶν ὄντων γνώσεως τὸν Θεὸν ἰσχυριζόμενοι γινώσκεσθαι, τὴν δ' ἀπὸ τῆς ἐνώσεως ἐμφάνειαν μὴτ' εἰδότες μῆτε προσιέμενοι, καὶ ταῦτα τοῦ Θεοῦ διὰ τινος τῶν θεοφόρων λέγοντος, «μάθετε οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐκ ἀπὸ δέλτου, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐμῆς ἐν ὑμῖν ἐλλάμψεως καὶ ἡλιοβολίας»; Πῶς γὰρ ὁ ἀνείδεος νοῦς, ὁ καὶ τοῖς θείοις ἐνημαινόμενος τύποις, οὐχ ὑπεράνω τῆς ἀπὸ τῶν ὄντων γνώσεως;

[42] Ἀλλὰ καὶ τῆς δι' ἀποφάσεων πρὸς Θεὸν ἀνόδου τῆς διανοίας τὸ θείοις καὶ ἀπορρήτοις τὸν νοῦν ἐνημαίνεσθαι τοῦ πνεύματος τύποις κατὰ πολὺ διενήνοχε. Θεολογία δὲ τοσοῦτο τῆς ἐν φωτὶ θεοπτίας ταύτης ἀπέχει καὶ τοσοῦτο τῆς πρὸς Θεὸν ὁμιλίας κεχώρισται, καθ' ὅσον καὶ τὸ εἰδέναι τοῦ κεκτῆσθαι διώρισται· περὶ Θεοῦ γὰρ τι λέγειν καὶ Θεῷ συντυγχάνειν οὐχὶ ταυτόν. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ καὶ λόγου δεῖται, τούτου τοῦ προφερομένου δηλαδὴ, ἴσως δὲ καὶ τῆς κατὰ τούτον τέχνης, εἰ μὴ μέλλει τις ἔχειν μόνον, ἀλλὰ καὶ χρῆσθαι καὶ διαδιδόναι τὴν εἶδησιν, ἔτι δὲ συλλογισμῶν παντοδαπῆς ὕλης καὶ τῶν ἐξ ἀποδείξεως ἀναγκῶν καὶ τῶν κατὰ κόσμον παραδειγμάτων, ὧν ἐκ τοῦ ὄραν καὶ ἀκούειν τὸ πᾶν ἢ πλείστον ἀθροίζεται καὶ σχεδὸν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ στρεφομένων ἐστὶ καὶ γένοιτ' ἂν δήπου καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς, κἂν μὴ κεκαθαρμένοι τὸν βίον ὡς καὶ τὴν ψυχὴν. Θεὸν δ' ἐν ἑαυτῷ κτήσασθαι καὶ Θεῷ καθάρως συγγενέσθαι καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι καθ' ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῶν ἀδυνάτων ἐστίν, εἰ μὴ πρὸς τῇ δι' ἀρετῆς καθάρσει καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἔξω, μᾶλλον δὲ ὑπεράνω, γενοίμεθα, καταλιπόντες μὲν πᾶν ὃ

⁴¹³ Literal: iradiere solară.

⁴¹⁴ Adică: faptul de a spune ceva despre El.

⁴¹⁵ Literal: a transmite.

⁴¹⁶ E vorba de faptul de a avea cunoștința a ceva, știință de un lucru; nu de cunoaștere (γνώσις) sau știință (ἐπιστήμη).

sfântul] Maxim zicând: «inimă curată este cea care va pune înainte lui Dumnezeu minte cu totul fără-de-chip, [minte] gata de se însemna cu singure [în]tip[ărit]jurile Lui, cele prin care Îi este a Se face văzut»; unde sînt [deci] cei ce susțin că Dumnezeu este cunoscut doar prin cunoașterea celor ce sînt, iar de arătarea [Lui] prin unire [cu El] nici au habar, nici o îngăduie? – și aceasta cînd Dumnezeu zice printr-unul din cei de El înțelepțiți «învățați nu de la om, nici de la scriere, ci de la însăși strălucirea și lumina⁴¹³ Mea în voi»; pentru că mîntea cea fără-de-chip, care s-a însemnat de către dumnezeieștile tipuri, cum nu va fi mai presus cu-
noașterea cea de la cele ce sînt?

[42] Dar [faptul de] a se însemna mîntea de către dumnezeieștile și nespusele întipărituri ale Duhului se deosebește cu mult și față de urcușul la Dumnezeu prin negații al cugețării; iar teologia [sau cuvîntarea-de-Dumnezeu] într-atîta e departe de vederea lui Dumnezeu în lumină și într-atîta e deosebită de petrecerea [dimpună] cu Dumnezeu: pe cît e despărțit [prin hotar faptul de] a ști [despre un lucru] de a dobîndi [acel lucru]; că nu totuna este a spune ceva despre Dumnezeu și a te afla dimpună cu El; pentru că aceea⁴¹⁴ are trebuință și de cuvînt (de acesta rostit adică), poate și de meșteșugul legat de acesta (dacă se îngrijește cineva nu doar a avea, ci și a folosi și a da⁴¹⁵ și altora cunoștința⁴¹⁶), încă și de silogisme de tot tipul și de impunerile [pe baza] demonstrației și de exemplele luate din lume, [exemple] care – toate sau cele mai multe – sînt adunate prin [faptul de] a vedea și a auzi și sînt [revelatoare], am zice, ale celor ce se mișcă în lumea aceasta și stau și în putința înțelepților veacului aces-
tuia, și necurățiți fiind [ei] la viață și la suflet. Dar a-L dobîntuia, și a te amesteca cu lumina cea preaneamestecată, pe cît cu putință firii omenești – [aceasta] cu neputință este, dacă, prin curăția [venită] din virtute, nu vom ieși afară (mai bine zis:

τι τῶν αἰσθητῶν μετὰ τῆς αἰσθήσεως, ὑπεραρθέντες λογισμῶν καὶ διανοιῶν καὶ τῆς διὰ τούτων γνώσεως, ὅλοι δὲ γενόμενοι τῆς αὔλου καὶ νοεράς κατὰ τὴν προσευχὴν ἐνεργείας καὶ τυχόντες ὑπὲρ τὴν γνώσιν ἀγνοίας καὶ πλησθέντες ἐν αὐτῇ τῆς τοῦ πνεύματος ὑπερφαοῦς ἀγλαΐας, ὡς ἀθανάτου κόσμου γέρα φύσεως ἀοράτως καθορᾶν. Συνορᾶς οὐ κατελείφθη κάτω τὰ τῆς πολυθρυλήτου τῶν λόγων φιλοσοφίας, εἶπερ ἐκείνη μὲν ἐξ αἰσθήσεως ἔχει τὰς ἀρχάς, τέλος δὲ τῶν διαφορωτάτων ταύτης εἰδῶν ἢ γνώσις ἐστὶ, καὶ γνώσις μὴ διὰ καθαρότητος εὐρημένη, μηδὲ καθαίρουσα παθῶν; Τῆς δὲ πνευματικῆς θεωρίας ἀρχὴ μὲν τὰγαθόν, διὰ καθαρότητος βίου πεπορισμένον, καὶ γῶσις τῶν ὄντων ἀληθῆς καὶ γνησία τῶν ἐχόντων, ἄτε μὴ ἐκ παθημάτων ἀλλ' ἐκ καθαρότητος ἀναφανείσα, μόνη δυναμένη διακρίνειν τί τὸ ὡς ἀληθῶς καλόν τε καὶ λυσιτελεῖς καὶ τί τὸ μὴ τοιοῦτον, τέλος δὲ ὁ ἀόραβῶν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ ὑπὲρ γνώσιν ἀγνοία καὶ ὑπὲρ ἔννοϊαν γνώσις, ἢ κρυφία τοῦ κρυφίου μετουσία καὶ ὄρασις ἀνέκφραστος, ἢ μυστικὴ καὶ ἀπόρρητος τοῦ αἰωνίου φωτὸς θεωρία τε καὶ γεῦσις.

[43] Ὅτι δὲ τοῦτο ἐστὶ τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς καὶ ὡς αὐτὸ τὸ τοῦ μαθητὰς περιεστράψαν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ μεταμορφώσει φῶς καὶ τὸν δι' ἀρετῆς καὶ προσευχῆς κεκαθαυμένον ἀρτίως καταυγάζει νοῦν, συνετῶς ἀκούων εἴση. Διονυσίῳ μὲν γὰρ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ τῷ ἐν Θαβωρίῳ φανέντι τοῦ Χριστοῦ φωτὶ τὰ σώματα τῶν ἁγίων ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κοσμεῖσθαι τε καὶ περιεστράπτεισθαι σαφῶς εἴρηται. Μακάριος δὲ ὁ μέγας «ἢ τῷ τῆς ἐπουρανίου», φησὶν, «εἰκόνας

⁴¹⁷ Vezi sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre teologia mistică* I 1 (ed. De Gruyter, Berlin 1991, p. 142): «iar tu, prietene Timotei, și simțirile lasă-le [...] și toate cele simțite [trupește]».

⁴¹⁸ Este avut în vedere tocmai pomenitul pasaj tributar lui Dionisie, adică autoritatea Areopagitului.

⁴¹⁹ Faptul că toate artele și științele – domeniul filosofiei – nu de altundeva decât de la experiența prin simțire își au obârșiile și principiile este amintit de sfântul Grigorie și în *Epistola a II^a către Varlaam* 14 (GA, p. 223).

nu ne vom ridica mai presus) și de noi înșine, lăsând – dimpreună cu simțirile – [și] tot lucrul simțit [trupește]⁴¹⁷, ridicăți deasupra gândurilor și cugetărilor și a cunoașterii [săvârșite] prin acestea, și cu totul făcându-ne ai lucrării nematerialnice și înțelegătoare, celei [aflăte] prin rugăciune, și având parte de necunoașterea cea mai presus de cunoaștere și umplându-ne, întru aceasta, de bucuria mai-presus-luminoasă a Duhului, văzând [în chip] nevăzut bunătățile firii lumii nevăzute. Vezi mai jos decât ce sînt lăsate⁴¹⁸ cele ale mult-trîmbițatei filosofii a raționamentelor, de vreme ce aceea de la simțire își are principiile⁴¹⁹, iar ținta îi este cunoașterea [adică gnoza] ideilor [celor] cu totul deosebite de [simțirea] aceasta, o cunoaștere aflată nu prin curăție [și] care nu curățeste de patimi? Pe când începutul [adică principiul] vederii [sau teoriei] duhovnicești este binele, prin curăția vieții dobândit, și adevărată și curată [este] cunoașterea celor ce sînt de către cei ce au [principiul acesta], ca una ce nu vine din lecții, ci din curăție, singura în stare a deosebi ce este cu adevărat bun și folositor și ce nu este așa; iar țintă arvuna veacului viitor, necunoașterea cea mai presus de cunoaștere și cunoașterea cea mai presus de înțelegere⁴²⁰, ascunsă împărțășire de Cel ascuns și negrăit vederea [Lui], tainica și nespusa vedere și gustare a luminii celei veșnice.

[43] Iar că aceasta este lumina veacului viitor și că însăși lumina ce i-a strălucit împrejur pe ucenici la a lui Hristos schimbare la față [tot ea] luminează acum și mintea cea schimbată prin virtute și rugăciune – vei ști [aceasta], de vei asculta cu pricepere. Lîmpede s-a zis [deci] de Dionisie Areopagitul că în veacul viitor trupurile sfinților se vor împodobii și se lumina împrejur de către lumina lui Hristos cea arătată în Tavor⁴²¹. Apoi, Macarie cel mare «sufletul care s-a unit» zice «cu lumina chipului ceresc, și acum e adus

⁴²⁰ Sau: cea mai presus de concept.

⁴²¹ *Despre dumnezeieștile numiri* 1, 4, PG 3, 592 BC.

ένωθεισα φωτι ψυχῆ, καὶ νῦν μὲν μυστηρίων γνῶσιν ἐν ὑποστάσει μυεῖται, ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ τῆς ἀναστάσεως ἡμέρᾳ τῇ αὐτῇ ἐπουρανίῳ τῆς δόξης εἰκόνι καὶ τὸ σῶμα ταύτης καταγασθήσεται». ἐν ὑποστάσει δὲ εἶπεν, ὡς ἂν μὴ τις νομίση διὰ γνώσεως καὶ νοημάτων εἶναι τοῦτον τὸν φωτισμόν. Ἄλλως τε καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐκ τριῶν ὑφέστηκε· χάριτος Πνεύματος ἐπουρανίου, ψυχῆς λογικῆς καὶ γῆϊνου σώματος. Ἄκουε δὴ πάλιν τοῦ αὐτοῦ· «ἡ θεοειδῆς τοῦ Πνεύματος εἰκὼν νῦν ἔνδον ὡσπερ ἐντυπωθεῖσα, καὶ τὸ σῶμα θεοειδῆς ἔξω τότε καὶ οὐράνιον ἀπεργάσεται». Καὶ πάλιν· «τῇ ἀνθρωπότητι καταλλαγείς ὁ Θεός, ἀποκαθίστησι τὴν πιστεύσασαν ἐν ἀληθείᾳ ψυχὴν, ἐν σαρκὶ οὖσαν ἔτι, εἰς τὴν τῶν οὐρανίων φώτων ἀπόλαυσιν καὶ τὰ νοερὰ αὐτῆς αἰσθητήρια τῷ θεῷ πάλιν φωτὶ τῆς χάριτος ὀμματοῖ, ὕστερον δὲ καὶ αὐτῷ σώματι περιβαλεῖ τῇ δόξῃ». Καὶ πάλιν· «οἴων ἀγαθῶν καὶ μυστηρίων ψυχαὶ χριστιανῶν ἐνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται, τῷ πείρᾳ παραλαμβάνοντες μόνῳ τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς καταφανὲς γίνεται· ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει καὶ αὐτῷ τῷ σώματι τοιοῦτων πάρεστι τυχεῖν, βλέπειν τε αὐτὰ καὶ οἴονεῖ κρατεῖν, ὁπότεν καὶ αὐτὸ πνεῦμα γένηται». Ἄρ' οὐ γέγονε καταφανὲς ὡς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ θεῖον φῶς, τό τε τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβῶρ ἑωραμένον καὶ ταῖς κεκαθαρμέναις νῦν ἐνορῶμενον ψυχαῖς καὶ ἡ τῶν μελλόντων αἰωνίων ἀγαθῶν ὑπόστασις; Διὸ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος προοίμιον εἶπε τῆς ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίας τοῦ Χριστοῦ δόξης τὸ ἐν Θαβωρίῳ λάμψαν ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς, ὅς ἀλλαχοῦ φησι σαφῶς ὅτι «διαφαίνετο οἷόν τι φῶς θεῖον διὰ ὑελίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας

⁴²² Despre eliberarea minții 24, PG 34, 957 B.

⁴²³ Literal: chipul (sau icoana) cu-chip-dumnezeiesc al Duhului.

⁴²⁴ Idem, 26, PG 34, 960 A.

⁴²⁵ Omilia 5, 10, PG 34, 516 AB.

⁴²⁶ Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν (Omilia la sfântă nașterea lui Hristos) PG 31, 1473 CD; textul original exact este: «Anna binevestea, Simeon îmbrățișa, în prunc mic marelui Dumnezeu închinându-se; nedisprețuind pe [pruncul] cel văzut, ci slavoslovind măreția dumnezeirii

– în[tru] ipostas – la cunoașterea tainelor, iar în ziua cea mare a învierii și trupul lui se va lumina prin însuși chipul ceresc al slavei»⁴²²; iar în[tru] ipostas a zis ca să nu creadă cineva că prin cunoaștere și înțeleșuri este [săvârșită] lumina-rea aceasta; de altminteri omul duhovnicesc din trei [părți] este alcătuit: din harul Duhului ceresc, suflet cuvântător și trup pământesc. Și auzi-l iară pe acesta: «chipul dumnezeiesc al Duhului»⁴²³ oarecum întipărindu-se acum înlăuntru, și pe trup îl va face a fi atunci dumnezeiesc-la-chip»; și iarăși: «împăcându-Se Dumnezeu cu omenirea, reasează sufletul care cu adevărat a crezut – încă fiind el în trup – spre desfătarea de luminile cerești și face iarăși văzătoare – cu dumnezeiască lumina harului – simțurile lui înțelegătoare, iar mai apoi și trupul însuși îl îmbracă cu slavă»⁴²⁴; și iarăși: «de ce fel de bunătați și taine se pot împărtăși încă de aici sufletele creștinilor îi este limpede doar celui ce [le] ia prin cercare, cu ochii sufletului; iar la înviere și trupului însuși îi este dat a se împărtăși de astfel [de bunătați și taine], a le vedea pe acestea și – oarecum – a le cuprinde, când și el se va face duh»⁴²⁵. Oare nu e de acum limpede că unul și același [lucru] este dumnezeiasca lumină – cea văzută în Tavor apostolilor și văzută acum în sufletele cele curățite – și ipostasul [adică: subzistența] veșnicelor bunătați viitoare? Fapt pentru care și marele Vasile a numit lumina ce a strălucit în Tavor la schimbarea la față a Domnului *pârgă* a slavei celei de la a doua veniri a lui Hristos, care altundeva spune limpede că «se străvedea – ca o lumină (dumnezeiască) prin niște pielețe străvezii (adică prin trupul cel din noi [luat] al Domnului) – dumnezeiască puterea Lui, răsărind celor ce aveau curățiți ochii inimii»⁴²⁶, oare nu [lumina] aceasta este aceea care și mai strălucitor a luminat pe Tavor, încât s-a

Lui; pentru că se vedea – ca lumina prin pielețe străvezii – din trupul omenesc dumnezeiasca putere, răsărind celor ce aveau curățiți ochii inimii; cu care și noi să ne aflăm oglindind cu fața descoperită slava Domnului».

κεκαθαρμένους». Ἀρ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἐκεῖνο, τὸ φανότερον ἐν Θαβωρίῳ διαυγάσαν, ὡς καὶ ὀφθαλμοῖς σώματος ληπτὸν γενέσθαι, ὡς ἠθέλησεν, ὁ καὶ τοῖς τὴν καρδίαν ἔχουσι τότε κεκαθαρμένην πᾶσι δι' αὐτῆς ἐβλέπετο, τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ὡς ἀπὸ δίσκου τινὸς φρικτῶς ἐξαστράπττον καὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν περιαστράπττον; Μετὰ τούτων εἶθε καὶ ἡμεῖς εὐρθείημεν, ἀνακεκαλυμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι». Καλὸν γάρ, ἐπευξαμένῳ τοῦτο ἐκεῖ τῷ μεγάλῳ, καὶ ἡμᾶς συνεύξασθαι τοὺς πιστεύοντας.

[44] Ἀλλὰ τότε μὲν ἐν σαρκὶ τὸ μέγα φῶς ἐπιδημήσαν πρὸς ἡμᾶς, οὕτω φαῖνον ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐκείνης τοῖς κεκαθαρμένοις ἐωρᾶτο· νῦν δὲ πῶς αὐτοῖς ὁρᾶται καὶ πῶς ἔνεστιν ἰδεῖν αὐτό, πορευθεῖς, εἰ ποθεῖς, μάθε παρὰ τῶν ὁρώντων· ὧν καγὼ πυθόμενος ἐπίστευσα, τὸ τοῦ Δαυὶδ εἰπεῖν, διὸ ἐλάλησα· δεῖ δὲ καὶ προσθεῖναι τὸ τοῦ ἀποστόλου· «καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν». Ὁ τῆ τῶν χρημάτων κτήσει καὶ τῆ τῶν ἀνθρώπων δόξη καὶ τῆ τῶν σωμάτων ἡδονῇ διὰ τὴν εὐαγγελικὴν ἀποταξάμενος ζωὴν καὶ δι' ὑποταγῆς τῶν ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν ἡλικία προηκόντων τὴν ἀποταγὴν ταύτην βεβαιώσας, ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ σφοδρότερον ἀνακαιόμενον τὸν ἀπαθῆ καὶ ἱερὸν καὶ θεῖον ἔρωτα καὶ Θεὸν ὑπερφυῶς ποθεῖ καὶ τὴν ὑπερκόσμιον πρὸς τοῦτο ἔνωσιν. Κατ' ἄκρας τοίνυν τούτῳ τῷ ἔρωτι ἀλούς, διερευνᾶσθαι καὶ περιοκοπεῖν ἀναπέιθεται τὰς σωματικὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις, εἴ που περιτύχοι, δι' οὐ συνουσίας ἐπιτύχοι Θεοῦ· ὡς οὖν τὰς μὲν ἀλόγους παντάπασιν εὐρίσκει ἢ μυεῖται τῶν ἐμπείρων πυνθανόμενος, τὰς δ' εἰ καὶ σὺν λόγῳ πράξεις, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγον τῶν αἰσθητῶν ἀνανεοῦσας, δόξαν δὲ καὶ τὴν διάνοιαν, εἰ καὶ λογικὰς δυνάμεις, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ταμείου τῶν αἰσθήσεων ἀπεξευγμένας, δηλαδὴ τῆς φαντασίας, ἔτι

⁴²⁷ PG 31, 1473 D.

⁴²⁸ Isaia 9, 1; Matei 4, 16.

⁴²⁹ Psalmii 115, 1.

⁴³⁰ II Corinteni 4, 13.

⁴³¹ Sau: la 'statul' Lui.

făcut cu puțință de luat [până] și ochilor trupului, precum a voit, [lumină] care și atunci, prin [trupul] acesta, s-a văzut tuturor celor ce aveau inima curățită, din închinatul trup – ca dintr-un disc [solar] – fulgerând înfricoșător și luminându-le inima?; «cu care fie ca și noi să ne aflăm oglindind cu fața descoperită slava Domnului»⁴²⁷; că bine este ca și noi, cei ce credem, să ne rugăm împreună cu marele [Vasile], care se roagă aceasta.

[44] Doar că atunci, în trup venind la noi lumina mare⁴²⁸, așa se [și] vedea de către cei curățiți: strălucind din trupul acela; iar de poștești să afli cum se vede acum acestora și cum este cu puțința a fi văzută, mergând, află de la cei ce [o] văd; pe care și eu întrebându-i, «crezut-am» – ca să spun cuvântul lui David – «pentru aceasta am grăit»⁴²⁹; și trebuie să adăugăm și apostolescul «și noi credem, pentru aceasta și grăim»⁴³⁰. cel ce [mai întâi], cu averea banilor și slava oamenilor și plăcerea trupului, s-a despărțit [pe sine] de viața evanghelică, dar [mai apoi], prin supunerea [lui] față de cei ce au ajuns la statura lui Hristos⁴³¹, s-a încredințat de despărțirea aceasta și dumșine însuși mai vartos înnoit nepătimașul și sfântul și dumnezeiescul dor și poștește – mai presus de fire – pe Dumnezeu și unirea cu El, cea mai presus de lume; mistuit la culme, așadar, de dorul acesta, se pleacă [de acum] a lua seama și a cerceta lucrările trupești și puterile sufletești, [doar doar] de ar afla-o la îndemână pe aceea prin care să aibă parte de unirea cu Dumnezeu; deci, pe cele dintâi⁴³² găsindu-le [el însuși a fi] cu totul necuvântătoare (ori, întrebând pe cei încercați, de la ei deprinzându-se [a le socoti astfel]⁴³³), iar pe celelalte⁴³⁴, deși făptuiri cuvântătoare, dar [doar] întru puțin scârbindu-se de cele simțite [trupește] – iar socotința și cugetarea, deși puteri cuvântătoare, dar nedejugate de vistieria simțirilor, adică de

⁴³² «cele dintâi»: lucrările trupului.

⁴³³ Literal: de către aceia fiind inițiat [a le socoti astfel].

⁴³⁴ «celelalte»: puterile sufletești.

δὲ καὶ διὰ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ὡς ὄργάνου τελουμένας, νουνεχῶς συνιείς, ὁ καὶ ὁ ἀπόστολος ἐξεῖπεν, ὡς «ψυχικός ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», τὴν ὑπὲρ ταῦτα καὶ ὄντως νοερὰν ζητεῖ καὶ τῶν κάτω ἀμιγῆ ζωὴν, ἀκούων καὶ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Νείλου λέγοντος: «κὰν ὑπὲρ τὴν σωματικὴν θεωρίαν ὁ νοῦς γένηται, οὐπω τέλεον τὸν τοῦ Θεοῦ τόπον ἐθεάσατο· δύναται γὰρ ἐν τῇ τῶν νοημάτων εἶναι γνώσει καὶ ποικίλλεσθαι πρὸς αὐτήν»· καὶ πάλιν: «καὶ ἐν ψιλοῖς νοήμασιν ὁ νοῦς ὦν μακρὰν ἀπέχει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ».

[45] Μαθῶν δὲ καὶ παρὰ τοῦ μεγάλου Διονυσίου καὶ Μαξίμου τοῦ πάνυ, «τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἐνωσιν ὑπερσίρουνσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ», τοῦτο δὴ ζητεῖ τὸ ἀκρότατον τῶν ἐν ἡμῖν, τὴν μόνην τελείαν καὶ ἐνιαίαν καὶ πάνη ἀμερῆ τῶν καθ' ἡμᾶς, ἢ καὶ τοὺς κατὰ διάνοιαν ἀνελιγμούς, ἐν οἷς καὶ τὰ τῶν ἐπιστημῶν ἔχει τὴν ἀσφάλειαν, σχεδὸν κατὰ τὰ ἐρπυστικὰ τῶν ζώων ἐν συναγωγῇ καὶ διαιρέσει προϊόντας, καὶ ὀρίζει καὶ ἐνοποιεῖ, ἅτε εἶδος οὔσα τῶν εἰδῶν. Εἰ γὰρ καὶ πρὸς αὐτοὺς καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὴν πολυμερῆ κάτειοι ζωὴν ὁ νοῦς, προϊσχύμενος τὰς ἐνεργείας πᾶσιν, ἀλλ' ἔχει δῆπου

⁴³⁵ În fantasmă/imaginație simțirile depun informația sau impresiile lor, ca într-o viziune.

⁴³⁶ I Corinteni 2, 14.

⁴³⁷ Adică: ajungând.

⁴³⁸ Adică: să se afle în, să petreacă în.

⁴³⁹ «ποικίλλεσθαι»: a se feluri (a se împetriși), a deveni felurită (împetrișită), neunitară, neomogenă, după chipul cunoașterii discursive, analitice.

⁴⁴⁰ Nil/Evagrie, *Despre rugăciune* 57, PG 79, 1180 A; notăm că *Filocalia* Cuviosului Nicodim aghioritul diferă în acest punct de textul din Migne și că în *Filocalia românească* părintele Stăniloae traduce textul lui Nicodim.

⁴⁴¹ În viziunea autorului citatului, aceste 'înțelesuri subțiri' sînt cele neînsoțite de patimă, cele zămislite de mintea ieșită din patimi, care nu mai înțelege prin prisma patimilor.

⁴⁴² Nil/Evagrie, *Despre rugăciune* 55, PG 79, 1177 D–1180 A (în *Filocalia* lui Nicodim: capul 56).

imaginație⁴³⁵, ba și săvârșite prin duhul sufletesc ca printr-un organ, cu chibzuință înțelegându-le, ceea ce și Apostolul a spus-o, cum că «omul sufletesc nu primește cele ale Duhului»⁴³⁶ – caută viața cea cu adevărat înțelegătoare și mai presus de acestea și neamestecată cu cele de jos, auzindu-l și pe înțeleptul în cele dumnezeiești Nil zicând: «chiar și mai presus de vederea trupească făcându-se⁴³⁷ mintea, încă nu a văzut [în chip] desăvârșit 'locul lui Dumnezeu'; că poate să fie⁴³⁸ în cunoașterea înțelesurilor și să se felurească⁴³⁹ după aceasta»⁴⁴⁰; și iarăși: «chiar și în înțelesuri subțiri⁴⁴¹ fiind mintea, departe este de Dumnezeu»⁴⁴².

[45] Și învățând [el] și de la marele Dionisie și Maxim cel mult [dumnezeiesc] «că mintea noastră are, pe de o parte, puterea de a înțelege, prin care pe cele înțelegătoare le vede, și, pe de altă parte, unirea covârșitoare a firii minții, prin care se atinge de cele de dincolo de ea»⁴⁴³, pe această culme a celor din noi⁴⁴⁴ o caută așadar, pe singura – din câte are firea noastră – avuție desăvârșită și unitară și cu totul neîmpărțită⁴⁴⁵, [cea] care și desfășurările [săvârșite de minte] după gândire⁴⁴⁶ ([desfășurări] pe care se și sprijină toate științele) – [desfășurări logice] ale căror asocieri și diereze am putea spune că sînt în chipul încolăcirii și descolăcirii vietăților târătoare – le și rânduiește și le și unifică, ca una ce este idee a ideilor; pentru că, deși de către acestea și prin acestea mintea se coboară la viața neunitară⁴⁴⁷, întinzându-și

⁴⁴³ Sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* VII, 1, PG 3, 865 C (Maxim Mărturisitorul, *Scolii*, PG 4, 344 A); locul este deja citat de sfântul Grigorie în paragraful 20 al scrierii de față (deci în I 3, 20) precum și de către sfântul Marcu Evghenicul în *Cuvântul al doilea Antiretic*, GA, p. 433, în apărarea sfântului Grigorie Palama.

⁴⁴⁴ Adică: lucrarea sau starea cea mai înaltă a firii noastre omenești.

⁴⁴⁵ Adică: neîmbucătățită.

⁴⁴⁶ «după cugetare/gândire»: desfășurările (discursive) săvârșite de către minte prin cugetare/gândire.

⁴⁴⁷ Literal: 'la viața multipartită'; la o viață îmbucătățită.

καὶ τινα ἑτέραν κρείττονα ἐνεργεῖαν, ἣν αὐτὸς ἂν ἐνεργοίη καὶ καθ' ἑαυτὸν, ἄτε μένειν καὶ καθ' ἑαυτὸν δυνάμενος, ἐπειδὴν μερισθῆ τῆς ποικιλοτρόπου ταύτης καὶ πολυειδοῦς καὶ χαμερποῦς διαίτης, ὡσπερ δῆτα καὶ ὁ ἔφιππος ἔχει τινὰ ἐνεργεῖαν τοῦ ἠνιοχεῖν διαφερόντως κρείττω, καὶ οὐχ ἡνίκ' ἂν ἀποβαίῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ἵππου ὧν καὶ ἄρματος, ἐνεργήσειεν ἂν καθ' ἑαυτὸν αὐτήν, εἰ μὴ ὅλον ἑαυτὸν ἐκὼν ποιοίη τῆς τοῦ ἠνιοχεῖν ἐπιμελείας. Καὶ νοῦς τοίνυν, εἰ μὴ ὅλος καὶ ἀεὶ περὶ τὰ κάτω στρέφοιτο, γένοιτ' ἂν καὶ τῆς κρείττονός τε καὶ ὑψηλοτέρας ἐνεργείας, εἰ καὶ μακρῶ δυσχερέστερον ἐφίππου, ἄτε φύσει τὴν μετὰ σώματος ἔχων συμπλοκὴν καὶ ταῖς σωματοειδέσι γνώσεσι συμπεφυρμένος καὶ τοῖς ἐκ τοῦ τῆδε βίου πολυτρόποις καὶ δυσἀποβλήτοις σχέσεσι. Τῆς οὖν καθ' ἑαυτὸν ἐνεργείας γενόμενος ὁ νοῦς, ἥτις ἐστὶν ἢ πρὸς ἑαυτὸν στροφή καὶ τήρησις, δι' αὐτῆς ὑπερναβαίνων ἑαυτὸν, καὶ Θεῶ συγγένοιτ' ἂν.

[46] Διὰ τοῦτο τοίνυν τὸν ὑπαίτιον φεύγει βίον ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ συνουσίας ἐραστής καὶ τὴν μοναχικὴν καὶ ἀσυνδύαστον αἰρεῖται πολιτείαν καὶ τοῖς τῆς ἡσυχίας ἀδύτοις πραγμόνως τε καὶ ἀπεριμερίμνως ἐνδιατᾶσθαι προθυμεῖται, πάσης σχέσεως ἀπηλλαγμένος, ἐν οἷς προσύλου παντὸς δεσμοῦ, καθ' ὅσον ἐφικτόν, λύσας τὴν ψυχὴν, συνάπτει τὸν νοῦν τῇ ἀδιαλείπτῳ πρὸς Θεὸν εὐχῇ, καὶ δι' αὐτῆς ἑαυτοῦ ὅλος γεγονῶς καινὴν καὶ ἀπόρρητον ἄνοδον εἰς οὐρανοὺς εὐρίσκει, τὸν ἀναφῆ τῆς κρυφιομύστου σιγῆς, ὡς ἂν τις εἴποι, γνόφον καὶ τούτῳ μεθ' ἡδονῆς ἀπορρήτου προσέχων ἀκριβῶς τὸν νοῦν ἐν ἀπλουστάτῃ καὶ παντελεῖ καὶ

⁴⁴⁸ Adică: prin care.

⁴⁴⁹ Este vorba despre minte.

⁴⁵⁰ Adică: cea variată și multiformă.

⁴⁵¹ Este iarăși vorba de minte.

⁴⁵² Adică: prin rugăciune.

⁴⁵³ Dionisie, *Despre teologia mistică* I 1, PG 3, 997 B (ed. De Gruyter, Berlin 1991, p. 142).

lucrările spre toate, are însă, negreșit, și o altă lucrare, mai bună, după care⁴⁴⁸ ea ar [putea] lucra și asupra sa însăși – ca una⁴⁴⁹ ce poate rămâne și întru sine însăși – de s-ar despărți de petrecerea aceasta cea felurită și cu multe chipuri⁴⁵⁰ și pe pământ târâtoare; după cum și călărețul are și o altă lucrare, întru totul mai bună decât cea a mânării calului, și o poate pune în lucrare pe aceasta – în sine însuși – nu doar când descalecă, ci și pe cal fiind [el] ori în car, de nu s-a dedat pe de-a-ntregul doar grijii mânării [calului]. Și mintea, așadar, de nu s-ar îndeletnici pe de-a-ntregul și pururea cu cele de jos, ar putea avea și o lucrare mai bună și mai înaltă – deși mult mai anevoie decât călărețul, ca una⁴⁵¹ ce după fire are împletirea cu trupul și [după fire] este împreună-frământată cunoașterilor trupești la chip și legăturilor de multe feluri – și anevoie de lepădat – cu cele ale vieții de aici. Lucrând, așadar, mintea după lucrarea cea asupra ei înseși – [lucrare] care este întoarcerea asupra sa însăși și luarea aminte [la sine însăși] – urcându-se, prin aceasta, mai presus de sine, [atunci] și cu Dumnezeu se va întâlni.

[46] Pentru aceasta, așadar, iubitorul cel cuprins de dorul împreunării cu Dumnezeu fuge de viața prihănită și alege monahiceasca [adică singuratică] și neînsoțita petrecere, și pofteste a se sălășlui – întru nelucrare și neîngrijire [lumească], izbăvit de toată legarea – în [locurile] cele nepătrunse ale liniștirii [adică ale isihiei], [locuri] în care dezlegând sufletul (pe cât este cu putință) de toată legătura cu materialnicul, își prinde mintea în rugăciunea neîncetată cu Dumnezeu și, prin aceasta⁴⁵², al său însuși pe de-a-către Dumnezeu și, prin aceasta⁴⁵³, al său însuși pe de-a-ntregul făcându-se, nou și negrăit suiș la ceruri află, [și anume] neatinsul «întuneric» – cum ar zice cineva – «al tăcerii ascunse și tainice»⁴⁵³, și la acesta [în chip] desăvârșit⁴⁵⁴ luând aminte cu negrăită dulceață, își înalță mintea – în

⁴⁵⁴ Adică: neabătut, desăvârșit.

γλυκερᾶ γαλήνη καὶ ὄντως ἡσυχία τε καὶ ἀφθεργεῖα πάντων ὑπερίπταται κτιστῶν. Ὁλος δ' οὕτως ἐκστὰς καὶ ὅλος γενόμενος Θεοῦ, δόξαν ὀρᾶ Θεοῦ καὶ φῶς ἐποπτεύει θεῖον, ἡκιστα αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει ὑποπίπτον, ψυχῶν δὲ καὶ νόων ἀσπίλων εὐχαρι καὶ ἱερὸν θέαμα, οὐ χωρὶς οὐδ' ἂν νοῦς ἦ νοερὰν ἔχων αἰσθησὶν ὀρώη τοῖς ὑπὲρ ἑαυτὸν ἐνούμενος, καθάπερ οὐδὲ ὀφθαλμὸς σώματος τοῦ κατ' αἰσθησὶν φωτὸς χωρὶς.

[47] Ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος νοῦς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτως ἐνοῦται τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ αὐτὸς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτω τῷ καθ' ἡμᾶς ἐνοῦται νῶ, ἀλλὰ συγκαταβάσει χρώμενος ὥσπερ γὰρ ἔρωτι καὶ ἀγαπήσει θελγόμενος καὶ δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων ἐξηρημένου ἔξω ἑαυτοῦ ἀνεκφοιτήτως γινόμενος, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ὑπὲρ νοῦν ἐνωσὶν ἡμῖν ἐνοῦται. Ὅτι δὲ οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπουρανίοις ἀγγέλοις συγκαταβαίνων ἐνοῦται Θεός, ὁ ἅγιος Μακάριος πάλιν ἡμᾶς διδάξει, «διὰ χρηστότητα», λέγων, «ἀπειρον συσμικρύνει ἑαυτὸν ὁ μέγας καὶ ὑπερούσιος, τοῦ δυνηθῆναι τοῖς νοεροῖς αὐτοῦ κτίσμασι συγκραθῆναι, ψυχαῖς ἁγίων φημι καὶ ἀγγέλοις, ἵνα καὶ αὐτοῖς γένοιτο ζωῆς ἀθανάτου τῇ αὐτοῦ θεότητι μετασχεῖν». Πῶς δ' οὐκ ἂν μέχρι τούτου συγκαταβαῖν, ὁ μέχρι σαρκὸς συγκαταβάς, καὶ σαρκὸς θανάτου καὶ θανάτου σταυροῦ, ἵνα περιέλη τὸ ἐπιπεσὸν ἐκ παραβάσεως τῇ ψυχῇ κάλυμμα τοῦ σκοτότος καὶ τοῦ οἰκείου μεταδῶ φωτὸς, ὡς ὁ αὐτὸς ἅγιος ἐν τῷ τὴν ἀρχὴν εἰρημένῳ κεφαλαίῳ ἐδίδαξεν;

⁴⁵⁵ Adică: fără lumina ce cade sub simțul văzului, fără lumina sensibilă.

⁴⁵⁶ «așa»: ieșită afară din sine.

⁴⁵⁷ Literal: 'condescendență'.

⁴⁵⁸ Prin 'dor și dragoste' redăm perechea 'ἔρως καὶ ἀγάπησις', deși aceasta are – pe tărâmul limbii grecești – intensitate ek-statică *estē* mult mai pronunțată; ambii termeni grecești apar în *Septuaginta* însoțiți de termenul *γυνή* (*femeie*) (*Pilde* 30, 16; 2 *Împărați* 1, 26); semnalăm că în versetul *Pilde* 30, 16 'ἔρως γυναικός' (*iubirea femeii*, faptul de a o iubi pe femeie) este redat în românește prin 'pânțelele sterpe'.

preasimplă și a-tot-desăvârșită și dulce seninătate și în adevărata liniște și negrăire – mai presus de toate zidirile; și, așa, întreg ieșind din sine însuși și întreg făcându-se al lui Dumnezeu, slava lui Dumnezeu o vede și privește lumina dumnezeiască, cea care sub simț – ca unul ce e simț – nu cade nicicum, dar este priveliștea dulce și sfântă a sufletelor și minților neîntinate, [lumină] fără de care mintea – ca una ce are simțire înțelegătoare – nici nu poate vedea, unindu-se [ea] cu cele mai presus de sine însăși, după cum nici ochiul trupului [nu poate vedea] fără lumina cea după simțire⁴⁵⁵.

[47] Mintea noastră, așadar, iese afară din sine – și așa⁴⁵⁶ se unește [ea] cu Dumnezeu – dar ajungând mai presus de sine; pe când Dumnezeu, și El iese afară din Sine – și așa Se unește [El] cu mintea noastră – dar prin pogorâre⁴⁵⁷; căci, cuprins de dor și dragoste⁴⁵⁸ și, pentru covârșirea bunătății, de la a fi mai presus de toate și dincolo de toate⁴⁵⁹ afară din Sine ieșind [în chip] neieșit, și cu noi Se unește, după această⁴⁶⁰ unire mai presus de minte. Iar că nu doar cu noi, ci și cu îngerii cerești [tot] prin pogorâre Se unește Dumnezeu – îngerii cerești [tot] prin pogorâre Se unește Dumnezeu – [aceasta] tot sfântul Macarie ne învață, «pentru nesfârșita bunătate» zicând «Cel mare și mai-presus-de-ființă Se micșorează pe Sine Însuși, spre a Se putea uni⁴⁶¹ cu zidirile Lui înțelegătoare – cu sufletele sfinților, adică, și cu îngerii – ca și acestora să le fie a se împărtăși, prin dumnezeirea Lui, de viață veșnică»⁴⁶². Și cum să nu Se pogoare până la aceasta, [El] Cel ce S-a pogorât până la trup și până la moartea trupului și [încă] moarte pe Cruce, ca să ridice vâlul de întuneric, cel căzut prin neascultare peste suflet, și să îi împărtășească lumina Lui, după cum același sfânt ne-a învățat în capul pomenit la început?

⁴⁵⁹ Dionisie, Grigorie.

⁴⁶⁰ Adică: prin această.

⁴⁶¹ Literal: amesteca (cum se amestecă lichidele).

⁴⁶² Despre înălțarea minții 6, PG 34, 893 C.

ὧν τάναντία εἰσὶ τὰ τῆς πλάνης γεννήματα. Ἦδη δέ τινες ἐκ πολλῆς πείρας καὶ τῆς νοεράς θεάς αὐτῆς εἰρήκασιν ἰδιότητος, ὡς ἂν ἔχοι τις καὶ πρὸ τῶν ἐνεργημάτων τεκμηριώσασθαι. Καὶ τοίνυν «εἴση» φησὶν «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τὸ ἐλαμφθὲν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερὸν φῶς, πότερον τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν», ἵνα μήτε τὸν τῆς πλάνης ἀναιρέτην πλάνον εἶναι νομίσης, μήτε τὴν πλάνην ἀλήθειαν.

[49] Ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἀπλανὲς φῶς τὸ ἀτρεπτον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ χαρίζεται «τοῦτο γὰρ ὁ λέγων», καθάπερ τις ἔφη τῶν πατέρων, «τοῦ μέρους τῶν λύκων ἐστὶ». Σκοπεῖτωσαν δὴ πόσον τῆς ἀληθείας ἀποπλανῶνται οἱ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἐν τισιν ἐλλείψεων τοὺς κεχαριτωμένους πεπλανημένους ἀποφαινόμενοι, μηδὲ τοῦ τῆς Κλίμακος ἀκούοντες λέγοντος: «οὐκ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀγγέλου τὸ μὴ κλέπτεσθαι ἐφ' ἀμαρτήμασιν εἶναι» καὶ πάλιν, «τινὲς ἐξ ἐλλείψεως ἑαυτοὺς εὐτελίζουσι καὶ ἐκ πταισμάτων τὴν τῶν χαρισμάτων μητέρα ὠκειώσαντο». Ἀπάθεια γοῦν ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἀγγέλων ἀλλ' ἀνθρωπίνη ζητεῖται, ἣν γνώση καὶ οὐκ ἀπατηθήση ἐν σεαυτῷ οὐσαν κατὰ τὸν αὐτὸν ἅγιον ἐν πλήθει φωτὸς ἀρρήτου καὶ προσευχῆς ἔρωτι ἀμυθῆτω καὶ πάλιν, «ψυχὴ προλήψεως ἐλευθερωθεῖσα πάντως θεῖον φῶς ἐθεάσατο» γνῶσιν δὲ δογμάτων θείων, πόσοι μετὰ ποληρήσεων ἔχουσι;

⁴⁷⁰ Ibidem, 876 D.

⁴⁷¹ «neschimbarea»: neschimbarea stării sufletului (sau minții), neieșirea din starea de har, neîmpușinarea harului, nepărăsirea de către har, neajungerea la săvârșirea păcatului.

⁴⁷² Fontem non inveni. ⁴⁷³ Scara 4, PG 88, 696 D.

⁴⁷⁴ Smerenia, adică; ibidem 26, PG 88, 1148 C.

⁴⁷⁵ Scara 26a, 76, PG 88, 1033 B. Prin 'preîntipărare [adusă de vechile păcate]' redăm aici grecescul πρόληψις (literal: pre-luare, luare de mai înainte, pre-apucare, 'apucătură'). În traducerea Scării, părintele Stăniloae redă acest termen foarte variat: gândurile care pun stăpânire pe noi înainte de a băga de seamă (4, 81), deprinderea cea rea de mai înainte (5, 31), părere greșită (ce s-a zămislit în el fără voie) (8, 15), gândurile fără voie (15, 84), gândurile pătimase ce au pus stăpânire pe om (17, 2), gânduri ce intră în noi mai înainte de a băga de seamă, prejudecăți, gândurile de mai înainte (26a, 6), gânduri de mai înainte furșate (26a,

multa cercare, spun și care sînt semnele vederii înțelegătoare înseși, ca să se poată cineva încredința chiar și înainte de [a le gusta pe] cele lucrate; și zice, dar, că «ști-vei din cele lucrate de unde este lumina înțelegătoare care a strălucit în tine, de la Dumnezeu [adică] ori de la satana», ca nici pe pierzătorul rătăcirii să nu îl socotești a fi înșelător, nici rătăcirea adevăr⁴⁷⁰.

[49] Dar [părtășia aceasta de] lumina cea nerătăcită nu dăruiește – în veacul acesta – și neschimbarea⁴⁷¹; că «acela care zice aceasta», după cum spune unul din Părinți, «e de partea lupilor»⁴⁷²; vază, dar, cât de departe de adevăr rătăcesc cei care, din pricina oarecărui lipsuri [sau scăderi] omenești [ale Părinților], 'rătăciți' îi numesc pe cei cu har dăruți, nici pe Scărarul auzindu-l zicând [că] «nu omului, ci îngerului îi este [dat] a nu fi furat spre greșale»⁴⁷³; și iară: «unii, datorită lipsurilor [sau scăderilor], se defaimă pe ei înșiși și, datorită greșalelor, și-au însușit maica darurilor [cerești]»⁴⁷⁴; că nu [nepătimirea cea] a îngerilor, ci nepătimirea omenească se caută de oameni, pe care, după același sfânt, o vei cunoaște – și nu te vei înșela – că este într-o tine după mulțimea luminii nespuse și negrăitul dor de rugăciune; și iară: «sufletul slobozit de preîntipărare [adusă de vechile păcate] negreșit că a [și] văzut lumina dumnezeiască»⁴⁷⁵; pe când cunoașterea dumnezeieștilor dogme câți [dintre cei] cu preîntipăriri

12 și 26a, 32), gândurile relelor de mai înainte (26 a, 76), patimi (26c, 16), gânduri rele de mai înainte (26c, 27), patimă ce ne stăpânește de mai înainte (29, 13). Tot părintele însemnează în note următoarele: «Aici gândurile de mai înainte (πρόληψις – prejudecăți) sînt gândurile la patimile ce le avea călugărul dinaintea de intrarea în mănăstire. Scolia de la Marcu: 'gând de mai înainte este amintirea fără voie a păcatelor de mai înainte. La începător el e împiedicat să înainteze la patimă, iar la cel ce a biruit e momeala respinsă' » (la 26a, 32; nota 709, p. 327); «sînt gânduri sau ispite cu care ne pomenim în minte, până nu băgăm de seamă. Dar sînt și pre-judecăți, idei luate de-a gata înainte de a le judeca» (la 4, 81; nota 199, p. 114); «πρόληψις – gândul păcatului, care ne stăpânește și care se ivește în conștiință pe neașteptate, uneori și în cei ce plâng pentru păcatele lor» (la 5, 31 nota 282, p. 150).

καὶ πάλιν, «ἐξ ἄλλων μὲν οἱ τῆ ψυχῆ ἀσθενεῖς γνωρίζουσι τὴν πρὸς ἑαυτοὺς τοῦ Κυρίου ἐπίσκεψιν, οἱ δὲ τέλειοι ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος παρουσίας»· καὶ πάλιν, «ἐν μὲν τοῖς εἰσαγωγικοῖς πληροφορία τοῦ κατὰ Θεὸν εἶναι αὐτῶν τὰ διαβήματα ἢ τῆς ταπεινώσεώς ἐστι προσθήκη· ἐν δὲ τοῖς μέσοις, ἢ τῶν πολέμων ἀναχώρησις· ἐν δὲ τοῖς τελείοις, ἢ τοῦ θείου φωτὸς προσθήκη καὶ περιουσία».

[50] Εἰ τοίνυν μὴ νοερόν τουτί τὸ φῶς καὶ γνώσεως παρεκτικόν, καθάπερ οἱ πατέρες λέγουσιν, ἀλλὰ γνῶσις ἐστίν, ἢ ταύτης δὲ περιουσία δεῖγμα θεοφιλοῦς τελειότητος. Σολομώντος ὁ βίος τελεώτερός τε καὶ θεοφιλέστερος ἂν ἦν τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων, ἵνα μὴ λέγω καὶ τῶν ἐπὶ σοφίας περιουσία θαυματομένων Ἑλλήνων. Ἐπει δὲ καὶ τῶν εἰσαγωγικῶν ἐστὶν οἷς καὶ ὅτε, ἀλλ' ἀμυδρότερον, τὸ τοιοῦτον ἐπιλάμπερι φῶς καὶ τοῖς τελείοις γίνεται προσθήκη ταπεινώσεως, ἀλλ' ἑτέρα τῶ εἶδει παρὰ τὴν τῶν εἰσαγομένων, διὰ τοῦτο ἐπιφέρει λέγων ὁ αὐτός· «τὰ μὲν μικρὰ παρὰ τοῖς τελείοις οὐ μικρὰ, τὰ δὲ μέγала παρὰ τοῖς μικροῖς οὐ πάντως τέλεια». Ὅτι δὲ καὶ τούτοις ἢ θεία χάρις ἐπιφαίνεται φιλανθρώπως, εἴση σαφῶς, εἰ πείση Διαδόχῳ τῶ θαυμασίῳ «ἢ χάρις γάρ», «τὴν ἀρχὴν ἐν αἰσθήσει πολλῇ, τὴν ψυχὴν τῶ οἰκείῳ εἴωθε περιουγάζειν φωτί· περὶ δὲ τὰ μέσα τῶν ἀγώνων ἀγνώστως τὰ πολλὰ ἐνεργεῖ». «Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα», κατὰ τὸν ἐν Πνεύματι λαλοῦντα Νεῖλον, «συμπάσχον τῆ ἡμετέρα ἀσθενεία, καὶ ἀκαθάρτοις οὖσιν ἡμῖν ἐπιφοιτᾷ καὶ, εἴπερ εὐρήσει τὸν νοῦν μόνον φιλαλήθως αὐτᾷ

⁴⁷⁶ PG 88, 1033 B.

⁴⁷⁷ «după Dumnezeu»: conform cu Dumnezeu, după voia lui Dumnezeu.

⁴⁷⁸ Adică: imbelșugarea, prisosința.

⁴⁷⁹ PG 88, 1033 A–1036 A.

⁴⁸⁰ Gramatical, fraza se poate citi și așa: 'Dacă lumina aceasta înțelegătoare nu este și dătătoare de cunoaștere (după cum zic Părinții)'.

⁴⁸¹ PG 88, 1033 B.

⁴⁸² Adică: începătorilor.

⁴⁸³ *Cuvânt ascetic* 69, ed. Des Places 1955, p. 129 (*Filocalia* I, Atena 1992, p. 255-6); *Filocalia românească* I, Sibiu 1947, p. 364.

⁴⁸⁴ Verbul ἐπιβαίνει (și substantivul ἐπιβασις) este termen consacrat pe spațiu scripturistic (*Deuteronom* 33, 26; *Psalmi* 67, 5 și 34; 103, 3; *Amos* 4, 13) și imagistic (în formule de tipul ὁ ἐπιβαίνων τοῖς Χερουβίμ; adică:

[din vechile păcate] nu o au?; și iară: «cei slăbănogiți [sau bolnavi] la suflet dintr-altele cunosc cercetarea lor de către Domnul; pe când cei desăvârșiți – din venirea Duhului»⁴⁷⁶; și iară: «în începători încredințarea că după Dumnezeu»⁴⁷⁷ și iară: «în cei mijlocii în depărtarea războaielor; pe când, în cei desăvârșiți adăugirea – și bogăția⁴⁷⁸ – luminii dumnezeiești»⁴⁷⁹.

[50] Dacă, deci, lumina aceasta nu e înțelegătoare și dătătoare de cunoaștere (după cum zic Părinții)⁴⁸⁰, ci [este] cunoaștere, iar bogăția ei [este, prin urmare,] semnul desăvârșirii de-Dumnezeu-iubitoare, atunci viața lui Solomon ar fi trebuit să fie mai desăvârșită și mai iubitoare de Dumnezeu decât a [tuturor] sfinților celor din veac; ca să nu mai vorbim și despre cele ale elinilor, admirați pentru bogăția înțelepciunii. Și apoi, întrucât uneori lumina aceasta strălucește – dar mai puțin – și unora dintre cei începători și [întrucât] și desăvârșitorilor li se face [încă] adăugire de smerenie, dar de alt chip decât cea a începătorilor, pentru aceasta același [Ioan] conchide zicând: «cele mici nu sînt mici la cei desăvârșiți, iar cele mari nu sînt neapărat mari la cei mici»⁴⁸¹. Iar [aceea] că și acestora⁴⁸² se arată [pe sine] – din iubire de oameni – dumnezeiescul har, o vei cunoaște limpede – de ascuți de minunatul Diadoh; că «la început» zice «harul obișnuiește întru simțire multă să lumineze cu lumina lui sufletul; iar pe la mijlocul luptelor lucrează adesea în chip necunoscut»⁴⁸³; pentru că «sfântul Duh» – după Nil cel în Duhul sfânt grăitor – «împreună-pătîmind cu neputința noastră, vine la noi chiar necurați fiind [noi] și, de află [fie și] numai mintea că I se roagă cu dragoste de adevăr, suie pe aceasta»⁴⁸⁴

Cel ce Se suie/Se poartă pe Heruvimi; vezi, de pildă, imnografia aferentă praznicului Floriilor) și sensul său de bază este a veni asupra, a sui pe, a încăleca, a sui în car; contextul nostru pare a fi unul polemic: suind pe minte (ca pe un cal de luptă) sau suind în minte (ca într-un car de luptă), Duhul prăpădește 'falanga' gândurilor și noimelor care o înconjuraseră pe aceasta (amintim că falanga antică era alcătuită exclusiv din infanteriști).

προσευχόμενον, ἐπιβαίνει αὐτῷ καὶ πᾶσαν τὴν κυκλοῦσαν αὐτὸν τῶν λογισμῶν ἢ νοημάτων φάλαγγα ἐξαφανίζει». Ὁ δὲ ἅγιος Μακάριος, «ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεός», φησίν, «ὀρέγει τοῖς αἰτούσι φιλανθρωπότερον τὰ αἰτήματα: τῷ τοίνυν εἰς προσευχὴν ἑαυτὸν ἐκπονοῦντι, κἂν εἰ μὴ πρὸς τὰς ἄλλας τῶν ἀρετῶν τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιδείκνυται τὴν σπουδὴν, ἐνίοτε μὲν αὐτῷ ἡ θεία χάρις ἐπιφοιτᾷ, καὶ δίδεται τούτῳ χάριτος ἐκ μέρους ἐν εὐφροσύνῃ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ζήτησιν εὐχή, ἀλλ' ἔρημος οὗτος τῶν ἄλλων πάντων μένει καλῶν· δεῖ δὴ μὴ ὀλιγῶρος ἔχειν πρὸς τᾶλλα, ἀλλὰ τριβῆ καὶ γυμνασία τὴν καρδίαν ἀντερίζουσας ἐνδοτικὴν καὶ πειθήνιον τῷ Θεῷ ποιεῖν πρὸς σπουδὴν τε καὶ κτήσιν ἀπάσης ἀρετῆς· οὕτω γὰρ καὶ τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τῆς εὐχῆς χάρισμα πρὸς ἐπίδοσιν ἤξει, συνεπαγόμενον ταπεινοφροσύνῃν ἀληθῆ καὶ ἀγάπην ἀψευδῆ καὶ πάντα τὸν τῶν ἀρετῶν κατάλογον, ὃν καὶ προβιασάμενος ἐξεζήτησεν».

[51] Ὁρᾷς τῆς πατερικῆς νοουθεσίας τοῦπίσημον; Προσεποικοδομεῖ γὰρ τὸ λείπον, ἀλλ' οὐκ ἐξορύττει τοὺς θεμελίους διὰ τὸ μήπω τοὺς τοίχους ἐπεγερθῆναι, οὐδὲ καθαιρεῖ τούτους διὰ τὸ μὴ τούτοις ἐπικεῖσθαι τὸν ὄροφον. Καὶ γὰρ οἶδε, τῇ πείρᾳ συνεῖς, ὡς κόκκον μὲν συνάπεως σπειρομένην τὴν ἐν ἡμῖν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ὃ μικρότερον πάντων τῶν σπερμάτων ἐστίν, ὕστερον δ' ἐπὶ τοσοῦτον αὐξομένην καὶ τὰς τῆς ψυχῆς πάσας ὑπεραναβαίνουσας δυνάμεις, ὡς καὶ τῶν οὐρανίων πτηνῶν ἐπιτεργεῖς εἶναι σκηνώμα. Οὗτοι δ' οὐς φῆς, ὑπ' ἀκρισίας εἰς τὸ κρίνειν χωροῦντες, ὑπ' ἀπειρίας ἀφαιροῦνται, κἂν τι προσῆ τοῖς ἀδελφοῖς λυσιτελεῖν δυνάμενον, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν ὑπ' ἀναιδείας ἀρπάζοντες, τὸν μὲν ἄξιον ἀποφαίνονται χάριτος, ὃς ἂν δήπου τούτοις δοκῆ, τὸν δ' οὐ Θεοῦ γὰρ μόνον τοὺς ἀξίους

⁴⁸⁵ Sfântul Nil (Evagrie monahul), *Despre rugăciune* 62, PG 88, 1180 C; vezi *Filocalia românească* I, Sibiu 1947, p. 82.

⁴⁸⁶ Adică: în dar, gratuit.

⁴⁸⁷ Cf. *Cântările lui Moisi* 3, 9 (I Samuil 2, 9).

⁴⁸⁸ Despre eliberarea minții 19, PG 34, 952 C–953 A.

și toată falanga gândurilor și noimelor ce o împresuraseră o prăpădește»⁴⁸⁵; iar sfântul Macarie «bun fiind Dumnezeu» zice «împlinește [în chip și] mai iubitor de oameni cererile celor ce Îi cer; așadar, celui ce se ostenește cu rugăciunea, chiar și nedovedind el aceeași râvnă în privința celorlalte virtuți, i se dă acestuia – [ca un] har în parte⁴⁸⁶, întru bucurie, după cererea lui către Dumnezeu – rugăciune⁴⁸⁷; dar gol rămâne acesta de toate celelalte bunătăți; trebuie, dar, să nu fie nepăsător față de celelalte, ci inima cea potrivnică trudei și nevoinței să o facă îngăduitoare și supusă lui Dumnezeu, spre silința și dobândirea a toată virtutea; că așa și darul rugăciunii – cel dat de către Duhul – va veni la desăvârșire, [rugăciune] care presupune adevărată smerenie și dragoste nemincinoasă și tot catalogul virtuților», pe care – înainte-silit fiind – l-a și cercetat»⁴⁸⁸.

[51] Vezi semnul sfatului părintesc [celui adevărat]? – [și anume faptul] că zidește deasupra [a ceea ce este deja zidit] restul [ce trebuie zidit], nu surpă temeliiile pe motiv că încă nu sînt înălțate zidurile, nici nu le dărmă pe motiv că [deocamdată] nu se sprijină pe ele catul [de sus]; pentru că știe – din [propria] cercare – că împărăția cerurilor sădită în noi ca un bob de muștar, care este mai mic decât toate semințele, dar [mai] apoi într-atâta crește și covârșește toate puterile sufletești, încât și păsărilor cerului le este sălaş desfătat; pe când aceștia de care zici, din lipsa de judecată⁴⁸⁹ dând buzna la faptul de a judeca [pe ceilalți], înlătură – din lipsa de cercare – și ceea ce frații au și le poate fi de folos și, răpind – cu nerușinare – judecata lui Dumnezeu⁴⁹⁰, pe unul – care li se pare lor – îl declară vrednic de har, iar pe altul nu; că doar lui Dumnezeu Îi este a judeca care sînt vrednici de harul Său; așadar, dacă El a primit pe cineva,

⁴⁸⁹ Adică: din lipsa discernământului.

⁴⁹⁰ Adică: însușindu-și dreptul de a-i judeca pe ceilalți, drept pe care doar Dumnezeu îl are, după cum va spune numaidecât sfântul.

οικείας χάριτος κρίνειν. Εἰ τοίνυν αὐτός τινα προσελάβετο, «σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;» φησὶν ὁ ἀπόστολος. Ἀλλ' ἡμεῖς ἐπανελθόντες ὅθεν ἐξέβημεν καὶ μικρὰ προσειπόντες ἐπίσχωμεν τὸ νῦν ἔχον τὸν λόγον εἰς πολὺ μῆκος ἀποτεινόμενον.

[52] Ὁ τοῦτο τὸ μέγα τῆς καινῆς χάριτος μὴ πιστεύων μυστήριον, μηδὲ πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς θεώσεως βλέπων, οὐδὲ σαρκὸς ἡδονῆς καὶ χρημάτων καὶ κτημάτων καὶ τῆς πρὸς ἀνθρώπων δόξης καταφρονεῖν δύναιτ' ἄν. Εἰ δ' ἄρα καὶ δυναθῆναι πρὸς βραχὺ, φυσίωσις αὐτὸν ὡς τὸ τέλειον ἦδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὐθις πρὸς τὸν τῶν ἀκαθάρτων ἦδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὐθις πρὸς τὸν τῶν ἀκαθάρτων κατασπᾶται κατάλογον. Ὁ δὲ πρὸς ἐκεῖνο βλέπων, κἂν ἅπαν ἔργον ἀγαθὸν κτήσεται, προκειμένον ἔχων τὴν ὑπερτελῆ καὶ ἀτέλεστον τελειότητα, ἑαυτὸν οὐπω λογίζεται κατελιφέναι τι καὶ οὕτω τῇ ταπεινώσει προστίθησι διανοούμενος δὲ τοῦτο μὲν τὴν τῶν προωδευκότων ἀγίων ὑπεροχὴν, τοῦτο δὲ τὴν τῆς θείας φιλανθρωπίας ὑπερβολὴν, πενθῶν, τὸ τοῦ Ἡσαΐου βοᾷ, «οἴμοι ὅτι ἀκάθαρος ὢν καὶ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχων, Κύριον Σαβαώθ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου». Τὸ δὲ πένθος τοῦτο τῇ καθάρσει προστίθησιν ἐπιδαψιλεύεται δὲ ταύτη παρὰ κλησὶν τε καὶ ἔλλαμψιν ὁ τῆς χάριτος Κύριος. Ἐνθεν τοι καὶ ὁ τῆς πείρας διδάσκων Ἰωάννης φησὶν «ἄβυσσος μὲν πένθους παρὰ κλησιν ἐθεάσατο· καθαρότης δὲ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν. Δεκτικὴ τοίνυν τῆς ἐλλάμψεως ταύτης καρδία κεκαθαρμένη ὅσα δὲ περὶ θεοῦ λέγεται καὶ γινώσκειται, καὶ καρδία ἀκάθαρος δέχεται. Φανερόν τοίνυν ὡς ὑπὲρ λόγον τε καὶ γνῶσιν αὕτη ἡ ἔλλαμψις. Κἂν γνῶσιν τις ταύτην εἴποι καὶ νόησιν, ὡς τῷ νῶ χορηγουμένην ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, ἕτερον εἶδος λέγει νοήσεως, πνευματικόν τι καὶ αὐταῖς ταῖς πισταῖς καρδίαις, εἰ μὴ δι' ἔργων καθαρθεῖεν,

⁴⁹¹ Romani 14, 4.

⁴⁹² Adică: la superioritatea sfinților acelora.

⁴⁹³ Isaia 6, 5.

⁴⁹⁴ 7, PG 88, 813 B.

«cine ești tu, de judeci pe robul altuia?» zice Apostolul⁴⁹¹; iar noi, întorcându-ne [acolo] de unde am plecat și [doar] câteva [lucruri] adăugând, să încheiem cuvântul de față, [deja] lungit prea mult.

[52] Cel ce nu crede în taina aceasta mare a harului celui nou – care [așadar] nici spre nădejdea îndumnezeirii nu caută – nici nu va putea vreodată a defăima plăcerea trupului și banilor și avuțiilor și slăvirii de oameni. Sau, de-ar și putea [s-o defaime] pentru [oricât de] scurtă vreme, îi urmează – ca unuia ce a dobândit deja desăvârșirea – îngâmfare, prin care iarăși este tras la tot catalogul necurățiilor; pe când cel ce caută spre [taina] aceea, și de-ar dobândi toată fapta cea bună, având [el drept] țință desăvârșirea cea mai presus de desăvârșire și nesfârșită, nu socotește că ar fi dobândit ceva și, astfel, sporește în smerenie; și socotind, pe de o parte, covârșirea lui de către sfinții dinainte⁴⁹² și, pe de alta, covârșitoarea dragoste de oameni a lui Dumnezeu, plângând, zicerea Isaiei o spune, [și anume] «vai mie, că necurat fiind și buze necurate având, pe Domnul Savaot L-am văzut cu ochii mei»⁴⁹³; iar plânsul acesta îi sporește curăția; și Domnul harului îi întetește acesteia mângâierea și luminarea; de unde și Ioan – cel ce din cercare [ne] învață – zice: «adâncul plânsului a cunoscut mângâierea; iar curăția inimii a primit luminare»⁴⁹⁴; așadar primitoare a luminării acesteia – inima este, așadar, că mai presus de cuvânt și cunoaștere este lumina aceasta; [prin urmare] și 'cunoaștere' ori 'înțelegere [cu mîntea]' de i-ar zice cineva acesteia – ca uneia ce *minții* i se dă de către Duhul – vorbește despre alt chip de cunoaștere, duhovnicesc⁴⁹⁵ și neîncăput⁴⁹⁶ inimilor credincioase înseși, de nu s-au curățit [mai întâi] prin fapte; [fapt] pentru care

⁴⁹⁵ Adică: săvârșit prin Duhul.

⁴⁹⁶ Adică: inaccesibil.

ἀχώρητον. Διὸ καὶ τὸ παρέχον τὸ ὄραν καὶ ὀρώμενον, ταυτὸ δ' εἰπεῖν τὸ καθαρᾶς καρδίας φῶς, ὁ Θεός, «μακάριοι» φησιν «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται». Πῶς οὖν οὗτοι διὰ τοῦτο μακάριοι, εἴπερ ἢ ὄρασις αὕτη γνῶσις, τὴν δὲ καὶ ἡμεῖς ἔχομεν οἱ ἀκάθαρτοι; Καλῶς ἄρ' εἶπεν ὁ ἔλλαμφθεις καὶ τὴν ἔλλαμψιν ὀριζόμενος ὅτι ἔλλαμψίς ἐστιν οὐ γνῶσις ἀλλ' «ἀόρητος ἐνέργεια ὀρωμένη ἀοράτως», οὐ γὰρ αἰσθητῶς, καὶ «νοουμένη ἀγνώστως», οὐ γὰρ λογιστικῶς. Ἦν μὲν οὖν προσθεῖναι καὶ ἕτερα· δέδοικα δὲ μὴ καὶ ταῦτα μάτην προέθηκα. Κατὰ γὰρ τὸν αὐτὸν ἅγιον «ὁ ἐλλάμψεως Θεοῦ αἰσθησιν καὶ ἐνέργειαν τοῖς ἀγεύστοις διὰ λόγου διηγεῖσθαι βουλόμενος, ὁμοίός ἐστι τῷ τοῖς μὴ γευσαμένοις μέλιτος τὴν αὐτοῦ γλυκύτητα διὰ λόγων διδάσκειν ἐθέλοντι». Πρὸς σὲ δ' ὅμως ἡμῖν οἱ λόγοι γεγονασιν, ὡς ἂν καὶ σὺ τάληθές ἀκριβῶς εἰδείης καὶ ἡμᾶς ὁμολογοῦντας ταῖς τῶν πατέρων φωναῖς, ὧν τὰς ὑπολοίπους ὑπογεγραμμένας οὔσας, διέξιθι.

și dăătoarea faptului de a vedea și [însăși] ceea ce se vede – adică Lumina inimii curate, Dumnezeu – «fericiți» zice «cei curați cu inima, că aceștia vor vedea pe Dumnezeu»; cum de [mai] sînt aceștia fericiți [de către Domnul] pentru lucrul acesta, dacă vederea aceasta este cunoaștere, pe care și noi – cei necurați – o avem?; bine a zis, așadar, cel [ce a fost] luminat și care [abia așa] a definit lumina, [cum] că lumina este nu cunoaștere, ci «negrăită lucrare văzută [în chip] nevăzut», că nu [în chip] văzut [se vede], «și înțeleasă [în chip] necunoscut»⁴⁹⁷, că nu [în chip] rațional [se înțelege]. Și mai erau și altele de adăugat; dar m-am temut ca nu cumva și pe acestea să nu le fi adăugat în zadar; că, după același sfânt, «cel ce voiește a povesti în cuvânt – celor ce nu au gustat – simțirea și lucrarea luminării lui Dumnezeu⁴⁹⁸ asemenea este celui ce pofteste a-i învăța prin cuvânt – pe cei ce nu au gustat miere – dulceața acesteia»; dar și-am scris cuvintele acestea ca și tu să știi – cu scumpete – [care este] adevărul și pe noi [să ne știi] mărturisitori ai cuvintelor Părinților⁴⁹⁹, [cuvinte] dintre care citește-le și pe restul mai jos însemnate⁵⁰⁰.

⁴⁹⁷ Ioan Sinaitul, op.cit.

⁴⁹⁸ Adică: luminării săvârșite de Dumnezeu.

⁴⁹⁹ Sau: con-glăsuitoari cu acestea.

⁵⁰⁰ Cuvintele acestea, însă, nu mai apar în manuscrise.

CUVÂNTUL ÎNTÂI DINTRE CELE
DE PE URMĂ: ISTORISIRE ȘI RĂSTURNARE
A CELOR SCRISE DE „FILOSOFUL” VARLAAM
ÎMPOTRIVA CELOR CARE SE LINIȘTESC
ÎN CHIP SFINȚIT,
[UNDE SE ARATĂ] CARE ESTE CUNOAȘTEREA
CEA CU ADEVĂRAT MÂNTUITOARE ȘI DE
CĂLUGĂRII ADEVĂRAȚI CĂUTATĂ CU MARE
RÂVNĂ, SAU ÎMPOTRIVA CELOR CARE ZIC
CĂ MÂNTUITOARE CU ADEVĂRAT ESTE
CUNOAȘTEREA INSTRUIRII CELEI DINAFARĂ

2, 1
 ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
 ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
 ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ
 ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗ
 ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ
 ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΩΝ
 ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
 ΤΙΣ Η ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΝΩΣΙΣ
 ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΟΝΤΩΣ ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΕΡΙΣΠΟΥΔΑΣΤΟΣ
 Ἡ
 ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΕΓΟΝΤΩΝ ΤΗΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΞΩ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
 ΓΝΩΣΙΝ ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΝ

[1] Οὐδὲν ψεύδους δεινότερον, οὐδὲν συκοφαντίας ἀχθους βαρύτερον τοῖς ἐνεργοῦσιν ἀλλ' οὐ τοῖς πάσχουσιν. Οἱ μὲν γὰρ ἔσθ' ὅτε καὶ δοκιμώτεροι γίνονται καὶ δι' ὑπομονῆς τῶν οὐρανίων βραβείων ἐπιτυγχάνουσιν, «ἀπολεῖ δὲ Κύριος πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος». Εἰ δὲ καὶ ἀποστερητῆς τις ὢν, ὡς ἀποστερηθεὶς βοᾷ, καὶ ὁ συκοφάντης ὡς συκοφαντηθεὶς κατὰ τοῦ πεπονθότος καὶ μηδὲν εἰργασμένου δεινὸν ἀποδύρεται, τίνα καταλείπει κακίας ὑπερβολῆν; Τίνος δὲ καταδίκης οὐκ ἄξιος; Εἰ δὲ καὶ μὴ ταύτης πειρῶτο νῦν, ἀλλ' «ἐαυτῷ θησαυρίζει τὴν ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ δικαιοκρισίας καὶ ἀποκαλύψεως Θεοῦ». Ταῦτ' ἄρ' ἐγὼ τὸν ἐκ Σικελίας ἤκοντα καὶ φιλοσοφεῖν τὴν ἔξω παιδείαν ἐπαγγελλόμενον ἐπὶ νοῦν λαμβάνων θρηνῶ. Τοῦτον γὰρ κατὰ μοναχοὺς ἐσταλμένον ὄρων, ἔχαιρον ἐπ' ἑμαυτοῦ λογιζόμενος ὡς καὶ τὰ θεῖα προῖων σοφὸς ἔσται.

¹ Ἡ ἔξω παιδεία, „instruirea cea dinafară”, este ansamblul culturii profane eline.

2, 1
 AL ACELUIAȘI, SPRE APĂRAREA CELOR CARE SE
 LINIȘTESC ÎN CHIP SFINȚIT, CUVÂNTUL ÎNTÂI
 DINTRE CELE
 DE PE URMĂ: ISTORISIRE ȘI RĂSTURNARE A CELOR
 SCRISE DE „FILOSOFUL” VARLAAM ÎMPOTRIVA
 CELOR CARE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFINȚIT,
 [UNDE SE ARATĂ] CARE ESTE CUNOAȘTEREA CEA
 CU ADEVĂRAT MÂNTUITOARE ȘI DE CĂLUGĂRII
 ADEVĂRAȚI CĂUTATĂ CU MARE RÂVNĂ, SAU
 ÎMPOTRIVA CELOR CARE ZIC CĂ MÂNTUITOARE
 CU ADEVĂRAT ESTE CUNOAȘTEREA INSTRUIRII
 CELEI DINAFARĂ¹

[1] Nimic nu e mai crunt decât minciuna, nimic nu e mai greu decât povara părții nedrepte – însă pentru făptași, nu pentru cei care pătimesc, fiindcă aceștia din urmă, câteodată, și se fac mai încercați, și primesc prin răbdare răsplătire cerești, iar pe cei toți cei ce grăiesc minciună îi va pierde Domnul (*Psalmi* 5, 6). Iar dacă cineva, jefuitor fiind, strigă de parcă e jefuit, și, pârător pe nedrept fiind, se vaită împotriva celui ce a avut de pățimit din partea lui și fără vină a fost pârât, cum poate fi întrecut în răutate și de care osândă nu este vrednic? Și dacă nu va face cunoștință cu ea acum, își învistierește mânie în ziua dreptei judecăți și descoperiri a lui Dumnezeu (*Romani* 2, 5). Iată, dar, de ce mă apucă ja-lea când mă gândesc la cel ce a venit din Sicilia² și poruncea să filosofăm după instruirea cea dinafară – deoarece, văzându-l înveșmântat ca monahii, mă bucuram în sinemi, crezând că, sporind în cele dumnezeiești, și înțelept va fi,

² Varlaam era de obârșie din Calabria, care făcea parte pe atunci din regatul Neapolei, care era numit însă de contemporani tot „regatul Siciliei”.

συνελθῶν τοῖς ἐκκρίτοις τῶν παρ' ἡμῖν μοναχῶν, οἱ τοῖς ἄλλοις πᾶσι χαίρειν εἰπόντες, διὰ βίου μεθ' ἡσυχίας τῷ Θεῷ προσανέχουσι. Γένοιτο γὰρ ἂν ἡμῖν, οὕτως ἔλεγον, γραμματεὺς ὁμοιος θησαυρῷ, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον, ἐκφέροντι παλαιὰ τε καὶ νέα. Νῦν δ' ἅπαν τούναντιον ἐξέβη καὶ δι' ὃν ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθοῖς ἔχαιρον, πένθος ἀρτίως καθίκετό μου τῆς ψυχῆς ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ψυχῆς. Προσηλθε μὲν γὰρ τισι τῶν ἡμετέρων, καὶ τούτων τοῖς ἀπλουστέροις, τὸν μαθητιῶντα ὑποκρινόμενος, ἀπέστη δ' ἐπὶ τοσοῦτω κατεγνώκεναι δείξας αὐτῶν, ὡς καὶ συγγράμματα κατ' αὐτῶν οὐδὲν μικρὸν οὐδὲ μέτριον ἐπικαλοῦντα συνθεῖναι καὶ μετὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων παρόρησιάζεσθαι κατ' αὐτῶν, οὐκ ἐπ' ἐκείνων αὐτῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν φοιτώντων αὐτῷ καὶ περιβομβούντων μειρακίων, καὶ τούτων ἔπειθεν ἐκείνους ὅσοι μὴ πρεσβυτικὸν ἐπαγγέλλονται φρόνημα καὶ μοναχῶν τοὺς μὴ πείραν ἐσχηκότας ἡσυχίου διαγωγῆς. Ἦρξατο δὴ διαδίδοσθαι πᾶσιν ὁ λόγος ὡς ἀποτροπαίου φρονήματος ὑπὸ τῶν ἡσυχάζοντων πρεσβευομένου· καὶ ὄνομα γὰρ αὐτοῖς περιέθηκε τῶν φαυλοτάτων, «ὄμφαλοψύχους» προσαγορευσας, καὶ τὴν ἣν αὐτὸς ἔλεγεν αἴρεσιν «ὄμφαλοψυχίαν» προσειρηκώς· ὄνομαστί δὲ μηδένα προβαλλόμενος τῶν παρ' αὐτοῦ κατεγνώσμενων ἐκείνων, τοῖς κρείττοσί τε τῶν ἡμετέρων ἐντετυχηκέναι λέγων, πάντας οὕτω σαφῶς ἐποιεῖτο τοῖς ἐγκλήμασιν ὑπευθύνους.

[2] Ἐζήτουν τοίνυν καὶ αὐτὸς παρ' ἐκείνου ταυτί τὰ γράμματα. Διὰ τοσαύτης δ' ἐκείνος ἐποιεῖτο σπουδῆς μηδενὶ ταῦτα τῶν καθ' ἡμᾶς εἰς ὄψιν ἐλθεῖν, ὡς καὶ τοῖς πρὸ ὀλίγου ὠμιληκόσιν ἡμῖν καὶ ἅπαξ ποτὲ τεθεαμένοις ἡμᾶς οὐ παρῆχε, μὴ πρότερον ἐξορκίσας μηδενὶ δεῖξαι τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων. Πλανώμενα δ' οὕτως ἐν σκότει καὶ τὸ φῶς φεύγοντα τῆς παρόρησιας τὰς ἐμὰς ὁμως χεῖρας εἰς τέλος οὐ διαπέφευγε. Λαβὼν οὖν καὶ αὐτὸς ἔστιν ἃ διήλθον καὶ εἶδον ὡς ἔπος οὐδὲν ὑγιές, ἀλλὰ πάντα ψεῦδος καὶ συκοφαντίαν

³ Cuvântul περιβομβέω este folosit, de obicei, la Părinți cu înțeles peiorativ, aplicat fie ereticilor, fie cleveților.

întovărășindu-se cu monahii cei aleși de la noi, care au părăsit toate celelalte și cu liniștirea se afierosesc pe viața lui Dumnezeu. „Facă-se nouă”, ziceam, „cărturar asemeni unei vistierii, care, după cuvântul Domnului, scoate din ea vechi și noi” (v. Matei 13, 52). Totul a ieșit însă pe dos și tânguire a venit peste sufletul meu acum pentru sufletul celui de care cu bune nădejdi mă bucuram, că a venit la unii dintr-ai noștri, ba încă la cei mai simpli dintre aceștia, prefăcându-se ca un fățarnic că vrea să învețe, și a plecat arătându-se atât de pornit pe ei încât a alcătuit împotriva-le scrieri cu învinuiri nu mici și nici cumpătate și totodată a vorbit obraznic împotriva lor, însă nu înaintea lor, ci înaintea băiețandrilor care se duc și bâzâie³ în școala lui⁴; dintre aceștia i-a atras la părerea sa pe cei necopți la minte, iar dintre monahi pe cei ce n-au cercarea petrecerii la liniște. Peste toate cele, a început să se răspândească pe la toți vorba cum că cei ce se liniștesc țin un cuget de care se cuvine să ne ferim, că și poreclă le-a dat dintre cele mai ticăloase, numindu-i „omfalopsihi” („cu sufletul în buric”) și zicând „omfalopsihie” eresului de care vorbea el; și, nedând numele vreunuia dintre cei defăimați de dânsul, dar pretinzând că s-a întâlnit cu cei mai vrednici dintre ai noștri, este vădit că în acest fel i-a învinuit pe toți.

[2] Pofteam, așadar, și eu de la dânsul aceste scrieri, dar el și-a dat atâta silință ca ele să nu ajungă în fața vreunuia dintre ai noștri încât nici celor care vorbiseră doar puțintel cu noi și ne văzuseră doar o dată nu le dădea fără să-i jure mai întâi că nu le vor arăta vreunuia dintre cei ce au îmbrățișat liniștirea. Și totuși, deși hoinăreau astfel în întuneric și fugeau de lumina grăirii fățișe, tot n-au scăpat până în sfârșit de mâinile mele. Deci, luându-le și eu, le-am citit pe unele și am văzut că nu este în ele nici măcar un cuvânt sănătos, ci toate sînt minciună și clevețire cumplită: zicea că cei pe care-i părăște l-au învățat că pe de o parte în toată

⁴ Este vorba de școala din Tesalonic a lui Varlaam.

δεινὴν. Ἐλεγε γὰρ ὡς ἐδιδάχθη παρ' ἐκείνων ὧν κατηγορεῖ, τὴν μὲν θείαν πᾶσαν Γραφὴν ἀνωφελῆ πᾶσι παντάπασιν εἶναι, πονηρὰν δὲ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, τὴν τε τοῦ Θεοῦ οὐσίαν αἰσθητῶς εἶναι θεωρητὴν καὶ πρὸς ταύτην ἄγειν τὴν θεωρίαν ἕτερά τινα αἰσθητὰ τηρήματά τε καὶ ἐνεργήματα καὶ ἐπιτηδεύματα. Ταῦτα δὲ ἅπαντα ὀμφαλοψυχίαν οὐκ οἶδ' ὅπως καλέσας καὶ δαιμονιώδη ἀπελέγξας, ὡς αὐτὸς ᾤετο, καὶ καταστήσας ἑαυτὸν μόνον ἀσφαλῆ διδάσκαλον, τὸν τεῦθεν περὶ προσευχῆς νοεῖας καὶ φωτὸς ἱεροῦ διεξήει, καὶ ἀναβάσεις καὶ μέτρα προετίθει θεωρημάτων καὶ γνώσεων, καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἐν αὐταῖς τελειότητος ἐμαρτυρεῖτο οἱ προσγίνεσθαι παρὰ τῆς ἕξω παιδείας καὶ τῆς περὶ ταύτην σπουδῆς, δῶρον οὖσαν Θεοῦ, τῶν προφήταις καὶ ἀποστόλοις δεδομένων ὁμοίως.

[3] Εἶχε μὲν οὕτω τὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶ, καὶ τούτων οὐ μικρῶ χεῖρῳ διενοεῖτο καὶ συνεσκεύαζε, μέχρις οὐ πυθόμενος τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν ἀντιρῶσεις ἐπὶ τοσοῦτον ἀπεδειλίασεν, ὡς τὰ γράμματα οἱ ταῦτα συγκλείσαι σκότει καὶ ὡς σκανδάλων αἷτια καταλιπεῖν τε καὶ ἀφανίσει παντάπασιν ἐπ' ἐκκλησίας ὁμολογήσαι. Ὡς δὲ διὰ τοὺς λόγους τούτους ἀφείθη καταδίκης δικαίας, ἐνέτυχε δὲ καὶ τισι τῶν ἀντιλεγόντων ἡμετέρων βιβλίων πρὸς τὰ τοιαῦτα καὶ τὸ ἄφυκτον κατενόησε τῶν ἐλέγχων, τὴν αἰσχύνην οὐ φέρων, καθίσας αὐθις, τὰ μὲν ἀπαλείφει τῶν οἰκείων γραμμάτων, τὰ δὲ ἀμείβει, καὶ τὸ μὲν τῆς ὀμφαλοψυχίας ὄνομα ἐξαλείφει παντάπασιν, ὄνομα μόνον ἐξεληλεγμένον, πράγματος ἑστερημένον καὶ κατὰ μηδενὸς ὑποκειμένου λέγεσθαι δυνάμενον, ὥσπερ ὁ τραγέλαφος καὶ ἰππάνθρωπος καὶ ὅσα τῆς ψιλῆς ἐπινοίας ἐστίν. Ἄ δὲ δαιμονιώδη πρότερον ἀπεφαίνετο, φυσικὰ προσαγορευεῖ νῦν, οὐκ οἶδα καὶ τοῦτο πῶς. Οἷς δ' ἐνέτυχε τῶν ἐμῶν, τὰ μὲν ὡς μηδ' ἰδῶν παραλείπει, μηδ' ἀντιβλέψαι πρὸς ἐκεῖνα τολμῶν, ἔστι δ' ἂν συκοφαντικῶς ἀμείψας, ἔπειτα κατ' ἐκείνων χωρεῖ, καὶ τοῦθ' οὕτω πράττων,

⁵ Este vorba de ținerea rânduielilor exterioare ale credinței.

⁶ Prima Triadă.

dumnezeiasca Scriptură nu este nimic de folos, nimănui, nici într-un chip, iar pe de alta cunoașterea celor ce sînt e rea, și ființa lui Dumnezeu se poate vedea în chip simțit, și la această vedere duc oarece alte țineri⁵, și lucrări, și îndeletniciri trupești; iar pe acestea toate numindu-le, nu știu de unde și până unde, „omfalopsihie”, și răsturnându-le ca pe niște lucruri diavolești (precum socotea el), și proțâpindu-se pe sineși drept singurul învățator sigur, și de acolo vorbea pe larg despre rugăciunea minții și despre lumina sfântă, statornica suișuri și măsuri ale vederilor și cunoașterilor, și dădea mărturie că după părerea lui desăvârșirea într-însele vine în cea mai mare parte de la instruirea cea dinafară și de la sâr-guința întru această instruire, care este dar al lui Dumnezeu deopotrivă cu cele dăruite prorocilor și apostolilor.

[3] Așa stătea treaba cu scrierile lui, și lucruri nu cu puțin mai rele decât acestea cugeta și ticluia până când, aflând cuvintele noastre cele împotriva-i⁶, atât de tare s-a temut încât s-a învoit în biserică să țină sub obroc aceste scrieri ale sale, și ca pe niște pricini de sminteală să le părăsească, și să le dea pierzării cu totul – dar cum a scăpat, pentru cuvintele acestea, de dreapta osândă, și a citit și unele dintre cărțile pe care le-am scris împotriva spuselor lui, și a priceput că n-are cum să scape de dovedirile împotriva lui, s-a apucat din nou, nesuferind rușinea, și în parte a șters, în parte a schimbat ceea ce scrisese: pe de o parte a șters cu totul numirea de „omfalopsihie” – numire dată în vileag ca deșartă, lipsită de substanță și care nu poate fi pusă vreunui subiect, la fel ca „țapocerb”, și „armăsarom”, și toate câte țin de curata născocire; pe de alta – nici aici nu înțelege de unde și până unde – numește acum „firești” cele despre care înainte trâmbița că sînt diavolești. Dintre lucrurile pe care le-a citit în scrierile mele, pe unele le trece sub tăcere ca și cum nici nu le-ar fi văzut, necutezând nici măcar să se ia de ele, iar împotriva altora se năpustește după ce le schimbă ca un pârâș mincinos, și făptuind acestea se vaită de parcă el ar fi cel pârât

αὐτὸς ὡς συκοφαντούμενος ἀποδύρεται. Πιστεύει δὲ ταῦτα οὐδὲ τοῖς φίλοις ἐταίροις ἑαυτοῦ πᾶσιν, ἀλλ' ὀλίγοις πάντων οἰκειοτάτων, ὧν εἷς ὡς ἐμέ, διακομίσει ταῦτα δίκαιον ἔγνω, παρ' ἑαυτοῦ τὴν ἀπάτην φωράσας κάμει ἰκετεύσας ἑμαυτῶ καὶ τοῖς λόγοις χρήσασθαι, πρὸς ἕκαστον ἐν μέρει τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ψεύδους ἀντικαθισταμένῳ καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος νόθοις διδασκαλίαις ἀνεπισκόπητον, ἐφ' ὅσον ἄρα δυναίμην, κατασκευάζοντι. Δεῖν οὖν κρίνας ὑπακοῦσαι τῇ καλῇ ἀξιῶσει καὶ συνήγορον ἑμαυτὸν αὐθις τῆς ἀληθείας ποιῆσαι πρὸς δύναμιν, ἄρξομαι καὶ νῦν ἀπὸ τοῦ *Περὶ λόγων ἐκείνων λόγου, καθάπερ καὶ πρότερον.*

[4] Ἔστι δὴ αὐτῶ τὸ προοίμιον τοῦτο: «Ὡσπερ ἐπὶ τῆς υἰείας οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας· αὐτόθεν μὲν γὰρ δίδεται παρὰ Θεοῦ καὶ δι' ἐπιμελείας εὐρίσκεται καὶ ὥσπερ οὐκ ἄλλο μὲν εἶδος υἰείας δίδεται παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄλλο δὲ διὰ τῆς ἰατρικῆς παραγίνεται, ἀλλὰ τὸ αὐτό, οὕτω καπὶ τῆς σοφίας· δίδωσι μὲν γὰρ ταύτην προφήταις καὶ ἀποστόλοις Θεός, δέδωκε δὲ ἡμῖν τὰ τε διὰ τῶν θεουργῶν λόγια καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, δι' ὧν πάλιν τὴν σοφίαν ζητοῦντες εὐρίσκομεν». Οὕπω ταῦτα πάνυ δεινά, καίπερ ἐξισάζοντος τὰ μακρῶ πάνυ καὶ ὅσον οὐκ ἂν εἴποι τις διαφέροντα· καὶ τὰ ἀνίατα γὰρ ἰᾶται Θεός καὶ νεκροὺς ἐκ τάφων ἀνίστησι καὶ σοφία προφήταις καὶ ἀποστόλοις αὐτὸς ἐστὶν ὁ τοῦ Πατρὸς Λόγος, ἡ πρὸ αἰῶνων σοφία, ὡς καὶ Παῦλος περὶ αὐτοῦ λέγει· «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἡ δ' ἐκ τῶν ἔξω μαθημάτων σοφία καὶ ἡ παρ' ἰατρῶν προσγινομένη υἰεία, παρὰ τοσοῦτον οὐκ ἐστὶν ἐκείναις ταῦτό, παρ' ὅσον Ἑλλήνων προφήταις διενηνόχασι, καὶ Γαληνῶν καὶ Ἱπποκρατῶν οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταί, εἰ δὲ βούλει καὶ Χριστὸς αὐτός, ὁ Ἰησοῦς δι' ἡμᾶς κληθῆναι καταδεξάμενος. Ἰσον τοίνυν ἔμοιγε δοκεῖ ταῦτά τε λέγειν ταῦτά καὶ πυγολαμπίδι παραπλήσιον εἶναι τὸν ἥλιον, ἐπειδήπερ ἄμφω φῶς ἐπ' ἀέρος δεικνύουσιν.

⁷ În limba ebraică, numele acesta înseamnă „mântuitor”, „izbăvitor”, „salvator”.

în chip nedrept. Acum nu mai încredințează scrierile acestea nici măcar tuturor tovarășilor săi dragi, ci numai câtorva dintre cei foarte apropiați – și unul dintre aceștia a găsit cu dreptate să mi le aducă, descoperind singur înșelăciunea și rugându-mă să mă slujesc de cuvinte spre a sta împotriva pe rând fiecareia dintre întăriturile amăgirii și spre a statornici lumina adevărului neîntunecată de învățăturile mincinoase, pe cât mi-ar sta în putință. Judecând, dar, că se cuvine să ascult de buna lui cerere și să mă fac din nou apărător al adevărului, pe cât pot, o să încep și acum, la fel ca înainte, de la cuvântul lui Varlaam *Despre logosuri.*

[4] Luați aminte cum începe: „Cum stau lucrurile în privința sănătății, așa stau și în privința filosofiei, fiindcă, în chip limpede, [sănătatea] este dată de Dumnezeu sau aflată prin îngrijire, și cea care este dată de Dumnezeu nu este de alt fel decât cea dobândită prin știința doctorilor, ci la fel ca ea: așa stau lucrurile și cu înțelepciunea, căci Dumnezeu o dă prorocilor și apostolilor, dar ne-a dat și nouă și cuvintele cele venite prin theurgi, și disciplinele filosofice, prin care tot înțelepciunea căutând, o aflăm”. Acestea nu sînt încă prea cumplite, deși pune pe aceeași treaptă lucruri foarte depărtate unele de altele și atât de deosebite cum nici nu se poate spune, căci și pe cele de nevindecă le vindecă Dumnezeu, și pe cei morți îi scoală din mormânturi, și înțelepciunea dăruită prorocilor și apostolilor este Însuși Cuvântul Tatălui, Înțelepciunea Cea mai înainte de veci, precum și Pavel zice despre Dânsul: *Care S-a făcut nouă înțelepciune de la Dumnezeu* (1 Corinteni 1, 30), iar înțelepciunea de la disciplinele din afară și sănătatea ce vine de la doctori sînt atât de deosebite de acestea pe cât se deosebesc prorocii de păgâni și ucenicii lui Hristos – sau, dacă vrei, Însuși Hristos, Care bine a voit a fi chemat pentru noi „Iisus”⁷ – de Galeni și de Hipocrați. Așadar, mie mi se pare că a spune așa ceva e totuna cu a zice că licuriciul este cam ca soarele, de vreme ce luminează amândoi în văzduh.

[5] «Ἀλλὰ τὰ τῶν θεουργῶν», φησί, «λόγια καὶ ἡ ἐν τούτοις σοφία τῆ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία πρὸς ἓνα σκοπὸν ὁρᾷ καὶ τὸ αὐτὸ κέκτεται τέλος, τὴν τῆς ἀληθείας εὐρεσιν. Μία γὰρ ἡ διὰ πάντων ἀλήθεια, τοῖς μὲν ἀποστόλοις ἀμέσως ἐκ Θεοῦ δοθεῖσα τὴν ἀρχὴν, παρ' ἡμῶν δὲ δι' ἐπιμελείας εὐρισκομένη πρὸς δὴ ταύτην τὴν θεόθεν τοῖς ἀποστόλοις δεδομένην ἀλήθειαν καὶ παρ' ἑαυτῶν εἰσάγειν πέφυκε τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα κάπι τὰς αὐλοὺς ἀρχετυπίας ἀνάγεσθαι τῶν ἱερῶν συμβόλων ἀπλανῶς τὰ μέγιστα συμβάλλεται». Τίς ταῦτ' ἀκούων οὐ νεμεσήσει τῶν εὐ φρονούντων καὶ τὸ διάφορον αὐτῶν ὅσον ἐπισταμένων, ὅτι καὶ συντάττεται γοῦν ὅλως ἡ θεουργικὴ σοφία τοῦ Πνεύματος τῆ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία, καὶ ταῦτα παρὰ τῶν ταῦτὰ φρονεῖν δοκούντων ἡμῖν καὶ τὰς ἀντιρρήσεις αἰτιωμένων ὡς πρὸς ὁμόφρονας; Οὐχ ἡ μὲν «ἀγνόος τε καὶ ἄκαρπος», κατὰ τὸν Νύσσης θεηγόρον Γρηγόριον, μηδὲν δοῦσα τῶν μακρῶν ὠδίων καρπὸν, μηδ' εἰς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας προάγουσα, ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος γονιμωτάτη τε καὶ πολύτεκνος, οὐ σύνδυο καὶ σύντρεις, κατὰ τὰ πολυτόκα τῶν ζῶων, πεφυκυῖα τίκτειν, ἀλλ' ὅλας χιλιάδας εἰσάπαξ ἀναγεννώσα κάκ τοῦ δεινοῦ σκότους, εἰς τὸ θαυμαστὸν τοῦ Θεοῦ μετατιθεῖσα φῶς, ὡς ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν πράξεων ἐδιδάχθημεν; Ὁ καὶ ὁ προφήτης προῖδὼν καὶ τοῦ θαύματος γεγονῶς ὅλος ἔλεγεν· «εἰ ὠδινεν ἡ γῆ αἴφνης, εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ;». Οὐχὶ τῆ μὲν ἀμφισβητήσιμον ἔνεστι τάληθές καὶ τῷ ψεύδει συμμιγές, διὸ καὶ ἀεὶ ἀντιλέγεσθαι πέφυκεν, ὡς καὶ οἱ καθηγεμόνες αὐτῆς συμμαρτυρήσαιεν ἂν, τῆ δὲ οὐδεὶς, κατὰ τὴν θεσπεσίαν τοῦ εὐαγγελίου φωνήν, ἀντιστῆναι δύναται, σαφές καὶ τοῦ ἐναντίου παντάπασιν ἀμικτον προβαλλομένη τὸ ἀληθές; Οὐχὶ ταύτης μὲν τῆς τῶν θείων λογίων σοφίας τὸ ἀληθές ἀναγκαῖον ἡμῖν ἐστι καὶ λυσιτελές καὶ σωτήριον, ἐκείνης δὲ τῆς ἔξωθεν προσγινομένης οὐκ ἀναγκαῖον, οὐδὲ σωτήριον; Ὅθεν δείκνυται καὶ διπλοῦν εἶναι τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τὸ μὲν τέλος ἐστὶ τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας, τὸ δὲ μὴ ἀναγκαῖον μηδὲ σωτήριον

[5] „Însă cuvintele theurgilor”, zice el, „și înțelepciunea dintr-însele urmăresc unul și același scop cu filosofia disciplinelor din afară și au aceeași împlinire ca ea: aflarea adevărului, fiindcă în toate e unul și același adevăr, care apostolilor le-a fost dat nemijlocit din Dumnezeu întru început, iar noi îl aflăm prin îngrijire [de discipline]; la acest adevăr dat de la Dumnezeu apostolilor au fireasca însușire să ne aducă și de la sine disciplinele filosofice, și acestea ne ajută cât se poate de mult să ne înălțăm în chip nerătăcit la nematerialele arhetipuri ale simbolurilor sfinte”. Care om cu scaun la cap, ce știe cât de mare este deosebirea dintre lucrurile acestea, nu se va oțări auzind așa ceva, auzind și că înțelepciunea cea theurgică a Duhului este pusă chiar pe aceeași treaptă cu filosofia disciplinelor din afară – și asta de către oameni care, chipurile, ne împărtășesc gândirea și ne învinuiesc că am scris împotriva grăitorul Grigorie Nysseanul că cea din urmă este „lipsită de odrăslire și de roadă”, nedând vreo roadă în schimbul îndelungilor chinuri de facere și neducând la lumina cunoștinței de Dumnezeu, pe când a Duhului este foarte roditoare și bogată în prăsilă, fiindu-i dat nu a naște câte două și trei odrasle, ca vietăților celor mai puioase, ci a renaște deodată mulțimi întregi și a muta din întunericul cel cumplit la lumina cea minunată a lui Dumnezeu, precum ne învață Faptele Apostolilor (v. Fapte 4, 4)? Și prorocul, mai înainte văzând aceasta și umplându-se cu totul de minunare, grăia: *Au [chiar] de năprasnă a răbdat pământul chinuri de facere? Au [chiar] deodată s-a născut neam? (Isaia 66, 8).* Păi nu îndoielnic și cu minciuna amestecat este adevărul din filosofia disciplinelor din afară, drept care aceasta întotdeauna e contrazisă, după cum pot da mărturie și învățătorii ei? Pe când înțelepciunii duhovnicești nu-i poate sta împotrivă nimeni, după zicerea de Dumnezeu însuflată a Evangheliei (v. Luca 21, 15), pentru că pune de față adevărul limpede și neamestecat cu nimic din cele potrivnice! Au nu de adevărul neapărată, lepciuni a dumnezeieștilor cuvinte avem trebuință neapărată,

ζητεῖ μὲν ἡ ἔξω φιλοσοφία, ἐπιτυγχάνει δὲ ἥττον. Πῶς οὖν δι' ἀμφοτέρων τούτων μίαν εὐρίσκομεν τὴν ἀλήθειαν;

[6] Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ἀναγκαίων ζήτησιν τὸ ἐξεταστικὸν μεταφέροντες τῆς τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφίας καὶ πρὸς τὴν τῶν λογίων σαφήνειαν ἔστιν οἷς τῆς ἐκεῖθεν παιδείας χρώμενοι ῥᾶσ' ἂν ἐκτραπείημεν τοῦ ὀρθοῦ, μὴ τὴν μόνην οὖσαν κλεῖν τῶν ἱερῶν γραφῶν ἔχοντες, τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, καὶ αὐτοῖς τοῖς θεοπνεύστοις λογίοις μὴ ποδηγούμενοι. Δῆλον γοῦν ὡς ἐντεῦθεν κάκεῖνα πρὸς τὸ λυσιτελοῦν μεταποιεῖται τε καὶ μετατάττεται ἀνευδεῆς μὲν γὰρ ἡ σοφία τοῦ Πνεύματος, ἐν δὲ τῷ ὄντως ἀγαθῷ καὶ τὸ μὴ ὄντως ἀγαθὸν ἀγαθύνεται, κατὰ τὴν τοῦ πυρός τε καὶ φωτός φύσιν, ὡς ἐν ἀμυδρῷ τύπῳ, πυρῶδη καὶ φωτοειδῆ δεικνῦσαν τὰ πλησιάσαντα. Πῶς οὖν ἐν εἶδος σοφίας ἐκ τῶν ἱερῶν διδαγμάτων καὶ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἡμῖν προσγενήσεται καὶ τῇ ἀποστολικῇ σοφίᾳ ταυτόν, ἣτις ἐν βραχεῖ διαλάμψασα τότε, περιέσχεν τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, τοὺς μὲν ἔξω σοφοὺς ἀσόφους ἐλέγξασα, τοὺς δὲ ἰδιώτας τῆς ἰδιωτείας ἐκείνης οὐκ ἀπαλλάξασα, σοφοὺς δὲ καὶ ἰδιώτας ἐκ τῆς ἀθέου πλάνης μεταθεῖσα πρὸς τὴν εὐσεβειαν; Πῶς οὖν μία ἢ διὰ τούτων ἀλήθεια; Γνοίη δ' ἂν τις σαφῶς τὴν ἀτοπίαν τῶν τοιούτων ῥημάτων, εἰ καὶ κατὰ τοὺς πατέρας τὰ μαθήματα ταῦτα προσαγορεύσας, εἶτα πειρῶτο συνάπτειν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος καὶ τῷ καταλόγῳ τῶν κατὰ ταύτην θείων δώρων ἐγκρίνειν, φάσκων «ἐδώρησατο ἡμῖν ὁ Θεὸς τὴν θεόπνευστον διδασκαλίαν καὶ τὴν πολυάσχολον ματαιότητα, ἵνα διὰ τούτων τὴν τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων σοφίαν κτησώμεθα». Τίς κοινωνία θεοπνεύστῳ διδασκαλίᾳ πρὸς ματαιότητας; τί δὲ μέλει τῇ θεουργικῇ σοφίᾳ πάσης τῆς ἐν ἀστράσιν ἀληθείας; Καίτοι ὁ φιλόσοφος, οὐ ταύτην τὴν ἀλήθειαν ἀπολεξάμενος εἶτα τοῖς πνευματικοῖς

⁸ Prin „învățăturile sfinte”, respectiv prin „disciplinele elinești”.

nu el ne este de folos și mântuitor, pe când al celei care vine dinafară nu este nici de trebuință neapărată, nici mântuitor? De unde se vede și că adevărul este de două feluri, dintre care unul este scopul învățaturii de Dumnezeu însuflăte, iar pe celălalt, care nu este nici de trebuință neapărată, nici mântuitor, îl caută filosofia cea dinafară, dar de găsit – mai puțin. Și atunci, cum să găsim același adevăr prin amândouă?

[6] Și noi însă, de-ar fi să strămutăm asupra cercetării celor de trebuință neapărată metodologia filosofiei disciplinelor dinafară și să ne folosim de anumite lucruri din învățătura acestora pentru a limpezi cuvintele [dumnezeiești], cu cea mai mare ușurință ne-am abate de la calea dreaptă de n-am avea singura cheie a sfințelilor Scripturi, care e harul Duhului, și dacă nu ne-ar călăuzi înseși cuvintele de Dumnezeu însuflăte. Așadar, e învederat că de aici se prefac și se strămută spre folos și acelea, căci fără lipsă este înțelepciunea Duhului, iar întru ceea ce este bun cu adevărat și ceea ce nu este bun cu adevărat se face bun, la fel cum firea focului și luminii (ca să mă slujesc de o imagine palidă) face ca lucrurile ce se apropie de ele să ia chip de foc și chip de lumină. Și atunci, cum este cu puțință ca sfințele învățături să ne aducă același fel de înțelepciune ca disciplinele elinești, și cum să fie aceasta din urmă totuna cu înțelepciunea apostolească, ce strălucind oarecând în scurtă vreme a cuprins marginile lumii, pe înțelepții cei dinafară, pe de o parte, dându-i în vileag ca neînțelepți, pe necărturari, pe de alta, lăsându-i în necărturăria lor, dar și pe înțelepți, și pe necărturari mutându-i din rătăcirea cea fără de Dumnezeu la buna cinstire? Și atunci, cum este cu puțință să fie unul și același adevărul care ne vine prin acestea⁸? Oricine își poate da seama limpede cât de absurde sînt asemenea spuse dacă, dând acestor discipline numele pe care l-au primit ele de la Părinți, după aceea va încerca a le îmbina cu învățătura Duhului și a le trece în catastiful darurilor ce sînt dumnezeiești potrivit aces-teia, zicând: „Dăruitu-ne-a nouă Dumnezeu învățătura cea de

καὶ θεῖοις ὄντως συνῆψε δῶροις, ἀλλὰ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, περιττὴν τὴν τῶν πονηρῶν δογμάτων ἀκροβυστίαν, ὡς εἰπεῖν, περικείμενα.

[7] Τὸ μέντοι πρὸς τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰσάγειν αὐτόθεν τὴν ἔξω φιλοσοφίαν ἴσως οὐ τελέως ψευδές, ὑπὸ τι γὰρ ἂν εἶη ἀληθές, ἀλλ' οὐ ταῦτό ἐστὶν ἢ τῶν ὄντων γνῶσις καὶ ἡ σοφία, ἦν ὁ Θεὸς προφήταις καὶ ἀποστόλοις ἀμέσως δέδωκε. Πνεῦμα γὰρ ἅγιον ἐκείνη· Πνεύματος δὲ ἀγίου μετόχους Αἰγυπτίους καὶ Χαλδαίους καὶ Ἕλληνας οὐδέπω καὶ τήμερον ἀκηκόαμεν· καὶ «Πνεῦμα μὲν ἅγιον παιδείας» λογισμῶν καὶ πράξεων ὑπαιτίων μακρὰν ἀπώκισται καὶ «οὔτε εἰς κακότεχνον ψυχὴν εἰσελεύσεται» κατὰ τὸ γεγραμμένον «οὔτε ἐν σώματι κατοικήσει κατάχρεω ἁμαρτίας». Τῆς δὲ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων γνώσεως καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους παντὸς μᾶλλον ἐξίκετο ψυχὴ, ὃν κακότεχνον οἱ θεηγόροι προσεῖπον· τί δὲ αὐτῶ καὶ τῆς τοῦ σώματος ἀγνείας τεκμηρίον ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν; Ἀλλὰ κὰν τῶ πλωτικῶ σώματι ἢ τῶν μαθημάτων γνῶσις ἐνέκει, ὃς μητρὶ καὶ θυγατρᾶσιν ἐκείνης συνέκει δυσὶ καὶ τῶν προφητικῶν δὲ καὶ ἀποστολικῶν λογίων εἰ τις ἐξ ἐπιμελείας τὴν γνῶσιν κτήσαιτο, τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τὴν ἐκείνων ἔχειν σοφίαν, ὅποσον ὀφθαλμὸς ἥλιος ἢ σελήνη τελέσαι, τῶν ἀκτίνων ἡλίου τε καὶ σελήνης μεταλαχῶν· διὸ τὰ τῶν προφητῶν εἰδότες προφητῆται τυγχάνομεν ὄντες οὐδαμῶς. Καὶ ἡ μὲν ἀποστολικὴ σοφία ἐξ ὀλίγων τῶν κεκτημένων ἐν βραχεῖ χρόνῳ κόσμον ὅλον ὑψοῦ πρὸς οὐρανὸν ἤρε τοῖς τοῦ εὐαγγελίου περιβαλοῦσα δεσμοῖς, νῦν δ' εἰς ἐν συνελθόντες ὅσοι νῦν εἰσι σοφοί, κὰν ἐπὶ πλείστον

⁹ Grigorie al Nyssei, *Antireticele împotriva lui Eunomie* 1:55, Gregorii Nysensis opera, Leiden, 1960.

¹⁰ Se pare că această acuzație este, totuși, exagerată: în textul original al *Vieții lui Plotin* figurează cuvântul κατώκει, care nu trebuie neapărat interpretat în sensul pe care îl vede sfântul Grigorie în συνέκει.

El însuflată și deșertăciunea cea cu multă bătaie de cap, ca prin acestea să câștigăm înțelepciunea prorocilor și apostolilor". Ce împărtășire are cu deșertăciunile învățătura cea de Dumnezeu însuflată? Și ce treabă are înțelepciunea theurgică cu tot adevărul din stele? Deși „filosoful” nu pe acest adevăr l-a ales ca să-l unească apoi cu darurile cele duhovnicești și cu adevărat dumnezeiești, ci disciplinele filosofice învelite cu prepuțul (ca să zic așa) cel de prisos al învățăturilor celor rele.

[7] Pe de altă parte, poate nu-i minciună desăvârșită a spune că filosofia cea dinafară duce de la sine la cunoașterea celor ce sînt, fiindcă ar fi, întrucâtva, chiar adevărat – însă cunoașterea celor ce sînt nu e totuna cu înțelepciunea pe care Dumnezeu a dăruit-o nemijlocit prorocilor și apostolilor, pentru că aceea e Duhul Sfânt, și nu am auzit până în ziua de astăzi ca egiptenii, și haldeii, și elinii să fie părtași ai Duhului Celui sfânt; și *Duhul Sfânt al învățăturii* (*Înțelepciunea lui Solomon* 1, 5) Se depărtează mult de gândurile și faptele vinovate, și în sufletul cel cu rău meșteșug nici nu va intra (*ibid.* 1, 4), precum este scris, *nici va locui în trupul cel ce este plin de datorii păcatului* (*ibid.* 1, 4). La cunoașterea cea din disciplinele filosofice a ajuns mai mult decât oricine sufletul lui Aristotel, pe care grăitorii de Dumnezeu l-au numit „cu rău meșteșug”⁹ – dar ce mărturie ar putea cineva să dea măcar despre curăția lui trupească?. Dar cunoașterea disciplinelor filosofice sălășluia chiar și în trupul lui Plotin, care trăia cu o mamă și cu cele două fiice ale acesteia!¹⁰ Și dacă cineva ar dobândi, prin sânguință, cunoașterea cuvintelor procești și apostolești, este tot atât de departe de înțelepciunea procească și apostolească pe cât este de departe de a deveni soare sau lună ochiul care s-a împărtășit de razele soarelui și lunii. Drept aceea, cunoscând cele ale prorocilor nu ne fașem deloc proroci; și apostoleasca înțelepciune, prin puținii care au dobândit-o, a înălțat la cer în scurtă vreme întreaga lume, cuprinzând-o cu legăturile Evangheliei, dar de s-ar

διακαρτερήσωσι σπουδάζοντες, οὐδὲ κόσμου μικρὸν τι μέρος τοῦ βυθοῦ τῆς ἀσεβείας ἀνασπᾶσθε δυνηθεῖεν ἄν.

[8] Ἀλλ' οὐδ' ἡ παρὰ τῶν λογίων ἡμῖν προσγινομένη γνῶσις, καίτοι πλείστον ἀποδέουσα τῆς τῶν συγγραψαμένων ἐκεῖνα σοφίας, τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων χορηγούμενη γνώσει ταῦτόν ἄν εἴη. Διὸ καὶ περὶ γενέσεως καὶ συστάσεως, λύσεώς τε καὶ μεταποιήσεως, ἀξίας τε τῆς προσηκούσης ἐκάστῳ τῶν ὄντων καὶ τῶν ἄλλων μεταξύ μικροῦ πάντων πρὸς τὴν ἔξω σοφίαν διαφερόμεθα. Καὶ τῆς μὲν θείας σοφίας τὸ πλείστον εἰς τοῦτο τείνει, γνῶναι τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ τέλειον καὶ εὐάρεστον, ὃ ζητεῖν τοσοῦτον ἀπέχει τὰ κατὰ τὴν ἔξω φιλοσοφίαν μαθήματα, ὅπόσον οἱ πεφυκότες αἰεὶ πρὸς γῆν νεύειν χοῖροι τὴν ἀστέρων εὐκοσμον εἰδέναι θέσιν. Ὁ δὲ ζητητικὸς τοῦ θείου θελήματος καὶ τοῦτ' ἐγνωκῶς ἐφ' ἐκάστου τῶν ὄντων, τίνος ἕνεκα παρὰ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὄλων προήχθη, καὶ κατὰ τὴν θείαν ταυτηνὴν βούλησιν αὐτοῖς χρώμενος, οὗτός ἐστιν ὁ τοὺς αἰτιώδεις λόγους τῶν ὄντων εἰδῶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων, οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος καὶ τέλειος ἄνθρωπος, κατὰ τὸ σολομώντειον ἔπος, «τὸν Θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος». Οὗτος δὴ σοφίαν ἔχει τὴν ἀναμφίλεκτον – μαρτυρεῖ γὰρ αὐτοῦ τὸ φρονεῖν ὁ βίος –, ὃς ἀντιλογίαν οὐ παραδέχεται καὶ αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ τὸ μαρτύριον ἔχει τῆς συνειδήσεως, πρὸς δὲ τοῦτῳ καὶ τὴν ἄνωθεν ψῆφον διὰ τῆς μυστικῆς ἐπιδημίας τε καὶ ἐμφανείας τοῦ Πνεύματος.

[9] Ὁ δ' ἐκ τῆς ἔξω σοφίας τὸ φρονεῖν συνειλοχῶς, εἰ τινος καὶ μετέσχηκεν ἀληθοῦς, λόγῳ μόνον τὰς πίστεις πρὸς λόγον, ὡς λόγος, αἰεὶ παλαίοντι, παρεχόμενος, ἀβεβαίου σοφίας ἐπιγνώμων καθέστηκεν, ἔστιν ὅτε μηδ' ἑαυτῷ συνάδων,

¹¹ Vezi supra 1, 1, 1; 2, Întrebarea 1, 3, 13.

aduna laolaltă toți câți sînt acum înțelepți și ar stărui sârguindu-se, nu ar putea să smulgă din adâncul păgânătății nici măcar o părticică a lumii.

[8] Dar nici cunoașterea pe care o căpătăm din Scripturi, deși este cu mult mai prejos decât înțelepciunea celor care le-au scris, nu e totuna cu cea pe care o dau disciplinele dinafară. Drept aceea, și cu privire la nașterea și alcătuirea, desfacerea și prefacerea lucrurilor, la vrednicia cuvenită fiecăruia dintre cele ce sînt și la aproape toate celelalte nu ne potrivim înțelepciunii dinafară – iar înțelepciunea lui Dumnezeu tinde în cea mai mare parte spre a cunoaște care este voia Lui cea bună, și desăvârșită, și bineplăcută (v. *Romani* 12, 2), a cărei căutare este tot atât de departe de disciplinele filosofiei dinafară pe cât le e străină porcilor, care din fire pururea stau cu râtul în pământ, vederea așezării celei bine rânduite a stelelor. Pe când cel care cercetează voia lui Dumnezeu, și a cunoscut pentru ce a adus Ziditorul la ființă fiecare dintre cele ce sînt, și se folosește de ele potrivit acestei voi dumnezeiești – iată cine știe logosurile pricinuitoare ale celor ce sînt, iată cine are cunoașterea celor ce sînt, iată cine este filosoful adevărat și omul desăvârșit, după cuvântul lui Solomon, care zice: *De Dumnezeu te teme, și poruncile Lui păzește, că aceasta este tot omul (Eclisiast 12, 13)*. Acesta este cel ce are înțelepciunea neîndoielnică, deoarece despre cugetarea lui dă mărturie viața lui, care nu poate fi tăgăduită și însuși are în sine mărturia conștiinței (v. *2 Corinteni* 1, 12), iar pe lângă asta are și încuviințarea de sus prin venirea și arătarea de taină a Duhului.

[9] Dimpotrivă, cel ce și-a adunat felul de a gândi din înțelepciunea cea dinafară, chiar dacă s-a împărțit de vreun adevăr, totuși, argumentând doar prin cuvânt – care, cuvânt fiind, pururea cu cuvânt se luptă¹¹ –, s-a făcut cunoscător al unei înțelepciuni șubrede, câteodată contrazicându-se

μᾶλλον μὲν οὖν μέγα φρονῶν καὶ φιλοτιμούμενος, εἰ τάναντι-
 τίας δύναιτο λέγων πείθειν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος· οὕτως
 ἔχει τε καὶ παρέχει γνώμην ἄστατόν τε καὶ εὐμετάβολον, τὸ
 μεταβατικόν καὶ μεριστόν τοῦ φρονουῦντος τῆς ψυχῆς ἀχρει-
 οῦσαν, ὡστ' οὐδ' ἀκριβῶς ἂν εἶη λογικὸς ὁ τοιοῦτος, πόσω γε
 μᾶλλον οὐ νοερός. Τίς οὖν μηχανῆ τὸν ἐκ τοιαύτης διανοίας
 ὀρμώμενον τὰς αὐλοὺς ἀρχετυπίας τῶν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ
 ἐκκλησίᾳ θείων ἐποπτεύειν συμβόλων, ὡς ὁ τῶν ἑλληνικῶν
 μαθημάτων γενναῖος οὗτος ὑπασπιστῆς ἐξηγεῖται; Ὁ δὲ τὸ
 τοῦ Θεοῦ θέλημα ζητῶν καὶ ποιῶν ἐκεῖνος φιλόσοφος, λό-
 γον ἔχων ἔμπρακτον καὶ πράξιν ἐλλόγιμον, δι' αὐτῶν τῶν
 πραγμάτων τὸ ἀπλανὲς τοῦ μεταβατικοῦ τῶν οἰκείων νοή-
 σεων ἀποδεικνύσι καὶ ὡς λογικὸς ὢν ἤδη τελέως καὶ πρὸς τὸ
 ἐνοειδὲς τῶν ἀρχετύπων ἀπὸ τῶν μεριστῶν ἱερῶν συμβόλων
 ἀνάγεσθαι δύναται, τελειῶν δι' ἑαυτοῦ νοητῶς τὰ προκειμέ-
 να καὶ αὐτὸς δι' αὐτῶν μυστικῶς τελειούμενος· ὅς ἔσθ' ὅτε
 καὶ τῆς ὑπερτελοῦς θείας καὶ ἀναβάσεως διὰ τῆς πνευμα-
 τικῆς ἐπιτυγχάνει προσευχῆς.

[10] Ἄρ' ἂν ἔχοι τις ἐτι λέγειν ὡς ἦν ἀμέσως προφήταις
 καὶ ἀποστόλοις γνώσιν τῶν ὄντων Θεὸς ἔδωκε, ταύτην ἡμεῖς
 διὰ τῶν ἔξω μαθημάτων εὐρίσκομεν; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ τῶν
 ἐν ἡμῖν ἄριστον ἢ γνώσις τῶν ὄντων, εἰσάγει δὲ δι' ἑαυτῶν
 πρὸς ταύτην τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, καὶ ἡ μὲν
 ἱερὰ Γραφή σύμβολα προτίθεται ταύτης, ἀνάγει δὲ πρὸς τὰς
 αὐλοὺς ἀρχετυπίας τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, ὡς ὁ
 φιλόσοφος λέγει, ἄριστα μὲν ἡμῖν μαθημάτων ταῦτα, το-
 σοῦτο δὲ κρείττω τῆς θείας Γραφῆς, ὅποσον συμβόλων ἢ
 τῶν ἀρχετύπων ἀλήθεια· εἰ δὲ μὴ κρείττω ταύτης, ἐξ ἀνάγ-
 κης οὐδ' ἦττω, τῶν ἐν ἡμῖν ἀρίστου τῆς γνώσεως οὔσης· τῶν

¹² Formula „metabatic (mutător) și împărțit”, ce revine în repetate rân-
 duri la sfântul Grigorie, caracterizează acea modalitate cognitivă a minții
 omenești care descompune în părți obiectul cunoașterii și se mută de la
 o parte la alta.

chiar pe sineși, mai bine zis chiar îngâmfindu-se și mân-
 drindu-se dacă poate face crezute lucruri care se bat cap
 în cap; astfel, are și dă [celorlalți] o gândire nestatornică și
 lesne schimbătoare, care netrebnițește cugetarea cea me-
 tabatică și împărțită¹² a sufletului, așa încât unul ca acesta
 nici nu mai e, la drept vorbind, rațional și cu atât mai mult
 înțelegător cu mintea. Deci, prin ce meșteșugire va ajunge
 cel ce pornește de la o asemenea cugetare să vadă nema-
 terialele arhetipuri ale dumnezeieștilor simboluri din Bi-
 serica lui Hristos, precum tâlcuieste acest viteaz apărător
 ale disciplinelor elinești?. Pe când filosoful acela ce caută și
 face voia lui Dumnezeu, având cuvânt făptuitor și făptuire
 cuvântătoare, dovedește prin înseși faptele că nerătăcite îi
 sînt metabaticele¹³ înțelegeri și, ca unul ce este deja rațional
 cu desăvârșire, și la unitarul arhetipurilor poate să se înalțe
 de la sfintele simboluri cele împărțite, săvârșind prin sineși
 în chip gândit cele puse înainte și însuși fiind [de]săvârșit
 prin ele în chip de taină, iar câteodată ajunge, prin rugăciu-
 nea duhovnicească, și la vederea și suirea cea mai presus de
 desăvârșire.

[10] Și atunci, cum ar mai putea cineva să spună că prin
 disciplinele dinafară aflăm acea cunoaștere a celor ce sînt pe
 care Dumnezeu a dat-o nemijlocit prorocilor și apostolilor?
 Iar dacă tot ce-i mai bun în noi este cunoașterea celor ce sînt,
 și disciplinele filosofice duc la aceasta prin ele însele, și pe
 de o parte sfânta Scriptură ne dă numai simboluri ale aces-
 teia, iar pe de alta la nematerialele arhetipuri ne duc disci-
 plinele filosofice, precum grăiește „filosoful” [Varlaam], cele
 mai bune dintre învățături acestea ne vor fi, cu atât mai pre-
 sus de dumnezeiasca Scriptură cu cât e mai presus de sim-
 boluri adevărul arhetipurilor; iar dacă nu sînt mai presus
 de Scriptură, în mod necesar se vor afla, oricum, cu nimic

¹³ Vezi nota anterioară.

γὰρ ἐπὶ διαβολῇ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς τοιαῦτ' ἄττα παρ' ἐκείνων εἰρηται τὴν προᾶξιν δὲ εἰδότες, ἀλλ' οὐ τὴν γνῶσιν σώζουσιν, καὶ τοῦ ἀποστόλου πυθόμενοι μὴ τοὺς ἀκροατὰς τοῦ νόμου, τοὺς δὲ ποιητὰς σωθήσονται λέγοντος, ἐπὶ τοῦτο καὶ αὐτοὶ τοὺς πυθόμενους διὰ τῶν τοιούτων λόγων προτρέπονται.

[12] Καγὼ δὲ εἰπὼν διατελῶ μεμνημένος, μετὰ τὸ «διελεῖν καὶ διαρῥίψαι» πᾶν ὃ τι τῆς θύραθεν σοφίας μυθῶδες καὶ κακόδοξον, ὡς ἢ ἐκ τῆς ἕξω παιδείας γνῶσις «πνευματικὸν μὲν δῶρον οὐδ' οὕτως ἂν κληθεῖν, φυσικὸν δέ, διὰ τῆς φύσεως δεδομένον ἡμῖν παρὰ Θεοῦ καὶ μελέτη πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον, ὃ καὶ τεκμήριον ἐναργές ὡς φυσικόν, ἀλλ' οὐ πνευματικὸν ἐστὶ δῶρον, τὸ μὴ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι. Θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον ἐν ἀγίῳ Πνεύματι δεδομένον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἢ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἢ καὶ ἀλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῆ, βροντῆς υἱοὺς ἀπεργάζεται». Καθάπερ γὰρ «τοῦ Κυρίου μὲν ἐστὶν ἡ γῆ καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ», ὀλίγοι δὲ οἱ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πάντες πλάσματα, τὸν αὐτὸν δῆπου τρόπον καὶ Θεὸς μὲν ἐστὶν ὁ παρέχων ἀνθρώπῳ γνῶσιν, ὀλίγοι δὲ εἰσὶν οἱ τὴν σοφίαν κτησάμενοι τοῦ Πνεύματος, εἰ καὶ πάντες ὑπ' αὐτοῦ φύσει λογικοὶ καὶ ἐπιστήμης δεκτικοὶ γεγονάσιν. Ἄρ' οὖν οὐ συκοφαντεῖ περιφανῶς τὸν λέγοντα φυσικὸν δῶρον ὁ λέγων μηδαμῶς εἶναι λέγειν δόσιν Θεοῦ; Τίνος γὰρ ἡ φύσις δόμα; Οὐχὶ τοῦ Θεοῦ; Τίνος οὖν οὐδαμῶς ἐκ Θεοῦ λέγει, ὃ διὰ τῆς φύσεως φησὶν ἐκ Θεοῦ δεδομένον;

[13] Ἀλλ' ἐκεῖνος ἔπειτα πειράται δεῖξαι, μᾶλλον δὲ ἀναποδείκτως ἀποφαίνεται, ὡς αὐτὸς μὲν τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ ὁμολογεῖ, ἡμεῖς δ' οὐ. Καὶ ἡ συκοφαντία εὐθύς ἐγγύς, παριστῶσα αὐτῷ ἄττα παραστήσαι οὐδαμῶς ἰσχυσε· «διὰ τοῦτο γὰρ οὐχ ὁμολογεῖς», φησί, «τῷ θείῳ Διονυσίῳ, ἐπειδὴ

¹⁷ Cacodoxă.

¹⁸ Vezi *Triada* 1, 21-22.

cuvânt, că nu spre defăimarea sfintei Scripturi spun aceia asemenea lucruri, ci, știind că nu cunoașterea, ci lucrarea mântuiește, și aflând de la apostol că nu auzitorii, ci făcătorii legii se vor mântui, prin asemenea cuvinte la asta îi îndeamnă și ei pe cei care au vrut să afle de la dânșii.

[12] Și eu nu uit că după ce am vorbit despre „despărțirea și lepădarea” a tot lucrul băsmuielnic și cu rea socotință¹⁷ din înțelepciunea lumească am spus că „acea cunoaștere care vine din instruirea cea dinafară nici așa n-ar putea fi numită *dar duhovnicesc*, ci doar firesc, fiindu-ne dat prin fire și sporind prin sârguință, și aceasta – adică faptul că nu-l primește vreunul dintre cei nesârguitori – este dovada limpede că este dar firesc, nu duhovnicesc, pentru că dar al lui Dumnezeu în înțelesul propriu al cuvântului, dat în Sfântul Duh, iar nu firesc, este theosofia noastră, care, chiar asupra unor pescari de coboară, îi face fii ai tunetului”¹⁸. Căci după cum *al Dommului este pământul și toți cei ce locuiesc într-însul* (Psalmul 23, 1), dar puțini sînt cei ai lui Dumnezeu, deși toți sînt făpturi [ale Lui], așijderea Dumnezeu este Cel ce dă omului cunoaștere, însă puțini sînt cei ce au dobândit înțelepciunea Duhului, măcar că toți sînt făcuți de El cuvântători¹⁹ din fire și în stare a primi știința. Așadar, nu-l clevețești, oare, în chip vădit pe cel care vorbește de cunoaștere ca dar firesc punând pe seama lui spusa că aceasta nu este nicidecum dare a lui Dumnezeu? Că cine este Dăruitorul firii? Nu Dumnezeu? Și atunci, cum spune că nu este nicidecum de la Dumnezeu ceea ce este dat de la Dumnezeu prin fire?

[13] El însă încearcă pe urmă să arate – mai bine zis să trâmbițeze fără dovezi – că împreună-glăsuiește cu marele Dionisie, pe când noi nu: și hop cu pâra cea mincinoasă, ce „dovedește” pentru el ceea ce el n-a putut dovedi nicicum, că zice: „Nu ești în acord cu dumnezeiescul Dionisie, fiindcă

¹⁹ Adică raționali.

τὴν φιλοσοφίαν ἐκ δαιμόνων τε φανῆναι καὶ εἰς δαίμονας φέρειν δισχυρίζη». Μετὰ τοῦτο δ' αὖθις, ὡσπερ ἐπιλαθόμενος αὐτὸς ἑαυτοῦ, «περὶ τῆς φιλοσοφίας ταύτης», φησὶν, «ἦν αὐτοὶ πρεσβεύομεν, τὰς αὐτὰς ἡμῖν ἀφήκας φωνάς». Πῶς ἂν τις μᾶλλον δείξειεν ἑαυτῷ ἀντικείμενος ὢν; Ἀλλ' ἐκεῖνο πόθεν ἔχεις λαβών, ὡς ἐκ δαιμόνων φανῆναι καὶ εἰς δαίμονας φέρειν τὴν φιλοσοφίαν δισχυρίζομαι; «Ὅτι», φησὶ, «τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἄκρους παράγεις λέγοντας ἀριδῆλως ἐκ δαιμόνων ἐπιπνοίας τὴν γνῶσιν δέξασθαι». τί οὖν διὰ τούτου συμπεραίνομεν ἐκεῖ; Βούλει προθῶμεν αὐτὰ τὰ ῥήματα; Ἄρ' οὖν «Θεοῦ σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἥτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχὴν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάση, μεταβαλοῦσης ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀφίπτεται. Πνεῦμα γὰρ ἅγιον παιδείας ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, κατὰ Σολομώντα τὸν Θεοῦ σοφίαν εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. τί δὲ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας αὐτῶν σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἀπλῶς λέγομεν ἅττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας· εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον οὐ δύναται τις ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων, πῶς ἂν δυνηθεῖ τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι;» Τί οὖν ἐστὶν ὃ φαμεν; Τοὺς ἐκ δαιμόνων τὴν ἑαυτῶν σοφίαν εἰπόντας 'δαιμονιώδεις' παρὰ τοῦτο σοφοὺς εἶναι ἀποφαινόμεθα. Σὺ δὲ δι' ὃ τῶν εἰρηκότων κατεψηφισάμεθα, τοῦθ' ἡμῖν προφέρεις. Δέδοικα μὴ καὶ σοῦ τῆ γλώττη βάσκανός τις δαίμων τὸ συκοφαντεῖν ἐνηχεῖ. Δαιμονιώδη μὲν οὖν ἡμεῖς τὴν τῶν ἀσεβῶν σοφίαν διὰ τὰς ἐν αὐτῇ κακοδοξίας προσείπομεν, Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος πλάσματα τοῦ πονηροῦ τοὺς κακοδόξους ὠνόμασεν· ἄρ' οὖν ἐκ τοῦ πονηροῦ τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι τούτους ἐδόξαζεν;

spui sus și tare că filosofia e de la demoni și tot la demoni duce". Pe urmă, parcă uitând ce-a spus, zice iarăși: „Despre această filosofie pe care o predicăm ai spus aceleași lucruri ca și noi”. Cum ar putea mai bine să arate că se bate cap în cap cu sineși? Apoi, de unde ai scos-o că eu spun sus și tare că filosofia a apărut de la demoni și tot la demoni duce? „De-oarece”, zice, „spui de vârfulurile elinilor că au numit limpede obârșia cunoașterii lor a fi însuflarea cea de la demoni”. Și ce încheiere tragem de aici? Vrei să vedem înseși cuvintele cu pricina? Așadar, „vom spune”, oare, „că pe înțelepciunea lui Dumnezeu au avut-o cei ce spun vădit despre ei înșiși unele ca acestea? Nu, câtă vreme sîntem în toate mințile și slujitori ai înțelepciunii adevărate, care nu intră în sufletul cel mârșav și plăcut demonilor, și dacă a apucat să intre în el își ia zborul de acolo când sufletul se schimbă în rău. „Căci Duhul Sfânt al învățăturii Se va depărta de la gândurile cele fără pricepere” (Înțelepciunea lui Solomon 1, 5), după Solomon, cel ce a avut parte de înțelepciunea lui Dumnezeu și a scris despre aceasta. Și atunci, cine e mai nepriceput decât cei care se mândresc că sînt (de)săvârșiți de demoni și dau mărturie că aceștia le-au dăruit înțelepciunea pe care o au? Că nu despre filosofie îndebște spunem acum ceea ce spunem, ci despre filosofia unora ca aceștia – că dacă potrivit lui Pavel nu poate cineva nici să bea „paharul Domnului și paharul demonilor” (v. 1 Corinteni 10, 21), cum ar putea cineva să aibă înțelepciunea lui Dumnezeu și să fie însuflat de demoni?”. Ce înseamnă, dar, ceea ce am grăit? Cei care spun că înțelepciunea lor este de la demoni sînt înțelepți demonici, am arătat noi, pe temeiul propriilor lor cuvinte – iar tu ne impuși nouă osânda pe care și-au rostit-o cu gura lor, încât mă tem că și limba ta este mișcată spre pără mincinoasă de vreun demon zavistnic. Așadar, noi am numit „demonică” înțelepciunea necinstitorilor [de Dumnezeu] datorită relelor socotințe dintr-înșa, iar Grigorie cel numit cu numele cuvântării de Dumnezeu le-a zis celor cu socotință rea

Οὐ μὲν οὖν, ἀλλ' αὐτῶν τὴν πονηρὰν δόξαν διασύρει διὰ τοῦ τοιούτου προσρήματος. Φανερόν οὖν οὐδὲν ἦττον, ὅτι μὴ καὶ μάλλον, ὡς καὶ ἡμεῖς τὴν πονηρὰν χρῆσιν οὐκ ἐπαινοῦμεν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα κακίζομεν.

[14] Συνεῖρει δὲ τούτοις ἐφεξῆς καὶ δευτέραν συκοφαντίαν ὁμοίαν, ἐκ δαιμόνων εἶναι με λέγων καὶ τὴν ἀστρονομικὴν μέθοδον, ἐπειδήπερ ἐκ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτά, τῶν τε φιλοσόφων ἐκείνων καὶ τῶν ἀστρονόμων, καταψηφίζομαι. Καὶ πολλὰ ταύτην ἐγκωμιάσας αὐτός, εἶθ' ὡς ἀκούσας «εἰκονογνώστης» βαρέως ἤνεγκεν, ὥσπερ ἂν οὐκ αὐτὸς ὢν ὁ πρότερος τῷ τῆς ἐκκλησίας ἀκριβεστέρῳ μέρει, καθάπερ αἰρεσιώταις, καινὴν καὶ δεινὴν ἐπωνυμίαν πρὸς διαβολὴν ἐπιθείς. Ἀλλ' οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ μεταβαλὼν περὶ ταυτησί φησι τῆς ὕβρεως δυσχεραίνειν οὐκ ἄξιον, ὡς Χριστοῦ μαθητῆς, οὐδὲ τοῖς ἰσοῖς ἀμείβεσθαι τῆς ἐντολῆς μεμνημένος, ὁ πολλαπλασίως ἀνθυπενεγκῶν καὶ ἀκρατῶς πάσῃ καθ' ἡμῶν κεχρημένος διαβολῇ. Καίτοι τείνει μὲν ἡμῖν τὰ πρότερα τῶν συγγραμμάτων πρὸς ἐκείνον οὐδαμῶς, πρὸς δὲ τὰ ὑπὸ τῆς φήμης θρυλούμενα καὶ πρὸς τοὺς λόγους ἀντεπεξάγω τὸν λόγον, οὐ πρὸς τὸν λέγοντα· καὶ τοσοῦτον ἀπέχω συκοφαντίας χρῆσθαι περὶ τοὺς ἐκείνου λόγους, ὥσπερ ἐκείνος περὶ τοὺς ἡμετέρους, ὥστε καὶ τὰ χεῖρω τῶν ὑπ' ἐκείνου λεγομένων παρῆκα. Τὸ δὲ μείζον ὡς οὐχ ὑπὲρ ἑμαυτοῦ γράφω, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζομένων ἀπλουστέρων ἀδελφῶν, τὸ βάρος ἐκείνων αὐτὸς βαστάσας κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐντολήν. Ἐκεῖνος δ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ γράφει καὶ πρὸς ἐμέ σαφῶς ἀποτείνεται καί, τῶν ἐμῶν ῥητῶν ἔστιν ἃ φανερῶς προβαλλόμενος, πολὺς γίνεται διαστρέφων καὶ ἀντικείμενος. Τὸ δὲ χεῖρον ὅτι αὐτὸς τῆς ἐπηρείας ταύτης καὶ ἄρχας καὶ ἀμυνόμενος, εἶθ' ὡς μήτ' ἄρξαντα μήτ' ἀμυνόμενον δικαιοῖ αὐτὸς ἑαυτὸν ὡς

²⁰ Cuvântul 45, P.G. 36, 657D.

²¹ Este vorba, probabil, de „omfalopsihî”.

„făpturi ale vicleanului”²⁰. Credea, oare, Grigorie că aceștia își au nașterea de la cel viclean? Nicidecum, ci e vădit că printr-o astfel de numire ocărăște socotința lor cea rea. Este, deci, cu nimic mai puțin vădit, dacă nu cumva chiar mai vădit, că nici noi nu prihănim filosofia în sine, ci reaua ei întrebuintare.

[14] Cu acestea mai împletește și o a doua pâră mincinoasă așijderea celei dintâi, cum că eu am zis a fi de la demoni cercetarea astronomică, deoarece osândesc aceleași lucruri cercetarea astronomică, deoarece osândesc aceleași lucruri la aceiași oameni, adică la filosofii aceia și la astronomi – și după ce o laudă mult pe aceasta se supără auzind numirea „iconognoști”, de parcă nu el este cel care, clevetind, a pus primul poreclă nouă și cumplită²¹ părții celei mai cu acrivie a Bisericii, ca unor eretici. Nu după mult se răzgândește însă și zice că nu se cuvine lui, ucenic al lui Hristos, a se supăra pentru asemenea jignire, nici a plăti cu aceeași monedă – pentru asemenea jignire, nici a plăti cu aceeași monedă – el, care a răspuns la orice vorbă cu o mulțime și s-a slujit împotriva noastră, fără frâu, de toate clevetirile cu putință, teau cumva pe el, ci ținteau cele ce se zvoneau, și cuvântul mi-l aduc împotriva cuvintelor, nu împotriva celui care le scrie, și sînt atît de departe de a veni cu pâră mincinoase împotriva cuvintelor lui – așa cum face el cu ale mele – încât chiar am lăsat deoparte cele mai rele dintre lucrurile pe care le spune. Mai mult decît atît, nu ca să mă apăr pe sinemi scriu, ci ca să-i apăr pe frații mai simpli care sînt ocărăți, purtând eu povara lor, după porunca apostolească (v. *Galateni* 6, 2), pe când acela scrie ca să se apere pe sineși, și pe mine mă țintește în chip limpede, și, citînd multe dintre spusele mele, în chip învederat răstălmăcește mult și este foarte răuvoitor – și mai rău este că, însuși începînd ocărărea și răzbunându-se, ca și cum nici n-ar fi început, nici nu s-ar răzbuna se îndreptățește pe sineși cum că e ucenic al

²² Prima Triadă.

Χριστοῦ μαθητήν, «ὄς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσων οὐκ ἠπείλει, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως».

[15] Ἀλλὰ γὰρ ὡσπερ ἀναβαθμοῖς κακῶν χρώμενος, ἐπὶ τὰ χεῖρω προκόπτει καὶ κατὰ τῶν ἀγίων χωρεῖ, νῦν μὲν ἀναίδην ἀντιλέγων αὐτὸς αὐτοῖς, νῦν δ' ἀντιλέγοντας ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις ἐλέγχων, ἔστι δ' οὐ καὶ τὰς αὐτῶν ῥήσεις παραχαράττων καὶ προβαλλόμενος. Τοῦ γὰρ σοφοῦ τὰ θεῖα Γρηγορίου τοῦ Νύσσης οὐχ ὁμοίαν τὴν διαγωγὴν εἶναι λέγοντος ἐν τῷ μέλλοντι τοῦ τε διὰ πάσης ἀρετῆς ἤκοντος καὶ τοῦ μηδὲ ὄλως μετεσχηκός τοῦ βίου, τῷ νῆπιον ἐντεῦθεν ἐκείσε μεταχωρῆσαι πρὸς ὥρας ἀναρπασθὲν («ὁ μὲν γὰρ διὰ πάσης» φησὶν, «αἰσθήσεως καὶ παντοίας παιδεύσεως ἔγνω καὶ εὐηρέστησε Θεόν, τό δὲ ἀγύμναστον καὶ ἀτριβὲς τὴν διάνοιαν διήλθε τὸν βίον»), αὐτὸ τὸ διὰ παιδεύσεώς τε καὶ τῶν μαθημάτων ὠφεληθῆναι τινα ὁ σοφὸς οὗτος ᾤκηθη ἔρμαιον εὐρεῖν κατὰ τε τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Τοῦ γὰρ μεγάλου Βασιλείου πρὸς μαρτυρίαν ὑπ' ἐμοῦ παρηγμένου καὶ ματαίαν λέγοντος γεωμετρίαν τε καὶ τὴν ἐπὶ τῇ γεωμετρῖᾳ σχολήν, ἣν ἐξεύρον Αἰγύπτιοι, σχήματά τε καὶ σκιάς καὶ μετεωρολογίαν τὴν παρὰ τῶν Χαλδαίων τετιμημένην, αὐτὸς ἀντιτίθησιν ὡς μὴ ἀδελφὰ φρονοῦντα τούτῳ τὸν ἀδελφόν, καὶ σὺν ἐκείνῳ καὶ πρὸς ἐμέ ἀντιλέγοντα. Πρὸς ὃν ἂν τις εἶπεν ὦ θαυμάσιε, ὁ διὰ πάσης ἀρετῆς ἤκων κακ τῶν ματαίων ὠφέληται, ὡς καὶ Γρηγόριος φησὶν ἐκ τῆς δεισιδαίμονος πλάνης ἐν Ἀθῆναις ὠφεληθῆναι, «καταγελάσας δαιμόνων, οὐ θαυμάζονται δαίμονες». Εἴ τις οὖν βλαβερὰν τὴν δεισιδαίμονίαν ἐρεῖ, σὺ τοῦτον ἀντιλέγειν ἐρεῖς τῷ μεγάλῳ; Πάντως ἤκιστα φαίης, εἰ

²³ Grigorie al Nyssei, *Despre pruncii răpiți fără de vreme din această viață*, P.G. 46, 180C – 181AD.

²⁴ Vasilie cel Mare, *Cuvânt la începutul Pildelor*, P.G. 31, 397 BC. V. și *Triada* 1, 1, 8.

lui Hristos, *Care ocărăț fiind nu răspundea cu ocară, pătimind nu amenința, ci lăsa în seama Celuia ce judecă drept* (1 Petru 2, 23).

[15] El însă, ca și cum ar urca pe o scară a răutăților, spre cele mai rele înaintează și se aruncă asupra sfinților, ba însuși grăind împotriva lor cu nerușinare, ba învinuindu-i că grăiesc împotriva loruși și unii împotriva altora, iar câteodată măsluindu-le spusele și [așa] punându-le de față. De pildă, înțeleptul în cele dumnezeiești Grigorie al Nyssei spune că petrecerea din viitor a celui care a străbătut toată virtutea nu va fi la fel cu a celui care nici n-a avut parte de loc de viață, fiindcă acesta din urmă s-a mutat de aici acolo ca prunc, fiind răpit fără de vreme, „pentru că unul”, zice, „prin toată simțirea și prin instruire de tot felul a cunoscut pe Dumnezeu și a plăcut Lui, pe când celălalt a ajuns la capătul vieții fără a-și exersa și a-și căli cugetul”²³. „Înțeleptului” de Varlaam i s-a părut că în acest gând, potrivit căruia unii au tras folos din instruire și discipline, a aflat mare chilipir împotriva marelui Vasilie și a cuvintelor noastre – căci luându-l eu ca martor pe marele Vasilie, care a vorbit de deșertăciunea geometriei și a îndeletnicirii cu geometria, pe care au născocit-o egiptenii, precum și a chipurilor, și umbrelor, și cercetării celor cerești, care-i în cinste la haldei²⁴, el îi aduce împotriva pe fratele lui²⁵ cum că acesta nu i-ar fi frate în gândire și că, grăind împotriva lui, acela grăiește și împotriva mea. I s-ar putea răspunde: „O, minunate! Cel ce a străbătut toată virtutea și din cele deșarte a tras folos, cum zice și Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu că s-a folosit la Atena de rătăcirea cinstirii demonilor, „batjocorindu-i pe demoni acolo unde demonii sînt în cinste”²⁶. Așadar, dacă cineva va spune că cinstirea demonilor este vătămătoare, tu vei spune că este contrazis de marele [sfânt]? Nicidecum nu

²⁵ Reamintim că Grigorie al Nyssei era fratele mai mic al lui Vasilie.

²⁶ Grigorie Teologul, *Cuvântul* 43, P.G. 36, 524C.

του ἀδελφοῦ εἰρημένον· «εἰ γὰρ ἡ ἀγονός τε καὶ στεῖρα βασιλέως οὕσα θυγάτηρ, ἦν οἶμαι», φησί, «τὴν ἔξω κυρίως νοεῖσθαι φιλοσοφίαν, ὑποβαλλομένη τὸν νέον μήτηρ τοῦ τοιούτου κληθῆναι κατασκευάσειεν, ἕως τότε συγχωρεῖ ὁ λόγος μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου μητρὸς οἰκειότητα, ἕως ἂν τις τὸ ἀτελές τῆς ἡλικίας ἐν ἑαυτῷ βλέπη· ὁ δὲ πρὸς ὕψος ἀναδραμών, ὡς περὶ Μωσέως ἐμάθομεν, αἰσχύνην ἡγήσεται τῆς ἀγόνου παῖς ὀνομάζεσθαι· ἀγονος γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ ἔξωθεν παιδευσίς, ἀεὶ ὠδίνουσα καὶ μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τοκετῷ. Τίνα γὰρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων ἡ φιλοσοφία; Οὐ πάντες ὑπηγόμενοι τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρὶν εἰς τὸ φῶς ἔλθειν τῆς θεογνωσίας ἀμβλίσκονται, δυνάμενοι ἴσως γενέσθαι ἄνθρωποι, εἰ μὴ διόλου τοῖς κόλποις τῆς ἀγόνου σοφίας ἐνεκαλύπτοντο;». Οὐκοῦν τοσοῦτόν τις ταύτη συζήση, ὅσον μὴ δοκεῖν ἄμοιρος εἶναι τῶν παρὰ ταύτη σεμνῶν.

[17] Οὕτω τὰ αὐτὰ φρονοῦσιν ἀλλήλοις οἱ ἅγιοι καὶ ἡμεῖς ἐκεῖνοις ἀσφαλῶς ἐπόμεθα. Σὲ δὲ τὸν σαφῶς καὶ τὰς ῥήσεις τῶν ἁγίων παραχαράττοντα, πῶς ἐξηγητὴν ἐκείνων δεξαίμεθα; Τούτου γὰρ τοῦ μηδ' ἀνθρώπους ἀξιοῦντος τοὺς καθ' Ἑλληνας σοφοὺς καλεῖν καὶ τὸ δύνασθαι γενέσθαι τούτους κατ' ἀνθρώπους ἐπιδιστάζοντος, καὶ ταῦτα παρ' οὐδὲν ἔτερον ὅτι μὴ τῷ διὰ βίου τῆ φιλοσοφία ταύτη προσέχειν καὶ τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν μαθήμασι, τούτου τοίνυν περὶ τοῦ μετασχόντος ἐπὶ πολὺ τοῦ παρόντος βίου διεξιόντος, ὡς «εἶδεν, ἤκουσεν, ἐπαιδεύθη γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ πᾶσαν μέθοδον, καὶ πρό γε τούτων τὴν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφίαν, τελείαν ἐπάγουσαν τῆ ψυχῆ καθαρισμὸν», καὶ διὰ τῆς ἐνικῆς πτώσεως τῆ θεοπνεύστῃ Γραφῇ μόνῃ προσμαρτυροῦντος τὴν τελείαν καθαρισμὸν, αὐτὸς διαστήσας τὸν λόγον τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ ἀμεΐψας εἰς πληθυντικὸν ῥῆμα τὴν

³¹ În sensul de „avortate”.

³² Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moisi*, 2:11, SC 1, Paris, 1968.

³³ Adică Nyseanul.

³⁴ Adică pământescă.

neroditoare (prin care socot că se înțelege, propriu-zis, filosofia cea dinafară), înfiindu-l pe prunc, a făcut a fi numită maică a lui, rațiunea îngăduie ca atâta vreme să nu se lepede omul de maica cea cu nume mincinos cât vede în sineși nedesăvârșirea vârstei – iar cel ce s-a ridicat la înălțime, precum am aflat despre Moisi, va socoti că e rușine să se numească fiu al celei sterpe, căci stearpă este, cu adevărat, instruirea cea dinafară, pururea chinuindu-se să nască și niciodată ajungând să nască rod viu – că ce rod al îndelungilor sale dureri de naștere a dat la iveală filosofia? Au nu toate, [fiind] seci și neîmplinite, sînt lepădate³¹ înainte de a ajunge în lumina cunoștinței de Dumnezeu, în stare, poate, să se facă oameni [deplin] de nu s-ar ascunde tot timpul în sânurile înțelepciunii celei sterpe?³² Și atunci, să împreună-viețuiască omul cu aceasta doar atât cât să nu pară neîmpărtașit de lucrurile cele de cînstale ale ei.

[17] Așadar, sfinții cugetă la fel întreolaltă, și noi urmăm lor fără de poticnire – iar pe tine, care și graiurile sfinților le măsluiești în chip vădit, cum să te primim drept tâlcuitor al lor? Pentru că el³³ nici „oameni” nu îi învrednicește a se numi pe înțelepții elinilor, îndoindu-se că ar putea aceștia să ajungă ca oamenii – iar asta numai și numai fiindcă toată viața lor s-au ținut de această filosofie și de disciplinele filosofice; și lămurște, dar, pe larg că cine s-a împărtașit din plin de viața de aici³⁴ „a văzut, a auzit, a fost învățat geometria, și astronomia, și știința toată, și mai întâi de toate filosofia Scripturii de Dumnezeu însuflăte, care aduce sufletului curățirea desăvârșită”³⁵, prin folosirea singularului dând mărturie că doar Scriptura de Dumnezeu însuflată aduce curățirea desăvârșită. Varlaam însă, rupând această spusă de cele dinaintea ei, și schimbând singularul în plural, și în loc de „aduce” zicând „aduc”, și adăugându-l [cu de la sine putere] pe „acestea”, și cu rea³⁶ voință

³⁵ Grigorie al Nyssei, *Despre pruncii răpiți fără de vreme din această viață*, pg. 86, r. 19, Gregorii Nysseni opera, Leiden, 1986.

³⁶ Literar „strâmbă”.

ἐνικὴν πτώσιν καὶ ἀντὶ τοῦ ἑπάγουσαν ἑπάγουσιν εἰπὼν καὶ προσγράψας τὸ ταῦτα καὶ τὰς ἀνωτέρω αἰτιατικὰς στρεβλῆ γνώμη πρὸς εὐθείαν μετενεγκών, ὡς τελείαν ψυχῆς κάθαρσιν τὴν γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας εἶδησιν εἰπόντα παράγει τὸν ἅγιον. «Ἄκουσον δὴ», φησί, «καὶ ἃ λέγει περὶ τῶν μαθημάτων ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Νύσσης· γεωμετρία τε γὰρ καὶ ἀστρονομία καὶ ἡ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ κατανόησις καὶ πρόγε τούτων ἡ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφία, τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα κάθαρσιν ταῖς ψυχαῖς». Ὁ παντόλμου καὶ χειρὸς καὶ γλώττης καὶ διανοίας· καίτοι ὁ θεολόγος ἐκεῖνος καὶ θεόπνευστος μόνην προσεῖπε τὴν τῆς θείας Γραφῆς φιλοσοφίαν, ἴν' ἐκεῖνα μὲν αἰσθήσει δείξη συντάττων καὶ ταῖς ἀπ' αὐτῆς πρὸς θεοσέβειαν συντελείαις, τὴν δ' ἱερὰν Γραφήν τοσοῦτο διαφέρουσαν μαθημάτων, ὅπόσον καὶ τὰ θεῖα τῶν ἀνθρωπίνων διενήνοχεν, ὁ δὲ οὐδὲ οὕτως ἐδυνήθη, μᾶλλον δὲ ἐβουλήθη, συνιέναι, ἀλλ' ὅπερ αὐτὸς ἀρχόμενος τοῦ λόγου πεποίηκε, συνάψας δολίως τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα καὶ τὴν θείαν Γραφήν καὶ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ τούτων ἀποφηνάμενος τέλος, τοῦτο νῦν ὡς εἰρηκότα διαβάλλει τὸν ἅγιον, καίτοι ἐκεῖνος ἐνταῦθα οὐ τὴν εἶδησιν τῶν ὄντων λέγει κάθαρσιν, ἀλλὰ τὴν ἐξ εἰδησεως τῶν ὄντων τοῦ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄντος κατάληψιν.

[18] Εἰ δὴ τις μὴ κατασαιπείς ἐν τοῖς βιβλίοις μηδὲ καταγηράσας ἐν τῇ τούτων ἐρεῦνῃ τοσοῦτον ἐπέγνω Θεόν, ὡς πάντα ἐφέμενος τούτῳ καθαρῶς προσχωρῆσαι, πόσῳ καθαρώτερος τοῦ πάντα φυλοκρινουῦντος καὶ τὴν εἶδησιν ἀπάντων δοκοῦντος ἔχειν, εἶτα περὶ τὸν κόσμον τοῦτον ἐπτοημένου καὶ πρὸς τοῦτον κενουῦντος τὸ φιλοῦν τῆς ψυχῆς τὸ πᾶν ἢ τὸ πλεον καὶ τὸν ὑπὲρ πάντα μὴ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ἡγαπηκότος Θεόν; Ἄλλως τε, εἰ μὲν τὴν ἐν τοῖς οὐσίαν ἀλήθειαν εὐρήκασι Ἑλληνας, καλῶς καὶ σὺ τούτοις

³⁷ Că aduce desăvârșita curățire a sufletului.

³⁸ Literal „contribuțiile”.

prefăcând acuzațiile de mai sus în nominative, ni-l înfățișează pe sfânt spunând, chipurile, că desăvârșita curățire a sufletului este cunoașterea geometriei și astronomiei. „Ascultă”, zice, „și ce spune despre discipline dumnezeiescul Grigorie al Nyssei, că geometria, și astronomia, și înțelegerea cea prin număr, și în primul rând filosofia Scripturii de Dumnezeu însuflate – acestea aduc sufletelor curățirea desăvârșită”. Ce mână, și limbă, și cuget preabraznice! Deși cuvântătorul de Dumnezeu și de Dumnezeu însuflatul acela vorbea doar de filosofia dumnezeieștii Scripturii³⁷, ca pe acelea să le arate de o tagmă cu simțirea [trupească] și cu foloasele³⁸ pe care le aduce aceasta spre cinstirea de Dumnezeu, iar sfânta Scriptură să o arate că se deosebește de discipline tot atât cât și cele dumnezeiești se deosebesc de cele omenești, însă acesta nici așa nu a putut – mai bine zis nu a voit – să priceapă³⁹, ci îl înfățișează acum în chip mincinos pe sfânt spunând ceea ce el însuși⁴⁰ a ticluit la începutul cuvântului, unind în chip viclean disciplinele elinești cu dumnezeiasca Scriptură și declarând că unul și același e scopul lor, măcar că sfântul numește acolo „curățire” nu cunoașterea celor ce sînt, ci cuprinderea [cu mintea], din cunoașterea celor ce sînt, a ceea ce, prin covârșire, nu este.

[18] Dacă cineva, neputrezindu-se între cărți, nici îmbătrânind în cercetarea acestora, L-a cunoscut pe Dumnezeu atât de mult încât, lăsând toate, de Acesta se apropie în chip curat, cu cât este acesta mai curat decât cel care ia toate la puricat și crede că știe toate, care se dă în vânt după această lume, și apoi spre aceasta își deșartă toată puterea iubitoare a sufletului sau cea mai mare parte a ei, și nu-L iubește din tot sufletul și din toată inima pe Dumnezeu, Cel mai presus de toate? Dealtfel, dacă în cele ce sînt au aflat adevăr elinii, bine faci și tu atunci când, luându-te după ei, afirmi

³⁹ Vezi psalmul 35, 4. Expresia este preluată și în antifonul al 2-lea, privitor la Iuda, de la Utrenia din Vinerea Mare.

⁴⁰ Varlaam.

ἐπόμενος διὰ τῶν κατ' ἐκείνους μαθημάτων ταύτην εὐρεῖν ἰσχυρίζη, ἐπεὶ δ' ἐκείνοι γνώσεως ὑψώματα κατὰ Θεοῦ ἐγείρειν ἐπιχειρήσαντες, μᾶλλον τῶν ἐπὶ τῆς Χαλάνης τὸν πύργον οἰκοδομούντων διηρέθησαν τὰς γλώσσας, ὡς μὴ διαφωνεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἀλλήλων φωνεῖν, τίνι τῶν ἀντιφωνούντων αὐτὸς δώσει τὴν τῆς ἀληθείας οἰκοδομήν, ὅπως ἐπόμενοι τούτῳ διὰ τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν πηγὴν τῆς διὰ πάντων ἀληθείας εὐροίμεν; Ἡμεῖς ἐκείνον μόνον ἴσμεν ὄντα τῆς ἀληθείας εὐρετὴν καὶ ῥήτορα, ὃς ἀπὸ Θεοῦ λαλεῖ, ὃς φησιν, «ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν» καὶ πάλιν, «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν». Τούτῳ τοῖνυν ἡμεῖς καὶ τοῖς κατ' αὐτὸν μετὰ τῆς προσηκούσης ἐπόμενοι πίστεως, πρὸς κτήσιν θείας καὶ σωτηρίου σοφίας χειραγωγούμεθα· δεῖν δ' οὗτος οὐκ ἔγνω λόγους ἐξαγγέλλειν ἡμῖν κτισμάτων καὶ διὰ διαίρεσως καὶ ἀναλύσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ὀρισμῶν παιδεύειν καὶ προάγειν ἡμᾶς. Διατί; Ὅτι «ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίζει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Πρὸς ὃν σὺ σαφῶς ἀντιλέγων φωραθεῖς, ἐσκοτισμένους καὶ ἀνάγνους καὶ ἀτελεῖς ἀποφαινόμενος τοὺς μὴ εἰδότας τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, εἶτ' οὐκ ἐντρέπη οὐδὲ ἐγκαλύπτῃ οὐδὲ καταδύσει σαυτόν, ἀλλ' ἐπαγωνίζῃ τῷ ψεύδει καὶ τῇ κακίᾳ προστίθῃ, τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς τῶν μαθημάτων ἄνευ μὴ δύνασθαι φάσκων καθᾶραι καὶ τελειῶσαι τὸν ἄνθρωπον. Ἡμῖν δ' εἰ καὶ ἀναμφισβήτητως ἀκριβοῦς ἦν ἀληθείας ἢ τῶν Ἑλλήνων παιδεία, οὐδ' οὕτως ἂν διαφερόντως περισπουδάστος ἐτύγχανεν οὔσα· καὶ τούτου γὰρ ἀπόντος τοῦ μέρους τῆς ἀληθείας, ἢ ἀληθῆς μακαριότης ἀνύσμος. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀμφισβητήσιμον ἢ τῶν Ἑλλήνων ἔχει παιδεία, πῶς ἂν σε παραδεξαίμεθα λέγοντα πρὸς ἐν καὶ ταῦτ' οὐ φέρειν ταύτην εἰδός τε καὶ τέλος τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένης

⁴¹ Vezi *Triade* 2, 3, 3.

⁴² În funcție de context, διαίρεσις poate însemna și „diviziune”, și „distanțiere”, în logică însemnând în mod mai specific divizarea genului

că adevărul prin disciplinele lor se află – însă de vreme ce, apucându-se ei să ridice împotriva lui Dumnezeu înălțimile cunoașterii, li s-au amestecat limbile mai vartos decât celor ce zideau turn în Halan (v. *Isaia* 10, 9), încât nu numai că nu se înțeleg între ei, ci și grăiesc unii împotriva altora, căruia dintre cei ce se contrazic îi vei încredința zidirea adevărului, ca, urmând lui, să aflăm prin adevărul acesta izvorul adevărului celui prin toate [pătrunzător]⁴¹? Noi îl știm a fi aflător și vorbitor al adevărului numai pe cel ce de la Dumnezeu vorbește, care zice: *Noi mintea lui Hristos avem* (1 *Corinteni* 2, 16) și: *Noi grăim înțelepciunea lui Dumnezeu* (6). Deci, doar acestuia și celor asemenea lui urmând cu credința cuvenită, sîntem călăuziți la dobândirea înțelepciunii dumnezeiești și mântuitoare – iar acesta tocmai că nu a găsit cu cale a ne vesti nouă despre rațiunile celor create și prin diereză⁴², și analiză, și silogism, și definiții a ne învăța și a ne face să propășim. De ce? Fiindcă „de nu știm adevărul din acestea, cu nimic nu sîntem împiedicați a dobândi fericirea cea din făgăduințe”, potrivit marelui Vasile^{42b} – pe care prins fiind tu că îl contrazici (de vreme ce declari că cei ce nu știu adevărul cel din unele ca acestea sînt întunecați, și neștiutori, și nedesăvârșiți) nu te sfiești, nici nu te rușinezi, nici nu îți vine să intri în pământ, ci stăruiești în minciună și adaugi la răutate zicând că fără discipline poruncile lui Dumnezeu nu pot să-l curățească și să-l desăvârșască pe om. Din partea noastră însă, chiar dacă instruirea elinilor ar fi dat în chip neîndoielnic un adevăr precis, nici atunci n-ar fi meritat o sânguință deosebită, de vreme ce adevărata fericire îl împlinește pe om chiar și în lipsa acestei părți a adevărului – iar întrucât și pe adevărul acesta îl are îndoielnic învățătura elinilor, cum să ne învoim cu tine, care zici că duce la unul și același fel [de înțelepciune] și scop cu Înțelepciunea Cea de

în specii. Sensul precis nu este esențial aici, fiind vorba de ineficacitatea metodelor filosofice în viața duhovnicească.
^{42b} PG 31, 397C.

σοφία, τῇ ὄντως ἀληθείῃ, τῇ ὄντως σωτηρίῳ, τῇ τῷ αἰῶνι τούτῳ μὴ συνδιαλυομένη;

[19] Μετὰ δὴ τὸ μεγαλοῤῥημονῆσαι, ὡς ὑπευθύνους ἡμᾶς λαβόν, ἅτε τοῖς παρακεχαραγμένοις ὑπ' αὐτοῦ ῥητοῖς ἀντιλέγοντας, πρὸς αὐτοὺς διακηρύττεται τοὺς λογικοὺς οὐρανούς, τοὺς ἀποστόλους λέγω. Τοῦ μὲν γὰρ ἀδελφοθέου δύο σαφῶς λέγοντος σοφίας, τὴν μὲν ἄνωθεν, τὴν δὲ κάτωθεν, καὶ τὴν μὲν ἀγνήν καὶ ἐπιεικῆ, τὴν δὲ ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη, καὶ τοῦ Παύλου δύο σοφίας ἐμφάναντος τῷ λέγειν «ἐπεὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν», αὐτὸς διαῤῥήδην μάχεται τοῖς δύο ἢ καὶ πλείους λέγουσι σοφίας, καὶ τὸ αἴτιον ὅτι «μηδεὶς πω», φησὶν, «ᾠρίσατο τὴν τοῦ δεινός ἢ τοῦ δεινός γνῶσιν σοφίαν». Ἀλλὰ μὴν ὁ ἀδελφόθεος, ὦ φιλόσοφε, τὴν μὲν γνῶσιν τοῦ ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς δεικνύντος τὰ ἔργα αὐτοῦ σοφίαν ᾠρίσατο ἀγνήν καὶ οὐράνιον, τὴν δὲ γνῶσιν τοῦ μὴ ζώντος ἐν ἀναστροφῇ καλῇ σοφίαν ᾠρίσατο ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη καὶ ἐπίγειον. Εἰκότως ἢ γὰρ αὐτὴ τοῖς τρόποις τῶν κεκτημένων συμμεταβάλλουσα, τὰς ἐναντίας σοφίας ταῖς ψυχαῖς ἐνεργάσατο· ἄλλως τε, εἰ μηδενὸς ἐπιστήμη φιλοσοφία ἐστίν, οὐδὲ φιλόσοφος ἐστὶν οὐδεὶς οὐδαμοῦ καὶ ἀπολώλεκας σὺ σαυτὸν διὰ τοὺς σαυτοῦ λόγους, ὦ φιλόσοφε, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως σε ὀνομάσω, ἐν οὐδεμιᾷ ψυχῇ κατὰ σὲ τῆς φιλοσοφίας ἐχούσης ἰδρυσιν, μηδ' ἐπωνύμου ταύτης τῶν ἀπάντων οὐδενὸς ὄντος.

[20] Τί δ' ὁ λέγων «σοφία πρώτη σοφίας ὑπερορᾶν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσιν», ἦν καὶ ἐπαινεῖν καὶ «ἀσπάζεσθαι», φησὶν, «ὡς τὴν

⁴³ Polisemia cuvântului εἶδος face ca înțelesul acestei ultime fraze să prezinte o anumită ambiguitate. Dintre multiplele variante de traducere posibile am ales-o pe cea care în contextul general al *Triadelor* ni s-a părut a fi cea mai potrivită.

la Dumnezeu, Cea cu adevărat adevărată, Cea cu adevărat mântuitoare, Cea care nu se destramă odată cu acest veac?⁴³

[19] După ce spune vorbe mari, trăgându-ne la răspundere pentru că am grăit împotriva măsluirii de către el a cuvintelor [sfinților], se ia la harță cu înseși cerurile cuvântătoare – cu apostolii, vreau să spun, întrucât în vreme ce fratele-lui-Dumnezeu spune limpede că sînt două înțelepciuni – una de sus, alta de jos, una curată și blândă, iar cealaltă sufletească și demonică (v. *Iacov* 3, 15, 17) – și Pavel cealaltă sufletească și demonică (v. *Iacov* 3, 15, 17) – și Pavel două înțelepciuni ne arată grăind: *De vreme ce întru înțelepciunea lui Dumnezeu n-a cunoscut lumea prin înțelepciune pe Dumnezeu* (1 *Corinteni* 1, 21), el se luptă în chip vădit cu cei ce vorbesc de două sau și mai multe înțelepciuni, sub cuvânt, zice, că „nimeni n-a definit drept înțelepciune cunoașterea cutărui sau cutărui om”. Dar fratele-lui-Dumnezeu, o, filozof, a definit drept înțelepciune curată și cerească cunoașterea celui ce din petrecerea sa cea bună arată faptele sale (v. *Iacov* 3, 13), [iar] drept înțelepciune sufletească, și demonică, și pământească cunoașterea celui ce nu a viețuit întru petrecerea cea bună – și pe bună dreptate, deoarece aceasta, schimbându-se odată cu obiceiurile celor ce au dobândit-o, a lucrat în suflute înțelepciunile ce se bat cap în cap. Dealtfel, dacă filosofia nu este știință a cuiva, nimeni nu este deloc filosof, și singur pe sineți te-ai surpat prin înseși cuvintele tale, o, filozofe – sau nici nu știu cum să te mai numesc –, de vreme ce după părerea ta filosofia n-are sălaş în nici un suflut, nici nu se poate afla vreun om vrednic a fi numit cu numele ei.

[20] Dar cum rămâne cu cel care a zis: „Înțelepciunea dintâi e a disprețui înțelepciunea ce stă în vorbă și în anti-teze false și de prisos”, și pe această înțelepciune dintâi ne cheamă să o și lăudăm și s-o îmbrățișăm, zice, ca pe una ce

καταργουμένην σοφίαν νικήσασαν»; Ἄρ' οὐ διαφόρους εἶναι σοφίας δείκνυσι; Τὴν μὲν γὰρ ἐπαινεῖν φησι καὶ ἀσπάζεσθαι πρῶτην τε οὖσαν καὶ τὴν ἑτέραν νικῶσαν, τὴν δὲ ὑπεροπτεύαν ἡγεῖται καὶ κατηργημένην καὶ ἡττημένην, ἅτε περιττὰς ἔχουσιν καὶ διὰ τοῦτο κιβδηλοὺς τὰς ἀντιθέσεις, ἦν καὶ ἡμεῖς Θεοῦ καλεῖν σοφίαν ἀξιούμεν ἡκιστα· τὴν δὲ, καὶ κακοδοξίας ἀντεχομένην, οὐκ ἂν ἀπαξιῶσαιμεν καὶ πονηρὰν προσειπεῖν, ὅποια ἐστὶν ἡ τοῦ Πλάτωνος, μετὰ τῆς ἀκτίστου ὕλης καὶ τῶν αὐθυπάρκτων ἰδεῶν καὶ τῶν δημιουργῶν, τῶν ὑστερογενῶν δαιμόνων, ἔτσι καὶ τὸ αὐτὸ πείθουσι εἶναι καλὸν τε καὶ μὴ καλὸν, ὅσιόν τε καὶ μὴ, καὶ ἀπλῶς αὐτῇ ἑαυτῇ διὰ περιττότητα μάτην ἐναντιούμενη, καὶ λέγειν μὲν περὶ παντὸς ἐπιχειροῦσα τοῦ προτεθέντος, περαίνουσα δὲ σχεδὸν συνετὸν οὐδέν, οἷά ἐστι καὶ τὰ σεβόμενα παρ' αὐτῶν, ἃ κατὰ τὸν ἐκ παιδὸς ἱερὸν Σαμουὴλ «περανοῦσιν οὐθέν». Εἰ δὲ σύ, τοῖς εἰρήνην ἄγουσι καὶ ταῖς περιτταῖς ἀντιθέσεσιν ἀποταξαμένοις θέλων πολεμεῖν, προφασίζῃ προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις, δόγματα καινοτομῶν καὶ ὀνόματα συναιρούμενά σοι πρὸς τὸ φίλερι καὶ φιλόμαχον, ἡμεῖς ἐτοιμῶς ἐψόμεθα, τῶν συντρόφων ἡμῖν καὶ κοινῇ δοκούντων ἀρίστων νοημάτων τε καὶ ῥημάτων ὀλιγορήσαντες; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται. Τίς γὰρ δὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐξ ἀνθρώπων γενομένων ἀπάντων, εἰ περιῆσαν, ὑπέσχεον ἄν σοι πειθήνιον οὐς λέγοντι καὶ κατασκευάζοντι ὅτι τέλειος ἄνθρωπος καὶ φιλόσοφος καὶ κεκαθαρμένος ἐστὶν ὁ πάντα εἰδώς, ἵν' ἐντεῦθεν συναγάγῃς τὰ δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἴ τις ἐπαγγέλλεται τι εἰδέναι, κἂν θεοσεβῆς ἢ κἂν μὴ, καὶ ἀτελεῖ καὶ ἀναγνον ἀποφῆνης τὸν μὴ μεμαθηκότα παρ'

⁴⁴ Grigorie Teologul, *Cuvântul* 16, P.G. 35, 936C.

⁴⁵ Credința că materia există din veșnicie, alături de conceptele de „idei (forme) eterne” și „demiurgi”, constituie unul dintre elementele distinctive pentru filosofia de sorginte platonice. Pentru aceasta, demiurgii sînt ființe ce plăsmuiesc și modelează universul fizic din materia preexistentă, încercând să reproducă în el perfecta ordine a

a biruit înțelepciunea cea desființată?⁴⁴ N-arată, oare, că sînt felurite înțelepciuni? Căci zice s-o laudăm și s-o îmbrățișăm cu bucurie pe una, care-i dintâi și biruitoare a celeilalte, iar pe cea din urmă zice s-o socotim de trecut cu vederea, și desființată, și biruită, ca una ce are de prisos – și, ca atare, false – antitezele, pe care nici noi nu socotim cătuși de puțin că este cu putință să o numim „înțelepciune a lui Dumnezeu”, și când aceasta se ține și de reaua socotință am socoti-o vrednică și de numirea „vicleană”. De această teapă este înțelepciunea lui Platon, cu materia cea nezidită, și cu ideile care ființează de la sine, și cu demiurgii⁴⁵, adică demonii cei posteriori – înțelepciune care, pe deasupra, vrea să credem că ceea ce este bun și ceea ce nu e bun, ceea ce este cuvios și ceea ce nu este cuvios totuna sînt; și, pe scurt, este cuvios și ceea ce nu este cuvios totuna sînt; și, pe scurt, întrucât țintește ceea ce este de prisos, se împotrivesc sieși în chip deșert, și încearcă să vorbească despre toate, dar nu ajunge a săvârși vreun lucru cu pricepere. Așa sînt și cele pe care le cinstesc dânșii, care, potrivit lui Samuil celui din pruncie sfințit, *nimic nu vor săvârși* (1 *Împărați* 12, 21). Iar dacă tu, vrînd să te războiești cu cei ce păstrează pacea și s-au lepădat de antitezele de prisos, găsești îndreptățiri pentru păcate (v. *Psalmi* 140, 4), născocind dogme și nume noi care slujesc iubirii tale de ceartă și de luptă, noi să ne luăm fără preget după tine, nemaipunând preț nici pe cugetele, nici pe graiurile în care am fost crescuți și pe care toți le socot a fi cele mai bune? Nu, nu se va întâmpla așa ceva – căci care dintre toți ceilalți oameni de acum și dintre toți oamenii care au fost vreodată, dacă ar mai fi în viață, ți-ar da crezare cum că om desăvârșit, și filosof, și curățit este cel care știe toate, ca de aici să tragi încheierea că trebuie să căutăm a învăța de la oricine pretinde că știe ceva, fie că este cinstitor de Dumnezeu, fie că nu este, și-l înfierezi ca nedesăvârșit

„ideilor (formelor)”, care constituie arhetipurile ideale ale tuturor creațiilor. Conceptul a fost preluat, cu diverse modificări, de către gnostici.

Εὐκλείδου μὲν τὴν γεωμετρίαν, ἀριθμητικὴν δὲ παρ' ἄλλου, παρὰ δὲ σοῦ τὴν λογιστικὴν, μουσικὴν δὲ καὶ ἀστρονομίαν Πτολεμαίῳ διὰ τῶν κατ' αὐτὸν βιβλίων συγγεγονότα, διαλεκτικὴν τε καὶ φυσιολογίαν τὰς ἀριστοτελικὰς πραγματείας ἐκμελετήσαντα; Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν νῦν ἢ τῶν πρόποτε νοῦν ἐχόντων Θεὸν εἶναι μόνον τὸν τὰ πάντα εἰδόντα;

[21] Καὶ ἵνα τὰλλα τῶν καινῶν ἀκουσμάτων νῦν ἀφῶ καὶ πρὸς τὸ προκειμένον ἐπαναγάγω τὸν λόγον, τίς οὐκ οἶδε καὶ φιλοσοφίαν ἑτέραν μὲν τὴν ἐν λόγοις, ἑτέραν δὲ τὴν ἐν πράξεσι, καὶ τούτων ἑκατέρας πολλὰς καὶ ποικίλας διαφορὰς, δι' ὧν μωρὰ τε καὶ μὴ, σαρκική τε καὶ πνευματική, ἀντιλεγόμενη καὶ ἀναντιρρήτος, πρόσκαιρος καὶ αἰώνιος ἀναφαίνεται σοφία, πλεῖστον ἑκατέρα σχεδὸν τῆς ἑτέρας διεστηκυῖα σαφῶς; «Ἄλλ' ἐγώ», φησί, «τὴν αὐτοσοφίαν αὐτὴν ἐπαινῶ, τὴν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ιδέαν, ἣτις μία ἐστίν». Ἄλλ' ὦγαθέ, μόνη μὲν αὐτοσοφία ἴσως ἂν αὕτη κληθεῖη, μόνη δὲ σοφία ἢ φιλοσοφία, οὐ. Ὄταν μέντοι τῶν ὑπὲρ φιλοσοφίας λόγων αὐτὸς ἀρχόμενος «δεδοσθαι», λέγῃς «ἡμῖν πρὸς Θεοῦ τὰ τε τῶν θεουργῶν λόγια καὶ τὰ φιλοσοφίαν μαθήματα», τὰ τῶν θεουργῶν λόγια πάντως οὐχ ὑπὸ τὴν φιλοσοφίαν τάττεις ἐκείνην. Πῶς γὰρ ἂν ἔλεγες ταῦτα καὶ τὰ ὑπὸ ταύτην, εἰ μὴ διήρεις αὐτῆς ἐκείνα; τί τοίνυν ὀνομάζεις φιλοσοφίαν ἐκεῖ; πότερον τὴν Ἑλλήνων ἢ τὴν ιδέαν, ἦν ἐνταῦθ' εἶπες; Ἄλλ' εἰ μὲν τὴν τῶν Ἑλλήνων, οὐκοῦν καὶ ταύτην ἐξυμνῶν τυγχάνεις, ἀλλὰ καὶ σαυτῷ ἀντικείμενος, ἐνταῦθ' ὑπεναντίως φάσκων «οὐ ταῦτά ἐστιν, ἐφ' ἃ τὸ τῆς φιλοσοφίας φέροντες ὄνομα ἐξυμνοῦμεν, ὅσα ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα ἐδόξασεν ἢ συνέγραψεν ἢ ἐδίδαξεν, οὐδὲ ταῦτα φιλοσοφία

⁴⁶ Varlaam se preocupase în mod deosebit de logică.

⁴⁷ Ptolemeu a scris o lucrare în care tratează fundamentarea matematică a intervalelor muzicale.

⁴⁸ Aluzie la faptul că Varlaam scrisese lucrări de astronomie, muzică, aritmetică, logică etc.

și necurat pe cel ce n-a învățat de la Euclid geometria, de la altul aritmetica, de la tine logica⁴⁶, cel care în muzică⁴⁷ și astronomie n-a ucenicit pe lângă Ptolemeu prin cărțile cele după învățătura lui, iar dialectica și științele naturale nu și le-a însușit din tratatele aristotelice?⁴⁸ Căci care dintre oamenii cu scaun la cap din vremea de acum și din orice vreme nu știe că singur Dumnezeu știe toate?

[21] Și, ca să las acum deoparte celelalte lucruri nemai-auzite până acum și să mă întorc unde rămăsesem, cine nu știe și că una este filosofia cu vorba, alta e cea cu fapta, și că multe și felurite sînt deosebiriile dintre ele, prin care înțelepciunea se arată nebună sau nu nebună, trupească sau duhovnicească, cu puțință sau cu neputință de contrazis, vremelnică sau veșnică, și că între cele două feluri de înțelepciune este, în chip limpede, foarte mare depărtare? „Dar eu”, zice, „laud chiar însăși înțelepciunea, ideea⁴⁹ cunoașterii pure, care e una singură”. Dar, dragul meu, despre însăși înțelepciunea s-ar mai putea spune că-i una singură, dar despre înțelepciune sau filosofie, adică iubirea de înțelepciune, nu. Atunci când, începând cuvintele tale în apărarea filosofiei, zici: „Ni s-au dat de la Dumnezeu cuvintele theurgilor și disciplinele care țin de filosofie”, negreșit că nu pui cuvintele theurgilor în categoria acelei filosofii⁵⁰, căci tei n-ai fi putut să spui „acestea” și „cele din categoria acestor” dacă n-ai fi făcut deosebire între ea și acelea. Și atunci, ce numești acolo „filosofie”: filosofia elinilor sau „ideea” de care vorbești aici? Dacă vorbești de a elinilor, te afli lăudând-o pe aceasta din răspuțeri, dar și sietși împotriva du-te, că zici aici pe dos: „Nu lăudăm, aplicându-le numele de „filosofie”, cele câte a socotit, ori a scris, ori a învățat, cutare sau cutare, și nu acestea sînt pentru noi filosofia, ci

⁴⁹ „Idee” în sensul platonian de arhetip ideal.

⁵⁰ Altfel spus, cuvintele oamenilor însuși de Dumnezeu nu sînt încadrate în categoria respectivei filosofii.

ἡμῖν ἐστίν, ἀλλ' αὐτὴ ἢ τῆς γνώσεως ἰδέα», προσέτι καὶ ὅτι μίαν μὲν ἐνταῦθ' ἰσχυρίζη καλεῖσθαι φιλοσοφίαν, τὴν ἰδέαν αὐτὴν, ἐκεῖ καὶ ἄλλην αὐτὸς λέγων, τὴν τῶν Ἑλλήνων. Εἰ δὲ μὴ ταύτην, ἀλλὰ κάκεῖ τὴν ἰδέαν τῆς γνώσεως λέγεις φιλοσοφίαν, τὴν γενικῶς δηλαδὴ πᾶσαν περιέχουσαν γνώσιν, τὰ παρὰ σοῦ ταύτης ἐκεῖ σαφῶς ἀποδιαιρούμενα θεουργικὰ λόγια πάσης γνώσεως ἐστέρηται καὶ παρεκτικὰ γνώσεως οὐδεμιᾶς ἂν εἴη, καθόλου δὲ τῆς γνώσεως ἀποδιεσταλμένα κατὰ σὲ καὶ πρὸς φενακισμὸν μόνον τῇ φιλοσοφίᾳ προσετέθησαν ἐκεῖ. Τίς δ' ἂν εἴη καὶ χρεια τούτων ἀναγκαῖα, τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων καὶ εἰσαγόντων καὶ ἀναγόντων εἰς τὴν γνώσιν τῶν ὄντων, ἢ δὴ πάσης ἱεραρχίας, ταῦτόν δ' εἰπεῖν πάσης θείας οἰκονομίας καὶ ἐνεργείας, τέλος ἐστίν, ὡς αὐτὸς πολλαχοῦ τῶν λόγων ἀποφαίνη προϊών; τί τοίνυν καθ' ἡμῶν τοὺς θυμοὺς ἐγείρεις τὴν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν κατηγορημένην καὶ μεμωραμένην μετὰ Παύλου λεγόντων; Οὐ γὰρ ἢ τινῶν σοφία αὐτοσοφία ἐστίν.

[22] Ἀλλὰ γὰρ ἰδωμεν καὶ τίνα κἀνταῦθα δῆλος εἶ πρεσβεύων αὐτοσοφίαν. Ἄρα τὴν ἐν τοῖς ὀνομαζομένοις φιλοσόφοις κἀν τοῖς τούτων συγγράμμασιν ἔχουσαν τὸ εἶναι; Καὶ μὴν αὐτὸς φῆς μὴ εἶναι μηδὲ λέγεσθαι φιλοσοφίαν τὴν γνώσιν τῶν φιλοσόφων, μηδὲ τὰ τοῦ δεινός ἢ τοῦ δεινός συγγράμματα, ἀλλ' ἐστίν ἃ τούτων, οὐκ αὐτὰ φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἀποτελεσμα φιλοσοφίας εἶναι. Τοῦτο δ' εἰς ἀνάγκην περιέστης εἰπεῖν, ἵνα δείξης μίαν μόνην ἣν φῆς γνώσεως ἰδέαν, ἀλλ' οὐ πολλὰς λεγομένας φιλοσοφίας. Οὐκοῦν εἰ μηδὲν ἐκεῖνων φιλοσοφία ἐστίν, οὐδ' ἐν αὐτοῖς ἔχει τὸ εἶναι κατὰ σέ, ἢ λέγεις αὐτοσοφίαν. Ἐν οἷς γὰρ ἔχει τὸ εἶναι, ἀπ' αὐτῆς ἂν ἐκεῖνα κληθεῖεν, ὥστερ καὶ ἄνθρωποι πάντες ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ καθόλου εἶδους ἀκούομεν ἐν ἡμῖν ἔχοντος τὸ εἶναι. Εἰ τοίνυν μὴ ἐν ἐκεῖνοις ἢ αὐτοσοφία σοὶ αὕτη, ποῦ σχήσει τὸ εἶναι; Ἐν τῷ Θεῷ;

⁵¹ Este vorba de Scripturi.

însăși ideea cunoașterii"; mai mult decât atât, te contrazici și afirmând aici că un singur lucru se numește „filosofie”, și anume ideea aceasta, iar dincolo vorbind și de o alta, cea a elinilor – iar dacă nu de aceea vorbești, ci și acolo numești filosofie „ideea cunoașterii”, adică pe cea care cuprinde, în-deobște, toată cunoașterea, atunci cuvintele de Dumnezeu însuflate, pe care acolo le-ai despărțit limpede de aceasta, nu cuprind în ele nici o cunoaștere și nu pot da nici o cunoaștere, căci după tine sînt rupte cu totul de cunoaștere și doar în chip înșelător au fost puse alături de filosofie acolo. Și atunci, cum să mai fie trebuință neapărată de acestea⁵¹, de vreme ce disciplinele filosofice și duc, și înalță la cunoașterea celor ce sînt, care e scopul a toată ierarhia sau, altfel spus, a toată iconomia și lucrarea dumnezeiască, după cum însuși trâmbezezi pe urmă în multe locuri? Și atunci, de ce te aprinzi împotriva noastră pentru că dimpreună cu Pavel numim înțelepciunea elinilor „desființată” și „nebunită”? Că înțelepciunea unora nu este însăși-înțelepciunea.

[22] Să vedem însă și care este însăși-înțelepciunea pe care și aici o propovăduiești tu în chip atât de limpede: oare cea care-și are ființarea în așa-numiții filosofi și în scrierile acestora? Dar însuși spui că nu sînt și nici nu se numesc filosofie cunoașterea filosofilor, nici scrierile cutăruia sau cutăruia, ci unele dintre acestea sînt nu filosofie în sine, ci produse ale filosofiei – și ai fost nevoit să spui aceasta, ca să arăți că una singură este „ideea cunoașterii” de care vorbești și nu multiple așa-numite filosofii. Așadar, dacă nimic dintr-ale acelor nu este filosofie, atunci nici însăși-înțelepciunea de care zici nu își are în ei ființarea, căci cei în care și-ar avea ființarea și-ar trage numele de la ea, după cum toți ne tragem numirea de „oameni” de la specia universală, care își are ființarea în noi. Și atunci, dacă pentru tine această însăși-înțelepciune nu este în aceia, unde își va avea ființarea? În Dumnezeu? Păi însuși zici în continuare că

καὶ μὴν πάλιν αὐτὸς προΐων λέγεις μωρίαν εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ, ἢν ἐξαίρεις φιλοσοφίαν· οὐκ οὐκ ἔν αὐτῷ τὸ ἀφραστον ἐνοῦσα τρόπον, ἢν αὐτὸς λέγεις αὐτοσοφίαν, ἀλλ' οὐδ' ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένοις, ἐπεὶ μηδὲ φιλοσοφία ποτ' ἂν ἐκεῖνο κληθεῖη· σοὶ δ' ὑπὲρ φιλοσοφίας ὁ λόγος. Εἰ τοίνυν αὕτη μήτ' ἐν Θεῷ μήτ' ἐν ἀνθρώποις ἔχει τὸ εἶναι, ἔστι δ' ὁμως ἰδέα οὐσα, καθ' ἑαυτὴν οὐκοῦν ἐστὶν ὑφεστῶσα· καὶ Πλάτων ἡμῖν αὐθις ἀναβιώσεται μετὰ τῶν τῆς κακοδοξίας τερετισμάτων.

[23] Τοιγαροῦν ταύτη τάληθές περὶ τῆς ἐκ μαθημάτων τῶν ἔξω φιλοσοφίας ἀπλῶς καὶ συντόμως φαίη τις ἂν, ὡς φιλοσοφία μὲν ἐκάστου καλοῖτ' ἂν ἢ ἐν συγγράμμασιν ἢ λόγοις ἐκάστου φιλοσόφου πραγματεία, κοινὴ δὲ ἢ πᾶσι φιλοσόφοις ἐνθεωρουμένη, μεμωραμένη δὲ ἢ τοῦ προσήκοντος σοφία τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσα. Ἡ δὲ μὴ τοῦτο πεπονθυῖα, οὐδὲ μεμωραμένη· πῶς γάρ, τοῦ φύσει γιγνομένου τέλους ἐπιτυχάνουσα καὶ πρὸς τὸν δοτῆρα τῆς φύσεως ἐπιστρεφομένη Θεόν; Τοιαύτη δὲ ἐστὶν ἢ τῶν ἐφ' ἡμῶν εὐσεβῶν καὶ ἔλλογιμων ἀνδρῶν, ἀνδρικῶς ὄντως ἀποτιναξαμένη τὸ βλάπτον καὶ τὸ λυσιτελές ἀπολεξαμένη καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ συστήσασα καὶ ἐμμελῶς ἀρμοσαμένη τῇ σοφίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἐγὼ μὲν οὖν ταύτη τάληθές ἔχειν οἶομαι. Ὁ δὲ τῆς ἔξω καὶ μεμωραμένης φιλοσοφίας οὗτος ὑπέρμαχος, καὶ τὸ «ἐμῶρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου» Παύλου λέγοντος ἀκούσας, ὡς συγκρινομένην πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν φησὶ μωραίνεσθαι, ὡσπερ καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ διάνοιαν. Κάμου μὴ τοῦτο παραδεχομένου, δεικνύντος δὲ διὰ πολλῶν σαφῶς τάληθές, αὐτὸς ἀντιλέγειν οὐκ ἔχων σοφιστείας καταψηφίζεται. Κεῖσθω μὲν οὖν ἐν τῷ προτέρῳ μοι περὶ λυσιτελοῦς φιλοσοφίας ἐκεῖνα λόγῳ· καὶ γὰρ ἀνεπηρεάστως ἔτ' ἔχει καὶ ἀναντίρροπα μένει.

⁵² În original *πραγματεία*, adică, în contextul dat, sistemul filosofic al respectivului autor (de exemplu, Aristotel vorbește în acest sens despre ἢ τοῦ Πλάτωνος *πραγματεία*).

filosofia pe care o ridici tu în slăvi este nebunie înaintea lui Dumnezeu – nicidecum însă cea care ființează în El în chip de negrăit, pe care singur o numești „însăși-înțelepciunea”, dar nici cea care este în făpturile Lui, fiindcă atunci nici nu s-ar mai chema filosofie, iar tu anume despre filosofie vorbești. Așadar, dacă aceasta nu-și are ființarea nici în Dumnezeu, nici în oameni, și totuși este idee existentă, urmează că subzistă de sine stătător – și uite că Platon prinde iarăși viață, cu bălmăjilele relei socotințe.

[23] Prin urmare, nu ar minți deloc omul care despre filosofia cea din disciplinele dinafară ar spune simplu și pe scurt că înțelepciunea a fiecăruia în parte s-ar putea numi sistemul⁵² din scrierile sau cuvintele fiecăruia, iar filosofie de obște cea care se bagă de seamă la toți filosofii și e căzută de la scopul cel convenit, care este cunoașterea de Dumnezeu, pe când cea care nu a pățit aceasta nu e nici nebunită – căci cum ar putea să fie nebunită, de vreme ce a atins scopul său firesc și e întoarsă spre Dumnezeu, Dătătorul firii? De acest fel este și înțelepciunea bărbaților noștri binecinstitori și binecinstitori, care cu adevărat bărbătește a lepădat ceea ce este negrăitor, care cu adevărat bărbătește a lepădat ceea ce este nevătămător, și a ales ceea ce este folositor, și s-a unit cu Bivătămător, și a ales ceea ce este folositor, și s-a potrivit armonios înțelepciunii serice lui Dumnezeu, și s-a potrivit armonios înțelepciunii Duhului. În ce mă privește, cred că ea are adevărul, pe când acest apărător al înțelepciunii celei dinafară și nebunite, deși a auzit pe Pavel cum zice că *a nebunit Dumnezeu înțelepciunea lumii acesteia* (1 Cor. 1, 20), spune că „este nebunită față de înțelepciunea lui Dumnezeu, la fel ca orice altă virtute și cugetare omenească” – iar atunci când nu primesc aceasta, ci arăt pe larg și limpede adevărul, el, neavând ce să răspundă împotriva, [mă] învinuiește de sofistică. Rămână, dar, cele din primul meu cuvânt despre filosofia de folos⁵³, fiindcă sînt încă neclintite și n-au putut fi, deocamdată, contrazise.

⁵³ Vezi *Triada* 1, 1.

[24] Καὶ νῦν δ' ἂν ἐροίμην τὸν ἐκ συγκρίσεως μωραίνοντα τὴν ὑπ' αὐτοῦ προεσβευομένην σοφίαν καὶ πῶς οὐδαμῶς γέγραπται ὅτι ἐμίανεν ὁ Θεὸς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ ἐμώρανε πᾶσαν διάνοιαν, ὡς καὶ τὴν τοῦ κόσμου τούτου σοφίαν ἐμώρανε; Ποῦ γὰρ συγκρίσεως εἶδος ἐνταῦθα τῶν ἀποστολικῶν ἀναφαίνεται ῥημάτων; Ἀλλ' ὡσπερ ἐπώρωσεν ὁ Θεὸς τὰς καρδίας τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν Φαραῶ καὶ παρέδωκε τοὺς σοφοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀδόκιμον νοῦν, οὐ συγκρίσεως ἐστίν, ἀλλ' ἐγκαταλείψεως, τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον καὶ τὸ ἐμώρανε· ἐπεὶ, τί καὶ τὸ ὅτι κατήσχυεν ὁ Θεὸς τοὺς σοφοὺς ἐκείνους βούλεται, καὶ ὅτι κατήργησε, καὶ ὅτι ἀπεδοκίμασε, καὶ αὐτὸ τοῦτο ὅτι παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς ἀδόκιμον νοῦν; Μὴ καὶ ταῦτα συγκρίνων ὁ ἀπόστολος εἶπε; Καὶ τίς ἂν νοῦν ἔχων παρεδέξαιτο τοῦτο; Μᾶλλον δὲ τίς ἀποστολικαῖς ῥήσεσιν εἰδὼς ἐπεσθαι, ἀφείς ἐκεῖνα νοεῖν ἄνευ συγκρίσεως, ὡς ἐκεῖνος ἐδίδαξε, σοὶ πεισθεῖν συγκρίνοντι; «Τὰ γοῦν μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνη». τί οὖν, ἡ μὲν σοφία τῶν ἀνθρώπων συγκρινομένη πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ καταισχύνεται καὶ μωραίνεται, ἡ δὲ μωρία παρρησιάζεται καὶ σοφίζεται; Ἡ, ἂ μὲν βούλει, συγκριτικῶς ἐκλαμβάνεις, ἂ δ' οὐκ ἔνι σοὶ βουλομένῳ, μὴ λυσιτελοῦντα τῇ παρασκευῇ τῶν σῶν λόγων, ἀφίεις ἀσύγκριτα; Καὶ τίς ἂν σοὶ πείθοιτο, εἰ μὴ τοῖς σοῖς λόγοις ἠπατημένος, τὴν ἐξω παιδείαν σωτήριον ἡγήται;

[25] Ἄ μὲν οὖν ἐφεξῆς μετὰ ταῦτα λέγει, ὡς αὐτόθεν ἔχοντα τὸν τοῦ ψεύδους ἔλεγχον, παρεῖναι μοι δοκῶ. Πεύδου δεσθαι δ' ὡσπερ οὐκ ἀποχρῶν εἶναι κρίνας ἑαυτῶ, ἀλλὰ καὶ

⁵⁴ Mai exact, „cuget care nu a trecut proba adevărului”.

⁵⁵ Varlaam încerca să demonstreze că „înțelepciunea lumii acesteia” este „nebunită” numai la modul relativ, în comparație cu înțelepciunea lui Dumnezeu. Sfântul Grigorie pune în evidență caracterul illogic și arbitrar al argumentației lui Varlaam, arătând că „filosoful”, forțând cuvintele apostolului pentru a demonstra concluzia dorită, le-a rupt din contextul

[24] Acum, l-aș întreba și următorul lucru pe cel care socoate că înțelepciunea propovăduită de el este nebunită numai prin comparație: cum de nu-i scris nicăieri că a spurcat Dumnezeu toată virtutea omenească și a nebunit toată cugetarea, precum a nebunit înțelepciunea acestei lumi? Căci unde se vede vreun fel de comparație în aceste cuvinte apostolești? Ci precum, atunci când se spune că a împietrit Dumnezeu inimile iudeilor (v. Ioan 12, 40; Isaia 6, 10), și a învârtoșat inima lui Faraon (v. Ieșire 7, 3), și i-a dat pe înțelepții elinilor întru minte neîncercată⁵⁴ (v. Romani 1, 28), asta arată nu comparare, ci părăsire, la fel stau lucrurile și cu a nebunit. Pe urmă, [ce crezi tu că] vrea să însemne și: a rușinat Dumnezeu pe înțelepți, și: a nimicit, și: a lepădat (v. 1 Corinteni 1, 27-28), și însăși spusa: i-a dat pe ei întru minte neîncercată (Romani 1, 28)? Nu cumva și aici face comparație Apostolul? Păi care om cu capul pe umeri va încuviința așa ceva? Mai bine zis, care dintre cei în stare să urmărească noima graiurilor apostolești va înceta să le mai priceapă – așa cum a învățat Pavel – fără a vedea în ele vreo comparație și îți va da crezare ție, care compari? Dumnezeu Și-a ales cele nebune ale lumii, ca să-i rușineze pe înțelepți (1 Corinteni 1, 27): ce, comparată [cu înțelepciunea lui Dumnezeu], înțelepciunea oamenilor este rușinată și nebunită, iar nebunia capătă îndrăznire și este înțelepțită? Sau pe care vrei le înțelegi la modul comparativ, iar pe altele, care nu-ți vin la socoteală și nu îți sînt de folos în alcătuirea cuvintelor tale, le lași necomparate? Și cine ți-ar da crezare, afară numai dacă, înșelat de cuvintele tale, ar socoti mântuitoare instruirea cea dinafară?⁵⁵

[25] Cât privește lucrurile pe care le spune în continuare, socot că ar trebui să le las deoparte, fiindcă singure își dau în vileag minciuna – dar, parcă judecând că nu-i este de

ce dovedește că ele n-au nicidecum un caracter relativ și că în ele nu poate fi subînțeleasă vreo comparație.

καταψεύδεσθαι τῶν ἄλλων περὶ πλείστου ποιούμενος, εἰς τὸ συκοφαντεῖν αὐθις καθῆκεν ἑαυτὸν, κάμου λέγοντος τῶν δῶρων τοῦ Θεοῦ τὰ μὲν εἶναι φυσικά, κοινῇ πᾶσι δεδομένα πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ μετὰ νόμον, τὰ δ' ὑπερφυᾶ καὶ πνευματικὰ καὶ διαφερόντως ἀπόρρητα, καὶ ὑπερτιθέντος ταῦτα ἐκείνων καὶ τοὺς κατηξιωμένους τῆς σοφίας τοῦ Πνεύματος πάσης ἑλληνικῆς συμμορίας, ἐν δὲ τῶν φυσικῶς δεδομένων ὑπὸ Θεοῦ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀνθρωπίνης διανοίας εὐρήματα τὰ μαθήματα, αὐτὸς ὡς ἀπ' ἐμοῦ φησιν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι, ἐκεῖνα μόνον προσῆκεν οἶεσθαι, ὅσων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμὸς, τῶν δ' ἄλλων οὐδὲν τῆς τοιαύτης ἀξιῶν τιμῆς. Ἐμοὶ δὲ οὐδέτερον τούτων εἴρηται ἐκεῖ. Οἶδα γὰρ ὅτι πολλῶν καὶ τῶν φύσει γινομένων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμὸς, τιμῆς δὲ ἀξιῶ ἕκαστον τῆς προσηκούσης· τὰς μὲν πνευματικὰς χάριτας ὡς ὑπερφυεῖς καὶ μόνοις ἀμέσως διὰ τοῦ Πνεύματος τοῖς κατ' ἀρετὴν διαφέρουσι προσγινομένας, τὰ δὲ φυσικὰ μακρῶ μὲν φάσκων τῶν πνευματικῶν χαρίτων ἀποδεῖν, κοινῇ δὲ πᾶσι πρὸς Θεοῦ δεδόσθαι διὰ τῆς φύσεως.

[26] Τῇ δὴ συκοφαντίᾳ ταύτῃ τὸν λόγον ἐρείσας ἐκεῖνος θρύπτεται καὶ διαχεῖται καὶ κατεπαίρεται τῶν μὴ λεγόντων πνευματικὸν Θεοῦ δῶρον τὴν Ἑλλήνων σοφίαν καὶ πολλὰς προβάλλεται ῥήσεις Βασιλείου τοῦ θείου ὡς ἐκ Θεοῦ πάσης τέχνης χαρισθείσης ἀνθρώποις, ὅπερ οὐδεὶς ὁ ἀντιλέγων ἐστίν. Εἶτα διὰ πολλῶν εἰς τὴν οἰκείαν ἐξέβη δόξαν καὶ κατασκευάσας συνεπέρανε καὶ ἀπεφήνατο ταύτην λέγων· «καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθημάτων καὶ ἡ προφητεία καὶ ἡτισοῦν ἀποκάλυψις τοιαῦτὰ ἐστίν, οἷα, μὴ δοθέντα μὲν, ὑπερβαίνειν ἀνθρώπινον λογισμὸν, δοθέντων δὲ, ἐξικνεῖσθαι αὐτῶν τὴν ψυχὴν». Ὡστε ἢ οὐδὲν, ἢ πάνθ' ὁμοίως δῶρά ἐστι Θεοῦ καὶ θεόδοτα. Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρὸς αὐτόν· καὶ σύ, ὁ τῆς

⁵⁶ Adică naturale, date prin fire.

⁵⁷ Adică invenții, născociri.

ajuns să mintă sieși și punând mare preț pe minciuna împotriva celorlalți, iarăși se coboară la pâră mincinoase: și zicând eu că dintre darurile dumnezeiești unele sînt firești⁵⁶, date de obște tuturor înainte de lege, și sub lege, și după lege, iar altele sînt mai presus de fire, și duhovnicești, și osebit de negrăite, și punându-le pe acestea din urmă mai presus de cele dintâi și pe cei învredniciți de înțelepciunea Duhului mai presus de toată ceata cea elinească, iar de filosofie zicând că este unul dintre darurile firești de la Dumnezeu, iar de discipline că sînt descoperiri⁵⁷ ale cugetării omenești, el spune în numele meu că se cuvine a socoti că sînt date de Dumnezeu doar cele neajunse cu gândul omenească și că nici unul dintre celelalte lucruri nu este vrednic de așa cinste. Eu însă n-am zis acolo nici una, nici cealaltă, deoarece știu că gândul omenească nu ajunge nici multe dintre cele care se fac în chip firesc, și dau fiecărui lucru cinstea cuvenită: una sînt harurile duhovnicești, care sînt mai presus de fire și se adaugă, nemijlocit prin Duhul, doar celor ce se deosebesc prin virtutea lor, alta sînt cele firești, ce sînt departe de harurile duhovnicești și pe care Dumnezeu le dă tuturor prin fire.

[26] Pe această pâră mincinoasă proptindu-și cuvântul, se umflă în pene, și se revarsă, și se sumeștește asupra celor ce nu numesc „dar duhovnicesc al lui Dumnezeu” înțelepciunea elinilor, și vine cu multe graiuri ale dumnezeiescului Vasile cum că de la Dumnezeu s-a dăruit oamenilor tot meșteșugul⁵⁸ – lucru pe care nimeni nu se va apuca să-l tăgăduiască. Pe urmă a ajuns, după multe vorbe, să formuleze propria sa părere; după ce a construit argumentația a tras concluzia și a arătat această [părere a sa] zicând: „Și principiile disciplinelor, și prorocia, și oricare descoperire au însușirea că atîta timp cât nu sînt date [de Dumnezeu] covârșesc gândul omenească, iar o dată dăruite sînt accesibile sufletului”, așa încât reiese că ori nici unele, ori toate deopotrivă sînt daruri dumnezeiești

⁵⁸ Sau arta. Vezi Sfântul Vasile cel Mare, *Către tineri*, P.G. 31, 576 și urm.

ἑλληνικῆς χάριτος διαφερόντως, διὰ τῶν μαθημάτων καταξιώσαι σαυτὸν οἰόμενος, τῷ τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἀποκαλύψεων ἔχοντι ὁμοίως κεχαριτωμένος ὑπάρχεις ὑπὸ Θεοῦ, καὶ οἱ τὰ μαθήματα τὴν ἀρχὴν εὐρόντες Αἰγύπτιοι τοῖς προφήταις καὶ ἀποστόλοις εἰσὶν ὁμότιμοι; Πῶς γὰρ οὐχ ὁμότιμοι οἱ τῶν ὁμοίως δεδομένων καὶ ὁμοίως γινωσκομένων δώρων ἐν μεθέξει γενόμενοι;

[27] «Ἄλλ' ὁ Θεός», φησὶν, «ἐμπέπληκεν ἄρτι δημιουργήσας τὴν ψυχὴν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν ὀριστικῶν καὶ διαιρετικῶν καὶ συλλογιστικῶν δυνάμεων ἐξ ὧν συνέστηκε τὰ μαθήματα· οὐκοῦν δῶρα Θεοῦ τὰ μαθήματα». Τί δ' ἄρα τοῦτο δικαίωμα τοῖς παραχρωμένοις ἢ καταχρωμένοις καὶ τοῖς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀτελὲς τελειοῦσιν ἐκ μαθημάτων; Οὐδὲ γὰρ τοὺς πόρνους καὶ ἀκρατεῖς αἰτίας ἐξέλκοιτ' ἂν τις ὅτι τὴν ἀρχὴν ὁ Θεὸς τὸ σῶμα πλάσας τε καὶ ψυχῶσας τὴν γεννητικὴν καὶ θρεπτικὴν ἐνεποίησε τούτῳ δύναντιν. Ταῦτα δὲ ἐστὶν ἃ κωλύομεν διὰ τῶν λόγων ἡμεῖς, τὴν παράχρησιν καὶ τὴν κατάχρησιν καὶ τὸ παρά τὸ προσῆκον παρεχόμενον τοῖς μαθήμασι σέβας· καὶ σὺ γε τοῦτο, εἰ συνετῶς ἀκούειν ἐκείνων ἐθέλεις, εἴση τε καὶ ὁμολογήσεις καὶ τὸ καταγρηῶν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀφήσεις καὶ σωτηρίου καὶ τελεστηρίου καθαρτικούς τε καὶ φωτιστικούς ψυχῆς τοὺς λόγους οὐκέτ' ἔρεις, τούτοις τε τοῖς λόγοις καὶ τοῖς τοῦ μεγάλου Βασιλείου πεισθεῖς.

[28] Οὐ μὴν ἄλλ' εἰ τὴν ἀρχὴν ταυθ' ἃ λέγεις ἐδόθη τῇ ψυχῇ πρὸς Θεοῦ, κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ ἔμφυτα καὶ φυσικὰ δήπου, κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ τῶν πρώτων πατέρων διαδιδόμενα. Πῶς οὖν τοῖς ὑπὲρ φύσιν πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς μόνους καὶ τῶν εὐσεβῶν τοὺς ἄκρους καὶ ἀπολέκτους ἐν Πνεύματι Θεοῦ χαρισθεῖσιν ὁμοίως ἐδόθησαν; «Ἄλλὰ τὸν

⁵⁹ Este vorba, probabil, de cuvintele citate mai sus ale lui Vasilie.

⁶⁰ Ai neamului omenesc.

și date de Dumnezeu. Și atunci, fără îndoială că cineva ar putea să-i spună: „Așadar, tu, cela ce socotești că prin discipline te-ai învrednicit cu osebite de harul cel elinesc, ești dăruit de Dumnezeu la fel ca cel ce are belșugul covârșitor al descoperirilor? Și egiptenii, care au descoperit întru început disciplinele, sînt de o cinste cu prorocii și cu apostolii? Căci cei ce s-au împărtașit de darurile deopotrivă dăruite și deopotrivă cunoscute cum ar putea să nu fie de aceeași cinste?”.

[27] „Dumnezeu însă”, zice, „făcând sufletul, l-a umplut îndată de noțiuni comune și de puteri definitorii, și dieretice, și silogistice, din care s-au alcătuit disciplinele: așadar, daruri ale lui Dumnezeu sînt disciplinele”. Dar ce îndreptățire au în asta cei care folosesc în chip strâmb sau peste măsură [disciplinele dinafară] și cei care „desăvârșesc” Evanghelia lui Hristos pornind de la aceste discipline, ca și cum ar fi nedesăvârșită? Deoarece nici curvarii și neînfrânații nu pot fi izbăviți de vină pe temeiul faptului că Dumnezeu, plăsmuind întru început trupul și însuflețindu-l, a făcut în el puterea de naștere și de creștere. Pe acestea căutăm noi a le opri prin cuvintele [noastrelor]: întrebuițarea necuvenită și peste măsură a disciplinelor și cinstirea adusă lor dincolo de ceea ce se cuvine. Și tu, dacă voiești să ascuți de acelea⁵⁹ cu pricepere, vei vedea aceasta, și o vei mărturisi, și te vei lăsa de îmbătrânirea în unele ca acestea, și nu vei mai numi „mântuitoare” și „desăvârșitoare”, „curățitoare” și „luminătoare” de suflet științele discursive, crezând cuvintelor acestora [ale noastre] și celor ale marelui Vasilie.

[28] Apoi, dacă întru început cele de care zici au fost date de Dumnezeu sufletului, [înseamnă că] sînt de obște tuturor oamenilor, și înnăscute, și firești, moștenite din neam în neam de la părinții cei dintâi⁶⁰; și atunci, cum au fost date așijderea cu cele dăruite întru Duhul lui Dumnezeu, în chip mai presus de fire, numai celor evlavioși, și încă celor mai de frunte și aleși dintre aceștia? „Dar toate”, zici tu, „au același

αὐτόν», φησίν, «ἔχει λόγον πρὸς τὴν ψυχὴν ἅπαντα δοθέντα γὰρ οὐδὲ τὰ πνευματικὰ τὸν ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμόν». Ὅντως δῆλος ἐγένου πνευματικοῦ δώρου πείραν εὐληφῶς οὐδαμῶς, σὺ σαυτὸν ἀπελέγξας καὶ φανεράν ποιησάμενος, ὁ δὲ καὶ τούτου χεῖρον ὅτι μηδὲ τοῖς διὰ πείρας εἰρηκόσι πιστεύεις, ὁ δ' αὖθις χεῖριστον ὅτι καὶ ἀντιρῶρητορεύεις αὐτοῖς, ψυχικός ὅλος, ὡς ἔοικεν, ὦν. Τὸ γὰρ ἐκλεκτὸν δοχεῖον τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, ὁ Παῦλος, «ἡμεῖς», φησίν, «οὐ τὸ Πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες· ψυχικός δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι καὶ οὐ δύναται γνῶναι», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύων, διαιρέσειςί τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεσι πᾶσαν ἀλήθειαν εὕρισκεσθαί τε καὶ διδάσκεσθαί οἰόμενος. Τὰ γοῦν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, οὐ διὰ λογισμῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοῦ γινώσκομεν Πνεύματος, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τὸ γὰρ Πνεῦμα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ».

[29] Τεκμηριώσαιοιτο δ' ἂν τις τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων καὶ ἀπὸ τῆς σῆς ἀντιλογίας, ὦ φιλόσοφε. Σὺ γὰρ ἀκούων, καὶ συχνῶς ἀκούων, τῶν μετιόντων ἐκ πείρας ἐν λόγοις, ἐν γραμμασιν, ἐν μαρτυρίαις, ἐν ὑποδείγμασι περὶ φωτὸς οὐκ αἰσθήσεως οὐκ αἰσθήσεως μόνον, ἀλλὰ καὶ διανοίας ὑψηλοτέρου παντάπασιν, οὐ τυγχάνει νοῦς καὶ ὁ γίνεται κρειττόνως ἐκστὰς καὶ ὑπεραναβὰς ἑαυτὸν καὶ Θεῶ συγγενόμενος, σὺ τούτων ἀκούων, νῦν μὲν, ἐπαναστήσαι τὴν διάνοιαν τοῦ προσύλου φωτὸς οὐκ ἀδύνατος, ὡς περὶ αἰσθητοῦ λεγόντων

⁶¹ Altfel spus, prefacerea respectivă duce la un nivel calitativ superior.

raport cu sufletul, fiindcă o dată dăruite nici cele duhovnicești nu-s mai presus de gândul omenească. Cu adevărat, acum ai arătat limpede că n-ai nicidecum cercarea darului duhovnicesc, singur pe sinești surpându-te și dându-te în vileag – dar mai rău este că nici nu crezi celor ce din cercare grăiesc, și cel mai rău este că te și contrazici cu ei, fiind pe de-a-ntregul sufletesc, după cât se pare. Fiindcă și Pavel, vasul ales al duhovniceștilor dăruiri, zice: *Noi nu duhul lumii am primit, ci Duhul Cel de la Dumnezeu, ca să știm cele ce de către Dumnezeu s-au hărăzit nouă, pe care le și grăim – nu întru învățate cuvinte ale înțelepciunii omenești, ci întru învățate cuvinte ale Duhului Sfânt, cele duhovnicești cu cele duhovnicești alăturându-le; iar omul cel sufletesc nu primește cele ale Duhului, pentru că nebunie sînt înaintea lui, și nu poate să cunoască* (1 Corinteni 2, 12-14) atâta timp cât se bagă prin metode raționale în cele de necuprins, socotind că tot adevărul se află și se învață prin diereze, și silogisme, și analize. Ei bine, nu prin raționamente, ci prin Duhul Lui Care e în noi cunoaștem cele dăruite nouă de Dumnezeu, *pe care ochiul nu le-a văzut, și urechea nu le-a auzit, și la inima omului nu s-au suit, iar nouă ni le-a descoperit Dumnezeu prin Duhul Lui, că Duhul cercetează și adâncurile lui Dumnezeu* (1 Corinteni 2, 9).

[29] Adevărul celor spuse s-ar mai putea dovedi fără puțință de tăgadă și din felul cum te bați cap în cap cu tine însuși, o, filosoafe – căci auzindu-i tu, și încă adeseori, pe cei din cercare vorbesc prin cuvinte, prin scrieri, prin mărturii, prin pilde despre lumina ce este cu totul mai presus nu numai de simțire, ci și de cuget, pe care o primește mintea și în care cu îmbunătățire⁶¹ se preface, ieșind din sinești, și suindu-se mai presus de sinești, și ajungând împreună cu Dumnezeu; auzindu-i, zic, pe aceștia, ba, neputând să îi desprinzi cugetul de lumina cea materială, îi osândești ca și cum ei ar fi vorbit despre lumina cea simțită [trupește], ba, de la prea puțin trecând nu la ceea ce este de mijloc și

φωτὸς κατηγορεῖς, νῦν δ' ἐκ τῆς ἐλλείψεως, οὐκ εἰς τὸ μέσον καὶ ἀληθὲς ἀλλ' εἰς ὑπερβολὴν καὶ ψεῦδος ἐκκλίνων, καθ' ἑτέρου βάλλεις σεαυτὸν κρημνοῦ, τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν τοῦτ' εἶναι καὶ θεωρητὴν εἶναι λέγειν ἐκείνους ἰσχυριζόμενος· οὐκ ἂν τοῦτο παθῶν, εἰ λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις ἀνέφικτα τὰ θεῖα ἐδόξαζες καὶ πίστιν μετ' εὐλαβείας προσῆγες ὡς μόνην δεκτικὴν τῶν τοιούτων καὶ δι' ἔργων τὴν τελεωτέραν ἐζῆταις εἶδησιν καὶ τῇ πίστει τὴν πείραν ἐπωκοδόμεις, τὸν τῆς χάριτος ὄροφον, τὴν ἐν ἀληθείᾳ θεωρίᾳ Θεοῦ ἀγάπην ἐπιστεγάζουσαν· οὕτως ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμὸν καὶ μετὰ τὸ δεδόσθαι τὸ ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμὸν καὶ μετὰ τὸ δεδόσθαι τὰ τοῦ Πνεύματος δόματα. Ὁ γοῦν ἐν ἀκριβεῖ καταλήψει τῶν μαθημάτων γεγωνῶς, μικροῦ καὶ ἀδιδάκτως, ὡς αὐτὸς ἂν εἴποις, τῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων, οὐδὲ μετρίως γοῦν ἐπαῖοις καὶ διδασκόμενος· εἰκότως· ὁ γὰρ λόγος Κυρίου ἀληθῆς, διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος, ὃς τῷ Ἰωάννῃ ἀπεκάλυψεν ὅτι τῷ θεαρέστως ζῶντι δίδοται ψῆφος λευκή, ἣν οὐδεὶς δύναται γνῶναι, εἰ μὴ ὁ λαβῶν· ὅπως δὲ κάκεῖνος δύναται, παρὰ τοῦ Παύλου ἐδεδάχθημεν.

[30] Μετὰ δὴ τὴν τῶν κατὰ φύσιν τε καὶ ὑπὲρ φύσιν δώρων ἐξίσωσιν, διὰ πλειόντων ἐπιτίθεται τῇ περὶ προσευχῆς ἀποστολικῇ ἐντολῇ, λέγων ἀδύνατον εἶναι τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, εἰ μὴ ὡς αὐτὸς ἐξηγεῖται παραδεξαίμεθα· ἐξηγεῖται δὲ προσεύχεσθαι ἐνταῦθα λέγειν τὸν ἀπόστολον οὐ τὸ ἐνεργεῖν τὴν προσευχήν, ἀλλὰ τὸ τὴν ἕξιν ἔχειν αὐτῆς· «ἕξις δὲ ἐστὶ», φησί, «προσευχῆς τὸ μηδὲν δύνασθαι πράττειν οἶεσθαι καὶ εἰς πέρας ἄγειν, μὴ βουλομένου Θεοῦ· ὁ τοίνυν», φησί, «ταύτην τὴν ἕξιν ἔχων ἀδιαλείπτως προσεύχεται». Τοιοῦτον δ' ὄν τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἄρα βιβλίων ὁ φιλόσοφος οὐκ ἀνακύψει καὶ ἀδιαλείπτως προσεύχεται. τί οὖν ἂν εἴποι τις πρὸς τὸν ἀδιαλείπτως καὶ μηδέποτε προσευχόμενον τοιοῦτον φιλόσοφον; Ὅπερ ὁ ἀπόστολος ἀλλαχοῦ λέγων· «προσευχόμενοι ἐν παντὶ

adevărat, ci la prea mult și la minciună, în altă răpă te arunci pe sineți, ținând-o sus și tare că ei socot ființa lui Dumnezeu a fi această lumină și a fi cu putință de văzut. N-ai fi pățit așa ceva de ai fi socotit că gândurile omenești nu pot ajunge cele dumnezeiești, și ai fi arătat credința însoțită de evlavie ca singură primitoare a acestora din urmă, și prin fapte ai fi căutat cunoașterea care e mai desăvârșită, și prin credință ai fi zidit cercarea, acoperișul harului, acoperitoarea dragoste cea întru adevărată vedere de Dumnezeu. Astfel, darurile Duhului covârșesc gândul omenesc și după ce au fost date – și tu, care, cum ai spune tu însuși, aproape fără a fi învățat de nimeni ai ajuns la priceperea cea cu de-amănuntul a disciplinelor, n-ai pricepe lucrările duhovnicești nici măcar cât de cât chiar învățat fiind de cineva, căci Adevărat este, rămânând în veacul veacului, Cuvântul Domnului, Care i-a descoperit lui Ioan că celui ce viețuiește în chip plăcut lui Dumnezeu i se dă piatră albă, pe care nimeni nu poate să o cunoască, fără numai cel care a primit-o (v. *Apocalipsa* 2, 17) – iar cum anume poate [să o cunoască] și acela am fost învățați de Pavel.

[30] După ce pune pe aceeași treaptă darurile cele după fire și cele mai presus de fire, [„filosoful”] se ia, cu și mai multă poliloghie, de porunca apostolească privitoare la rugăciune, zicând că nu este cu putință să ne rugăm neîncetat (v. 1 *Tesaloniceni* 5, 17) dacă nu tâlcuim la fel ca el – și el tâlcuiește că apostolul vorbește aici nu despre lucrarea rugăciunii, ci despre deprinderea ei, și spune: „Iar deprinderea rugăciunii este a crede că nimic nu se poate face și duce la bun sfârșit fără voia lui Dumnezeu: cel ce are deprinderea aceasta se roagă neîncetat”. Păi da, că de așa fel fiind rugăciunea cea neîncetată, „filosoful” nostru se va ruga neîncetat, fără să mai ridice capul din cărțile elinești. Ce s-ar putea, dar, spune către „filosoful” de astă teapă, care se roagă neîncetat și niciodată nu se roagă? Ceea ce zice altundeva și

καιρῶ ἐν πνεύματι καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες». Ἄρα κὰν τούτῳ τὴν ἕξιν ταύτην εἰσηγεῖται, ἦν αὐτὸς λέγεις, ἢ τὴν ἐνέργειαν, καίτοι ταυτόν ἐστὶν ἀδιαλείπτως τε εἰπεῖν καὶ ἐν παντὶ καιρῷ; Προσεπισκήψας δὲ τὴν ἐπὶ τῷ προσεύχεσθαι ἀγρυπνίαν, δηλὸς ἐστὶν ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι τῆς ἐνεργείας ἐπιτάττων. Ἐλεγε δὲ καὶ ὁ Κύριος παραβολὴν τοῖς μαθηταῖς, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, «πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι καὶ μὴ ἐκκακεῖν». Ἄρ' οὖν κὰνταῦθα πρὸς τὴν ἕξιν ἐνήγεν; Ἀλλ' οὐ τοῦτο ἡ παραβολὴ δείκνυσι, ἀλλὰ τὴν ἐπίμονον αἵτησιν· καὶ τὸ μὴ ἐκκακεῖν δέ, τουτέστι μὴ ἐφίεσθαι τῆς προσεδρείας ὑπὸ ῥαθυμίας, δείκνυσι τὴν προτροπὴν οὖσαν οὐ πρὸς τὴν ἕξιν, καὶ ταῦθ' ἦν ὁ σοφὸς οὗτος λέγει, ἀλλὰ πρὸς τὴν αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς προσευχῆς, δηλαδὴ τὴν δέησιν, ὃ καὶ τὸ ἐπιτελεύτιον ἐν τῇ παραβολῇ ῥῆμα τοῦ Κυρίου δηλοῖ «δώσει γάρ», φησὶν, «ὁ Θεὸς ἅγιον τοῖς αἰτοῦσι αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός», τουτέστι τοῖς ἀδιαλείπτως οὕτω προσευχομένοις. Δεόμεθα δὲ τῆς ἀδιαλείπτου ταύτης δεήσεως οὐχ ὥστε πείσαι Θεόν, αὐτοπαράκλητος γάρ, οὐδ' ὡς ἐφελκυσόμενοι τοῦτον πανταχοῦ γάρ, ἀλλ' ὡς τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπικλήσει ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνάγοντες πρὸς ἐκεῖνον καὶ ἐπιστρέφοντες, ὡς μεθέξοντες οὕτω τῶν περὶ αὐτὸν ἀγαθοπρεπῶν δωρεῶν. «Τότε γάρ» κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον «τῷ Θεῷ σύνεσμεν, ὅτε πανάγνοις μὲν εὐχαῖς, ἀνεπιθολότῳ δὲ νῶ τοῦτον ἐπικαλούμεθα». Διὰ τοῦτο τοῖνυν αὐτὸν ἀδιαλείπτως ἐπικαλούμεθα, ὡς ἂν ἀδιαλείπτως αὐτῷ συνῶμεν.

[31] Τῆς δὲ ἀδιαλείπτου ταύτης προσευχῆς τε καὶ ἕξεως, ἦν ἄρτι διανοηθῆ πρῶτος ὁ φιλόσοφος οὗτος, οὐδὲ ὁ διάβολος φαίνεται ἀμοιρῶν καίτοι μηδέποτε προσευχόμενος· ἦδει γάρ μηδὲ κατὰ χοίρων δυνησόμενός τι, μὴ τοῦ Κυρίου τῶν ὄλων ἐνδόντος, κατὰ δὲ τοῦ Πέτρου μηδ' ἐπιχειρήσεων γούν, καὶ πρὸ τούτων κατὰ τοῦ Ἰώβ μηδὲν ἀνύσων ταῖς πολυτρόποις

⁶² Interpretările patristice admit atât înțelesul „cu duhul”, cât și pe cel „în Duhul”.

apostolul: *Rugându-vă în toată vremea cu duhul*⁶² și spre aceasta și priveghind (Efeseni 6, 18). Au și aici e vorba despre deprinderea de care zici tu, sau despre lucrare, măcar că e totuna a spune „neîncetat” și „în toată vremea”? Adăugând porunca de a priveghea la rugăciune, este vădit că ne cheamă să ne ținem neîncetat de lucrare. Și Domnul, potrivit evanghelistului Luca, zicea pildă ucenicilor: *Trebuie în toată vremea a se ruga și a nu slăbi* (Luca 18, 1). Și aici tot la deprindere ne îndeamnă? Dar pilda nu arată aceasta, ci cererea stăruitoare; și *a nu slăbi*, adică pilda nu arată aceasta, ci cererea stăruitoare din pricina lenevirii, a nu ne împuțina în stăruința noastră din pricina lenevirii, arată că nu sîntem îndemnați aici la deprindere – și cu atât mai mult la cea de care vorbește aici „înțeleptul” ăsta –, ci la însăși lucrarea rugăciunii, adică la cerere, precum arată și cuvântul prin care încheie Domnul pilda, că zice: *Că va da Domnul Duh Sfânt celor ce cer de la El ziua și noaptea* (Luca 11, 13; 18, 7), adică celor care se roagă așa, fără încetare. Și avem nevoie de cerea aceasta neîncetată nu ca să Îl înduplecăm pe Dumnezeu, fiindcă este de-la-Sine-înduplecat, nici ca să Îl atragem la noi, căci este pretutindeni, ci ca prin chemarea cea către Dânsul să ne înălțăm la El și să ne întoarcem spre El pe noi înșine, ca să ne împărtășim astfel de darurile cele binecuvenite dimprejurul Lui, căci potrivit marelui Dionisie „împreună cu Dumnezeu atunci vom fi când Îl vom chema cu rugăciuni preacurate și cu minte netulburată”⁶³. Pentru aceasta, dar, neîncetat să-L chemăm, ca neîncetat să fim împreună cu El.

[31] De această „rugăciune” și deprindere neîncetată pe care cel dintâi a născocit-o „filosoful” ăsta nici diavolul nu se arată a fi neîmpărtășit, măcar că nu se roagă niciodată, fiindcă știa că nici împotriva porcilor nu va fi în stare de nimic fără îngăduința Domnului tuturor, și că împotriva lui Petru nici nu va încerca ceva, și mai înainte de acestea împotriva lui Iov nimic

⁶³ Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri*, 3:1, *Corpus Dionysiacum i*, PTS 33, Berlin, 1990.

ἐπιβουλαῖς· τοσοῦτον ἀπέχει προσευχῆς, οὐ τῆς ἀδιαλείπτου μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ διαλειμμάτων, τὸ πεπεισθαι Κύριον εἶναι τὸν Θεὸν ἀπάντων· οἱ μὲν γὰρ ἐκτὸς σώματος τῶν λογικῶν ἴσασι μὲν τοῦτο πάντες, εὐχονται δ' οὐ πάντες· ἀντικείμενος γὰρ ἐστὶ καὶ τῇ εὐχῇ ὁ τῷ Θεῷ ἀντικείμενος, καὶ ὁ τοῦ καλοῦ φυγὰς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς φυγὰς ἐστίν. Οἱ δὲ σῶμα περικείμενοι, τὸν μὲν τοῦ παντός Θεὸν ἴσασι πάντες, πάντες δ' εὐχονται καταλλήλως ἕκαστος τῇ δόξῃ ἑαυτοῦ. Τοῖς δὲ τὸν ἕνα καὶ ὄντως γινώσκοντα Θεόν, συνεισέρχεται τῇ δόξῃ ταύτη καὶ τὸ χωρὶς αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ποιεῖν μηδὲν· τῶν δὲ τοῦτο πεπεισμένων ὅσους ἔρωσ θεῖος εἶλεν ἐνωθεῖναι κυρίως τῷ Κυρίῳ τοῦ παντός, οὗτοι τροφῆς ἀνευ καὶ πνοῆς ἐν εὐχῇ γενόμενοι, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, ἐπιστρέφουσι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ οὕτω τῇ πρὸς τὴν θείαν ἐνωσιν ἐπιτηδειότητι τοῦ μυστικοῦ καὶ ἀπορρήτου πνευματικοῦ τῆς προσευχῆς καταξιούνται δώρου, ὃ καὶ ἀδιαλείπτως σύνεστιν αὐτοῖς, νῦν μὲν αὐτὸ παρ' ἑαυτοῦ ἔλκον τὸν καταξιωμένον νοῦν πρὸς τὴν ἀρρήτοτάτην ἐνωσιν καὶ πηγάζον εὐφροσύνην ἱεράν, νῦν δὲ τῷ νῷ δι' εὐχῆς ἀνατεινομένῳ πρὸς Θεὸν μυστικῶς ὑπηχοῦν τε καὶ συμπροσευχόμενον, ὥσπερ μουσικῇ τῷ πρὸς ταύτην συντιθέντι τὴν ᾠδὴν. Οὕτω γὰρ ἐν μεθέξει τῆς ἀεικινήτου τε καὶ ἀκαμάτου γεγονότες χάριτος ἐνεργουμένην ἔχουσι τῇ ψυχῇ τὴν προσευχὴν καὶ ἀδιαλείπτως ἐνεργοῦσαν κατὰ τὸν εἰπόντα· «ἐγὼ κοιμῶμαι καὶ ἡ καρδιά μου ἀγρυπνεῖν». Ο τοῖνον βουλόμενος ἐπιτυχεῖν τῆς ἀληθοῦς ταύτης καὶ ἀληθῶς ἀδιαλείπτου προσευχῆς παρὰ «τοῦ διδόντος» προφητικῶς

⁶⁴ Am folosit în mod intenționat cuvântul „muzichie”, deoarece considerăm că Palama folosește aici un concept străin muzicii „clasice” de sorginte occidental-europeană. În numeroase tradiții muzicale, printre care se numără și cea bizantină, există sisteme modale complexe (un astfel de sistem este numit, de exemplu, *maqam* la arabi, *dastgah* la persani, *raga* în India, „glas – ἤχος” în muzica bizantină), care combină scări muzicale, structuri melodice și ritmice într-un tot unitar, cu o lucrare specifică

n-a izbândit prin uneltirile cele de multe feluri (v. *Iov* 1, 12). Iată cât este de departe de rugăciune – nu doar de cea neîncetată, ci și de cea cu pauze – credința că Domnul este Dumnezeu tuturor: că dintre făpturile cuvântătoare toate câte-s fără de trup cunosc aceasta, dar nu se roagă toate, fiindcă potrivnicul lui Dumnezeu este potrivnic și rugăciunii, și cel ce a fugit de Bine va fi fugar și de ruga către Dumnezeu. Dimpotrivă, nu toți cei îmbrăcați cu trup cunosc pe Dumnezeu tuturor, dar de rugat se roagă toți, fiecare potrivit socotinței sale. La cei ce Îl cunosc pe Unul și Adevăratul Dumnezeu, această socotință a lor cuprinde și faptul că fără El nimic nu ar putea face – iar dintre cei încredințați de aceasta, câți au fost aleși de dumnezeiasca dragoste să se unească în deplinul înțeles al cuvântului cu Domnul a tot, aceștia, ajungând în rugăciune fără mâncare și răsuflare, după îndrumarea Părinților, își întorc mintea în ea însăși și astfel, făcându-se potriviți pentru unirea dumnezeiască, se învrednicesc darului de taină, și negrăit, și duhovnicesc al rugăciunii, care și este neconținut cu dânșii, ba de la sineși trăgând mintea învrednicită la preanegrăita unire și izvorând veselie sfințită, ba în chip de taină împreună-sunând cu mintea întinsă prin rugăciune în sus, către Dumnezeu, și împreună cu ea rugându-se, la fel ca muzichia⁶⁴ pentru cel ce alcătuiește după aceasta cântarea sa, pentru că astfel, împărtășindu-se de harul cel pururea-mișcător și neobosit, au rugăciunea înrădăcinată în suflet și lucrătoare neconținut, potrivit celui care a zis: *Eu dorm, dar inima mea veghează* (*Cântarea cântărilor* 5, 2). Așadar, cel ce vrea să dobândească rugăciunea aceasta adevărată și cu adevărat neconținută de la Cel ce dă, după cuvântul prorocesc, rugăciune celui care se roagă (*1 Împărați* 2, 9)⁶⁵, să-i creadă pe dumnezeiescul Nil și pe Grigorie, încât să

asupra sufletului. Cel ce alcătuiește cântări în cadrul unui astfel de sistem este întipărit și călăuzit de formulele melodico-ritmice ale acestuia: poate nu am greși prea mult spunând că și cel care se roagă este întipărit și călăuzit de „melodiile” și „ritmurile” harului.

⁶⁵ Vezi Nil Sinaitul, *Despre rugăciune* 58, P.G. 79, 1180A.

εἰπεῖν «εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ», πειθέσθω τῷ θείῳ Νείλῳ καὶ Γρηγορίῳ, ὥστε ζῆν μηδὲν τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, κὰν ταῖς ἀνθρωπίναις ἀνάγκαις τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν μὴ ἀφίστασθαι, ἀλλ' ὥσπερ σφραγίδα ἀνεξάλειπτον τὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν ἐν-τετυπωμένην τῇ ψυχῇ σπεύδειν περιφέρειν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ἔργοις τε καὶ γὰρ λόγοις καὶ διανοήμασιν τὴν δυνατὴν ἡμῖν τέως καὶ ἀδιάλειπτον προσευχὴν ἐπιτηδεύειν χρὴ, μέχρις ἂν ἐπιτύχωμεν τοῦ δώρου· «εἰ μὴ γὰρ», φησί, «ἐλαβες δῶρον προσευχῆς εὐκλεές, προσέδρευσον καὶ λήψη»· τὸ γὰρ Πνεῦμά ἐστι δι' οὗ προσκυνοῦμεν καὶ δι' οὗ προσευχόμεθα, καὶ «Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦν-τας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν».

[32] Ἀλλὰ μετὰ τὸ διδάξαι περὶ προσευχῆς ἐκεῖνος καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἔξεως, καίτοι πρότερον ἀκούσας τῶν ὑπ' ἐμοῦ προηγημένων τοῦ θεολόγου ῥητῶν, δι' ὧν λέγει τοῦτ' ἀπο-λαῦσαι μόνον τῶν λόγων τὸ διὰ Χριστὸν προετίμησεν, ἀν-τεπιφέρει ἐκεῖνα, δι' ὧν φησι, παρήκα τὰ πάντα τῇ ἐντολῇ· τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου καὶ οὐκ ἂν ποτε τούτου ἐκὼν ἀμελήσαιμι» καὶ οὕτως αὐτὸν ἐαυτῷ πάντως ἀνακόλουθον δείκνυσι. Τί οὖν πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἐροῦμεν, συνιστάμενοι τῷ σοφῷ θεολόγῳ; Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι 'λόγους' μὲν οὐς διὰ Χριστὸν καταλιπεῖν λέγει, τὴν τῶν Ἑλλήνων λέγει σοφίαν, 'λόγον' δ' οὗ περιέχεται, τὸ ἀπ' ἐκείνης ἐξειλεγμένον καὶ τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις μαθήμασι συγκεκριμένον, ὡς ἡμεῖς εἰσηγοῦμε-θα, πρὸς οὓς ἀντιλέγεις ἀκρατῶς, ὦ φιλόσοφε. Ἐνάγει δέ με πρὸς ταῦτα καὶ τὰ τοῦ λόγου τούτου ἀποτελέσματα· οὗτος

⁶⁶ Vezi Grigorie Teologul, *Cuvântul* 2, P.G. 35, 413; *Cuvântul* 20, P.G. 35, 1065, și Nil Sinaitul, *Despre rugăciune*, 61, P.G. 79, 1180A.

⁶⁷ Vezi Vasile cel Mare, *Rânduiețile vieții monahale, pe larg*, P.G. 31, 921.

⁶⁸ Vezi Nil Sinaitul, *Despre rugăciune*, 87, P.G. 79, 1185C.

⁶⁹ Adică din științele discursive. În acest pasaj, în cele care urmează și în multe altele, termenul de „cuvinte” este adeseori folosit cu acest înțeles, lucru de care trebuie neapărat să se țină seama pentru o corectă înțelegere

trăiască nelegându-se de nimic dintre cele omenești fără nevoie neapărată⁶⁶ și nici în omeneștile nevoi să nu lase, pe cât le stă în putință, pomenirea lui Dumnezeu, ci ca pe o pecete de neșters să se sârguiască a purta întipărit în suflet gândul la Dumne-zeu, potrivit marelui Vasile⁶⁷. Că prin fapte, și prin cuvinte, și prin gânduri trebuie să lucrăm rugăciunea neîncetată, pe cât ne este cu putință, până când vom dobândi darul, că zice: „De n-ai primit darul cel cu bună faimă al rugăciunii, stăruie și îl vei primi”⁶⁸, că Duhul este Cel prin Care ne închinăm și prin Care ne rugăm, și *Duh este Dumnezeu, și cei ce I se închină trebuie să I se închine în duh și în adevăr* (Ioan 4, 24).

[32] Dar după ce acesta ne învață despre rugăciune și des- pre deprinderea rugăciunii, deși a auzit mai înainte spusele pe care le-am înfățișat de la Cuvântătorul de Dumnezeu, prin care acesta zice că singurul folos pe care l-a tras din cuvinte⁶⁹ e faptul că le-a părăsit pentru Hristos și a avut în fața lui să dea întâietate lui Hristos, le pune împotriva cuvintele acelea prin care [Cuvântătorul de Dumnezeu] zice: „Am lăsat toate pentru poruncă; mă mai țin numai de cuvânt, și niciodată nu l-aș lăsa de bunăvoie în părăsire” – și astfel îl arată pe sfânt cu totul nestatornic în ce spune⁷⁰. Ce vom răspunde, așadar, la acestea, umăr la umăr cu înțeleptul cuvântător de Dumnezeu? Ce altceva decât că prin „cuvintele” pe care le-a părăsit pentru Hristos are în vedere înțelepciunea elinilor, iar prin „cuvân- tul” de care se ține îl înțelege pe cel ales din aceea și îmbinat cu sfințitele și dumnezeieștile învățături, precum arătăm noi, cu care tu te contrazici fără înfrânare, o, filosoafe. La acestea mă aduc și roadele „cuvântului” cu pricina, că zice: „Fiindcă acesta mă înduplecă să fiu neputincios împreună cu cel ne- putincios și să mă bucur împreună cu cel tare” – acesta este chiar îndemnul apostolesc! –, „acesta desparte pentru mine

a felului în care Palama folosește polisemia cuvântului grecesc λόγος, ale cărui numeroase nuanțe nu pot fi redade deplin de românescul „cuvânt”.
⁷⁰ Lit. „inconsecvent cu sine însuși”.

γάρ με», φησί, «πείθει ασθενούντι συνασθενεῖν καὶ ἰσχύοντι συνευφραίνεσθαι» (τοῦ δ' ἄντικρυς ἀποστολικόν ἐστι τὸ παράγγελμα) «οὗτός μοι διαιρεῖ κόσμους καὶ τοῦ μὲν ἀπάγει, τῷ δὲ προστίθησι» ποῦ ταῦτα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εὐροι τις ἄν; «Οὗτος καὶ διὰ τῶν δεξιῶν ὄπλων διεξάγει τῆς δικαιοσύνης, κὰν τοῖς ἀριστεροῖς συμφιλοσοφεῖ, τὴν οὐ καταισχύνουσαν ἐλπίδα παραzeugνύς καὶ τὸ παρὸν κουφίζων τῷ μέλλοντι». Ταῦτα καὶ ἐπὶ λέξεως τῶν ἀποστολικῶν ἔχεται φωνῶν. Εἰ δὲ τις τοῖς λόγοις τούτοις μὴ συναινεῖ, δότω λόγον εὐλογον ἄλλον ὁμολογίας καὶ πείσομαι τὸν γὰρ θεολόγον ἑαυτῷ ἀντιλέγειν οὐ πείθομαι.

[33] Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὰς ἀντιφθεγγομένας, ὡς ὁ φιλόσοφος οἶεται ταύτας ῥήσεις, «σκαιούς καὶ ἀπαιδεύτους» ὀνομάσας ἡμᾶς, καὶ τῷ Ἰουλιανῷ συντάττειν οὐ παραιτεῖται καὶ μισεῖσθαι δίκαιον εἶναι μὲν φησιν «ὡς ἀποστεροῦντα τῶν λόγων τοὺς μοναχοῦς, καθάπερ ἐκεῖνος καὶ τοὺς ἐν κόσμῳ χριστιανούς». Ὅσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας τοῦ ψαλμῶδου λέγοντος «εἶπεν ἄφρων, οὐκ ἔστι Θεός», τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντορα τῷ ἄφρονι δεῖν οἶεται συντάττειν τούτῳ, λέγοντα περὶ Θεοῦ, ὡς οὔτε ἦν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται, τῶν ἀφρόνων ἀφρονέστατος αὐτὸς ὢν καὶ μὴ συνείς τὸ τῆς διαφορᾶς ὑπερβάλλον, ὡς ὁ μὲν ἅγιος ὑπὲρ τὰ ὄντα γινώσκει καὶ θεολογεῖ τὸν Θεόν, ἡ δὲ τοῦ ἀφρονος καρδιά ἐν τοῖς μηδαμῇ μηδαμῶς τίθεται τὸ μόνον ὄντως ὄν. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον ἡμεῖς μὲν ὑπὲρ λόγον ἴσμεν οὔσαν τὴν κατὰ μοναχοῦς πολιτείαν, ὁ δ' ἀποστάτης ἐκεῖνος, ἄλογον οἰόμενος τὴν κατὰ χριστιανούς, διὰ τοῦτ' ἀπειργε τῶν λόγων, ὁ μὴ δυνηθεὶς συνιδεῖν ὁ πάντ' ἐπίστασθαι δοκῶν οὗτος, τῆς αὐτῆς εὐθύνης ἀξιοῖ τοὺς τιμῆς πάσης ὑπερτιθέντας

⁷¹ Grigorie Teologul, *Cuvântul* 6, 6, P.G. 35, 728D-729A. În original, textul complet este „prin armele de-a dreapta ale dreptății mă călăuzește

⁷² Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 5: 4, *Corpus Dionysiacum* i, PTS 33, Berlin, 1990.

lumile și de una mă depărtează, iar de alta mă alipește”. Unde vei afla așa ceva în înțelepciunea cea elinească? „Acesta și prin armele de-a dreapta ale dreptății mă călăuzește, și cu cele de-a stânga împreună-filosofoază, cu nădejdea ce nu face de rușine împreunându-mă și ușurând ceea ce e de față prin ceea ce va să fie”⁷¹. Aici se ține chiar cuvânt cu cuvânt de spusele apostolești (v. *Romani* 5, 5; 15, 1, 4; 2 *Corinteni* 6, 7) – iar dacă cineva nu încuviințează tâlcuirea aceasta, să arate o altă lămurire cu bun temei a împreună-glăsurii [cuvintelor sfântului] și îl voi crede, deoarece nu pot crede că de Dumnezeu cuvântătorul se contrazice cu sine însuși.

[33] Mai mult decât atât: după ce, în urma acestor spuse care – cum crede „filosoful” – se contrazic, ne-a numit „nătângi și neînvățați”, nu se dă în lături nici a mă pune în rând cu Iulian și a spune că este cu dreptate să fiu urât, „ca unul care-i lipsește de „cuvinte” pe monahi, precum și acela pe creștinii mireni”. Asta-i ca și cum cineva, auzindu-l pe Psalmist că spune: *Zise cel nebun: „Nu este Dumnezeu”* (*Psalmi* 13, 1), ar socoti că arătătorul de cele dumnezeiești cel din Areopag, care grăiește despre Dumnezeu că nici nu era, nici nu este, nici nu va fi⁷², trebuie pus în rând cu nebunul: unul ca acesta este el însuși cel mai nebun dintre toți nebunii și nu pricepe cât de covârșitoare este deosebirea, și anume că sfântul Îl cunoaște și-L teologhisește pe Dumnezeu ca fiind mai presus de cele ce sînt, pe când inima nebunului Îl pune între cele ce nu sînt nicidecum pe Cel ce singur este cu adevărat. Și noi așijderea știm că mai presus de cuvânt este petrecerea monahilor, pe când apostatul acela, necuvântătoare socotind petrecerea creștinească, o oprea de la cuvinte – lucru de care neputându-și da seama acesta, care crede că știe toate, îi învrednicește pe cei care au pus cele creștinești mai presus decât toată cinstirea de aceeași pedeapsă cu cei care au ales a le necinsti cât se poate de mult, și socoate că este drept ca cei binecinstitori să fie la fel de urâți ca cei

τὰ χριστιανῶν τοῖς ἀτιμάζουσιν εἰς τὰ μάλιστα προηρημένοις, καὶ μισεῖσθαι δικαίους εἶναι τοῖς ἀσεβεστάτοις ἐξίσου τοὺς εὐσεβεῖς, διότι παντὸς οὐτινοσοῦν μᾶλλον περισπούδαστον ἀποφαίνοντα τὴν πρὸς Θεὸν ἐν προσευχῇ προσεδρείααν.

[34] «Κἄν ὁ Κύριος», φησὶν, «οὐκ ἐπέταξεν ἐν εὐαγγελίοις τὴν περὶ λόγους σπουδὴν, ἀλλ' οὐδὲ ἐκώλυσε». τί οὖν ὅταν λέγη, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραὶ»; Οὐ διαιρεῖ καὶ ἀπολαμβάνει τῆς ἐξω σοφίας τὸ χρησιμον καὶ τῆ ἀπλότητι τοῦ εὐαγγελίου συμμίγνυσιν, ὅπερ ἐν τοῖς λόγοις ἐκείνοις καὶ ἡμεῖς λέγομεν, οἱ παρὰ σοῦ δι' αὐτὸ τοῦτο νῦν ὑβρίζομενοι; τί δ' ὅταν αὐθις λέγη, «ἐγὼ λόγον καὶ σοφίαν ὑμῖν δώσω, ἢ οὐδεὶς ἀντιστῆναι δυνήσεται» καὶ «ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν»; Ἄρ' οὐ σοφίαν ἐπηγγείλατο θειότεραν καὶ ταύτης τῆς αἰεὶ ἀντιλέγεσθαι πεφυκίας, ἣν αὐτὸς ὑπερμαχῶν ἐξυμνεῖς ὑπετέραν οὐδ' ὅσον εἰπεῖν; τί οὖν ἐποίησαν οἱ τῆς σοφίας ἐρασταὶ ταύτης, πρὶν ἐκείνης καθαρῶς τυχεῖν; Ἄρα περιήρσαν ζητοῦντες εἰ τις ἐπαγγέλλεται τι εἰδέναι, Ἑλλήν ἢ Αἰγύπτιος ἢ Χαλδαῖος, ὡς παρὰ τούτου καὶ τῶν τούτου συγγραμμάτων μανθάνειν καὶ πανταχόθεν συλλέγειν τὸ φρονεῖν, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις λέγων ἐπὶ λέξεως οὕτως, «οὐκ ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας μόνης τὸ εἰδέναι τὰ ὄντα περιγίνεται» καὶ «οὐκ ἔστιν ἅγιον εἶναι μὴ τὴν γνῶσιν εἰληφότα τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀγνοίας ταύτης κεκαθαρμένον»; Ἄρ' οὖν περιήρσαν πανταχόθεν τὸ φρονεῖν συλλέγοντες, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις, ἢ ἦσαν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει καὶ προῦπογράφοντες καὶ πρακτικῶς ἱερογραφοῦντες τὴν κατὰ μοναχοὺς ταύτην ὄντως ὑπερανωτισμένην καὶ πανίερον ζωὴν, καθ' ἣν τὴν ἐν μεσότητι μὲν οὔσαν ἱεράν πολιτείαν ὑπεραναβῆναι ἐπαγγελλόμεθα, πάσῃ δὲ διαιετηῇ καὶ ζωῇ καὶ φαντασίᾳ ἀποταττόμεθα

⁷³ Triade 1, 1, 11; 17; 19-21.

mai necinstitori de Dumnezeu dintre oameni deoarece ei fac cunoscut că a stărui către Dumnezeu în rugăciune este lucru mai de dorit decât oricare altul.

[34] „Măcar că Domnul”, zice, „n-a poruncit în Evanghelii să ne sârguim pentru cuvinte, nici nu ne-a oprit [să facem asta]”. Dar cum rămâne atunci cu spusa: *Fiiți înțelepți ca șerpii și simpli ca porumbeii* (Matei 10, 16). Nu desparte și nu ia din înțelepciunea cea dinafară ceea ce este de folos și nu amestecă cu simplitatea Evangheliei, așa cum spunem și noi în cuvintele acelea⁷³, care acum sînt defăimate de tine chiar pentru acest fapt. Ce zice iarăși [Domnul]? *Eu voi da vouă cuvânt și înțelepciune căreia nimeni nu-i va putea sta împotrivă* (Luca 21, 15), și: *Când va veni Mângâietorul, Acela vă va învăța pe voi tot adevărul* (v. Ioan 14, 26). Au nu a făgăduit înțelepciune mai dumnezeiască și nespus mai presus decât aceasta, care din fire este sub semnul întrebării întotdeauna, pe care tu, apărându-o, o ridici în slăvi? Ce au făcut, dar, iubitorii acestei înțelepciuni înainte să aibă parte de ea în chip curat? Au umblat, cumva, căutând doar-doar vor găsi pe cineva care să pretindă că știe ceva, fie acela elin, ori egiptean, ori haldeu, ca de la el și din scrierile lui să învețe și de pretutindeni să-și adune felul de a gândi, după cum însuși ne înveți zicând, cuvânt cu cuvânt, așa: „Nu din păzirea poruncilor, nu numai din despătimire rezultă cunoașterea celor ce sînt”, și: „Nu poate să fie sfânt cel care n-a primit cunoașterea celor ce sînt și nu s-a curățit de necunoașterea aceasta”? Oare au umblat, întreb, adunându-și de peste tot felul de a gândi, așa cum ne înveți tu, ori erau, precum este scris, întotdeauna în Biserică, stăruint în rugăciune și în cerere (Fapte 1, 14; 2, 46) și mai înainte însemnând și prin făptuire zugrăvind în chip sfințit viețuirea aceasta monahicească, cu adevărat preainălțată și preasfințită, potrivit căreia făgăduim că ne vom ridica deasupra sfințitei petreceri de mijloc, ne lepădăm și de orice viețuire împărțită, și de orice închipuire

καὶ πρὸς τὴν πάσης φιλοσοφίας ὑψηλοτέραν ἐνιαίαν θεοσοφίαν διὰ τῶν ἐνοποιῶν ἐντολῶν ὄντως μοναστικῶς ἀναγόμεθα καὶ εἰς ἱερωτάτην ἱερουργικῶς τελεσιουργούμεθα μονάδα; Ἐνὰς γὰρ ἐν ἀληθείᾳ γινόμεθα ἐν τῇ πάντων ὑπεξηρημένη καὶ μόνη πάντως ἀπερινοήτως τρισυποστάτῳ μονάδι, κατὰ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὴν καὶ μυστικὴν ἐμφάνειαν καὶ συνεργίαν τοῦ δι' ἡμᾶς τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνήσαντος δυνάδι καὶ τῆς οἰκείας ἀπορόρητως μὴ ἀποφοιτήσαντος μονάδος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον.

[35] Τί οὖν ἄτοπον ποιοῦμεν, ὦ φιλολογώτατε, εἰ τὸν πρὸς τὴν ἐνοειδῆ συνέλξιν τοῦ νοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπειγόμενον, ἀφέμενον τῆς κατὰ τὰ πολυειδῆ μαθήματα μελέτης, ὑπερβῆναι ἀξιοῦμεν τὰς ἐν τούτοις μεριστάς καὶ μεταβατικὰς νοήσεις καὶ τοὺς αἰσθητοὺς λόγους καὶ τὰς ἐξ αἰσθήσεως ἐχούσας γνώσεις τὴν ἀρχὴν; Πῶς δ' ἂν ὁ ἔσω ἄνθρωπος κατασταίῃ μοναχός κατὰ λόγον τῆς ὑπερκειμένης ἐνιαίας ζωῆς, εἰ μὴ τὸν ἐπίκτητον κόσμον ὑπερναβαίη καὶ πάσας τὰς ἀνθρωπικὰς μαθήσεις καὶ ἐνιαίως καὶ μοναχῶς πρὸς Θεὸν ἀνατείνει συντόμως ἑαυτόν, ὁ καὶ ὁ τῆς κεφαλῆς ἐκ τριχῶν κόσμος περιαιρούμενος τοῖς ἐπαΐειν ἱκανοῖς συμβολικῶς ἐκδιδάσκει; Τάχα δὲ καὶ τὸ μὴ ἀναβαθμίσειν ἀναβαίνειν ἐπὶ τὸ θεῖον θιςιαστήριον καὶ τὸ λίθοις τοῦτο κτίζειν ἀτμήτοις, ἐφ' οἷς ἐγχειρίδιον οὐκ ἐπιβέβληται, τοῦτ' αἰνιττόμενον ἦν, ὡς αὐτὴν χρῆ γυμνὴν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν οἶκον εἶναι προσευχῆς, περινοίας παντίαις καὶ ἀνθρωπίναις μεθόδοις ἀνεπιχείρητον; Ἀλλ' ὁ Κύριος οὐ ῥητῶς ἀπειρῆξε τὴν περι λόγους σπουδῆν; Ἀλλ' οὐδὲ τὸν γάμον, οὐδὲ τὸ κρεῶν

⁷⁴ Joc de cuvinte: însuși termenul *monah* vine, după Dionisie, de la faptul că viețuirea monahului îl face pe acesta „monadă cu-chip-dumnezeiesc”. Așadar, „în chip cu adevărat monastic” înseamnă totodată, în gândirea palamită, „în chip cu adevărat monadificator”, ca să zicem așa.

⁷⁵ Dualitatea suflet-trup a naturii umane.

⁷⁶ Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 4: 9, *Corpus Dionysiacum* i, PTS 33, Berlin, 1990.

împărțită, și prin poruncile făcătoare de unime sîntem înălțați în chip cu adevărat monastic⁷⁴ la theosofia unitară, cea mai presus de toată filosofia, și în chip sfințit-lucrător sîntem (de) săvârșiți întru preasfințită monadă, căci cu adevărat ne facem enadă în Monada Cea Aparte de toate și Una Întreit-Ipostatică în chip de necuprins cu mintea, potrivit rugăciunii celei pentru noi (v. *Ioan* 17, 23), și arătării, și împreună-lucrării de taină a Celui ce pentru noi S-a împărțit de diada noastră⁷⁵, în chip de negrăit rămânând în monadicitatea Sa, potrivit nedespărțitei Sale puteri mai presus de ființă.

[35] Și atunci, ce lucru nelalocul său facem, o, preaiubitorele de cuvinte, dacă socotim că cel care năzuiește spre înfășurarea cea cu-chip-de-unul a minții⁷⁶ și lasă îndeletnicirea cu disciplinele cele de multe feluri se înalță mai presus de înțelegerile cele împărțite și metabatice din acestea, și de cuvintele cele simțite [trupește], și de cunoașterile ce din simțire își au obârșia? Cum s-ar putea face monah omul cel dinlăuntru după rațiunea vieții unitare transcendente, de nu se va sui mai presus de podoaba cea dobândită⁷⁷ și de toate învățăturile omenеști și nu se va tinde pe sineși cu sârguință în sus, către Dumnezeu, în chip unitar și monahic⁷⁸, lucru pe care și tăierea podoabei capului celei [alcătuite] din peri îl lămurește simbolic celor în stare să înțeleagă? Și faptul că trebuia să se urce pe dumnezeiescul jertfelnic nu pe trepte și că acesta era clădit din pietre necioplite, pe care nu s-a pus cuțit (v. *Ieșire* 20, 25-26), nu dădea, oare, de înțeles că trebuie ca însăși firea goală⁷⁹ a minții să fie casă de rugăciune, neatinsă de subtilități de tot felul și de metode omenеști? „Dar Domnul”, [vei zice], „nu ne-a oprit răsplată de sârguința pentru cuvinte”. Dar nu ne-a oprit nici de la nunta sârguința pentru cuvinte”. Dar nu ne-a oprit cu cei ce viețuiesc în căsătorie. Și atunci, dacă cerem de la ei⁸⁰ acestea, se va găsi

⁷⁸ Vezi nota 73.

⁷⁷ „Dobândită” este aici în opoziție cu „naturală”.

⁷⁹ Adică fără „podoaba cea dobândită” despre care se vorbește mai sus.

⁸⁰ De la monahii.

ἀπέχεσθαι, οὐδὲ τὸ μετὰ τῶν ἐν συζυγίᾳ ζώντων συνοικεῖν. Εἰ γοῦν ἡμεῖς ταῦτα τούτους ἀπαιτοῦμεν, κατηγορήσει τις ἡμῶν λέγων κατὰ σέ τὸν πάντα στρέφειν δοκοῦντα τοῖς τῶν λόγων στροφαῖς ὡς οὐδὲν ἦττον, ἐπεὶ οὐκ ἐκώλυσεν, ἔχεσθαι δεῖ ἢ ἀπέχεσθαι, ἐπὶ οὐκ ἐπέτρεψεν; Οὐ μὲνον, εἰ μὴ κατηγορημένος αὐτὸς ἐθέλει δικαίως εἶναι· πολλὰ γὰρ τῶν ἀκατακρίτως ἐνεργουμένων τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι, τρόπῳ παντὶ τοῖς μοναχοῖς οὐκ ἐφεῖται διὰ τὸ τῆς πολιτείας ἐξηλλαγμένον. Εἰσὶ δ' οἱ τῶν πατέρων καὶ λουτρῶν θεραπείας ἀπειροῦσι καὶ νοσοῦσιν αὐτοῖς ταῖς ἐξ ἰατρικῆς χρῆσθαι βοηθείας οὐκ ἐπιτρέπουσιν, ὡς ὅλους ἀνακειμένους Θεῷ καὶ τὸ πᾶν ἐξηρημένους ἐκεῖθεν καὶ τὸ συνοῖσον ἀνευδοιάστως προσδόκιμον θεόθεν ἔχοντας. Οὐ μὴν τοὺς μὴ πρὸς τὸ μέτρον τοῦτο τῆς πίστεως φθάνοντας ἀποτροπαίους ἡγοῦνται, καίτοι τοῦ Θεοῦ πολλάκις δι' ἐξαισίων θαυμάτων ἐπιμαρτυρήσαντος ἐκεῖνη τῇ γνώμῃ. Πατρικῶς δ' ἔσθ' ὅτε καὶ συγκαταβαίνουνσι τοῖς ταπεινοῖς ἡμῖν· τοῦτο δὴ καὶ περὶ τὴν τοῦ λόγου παιδείαν εὖροι τις ἂν καὶ ποιῶντας καὶ λέγοντας. Πῶς οὖν τὸν ταῦτα τοῖς πατράσι καὶ ποιῶντας καὶ λέγοντας τῷ παραβάτῃ καὶ ἀποστάτῃ συντάττειν ὑπέμεινας, ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος; Ἐκεῖνος χριστιανὸς ὡς ἀναξίους τῶν λόγων ἀποστερεῖν ἐπεχείρησεν, ἐγὼ δ' οὐκ ἀποστερεῖν μοναχούς. Ἰκανὸς γὰρ ὁ πρὸ τοῦ τὴν πολιτείαν ταύτην ὑπελθεῖν χρόνος πρὸς λόγου κτήσιν παντοῖαν τοῖς οὐ ῥαθύμοις. Οὐτ' οὖν ἀποστερῶ, καὶ παρακαλῶ πρὸς τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, ὡς ἐπαγγελιαμένους πρὸς τοῦτο σπεύδειν, οὐκ ἔλληπτικῶς ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἐξάγων τῶν λόγων τοὺς μακαριστῶς ἐπομένους· τῆς γὰρ περὶ λόγους τριβῆς καθ' ὑπερβολὴν ὑψηλοτέρα ἐστὶν ἢ πρὸς Θεὸν ἐν προσευχῇ προσεδρεῖα.

[36] Σὲ δ' ἡμεῖς ἀντιλέγειν τοῖς πατράσι φαμέν καὶ πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ ἂν τις ἐν τοῖς τοιούτοις ὑποσταλεῖ φάναί τάληθές; Σὺ τοίνυν τάναντία τοῖς πατράσι φρονεῖς,

cineva să ne osândească, zicând ca tine (căruia ți se pare că pe toate poți să le dai la întors cu întorsăturile vorbelor), că trebuie să ne ținem de ele, întrucât [Domnul] nu ne-a oprit, cu nimic mai puțin decât trebuie să ne abținem de la ele, întrucât ni le-a îngăduit. Nicidecum însă, dacă nu va vrea să fie el însuși, pe bună dreptate, osândit, fiindcă multe dintre cele pe care le lucrează fără a fi osândită pliroma cea numită cu numele lui Hristos nu li se îngăduie nicidecum monahilor, datorită petrecerii lor aparte. Unii dintre părinți chiar îi opresc să se îngrijească prin băi și nu îngăduie ca atunci când sînt bolnavi să se folosească de ajutorul științei doctorilor, ca pe unii ce sînt afierosiți în întregime lui Dumnezeu, și de El atâră întru totul, și de la El așteaptă fără urmă de îndoială ceea ce este de folos. Bineînțeles, despre cei care n-au ajuns la această măsură a credinței [părinții] nu socotesc că trebuie lepădați, măcar că Dumnezeu a dat mărturie adeseori, prin minuni nemaipomenite, în folosul părerii de mai sus. Câteodată, ei chiar ne fac pogorământ părintește nouă, smeriților; pot fi aflați făcând și grăind aceasta și cu privire la învățătura cuvântului. Așadar, cum se face că tu, monahul și filosoful, ai îndrăznit să-l pui în rând cu abătutul de la credință și apostatul pe cel care și face, și grăiește același lucru ca părinții? Acela s-a apucat să îi lipsească de cuvinte pe creștini, ca și cum ar fi fost nevrednici, pe când eu nu mă apuc să îi lipsesc [de ele] pe monahi, că cei ce nu se lenevesc au timp destul să dobândească în fel și chip cuvântul înainte să intre în această petrecere. Așadar, nu îi lipsesc, ci îi chem la Binele Cel mai presus de cuvânt, ca pe unii ce au făgăduit a se sârgui spre asta, nu prin lipsire, ci prin covârșire scoțându-i din cuvinte pe cei ce în chip fericit urmează, deoarece stăruința în rugăciune către Dumnezeu este cu covârșire mai presus de îndeletnicirea cu cuvintele.

[36] Da, spunem că tu îi contrazici pe Părinți și contrazici toată Biserica lui Dumnezeu – căci cum ar putea cineva să se dea în lături de la rostirea adevărului în lucruri ca acestea? Tu, dar, cugeți pe dos decât Părinții – [și spun aceasta]

οὐκ ἐφ' οἷς μεταξὺ τῶν λόγων ἐξ ὑπονοίας κατέλεξας, ἀλλ' ὅτι τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς οὐχ ἰκανὰς εἶναι λέγεις τελείως καθάραι τὴν ψυχὴν τοῦ ταύτας τηρήσαντος, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας τὴν τελεστικὴν καὶ σωτήριον γῶνσιν περιγίνεσθαι τῷ ταύτην κτησαμένῳ, οὐδ' ἐνὸν ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων ἄνευ μαθημάτων καὶ τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης, οὐδὲ τελειότητός τε καὶ ἀγιότητος ἐπιτυχεῖν τὸν μὴ ἀπαλλαγέντα τούτων, καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ὁμοίως εἶναι δῶρον Θεοῦ τοῖς δι' ἀποκαλύψεως προφήταις καὶ ἀποστόλοις δεδομένοις, καὶ ὁμοίως ταῦτά τε κάκεινην ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς μετὰ τὸ δεδόσθαι καταλαμβάνεσθαι, καὶ τὸ πάντα εἶδέναι, ὃ Θεοῦ μόνου ἴσμεν, προσήκουσαν ἀνθρώπῳ τελειότητα εἶναι. Τὴν ἱεράν δὲ Γραφήν, εἰ καὶ ἀναμιγνύεις τοῖς λόγοις καὶ πολλὰ δοκεῖς ὑπεραγωνίζεσθαι ταύτης, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴν οἶει τελείαν ἐπάγειν τῇ ψυχῇ καθάρσιν· οὐδὲ γὰρ ἂν εἰσηγες τὸ δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἰ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἶδέναι, κἂν μὴ εὐσεβῆς ἦ, τὸν καθάρσεως ἐφιέμενον. Δόλω τοιγαροῦν ταύτην συμπλέκεις τοῖς ὑπὲρ τῶν μαθημάτων σου λόγοις εἰς ἐξαπάτην τῶν ἀπλουστέρων. Ἐπεὶ δὲ τοῖς ἰσχυριζομένοις δεῖν τὰς θείας ἐντολὰς τηρεῖν ὡς ἀπαθείας καὶ σωτηρίου καθάρσεώς τε καὶ γνώσεως παρεκτικὰς σὺ σαφῶς ἀντιλέγεις, τῶν ἐντολῶν δὲ ἐστὶ καὶ τὸ τὰς Γραφὰς ἐρευνᾶν, οἱ μὲν πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν προτρέποντες κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ πρὸς τὴν ἐπίμονον ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν προτρέπονται, σὺ δὲ οὐδὲ ταύτας οἶει διδόναι τῇ ψυχῇ τὴν καθάρσιν. Οὐκοῦν δέλεαρ ἐκεῖνο τὸ συνάγεις εἰς ἓν τὴν θείαν Γραφήν καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα· τὸ δὲ καὶ εἰς ἓν τέλος ἄγειν ἀμφότερα τὸν μετιόντα λέγειν οὐ δόλος μόνον, ἀλλὰ καὶ σαφῆς ἀντίθεσις πρὸς αὐτὴν τὴν ἱεράν καὶ θείαν Γραφήν. Οὐδένα γὰρ ἐκεῖνη τῶν μακρῶν ὠδίνων ἔδωκε καρπὸν, ἀλλὰ πάντες ὑπὸ τῆς ἐκείνης τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρὸς τὸ φῶς τῆς

⁸¹ Adică filosofia.

⁸² Vezi Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moisi* 2:11, Grégoire de Nysse. *La vie de Moïse*, SC 1, Paris, 1968.

nu din pricina celor pe care le-ai înșirat în cuvintele [tale] pe temeiul [simplei] bănuielei, ci deoarece zici că poruncile evanghelice nu-s îndestulătoare pentru a curăți desăvârșit sufletul celui care le păzește pe dânsele, că nu din despătimire îi vine cunoașterea desăvârșitoare și mântuitoare celui care a dobândit-o, că nu putem scăpa de ignoranță și de părerile mincinoase fără discipline și fără studiul acestora, că nici desăvârșirea și sfințenia nu le poate dobândi cel care n-a scăpat de acelea și că învățătura cea elinească este dar al lui Dumnezeu deopotrivă cu cele date prin descoperire prorocilor și apostolilor, și că pe aceea și pe acestea deopotrivă le cuprind gândurile omenești după ce au fost date, și că atotștiința – lucru pe care-l știm a fi doar al lui Dumnezeu – este desăvârșirea cea cuvenită omului. Cât privește dumnezeiasca Scriptură, măcar că o amesteci cu cuvintele și te faci că te lupți mult pentru ea, nici despre aceasta nu crezi că aduce sufletului curățire desăvârșită, deoarece altfel n-ai fi învățat că cel care năzuiește spre curățire trebuie să caute a învăța de la oricine pretinde a ști ceva, fie că este binecredincios, fie că nu este. Așadar, în chip viclean o amesteci în cuvintele tale despre discipline, spre amăgirea celor ce sînt mai simpli. Întrucât tu îi contrazici în chip vădit pe cei care afirmă că dumnezeieștile porunci trebuie ținute fiindcă aduc despătimire, și curățire mântuitoare, și cunoaștere, iar de porunci ține și cercetarea Scripturilor, [reiese că] aceia, îndemnând la păzirea poruncilor, în mod absolut necesar îndeamnă și la citirea statornică a Scripturilor, pe când tu socoți că nici acestea nu dau sufletului curățirea. Prin urmare, momeală este acea adunare întru una a dumnezeieștii Scripturi și a disciplinelor filosofice – iar a spune că amândouă îl duc la unul și același scop pe cel care le urmează este nu numai vicleșug, ci și împotrivire învederată față de însăși sfânta și dumnezeiasca Scriptură, fiindcă aceea⁸¹ nu a dat nici un rod al îndelungilor sale dureri de naștere, ci toate [roadele] îi sînt seci și neîmplinite⁸², la lumina cunoașterii lui Dumnezeu

θεογνωσίας οὐ φθάνοντες, καίτοι τὸ κατὰ σὲ μάλιστα σκότος τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ φωτός τῶν μαθημάτων ἀποβαλλόμενοι, τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν. Πῶς δὲ καὶ τῶν ἁγίων οὐκ ἐσκοτισμένοι καὶ ἀτελεῖς οἱ πλείστοι, κατὰ τούτους τοὺς λόγους, οἱ μὲν ἑλληνικῆς παιδείας οὐκ ἐπειλημμένοι συλλήβδην ἅπαντες, τῶν δὲ μετεσχηκότων τῆς ἐκεῖθεν παιδείας, οἱ κόσμον μὲν ὡς σκηνὴν πηγνύντες, οὐρανὸν δὲ ὡσεὶ καμάραν ἰστάντες, ἥλιον δὲ ἀπὸ τῶν βορείων μερῶν τῆς γῆς ἐπανάγοντες, ὅθεν ἀνίσχει κοῖλα δὲ τὰ οὐράνια νῶτα πρὸς ὑποδοχὴν ὑδάτων δοξάζοντες καὶ τὴν κατὰ διάθεσιν ὡς αὐτὸς λέγεις ἄγνοιαν, τὸ μάλιστα κατὰ σὲ σκότος τῆς ψυχῆς, αὐτοὶ τε κεκτημένοι καὶ τοὺς ἄλλους πείθειν ἐπιχειροῦντες;

[37] Ἵνα δὲ μὴ δόξωμεν ἀφ' ἑαυτῶν τὰς τοῦ ἀνδρὸς ἐνταυθοῖ καταλέγειν δόξας, αὐτὰς ἐκείνου τὰς ῥήσεις προθώμεθα καὶ τῶν ἁγίων ἐνός ἢ δύο παραθώμεθα πρὸς οὓς σαφῶς ἀντιφθέγγεται πάντως δὲ οὐκ ἄδηλον τοῖς εὐφρονοῦσιν ὅτι πάντες ἐν εἰσι χεῖλος ὑπὸ τοῦ ἐνός κινούμενοι Πνεύματος ἐκείνας δ' ὅμως ἡμεῖς προθήσομεν αἰ καὶ τὴν ὁμολογίαν ἐπίδηλον ἔξουσι. Φησὶν οὖν ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος οὗτος ἐπὶ λέξεως οὕτως: «Διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἀγαπητόν, εἰ καὶ μόγις ἀπάθεια περιγένοιτο μόνῃ: οὐκ ἀρκεῖ δὲ μόνον τῶν παθῶν καθήρασθαι πρὸς τὸ τὴν ἀλήθειαν κατιδεῖν· ἢ γὰρ ἀπάθεια τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν οὐ θεραπεύει τῆς ψυχῆς: οὐκ ἂν οὖν ὄφελος αὕτη γένοιτο τῇ ψυχῇ πρὸς τὰ νοητὰ κατιδεῖν, μενούσης ἐν αὐτῇ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, ἢ μάλιστα πάντως σκότος ἐστὶ τῆς ψυχῆς: ὥστε τῶ φιλοσοφοῦντι ἐπιμελεῖσθαι διὰ βίου προσήκει, ὅπως καὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν ψευδῶν δοξῶν τὴν ἑαυτοῦ καθαριεῖ ψυχὴν,

⁸³ Conform comentatorilor antici ai lui Aristotel, ignoranța „după dispoziție”, numită și „dubla ignoranță”, este ignoranța celui ce nu știe, însă nu știe că nu știe, ci crede că știe, sau a celui care știe ceva, dar în mod deformat și strămb. V. Themistius, *Analyticorum posteriorum paraphrasis*, pg. 30, r. 25-30, *Commentaria in Aristotelem Graeca* 5.1, Berlin, 1900; Hermias, *In Platonis Phaedrum scholia*, pg. 26, r. 11-12, ed. Couvreur, Paris, 1901.

neajungând, măcar că alungă prin lumina disciplinelor ceea ce numești tu „întuneric maxim al sufletului”, și anume ignoranța cea după dispoziție⁸³. Și atunci, cum să nu fie întunecați și nedesăvârșiți, potrivit cuvintelor acestora [ale tale], cei mai mulți dintre sfinți – toți cei ce n-au primit instruire elinească, iar dintre aceia care s-au împărtășit de ea cei ce ridică lumea ca pe un cort, întind cerul ca pe o boltă, înalță soarele din părțile de miazănoapte ale pământului și socot că țaria cerului e scobită ca să poată primi apă⁸⁴, și [astfel] dobândind ei înșiși ignoranța cea după dispoziție de care vorbești tu (care, după tine, este „întunericul maxim al sufletului”), încearcă să-i înduplece și pe ceilalți [să o primească]?

[37] Iar ca să nu pară cuiva că socotințele acestui bărbat pe care le-am înșirat aici sînt de fapt născocite de noi, să arătăm înseși spusele lui și să le punem față în față cu una sau două dintre acele spuse ale sfinților pe care el le contrazice în chip vădit. De cei ce bine cugetă nu este nicidecum ascuns faptul că toți [sfinții] sînt o singură buză mișcată de Singurul Duh; oricum, noi o să le arătăm pe cele a căror împreună-glăsuire este vădită. „Călugărul” și „filosoful” acesta spune, cuvânt cu cuvânt, așa: „Prin păzirea poruncilor încă ar fi bine dacă am dobândi cu chiu, cu vai, fie și numai despățimirea – dar nu ajunge curățirea de patimi pentru a zări adevărul, fiindcă despățimirea nu vindecă ignoranța cea după dispoziție a sufletului. Ea n-ar putea fi de folos sufletului spre zărirea celor ce se cunosc cu mintea atîta timp cât în acesta rămâne ignoranța cea după dispoziție, care este, mai mult ca orice altceva, întuneric al sufletului. Așa încât celui care filosofează i se cuvine să exerseze toată viața pentru a-și curăți sufletul de patimi și de părerile mincinoase și, pe de o parte chemând ajutorul de Sus

⁸⁴ Este vorba de acei Părinți la care se întâlnesc concepții astronomice preptolemeice, pe care era firesc ca Varlaam, fiind adept al lui Ptolemeu, să le socotească rod al ignoranței.

καὶ τὴν ἄνωθεν μὲν ἀντίληψιν πρὸς ἀμφοτέρας τὰς καθάρσεις ἐπικαλούμενον, πράττοντι δὲ καὶ αὐτῶ ὅσα προὔργου πρὸς τὸ τέλος ὑπάρχει. Οὐκοῦν διὰ βίου μανθάνειν βουλήσεται καὶ ὁμιλεῖν πᾶσιν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται. Οὐδὲν γὰρ αὐτῶ διοίσει τίς ὁ διδάσκων, ἂν μόνον πρὸς γνῶσιν αὐτῶ συμβάλληται οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ τῆς προσηκούσης ἀνθρώποις τελειότητος ἐπὶ βολος, ὃς τῆ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτοῦ ἐνήρμοσε νοῦν καθ' ἔνωσιν μόνιμον».

[38] Ταῦτα καὶ πλείω τούτων ἐν τε τῷ *Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης* καὶ [*Περὶ*] *σοφίας κτήσεως* σποράδην εἰρήκει. Δύο τοίνυν φησὶ καθάρσεων τὴν ψυχὴν ἡμῶν δεῖσθαι, τῆς τῶν παθῶν καὶ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, καὶ τὴν μὲν καθαρσὶν μόνην τῶν παθῶν τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν παρέχειν φησὶ, καὶ ταύτην μόγις, ὡς αὐτὸς λέγει, ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ συγχωρεῖ, τὴν δὲ τῆς ἀγνοίας διδόναι λέγει τὴν μάθησιν, οὐ τῶν θείων Γραφῶν, ἢ γὰρ τούτων μάθησις ἐμπεριέλπηται τῆ τῶν ἐντολῶν τηρήσει. Ὅμως εἰ ταύτην ἔλεγεν, οὐδὲν ἂν ἐπηκολούθει βλάβος, ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Μάξιμος λέγει τι τοιοῦτον τὴν τῆς ἀρετῆς πράξιν τῶν θείων δογμάτων διαιρῶν, καὶ ἡμεῖς ἐστὶν ὅτε λέγομεν διὰ μὲν τῶν θείων ἐντολῶν τὴν ψυχὴν τῶν παθῶν καθαίρεσθαι, τῆ δὲ καθαρᾷ προσευχῇ πᾶσαν ὑπεροχικῶς γνῶσιν ἀποτίθεσθαι. Τὰ τοιαῦτα δ' οὕτω λέγεται κατ' ἐξοχὴν, ὡς καὶ ὁ τῆς δεσποτικῆς ἀναστάσεως ἄγγελος ἔλεγε ταῖς μυροφόροις: «εἶπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν». Ὡς οὖν ὁ Πέτρος τοῦ χοροῦ τῶν μαθητῶν ἐστὶν, εἰ καὶ ἐξόχως καλούμενος ἐκείνων διαιρεῖται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ προσευχὴ καὶ ἡ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις ἐντολαὶ εἰσι Θεοῦ, εἰ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐκείνων διαιροῦνται,

⁸⁵ Maxim Mărturisitorul, *Către Marin*, P.G. 91, 12A.

⁸⁶ Adică în virtutea preeminenței lor sînt menționate separat de celelalte câte fac parte din aceeași categorie.

pentru amândouă aceste curățiri, pe de alta să făptuiască și el câte sînt potrivite scopului. Bineînțeles că va voi atunci ca întreaga viață să învețe și să petreacă împreună cu toți câți pretind a ști ceva, căci pentru el nu va avea însemnătate cine anume îl învață dacă învățătura aceea îi va folosi spre cunoaștere, fiindcă la desăvârșirea cuvenită oamenilor a ajuns cel ce a potrivit mintea sa, prin unire trainică, cu adevărul cel prin toate”.

[38] Acestea și altele de același soi, mai gogonate decât acestea, zisese ici și colo în *Despre desăvârșirea omenească și Despre dobândirea înțelepciunii*. Spune, dar, că de două curățiri are trebuință sufletul nostru: curățirea de patimi și curățirea de ignoranța cea după dispoziție, și că păzirea poruncilor aduce numai curățirea de patimi, și pe aceasta „cu chiu, cu vai”, precum zice el, o recunoaște poruncilor lui Dumnezeu, pe când curățirea de ignoranță o dă, zice el, cercetarea – nu a dumnezeieștilor Scripturi, fiindcă cercetarea lor este cuprinsă în păzirea poruncilor. Dacă pe aceasta ar fi avut-o în vedere n-ar fi urmat, totuși, de aici nici o vătămare, fiindcă și marele Maxim vorbește în chip asemănător despre făptuirea virtuților, despărțind-o de dumnezeieștile dogme⁸⁵, și noi înșine spunem câteodată că prin dumnezeieștile porunci sufletul se curățește de patimi, iar prin rugăciunea curată lasă deoparte orice cunoaștere ridicându-se mai presus de ea. Lucrurile de acest fel sînt spuse așa după preeminența⁸⁶, precum și îngerul vestitor al Învierii Stăpânului le zicea mironosițelor: *Spuneți ucenicilor Lui și lui Petru că merge mai-nainte de voi în Galileea (Marcu 16, 7)*. Petru face parte din ceata ucenicilor, deși este osebit de aceștia fiind numit după preeminență: deopotrivă și rugăciunea, și citirea sfințelilor Scripturi sînt porunci ale lui Dumnezeu, deși sînt osebite de acestea după preeminență. Nu însă și însușirea disciplinelor filosofice – iar dacă despre aceasta s-ar spune așa ceva chiar

ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων ἀνάληψις· εἰ δὲ καὶ ἐξόχως λέγοιτο, τῆς ἀτοπίας.

[39] Οὗτος δὲ οὐ τὴν τῶν θείων Γραφῶν μάθησιν καθαίρειν λέγει τελειῶς τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων· διὸ καὶ τὸ δεῖν μανθάνειν τὸν καθαρθησόμενον, εἰ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν θεοσεβῆς ἢ κἂν μὴ, προστίθῃσι, καὶ ἀκάθαρτον ἀποφαίνεται καὶ ἀτελῆ τὸν μὴ τὴν γνῶσιν ἐσχηκότα τῶν ὄντων, ἵνα δείξῃ σωτηριώδη, καθαρτικὴν τε καὶ τελεστικὴν ταύτην οὖσαν τὴν μάθησιν. Ὅτι μὲν οὖν ὁ ταῦτα λέγων τὰναντίαν φρονεῖ τοῖς πατράσι τε πᾶσι καὶ τῷ τῶν πατέρων Θεῷ, φανερόν οἱμαι πᾶσιν εἶναι τοῖς εὐφρονουσίν· ἡμῖν δὲ παρελθέτω μάρτυς εἰς μέσον ὑπὲρ ἀπάντων ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντωρ Διονύσιος, ᾧ μάλιστα πάντων διὰ πάντων ὁ τελεώτερον τῶν θείων ἐντολῶν οὗτος αὐχεῖ συμφωνεῖν. Φησὶ γοῦν ἐν κεφαλαίῳ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἢ πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἔνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». Ἄρ' ἔστιν εὐρεῖν τῆς πρὸς Θεὸν ἀφομοιώσεως τελεώτερον; Οὐ μὲν οὖν, οὐδ' εἰπεῖν, οὐδ' ἐννοῆσαι. Ἴνα δὲ ἡμῖν καὶ ὁ ὑπερτελής οὗτος κατὰ τοῦτο συνείποι, τῆς ἀρχῆς τῶν γεγραμμένων αὐτῷ Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης ἀναμνήσομεν· ἐκεῖ γάρ φησι, «τέλειος ἀνθρωπός ἐστιν ὁ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν καθ' ὅσον ἀνθρώπῳ δυνατόν, ὁμοίαν τῷ Θεῷ πεποιηκώς».

[40] Εἰ τοίνυν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις τελειώσις, αὕτη δὲ μόνη τῇ δι' ἀγάπης ἱερᾶ ἐργασίᾳ τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖται, ποῦ ἢ ἐκ γνώσεως καὶ μαθημάτων καὶ τοῦ διὰ βίου μανθάνειν ἐθέλειν καὶ πᾶσι σπεύδειν ὁμιλεῖν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται καὶ πρὸς γνῶσιν συμβάλλονται, κἂν Αἰγύπτιοι κἂν Σκύθαι κἂν Ἕλληνες ᾧσι, κάθαροι καὶ τελειώσις;

⁶⁷ Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească* 2:1, *Corpus Dionysiacum* ii, PTS 36, Berlin, 1991.

cu înțelesul că este preeminentă, cu ce absurditate am avea de-a face!

[39] Acesta spune că nu învățarea dumnezeieștilor Scripturi curățește desăvârșit sufletul, ci învățarea disciplinelor elinești; drept aceea, adaugă și că cel ce va să se curățească trebuie să învețe de la oricine pretinde a ști ceva, fie că este cinstitor de Dumnezeu, fie că nu este, și îl numește „necurat” și „nedesăvârșit” pe cel ce nu are cunoștința celor ce sînt, ca să arate că cercetarea aceasta este mântuitoare, curățitoare și desăvârșitoare. Acum, cât privește faptul că cel ce spune așa ceva cugetă cele potrivnice tuturor părinților și Dumnezeului cel mai desăvârșit decât dumnezeieștile porunci se fălește că prin toate, mai presus decât toți, este împreună-glăsuitoare. Zice, dar, în capul întâi din *Ierarhia bisericească*: „După cum ne învață dumnezeieștile Scripturi, asemănarea și unirea cu Dumnezeu se săvârșește doar prin iubirea și prin sfințita lucrare a preacinstitelor porunci”⁶⁷. Oare se poate găsi ceva mai desăvârșit decât asemănarea cu Dumnezeu? Așa ceva nu se poate nici spune, nici gândi cumva – iar ca să se învoiască cu noi și acest „preadesăvârșit”, vom aminti începutul scrierii lui *Despre desăvârșirea omenească*, fiindcă acolo zice: „Om desăvârșit este cel care a făcut sufletul său asemenea cu Dumnezeu pe cât stă în putință omului”.

[40] Ei bine, dacă asemănarea cu Dumnezeu este desăvârșire, iar aceasta se săvârșește doar prin sfințita lucrare a dumnezeieștilor porunci, unde este curățirea și desăvârșirea cea din cunoaștere și din disciplină și din dorința de a învăța întreaga viață și de a sârgui a petrece împreună cu toți câți pretind a ști ceva și sînt cu priință pentru cunoașterea, chiar dacă ar fi egipteni, sau sciți, sau elini? Cum să nu

Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τούτων τὴν κάθαρσιν, οὐ τοῖς θείοις φανερώς ἀντιλέγει λόγοις καὶ τοῖς τούτων ὁμολογηταῖς πατράσι; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν μόνην τὴν ἀπάθειαν προσγίνεσθαι, τὴν μὴ καθαρτικὴν οὖσαν τῆς ἀγνοίας μηδὲ φωτιστικὴν τῆς ἐν τοῖς οὖσιν ἀληθείας, ὡς αὐτὸς αὐθις οἶεται, καὶ ταύτην μόγις, τὴν δὲ μὴ διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καθαιρομένην ἀγνοίαν μάλιστα σκότος λέγων τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἔξω πεφυκὸς καθαίρεσθαι παιδεῖς, πῶς οὖν οὗτος, οὐδὲν ἦπτον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἰατροὺς καὶ φωστῆρας καὶ σωτῆρας τῆς ψυχῆς ἡμῶν Ἑλληνας καὶ Αἰγυπτίους καὶ οὐστινασοῦν λογικῶν μαθημάτων εὐρετάς, ἢ τὸν Ἰησοῦν ἡγείται; Ἀλλ' ἡ μὲν ἐπιγενομένη νόσος τῷ φρονοῦντι τῆς τοῦ φιλογνώστου τούτου ψυχῆς ἐξεφάνη τοσαύτη καὶ ταῦτα δι' ὀλίγων τῶν περὶ αὐτῆς λόγων τουτωνί: τοῦ δὲ φρονοῦντος νοσοῦντος τῷ φιλοσόφῳ, οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ ὅ τι καὶ ὅθεν αὐτὸ νοσεῖ μὴ νοεῖν. Πειρασόμεθα οὖν ἡμεῖς τὴν αἰτίαν τῆς νόσου συνιδεῖν τε καὶ ἐξεπιεῖν, ἀλλὰ καὶ φάρμακον σὺν Θεῷ κεράσαι, ἢν ἄρα πεισθῆ προσέσθαι, πρὸς ὑγίειαν ἐπανάγον. Τίς γὰρ οὐκ ἂν πάθοι τὴν ψυχὴν, οὕτω καλὸν μέλος τῆς ἐκκλησίας νοητῶς ὁρῶν ταύτης ἀπορρήγνυμενον; Ἐγὼ γ' οὖν ἐπὶ τοσοῦτον οἶδα δι' αὐτὸ τοῦτο τὴν ψυχὴν δηχθεῖς τὴν ἀρχὴν, ὡς μὴ ἂν πιστευθῆναι τισι δοκεῖν ἐφ' ὅσον εἰπόντα. Καὶ τὸν πόνον δ' ὅσον ὑπέστην γράφων, ὡς καὶ αὐτὸς τότε τοῖς συνοῦσιν ἔλεγον, οὐχ ὑπὲρ τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπασομένων μᾶλλον ὑπῆλθον ἢ τούτοις πρὸς ὃν αἱ ἀντιθέσεις εἰσὶ κἂν εἴπερ ἠέλησεν, ἀξιοῦντι τὴν ἀρχὴν, τοῖς πρὸς ἀλλήλους διὰ στόματος λόγοις καταλύσαι τὰς δόξας ταύτας καὶ τὰς πρὸς τοὺς ἀπλουστέρους τῶν ἀδελφῶν ἐπιθέσεις, φροῦδα ἂν ἦν τὰ μακρὰ συγγράμματα. Νῦν δ' οὐκ οἶδ' εἰς ὅ τι ταυτὶ τελευτήσῃ Θεῷ δ' εὐχομαι καὶ ἐλπίζω τὰ κρείττω.

[41] Ἀλλὰ γὰρ τῶν τῆς νόσου πρώτων καὶ πορρωτέρω αἰτίων ἀφείσθαι μοι δοκῶ τὸ προσεχέστατον δ' ἀπάντων, ὁ κἂν τοῖς τοῦ νοσοῦντος ἐμφαίνεται λόγοις, τὸ τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς

contrazică fățiș Dumnezeieștile Scripturi și pe Părinți, care pe acestea le-au mărturisit, cel ce zice că din cele de mai sus vine curățirea? Cum se poate ca cel care zice că din păzirea poruncilor se dobândește numai despățimirea, care nu curățește de ignoranță și nici nu luminează adevărul din cele ce sînt, precum tot el socoate, și aceea „cu chiu, cu vai”, iar că ignoranța, ce nu se curățește prin poruncile lui Dumnezeu, este mai vârtos întuneric al sufletului, care, din firea lui, se curățește doar prin învățătura cea dinafară; cum se poate, zic, ca unul ca acesta să nu-i socoată pe elini, și pe egipteni, și pe orice alți descoperitori de științe discursive, doctori, și luminători, și mântuitori de suflete cu nimic mai prejos, ba chiar mai presus decât Iisus? Vom încerca, dar, să înțelegem și să numim pricina bolii, dar să și alcătuim leac, cu ajutorul lui Dumnezeu, care să-l readucă la sănătate de va voi să îl primească – că cine nu va pătimi cu sufletul văzând smuls din Biserică în chip înțeles cu mintea un mădular atât de frumos al ei? În ce mă privește, știu că atât m-a durut sufletul pentru asta la început încât mi se părea că nici nu aș fi crezut dacă aș spune cât – și, după cum însumi le spuneam atunci celor ce viețuiau cu mine, tot chinul cât l-am îndurat scriind nu atât pentru cei ce îmbrățișează liniștirea l-am îndurat, cât pentru acesta către care sînt îndreptate antitezele⁸⁸; și dacă ar fi vrut, când l-am rugat la început, să pună capăt, prin viul grai față către față⁸⁹, părerilor acestora și atacurilor împotriva celor ce sînt mai simpli între frați, n-ar mai fi fost nevoie de scrieri lungi. Acum, nu știu cum se va sfârși aceasta, însă mă rog lui Dumnezeu și nădăjduiesc că va ieși cum e mai bine.

[41] Cred că trebuie să las deoparte pricinile dintâi și mai depărtate ale bolii – iar cea mai nemijlocită dintre toate, care se arată chiar din cuvintele bolnavului, este atât însuși adevărul

⁸⁸ În sensul de teze care le combat pe cele ale lui Varlaam.
⁸⁹ Adică în urma discuțiilor purtate față către față cu Palama.

καὶ δέος οὐ τι μικρὸν μὴ καὶ τὴν πτώσιν πάθη μεγάλην κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παραβολήν. Τὸ γοῦν αἴτιον τῆς ἀπάτης, εἶπερ ἄρα καταστοχάζομαι τῆς ἀληθείας, τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἀληθείας ἐστίν. Ὑπόλοιπον δ' ἄρα κεράσαι τὸ καθάρσιον πόμα.

[42] Προμηθεύομενοι δὲ ὥστε καὶ προσενέγκασθαι τοὺς νοσοῦντας ἀλύπως, δῶμεν ὁ ἀπείπομεν πρότερον, ὡς ἀδύνατον παντάπασιν ὄν. Δῶμεν τοίνυν τοὺς τῶν κτισμάτων ἀληθεῖς λόγους ἐκ τῶν ἕξω μαθημάτων εὐρίσκεισθαι, κάκεινους ἀξιῶσωμεν τοῖς ἐκ τῶν λογίων ἡμῖν προαποδεδειγμένοις ἔπεσθαι καὶ μόνον εἶναι πιστεύειν ἰατρὸν τῶν πνευμάτων Χριστόν, τὸν τῶν πνευμάτων Θεόν, καὶ μόνη τῇ ἀγαπήσει τε καὶ τηρήσει τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τὴν πρὸς αὐτὸν ἀφομοίωσιν τελειῶσθαι, ταῦτόν δ' εἰπεῖν ὑγίειαν ψυχῆς καὶ τελειῶσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ἡμεῖς μὲν ἐκείνοις συναπήχθημεν, ἐνδόντες ἐφ' ὅσον οὐδ' ἔχορην, παρ' ἐκείνων δὲ ἀπητήσαμεν ὁ οὐκ ἂν ἔχοιεν ἀρνήσασθαι, φέρ' ἴδωμεν τί τὸ περαινόμενον ἐκ τῆς ὁμολογίας ταύτης. τί γε ἄλλο ἢ ὅτι τοῦτο τελειότης ἐστὶ σωτήριος ἐν τε γνώσει καὶ δόγμασι, τὸ ταῦτα φρονεῖν προφήταις, ἀποστόλοις, πατράσι, πᾶσιν ἀπλῶς, δι' ὧν τὸ ἅγιον Πνεῦμα μαρτυρεῖται λαλήσαν περὶ τε Θεοῦ καὶ τῶν κτισμάτων αὐτοῦ. Τὰ δ' ὑπ' αὐτοῦ παρειμένα, παρ' ἑτέρων δὲ εὐρημένα, ἀσυντελή πρὸς γε ψυχῆς σωτηρίαν, κἂν ἀληθῆ τῶν γὰρ λυσιτελούντων οὐδὲν παρεῖται τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος. Διὸ καὶ τοὺς διαφωνοῦντας ἐπὶ τινος τῶν παρεωραμένων οὐδὲ μεμφόμεθα καὶ τοὺς κρείττον κατὰ τι τούτων εἰδότας οὐ μακαρίζομεν.

[43] Ἀλλὰ γὰρ πρὸς τὴν τελειότητα τῆς σωτηρίου ἐκείνης γνώσεως ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ἐνάγων ἔλεγεν, «εἰ ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί», καὶ τὰς ἱεράς Γραφὰς ἐρευνᾶν

⁹⁰ Prin συναπήχθημεν Palama face, probabil, aluzie la Galateni 2, 13; 2 Petru 3, 17. Avem de-a face cu o aparentă cedare în fața lui Varlaam, cedare al cărei rezultat e, în cele din urmă, o reducere la absurd și mai deplină a argumentației acestuia.

cu un nebun, și nu puțin este de temut că va și păți căderea cea mare, potrivit pildei Domnului (v. Matei 7, 45 și urm.). Așadar, pricina amăgirii, dacă îmi dau eu seama de adevăr, este această parte a adevărului. Acum rămâne, dar, să pregătim băutura curățitoare.

[42] Îngrijindu-ne însă a-i lecui fără durere pe cei bolnavi, să zicem că ar fi adevărat ceea ce am tăgăduit la început ca fiind cu totul cu neputință: să zicem, deci, că adevăratele rațiuni ale făpturilor se află din disciplinele dinafară, și să cerem de la [bolnavii] aceia să urmeze celor pe care le-am dovedit mai înainte pe temeiul Scripturilor și să creadă că singurul Doctor al duhurilor este Hristos, Dumnezeuul duhurilor (v. Numeri 16, 22) și că doar prin iubirea și păzirea poruncilor Lui se desăvârșește asemănarea cu El, altfel spus sănătatea și desăvârșirea sufletului. Acum, după ce ne-am lăsat trași⁹⁰ de aceia, lăsând de la noi cât nici n-ar fi trebuit, iar de la ei am pretins [doar] ceea ce [oricum] n-ar fi putut să tăgăduiască, hai să vedem la ce ne-a dus această împreună-glăsuire: ei bine, la ce altceva decât că desăvârșirea mântuitoare atât în cunoaștere, cât și în dogme este a cugeta aceleași lucruri ca prorocii, apostolii, părinții și, pe scurt, toți cei despre care avem mărturie că Sfântul Duh a grăit prin ei despre Dumnezeu și despre zidirile Lui? Iar cele pe care El le-a lăsat deoparte, dar le-au descoperit alții, nu sînt de folos spre mântuirea sufletului, chiar dacă sînt adevărate, fiindcă învățătura Duhului nu poate lăsa deoparte nimic din cele de folos. Drept aceea, nici pe cei ce gîndesc altfel în privința vreunuia dintre cele lăstate deoparte nu îi învinuim, nici pe cei ce știu mai mult decât aceștia în vreo privință nu-i ferim.

[43] Hristos însă, ducându-ne la desăvârșirea acelei cunoașteri mântuitoare, zicea: *Dacă ați crede lui Moisi, ați crede și Mie (Ioan 5, 46)*, și ne porunca să cercetăm sfintele

ἐνετείλατο, ὡς ἐν αὐτοῖς εὐρήσοντας ζωὴν τὴν αἰώνιον. Αὕτη μὲν οὖν ἡ γνῶσις, τελεία οὖσα καὶ οὕτω προσγινομένη, πράξεως πρὸς τελείωσιν οὐ προσδεῖται, οὐδὲ πόνων πολλῶν. Διὸ καὶ ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης περὶ τοῦ Κυρίου φησὶν ὅτι περὶ δογμάτων μὲν ὀλιγάκις διελέγετο, οὐδὲ γὰρ δεῖται πόνου τὸ πρᾶγμα, περὶ δὲ τοῦ βίου πολλάκις μᾶλλον δὲ πανταχοῦ· «τοῦτο γάρ», φησὶν, «ἐστὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, ἵνα, ὅσα ἂν θέλωμεν γίνεσθαι παρ' ἐτέρων ἡμῖν, ταῦτα καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν αὐτοῖς». Ἐπεὶ δ' ἐστὶ γνῶσις καὶ ἡ τοῦ πρακτείου διάγνωσις, καὶ ταύτης ἐν τῷ πράττειν δεόμεθα καὶ ταύτης ἀναγκαῖον ἐπιληφθαι τὸν πρὸς τὸν Θεὸν ἐφωμοιωμένον καὶ τέλειον ἄνθρωπον· πρὸς ταύτην οὖν ἡμᾶς ἐνάγων τὴν γνῶσιν ὁ Κύριος αὐθις ἐνετείλατο λέγων, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί», τὸ τοῦ ἡθους εἰσάγων μετὰ συνέσεως ἄκακον, καὶ τὰς φρονίμους παρθένους τοῦ νυμφῶνος ἠξίωσεν, ὡς τὰ τῆς ἀγάπης ἔργα μὴ διαζεγνύσας τῆς ἐγκρατείας. Ἀλλ' ἡ γνῶσις αὕτη χωρὶς πράξεως οὐδενὶ λυσιτελήσειεν ἂν· «ἀγαθὴ» γὰρ «σύνεσις τοῖς ποιούσιν αὐτήν». Διὸ καὶ ὁ Κύριος τὸν φρόνιμον δούλον ἐκείνον λέγει μακάριον, «ὃν ἐλθὼν εὐρήσει ποιοῦντα οὕτως» ὡς προσέταξεν αὐτῷ, καὶ τὸν εἰδότα καὶ μὴ ποιοῦντα δαρήσασθαι φησὶ πολλάς, κάκεινον ὄντως συντάττει τοῖς φρονίμοις, τὸν ἀκούοντα καὶ ποιοῦντα τοὺς λόγους αὐτοῦ· ἀλλὰ γὰρ ὁ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον ἀκούων καὶ ποιῶν, αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ κτᾶται κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τὸν ἐντειλάμενον· ὁ δὲ ἐστὶν αὐτοσοφία καὶ περιοχὴ πάσης γνώσεως ἀληθινῆς. Οὐκοῦν ὁ τοῦτον διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἐν ἑαυτῷ κτησάμενος οὐδὲ τῆς μαθήσεως τῶν Γραφῶν δεήσεται, ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτῆς πάσας οἶδεν ἀκριβῶς καὶ τῶν διὰ μαθήσεως ἰόντων διδάσκαλος ἂν εἴη ἀσφαλῆς, ὡς ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀντωνῖνος.

⁹¹ Vezi Omilia a 23-a la Matei 5, PG 57, 314, Omilia 4 la Ioan 4, PG 59, 50 et alibi.

Scripturi, că în acestea vom găsi viața veșnică (v. Ioan 5, 39). Ei bine, această cunoaștere, desăvârșită fiind și în acest fel venind, nu mai are nevoie spre desăvârșire nici de făptuire, nici de osteneți multe. De aceea și Ioan, cuvântătorul de Dumnezeu cel asemenea aurului, spune despre Domnul că despre dogme rareori vorbea, că nici nu e nevoie de osteneală în privința acestora, pe când despre viață vorbea deseori, mai bine zis mereu, „fiindcă aceasta”, zice, „e legea și prorocii: ca toate câte voim să ne facă alții să le facem și noi lor”⁹¹; iar întrucât cunoaștere este și deosebirea a ceea ce este de făcut, și de aceasta avem nevoie în făptuire, și pe aceasta are, prin urmare, trebuință s-o capete omul ce s-a asemănat cu Dumnezeu și e desăvârșit, Domnul, la această cunoaștere aducându-ne, a poruncit din nou, zicând: *Fiți înțelepți ca șerpii și simpli ca porumbeii* (Matei 10, 16), cerând, odată cu priceperea, și nerăutatea obiceiului, și pe fecioarele cele înțelepte le-a învrednicit cămării de nuntă fiindcă n-au despărțit de înfrânare faptele dragostei. Cunoașterea aceasta nu ar folosi însă nimănui fără fapte, pentru că *pricepere bună este celor care o fac pe ea* (Pilde 1, 7). De aceea și Domnul o numește „fericită” pe sluga cea înțeleaptă *pe care, venind domnul său, o va afla făcând așa* (Luca 12, 43; Matei 24, 46), și zice că cel ce a știut și n-a făcut va fi bătut mult (v. Luca 12, 47), și îl pune în rândul înțelepților cu adevărat pe cel care aude și face cuvântul Lui – iar cel ce aude și face cuvântul Domnului îl dobândește în sineși, potrivit făgăduinței, pe Însuși Cel ce a dat poruncile (v. Ioan 14, 23), iar El este Însăși-Înțelepciunea și cuprinde toată cunoașterea adevărată. Așadar, cel care prin păzirea dumnezeieștilor porunci L-a dobândit pe Acesta în sineși nici de cercetarea Scripturilor nu va avea nevoie, ci și fără aceasta le va ști pe toate cu de-amănuntul și, aidoma lui Ioan [Botezătorul] și lui Antonie, ar putea fi învățător sigur celor ce trec prin ea.

[44] Τὸ μὲν οὖν τελεστικὸν ἡμῖν ὄντως καὶ σωτήριον, τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας ἐστίν, ὡς ἐκ τῶν θεουργῶν ἐντολῶν διδασκόμεθα· τὸ δ' ἐπὶ τούτῳ βραβεῖον ἢ βραβεῖου ἀρράβωνα Παῦλος μὲν ἀρπαγὴν καὶ ἄνοδον ὠνόμασεν ὑπερουράνιον, ὁ δὲ Χριστὸς ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς· ὅτι μὲν γὰρ ἐν ταῦτα, εἰ καὶ διαφόρως εἴρηται, οὐκ ἀσυμφανὲς τοῖς μεμημένοις. Οὐ γὰρ ἄλλοσε ἄλλοθεν ἐλεύσεται ἢ πανταχοῦ παροῦσα δύναμις, οὐδὲ μενεῖ που ἢ μηδαμοῦ, ἀλλὰ τοῦτο ἔλευσις πρὸς ἡμᾶς ἐκείνου καὶ μονή, ἢ πρὸς αὐτὸν ἡμῶν δι' ἀποκαλύψεως ἄνοδος· τοῦτο τοίνυν ὡς μὴ γνῶσιν ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἀγνωσίαν ὑπάρχον δεῖξομεν ἔπειτα. Νῦν δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις δεῖν οἶμαι καὶ μάρτυρα παραγαγεῖν ὅτι τῆς γνώσεως καὶ ἀληθείας τῶν ἐν τοῖς κτίσμασι λόγων οὐ προσδεόμεθα πρὸς σωτηρίας καὶ ἀγιωσύνης τελείωσιν. Παρίτω τοίνυν ὁ καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἐκμελετήσας ἀκριβῶς Βασίλειος ὁ μέγας· οὗτος γὰρ τὴν διὰ τοῦ ψαλμῶδου προσμαρτυρομένην ἐν τῇ τοῦ τελείου καρδία διευκρινῶν ἀλήθειαν, «δύο», φησί, «τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὐρομεν· ἐν μὲν τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον δὲ τὴν περὶ οἰουσδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἶδησιν ὑγιαῖ· ἢ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ καρδίᾳ ἐνεσι τοῦ τελείου, ὅς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον ἀδόλως· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀστέρων τε καὶ τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίζει πρὸς τὸ ἐπιτελεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος».

[44] Așadar, ceea ce cu adevărat ne desăvârșește și ne mântuiește, aceasta este esența adevărului, după cum sîntem învățați prin poruncile theurgice, iar răsplata pentru aceasta – sau arvuna răsplății – a fost numită de Pavel răpire și suiș mai sus de ceruri (v. 2 Corinteni 12, 2), iar de Hristos venire, și sălășluire, și arătare a Lui și a Tatălui (v. Ioan 14, 21, 23). De cei aduși la cele de taină nu este însă ascuns faptul că una sînt acestea, deși sînt numite în felurite chipuri, fiindcă nu va veni dintr-un loc în altul puterea ce e de față pretutindeni, nici va rămâne undeva anume cea care nu este [circumscrișă] nicăieri, ci venire la noi și sălășluire a Lui este suirea noastră către El prin descoperire. Vom arăta pe urmă că aceasta nu e cunoaștere, ci necunoaștere în înțelesul că este mai presus de cunoaștere; acum însă cred că trebuie adus și un martor al celor spuse, care arată că pentru desăvârșirea mântuirii și a sfințeniei nu avem trebuință de cunoașterea și adevărul rațiunilor din zidiri. Să iasă, dar, în față și marele Vasilie, care a învățat cu de-amănuntul cunoașterea despre adevărul care trăiește în inima celui desăvârșit, spune: „Cuvîntul *adevăr* are, am aflat noi, două înțelesuri: unul este cuprinderea cu mintea a celor care duc la viața cea fericită, iar celălalt este cunoașterea sănătoasă a celor privitoare la un lucru sau altul dintre cele ce sînt în lume. Adevărul care ajută la mântuire este în inima celui desăvârșit, care îl și predanisește fără de vicleșug aproapelui său – iar cât privește pămîntul și marea, stelele și mișcarea sau repeziciunea lor, dacă nu știm adevărul despre acestea nu sîntem împiedicați cu nimic să dobîndim fericirea făgăduită”⁹².

⁹² La Psalmii 14, 3; PG 29, 256BC.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR
CE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT
DIN CELE DE PE URMĂ AL DOILEA
DESPRE RUGĂCIUNE

2, 2
 ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
 ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
 ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ
 ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

[1] Τῶν μὲν οὖν οὐδὲν μέγα τιθεμένων τὴν ἀπὸ τῆς ἕξω παιδείας ὄνησιν πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου τοῖς κατ' αὐτὸ ζῶσιν νῦν τε προσγινομένην καὶ κατὰ τὰς ἀψευδεῖς ἐπαγγελίας ἐλπίζομένην κατηγορεῖν οὕτως ἀφειδῶς τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὡς καὶ συγγράμμασι μακροῖς διδόναι τὰς κατ' αὐτῶν λοιδορίας, ὑπὸ τοῦ φίλτρου τῆς παιδείας εἰποι τις ἂν ἐπῆρθαι καὶ τῆς πρὸς τὸ εἰδέναι διαθέσεως ἄκρας. Μόνας γὰρ ἐκείνων περὶ πλείστου ποιουμένων τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐντολὰς καὶ πρὸς μόνας ταύτας πάντας προτρεπομένων ὡς μόνας ἱερουργούσας τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσιν καὶ τελειούσας καὶ θεουργούσας τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, λόγους δὲ καὶ τὴν ἐν λόγοις φιλοσοφίαν μὴ πάντων γῆϊνων ὑπερτιθέντων, σαρκικὴν δὲ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφίαν κατὰ Παῦλον λεγόντων, τῶν δ' Ἑλλήνων τοὺς προστάτας αὐτῆς, ὡς τῷ παρὰ Θεοῦ διδασκαλεῖω τῆς κτίσεως κατὰ Θεοῦ χρησαμένους, ἀποτροπαίους δεικνύντων καὶ ἀσόφους σοφούς, ὑπὲρ τῶν παιδικῶν, ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος ἠνιάθη, μὴ

¹ Literal: 'iubire de educație'; neaș: dragoste de carte.

² Varlaam, adică.

³ Sau: a-i pârî (unui for de judecată), a-i acuza.

⁴ Adică: de la educația practică în antichitatea elenă păgână, adică politeistă.

⁵ Adică: nădăjduit a veni deplin, mai apoi, în ceruri.

⁶ Este vorba de științele discursive, bazate pe raționamente.

⁷ Adică: filosofia proprie științelor discursive.

⁸ Sau: plasând-o, considerând-o.

2, 2
 AL ACELUIAȘI CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR
 CE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT
 DIN CELE DE PE URMĂ AL DOILEA
 DESPRE RUGĂCIUNE

[1] Ar putea spune cineva că [poate] mânat de iubirea de învățătură¹ și de marea dorință de a ști [s-a apucat] filosoful acesta² a-i învinui³ atât de necruțător (încât a purces și la a-și așterne în lungi scrieri ocările asupra lor) pe cei ce [nu] socotesc de vreo mare însemnătate folosul [venit] de la instruirea cea dinafară⁴ față de [folosul] cel venit acum – și nădăjduit [a veni]⁵, după nemincinoasele făgăduințe – de la Evanghelie celor ce viețuiesc după aceasta; că doar poruncile lui Hristos cinstindu-le aceia în chip aparte și doar la acestea pe toți îndemnându-i ca la singurele ce săvârșesc [în chip sfânt] asemănarea cu Dumnezeu și desăvârșesc și îndumnezeiesc sufletul omenesc, iar cuvintele [discursive]⁶ și filosofia cea întru cuvinte⁷ așezându-o⁸ nu foarte mult deasupra celor pământești, înțelepciune trupească⁹ și a veacului acestuia¹⁰, după Pavel, numindu-o, iar pe întâi-stătătorii ei dintre Elini (ca pe unii care de școala zidirii, cea de la Dumnezeu, împotriva lui Dumnezeu s-au folosit) dovedindu-i a fi de lepădat și înțelepți neînțelepți, [ei bine] din pricina pușt[an]ilor¹¹ – după cum se vede – s-a supărat filozoful, că

⁹ II Corinteni 1, 12.

¹⁰ I Corinteni 1, 20.

¹¹ Literal: din pricina 'copilandrilor'; adică: a discipolilor filosofilor din antichitate, care constituiau și obiect al erosului acelora; termenul 'puști' îl folosim aici cu sensul inițial, cel de sodomit.

τῆς μεγίστης καὶ αὐτῶν ἀξιουμένων τιμῆς, καὶ ταῦθ' ἦς ἐμελλε καὶ αὐτὸς εἶναι κοινωνὸς καὶ δι' ἣν ἐπώνυμος τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο καὶ ὁ μόνον φανερόν ἐπαθλον ἐκαροῦντο τῆς διὰ βίου σπουδῆς. Κατὰ δὲ τῆς λογικῆς, μᾶλλον δὲ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν λατρείας, δηλαδὴ τῆς προσευχῆς, καὶ τῶν ταύτην τοῦ παντὸς τιμωμένων καὶ μεθ' ἡσυχίας ἀπεριμερίμνως διὰ βίου προσανεχόντων αὐτῇ καὶ τῇ πείρᾳ χεῖρα διδόντων τοῖς εἰσαγομένοις πρὸς τὴν ἀγγελικὴν καὶ ὑπερκόσμιον λειτουργίαν, τίς ἐπήγειρε τρόπος; Τίς ἀντιλέγει τοῖς σιωπᾶν αἰρουμένοις; Τίς φθονεῖ τοῖς τιμᾶσθαι μηδαμῶς αἰρουμένοις; Τίς ὡς παρελθῶν μέγα φρονεῖ τοὺς πόρρω τοῦ σταδίου καθεζομένους; Κάκεῖ μὲν, ἐν τοῖς ὑπὲρ φιλοσοφίας αὐτῷ γεγεννημένοις ἀγῶσι, μοναχοῖς ἦν δῆλος ἀντικείμενος ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλ' ἔτι περιουσίῃ, ἐνταῦθα δέ, τὰς ῥήσεις σαφῶς τῶν πρὸς οὐρανοὺς μετακισμένων πατέρων μεταξύ προβαλλόμενος τῶν λόγων εἰς ἀνατροπὴν αὐτῶν, οὐκ οἶδ' ὅ τι παθῶν, οὔτοι μικρὸν ἀγῶνα πεποίηκε.

¹² Pentru care, adică, și-a luat apelativul de 'filosof'; precum, altcum, Grigorie din Nazianz, numit 'Teologul' (de-Dumnezeu-cuvântătorul) este de un nume cu teologia (cuvântarea-de-Dumnezeu).

¹³ «lucru»: faptul de a se fi făcut 'de-un-nume cu filosofia', faptul de a avea apelativul de 'filosof'.

¹⁴ «Slujirea cuvântătoare» (*Romani* 12, 1) este cea săvârșită sub călăuzirea puterii *logos*-ului (putere ce lipsește necuvântătoarelor), slujire – după tâlcuirea sfântului Vasile cel Mare – impropriu idolatriilor: «Slujirea este – cum socotesc eu – stăruitoarea și neîncetata și neîmprăștiata slujbă adusă celui slujit; iar deosebirea dintre slujirea cuvântătoare și cea necuvântătoare ne-o înfățișează Apostolul, pe de o parte zicând 'Știți că pe când erați *neamuri* [adică: păgâni] vă abăteați la idoli cei fără-de-glas de parcă erați mânați' (*I Corinteni* 12, 2), iar pe de alta 'Înfățișați trupurile voastre jertfă vie, sfântă, bine-plăcută lui Dumnezeu, slujirea voastră cuvântătoare' (*Romani* 12, 1); că cel ce 'se abate de parcă ar fi mânat' slujește slujire necuvântătoare, adică nu călăuzit de *logos*, [ci] mișcându-se după cum îi vine și [după cum] înclină [...]; iar cel ce cu *logos* sănătos și voie bună, cu multă grijă, totdeauna și pretutindeni, caută [a face] și izbutește [a face] ceea ce este bineplăcut lui Dumnezeu – acesta [e cel ce] plinește porunca slujirii cuvântătoare, după cum s-a zis: 'făclie picioarelor mele [e] legea Ta, și lumină cărărilor mele'» (*Asceticon magnum*

nu sînt și ei învredniciți de preamarea cinste, că aceea era cea de care și el s-ar fi făcut părtaș și cea pentru care [și el] s-a făcut de-un-nume cu filosofia¹² – lucru¹³ care e singura răsplată vădită dobândită de ei în urma sânguinței de o viață. Dar asupra slujbei noastre cuvântătoare¹⁴ (mai bine zis: duhovnicești¹⁵), adică [asupra] rugăciunii, și asupra celor ce o cinstesc pe aceasta mai mult decât orice altceva și, liniștindu-se¹⁶, întru lepădarea grijilor¹⁷ viața toată iau aminte la aceasta și dau, din [dobândita] cercare, mână de ajutor celor începători în îngereasca și mai-presus-de-lume slujire – ce chip [de împotrivi] s-ar [putea] ridica?; cine grăiește împotriva celor ce au ales a tăcea¹⁸?; cine pizmuiește pe cei ce au ales a nu fi nicidecum cinstiți [de alții]?; cine se făleşte că i-a întrecut [la alergare] pe cei ce șed [jos, ba încă și] departe de stadion? Iar acolo¹⁹, în luptele duse de el pentru apărarea filosofiei, arătat era că monahilor se împotrivesc [el.] monahul și filosoful, dar celor ce sînt încă printre noi; pe când aici²⁰, zicerile Părinților mutați la ceruri punându-le limpede între cuvintele lui, spre răsturnarea acestora – nu știu ce pățind [el] – nu mică i-a fost zbaterea.

PG 31, 1236 BC). Cultul însuși este perceput de Părinți ca o astfel de slujire cuvântătoare, dialogală: vezi, de pildă, *Liturgia praesancificationum* 2.30-32, *stephanus.tlg.uci.edu*: «σπῆναι τῷ ἁγίῳ σου θουσιαστηρίῳ καὶ προσφέρειν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν». *In sanctum Ephraim* 46.841.59, *stephanus.tlg.uci.edu*: θουσία ἀναίμακτος, ἡ λογικὴ λατρεία, βίου καθαρότητι ὀλοκαυτουμένη;

¹⁵ «duhovnicești»: săvârșită prin Duhul, întru harul venit de la El.

¹⁶ Literal: cu liniște, întru isihie.

¹⁷ Literal: [în chip] neîngrijit.

¹⁸ Sfântul Grigorie marchează, retoric, absurdul situației: cum să li te întreci în cuvânt, cum să întri în dispută cu ei, câtă vreme isihastii – prin definiție – tac?

¹⁹ «acolo»: în primul caz, în critica adusă de Varlaam isihastilor, care disprețuiau filosofia anticilor.

²⁰ «aici»: în al doilea caz, în critica adusă rugăciunii minții.

[2] Μᾶλλον δ' ἢ πᾶσι, τοῖς ὑπὸ τοῦ ὀσίου καὶ ὁμολογητοῦ Νικηφόρου γεγραμμένοις περὶ εὐχῆς ἀνέδην ἀντεπεξάγει τοῦ λόγου τὴν δύναμιν, Νικηφόρου τοῦ τὴν καλὴν ὁμολογίαν ὁμολογήσαντος καὶ δι' αὐτὴν ὑπεροχὴ κατακριθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος πρώτου Παλαιολόγου καὶ τὰ τῶν Λατίνων φρονήσαντος, Νικηφόρου τοῦ ἐξ Ἰταλῶν μὲν ἔλκοντος τὸ γένος, καταγνόντος δὲ τῆς ἐκείνων κακοδοξίας καὶ τῆ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξω προσχωρήσαντος Ἐκκλησίας, ὃς μετὰ τῶν πατριῶν ἀρνεῖται καὶ τὰ πατρῶα καὶ τὴν ἡμεδαπὴν τῆς σφετέρας φιλτέραν ἡγεῖται διὰ τὸν παρ' ἡμῖν «ὀρθοτομοῦντα λόγον τῆς ἀληθείας», κὰν ταύτη γενόμενος, βίον μὲν αἰρεῖται καὶ ἀκριβέστερον, δηλαδὴ τὸν μονήρη, τόπον δὲ πρὸς κατοικίαν τὸν τῆς ἀγιωσύνης ἐπώνυμον, ἐν μεθορίῳ κόσμου καὶ τῶν ὑπερκοσμίων – Ἄθως οὗτός ἐστιν, ἢ τῆς ἀρετῆς ἐστία –, ἐνδιδαιτᾶσθαι προθυμηθεῖς. Κάνταῦθα πρῶτον μὲν ἔδειξεν εἰδῶς καλῶς ἀρχεσθαι τοῖς ἐκκρίτοις πατέρων ὑποταττόμενος· δούς δὲ διὰ μακροῦ χρόνου τῆς οἰκείας ταπεινώσεως ἐκείνοις τὴν πείραν, ἀντιλαμβάνει παρ' ἐκείνων αὐτὸς τῆς τῶν τεχνῶν τέχνης, δηλαδὴ τῆς ἡσυχίας τὴν πείραν, καὶ ἀρχηγὸς γίνεται τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πρὸς τὴν πάλην ἀποδουμένων τῶν τῆς πονηρίας πνευματικῶν, οἷς καὶ πατερικῶν εἰσηγήσεων ἐποιήσατο συλλογὴν, ἐπαλείφουσάν

²¹ Literal: ripostează.

²² Adică: avea convingeri romano-catolice. Este vorba de împăratul Mihail al VIII-lea (1259-1282). Nichifor isihastul a fost surghiunit după sinodul unionist de la Lyon din 1274.

²³ Literal: caccodoxia acelora; adică: credința romano-catolică.

²⁴ Sau: își alege modul mai exact de viețuire [creștină], adică pe cel monahal [sau pustnicesc].

²⁵ Sau: pe cel numit cu denumirea sfințeniei – sfântul Munte.

²⁶ Sau: că știe bine a se pune sub stăpânia altora. Vezi, foarte sugestiv, și Diogenis Laertii, *Vitae philosophorum* 1.60: «ὡς φησιν Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ *Περὶ τῶν φιλοσόφων αἰρέσεων*, τάδε· καλοκάγαθίαν ὄρκου πιστοτέραν ἔχε· μὴ ψεύδου· τὰ σπουδαῖα μελέτα· φίλους μὴ ταχὺ κτῶ· οὓς δ' ἂν κτήση μὴ ἀποδοκίμαζε· ἄρχε πρῶτον μαθῶν ἀρχεσθαι· συμβούλευε μὴ τὰ ἥδιστα, ἀλλὰ τὰ ἄριστα· νοῦν ἡγεμόνα ποιῶ· μὴ κακοὶς ὁμίλει· θεοὺς τίμα, γονέας αἰδοῦ».

[2] Și mai mult decât oricăror altor [ziceri], își aruncă²¹, fără opreliști, puterea cuvântului asupra celor despre rugăciune scrise de cuviosul și mărturisorul Nichifor; ale lui Nichifor celui ce a mărturisit buna mărturisire și pentru ea a fost surghiunit de întâiul dintre Paleologi, care împărătea [atunci] și cugeta cele ale Latinilor²²; ale lui Nichifor celui ce, deși își trăgea neamul din Itali[eni], a lepădat reaua-slăvire a acelora²³ și a venit la drept-slăvitoarea noastră Biserică, carele, dimpreună cu meleagurile [părintești], și părinteștile [credințe] le leapădă și pe [Biserica] cea de la noi o socotește mai de iubit decât a sa (pentru cuvântul – cel de la noi – care drept-învață adevărul) și, venind aici, [de] viață și-o alege pe [cea] mai cu scumpătate, adică pe cea singuratică²⁴, iar [de] loc de sălășluire pe cel de-un-nume cu sfințenia²⁵, poftind a petrece pe hotarul dintre lume și cele mai-presus-de-lume; iar acesta este Athosul, vatra virtuții; iar aici mai întâi a dovedit că știe bine a se stăpâni [de către alții]²⁶, supunându-se părinților [celor] dintre cei de frunte, și, multă vreme dând acelora cercarea²⁷ smereniei sale, ia de la aceia, la rândul său, cercarea²⁸ artei artelor²⁹ – adică a isihiei – și se face începătorul³⁰ celor ce – în lumea cea după cugetare³¹ – se dezbracă³² spre lupta cu duhurile răutății³³, căroră le-a făcut

²⁶ Adică: experiența.

²⁷ Adică: proba, dovada.

²⁹ Sau: meșteșugul meșteșugurilor.

³⁰ Literal: 'lider' (tradus odinioară prin 'nacealnic'; în armânește: 'celnic'); am optat pentru varianta încetățenită în traducerea Noului Testament (Hristos – Începătorul mântuirii, Începătorul credinței, Începătorul vieții; vezi *Fapte* 3, 15; 5, 31; *Evrei* 2, 10; 12, 2).

³¹ În lumea – obiectivă, concretă – ce cade sub simțirea minții, nu sub cea a simțurilor trupești.

³² Se folosește aici metaforic, în duh paulin, paradigma antică a luptătorilor în arenă, care luptau goi și unși cu ulei; ungerea cu ulei va fi, de altfel, numaidecât pomenită.

³³ *Efeseni* 6, 12; semnalăm că sfântul Pavel (și, implicit, sfântul Grigorie) nu folosește substantivul πνευματα (duhuri), ci adjectivul πνευματικά (duhovnicești).

τε πρὸς τοὺς ἀγῶνας καὶ διατιθεῖσαν τοὺς τρόπους τῶν ἄθλων καὶ προδεικνύσαν τὰ ἔπαθλα καὶ ὑπογράφουσαν τοὺς στεφάνους τῆς νίκης· εἴτ' ἐπὶ τούτοις, ἐπειδὴ πολλοὺς τῶν εἰσαγομένων ἔωρα τῆς ἀστασίας τοῦ νοῦ μηδὲ μετρίως γοῦν κρατεῖν δυναμένους, καὶ τρόπον ὑποτίθεται δι' οὗ τὸ πολυπόρευτον καὶ φαντασιῶδες αὐτοῦ μετρίως συστείλειαν.

[3] Τούτῳ τοίνυν ὁ φιλόσοφος οὗτος τὴν ἑαυτοῦ φαντασιῶδη πολύνοϊαν ἐπαφῆκεν, οἷόν τι πῦρ, τῷ κωλύοντι καθάπερ ὕλη χρησάμενον, οὐκ αἰδοῖ τῆς μακαρίας ἐκείνης ὁμολογίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν ἐξορίας, οὐκ αἰδοῖ τῶν ἐπὶ τῆς ἐξορίας ὠμληκότων ἐκείνῳ καὶ παρ' ἐκείνου τὰ θεῖα πεπαιδευμένων, οἱ τῆς γῆς ἄλας καὶ φῶς τοῦ κόσμου καὶ φωστήρων ἀναπεφήνασι τῇ Ἐκκλησίᾳ φανότεροι, «ζωῆς ἐπέχοντες λόγον» (Θεόληπτον ἀκούεις ἐκείνον, τὸν ἐπὶ τῆς Φιλαδελφείας πόλεως ὡς ἐπὶ λυχνίας ἀστράψαντα, Σελιώτην τὸν τῶν μοναζόντων καθηγητὴν, Ἡλίαν τὸν τὴν ἐρημίαν κατὰ τὸν Ἡλίαν διὰ βίου σχεδὸν ἀσπαζόμενον, τοὺς ἄλλους δι' ὧν ὁ Θεὸς τὴν οἰκείαν Ἐκκλησίαν ἐπαναγαγὼν ἐκόσμησε καὶ συνέστησεν), οὐδὲ διὰ τούτους τοίνυν καὶ τοὺς ὑπ' ἐκείνων πεπαιδευμένους καὶ τῆς αὐτῆς ἔτι καὶ νῦν ἀγωγῆς ἐχομένους ἀναπεισθεῖς ἀφείναι τὰς κατὰ τοῦ ἀνδρὸς οὐκ ἀγαθὰς ὑπονοίας ἤγουν τοὺς λόγους, εἰ δὲ μὴ, τὸ γοῦν συγγράμμασι μακροῖς ἀτιμάζειν, ὃν ἐγκωμιάζων, οὐκ ἂν ἠδυνήθη πάντως ἀξίως· ἀλλ' ὅτι περ ἀπλοϊκῶς ἐκείνῳ καὶ ἀφελῶς συνετέθη τὸ σύγγραμμα, τοῦτο πρὸς τὴν ἀντιλογίαν αὐτὸν ἐκίνησεν, ἀφ' οὗ καὶ τὰς λαβὰς εὐρεῖν ἔδυνήθη. Καὶ τοίνυν, ἵνα

³⁴ Literal: stabilește regulile întrecerilor ('sportive').

³⁵ Literal: premiile. ³⁶ Adică: imaginație.

³⁷ Adică: ca de o materie inflamabilă.

³⁸ Este vorba de neajunsul – părut – aflat de Varlaam în metoda de rugăciune a lui Nichifor, 'greșeala' lui, în care se poticnea filosoful; vom vedea imediat care este acesta.

³⁹ Matei 5, 13-14.

⁴⁰ Filipeni 2, 16.

⁴¹ Este vorba, desigur, de scrierile lui Varlaam împotriva ishaștilor în care îl atacă pe Cuviosul Nichifor.

și o culegere de povățuiri ale Părinților, [culegere] care îi unge spre lupte și rânduiește chipurile întrecerilor³⁴ și le arată de mai înainte răsplătirile³⁵ și le înfățișează cununile biruinței; apoi, pe lângă acestea, pentru că pe mulți din cei începători îi vedea neputincioși de a-și stăpâni – măcar câtuși de cât – nestatornicia minții, le pune dinainte, mai jos, și un chip prin care să împuțineze câtuși de cât multa umblare și închipuire³⁶ a acesteia.

[3] Asupra acestuia, așadar, și-a vărsat filosoful acesta închipuita sa multă mîntoșie, ca un foc, ca de o materie³⁷ slujindu-se de piedica [aflată de el la acela]³⁸. Nu se rușinează de acea fericită mărturisire și de surghiunul cel pricinuit de aceasta; nu se rușinează de cei ce l-au întovărășit pe acela în surghiun și de la acela s-au învățat cele dumnezeiești, carii 'sare a pământului și lumină a lumii'³⁹ s-au arătat Bisericii și mai străluciți decât luminătorii [de pe cer], «având cuvântul vieții»⁴⁰ – [și] înțelegi [că pomenesc aici] pe Teolipt acela, care în cetatea Filadelfiei ca într-un sfeșnic a strălucit, pe Seliotis, învățătorul monahilor, pe Ilie, care ca Ilie [Prorocul] a îmbrățișat pustia aproape în tot răstimpul vieții, pe ceilalți cu care Dumnezeu, întorcând Biserica Sa, a împodobit-o și [iarăși] a așezat-o –, nici pentru aceștia, așadar, și pentru cei învățați de către aceia, care încă și acum au aceeași petrecere [cu aceia], [ne]înduplecându-se a lăsa [deoparte] nu bunele păreri – adică cuvintele⁴¹ – cele asupra bărbatului; sau, de nu, măcar [a lăsa faptul de] a-l necinsti, în lungi scrieri, pe cel ce nicidecum nu l-ar fi putut lăuda în chip vrednic⁴²; ci, faptul că [în chip] simplu și necăutat⁴³ și-a alcătuit acela scrierea, [ei bine] aceasta⁴⁴ l-a făcut pe acesta să o contrazică, dându-i puțința de a găsi pricinile

⁴² Adică: sfințenia Cuviosului Nichifor nu poate fi lăudată în chip vrednic în cuvinte, cu atât mai puțin în cele ale lui Varlaam.

⁴³ Adică: inocent, naiv, necăutând la rea intenție a cititorilor, ci încrezându-se în buna lor intenție.

⁴⁴ Simplitatea și naivitatea redactării.

τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνο νῦν εἴπωμεν, «οὐχ ὁ ἐν λόγοις σοφός, οὗτος ἡμῖν σοφός, οὐδ' ὅστις γλῶσσαν μὲν εὐστροφον ἔχει, ψυχὴν δὲ ἀπαιδευτον, ὡσπερ τῶν τάφων ὅσοι τὰ ἐξῶθεν ὄντες εὐπρεπεῖς μυδῶσι νεκροῖς τὰ ἔνδον πολλὴν δυσωδίαν περικαλύπτοντες, ἀλλ' ὅστις τὸ ἀξιόπιστον τῶν λόγων διὰ τοῦ βίου προστίθῃσι καὶ τοῖς ἔργοις ὠραῖζει τὸ ἀκαλλῆς τῶν ῥημάτων». Ἀλλὰ γὰρ οὐδὲ τοῖς ἀπλοῖκοις ἐκεῖνοις ῥήμασιν ὁ σοφός οὗτος ἴσχυσεν ἐπιθέσθαι, μὴ πρότερον διαστρέψας αὐτά, καθάπερ σαφῶς μετὰ βραχὺ δεῖξομεν.

[4] Νῦν δ' ἐπιτεροῦτος ἀρχόμενός τε καὶ τελευτῶν παρ' ἑαυτοῦ διδάσκει περὶ προσευχῆς νοερᾶς, ταύτην καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν διὰ βραχέων προθεωρήσωμεν· τοιαύτη γὰρ ἐστίν, οἷα διὰ χρηστολογίας ἀπατησαί τῶν ἀπειρῶν πολλοὺς, τῶν εὐχῆς δ' ἀληθοῦς καὶ μετρίως γευσαμένων οὐδένα. Τοσοῦτον οὖν τὴν διδασκαλίαν ταύτην αὐτοῦ κατίδωμεν, ὅσον δεῖξαι τὸ πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῆς ἀσύμφωνον. Ἀρχεται μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν τοῖς πατράσιν ὠμολογημένων, τελευτᾷ δὲ εἰς τὴν ἐναντίαν παντάπασιν ἐκεῖνοις ὁδόν. Τοῦτο γὰρ φησὶν ἀρχόμενος, ὡς ἡρεμίαν παρέχειν ταῖς αἰσθήσεσι χρῆ τὸν προσευχῆς ἐπιμελούμενον, καὶ διὰ τούτου, κλέψας τὸν ἀκούοντα ὡς συνωδὰ λέγων τοῖς πατράσιν, εἶπ' ἐκ τούτου συμπεραίνει δεῖν νεκροῦν τελέως τὸ τῆς ψυχῆς παθητικὸν ὡς κατὰ μηδεμίαν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐνεργεῖν, πρὸς δὲ καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν ψυχῆς τε καὶ σώματος κοινήν· «τῆ γὰρ προσευχῆ», φησὶν, «ἐμπόδιον ἐκάστη γίνεται καὶ μάλιστ' ἐφ' ὅσον βίας ὀπωσοῦν μετέχει καὶ ἡδονὴν ἢ ἄλγος ἐμποιεῖ καὶ ἐτι μάλιστα περὶ τὴν παχυτάτην καὶ ἀλογωτάτην τῶν

⁴⁵ Redactarea cu simplitate și naivitate a textului lui Nichifor i-a dat lui Varlaam puțința de-a găsi motivele de împotrivire.

⁴⁶ Literal: lesne-sucitoare.

⁴⁷ Adică: neînvățat – nedeprins – în cele dumnezeiești.

⁴⁸ Grigorie Teologul, *Cuvântul* 16, 2, PG 35, 936D-937A.

⁴⁹ Adică: nu de la Părinți, nu conglăsuind cu ei, nu pe temeiul spuselor lor, cum făcuse Nichifor.

⁵¹ Adică: neexperimentați, lipsiți de cercarea celor înfățișate prin cuvânt.

de împotrivire⁴⁵; bine, dar – ca să spunem cuvântul acela al Teologului – «pentru noi înțelept nu e cel înțelept [doar] în cuvinte, nici cel ce are, pe de o parte, limbă iscusită⁴⁶, dar, pe de alta, suflet neînvățat⁴⁷ – ca acele mormânturi care, pe dinafară fiind împodobite, mustesc pe dinăuntru de morți, multă duhoare acoperind – ci cel care vrednicia de credință a cuvintelor o pune de față prin chipul viețuirii [lui] și [care] prin fapte înfrumusețează neîmpodobirea vorbelor»⁴⁸. Dar nici vorbelor acelora simple nu a putut înțeleptul acesta să li se împotrivească până ce mai întâi nu le-a strâmbat, cum limpede peste puțin vom arăta.

[4] Acum, însă, pentru că acesta – începând și sfârșind [scrierea] – de la sine însuși⁴⁹ [ne] învață despre rugăciunea minții, mai întâi să vedem și noi pe scurt această învățătură a lui; pentru că în așa fel este [alcătuită] ca 'prin vorbele frumoase să înșele'⁵⁰ pe mulți din cei necercați⁵¹ – pe nimeni însă dintre cei ce au gustat, fie și câtuși de cât, din rugăciunea adevărată; vom vedea, așadar, învățătura aceasta, [dar] doar cât să arătăm neconglăsuirea ei cu Părinții. Că [de început] începe de la cele mânturite de Părinți, dar sfârșește pe calea cea cu totul potrivnică acelora; Că, începând, lucrul acesta îl zice, cum că cel ce se îngrijește de rugăciune trebuie să dea liniște simțurilor; și, prin [spusa] aceasta, păcălindu-l pe cel ce îl ascultă cum că vorbește în conglăsuire cu Părinții, mai apoi, pe temeiul [spusei] acesteia, conchide că trebuie să omoare cu desăvârșire partea pătimitoare a sufletului – încât să nu mai lucreze după⁵² nici una din puterile ei – ba, mai mult, și toată lucrarea⁵³ comună sufletului și trupului; că «pedică rugăciunii» zice «se face fiecare [din lucrările acestea], mai ales întrucât [fiecare din ele] se împărtășește de oarecare silă⁵⁴ și aduce plăcere sau durere,

⁵³ «toată lucrarea»: orice fel de lucrare.

⁵² Adică: prin.

⁵⁴ Adică: una din caracteristicile fiecăreia dintre lucrările acestea este faptul de a lucra oarecum silnic asupra omului, pentru că omul – sau sufletul sau subiectul – ia aminte silnic la lucrarea aceasta, e 'prins' în ea.

αισθήσεων ἀφήν». Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρὸς τὸν τὰ τοιαῦτα εἰσηγούμενον, οὐ νηστεύειν, οὐκ ἀγρυπνεῖν, οὐκ κλείνειν, οὐ χαμευνεῖν, οὐκ ἐπὶ πλεόν ἴστασθαι, οὐδὲν τοιοῦτον πράττειν δεῖ τὸν προσευχῆς νοερᾶς ἐπιμελούμενον· ἀλγεινῶς γὰρ ταῦθ' ἅπαντα τὴν ἀφήν ἐνεργεῖν βιάζεται καὶ ὄχλον, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, τῇ ψυχῇ προσευχομένη προσφέρει, δέον τὸ ἀνενόητον πανταχόθεν αὐτῇ περιποιεῖν. «Καὶ γὰρ ὑπερφυῆς ἂν εἴη», πάλιν φησὶν, «εἰ ὄψιν μὲν καὶ ἀκοήν, τὰς αὐλοτέραις τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀπαθεστέραις καὶ λογικωτέραις, ἀτιμάζοιμεν ἐν προσευχαῖς, ἀφήν δὲ τὴν παχυτάτην πασῶν καὶ ἀλογωτάτην προσδεξαίμεθα καὶ τὰς κατ' αὐτὴν ἐνεργείας συνεργεῖν ὑποληψόμεθα». Καὶ γὰρ οὐ συνεώρακε, καίτοι φιλόσοφος ὢν, τὴν ἐν ταῖς αἰσθήσεσι διαφορὰν, ὅπως διαφόρως τῆς ἐν αὐταῖς σωματοειδοῦς δυνάμεως μεταλαγχάνουσαι, μὴ πρὸς μόνων τῶν ἔξωθεν αὐταῖς προσπιπτόντων ἅπασαι κινούμεναι, διατελοῦσιν. Ἡμῖν δὲ τὰ συμβαίνοντα ταῖς ἐνύλοις αἰσθήσεσιν ἐκ τῆς αὐλοῦ προσευχῆς ἐξηγεῖσθαι βουλομένοις, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἔξεως τελεωτάτης ἔδει καὶ πραγματείας πρὸς ἐν ὁρώσης, τοῦτο μόνον· ἀλλ' «ὁ διδοὺς εὐχὴν τοῖς εὐχομένοις» καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν λαλοῦσι δοίη λόγον τῇ νῦν προθέσει σύμμετρον.

[5] Ὅσαι μὲν οὖν τῶν αἰσθήσεων ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἐνεργειῶν κινούνται, ταύτας ἡρεμεῖν ἀνάγκη περὶ τὰ ἐνδον στρεφομένων ἡμῶν· ὅσαι δὲ ταῖς τῆς ψυχῆς διαθέσεσι συνδιατίθενται, καὶ ταῦτα ταῖς ἀγαθαῖς, τίς χρεία; Τίς δὲ μηχανὴ τούτων οἴκοθεν ἀφείσθαι τὸν ἐν ἑαυτῷ γενόμενον; Τίνος δὲ καὶ χάριν ἀφείσθαι τούτων δεῖ ζητεῖν, μηδαμῶς

⁵⁵ Vedem aici accepțiunea exactă a acestui simț al 'pipăitului' (ἀφή) și care sînt – în doctrina sfântului Grigorie – cele ce cad sub incidența lui: postul, privegherea, plecarea genunchilor, starea în picioare, dormitul pe pământul gol. Într-un cuvânt: nu altul decât simțul 'pipăitului' este (pentru Palama, dar – se pare – și pentru Varlaam) cel prin care simțim osteneala trupească.

⁵⁶ Adică: peste puțină; absurd.

⁵⁷ «deosebit»: mai mult sau mai puțin, în mai mare ori mai mică măsură.

[ceea ce] mai ales – iarăși – [se poate vedea] în privința celui mai gros[er] și mai irațional dintre simțuri, pipăitul». Așadar – ar [putea] zice cineva către cel ce vine cu astfel de lucruri [nemaiauzite] – cel ce se îngrijește de rugăciune trebuie să nu postească, să nu privegheze, să nu îngenuncheze, să nu doarmă pe pământul gol, să nu stăruie în statul în picioare, nimic dintr-acestea să nu facă; că toate acestea lucrează silnic durere asupra pipăitului⁵⁵ și – după cum însuși ai zice – deranjează sufletul ce se roagă; [or, noi] trebuie a face ca acesta să fie nestingherit de nimic. «Că [și] peste fire⁵⁶ ar fi», zice iarăși, «ca vederea și auzul – [adică tocmai] cele mai nemateriale dintre simțuri, și mai nepătimașe și mai raționale – a le lepăda la vremea rugăciunii, iar pipăitul – cel mai gros[er] dintre toate, și mai irațional – a-l primi și a socoti că lucrările lui împreună-lucrează [nouă spre folosul nostru];» că nu a văzut – măcar că este filosof – deosebirea dintre simțuri, cum [că fiecare dintre ele] deosebit⁵⁷ împărtaşindu-se de puterea cu-chip-trupesesc⁵⁸ dintr-însele, nu toate sînt mișcate doar de cele ce vin dinafară asupra lor. Iar noi, voind a înfățișa cele ce se petrec – din rugăciunea nematerială⁵⁹ – în simțurile cele prinse în materie, și de-ciunea nematerială⁶⁰ – în simțurile cele prinse în materie, și de-săvârșita deprindere a [rugăciunii] acesteia ar trebui să o avem, și ațintirea la un singur lucru, [și anume] doar cu aceasta; dar «Cel ce dă rugăciune celor ce se roagă»⁶⁰, și celor ce grăiesc în apărarea acestora dea cuvânt, pe măsura râvnei lor de acum.

[5] Așadar, întorcându-ne [noi] spre cele dinăuntru, câte dintre simțuri sînt mișcate de către lucrările cele dinafară – pe acestea trebuie neapărat a [ni] le potoli; dar câte [dintre simțuri] se însoțesc cu dispozițiile [aplecările] sufletului – ba încă cu cele bune – [pe acestea] ce trebuință este [a le potoli]? Și, apoi, prin ce meșteșugire le-ar [putea] lepăda de la sine însuși

⁵⁸ Sau: quasi-trupească; oarecare lămuriri referitor la aceasta vezi mai jos, în paragraful 9.

⁵⁹ Adică: datorită rugăciunii nemateriale, săvârșite de suflet.

⁶⁰ Cântările lui Moisi 3, 9 (I Samuel 2, 9).

προσισταμένων, ἀλλὰ καὶ συνεργουσῶν τῇ συνδιαθέσει ὁ
τι μάλιστα; Τὸ γὰρ σύζυγον ἡμῖν τουτί σῶμα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ
ὡς συνεργὸν ἐσόμενον συνέζευκται, μᾶλλον δὲ ὑπέζευκται
οὐκοῦν ἀφηνιάζον μὲν εἰρξομεν, ἀποδεξόμεθα δὲ ἀγόμε-
νον ἢ δέον. Ἀκοή μὲν οὖν καὶ ὄψις ἀφῆς καθαρώτεραί τε
καὶ λογικώτεραί εἰσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν ὅλως ἀντιλήψεται τις
τούτων οὐδενός, οὐδ' ἂν ὀδυνηθείη κατ' αὐτό, μὴ ἔξωθεν
προσπεσόντος τοῦ ὄρατοῦ ἢ τοῦ ἀκουστοῦ, δυσηχοῦς ὄν-
τος ἢ καὶ δυσειδοῦς· τὸ δὲ σῶμα ὀδυνᾶται μᾶλλον κατὰ τὴν
ἀφήν, ὅταν νηστεῖαν ἀσκῶμεν καὶ μὴ προσάγωμεν αὐτῷ
τὴν ἔξωθεν τροφήν. Διὰ τοῦτο οἱ πρὸς τὰ ἔνδον ἀπὸ τῶν ἔξω
ἑαυτοὺς συστέλλοντες τὰς μὲν μὴ παρόντων τῶν ἔξωθεν
οὐκ ἐνεργούσας αἰσθήσεις τῆς κατὰ ταῦτα ἐνεργείας ἀπο-
παύουσιν, ἐφ' ὅσον εἴσω μένουσι· τὰς δὲ καὶ ἀπόντων τῶν
ἔξω ἐνεργούσας, πῶς ἂν ἀργεῖν παρασκευάσωσι, καὶ μά-
λισθ' ὅταν τείνωσιν αὐταὶ καὶ πρὸς τὸ προκείμενον τέλος;
Ὅτι δὲ ἡ ἀλγεινὴ κατὰ τὴν ἀφήν αὐτῆ αἰσθησις τοῖς νοερῶς
προσευχομένοις ἐς τὰ μάλιστα λυσιτελεῖς, πάντες μὲν ἴσασι
ὅσοι καὶ μετρίως ἤψαντο τοῦ κατ' αὐτὴν ἀγῶνος, καὶ λόγων
τούτοις ἤττον δεῖ, διὰ πείρας ἐγνωκόσιν, οἱ καὶ τοὺς λόγῳ
μόνῳ τὰ τοιαῦτα ζητοῦντας οὐκ ἀποδέχονται, ταύτην εἶναι
λέγοντες τὴν φυσιοῦσαν γνῶσιν.

⁶¹ Literal: 'că trupul acesta, cel con-jugat nouă, ne-a fost con-jugat – mai bine zis: sub-jugat – de către Dumnezeu ca să [ne] fie împreună-lucrător'.

⁶² Neatingându-se propriu-zis de ceva material, auzul și vederea nu îl supun pe om experienței grosiere a ceva material (cum face pipăitul), închizându-i atenția preponderent în această experiență, ci îi asigură o oarecare detașare de material, deci un confort pentru a gândi, pentru a raționa; astfel 'sînt mai curate și mai raționale decât pipăitul'.

⁶³ Reamintim că, pentru sfântul Grigorie, 'pipăitul' este cel ce dă percepția osteneții trușești;

⁶⁴ Literal ar fi 'cei ce se zgârcesc', se chircesc, se contractă.

⁶⁵ Adică: isihaștilor, sihaștrilor.

⁶⁶ Adică: toți câți s-au ostenit în privința acestui simț al pipăitului; câți s-au străduit să dobândească durerea ce poate fi resimțită prin acest simț al pipăitului, venită din nevoința trușească.

cel ajuns în sine însuși? Și, apoi, pentru ce trebuie să caute a
le și lepăda, de vreme ce nu [ii] stau nicidecum împotriva, ci
împreună-lucreează – cel mai mult [cu puțină] – prin însoțirea
[lor] cu dispozițiile [sufletului]? Că trupul acesta, cel pus la
același jug cu noi, ni s-a pus la același jug – mai bine zis: ni s-a
supus – de către Dumnezeu⁶¹ ca să ne fie [el] împreună-lucră-
tor; așadar, de se smucește – să îl strunim; iar de trage cum
trebuie – să îl primim [cu mulțumire]. Așadar, auzul și văzul
sînt, de bună seamă, mai curate și mai cuvântătoare/raționale
decât pipăitul⁶², dar nici unul dintre acestea [două] nu simte
nimic – nici [nu] se îndurerează de la sine însuși, de nu cade
dinafară [asupra sa] o priveliște dureroasă ori și un sunet du-
reros; pe când, prin simțul pipăitului, trupul se îndurerează
mai degrabă [atunci] când ne nevoim cu postul și [când] nu
îi aducem hrana cea dinafară⁶³. Pentru aceasta, cei ce se [re]
strâng pe ei înșiși⁶⁴ de la cele dinafară la cele dinlăuntru își
opresc de la lucrările legate de cele dinafară simțurile ce nu
lucreează nefiind de față acelea, câtă vreme rămân [ei] înlăun-
tru; și le opresc de la lucrările legate de acestea, câtă vreme [ei]
rămân înlăuntru; dar pe cele ce lucrează și când lipsesc cele
dinafară – [pe acestea] cum să le facă nelucrătoare, mai ales
când acestea [însele] și tind spre țelul ce stă [lor⁶⁵] de față? Iar
că însăși simțirea aceasta dureroasă – cea dată de simțul pipăi-
tului – este de cel mai mare folos celor ce se roagă înțelegător o
știu toți câți s-au ostenit – cătuși de cât – cu el⁶⁶ și aceștia nu au
cătuși de puțin trebuință de cuvinte, cunoscând [aceasta] prin
[propria] cercare, carii⁶⁷ nici nu îi primesc⁶⁸ pe cei ce doar prin
cuvinte caută [a cunoaște lucrurile] acestea, ci zic că aceasta
este cunoașterea care îngâmă.

⁶⁷ Adică: ei care; isihaștii.

⁶⁸ Sau: nu îi acceptă, nu îi rabdă, nu îi îngăduie.

⁶⁹ «nu doar atât»: nu doar experiența arată necesitatea osteneții trușești în dobândirea rugăciunii celei cu mirtea, ci aceasta se poate demonstra și logic; ceea ce urmează este tocmai un astfel de raționament.

[6] Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τοὺς νοερῶς ὡς ἀληθῶς προσευχομένους ἀπροσπαθεῖς ἀνάγκη εἶναι καὶ τὴν πρὸς τὰ μέσως πως ἔχοντα τῶν πραγμάτων σχέσιν ἀποτιναξαμένους, οὕτω γὰρ ἂν σχοίεν ἀπαρενοχλήτου καὶ καθαρᾶς τυγχάνειν προσευχῆς, τοὺς δὲ μήπω πρὸς τοῦτο τὸ μέτρον ἐφθακότας, ἐπειγομένους μέντοι πρὸς αὐτό, τῆς μὲν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν, ἀπηλλάχθαι δὲ τελείως ἐμπαθείας (δεῖ γὰρ τὸ μὲν ἁμαρτητικὸν τοῦ σώματος νεκρῶσαι, ὃ ἐστὶν ἐμπαθείας ἀπηλλάχθαι, τὸν δὲ λογισμὸν ἐπικρατέστερον ἔχειν τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πονηρῶν παθημάτων κινουμένων, ὃ ἐστὶν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν)· εἰ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καθάπερ γοῦν ἔχει, καὶ τῆς ἐμπαθείας ἐπικρατούσης, οὐδ' ἄκροισ, τὸ τοῦ λόγου, χεῖλεσι νοερᾶς προσευχῆς γευσαίμεθ' ἂν, δεόμεθα πάντως τοῦ κατὰ τὴν ἀφήν διὰ νηστείας τε καὶ ἀγρυπνίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἄλγους, προσευχῆς ἐπιμελούμενοι· δι' αὐτῆς γὰρ μόνης τὸ ἁμαρτητικὸν τοῦ σώματος νεκροῦται καὶ οἱ τὰ κτηνώδη πάθη κινούντες λογισμοὶ μετριώτεροί τε καὶ ἀσθενέστεροι καθίστανται· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ τὴν ἱεράν κατάνυξιν αὐτὸ φέρει τὴν ἀρχήν, δ' ἥς καὶ τοὺς προγεγονότας ἀνιέρους ἀπαλείφει μολυσμοὺς καὶ τὸ Θεῖον ἴλεω πάντων μάλιστα ποιεῖται καὶ πρὸς τὴν δέησιν καταπειθές. «Καρδίαν» γὰρ «συντετριμμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει» κατὰ τὸν Δαυὶδ καὶ κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον «οὐδενὶ τῶν πάντων οὕτως ὡς κακοπαθεία Θεὸς θεραπεύεται». Διὸ καὶ ὁ Κύριος μέγα δύνασθαι τὴν προσευχὴν μετὰ τῆς νηστείας συνεζευγμένην ἐν εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν.

⁷⁰ Lit.: *relația*; ceea ce presupune – în mentalul grecesc – un raport de *posedare reciprocă*; părțile aflate în relație se posedă reciproc, sînt reciproc posedate.

⁷¹ «împătimirea-de-plăcere»: căutarea cu obstinație a plăcerii trupești și evitarea durerii trupești; atitudine cristalizată etico-filosofic ca doctrină hedonistă.

⁷² Vezi că prin durere am redat și pe *ὀδύνη* (*ὀδυνάομαι*) și pe *ἄλγος*.

⁷³ Adică: prin 'pipăit', prin simțul 'pipăitului'.

⁷⁴ Este vorba, în continuare, tot de 'pipăit'.

⁷⁵ Psalmii 50, 19.
⁷⁶ Adică: 'nimic altceva nu este mai tîmăduitor în fața lui Dumnezeu decât reaua-pătîmire [a noastră]'. Notăm că, în grecește, această *rea-pătîmire*

[6] Și nu doar atât⁶⁹, ci, dacă cei ce se roagă cu adevărat înțelegător trebuie neapărat să fie neîmpătimiți de nimic și să se fi scuturat de legătura⁷⁰ cu cele ce sînt oarecum la mijloc dintre lucruri (că [doar] așa pot avea parte de rugăciunea cea nestînjănită [de nimic] și curată), iar cei ce încă nu au ajuns la măsura aceasta, dar se silesc la aceasta, [trebuie neapărat] să se salte deasupra împătimirii-de-plăcere⁷¹ și să se izbăvească cu desăvârșire de [toată] împătîmirea (că trebuie să își omoare păcătoșenia trupului – că aceasta este 'a se izbăvi de împătîmire' – și să aibă gîndul stăpîn peste patimile rele ce se mișcă în lumea cugetării – că aceasta este 'a se sălta deasupra împătimirii-de-plăcere'), dacă, așa dar, așa stau lucrurile – precum și stau – și [dacă], pînă ce [ne] stăpînește împătîmirea, nici cu vîrfurile buzelor – după cum se spune – nu am gustat din rugăciunea înțelegătoare, [atunci] avem negreșit trebuință de durerea⁷² cea dată [nouă] de pipăit prin post și priveghere și prin toate celelalte asemenea [acestora], de ne îngrijim de rugăciune; că doar prin acesta⁷³ se omoară păcătoșenia trupului și se domolesc și slăbesc gîndurile ce mișcă patimile dobitocești; și nu doar atât, ci acesta aduce la început și sfînta străpungere [a iniții], prin carea și nesfintele întinăciuni le șterge, [pe] cele făcute mai înainte, și Dumnezeuiescul – [el] mai mult decît toate⁷⁴ – Îl îmblânzește și Îl pleacă spre împlinirea rugăciunii; că, după [cum zice] David, «inimă zdrobită Dumnezeu nu va urgisi»⁷⁵ și, după de-Dumnezeu-cuvîntătorul Grigorie, «prin nimic altceva nu [ne] vindecă Dumnezeu așa [de mult] ca prin reaua-pătîmire⁷⁶»; [fapt] pentru care și Domnul a învățat în Evangheliile că mult poate rugăciunea înjugată [la același jug] cu postul.

(*κακοπάθεια*) nu e altceva decît opusul pomenitei *împătîmire-de-plăcere* (*ἡδυπαθεία*; tradusă odinioară chiar prin *dulcea-pătîmire*). Vezi Cuvîntul 24, 11, PG 35, 1181B.

⁷⁷ Ioan Scărarul, *Scara*, 6 și 18, PG 88, 796B și 932B.

[7] Αναλγησία τοιγαροῦν ἐστὶ τὸ καταργοῦν τὴν προσευχὴν, ἣν καὶ πῶρωςιν οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἄλγος τῆς ἀφῆς, ὡς κατὰ τῶν ἔργω γινωσκόντων πρῶτος οὗτος ἀπράκτοισ ἐφιλοσόφησε λόγοις. Ταῦτα ἄρα καὶ τῶν πατέρων εἰσὶν οἱ τὴν νηστείαν οἰονεὶ οὐσίαν εἶναι προσευχῆς ἀπεφῆναντο· «ὕλη» γὰρ, φασί, «προσευχῆς, πείνα». Ἐτεροι δὲ ποιότητα τοῦτ' ἔφησαν αὐτῆς· ἄποιον γὰρ ἴσασι τὴν ἄνευ κατανύξεως προσευχὴν. Τί δὲ ὁ λέγων, «δίψα καὶ ἀγρυπνία ἐξέθλιψαν καρδίαν· καρδίας δὲ θλιβείσης ἐξεπήδησαν δάκρυα», «προσευχῆ» δ' αὐθις «δακρύων μήτηρ καὶ πάλιν θυγάτηρ»; Εἶδες πῶς τὸ κατὰ τὴν ἀφήν ἄλγος τοῦτο μὴ μόνον οὐκ ἐμπόδιον γίνεται τῇ προσευχῇ, ἀλλὰ καὶ διαφερόντως συνεργεῖ; Τί δὲ τὰ δάκρυα ταῦτα, ὧν ἐστὶν ἡ προσευχὴ θυγάτηρ τε καὶ μήτηρ; Οὐκ ὀδυνηρὰ μὲν ἐστὶ καὶ πικρὰ καὶ δακνηρὰ φύσει τοῖς ἄρτι τοῦ μακαρίου πένθους γευσάμενοις, τοῖς δὲ καταπολαύσασιν αὐτοῦ πρὸς ἡδέα καὶ ἀνώδυνα μεταποιεῖται; Πῶς οὖν οὐ λυμαίνονται τῇ προσευχῇ, μᾶλλον δὲ πῶς καὶ γεννῶσιν αὐτὴν καὶ γεννῶνται ὑπ' αὐτῆς τὰ σωματικῶς ἐνεργοῦμενα, τὰ καὶ κατ' αἰσθησιν ἡδύνοντά τε καὶ ἀλγύνοντά; Πῶς δὲ αὐτὰ χαρίζεται Θεός, κατὰ τὸν λέγοντα, «εἰ δάκρυον ἐκτίσω ἐν τῇ προσευχῇ σου, ὁ Θεὸς ἦψατό σου τῶν ὀφθαλμῶν τῆς καρδίας καὶ νοερῶς ἀνέβλεψας»;

[8] «Ἀλλ' ὁ Παῦλος», φησὶν, «ἀρπαγείς ἕως τρίτου οὐρανοῦ οὐκ οἶδεν, εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε τοῦ σώματος ἐκτός, ὡς ἐπιλελησμένος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων· εἰ τοίνυν προσῆκον τὸν πρὸς Θεὸν διὰ προσευχῆς ἐπειγόμενον τῶν κατὰ

⁷⁸ Adică: primul în istorie.

⁷⁹ Adică: nepuse în practică și, totodată, de nepus în practică; neaplicate și neaplicabile.

⁸⁰ Ibidem, 14, PG 88, 865D.

⁸¹ Adică: a rugăciunii. ⁸² Scara, 28, PG 88, 1129A.

⁸³ Adică: ele care sînt rezultatul unei lucrări trupesti, al plînsului.

⁸⁴ Marcu Ascetul, *Despre legea duhovnicească*, 12, PG 65, 908.

⁸⁵ «toate cele după trup»: toate cele din planul trupului; cele simțite 'după trup', percepute trupest. NB: acest *după* funcționează întocmai ca în expresia *după capul meu sau după mintea mea* (adică: *după percepția minții mele*).

[7] Lipsa durerii – pe care și 'împietrire' o numesc părintii ⁷⁷ – este, așadar, cea care desființează rugăciunea, și nu durerea [dată de simțul] pipăitului, cum acesta, întâiul ⁷⁸, a filozofat – cu cuvinte nefăptuitoare ⁷⁹ – împotriva celor ce cu lucrul cunosc [acestea]. Astfel, sînt unii dintre părinți care postul l-au înfățișat a fi ca o ființă a rugăciunii; că zic «materia rugăciunii – foamea» ⁸⁰; iar alții numesc [durerea] aceasta însușirea [de căpătâi a] acesteia ⁸¹; că fără de însușire socotesc [a fi] rugăciunea fără de străpungere. Că ce [este cu] cel ce zice [că] «setea și privegherea au apăsât inima; iar din inima apăsată au fâșnit lacrimi»?; și, iarăși, [că] «rugăciunea este maica lacrimilor și, iarăși, fiică [a lor]»? ⁸²; ai văzut cum [că] durerea aceasta, cea dată [nouă] de pipăit, nu doar că nu se face piedică rugăciunii, dar chiar împreună-lucează [ei] în chip deosebit? Și ce [mai este cu] lacrimile acestea, căroră rugăciunea le este maică și, totodată, fiică?; nu dureroase sînt [ele] – prin fire – și amare și usturătoare celor ce [doar] de curînd au gustat din fericitul plîns, iar celor ce l-au dobandit din plin pe acesta li se fac dulci și nedureroase? Cum de nu pier [ele] din pricina rugăciunii, ba, mai mult, cum de o și nasc pe aceasta și se nasc dintr-însa – ele, care [nu altcumva decât] trupest se lucrează ⁸³ și care îndulcesc și îndurerează simțirea?; și cum de le dăruiește Dumnezeu, după cel ce zice «de ai dobandit lacrimi în rugăciunea ta, [află că] Dumnezeu S-a atins de ochii inimii tale și ai văzut [în chip] înțeleghător»? ⁸⁴

[8] «Dar Pavel,» zice, «răpit până la al treilea cer, nu a știut dacă era în trup sau afară din trup, ca unul ce uitase toate cele după trup» ^{85,86}; așadar, dacă trebuie ca acela ce prin rugăciune se silește la Dumnezeu ⁸⁷ să fie nesimțitor față de cele după trup, cum [să fie] daruri ale lui Dumnezeu cele de care

⁸⁶ II Corinteni 12, 2.

⁸⁷ Aici 'se silește' are sensul de 'se grăbește'.

τὸ σῶμα ἀναισθητῶς ἔχειν, πῶς δῶρα θεοῦ, ὧν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς αὐτὸν ἐπειγόμενον;». Ἀλλ' οὐχὶ τῶν σωματικῶν μόνων ἐνεργειῶν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον, ἀλλὰ καὶ τὰς νοεράς ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα καὶ πάσαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν ἀπολιπεῖν κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον. Οὐδὲν οὖν τούτων δῶρον Θεοῦ, οὐδ' ἡ πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασις, ἐπεὶ τούτων ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον; «Καὶ πῶς ἂν εἴη», φησὶν, «ἐκ τῆς χάριτος ταῦτα, ὧν οὐ μέλλει αισθάνεσθαι κατὰ τὴν τῷ Θεῷ τὸν ἄνθρωπον ἐνοῦσαν νοερὰν προσευχήν; Μάτην γὰρ ἂν γένοιτο, μάταιον δὲ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν». Ματαιολογία χαίρων, ἄνθρωπε, ὁ καὶ ἡμᾶς εἰς τοιοῦτους λόγους κατασπῶν, καὶ οὕτως ἡγή τὴν θείαν ἔνωσιν μικρὸν ὡς οὐχὶ τῶν μεγάλων καὶ ἀναγκαίων ὑπεραίρειν, ἀλλὰ τῶν ματαίων μόνον, καὶ ὁ ἂν μὴ παρῆ, ταύτης τελουμένης, μάταιον ἡγή. Ὄντως δῆλος εἶ μὴ τῶν ματαίων αὐτὸς ἀνώτερον καταστήσας

⁸⁸ «dumnezeiasca unire»: unirea cu Dumnezeu; clasică expresie patristică.
⁸⁹ *Despre teologia mistică* [altfel zis: *Despre tainica cuvântare-de-Dumnezeu*] 1, 1 și 1, 3, PG 3, 998B, 1000C: «σὺ δέ, ὦ φίλε Τιμόθεε, καὶ τὰς αἰσθησεις ἀπόλειπε καὶ τὰς νοεράς ἐνεργείας καὶ πρὸς τὴν ἔνωσιν... ἀνατάθητι τοῦ ὑπὲρ πάσαν οὐσίαν καὶ γνώσιν [...]» «ἢ... πάντων αἰτία... μόνοις ἐκφαινομένη[...] τοῖς [...] καὶ πάσαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν ὑπερβαίνουσι καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα [...] ἀπολιμπάνουσιν» («Iar tu, prietene Timotei, și simțirile leapădă-le și lucrările înțelegătoare [adică: netrupești, săvârșite de minte]... și înalță-te... la unirea cu Cel mai presus de ființă și de cunoaștere»; «Pricina a toate... Se arată descoperit doar celor... ce se saltă deasupra a tot suișul pe toate culmile sfinte și lasă în urmă toate dumnezeieștile lumini»).

⁹⁰ Întrucât acestui ultim termen (λόγοι) îi putem da și sensul de *discursuri/silogisme*, fraza se poate înțelege și așa: «Deșarta alcătuire de discursuri/silogisme fiind [toată] bucuria ta (cela ce și pe noi ne tragi la astfel de discursuri/silogisme)...».

⁹¹ O replică generată de același tip de logică o dă sfântul Grigorie lui Varlaam și în *Epistola a II-a* către el, în paragraful 14: «Dacă nimic din cele zidite nu ar fi fost mai presus de demonstrație, zicând tu că toate cele dumnezeiești sînt mai presus de demonstrație, bine ai fi socotit că faci oarecare lucru mare, mărindu-L pe Dumnezeu ca mai presus de ceilalți;

trebuie să se izbăvească cel ce se silește la El?». Dar nu doar de lucrările trupești trebuie să se izbăvească cei ce se silește la dumnezeiasca unire⁸⁸, ci și lucrările înțelegătoare și toate dumnezeieștile lumini și tot suișul pe toate culmile sfinte [trebuie] să le lepede – după [cum spune] marele Dionisie⁸⁹. Cum așa, nimic dintre acestea, nici suișul pe toate culmile sfinte, nu [mai] este dar al lui Dumnezeu, pe motiv că cel ce se silește la dumnezeiasca unire trebuie să se izbăvească de toate acestea? «Păi cum să fie [ivite] din har acestea», zice, «cele ce urmează a nu [mai] fi simțite la vremea rugăciunii înțelegătoare, celei ce unește pe om lui Dumnezeu? Că s-ar face în deșert; or, nimic din cele de la Dumnezeu nu [se face] în deșert». De vorbirea în deșert bucurându-te [prostește] – cela ce și pe noi ne tragi la astfel de vorbe⁹⁰ –, chiar atât de mic [lucru] socotești a fi dumnezeiasca unire, încât să nu poată ridica [pe cel părtaș de ea] din [lucrurile] cele mari și de neapărată trebuință, ci doar din cele deșarte⁹¹? Și ceea ce nu [mai] stă de față când se săvârșește [dumnezeiască unirea] aceasta – [lucru] deșert îl socotești? Cu adevărat te vădești a nu te fi săltat mai presus de cele deșarte; că de te-ai

dar, de vreme ce multe din cele de pe pământ și la îndemâna noastră se arată a fi mai presus de demonstrație, cum va [mai] indica spusa ta aceasta *mai-presus-ul dumnezeiesc*? Căci mai trainică decât demonstrația știm a fi – prin fire – experiența, astfel că și aceasta este mai presus de demonstrație, deși toată arta și toată știința de la aceasta își au obârșile și principiile: pe de o parte arta, strânsă din lucrurile supuse legii facerii și stricăciunii, iar pe de alta știința, așjiderea, din cele ce se zic [a fi] pururi la fel. Atâtea, deci, fiind mai presus de demonstrație dintre cele ce sînt, cum socotești că mărești mai presus decât ceilalți ceea ce e mai presus decât tot ce este, zicând [despre aceea] că e mai presus de demonstrație? Căci ce măreție s-ar arăta că au îngerii cei mai-presus-de-lume arătând [cineva] că sînt cu firea mai presus de lei și de elefanți? – că și noi, cei din lume, sîntem cu firea mai presus de aceștia, și atât de prejos față de îngerii aceia. Tot așa nimeni nu va arăta vreo măreție a lui Dumnezeu prin faptul de a-L arăta pe El a fi mai presus de demonstrație» (vezi Palama II, GA, p. 223).

τοῦ κρείττονος βελτιωθείσα αὕτη, μεταδοῦσα δὲ μάλλον τοῦ χείρονος αὐτῷ, ὡς δι' αὐτὴν καὶ σάρκα ὅλον λέγεσθαι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ εἰρημένον περὶ τῶν ὀργῆ κατακλυζομένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς «οὐ μὴ μείνη τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας», οὕτως ἢ ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα πνευματικὴ ἐρχομένη ἡδονή, μηδὲν αὕτη τῇ κοινωνίᾳ τοῦ σώματος ἀχρειωθείσα, μεταστοιχειοῖ τὸ σῶμα καὶ πνευματικὸν ποιεῖ, τὰς σαρκικὰς πονηρὰς ἀποβαλλόμενον ὀρέξεις καὶ μηκέτι καθέλκον τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ ταύτη συναναφερόμενον, ὡς καὶ πνεῦμα τότε ὅλον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστιν». Ταῦτα δὲ πάντα τῇ πείρᾳ δηλα γίνεται.

[10] Πρὸς δὲ τὸν λογομαχοῦντα καὶ φιλονείκως ἐνιστάμενον ἀπέχρησεν ἂν εἰπεῖν ὡς «ἡμεῖς τοιαύτην οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ», λόγοις ἀπράκτοις ἄγεσθαι λόγον δὲ τιμῶμεν ἐμπρακτον καὶ πρᾶξιν ἐλλόγιμον. Ἐπεὶ δὲ καὶ γραφῆ τοὺς τοιοῦτους παραδέδωκε λόγους, ἵνα μὴ τινα τῶν πολλῶν ἐξαπατήσῃ καὶ δόξῃ τι σεμνὸν λέγειν καὶ προσγάγηται τῷ ψεύδει, γράμμασι καὶ ἡμεῖς τάληθὲς ποιούμεν φανερόν καὶ τὸ ψεῦδος ἐλέγχομεν, μικροῖς μὲν πρὸς ταῦτα, μακροτέροις δὲ πρὸς τὰ τούτων ἀναγκαιότερα χρώμενοι καὶ τοὺς πατέρας πανταχοῦ προδεικνύντες, ἀντικειμένους τῷ

¹⁰⁴ *Facerea* 6, 3.

¹⁰⁵ Adică: nu devine nefolositoare.

¹⁰⁶ Literal: îl face a consta în altceva, îi schimbă 'stihia', adică elementul ce îi stă de bază, esența.

¹⁰⁷ Adică: [trupul] împreună cu sufletul.

¹⁰⁸ *Ioan* 3, 6-8.

¹⁰⁹ Adică: de experiența lor.

¹¹⁰ Adică: nu și înfăptuind cele ce le spune.

¹¹¹ Adică: de dragul certei, nu din dorința de a afla adevărul, de a se folosi sufletește.

¹¹² *Vezi I Corinteni* 11, 16: «Iar dacă cineva socotește să fie iubitor de ceartă – astfel de obicei noi nu avem, nici Bisericiile lui Dumnezeu».

¹¹³ Sau: de neînăptuit.

nu se îmbunătățește întru nimic prin părtășia [ei] de ce este mai bun¹⁰¹, ba, mai mult, o și molipsește pe [mintea] aceasta cu ce este mai rău¹⁰², încât, din pricina ei¹⁰³, întreg omul se și numește 'trup/carne', după spusa [scripturistică] despre cei din mânie potopiți de Dumnezeu, cum că «nu va rămâne Duhul Meu în oamenii aceștia, din pricină de a fi ei trupuri/cărnuri»¹⁰⁴, [tot] așa [și] plăcerea duhovnicească ce vine de la minte asupra trupului nu se netrebnicește¹⁰⁵ întru nimic din pricina părtășiei [ei] cu trupul și preface trupul¹⁰⁶ și îl face duhovnicesc, lepădând el relele poftes carnale și nemai-trăgând sufletul în jos, ci împreună cu acesta¹⁰⁷ ducându-se sus, încât duh și este atunci întreg omul, după cum este scris: «cel născut din Duh duh este»¹⁰⁸. Iar toate acestea se vădesc de către cercare¹⁰⁹.

[10] Iar către cel ce [doar] în cuvânt se războiește¹¹⁰ și [doar] 'de dragul pricirii' se pune împotriva¹¹¹ de ajuns ar fi a spune că 'astfel de obicei [nici] noi nu avem, nici Biserica lui Dumnezeu'¹¹², [și anume cel] de a ne lua după cuvinte nefăptuitoare¹¹³; iar [de cinstit] cinstim cuvântul făptuitor și fapta cuvântătoare¹¹⁴. Dar fiindcă și în scris a așternut astfel de cuvinte¹¹⁵, ca nu cumva să înșele pe vreunul din cei mulți și să îi pară¹¹⁶ că zice ceva cuviincios și să fie dus de minciună, [tot] prin scrieri vădim și noi ceea ce este adevărat și dăm în vi-leag minciuna – [scrieri] mici în [chestiunile] acestea [ale lui], dar mai mari în cele mai de trebuință decât acestea –, pe Pădar rînți peste tot punându-i de față [a fi] potrivnici învățătorului

¹¹⁴ Dacă – în cazul binomului *Cuvânt-trup* – gândim că așa cum zicem *Cuvântul S'a întrupat*, tot așa am putea zice și că *trupul s'a încuvântat*, atunci, îndrăznind filologic, binomul *λόγος ἐμπρακτος-πρᾶξις ἐλλόγιμος* l-am putea reda și prin *cuvântul înfăptuit-fapta încuvântată*; altfel zis: *cuvântul* ce se poate converti în *faptă* și *fapta* ce se poate converti în *cuvânt*; sau: *cuvântul* ce se preface și se adăpostește în *faptă* și *fapta* ce se preface și se adăpostește în *cuvânt*.

¹¹⁵ Adică: nefăptuitoare, neînăptuite, nefăptuite.

¹¹⁶ «Să îi pară»: celui înșelat.

καινώ τῆς ἀπραξίας καθηγητῆ, ὅς ἐπει τὰς διὰ τοῦ σώματος ἀγαθὰς πράξεις ὡς δυσχερεῖς ἀποσείεται καὶ τὰς ἐνσημαινομένας πνευματικὰς διαθέσεις τῷ σώματι εἰκότως οὐ καταδέχεται, καίτοι πλήρης ἐστὶ τῶν τοιούτων πᾶσα ἱερὰ Γραφή καὶ θεόπνευστος: «ἡ καρδία μου» γὰρ, φησί, «καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα», καὶ «ἐπ' αὐτῷ ἤλπισα καὶ ἐβοηθήθην καὶ ἀνέθαλεν ἡ σὰρξ μου», καὶ πάλιν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγια σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου». Ὅτι δὲ τῷ αἰσθητῷ στόματι φησι, καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δεικνυσι σαφῶς, σημεῖον εἶναι λέγων προκοπόντων τὸ καθηδύνεσθαι ἐν τῷ στόματι αὐτῶν τὰ ῥήματα τῆς προσευχῆς. Ὁ δὲ ἅγιος Διάδοχος «μίαν εἶναι», φησί, «τὴν αἴσθησιν τῆς ψυχῆς, αὐτὴ ἢ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἡμῖν ἐγγινομένη διδάσκει ἐνέργεια, ἣν οὐδεὶς δύναται εἰδέναί, εἰ μὴ μόνοι οἱ τῶν τοῦ βίου καλῶν διὰ τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπηλλαγμένοι: ἐπὶ γὰρ τούτων εὐρώστως ὁ νοῦς διὰ τὴν ἀμεριμνίαν κινούμενος τῆς θείας ἀρρήτως χρηστότητος αὐτὸς ἐπαισθάνεται καὶ τῷ σώματι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἑαυτοῦ προκοπῆς τῆς οἰκειᾶς χρηστότητος μεταδίδωσιν, ὡς καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει: 'ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδία μου καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἐνέθαλεν ἡ σὰρξ μου'. Ἡ δὲ τοιαύτη ἐγγινομένη χαρὰ τότε τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι ὑπόμνησις ἐστὶν ἀπλανῆς τῆς ἀφθάρτου βιότητος».

[11] Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν ὑπόμνησιν τῆς ἀφθαρσίας, τὴν ἐνέργειαν τοῦ παναγίου Πνεύματος, οὐκ ἐνδέχεσθαι φησὶν ὑπὸ θείας τινὸς αἰτίας γίνεσθαι καὶ πάντων ἥκιστα κατὰ τὴν νοερὰν προσευχήν. Δί' ἃ δὲ φησὶν οὗτος οὐκ ἐκ Θεοῦ εἶναι τὰς καὶ τῷ σώματι ἐγγινομένας ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἀλλοιώσεις, τέτταρα σχεδὸν ἐστὶ ταῦτα. Πρῶτον μὲν ὅτι

¹¹⁷ Psalmii 83, 3.

¹¹⁸ Psalmii 27, 7.

¹¹⁹ Psalmii 118, 103.

¹²⁰ Adică: despre cea trupească; nu despre cea spirituală.

¹²¹ Cuvântul 31, p. 134.

¹²² «dumnezeiasca bunătate»: faptul că Dumnezeu este *bun*, în sensul de *folositor*; vezi Psalmii 33, 9.

¹²³ Psalmii 27, 7.

¹²⁴ Adică: cea din veacul ce va să vină.

¹²⁵ Capete, 25, p. 96.

¹²⁶ Adică: prin simțire.

acestuia nou al nefăptuirii, carele, fiindcă făptuirile bune prin trup [săvârșite] le leapădă ca neplăcute, nu primește – firește – nici dispozițiile duhovnicești cele întipărite în trup, măcar că toată sfânta și de-Dumnezeu-înсуflata Scriptură e plină de unele ca acestea; că «inima mea», zice, «și trupul meu s-au bucurat de Dumnezeu Cel viu»¹¹⁷; și «spre El am nădăjduit și ajutat am fost și a înflorit trupul meu»¹¹⁸; și, iarăși, «cât de dulci sînt gâtlejului meu cuvintele Tale, mai mult ca mierea [sînt ele] gurii mele»¹¹⁹. Iar că de gura simțită¹²⁰ zice aici [psalmul] – aceasta o arată limpede și sfântul Isaac¹²¹, spunând că acesta este semnul celor ce au sporit, [și anume] faptul de a se îndulci în gura lor vorbele rugăciunii. Iar sfântul Diadoh «că una [sin-gură]» zice «este simțirea sufletului, [lucrurile acesta ne] învață însăși lucrarea Duhului venită în lăuntrul nostru, [simțire] pe care nimeni nu o poate ști, fără numai de cele bune ale vieții [cele de aici]; că spre acestea – datorită lipsei de griji – sănătos mișcându-[li]-se mintea, aceasta simte negrăit dumnezeiasca bunătate»¹²² și dă [și] trupului – după măsura propriei lui sporiri – din bunătatea Sa, după cum și David a zis: 'spre El am nădăjduit și ajutat am fost și a înflorit trupul meu'¹²³; iar o astfel de bucurie – ce vine atunci în lăuntrul sufletului și trupului – este nerătăcită aducere aminte de nestrăcioasa viețuire^{124,125}.

[11] Filosoful, însă, zice că arvuna aceasta a veacului ce va să vină, aducerea aminte a nestrăciunii, lucrarea preasfântului Duh, nu e cu putință să se facă de către vreo pricină dumnezeiască și – cătuși de puțin – la vremea rugăciunii celei înțelegătoare. Iar [motivele cele] pentru care zice acesta că nu de la Dumnezeu sînt schimbările ce și în trup se fac de către lucrarea Duhului – cam patru sînt acestea. Mai întâi [pentru] că «darurile [cele] de la Dumnezeu sînt preadesăvârșite; iar

¹²⁷ «acelea»: cele lucrate și în trup de Duhul în vremea rugăciunii minții, 'schimbările' cele și în trup săvârșite.

«τὰ ἐκ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα· βέλτιον δὲ τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν εἶναι τὴν ψυχὴν ἐν ταῖς προσευχαῖς ἢ κατ' αἰσθησιν ὅπως οὖν ἐνεργεῖν· ἐπεὶ τοίνυν μὴ τελεώτατα ἐκεῖνα, καὶ γὰρ ἐστὶν αὐτῶν τι βέλτιον, οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἄρα». Τί οὖν, ἐπειδὴ τὸ προφητεύειν μείζον ἢ τὸ λαλεῖν γλώσσαις κατὰ τὸν ἀπόστολον, ἄρα τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν οὐ δῶρον Θεοῦ; Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τῶν χαρισμάτων τὸ τελεώτατον, μόνον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἕτερον θεῖόν ἐστι δώρημα; Οὐχ ἡ προφητεία αὐτή, οὐχ αἱ δυνάμεις, αἱ ἀντιλήψεις, αἱ κυβερνήσεις, οὐ τὰ χαρίσματα τῶν ἱαμάτων, οὐχ ὁ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἐν Πνεύματι λόγος, οὐχ ἡ τῶν πνευμάτων διάκρισις; Κάν τοῖς προφητικοῖς δὲ καὶ ἱαματικοῖς καὶ διακριτικοῖς καὶ ἀπλῶς τοῖς κεχαριτωμένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἄπασι, κατὰ τούτων ἕκαστον τῶν χαρισμάτων ἐστὶ μείζων τε καὶ ἐλάττων· ὡς καὶ ὁ Παῦλος εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ, πάντων μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ τὸ ἐλάττον ἔχων, δῶρον ἔχει Θεοῦ. «Ζηλοῦτε» γὰρ, αὐθις ὁ αὐτὸς ἀπόστολος «τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα» φησὶν, ὡς καὶ ἐλαττόνων ὄντων. Εἰ γὰρ «καὶ ἀστὴρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ», τουτέστι φωτὸς περιουσία, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν ἀστέρων ἀφώτιστος. Οὐκ ἀληθὲς ἀρ' ἐκεῖνο τὸ παρὰ τοῦ φιλοσόφου προτεταγμένον, ἀφ' οὗ κατὰ τῶν ἡσυχάζόντων ἐνταῦθ' ἐστὶν ὠρμημένος, ὅτι τὰ τοῦ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα. Καὶ ὁ τῶν ἀποστόλων γὰρ ἀδελφὸς Θεός «πᾶν δώρημα τέλειον ἀνωθεν» εἶπεν, οὐ 'τελεώτατον'. Οὗτος δὲ τοῖς λογίοις παρ' ἑαυτοῦ προστιθέναι τολμῶν, εἰκότως καὶ κατὰ τῶν διὰ πράξεως ἀναγινωσκόντων ἐκεῖνα χωρεῖ. Ερῆσομαι τοίνυν αὐτόν· οὐκ ἐπ' ἄπειρον

¹²⁸ I Corinteni 27, 7.

¹²⁹ Literal: harisma.

¹³⁰ Adică: în cazul fiecăruia dintre darurile acestea (literal: «după fiecare din harismele acestea») există câte o scară a măsurii darului respectiv, a măsurii în care este avut acel dar.

¹³¹ I Corinteni 14, 18.

¹³² I Corinteni 12, 31.

¹³³ I Corinteni 15, 41.

¹³⁴ Prin formula 'frate-cu-Dumnezeu' încercăm a reda aici termenul ἀδελφότητος, încetățenit la noi ca 'fratele Domnului'. Neajunsul formulei încetățenite ar fi acela că înlocuiește pe 'Dumnezeu' cu 'Domnul'.

[faptul de] a fi sufletul mai presus de simțire în rugăciuni este mai bun decât [faptul de] a lucra câtuși de puțin după simțire¹²⁶; așadar, fiindcă acelea¹²⁷ nu sînt preadesăvârșite (de vreme ce este ceva mai bun decât ele), atunci nici de la Dumnezeu nu sînt». Ce, dar? Fiindcă – după Apostolul – proroci este mai mare decât a vorbi în limbi¹²⁸, atunci darul¹²⁹ limbilor nu [mai] este dar al lui Dumnezeu? Și, fiindcă dragostea este darul [mai] este dar al lui Dumnezeu? Și, fiindcă dragostea este darul cel preadesăvârșit dintre toate, doar acesta singur – și nici un altul – este dar dumnezeiesc?; prorocia aceasta nu?; puterile, ajutorările, cârmuirile nu?; darurile vindecărilor nu?; cuvântul înțelepciunii și cunoașterii în Duhul nu?; deosebirea duhurilor nu? Iar la prorocitori și vindecători și deosebitori [de duhuri] și – într-un cuvânt – la toți cei [cu-dar]-dăruiți de către dumnezeiescul Duh, în privința fiecăruia din darurile acestea este [câte un] mai mare și [un] mai mic¹³⁰; astfel că, [pe de o parte,] și Pavel 'mulțumește lui Dumnezeu că vorbește în limbi mai mult decât toți'¹³¹, dar, [pe de alta,] și cel ce are ce este mai mic [tot] dar al lui Dumnezeu are; că «Râvniți» zice, iarăși, același Apostol, «[la] darurile mai mari»¹³² – fiind [adică] și unele mai mici; că deși «stea de stea se deosebește după slavă»¹³³, adică după bogăția luminii, nici una dintre stele nu este, totuși, fără lumină. Nu este adevărat, prin urmare, ceea ce s-a spus mai înainte de către filosoful [acesta] – [lucrul] de la care s-a pornit aici asupra isihăștilor – [și anume] că darurile lui Dumnezeu sînt preadesăvârșite; că și cel între Apostoli frate-cu-Dumnezeu¹³⁴ a spus că 'de sus este tot darul desăvârșit'¹³⁵, nu preadesăvârșit. Iar [filosoful] acesta, cutezând [mai înainte] a adăuga de la sine însuși cuvintelor Scripturii, firește că se și pornește [mai apoi] asupra celor ce prin făptuire le citesc pe acelea. Îl voi întreba, așadar, pe el: nu la nesfârșit vor spori sfinții în dumnezeiasca vedere¹³⁶ în veacul ce va să vină? Tuturora le e limpede că la

Semnalăm că în colindele noastre Ioan Botezătorul este numit – în același duh cu încercarea noastră – 'nănașul lui Dumnezeu'.

¹³⁵ Iacov 1, 17.

¹³⁶ Literal: în theoptie.

οἱ ἅγιοι κατὰ τὴν θεοπτίαν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος προκόψουσιν αἰῶνος; Παντί που δῆλον ὡς ἐπ' ἄπειρον· καὶ τοὺς ἀγγέλους γὰρ ὁ τῶν οὐρανίων ὑποφῆτης Διονύσιος ἐπίδοσιν αἰεὶ κατ' αὐτὴν λαμβάνειν παραδίδωσι, χωρητικώτερους ὑπὸ τῆς προλαβούσης ἐπιτελουμένους πρὸς τὴν τρανοτέραν ἔλλαμψιν. Ἀλλ' οὐδὲ τῶν ταύτης εὐμοιρηκότων ἐπὶ γῆς ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος εἰδομέν τινὰ ἢ ἀκηκόαμεν μὴ τελεωτέρας ἐτι ταύτης ἐφίεμενον. Εἰ τοίνυν ἢ μὲν ἔφεσις τῶν ἐπιτυγχανόντων οὐχ ἴσταται, ἢ δὲ προλαβούσα χάρις δυναμοποιός ἐστιν αὐτοῖς πρὸς τὴν τῶν μειζόντων μετάληψιν, ὁ δ' ἐπιδιδούς ἑαυτὸν ἄπειρός ἐστι καὶ δασιλῶς καὶ ἀφθόνως χορηγεῖ, τίς ὑπολείπεται τρόπος μὴ οὐχὶ προκόπτειν τοὺς υἱοὺς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κατ' αὐτὴν ἐπ' ἄπειρον, χάριν ἐκ χάριτος κομιζομένους καὶ τὴν ἀκάματον ἐπιτερπῶς ἀνιόντας ἄνοδον; Οὐκοῦν «πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν», ἀλλ' οὐ τελεώτατον· τὸ γὰρ τελεώτατον προσθήκη οὐκ ἐπιδέχεται.

[12] Τὸ μὲν οὖν πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων οὕτως ἔχει τῷ φιλοσόφῳ· δεύτερον δὲ αὐτῷ γενναιότερον, ὅτι «τοῦτο προσηλοῖ τὴν ψυχὴν τῷ σώματι καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησι, τὸ ἀγαπᾶν τὰς ἐνεργείας, ὅσαι κοιναὶ εἰσι τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος». Τί δ' ἄλλος, ποία δ' ἡδονή, τίς δὲ κινήσις ἐν σώματι, οὐ κοινὴ ἐνέργεια ψυχῆς ἐστὶ καὶ σώματος; Δοκεῖ μοι τοίνυν ἀπερισκέπτως ὁ φιλόσοφος καὶ ταύτην τὴν ψῆφον ἐνεγκεῖν, καθόλου περὶ τῶν μὴ καθόλου ἀποφηνάμενος. Ἔστι γὰρ καὶ πάθη μακάρια καὶ κοινὰ ἐνεργεῖαι ψυχῆς καὶ σώματος οὐ προσηλοῦσαι τῇ σαρκὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐγγὺς τῆς τοῦ Πνεύματος ἀξίας ἀνέλκουσαι τὴν σάρκα καὶ ἄνω νεῦν καὶ αὐτὴν ἀναπειθουσαι. Τίνες αὐταί; Αἱ πνευματικαί, οὐκ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦσαι, ὁ καὶ πρότερον εἶπομεν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαίνουσαι καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐνεργημάτων

¹³⁷ Despre ierarhia cerească, 4, 2, PG 63, 180A.

¹³⁸ Adică: din toate veacurile.

¹³⁹ «patimi»: experiențe, stări, manifestări ale sufletului în care acesta este pasiv, suferind ceva, adică 'pătîmind' ceva.

¹⁴⁰ «vrednicia»: teapa, treapta, rangul, statutul.

nesfârșit; că și despre Îngeri tâlcuitorul de cele cerești Dionisie¹³⁷ ne învață că pururea iau adaos în aceasta, [fiecare strălucire] anterioară făcându-i mai încăpători spre [a primi înlăuntrul] o mai deslușită strălucire. Dar nici din cei ce au avut parte de aceasta pe pământ – din tot veacul¹³⁸ – nu am văzut sau auzit pe vreunul care să nu o dorească pe aceasta mai desăvârșită încă. Dacă, așadar, pe de o parte, dorința celor ce au parte [de darul acesta] nu se oprește, iar [dacă], pe de alta, darul anterior [le] dă [lor] putere [de] a se împărtăși de unele și mai mari, iar Cel ce Se dă pe Sine Însuși [lor spre împărtășire] este nesfârșit și dăruiește din plin și îmbelșugat, [atunci] cum fiii veacului ce va să vină să nu sporească la nesfârșit în aceasta, dar din dar dobândind și suind cu veselie suișul cel neostenit[or]? Prin urmare, «tot darul desăvârșit este de sus», nu *preadesăvârșit*; că [termenul] *preadesăvârșit* nu primește adaos.

[12] Acesta i-a fost, așadar, filosofului întâiul dintre argumente; iar al doilea [ii] este mai cutezător, [cum] că «aceasta este ceea ce pironeste sufletul pe trup și îl umple [astfel] de întuneric: [faptul de] a iubi lucrările [acelea], câte sînt comune părții lui pătimitoare și trupului». Bine, dar ce durere [în trup], ce plăcere [în trup], ce mișcare în trup nu este lucrare comune a sufletului și a trupului? Îmi pare, deci, că [tot în chip] unechibzuit a dat filosoful și verdictul acesta, [la modul] universal pronunțându-se în privința celor ce nu sînt universal valabil[e]; pentru că sînt și patimi¹³⁹ fericite și lucrări comune sufletului și trupului care nu pironesc duhul pe carne, ci saltă carnea aproape de vrednicia duhului¹⁴⁰ și o înduplecă și pe ea să caute [la cele de] sus. Care [sînt] acestea? – cele duhovnicești, care nu vin de la trup asupra minții, ceea ce și mai înainte am spus-o, ci de la minte trec asupra trupului și, prin cele astfel lucrate și pătimate¹⁴¹, îl preschimbă spre ce este mai bun și îl

¹⁴¹ Literal: «prin lucratele și pătimitele acestea»; adică: prin cele pe care aceste lucrări – comune sufletului și trupului – le lucrează asupra trupului, totuna cu cele pătimate de trup de la aceste lucrări.

τε καὶ παθημάτων τούτων ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετασκευάζουσαι καὶ θεουργοῦσαι. Καθάπερ γὰρ κοινὴ ἐστὶ σώματος καὶ ψυχῆς ἢ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος λόγου τοῦ Θεοῦ θεότης, διὰ μέσης ψυχῆς θεώσασα τὴν σάρκα, ὡς καὶ Θεοῦ ἔργα ἐκτελεῖσθαι δι' αὐτῆς, οὕτως ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις, διὰ μέσης ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα διαπορθμευομένη, πάσχειν καὶ αὐτῶ τὰ θεῖα δίδωσι καὶ μακαρίως συμπάσχειν τῇ ψυχῇ τῇ τὰ θεῖα πεπονθυῖα, ἥτις, ἐπεὶ πάσχει τὰ θεῖα, καὶ παθητικὸν ἔχει τι δῆπουθεν ἐπαινετὸν καὶ θεῖον· μᾶλλον δέ, ἐν ὄν τὸ ἐν ἡμῖν παθητικόν, καὶ τοιοῦτον ἐκτελεῖσθαι πέφυκε. Προελθὸν οὖν εἰς τὴν μακαρίαν ταύτην ἐντελέχειαν καὶ τὸ σῶμα θεουργεῖ, οὐκ ἀπὸ τῶν σωματικῶν καὶ προσύλων παθημάτων τότε' αὐτὸ κινούμενον, εἰ καὶ τοῖς μὴ πείραν ἐσχηκόσι δόξειεν ἄν, ἀλλ' αὐτὸ μᾶλλον πρὸς αὐτὸ τὸ σῶμα ἐπιστρέφον καὶ τῆς πρὸς τὰ χεῖρα σχέσεως ἀπάγον καὶ ἀγιασμὸν αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ καὶ θέωσιν ἐμπνέον ἀναφαίρετον, οὗ τεκμήριον ἐναργῆς αἱ τῶν ἀγίων θαυματοποιοῖ σοροί. Τοῦ δὲ πρωταγωνιστοῦ Στεφάνου καὶ ἐτι περιόντος «τὸ πρόσωπον ἐφάνη ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου». Ἄρ' οὖν οὐχὶ καὶ τὰ θεῖα τὸ σῶμα ἔπαθεν; Οὐκοῦν καὶ τὸ πάθος τοῦτο καὶ ἡ κατ' αὐτὸ ἐνέργεια ψυχῆς καὶ σώματος ἐστὶ κοινῇ. Καὶ ἡ συμπάθεια τούτων αὕτη οὐχ ἥλος γίνεται τῇ ψυχῇ πρὸς τὰ γῆινά τε καὶ σωματικὰ φρονήματα, καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησιν, ὡς ὁ φιλόσοφος φησιν, ἀλλὰ σύνδεσμός τις ἀπόρρητος καὶ ἐνωσίς ἐστι πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα θαυμασίως ἀπανιστάσα τῶν πονηρῶν καὶ γῆινων παθημάτων «οἱ» γὰρ «κραταιοὶ τοῦ Θεοῦ», προφητικῶς εἰπεῖν, «τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν». Τοιαῦται εἰσιν ἄς ἀκούεις

¹⁴² «sufletul [cel] mijlociu»: sufletul întrupatului Cuvânt al lui Dumnezeu este 'la mijloc', între Dumnezeirea Lui și trupul cel de El asumat; este interfața lor.

¹⁴³ «prin sufletul cel mijlociu»: prin sufletul median; prin mijlocirea sufletului, aflat la mijloc.

¹⁴⁴ «astfel»: «[vrednică] de laudă și dumnezeiască».

¹⁴⁵ Literal: îl lucrează [a fi] dumnezeiesc.

¹⁴⁶ «patimi»: stări de experiență pasivă a ceva.

¹⁴⁸ Vezi Ioan 16, 22 și Luca 10, 42.

¹⁴⁷ Literal: relația.

¹⁴⁹ Faptele Apostolilor 6, 15.

îndumnezeiesc. Că precum comună este trupului și sufletului dumnezeirea întrupatului Cuvânt al lui Dumnezeu, prin sufletul [cel] mijlociu îndumnezeind carnea¹⁴², încât și lucruri ale lui Dumnezeu [ajung] să se săvârșească prin ea, [tot] așa [și] în oamenii duhovnicești harul Duhului – trecut la trup prin sufletul cel mijlociu¹⁴³ – dă și acestuia a pătimi cele dumnezeiești și [în chip] fericit a împreună-pătimiti cu sufletul ce pătimește cele dumnezeiești, [suflet] care, de vreme ce *pătimeste*, [negreșit înseamnă că] și are o parte *pătimitoare* [vrednică] de laudă și dumnezeiască; mai bine zis, una fiind în noi partea pătimitoare, i s-a și dat a se face astfel¹⁴⁴; răzbătând [ea], așadar, la fericită desăvârșirea aceasta, și trupul îl îndumnezeiește¹⁴⁵, nemaimișcată [ea] atunci de trupestile și aplecatele spre materie patimi¹⁴⁶ – deși așa li s-ar părea [că se mișcă] celor ce nu au cercarea [lucrului acestuia] –, ba, mai mult, ea întorcând la sine însăși trupul și abătându-l de la legătura¹⁴⁷ cu cele [ce sînt] mai rele și ea, prin ea însăși, însuflându-i sfințirea și îndumnezeirea cea de neluat [de la el¹⁴⁸], [de-neluat sfințire și îndumnezeire] a căreia limpede dovadă sînt moaștele cele de minuni făcătoare ale sfinților. Iar întâiului-Mucenic Ștefan [chiar] încă trăind [el] 'fața [lui] s-a arătat ca o față de înger¹⁴⁹; așadar, oare nu și trupul i-a pătimit cele dumnezeiești¹⁵⁰? Prin urmare și patima aceasta și lucrarea cea după ea¹⁵¹ este comună sufletului și trupului și [nici] împreună-pătimirea însăși a acestora nu i se face sufletului piron [care să-l țintuiască] de cele pământești și trupesti și [nici] nu îl umple de întuneric, cum zice filosoful, ci este o anume [reciprocă] legătură de nespus și [o] unire cu Dumnezeu, [unire] care și [pe] trupul însuși îl ridică minunat relele și pământeștile patimi; că «cei puternici ai lui Dumnezeu» – prorocește vorbind [și noi] – «foarte s-au înălțat de pe pământ»¹⁵². De felul acesta sînt lucrările nespuse de care auzi

¹⁵⁰ Adică: 'oare, dimpreună cu sufletul, nu și trupul i-a pătimit cele dumnezeiești?'

¹⁵¹ «lucrarea cea după ea»: lucrarea corespunzătoare ei, proprie ei, din unghiul ei.

¹⁵² Psalmii 46, 10.

ἀπορρήτους ἐνεργείας τελουμένας ἐν σώματι τῶν ἱερῶς διὰ βίου τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, καὶ τὸ δοκοῦν ἐν αὐταῖς ἄλογον λόγου κρείττον ἐστὶ καὶ τοῦ λόγῳ ταύτας ἀνετάζοντος, ἀλλὰ μὴ πράξει καὶ τῆ δι' αὐτῆς πείρα τὴν εἶδησιν ζητοῦντος, ὑπερβαῖνον διαφεύγει τὴν διάνοιαν, καὶ οὗτος ἂν μὴ πίστιν προσαγάγη, τὴν μόνην τῆς ὑπὲρ λόγον ἀληθείας δεκτικὴν, ἀνιέρως ἐκλαμβάνων, φεῦ, τὰ ἱερά, οὐχ ὁσίως διασύρει τὰ ὅσια.

[13] Μετὰ τοῦτο γὰρ τὸν ἀπόστολον, ὁ καὶ πρότερον εἶπον, παρήγαγεν ἡμῖν οὐκ εἰδέναι λέγοντα κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἐκείνην ἀρπαγὴν «εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος», ὡς τοῦ πνεύματος λήθην ἐνιέντος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων. «Εἰ δὲ τῶν πάντων ἐστὶ», φησὶν ὁ φιλόσοφος, «καὶ ἄς ἐπυθόμην ἐν τοῖς ἡσυχασταῖς τελειῶσθαι ἀπορρήτους γλυκύτητας τε καὶ θερμότητος, καὶ τούτων λήθην ἐμποιήσει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημήσαν, ἀλλ' οὐ ταῦτα παρέξει καὶ γὰρ ἐξ ἀνάγκης, εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς, κακῶς λέγεται τὸ πάντων ἐπιλελῆσθαι δεῖν τὸν ἀληθῶς προσευχόμενον· οὐδένα γὰρ λανθάνειν δεῖ τὰ πρὸς Θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλελῆσθαι χρεών, πῶς οὐκ ἀτοπον τούτων προσεχῶς αἰτιάσθαι Θεόν, ὧν ἡ ἀπουσία καὶ ἡρεμία βελτίω πρὸς τὴν προσευχὴν;». Ὅτι μὲν οὖν τὰ πλείω τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος καὶ σχεδὸν ἅπαντα τοῖς ἀξίοις κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ἐγγίνεταί, πᾶς τις εὖ φρονῶν οἶδεν ἀκριβῶς – «αἰτεῖτε» γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, «καὶ δοθήσεται ὑμῖν» –, οὐχ ἡ ἀρπαγὴ μόνον, καὶ ταῦτα μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ἀλλ' ἕκαστον τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Ὅτι δ' ἕνια τούτων καὶ διὰ τοῦ σώματος ἐνεργεῖται, δηλοῦσι τὰ γένη τῶν γλωσσῶν καὶ αἱ τούτων ἔρμηγεῖαι, ἄς καὶ διὰ τῆς προσευχῆς λαμβάνειν παραγγέλλει ὁ

¹⁵³ Adică: greșit se zice.

¹⁵⁴ «este mai bună pentru rugăciune»: este ideală pentru rugăciune.

¹⁵⁵ Matei 7, 7.

¹⁵⁶ «felurile limbilor și tălmăcirile»: darul de-a grai în limbi și darul de-a tălmăci.

că se săvârșesc în trup celor ce [în chip] sfânt au îmbrățișat – pe viață – sfânta isihie [adică liniștire], iar ceea ce pare la ele [a fi] irațional/necuvântător este [de fapt] mai presus de rațiune/cuvânt și de cel ce prin rațiune/cuvânt le cercetează pe acestea – iar nu prin făptuire și prin cercarea cea prin aceasta caută cunoștința [lor] – și [nu altfel decât] întrecând-o scapă cugetării; iar acesta, de nu aduce credință – singura primitoare a adevărului celui mai presus de rațiune/cuvânt –, în chip nesfânt luându-le – vai! – pe cele sfinte, cu necuviință [așadar] batjocorește cele cuvioase.

[13] Că după aceasta ni l-a adus [de față] – lucru ce și mai înainte l-am spus – pe Apostolul, care spune că nu știa, peste fire răpirea aceea, 'de era în trup ori în afară de trup', Duhul aducând [atunci] înlăuntrul lui uitarea a toate cele după trup. «Iar de este [uitare] a toate», zice filosoful, «[atunci] și nespusele dulceți și călduri – de care am auzit că se săvârșesc în isihastă – [așadar] și uitarea acestora o va face, venind, Duhul Cel sfânt, [de]ci [nicidecum] nu le va da [pe acestea]; pentru că, în chip necesar, dacă daruri ale lui Dumnezeu sînt cele ce se întâmplă acestora, rău se zice [atunci]¹⁵³ aceea că cel ce cu adevărat se roagă trebuie să uite [de] toate; că nimeni nu trebuie să uite cele de Dumnezeu date lui spre bine; iar de trebuie neapărat să le uite pe acestea, cum nu este absurd a-L socoti mai apoi pe Dumnezeu [a fi] pricinuatorul acestora, a cărora lipsă și potoli-nezeu [a fi] pricinuatorul acestora, a cărora lipsă și potoli-nezeu [a fi] pricinuatorul acestora¹⁵⁴». Așadar, [cum] că re este mai bună pentru rugăciune¹⁵⁵», Așadar, [cum] că cele mai multe din darurile Duhului (și [de fapt] cam toate) cele mai multe din darurile Duhului (și [de fapt] cam toate) cele mai multe din darurile Duhului [nu altcândva decât] în vreme [înlăuntrul] celor vrednici [nu altcândva decât] în vremea rugăciunii – [aceasta o] știe cu acrivie oricine dintre cei întregi la minte (că «cereți», zice Domnul, «și se va da vouă»¹⁵⁶), nu doar răpirea (bunăoară una ca aceasta, până la al treilea cer), ci fiecare din darurile Duhului. Iar [cum] că unele dintre acestea se lucrează și prin trup – [aceasta o] arată felurile limbilor și tălmăcirile acestora¹⁵⁶, [tălmăcirii] pe

Παῦλος: «ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσαις», φησί, «προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύη» οὐ ταῦτα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς διδαχῆς λόγος καὶ τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων καὶ τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων καὶ αἱ τῶν τοῦ Παύλου χειρῶν ἐπιθέσεις, δι' ὧν ἐδίδото τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ μὲν οὖν τῆς διδαχῆς λόγος, ἢ τε χάρις καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν γλωσσῶν, εἰ καὶ διὰ τῆς προσευχῆς ἐγγίνονται, ἀλλ' ἴσως ἐνεργοῦσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τῆς προσευχῆς ἀπούσης. Τὰ δὲ ἰάματα καὶ αἱ δυνάμεις οὐποτ' ἂν εἰς ἐνέργειαν ἀφίκοιντο, μὴ τῆς ψυχῆς τοῦ ἐνεργοῦντος ἐκάτερον αὐτῶν, μάλιστα μὲν νοερώς προσευχομένης, ἔστι δ' ὅτε καὶ τοῦ σώματος συννηχοῦντος. Ἡ δὲ διάδοσις τοῦ Πνεύματος, οὐ μόνον τῆς προσευχῆς ἐν τῇ ψυχῇ παρουσίας ἐνεργεῖται καὶ προσευχῆς ἔνωσιν τελοῦσης τοῦ προσευχομένου μυστικῶς πρὸς τὴν τῆς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης ἀνέκλειπτον πηγὴν, οὐ μόνον τοίνυν εὐχῆς ἐνεργουμένης νοερώς, ἐπεὶ μὴδὲ λέγειν ἐπὶ τούτου τι διὰ στόματος οἱ ἀπόστολοι ἰστόρηται, οὐ μόνον τοίνυν τῆς ψυχῆς νοερώς προσευχομένης ἐνεργεῖται ἢ διάδοσις ἐκείνη, ἀλλ' ἅμα καὶ τοῦ σώματος ἐνεργοῦντος διὰ τῶν χειρῶν τῇ ἀφῆ διαπεμπουσῶν τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τὸν ὑπ' αὐτῶν ἐχόμενον. τί οὖν τὰ χαρίσματα ταῦτα; οὐ τοῦ πνεύματος δόματα οὐδὲ τοῖς αἰτιοῦσι καὶ προσευχομένοις πρὸς καλοῦ δίδονται, διότι τοῖς μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἀρπαζομένοις πάντων ἐπιλελῆσθαι τῶν διὰ σώματος δεῖ;

[14] Μᾶλλον δὲ ἐκεῖνα αὐτὰ τοῦ φιλοσόφου τὰ ῥήματα προσπαραθῶμεν ἐνταῦθα: «εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς κατὰ τὴν προσευχήν, οἷον αἱ δυνάμεις αὐταὶ καὶ τὰ δόματα, κακῶς λέγεται τὸ δεῖν ἐπιλελῆσθαι πάντων τὸν

¹⁵⁷ I Corinteni 14, 13.

¹⁵⁸ «cuvântul învățaturii»: darul de a-i învăța pe ceilalți; cf. I Corinteni 12, 8 și 14, 26.

¹⁵⁹ Literal: 'lucrăturile puterilor'; adică cele lucrate de cel ce 'face puteri' (de cel ce săvârșește minuni); vezi Matei 7, 22; 11, 20; 13, 58; Marcu 6, 2; Luca 10, 13; Fapte 8, 13; 19, 11; Galateni 3, 5.

¹⁶⁰ Literal: transmiterea Lui (prin mâinile Apostolilor).

care Pavel și poruncește [creștinilor] a le dobândi [ei] prin rugăciune (că «cel ce grăiește în limbi», zice, «să se roage ca să [și] talmăcească»¹⁵⁷); și nu doar acestea [o arată], ci și cuvântul învățaturii¹⁵⁸ și darurile vindecărilor și lucrările puterilor¹⁵⁹ și punerile mâinilor lui Pavel, [puneri] prin care se dădea Duhul Cel sfânt. Așadar, cuvântul învățaturii – ori darul și talmăcirea limbilor – măcar că vin [în suflet] prin rugăciune, poate [că] lucrează și lipsind din suflet rugăciunea; dar vindecările și puterile nu ar ajunge nicicând [a fi] în lucrare de nu se roagă sufletul celui ce lucrează fiecare dintr-acestea – întâi de toate în chip înțelegător, iar uneori și trupul con-sunând [cu sufletul]. Iar darea Duhului¹⁶⁰ nu se lucrează doar fiind [prezentă] în suflet rugăciunea (și [încă] rugăciune săvârșitoare a unirii celui ce se roagă în taină cu neseecat izvorul darului acestuia celui mare), așadar nu doar lucrându-se în chip înțelegător rugăciunea (de vreme ce nici nu [ni] s-a spus că Apostolii ar fi zis ceva [cu gura] la aceasta¹⁶¹), așadar nu doar rugându-se sufletul în chip înțelegător/[cu mintea] se lucrează darea aceea, ci și trupul împreună-lucrând [sufletului], prin mâinile ce trimit – prin [simțul] pipăit[ului] – Duhul asupra celui aflat sub ele. Ce, [simțul] pipăit[ului] – Duhul asupra celui aflat sub ele. Ce, dar, [mai sînt] darurile acestea?; [oare] nu [mai sînt acestea] dări ale Duhului – nici nu se [mai] dau spre bine celor ce cer și se roagă – pe motiv că cei până la al treilea cer răpiți trebuie să uite toate cele [lucrate] prin trup?

[14] Dar – mai degrabă – înseși vorbele acelea ale filosofului să [le] adăugăm aici: «dacă daruri ale lui Dumnezeu sînt cele ce li se întâmplă acestora la rugăciune – precum înseși puterile și dările¹⁶² – rău se zice aceea că cel ce se roagă

¹⁶¹ «la aceasta»: la darea Duhului. Adică: de vreme ce nu ziceau nimic cu gura, e limpede că se rugau doar cu mintea, adică doar în chip înțelegător (că de nu s-ar fi rugat nicidecum, atunci nici darea Duhului – către cei botezați – nu s-ar fi făcut).

¹⁶² «înseși puterile și dările»: cele pomenite în Scriptură.

νοερῶς προσευχόμενον· οὐδένα γὰρ λανθάνει δεῖ τὰ ὑπὸ Θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλελησθαι χρεῶν τὸν διὰ προσευχῆς ἀναγόμενον, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων τὸν Θεὸν αἰτιᾶσθαι, ὧν ἡ ἡρεμία καὶ ἀπουσία βελτιῶν πρὸς τὴν προσευχὴν». Ἀλλ' ὦ βέλτιστε, τοὺς εἰλικρινῶς προσευχομένους ὁ Θεὸς ποτὲ μὲν ἐξίστησιν αὐτῶν, ὑπὲρ ἑαυτοὺς ποιῶν καὶ ἀρπάζων ἀπορρήτως εἰς τὰ οὐράνια, ποτὲ δὲ ἐν ἑαυτοῖς οὖσιν αὐτὸς διὰ τε τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τοῦ σώματος ἐνεργεῖ τὰ ὑπερφυᾶ καὶ ἀπόρρητα καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἀκατάληπτα. Καὶ πᾶσι γὰρ τοῖς ἀποστόλοις, ἐν τῷ ἱερῷ ποτε προσκαρτεροῦσι τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημήσαν οὐκ ἔκοτασιν ἔδωκεν οὐδ' ἤρπασεν εἰς οὐρανόν, ἀλλὰ πυρίναις γλώσσαις ἐστόμωσεν αὐτοὺς καὶ δι' αὐτῶν ἐκεῖνα ἐλάλει, ὧν πάντων ἐπιλελησθαι τοὺς ἐν ἐκστάσει γενομένους ἐπάναγκες, εἶπερ καὶ ἑαυτῶν. Τοῦ δὲ Μωϋσέως σιωπῶντος, «τί βοᾷς πρὸς με;» φησὶν ὁ Θεός· ἡ δὲ φωνὴ αὐτῆ προσευχόμενον δείκνυσιν αὐτόν· ἐπεὶ δὲ σιωπῶν προσήχητο, νοερῶς δήπουθεν προσήχητο· ἄρ' οὐν οὐκ ἐν αἰσθήσει ἦν ἐκεῖνος τότε, οὐδ' ἐπησθάνετο τοῦ τε λαοῦ καὶ τῶν κραυγῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπηρητημένου κινδύνου, οὐδὲ τῆς ἐπὶ τῆς χειρὸς αἰσθητῆς ἐκείνης ῥάβδου; Πῶς οὐν οὐχ ἤρπασε τότε αὐτόν ὁ Θεός, οὐδ' ἀπέλυσε τῆς αἰσθήσεως – τοῦτο γὰρ μόνον ἀξιοῖς αὐτὸς τοῖς προσευχομένοις ὑπὸ Θεοῦ προσγίνεσθαι –, ἀλλὰ πρὸς τὴν αἰσθητὴν ἐκείνην ἤπειγε ῥάβδον καὶ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐνετίθει δύναμιν, οὐ τῇ ψυχῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ σώματι καὶ τῇ χειρὶ, ὧν πάντων ἐπιλελησθαι δεῖ τὸν νοερῶς προσευχόμενον; Τί δ' ὅτε σιωπῶν ἐκεῖνος διὰ τῆς ἐν τῇ χειρὶ ῥάβδου τῇ θαλάττῃ τὴν πληγὴν ἐπέφερε, πρῶτον μὲν ὡς διαιρήσων, εἶθ' ὡς συνάψων ταύτην

¹⁶³ Adică, cum am mai spus: este ideală pentru rugăciune.

¹⁶⁴ Sau: le-a împuternicit, le-a călit, le-a 'lămurit', le-a ascuțit gurile.

¹⁶⁵ Literal: cei ce se fac întru ieșire [din sine]; adică: cei ieșiți [din ei înșiși].

¹⁶⁶ Ieșirea 14, 15. ¹⁶⁷ Adică: pe motiv că se ruga cu mintea.

¹⁶⁸ «de toate»: de simțiri, de trup, de mână, de cele simțite [trupește].

¹⁶⁹ «tăcând»: rugându-se – adică – netrupește, doar cu mintea, doar [în chip] înțelegător.

în chip înțelegător/cu mintea trebuie să uite [de] toate, că nimeni nu trebuie să uite cele de Dumnezeu date lui spre bine; iar dacă cel ce prin rugăciune se înalță trebuie neapărat să uite [de] acestea, cum nu este absurd a-L socoti pe Dumnezeu [a fi] pricinuitorul acestora, a cărora lipsă și potolire este mai bună pentru rugăciune¹⁶³». Dar, o, preaiscusitule, pe cei ce [în chip] curat se roagă Dumnezeu îi scoate uneori din ei înșiși, [a se afla] mai presus de ei înșiși făcându-i și răpindu-i [în chip de] neînțeles la cele cerești; alteori [însă] – fiind ei în ei înșiși – [tot] El lucrează prin sufletul și trupul lor cele mai presus de fire și negrăite și – înțelepților veacului acestuia – de neînțeles. Că și Duhul, venind peste toți Apostolii cei ce stăruiau oarecând în templu în rugăciune și cerere, nu ieșire [din sine] le-a dat [lor], nici [nu] i-a răpit la cer, ci cu limbi de foc le-a călit gurile¹⁶⁴ și [tocmai] pe acelea le grăia printr-aceștia, [și anume] pe care negreșit că le uită cei ce sînt întru ieșire [din sine]¹⁶⁵, de vreme ce și de ei înșiși [uită]. Iar Moisi tăcând, Dumnezeu [îi] zice «ce strigi către Mine?»¹⁶⁶, zicerea aceasta însăși arătându-l pe el că se ruga; iar pentru că se ruga tăcând, de bună seamă că [în chip] înțelegător [nu altcumva decât] cu mintea se ruga; deci, [pe motivul acesta¹⁶⁷,] oare acela nu [mai] era atunci în simțire, nici nu simțea [el] poporul și strigătele lor și primejdia ce [le] stătea asupra, nici în mână toiagul acela simțit [trupește]? Cum, dar, de nu l-a răpit atunci pe el Dumnezeu, nici [nu] l-a dezlegat de simțire – că tu numai acesta pretinzi a li se face de către Dumnezeu celor ce se roagă –, ci îl silea către toiagul acela simțit [trupește] și nu doar în suflet [îi] puneia puterea aceea mare, ci și în trup și în mână, de care – de toate¹⁶⁸ – e musai să uite cel ce se roagă [în chip] înțelegător/cu mintea? Și ce [mai e] când acela – tăcând¹⁶⁹ – cu toiagul din mână lovea marea¹⁷⁰, întâi spre a o despărți, iar mai apoi spre a o uni pe aceasta după trecere?; oare nu avea [atunci]

¹⁷⁰ Literal: a adus lovitura [asupra] mării.

εις ἐνοειδестέραν καὶ κατάλληλον τῆνικαῦτα προσευχὴν, ὁ τὰ τοιαῦτα πάντ' ἐξουθενῶν, ἀκολούθως καὶ τὸ τῆς προσευχῆς τέλος καὶ πᾶσαν ἀπλῶς αὐτὴν πρὸς κακοῦ νομιεῖ καὶ ἀγωνιεῖται τελέως ἐκ μέσου ποιήσασθαι τῶν ὄντων. Εἰπέ γάρ μοι τοῦτο πρῶτον, ὦ φιλόσοφε· οὐδὲ αἰ νοεραὶ ἐνέργειαι ἐκ Θεοῦ ἐδόθησαν, οὐδὲ κατὰ τὴν προσευχὴν ἀπειλικρινημένα μᾶλλον εἴπερ ποτὲ διαδείκνυνται, διότι καὶ ταύτας ἀπολιπεῖν δεῖ τὸν πρὸς τὴν θείαν ἔνωσην διὰ προσευχῆς ἐπιγόμενον; Ἀλλὰ μὴν ἢ προσευχὴ ἐστὶ κατὰ τὸν εἰπόντα, «μῆτηρ ἐννοιῶν σοφωτάτων». Ἐπειτα κάκεινο διανοητέον, ὡς παντὸς μᾶλλον νοερὰ ἐνέργεια ἢ τῶν τελείων προσευχῆ· μήτε γὰρ πρὸς τὸ σῶμα μήτε πρὸς τὰ περὶ αὐτὸ ὁ τῶν τοιούτων νοῦς ἐπεστραμμένος, μήτε δι' αἰσθήσεως καὶ τῆς συζύγου ταύτης φαντασίας ἐνεργῶν, μήτε διανοία καὶ θεωρία τοῖς λόγοις τῶν ὄντων ἐμφιλοχωρῶν, μόνη δὲ τῇ προσευχῇ προσκαρτερῶν, πῶς οὐκ ἐς τὰ μάλιστα καθ' ἑαυτὸν ἂν ἐνεργοίη προσευχόμενος; Ἀλλὰ καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας ἀπολιπεῖν προτρέπεται τῷ Τιμοθέῳ ὁ Διονύσιος· καὶ τὴν προσευχὴν ἄρα. Σὺ δὲ ἀποφαίνῃ μηδὲν εἶναι ἀγαθόν, μὴδ' ἐκ Θεοῦ κατὰ τὰς προσευχάς, ὅσα τε ἀπολιμπάνεται καὶ ὧν ἀναισθητῶς ἔχειν ἀνάγκη τὸν ἐξεστηκότα τὴν κρείττω ἔκστασιν. Οὐκοῦν κατὰ σὲ οὐκ ἀγαθὸν οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἢ προσευχῆ «τοῦ διδόντος εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ».

[16] Πάλιν γὰρ αὐτά σου τὰ ῥήματα παραθήσω τῇ νοερᾷ προσευχῇ προσαρμολόμενος. «Παρὰ πάντων ὁμολογούμενου τυγχάνοντος, ὡς προσήκον τῷ πρὸς τὴν θείαν

¹⁸⁰ Sau: sfârșitul.

¹⁸¹ «ea însăși»: rugăciunea însăși.

¹⁸² Adică: a o desființa cu totul.

¹⁸³ Adică: lucrările minții, lucrările netrupești.

¹⁸⁴ Diadoh, *Capete*, 70, p. 130.

¹⁸⁵ Adică: prin excelență. Sau, altfel: «mai mult decât a oricărui altul».

¹⁸⁶ Adică: lucrând din unghiul simțirii trupești, în planul simțirii acesteia.

¹⁸⁷ Adică: «cum nu *va lucra* – la maximum – *de sine?*». Atenția minții ce se roagă nemaifiind legată de nimic din cele dinafară, nici cuprinsă în discursivitate, lucrarea minții este întoarsă cu totul asupra minții înșeși, asupra subiectului acestei lucrări; astfel că mintea lucrează prin excelență

de] atunci, [așadar] cel ce [le] nesocotește [pe] toate acestea, mai apoi și ținta¹⁸⁰ rugăciunii și, într-un cuvânt, [și] pe ea [însăși]¹⁸¹ pe de-a-ntregul [o] va socoti a fi spre rău și se va lupta a [o] da cu desăvârșire afară din mijlocul celor ce sînt¹⁸². Că spune-mi mie aceasta, mai întâi, o filosofule: nici lucrările înțelegătoare¹⁸³ nu s-au dat de Dumnezeu – nici [nu] s-au dovedit acestea [a fi] la rugăciune mai curățite ca oricând – pe motiv că și de acestea trebuie să se lipsească cel ce prin rugăciune se silește la dumnezeiasca unire? [Bine,] dar rugăciunea este – după cel ce zice – «maica înțeleșurilor preaînțelepte»¹⁸⁴. Apoi și aceea trebuie să cugetăm, [cum] că lucrare a minții – mai mult decât orice altceva¹⁸⁵ – este rugăciunea celor desăvârșiți; că nici spre trup, nici spre cele dimprejurul lui [ne]întorcându-se mintea unora ca aceștia, nici lucrând [ea] prin simțire¹⁸⁶ și prin închipuirea cea înjugată [la același jug] cu aceasta, nici sălășluindu-se – cu gândirea și contemplația [minții] – în logosurile celor ce sînt, ci stăruint doar în rugăciune, cum [deci], rugându-se, nu va lucra *de sine* în măsura cea mai mare [cu puțință acesteia]¹⁸⁷? Dar [iată că] și [pe] lucrările înțelegătoare îl îndeamnă Dionisie pe Timotei să lepede, așadar și rugăciunea. Iar tu hotărăști că nu este [ceva] bun – nici de la Dumnezeu – [toate] câte se leapadă în rugăciuni și [toate] cele față de care trebuie să fie nesimțitor cel ieșit [din sine] după ieșirea [aceea] mai bună. Așadar, după tine, rugăciunea nu e [ceva] bun, nici de la Dumnezeu, [de la] 'Cel ce dă rugăciune celui ce se roagă'.

[16] Iarăși, dar, o să adaug înșeși vorbele tale, potrivit rugăciunii înțelegătoare¹⁸⁸. 'De către toți mărturisit fiind¹⁸⁹ [faptul] că cel ce se silește la dumnezeiasca unire e dator să

asupra sa însăși, adică lucrează *de sine*, la maximum, mai mult decât în oricare alt caz.

¹⁸⁸ Adică: aplicând sentințele tale la cazul concret al rugăciunii [cele] cu mintea.

¹⁸⁹ Adică: fiind recunoscut.

ένωσιν έπειγομένω προς πάντα αναισθήτως εχειν και εαυτου επιλελησθαι, και Θεος τω τοιούτω προς το παντων απαλλαγηναι χειρα δίδωσι και παντων αφαρπάζει, ει μιν μηδεμίαν αισθησιν εχει της προσευχης ο προσευχόμενος, πως εκ Θεου η προσευχη, ης ουκ εχει αισθανεσθαι; Μάτην γαρ αν γένοικο, μάταιον δε των εκ Θεου ουδέν. Ει δε αισθάνεται της προσευχης ο προσευχόμενος, πως ταύτην ενίησι Θεος αυτω, ης απαλλάττεσθαι παντες φασι δειν τον προς Θεον επιστρεφόμενον, του Θεου ον αν περιλάμπη, λήθην παντων και των νοερων ενεργειων δωρουμένου;». Ορας οπως οι Περι προσευχης σοι λόγοι την προσευχην τελεως καταργοϋσιν; Ο δε θεσπέσιος εκεινος αναβάσεις εν τη καρδια διατιθέναι τονθειον Τιμόθεον προτρεπόμενος, αφ' ύψηλων εφ' ύψηλοτέρας αναβιάζει και δια τούτων επ' αυτης φέρων ίστησιν αυτον της ακροτάτης περιωπης. Συ δ' ουκ οιδ' οπως ο παντα σοφος ουρανιου ψαυειν ύπους άμέσως οϊει τους επι γης και τονθειον Μάξιμον προσμαρτυρήσοντα παράγεις φάσκοντα, «οταν ερωτι της αγάπης προς Θεον ο νοϋς εκδημη, τότε ουτε εαυτου ουτε των οντων παντάπασιν επαισθάνεται». «Ουκοϋν», φησιν ο καινος ουτος καθηγητης, «ουδε των υπό της προσευχης εγγίνεσθαι λεγομένων εν τω σώματι παθημάτων αισθάνεται μάτην αυτα τοίνυν εξ ανάγκης συμβαινει». Φαιμεν δ' αν ημεις, ουκοϋν ουδε της προσευχης, επει μηδε ταύτης επαισθάνεται τότε μάταιον αρα κατα τους τοιούτους λόγους το προσεύχεσθαι. Μάταιον δ' οντως και φρενοβλαβες το τοιαυτα εκ τοιούτων κατασεκευάζειν. Τι δη φησι Μάξιμος, ειποι τις αν, ο της θείας αγάπης ειπερ τις σοφος επαινέτης και εραστής; «Οταν προς Θεον ο νοϋς εκδημη, τότε ουθ' εαυτου ουτε των οντων αισθάνεται» 'τότε', φησιν

¹⁹⁰ Adică: dacă nu simte că se roagă.

¹⁹¹ Literal: 'nu are a o simți'; nu are cum/voie să o simtă.

¹⁹² Psalmii 83, 6.

¹⁹³ «nemijlocit»: fără vreo etapă intermediară.

¹⁹⁴ Literal: prin erosul iubirii; prin tensiunea ekstatică născută de iubire.

¹⁹⁵ Capetele despre dragoste, 1, 10, PG 90, 964A.

¹⁹⁶ «spusele acestea»: cele ale sfântului Maxim.

fie nesimțitor față de toate și să uite de el însuși și [că] unuia ca acesta Dumnezeu îi dă mână [de ajutor] spre a se izbăvi de toate și îl răpește din toate, dacă cel ce se roagă nu are nici o simțire a rugăciunii¹⁹⁰, cum [mai] e rugăciunea de la Dumnezeu, de vreme ce [el] nu o poate simți¹⁹¹; că s-ar face în deșert; or, nimic din cele de la Dumnezeu nu [se face] în deșert. Iar dacă cel ce se roagă simte rugăciunea, cum [de] Dumnezeu i-o [mai] pune înlăuntrul lui pe aceasta, de carea – toți [o] spun – trebuie să se izbăvească cel ce se întoarce spre Dumnezeu, Dumnezeu dăruind celui pe care îl luminează uitarea și a tuturor lucrărilor înțelegătoare?. Vezi cum cuvintele tale *Despre rugăciune* desființează cu desăvârșire cuvintele tale *Despre rugăciune* desființează cu desăvârșire rugăciunea? Iar de-Dumnezeu-grăitorul acela 'suisuri în inimă a pune'¹⁹² pe dumnezeiescul Timotei îndemnându-l, de la cele înalte la cele și mai înalte îl ridică și, prin acestea purtându-l, îl așază pe piscul cel mai din vârf. Pe când tu, cel în toate înțelept, și-i închipui – nu știu cum – pe cei de pe pământ că nemijlocit¹⁹³ ating înălțimea cerului și îl aduci de față – martor la aceasta – pe dumnezeiescul Maxim, pe cel ce zice: «când, prin dorul dragostei¹⁹⁴, mintea pleacă la Dumnezeu, atunci nici pe sine [însăși] nu se [mai] simte de loc, nici pe cele ce sînt»¹⁹⁵. «Așadar», zice noul învățător acesta, «nu [mai] simte nici patimile [cele] zise a fi pricinuite în trup de către rugăciune; reiese, prin urmare, că în deșert se întâmplă [patimile] acestea». «Așadar», am zice și noi [lui], «[nu mai simte] nici rugăciunea, fiindcă nici simțirea acesteia nu o [mai] are atunci; prin urmare, [lucru] deșert este – conform unor astfel de raționamente – [faptul de] a te ruga». Deșert cu adevărat și nebunesc este, însă, a înigheba astfel de teze pe temeiul [spuselor] acestora¹⁹⁶. 'Bine, dar ce spune Maxim' – ar [putea] zice cineva, de este cu adevărat înțelept – 'lăudătorul și iubitorul [înfocat al] dragostei dumnezeiești?'. «Când mintea pleacă la Dumnezeu, atunci nu se [mai] simte nici pe ea însăși, nici pe cele ce sînt» – «atunci»

ὅταν δὲ ἐν ἑαυτῷ ἢ νοερώς προσευχόμενος, τότε καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καὶ τῷ συνημμένῳ σώματι τελουμένων ὑπὸ τῆς ἱερᾶς προσευχῆς μακαρίων παθημάτων αισθήσεται.

[17] Τρίτη προστίθεται αὐτῷ μαρτυρία, ὡς «ἡ τῆς προσευχῆς ἀκροτάτη κατάστασις, τὸ ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενέσθαι τὸν νοῦν καὶ αἴθλον εἶναι πάντη καὶ ἀνείδεον ἐν τῷ προσεύχεσθαι, ὥστε τῶν ἐν σώματι παθημάτων ὧν φασιν ἔξω ἔσται», φησὶν, «ἐν τῇ τοιαύτῃ καταστάσει». Τῆς οὖν τοιαύτης καταστάσεως ἀδιαλείπτως ἐπιτυγχάνει τῶν σώμα περικειμένων οὐδεὶς, ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι, εἰ μὴ ἄρα ὁ καινὸς οὗτος τῆς ὑπερλίαν προσευχῆς διδάσκαλος, ἀλλὰ καὶ οἱ σπανίως αὐτῆς ἐπιτυγχάνοντες σπανιώτατοὶ εἰσιν· οὐκοῦν τὸν πλείω χρόνον ἐν σαρκὶ ὄντες ἅπαντες προσεύχονται, ἅμα καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς παθημάτων αισθανόμενοι, πόσω μᾶλλον τῶν ἱερῶν καὶ ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγινομένων, ἃ καὶ τελειοὶ καὶ ἀνάγει καὶ πνευματικὰ οἷς ἂν ἐνυπάρξειεν ἀποτελεῖ, ἀλλ' οὐ κατασπᾶ καὶ ἀχρειοὶ καὶ φθείρει; Ἔστι γὰρ καὶ τοιοῦτο γένος παθημάτων, οὐχ ἱερὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ φυσικόν, ὡς καὶ αὐταὶ αἰ αισθήσεις, ἃς ἔχομεν, ἡμᾶς διδάξουσιν, ἐν τῷ πάσχειν ὑπὸ τῶν ἔξω τελειούμενα καὶ εἰκόνες ἡμῖν οἷον οὔσαι τῆς ἄνωθεν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐγγινομένης θεουργοῦ τελειώσεως, ἧς ἀρχὴ ἐστὶν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς οὐ καθ' ἑξὶν νεκρωθῆν

¹⁹⁷ Literal: «în faptul de a se ruga».

¹⁹⁸ Semnalăm că adverbul *ὑπερλίαν* este cel din *Noul Testament* (din formula *οἱ ὑπερλίαν Ἀπόστολοι*, în *II Corinteni* 11, 5 și 12, 11); contextul nostru fiind ironic, l-am redat ca atare.

¹⁹⁹ «patimile cele din ei înșiși»: evident că aici expresia nu se referă – unilateral – la patimile rele, ci mai degrabă – unilateral – la patimile bune, cum vom vedea imediat. Pe spațiul teologiei românești este poate necesar efortul de a curăța termenul *patimă* (*πάθος*) de sensul negativ cu care pare a se fi încetățenit, spre a-l percepe – mai întâi – ca neutru, ca mai apoi, să-l putem percepe și pozitiv, în expresii de tipul 'patimi lucrate de har' (Palama), 'a pătimi Dumnezeuiescul' (Grigorie Teologul) ș.a.m.d. Redarea lui *πάθος* – în cazul patimii bune – prin *pățimire* nu rezolvă problema, mai ales că *pățimire* corespunde deplin grecescului *πάθησις*. Cazul lui *patimă* este și al altor termeni teologici bizantini, care pe românește și-au pierdut polivalența semantică, reduși la un singur înțeles (*mântuire*, *smerenie*, *ispită* etc.).

²⁰⁰ Adică: există.

[deci] zice [că se întâmplă aceasta]; iar când este în ea însăși și se roagă în chip înțelegător, atunci și pe ea însăși se simte, și [pe] fericitele patimi [cele] în ea și în trupul unit [cu ea] săvârșite de către sfânta rugăciune.

[17] [Și] își adaugă [o] a treia mărturie, cum [că] «starea cea mai din vârf a rugăciunii [este aceea de] a se face mintea – în rugăciune¹⁹⁷ – afară din trup și [din] lume și a fi cu totul nematerială și fără-de-chip; încât», zice, «într-o astfel de stare [fiind ea], va fi afară [și] de patimile ce zic ei [că se ivesc] în trup». [Zicem.] așadar, [că], după câte știm [noi], părtaș [în chip] neîncetat de o astfel de stare nu e nimeni din cei îmbrăcați cu trup, dacă nu cumva dascălul acesta nou al preabratei rugăciuni¹⁹⁸; dar și cei ce [doar] rar se împărtășesc de aceasta – prearari sînt [și aceștia]. Astfel că în cea mai mare parte a vremii toți se roagă fiind în trup, simțind totodată și patimile cele din ei¹⁹⁹, cu atât mai mult pe cele sfinte și lucrute în [ei] de către rugăciune, [patimi] care îi și desăvârșesc în [ei] de către rugăciune, [patimi] care îi și desăvârșesc și îi înalță și duhovnicești îi fac pe cei în care se află [ele], și îi înalță și duhovnicești îi fac pe cei în care se află [ele], și [nicidecum] nu îi trag în jos și îi netrebnicesc și îi strică. Pentru că este²⁰⁰ și astfel de fel de patimi, [care este] nu doar sfânt, dar și firesc²⁰¹, după cum și ne vor învăța și simțirile acestea pe care le avem²⁰², desăvârșite [nu altcumva decât] prin pătimirea celor din afară²⁰³ și fiindu-ne ca niște icoane ale desăvârșirii îndumnezeitoare celei de sus, celei lucrute în [noi] de Duhul, [desăvârșiri] al căreia început este frica lui Dumnezeu, [frică] de la care partea pătimitoare a sufletului – nu omorâtă după deprindere²⁰⁴, cum filosoful acesta a și

²⁰¹ Adică: patimile cele bune nu sînt doar sfinte, dar și 'firești', conforme cu firea, că împlinesc rostul laturii pătimitoare din firea omenească, cel rânduitor de Ziditorul.

²⁰² «simțirile acestea»: simțirile noastre trupești, care se perfecționează doar interacționând cu mediul, cum imediat se va spune.

²⁰³ Literal: desăvârșindu-se [ele] prin [faptul de] a pătimi sub [lucrarea] celor din afară.

²⁰⁴ prin deprindere.

– ὡς ὁ φιλόσοφος καὶ ἐδόξασε καὶ ἐδίδαξεν –, ἀλλ' εἰς θεοφιλῆ προελθὸν ἐνέργειαν, τὴν σωτήριον κατάνυξιν καὶ τὸ μακάριον ἀποτίκει πένθος, τὸν λουτήρα τῆς ἀφέσεως, τὴν ἐπανάκλησιν τῆς θεογενεσίας, δηλαδή τὰ τῆς μετανοίας δάκρυα, φέροντα. Τὸ τοίνυν θεοφιλὲς τοῦτο καὶ καθάρσιον δάκρυον, τὸ τὴν προσευχὴν πετροῦν κατὰ τοὺς τῶν πατέρων λόγους, τὸ τοὺς νοερούς ὀφθαλμοὺς φωτίζον, ὅταν συνημμένον ἢ τῇ προσευχῇ, τὸ παροῦσαν μὲν τὴν ἐκ θείου λουτροῦ χάριν συντηροῦν, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπογενομένην δὲ ἀνακαλούμενον καὶ διὰ τοῦτο λουτρον ἕτερον παλιγγενεσίας ἱεράς καὶ βάπτισμα θεῖον ὄν καὶ παρ' αὐτοῦ καλούμενον, ἐπιπονώτερον μὲν, ἀλλὰ κατ' οὐδὲν ἥττον τοῦ προτέρου, μᾶλλον δὲ καὶ μείζον, καθάπερ τις τῶν πατέρων ἀπεφῆνατο σαφῶς, «μείζον» λέγων «τοῦ βαπτίσματος μετὰ τὸ βάπτισμα ἢ τῶν δακρύων καθέστηκε πηγῆ»· τὸ τοιοῦτο τοίνυν δάκρυον, τὸ καθαῖρον καὶ ἀφαρπάζον τῶν γηϊνῶν καὶ ἀναφέρον καὶ συνάπττον τῇ τῆς θεογενεσίας χάριτι καὶ δι' αὐτῆς τὸν ἔχοντα θεοῦν, τοῦτο τοίνυν ἀρ' οὐκ ἐνέργεια κοινὴ τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς;

[18] Πῶς οὖν δεξόμεθα τὸν λέγοντα ὅτι 'τὸ τὴν ψυχὴν ἀγαπᾶν τὰς κοινὰς ἐνεργείας τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος, τοῦτό ἐστι τὸ σκότους ἐμπιπλῶν αὐτὴν καὶ κάτω νεύειν παρασκευάζον'; τὰ γὰρ 'κοινὰ πάντα ψυχῆς τε καὶ σώματος ἔργα, ὅσον ἂν σφοδροτέραν τὴν ἑαυτῶν ἀντίληψιν παρέχεται τῇ ψυχῇ, τοσοῦτον αὐτὴν ἐκτυφλοῖ ὥστε καὶ γενομένας τὰς τοιαύτας κινήσεις, ὅσαι κοινὰ εἰσι ψυχῆς καὶ σώματος, πρὸς κακοῦ, φησί, 'γεγενῆσθαι ἡμῖν νομιοῦμεν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς πρὸς τὸ ἀναντες τοῦ νοῦ ἐνεργείας'. Ἄρ' οὐ τάναντία τοῖς ὑπὸ τῶν ἁγίων, μᾶλλον δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἡμῖν δεδιδασκόμενοι καὶ φρονῶν καὶ διδάσκων διὰ τούτων δείκνυται τῶν λόγων; Οἱ μὲν γὰρ φασιν ὡς ἐστὶ τις κοινὴ σώματος καὶ ψυχῆς

²⁰⁵ Adică: ajungând, dobândind.

²⁰⁶ Sau: de-Dumnezeu-iubită

²⁰⁷ *Cuvântul* 40, 31, PG 36 401D-404A.

²⁰⁸ Ioan Scărarul, *Scara*, 7, PG 88, 804AB.

²⁰⁹ Sau: a-i plăcea sufletului.

²¹⁰ Adică: perceperea lor.

²¹¹ Altfel zis: că există.

socotit și a și învățat [pe ceilalți], – ci venind²⁰⁵ la [o] lucrare de-Dumnezeu-iubită²⁰⁶, naște mântuitoarea străpungere [a inimii] și fericitul plâns, cel ce aduce baia iertării – iarăși-chemarea nașterii din Dumnezeu – adică lacrimile pocăinței. Lacrima aceasta, așadar, cea de-Dumnezeu-iubită și curățitoare, întraripătoare – după cuvintele Părinților – a rugăciunii, luminătoare ochilor înțelegători, când unită va fi cu rugăciunea, păstrătoare – după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie²⁰⁷ – a harului celui din dumnezeiasca baie, când acesta e de față, și iarăși-chemătoare lui, când [acesta] pleacă, și, pentru aceasta, fiind [ea] – și fiind numită de către nezeiesc, [botez] mai ostenicios, dar cu nimic mai prejos decât cel dintâi, ba chiar mai mare [decât acela], după cum hotăra unul din Părinți, «mai mare» zicând «decât botezul după botez s-a făcut izvorul lacrimilor»²⁰⁸; lacrima aceasta, așadar, cea care curățește și răpește de la cele pământești și înalță și unește cu harul și, prin acesta, îl îndumnezeiește pe cel ce [îl] are, aceasta, așadar, oare nu este lucrare comună a trupului și a părții pătimitoare a sufletului?

[18] Cum, deci, să îl primim pe cel ce zice că '[faptul de] a iubi sufletul²⁰⁹ lucrările comune părții ei pătimitoare și trupului – [faptul] acesta este ceea ce îl umple de întuneric și îl face să caute la cele de jos?'; că 'lucrurile comune sufletului și trupului – toate – cu cât mai întetită dau sufletului și trupului – toată [mai mult] orbesc sufletul; încât și făcându-se [de cumva se fac] în noi astfel de mișcări, [și anume] câte sînt comune sufletului și trupului, spre rău' zice 'socotim că ni se fac [acestea] și spre vătămarea lucrării [suitoare] în sus a minții'. Oare nu [tocmai] cele potrivnice celor de noi învățate de la sfinți – mai bine zis: de la sfântul Duh – și a cugeta și a învăța [pe alții] se arată prin [spusele] acestea? Că aceștia spun că este²¹¹ o [anume] lucrare comună trupului și sufletului, dar al lui Dumnezeu cu adevărat

ἐνέργεια, δωρεὰ Θεοῦ ὄντως ἀγαθοπρεπῆς καὶ θεία, ἢ πρόξενός ἐστι τῆ ψυχῆ τοῦ θείου φωτισμοῦ, ἀπαλλάττουσα τῶν πονηρῶν παθῶν καὶ ἀντεισάγουσα τὸν ἱερὸν ἅπαντα τῶν ἀρετῶν χορὸν (ὁ γὰρ βουλόμενος, φησὶν, ἀποκτήσασθαι κακίας κλαυθμῶ ἀποκτᾶται αὐτάς· καὶ ὁ βουλόμενος κτήσασθαι ἀρετὰς κλαυθμῶ κτᾶται αὐτάς)· οἱ μὲν οὖν φασιν ὡς εἰσὶν ἐνέργειαι κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπὶ τοσοῦτο λυσιτελοῦσαι τῆ ψυχῆ, ὁ δὲ φησιν, ὡς οὐδεμία ἐστίν· «πᾶσαι» γὰρ, φησί, «κάτω νεύειν τὴν ψυχὴν παρασκευάζουσι καὶ πᾶσαι αἰ γινόμεναι κινήσεις – ὅσαι κοιναὶ εἰσι ψυχῆς καὶ σώματος – πρὸς κακοῦ γίνονται καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς». Οὐ γὰρ τοῦτο τῆς αἰτίας τοῦτον ἐξαιρήσεται, ὅτι μὴ ταύτην ἰδίως ἐπιβλαβὴ τὴν ἐνέργειαν εἶπεν, ἀλλ' ὅτι ταῖς πονηραῖς συνέταξε καὶ ταύτην ὑπαίτιος δικαίως ἔσται καὶ μάλισθ' ὅτι τὴν τῶν ἀκροωμένων συγκατάθεσιν κλέψαι διὰ τῆς τοιαύτης μηχανῆς ἐπιχειρήσκειν, ἐπειδὴ τοῦτό φησιν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου τὸ ἀνόμημα τῶν κατακριτῶν ἐν Ἰουδαίοις ἱερέων, ὅτι «τὰ ἅγια τῶν βεβήλων οὐ διέστελλον» καὶ οὗτος τοίνυν μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων κοινῶν ψυχῆς καὶ σώματος ἀγαθῶν ἐνεργειῶν καὶ τὸ μακάριον πένθος τῶν βεβήλων οὐ διέστελεν ἐνεργημάτων.

[19] «Ἄλλ' ἐγώ», φησὶν, «οὐ τοῦτο τὸ πένθος ἡγοῦμαι ἀπαθὲς καὶ μακάριον· πῶς γὰρ ἂν εἶη ἀπαθὲς ὁ τῆ ἐνεργεία τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ τελεῖται; πῶς δ' ἂν εἶη ἀπαθὴς ὁ τὸ παθητικὸν τοῦτ' ἔχων ἐνεργόν, ἀλλὰ μὴ καθ' ἑξὶν νέκρωσιν αὐτοῦ τελέως ἐξεργασάμενος;». Ἄλλ' ἡμεῖς οὐ τοῦτ' εἶναι ἀπάθειαν ἐδιδάχθημεν, ὦ φιλόσοφε, τὴν τοῦ παθητικοῦ

²¹² Sau: *cuenit celor bun/cuenit Celui bun.*

²¹³ Notăm că termenul *κλαυθμός*, s-a încetățenit la noi în două variante: în Filocalie ca *plâns*, iar în Scriptură ca *plângere* («plângere și tânguire multă»), «plângerea și scrâșnirea dinților vezi»; vezi de pildă, *Matei* 2, 18; 8, 12; vezi și *Psalmi* 83, 7 «ἡ κοιλὰς τοῦ κλαυθμῶνος/valea plângerii»; *κλαυθμών* e redat și ca *Bochim* în *Judecători* 2, 5 și ca *dumbrava murelor* în *II Samuel* 5, 23); fiindcă prin *plâns* l-am tradus pe *πένθος*, optăm aici pentru varianta *plângere*.

²¹⁴ Adică: în particular; este vorba de cazul particular al lacrimii duhovnicești, al plânsului curățitor.

de-bine-făcător²¹² și dumnezeiesc, [dar] care este pricinuitor sufletului de dumnezeiască luminare, izbăvitor de patimile cele rele și aducător – în locul [lor] – a toată ceata sfântă a virtuților (că cela ce voiește, zice, a lepăda răutățile – prin plâns²¹³ le leapădă pe ele; iar cela ce voiește a dobândi virtuțile – [tot] prin plâns le dobândește pe ele), aceștia, deci, spun că sînt lucrări comune trupului și sufletului așa de folositoare sufletului, pe când el zice [cum] că nu este nici una; că 'toate [acestea]' – zice – 'fac sufletul să caute la cele de jos' și 'toate mișcările ce se fac – [toate] câte sînt comune sufletului și trupului – spre rău se fac [acestea] și spre vătămarea sufletului'; că pe acesta nu îl va scoate de sub vina aceasta [faptul] că nu a zis lucrarea aceasta anume²¹⁴ [a fi] 'vătămătoare', ci va fi pe drept vinovat că și pe aceasta a pus-o în rîndul celor rele și, mai ales, că a încercat să fure – printr'o astfel de meșteșugire²¹⁵ – încuviințarea celor ce îl ascultă; fiindcă aceasta [și nu alta] zice Domnul – prin prorocul – că este fărădelegea preoților osândiți la Iudei²¹⁶: că «nu au [de]osebit cele sfinte de cele spurcate»²¹⁷, și acesta, așadar – dimpreună cu multe alte lucrări bune comune sufletului și trupului – nici [pe] fericitul plâns nu l-a [de]osebit de lucrăturile cele spurcate²¹⁸.

[19] «Eu însă», zice, «nu plânsul acesta îl socotesc nepătimitor și fericit; căci cum ar fi [ceva] nepătimitor ceea ce se săvârșește prin lucrarea părții pătimitoare a sufletului?; și cum ar fi nepătimitor cel ce are [încă] lucrătoare partea aceasta pătimitoare, și nu a lucrat [în chip] desăvârșit omorârea – după deprindere – a acesteia?». Noi însă nu aceasta ne-am învățat²¹⁹ a fi nepătimire, o, filozofule, [și anume]

²¹⁵ Sau: printr'un astfel de șiretlic.

²¹⁶ «la Iudei»: în cazul Iudeilor, între Iudei.

²¹⁷ *Iezechiil* 22, 26.

²¹⁸ «lucrăturile»: rezultatul lucrărilor.

²¹⁹ Adică: de către Părinți.

νέκρωσιν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω μετὰ-
 θεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τὰ θεία καθ' ἕξιν ἐνέργειαν, ὀλικῶς
 ἀπεστραμμένου τὰ πονηρὰ καὶ ἐπεστραμμένου πρὸς τὰ
 καλὰ, καὶ οὗτος ἡμῖν ἀπαθής, ὁ τὰς πονηρὰς ἕξεις ἀποκτη-
 σάμενος καὶ ἐν ταῖς ἀγαθαῖς πλουτήσας, ὁ «οὕτω ποιωθείς
 ταῖς ἀρεταῖς ὡς οἱ ἐμπαθεῖς ταῖς μὴ καλαῖς ἡδοναῖς», ὁ οὕτως
 ὑποτάξας τὸ θυμικόν τε καὶ ἐπιθυμητικόν, ἃ συναμφότερὰ
 ἐστὶ τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, τῷ γνωστικῷ καὶ κριτικῷ καὶ
 λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, ὡς οἱ ἐμπαθεῖς τῷ παθητικῷ τὸ λογι-
 ζόμενον· παράχρησις γάρ ἐστι τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἢ τὰ
 τῶν παθῶν ἀποτρόπαια φύουσα, καθάπερ καὶ τὴν μεμωρα-
 μένην σοφίαν ἢ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων παράχρησις· εἰ δέ
 τις καλῶς ταύταις χρῶτο, διὰ μὲν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων
 πνευματικῶς ἐκλαμβανομένων τὴν θεογνωσίαν πορίζεται,
 διὰ δὲ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, δι' ὃ πρὸς Θεοῦ πεποιθται
 κινουμένου, τὰς καταλλήλους ἀρετὰς ἐργάζεται, τῷ μὲν ἐπι-
 θυμητικῷ τὴν ἀγάπην ἐνστερνιζόμενος, τῷ δὲ θυμοειδεῖ τὴν
 ὑπομονὴν κατακτώμενος· οὐχ ὁ νεκρῶσας τοίνυν (ἐπεὶ καὶ
 πρὸς τὰς θείας ἕξεις καὶ σχέσεις καὶ διαθέσεις ἐστὶ ἀκίνητός
 τε καὶ ἀνενέργητος), ἀλλ' ὁ τοῦθ' ὑποτάξας, ὥστε διὰ τοῦ
 πείθεσθαι τῷ νῶ – φύσει λαχόντι τὴν ἡγεμονίαν – πρὸς Θεοῦ
 ἀγόμενον ἢ δέον, ἀνατείνεσθαι διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης
 τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ δι' αὐτῆς εἰς ἕξιν ἀφικνεῖσθαι
 τῆς θείας διαθέσεως καὶ εἰς ἀρίστην ἕξιν προβιάζειν ταύτην,
 ἥτις ἐστὶν ἢ πρὸς Θεὸν ἀγάπη, δι' ἣν πληροῖ κατὰ τὸ λόγιον
 τὰς τοῦ ἀγαπωμένου ἐντολάς, ἐξ ὧν διδάσκεται καὶ ἐνεργεῖ

²²⁰ «întoarsă»: este vorba de partea pătimitoare.

²²¹ Adică: Cel pentru care virtuțile au devenit calitate a sufletului.

²²² Scara, 29, PG 88, 1149A.

²²³ Partea irascibilă.

²²⁴ A făpturilor, adică.

²²⁵ I Coloseni 1, 20; vezi și Romani 1, 22.

²²⁶ «potrivitele virtuți»: virtutea potrivită iuțimii și virtutea potrivită
 poștei, adică virtuțile potrivite celor două laturi ale părții pătimitoare.

²²⁷ «pe aceasta»: partea pătimitoare.

²²⁸ Adică: prin 'întinderea' aceasta.

²²⁹ «pe aceasta»: așezarea lăuntrică, dispoziția [bună a] sufletului.

omorârea părții pătimitoare, ci mutarea ei de la cele [ce sînt]
 mai rele la cele [ce sînt] mai bune și lucrarea [strămutată]
 – după deprindere – la cele dumnezeiești, pe de-a-ntregul
 întoarsă [fiind ea]²²⁰ de la cele rele și întoarsă la cele bune. Iar
 nepătimitor acesta ne este, [și anume] cel ce a lepădat de tot
 [de la el] deprinderile rele și s-a îmbogățit în cele bune, cel
 ce «astfel s-a întipărit²²¹ cu virtuțile: precum s-au întipărit
 de plăcerile nu bune cei împătimiti [de ele]»²²², cel ce astfel
 și-a supus iuțimea²²³ și pofta (care dimpreună sînt [tocmai]
 partea pătimitoare a sufletului) părții cunoscătoare și ju-
 decătoare și cuvântătoare a sufletului: precum împătimitii
 [își] supun partea cuvântătoare părții pătimitoare; că rea
 întrebuițare a puterilor sufletului este cea care le odrăs-
 lește pe acelea dintre patimi care sînt de lepădat, precum și
 rea întrebuițare a cunoașterii celor ce sînt²²⁴ [este cea] care
 [odrăslește] înțelepciunea cea [de Domnul vădită a fi] nebu-
 nă²²⁵; iar de cineva le folosește bine pe acestea, prin cunoaș-
 terea celor ce sînt – duhovnicește înțelese – [își] dobândește
 cunoașterea de Dumnezeu, iar prin partea pătimitoare a
 sufletului – mișcându-se pentru ce a fost făcută de Dumne-
 zeu [să se miște] – va lucra potrivitele virtuți²²⁶, prin partea
 poftitoare dragostea primindu-o/îmbrățișându-o, iar prin
 iuțime/mânie răbdarea dobândindu-o. Așadar nu cel ce a
 omorât-o [pe aceasta²²⁷ este nepătimitor] – că [așa] și față de
 dumnezeieștile deprinderi și relații și dispoziții [lăuntrice]
 va fi nemișcat și nelucrător –, ci cel ce [și]-a supus-o pe aceas-
 ta, ca – prin faptul de a și-o pleca minții, celei ce prin fire i-a
 fost dat a avea stăpânia – de la Dumnezeu fiind călăuzită
 așa cum trebuie, să se întindă, prin neîncetata pomenire a
 lui Dumnezeu, la Dumnezeu și, prin aceasta²²⁸, să ajungă
 la deprinderea dumnezeieștii dispoziții [lăuntrice] și să o
 aducă pe aceasta²²⁹ la măsura celei mai bune deprinderi, [de-
 prindere] care este dragostea față de Dumnezeu, [dragoste]
 prin care plinește, după cuvântul Scripturii, poruncile Celui

καὶ κτᾶται τὴν εἰλικρινῆ τε καὶ τελείαν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, αἷς μὴ συνεῖναι τὴν ἀπάθειαν, τῶν ἀδυνάτων.

[20] Αὕτη μὲν οὖν ἡ πρὸς τὴν τελείαν ἀγάπην δι' ἀπαθείας ὁδὸς ἐξηλλαγμένη τέ ἐστι καὶ ἄνω βαίνουσα καὶ τοῖς ἀνακεχωρηκόσι τοῦ κόσμου μάλιστα ἀρμόσει σχολάσαντες γὰρ Θεῷ καὶ ἀνεπιθολώτῳ νῶ τῇ πρὸς αὐτὸν ὁμιλία διακαρτερήσαντες, διὰ τῆς συνουσίας ταύτης εὐχερῶς τὸν συρφετὸν τῶν πονηρῶν παθημάτων ἀποτίθενται καὶ τὴν ἀγάπην σφίσι αὐτοῖς ἐνθησαυρίζουσι. Τοῖς δ' ἐν τῷ κόσμῳ στρεφομένοις ἐστὶ βιαζομένους ἑαυτοὺς κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ τοῖς τοῦ κόσμου χρῆσθαι πράγμασιν. Οὐκοῦν καὶ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς τῆς βίας ταύτης κοινωνοῦν ἐνεργήσει κατ' ἐκείνας. Αὕτη δὲ ἡ βία ἐγχρονίσασα τῇ συνηθείᾳ ἡδέϊαν τὴν πρὸς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ σχέσιν ἐμποιεῖ καὶ τὴν διάθεσιν εἰς ἕξι μετατίθεισιν· ἡ δὲ χαρίζεται τὸ πρὸς τὰς πονηρὰς ἕξεις τε καὶ σχέσεις μονιμώτατον μῖσος, τὸ δὲ πρὸς τὰ πονηρὰ τοιοῦτον μῖσος τὴν ἀπάθειαν καρποφορεῖ, παρ' ἧς ἡ πρὸς τὸν μόνον ἀγαθὸν ἀγάπη τίκτεται. Ζῶν τοίνυν καὶ ἐνεργὸν παρραστήσαι δεῖ τῷ Θεῷ τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἵνα ἡ θυσία ζῶσα, ὅπερ ὁ ἀπόστολος καὶ περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν εἶπε· «παρακαλῶ» γὰρ, φησὶν, «ὑμᾶς διὰ τῶν οἰκτιρῶν τοῦ Θεοῦ παρραστήσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ». Πῶς οὖν τὸ ἡμέτερον σῶμα ζῶν ἂν παρρασταίῃ θυσία τῷ Θεῷ εὐάρεστος; Ὅποτε λεία μὲν ὁρῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ βλέπων λεία ἐλεηθήσεται», καὶ τὸν ἄνωθεν ἔλεον ἐπισπῶνται καὶ πορίζουσιν ἡμῖν, ὧτα δ' ὑπόκειται τοῖς θείοις διδάγμασιν, οὐχ ὥστε ἀκοῦσαι

²³⁰ Acest 'care' este la plural: dragostea de Dumnezeu și dragostea de aproapele.

²³¹ Literal: se va potrivi.

²³² Literal: oprindu-l-se [ei din toate] lui Dumnezeu; adică: stând din lucru, încetând [toate], pentru Dumnezeu (vezi *Psalmii* 45, 11: «Opriti-vă și cunoașteți că Eu sînt Dumnezeu»); vezi și paragraful 22; vezi, de asemenea, și *Triade* 1, 1, 8.

²³³ Sau: în tovărășia cu El.

iubit, [porunci] din care se învață și lucrează și dobândește curată și desăvârșita dragoste către aproapele, dimpreună cu care²³⁰ cu neputință este a nu fi [și] nepătimirea.

[20] Calea aceasta, așadar, – [cea] prin nepătimire spre dragostea desăvârșită – este [cu totul] aparte și purtătoare [nemijlocit] în sus și se potrivește²³¹ îndeosebi celor ce s-au depărtat de lume; că oprindu-se [ei] – pentru Dumnezeu – [din tot lucrul]²³² și cu minte netulburată stăruind în vorbirea cu El²³³, prin împreunarea aceasta leapădă lesne tot gunoiul patimilor rele și își învistiерesc loruși dragostea. Iar celor ce se învârt încă în lume [calea] le este [aceea de] a se folosi – silindu-se pe ei înșiși – de lucrurile lumii după poruncile lui Dumnezeu; așadar și partea pătimitoare a sufletului – părtașă [făcându-se] de sil[in]ța aceasta – va lucra după acelea²³⁴; iar sil[in]ța aceasta zăbovind în obicei, dulce face [a fi] legătura cu poruncile lui Dumnezeu și dispoziția [aceasta] în deprindere o preface; iar [deprinderea] aceasta hărăzește [sufletului] ura preastatornică față de relele deprinderi și legături, iar ura aceasta față de cele rele rodește nepătimirea, [nepătimire] de la care se naște dragostea de Cel singur bun. Vie, așadar, și lucrătoare trebuie să înfățișăm lui Dumnezeu partea pătimitoare a sufletului, ca să fie *jertfă vie*, ceea ce Apostolul [până] și despre trupul nostru a spus-o; că zice: «vă rog, prin îndurările lui Dumnezeu, să înfățișați trupurile voastre jertfă vie, sfântă, bineplăcută lui Dumnezeu»²³⁵. Cum, dar, va fi înfățișat trupul nostru jertfă bineplăcută lui Dumnezeu? – [atunci] când ochii privesc lin (după cum este scris: «cela ce caută lin milui-se-va»²³⁶) și trag [asupra-ne] și ne aduc mila cea de sus, iar urechile se supun dumnezeieștilor învățături (nu doar să le audă, ci ca – după

²³⁴ «după acelea»: după poruncile acelea.

²³⁵ *Romani* 12, 1.

²³⁶ «lin»: blând, blajin, dulce; *Pilde* 12, 13a (pasajul este doar în *Septuaginta*; am citat din *Biblia* de la 1688).

μόνον αὐτῶν, ἀλλ' ὥστε κατὰ τὸ δαβιτικὸν μεμνησθαι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ τοῦ ποιῆσαι αὐτάς, οὐκ ἀκροατὴν ἐπιλησμονῆς κατὰ τὸ εἰρημένον τῷ ἀδελφοθέῳ τῶν ἀποστόλων γενόμενον, ἀλλὰ «παρακύψαντα εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας καὶ παραμείναντα καὶ μακάριον ὄντα ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ», γλῶσσα δὲ χεῖρές τε καὶ πόδες ὑπηρετῶσι τοῖς θείοις θελήμασι. Τί οὖν αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ; Οὐ κοιναὶ εἰσιν ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος; Πῶς οὖν αἱ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος ἅπασαι σκότους ἐμπιπλώσι καὶ ἐκτυφλοῦσι τὴν ψυχὴν;

[21] Ὁ δὲ ἀπόστολος, «τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ;» φησί, «τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;». Ἄρ' οὖν οὐ κοινὴ ἐνέργεια ταῦτα τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ; Πρὸς κακοῦ τοίνυν αὐτὴν νομιοῦμεν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς; Καὶ μὴν τοῦτό ἐστι δεῖγμα ἀκριβὲς τοῦ τὸν πλησίον ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτόν, ὃ δευτέρα μὲν ἔστιν ἐντολὴ Θεοῦ, ὁμοία δὲ κατὰ τὸ θεοπαράδοτον λόγιον τῇ πρώτῃ καὶ μεγάλῃ ἐντολῇ. Διόπερ ὁ αὐτὸς ἀπόστολος Ῥωμαίοις γράφων, «λύπη μοι ἔστι», φησί, «μεγάλῃ καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα». Ὁρᾶς τὸ παθητικὸν ζῶν καὶ ἐνεργῶν τῆς ἀπαθοῦς καὶ θεοειδοῦς ἐκείνης ψυχῆς; Εἰ δὲ ἀδιαλείπτως ἐκείνη προσήχετο καὶ ἀδιαλείπτως ὠδυνᾶτο, συνυπάρχουσαν ἄρ' εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τῇ προσευχῇ τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς; ὅτι δὲ οὐ συνυπάρχουσαν μόνον ἀλλὰ καὶ συνεργοῦσαν, ἔδειξεν ὁ αὐτὸς διὰ τῆς κατασκευῆς ἐκεῖ «ἠυχόμεν» γὰρ φησιν «αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου» καὶ ἀλλαχοῦ «ἡ εὐδοκία τῆς καρδίας μου καὶ ἡ δέησις ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ ἔστιν

²³⁷ Psalmii 102, 18.

²³⁸ Adică: a libertății.

²³⁹ Adică: în împlinirea poruncilor.

²⁴⁰ Iacov 1, 25.

²⁴¹ II Corinteni 11, 29.

²⁴² «aceasta»: lucrul acesta; adică: împreună-pătımirea cu aproapele, pomenită în spusa lui Pavel.

²⁴³ Matei 22, 36 și urm.

daviticeasca [cuvânt] – să 'își aducă aminte de poruncile lui Dumnezeu ca să le facă pe ele'²³⁷, 'făcându-se nu auzitor [fiu] al uitării' – după cum s-a zis de către fratele lui Dumnezeu – 'ci aplecându-se asupra legii desăvârșite a slobozeniei'²³⁸ și stăruind [în facerea lucrului]²³⁹ și fericit [ajungând] întru facerea lui'²⁴⁰, iar limba și mâinile și picioarele slujesc voilor dumnezeiești. Ce, dar, [sînt] lucrările acestea ale poruncilor lui Dumnezeu? Nu sînt lucrări comune sufletului și trupului? Cum, dar, [zici că] toate lucrările comune sufletului și trupului umplu sufletul de întuneric și îl orbesc?

[21] Iar Apostolul «cine este slab» zice «și eu să nu fiu slab?; cine se smintește și eu să nu ard?»²⁴¹. Acestea nu sînt oare lucrare comună trupului și părții pătimitoare a sufletului?; 'spre rău', așadar, 'și spre vătămarea sufletului' vom socoti [a fi lucrarea] aceasta? Păi aceasta²⁴² este [tocmai] dovada desăvârșită a faptului de a-l iubi pe aproapele ca pe sine însuși, ceea ce este – de bună seamă – a doua poruncă a lui Dumnezeu, dar – după cuvântul cel [pre]dat nouă de Dumnezeu – [este] asemenea mării porunci celei dintâi²⁴³. [Fapt] pentru care același Apostol, scriind Romanilor, «mare îmi este» zice «întristarea și neîncetată durere [este] inimii mele pentru frații mei, [pentru] cei de un neam cu mine după trup»²⁴⁴. Vezi [că] vie [este] și lucrătoare partea pătimitoare a nepătimitorului și dumnezeiescului sufletului aceleia? Iar dacă neîncetat se ruga [sufletul] acela și neîncetat îl durea, avea, prin urmare, în sine însuși tovarășă rugăciunii durerea sufletului; iar că nu [o avea] doar tovarășă, ci și lucrătoare, tot el a arătat-o, prin alcătuirea [vorbilor celor de] acolo; că zice: «aș fi dorit să fiu eu însumi anatema de la Hristos pentru frații mei»²⁴⁵; iar altundeva: «bunăvoința inimii mele și cererea mea cea către Dumnezeu pentru Israil

²⁴⁴ Romani 9, 12.

²⁴⁵ Romani 9, 2.

εις σωτηρίαν» πάντως διὰ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν μεγάλην ἐκείνην λύπην καὶ ἀδιάλειπτον ὀδύνην τῆς ψυχῆς. Πῶς οὖν ἀπάθειαν ἡγησόμεθα τὴν τοῦ παθητικοῦ καθ' ἕξιν νέκρωσιν;

[22] ΑΛΛ' ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος περὶ μὲν ἀπαθείας ἤκουσέ τε καὶ ἐφαντάσθη, τὴν δὲ ἀναληγσίαν οὐκ ἀκήκοε πρὸς κακοῦ τε οὔσαν καὶ πρὸς τῶν πατέρων κακιζομένην. Ἔστιν οὖν καὶ ἄλγος ἀγαθόν, τὸ τῇ ἀναληγσίᾳ ταύτῃ ἀντικείμενον, καὶ κοινὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἐνεργεῖαι λυσιτελοῦσαι, μᾶλλον δὲ τελειοῦσαι τὴν ψυχὴν, εἴπερ διὰ τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἢ τελείωσις αὐτῇ προσγίνεται. Εἰ δὲ τοῦ σώματός ἐστι τοιαῦτα ἔργα, πόσω μᾶλλον τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, ὃ ἀμέσως συνάπτεται τῷ νῷ; τὸ γὰρ σῶμα διὰ μέσου τούτου τὴν πρὸς τὸν νοῦν ἰσχει συναφήν. Ὁ δὲ φιλόσοφος ὁμοίον τι ποιεῖ, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας τοῦ Θεοῦ προστάττοντος «σχολάσατε καὶ γινώτε ὅτι ἐγὼ εἰμι Θεός», εἶτα τοὺς σχολάσαντας τοῖς θείοις τὰ θεῖα καὶ πνευματικὰ ἐργαζομένους θεώμενος, μέμφοιτο λέγων ἴσχυσατε, εἶπεν ὁ Θεός, ὑμεῖς δέ, ἐνεργεῖν σπεύδοντες, πλανᾶσθε. «Νεκρώσατε» γὰρ φησι καὶ ὁ ἀπόστολος «τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν πάθος κακὸν καὶ τὴν πλεονεξίαν». Ἀκούεις τίνας δεῖ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν νεκροῦν; Πορνείαν, ἀκαθαρσίαν καὶ ἀπλῶς πάσας τὰς γῆϊνας. Ποῖον δὲ πάθος; Τὸ κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος τελουμένας ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, οὐδὲ τὰ θεῖα καὶ μακάρια πάθη, οὐδὲ τὰς πρὸς ταῦτα πεφυκυίας δυνάμεις τῆς ψυχῆς; «τὸ ἐπιθυμητικόν» γὰρ, φησί, «τετάσθω σοι πᾶν πρὸς Θεόν, ὁ θυμὸς ἔστω σοι κατὰ μόνου τοῦ ὀφειώς» πῶς οὖν νεκρωμέναι αἱ δυνάμεις αὐταὶ τῆς ψυχῆς, εἰ κινήθει τις τούτων πρὸς τὴν

²⁴⁶ Romani 10, 2.

²⁴⁷ «aceasta»: numita bunăvoință și cerere.

²⁴⁸ «este»: există.

²⁴⁹ Dacă nu este ironică, expresia poate fi redată și astfel: «câtă vreme desăvârșirea nu îi vine fără numai prin ținerea dumnezeieștilor porunci».

²⁵⁰ Adică: astfel de lucrări aducătoare ale desăvârșirii.

²⁵¹ Psalmii 45, 11.

este spre mântuire»²⁴⁶; negreșit că pricinuită [fiind aceasta²⁴⁷] de acea – pentru ei – mare întristare și neîncetată durere a sufletului. Așadar, cum să socotim nepătimire omorârea – după deprindere – a părții pătimitoare?

[22] Însă – cum se pare – de nepătimire filozoful a auzit și și-a închipuit [câte ceva], dar de lipsa durerii nu a auzit, care [negreșit] este spre rău și este înfierată de Părinți. Este²⁴⁸, așadar, și durere bună, potrivnică lipsei acesteia de durere, și lucrări comune sufletului și trupului [care sînt] folositoare [sufletului], mai bine zis care desăvârșesc sufletul, dacă desăvârșirea îi vine acestuia prin ținerea dumnezeieștilor porunci²⁴⁹. Iar dacă asemenea lucruri²⁵⁰ sînt ale trupului, cu cât mai mult nu vor fi ale părții pătimitoare a sufletului, [partea care este nemijlocit prinsă de minte? – că [tocmai] prin mijlocirea [părții] acesteia își are trupul puțința legăturii cu mintea. Pe când filozoful asemenea face celui care, auzind pe Dumnezeu poruncind «opriți-vă și cunoașteți că Eu sînt Dumnezeu»²⁵¹ iar [mai] apoi pe cei ce s-au oprit pentru cele dumnezeiești văzându-i lucrând cele dumnezeiești și duhovnicești, i-ar învinui zicând: «Dumnezeu a zis 'opriți-vă'; hovnicești, i-ar învinui zicând: «Dumnezeu a zis 'opriți-vă'; ci voi, sânguind a lucra, rătăciți». Că și Apostolul «omorâți» zice «mădularele cele de pe pământ – curvia, necurăția, patima rea – și lăcomia»²⁵². Auzi care dintre lucrările trupești trebuie omorâte? – curvia, necurăția și, într-un cuvânt, toate cele pământești; și care patimă? – cea rea; așadar nu lucrările Duhului cele prin trup săvârșite, nici patimile dumnezeiești și fericite, nici puterile sufletului cele sădite lui spre acea; că zice: «partea poftitoare să și se întindă întregă spre Dumnezeu; iuțimea să îți fie doar împotriva șarpelui»²⁵³. Cum dar – [odată] omorâte puterile acesteia ale sufletului – se va [mai] mișca vreuna din ele spre dumnezeiasca înălțare

²⁵² Coloseni 3, 5.

²⁵³ Ioan Scărarul, Scara, 26, PG 88, 1068D.

θείαν ανάτασιν ἐν ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαῖς ἢ διεγερθείη κατὰ τοῦ ὄφεως ἐν ταῖς ἀτόποις προσβολαῖς;

[23] Πῶς δὲ ἀσφαλῶς ἔσται λέγων ὁ φιλόσοφος; «Τί δαί; Αἰσθησιν μὲν καὶ φαντασίαν ἀτιμάσομεν προσευχόμενοι, τὸ δὲ παθητικὸν τῆς ψυχῆς ἐνεργεῖν κατὰ τινα τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων δεξόμεθα; Ἡ πολλῶ μᾶλλον οὐδὲ τοῦτο; Αἱ γὰρ τούτου ἐνέργειαι μάλιστα πάντων ἐκτυφλοῦσι καὶ κατορύττουσι τὸ θεῖον ὄμμα». Βαβαί: πῶς κατορύττει τὸ θεῖον ὄμμα τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ μῖσος καὶ ἡ πρὸς Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη; Καὶ ταῦτα γὰρ τοῦ παθητικοῦ εἰσιν ἐνέργειαι ταῦτη γὰρ τῆς δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμέν τε καὶ ἀποτρεπόμεθα, οἰκειούμεθά τε καὶ ἀλλοτριούμεθα, καθάπερ καὶ τῶ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν σοφὸν Συνέσιον, ἀπαινοῦμεν τε καὶ μεμφόμεθα. Νέκρωσις ἄρ' οὖν ἔστι τοῦ λογιστικοῦ θείοις θεωρημασιν ἐνασχολεῖσθαι καὶ Θεῷ τὸν ὕμνον καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀναπέμπειν καὶ τούτῳ διὰ τῆς συνεχοῦς κολλᾶσθαι μνήμη; Ἡ τοῦτο ἔστιν ἡ ὄντως ζωὴ καὶ ἀληθῆς ἐνέργεια τοῦ νοῦ; Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδὲ τὸ παθητικὸν νεκροῦσιν οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν, κατακλείσαντες ἀργὸν καὶ ἀκίνητον ἐν ἑαυτοῖς, οὐδὲ γὰρ ἂν σχοῖεν ὅτῳ ἂν ἐρῶεν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μισοῖεν τὸν πονηρὸν, οὐδὲ δι' οὐ τοῦ μὲν ἀλλοτριωθεῖεν, οἰκειωθεῖεν δὲ τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ νεκροῦσι, τὴν πρὸς τὰ πονηρὰ σχέσιν τῆς δυνάμεως ταύτης ὅλην μετατιθέντες ἐπὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην, κατὰ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν· «ἀγαπήσεις» γὰρ, φησί, «Κύριον τὸν Θεὸν σου ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου», ταῦτόν δ' εἰπεῖν τῆς δυνάμεώς σου· ποίας δυνάμεως ὅλης; Δήλον ὅτι τοῦ παθητικοῦ· τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ τῆς ψυχῆς φιλοῦν. Τοῦτο δὲ διατεθὲν οὕτω καὶ τὰς ἄλλας τῆς ψυχῆς δυνάμεις τῶν γῆινων

²⁵⁴ Adică: la vremea atacurilor date de diavol prin gândurile-momeală aruncate în mintea omului, prin care vrea să îl tragă la fapte care – privite în orizontul veșniciei – sînt absurde sau nebunești sau prostești.

²⁵⁵ Sau: percepția trupească și imaginația.

²⁵⁶ Aici 'dumnezeiescul ochi' – adică mintea – este, ca și adineauri, în acuzativ.

²⁵⁷ Adică: facultate a sufletului.

²⁵⁸ Adică: ne facem casnici.

²⁵⁹ Este de fapt textul lui Nemesie, *Despre firea omului*, 31, PG 40, 725A.

cea întru rugăciunile către Dumnezeu sau se va [mai] ridica împotriva șarpelui la vremea momelilor [lui] nebunești²⁵⁴?

[23] Și cum va mai fi [astfel] fără greșală filosoful, zicând [el] «Ce, dar?; simțirea și închipuirea²⁵⁵ – rugându-ne – le vom disprețui, dar partea pătimitoare a sufletului o vom primi a lucra după vreuna din puterile ei? Sau – mult mai degrabă – nici pe aceasta [nu o vom primi]?; că, mai mult decât toate, lucrările acesteia [sînt acelea care] orbesc cu totul și îngroapă în pământ dumnezeiescul ochi». Vai [și amar]!; cum îngroapă în pământ dumnezeiescul ochi²⁵⁶ ura de cele rele și dragostea de Dumnezeu și de aproapele? – că și acestea sînt lucrări ale părții pătimitoare; că printr-aceeași putere a sufletului²⁵⁷ iubim și ne scârbim, ne încâsnicim²⁵⁸ și ne înstrăinăm; după cum și prin partea cuvântătoare a sufletului – după înțeleptul Sinesie – lăudăm și ocărâm²⁵⁹. Prin urmare, omorâre este oare părții cuvântătoare [faptul de] a se îndeletnici cu dumnezeieștile vederi și a-I înălța lui Dumnezeu cântarea și mulțumirea și a se lipi de Acesta prin neîncetată pomenirea [Lui]? Sau aceasta [nu] este [altceva decât] viața cea adevărată a minții și propriu-zisa ei lucrare? Tot așa, dar, nici iubitorii celor bune nu [și] omoarei lucrare? Tot așa, dar, nici iubitorii celor bune nu [și] omoarâ partea pătimitoare, închizându-o în ei înșiși nelucrătoare și nemișcată, că nici nu ar mai avea cu ce să iubească binele și să urască răul, nici prin ce să se înstrăineze de acesta din urmă și să se încâsnicească lui Dumnezeu; iar [de omorât] aceasta [și] omoară, [și anume] legătura cu cele rele a puterii acesteia, strămutând-o întreagă la dragostea cea către Dumnezeu, după prima și marea poruncă; că «Să iubești» zice «pe Domnul Dumnezeul tău din toată vîrtutea ta»²⁶⁰, adică din [toată] puterea. Din care 'toată putere'? – limpede că a părții pătimitoare; că aceasta este partea iubitoare a sufletului. Aceasta²⁶¹, deci, [odată] astfel întocmită²⁶², și pe celelalte puteri ale sufletului

²⁶⁰ Deuteronomul 6, 5. Marcu 12, 30.

²⁶¹ Adică: partea iubitoare, puterea părții pătimitoare.

²⁶² «întocmită»: dispusă, 'configurată'.

ἀπανίστησι καὶ ἀνατείνει πρὸς Θεόν· τοῦτο διατεθὲν οὕτω καὶ τῇ προσευχῇ τὸ εἰλικρινές πορίζει καὶ τὸν νοῦν οὐκ εἴργει, ἀλλὰ καὶ συμπράττει διὰ τῆς μνήμης ἐνιδρυμένον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν· τοῦτο διατεθὲν οὕτω καὶ σαρκὸς ὑπερφρονεῖν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἄλλη ῥᾶον φέρειν τοῖς ὑπὲρ τοῦ ὄντως ἐφετοῦ πάσχουσι παρέχει δι' αὐτοῦ γὰρ ἐκείνῳ τῷ φίλτρῳ κατ' ἄκρας ἀλόντες καὶ οἷον ἐπαναστάντες τῆς σαρκός, τῇ δι' εὐχῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ θεῖον Πνεῦμα κοινωνία, τὰ σαρκὸς ταῦτα πάθη κατὰ μόνον τὸ κρίνειν αἰσθανόμενοι, διαγίνονται.

[24] Καὶ τί δεῖ πλειῶν τούτων γράφειν; Δήλον γὰρ ἐστὶ πᾶσιν, εἰ μὴ καὶ τῷ σοφῷ τούτῳ γέγονε σαφές, ὡς «σταυρῶσαι τὴν σάρκα σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις» προσετάγημεν, οὐχ' ἴν' ἡμᾶς αὐτοὺς διαχειρισώμεθα, πᾶσαν σώματος ἐνέργειαν καὶ ψυχῆς δύναμιν νεκρώσαντες, ἀλλ' ὡς ἂν τῶν μὲν φαύλων ὀρέξεων τε καὶ πράξεων ἀποσχώμεθα καὶ τὴν ἀπ' αὐτῶν φυγὴν ἀνεπίστροφον ἐπιδειξώμεθα, γενώμεθα δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πνεύματος ἄνδρες, κατὰ τὸν Δανιὴλ, τελείῳ φρονήματι ζῶντες ἐν αὐταῖς καὶ κινούμενοι καὶ ἀνδρικῶς ἀεὶ χωροῦντες εἰς τὸ πρόσω, κατὰ τὸν ἀπὸ Σοδόμων ἐξιόντα Λώτ, ὃς ἀεὶ προβαίνων καὶ ἀκίνητος πρὸς τὰ ὀπίσω μένων ζῶντα ἑαυτὸν διετήρησε, τῆς εἰς τοῦπίσω στραφείσης συζύγου νεκρωθείσης. Ὅτι μὲν οὖν ζῶν ἔχουσι καὶ τὰ κρείττω ἐνεργοῦν, ἀλλ' οὐ νεκροῦσιν οἱ ἀπαθεῖς τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἱκανῶς οἶμαι δεδειγμένον εἶναι.

²⁶³ Mintea, adică.

²⁶⁴ Sau: «celor împătimiti de ceea ce este cu adevărat [vrednic] de dorit». Notăm că, deși genitivul τοῦ ὄντως ἐφετοῦ poate veni de la nominativul 'Cel cu adevărat [vrednic] de dorit', traducem prin neutru quasi-filosofic, cel folosit de Părinți și de imnografi (vezi Grigorie Teologul, *Epistole*, 178.12, stephanus.tlg.uci.edu; Ioan Hrisostom, *La Psalmul 118*, 55.690, stephanus.tlg.uci.edu; troparul al treilea al Pesnei a VIII^a din 24 Ianuarie, stihira cuviosului la Laudele din 8 Mai, etc.).

²⁶⁵ Adică: prin partea pătimitoare.

²⁶⁶ Adică: de farmecul a ceea ce este cu adevărat de dorit.

²⁶⁷ Expresia «patimile acestea ale trupului» indică cele simțite – sau receptate – de către trup, pasiv.

le ridică din cele pământești și le înalță la Dumnezeu; aceasta [odată] astfel întocmită, și rugăciunii îi aduce curăția și nici mintea nu îngrădește, ci și împreună-făptuiește [faptul de] a-L avea [ea²⁶³] sălășluit în sine – prin pomenire – pe Dumnezeu; aceasta [odată] astfel întocmită, și dă celor ce pățimesc pentru ceea ce este cu adevărat [vrednic] de dorit²⁶⁴ [tărie de] a disprețui trupul și a răbda lesne durerile după trup; că, prin aceasta²⁶⁵, [cu]prinși fiind ei de farmecul acela²⁶⁶ și oarecum răsculați asupra trupului, prin împărțășirea cu dumnezeiescul Duh, cea adusă lor de rugăciune și dragoste, ajung să simtă patimile acestea ale trupului²⁶⁷ numai [și numai] în faptul de a le [de]osebi [ei cu mintea].

[24] Și ce trebuință este de-a scrie mai mult decât acestea? Că e vădit tuturora – de nu i-o fi [de acum] limpede și înțeleptului acestuia – [aceea] că 'a ne răstigni trupul dimpreună cu pătimirile și poftele'²⁶⁸ ni s-a poruncit nu ca să ne punem înșine capăt zilelor, omorându-ne toată lucrarea trupului și [toată] puterea sufletului, ci ca, pe de o parte, să ne ținem departe de relele poftes și fapte și fără întoarcere [a fi]²⁶⁹ să dovedim fuga de acestea și, pe de alta, să ne facem bărbați ai doririlor duhului, după [chipul lui] Daniil, cu cuget desăvârșit viind într-acestea²⁷⁰ și mișcându-ne [întru ele] și bărbătește înaintând pururea spre cele dinainte, după [chipul lui] Lot cel ieșit din Sodoma, care mergând pururea înainte și rămânând ieșit din Sodoma, care mergând pururea înainte și rămânând nemișcat față de cele dinapoi, viu s-a păstrat pe sine, soția – întorcându-se spre cele dinapoi – murind. Așadar, [cum] că cei nepătimitori vie și lucrătoare a celor [ce sînt] mai bune au partea pătimitoare a sufletului – și [că] nu o omoară [pe aceasta] – socotesc că s-a arătat îndestul.

²⁶⁸ Galateni 5, 24.

²⁶⁹ Literal: neîntoarsă; adică: definitivă.

²⁷⁰ «viind într-acestea»: trăind întru doririle acestea ale duhului (pe ζῶντες ἐν αὐταῖς l-am redat prin prisma lui ἐν αὐτοῖς ἔζησάς με, din Psalmii 118, 93).

[25] Νῦν δ' ἰδωμεν πῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος, καίτοι τῆν ἑαυτοῦ πολύνοιαν πᾶσαν ἐπαφείς ταῖς εἰσαγωγικαῖς εἰς προσευχὴν εἰσηγήσεσι τοῦ σεπτοῦ Νικηφόρου, ὅμως τοῦ συκοφαντῆσαι καὶ διαστρέφαι καὶ διαβαλεῖν πλέον ἴσχυσεν οὐδέν, ἑαυτὸν καὶ τοὺς οἰκείους λόγους, ἀλλ' οὐχὶ τὸν ὄσιον ἐκείνον, διὰ τῶν συκοφαντιῶν τούτων λυμηνάμενος. Πρῶτον μὲν οὖν ἀρχόμενος τοῦτο τοῦ ἀνδρὸς καταφεύδεται, τὸ πρῶτον αὐτὸν παραδεδωκέναι λέγειν τὰς τοιαύτας τῶν εἰσηγήσεων, ἃς ὑβρίζων 'εἰσπνοάς' ἐκάλεσε· πολλοῖς γὰρ χρόνοις πρότερον ταῦτα προεισηγήσαντο πνευματικοὶ ἄνδρες ἕτεροι καὶ ῥήμασι καὶ νοήμασι σχεδὸν τοῖς αὐτοῖς, κἀν τοῖς τῶν πατέρων ἀπάντων λόγοις πολλὰς ἂν εὔροι τις φωνὰς συμμαρτυρούσας αὐταῖς, οἷάπερ ἐστὶ καὶ ἡ τοῦ διὰ λόγων ἡμῖν τὴν πνευματικὴν Κλίμακα τεκτηναμένου· «Ἰησοῦ» γὰρ φησὶ «μνήμη κολληθήτω τῇ πνοῇ σου καὶ τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλειαν». Μετὰ τοῦτο, «βίαζε τὸν νοῦν σου» λέγοντος τοῦ ὀσίου ἐκείνου «μετὰ τοῦ εἰσπνεομένου πνεύματος εἰς τὴν καρδίαν εἰσελθεῖν» (τουτέστι κολληθῆναι τούτῳ καὶ τὰ ἐν καρδίᾳ σκοπεῖν, κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον· «ἡ καρδία» γὰρ, φησὶν, «ἡγεμονεῦει ὅλου τοῦ ὀργάνου καὶ, ἐπειδὴν κατὰσχῆ τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἢ χάρις, ἡγεμονεῦει πάντων τῶν μελῶν καὶ τῶν λογισμῶν· ἐκεῖ τοίνυν χρὴ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ Πνεύματος νόμους»), ἐκείνου τοίνυν τοῖς μεγάλοις τούτοις παντάπασι συμφθεγγομένου, πάλιν οὗτος διὰ συκοφαντίας ἐπηρεάζει καὶ, διελὼν ἀπὸ τοῦ 'νοῦ' τὸ 'βίαζε', τῷ εἰσπνεομένῳ συνείρει πνεύματι, καὶ συκοφαντικῶς οὕτω διαφθειρας μετὰ τῶν ῥημάτων καὶ τὴν διάνοιαν, εἴτα κατὰ τῶν βιαίων εἰσπνοῶν πολὺς αὐτὸς πνεῖ, τῶν ἀτοπωπᾶτων οὐσας ἀποδεικνύς. Ἀλλὰ καὶ 'νοῦν' ἐκείνου λέγοντος τὰς ἐνεργείας τοῦ νοῦ καὶ χρῆν εἶναι διὰ τῶν αἰσθήσεων ταύτας ἔξω χεομένας ἐπανάγειν καὶ παρασκευάζειν εἰσὼ νεύειν τοὺς

²⁷¹ «el»: bărbatul acela, cuviosul Nichifor adică.

²⁷² Adică: au predat aceste învățături.

²⁷³ Scara, 27, PG 88, 1112C.

²⁷⁴ Nichifor Isihastul, *Despre trezvie*, PG 147, 963B-964A.

²⁷⁵ Omilii 15, 20, PG 24, 589 AB.

[25] Iar acum să vedem în ce chip filozoful acesta – măcar că toată multa sa mîntoșie și-a năpustit-o asupra începuturilor învățăturilor despre rugăciune ale cinstului Nichifor – nu a izbutit nimic mai mult decât a pârî în chip mincinos și a strâmba și a cleveti, pe sine însuși – și propriile sale cuvinte –, nu pe Cuviosul acela, prăpădindu-se prin mincinoase pârtele acestea. Mai întâi, așadar, începând, minte împotriva bărbatului [aceluia] prin faptul de a zice că el²⁷¹ este primul care a predanisit astfel de învățături, pe care – ocărându-le – 'însuflări' le numește; [aceasta pentru] că, [încă] cu mulți ani înainte, mai întâi au învățat acestea²⁷² alți bărbați duhovnicești, și aproape [chiar] cu aceleași vorbe și noime; [dar] și în cuvintele tuturor Părinților poate afla cineva multe ziceri ce împreună-mărturisesc acestora, precum este cea a celui ce prin cuvinte ne-a întins nouă duhovniceasca *Scara*; că «pomenirea lui Iisus» zice «lîpească-se de [ră]suflarea ta și atunci vei cunoaște folosul isihiei [adică al liniștirii]»²⁷³. După aceasta, zicând Cuviosul acela «silește mintea ta [ca] – dimpreună cu aerul însuflat [tras, adică, în piept] – [și ea] să intre în inimă»²⁷⁴, adică să se lîpească de acesta și să scruteze cele din inimă, după marele Macarie; că «inima» zice «stăpânește întreg organul [trupul întreg adică]; și harul, de cuprinde pașunile inimii, împărătește asupra tuturor gândurilor și mădularelor; într-acolo, așadar, trebuie să ne uităm de a scris harul legile Duhului»²⁷⁵ – asu-
pra aceluia, deci – conglăsuitor cu toți acești mari [Părinți] – acesta, iarăși, prin pâră mincinoasă, [își] aruncă [cu] noroi și, rupând 'mintea' de 'silește', o leagă de aerul tras în piept și, dimpreună cu spusele stricând, în chip defăimător și mincinos, și înțelesul [lor], mai apoi [își] suflă [răutatea] îndelung asupra 'silitelor însuflări', dovedindu-le [chipurile] că sînt dintre cele mai absurde. Și, deși acela 'mintea' numește [aici] lucrările minții și [zice] că pe acestea, vărsate [fiind] ele afară prin simțiri, cei ce se îngrijesc de rugăciune trebuie să le

προσευχῆς ἐπιμελουμένους, ὁ φιλόσοφος νοῦν αὐτὸν αὐθις συκοφαντεῖ λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ· καὶ γὰρ οὕτω πολλῶν εὐπορῆσαι τόπων κατὰ τῶν ὁσίων φωνῶν ὑπενόησεν.

[26] Ἡμῶν δ' αὐθις ἀληθῆς διευκρινούντων, αὐτὸς ἀντιπεῖν οὐκ ἔχων, «ἔστωσαν», φησίν, «οἱ ἡμέτεροι λόγοι διδασκαλία πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ φαινομένου ἀτόπου παρακρουσθέντας ἄν». Καὶ σὺ τοίνυν ὁ διδάσκων ἂ μὴ συνῆκας, φαίη τις ἄν πρὸς τὸν τοιοῦτον διδάσκαλον, παρεκρούσθης ἢ οὐ; Παρακρουσθεὶς μὲν γὰρ, πῶς ἀξιοῖς κατ' αὐτὸ διδάσκαλος εἶναι τοῦ διδάξοντος δεηθεὶς καὶ μαθῶν παρ' ἡμῶν τὴν ἀλήθειαν, μὴ παρακρουσθεὶς δέ, πῶς ὑβρίζεις ἀπὸ τοῦ κατὰ σέ φαινομένου τὸν μηδὲν ἀτοπον διανοοῦμενον, καὶ ταῦτ' οὐχ ὅτι κακῶς ἐξεῖπεν, ἀλλὰ κακῶς ἐνενόησεν; Εἰ γὰρ ἄμφω κακῶς ἐκείνος, πῶς ἂν σὺ, κατήγορος ὢν, τὸ νοούμενον παραδραμῶν, κατὰ μόνου τοῦ φαινομένου ἐχώρησας; Ἔδει τοίνυν, εἴπερ ἐφυλάξω τὴν ἀπὸ τῶν ῥημάτων ἀπάτην αὐτὸς καὶ τοῖς ἄλλοις φυλάττεσθαι παρηγγύας, τὴν τε διάνοιαν καὶ τὸν πατέρα τῆς διανοίας ἐν ἐπαίνῳ τίθεσθαι καὶ τῶν ῥημάτων ἐκείνων οὐ κατήγορον, ἀλλ' ἐξηγητὴν ποιεῖν σαυτὸν. Εἰ γὰρ τοῦτό τις ὑπολογιζόμενος, ὅτι πρὸς τὸ φαινόμενον ἀπαντᾷ, καταλογραφήσειε τοῦ ἐντελλομένου τὴν τοῦ σώματος νέκρωσιν, ὡς αὐτόχειρας γίνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους διδάσκοντος, ἄρ' ἂν αὐτὸς ἐξαιρήσῃ τοῦτον, εἰ μὴ μεταβουλεύσαιτο, τῆς μετὰ τῶν ἀντιθέων καταδίκης; οὐκ ἔγωγε οἶμαι. Τί δ' ὅτε Βασιλείος ὁ μέγας – ἵνα παραπλησιῶ τοῖς ὑπὸ σοῦ κατηγορουμένοις παραδείγματι χρῆσωμαι –, τί τοίνυν ὅθ' οὗτος εἶπε τὸν νοῦν ἔξω

²⁷⁶ «că a spus rău»: că a formulat greșit.

²⁷⁷ «că a înțeles rău»: că a conceput greșit.

²⁷⁸ Adică: dacă este vorba de o greșeală în gândire, care duce – firesc – și la o formulă greșită; 'greșită' nu în sensul că nu ar formula corect gândul, ci în sensul că formulează un gând greșit.

²⁷⁹ «asupra [a]părutului [ei]»: asupra a ceea ce pare ea [să zică]. Altfel zis, filosoficește: 'ai lăsat deoparte noumen-ul și te-ai aruncat doar asupra fenomen-ului'.

²⁸⁰ «după părutul vorbelor»: după ceea ce cuvintele par a zice, după sensul de suprafață, așa cum este el perceput de un neavizat.

²⁸¹ Vezi, de pildă, locul paulin citat mai sus, în paragraful 22 (Coloseni 3, 5).

întoarce iarăși înapoi și să le facă a căuta [spre] înlăuntru, filozoful iarăși îl defaimă [cum] că a[r fi] zis că acestea sînt ființa minții, gândind [el cum] că va avea astfel la îndemână – împotriva cuvioaselor ziceri [acestora] – multe locuri [din scrierile Părinților].

[26] Dar limpezind noi iarăși adevărul și nemaiavând el ce zice asupra noastră, zice: «fie cuvintele noastre învățatură pentru aceia care ar fi înșelați de [a]păruta absurditate». Dar tu, cela ce înveți [pe alții] cele ce [înșuți] nu le-ai priceput – ar [putea] zice cineva către un așa învățător – ai fost înșelat ori nu? Că de ai fost înșelat, cum [mai] pretinzi că înșelat ori nu? Că de ai fost înșelat, cum [mai] pretinzi că ești învățător în privința lucrului acestuia, [tu înșuți] având trebuință de învățător și aflând de la noi adevărul? Iar de nu ai fost înșelat, cum de ocărăști – din pricina unei (după cum tu o socotești) '[a]părute [absurdități]' – pe cel ce nu a gândit nimic nelalocul lui, [învinuindu-l, anume,] nu că a spus rău [lucrul cu pricina]²⁷⁶, ci că a înțeles rău²⁷⁷? Că dacă [așa stau lucrurile]²⁷⁸ și, prin urmare, dacă] acela a greșit în amândouă privințele, cum de tu, fiind acuzator [public al aceluia], ai lăsat de o parte înțelesul [zicerii] și te-ai năpustit doar asupra [a]părutului [ei]²⁷⁹? Trebuia, așadar – de te-ai păzit pe tine de înșelăciunea vorbelor și și pe alții i-ai asigurat a-i păzi – să învederezi vrednicia de laudă a înțelesului și a tatălui înțelesului și să te faci pe sineți nu acuzator al zicerilor acelora, ci tâlcuitor [al lor]. Că dacă cineva, socotind după părutul vorbelor²⁸⁰, ar face plângere împotriva celui ce poruncește omorârea trupului²⁸¹, cum că învață pe oameni să-și pună capăt zilelor, oare el²⁸² îl va izbăvi pe acesta²⁸³ – de nu își va schimba [acesta] cugetul – de la a fi osândit laolaltă cu potrivnicii lui Dumnezeu? – eu, unul, socot că nu. Și ce [te faci] când Vasile cel mare (ca să folosesc un loc asemenea

²⁸² «el»: depunătorul plângerii.

²⁸³ «îl va izbăvi pe acesta»: îl va absolvi pe cel ce poruncește omorârea trupului.

δὲ τοῖς ὑφ' ἡμῶν λεγομένοις ἐπιτίθεται, λέγων ἐναντίως ἔχειν ταῦτα τοῖς τοῦ ἁγίου ῥήμασι, φάσκοντα τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐ τὸ φωτοειδὲς ἐκεῖνο, πρῶτον ὄργανον λογιστικόν. Ἀλλ' εἰ τὸ 'σαρκικόν' προσθείης, ὡ σοφιστά, καθάπερ εἰρηκάμεν ἡμεῖς, μακρὰν ποιήσεις τὴν διαβεβλημένην ἐναντιότητα καὶ συμφώνως ὄψει τοὺς ἁγίους ἀλλήλοις καὶ ἡμᾶς αὐτοῖς ὑπ' αὐτῶν δεδιδαγμένους· οὐ γάρ ἐστι σὰρξ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθήσεως φωτοειδές.

[28] Ἀλλὰ καὶ ἑτέραν ἐπενόησε τῶν ἡμετέρων ῥημάτων πρὸς τὸν Νύσσης ἐναντίωσιν, ὡς, ἐπεὶ φαμεν ὄργανον μὲν ὀργάνων τὴν καρδίαν ἐν σώματι, χρῆσθαι δὲ τὸν νοῦν δι' αὐτῆς τούτῳ ὡς ὄργανῳ, γνωστὴν δείκνυμεν οὖσαν τὴν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σώματος ἔνωσιν, παρ' ἐκεῖνου λεγομένην ἀπερινόητον. Τί γοῦν ἐκεῖνος, ὅταν λέγη προσφυῆναι μὲν τῷ αὐξητικῷ τὸ αἰσθητικόν, μέσως ἔχοντι τῆς τε νοεῶς καὶ ὑλωδεστέρας οὐσίας, εἶτα πρὸς τὸ τοῦ αἰσθητικοῦ λεπτομερέστερον τὴν ἀνάκρασιν γίνεσθαι τοῦ νοῦ καὶ τούτῳ ὡς ὄργανῳ πρῶτῳ χρῆσθαι καὶ δι' αὐτοῦ τῷ σώματι; Ἄρ' οὐ μᾶλλον ἡμῶν – καὶ πολλῷ μᾶλλον – γνωστὸν καὶ ῥητὸν ἐποίησατο τὸν τρόπον τῆς τοῦ νοῦ πρὸς τὸ σῶμα συναφείας; Πῶς οὖν λέγει ταύτην

²⁹² Grigorie al Nyssei, adică.

²⁹³ «acesta»: «subșirele și luminosul firii simțitoare».

²⁹⁴ «ea»: «ființa înțelegătoare», 'substanța' spirituală.

²⁹⁵ În pomenitul capitol din *Despre alcătuirea omului*, sfântul Grigorie chiar spune: «partea cuvântătoare nu poate altfel ajunge în trup, fără numai de se amestecă părții simțitoare»; partea simțitoare îi este părții cuvântătoare sau înțelegătoare 'prim organ'; da, dar nu 'prim organ trupesc'.

²⁹⁶ Sau: inconsecvent. ²⁹⁷ Lui Grigorie al Nyssei.

²⁹⁸ Și în românește *ochiului* i se spune – metonimic – *lumină*; or, dând perceperea mediului înconjurător și aducând 'lumină', simțirea – totalitatea simțurilor – se definește prin a fi 'luminoasă'; aceasta înseamnă «luminosul simțirii omenești». Notăm și că Grigorie al Nyssei arată că triada *putere nutritivă-putere simțitoare-putere înțelegătoare* corespunde paulinului *trup-suflet-duh* (Nysseanul se referă la *Epistola către Efeseni*, dar textul este mai degrabă din I Tes. 5, 23). Vezi *Despre alcătuirea omului* 8, PG 44, 145 CD) și domnescului *inimă-suflet-cuget* (din *Marcu* 12, 30: «Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău din toată inima ta și din tot sufletul tău și din tot cugetul

sfântul²⁹² a arătat că acesta²⁹³ este și cel de care [ea²⁹⁴] se folosește ca de un 'prim organ'²⁹⁵, dar – nepotrivit²⁹⁶ – se aruncă asupra celor zise de noi, zicând [el] că acestea sînt potrivnice zicerilor sfântului²⁹⁷, de vreme ce [ale noastre] spun că inima – ci nu 'luminosul' acela – este 'primul organ cuvântător'. Dar – o, sofistule – de l-ai adăuga pe 'trupesc', cum am spus noi, ai alunga contrazicerea de care – defăimându-ne – ne acuzi; și îi vei vedea pe sfinți [a fi] în conglăsuire întreolaltă, [cum] și pe noi [în conglăsuire] cu ei, [noi] cei de către ei învățați; că nu trup este luminosul simțirii omenești²⁹⁸.

[28] Dar a [mai] născocit și altă potrivnicie a cuvintelor noastre față [de ierarhul] Nyssei, [cum] că, întrucât zicem că inima este – în trup – organul organelor și [că] prin ea mintea se folosește de acesta²⁹⁹ ca de un organ, cunoscută arătăm a fi unirea dintre minte și trup, [unire] pe care acela³⁰⁰ o spune [a fi] de necuprins [cu mintea]. Bine, dar [ce te faci] când acela zice că puterii crescătoare i se altoiește puterea simțitoare, [putere simțitoare] care este la mijloc între ființa înțelegătoare și cea [care este] mai materială, și, între mai apoi, [că abia] cu mai-subșirele [acesta propriu] puterii simțitoare³⁰¹ se face amestecare minții³⁰² și că mintea se folosește de aceasta³⁰³ ca de un prim organ și – [nu altcum decât] prin aceasta³⁰⁴ – [se folosește și] de trup?; oare nu [și] mai mult decât noi – ba chiar cu mult mai mult – a făcut [a

tău]], în care – spune el – Domnul numește «*inimă* starea mai trupească, suflet firea mijlocie, iar *cuget* firea mai înaltă, puterea înțelegătoare». Așadar, după Nyssan, *puterea simțitoare* ('luminosul simțirii') nu este trup.

²⁹⁹ «de acesta»: de trup.

³⁰⁰ Grigorie al Nyssei.

³⁰¹ Adică: cu puterea simțitoare (pe care necuvântătoarele – și omul – o au în plus față de plante), cea mai subșire decât grosiera putere crescătoare, adică nutritivă (proprie plantelor).

³⁰² «amestecarea minții»: 'turnarea', astfel încât puterea simțitoare ajunge 'îmbibată' de putere înțelegătoare, inteligibilă, spirituală.

³⁰³ De puterea simțitoare, adică.

³⁰⁴ Prin puterea simțitoare.

ἀνεπινόητον καὶ ἀνέκφραστον; Ἄρα καὶ αὐτὸς ἀντιλέγειν ἑαυτῷ τῇ σῆ σοφία δοκεῖ; Καὶ πῶς οὐ κατὰ σέ, εἴπερ σεαυτῷ γοῦν ἔπεσθαι γινώσκει; Ἀλλ' ἐγῶμαι ὡς ἐπαφήν μὲν ἐπὶ τῶν τοιούτων λέγομεν καὶ χρῆσιν καὶ ἀνάκρασιν· τίς δὲ αὕτη καὶ πῶς ἂν τελεσθεῖη νοεῖας φύσεως πρὸς σωματοειδῆς ἢ σῶμα, νοῆσαι τε καὶ φράσαι κοινῇ πᾶσιν ἀμήχανον ἀνθρώποις. Οὕτω σφίσι τε αὐτοῖς καὶ ἀλλήλοις ὁμολογοῦσιν οἱ πατέρες καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς. Σὺ δ' ὁ ταῖς ἀντιθέσεσι χαίρων, ὡς ἔοικε, κάκεινους ἀντικεῖσθαι δοκεῖν ἐφίεσαι, διὸ καὶ ἡμῖν ἀντίκεισαι, συμφθεγγομένους αὐτοῦς ἀλλήλοις δεικνύσι.

[29] Τοῦ γὰρ μεγάλου Μακαρίου τῇ τῆς χάριτος ἐνεργείᾳ διαδαχθέντος καὶ ἡμᾶς διδάσκοντος εἶναι τὸν νοῦν ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τοὺς λογισμοὺς πάντας τῆς ψυχῆς, ὡς ἐν ὄργάνῳ, τοῦ δὲ Νύσσης μὴ εἶναι ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦτον, ὡς ἀσώματον, ἡμεῖς εἰς ἐν τὰ δοκοῦντα διαφέρειν ταῦτα συνάγοντες ἀμφοτέρω καὶ μὴ ἐναντίως ἔχοντα δεικνύντες, εἰ καὶ μὴ ἔνδον ἐστί, φαμέν, κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον ὡς ἀσώματος ὁ νοῦς, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς ἐστίν, ἀλλ' οὐκ ἐκτὸς τοῦ σώματος, ὡς συννημένος τούτῳ καὶ πρῶτῳ σαρκικῷ ὄργάνῳ τῇ καρδίᾳ χρώμενος ἀφράστως κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον. Ἐπεὶ τοῖνυν κατ' ἄλλο μὲν ἐκεῖνος οὐκ ἔνδον εἶναι λέγει, κατ' ἄλλο δὲ οὗτος ἔνδον, ἠκιστα πρὸς ἀλλήλους διαφέρονται καὶ γὰρ οὐδ' ὁ λέγων μὴ ἐν τόπῳ τὸ θεῖον εἶναι, ἢ ἀσώματον, ἀντίκειται τῷ ἔνδον γενέσθαι ποτὲ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον λέγοντι παρθενικῆς

³⁰⁵ Literal: con-prinderii.

³⁰⁶ Altfel zis: 'că altcumva – după [cele spuse de] tine – este cu neputință'.

³⁰⁷ Adică: dacă știi a fi consecvent cu tine însuși.

³⁰⁸ Adică: a minții și a trupului, întreolaltă, contact.

³⁰⁹ «ce-este-trupesc-la-chip sau ce-este-cu-chip-trupesc»: sufleteasca facultate care 'preia informația' de la simțirea trupestă și este întipărită de aceasta; ține, desigur, de partea pătimitoare a sufletului.

³¹⁰ Omilia 15, 20, PG 24, 589B.

³¹¹ Mîntea, adică.

³¹² Despre alcătuirea omului, 12, PG 44, 157D.

³¹³ Că, adică, divinul nu stă sub stăpînia legilor spațiului.

fi] cunoscut și grăit a făcut [a fi] chipul unirii³⁰⁵ minții cu trupul? cum, dar, de [mai] zice că [unirea] aceasta este de neînțeles și de negrăit?; i se pare, cumva, înțelepciunii tale [cum] că el însuși se contrazice pe sine?; căci, după [cele spuse de] tine, cum nu va fi așa?³⁰⁶ – [aceasta] de știi a urma ție însuși³⁰⁷. Pe când eu socot că, în privința acestora, [de spus] spunem [a fi] unire și folosire și amestecare a acestora³⁰⁸; care este, însă, aceasta și cum se săvârșește ea, [de vreme ce este atingere] a firii înțelegătoare de ce-este-trupesc-la-chip³⁰⁹ sau de trup – a [o] înțelege și a [o] grăi în cuvinte cu neputință este tuturor oamenilor îndeobște. Așa conglăsuiesc Părinții cu ei înșiși și întreolaltă, și noi cu ei. Pe când tu, care – după cum se pare – te bucură contrazicerile, și aceia îți dorești să pară că se contrazic, [fapt] pentru care și nouă te pui împotriva, celor ce îi arătăm pe aceia [a fi] conglăsuitori [întreolaltă].

[29] Că învățând marele Macarie de la lucrarea harului – și învățându-ne și pe noi – [cum] că mintea este în inimă – și toate gândurile sufletului – ca într-un organ³¹⁰, iar [sfântul] Nyssei [cum] că aceasta³¹¹, ca [una ce este] netrupească, nu este înlăuntrul trupului³¹², adunând noi întru una amândouă [zicerile] acestea – ce par a se deosebi – și arătându-le a nu fi potrivnice una alteia, deși nă înlăuntru este mintea – nu fi potrivnice una alteia, deși nă înlăuntru este mintea – ca [una ce este] netrupească, după Grigorie al Nyssei – ca [una ce este] netrupească, dar și înlăuntru este – și nu înafara trupului – ca [una ce este] unită acestuia și [ca una ce] negrăit se slujește de inimă, ca de un prim organ trupesc, după marele Macarie. Așadar, fiindcă într-altă privință zice acela că nu este înlăuntru și în altă privință acesta [că este] înlăuntru, întru nimic nu se deosebesc [ei] întreolaltă; că nici cel ce spune că nu în [vreun] loc este Dumnezeuiescul³¹³, ca netrupesc, nu stă împotriva celui ce spune că oarecând Cuvântul lui Dumnezeu a venit înlăuntru feciorescului și preaneprihănitului pântece, unit

καὶ παναμώμου μήτρας, ὡς ἐκεῖ συνημμένον ὑπὲρ λόγον τῶ καθ' ἡμᾶς φυράματι διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον.

[30] Σὺ δ' ἡμᾶς τοὺς μὴ διαφέρεσθαι δεῖξαι σπεύδοντας ἐκείνους, πρὸς ἐκείνους σπεύδεις δεῖξαι διαφερομένους, καί-τοι περὶ τῶν τοιούτων, πῶς ἴσχει τὴν πρὸς σῶμα συναφὴν ὀνοῦς, καὶ ποῦ κεῖται τὸ φανταστικόν τε καὶ δοξαστικόν, καὶ τίνα τὸ μνημονευτικόν ἔλαχε τὴν ἰδρυσιν, κὰν τῶ σώματι τί τῶν μερῶν τὸ καιριώτατον καὶ οἶον καθοδηγούμενον τῶν ἄλλων, καὶ ὅθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τὸ αἷμα, καὶ εἰ ἀμιγῆς τῶν χυμῶν ἕκαστός ἐστι, καὶ ποίῳ τῶν σπλάγχχνων ὡς ἀγγεῖω χρεῖται, περὶ τῶν τοιούτων τοίνυν ἔξεστι παντὶ λέγειν τὸ δοκοῦν, ἐπεὶ πάντες ἐν τοῖς τοιούτοις τὰ εἰκότα λέγουσιν, ὡσπερ καὶ περὶ ἀκινήσιας ἀστρῶν καὶ ἀστέρων κινήσεως, μεγέθους τε καὶ φύσεως ἑκάστου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, ὅσα μὴ σαφῶς ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸ Πνεῦμα, μόνον γινώσκον ἀκριβῶς τὴν διὰ πάντων δικνουμένην ἀλήθειαν· ὡστ' εἰ καὶ ἀντιλέγοντας τῶ Νύσσης θείῳ καὶ σοφῶ Γρηγορίῳ κατὰ τοῦτ' ἐφώρασας ἡμᾶς, οὐκ ἔδει σε καθ' ἡμῶν χωρῆσαι διὰ τοῦτο· πόσους γὰρ οἶει τοὺς σφαῖραν λέγοντας τὸν οὐρανὸν καὶ πόλους τοῖς πλανωμένοις ἰσαριθμούς ἀστράσι, μὴ τοῦτο λέγοντος τοῦ μεγάλου Βασιλείου, πόσους δ' αἰεκίνητον, ἔστιν ὧν ἰστάντων, πόσοις δ' ὁ ἥλιος κύκλω περιέρχεσθαι δοκεῖ, μὴ τοῦτο τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ νομίζοντος; Πάντας οὖν τούτους σὺ γ' ἄν, ὡς ἔοικεν, ἀποφῆναι τοῖς πατράσιν ἀντιλέγειν, ὡσπερ καὶ ἡμᾶς, ἀλλ' αὐτὸς ἐξελεγχθῆσθαι μὴ εἰδῶς τὴν ἀλήθειαν, καθ' ἣν ἔπρεσθαι πάντας ἡμᾶς ἐκείνοις ἀναγκαῖον, καὶ ἔοικάς μοι μὴδ' ἐνθυμηθῆναι ποτε ταύτην ἢ διακρίναι τῆς μὴ ἀναγκαίας· διὸ ἐν τοῖς πρὸς τὸν

³¹⁴ Sau: unirea prin atingere.

³¹⁵ Și, totodată, nevralgică.

³¹⁶ Notăm că termenii ἀστήρ și ἀστρον au, în general, la scriitorii greco-latini, același înțeles, cel de astru, stea. Macrobius, însă, atribuie pe ἀστήρ corpului cereșc izolat, iar pe ἀστρον stelei ce face parte dintr-o constelație (In *Somnium Scipionis* I. 14.21-26, *stephanus.tlg.uci.edu*); mai mult, filozoful medio-platonic Alkinous (*Didaskalikos* 170.20-1, *stephanus.tlg.uci.edu*) aplică termenul ἀστήρ planetelor, iar pe cel de ἀστρον stelelor.

acolo – mai presus de cuvânt – cu frământătura noastră, pentru negrăită iubirea Sa de oameni.

[30] Iar tu te silești a ne arăta pe noi – pe cei ce ne silim a-i arăta pe aceia că nu se deosebesc [întreolaltă] – [cum] că ne deosebim de aceia, măcar că despre unele ca acestea – [și anume] cum de îi stă minții în puțină unirea cu trupul³¹⁴, și unde [anume în trup] stă închipuirea și socotința, și de ce sălaş a avut parte ținerea de minte, și care parte din cele ale trupu-lui este cea de căpătâi³¹⁵ și oarecum călăuzitoare celorlalte, și unde își are sângele începutul facerii [lui], și dacă fiecare dintre umori este neamestecată [cu vreo alta] și care dintre măruntaie îi slujește drept vas – despre unele ca acestea, așa-dar, fiecare poate își poate da cu părerea, fiindcă în privințele acestea toți spun lucruri nimerite, cum și despre nemișcarea aștrilor și mișcarea stelelor³¹⁶, despre mărimea și firea lor în parte și despre celelalte [lucruri] asemenea [acestora], pe care nu limpede ni le-a descoperit Duhul, Singurul ce cunoaște cu acrivie adevărul tuturor pe care le străbate; încât, și de ne-ai prins pe noi a zice – în privința aceasta – ceva potrivit dumnezeiescului și înțeleptului Grigorie al Nyssei, [tot] nu ți se cădea să te năpustești – pentru aceasta – asupra noastră; căci – socoate – câți [nu] spun că cerul e sferă și [că] axele sînt deopotrivă la număr cu stelele rătăcitoare³¹⁷? – [deși] nu aceasta zice marele Vasile;³¹⁸ [și] câtora dintre cei ce îl știi pe soare [a fi] pururea-mișcător [nu] li se pare că el se mișcă în cerc? – deși nu aceasta crede sfântul Isaac. Așadar, pe toți aceștia tu i-ai socoti – precum se pare – a-i contrazice pe Părinți, ca și pe noi; ci tu vei fi dat în vileag a nu ști care este adevărul în privința căruia noi – toți – trebuie neapărat să urmăm aceluia; ba îmi pare că nici nu ai luat vreodată aminte la acesta, deoseba bindu-l de cel nu [este] neapărat [de urmat]; [fapt] pentru care,

³¹⁷ În cazul lui Alkinous, aceste stele rătăcitoare sînt chiar planetele.

³¹⁸ La *Hexaemeron*, 1, 11, PG 29, 25BC.

μακάριον βίον φέρουσιν ἀντικείμενος αὐτοῖς, τοὺς ἄλλους ἀκριβῆ τὴν ὁμολογίαν ἀπαιτεῖς ἐπὶ τῶν μὴ φερόντων εἰς ἐκείνην τὴν μακαριότητα. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς ὑπεριδόντες τῶν ἐφεξῆς τοῖς εἰρημένοις καθ' ἡμῶν αὐτοῦ διαβολῶν, ἐπὶ τὰναγκαιότερα τρέψωμεν τὸν λόγον.

împotrividu-te lor în cele ce duc la fericita viață, pretinzi [apoi] de la alții [a da] mărturisire exactă în privința celor ce nu duc la fericirea aceea. Și noi, deci, nemailuând aminte la restul părelor lui mincinoase asupra noastră, asupra celor [ce sînt] mai de trebuință să [ne] mutăm cuvântul.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR
CE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT
DIN CELE DE PE URMĂ AL TREILEA
DESPRE LUMINA SFÂNTĂ

2, 3
 ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
 ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
 ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ
 ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΙΕΡΟΥ

[1] Ὁ δὴ τῆς νοεῶς προσευχῆς κατὰ τῶν διὰ βίου ταύτη προσανεχόντων τοιοῦτος ὑφηγητῆς καὶ περὶ φῶτος ἱεροῦ διδάσκειν ἀξιοὶ τοὺς ὁρῶντας, καὶ ταῦτα τυφλὸς ὢν αὐτός, ὡς καὶ αὐτὸς ἀρνεῖσθαι οὐκ ἔχει, ἀμαρτάνειν αὐτοὺς ἰσχυρίζομενος ὅτι τοῦθ' ὁ μὴ βλέπει, τυφλὸς ὢν οὗτος, φῶς αὐτοὶ λέγουσι, καὶ ταῦτ' οὐ τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα τῶν ἐφ' ἡμῶν ὄντων ἢ τῶν μικρῶ πρὸς ἡμῶν ἐπὶ καθαρότητι βίου καὶ θεοπτίας ὑψι βεβοημένων ἀμαρτάνειν περὶ τὸ φῶς ἀποφαινόμενος τοῦτο, ἀλλ' αὐτοὺς τοὺς ἐκ παλαιοῦ προσκυνητοὺς ἡμῖν ἁγίους, ὡς ὁ λόγος δεῖξει προῖών. Ἐπεὶ δ' ἤκουσε παρὰ τῶν τοιαῦτα διεξιόντος ἀκουσάντων αὐτοῦ (κατεπληγμένων, ὡς ἔοικε, τῆς καινοφωνίας τὴν ὑπερβολὴν καὶ σιωπῆ τὴν οὕτω σαφῆ κατὰ τῶν ἁγίων πατέρων παρελθεῖν βλασφημίαν οὐκ ἐνεγκόντων, ἀμα δὲ καὶ δεδουκότων περὶ σφίσι αὐτοῖς μὴ τοῦ τοιοῦτου μύσους κοινωνοὶ γένωνται σιωπῆ παρελθόντες, ὁ καὶ ἡμᾶς ἀρτίως πρὸς τὸ γράφειν μάλιστα τῶν ἄλλων ἐπῆρεν), ἐπεὶ τοίνυν ἐκεῖνος τῶν τοιοῦτων ἀκήκοε λεγόντων πρὸς αὐτὸν ὡς, «ἀμύητος ὢν καὶ τυφλὸς ἄντικρυς πρὸς τὰ τοιαῦτα τί ποτε παθῶν περὶ μυστικῶν ἱερῶν θεαμάτων ἐγχειρεῖς λέγειν, ὢν οὐδ' ἂν εὐχερῶς ἐπαῖοις τῶν πεπειραμένων

¹ Literal: neinițiat.

² Cuvintele acestea sînt consemnate pe Palama din dialogul monahilor isihăști cu Varlaam. Cuvintele se regăsesc într-o altă formă, dar cu același înțeles, în dialogul lui Ioan Cantacuzino cu Varlaam în timpul sinodului din 1341. Vezi Ioan Cantacuzino, *Istoria imperiului bizantin*, II, Bonn, p. 553.

2, 3
 AL ACELUIAȘI
 CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR
 CE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT
 DIN CELE DE PE URMĂ AL TREILEA
 DESPRE LUMINA SFÂNTĂ

[1] Ei bine, tâlcuitorul acesta [aparte] al rugăciunii înțelegătoare [sau cu mintea], [și anume cel] împotriva celor ce s-au datat ei pe viață, și despre lumina sfântă pretinde a-i învăța pe cei ce [o] văd, și asta orb fiind el, lucru pe care nu are cum să-l tăgăduiască, de vreme ce susține că ei greșesc când spun lumină [a fi] ceea ce acesta, orb fiind, nu vede; și [face] asta zicând a greși în privința luminii acesteia nu [doar] cutare sau cutare dintre cei ce [încă] sînt printre noi ori dintre cei [ce au trăit] cu puțin înaintea noastră [și] căroro ca tunetul li s-a dus vestea curăției vieții lor și a înălțimii vederii de Dumnezeu, ci înșiși sfinții căroro de mult ne închinăm, după cum [o] va arăta, înaintând, cuvântul [nostru]. Iar dacă i-a auzit pe cei ce l-au auzit povestind unele ca acestea (care, cutremurați – cum se pare – de cu totul nemaiauzita zicere și nesuferind a trece sub tăcere hula atît de limpede [adusă] asupra sfinților Părinți, temându-se totodată și pentru ei înșiși, [ca] nu cumva – trecând-o sub tăcere – să se facă părtași unei asemenea necurății, ceea ce – mai mult decît orice altceva – și pe noi ne-a stărnit acum să scriem), dacă, așadar, i-a auzit acela pe unii ca aceștia zicând către el cum că «nedeprins fiind¹ [tu] în unele ca acestea și de-a dreptul orb, ce-ai pățit de te-ai apucat să vorbești despre sfintele vederi cele de taină, pe care nu le-ai putea lesne pricepe nici de i-ai asculta pe cei care au cercarea [lor]?»², neavând [el] cum

ἀκούων;», ἀρνεῖσθαι τὴν ἐπὶ τούτοις ἀμαθίαν καὶ ἀπειρίαν οὐκ ἔχων, πᾶσι φανεράν προκειμένην, «οὐ θαυμαστόν», φησὶν, «εἰ τυφλὸς ὢν αὐτὸς βλέποντός τινος ἔχοιτο καὶ οὕτω τῶν ἄλλων τυφλῶν ἐχομένων αὐτοῦ ἡγεμῶν ἀπλανῆς κατασταίη», τῇ περιουσίᾳ τῆς περὶ τὸ λέγειν δυνάμεως καὶ τῇ πιθανολογίᾳ τῶν διαλεκτικῶν σοφισμάτων εὐρηκέναι οἰόμενος, ὅθεν καὶ τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς περιγένοιτο, τάναντία τούτῳ σαφῶς λεγούσης: «τυφλὸς γὰρ τυφλὸν ἐὰν ὀδηγῇ, φησὶν, «ἀμφοτέροι εἰς βόθυνον ἐμπεσοῦνται». Ἀλλ' ἐγὼ, φησὶν ὁ τυφλὸς οὗτος καὶ τῶν τυφλῶν ὀδηγός, ἐχόμενος ἐπεσθαι τοῖς ὁρῶσι δύναμαι. Καὶ τίς τῶν τυφλῶν, ὅς οὐ τοῦτο δύναται; Κυλλὸς μὲν γὰρ ὢν ἀμφοτέρῳ τῷ πόδε τε καὶ τῷ χεῖρι καὶ παρειμένος παντάπασιν, οὐδ' ἂν σοῦ γε ἔχοιτο, οὐδ' ἂν ἐποίτο, οὐδ' ἂν ὀδηγοῦ τὸ παράπαν δέοιτο, κλινοπετῆς ὢν· χεῖρας δ' ὑγιαίνων καὶ πόδας, τοῦ χάριν, τυφλῶν κρατίστε, μὴ τοῦ ὁρῶντος μᾶλλον ἢ σοῦ ἐχόμενος ἐποίτο; Κλέπτων τοίνυν εἰκασ παρέχειν σαυτῷ τὸ τῆς ἀναβλέψεως ἀμυδρόν, μᾶλλον δὲ τὴν οικείαν αὐτὸς περὶ τὰ τοιαῦτα πᾶσαν οὐκ αἰσθάνεσθαι τύφλωσιν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεις, ἀντιλέγειν τοῖς σὲ τυφλὸν ὁρῶσιν οὐκ ἔχων. Πῶς γὰρ ἂν, εἰ μὴ τοῦτ' ἦν, ὀδηγός τῶν ἄλλων εἶναι τυφλῶν ἡξίους; Ἴσθι τοίνυν, κατὰ τὸν ἐν εὐαγγελίοις διὰ πίστεως ἔλλειψιν μήπω τελείως ἀναβλέψαντα τυφλόν, ὅς, «τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας» ἔλεγεν ὁρᾶν. Εἰ τοίνυν τοιοῦτος σὺ τὰς ὀψεις ὢν, ἀλλὰ μὴ τελείως ἐκκεκομμένος, εἴτα πρὸς τὸν ἡλίου δίσκον ἀτενὲς ὁρῶης, ὡς τοὺς ἄλλους διδάξων τί ποτέ ἐστιν ἐκεῖνος, οὐκ ἂν ἤκουσαν παρὰ σοῦ σκότον ἀτεχνῶς ὄντα τὸν μέγαν φωστῆρα, τὸν ὀλοαμπῆ, τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ἡμέρας; Εἰ γὰρ τὴν τῶν καθαρῶς ὁρῶντων συμμετρίαν

³ Matei 15, 14.

⁴ Adică: fără tendoane.

⁵ Sau: pari a-ți atribui – sofistic – o vedere nedeslușită, care te face superior orbilor.

⁶ Adică: cu toate că – neavând ce răspunde celor ce te văd că ești orb – zici că ai fi conștient că ești orb.

⁷ Adică: de nu ai pune pe seama ta o oarecare vedere, oricât de nedeslușită.

tăgădui lipsa lui de învățătură și de cercare în privința acestora, [lipsă] vădită înaintea tuturor, «nu e [nimic] de mirare» zice «dacă [cineva] – orb fiind el însuși – s-ar ține de cineva care vede și s-ar face, astfel, călăuză nerătăcită celorlalți orbi ce se țin de el», socotind că – prin prisosința puterii lui de a cuvânta și prin probabilistica sofismelor dialectice – a aflat unde scăpa de evanghelică zicere care grăiește limpede [tocmai] cele împotriva lui; că «dacă orb pe orb va călăuzi», zice, «amândoi vor cădea în groapă»³. 'Bine' – zice orbul acesta, călăuza orbilor – 'dar eu, ținându-mă de cei ce văd, pot urma lor'. Bine, dar care e acela dintre orbi care să nu poată [face] aceasta? Că de e schilod de amândouă mâinile și picioarele și cu totul fără vine⁴, nu se poate ține de tine, nici urma ție, nici are trebuință de călăuză, de vreme ce zace în pat; iar de are sănătoase mâinile și picioarele, pentru ce – o, preaputernice între orbi – să nu se țină mai degrabă de cel ce vede, urmând aceluia, decât ție? Furând, așadar, pari a pune pe seama ta o vedere nedeslușită⁵ – sau, mai bine zis, pari a nu-ți da seama de propria ta pe de-a-ntregul orbire în privința unelor ca acestea (măcar că zici aceasta, neavând ce zice celor ce te văd [că ești] orb⁶) –; că de nu ar fi așa⁷, cum ai mai pretinde a fi călăuză a orbilor? [Fie, să zicem că] vezi ca orbul din Evanghelie, care din pricina lipsei credinței [desăvârșite]⁸ încă nu vedea desăvârșit, ci zicea că îi vede «pe oamenii umblând ca pe niște pomi»⁹; astfel fiindu-ți, așadar, de-ai privi țință la ție vederile (și nu tăiate cu desăvârșire), de-ai privi țință la crugul soarelui¹⁰, ca să-i înveți apoi pe ceilalți ce [anume] este acela, oare nu vor auzi de la tine cum că întuneric – cu desăvârșire – este luminătorul cel mare, cel pe de-a-ntregul strălucitor, ochiul zilei?; că de [vreme ce acesta], covârșind buna lucrare a ochilor celor ce văd curat, pare – până și

⁸ Adică: a credinței 'cu lipsuri'.

⁹ Marcu 8, 24.

¹⁰ Adică: la discul soarelui.

ὀφθαλμῶν ὑπερβαίνων οὐκ ἀμίκτους σκότους ἐπιχειῖν δοκεῖ τὰς ἀκτῖνας τοῖς καὶ μεθ' ὑγιоὺς ὀψεως ἀτενίζουσι, πῶς οὐκ ἂν φωτὸς ἀμικτον σκότος εἶδεν ὁ δι' ἀμυδροῦ φέγγους προσορᾶν ἐγχειρῶν; Οὕτω μὴ ὅτι γελοῖον, ἀλλὰ καὶ καταγέλαστον τὸν τυφλὸν περὶ φωτὸς ἐπιχειρεῖν διδάσκειν.

[2] Ἀλλὰ γὰρ ἐκκαλύψωμεν τῆς φιλοσόφου διανοίας τὸ βάθος, ὁ περιστείλας τῷ παραδείγματι οὐ μᾶλλον ἐκρυψεν ἢ ἐνέφηγε. Φησὶ τοίνυν ὁ φιλόσοφος τυφλοὺς μὲν εἶναι, τούτεστιν ἀνοήτους, πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἁγίων πρὸς οὓς προῖων ἀντιλέγει φανερώς, ἑαυτὸν δὲ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων, δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τὸ φιλοσόφον εἶναι, τούτεστιν ἀνοήτους, πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἁγίων πρὸς οὓς προῖων ἀντιλέγει φανερώς, ἑαυτὸν δὲ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων, δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τὸ φιλόσοφον εἶναι καὶ διὰ τοῦτο συνορᾶν μόνον δύνασθαι τοὺς τε λόγους τῶν ὄντων καὶ τῶν λογίων τὸν νοῦν, ἐπεσθαί τε τούτοις οὕτω καὶ τοὺς ἐχομένους ὀδηγεῖν. Ἀλλ' ὁ τοιοῦτος, ὡς φιλόσοφε, οὐκέτι τυφλός· τοῖς γὰρ πρὸς ἀνάβλεψιν ἡγησαμένοις, δηλαδὴ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ὡς σὺ φῆς, ἠκολούθησεν· οὐκοῦν ἀνέβλεψεν. Εἰ δὲ μὴ ἀνέβλεψεν ἀκολουθήσας, πῶς ἐγγυᾶται τοῖς ἄλλοις δὶ' ἀκολουθήσεως τὴν ἀνάβλεψιν; Οὕτως ἀνακόλουθος εἰ σαυτῷ σὺ σαυτὸν καὶ τυφλὸν καὶ βλέποντα μαρτυρῶν. Εἰ γὰρ ἡ γνῶσις μόνον κατὰ σὲ νοητὸν ἐστὶ φῶς, ὑπὲρ οὗ καὶ τοὺς τοσοῦτους ὑπῆλθες ἀγῶνας, σὺ δ' ἔχεις τῶν λογίων τὴν γνῶσιν, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖς, πῶς καὶ σὺ τυφλός καὶ ἀφώτιστος; Εἰ δ' ἄλλως οὐκ ἐνι φωτισθῆναι, εἰ μὴ ὡς ἂν αὐτὸς ἐφωτίσθης τε καὶ φωτίζεις, ὡς αὐτὸς καὶ τοῦτο πολλαχοῦ φῆς, οὐδ' ὁ μέγας Διονύσιος, ὡς νομίζεις εἰδέναι ἐπεσθαι,

¹¹ Avem aici un insolit uz de iluzia optică cea dată omului de vederea discului solar însuși, și anume de impresia de a vedea umbre – adică întuneric – pe soare. Dacă sfântul Grigorie pare aici sofist, aceasta e pentru că îi răspunde sofistului de Varlaam cu aceeași monedă, pe limba proprie aceluia, adică în sistemul de referință al iluzoriilor adevăruri sofistice; sistem în care – deopotrivă – ar fi valabil și opusul opiniei lui Palama: cel cu vedere foarte slabă, nevăzând integral țaria razelor soarelui, nu va avea iluzia vederii unor umbre pe discul solar.

celor ce îl privesc cu vedere sănătoasă – a-și vărsa razele nu neamestecate cu întuneric, cum dar să nu pară întuneric neamestecat cu lumină celuia ce, nedeslușită având lumina ochilor, încearcă a căuta spre el? Așa că nu doar de răs, ci și de batjocură este a se apuca orbul să învețe [pe alții] despre lumină¹¹.

[2] Dar să descoperim adâncimea cugetării filosofului, pe care, acoperind-o [el] cu pilda [de mai sus]¹², nu atât a ascuns-o, cât a vădit-o. Zice, deci, filozoful că orbi cu desăvârșire (adică nerozi) sîntem toți – și noi și dintre sfinți aceia pe care, în curgerea cuvântului lui, îi contrazice mai apoi pe care, în curgerea cuvântului lui, îi contrazice mai apoi pe față –, iar că el prin aceasta se deosebește de orbii (adică de nerozii) aceștia, [și anume] prin [faptul de] a fi filozof și – pentru aceasta – a fi singurul care poate vedea logosurile celor ce sînt și înțelesul cuvintelor [Scripturii și care poate] urma, astfel, acestora și [îi poate] călăuzi pe cei ce se țin de el. Dar unul ca acesta – o, filozofule – nu mai e orb; că a urmat celor ce călăuzesc la dobândirea vederii (adică a adevăratei cunoașteri, cum [îi] zici tu), așadar a văzut; iar dacă – urmând [acelora] – nu a văzut, ce cheazășie va [mai] da celorlalți că, urmându-l, își vor dobândi vederea? Astfel [că] ești neurmător ție însuși¹³, de vreme ce zici despre sineți și că ești orb și că este văzător. Că dacă, după tine, singură cunoașterea este lumină înțeleasă, [cunoașterea] în apărarea căreia te-ai și aruncat într-atâtea lupte, iar tu ai cunoașterea cuvintelor [Scripturii], după cum mărturisești, [atunci] cum de și tu ești orb și neluminat? Iar dacă altminteri nu se poate lumina [cineva], fără numai așa cum tu te-ai luminat și [cum] luminezi [tu] – după cum însuți și aceasta o spui adesea – [atunci] și marele Dionisie, căruia socotești tu că îi urmezi, tot așa s-a luminat și [tot așa] luminează; prin

¹² «pilda orbului»: imaginea orbului care – ținându-se de cineva care vede – călăuzește alți orbi.

¹³ Adică: inconsecvent cu tine însuși.

ἄλλως ἐφωτίσθη τε καὶ φωτίζει τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς κατὰ σὲ τοῦτο μόνον οἶδεν, ἐπεισθαι τοῖς εἰδόσιν ἄλλὰ κἀκεῖνοι τὸν ὁμοιον ἔχοντες τρόπον καὶ σοὶ παραπλησίως ἔχουσιν ἄν. Τίς οὗτος ὁ τῶν τυφλῶν ὄρμαθός, ὃν ἡμῖν διὰ τῶν σῶν λόγων συναθροίζεις ἀρτίως, ἀλλήλους πρὸς ἀνάβλεψιν ὀδηγούντων καὶ μενόντων τυφλῶν; Τοῦτο δ' ὅτι ταῖς ἱεραῖς ἐποινοτο Γραφαῖς καὶ πολλοὺς ἄλλους ἰσχυρισμένους εὐρήσεις, οἱ καταψευδόμενοι σφῶν τε αὐτῶν καὶ τῶν Γραφῶν ἐξηλέχθησαν ὑπὸ τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἐπομένων αὐταῖς.

[3] Σὲ δ' εἰ τις ἐξετάσειεν, ὅπως καὶ αὐτὸς ἐπη τοῖς ἀγίοις, οὐ μόνον τυφλὸν ἂν σε εἶποι ἀλλὰ καὶ κωφόν· τοῦ γὰρ μεγάλου Διονυσίου, καθάπερ ἐν τῷ Περὶ σωτηρίου γνώσεως λόγῳ προεξεθέμεθα, λέγοντος ἀριδῆλως «ἐκ μόνων τῶν θείων ἐντολῶν τελειῖσθαι τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσιν τε καὶ ἔνωσιν, αὐτὸς ἐπίσης ἀριδῆλως οὐκ ἐκ μόνων φῆς· ἐξ ἡμισείας γὰρ ταύτας τὸν τηροῦντα καθαίρειν δίδως, καὶ τοῦτο μόγις· οὕτως ἔπη κατ' ἴχνος. Καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ἄγονον καὶ ἀτελῆ τὴν ἔξω σοφίαν εἶναι διδάσκοντος καὶ μέχρι τούτου ἀξιούντος ἡμᾶς μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου ταύτης μητρὸς οἰκειότητα, «μέχρις ἂν τὸ τῆς ἡλικίας ἀτελὲς ἐν ἑαυτοῖς βλέπομεν», μετὰ τοῦτο δ' αἰσχύνῃν ἡγείσθαι τῆς κατὰ φύσιν ἀγόνου ταύτης ὀνομάζεσθαι παῖδας», αὐτὸς διὰ βίου ταύτη προσέχειν ἡμᾶς χρησιμώτατον τε καὶ ἀναγκαϊότατον εἶναι διδάσκεις καπὶ ταύτη σεμνύνεσθαι, καὶ παραχαράττειν οὐκ ὀκνεῖς ἑτέρας ῥήσεις αὐτοῦ, μόνον ἴν' ἔχῃς προβαλλόμενος πείθειν ὡς τελείας ἐστὶ καὶ σωτηρίου καθάρσεως ποιητικὰ τὰ μαθήματα· οὕτω καὶ μόνος αὐτὸς ὑπὲρ πάντας τῶν ἀγίων ἀσφαλῶς ἔχη. Καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου σαφῶς

¹⁴ Scripturilor, adică. ¹⁵ Vezi *Triade* 2, 1, 39.

¹⁶ Adică: doar prin ținerea lor.

¹⁷ *Despre bisericasca ierarhie* II 1, PG 3, 392 A.

¹⁸ Literal: faptul de a fi casnici ai acestei pseudo-mame.

¹⁹ Sau: câtă vreme sîntem imaturi.

²⁰ Grigorie al Nyssei, *La viața lui Moise*, BEΠΕΣ 65A, p. 113-114. Vezi și 2, 1, 11.

²¹ Ale ierarhului Nyssei, adică.

urmare și el – după [cele zise de] tine – doar atât știe, [și anume] a urma celor ce știi; dar și aceia, având [ei] același chip [al luminării] ca și tine, vor fi [tot] asemenea ție. Ce este, dar, lanțul [acesta] de orbi, pe care te-ai trezit acum a ni-l alcătui prin cuvintele tale, călăuzindu-se unii pe alții la vedere și rămânând [pururea] orbi? De altfel, pe mulți alții îi vei afla că au susținut lucrul acesta, cum că ar urma [adică] sfintelor Scripturi, care [însă] au fost dați în vileag – de cei ce cu adevărat urmează acestora¹⁴ – că mint împotriva lor înșiși și împotriva Scripturilor.

[3] Iar dacă cineva te-ar cerceta [și] pe tine, [să vadă] cum urmezi tu sfinților, ar zice că ești nu doar orb, ci și surd; că prealimpe spunând marele Dionisie – cum în cuvântul [nostru] *Despre mântuirea cunoașterii*¹⁵ mai înainte am pus de față – [cum că] ‘prin singure dumnezeieștile porunci¹⁶ se săvârșește cea cu Dumnezeu asemănare și unire¹⁷, tu zici – tot prealimpe – că nu doar prin ele, de vreme ce [ne] înveți cum că doar pe jumătate se curățește – și asta cu greu – cel ce le ține pe acestea; așa urmezi [tu sfinților] pas cu pas. Și învățând [u-ne] Grigorie al Nyssei nerodnică și nedesăvârșitoare a fi înțelepciunea cea dinafară, și [doar] până atunci cerându-ne a nu lepăda înrudirea cu maica aceasta cea cu-nume-mincinos¹⁸, [și anume doar] «până ce mai vedem în noi înșine nedesăvârșirea vârstei¹⁹», iar după aceea «rușine a socoti faptul de-a ne numi fii ai acesteia, ai celei din fire neroditoare»²⁰, tu [ne] înveți cum că de neapărată trebuință și preafolositor [ne] este ca [nu doar până atunci, ci] pe viață a lua aminte la aceasta și a ne mândri cu ea, și nu pregeți a măslui [și] alte ziceri ale lui²¹, doar [doar] de-ai putea, punându-le de față, să [ne] convingi [– nici mai mult, nici mai puțin –] că făcătoare ale desăvârșitei și mântuitoare curății sînt științele [sau disciplinele]; așa ești tu – mai presus decât toți – următor negreșit al sfinților. Și deslușit zicând marele Vasile că nici o piedică nu este fericirii celei

εἰπόντος μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα τὸ μὴ εἰδέναι τὴν δι' οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν μεταξὺ στοιχείων δικνουμένην ἀλήθειαν, σὺ τοῦτο σωτηριῶδες ἀποφαίνῃ, καὶ ἄνευ τούτου τελειότητα μὴ παρεῖναι τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτοῦ τινα ἐναρμόσαι νοῦν· καὶ εἶθε τῇ ἀληθείᾳ γοῦν, εἰ δεῖ καὶ ὑπὲρ τῶν ἀνεφίκτων εὐξασθαι καὶ γὰρ ἐν Θεῷ μόνῳ πάντων ἢ γνώσις, ὃς φησι πρὸς τὸν Ἰώβ, «ἀπάγγελόν μοι, εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, ποῦ οἱ στύλοι τῆς γῆς πεπήγασι, τίνες δὲ πηγαὶ θαλάσσης, πόσον δὲ τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν». Σὺ δὲ οὐ ταύτη τῇ ἀληθείᾳ ζητῶν ἐναρμόζεις σου τὸν νοῦν οἷοι μόνος εἰδέναι τε καὶ ἔχειν τὴν τελειότητα, ἀλλὰ τοῖς Ἀριστοτέλει καὶ Πλάτωνι. Εὐκλείδῃ τε καὶ Πτολεμαίῳ καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς διὸ καὶ ἀστρολόγους καὶ φυσιολόγους θεόπτας μᾶλλον τῶν μὴ τοιούτων ἡγή, ὡς περὶ τὴν τῶν ὄντων ἀλήθειαν ὑγιῶς τὸ λογικὸν σφίσι περιπορευόμενον ἔχοντας, ἧς τῇ συνελίξει καὶ τῶν ἰσαγγέλων αὐτοὺς καταξιόις νοήσεων· καὶ ταῦτα λέγων οἷοι σωτηρίως καὶ ἀσφαλῶς ἐπεσθαι τῷ θεοφάντορι Διονυσίῳ καὶ ὁδηγὸς ἡμῶν ἀπλανῆς εἶναι διὰ τοῦτο παρῶρησιάζῃ.

[4] Ἀλλὰ μὴ καυχάσθω ὁ κυρτὸς ὡς ὀρθός· τοὺς γὰρ ὀρώντας αὐτὸν οὐ πείσει οὐδ' ἀπατήσει, κἂν ἑαυτὸν ἀπατᾷ· μὴδὲ καταψευδέσθω τῶν ὀρθῶ φρονούντων καὶ τοῖς θεηγόροις ἀσφαλῶς ἐπομένων, καὶ ταῦτ' ἐφ' ὧν οὐδεὶς οὐδαμοῦ γῆς, οὐδὲ τῶν μὴ στοιχοῦντων τῷ τῆς χάριτος εὐαγγελίῳ, ἐλεγχθεῖν ἂν ἀρτίως τελέως σφαλλόμενος. Τίς γὰρ μὴ ὅτι τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων, ἀλλὰ κἂν Σκύθης κἂν Πέρσης κἂν Ἰνδὸς ἢ, ὃς νῦν οὐκ οἶδε τὸν Θεὸν μηδὲν ὄντα τῶν κτιστῶν ἢ τῶν αἰσθητῶν; Ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς μελλούσης Χριστοῦ παρουσίας οὐ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι μόνοις ἢ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀθανασίας περικλείεται χάρις, ἀλλὰ κατὰ

²² Sf. Vasile, *La Psalmul 14, 3*, PG 29, 265C.

²³ Adică: doar Dumnezeu are cunoașterea a toate.

²⁴ Literal: de ai pricepere.

²⁵ Adică: prin - de către ei - integrarea căruia; despre procesele de înfășurare (pliere)/desfășurare vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 4, 9, PG 3, 705 A.

dintru făgăduințe faptul de a nu ști adevărul ce străbate cerul și pământul și stihiiile dintre [acestea]²², tu zici că mântuitor este [adevărul] acesta și că fără aceasta nu este desăvârșire, [și anume] fără [faptul de] a-și potrivi cineva mintea sa adevărului celui prin toate [străbătător]; 'ci facă-se, dar, [desăvârșirea] prin adevărul [acesta]' - [am zice] de s-ar cădea [cumva] să ne rugăm și pentru cele de neizbândit; [iar 'de neizbândit' zic] pentru că în singur Dumnezeu este cunoașterea a toate [câte sînt]²³, Care zice către Iov «vestește Mie - de ai pricepere²⁴ - unde s-au înfipt stâlpii pământului; și care sînt izvoarele mării; și cât de largă e [partea] cea de sub cer». Tu, însă, nu adevărului acestuia căutând a-ți potrivi mintea socoți că ești singurul ce știe și are desăvârșirea, ci [potrivindu-ți-o] lui Aristotel și Platon, lui Euclid și Ptolemeu și câți [mai sînt] asemenea acestora, [fapt] pentru care văzători-de-Dumnezeu îi socotești [mult] mai degrabă pe cei ce sînt astrologi și naturaliști - decât pe cei ce nu sînt -, ca pe unii ce își au partea cuvântătoare în chip sănătos petrecând în jurul adevărului celor ce sînt, [adevăr] prin înfășurarea căruia²⁵ îi faci cu totul vrednici [până] și de înțelegerile cele potrivite Îngerilor; și zicând [tu] acestea, socoți a urma - [în chip] mântuitor și negreșit - de-Dumnezeu-arătătorului Dionisie și, pentru aceasta, te proțăpești dinaintea noastră a ne fi nerătăcită călăuză.

[4] Ci [să] nu se laude gârbovul ca [și când ar fi] drept - că pe cei ce îl văd nu îi va convinge, nici [și va] înșela, măcar că pe sine se înșală -, nici [să] mintă împotriva celor ce cugetă cele drepte și urmează - fără [primejdie de-a cădea în] greșală - de-Dumnezeu-grăitorilor, mai ales în privința cărora nimeni de pe pământ - nici [măcar] dintre cei nescotiți în tabăra evangheliei harului - nu ar [mai] putea fi cotiți în tabăra evangheliei harului - nu ar [mai] putea fi dovedit acum că greșește cu desăvârșire. Căci cine (nu doar dintre cei numiți de la numele lui Hristos, ci și Scit fie el, și Pers, și Indian) nu știe atâta lucru, [cum] că Dumnezeu nu este nimic din cele ce sînt ori din cele simțite [trupește]? Că după cum, la venirea lui Hristos ce va să fie, nu doar la cei

τὰ λόγια κοινῇ πάντες ἀναστήσονται, εἰ καὶ μὴ κοινῇ πάντες τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπηγγελμένων τεύξονται, οὕτω καὶ νῦν κατὰ τὴν ἐπὶ γῆς αὐτοῦ προτέραν παρουσίαν, εἰ καὶ μὴ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ κοινῇ πάντες, τῷ περιόντι τῆς τοῦ παραγενομένου χάριτος ἀνεπιγνώστως μετασκευασθέντες, ἓνα Θεὸν ὁμολογοῦσιν ἄκτιστον, κτίστην τοῦ παντός· κἂν ἐρωτήσης τὸν Πάρθον, τὸν Πέρσην, τὸν Σαυρομάτην, ἀκούσειας ἂν εὐθύς τὴν ἀβραμιαίαν ἐκείνην παρ' αὐτοῦ φωνήν, ὅτι «τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐγὼ σέβομαι», ὁ Πτολεμαῖος οὐκ ἂν εἶπε καὶ Ἴππαρχος καὶ Μαρῖνος ὁ Τύριος, οἱ κατὰ σέ σοφοὶ καὶ τῇ μὲν διὰ τῶν οὐρανίων κύκλων καὶ ἐπικύκλων καὶ σφαιρῶν ἀληθεία τὸν ἑαυτῶν ἐναρμόσαντες νοῦν, θεῖον δ' ὅμως λέγοντες τὸν οὐρανὸν καὶ παναίτιον, οὐδ' Ἀριστοτέλεις καὶ Πλάτωνες, οἱ θεῶν σώματα τοὺς ἀστέρας δοξάζοντες, οὐδ' οἱ τόσον λέγοντες τοὺς θεῶν πηδᾶν ἵππους, ὅσον ἀπὸ σκοπιᾶς ὀφθαλμὸς ὁρᾷ ἐπὶ οἴνωπα πόντον.

[5] Πάντων οὖν ἀρτίως διὰ τοῦ ἐν σκοτίᾳ λάμπαντος φωτὸς κρείττον ἢ κατὰ τοὺς ἐπὶ σοφίᾳ ποτέ θαυματομένους ἐκείνους ὑπὲρ αἰσθησιν ἐγνωκότων τὸν Θεόν, ὡς μὴδ' ἀπὸ τῶν ὄντων ἐτι διαπλάττοντας χαρακτηρίζειν ὅλως ἀνέχουσθαι, πῶς σὺ τοῖς τοῦ εὐαγγελίου μαθηταῖς, τοῖς εἰς ἀκοήν ὤτιου δεξαμένοις τὰ θεοπαράδοτα λόγια, τοῖς διὰ στομάτων μεμνημένοις πυρίναις γλώσσαις τοῦ Πνεύματος ἐστομωμένων, οὓς οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τοῦ προσκυνητοῦ στόματος ἐδίδαξεν («ὁ γὰρ μονογενὴς Υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»), πῶς σὺ τούτοις τοῖς ἐκ παντὸς ἔθνους ἀπολέκτοις, τῷ

²⁶ Iona 1, 9.

²⁷ Homer, *Iliada* 5.770-772:

«ὅσων δ' ἠεροειδὲς ἀνήρ ἴδεν ὀφθαλμοῖσιν ἤμενος ἐν σκοπιῇ, λεύσσω ἐπὶ οἴνωπα πόντον, τόσων ἐπιθρόσκουσι θεῶν ὑψηχέες ἵπποι».

²⁸ Este vorba de cei necredincioși, de după Întrupare.

²⁹ Adică: mai presus de simțirea trupească.

³⁰ Literal: a-L caracteriza.

³¹ Literal: care au fost inițiați.

ce au crezut Lui se va mărgini harul învierii și al nemuririi (că, după [cum se spune în] Scripturi, îndeobște vor învia cu toții, măcar că nu toți îndeobște vor avea parte de cele făgăduite [a fi] după înviere), [tot] așa și acum, la cea mai dintâi venire a Lui pe pământ, măcar că nu toți au ascultat de evanghelia lui Hristos, toți îndeobște – preschimbați [în chip] neștiut de prisosul harului venit [de față] – mărturisesc un [singur] Dumnezeu nezidit, a tot ziditor; și de-ai întreba Parthul, Persul, Sarmatul, ai auzi numai decît de la el avram[ic]ească zicerea aceea: [cum] că «pe Dumnezeu cerului îl cinstesc eu»²⁶; ceea ce Ptolemeu nu ar zice, nici Ipparhos, nici Marin Tyrianul – cei (după tine) înțelepți –, care, măcar că și-au potrivit mintea adevărului celui [pătrunzător] prin cereștile cicluri și epicicluri și sfere, Dumnezeiesc zic [a fi] cerul și atotpricinuitor, nici Aristotelii și Platonii, care socotesc stelele [a fi] trupuri ale zeilor, nici cei ce atîta [de sus] zic a sării caii zeilor, [și anume] cît vede ochiul ce privește – de sus – asupra mării vineții [ca vinul]²⁷.

[5] Cunoscând, așadar, [de] acum cu toții²⁸ – prin lumina ce a luminat în întuneric, [și cunoscând ei] mai bine decît cei oarecînd admirați pentru înțelepciune – [faptul] că Dumnezeu e mai presus de simțire²⁹, încît nu îngăduie cătuși de puțin a-L mai înfățișa³⁰ prin cele ce le-ar plăsmui [ei pornind] de la cele ce sînt, cum de tu [năpustind tocmai asupra] ucenicilor evangheliei, care au primit în auzul urechii cuvintele cele de-Dumnezeu-preda[nisi]te, care s-au de-prins tainele³¹ prin gurile cele călite³² cu limbile de foc ale Duhului, pe care nu înger, nu om, ci Însuși Domnul – prin închinată gura Lui – i-a învățat (că «Fiul Unul-născut, Cel ce este în sânul Tatălui, Acela a tâlcuit»³³), cum de tu [tocmai] asupra celor aleși din tot neamul – asupra «neamului

³² Adică oțelite, cu foc lămurite.

³³ Ioan 1, 18.

ἔθνει τῷ ἁγίῳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, τοιαύτην ἐτόλμησας προστριψασθαι μέμψιν, ὅτι αἰσθητὴν οἶονται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, σχημά τε ἔχουσιν καὶ ὄγκον καὶ ποιότητα, καὶ ὡς φῶς τοιοῦτον κινᾶσθαι τῷ ἀέρι, δεκτικῶ ὄντι τῆς ἐκεῖθεν ἀπορροίας καὶ περιγράφοντι αὐτὸ τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς; Ἄρ' οὐκ ἐπῆλθέ σοι τοῦτ' ἀναλογισαμένῳ συνιδεῖν, ὡς τί μὴ τὸν ἥλιον λέγει τις Θεόν, εἰ τοιαύτην περὶ Θεοῦ τὴν δόξαν ἔχει; Πῶς δὲ διαφεύγειν οἶεται τὴν τῶν ἄλλων αἰσθησιν, εἴπερ αἰσθητὸν ἡγήται τὸ θεῖον; Τοῦ δ' ἕνεκεν τὰς κατ' αἰσθησιν ἀτιμάζει ἡδονάς, ὃ μάλιστα πάντων ποιοῦσιν οἱ παρὰ σοῦ τοιαῦτα συκοφαντούμενοι; Θεὸς μὲν γὰρ αἰσθητὸς ἡ κοιλία, κατὰ τὸν Παῦλον, τοῖς γαστροῦ οὔσι δούλοις, καὶ δευτέραν ἰστάσιν εἰδωλοατρίαν οἱ φιλάργυροι καὶ πλεονέκται πιστεύειν δὲ εἰς Χριστὸν οὐ δύνανται, κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ψῆφον, οἱ δόξαν παρὰ ἀνθρώπων λαμβάνοντες, τὴν δὲ παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν οὐ ζητοῦντες. Οἱ δὲ πάντων τούτων ὑπερφρονήσαντες, καὶ ταῦτα διὰ τὸν ὑπὲρ πάντα Θεόν, ἄρ' οὐ δὲ ἔργων δεικνύουσι Θεὸν ὄντως σέβοντες τὸν ἐπέκεινα πάντων; Ἡ διότι καὶ τοῖς ἄλλοις τούτων ἀποσχέσθαι συμβουλεύουσιν, ἂ τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν ἀφαιρεῖ, μὴ μόνον οὐ πείσεται τις τούτοις, ἀλλὰ καὶ συκοφαντήσειεν ὡς ἀσφαλῆ δόξαν οὐκ ἔχοντας περὶ τὸ θεῖον;

[6] Ὁ γὰρ λέγεις τελευτῶν τῆς κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων πολυρῥημοσύνης φανερὰν ἐποίησέ μου τὴν ἐκούσιον κατ' αὐτῶν συκοφαντίαν· «νῦν» γὰρ, φησί, «περὶ τοῦ παρὰ τισιν ἐνουποστάτου λεγομένου φωτὸς λέγομεν, μὴ πρότερον περὶ αὐτοῦ ἰδίαν ἀποφηνάμενοι γνῶμην, ὡς ὃ

³⁴ 1 Petru 2, 9.

³⁵ Adică simțită trupește.

³⁶ Sau aerul.

³⁷ Adică: plăcerile cele din unghiul simțirii, produse de simțirea trupească.

³⁸ Literal: după verdictul evanghelic; Ioan 5, 44.

³⁹ Sau: pâra.

sfânt»³⁴, asupra Bisericii lui Dumnezeu – ai cutezat să aduci o asemenea învinuire, [cum] că sensibilă³⁵ consideră [ei a fi] ființa lui Dumnezeu, având formă și volum și calitate, și ca lumina se amestecă un astfel de Dumnezeu cu văzduhul³⁶, [văzduh] care este în stare a primi [re]vărsarea cea dintr-acolo și care circumscrie [lumina] aceasta [în mod] spațial și [în chip] simțit [trupește]? Nu ți-a venit, oare (ție, celui ce ai chibzuit la aceasta) să te întrebi [pentru] ce – dacă [tot] are cineva o astfel de socotință despre Dumnezeu – [pentru ce deci] nu spune că [nu altul decât] soarele este Dumnezeu? Și pentru ce înțelege să ocolească simțirea altor [lucruri], dacă [tot] a socotit Dumnezeiescul [a fi] simțit [trupește]? Și pentru ce [mai] disprețuiește plăcerile cele după simțire³⁷, ceea ce – mai mult decât toți – o fac cei pentru asemenea lucruri defăimați de tine? Că, pe de o parte, [nu altceva decât] Dumnezeu simțit [trupește] le este burta – după [spusa lui] Pavel – celor ce sînt robi ai pântecelui, iar iubitorii de argint și lacomii scornesc [nu altceva decât] o a doua închinare la idoli; și nu pot crede în Hristos – după cuvântul Evangheliei³⁸ – cei ce iau slavă de la oameni, iar slava de la unul Dumnezeu nu o caută. Așadar, pe de alta, cei ce disprețuiesc toate acestea – și asta pentru Dumnezeu Cel peste toate – oare nu dovedesc – cu fapta – că Îl cinstesc cu adevărat pe Dumnezeu Cel dincolo de toate? Ori, cumva, pentru că și pe alții îi sfătuiesc a se ține departe de acestea – [acestea] care alungă slava de la Unul Dumnezeu – [din pricina aceastea] va trebui nu doar să nu le dea cineva crezare, dar și să îi defaima cum că nu negreșită le este au socotința în privința Dumnezeiescului?

[6] Pentru că ceea ce spui încheindu-ți multa vorbire cea împotriva bărbaților acestora vădită a făcut ponegrirea³⁹ [minci-noasă] ce o aduci asupra lor; că zice «acum vom spune [ceva și] despre ceea ce unii numesc 'lumină enipostată' (de vreme ce nu ne-am pronunțat anterior despre aceasta), cum că ceea ce zic [ei] a vedea, fiind lumină înțeleasă și nematerială și în ipostas propriu [...]». Și aici, așadar, își strecoară minciuna [ponegritoare];

λέγουσιν ὁρᾶν, νοητὸν καὶ ἄϋλον, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὄν φῶς». Κάνταῦθα τοίνυν συμπλέκει τι συκοφαντίας· ἐν ὑποστάσει μὲν γὰρ φῶς ὁρᾶσθαι φησιν ὁ μέγας Μακάριος καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Μάξιμος καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς, ἐν ἰδίᾳ δὲ οὐ. Ὅμως γε μὴν, εἰ καὶ μηδὲ τοῦτο συκοφαντίας ἀμιγῆς προήνεγκεν, ἀλλ' ὁμολογεῖ νοητὸν καὶ ἄϋλον αὐτοὺς λέγειν τὸ τοιοῦτον φῶς· τὸ δὲ νοητὸν καὶ ἄϋλον οὐκ αἰσθητὸν, οὐδέ, ὡς αἰσθητὸν, συμβολικόν. Πῶς οὖν ἀρχόμενος ἐδείκνυ τούτους αἰσθητὸν φῶς λέγοντα τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, κινρῶμενον ἀέρι καὶ ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον καὶ σχῆμα καὶ ποιότητα καὶ ὄγκον ἔχον, ἃ πάντα τοῦ αἰσθητοῦ ἐστι φωτός; Καίτοι ἐκεῖνοι, κἂν νοητὸν λέγωσι τὸ τῆς χάριτος φῶς, ἀλλ' οὐ κυρίως· καὶ ὑπὲρ νοῦν γὰρ ἴσασιιν αὐτό, ὡς μόνη τῇ τοῦ Πνεύματος δυνάμει κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἐγγινόμενον τῷ νῷ. Αλλ' οὐδ' οὕτω τοῦτο τις ἐκεῖνων οὐσίαν εἶπεν ἢ ἀπόρροϊαν, οἷαν οὗτος οἶεται, Θεοῦ· κἂν τις ἐκ τῶν παραδειγματικῶς περὶ τούτου τοῦ φωτός ὑπέκεινων εἰρημένων κακουργῶν συνάγη τι τοιοῦτον, αὐτὸς φησιν, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι. Τοὺς οὖν μὴ μόνον ὑπὲρ αἰσθησιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν λέγοντας τουτὶ τὸ φῶς, εἶτα καὶ ὑπὲρ τοῦτο δοξάζοντας τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, αἰσθητὸν φῶς καὶ ὁρατὸν οἶεσθαι λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἄρ' οὐ πάσης ἐπέκεινα συκοφαντίας;

[7] Ἀλλὰ τί φησι προῖων ὁ τῶν ὑπὲρ ἔννοιαν πεφωτισμένων συκοφάντης οὗτος; «Εἰ μὲν τὸ νοητὸν καὶ ἄϋλον ὁ λέγουσι φῶς αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ὑπερούσιον Θεὸν τουτ' εἶναι βούλονται, φυλάττοντες αὐτῷ τὸ πάσαις αἰσθησεσιν ἀόρατον καὶ ἀνέπαφον, ἢ ὁρᾶν λέγοντες ἄγγελον εἶναι οἶονται, ἢ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρθεῖς ὁρᾶ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν ἰδίᾳ εἰκόνι τὸν Θεόν· εἰ δὲ ἐν τι τούτων τὸ παρ' αὐτῶν λεγόμενον ἐστι, πάνυ γε ὀρθῶς περὶ τούτου

că marele Macarie – [ca] și Maxim cel mult [cunoscător în] cele dumnezeiești și [toți] câți [sînt] în cugetul lor – spune [faptul de] a se vedea [acea] lumină «în ipostas», dar «în [ipostas] propriu» nu. Dar și așa – deși [adică] nici lucrul acesta nu îl aduce de față neamestecat cu minciună [ponegritoare] – mărturisește, însă, că aceia spun că lumina de felul acesta e *înțeleasă și nematerială*. Bine, dar ceea ce este *înteles și nematerial* nu e [nicidecum] *simțit* [trupește], [deci] nici *simbolic* ca [lucrul cel] *simțit* [trupește]; cum dar – începându-și [el scrierea] – arăta că aceștia ar fi zis [că] ființa lui Dumnezeu [este] lumină simțită [trupește], amestecată cu aerul și cuprinsă de acesta, având [ea] formă și calitate și volum, [însușiri] care – toate – sînt ale luminii simțite [trupește]? Și, măcar că *înțeleasă* spun aceia [a fi] lumina harului, nu [în chip] propriu-zis [zic aceasta]; că o știi pe aceasta [a fi] și *mai presus de minte*, de vreme ce vine în minte doar prin puterea Duhului, la odihnirea a toată lucrarea înțelegătoare. Și nici nu a zis cineva dintre aceia [cum că] astfel [ar fi lumina] aceasta *ființă* ori *emanație* a lui Dumnezeu, [și anume] de felul socotit de acesta; iar dacă din cele [în chip] paradigmatic zise de aceia despre lumina aceasta cineva – din rea voire – ar conchide așa ceva, [să afle că] el zice [aceasta], și nu aceia. Așadar, pe cei care nu doar mai presus de simțire, ci și mai presus și de [lumina] aceasta socotesc [a fi] ființa lui Dumnezeu, a-i pârî că lumină simțită [trupește] și văzută socot [ei a fi] ființa lui Dumnezeu – [faptul acesta] nu covârșește oare toată defăimarea?

[7] Dar ce spune – mergând [el] mai departe – defăimătorul acesta al celor ce s-au luminat [în chip] mai presus de gând? – «Dacă lumina despre care spun [ei] că e înțeleasă și nematerial[nic]ă [ei] o înțeleg a fi Însuși Dumnezeul Acela Cel mai-presus-de-ființă (păzindu-I [ei, astfel, neștirbit] faptul de a fi [El] nevăzut și neatins de nici una dintre simțiri), sau dacă spun că inger este ceea ce văd sau însăși ființa minții (când, cuspun că inger este ceea ce văd sau însăși ființa minții) de patimi și totodată de ignoranță, se vede ea pe ea însăși și – în ea însăși, ca în [ceea ce este] chipul Său

φρονεῖν αὐτοὺς καὶ συμβαίνοντα τῇ τῶν χριστιανῶν παραδόσει οἶεσθαι γε χρή· εἰ δὲ μήτε τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦτ' εἶναι λέγουσι, μήτ' ἀγγελικὴν μήτε τὸν νοῦν αὐτόν, ἀλλ' ὄρᾶν τὸν νοῦν εἰς αὐτὸ ὡς εἰς ἑτέραν ὑπόστασιν, τοῦτο ἔγωγε τὸ φῶς ὃ τι μὲν ἐστὶν οὐκ οἶδα, ὅτι δὲ οὐκ ἐστὶν οἶδα». Καὶ τίς ποτε ἀνθρώπων, ὦ κατὰ τῶν ὄντως ἀνθρώπων ὑψηγόρε σύ, φῶς ἂν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φαίη νοητόν, ὃ μήτε Θεός ἐστὶ μήτ' ἄγγελος μήτε νοῦς ἀνθρώπινος; Οὐδὲ γὰρ φανταστικῶς γοῦν ἀναπλάσαι δύναιτ' ἂν τις τὸ τούτων ἐκτὸς νοητόν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φῶς. Ἀλλὰ δῶμεν τουτὶ τὸ ἀδύνατον, δῶμεν τοίνυν ὅτι τοῦτ' ἔφη τις τῶν ἡσυχάζόντων πρὸς τὴν σὴν λογίότητα· οὐκ οἶδα μὲν ὅστις, οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ὑποδειξαι δύνασαι· τῶν οὐκ ἔλλογίμων δ' ὅμως εἶναι λέγεις αὐτόν. Εἰ τοίνυν ἐκεῖνος μὴ καλῶς ἐρμηνεῦσαι ἐδύνατο, ὃ καὶ μᾶλλον πείθομαι, ἢ καὶ μὴ διαγνώσκει καλῶς – ἔστω γὰρ καὶ τοῦτο, καὶ γὰρ οὐ πάντων ἢ γνῶσις –, οὐκ ἔδει σε παρὰ τῶν ἐχόντων τὸ τῆς διακρίσεως χάρισμα πυθέσθαι καὶ μαθεῖν, ὡς ἐφικτόν, τί τὸ μέγα θέαμα τοῦ φωτὸς τούτου, ἀλλ' ὡς μαινομένων εὐθύς τῶν θεολήπτων καταψηφίζεσθαι καὶ τὸ παρὰ τοῦ θείου Παύλου λεγόμενον φανερῶς παθεῖν; Εἰ γὰρ εἰσέλθοι τις, πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἐν ὑμῖν, φησὶν, ἰδιώτης ἢ ἄπιστος καὶ μὴ ἀκούσει καὶ τῶν διακρίνειν δυναμένων, ἐρεῖ ὅτι μαίνεσθε. Τὸ τῶν ἰδιωτῶν τοίνυν καὶ ἀπίστων, φεῦ, καὶ αὐτὸς ἔπαθες, ὃ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος. Ἔστω δὲ μὴ ἕνα, μηδ' ἐπίους, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ πάντας τοῦτο λέγειν ἡμᾶς· οὐκ ἤρκει σοι τοῦτ' εἰπεῖν, ὃ μετὰ τοὺς μακροὺς εἰρηκας ἀγῶνας, ὅτι «τοῦτο τὸ φῶς οἶδα ὅτι οὐκ ἐστὶ»; Πάντες γὰρ σοι συνείπον ἂν ὅτι φῶς ἐν ὑποστάσει ἰδίᾳ, ὃ μήτε Θεός

⁴⁰ Adică: nu și-l va fi reprezentat corect.

⁴¹ I Corinteni 14, 23.

– pe Dumnezeu), dacă, deci, ceea ce spun ei [a vedea] este una dintr-acestea [trei], [atunci] trebuie să socotim că foarte drept cugetă ei în privința [luminii] acesteia, și în conglăsuire cu predania Creștinilor; iar dacă [ei] spun că [lumina] aceasta nu este nici Ființa cea mai-presus-de-ființă, nici [ființa] îngerească, nici mintea însăși, ci că mintea privește la [lumina] aceasta ca la alt ipostas, [atunci] eu nu știu ce anume este această lumină, dar știu că [ea] nu există». Dar cine dintre oameni – o, tu, cel ce vorbești cu semeție asupra oamenilor celor cu adevărat [oameni] – [cine deci] ar spune vreodată că există lumină înțeleasă [subzistentă] în ipostas propriu, [lumină] care nici Dumnezeu nu este, nici înger, nici minte omenească? Că, în afara acestora trei [luminii], nici nu poate plăsmui cineva – în închipuirea sa – [vreo] lumină înțeleasă [subzistentă] în ipostas propriu. Dar să zicem că ar fi fost cu puțință ceea ce nu este cu puțință; să zicem, așadar, că cineva dintre isihăști ar fi spus lucrul acesta către cărturăria ta; [de știut] nu știu care, că nici tu nu poți să arăți [care]; zici însă că nu dintre cei învățați. Dacă, deci, acela nu va fi putut tâlcui bine [lucrul cu pricina] (ceea ce și cred [că s-a întâmplat], mai degrabă) sau, mai mult, [chiar] nu [îl] va fi putut pătrunde bine [cu mintea sa]⁴⁰ (că și aceasta se poate, că nu tuturora le este [dată] cunoașterea), nu trebuia [oare] să îi întrebă pe cei ce au darul deosebirii și să te încredințezi [de la aceia] – pe cât e cu puțință – ce este vederea cea mare a luminii acesteia, și nu să te apuci numaidecât a-i face nebuni pe cei către dumnezeiescul Pavel?; că 'de-ar intra vreunul', zice [el] către Corinteni, 'necărturar ori necredincios, și nu îi va auzi și pe cei ce pot să și tălmăcească, 'va zice că sînteți nebuni'⁴¹. Ca necărturarii, așadar, și ca necredincioșii – vai! – așa ai pățit și tu, monahul și filozoful. Și să zicem că nu unul, nici unii, ci mulți [dintre noi] și [chiar] noi toți să îți fi zis aceasta; nu îți era de ajuns să spui lucrul acesta, cel pe care l-ai spus [abia] după multele tale zbatere [polemice chipurice], [și anume cum] după «această lumină știu că nu există»? Că toți ar fi zis dimpreună cu tine [cum] că lumină [subzistentă] în ipostas propriu

ἔστι μήτ' ἄγγελος μήτ' ἄνθρωπος, οὐκ ἔστιν ὅλως· ἀλλὰ καὶ πάντες ἂν εὐθύς συνείδον ὡς, εἰ φῶς νοητὸν ἐν ὑποστάσει φαίη τις ὁρᾶν ἰδίᾳ, τούτων τί φησιν ὁρᾶν, ὁ λέγοντα, πάνυ καὶ αὐτὸς ὀρθῶς εἴρηκας φρονεῖν. Κατὰ τίνων οὖν αἱ διὰ τοσούτων σοι βιβλίων βλασφημῖαι καὶ μέμψεις καὶ συκοφαντίαι; Ἄρ' οὐ κατὰ τῶν τοιούτων, οὐς ὀρθῶς ὑστερον ἀπεφίηνω φρονεῖν, καὶ τῆς παρὰ σοῦ συκοφαντίας οὐκ ἐξεληλεγμένης;

[8] Οὐ γὰρ τοῦτο λέγω, ὡς κατὰ σέ φρονοῦσι περὶ τοῦ φωτὸς ἐκεῖνοι τούτου ἢ κατὰ σέ θεολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ σέ· τοσοῦτον ὑπεραναστήκασι τῶν σῶν κατ' αὐτῶν διαβολῶν καὶ μέμψεων. Σὺ μὲν γὰρ φῆς περὶ αὐτῶν· «εἰ νοητὸν λέγουσι φῶς τὸν Θεόν, φυλάττοντες αὐτῷ τὸ πάσαις αἰσθήσεσιν ἀόρατον καὶ ἀνέπαφον, καλῶς λέγουσιν» ἐκεῖνοι δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ πάσαις αἰσθήσεσιν ἀνέπαφον τῆν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ γινώσκουσιν, ἐπεὶ μὴ μόνον Θεός ἐστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα ὦν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρθεος, καὶ μὴ μόνον ὑπὲρ πᾶσαν θείσιν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαιρέσιν ἢ ὑπεροχὴ τοῦ πάντων ἐπέκεινα καὶ πᾶσαν ὑπεροχὴν ὅπως οὖν ἐπὶ νοῦν γινομένην ὑπερβέβηκεν. Ὁ μέντοι φῶς ἐνυποστάτως οἱ ἅγιοι πνευματικῶς ὀρῶσιν, ὡς αὐτοὶ φασιν, ὃν μὲν καὶ μὴ συμβολικὸν τοῦτον, οἷα τὰ διαπλαττόμενα πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις φάσματα, ἀύλόν τε θείαν ἔλλαμψιν καὶ χάριν ὀρωμένην ἀοράτως καὶ νοουμένην ἀγνώστως, δι' αὐτῆς τῆς πείρας ἴσασιν τί δέ ἐστιν, ἐκεῖνοι μὲν οὐκ εἰδέναι λέγουσι.

[9] Σὺ δὲ προσαγαγὼν τὰς ὀριστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς καὶ διαιρητικὰς μεθόδους, γνῶθι καὶ τοὺς ἀμαθεῖς ἡμᾶς διδάξαι καταξίωσον. Οὐσία μὲν γὰρ Θεοῦ οὐκ ἔστι, καὶ γὰρ

⁴² Adică: în Duhul, întru vederea pe care Acesta le-o dă.

⁴³ Adică: aparițiilor de lumină.

⁴⁴ Sau dar.

[și] care nici Dumnezeu nu este, nici înger, nici om, [așa ceva] nu există nicidecum; dar ar fi și priceput toți [cum] că, de zice cineva că vede lumină înțeleasă [subzistentă] în ipostas propriu, ceva din acestea [trei] vede, [lucru pe] care și tu însuși ai spus că foarte drept [îl] cugetă cel ce zice [aceasta]. Asupra căror [oameni sînt scrise], așadar, hulele și învinuirile și părere [mincinoase], cele dintr-atâtea cărți ale tale? oare nu asupra unora ca aceștia, despre care mai apoi te-ai pronunțat [cum] că 'drept cugetă'?; și nu [și] asupra părții tale, pe care nu vrei să o vădești a fi mincinoasă?

[8] Că nu aceasta o spun eu, [și anume] cum [că] precum tine cugetă aceia despre lumina aceasta, ori că precum tine teologhisesc, ci și mai presus de tine; într-atât s-au înălțat [ei] mai presus de părere și învinuirile tale asupra lor. Că tu zici despre ei: «dacă [ei] spun [că] lumina [aceasta] înțeleasă [nu e altcineva decât] Dumnezeu [Însuși] – păzindu-l [ei, astfel, neștirbit] faptul de a fi [E] nevăzut și neatins de nici una dintre simțiri – [atunci] bine spun [ei lucrul acesta]»; pe când aceia ființa lui Dumnezeu o știu a fi mai presus și de faptul de a fi ea neatinsă de nici una dintre simțiri, de vreme ce [Dumnezeu] nu este Dumnezeu doar fiind[că e] mai-presus-de-toate, ci [fiindcă e] și mai-presus-de-dumnezeire, iar mai-presus-ul [adică superioritatea] Celui dincolo de toate nu e doar [un] mai-presus decât toată afirmația, ci și [un mai-presus] decât toată negația și întrece tot mai-precii și [un mai-presus] în minte. Dar lumina pe care [a subzistentă] ce ar veni [omului] în minte. Dar lumina pe care [a subzistentă] în chip] enipostatic o văd duhovnicește⁴² sfinții (după cum înșiși o spun) – și care [totodată] nu e [ceva] simbolic asemenea arățărilor [de lumină⁴³ celor] potrivite împrejurărilor anume – nematerial[nic] strălucire dumnezeiască și har⁴⁴ văzut [în chip] nevăzut și înțeles [în chip] neștiut o știu [ei] – prin însăși cercarea [ei] – pe aceasta; dar ce anume este – aceștia spun că nu știu.

[9] Dar află tu – aducând [de față] metodele [tale] definitorii și analitice și dieretice – și catadicsește a ne învăța și pe noi, necărturarii. Că ființa a lui Dumnezeu nu este (că aceea

ἀνέπαφος ἐκεῖνη καὶ ἀμέθεκτος· ἄγγελος οὐκ ἔστι, δεσποτικούς γὰρ φέρει χαρακτῆρας καὶ ποτὲ μὲν τοῦ σώματος ἀπανιστᾷ ἢ οὐκ ἄνευ σώματος καὶ εἰς ὕψος ἀναφέρει ἄρρητον, ἄλλοτ' αὐθις καὶ τὸ σῶμα μεθαρμοσάμενον καὶ τῆς οἰκείας μεταδεδωκὸς λαμπρότητος, οἷος ποτε καὶ ὁ μέγας Ἀρσένιος ὠφθη καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζόμενος καὶ ὁ Στέφανος λιθαζόμενον καὶ ὁ Μωϋσῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους κατερχόμενος, οὕτω τοίνυν καὶ τὸ σῶμα θεουργήσαν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς τοῦ θαύματος, γίνεται ληπτὸν ἔστι δ' ὅτε καὶ τῶ ὄρῳντι τρανώσδι ἄρρητων, ὡς εἶπεν, ῥημάτων ὀμιλεῖ, καθάπερ καὶ τῶ θείῳ Παύλῳ, «καταβαῖνον τῆς οἰκείας περιωπῆς, ὡς ἂν μετρίως γοῦν κτιστῆ φύσει χωρηθῆ», κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, ὁ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐξ αἰώνων καὶ ἐπ' αἰῶνας καὶ ἔτι τοῖς πᾶσιν ὧν ἀόρατός τε καὶ ἀχώρητος. Τότε τοίνυν ἦν ἐπινομίαν προσεῖπον Ἰουδαίων παῖδες τῶ ἄνωθεν ἐπ' ἐρήμου κατιόντι ἄρτω, 'μάννα' προσαγορευόντες αὐτό, τοῦτο καὶ ὁ καταξιωμένος ἐκεῖνου τοῦ φωτός, ἐν ἑαυτῷ γενόμενος, συχνῶς στρέφει κατὰ νοῦν· 'τί τοῦτο;' καὶ τοῦτ' ἔστιν αὐτοῖς τὸ τοῦ φωτός ἐκεῖνου ὄνομα· σὺ δ' εἶπερ ἔχεις φάναι τι πλέον. Ἄλλ' ἐπανίωμεν εἰς τὰ ἐξῆς.

[10] Σὺ μὲν καλῶς λέγειν αὐθις φῆς ἐκείνους, εἰ καὶ ἄγγελον τοῦτ' οἴονται τὸ φῶς. Ἐκεῖνοι δ' ἄγγελον μὲν τοῦτο τὸ φῶς οὐκ ἂν ποτε φαῖεν· ἴσασι δὲ τοῖς πατερικοῖς μεμνημένοι λόγοις διαφόρως καὶ τοῖς ὄρῳσι καταλλήλως τὴν ἀγγελικὴν τελουμένην ὀπτασίαν· ἢ γὰρ ἐν παχύτητι οὐσίας, ὁ καὶ τῆ

⁴⁵ Literal: că poartă caractere Stăpânești [adică: ale Stăpânului].

⁴⁶ Patericul 4, 2, PG 65, 108 A; F. Ap. 6, 15; *Ieșirea* 34, 35.

⁴⁷ Pasajul Teologic (adică al Teologului, al lui Grigorie Nazianzineanul) folosit aici este: «El, pe de o parte, pogorându-Se din piscul Său și, pe de alta, înălțându-ne pe noi din smerenia cea de jos, pentru ca Cel Neîncăput să Se facă încăput firii muritoare, pe potriva [acesteia] și cât [îi este ei] neprimejdios» (*In sanctum pascha* PG 36, 637 B). Semnalăm că 'smerenie' înseamnă aici 'stare jalnică', neavând nici o valență pozitivă, ba dimpotrivă.

⁴⁸ Cf. *Ieșire* 15, 18 și *Ode* 1, 18.

este de neatins și de neîmpărtășit [nimănuil]), [nici] înger nu este (că Stăpânești însușiri are⁴⁵); și uneori ridică din trup [pe părtașul de ea] sau [îl] și înalță – nu fără de trup – la înălțime negrăită; alteori, iarăși, și trupul prefăcându-l și dându-i [din] propria strălucire (cum și marele Arsenie s-a arătat oarecând, nevoindu-se la liniște, și Ștefan, împroșcat cu pietre, și Moisi, coborându-se din munte)⁴⁶, și trupul, deci, astfel îndumnezeindu-l, [până și] ochilor trupești – o, minune! – se face [cu puțință] de luat; iar alteori și vorbește (așa zicând [noi]) prin negrăite ziceri celui ce [o] vede, precum și dumnezeiescului Pavel, 'pogorându-Se din piscul Său, încât să Se facă încăput firii zidite, pe potriva [acesteia]⁴⁷ (după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie) Cela ce – după fire Sa – nevăzut este și neîncăput tuturor, [și aceasta] din veacuri și peste veacuri și încă⁴⁸; iar atunci⁴⁹, așadar, numirea pe care feciorii Iudeilor au dat-o pâinii coborâte de sus pe pustie, 'manna' numind-o [ei]⁵⁰, pe aceasta o are adesea în minte – ajuns în sine însuși – și cel învrednicit de lumina aceea: 'ce este aceasta?'⁵¹. Acesta, deci, le este lor numele luminii aceleia; iar tu – de ai [alte numiri] mai mult [decât aceasta] – spune. Dar să ne întoarcem la cele ce avem a spune.

[10] Tu zici, așadar, că aceia spun bine [lucrul acesta]⁵² și înger de socotesc [a fi] lumina aceasta; pe când aceia nici-când nu i-ar zice luminii acesteia 'înger'; că știi, deprinși [fiind ei] prin cuvintele părinților, [cum] că îngereasca vedenie se săvârșește [în chip] deosebit [de acesta] și [în chip] potrivit celor ce văd; că ori într-o grosimea ființei [îngerești]⁵³

⁴⁹ «atunci»: la vremea împărtășirii de lumina aceea.

⁵⁰ Amintim că *manna* înseamnă 'ce este aceasta?' (cf. *Ieșire* 16, 15).

⁵¹ Aceeași teză vezi-o și la Calist Catafighiotul, *Capete* 79.

⁵² Adică: tu spui că aceia au folosit corect – spre desemnarea luminii acesteia – expresia 'lumină în ipostas propriu'.

⁵³ Adică: ori prin îngroșarea firii îngerești; vezi și Marcu Evghenicul, *Antireticul I* în *Opere* II, GA, p. 147.

αισθήσει ὑποπίπτει καὶ οὐδὲ τοῖς ἐμπαθέσιν ἢ ἀμυήτοις πάν-
τη ἀοράτων ἐστίν, ἢ λεπτότητι οὐσίας, καθ' ἣν καὶ ἡ ψυχὴ
μετρίως πως καθορᾶ, ἢ ἐν ἀληθείᾳ θεᾷ, ἧς οἱ διὰ καθαρότη-
τος πνευματικῶς ὁρῶντες ἀξιοῦνται μόνοι, κἄν αὐτὸς τῆς
διαφορᾶς τῶν τρόπων τούτων ἀμυήτως ἔχων αὐτούς τε τοὺς
ἀγγέλους ἀοράτους ἀλλήλοις δεικνύης οἰόμενος, οὐ κατὰ τὸ
ἀσώματον, ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσίαν φάσκων ἀοράτους, καὶ
μεταξὺ τῶν λόγων τοὺς θεόπτας τῆ τοῦ Βαβλαάμ συντάττει
ὄνω, διὰ τὸ ἀγγελον καὶ αὐτὴν ἰδεῖν ἀναγεγράφθαι.

[11] Καὶ τὸν νοῦν αὐθις, εἰ μὴ ὡς «εἰς ἑτέραν τινὰ ὑπό-
στασιν ὁρᾶ, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν τῇ ἰδίᾳ
εἰκόνι τὸν Θεόν, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καὶ τῆς ἀγνοίας κα-
θαρθῆ», θεόπτην εἶναι τίθεσθαι καὶ συμβαίνειν οἶει τῇ τῶν
χριστιανῶν μυστικωτάτῃ παραδόσει τοὺς αὐτὴν τὴν τοῦ νοῦ
οὐσίαν, ὡς φῶς οὕτω λέγοντας ὁρᾶν. Ἐκεῖνοι δ' ἴσασιν ὡς
ὁ νοῦς καθαρθεὶς καὶ φωτισθεὶς καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος
τρανώς ἐν μεθέξει γεγονώς, μεταλαγχάνει μὲν καὶ μυστικῶν
ὑπερφῶν ἄλλων θεαμάτων, ὡς μικρὸν ἀνωτέρω παρεγύ-
μνωσεν ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ὁρῶν ὡς ἄλλο μὲν ὁρᾶ,
ἀλλ' οὐκ εἰς ἄλλο καὶ οὐ τὴν ἰδίαν ἀπλῶς εἰκόνα καθορᾶ,
ἀλλὰ τὴν ἐμμορφωθείσαν τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ
Θεοῦ λαμπρότητα, συμπληροῦσαν τὴν εἰς τὸ ὑπερβάλλειν
ἑαυτὸν δύναμιν τοῦ νοῦ καὶ τελειοῦσαν τὴν εἰς τὰ κρεῖτ-
τω καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν ἔνωσιν, δι' ἧς ὁ νοῦς κρεῖττον ἢ κατ'

⁵⁴ Literal: neinițiatilor.

⁵⁵ Adică: din unghiul căreia.

⁵⁶ Literal: neinițiat în deosebirea.

⁵⁷ Adică: nu din unghiul netrupescului lor, ci din unghiul ființei; nu din
pricina netrupescului lor, ci din pricina ființei.

⁵⁸ Numeri 22, 25.

⁵⁹ Cel mai probabil, acest «așa» înseamnă aici 'în înțelesul acesta', adică
'autonom', indicând starea definită de parametrii mai înainte înfăți-
șați: mintea s-a curățit autonom de patimile ignoranței și se vede ea pe
sine însăși; or, fiind ea chip și icoană a lui Dumnezeu, Îl 'vede' în ea pe

– ceea ce și sub simțire cade și nu e cu totul nevăzută níci
celor împătimiți sau nedeprișiilor⁵⁴ – ori prin subțirimea
ființei [omenești], după care⁵⁵ și sufletul vede oarecum în-
destulător, sau întru adevărată vedere, de care se învred-
nicesc doar cei ce – prin curăție – văd duhovnicește, măcar
că tu, neștiutor fiind al deosebirii⁵⁶ dintre felurile [acestea
ale vederii], pe îngerii înșiși te arăți a-i socoti nevăzuți unii
altora – de vreme ce îi spui [pe aceștia a fi] nevăzuți nu după
netrupescul [lor], ci după ființă⁵⁷ – și, printre rânduri, îi pui
pe văzătorii-de-Dumnezeu la un loc cu asina lui Varlaam⁵⁸,
că și despre ea s-a scris că a văzut înger.

[11] Iar mintea, iarăși, 'de nu privește la oarecare alt ipostas,
ci se vede ea pe ea însăși și – în ea însăși, ca în [ceea ce este] chi-
pul Său – pe Dumnezeu, [aceasta] când se va curăți de patimi
și totodată de ignoranță, o proclamă a fi de-Dumnezeu-văză-
toare și socoți că 'în conglăsuire cu predania cea preatainică a
Creștinilor' sînt cei ce așa⁵⁹ zic a vedea ca lumină însăși ființa
minții. Pe când aceia⁶⁰ știu că mintea, curățindu-se și luminân-
du-se și părtașă harului lui Dumnezeu învederat făcându-se,
du-se și părtașă harului lui Dumnezeu învederat [și] mai pre-
are parte, de bună seamă, și de alte vederi tainice [și] mai pre-
sus de fire (cum cu puțin mai sus a descoperit [aceasta] cuvân-
tul [nostru]), dar și când se vede pe sine, privește ca la altceva,
nu [propriu-zis] la altceva, și nu [își] vede – simplu – propriul
chip, ci strălucirea cea formăluită⁶¹ în propriul chip de către
harul lui Dumnezeu, [strălucire] plinitoare a puterii minții de
a se ridica [ea] mai presus de sine și săvârșitoare a unirii [ei]
cu cele [ce sînt] mai bune și mai presus de înțeles, [strălucire
sau unire] prin care [nu altcumva decât] în Duh – [deci] mai
presus decât [prin vederea cea] după om – vede mintea pe
Dumnezeu. Și nu e nicidecum lucru minunat [faptul] că tu

Dumnezeu. Dar, după cum se vede, în ecuația aceasta Dumnezeu nu
apare; or, neapărând, aceasta nu poate fi ecuația propriu-zisei vederi-de-
Dumnezeu; e ceea ce va limpezi numaidecât sfântul Grigorie.

⁶⁰ «aceia»: adevărații văzători-de-Dumnezeu.

⁶¹ Adică: formată, configurată.

ἄνθρωπον ἐν Πνεύματι Θεὸν ὁρᾶ. Κἂν ἀγνοῆς σὺ τοῦτο, θαυμαστὸν οὐδέν, ἐπεὶ μὴδ' ἐκεῖνοι ἂν ἦσαν θαυμαστοί, σοῦ τὰ κατ' αὐτοὺς γινώσκοντος, τοῦ μὴδὲν ὑπὲρ τὴν γνῶσιν τιθεμένου. Διὸ καὶ σὺ μὲν τότε λέγεις θεόπτῃν γίνεσθαι τὸν νοῦν, ὅταν μὴ μόνον τῶν παθῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρῆ· ἐκεῖνοι δὲ τῆς μὲν κατὰ σὲ 'καθάρσεως ἀγνοίας' οὐδένα ποιοῦνται λόγον, τῶν δὲ πονηρῶν παθῶν ἑαυτοὺς καθάραντες καὶ διὰ τῆς ἐπιμόνου καὶ αὔλου προσευχῆς πᾶσαν γνῶσιν ὑπεραναβάντες, τυγχάνουσι τῆς θεοπτίας, ἅτε μὴ ἐξηπατημένοι τοῖς τοιούτοις λόγοις, μὴδ' ἀφειμένοι τοῦ προσέχειν ἑαυτοῖς, μὴδὲ περιμόντες καὶ σπουδάζοντες συλλέγειν τὸ φρονεῖν καὶ μανθάνειν, εἰ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν Σκύθης κἂν Πέρσης, κἂν Αἰγύπτιος, ἦ, διὰ τὴν τῆς ἀγνοίας ταύτην κάθαρσιν, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰδότες μηδαμῶς πρὸς θεοπτίαν ἐμποδίζουσιν τὴν τοιαύτην ἀγνοίαν. Εἰ γὰρ καί, ὡς σὺ γε λέγεις αὐτός, ἢ τῶν ἐντολῶν τήρησις μόνην τὴν τῶν παθῶν παρέχει κάθαρσιν, ἐν δὲ τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει μόνη κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαν ἢ τούτου καὶ παρουσία καὶ μονὴ καὶ ἐμφάνεια τελεῖται, ἄρ' οὐ πλάνη σαφῆς ἢ προσθήκη τῆς κατὰ σὲ καθάρσεως ταύτης, ἢν 'ἀγνοίας' λέγεις 'κάθαρσιν'; Ἀλλὰ τὴν μὲν τῆς ἀγνοίας ταύτης κάθαρσιν κἂν τοῖς προτέροις λόγοις διὰ πολλῶν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καθαίρεσιν ἐδείξαμεν οὖσαν.

[12] Νῦν δ' ἐπανελεθῆν δέον εἰς τὰ ἐφεξῆς αὐτῶ κατὰ τῶν ἡσυχάζόντων εἰρημένα. Εἰ γὰρ καὶ συκοφαντεῖν αὐτοὺς ἐξηλέξαμεν αὐτὸν καὶ δῆλος γέγονε καθ' ἑαυτοῦ ἀγωνιζόμενος καὶ τὰ τῆς οικείας διανοίας ἀνατρέπων ἀναπλάσματα καὶ προσπαλαίων ἢ καταπαλαίων ἑαυτὸν αὐτός, ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τῶν ἡμετέρων οἶεται γράφειν, ἴδωμεν τίνα ταῦτά ἐστι. Πρῶτον μὲν οὖν τὴν αἰτίαν φησὶν, ἀφ' ἧς ὤρμηται οἱ κατηγορούμενοι φῶς αἰσθητὸν οἶεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ

⁶² Adică: se biruie.

nu cunoști aceasta, că aceia nici nu ar mai fi minunați de-ai cunoaște tu cele ale lor, cel ce socotești [a nu fi] nimic mai presus de cunoaștere; [fapt] pentru care tu și zici că [abia] atunci se face mintea văzătoare-de-Dumnezeu, [și anume] când se curățește nu doar de patimi, ci și de ignoranță [sau neștiință]; pe când aceia nu vorbesc cătuși de puțin despre – cum îi zici tu – 'curățirea de ignoranță', ci curățindu-se pe ei înșiși de patimile [care sînt] rele și ridicându-se – prin stăruitoarea și nematerial[nic]a rugăciune – mai presus de toată cunoașterea, au parte de vederea-de-Dumnezeu, ca unii ce nu sînt înșelați de astfel de vorbe, nici slăbesc a lua aminte la ei înșiși, nici se învârt [încolo și încoace] și se silesc a culege înțelepciune și a afla de e vreun lucru pe care cineva – și Scit de-ar fi el, și Pers, și Egiptean – l-ar cere a fi știut pentru [a fi dobândită] această curățire de neștiință, ci știind cu acrivie că o astfel de neștiință nicidecum nu împiedică vederea-de-Dumnezeu. Că dacă (cum și tu însuși zici) singură ținerea poruncilor dă curățirea de patimi, iar prin singură ținerea poruncilor – după făgăduința lui Dumnezeu – se săvârșește venirea Acestuia și sălășluirea [Lui] și arătarea [Lui], [atunci] nu e oare curată rătăcire adăugarea acestei – după socotința ta – curățiri, căreia îi zici tu 'curățire de ignoranță'? Dar [despre] curățirea de ignoranța [sau neștiința] aceasta [am vorbit] și în cuvintele dinainte, [unde] am arătat-o – în multe chipuri – a fi desființare a cunoașterii celei adevărate.

[12] Să ne întoarcem trebuie acum, așadar, la cele ce a zis mai departe împotriva celor ce se liniștesc. Că și de l-am dovedit a-i pârî [nu altcum decât] în chip mincinos pe aceștia și vădit s-a făcut [el tuturora] cum că împotriva lui însuși și că [ceea ce] răstoarnă [nu sînt altceva decât] plăsmuluptă și că [cu] sine însuși se bate și pe sine irile propriei lui cugetări și cu sine însuși se bate și pe sine însuși se bate⁶², totuși, fiindcă [el] își închipuie că împotriva alor noastre scrie, să vedem care sînt acestea. Întâi [de toate], așadar, zice pricina de la care au pornit învinuții [de el și au ajuns] a socoti simțită [trupește a fi] ființa lui Dumnezeu

ἢ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόρροϊαν· φησὶ τοίνυν τοιαῦθ' ὑπολαβεῖν ἐκείνους κατιδόντας, ὡς αἱ πλεῖστοι τῶν ἐν τοῖς λογίοις μυστικῶς γενομένων τοῖς ἁγίοις ὁράσεων τε καὶ ἀποκαλύψεων ἐν φωτὶ τε καὶ διὰ φωτὸς ἐγίνοντο τε καὶ ἐφαίνοντο· σημειῶν δὲ τοῦ τοιαύτην ἐκ τῶν τοιούτων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπολαβεῖν τὸ θεωρητικὴν ἀρετὴν καὶ θεωρητικὸν ἄνδρα τοῦτον τίθεσθαι αὐτούς, ὃς τοιούτοις αἰεὶ φωσὶν ἐντυγχάνει τε καὶ ὁμιλεῖ. Καὶ πῶς, ὦ βέλτιστε, ὁ τὸν θεωρητικὸν τοιοῦτον τιθέμενος φῶς τοιοῦτον οἶεται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ; Οὐ γὰρ θεωρητικὸν τῶν παρ' ἡμῖν ἀνδρῶν ὠρίσατό ποτέ τις, ὃς ἂν ὁρώη τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Εἰ τοίνυν ὁ θεωρητικὸς οὐχ ὁρᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, θεωρητικὸν δ' ἐκείνοι κατὰ σὲ λέγουσι τὸν φῶς οἰονδήποτε βούλει βλέποντα, δηλοῖ γεγόνασι δοξάζοντες ὡς οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ φῶς τοιοῦτον, οἷον ἰσχυρίζονται τὸν θεωρητικὸν ὃν φασιν ὁρᾶν. Οὕτως εὐεξέλεγκτον ἢ κακία, πολυτρόπως ἑαυτὴν περιτρέπουσα καὶ μηδ' ἑαυτῆς ὥσπερ φειδομένη ἀλλὰ καθ' ἑαυτῆς αἰεὶ χωροῦσα τῷ παντάπασιν ὑπάρχειν ἑαυτῇ ἀνακόλουθος. Οὕτω καὶ Σωσάνναν ἀθῶνον ἄκοντες οἱ ἐν κακίᾳ γηραλέοι ἔδειξαν πρεσβύτεροι, καίτοι τρεῖς ὄντες οὔτοι καὶ παρὰ τῆς ὑπὸ Θεοῦ ἐγγεγερμένης σοφίας τοῦ τότε παιδαρίου Δανιήλ χωρὶς ἑτασθέντες ἕκαστος, οὐ θαυμαστὸν εἰ μὴ συνεφώνησαν ἀλλήλοις· οὗτος δέ, ὁ μηδ' ἑαυτῷ ἐνὶ ὄντι ἔπεσθαι δυνάμενος, καὶ ταῦτ' ἐν σκέψει καὶ διὰ γραμμάτων τὰς συκοφαντίας προτιθεῖς, ὅσον ἐκείνους παρελήλυθεν.

⁶³ Adică: vedeniile.

⁶⁴ Sau: cu lumina.

⁶⁵ Adică: simțită trupește, sensibilă.

⁶⁶ Literal: 'cum?'; neaos: 'de unde până unde?'.
⁶⁷ Adică: în lectura ta, cum ți se pare ție.

⁶⁸ Adică: inconsecventă cu sine însăși.

⁶⁹ Susana 1; «învechiți în răutate»: cf. Susana 1, 52.

⁷⁰ Textul scripturistic spune că bătrânii erau doi.

⁷¹ Varlaam, adică.

sau emanația [venită] de la aceasta; zice, deci, că aceia au prins a gândi unele ca acestea văzând că – din[tre] vederile⁶³ și descoperirile [înfățișate] în Scripturi a se fi făcut în taină sfinților – cele mai multe în lumină⁶⁴ și prin lumină s-au făcut și s-au arătat; iar semn că [nu altcumva decât pornind] de la acestea au prins [ei a înțelege că] de acest fel⁶⁵ [e] ființa lui Dumnezeu este faptul de a spune ei că 'virtute văzătoare [de Dumnezeu]' și 'om văzător [de Dumnezeu]' acesta [este], [și anume] cel ce pururea are parte de astfel de lumini și petrece [cu ele]. Și pentru ce⁶⁶ – o, preaicusitul – cel ce spune că [doar] unul ca acesta e văzător [de Dumnezeu] ar socoti [numaidecât că o] astfel de lumină [e] ființa lui Dumnezeu?; că nimeni din bărbații cei de la noi nu a spus vreodată [cum] că, prin definiție, 'văzător [de Dumnezeu]' este cel care vede ființa lui Dumnezeu. Prin urmare, dacă văzătorul [de Dumnezeu] nu vede ființa lui Dumnezeu și dacă aceia zic – după tine⁶⁷ – că văzător de Dumnezeu e cel ce vede [o] lumină, de orice fel ar vrea [el], [atunci] vădiți s-au făcut [aceia] că socotesc cum că nu este ființa lui Dumnezeu o astfel de lumină, [și anume] cea de felul celei pe care susțin ei că o vede cel căruia ei îi zic văzător. Așa că lesne de dat în vileag [s-a vădit a fi] răutatea, în multe chipuri [singură] întorcându-se asupra sa însăși și nici pe sine cruțându-se, ci împotriva sa însăși pururea pornindu-se, prin faptul de a fi [ea] cu totul neurmătoare sieși⁶⁸; [tot] așa și pe Susana fără de voia lor au vădit-o a fi nevinovată bătrânii cei învechiți în răutate⁶⁹; cu toate că, trei fiind aceștia⁷⁰ și separat fiind cercetat fiecare de către înțelepciunea cea de [Însuși] Dumnezeu iscată a băiețandrului – pe atunci – Daniil, nu e [foarte] de mirare că nu au conglăsuit întreolaltă; acesta⁷¹, însă, cel ce nici sieși nu e în stare a urma – măcar că nu e decât unul singur, iar mincinoasele lui pâre le mai are și [ticluite] cu chibzuire și așternute în scris – [o, cu] cât i-a întrecut pe aceia.

[13] Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τὸ σημεῖον, ὃ προὔβαλετο κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων τὴν ἀρχὴν εὐθύς ὡς τῶν πώποτε ἀνθρώπων κακοδοξοτάτους ἐλέγξων, τεκμήριον τῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας ἀναπέφηνεν, ἀλλ' ἑαυτῷ χαρισάμενός ἐστι, χώραν δούς ὑπὸ τοῦ λόγου διαπνεῦσαι τὸ οἰδοῦν ὑπ' ἀνίας τῆς ψυχῆς. Τοῦτο γὰρ ἦν, ὡς ἔοικεν, ὃ τὴν σφοδρὰν λύπην ἐνεποίησεν αὐτῷ καὶ τὴν κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων ὑπεκίνησε μανίαν, ὅτι μὴ θεωρητικὸν καλεῖν αὐτὸν ἤξιουν, μηδ' ἄλλον δὴ τινα τῶν τῆν μὲν ἐλληνικὴν παιδείαν διὰ βίου ἐκμελετώντων, προσευχῆ δὲ καὶ ψαλμωδία καὶ τῆ τῶν παθῶν ἀποχῆ καὶ τῆ τῶν ἀρετῶν ἐργασία σχολασάντων μηδὲ πρὸς βραχύ. Μανεῖς τοίνυν οὕτω καὶ διὰ ταῦτα, κρύπτει μὲν ἐν μυχοῖς καρδίας τὸ πάθος, ὑπέρχεται δὲ τοὺς ἀπλουστέρους σαίνων, ὥσπερ ποτέ τὸν ὄφιν φασὶ τὴν Εὐάν, καὶ μανθάνει μὲν πρῶτον παρ' ἐνίων ἔστιν ἄς τῶν πατερικῶν παραδόσεων, διαστρέφει δ' ἔπειτα κακουργῆσας ὡς δ' οὐκ εἶχε καὶ αὐτοὺς πειθομένους, ἀλλὰ τὸν δι' ἡμᾶς νέον Ἀδὰμ μᾶλλον ἢ τὸν παλαιὸν μμιομένους, κατ' ἐκείνων πρῶτων χωρεῖ καὶ δι' αὐτῶν κατὰ πάντων τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, οὐδὲ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἀφιεῖς αἰτίας, οὐδὲ τοὺς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἁγίους πρεσβευομένους, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν μᾶλλον, ὅτι καὶ γραφαῖς ἔδωκαν τὰ μὴ τοῖς κατ' αὐτὸν μαρτυροῦντα τὸ πάντων ἄριστον. Ἴνα δὲ καὶ πίστιν ἱκανὴν αἰ κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔχωσι διαβολαί, οἷς πρῶτοις ὠμίλησεν

⁷² E vorba despre simptomele greșitei (după Varlaam) credințe a isihaiștilor, cea depisată de Varlaam, cea pomenită în paragraful precedent: «semn... este faptul de a spune ei că... 'om văzător [de Dumnezeu]' acesta [este], [și anume] cel ce pururea are parte de astfel de lumini și petrece [cu ele]».

⁷³ Întrucât în românește folosim termenul ὀρθόδοξος (lit.: drept-slăvitor, cu-dreaptă-socotință) ca atare (adică în forma *ortodox*), îndrăznim să folosim aici ca atare și termenul κακόδοξος (lit.: rău-slăvitor, cu-rea-socotință), adică în forma *cacodox*.

⁷⁴ Altfel zis: pe lângă faptul că indiciul/simptoma (de cacodoxie) pe care, în viziunea lui Varlaam, îl/o prezentau isihaiștii s-a dovedit a fi 'semn' al ortodoxiei lor (aceasta chiar în cadrele greșite, cele plătuite de Varlaam), ea

[13] Și nu numai, ci semnul⁷² care drept dintru început s-a pus de față pe seama celor ce se liniștesc – când îi dă [el, chipurile,] în vileag a fi cei mai preacacodocși⁷³ dintre [toți] oamenii [ce au trăit] vreodată (deși s-a arătat [a fi, dimpotrivă,] dovadă de netăgăduit a ortodoxiei lor) – [de fapt] sieși și l-a făcut plocon⁷⁴, dând loc faptului de-a răsufla, din cuvântul [lui], umflătura [și duhoarea] sufletului lui, cea din pricina bolii; că [nu altul decât] lucrul acesta era – se pare – ceea ce i-a adus în suflet marea tristețe și i-a stârnit turbarea asupra bărbaților acestora, [și anume] faptul că nu îl socoteau și pe el vrednic a fi numit văzător [de Dumnezeu], și nici pe vreun altul din cei care zăbovesc – pe viață – în instruirea elină, fără a da [ei] câtuși de puțin răgaz rugăciunii și psalmodiei și abaterii de la patimi și lucrării virtuților. Turbând [el], deci, în chipul acesta și din pricina aceasta, își ascunde, însă, patima în adâncurile inimii și se aciuiază, gudurându-se, pe lângă cei [ce sînt] mai simpli⁷⁵, lingușindu-i ca oarecând șarpele – [cum] zic [Scripturile] – pe Eva, și învață [mai] întâi, de la unii, predanii de ale Părinților, dar le strâmbă [mai] apoi, cu viclesug. Și, văzându-i pe aceia că nu ascultă [de el], ci urmează Celui [ce] pentru noi [S-a făcut] Adam nou, mai mult decât [lui Adam] celui vechi, asupra aceluia se pornește mai întâi și, prin ei, asupra tuturor celor ce îmbrățișează isihia, nici pe cei dinaintea noastră nelăsându-i fără de vină, nici pe cei de către Biserică cinstiți ca sfinți, ba asupra acestora și mai mult [năpustindu-se], [pentru] că [aceștia] au [mai] dat și scrisului cele ce nu dau mărturie cum că cei ce sînt ca el ar fi mai buni decât toți. Iar ca să aibă destulă crezare patele lui împotriva bărbaților aceluia, [a celor] cu care a petrecut înainte ca ucenic și prin care și asupra celorlalți s-a aruncat,

este totodată – ca pură plătuire a minții acestuia – simptomă a cugetului inimii lui, dezvoltându-i suferința pentru faptul de a nu fi și el socotit – și cinstit – între văzătorii de Dumnezeu (vezi și *Triade* 2, 2, 1).

⁷⁵ Dintre isihaiști, se înțelege.

ὡς μαθητιῶν καὶ δι' ὧν τοῖς ἄλλοις ἐπέθετο, γεγραμμένα ὑπεδείκνυ, πρὶν ἢ χερσὶν οἰκείαις ὡς οὐκ ἀληθῆ κατακερματίσαι τὰ ὑπ' ἐκείνων αὐτῶ δεδιδραγμένα, ὡς τότε ἔλεγεν. Ἐδείξεν οὖν τότε ταῦτα καὶ ἡμῖν. Ἦν οὖν ἐν αὐτοῖς ἐρμηνεῖα τῶν προφητικῶν ἀποκαλύψεων ἢ μνήμη οὐδεμία, περὶ τε οὐσίας Θεοῦ ῥῆμα οὐδὲ ἐν, ἀλλ' ὅτι οὐχ ὁ πολυμαθῆς ἐστὶν ὁ τῷ Θεῷ ὠκειωμένος, ἀλλ' ὁ δι' ἀρετῆς κεκαθαρμένος τῶν παθῶν καὶ διὰ προσευχῆς ἐκτενοῦς καὶ καθαρᾶς τῷ Θεῷ κολλώμενος καὶ διὰ τούτων τυγχάνων τῆς πληροφορίας καὶ γεύομενος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἦν ὡς ἀρραβῶνα μυστικῶν θειοτέρων ὀνόμασι κατὰ τὸ ἐγχωροῦν ἐτίμων. Οὐκ ἤρκεσεν οὖν αὐτῷ ἢ ἐν ἐκείνοις κακουργίαι· καὶ γὰρ ἀντὶ τῶν μαθημάτων τὴν θείαν Γραφήν αὐτὸς ἔλεγεν εἰπεῖν αὐτοῦς ἀνόνητον παντάπασι καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων πονηρὰ καὶ τὰ πάθη δαίμονας συνουσιωμένους τῇ ψυχῇ καὶ ἕτερά ττα τοιαῦτα οὐκ ὀλίγα. Ἀλλ' οὐκ ἀπέχρησε ταῦτα τῷ καινῷ τούτῳ κατηγορῶ προσέθηκε δέ, φεῦ, καὶ τὰ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῦτο πλάσασθαι κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔγνω, διασκεψάμενος πόθεν ἂν σχοίη τὸ εὐπαράδεκτον τὸ μέγα τοῦτο καὶ δεινὸν πλάσμα τῆς συκοφαντίας, τὰς διὰ φωτὸς προφητικὰς προήνεγκεν ἀποκαλύψεις καὶ τὰς ἐκ τούτων δῆθεν ἀντιθέσεις, ἃς οὐδεὶς ποτ' εἶπεν ἄλλος, ὅτι μὴ ὁ ταύτας ἀντικείμενος οὗτος. Εἶτ' οὖν κρατῆ κατὰ ταύτας ἑαυτῷ μαχόμενος, εἶτ' οὖ, λόγος ἡμῖν οὐδεὶς· ἀφῶμεν αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ πληττόμενον τε καὶ κοπτόμενον.

[14] Ἀλλὰ μετὰ τὸν ἐκ συκοφαντιῶν ἀγῶνα τοῦτον πρὸς ἕτερον ἀποδύεται, δεῖξαι σπεύδων ὡς φῶς νῶ θεωρητικὸν ἢ γνῶσις μόνη τῶν κτισμάτων ἐστίν, ἵνα, τούτου δειχθέντος,

⁷⁶ Varlaam a rupt mai apoi scrierile acelea, întrucât, pe de o parte, nu își putea întemeia pe ele acuzațiile împotriva isihaiștilor și, pe de alta, erau dovadă a faptului că ilegitim făcuse deja lucrul acesta.

⁷⁷ Literal: 'împreună-ființați sufletului'.

⁷⁸ «în privința acestora»: pentru a dovedi contradicțiile acestea.

dă la iveală [și] așternute în scris – mai înainte de-a le rupe cu propriile lui mâini, ca neadevărate⁷⁶ – cele învățate de el de la aceia, după cum zicea [pe] atunci. Pe acestea ni le-a arătat, așadar, atunci și nouă. Dar în ele nu era nici urmă de tâlcuire – sau [măcar] de pomenire – a descoperirilor prorocști, iar despre ființa lui Dumnezeu nici un cuvânt, ci [se spunea doar] că nu cel cu multă învățătură este cel care se face casnic lui Dumnezeu, ci cel ce prin virtute s-a curățit de patimi și prin rugăciune stăruitoare și curată s-a lipit de Dumnezeu și prin acestea are parte de încredințare și gustă bunătățile ce vor fi, [încredințare] pe care, ca pe o arvună de taină, o cinstește – pe cât e cu putință – cu numiri mai dumnezeiești. Nu i-a fost, așadar, de ajuns măsluirea [zicerilor bărbaților] aceluia, că în loc de 'învățătură', [cum au spus aceia], el zice că 'dumnezeiasca Scriptură' au spus-o ei [a fi] fără folos, și cunoașterea celor ce sînt [a fi] rea, și patimile [a fi] draci uniți cu [însăși] ființa sufletului⁷⁷ și altele de felul acesta, nu puțin. Acestea, dar, nu i-au fost de ajuns noului pârător acestuia; ci a adăugat – vai! – și cele despre ființa lui Dumnezeu. Găsind [el] cu cale, deci, și aceasta a o scorni [și aduce] asupra bărbaților aceluia, chibzuind cum ar putea să fie [mai] lesne de crezut o așa mare și cumplită făcătură a pârii mincinoase, prorocștile descoperiri [cele] prin lumină le-a adus de față și contradicții iscate – chipurile – de acestea, [contradicții] pe care nimeni altul nu le-a spus vreodată, fără numai acesta care se împotrivese lor. Așadar, de biruie – sau nu – cu sine însuși luptându-se în privința acestora⁷⁸ – pe noi nu ne privește; să îl lăsăm să se lovească singur și [singur] să se bată.

[14] Dar, după lupta aceasta [cea dusă] prin pâri mincinoase, spre alta se despoaie⁷⁹, silindu-se [adică] a arăta cum că lumină văzută minții e singură cunoașterea zidirilor, ca

⁷⁹ Adică: se pregătește; revine paradigma sportivului din antichitatea greco-romană, conform căreia, înainte de a se lupta, atletii se dezbrăcau, spre a se unge cu ulei.

ἔσκοτισμένος καὶ ἀναγνος ἀποδειχθῆ πᾶς ὁ μὴ τὴν Ἀριστοτέλους φυσιολογίαν καὶ τὴν Πλάτωνος θεολογίαν καὶ τὴν Πτολεμαίου ἀστρολογίαν ἐκμελετήσας. Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς μὴ τὸν διὰ νοημάτων μόνον φωτισμὸν πρεσβεύοντας ὑβριστικῶς ἐπεξέρχεται καὶ φαύλαις ἐπωνυμίαις διασύρει, φάσκων ἐπὶ λέξεως οὕτως· «ἀλλ' οἱ περὶ τὰς εἰσπνοὰς δύο λέγουσιν εἶναι τὰ δεικνύμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ὁμοίως φῶτα νοητῶς· ἐν τὸ τῆς γνώσεως καὶ ἕτερον ἐνυπόστατον, ὁ διαφερόντως τοῖς πόρρω ἔλθοῦσι τῶν εἰσπνοῶν φαίνεσθαι». Ἰδῶμεν οὖν τίνες οὓς δι' ἐπωνυμιῶν τοιούτων ἐκφαυλίζει ὡς ἑτερόφρονας· τούτων γὰρ δειχθέντων, συναποδειχθήσεται ὡς καὶ τῆς γνώσεως ἔστι τι μακρῶ κρεῖττον καὶ θεοειδέστερον φῶς, μόνοις τοῖς διὰ τοῦ Πνεύματος ὁρῶσιν ἀποκαλυπτόμενον, οὐ τοῖς ἔτι περιοῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξ αἰῶνος ἄπασιν ἁγίοις. Ὅτι δ' οὗτος καὶ τῶν ἐφ' ἡμῶν οὐ τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα, πάντας δ' ἀπλῶς αἰτιᾶται τοὺς τὸν ἱερὸν καὶ ἡσύχιον ἀσπαζομένους βίον, δείκνυσι τρανῶς τὸ παράδοσιν ἐγγράφον ἀπὸ τῶν πατέρων ἐς ἡμᾶς κατιούσαν, ἐπαινουμένην τε παρὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς προηκόντων καὶ τῶν πρώην ἐξ ἡμῶν γεγονότων, ὡς ἴσμεν, θείων ἀνδρῶν καὶ τὸ λυσιτελὲς ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων διὰ πείρας ἐπιδεικνυμένην, διαστρέψαντά τε καὶ διαβαλόντα πρότερον σοφιστικῶς αὐτόν, εἴτ' ἀπ' αὐτῆς ὀνομάζειν ἅπαντας καὶ τὸν λόγον ἐπὶ διαβολῇ κοινῇ προάγειν.

[15] Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν ἐκ παλαιοῦ προσκυνητῶν ἡμῖν ἁγίων πλείστοις ἐξεγένετο διὰ πείρας μαθεῖν τε καὶ διδάξαι περὶ τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος, ἡμεῖς, ὡς περ ταῖς εὐαγγελικαῖς

⁸⁰ Sau: doar iluminarea prin sensurile (făpturilor).

⁸¹ Cu trasul aerului în piept, adică.

⁸² Adică: de alt cuget decât cel corect, care consideră că altfel stau lucrurile.

⁸³ Sau: 'că există'.

⁸⁴ Sau petrecere, sau trai.

⁸⁵ Adică ajunsă.

⁸⁶ Adică: deja.

⁸⁷ Adică: prin experiența lucrurilor.

arătând [el mai întâi] aceasta, întunecat și necurat să îl dovedească [mai apoi a fi] pe tot cel nu a studiat fiziologia lui Aristotel și teologia lui Platon și astrologia lui Ptolemeu. Pentru aceasta se și aruncă cu ocări asupra celor ce nu cinstesc doar luminarea cea prin înțeleșuri⁸⁰ și îi batjocorește cu [de]numiri mârșave, așa zicând [el] cuvânt cu cuvânt: «dar cei [ce se în-deletnicesc] cu inspirările⁸¹ două spun că sînt luminile cele [în chip] înțeleș arătate de Dumnezeu cuvioșilor: una [e] cea a cunoașterii și cealaltă [e cea] enipostată, care se arată cu deosebire celor ce au ajuns departe cu inspirările». Să vedem, dar, cine sînt cei pe care îi defaimă ca [cum că sînt] de-alt-cuget⁸²; că odată arătat lucrul acesta, se va dovedi totodată că este⁸³ o [anume] lumină cu mult mai presus – și mai dumnezeiască-la-chip – și decât cunoașterea, descoperită singuri celor ce văd în Duhul, nu doar celor ce trăiesc încă, ci și tuturor sfinților celor din veac. Iar [faptul] că acesta învinuiește nu [doar] pe cutare ori pe cutare dintre ai noștri, ci, fără deosebire, pe toți cei care au îmbrățișat sfânta și liniștita viață⁸⁴, [aceasta o] arată limpede aceea că, strâmbând el mai întâi și pârând – sofistic – predania scrisă cea de la părinți la noi coborâtă⁸⁵ (cea lăudată de dumnezeieștii – precum știm – bărbați cei ajunși de acum⁸⁶ la virtute și de curând plecați dintre noi [la Domnul] și arătătoare – prin cercare⁸⁷ – a ceea ce este de folos începătorilor), pe toți mai apoi îi [de]numește [pornind] de la ea⁸⁸ și trece la defăimarea obștească, a tuturor.

[15] Dar, fiindcă și din sfinții cei de demult cinstiți de noi multora le-a stat în putință – prin cercare – a se învăța și a învăța [și pe ceilalți] despre lumina harului, noi, apărând [în cuvânt] poruncile evanghelice[ști]⁸⁹, am adus [de față]

⁸⁸ E vorba de scornirea – pornindu-se, chipurile, de la scrierile părinților – a denumirii de omfalopsihî (oameni 'cu sufletul în buric').

⁸⁹ Sau altfel: 'avocățind' pe baza codului format de poruncile evanghelice.

⁸⁹ Sau altfel: 'avocățind' prin poruncile evanghelice; analizând dacă ceva e în acord sau nu cu poruncile evanghelice.

συνηγοροῦντες ἐντολαῖς, ἐκείνας παρηγάγομεν πρὸς μαρτυρίαν τὰς ῥήσεις, αἱ καὶ τὴν ὁμολογίαν συνεπεφώνουν τῶν μὴ παραγομένων, ὡς καὶ τὰ λόγια οὕτω διδάσκει προσημαίνουσαι τὸν αὐτὸν κἀνταῦθα τρόπον ἐκεῖνα τῶν πατερικῶν προθήσομεν ῥημάτων, ἃ καὶ κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν ἄλλων πάντων γεγράφθαι ὁ ταῦτα ἐξαγγέλλων ἰσχυρίζεται. Φησὶ τοίνυν Ἰσαὰκ, ὁ πιστὸς τῶν τοιούτων καὶ ἀσφαλῆς ἐξηγητῆς, ὅτι «δύο ὀφθαλμοὺς κεκτήμεθα ψυχικοὺς, καθὼς λέγουσιν οἱ πατέρες». Ἦκουσας ὅτι οἱ πατέρες πάντες τοῦτο λέγουσι; Λέγουσι γοῦν ὅτι «δύο ψυχικοὺς ἔχομεν ὀφθαλμοὺς καὶ οὐχ ἡ αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας· ἐν ἐνὶ μὲν γὰρ ὀφθαλμῷ τὰ κεκρυμμένα ἐν ταῖς φύσεσιν ὀρώμεν, ἡγουν τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ ἡμᾶς πρόνοιαν αὐτοῦ τὴν καταλαμβανομένην ἐκ τῆς μεγαλειότητος τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς· καὶ ἐν τῷ ἑτέρῳ ὀφθαλμῷ θεωροῦμεν τὴν δόξαν τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆς ἀγίας, ὅτε εἰς τὰ μυστήρια τὰ πνευματικὰ εὐδοκῆσει ὁ Θεὸς εἰσᾶξαι ἡμᾶς· ἡ μὲν οὖν ὀφθαλμοί, φῶς τὸ ὑπ' αὐτῶν ὀρωμένον· ἡ δὲ οὐχ ἡ αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας, διπλὴ τις φαίνεται ἐν τῇ τοῦ φωτὸς τούτου θεωρίᾳ· ἑκατέρῳ γὰρ τῶν ὀφθαλμῶν ἄλλο φῶς ὀράται, ὃ θατέρῳ οὐχ ὀράται. Τούτων δ' ὅ τί ποτέ ἐστιν ἑκάτερον ἐξηγήσατο ἡμῖν ὁ θεῖος οὗτος Ἰσαὰκ, τὸ μὲν κατάληψιν εἰπὼν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προνοίας καὶ ἀπλῶς τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων προσγινομένην γνῶσιν τοῦ κτίσαντος αὐτά, τὸ δὲ θεωρίαν οὐ τῆς θείας φύσεως, μὴ πάλιν σχοίεν ἀφορμὴν οἱ συκοφάνται, ἀλλὰ τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἣν ἔδωκεν ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς καὶ δι' αὐτῶν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ καὶ δι' ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδειξαμένοις, ἣν καὶ ἠθέλησεν ὀρᾶν αὐτούς: «θέλω» γάρ, φησὶ πρὸς τὸν πατέρα, «ἵνα

⁹⁰ Cuvântul 72, p. 281.

⁹¹ Literal: a ne introduce pe noi în tainele duhovnicești.

⁹² Adică: cuprinderea cu mintea, înțelegerea.

spre mărturie acele ziceri care dădeau glas și mărturisirii [din cuprinsul zicerilor] celor ce nu au fost aduse [de față], arătând [ele] dintru început că și cuvintele [Scripturilor] învață [tot] așa; în același chip și aici le vom adăuga dintre zicerile părinților pe acelea care – [după cum] susține cel ce [ne] dă de știre acestea – s-au scris în conglăsuire și cu toate celelalte. Zice deci Isaac – credinciosul și negreșitul tâlcuitor al unora ca acestea – că «doi ochi sufletești am dobândit, precum spun părinții»⁹⁰. Ai auzit că toți părinții spun aceasta? Spun, așadar, că «doi ochi sufletești avem și nu spre aceeași trebuință e vederea prin fiecare din ei; că printr-un ochi vedem cele ascunse în firile [le lucrurilor], adică puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea Lui și pronia Lui față de noi, înțeleasă din măreția purtării Lui de grijă celei spre noi; iar prin celălalt ochi vedem [dumnezeiește] slava firii Lui celei sfinte, când va binevoi Dumnezeu a ne aduce pe noi la tainele duhovnicești»⁹¹. Dacă, deci, sînt *ochi*, [atunci nu altceva decât] *lumină* este ce se vede de către ei; iar dacă nu spre aceeași trebuință e vederea prin fiecare din ei, [atunci] îndoită se vădește [a fi trebuința aceasta], după vederea luminii fiecăruia [din ochi], că prin fiecare ochi altă lumină se vede, [lumină] ce nu se vede prin celălalt; iar ce anume este fiecare dintre [luminile] acestea, [tocmai aceasta] ne-a tâlcuit prinderea⁹² puterii și înțelepciunii și proniei lui Dumnezeu și, într-un cuvânt, *cunoașterea* – ce [ne] vine de la zidiri – a *Celui ce le-a zidit* pe ele⁹³, iar cealaltă [dumnezeiască] *vederea* – nu a dumnezeieștii firii (n-aibă iarăși pricină clevetitorii), ci – a *slavei firii Lui*, pe care a dat-o Domnul ucenicilor și printr'înșii tuturor celor ce cred Lui și își dovedesc credința cu fapta, [slavă] pe care a și voit ca aceștia să o vadă; că «voiesc», zice către Tatăl, «ca să vadă aceștia slava Mea, pe

⁹³ Altfel zis: cea de la zidiri venită cunoaștere a Celui ce le-a zidit pe ele.

θεωρῶσιν οὗτοι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν, ἣν δέδωκάς μοι, ὅτι ἡγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου» καὶ πάλιν, «δόξασόν με σύ, πάτερ, παρὰ σεαυτῶ τῇ δόξει ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί». Ὡστε καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν δόξαν ἔδωκε τῆς θεότητος, τὴν φύσιν δὲ οὐ· ἄλλο ἄρα φύσις Θεοῦ καὶ ἡ δόξα ταύτης ἕτερον, εἰ καὶ ἀχώριστά ἐστιν ἀλλήλων· ἀλλ' εἰ καὶ τῆς θείας φύσεως ἕτερόν ἐστι, τοῖς ὑπὸ χρόνον οὖσιν οὐκ ἂν εἶη ἐναρίθμιος, οὐκ οὔσα καθ' ὑπεροχὴν, αὐτῇ δὲ τῇ θείᾳ φύσει τὸν ἀφραστον ἐνοῦσα τρόπον. Οὐ μέντοι μόνω τῶ καθ' ὑπόστασιν ἡνωμένω ἑαυτῶ φυράματι ταύτην ἔδωκε τὴν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα δόξαν, ἀλλὰ καὶ τοῖς μαθηταῖς «ἐγώ» γάρ, φησί, «τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, πάτερ, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἐν, καθὼς ἡμεῖς ἐν ἐσμεν, ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σύ ἐν ἐμοί· ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἓν». Ἀλλὰ καὶ ὁρᾶν αὐτοὺς ἠθέλησεν. Αὕτη ἄρα ἐστὶν ἡ δόξα, δι' ἧς κτῶμεθα ἐν ἑαυτοῖς καὶ ὁρῶμεν κυρίως τὸν Θεόν.

[16] Πῶς οὖν τὴν δόξαν ταύτην τῆς θείας φύσεως κτῶμεθά τε καὶ ὁρῶμεν; Ἄρα τοὺς λόγους τῶν ὄντων ἐξετάζοντες καὶ δι' αὐτῶν θηρώμενοι τὴν γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προνοίας; Ἀλλ' ἕτερος ὀφθαλμὸς ἐστὶ ψυχῆς ὁ ταῦθ' ὁρῶν, ᾧ τὸ θεῖον φῶς, ἡ δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ καὶ τῶν ἄλλων πάντων πατέρων ἀνωτέρω εἰρημένον, οὐχ ὁράται· ἕτερον ἄρα τουτί ἐστὶ τὸ φῶς παρὰ τὸ φῶς ὁ τῆς γνώσεως ἐπώνυμόν ἐστιν. Οὐκοῦν οὐ πᾶς ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἢ δι' αὐτῆς ὁρῶν ἐνοικον ἔχει τὸν Θεόν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῶν κτισμάτων, ἐξ αὐτῆς ὡς ἐξ εἰκότος στοχαζόμενος Θεόν. Ὁ δὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο ἔχων ἀπορρήτως καὶ ὁρῶν οὐκέτ' ἐκ τοῦ εἰκότος, ἀλλὰ ληθεῖ καὶ τῶν κτισμάτων πάντων ὑπερανιδρυμένη θέα γινώσκει τε καὶ ἐν ἑαυτῶ ἔχει τὸν Θεόν· οὐ γὰρ χωρίζεται ποτε τῆς αἰδίου δόξης. Ἀλλὰ μὴ

⁹⁴ Ioan 17, 24.

⁹⁵ Ioan 17, 5.

⁹⁶ Adică: firii omenești a Cuvântului întrupat.

⁹⁷ Ioan 17, 22.

care Mi-ai dat-o Mie – că M-ai iubit – înainte de întemeierea lumii»⁹⁴; și iarăși: «slăvește-mă Tu, Tată, la Tine Însuși cu slava pe care am avut-o – mai înainte de-a fi lumea – la Tine»⁹⁵; astfel că și firii omenești a dat slava dumnezeirii, pe când firea nu; altceva [este], așadar, firea lui Dumnezeu și altceva slava acesteia, măcar că nedespărțite sînt una de alta. Dar, măcar că este altceva decât dumnezeiasca fire, nu poate fi numărată între cele ce sînt sub timp, ea – în înțeles de covârșire – nefiind, unită [fiind ea] cu însăși dumnezeiasca fire în chip negrăit. Așadar nu doar frămîntăturii celei după ipostas unită Sieși⁹⁶ a dat slava aceasta cea mai presus de toate cele ce sînt, ci și ucenicilor (că «Eu», zice, «slava pe care Mi-ai dat-o Mie, Tată, le-am dat-o lor, ca să fie [ei] una, precum Noi una sîntem; Eu în[tru] ei și Tu în[tru] Mine, ca să fie [ei] desăvârșiți în[tru] una»⁹⁷); dar a voit ca ei să o și vadă. Aceasta este, așadar, slava [cea] prin care Îl dobîndim în noi înșine și Îl vedem – [în chip] propriu zis – pe Dumnezeu.

[16] Cum, dar, dobîndim și vedem slava aceasta a dumnezeieștii firii?; oare cercetînd logosurile [sau științele] celor ce sînt și, prin acestea, vînzînd cunoașterea puterii și înțelepciunii și proniei lui Dumnezeu? Dar alt ochi al sufletului este cel ce vede acestea, căruia dumnezeiasca lumină – slava firii Lui, după cuvîntul ce s-a spus mai sus de sfîntul Isaac și toți ceilalți părinți – nu îi este [cu puțință] de văzut. Prin urmare nu tot cel ce are cunoașterea celor ce sînt – sau 'vede' prin [cunoașterea] aceasta – are sălășluit în sine pe Dumnezeu, ci [are sălășluită] această cunoaștere a zidurilor, dintr-aceasta, prin asemănare, gîndindu-L pe Dumnezeu; pe când cel ce are – în chip negrăit – și vede lumina aceea, de acum [acesta] nu pe asemuite, ci prin vedere adevărată și săltată mai presus de toate zidurile, [așa] Îl cunoaște și Îl are în sine pe Dumnezeu; că nicicînd nu Se desparte de slava Sa. Nu cumva însă, necrezînd [noi] datorită covârșirii

διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς εὐεργεσίας ἀπειθήσαντες ἀφηνιάσωμεν, πιστεύσαντες δὲ τῷ μεταλαβόντι τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ μεταδόντι τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ ζητήσωμεν πῶς κτᾶται τις τοῦτο καὶ ὁρᾶ. Πῶς οὖν; Τῆ τῶν θείων ἐντολῶν τηρήσει τῷ γὰρ τηροῦντι ταύτας τὴν ἑαυτοῦ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος, ἦν ἐφεξῆς προΐων καὶ «μονὴν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς» ὠνόμασεν εἰπών, «ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτόν καὶ μονὴν παρ' αὐτοῦ ποιήσωμεν», καὶ «ἐμφανίσω αὐτῷ ἑμαυτόν». Ὅτι μὲν οὖν 'λόγον αὐτοῦ' τὰς ἐντολάς αὐτοῦ λέγει δῆλον, ἐπεὶ καὶ ἀνωτέρω ἀντὶ τοῦ νῦν εἰρημένου 'λόγου' τέθεικεν αὐτάς: «ὁ ἔχων» γὰρ, φησί, «τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με».

[17] Ὡστε καὶ ἀπὸ τούτου δείκνυται, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους καὶ τὰ κατ'ἐκεῖνον δόγματα, μηδαμῶς οὔσα γνῶσις ἢ θεωρία αὕτη τοῦ Θεοῦ, κἂν ἐκεῖνος πάντα μᾶλλον ἢ τοῦτο βούληται. Δεῖ δὲ καὶ ἡμᾶς εἰδέναι ταύτην οὐκ εἶναι γνῶσιν λέγοντας τὴν θεωρίαν καθ' ὑπεροχὴν, ὡς καὶ τὸν Θεὸν μὴ ὄντα· καὶ γὰρ ὑπὲρ τὰ ὄντα πεπιστεύκαμεν αὐτόν. Ἀλλὰ πῶς καὶ μὴ βουλομένου τοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τῶν ἐκεῖνου λόγων δείκνυται τὸ θεῖον τοῦτο φῶς ἕτερον παρὰ τὴν γνῶσιν; Τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν ἐκεῖνος οὐ φησὶ δύνασθαι τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἀπελαύνειν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τὴν μάθησιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν ἐπίμονον μελέτην· τὸ δὲ μὴ ἀπελαύνον τὴν ἀγνοίαν γνῶσιν οὐποτ' ἂν δύνατο παρέχειν. Τὸ τοῖνυν κατ' ἐκεῖνο μὴ παρέχον γνῶσιν τὴν θεωρίαν ταύτην χορηγεῖ, κατὰ τοὺς τοῦ Κυρίου λόγους· οὐκ

⁹⁸ Adică: din pricina caracterului covârșitor al binelui ce ni s-a făcut, și anume al faptului de a ni se fi dat puțința împărțării de însăși slava firii dumnezeiești.

⁹⁹ Să lepădăm, adică, frâul ascultării de poruncile dumnezeiești.

¹⁰⁰ Ioan 14, 23.

¹⁰¹ Ioan 14, 21.

¹⁰² Ioan 14, 21.

facerii-de-bine⁹⁸, să ne sirepim⁹⁹, ci, crezând Celuia ce a luat firea noastră și a dat [acesteia] slava firii Lui, să căutăm [a afla] cum dobândește cineva – și vede – [darea] aceasta. Așadar, cum? – [de bunăseamă că] prin ținerea dumnezeieștilor porunci; că [doar] celuia ce le ține pe acestea i-a făgăduit Domnul arătarea Sa, [arătare] pe care – mai departe mergând cuvântul [Evangheliei] – și «locaș a Luiși și a Tatălui» a numit-o, zicând «de Mă iubește cineva, cuvântul Meu îl va ține, și Tatăl Meu îl va iubi pe el, și vom veni la el, și locaș la el [Ne] vom face»¹⁰⁰ și «[Mă] voi arăta lui pe Mine Însuși»¹⁰¹. Iar că [aici] 'cuvânt al Lui' [nu altceva decât] poruncile Lui le numește e limpede, fiindcă și mai sus le-a pus pe acestea în locul 'cuvântului' de aici; că zice: «cel ce are poruncile Mele și le ține pe ele – acela este cel ce Mă iubește»¹⁰².

[17] Astfel că și de aici se vădește – și chiar după cuvintele filozofului și după dogmele lui – că nicidecum nu este cunoaștere vederea aceasta a lui Dumnezeu – măcar că acela orice a voit, numai lucrul acesta nu. Dar trebuie să știm – cei ce spunem că nu cunoaștere este această vedere [de Dumnezeu] – și aceea că în înțeles de covârșire [a dere [de Dumnezeu] – și aceea că în înțeles de covârșire [a cunoașterii zicem aceasta], așa cum și despre Dumnezeu zicem că 'nu este', [aceasta tocmai] pentru că Îl credem pe El a fi mai presus de cele ce sînt. Dar cum adică și nevrînd filozoful, din [înseși] cuvintele aceluia se vădește că lumina aceasta dumnezeiască e alt[cev]a decât cunoașterea? [Păi] acela spune că nu ținerea poruncilor poate alunga întu-nericul necunoașterii, ci învățătura [de carte] și îndeletnicirea stăruitoare cu aceasta; or, ceea ce nu poate alunga necunoașterea cunoaștere nu va putea da vreodată; prin urmare, ceea ce – după [înseși cele spuse de] acela – nu dă cunoaștere¹⁰³ dă această vedere [de Dumnezeu], după

¹⁰³ Lucrul care – după înseși spusele lui Varlaam – nu dă cunoaștere, e tocmai ținerea poruncilor.

Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν τῷ τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας ὀνομάζεται πληρώματι, καὶ πρὸ τῶν ἀποστόλων αὐθις τὸν κορυφαῖον ἐκείνων Πέτρον, ὅς φησιν: «οὐ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπτται γεννηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος». Τίνα τοίνυν δόξαν οὗτος ἐπόπτεισε τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἕτερος ἀπόστολος παρίτω δείξων: «διαγρηγορήσαντες» γάρ, φησίν, «ὁ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, εἶδον τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ». Ποίαν δόξαν; ἕτερος αὐθις παρελθέτω τῶν εὐαγγελιστῶν συμμαρτυρήσων: «ἐλαμψε», φησί, «τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένοντο λευκὰ ὡς τὸ φῶς» καὶ ἔδειξεν αὐτοῖς ὅτι αὐτός ἐστι κατὰ τὸ ψαλμικόν «ὁ τὸ φῶς ὡς ἱμάτιον ἀναβαλλόμενος» Θεός. Διὸ καὶ ὁ Πέτρος μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι ἐπόπτεισε τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ «ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ», τὸ φῶς τὸ καὶ τὰς ἀκοάς, εἰ καὶ θαυμαστὸν εἰπεῖν, περιαιγάζον (καὶ νεφέλην γὰρ φωτεινὴν λόγους ἐνηχοῦσαν ἐθεάσαντο ἐκεῖ), μετὰ τὸ ἰδεῖν τοίνυν ταύτην τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ «ἔχομεν» φησί, «βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον». Ποῖον προφητικὸν λόγον βεβαιότερον ἀπὸ τῆς θέας τοῦ φωτὸς ἔχετε μαθόντες, ὡ θεόπτται; Ποῖον ἕτερον ἢ ὅτι ὁ Θεός «ὡς ἱμάτιον τὸ φῶς ἀναβάλλεται»; «Τούτῳ δέ», φησί, «καλῶς τῷ λόγῳ τῷ προφητικῷ ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσει». Ποία ἡμέρα; Πάντως ἡ διαυγάσασα ἐν Θαβωρίῳ. «Καὶ φωσφόρος ἀνατελεῖ». Ποῖος φωσφόρος; Πάντως ὁ καταλάμψας αὐτὸν ἐκεῖ σὺν Ἰακώβῳ καὶ Ἰωάννῃ.

¹⁰⁸ Notăm că în cazul traducerii lui κορυφαῖος (însemnând cel din vârful, de la κορυφή, care înseamnă vârf, culme) slavonescul *vârhovnic* este – de putem zice așa – mai ‘românesc’ decât pe de-a-ntregul grecescul *corifeu*, de vreme ce îl conține pe *vâr*h (adică *vârf*).

¹⁰⁹ Sau, în terminologia consacrată: «înțelepțitelor basme»; formula noastră o folosim dat fiind contextul de față.

¹¹⁰ II Petru 1, 16.

numește toată părinția cea din plinul sfintei Biserici, și, iarăși, mai întâi de apostoli, pe vârhovnicul lor¹⁰⁸ Petru, care zice: «nu urmând sofisticelor mituri¹⁰⁹ v-am făcut cunoscute vouă puterea Domnului nostru Iisus Hristos și venirea [Lui], ci văzători făcându-ne ai măreției Aceluia»¹¹⁰. Ce slavă, așadar, a Domnului Iisus Hristos a văzut acesta? – alt apostol să [o] spună, venind de față; că zice [că] ‘priveghind Petru și cei dimpreună cu el, au văzut slava lui Hristos’¹¹¹. Ce fel de slavă? – altul dintre evangheliști, iarăși, să treacă [la rând], împreună-mărturisind: «strălucit-a», zice, «fața Lui ca soarele și hainele Lui s-au făcut albe ca lumina»¹¹²; și le-a arătat lor că [nu altcineva decât] El este – după psalmicescul [stih] – Dumnezeu «Cel ce [Se] îmbracă [cu] lumina ca [și cu o] haină»¹¹³. [Fapt] pentru care și Petru după ce spune că a văzut slava lui Hristos «în muntele cel sfânt» – [și anume] lumina cea care și auzul (o zicem, măcar că străin e a o zice) i l-a luminat, că și nor luminos [și] răsunând [de] cuvinte a văzut [el] acolo – după ce, așadar, a văzut slava aceasta a lui Hristos, [Petru] și zice [că] «avem mai întărit cuvântul prorocesc»¹¹⁴. Care cuvânt prorocesc [îl] aveți mai întărit, învățându-vă de la vederea luminii, o, de-Dumnezeu-văzătorilor? – care altul decât acela că Dumnezeu [Se] îmbracă [cu] lumina ca [și cu o] haină?; cuvânt prorocesc «la care», zice, «bine faceți luând aminte, ca la o candelă ce lucește în loc pânclos, până ce se va lumina de ziuă»; care ziuă? – negreșit că aceea care a strălucit în Tavor; «și luceafărul va răsări»¹¹⁵; care luceafăr? – negreșit că Acela care cu totul l-a luminat acolo pe el, dimpreună cu Iacov și cu Ioan; ‘până ce va răsări luceafărul acesta’ unde? – «în inimile voastre». Vezi că lumina aceasta strălucește de [pe] acum în inimile credincioșilor

¹¹¹ Luca 9, 32.

¹¹² Matei 17, 22.

¹¹³ Psalmii 103, 2.

¹¹⁴ II Petru 1, 19.

¹¹⁵ II Petru 1, 19.

[20] Φασί δ' οί κατά τοῦ τοιούτου φωτισμοῦ καὶ φωτὸς ἀγωνισάμενοι καὶ συμβολικὰ εἶναι φάσματα πάντα τὰ παρὰ Θεοῦ δειχθέντα τοῖς ἁγίοις φῶτα, καὶ αὐτῶν δὴ τινῶν καὶ νοητῶν αἰνίγματα πραγμάτων, καὶ οἰκονομικῶς καὶ φανταστικῶς δεικνύμενα πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις, καὶ τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἁγίου καταψεύδονται Διονυσίου ὡς συμφθεγομένου τούτοις, καίτοι σαφῶς οὗτος τὸ ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει τοὺς μαθητὰς περιαστραύσαν φῶς φανοτάταις μαρμαρυγαῖς ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος περιουργᾷειν φησὶν ἡμᾶς ἀδιαλείπτως καὶ ἀτελευτήτως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ὄντας. Τῶν οὖν συμβόλων τε καὶ αἰνιγμάτων πάντων, τῶν πρὸς τὰ συμβαινούσας περιστάσεις διαπλαττομένων, γινομένων τε καὶ ἀπογινομένων, καὶ νῦν μὲν ὄντων, νῦν δ' οὐκ ὄντων, μᾶλλον δὲ φαινομένων μὲν ποτε, κυρίως δὲ ὄντων σχεδὸν οὐδέποτε, τὸ αἰεὶ ὄν καὶ κυρίως ὄν καὶ ἀναλλοιώτως ὄν φανότατον τοῦτο καὶ θειότατον φῶς πῶς οὐκ ἀφειμένον ἔσται; Ἡ τὸν μὲν ἐν αἰσθητοῖς φανότατον ἀπάντων ἥλιον ἐκ τροπῆς ἠργγμένον καὶ πολλαῖς ἐτησίαις ὑποκείμενον τροπαῖς καὶ πολλοῖς σώμασιν ἀντιφραττόμενον, καὶ νῦν μὲν ἐκλείποντα νῦν δὲ κρυπτόμενον, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἁγίων ἐπιτάγμασιν ὑποταττόμενον, κἀντεῦθεν καὶ κινήσεως ἀνακοπτόμενον, ἀναποδιζοντά τε καὶ ἰστάμενον, τοῦτον μὲν καὶ τὸ ἀπὸ τούτου φῶς ὄν ἐροῦμεν ἐν ὑποστάσει, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο, «παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα», τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὁμοθέου σαρκὸς τῆς πλουτούσης καὶ διδούσης τὴν δόξαν τῆς θεότητος, τοῦτο τοίνυν τὸ φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, σύμβολον καὶ φάσμα καὶ ἀνυπόστατον ἐροῦμεν; Οὐχ, ἕως ἂν ὤμεν τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἐρασταί.

¹²³ Despre dumnezeieștile numiri, PG 3, 592 C.

¹²⁴ Întrucât, nefiind din veșnicie, abia de la zidirea lui a început să fie, trecând din neființă la ființă.

¹²⁵ Sau strălucirea.

[20] Și mai zic cei ce se luptă împotriva acestei luminări și lumini și [aceea că nu altceva decât] arătări *simbolice* [de lumină] sînt toate luminile cele de la Dumnezeu arătate sfinților, și *ghicituri* ale unor lucruri [adică realități] nematerial[nic]e și înțelese, și prin iconomie și prin închipuire arătate potrivit împrejurărilor [anume], și mai și mint asupra sfântului Dionisie Areopagitul cum că [el] ar fi împreună-grăitor cu aceștia, măcar că [despre] lumina care la preadumnezeiasca Schimbare-la-față i-a strălucit împrejur pe ucenici acesta zice limpede [că] în sclipiri prealuminoase ne va lumina împrejur în veacul viitor, fără de conținere și fără de sfârșit, pururea dimpreună cu Domnul – după făgăduință – fiind noi¹²³. Preastrălucita, așadar, și dumnezeiască lumina aceasta, cea pururea fiitoare și [în chip] propriu-zis fiitoare și [în chip] neschimbat fiitoare, cum nu va sta deoparte de toate simbolurile și ghiciturile, [de] cele plăsmuite după împrejurările [anume], [de] cele care se fac și se desfac și [care] acum sînt, acum nu sînt, mai bine zis [care] uneori se arată [a fi], nicipând fiind propriu-zis? Sau [cum așa], despre soarele [acesta văzut, cel] mai strălucitor decât toate cele simțite [trupește], [cel nu altcum decât] prin schimbare [a] început [să fie]¹²⁴ și [care] multor schimbări [e] supus peste an și multe corpuri [cerești] întâlnește, și acum nu se mai vede, acum e ascuns [de ele], ba uneori se supune și poruncilor sfinților, oprindu-se din mișcare, întorcându-se îndărăt și stînd pe loc – despre [soarele] acesta, așadar, și despre lumina ce este de la el spunem că [există] în ipostas, iar despre lumina aceea, 'la care nu este mutare ori umbră de schimbare', raza¹²⁵ trupului celui deopotrivă-cu-Dumnezeu, trupului celui îmbogățit cu slava dumnezeirii și dătător [mai departe al acesteia]¹²⁶, despre lumina aceasta, așadar, [despre] frumusețea viitorului și stătătorului veac, vom spune că e simbol și arătare și neipostat[nic]ă [adică fără subzistență]? Nu, câtă vreme sîntem iubitorii luminii aceleia.

¹²⁶ Literal: 'transmițător'.

[21] Τοῦτο γὰρ τὸ φῶς καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος καὶ Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς καὶ Βασίλειος ὁ μέγας θεότητα σαφῶς καλοῦσι. «Φῶς», φησὶν, «ἢ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς» καὶ αὐθις, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, τῆς θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτίνας αὐτῆς» καὶ πάλιν, «ἐφαίνετο τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν, ὡς δι' ὑελίνων λαμπτήρων, διὰ τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ἢ τοιαύτη διαυγάζουσα δύναμις». Ὡστε οὐ τοῦ σώματος ἦν ἀπλῶς ἡ δόξα αὕτη, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως, ἥτις ἐν μιᾷ τῶν ἐν αὐτῇ ἀγίων ὑποστάσεων τῷ προσκυνητῷ ἐκείνῳ συνημμένη σώματι, πᾶσαν τὴν ἰδίαν ταύτην δόξαν καὶ θεοπρεπῆ λαμπρότητα ἐνέθηκεν αὐτῷ. Διὸ καὶ ὁ μέγας Μακάριος δόξαν τοῦτο προσηγόρευσε τοῦ Πνεύματος. Πῶς οὖν ἡ θεότης, ἡ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, νῦν μὲν ἔσται νῦν δ' οὐκ ἔσται, γινομένη τε καὶ ἀπογινομένη, φαινομένη τε καὶ ἀφανιζομένη, οὐκ ἀπὸ τῶν ἀναξίων κρυπτομένη, ἀλλ' εἰς τὸ μὴ ὄν χωροῦσα, οἷα τὰ φάσματα καὶ τὰ τοιαῦτα σύμβολα καὶ αἰνίγματα καὶ ὅσα παρὰ τῶν παντόλμων ὀνομάζεται τούτων, οἱ καὶ τοὺς σφῶν ἐλέγχους ὡς αὐτοῖς συμμαρτυροῦντας παρήγαγον, Διονύσιόν τε τὸν θεῖον καὶ Μάξιμον, οὐ συνορῶντες ὡς ἀναλογικῶς τε καὶ ἀναγωγικῶς ἑομοιωτικῶς σύμβολον τὸ ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς ὁ σοφὸς τὰ θεῖα προσηγόρευσε Μάξιμος;

[22] Συμβόλων γὰρ ὁμωνύμως καὶ τῶν ὑφεστῶτων πάντων γινομένων τε καὶ λεγομένων ἐν ταῖς κατ' ἀναλογίαν

¹²⁷ Grigorie Teologul, *Cuvântul* 40, 6, PG 36, 365 A.

¹²⁸ Vezi trimiterea la Ioan Hrisostom în *Triade* 1, 3, 26.

¹²⁹ Cf. Vasile cel Mare, *La Nașterea Domnului*, PG 31, 1473 A.

¹³⁰ În trup, adică; înlăuntrul trupului.

¹³¹ *Despre dragoste* 21, PG 34, 925 C.

¹³² Literal: supraființimii.

¹³³ Adică: de la fața lor.

¹³⁴ «aceia»: dătătorii în vileag.

¹³⁵ «pentru ei»: pentru eretici, în favoarea lor.

[21] Că [pe] lumina aceasta și Grigorie de-Dumnezeu-cuvântătorul și Ioan cel cu gura de aur și Vasile cel Mare o numesc limpede *dumnezeire*; «lumină», zice, «[este] dumnezeirea cea arătată pe munte ucenicilor»¹²⁷; și iarăși: «mai strălucitor decât Sineși Se arăta Domnul, dumnezeirea vădindu-și razele ei»¹²⁸; și iarăși: «se arăta celor curați cu inima, ca din niște felinare [sau candelă] de sticlă [ieșind] din închinatul trup puterea aceasta strălucitoare»¹²⁹. Încât nu a trupului – și atât – era slava aceea, ci a dumnezeieștii firi, [fire] care, în unul dintr-acele sfinte sfinte Ipostasuri ale ei unită [fiind] cu închinat trupul acela, toată această slavă a sa și [toată această] lui-Dumnezeu-cuvenită strălucire [și-]a pus[-o] în el¹³⁰; [fapt] pentru care și marele Macarie a numit aceasta *slavă a Duhului*¹³¹. Cum, dar, să fie cu puțință ca dumnezeirea, [așadar] strălucirea și slava ființei aceleia celei mai presus de ființă¹³², ba să fie, ba să nu fie, făcându-se și [apoi] desfăcându-se, apărând și dispărând – [și dispărând] nu ca ascunzându-se de la cei nevrednici¹³³, ci ca întorcându-se în cele ce nu sînt, precum nălucirile și simbolurile și ghicirile de felul acesta și toate câte se zic de către a-tot-cutezătorii aceștia, care i-au [mai] adus de față [și] pe dătătorii lor în vileag – ca și când [aceia]¹³⁴ chipurile ar da mărturie pentru ei¹³⁵ – pe Dionisie dumnezeiescul și pe Maxim, nevăzând că [nu altcum decât în chip] analogic și anagogic¹³⁶ a numit 'simbol al teologiei'¹³⁷ lumina de la schimbarea la față a Domnului înțeleptul [în] cele dumnezeiești Maxim?

[22] Că simboluri devenind în teologhisirile analogice și anagogice – și și numindu-se [în chip] omonimic [simboluri]

¹³⁶ Vezi nota părintelui Stăniloae (F.R. VII, Buc. 1977, p. 291).

¹³⁷ Mai precis: simbol al teologiei apofatice. Privitor la evenimentul Schimbării la față, sfântul Maxim are în vedere atât lumina feței Mântuitorului, cât și hainele Lui luminoase; pentru el, lumina feței este – între altele – simbol și al modului apofatic de a teologhisi, iar hainele luminoase al modului catafatic; vezi *Ambigua*, PG 91, 1125 D, 1165 BC și 1168.

καὶ ἀναγωγὴν θεολογίαις, τοιοῦτο σύμβολον καὶ αὐτὸς ἐκεῖ
τουτὶ προσεῖπε, διὸ καὶ θεωρίαν σαφῶς ἐπέγραψε τοὺς ἐκεῖ
λόγους, ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος θεωρίαν
ὠνόμασε τὸ γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ ξύλον, σύμβολον
αὐτῆς κατὰ τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν ἀναγωγικῶς ποιησάμενος,
ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο φάσμα καὶ ἀνυπόστατον σύμβολον ἐκεῖνο
ἦν. Ἀλλὰ καὶ τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸν Ἡλίαν, τὸν μὲν κρίσεως,
τὸν δὲ προνοίας σύμβολον, ὁ θεῖος ποιεῖται Μάξιμος. Ἄρ' οὖν
οὐ παρήσαν ἀληθῶς, ἀλλὰ συμβολικῶς κάκεινοι διεπλά-
σθησαν; τί δὲ ὁ Πέτρος, οὐκ ἂν γένοιτο τῆς πίστεως σύμβο-
λον τῷ θεωρεῖν κατὰ ἀναγωγὴν βουλομένῳ καὶ τῆς ἐλπίδος
Ἰάκωβος καὶ τῆς ἀγάπης ὁ Ἰωάννης; Καὶ αὐτὸ τὸ ὄρος τῆς
κατ'ἀρετὴν ἄπασαν ἀναβάσεως, ἐφ' ᾧ Χριστὸς ἀνελθὼν, τοῖς
ἀκολουθησαὶ δυνηθεῖσιν, ἵνα κατὰ τὸν αὐτὸν εἶπω Μάξιμον,
ἐν μορφῇ Θεοῦ ἐπιφαίνεται, ἐν ἧ ὑπῆρχε πρὸ τοῦ τὸν κόσμον
εἶναι; Ὁρᾶς οἷον ἦν τὸ ἐκεῖ τοὺς μαθητὰς περιεστράψαν φῶς;
Κατὰ τοῦτο γοῦν μεταμορφωθέντα τὸν Κύριον οἱ τῶν ἀπο-
στόλων ἐκκριτοὶ θεασάμενοι «ἀπὸ τῆς σαρκὸς εἰς τὸ Πνεῦμα
μετέβησαν, πρὶν τὴν διὰ σαρκὸς ἀποθέσθαι ζωὴν», καθάπερ
αὐτὸς αὐθις λέγει, «τῇ ἐναλλαγῇ τῶν κατ' αἰσθησιν ἐνερ-
γειῶν, ἦν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα ἐνήργησεν». Ὁρᾶς ὡς ἀθέατον
ἦν ἐκεῖνο τὸ φῶς τῇ αἰσθήσει μὴ μετασκευασθεῖσθαι διὰ τοῦ
Πνεύματος; Διὸ καὶ τοῖς πλησιοχώροις οὐκ ἐπεφάνη, καίτοι
λάμπαν ὑπὲρ τὸν ἥλιον. Οὕτω μὲν οὖν οὗτος.

¹³⁸ «el»: sfântul Maxim.

¹³⁹ «aceasta»: lumina feței Domnului pe Tavor.

¹⁴⁰ Adică: viziune [asupra lucrurilor].

¹⁴¹ Adică pom.

¹⁴² *Cuvântul* 43, 12, PG 36, 509 B.

¹⁴³ Vezi mai sus.

¹⁴⁴ Vezi Ioan 17, 5.

¹⁴⁵ «întru [lumina] aceasta»: prin lumina aceasta, 'din unghiul' ei; așa cum spunem: «întru lumina Ta vom vedea lumină».

– și toate cele ce subzistă, [nu altcum decât] în înțelesul ace-
sta a numit-o și el¹³⁸ acolo pe aceasta¹³⁹ 'simbol' ([fapt] pentru
care a și pus, limpede, titlul de *theorie*¹⁴⁰ cuvintelor de acolo;
după cum și Grigorie cel de-un-nume-cu-teologia [nu alt-
cum decât] *theorie* a numit cunoscutul lemn¹⁴¹ al binelui și
răului¹⁴²), simbol al [teologhisirii] acesteia făcându-o – [în
sens] anagogic – în teoria sa; dar nu înseamnă că, din pri-
cina aceasta, [lumina] aceea era nălucire și simbol lipsit de
subzistență/neipostatic. [Bine,] dar dumnezeiescul Maxim și
pe Moisi [îl] face simbol, și pe Ilie, pe unul al judecării, iar pe
celălalt al proriei; să însemne oare că, din pricina aceasta,
nici aceia nu au stat de față cu adevărat [pe Tavor], ci [doar]
s-au nălucit [în chip chipurile] simbolic? Și cum așa, Petru
nu mai poate fi – celui ce voiește a se da, anagogic, teoriei
– simbol al credinței și Iacov al nădejzii și al dragostei Ioan?
Și muntele însuși [al Tavorului nu îi mai poate fi simbol] al
suișului celui [săvârșit] prin toată virtutea, [munte] pe care
Hristos suindu-Se, celor ce Îl pot urma – ca să spun ca ace-
lași Maxim¹⁴³ – Se arată [a fi] în chip de Dumnezeu, [chip]
în care a fost mai înainte de a fi lumea¹⁴⁴? Vezi ce fel de
lumină era cea care acolo i-a strălucit-împrejur pe ucenici?
Întru [lumina] aceasta¹⁴⁵, așadar, văzându-L schimbat la față
pe Domnul cei aleși dintre apostoli, «de la trup¹⁴⁶ la Duh
s-au mutat, mai înainte de-a lepăda viața cea prin trup»,
după cum tot el zice, «prin schimbarea lucrărilor simțiri-
lor, [schimbare] pe care a lucrat-o înlăuntrul lor Duhul»¹⁴⁷.
Vezi că nevăzută era lumina aceea simțului [trupesc] nepre-
schimbat prin Duhul?; [fapt] pentru care nici nu s-a arătat
celor de lângă [munte], măcar că a strălucit mai presus decât
soarele. Așa [spune], deci, acesta¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Literal: de la carne.

¹⁴⁷ PG 91, 128 A.

¹⁴⁸ Sfântul Maxim, adică.

[23] Διονύσιος δὲ ὁ μέγας τουτὶ τὸ φῶς ἀπλοῦν φησιν, ἀσχημάτιστον, ὑπερφυῆς, ὑπερούσιον, τουτέστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα ὄν. Πῶς οὖν αἰσθητὸν τὸ τοιοῦτον ἢ συμβολικὸν τοιοῦτο; Μέλλον γὰρ οὗτος περὶ τοῦ φωτὸς ἱερογραφεῖν, ὡς τοῦ φωτὸς ἀσφαλῆς καὶ θεατῆς καὶ μύστης καὶ τελετῆς, «νῦν μὲν», φησὶν, «οἱ ἔνθεοι καθηγεμόνες ἡμῶν αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ καὶ τοῖς οὔσι τὰ ὑπερούσια, καὶ τῇ ποικιλίᾳ τῶν μεριστῶν συμβόλων τὴν ὑπερφυῆ καὶ ἀσχημάτιστον ἀπλότητα παρέδωκαν ἡμῖν· ὅταν δὲ ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ, κατὰ τὸ λόγιον, ἐσόμεθα, τῆς μὲν ὁρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις θεωρίαις ἀποπληροῦμενοι, φανοτάταις ἀστραπαῖς ἡμᾶς περιαιγουμένης, ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Ὁρᾶς, ὅπως οὐχ ὑπὲρ αἰσθησὶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα, τοῦτο ἐστὶ τὸ φῶς καὶ ὡς ὑπερφυῆς ἢ θεωρία αὕτη;

[24] Νῦν μὲν γὰρ αἰσθήσει καὶ διὰ τῶν ὄντων καὶ τῶν μεριστῶν συμβόλων, τότε δὲ ὑπὲρ ταῦτα γεγονότες, τὸ αἶδιον φῶς ἀμέσως, μηδενὸς μεσιτεύοντος παραπετάσματος, ὀψόμεθα, ὡς καὶ ὁ τῶν τοιούτων ἱεροτελεστῆς θειότατος ἐκφαντορικῶς ἐξηγήσατο· «νῦν μὲν» γὰρ, φησὶ, «βλέπομεν δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Τὸ δὲ νῦν εἶπε τὴν δυνατὴν καὶ ἀνάλογον τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θεωρίαν δεικνύς· αὐτὸς γὰρ ταύτην ὑπεραναβάς, ὑπὲρ αἰσθησὶν τε γεγονῶς καὶ νοῦν, εἶδε τὰ ἀόρατα καὶ ἤκουσε τὰ

¹⁴⁹ Literal: nepoticită; negreșit.

¹⁵⁰ Literal: inițiat.

¹⁵¹ Adică: săvârșitor al ritualurilor de inițiere în ea.

¹⁵² Adică: desăvârșirea asemenea lui Hristos.

¹⁵³ Sau – după alt înțeles al termenului λήξις – 'la moștenirea cea în-chipul-lui-Hristos (la moștenirea faptului de a fi asemenea lui Hristos) și preafericită'.

¹⁵⁴ I Timotei 4, 17.

¹⁵⁵ Literal: de teofania vizibilă a Lui.

¹⁵⁶ Despre dumnezeieștile numiri 1, 4, PG 3, 592 B.

¹⁵⁷ «unele ca acestea»: simbolurile.

¹⁵⁸ I Corinteni 13, 12.

[23] Iar Dionisie cel mare lumina aceasta o spune [a fi] simplă, fără-de-formă, mai-presus-de-fire, mai-presus-de-ființă, adică fiind [ea] mai presus de toate cele ce sînt; cum, așadar, [să fie] simțită [trupește] una ca aceasta, sau simbolică? Că urmînd el a scrie [în chip] sfânt despre lumină – ca [unul ce este] al luminii [acesteia] nerătăcit¹⁴⁹ și văzător și știutor de taină¹⁵⁰ și săvârșitor¹⁵¹ – «acum», zice, «dumnezeieștii noștri călăuzitori [nu altcum decât] prin [lucruri] simțite [trupește] ni le-au predanisit nouă pe cele înțelese; și prin cele ce sînt – pe cele mai presus de ființă; și prin felurimea împărțitelor simboluri – simplitatea cea mai-presus-de-fire și fără-de-formă; iar când nesticăcioși și nemuritori ne vom face și vom ajunge la sfârșitul¹⁵² cel în-chipul-lui-Hristos și preafericit¹⁵³, 'totdeauna cu Domnul' – după cuvîntul Scripturii – 'vom fi'¹⁵⁴, plini făcându-ne, prin preacuratele vederi-de-Dumnezeu, de văzuta arătarea-dumnezeirii Lui¹⁵⁵, [teofanie] ce ne va lumina împrejur în sclipiri prealuminoase, ca și pe ucenici la acea preadumnezeiască Schimbare-la-față¹⁵⁶. Vezi că nu doar mai presus de simțire este lumina aceasta, ci și mai presus de toate cele ce sînt, și că mai-presus-de-fire este vederea aceasta [a ei]?

[24] Pentru că acum [o vedem] cu simțirea și prin cele ce sînt și [prin] simbolurile împărțite; pe când atunci, ajungînd [noi] mai presus de acestea, nemijlocit vom vedea lumina cea pururea-fiitoare, nici un acoperământ nemaifiind la mijloc; după cum a tâlcuit-o și preadumnezeiescul sfințit-săvârșitor al unora ca acestea¹⁵⁷, [în chip] văditor [de cele dumnezeiești]; «că acum» zice «vedem prin oglindă și în ghicitorie; pe când atunci – față către față»¹⁵⁸. Iar pe [acest] 'acum' l-a spus arătînd [prin el] vederea [de Dumnezeu] cea în putința noastră și pe măsura firii noastre; că [în ce îl privește pe] el, suindu-se deasupra [vederii] acesteia, ajungînd mai presus de simțire și de minte, a văzut cele de nevăzut și a auzit cele de neauzit, luînd în sine [însuși] arvuna facerii

ἀνήκουστα, τὸν ἀρῥαβῶνα τῆς παλιγγενεσίας ἐκείνης καὶ τῆς κατ' αὐτὴν θεᾶς λαβῶν ἐν ἑαυτῷ, διὸ καὶ ἔλεγεν «οἶδα» ἀκούσας καὶ ἰδὼν. Ἰδοὺ αἰσθήσεως ἐνέργεια ταυτί δοκεῖ ἀλλ' ἐκεῖνος αὐθις εἶπεν, ὡς «οὐκ οἶδα εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα αἰσθόμενον». Ὡστε ἡ αἴσθησις αὐτῆ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ νοῦν ἔστιν· ἡνίκα γὰρ ἐκάτερον τούτων ἐνεργεῖ καὶ ὅτι ἐνεργεῖ, αἰσθάνεται τε καὶ νοεῖ διὰ τοῦτο προσέθηκεν ὅτι «ὁ Θεὸς οἶδεν», ἐπεὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ τότε ἐνεργῶν. Αὐτὸς δὲ ὑπὲρ ἀνθρώπων τῇ πρὸς Θεὸν ἐνώσει γεγονώς διὰ τοῦ ἀοράτου ἑώρα τὰ ἀόρατα, μήτε τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν ἐκστάντα καὶ ὄρατὰ τούτω γεγονότα.

[25] Καὶ ὁ μέγας τοίνυν Διονύσιος οὐκ αἰσθητὴν ἔδειξε τὴν τοῦ αἰωνίου φωτὸς θεᾶν, ὄρατὴν εἰπὼν αὐτὴν, ἐπεὶ τοῖς χριστοειδέσιν εἶπεν ὄρατὴν. Εὐρήσεις δὲ αὐτὸν καὶ ἀλλαχοῦ σαφῶς ὄρατὸν λέγοντα τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν φῶς· «ἡ γὰρ τῶν νοερῶν», φησίν, «αὐθαίρετος αὐτοεξουσιότης, εἰ τοῦ μετρίως αὐτῇ δοθέντος ὄρατου τοὺς ὄρους ὑπερπηδῆσαι τολμηρῶς ἐπιχειρήσοι, τὸ μὲν φῶς ἐνεργήσει παρὰ τὰ φωτὸς οὐδὲ ἐν, αὐτῇ δὲ καὶ τοῦ μετρίου δι' ἑαυτὴν ἀποτεύξεται». Εἰ γοῦν τῶν νοερῶν ἡ θεωρία τῶν ὑπὲρ αἰσθησιν οὐκ ἀποδιαστέλλεται, καὶ ὄρατὴ, πῶς ἢ τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένων λήξεως ὑπὲρ αἰσθησιν οὐκ ἔσται, διότι ὄρατὴ; Καὶ μὴν οὐ μόνον ὑπὲρ αἰσθησιν ἢ ὄρατὴ ἐκείνη θεοφάνεια, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος διετράνωσε· «πασῶν» γὰρ, φησί, «τὸτε τῶν κατὰ σῶμα καὶ νοῦν φυσικῶν ἐνεργειῶν τὴν ἀπόπασιν ἡμῖν χαριεῖσθαι τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς θεώσεως, ὥστε

¹⁵⁹ Sau văzului potrivit aceleia.

¹⁶⁰ Despre bisericasca ierarhie 7, 2, PG 3, 553 D.

¹⁶¹ Adică: netrupești.

¹⁶² Adică: lumina nu va înceta să strălucească.

¹⁶³ Firea înțelegătoare, adică.

¹⁶⁴ Op.cit., 2, 3, PG 3, 397 D-400 A.

¹⁶⁵ Adică: a celor ajunși la desăvârșirea în Hristos, asemenea cu Hristos.

aceleia din nou [a lumii] și [arvuna] vederii potrivite aceleia¹⁵⁹; tocmai de aceea a și zis 'știu', întrucât [adică] a auzit și a văzut. Iată [deci] că aceasta pare [a fi] lucrare a simțirii; dar acela a spus, iarăși, cum [că] nu știe dacă mintea era cea care simțea ori dacă trupul; încât simțirea aceasta e mai presus de simțire și de minte; că atunci când fiecare dintr-acestea două lucrează, atunci simte că lucrează și înțelege [că lucrează]; pentru aceasta a adăugat că «Dumnezeu știe», fiindcă Dumnezeu era Cel ce lucra atunci. Iar el, ajungând mai presus de om prin unirea cea către Dumnezeu, [nu altcum decât] prin Cel nevăzut le vedea pe cele nevăzute, nu ieșind [ele] din [tărâmul lui] mai-presus-de-simțire și făcându-se [astfel] acestuia [cu puțință a fi] văzute.

[25] Așadar nici marele Dionisie nu a arătat vederea luminii veșnice [a fi] simțită [trupește] prin aceea că a spus-o [a fi] văzută, de vreme ce a spus că [doar] celor în chipul lui Hristos le este [aceasta] văzută¹⁶⁰. Și îl vei afla pe el și altunde va 'văzută' zicând limpede a fi lumina cea mai presus de simțire; «că dacă voia slobodă», zice, «a înțelegătoarelor [firi]¹⁶¹ s-ar apuca, cu îndrăzneală, să sară dincolo de hotarele văzutei [lumini] celei cu măsură date ei, lumina nu va lucra nimic altceva decât cele ale luminii¹⁶², dar ea¹⁶³ nici de cea dată cu măsură nu va mai avea parte, [și aceasta] din pricina ei înșiși»¹⁶⁴. Dacă, deci, vederea [de Dumnezeu] a înțelegătoarelor [firi], măcar că [este] văzută, nu se desparte de [tărâmul cel] mai-presus-de-simțire, oare [vederea] cea a celor ce au ajuns la sfârșitul cel în chipul lui Hristos¹⁶⁵ nu va fi [și ea] mai presus de simțire, [și anume] pe motiv că e văzută? Bine, dar nu doar mai presus de simțire este cea văzută arătare-de-Dumnezeu¹⁶⁶, ci și mai presus de minte, după cum și sfântul Maxim [ne-]a învederat; că zice: «Duhul ne va hărăzi atunci, prin îndumnezeire, încetarea

¹⁶⁶ Adică theofanie.

τὸν Θεὸν διὰ τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαίνεσθαι». Τοῦ αὐτοῦ ἄρα φωτὸς καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ αἴσθησις ἀντιλήφεται, ἐκάτερον μέντοι ἀναλόγως ἑαυτῶ, ἀλλ' ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ νοῦν. Καὶ ὁ φησιν ὁ μέγας Διονύσιος ὄρατὴν θεοφάνειαν ἐκεῖ καὶ ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν οὐ πάνυ διεννηόχασιν ἀλλήλων ἄλλως τε καὶ ἀέρος ἐκεῖ καὶ τόπου κατὰ τοὺς θεηγόρους μὴ δεόμενοι, πῶς αἰσθητοῦ δεησόμεθα φωτός;

[26] ΑΛΛ' ἐν Θεῷ γενόμενος ὁ Παῦλος καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ ἀόρατα τεθεαμένος ἐν ἐκστάσει τὴν οὐσίαν ἄρ' εἶδε τοῦ Θεοῦ; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι; Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ οἱ δι' ἡσυχίας κεκαθαμένοι τῶν ἀοράτων καταξιοῦνται θεαμάτων, ἀνεπάφου μενούσης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ μουῦνται καὶ διανοοῦνται περὶ τῆς θεᾶς ἐκείνης οἱ καταξιωμένοι ταύτης καὶ οὕτω τῆς νοητῆς τοῦ Θεοῦ φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεί καὶ αὐλῶ τῶ νῶ μετέχουσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰς θεωρίας ταύτας καὶ τὰς κατ' αὐτὰς μῆσεις ἴσασι τὸ θεῖον καὶ οὕτω τὴν ὑπὲρ νοῦν ταύτην κρείττον ἢ καθ' ἡμᾶς ἔχουσιν ἐπιβολήν, οὐκ ἀπὸ τοῦ μὴ ὄραν, ὡς οἱ ἐξ ἀφαιρέσεως θεολογοῦντες, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ὄρασει τὸ ὑπὲρ ὄρασιν εἰδότες, πάσχοντες οἶον τὴν

¹⁶⁷ «firești»: ale firii, naturale.

¹⁶⁸ *Capetele teologice*, 88, PG 90, 1168A.

¹⁶⁹ Altfel zis: de aer și de spațiu.

¹⁷⁰ Grigorie al Nyssei, *Despre suflet și înviere*, PG 46, 104C.

¹⁷¹ Sau: sînt și inițiați în.

¹⁷² Vezi *Despre dumnezeieștile numiri* 1, 4, PG 3, 592 B. (ed. De Gruyter, p. 115).

¹⁷³ Sau: inițierile cele săvârșite prin acestea.

¹⁷⁴ Vezi nota de la *Triade* 1, 3, 20.

¹⁷⁵ Tot acest pasaj palamit se bazează/interpretează pasajul dionisian următor (din care Palama citează a spus că [A] și [B(2)] nu sînt foarte deosebite, și va spune, în finalul paragrafului 26, că [B(1)] și [B(2)] sînt foarte deosebite): «Τότε δέ, ὅταν ἀφθαρτοὶ καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σὺν κυρίῳ κατὰ τὸ λόγιον ἐσόμεθα [A] τῆς μὲν ὄρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις

tuturor lucrărilor firești¹⁶⁷ celor după trup și [după] minte, ca Dumnezeu să Se arate [și] prin suflet și prin trup»¹⁶⁸. Prin urmare [una și] aceeași lumină o va lua și mintea și simțirea, fiecare [în chip] potrivit ei, dar [în chip] mai presus de simțire și minte. Iar ceea ce marele Dionisie numește acolo 'văzută theofanie/arătare-de-Dumnezeu' și 'unire mai-presus-de-minte' nu sînt foarte mult deosebite întreolaltă. De altfel, nemaiavînd [noi] acolo trebuință – după [cum spun] de-Dumnezeu-grăitorii – de văzduh și [de] loc¹⁶⁹, cum să mai avem trebuință de lumină văzută?¹⁷⁰

[26] Dar Pavel, în Dumnezeu ajungînd el și pe cele nevăzute ale lui Dumnezeu întru ieșire[ă din sine] văzîndu-le, oare ființa lui Dumnezeu a văzut-o?; cine ar spune aceasta?; în același chip, așadar, și cei curățiți prin isihie se învrednicesc de priveriștile cele nevăzute, neatînsă rămîinînd ființa lui Dumnezeu. Dar se și deprind în taină [învățătura] despre¹⁷¹ vederea aceea și cugetă [la ea] cei învredniciți de aceasta, astfel că se împărtășesc – cu minte nepătimitoare și nematerial[nic]ă – [și] de înțeleasa dare de lumină a lui Dumnezeu¹⁷². Dar, totodată, Dumnezeiescul [ei] îl știu [a fi] mai presus și de vederile acestea și de deprinderile în taină cele legate de acestea¹⁷³ și au astfel [parte și de asupra-] aruncarea¹⁷⁴ aceasta cea mai presus de minte, cea mai presus de noi¹⁷⁵, [și anume] nu prin faptul de a nu vedea (precum cei ce teologhisesc prin negare [afereză]), ci prin vederea înșăși aflînd ceea ce este mai presus de vedere, pătîmind (ca să zicem așa) negarea, nu cugetînd[u-o]. Așadar, după cum a pătîmi cele dumnezeiești și a [le] vedea e altceva – și

θεωρίας ἀποπληρούμενοι φανωτάταις μαρμαρυγαῖς ἡμᾶς περιουγαζούσης ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει, [B] (1) τῆς δὲ νοητῆς αὐτοῦ φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεί καὶ αὐλῶ τῶ νῶ μετέχοντες (2) καὶ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως ἐν ταῖς τῶν ὑπερφανῶν ἀκτίνων ἀγνώστοις καὶ μακαρίαις ἐπιβολαῖς».

ἀφαίρεσιν, ἀλλ' οὐ διανοούμενοι. Ὡς οὖν τοῦ καταφατικῶς θεολογεῖν τὸ τὰ θεῖα πάσχειν καὶ ὄραν ἕτερον καὶ ὑπέρτερόν ἐστιν, οὕτω τοῦ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογεῖν τὸ κὰν τῇ πνευματικῇ ὁράσει διὰ τὸ τοῦ ὀρωμένου ὑπερβάλλον πάσχειν τὴν ἀφαίρεσιν ἕτερον καὶ ὑπέρτερόν ἐστιν. Εἰ γὰρ τις ἡλίου σκιὰν ἐν κατόπτρῳ καθορώη τοῦ κατ' οὐρανὸν τούτου λαμπροτέρα, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς σκιώδους ἀστραπῆς τὴν οἰκείαν ὄψιν ἠττωμένην ἔχειν, πάντως τὸ δι' ὑπεροχὴν ἀόρατον τοῦ ἀρχετύπου συνεώρακεν ἄν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀορασίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁράσεως· οὕτω τοῖνυν καὶ οἱ τῆς μακαριωτάτης ἐκείνης θεᾶς ἀξιούμενοι, οὐκ ἐξ ἀποφάσεως ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν πνεύματι ὁράσεως τῆς θεοποιῶν ταύτης ἐνεργείας τὸ ὑπὲρ ὄρασιν γινώσκουσι, πόσω γε μᾶλλον τοῦ ταύτην ἐνεργοῦντος. Ὅσοι δ' ἂν ὑπ' ἐκείνων διδαχθεῖεν, τῆς μὲν νοητῆς φωτοδοσίας μεταλαγχάνουσι καὶ πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ἀνιέναι δύνανται· τυχεῖν δὲ τῆς ὁμοίας θεᾶς καὶ δι' αὐτῆς καὶ μετ' αὐτῆς συνορᾶν τὸ τοῦ Θεοῦ ἀθέατον, τῶν ἀδυνάτων, εἰ μὴ καὶ τῆς ὑπερφυοῦς καὶ πνευματικῆς καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως τεύξονται.

[27] Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Στέφανος, κατὰ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον, «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει μένων τὸ θεῖον βλέπει, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριν ἀνακραθεῖς, ὅτι τῷ ὁμοίῳ καθορᾶσθαι τὰ ὅμοια παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαρτύρηται· εἰ γὰρ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει ἢ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δόξα χωρητὴ κατέστη, ψευδῆς ὁ ἀχώρητον ἀποφηνάμενος εἶναι τὸ θέαμα· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐκείνον ψεύδεσθαι καὶ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγκες». Καλῶς ἄρα καὶ πρότερον ἐλέγομεν ὅτι ἡ ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει τοῦ Χριστοῦ θεωρηθεῖσα δόξα τοῦ Πατρὸς

¹⁷⁶ Pasaj ușor illogic, fără numai dacă nu se are în vedere o oglindă concentratoare a fasciculului luminos.

¹⁷⁷ Probabil e vorba despre iluzia optică în care retina, arsă de intensitatea mare a luminii, nu mai este sensibilă la lumină, astfel că transmite minții imaginea unei umbre.

e mai presus – decât a teologhisi catafatic, tot așa și decât a teologhisi prin negare e altceva – și e mai presus – a pătimi negarea, la vremea vederii duhovnicești [însăși], din pricina însușirii covârșitoare a ceea ce se vede/a Celui ce Se vede. Că chipul soarelui de l-ar vedea cineva în oglindă mai strălucitor decât al [soarelui] acestuia de pe cer¹⁷⁶, încât văzul să îi fie biruit [ca] de un fulger întunecat¹⁷⁷, negreșit că ar vedea totdeodată [și] nevăzutul – datorat covârșirii [văzului] – arhetipului, dar nu prin nevedere, ci prin vedere; [tot] așa, deci, și cei învredniciți de acea preafericită vedere, nu prin apofază, ci prin vederea în Duhul cunosc însușirea de [a fi] mai-presus-de-vedere a lucrării acesteia îndumnezeitoare și – cu cât mai mult? – a Celui ce lucrează [lucrarea] aceasta. Iar [toți] câți sînt învățați de către aceia, [aceștia] se împărtășesc [de bună seamă] de înțeleasa dare de lumină și pot sui la teologhisirea cea prin apofază, dar a avea parte de aceeași vedere [cu aceia] și, prin ea și cu ea, a vedea totdeodată și nevăzutul lui Dumnezeu – cu neputință este, de nu vor dobândi și unirea cea mai-presus-de-fire și duhovnicească și mai-presus-de-minte.

[27] Că [tot] astfel și Ștefan – după al Nyssei dumnezeiesc Grigorie – «nu rămânând [el] în omeneasca fire și putere¹⁷⁸ vede Dumnezeu, ci amestecându-se cu¹⁷⁹ harul sfântului Duh, că – mărturisit este de Scriptură – [doar] celui asemenea sînt [cu putință a fi] văzute cele asemenea; că dacă slava Tatălui și a Fiului s-a făcut încăpută omeneștii firi și puteri, mincinos e cel ce neîncăpută a zis [a fi] vederea [aceasta]; dar neapărat că nici acela nu minte și și istoria este adevărată¹⁸⁰. Așadar, bine ziceam și mai înainte că a Tatălui era slava cea văzută la schimbarea-la-față a lui Hristos,

¹⁷⁸ Adică: în hotarele firii omenești.

¹⁷⁹ Literal: spre.

¹⁸⁰ Întâiul cuvânt la Ștefan, PG 46, 717 B.

ἦν, ἐπεὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ δόξα μία· καὶ νῦν γὰρ σαφῶς ἐν Θεῷ γενόμενος ὁ Στέφανος, οὐ τὸν Θεὸν ἐν δόξῃ εἶδε μόνον ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν δόξαν, δόξαν οὖσαν τοῦ Πατρός. «Ἄρ' οὖν ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν τὸ κατόρθωμα; Ἄρά τινος τῶν ἀγγέλων πρὸς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν ἀναβιβάσαντος; Οὐκ ἔστι ταῦτα· οὐ γὰρ οὕτω γέγραπται ὅτι Στέφανος τῇ δυνάμει πολὺς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοήθειας πλήρης γενόμενος εἶδεν ἅ εἶδεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος, πλήρης ὢν Πνεύματος ἁγίου, εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἔστι, καθάπερ ὁ προφήτης εἶπε, τὸ φῶς ὀφθῆναι μὴ ἐν φωτὶ καθορώμενον». Εἰ δὲ ἐν φωτὶ πατρικῷ τῷ Πνεύματι φῶς ὁρῶμεν τὸν Υἱόν, ἔστιν ἄρ' ἡμῖν ἔνωσις τις ἄμεσος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ μετάδοσις φωτὸς ἐκεῖθεν, μὴ διὰ μέσων μετεχομένη τῶν ἀγγέλων, εἰ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀπαναίνεται καὶ τὸν μέγαν Διονύσιον τοῦθ' οὕτως οἶεται διδάσκειν, μὴ τὴν δύναμιν ἀκριβῶς τῆς τοῦ ἱεροφάντορος τούτου θεολογίας συνιείς.

[28] Τὴν γὰρ αἰτίαν οὗτος τῆς ἀγγελικῆς ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίας, ὁράσεις μὲν πολλὰς δι' αὐτῶν ἡμῖν ἐκφαίνεσθαί φησιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰς αὐτοφανεῖς ἀπάσας, οὐδὲ πᾶσαν ἔνωσιν, οὐδὲ πᾶσαν ἔλλαμψιν δι' ἐκείνων γίνεσθαί φησιν. Εἰπὼν γὰρ τὴν πολυύμνητον ἐκείνην δοξολογίαν ὑπὸ πλήθους οὐρανοῦ στρατιᾶς ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει τοῖς ἐπιγῆς παραδοθεῖσαν, καὶ ὡς ἄγγελος εὐηγγελίσατο τοῖς ποιμέσι ταύτην, ἅτε τῇ τῶν πολλῶν ἀναχωρήσει καὶ ἡσυχίᾳ κεκαθαυμένοι, τὴν περιλάμψασαν αὐτοὺς δόξαν τοῦ Θεοῦ οὐκ

¹⁸¹ *Întâiul cuvânt la Ștefan*, PG 46, 716 D–717 A.

¹⁸² «tot așa»: ca el.

¹⁸³ Aici «îngereasca denumire» indică denumirea de *înger* (ἄγγελος), adică de *trimis*; «pricina îngereștii denumiri» înseamnă cauza pentru care netrupeștile făpturi se numesc *trimiși*.

¹⁸⁴ *Despre cereasca ierarhie* 4, 2, PG 3, 181 B.

că una [și aceeași] e slava Tatălui și a Fiului; că și acum, limpede ajuns în Dumnezeu, nu doar pe Dumnezeu L-a văzut, în slavă, ci și slava însăși, slavă a Tatălui fiind [ea]. «Așadar, oare a firii omenești era izbânda [aceasta]? Oare vreunul dintre îngeri [a fost] ridicând la acea înălțime firea omenească cea jos zăcătoare? nicidecum; că nu așa s-a scris, cum că Ștefan mult [fiind el] întru putere ori plin făcându-se de ajutor îngeresc a văzut cele ce a văzut, ci că Ștefan, plin de Duh sfânt, a văzut slava lui Dumnezeu și pe Unul-Născutul lui Dumnezeu; că nu e [cu puțință] – după cum a zis prorocul – a fi văzută lumina de nu e privită în lumină»¹⁸¹. Iar dacă [nu altcum decât] întru lumina Părintească vedem – în Duhul – lumină pe Fiul, este pentru noi o anume unire nemijlocită cu Dumnezeu și o hărăzire de lumină de acolo, nu împărțită prin îngeri mijlocitori, măcar că filosoful acesta tăgăduiește [aceasta] și își închipuie că marele Dionisie [tot] așa¹⁸² [ne] învață [despre lucrul] acesta, nepricepând cu acrivie înțelesul teologiei sfințitului-arătătorului acestuia [de cele dumnezeiești].

[28] Că dezvăluind acesta pricina îngereștii denumiri¹⁸³, zice că multe vedenii ni s-au arătat nouă prin aceștia¹⁸⁴, dar nu zice și că toate [vedeniile] cele de-la-sine-arătate se fac prin aceia, nici toată unirea, nici toată strălucirea. Că zicând [el] că multcântata slavoslovie aceea¹⁸⁵ [nu de altcineva decât] de mulțime de oștire cerească a fost predanisită celor de pe pământ la nașterea lui Hristos și cum că înger [a fost cel ce] a vestit-o pe aceasta¹⁸⁶ păstorilor, ca unora curățiți prin depărtarea de cei mulți și prin isihie/liniște, nu a spus [însă] cum că slava lui Dumnezeu – care a strălucit împrejurul lor

¹⁸⁵ Adică: «slavă întru cele preainalte lui Dumnezeu și pe pământ pace, întru oameni bună-voire» (Luca 2, 14).

¹⁸⁶ «aceasta»: nașterea lui Hristos.

εἶπε δι' ἀγγέλων γεγονέναι· ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς περιλαμφθείσης δόξης οἱ ποιμένες τοῦ σωτηρίου τὴν ἀποκάλυψιν ἐδέξαντο· φοβηθέντων δὲ αὐτῶν – καὶ γὰρ ἀήθεις ἦσαν τοιούτων θεαμάτων – ἐξήγγελλον οἱ ἄγγελοι τί βούλεται τοῦ φωτὸς ἡ παρουσία. Καὶ ἡ παρθενομήτωρ, ὅτι τε καὶ ὅπως ἐν γαστρὶ ἔξει τὸν Θεὸν καὶ τέξεται σαρκὶ δι' ἀγγέλου ἐμυεῖτο, ἀλλ' οὐχὶ δι' ἀγγέλου ἢ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις πρὸς αὐτὴν ἐγίγνετο. Σκεπτέον δὲ κἀνταῦθα ὡς οὐδ' ἐκείνη τῇ ἐνώσει ἐμυεῖτο, ἀλλὰ τοῦ ἐξαγγέλλοντος ἐδεῖτο. Καὶ τί δεῖ πλειόνων, αὐτοῦ λέγοντος ἀριδῆλως ὅτι τῇ πρὸς τὸ ὑπερθεῖν φῶς ἐνώσει, ἢ μόνοις ἐνυπάρχει «τοῖς ὑπὲρ γνῶσιν ἀγγελικὴν κατηξιωμένοις ἀγγέλοις, ταύτη καὶ οἱ θεοειδεῖς ἀγγελομιμήτως ἐνοῦνται νόες κατὰ πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἀπόπαυσιν» καὶ αὐθις, «καθάπερ οἱ δεινοὶ περὶ τὰς ἱερὰς ἡμῶν τελετὰς τὰς αὐτοφανεῖς φασὶ τῶν θείων ἀποπληρώσεις τῶν δι' ἑτέρων μεθέξεων εἶναι τελεωτέρας, οὕτως οἶμαι καὶ τῶν ἀγγελικῶν τάξεων τὴν ἄμεσον μετουσίαν τῶν πρώτως ἐπὶ Θεὸν ἀνατεινομένων ἐναργεστέραν εἶναι τῶν διὰ μεσότητος ἀποτελουμένων». Ὁ δὲ Ζαχαρίας ἓνα τῶν πρώτων καὶ περὶ Θεὸν ἀγγέλων ὄρᾳ, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος καὶ τοῦτ' ἐκιδιάσκει· «Ἰεζεκιήλ δὲ καὶ πρὸς αὐτῆς φησὶ τοῦτο πανιέρως νομοθετηθῆναι τῆς τοῖς χερουβὶμ ἐπιβεβηκυίας ὑπερενδόξου θεότητος».

[29] Οὕτω μὴ μόνον ἐν ἀγγέλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἡμῖν, οὐχ ὅπως ἐμμέσως καὶ δι' ἑτέρων, ἀλλὰ καὶ ἄμεσοι καὶ αὐτοφανεῖς θεοπτεῖα τελοῦνται, οὐ διὰ τῶν πρώτων διαπορθμευτικῶς ἐπὶ τὰ δευτέρα ἰοῦσαι· ὁ γὰρ Κύριος τῶν κυρίων νόμοις

¹⁸⁷ A nașterii lui Hristos, adică. ¹⁸⁸ Literal: 'a fost inițiată'.

¹⁸⁹ Despre dumnezeieștile numiri 1, 5, PG 3, 593 B.

¹⁹⁰ Adică: în cele ce se săvârșesc în biserică.

¹⁹¹ Adică: din nemijlocita Lui 'vecinătate'.

¹⁹² Despre cereasca ierarhie 8, 2, PG 3, 240 C.

¹⁹³ Ibidem, 241 A.

¹⁹⁴ Literal: 'nu doar în îngerii, ci și în noi'.

– s-a făcut prin îngerii; dar și păstorii, iarăși, nu prin slava ce le-a strălucit împrejur au primit descoperirea mântuinelnicului [lucru săvârșit¹⁸⁷]; ci înfricoșându-se ei, că nedepriși erau cu astfel de priveriști, îngerii [au fost cei ce] vesteau ce vrea [să însemne] venirea luminii [aceleia]. Și fecioara-maică [tot] prin înger a fost în taină învățată¹⁸⁸ că Îl va avea în pântece – și cum [de Îl va avea] – pe Dumnezeu și Îl va naște cu trup, dar nu prin înger se făcea unirea lui Dumnezeu cu ea; și se cade să luăm aminte – și aici – cum că nici aceea nu a fost învățată de către unire [taina zămisirii], ci [și ea] avea nevoie de vestitor. Și ce trebuință e de mai multe [vorbe], când [el] însuși spune limpede că prin unirea cu lumina cea de sus – [unire] care «sălășluiește doar în îngerii învredniciți [a ajunge] mai presus de cunoașterea îngerească – prin aceasta, așadar, se unesc și mințile cele dumnezeiești-lachip, [unindu-se] în chip asemenea îngerilor, prin încetarea a toată lucrarea înțelegătoare¹⁸⁹; și iarăși: «precum cei iscușiți în sfințitele noastre săvârșiri¹⁹⁰ spun că de-la-sine-arătatelile umpleri de cele dumnezeiești sînt mai desăvârșite decât părțășiile [mijlocite] prin alții, [tot] așa socotesc și nemijlocita împărțășire a îngereștilor cete celor [mai] întâi întinse spre Dumnezeu¹⁹¹ [a fi] mai învederată este decât a [cetelor] celor desăvârșite prin mijlocirea [altora]»¹⁹². Iar Zaharia vede unul din îngerii cei dintâi, cei dimprejurul lui Dumnezeu, după cum și aceasta [ne] învață marele Dionisie; «iar Iezechiil și zice că lucrul acesta s-a legiuit în chip cu totul sfânt de către însăși preaslăvita Dumnezeire, Cea suită pe heruvimi»¹⁹³.

[29] Astfel că nu doar îngerilor, ci și nouă¹⁹⁴ se săvârșesc – nu doar [în chip] mijlocit și prin alții, ci și – nemijlocite și de-la-sine-arătate vederi, nu doar prin cele dintâi venite la cele de al doilea, prin trecere; că Domnul domnilor nu stă

οὐχ ὑπόκειται κτίσεως. Διὸ καὶ κατὰ τὰς ἱεράς ἡμῶν παραδόσεις πρῶτος καὶ μόνος ὁ Γαβριήλ μνεῖται τὸ τῆς ἀφθέγκτου κενώσεως τοῦ λόγου μυστήριον, καίτοι μὴ τῆς πρῶτως καὶ ἀμέσως περὶ Θεὸν ἰδρυμένης ἀγγελικῆς τάξεως ὑπάρχων. Ἔδει δ' ἄρα καινὴν εἶναι τὴν τῆς καινῆς κτίσεως ἀρχὴν. Ὁ γὰρ μέχρις ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν κενώσας ἑαυτὸν τὰ πάντα ἐποίησε καινὰ· διὸ καὶ ἀναλαμβάνομενος εἰς οὐρανὸν τοὺς ἐν ὑποβεβηκυῖα τάξει καὶ μᾶλλον περικοσμίους ἀγγέλους καθά φησιν ὁ ἅγιος Κύριλλος, φωτιστικούς καὶ τελεσιουργοὺς ποιεῖται τῆς ἀνωτέρω ταξιαρχίας, αἶρειν πύλας αἰωνίους τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν διακελευομένους καὶ μουῦντας, ὡς εἰσελεύσεται καὶ ἀνελεύσεται καὶ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας ἐπάνω καθιεῖται ὁ σάρκα περικείμενος διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον. Κύριος γὰρ ἐστὶ τῶν δυνάμεων καὶ βασιλεύς τῆς δόξης, πάντα δυνάμενος, καὶ τοὺς ἐσχάτους ποιεῖν ὑπὲρ τοὺς πρῶτους ὅτε βούλοιο. Πρὸ δὲ τῆς διὰ σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας, ἐν μὲν ἀγγέλοις οὐδὲν τοιοῦτον ἐδιδάχθημεν, κὰν τοῖς προφήταις καταλλήλως, πλὴν τῶν τὴν μέλλουσαν χάριν προῦπογραφόντων, ἧς νῦν ἐπιφανείσης, οὐκ ἀνάγκη πάντα τελείσθαι διὰ μεσότητος. Ταῦτ' ἄρα καὶ κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον, «νῦν ἐγνωρίσθη ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ πολυποῖκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ», καὶ κατὰ τὸν κορυφαῖον τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων Πέτρον, «διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ἡμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανῶν νῦν ἀνηγγέλη ταῦθ' ἡμῖν, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι». Μειζόνων δὲ κατὰ τοῦτο τῶν ἐλαττόνων τελουμένων διὰ τῆς χάριτος, πάλιν ἢ τῆς εὐκοσμίας τάξις ἀσφαλῶς ἅμα συντηρεῖται καὶ θαυμασίως.

¹⁹⁵ Sau 'datini'.

¹⁹⁶ Literal: e inițiat în.

¹⁹⁷ «nou să fie începutul»: începutul să stea sub semnul altor legi, noi.

¹⁹⁸ Filipeni 2, 7.

¹⁹⁹ Chiril al Ierusalimului, *Procatehezele* 15, PG 33, 360 A.

²⁰⁰ Literal: inițindu-i.

²⁰¹ Efeseni 3, 10.

²⁰² I Petru 1, 12.

sub legile zidirii; [fapt] pentru care după sfintele noastre predanii¹⁹⁵ cel dintâi – și singur [el] – Gavriil e adus la aflarea tainei¹⁹⁶ nespusei goliri a Cuvântului, măcar că nu era din cea dintâi ceată îngerească, din cea așezată nemijlocit împrejurul lui Dumnezeu. Pentru că se cădea, așadar, [ca] nou să fie începutul zidirii celei noi¹⁹⁷. Că Cel ce până la noi pentru noi S-a golit pe Sineși pe toate le-a făcut noi¹⁹⁸; [fapt] pentru care și înălțându-Se la cer, pe îngerii din ceata mai prejos și mai dimprejurul lumii – după cum spune sfântul Chiril – [pe aceștia] îi face luminători și desăvârșitori ai cetelor mai presus¹⁹⁹, poruncind căpeteniilor lor să ridice porțile cele veșnice și învățându-i²⁰⁰ că va intra și Se va sui și va șede peste toată stăpânia și puterea Cela ce trup a îmbrăcat [asupra Sa] pentru negrăită iubire de oameni; pentru că este Domnul puterilor și Împăratul slavei, [Cel] puternic a face toate, [chiar] și pe cei de pe urmă mai presus de cei dintâi, [atunci] când voiește. Iar înainte de arătarea prin trup a lui Dumnezeu, nimic de felul acesta nu am învățat [să se fi întâmplat] îngerilor, nici prorocilor (în chip potrivit [acestora]), fără numai [în cazul] celor ce preînsemnau harul ce avea să vină, [har] care acum arătându-se, nu mai e nevoie ca toate să se săvârșească prin mijlocire. Tot așa și după marele Pavel 'acum s-a făcut cunoscută începătoriilor și stăpâniilor prin Biserică înțelepciunea cea mult-felurită a Dumnezeu²⁰¹, și după vârhovnicul horei apostolilor, [adi-că după] Petru, 'prin cei ce v-au binevestit vouă în Duhul sfânt Cel trimis din ceruri vi s-au vestit vouă acum acestea, [lucruri] spre care îngerii poftesc a se apleca²⁰². Mai presus – în privința aceasta – făcându-se prin har cei [ce erau] mai prejos, iarăși rânduiala bunei-întocmiri se ține [în chip] negreșit și, totodată, minunat.

[30] Ὁ δὲ τὴν ἀγγελικὴν ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίαν κάλιστα καὶ ὡς οὐκ ἂν εἶη βέλτιον ἐξηγήσατο καὶ διετράνωσε καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς, τίνος ἕνεκεν οὗτοι καὶ παρήχθησαν καὶ ἐκλήθησαν οὕτω τὴν ἀρχὴν. Ὅτι δὲ ὁ τὸ μυστήριον ἀμέσως τῆς πρὸς ἡμᾶς καθόδου τοῦ λόγου πιστευθεῖς, εἰ καὶ ἀρχιστράτηγος ἦν, ἀλλ' οὐ τῶν περὶ Θεὸν ἀμέσως ἰδρυμένων ἦν, εὖροις ἂν τοῖς θείοις προφήταις ἐκπεφασμένον· καὶ γὰρ παρ' ἄλλου τοῦ τῶν ἀξιώματι διαφερόντων ἀρχικῶς οὗτος ἔστιν οὗ καλεῖται καὶ προστακτικῶς ἀκούει «συνέτισον ἐκεῖνον τὴν ὄρασιν». Ἐπιστῆσαι δὲ κἂν τούτῳ χρή, ὡς οὐ «μετάδος» εἶπεν «ἐκεῖνῳ τὴν ὄρασιν», ἀλλὰ «συνέτισον» τὴν μὲν γὰρ τῆς γνώσεως χάριν διὰ μέσων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τελουμένην ἰδοῖς ἂν, τῶν δὲ θεοφανειῶν αὐτοφανεῖς εἰσιν αἱ πλείους. Διὸ καὶ ἐπὶ Μωϋσέως τὴν μὲν νομικὴν ὑποτύπωσιν δι' ἀγγέλων ἢ θεολογία φησὶ δεδόσθαι, τὴν δ' ὄρασιν ἐκείνην καὶ θεοπτίαν οὐ, ἀλλὰ τῆς ὁράσεως τὴν μύησιν. Μυστικαὶ δ' ὁράσεις διαφόρων γίνονται πραγμάτων, ὄντων, μελλόντων, αἰσθητῶν, νοητῶν προσύλων, ἀϋλων, προβεβηκότων, ὑποβεβηκότων, καὶ ἄλλοτε ἄλλως, καὶ διαφόρως τούτων ἕκαστον ἀποκαλύπτονται τῇ δυνάμει τῶν ὁρώντων ἀναλόγως καὶ τοῖς οἰκονομουμένοις καταλλήλως πράγμασι. Καὶ αὐτοῦ δὲ ἢ τοῦ πάντων ἐπέκεινα ἐμφάνεια κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀνακτόροις ἢ ἄλλοθί που τοῖς μύσταις ἢ τοῖς προφήταις, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος φησιν, ἐπέλαμψε, κἂν ὁ τυφλὸν ἑαυτὸν καλέσας οὗτος καὶ φερωνύμως ἀδιακρίτως πᾶσιν ἐπιβάλλον, μᾶλλον δὲ

²⁰³ Literal: arhistrateg, 'prim-general'.

²⁰⁴ Adică: zidiți, întemeiați. *Daniil* 8, 16; vezi și *Dionisie Areopagitul, Despre cereasca ierarhie* 4, 12, PG 3, 180 B.

²⁰⁵ Așadar: nu Gavriil îi 'dă' omului aceluia (lui Daniil, adică) vedenia, ci acela o are oarecum nemijlocit de la Dumnezeu.

²⁰⁷ Literal: săvârșit.

²⁰⁹ Literal: inițierea în vedenie.

²¹⁰ Adică: lucrurilor care fac subiectul respectivei iconomii dumnezeiești.

[30] Iar cel ce dezvăluie îngereasca denumire a tâlcuit – minunat și cum nu se poate mai bine – și a lămurit și ne-a învățat pentru care pricină aceștia au și fost aduși într-un început [la ființă] și au fost numiți așa. Iar [faptul] că cel căruia i-a fost încredințată nemijlocit taina pogorârii la noi a Cuvântului, măcar că era mai-mare-voievod²⁰³, [dar] nu era dintre cei așezați²⁰⁴ nemijlocit împrejurul lui Dumnezeu – îl poți afla spus de dumnezeieștii proroci; pentru că acesta este chemat la ordin de un altul, de alt rang, și aude poruncindu-i-se «tâlcuiește aceluia vedenia»²⁰⁵, și trebuie să adăugăm aici că nu i-a zis «dă-i», ci «tâlcuiește-i»²⁰⁶; că darul cunoașterii îl vei vedea cel mai adesea dat²⁰⁷ prin mijlocitori, pe când dintre theofanii [adică dintre dumnezeieștile-arătări] cele mai multe sînt de-la-sine-arătate; [fapt] pentru care și în [privința lui] Moisi teologia²⁰⁸ [ne] zice că întipărirea legii [nu altcum decât] prin îngerii s-a dat, nu însă și vedenia aceea și vederea [de Dumnezeu], ci tâlcuirea vedeniei²⁰⁹. Iar vedenii de taină se fac în privința a felurite lucruri – a celor ce sînt, a celor ce vor fi, a celor simțite [trupește], a celor înțelese [și netrupești], a celor nemateriale, a celor mai presus, a celor mai jos și alteori a altora – și fiecare din acestea se descoperă deosebit și pe măsura puterii celor ce văd și potrivit lucrurilor iconomisite²¹⁰. Și arătarea a Însuși Celui dincolo de toate din alte și alte pricini și [prin alte și alte] puteri a strălucit – în sfintele lăcașuri ori altundeva – știutorilor Lui de taină²¹¹ sau prorocilor, după cum spune marele Dionisie;²¹² măcar că acesta, cel ce [el singur] orb s-a numit pe sine însuși și care, după cum îi spune și numele, orbește²¹³ asupra tuturor s-a aruncat – sau, mai degrabă, [care] nu

²¹¹ Literal: inițiatorilor.

²¹² *Despre dumnezeieștile numiri*, 1, 8, PG 3, 597A.

²¹³ Literal: fără [de]osebire; adică: nedistingând [nimic].

μηδ' επιβάλλων ὅλως, ἀξιοῖ τοὺς τό αἰώνιον φῶς ἐφ' ὅσον εἰκὸς πρεσβεύοντας ἡμᾶς καὶ τὰ φανέντα ἄρματα καὶ τοὺς τροχοὺς καὶ τὰ ξίφη καὶ ἄλλα δὴ τινα τοιαῦτα τῷ φωτὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὁμότιμα ἡγεῖσθαι καὶ οὐδ' ἐκείνο παρὰ τῆς θεολογίας ἤκουσεν, ὡς «ἀντὶ πάντων τόθ' ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις», ἵν' ἐντεῦθεν γοῦν Θεοῦ εἶναι τὸ φῶς τουτὶ πιστεύσῃ.

[31] Καίτοι τὸν Θεὸν οὐδεὶς εἶδεν, οὐδὲ ὄψεται, οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' ἡ ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος αἰσθητῶς ἢ νοητῶς ὄρων. Ὁ δὲ Πνεῦμα γεγονώς καὶ ἐν Πνεύματι ὄρων, πῶς οὐ τῷ ὁμοίῳ τὸ ὁμοιον θεάσεται, κατὰ τοὺς τῶν θεολόγων λόγους; Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἐν Πνεύματι ὀράσεως τὸ ὑπερανιδρομένον θείον φῶς κρύφιον παντάπασιν ἐτι μάλιστα δηλοῦται. Τίς γάρ τῶν κτιστῶν χωρῆσαι δύναιτ' ἂν πᾶσαν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ Πνεύματος, ἵνα δι' αὐτῆς τὸ πᾶν κατίδοι τοῦ Θεοῦ; Καὶ τί λέγω τὴν κρυφιοτήτα ἐκείνην; Αὐτὴ ἡ ἀγλαΐα τοῦ φωτὸς ἐκείνου, ἢ παραδόξως ὡς ὕλην ἔχει τὴν θέαν τοῦ ὄρωντος, αὐξουσα διὰ τῆς ἐνώσεως τὸ πνευματικὸν ἐκείνο ὄμμα καὶ χωρητικώτερον αἰεὶ ἐαυτῆς ἐργαζομένη, οὐδέποτε λήξει διὰ τοῦ παντὸς αἰῶνος φανότεραις ἀκτίσι περιαιγάζουσα αὐτὸ καὶ κρυφιώτερας ἐς τὸ διηνεκὲς αἴγλης ἐμπιπλώσα καὶ ἀναφαίνουσα δι' ἐαυτῆς,

²¹⁴ După ce prima oară a fost folosit în sens propriu, negativ, se pare că a doua oară, dimpotrivă, verbul e folosit în sens dionisian (vezi, în urmă, *Triade* 1, 3, 20).

²¹⁵ *IV Împărați* 2, 11 și 6, 17.

²¹⁶ *Iezechiil* 1, 15 și 10, 9.

²¹⁷ Grigorie al Nyssei, *Despre suflet și înviere*, PG 46, 104B

²¹⁸ *Ioan* 1, 17.

²¹⁹ Adică: prin vederea ce stă în puterea minții.

²²⁰ Clement Alexandrinul, *Stromate*, 5, 1, ΒΕΠΕΣ 8, p. 116. Grigorie al Nyssei, *Întâiul cuvânt la Ștefan*, PG 46, 717A. Vasile cel Mare, *La Psalmul* 48, 8, PG 29, 449C.

²²¹ Literal: totul.

s-a aruncat nicidecum²¹⁴ – ne pretinde nouă, de vreme ce cinstim lumina cea veșnică, [ca] și arătatele care [de luptă]²¹⁵ și roțile²¹⁶ și săbiile și altele [câte mai sînt] de felul acesta să le socotim deopotrivă în cinste cu lumina veacului ce va să fie; că nu a auzit zicându-se de către teologie nici măcar aceea că «în loc de toate ni se va face atunci nouă dumnezeiasca fire»²¹⁷, ca să creadă, de aici, că [nu a altuia decât] a lui Dumnezeu este lumina aceasta.

[31] Măcar că [s-a zis] că «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut»²¹⁸ – nici [nu] Îl va vedea – «vreodată», nici om [așadar], nici înger, dar [trebuie să știm că aceasta s-a zis despre îngerul și omul] care privește ca înger și ca om, [adică în chip] simțit ori [în chip] înțeles²¹⁹. Că cel ce s-a făcut duh și [de acum nu altcum decât] în Duhul privește, cum nu va vedea – devenit asemenea [Lui] – ceea ce [îi] este [de acum] asemenea, după cum spun cuvintele de-Dumnezeu-cuvântătorilor²²⁰? Și nu numai [atât], ci prin aceeași vedere în Duhul lumina cea mai-presus-[de-toate]-așezată se mai arată [a fi] și cu totul ascunsă; că ce [lucru] din cele zidite ar putea încăpea [în sine] toată nesfârșit-[de]-puternica putere a Duhului, ca să vadă, prin aceasta, toate ale lui Dumnezeu²²¹? Și ce zic [eu de] ascunzimea aceea? [Că] această strălucire a luminii aceleia, [strălucire] care, în chip ce scapă socotinței, ca [pe o] materie are vederea celui ce vede²²², măbind prin unire ochiul acela duhovnicesc și făcându-l pururea [tot] mai încăpător al ei [însăși], nicipând nu va înceta [de] a-l lumina – în tot veacul – cu raze [tot] mai strălucitoare și a-l umple la nesfârșit de o lucire [tot] mai ascunsă și a-i arăta prin sine [însăși] cele nicipând până atunci [văzute]; astfel că de-Dumnezeu-cuvântătorii și [despre] această lumină spun

²²² Înțelesul lui 'materie' este ca în expresii de tipul 'vreascurile sînt materia care hrănește focul'.

αὐτῶν ἀγγέλοις, δηλαδή τοῖς ἀγαθοῖς, [ἐπιβολὴν οὖσαν ἢ παραδοχὴν] ἐπιβολῶν οὐσῶν ἢ παραδοχῶν τῆς ὑπερφανοῦς ἀγαθότητος, ἐπιφέρει λέγων· «καὶ τοὺς θεοειδεῖς τῶν ἀνθρώπων πάντως γενομένους νόας, ἀγγελομιμήτως ἐνοῦσθαι τούτῳ τῷ φωτί καὶ ὑμνεῖν μὲν αὐτὸ διὰ τῆς τῶν πάντων ἀφαιρέσεως», μαθεῖν δὲ οὐκ ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς τὸ φῶς ἐνώσεως ὅτι «πάντων ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξηρημένον». Τῷ ἐξηρημένῳ τοίνυν τούτῳ τῶν ὄντων ἐνούμενοι φωτί, τοῦτ' αὐτὸ μανθάνουσιν ὅτι τῶν κτιστῶν ἐστὶν ἐξηρημένον, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐξαιρέσεως αὐτοὶ τὴν ἐνωσιν ἔχοντες, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐνώσεως μανθάνοντες τὴν ἀφαίρεσιν, ὥστε καὶ ἡ ἐνωσις αὕτη τῶν κτιστῶν ἐστὶν ἐξηρημένη καὶ μὴ ὄν καθ' ὑπεροχὴν ἐστὶν· ὁ γὰρ οὐ χορηγόν ἐστὶν ἀγγέλοις, εἰ μὴ ὡς κατηξιωμένοις τῆς ὑπὲρ ἀγγέλους γνώσεως, νοερᾶ τιμὴν δυνάμει χωρητὸν εἶναι ἢ κτητὸν ἀδύνατον, ὡς καὶ ταύτην ὑπεραῖρον.

[33] Τὸ δὲ καὶ ταύτην πᾶσαν ὑπερβεβηκός, ὡς μὴ χωρεῖσθαι πεφυκός, ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντ' ἐστὶ, καὶ ὑπὲρ γνώσιν ἄρα πᾶσαν ἢ τοιαύτη ἐνωσις, εἰ καὶ 'γνώσις' μεταφορικῶς καλεῖται· οὐδὲ νοητὸν ἐστὶν οὐκοῦν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεται· τὸ γὰρ ὑπὲρ πάντα νοῦν πῶς ἂν εἴη νοητὸν; Κληθεὶς γοῦν τοῦτο καὶ ἄγνοια καθ' ὑπεροχὴν, καὶ μᾶλλον ἢ γνώσις. Οὐ μέρος τοιγαροῦν γνώσεως οὐδ' εἶδος ἐστὶ, καθάπερ οὐδὲ τὸ ὑπερουσίον οὐσίας εἶδος· οὐδὲ γοῦν ἐμπεριληφθεῖν ἂν ὑπ' τῆς καθόλου γνώσεως, οὐδ' ἡ καθόλου γνώσις διαιρουμένη καὶ ταύτην ὑπ' αὐτὴν ἂν σχοίη· σχοίη γὰρ ἂν μᾶλλον ἢ ἄγνοια ταύτην ὑπ' αὐτὴν, ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖνη· καθ'

²²⁵ Vezi *Despre dumnezeieștile numiri* 1, 5, PG 3, 593. Ed. De Gruyter, p. 116-117 (citatul propriu-zis vezi-l în nota de mai sus).

²²⁶ Adică: facultăți.

adaugă zicând [că] și mințile oamenilor, cele ajunse cu totul în-chipul-lui-Dumnezeu, se unesc, în chip asemenea îngerilor, cu lumina aceasta și [că] o laudă – e adevărat – prin negarea [sau afereza] tuturor [celor ce sînt], dar [că] nu prin negare [sau afereză], ci prin unirea cu lumina învățată [ceea] este deoparte de toate, [în chip] mai-presus-de-ființă²²⁵. Uniți așadar cu lumina aceasta cea deoparte de toate cele ce sînt, [se] învățată [ei] lucrul acesta, [și anume] că [lumina aceasta] e dincolo de zidiri, nu de la [mintala] afereză [sau înlăturare] având ei unirea, ci de către unire învățându[-se] afereza, încât și unirea aceasta [însăși] e dincolo de toate zidirile și [este] – prin covârșire [zic] – [ceea] ce nu este; că ceea ce nu e încăput îngerilor (fără numai de se învrednicesc de cunoașterea cea mai presus de îngeri), cu neputință este a fi încăput – ori dobândit – vreunei puteri²²⁶ înțelegătoare, că și de aceasta e dincolo.

[33] Iar ceea ce întrece toată această [putere zidită] – dat fiindu-i a fi [de] neîncăput – mai presus este de toate cele ce sînt; așa că mai presus de cunoaștere este o unire ca aceasta, măcar că se numește – metaforic – 'cunoaștere'; așadar, nici [ceva] înțeleș [nu] este [aceasta], măcar că i se spune așa; căci cum să fie înțeleș ceea ce este mai presus de toată mințea? s-ar numi, dar, aceasta – prin covârșire – și *necunoaștere*, și [chiar] mai degrabă decât *cunoaștere*; nu este, prin urmare, parte a cunoașterii, nici specie a ei, după cum nici ceea ce este mai presus-de-ființă nu este specie a ființei; nici [nu] se poate, așadar, cuprinde în cunoașterea [proprie domeniului] universalului, nici cunoașterea [proprie domeniului] universalului, împărțită [pe domenii], nu o poate avea pe aceasta sub ea; ar avea-o mai degrabă sub ea necunoașterea, dar nici aceea [nu o poate, de fapt, avea]; că prin covârșire [zicem că] este și *necunoaștere*, limpede deci că [e] mai presus și de necunoaștere. Așadar unirea aceasta este [ceva] singular [adică un monadic] și orice denumire i-ar da cineva

ὑπεροχὴν γὰρ καὶ ἄγνοιά ἐστι, δηλονότι καὶ ὑπὲρ ἄγνοϊαν. Μοναδικὸν ἄρ' ἢ ἔνωσις ἐστὶν αὕτη, καὶ ἦν ἂν ἐπωθυμίαν εἴποι τις αὐτῆς, εἴθ' ἔνωσιν εἴθ' ὄρασιν, εἴτ' αἰσθησιν εἴτε γνῶσιν εἴτε νόησιν εἴτ' ἔλλαμψιν, ἢ κυρίως ταῦτ' οὐκ ἐστίν, ἢ μόνη κυρίως ταῦτα πρόσσεστιν αὐτῇ.

[34] Σαφῆς οὐκοῦν ἄγνοια οἱ *Περὶ γνώσεως* τοῦ φιλοσόφου λόγοι. Καὶ γὰρ ἐκεῖ μέρος αὐτῆν καὶ εἶδος εἶναι λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ἐπεὶ γνῶσις ὀνομάζεται, καὶ συγκρίνει ταύτην πρὸς ἐκείνην καὶ οὐ συνεώρακεν, ὡς εἶπερ ἔξει γένος τὴν γνῶσιν διὰ τὴν ἐπωθυμίαν, σχήσει καὶ τὴν ἄγνοϊαν, ἐπεὶ καὶ τοῦτο λέγεται καὶ μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο. Τοιγαροῦν ἐστὶ τὸ αὐτὸ ὑπὸ τᾶναντία γένη, καὶ τὸ ὑπερέχον ὑποκείμενον, καὶ συντεταγμένον τῇ πληθῦϊ τὸ μοναδικὸν καὶ πάσης πληθῦος ὑπερεξηρημένον. Τὸ δὲ μείζον εἰς ἀνοίας λόγον, ὡς οὐχ ἄπλῶς τὴν ἔνωσιν εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενόν φησιν, ἀλλ' ὁ φησιν αὐτὸς ἐκεῖ ὑπὲρ γνῶσιν, τοῦτ' αὐτὸ καὶ ὡς εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενον αὐτῇ χεῖρον εἶναι λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ὡςπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸ μόνον ὑπερούσιον, ἐπεὶπερ οὐσία ὑπερούσιός ἐστὶ τε καὶ ὀνομάζεται, μέρος καὶ εἶδος καὶ ὑποκείμενον οὐσίας λέγων διὰ τὴν ὁμωνυμίαν, εἴτα συγκρίνειν ἐτόλμα τοῦτο πρὸς τὸ καθόλου γένος τῆς οὐσίας. Καὶ μὴν ἴστω ὁ μίγνυς τὰ ἄμικτα καὶ τὸ ὑπὲρ γνῶσιν τῇ γνώσει συντάττων καὶ ὑπὸ γνῶσιν λέγων τὸ ὑπὲρ ἔννοιαν, ὡς

²²⁷ Despre conceptele de universal și singular vezi, de pildă, *Epistola I^a către Achindin 9*, Palama II, GA, p. 79-85.

²²⁸ Adică: va ține de genuri opuse.

²²⁹ «al ei»: al cunoașterii proprii domeniului universalilor.

²³⁰ Întrucât *unirea* – mai presus de minte – cu *Dumnezeu* nu altcum decât prin omonimie poate fi numită 'cunoaștere' (subînțelegându-se, adică, faptul că e vorba de o *cunoaștere mai-presus-de-cunoaștere*), Varlaam, numind-o astfel, acestei 'cunoașteri' (subînțeleasă a fi – deja – mai-presus-de-cunoaștere) el îi adăuga, iarăși, superfluu, atributul de 'mai-presus-de-cunoaștere', 'comparând' apoi aceste părute două lucruri.

acesteia – fie *unire*, fie *vedere*, fie *simțire*, fie *cunoaștere*, fie *înțelegere*, fie *strălucire* – [trebuie] ori [să socotim că unirea] aceasta nu este propriu zis [ceea ce numește denumirea] aceasta, ori [să socotim că] doar [unirii] acesteia i se potrivesc propriu-zis [însușirile arătate de denumirile] acesteia²²⁷.

[34] Prin urmare [nimic altceva decât] curată necunoaștere [adică ignoranță] [sînt] cuvintele *Despre cunoaștere* ale filozofului; pentru că zice acolo că [unirea] aceasta este parte și specie a cunoașterii [proprii domeniului] universalilor, de vreme ce e numită [acolo] 'cunoaștere', și o compară pe aceasta cu aceea și nu a băgat de seamă că de-ar avea – după denumirea [ei] – [drept] gen cunoașterea, atunci ar avea [totodată drept gen] și necunoașterea, de vreme ce și așa i se spune, ba [chiar] mai mult așa [i se spune]. Prin urmare va fi [unul și] același [lucru] sub genuri contrare²²⁸, și superiorul [va fi] subordonat, și încadrat mulțimii [va fi ceea ce este] singular [sau monadic] și mai presus de toată mulțimea. [Și] mai nesăbuit este, însă, [aceea] că nu spune doar că unirea [aceasta] este specie și parte și subiect [și atât], ci, ceea ce el spune acolo [că este] și parte și subiect [și atât], mai presus de cunoaștere, [unul și] același lucru [il] spune că – fiind [el] și specie și parte și subiect al ei²²⁹ – este mai prejos de cunoașterea [proprie] universalilor; ca și cum ființa, ceea ce este (singur aceea) mai presus de ființă, întrucât este – și se și numește – 'ființă mai-presus-de-ființă', parte și specie și subiect al ființei zicând [a fi aceea] din pricina omonimiei, cineva ar cuteza apoi să o compare pe aceasta cu genul universal al substanței. Cunoască, dar, cel ce amestecă cele de neamestecat și pune ceea ce este mai presus de cunoaștere pe același plan cu cunoașterea și zice [că] sub cunoaștere [este] ceea ce e mai presus de înțelegere, cum [că] a făcut cunoașterea a fi subiect al comparației [cu sine însăși] (la sine [însuși] adăugat [fiind] acest 'mai presus de cunoaștere'²³⁰), încât [lucrul] acesta – unul

καὶ τὸ συγκρίσεως γοῦν σχῆμα δέξασθαι τὴν γνῶσιν πρὸς αὐτὸ αὐτὸ τὸ ὑπὲρ γνῶσιν προστεθὲν ἐποίησεν, ὥστε αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ ἔν ὄν ἀφρόνως παραβάλλεται. Ἐτι, εἰ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἢ ὑπὲρ γνῶσιν γνῶσις τῆς καθόλου γνώσεως εἶδος, οἱ δέκα γένη τῶν ὄντων λέγοντες ἠπάτηνται καὶ γὰρ ἔν ἀπάντων γένος, τὸ ὄν, καὶ ὁ ὑπὲρ πάντα ὦν εἰς ὑπ' αὐτό, καὶ τὸ ὄν τοῦ ἑνὸς τούτου κρεῖττον, καὶ συνημμένα τούτῳ τῶ ἐνὶ τὰ ἄλλα ὄν ἕτερον ποιοῦσι κρεῖττον τοῦ ἑνός. Ἐτι, ἐπεὶ καὶ ἀφή ἐστὶν ὑπὲρ ἀφήν καὶ ὄρασις ὑπὲρ ὄρασις καὶ ἀπλῶς αἰσθησις ὑπὲρ αἰσθησις – λέγεται γὰρ καὶ ταῦτα ὁμωνύμως ἢ νόησις – εἰ τὸ ὑπὲρ αἰσθησις αἰσθήσεως εἶδος, κρεῖττον ἔσται ἢ αἰσθησις τοῦ ὑπὲρ αἰσθησις καὶ ἐφ' ἐκάστου τῶν λοιπῶν ὡσαύτως.

[35] Ἀλλ' ἐπανίωμεν· τί οὖν ἢ μηδὲν τῶν ὄντων καθ' ὑπεροχὴν ἔνωσις ἐκείνη; Ἄρ' ἢ κατὰ ἀπόφασίν ἐστι θεολογία; Καὶ μὴν ἔνωσις ἐκείνη ἀλλ' οὐκ ἀφαίρεσις ἐστὶν. Ἐτι οὐδ' ἐκστάσεως κατ' αὐτὴν οὐδ' ἡμεῖς δεόμεθα, ἐπὶ δὲ τῆς ἐνώσεως ἐκείνης καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ πρὸς τούτοις, ὁ μὲν μὴ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν οὐδ' εὐσεβής, τῆς δ' ἐνώσεως ἐκείνης τῶν εὐσεβῶν μόνοι οἱ θεοειδεῖς τυγχάνουσιν. Ἐτι ἢ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία νοεῖται παρ' ἡμῶν καὶ λέγεται, ἐκείνην δ' ἀφῆτον καὶ ἀπερινόητον καὶ αὐτοῖς τοῖς ὁρώσιν ὁ μέγας εἶπε Διονύσιος. Ἐτι τὸ μὲν κατ' ἐκείνην τὴν θεολογίαν φῶς γνῶσις τίς ἐστὶ καὶ λόγος, τὸ δὲ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην φῶς ἐνυποστάτως θεωρεῖται, νοερῶς τε ἐνεργοῦν καὶ πνευματικῶς ἀπορρήτως τῶ θεουμένῳ

²³¹ Porfirie, *Isagoga*, IV, 71. Aristotel, *Categoriile*, 4, 1b.

²³² Probabil că e vorba de cele ce sînt, care sînt unite Unului Celui mai-presus-de-ființa întrucât de la El își iau faptul de a fi.

²³³ Adică: prin apofază.

²³⁴ *Despre dumnezeieștile numiri*, 1, 5, PG 3, 593BC.

fiind [el] – îl pune alături [în balanță] cu sine însuși, nechibzuit. Mai mult, dacă [nu altcum decât] prin omonimie [numita] 'cunoaștere mai-presus-de-cunoaștere' este specie a cunoașterii [propriei domeniului] universalilor, [atunci] s-au înșelat cei ce vorbesc de zece genuri ale celor ce sînt²³¹; că unul [va fi] genul a toate, [și anume] ființa [sau faptul de-a fi], iar Cel ce este Unul [și este] mai presus de toate [va fi atunci] supus [genului] acestuia, iar ființa va fi mai presus decât Unul acesta, iar celelalte [existențe] unite Unului acestuia²³² alcătuesc un alt [fapt de] a fi, superior Unului. Mai mult, întrucât există și [o] pipăire [ce lucrează] mai-presus-de-pipăire și vedere mai-presus-de-vedere și, într-un cuvânt, simțire mai-presus-de-simțire – că și [lucrurile] acestea se spune, [în chip] omonimic, a fi înțelegerea – dacă ceea ce este mai-presus-de-simțire este specie a simțirii, [atunci] simțirea va fi mai presus de ceea ce este mai-presus-de-simțire; și tot așa în toate celelalte cazuri.

[35] Să ne întoarcem, însă. Ce este, așadar, acea unire, care nu este – prin covârșire [zicem aceasta] – nimic din cele ce sînt? Oare este teologie după apofază²³³? [Bine,] dar aceea e unire, și nu afereză/negare. Mai mult, noi nici nu avem trebuință de ieșire [din sine] la vremea [aferezei] acesteia, pe când în unirea aceea [până] și îngerii [au trebuință de ieșire din sine]; și, pe lângă acestea, cel ce nu teologhisește prin afereză/negare nici nu e bine-cinstitor [de Dumnezeu]; pe când, de unirea aceea au parte – dintre bine-cinstitori – doar cei [ajunși] în-chipul-lui-Dumnezeu. Mai mult, teologia cea după apofază este înțeleasă de către noi și este spusă; pe când [pe] aceea [a fi] negrăită și neînțeleasă [până] și înșiși celor ce văd [o] a spus marele Dionisie²³⁴. Mai mult, lumina proprie teologiei aceleia este o anume cunoaștere și știință, pe când lumina proprie vederii acesteia este văzută [în chip] enipostat[nic], [în chip] înțelegător lucrând [ea] și [în chip] duhovnicesc vorbind negrăit

ὁμιλοῦν. Καὶ μὲν δὴ τὰ ἀπεμφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν· διεξοδικῶς ἄρα ἐνεργεῖ ἐκείνη δ' ἔνωσις ἐστὶ πρὸς δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἑαυτὸν ἐκείθεν ἀφαιρεῖ, ἐκείνη δὲ τοῦ νοῦ πρὸς Θεὸν ἔνωσις ἐστὶ, καὶ τοῦτο ἐστὶν, ὅπερ οἱ πατέρες εἶπον «τέλος προσευχῆς, ἀρπαγὴ πρὸς Κύριον». Διὸ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος δι' αὐτῆς ἡμᾶς ἐνοῦσθαι τῷ Θεῷ φησιν. Ἐν γὰρ τῇ προσευχῇ τὰς πρὸς τὰ ὄντα σχέσεις κατὰ μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς, πρῶτον μὲν τὰς πρὸς τὰ αἰσχροῦ καὶ πονηρὰ καὶ τὰ φαῦλα πάνθ' ἀπλῶς, εἶτα τὰς πρὸς τὰ μέσως ἔχοντα καὶ μεθαρμοζόμενα πρὸς τὸ χεῖρον ἢ τὸ βέλτιον τῇ προθέσει τῶν χρωμένων καταλλήλως, ὧν δῆπου καὶ πᾶσα μάθησις ἐστὶ καὶ ἡ διὰ ταύτης γνῶσις, διὸ καὶ πατερικόν ἐστὶ παράγγελμα μὴ καταδέχεσθαι τὴν γνῶσιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς, ἀναδιδομένην ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἵνα μὴ τὸ κρεῖττον συληθῶμεν· ταύτας τοίνυν καὶ τὰς πρὸς τὰ κρεῖττω τούτων σχέσεις κατὰ μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς ὀλοσχερῶς κατὰ τὴν εἰλικρινῆ προσευχὴν ἐξίσταται τῶν ὄντων πάντων. Αὕτη δὲ ἡ ἔκστασις τῆς μὲν κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερόν ἐστὶ· μόνων γὰρ ἐστὶν τῶν ἀπαθείας ἐπειλημμένων· οὐπω δὲ ἔνωσις ἐστὶν, ἐὰν μὴ ὁ παράκλητος ἐν ὑπερώω τῶν φυσικῶν ἀκροτήτων καθημένω τῷ προσευχομένω καὶ προσδοκῶντι τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἐπιλάμψη ἄνωθεν καὶ διὰ

²³⁵ «desfășurat»: discursiv, în planul facultății ei de a gândi; nu înfășurat (συνεπτνυγμένως), adică nu adunându-se (sau strângându-se, pliindu-se, 'împăturindu-se') în sine, spre a se ridica mai presus de sine; amintim că perechea διεξοδικῶς/συνεπτνυγμένως este areopagită.

²³⁶ În cazul teologhisirii prin apofază.

²³⁷ În teologhisirea prin apofază, mintea se scoate, firește, și pe sine însăși din planul gândirii, și ea dispore – de pe acest plan – dimpreună cu toate celelalte gânduri la cele zidite; dimpotrivă, în cazul unirii ei cu Dumnezeu, deși se saltă deasupra ei înșiși, avem de-a face – paradoxal – cu o 'evidențiere' a minții, ieșită de sub gânduri și intrată sub raza nezidită a Dumnezeirii.

celui îndumnezeit. Și, apoi, tocmai pe cele neasemănătoare lui Dumnezeu le cugetă mintea teologhisind [ea] după apofază; așadar desfășurat lucrează [ea atunci]²³⁵; pe când aceea [nu altceva decât] unire este; mai mult, acolo²³⁶, dimpreună cu celelalte, și pe sine însăși se înlătură; pe când aceea e unire a minții [înseși] cu Dumnezeu²³⁷; iar aceasta este ceea ce au zis părinții [spunând] «sfârșitul rugăciunii – răpirea la Domnul»²³⁸. [Fapt] pentru care și marele Dionisie spune că prin aceasta *ne unim* cu Dumnezeu²³⁹. Că în rugăciune, lepădând mintea câte puțin legăturile²⁴⁰ cu cele ce sînt – mai întâi pe cele cu cele de rușine și rele și, într-un cuvânt, cu toate cele netrebnice, mai apoi pe cele cu cele [afiate] la mijloc [între bun și rău]²⁴¹ și preschimbate înspre rău sau înspre bine, potrivit cu voia celor ce se folosesc de ele, între care este și toată învățarea, cum și toată cunoașterea cea [venită] prin [învățarea] aceasta, ([fapt] pentru care și este porunca de a nu primi cunoașterea la vremea rugăciunii²⁴² – [pe cea] dată de către vrăjmașul – spre a nu fi jefuiți de ceea ce este mai bun); [pe] legăturile acestea, așadar, și pe cele cu cele mai bune decât acestea lepădându-le câte puțin mintea, pe de-a-ntregul iese – în rugăciunea curată – [afară] din toate cele ce sînt. Iar ieșirea aceasta este, pe de o parte, cu osebite mai înaltă decât teologia cea după afereză, că este doar a celor ce au dobândit nepătimirea; pe de altă parte, [ea] nu este încă unire, dacă Mângâietorul nu [ii] va străluci de sus rugătorului celui ce șade în foișorul culmilor firii [sale] și așteaptă făgăduința Tatălui și nu îl va răpi – prin descoperire – spre

²³⁸ Scara, 28, PG 88, 1192D.

²³⁹ Despre dumnezeiștile numiri, 3, PG 3, 680A.

²⁴⁰ Literal: relațiile (ceea ce presupune posesie reciprocă).

²⁴¹ Adică: la mijloc între bine și rău.

²⁴² Scara, 28, PG 88, 1140A.

τῆς ἀποκαλύψεως πρὸς τὴν τοῦ φωτὸς ἀρπάση θεωρίαν. Τῆς δὲ θεωρίας ταύτης ἐστὶ καὶ ἀρχὴ καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀρχήν, κατὰ τε τὸ ἀμυδρότερον καὶ τηλαυγέστερον διαφέροντα πρὸς ἄλληλα, τέλος δ' οὐμνεοῦν ἐπ' ἄπειρον γὰρ ἡ πρόοδος αὐτῆς, ὡσαύτως καὶ τῆς ἐν ἀποκαλύψει ἀρπαγῆς· ἄλλο γὰρ ἔλλαμψις καὶ ἄλλο διαρκῆς φωτὸς θεᾶ, καὶ ἄλλο τῶν ἐν τῷ φωτὶ πραγμάτων, ἐν ᾧ καὶ τὰ μακρὰν γίνεται ὑπ' ὀφθαλμοῦς καὶ τὰ μέλλοντα ὡς ὄντα δείκνυται.

[36] Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἐμέ λέγειν καὶ διατρανοῦν· εἰ δὲ καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν, ἀλλ' ἐκεῖνα τῆς προκειμένης ὑποθέσεως ἐπάνειμι τοῖνυν. Ἡ γοῦν τοῦ φωτὸς τούτου θεωρία ἔνωσις ἐστίν, εἰ καὶ μὴ διαρκῆς τοῖς ἀτελέσιν· ἡ δὲ τοῦ φωτὸς ἔνωσις τί γε ἄλλο ἢ ὄρασις ἐστίν; Ἐπεὶ δὲ καὶ μετὰ τὴν τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν ἀπόπαυσιν τελεῖται, πῶς ἂν τελεσθεῖη, εἰ μὴ διὰ Πνεύματος; Ἐν γὰρ τῷ φωτὶ τὸ φῶς ὀραῖται καὶ ἐν τῷ ὁμοίῳ φωτὶ καὶ τὸ ὀρῶν, εἰ κατὰ μηδὲν ἄλλο ἐνεργοίη, πάντων τῶν ἄλλων ἐκχωρήσαν, φῶς ὅλον καὶ αὐτὸ γίνεται καὶ τῷ ὀρωμένῳ ὁμοιοῦται, μᾶλλον δὲ καὶ ἀμιγῶς ἐνοῦται, φῶς ὄν καὶ ὀρῶν φῶς διὰ φωτὸς· κἂν ἑαυτὸν βλέπη, φῶς ὀραῖ, κἂν πρὸς ἐκεῖνο ὁ ὀραῖ, φῶς ἐστὶ καὶ τοῦτο, κἂν τὸ δι' οὐ ἔχη τὸ ὀραῖν, καὶ ἐκεῖνο φῶς ἐστὶ, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἡ ἔνωσις, ἐν πάντ' ἐκεῖνα εἶναι, ὡς μηδὲ ἔχειν διαγινώσκειν τὸν ὀρῶντα τὸ δι' οὐ καὶ εἰς ὁ καὶ τί αὐτὸ ἐστίν, ἀλλ' ἡ τοῦτο μόνον ὅτι φῶς ἐστὶ καὶ φῶς ὀραῖ τῶν κτισμάτων πάντων ἄλλο.

²⁴³ Cele viitoare, se pare.

²⁴⁴ Vezi stihul Slavosloviei Mari: «întru lumina Ta vom vedea lumină» (Ode 14, 45; Psalmii 35, 10).

²⁴⁵ «*ceea ce vede*» (în nominativ, neutru) este subiectul – nu obiectul – vederii.

²⁴⁶ Adică: de nu își apleacă lucrarea – atenția – la nimic altceva, așadar la cele zidite.

vederea luminii. Iar vederii acesteia [îi] este și început și cele de după început (deosebite întreolaltă în privința faptului de [a fi] mai întunecat sau mai strălucitor), dar nicidecum sfârșit, că la nesfârșit este sporirea acesteia, ca de asemenea și a răpirii întru descoperire; că altceva e strălucirea și altceva neconținută vedere a luminii și altceva cea a lucrurilor [aflute] în lumină, [lumină] în care și cele de departe se fac la îndemână ochilor și cele viitoare ca [deja] fiind se arată.

[36] Acestea²⁴³, însă, mai presus de mine [sînt] a le spune și a le vesti; și, măcar că și cele dinaintea acestora [tot așa îmi sînt], acelea țin însă de chestiunea ce ne stă de față; mă întorc, dar. Vederea luminii acesteia este, așadar, unire, măcar că nu neîncetată celor nedesăvârșiți; iar unirea cu lumina ce altceva este dacă nu vedere? Iar de vreme ce se săvârșește [abia] după încetarea lucrărilor înțelegătoare, cum să se săvârșească, dacă nu prin Duhul? – că întru lumină se vede lumina²⁴⁴ și întru lumina cea asemenea [aceleia]; iar *ceea ce vede*²⁴⁵, de nu lucrează după nimic altceva²⁴⁶, de toate celelalte despărțindu-se, și aceasta se face pe de-a-ntregul lumină și ajunge asemenea cu *ceea ce se vede*, mai mult, se și unește [în chip] neamestecat [cu aceea], [și aceasta] fiind [de acum] lumină, și lumină văzând prin lumină; și de se privește pe sine – lumină vede; iar [de privește] la ceea ce vede – lumină este și aceasta; iar [de privește] la aceea prin care are [putința de] a vedea – și aceea este lumină; și [nu altceva decât] aceasta este unirea: a fi una toate acelea, încât văzătorul nici să nu mai poată deosebi între *prin ce* [privește] și *la ce* [privește], nici *ce* [anume] este aceasta, ci numai aceasta [deosebește]: că lumină este [aceea] și că vede [o] lumină alta decât toate zidirile [laolaltă].

[37] Διὸ καὶ ὁ μέγας Παῦλος κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἀρπαγὴν ἐκείνην ἀγνοεῖν ἑαυτὸν φησι τί ἦν. Ἐώρα μέντοι ἑαυτὸν πῶς; αἰσθητῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς; Ἀλλὰ τούτων ἀρπαγεῖς ἀπανεστή τῶν δυνάμεων. Διὰ τοῦ τὴν ἀρπαγὴν ἄρ' ἐξειργασμένου πνεύματος ἔώρα ἑαυτὸν. Αὐτὸς δὲ τί ἦν, ἄληπτος ὦν πάση φυσικῇ δυνάμει, μᾶλλον δ' ἀπολελυμένος πάσης φυσικῆς δυνάμεως; Πάντως ἐκεῖνο ᾧ ἠνώθη καὶ δι' οὗ ἑαυτὸν ἐγίνωσκε καὶ δι' ὃ πάντων ἀφειμένος ἦν. Ταύτην γὰρ ἔσχε πρὸς τὸ φῶς τὴν ἔνωσιν, ἧς οὐδ' ἄγγελοι τυγχάνοιεν ἄν, εἰ μὴ διὰ τῆς ἐνούσης χάριτος ὑπερβαῖεν ἑαυτοῦς. Φῶς ἄρα καὶ πνεῦμα ἦν ἐκεῖνος τότε, ᾧ καὶ ἠνωται, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἠνώσθαι εἶχε, τῶν ὄντων πάντων ἐκστὰς καὶ ἐκεῖνο κατὰ χάριν γεγονῶς καὶ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὦν, ἡγουν ὑπὲρ τὰ κτιστά, ὡς καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος φησιν· «ὁ γὰρ ἐν Θεῷ γενόμενος πάντα τὰ μετὰ Θεὸν κατέλιπε κατόπιν ἑαυτοῦ» καὶ πάλιν, «πάντα τὰ μετὰ Θεὸν πράγματα καὶ ὀνόματα καὶ ἀξιώματα ὑποκάτω τῶν ἐν τῷ Θεῷ διὰ τῆς χάριτος γενησομένων ἔσται». Τοιοῦτος δὲ γεγονῶς ὁ θεῖος τότε Παῦλος τῆς θείας οὐσίας μετέσχευ οὐδαμῶς· καὶ ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ὑπέρθεος, καὶ ἔστι καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως πνευματικῶς ὁρώμενον, ὃ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἡκιστὰ ἔστι, δόξα δὲ καὶ λαμπρότης τῆς αὐτοῦ φύσεως ἀχώριστος, δι' ἧς ἐνοῦται τοῖς ἀξίοις μόνοις, καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπέπερ

²⁴⁷ Adică: din facultățile firii.

²⁴⁸ Adică: de neperceput facultății naturale, oricare ar fi ea.

²⁴⁹ Adică: făcându-se – după har, nu prin fire – lumină și duh.

²⁵⁰ Cf. *Capetele teologice*, 1, 54, PG 90, 1104A. *Ambigua*, PG 91, 1200B.

²⁵¹ Literal: «cel ce s-a făcut întru Dumnezeu».

²⁵² *Capetele teologice*, 1, 49, PG 90, 1101A.

²⁵³ Există, adică.

[37] [Fapt] pentru care și marele Pavel, în covârșitoare răpirea aceea, zice despre sine a nu ști ce era [aceea]; dar [de văzut, negreșit că] se vedea pe sine. Cum?; [în chip] simțit [trupește] sau [în chip] cuvântător sau [în chip] înțelegător? [Bine,] dar răpit fiind dintr-acestea, fusese ridicat din puterile [firii]²⁴⁷; [nu altcum decât] prin Duhul Cel ce lucruse răpirea se vedea, așadar, pe sine. Și ce era el, de neluat fiind [el] pentru toată puterea firească²⁴⁸, mai bine zis dezlegat de toată puterea firească? – negreșit că aceea *cu ce* se unise și *prin care* se cunoștea pe sine și *datorită căruia* stătea dincolo de toate; că [nu alta decât] această unire cu lumina a avut-o, [și anume cea] de care nici îngerii nu ar avea parte de nu s-ar sălta mai presus de ei înșiși, prin harul ce [ii] unește. Lumină, așadar, și Duh era acela atunci, [lumină și Duh] *cu care* se și unise, și *de la care* și avea [putința faptului de] a se uni, afară stând din toate cele ce sînt, și *aceea*²⁴⁹ după har [și] făcându-se, și [astfel] nemaifiind – în înțeles de covârșire [o zic] –, de vreme ce [era] mai presus de cele zidite, precum și dumnezeiescul Maxim spune²⁵⁰: 'că cel ajuns în Dumnezeu²⁵¹ pe toate cele de după Dumnezeu le-a lăsat înapoia lui'; și iarăși: 'toate lucrurile și numirile și vredniciile cele de după Dumnezeu mai prejos vor fi decât cei – prin har – ajunsii în Dumnezeu'²⁵². Astfel făcându-se atunci dumnezeiescul Pavel, nicidecum nu se împărtașea de dumnezeiasca ființă; așadar, pe de o parte, ființa lui Dumnezeu este mai presus decât *ceea ce* – în înțeles de covârșire – *nu este* (după cum este și mai-presus-de-dumnezeire); și, pe de altă parte, este²⁵³, totodată, și *ceva ce* – în înțeles de covârșire – *nu este* (duhovnicește văzut prin simțirea înțelegătoare), [ceva] care nu este cătuși de puțin ființă a lui Dumnezeu, ci slavă și strălucire nedespărțită de firea Lui, prin care Se unește doar cu cei vrednici, atât dintre îngeri, cât și dintre oameni. Mai

ὡς οἱ ἄγγελοι οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι κατὰ τοὺς τρόπους τούτους ὁρῶσι τὸν Θεὸν καὶ ἐνοῦνται τῷ Θεῷ καὶ ὑμνοῦσι τὸν Θεόν, τάχ' ἂν καὶ ἄγγελος, εἰ τὴν ἑαυτοῦ ὑπερφυᾶ ἐκείνην ὄρασιν ἐξεῖπε, τὰ τοῦ Παύλου ἀντικρυς ἂν εἶπεν, ὅτι 'οἶδα ἄγγελον ἰδόντα, οὐκ οἶδα εἶγε ἦν κἂν ἄγγελος, ὁ Θεὸς οἶδε'. Τὰς οὖν ὁράσεις ταύτας τῶν ἁγίων, ἃς οἶδε μόνος ὁ Θεὸς καὶ οἱ κατ' ἐκείνας ἐνεργούμενοι, καθάπερ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει, ταύτας οὖν αἰσθητὰς λέγειν καὶ φαντασιώδεις καὶ συμβολικὰς ὡς αἰσθητὰς καὶ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν παραβάλλειν, ἄρ' ἀνδρός ἐστὶ συνορώντος τὴν τοῦ θείου ὕψους ἀπειρίαν καὶ πρὸς τί φιλανθρωπῶς εἴλκυσε τὴν ἡμῶν ἐσχατιάν;

[38] Ἀλλ' ἰδοὺ τρεῖς ἡμῖν παρήχθησαν, εἰς ἀφ' ἐκάστου τῶν τριῶν ἐν τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι ταγματῶν, ἐκ τῶν ἀποστόλων Πέτρος ὁ κορυφαῖος, ἐκ τῶν ἱεραρχῶν Διονύσιος ὁ πάσης ἐνθέου ἱεραρχίας ὑποφήτης, ἐκ τῶν ἀναχωρητῶν Ἰσαάκ ὁ μύστης καὶ τελετῆς τῆς καθ' ἡσυχίαν ἀγωγῆς, καὶ κατὰ τὸ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν ποιμένων ὅτι εὐθύς σὺν τῷ λόγῳ τοῦ ἀγγέλου πλήθος οὐρανόθεν στρατιᾶς ἐπέστη συμμαρτυροῦν, οὕτω καὶ σὺν τῷ τοῦ ἀποστόλου λόγῳ πλήθος ἐπέστη ἀποστόλων συμφωνοῦν, ὁσίων τε καὶ ἱερέων ἐφ' ἐκατέρου τῶν λοιπῶν. Τοῦτο τοίνυν τὸ πλήθος ὁμολογὸν ἅπαν ἀνέπεμψαν φωνὴν ὡς ἐστὶ φῶς τοῖς ἁγίοις φαινόμενον, ἄλλο μὲν παρὰ τὴν ἀπὸ τῶν κτιστῶν ἀπάντων γνῶσιν, τοσοῦτ' ὅδ' ἱερώτερον ὅσῳ καὶ δόξα ἐστὶ φύσεως Θεοῦ, καὶ τοῖς

²⁵⁴ Cuvântul 28, 19, PG 36, 52B.

²⁵⁵ Literal: a tras.

²⁵⁶ Există, adică.

²⁵⁷ Decât cunoașterea.

mult, fiindcă, precum îngerii, tot așa și oamenii [nu altcum decât] în chipurile acestea văd pe Dumnezeu și se unesc cu Dumnezeu și laudă pe Dumnezeu, și înger de-ar fi cel ce ar înfățișa în cuvânt acea mai presus de fire vedere a sa, întocmai [spusele] cele lui Pavel le-ar spune, [cum] că 'știu înger ce a văzut – nu știu de [mai și] era înger, Dumnezeu știe'. Așadar, vederile acestea ale sfinților – pe care le știe singur Dumnezeu și cei aflați sub lucrarea acelora, cum și Grigorie de-Dumnezeu-cuvântătorul²⁵⁴ zice – despre acestea, deci, a zice că sînt simțite [trupește] și, simțite fiind ele, [că sînt] închipuiri și [sînt] simbolice și a le pune în balanță cu cunoașterea omenească – [potrivit] e oare [lucrul acesta] bărbatului ce pricepe nesfârșitul înălțimii dumnezeiești și [înțelege] către ce a ridicat²⁵⁵ [Dumnezeu], în chip de-oameni-iubitor, josnicia noastră?

[38] Ci iată [că] trei [martori] au fost aduși [de față] de către noi, unul din fiecare dintre cele trei cinuri ale pliromei celei cu-numele-lui-Hristos-numite – dintre apostoli Petru vârhovnicul, dintre ierarhi Dionisie cel a toată dumnezeiasca ierarhie tâlcuitorul, dintre pustnici Isaac știutorul de taină al petrecerii celei întru liniștire și săvârșitorul ei – și, precum s-a scris de păstorii cei de la nașterea Domnului [cum] că numai-decât, dimpreună cu cuvântul îngerului, mulțime de oaste cerească a stătut de față, mărturisind, tot așa și dimpreună cu cuvântul apostolului mulțime de apostoli a stătut de față, conglăsuint, și [mulțimi] de cuvioși și de preoți, dimpreună cu fiecare din ceilalți [doi]. Mulțimea aceasta conglăsuitoare, cu așadar, înalță – toată – glas cum [că] [cu adevărat] este²⁵⁶ lumina arătată sfinților – alta decât cunoașterea [venită] de la toate zidirile, într-atâta mai sfințită [decât aceea]²⁵⁷ întru cât și este slavă a firii lui Dumnezeu – și e văzută doar celor ajunși

θεοειδέσι μόνοις γενομένοις καθορᾶται, τοσοῦτω δ' ἀπέχον τοῦ φαντασιῶδες εἶναι ἢ τοῖς αἰσθητοῖς παραπλήσιον φωσίν ἢ συμβολικῶς κατ' αὐτὰ διαπεπλάσθαι, ὡς καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τοῦθ' ὑπόστασιν καὶ καλλονὴν ὑπάρχειν, μόνον φῶς ἀληθινόν, αἰώνιον, ἀτρεπτον, ἀνέσπερον, ἀναλλοίωτον, δι' οὗ φῶς ἡμεῖς γενόμεθα, τελείου φωτὸς γεννήματα. Τούτους οὖν τοὺς τοσοῦτους «ἀπορῥέοντάς τε καὶ εἰσπνέοντάς» καλῶν διασύρεις καὶ περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν ἀμαρτάνειν λέγεις, φιλόσοφε, τοὺς θεόπτας, τοὺς θεοσόφους, τοὺς θεοκέρυκας; Δέδοικα μὴ τοῦ ἐν φωτὶ κλήρου τῶν ἁγίων ἀπορῥύης, μὴ, τὸ στόμα ἀνοίξας, ἐλύσης Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον τῇ ἀληθείᾳ, μὴ οὐσίαν δογματίσης Θεοῦ τὸ ἀνύπαρκτον. τί γὰρ σοι βούλεται ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος, δεῖξαι τιθεμένῳ διὰ σπουδῆς μεγίστης ὡς οὐκ ἔστι θεωρία ὑπὲρ τὰς νοερὰς ἐνεργείας, καίτοι δι' αὐτῆς μόνης τῆς ὑπερβαίνουσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας θεωρίας καὶ τὸ ὄντως εἶναι τὸν Θεὸν τρανότατα καὶ ἐς τὰ μάλιστα διαφερόντως δεικνύται καὶ τὸ ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι τὸν Θεόν; Πῶς γὰρ οὐκ ἂν εἴη ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἶγε τοῖς διὰ τῆς εἰλικρινοῦς προσευχῆς ὑπεραναβᾶσι πᾶν ὃ τί περ αἰσθητὸν καὶ νοητὸν ἐν αὐτῇ τῇ προσευχῇ ἢ δόξα τῆς θείας ἐκεῖνης ἐνορᾶται φύσεως; Πόσω δ' ἂν εἴη ὑπὲρ πᾶν αἰσθητὸν καὶ νοητὸν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἴπερ ὑπὲρ ταύτην εἴη τὴν θέαν, τὴν ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησιν καὶ νόησιν οὔσαν;

[39] Τί δὲ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ; Οὐχ ὑπὲρ πάσας ἔστι τὰς αἰσθητικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ τὰς νοερὰς;

²⁵⁸ Literal: ipostasul, subzistența.

²⁵⁹ Adică: nu există.

²⁶⁰ Adică: există.

²⁶¹ Adică: să nu existe.

în-chipul-lui-Dumnezeu, atât de departe fiind de faptul de a fi închipuire ori [a fi] asemenea luminilor simțite [trupește] ori a fi plăsmuită simbolic după chipul lor, încât și ființă²⁵⁸ și frumusețe a veacului viitor este, singura lumină adevărată, veșnică, nemutată, neînserată, neschimbată, prin care și noi lumină ne facem, odrasle ale luminii desăvârșite. Pe aceștia așadar – pe atâția – îi defaimi [tu] numindu-i 'curgători și inspiratori'?; și a greși în privința ființei lui Dumnezeu [o] zici – o, filozofule – despre [înșiși] văzătorii [Lui], [despre] de-Dumnezeu-înțelepții, [despre] de-Dumnezeu-propovăduitorii? Teamă mi-e nu cumva să fii vărsat [afară] din sortul sfinților celor [sălășluiuți] în lumină, [teamă mi-e] că – gura deschizându-o [tu] – nu ai tras Duh, ci pe [duhul] cel potrivit adevărului, [teamă mi-e] că dogmatizezi neființa [propriu-zisă] ca ființă a lui Dumnezeu. Că [altminteri] ce-ți e [toată] acea zbatere a ta, a celui ce te apuci, cu cea mai mare silință, a dovedi cum [că] nu este²⁵⁹ vedere mai presus de lucrările înțelegătoare, măcar că [nu altcum decât] prin singură vederea aceasta, prin cea care întrece puterile înțelegătoare, se arată – limpede și cu totul deosebit – și că Dumnezeu este²⁶⁰ cu adevărat și că Dumnezeu e mai presus de cele ce sînt? Cum, dar, să nu fie²⁶¹ ființa lui Dumnezeu, dacă, celor ce prin rugăciunea curată s-au suit deasupra a tot ce e simțit [trupește] și [deasupra a tot ce e] înțeles [cu mintea], întru însăși rugăciunea [aceasta] le este văzută slava dumnezeieștii firii aceleia? Și cu cât nu va fi ființa lui Dumnezeu deasupra a tot ce e simțit [trupește] și [deasupra a tot ce e] înțeles [cu mintea], ce e mai presus de vederea acesta, [vedere] ce de vreme ce [ea] e mai presus de vederea acesta, [vedere] ce este mai presus de toată simțirea [trupească] și înțelegerea?

[39] Dar bunătățile veacului ce va să vie?; nu sînt [oare] mai presus de toate puterile noastre simțitoare și

«Ἄ γὰρ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ἠτοιμάσασθαι», φησὶν, «ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν» ἀλλὰ μὴν ταῦτα τότε «ἡ καθαρότης τῆς καρδίας ὀψεται», κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν οὐδαμῶς ὄρασις ὑπὲρ πάσας τὰς νοήσεις; Μηδὲ γὰρ σοφιστικῶς αὐθις διὰ τῆς ὁμωνυμίας, ἅτε μηκέθ' ἡμῖν ἔχων ἀντιλέγειν, ὑποκρίναι τὸν συμφθεγγόμενον. Οὐδὲ γὰρ ὁ λέγων μεταφορικῶς καὶ ὁμωνύμως 'νόησιν' τὸ ὑπὲρ νόησιν, διὰ τὸ καὶ ὑπερώνυμον ἐκεῖνο εἶναι, μεταβαλὼν αὐθις ἀγωνιεῖται δεῖξαι μὴ ὑπὲρ νόησιν ἐκεῖνο εἶναι. Καὶ μὴν ὁ μὲν εἰπὼν οὐχ ὑπὲρ νόησιν τὸ ὑπὲρ νόησιν, ὡς νόησιν καλούμενον, ἔχει τι πρόσχημα καὶ προσωπειὸν τὴν ὁμωνυμίαν, ὁ δὲ μηδ' ὑπὲρ τὰς νοερὰς ἐνεργείας ἐκεῖνο τιθέμενος οὐδὲ σοφισασθαι γοῦν ἔχει νοερὰ γὰρ ἐνεργεῖα ἐκεῖνο ἥκιστα κληθεῖται ἄν. Ἀλλὰ γὰρ ἐν τῇ μακαριωτάτῃ ἐκείνῃ κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα διαγωγῇ τοῖς υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως οὐδενὸς δεήσει τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα συνιστῶντων τὸν βίον, οὐκ ἀέρος, οὐ φωτός, οὐ τόπου καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' «ἀντὶ πάντων ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις» κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον ἡ τῆς ψυχῆς τότε καὶ τοῦ σώματος θέωσις «πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καὶ αἰσθησιν φυσικῶν ἐνεργειῶν χαρίζεται τὴν ἀπόπαυσιν, ὡς τὸν Θεὸν διὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαίνεσθαι, νικηθέντων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων». τί τοίνυν τὸ διὰ τῶν

²⁶² Adică: mai presus de lucrarea simfiriei trupesti și a minții.

²⁶³ I Corinteni 2, 9.

²⁶⁴ Hausherr atribuie acest text lui Evagrie. Vezi *Nouveaux fragments d' Evagre le Pontique*, OCP 5, p. 231. Acesta a fost publicat pentru prima oară de Epifanovici sub titlul de *O sute de capete gnostice* ca fiind lucrarea lui Maxim (*Viața și opera sfântului Maxim Mărturisorul*, Kiev, 1917).

²⁶⁵ Adică: nu există.

²⁶⁶ «aceea»: ceea ce e mai presus de înțelegere.

înțelegătoare²⁶²?; că «[pe] cele ce ochiul nu le-a văzut și urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit, pe acelea» – zice – «le-a gătit Dumnezeu celor ce Îl iubesc pe El»²⁶³; ci pe acestea «curăția inimii le va vedea»²⁶⁴ atuncea, după [cum spune] sfântul Maxim. Cum, dar, [de zici tu că] nu este²⁶⁵ nicidecum vedere mai presus de toate înțelegerile? Că n-o să te [mai] fățărăști iarăși – invocând omonimia, nemaivând ce zice împotriva noastră – cum că ești conglăsuitor [cu noi]; pentru că cel ce metaforic și omonimic numește 'înțelegere' ceea ce este mai presus de înțelegere ([aceasta] din pricină că aceea este mai presus de nume), [acela] nu se mai luptă – întorcându-se – să dovedească, iarăși, cum că aceea nu este mai presus de înțelegere. Iar cel ce spune că nu mai presus de înțelegere e ceea ce este mai presus de înțelegere, 'înțelegere' numind [el aceea²⁶⁶], [tot mai] are oarecare scuză și mască, [și anume] omonimia; pe când cel ce nu pune²⁶⁷ aceea mai presus de lucrările minții, nu [mai] are cum face sofisme; că aceea nu se poate numi nicidecum lucrare înțelegătoare. Căci, în preafericită petrecerea aceea, cea din veacul cel fără de sfârșit, fiilor învierii nu le va mai trebui nimic din cele ce alcătuiesc viața veacului [acestui], nici aer, nici lumină, nici loc și nici altceva de felul acesta, ci «în loc de toate ne va fi nouă dumnezeiasca fire»²⁶⁸, după [cum spune] Grigorie al Nyssei, și, după sfântul Maxim, [în]dumnezeirea de atunci a sufletului și a trupului «va dărui încetarea tuturor lucrărilor firești celor după minte și simțire²⁶⁹, încât [doar] Dumnezeu să Se arate [și] prin suflet și prin trup, biruite fiind însușirile firești de

²⁶⁷ Adică: nu plasează, nu consideră.

²⁶⁸ *Despre suflet și înviere*, PG 46, 104B.

²⁶⁹ Adică: a tuturor lucrărilor proprii firii, săvârșite prin minte sau prin simțirea trupestă.

σωματικῶν ὀφθαλμῶν, ἄνευ ἀέρος καὶ οὐκ αἰσθητόν, ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν φυσικὴν ὀρώμενον φῶς; Οὐχ ἢ περιαιυγάζουσα τε καὶ ἐναυγάζουσα δόξα τοῦ Θεοῦ; τί δὲ τὸ ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησίην τε καὶ νόησιν θεωρητικούς ἡμᾶς ἀπεργαζόμενον; Οὐ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ μὴ τὸν νοῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τόθ' ἡμῶν πνευματικὸν ποιήσον; Πῶς οὖν οὐδεμία ὄρασις ἐστὶν ὑπὲρ τὴν νόησιν, οὐδὲ φῶς τῆς καρδίας ἕτερον, ὅτι μὴ ἢ γνῶσις;

[40] Εγὼ δὲ καὶ τὴν ἱερὰν ἡμῶν πίστιν ὑπὲρ πάσας τὰς αἰσθήσεις καὶ πάσας τὰς νοήσεις ὄρασιν τῆς ἡμετέρας ἕτερον τρόπον τίθεμαι καρδίας, ὡς ὑπερβαίνουσιν τὰς νοεράς πάσας δυνάμεις τῆς ἡμῶν ψυχῆς· πίστιν δὲ λέγω οὐ τὴν εὐσεβῆ ὁμολογίαν, ἀλλὰ τὴν ἐπ' αὐτῇ καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπηγγελμένοις ἀμετάπειστον ἴδρυσιν. Πῶς γὰρ δι' αὐτῆς ὀρώμεν τὰ ἐπηγγελμένα κατὰ τὸν μέλλοντα ἐκεῖνον ἀληκτον αἰῶνα; Ταῖς αἰσθήσεσιν; Ἀλλὰ «πίστις ἐστὶ ἐλπιζομένων ὑπόστασις», αἰσθήσει δὲ τὸ μέλλον τε καὶ ἐλπιζόμενον οὐδ' ἰδεῖν γένοιτ' ἂν τις μηχανή· διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος προσέθηκε, «πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων». Ἄρ' οὖν νοερά τις δύναμις ὄψεται τὰ ἐλπιζόμενα; Καὶ πῶς, ἂ μηδαμῶς ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἄνθρωπος; τί οὖν, οὐχ ὀρώμεν διὰ τῆς πίστεως τὰ ἐπηγγελμένα ἡμῖν παρὰ Θεοῦ, ἐπειδήπερ ὑπεραναβαίνει τὰς αἰσθητικὰς καὶ νοεράς πάσας ἐνεργείας; Ἀλλὰ μὴ πάντες οἱ ἀπ' αἰῶνος τὴν ἐπουράνιον δι' ἔργων ἐπιζητήσαντες πατρίδα, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, ἀπέθανον μὴ κομισάμενοι τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι. Ἔστιν ἄρα

²⁷⁰ Capetele teologice, 2, 88, PG 90, 1168AB.

²⁷¹ Adică: nu există.

²⁷² Literal: ipostasul, subzistența.

²⁷³ Evrei 11, 1.

²⁷⁴ Literal: salutându-le.

²⁷⁵ Există, adică.

către covârșirea slavei»²⁷⁰. Ce e, dar, lumina cea prin ochii trupești văzută, în lipsa văzduhului și nu simțită [trupește fiind ea], [cea] mai presus de toată cunoașterea firească?; nu slava lui Dumnezeu ce strălucește împrejurul și înlăuntrul [celui îndumnezeit]; Și ce este ceea ce ne face [a fi] văzători mai presus de toată simțirea și înțelegerea?; nu Duhul lui Dumnezeu, Cel ce nu doar mintea, ci și trupul ni-l va face atunci duhovnicesc? Cum, dar, [zici tu că] nu este²⁷¹ nici o vedere mai presus de înțelegere, nici altă lumină a inimii, fără numai cunoașterea?

[40] Iar eu și sfântă credința noastră o socot [a fi] vedere – în alt chip – a inimii noastre, [și anume vedere] mai presus de toate simțirile și toate înțelegerile, ca una ce covârșește puterile înțelegătoare ale sufletului nostru; iar credință numesc nu binecinstitoarea [de Dumnezeu] mărturisire [cea în cuvinte], ci neclătinata întemeiere pe aceasta și pe cele de către Dumnezeu făgăduite. Căci cum vedem – prin ea – cele făgăduite [a le lua noi] în veacul acela viitor și nesfârșit? Prin simțiri? – dar «credința este ființa»²⁷² [lucrurilor] celor nădăjduite», [nu a altora], și nici un chip nu e de-a vedea prin simțire ceea ce va fi și ceea ce se nădăjduiește; [fapt] pentru care și Apostolul a adăugat [cuvintele] «dovedirea lucrurilor celor nevăzute»²⁷³. Așadar, oare putere înțelegătoare va vedea cele nădăjduite?; Și cum [va fi aceasta], când acelea nicidecum [nu] s-au suit la inima omului? Cum așa, [oare] nu [mai] vedem prin credință cele făgăduite nouă de la Dumnezeu, pe motiv că [acelea] covârșesc toate lucrurile simțitoare și înțelegătoare? [Bine,] dar toți cei din veac care prin fapte au căutat cereasca baștină – după [cum zice] dumnezeiescul Apostol –, au murit nedobândind făgăduințele, ci [doar] văzându-le de departe și fericindu-le²⁷⁴. Așadar, este²⁷⁵

καὶ ὄρασις καὶ νόησις καρδίας ὑπὲρ πάσας τὰς νοεράς ἐνεργείας· τὸ γὰρ ὑπὲρ νοῦν, εἰ μὴ καθ' ὑπεροχῆν, οὐκ ἀνόητον, ἐπεὶ τοιοῦτο τὸ κατ' ἔλλειψιν ἄνου.

[41] Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ πάντες «οἱ μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττον τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι», τελειωθέντες ἄρ' οὗτοι τὰ ἐπηγγελμένα οὐκ ὄψονται; Ἡ ὄψονται μὲν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται; Ἡ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἀλλ' ὡς καὶ πρὶν ἢ τελειωθῆναι; καὶ πῶς ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον; Οὐκοῦν ὄψονται καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται καὶ οὐχ ὡς πρότερον ἐώρων, ἀλλ' ὡς ἀπόλαυσιν τῶν ἐπηγγελμένων εἶναι τὴν ὄρασιν. Ἔστιν ἄρα ὄρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν καὶ ἐτι ὑπὲρ τοῦτο· καὶ γὰρ ἡ μὲν πίστις αὕτη ὑπὲρ νοῦν ὄρασίς ἐστιν, ἡ δὲ τῶν πιστευθέντων ἀπόλαυσις, ὄρασις ὑπὲρ τὴν ὑπὲρ νοῦν ὄρασιν ἐκείνην. Ἔστι δὲ καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ὄρατόν τε καὶ ἀπολαυστόν, ὃ ὑπὲρ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ὑπάρχον οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπεροχικῶς καὶ αὐτοῦ ἐξήρηται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη γὰρ πᾶσα ἡ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασις. Συνήκας ὅσον τῆς θεοπρεποῦς μεγαλειότητος περιαιροῦνται οἱ ταύτην μὴ γινώσκοντες τὴν ὑπὲρ νόησιν ὄρασιν, ὅσον δ' ὑπὲρ αὐτοὺς μεγαλύνουσι Θεὸν οἱ ταύτης ἢ διὰ καθαρότητα

²⁷⁶ «aceasta»: [însuşirea de a fi] mai-presus-de-minte.

²⁷⁷ «[lucrul] cel prin lipsă fără de înţeles»: cel căruia propriu-zis îi lipseşte înţelesul.

²⁷⁸ Adică: despre sfinţenia căroră ne dă mărturie credinţa lor însăşi; şi anume mărturia cea bună. *Evrei* 11, 39-40.

²⁷⁹ Adică: există.

²⁸⁰ Există, adică.

²⁸¹ Adică: prin vederea cea mai presus de vederea prin credinţă.

²⁸² Expresia *mărire dumnezeiască* (sau *mărire cu-dumnezeiască-cuviinţă*, adică *lui-Dumnezeu-cuvenită*) poate însemna aici faptul de a-L mări pe Dumnezeu, a-L socoti mai mare decât – şi dincolo de – toate câte sînt.

şi vedere şi înţelegere a inimii mai presus de lucrările înţeleghătoare; pentru că ceea ce este mai-presus-de-minte nu e de neînţeles ([fără numai] de nu zicem aceasta²⁷⁶ prin covârşire); că așa ceva [nu] ar fi [altceva decât lucrul] cel prin lipsă fără înţeles²⁷⁷.

[41] Mai mult, fiindcă «toți aceștia – mărturisiți fiind [ei] prin credință²⁷⁸ – n-au dobândit făgăduința, Dumnezeu având cu noi de gând – de mai înainte – ceva mai bun, ca nu fără noi să se desăvârșească [aceștia]», desăvârșindu-se aceștia, oare nu vor vedea cele făgăduite? Sau [de văzut le] vor vedea, dar nu [le] vor vedea mai presus de toată înțelegerea? Sau [– fie – le] vor vedea și mai presus de toată înțelegerea, dar tot ca mai înainte de a se desăvârși? [Bine,] dar ce rost ar avea [una ca] aceasta? Prin urmare, [le] vor vedea; și vor vedea mai presus de toată înțelegerea; și nu cum vedeau mai înainte, ci ca vederea [însăși] să le fie primirea cu bucurie a celor făgăduite. Așadar este²⁷⁹ vedere mai presus de toată înțelegerea și [alta] încă mai presus [și] de aceasta; că, pe de o parte, însăși credința este vedere mai presus de minte; dar, pe de alta, primirea cu bucurie a celor crezute este vedere mai presus de vederea aceea mai presus de minte; [și] este²⁸⁰, atunci, și ceea ce se vede și primește cu bucurie [vederea] aceasta²⁸¹, [lucru] care, [și fiind el] mai presus de toate cele simțite [trupește] și înțelese, [el] nu este [însă] ființă a lui Dumnezeu, ci ființa lui Dumnezeu stă – covârșitor cu totul – dincolo și de acesta. De felul acesta este ființa bunătăților celor viitoare. Pricepi cât se înstrăinează [pe ei înșiși] de mărirea dumnezeiască²⁸² cei ce nu cunosc vederea aceasta [cea] mai presus de înțelegere, și cu cât mai mult²⁸³ decât aceștia Îl măresc pe Dumnezeu cei ce, pentru curăția inimii [lor], au

²⁸³ Literal: mai presus.

καρδίας μετρίως γευσάμενοι καὶ τὸν ἀρῶραβῶνα σχόντες ἐν ἑαυτοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ παραδεξάμενοι πίστει τῇ πολυτρόπως προξένω τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν; Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος τὸ ὕψος τῆς διανοίας ταύτης οὐ χωρήσας, οὔτε τὸν Θεὸν προσεκύνησεν ἢ ἐδόξασεν ἀξίως ἑαυτοῦ ἐν Πνεύματι καὶ τοὺς ἐν Πνεύματι Θεοῦ δοξάζοντας πᾶν ἠγεῖται τούναντιον πράττειν καὶ πρὸς τὸν τῶν βλασφημούντων κατασπᾶ κατάλογον τοὺς μόνους ὑψηλοὺς καὶ ἀσφαλεῖς θεολόγους.

[42] Ἀλλὰ γὰρ ἐνδιατριψόμεν ἔτι περὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν θείαν καὶ τερπνὴν χριστιανοῖς θεωρίαν, πίστιν, τὸ τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως ὄχημα, τὴν ἀποστολικὴν ζωὴν, τὸ ἀβραμιαῖον δικαίωμα, πίστιν, ἐξ ἧς νῦν ἄρχει καὶ εἰς ἣν καταλήγει πᾶσα δικαιοσύνη καὶ ἀφ' ἧς δίκαιος ζῆσεται, ὁ δ' ὑποστελλόμενος τῆς εὐδοκίας ἐκπεσεῖται τῆς θείας, καὶ γὰρ «χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστησαί Θεῶ», πίστιν, τὴν παντοδαπῆς πλάνης τὸ γένος ἡμῶν ἐλευθεροῦσαν αἰεὶ καὶ ἐνιδρῦουσιν ἡμᾶς τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν, ἧς οὐδεὶς ἡμᾶς τῶν ἀπάντων ἀποκινήσει, κἂν μαινομένους ἠγῆσθαι, διὰ τῆς ὄντως πίστεως ἐξεστηκότας τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν ἔκστασιν, ἔργω τε καὶ λόγῳ μαρτυροῦντας ὡς οὐ «περιφερόμεθα παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας», ἀλλὰ τῆς ἐνιαίας τῶν χριστιανῶν ἀληθογνωσίας ἐχόμεθα καὶ τὴν ἀπλουστέραν καὶ θειοτέραν καὶ ὡς ἀληθῶς ἀπλανῆ θεωρίαν πρσεβύομεν. Ἴνα τοίνυν, τῶν μελλόντων ἀρτίως ἀφέμενοι, τὴν ἐκ πίστεως ὑπὲρ νοῦν θεωρίαν ἀπὸ τῶν γεγονότων ἐξ ἀρχῆς ἐποπτεύσωμεν, «πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι

²⁸⁴ «aceasta»: arvuna.

²⁸⁵ Literal: vehiculul.

²⁸⁶ Vezi *Romani* 4, 2-3.

²⁸⁷ *Evrei* 11, 6.

²⁸⁸ Aici ieșirea desemnează ekstasis-ul ('extazul'), iar a ieși este verbul ară-

²⁸⁹ *Efesenii* 4, 14.

gustat – câtuși de cât – din aceasta și au în ei înșiși arvuna veacului ce va să vie, sau [o] au primit [pe aceasta²⁸⁴] prin credința cea aducătoare – în multe chipuri – a negrăitelor bunătați? Filozoful însă, neîncăpând [el în el] înălțimea cugetării acestuia, nici lui Dumnezeu nu I s-a închinat – nici L-a slăvit – în chip vrednic Lui, [și anume] în Duhul, iar pe cei ce în Duhul lui Dumnezeu Îl slăvesc pe Dumnezeu, [pe aceștia] îi socoate că fac cu totul dimpotrivă, și [nici mai mult, nici mai puțin] în șirul hulitorilor îi trece pe singurii [și] înalții și negreșii cuvântători-de-Dumnezeu.

[42] Dar să mai zăbovim în cele despre credință și despre dumnezeiasca și creștinilor dulce vedere prin aceasta [săvârșită], credința – purtătoarea²⁸⁵ puterii evanghelicești, viața apostolească, îndreptarea avramicească²⁸⁶; credința – din care acum începe și la care sfârșește toată dreptatea, și de la care dreptul va via, iar cel ce se îndoiește va cădea de la dumnezeiasca bunăvoire, că «fără credință cu neputință este a plăcea lui Dumnezeu»²⁸⁷; credința – cea care pururea slobozește neamul nostru de rătăcirea cea de tot felul și ne întemeiază pe noi în adevăr și pe adevăr în noi, de la care nimeni nu ne va abate, și de-ar fi să ne socoată nebuni, [pe noi cei ce] prin credința cea adevărată am ieșit din noi înșine cu ieșirea mai presus de cuget²⁸⁸, [cei ce] cu lucrul și cu cuvântul mărturisim că nu «sîntem purtați încolo și cu cuvântul mărturisim că nu «sîntem purtați încolo și ncoace de tot vântul învățăturii»²⁸⁹, ci ne ținem de unitara cunoaștere a adevărului, cea a creștinilor, și cinstim mai simpla și mai dumnezeiasca și cu adevărat nerătăcita vedere [de Dumnezeu]. Așadar, lăsând acum cele viitoare, vedere [de Dumnezeu]. Așadar, lăsând acum cele viitoare, ca să vedem – [pornind noi] de la cele făcute dintru început – vederea cea mai presus de minte, cea din credință, [nu altcum decât] «prin credință înțelegem că prin cuvântul lui

Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι». Ποῖος νοῦς χωρῆσαι δύναται ἂν ὡς ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντος τόδε γέγονε τὸ πᾶν καὶ ταῦτα λόγῳ μόνῳ; Ἐκεῖνο γὰρ πάντως οὐχ ὑπεραναβαίνει τὰς νοερὰς ἐνεργείας, ὁ καταληπτὸν ἐστὶ αὐταῖς. Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, κατανοήσαντες ὡς μεταχωρεῖ πρὸς τὸ μὴ ὄν τῶν φθειρομένων οὐδέν, γίνεται τε ἐκ μὴ ὄντος τῶν γινομένων οὐδέν, ἀγένητον καὶ ἀτελεύτητον τὸν κόσμον ἐδόξασαν. Ἀλλ' ὑπεραναβάσα ἡ πίστις τὰς ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἐγγινομένης ἐννοίας ἤνωσεν ἡμᾶς τῷ πάντων ὑπερανγκισμένῳ λόγῳ καὶ τῇ ἀκατασκευῇ καὶ ἀπλήθῃ ἀληθείᾳ καὶ κατενόησαμεν κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, ὡς οὐ μόνον ἐκ μὴ ὄντων ἀλλὰ καὶ μόνῳ ῥήματι Θεοῦ ἅπαντα παρήχθη. τί οὖν ἡ πίστις αὕτη; Ἄρα φυσικὴ τις δύναμις ἢ ὑπερφυῆς; Ὑπερφυῆς δὴπου· διὸ οὐ δύναται τις ἐλθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' Ἰοῦ, τοῦ ὑπεράνω τιθέντος ἡμῶν αὐτῶν ἡμᾶς καὶ τὴν θεοποιὸν ἀπλότητα διδόντος καὶ πρὸς τὴν τοῦ συναγωγῶ Πατρὸς ἐπιστρέφοντος ἐνότητά. Διὰ τοῦτο Παῦλος «ἔλαβε χάριν εἰς ὑπακοὴν πίστεως», διὰ τοῦτο, «ἐὰν ὁμολογήσης ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν καὶ πιστεύσης ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι Θεὸς αὐτὸν ἠγείρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ», διὰ τοῦτο τῶν ἰδόντων καὶ πιστευσάντων εἰς τὸν ἐκ νεκρῶν ζῶντα καὶ ἀρχηγὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς, οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες μακαριώτεροι· ἅ γὰρ καὶ ὀφθαλμὸς βλέπων ἑαυτῷ ἀπιστεῖ καὶ διάνοια καταλαβεῖν οὐκ ἔχει, ταῦτα διὰ τῶν τῆς πίστεως ὑπερκοσμίων ὀφθαλμῶν καὶ εἶδον καὶ ἐσεβάσθησαν.

²⁹⁰ *Evrei* 11, 3.

²⁹¹ «în neființă»: (lit.) în ceea ce nu este.

²⁹² Adică: de la 'contemplarea' făpturilor.

²⁹³ Sau *Logosului* sau *Rostului* sau 'Rațiunii'.

²⁹⁴ Aici *simplitate* arată – ca să zicem așa – faptul de 'a fi dintr-o bucată', de a cunoaște – adică – adevărul în chip neîmbucătățit de analize logice, care împart mintea după domeniile acestora.

²⁹⁵ *Vezi Despre cereasca ierarhie* 1, 1, PG 3, 120B.

²⁹⁶ *Romani* 1, 5.

²⁹⁷ *Romani* 10, 9.

²⁹⁸ Adică: cei ce nu au văzut și au crezut.

Dumnezeu s-au alcătuit veacurile, încât nu din cele văzute s-au făcut cele ce se văd²⁹⁰. Care minte ar putea încăpea [în sine] cum că din ceea ce nu este nicidecum – [din aceea] – s-a făcut totul, ba mai mult, [că s-a făcut] doar cu cuvântul? Că ceea ce este [cu]prins de lucrările înțelegătoare – aceea, negreșit, nu e mai presus de acestea. Pe acestea, deci, și înțelepții Elinilor înțelegându-le – [și anume] că nimic din cele stricătioase [nu] trece în neființă²⁹¹ și că din neființă [nu este] nimic din cele făcute – nefăcută și nesfârșită au socotit [a fi] lumea. Credința, însă, ridicându-se mai presus de înțelesurile venite [pornind] de la vederea celor ce sînt²⁹², ne-a unit pe noi cuvântului²⁹³ așezat mai presus de toate și adevărului nealcătuit și simplu, și am înțeles – mai bine decât prin demonstrație – nu doar cum că din cele ce nu sînt, dar și [că] prin singur cuvântul lui Dumnezeu toate au fost aduse [la ființă]. Ce este, dar, credința aceasta? te au fost aduse [la ființă]. Ce este, dar, credința aceasta? putere firească ori [putere] mai presus de fire? – de bună seamă că mai presus de fire; [fapt] pentru care [nici] nu poate veni cineva la Tatăl, fără numai prin Fiul, prin Cel ce ne așază pe noi mai presus de noi înșine și ne dă îndumnezeitoarea simplitate²⁹⁴ și ne întoarce pe noi către unitatea adunătorului Tată²⁹⁵. Pentru aceasta Pavel «a luat har spre ascultarea [cea proprie] credinței»²⁹⁶; pentru aceasta «de vei mărturisi cu gura ta Domn [pe] Iisus și cei crede cu inima ta că Dumnezeu L-a înviat din morți, te vei mântui»²⁹⁷; pentru aceasta mai fericiți sînt – decât cei ce au văzut și au crezut în Cel înviat din morți și Începătorul vieții celei veșnice – cei ce nu au văzut și au crezut; că [pe însăși] cele pe care ochiul și văzându-le nu își crede sieși și cugetarea nu are cum le cuprinde, pe acestea [așadar], prin ochii cei mai presus de lume, cei [deschiși] prin credință, [aceștia]²⁹⁸ și le-au văzut și le-au cinstit.

[43] «Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τὸν κόσμον, ἢ πίστις ἡμῶν» αὕτη ἐστὶν, εἰ καὶ παράδοξον εἰπεῖν, ἢ καὶ τὸν κάτω πρότερον κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ καιροὺς συστησάμενη κόσμον, εἴθ' ὕστερον ἐπὶ τὸ θεϊότερον μετασκευάσασα καὶ ὑψοῦ τῶν οὐρανῶν αὐτὸν θεῖσα καὶ τὴν γῆν οὐρανώσασα. Τίς δευτέρου κόσμου σπέρματα ἐφύλαξεν; Οὐχ ἢ τοῦ Νῶε πίστις; Τίς τὸν Ἄβραμ Ἄβραάμ καὶ πολλῶν ἐθνῶν πεποίηκε πατέρα, τῶν τε τῆ ψάμμω παρειαζομένων καὶ τῶν τοῖς ἀστράσι παραπλησίων; Οὐχ ἢ περὶ τὰς ἀκαταλήπτους τότε ἐκείνας ὑποσχέσεις πίστις; Τὸν γὰρ μονογενῆ διάδοχον προκείμενον εἶχεν σφαγὴν καὶ δι' αὐτοῦ πολυτεκνίαν, ὧ τοῦ θαύματος, ἀνευδοιάστως ἐπίστευσε. τί οὖν, οὐχὶ μωραίνειν ἂν τότ' ἔδοξεν ὁ γέρων τοῖς λογισμῶ τὰ πράγματα ὀρώσιν; Ἀλλ' ἔδειξεν ἢ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῶν πραγμάτων ἔκβασις τὴν πίστιν οὐκ ἀφροσύνην οὔσαν, ἀλλὰ γνῶσιν πάντα λογισμὸν ὑπερέχουσαν. Νῶε δ' αὐθις ἀπὸ τῆς κυρτῆς οὐρανοῦ περιφερείας ἀβύσσους προσεδόκησεν ὑδάτων. Ποῦ τὰ τῆς παρὰ σοὶ σεπτῆς φιλοσοφίας ληρήματα; Ἐπὶ τὸ κάτω καὶ μέσον φύσει πάντα φέρεται τὰ βάρη· τὰ κοῦφα, καθ' ὅσον κοῦφα, κατὰ τοσοῦτο πέφυκεν ἀπέχειν τοῦ μέσου. Ποῦ σοὶ τὸ μανὸν καὶ συμπεπιλημένον, τὸ μὲν οὐκ ἔχον στέγειν, τὸ δὲ διαδύνον, καὶ τὰ μὴ πάνυ ἀραιὰ τὴν φύσιν; Ποῦ τὰ ἀκριβῆ σφαιρώματά τε καὶ κυρτώματα καὶ αἶ

²⁹⁹ I Ioan 5, 4.

³⁰⁰ «lumea cea mai înainte jos»: lumea cea căzută în idolatrie, lipsită deci de credință.

³⁰¹ *Facerea* 17, 5.

³⁰² «prin aceasta»: prin faptul acesta.

³⁰³ *Facerea* 22, 1-18.

³⁰⁴ Ilogicul – în ochii cercetătorului veacului acestuia – așteptării lui Noe pare aici a fi chiar îndoit; căci, convexă fiind bolta cerului, ea nu poate avea apă într-însa, că 'nu ține apa'; și, apoi, nu de altundeva decât din adâncuri de văzduh – de aer, adică – aștepta Noe adâncurile de ape. *Fac.* 7, 11.

[43] «Aceasta este biruința ce a biruit lumea: credința noastră»²⁹⁹; aceasta este (măcar că ciudat este a o spune) cea care închea – în felurite chipuri și [la felurite] vremi – și lumea cea mai înainte jos [aflată]³⁰⁰, prefăcându-o apoi spre ceea ce e mai dumnezeiesc și mai presus de ceruri punându-o și pământul cer făcându-l. Cine a păzit semințele lumii celei de-a doua?; nu credința lui Noe? Cine pe Ávram Avraam l-a făcut și tată a neamurilor celor multe³⁰¹, nisipului asemuite și stelelor asemenea?; nu credința cea în privința făgăduințelor acelora, celor pe atunci de neînțeles?; că pe urmașul cel unul-născut îl avea dinaintea [ochilor, gata] spre junghiere, și prin aceasta³⁰² tată a multor fii a ajunge – o, minune – a crezut, [în chip] neîndoielnic³⁰³. Ce, dar?; [oare] nu nebun a părut atunci bătrânul celor ce privesc lucrurile cu gândirea? Dar întorsătura – prin harul lui Dumnezeu – a lucrurilor a vădit credința nu nesăbuiță a fi, ci cunoaștere mai presus de tot gândul. Și Noe – iarăși – din [însăși] curbura convexă a cerului a așteptat adâncuri de ape³⁰⁴; unde sînt [deci] aiurelile³⁰⁵ cinstitei – după tine – filozofii, [cum că] 'toate [corpurile] cele grele tind, prin fire, în jos și spre mijloc; și că celor ușoare, pe cât sînt [mai] ușoare, pe atât li s-a dat a se depărta de mijloc?'; unde îți este rarul și condensatul, cel dintâi neputând adăposti, iar celălalt străbătând până și pe cele mai rare prin natura lor?; unde sînt precisele orbite și convexități și multiforme și rapidele mișcări, prin care tu, adevărul din cele ce sînt căutându-l, [tocmai] de la

³⁰⁵ Legile susținute de filozofie (și expuse imediat mai jos) sînt numite aici – nu mai puțin în duhul filosofiei cinice – 'aiureli' pentru că, în formularea lor prin inducție, nu s-a ținut seama de toate datele oferite de istoria concretă, de toate cazurile particulare; astfel, de vreme ce nu sînt universal valabile, nu mai sînt legi; vezi și *Epistola a II^a către Varlaam* 58-61 (GA, p. 281-283).

πολυειδείς καὶ τάχιστα κινήσεις, δι' ὧν σὺ τὴν ἐν τοῖς οὐσίς ἀλήθειαν ζητῶν σαυτὸν καὶ τοὺς σοὶ πειθομένους ἀποβουκολήσεις ταύτης καὶ παρανάλωμα κατακλυσμοῦ ποιήσεις, ἃ διὰ τῆς γνώσεως κακῶς ἠγνόησαν, ταῦτα πικρῶς διὰ τῆς πείρας μανθάνοντας; Ἡ δὲ πίστις καὶ πρὸ τῆς ἐκβάσεως δι' ἀγνωσίας καλῶς προσάξει τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀπειράστους παντάπασι καὶ ἀπαθεῖς κακῶν διὰ τῆς πείρας ποιήσεται καὶ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν μωρὰν ἀποδείξει τὴν ἔξω πάσαν φιλοσοφίαν, μήτε τότε μήτε νῦν εἰδυῖαν τὸ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Πέτρου εἰρημένον, ὅτι «οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶντες, δι' ὧν ὁ πάλαι κόσμος ὕδατι κατακλυσθεῖς ἀπώλετο· οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ τεθησαυρισμένοι εἰσι πυρὶ, τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν». τί οὖν; ἢ τοῖς χριστιανοῖς ἐνυπάρχουσα θεογνωσία καὶ ἢ δι' αὐτὴν σωτηρία διὰ γνώσεως φιλοσοφίας ἢ διὰ πίστεως, ἣτις δι' ἀγνωσίας τὴν ταύτης γνώσιν καταργεῖ; Ἀλλ' εἰ διὰ γνώσεως, κεκένωται ἢ πίστις καὶ κατήργηται ἢ λέγουσα ἐπαγγελία ὅτι, «ἐὰν πιστεύσης ἐν τῇ καρδίᾳ σου Κύριον Ἰησοῦν σωθήσῃ». Ὡστε οὐχ ὁ τὴν τῶν ὄντων γνώσιν ἔχων ἐν καρδίᾳ διὰ ταύτην ἔχει τὸν Θεόν, ἀλλ' ὁ πιστεύσας ἐν τῇ καρδίᾳ Κύριον Ἰησοῦν διὰ τῆς ἀπεριέργου πίστεως ἐν ἑαυτῷ ἐνιδρυμένον ἔχει τὸν Θεόν.

[44] Καὶ παρῶμεν νῦν τοὺς διὰ τῆς γνώσεως ταύτης ἀγνοήσαντας Θεόν καὶ ὅτι μὴ πᾶσα ἀληθὴς ἐστὶν ἢ ἐκ φιλοσοφίας γνώσις. Ἀλλὰ θῶμεν εἶναι πᾶσαν ἀληθῆ καὶ προθῶμεν τοὺς δι' αὐτῆς τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως ἐπιγνόντας τὸν Θεόν. Ἡ γοῦν διὰ τούτων θεωρία καὶ ἐπίγνωσις φυσικὸς

³⁰⁶ II Petru 3, 5-7.

³⁰⁷ «cea prin aceasta»: cea prin cunoașterea de Dumnezeu.

³⁰⁸ «cunoașterea [proprie] acesteia»: cunoașterea – sau gnoza – proprie filozofiei.

³⁰⁹ Romani 10, 9.

³¹⁰ Adică: să presupunem.

³¹¹ Prin zidiri, prin mijlocirea lor.

acesta te răzlețești pe tine însuși și pe cei ce îți dau crezare, făcându-i pradă popoului, cele pe care, în chip rău, prin cunoaștere – [prin gnoză, adică] – nu le-au cunoscut, pe acestea prin cercare [pe propria piele] cu amar aflându-le? Pe când credința [chiar] și înaintea împlinirii [celor crezute] îi va aduce – în chip bun, prin necunoaștere [prin ignoranță, adică] – la adevăr, și cu totul neispitiți și nepătimitori de rele îi va face, și prin lucrurile însele nebună [le] va dovedi [a fi] toată filozofia cea dinafară, nici atunci, nici acum neștiind [ea] ceea ce s-a spus de către marele Petru, [cum] că «cerurile erau de demult din apă și prin apă alcătuite, cele prin care lumea de demult – potopită fiind – a pierit; pe când cerurile de acum sînt învistierite cu foc, ținute spre ziua judecății și pieirii celor necinstitori»³⁰⁶. Cum așa, cunoașterea de Dumnezeu cea dinlăuntrul creștinilor și mântuirea cea prin aceasta³⁰⁷ [se fac] prin cunoașterea [proprie] filozofiei ori prin credință ([credință] care – prin necunoaștere [sau prin ignoranță] – desființează cunoașterea [proprie] acesteia³⁰⁸)? Că dacă [se fac] prin cunoaștere [adică prin gnoză], deșartă a ajuns credința și s-a desființat făgăduința ce zice că «de vei crede în inima ta Domn [pe] Iisus te vei mântui»³⁰⁹. Încât nă cel ce are cunoașterea celor ce sînt Îl are în inimă – datorită ei – pe Dumnezeu, ci cel ce [Îl] a crezut în inimă Domn [pe] Iisus prin neiscoditoarea credință [Îl] are în sine [statornic] sălășluit pe Dumnezeu.

[44] Dar să lăsăm acum [deoparte] pe cei ce prin cunoașterea [adică gnoza] aceasta nu L-au cunoscut pe Dumnezeu și [să lăsăm așijderea deoparte faptul] că nu toată cunoașterea [venită] din filozofie este adevărată; și să spunem³¹⁰ că toată este adevărată și să [îi] punem de față pe cei ce prin cunoașterea zidirilor L-au cunoscut pe Dumnezeu. Bine, dar vederea și cunoaștința [săvârșite] prin acestea³¹¹ [nu altcumva

καλεῖται νόμος· διὸ καὶ πρὸ τῶν πατριαρχῶν καὶ προφητῶν καὶ τοῦ γραπτοῦ νόμου τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐνεκαλεῖτο καὶ ἐπέστρεφε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὑπεδείκνυ τὸν δημιουργὸν τοῖς μὴ καὶ τῆς κατὰ φύσιν γνώσεως κατὰ τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐξεστηκόσι. Τίς γὰρ νοῦν ἔχων καὶ ἰδὼν ἐμφανεῖς μὲν οὐσιῶν διαφορὰς τοσαύτας, ἀφανῶν τε δυνάμεων ἐναντιότητος καὶ ἀντιρρόπους κινήσεως ὁρμάς, ἐτι δὲ στάσιν τρόπον ἕτερον ἀντίρροπον, διαδοχὰς τε ἐνεκλείπτους ἐξ ἐναντιοπαθείας καὶ φιλίαν ἀσύγχυτον ἐξ ἀσυμβάτου νεύκους, συνοχὰς τε τῶν διακεκριμένων καὶ ἀσυμιξίας τῶν ἠνωμένων, νῶν, ψυχῶν, σωμάτων, τὴν διὰ τοσοῦτων ἀρμονίαν, τὰς μονίμους σχέσεις τε καὶ θέσεις, τὰς οὐσιώδεις ἕξεις τε καὶ τάξεις, τὸ ἀδιάλυτον τῆς συνοχῆς, τίς τὰ τοιαῦτα πάντα ἐπὶ νοῦν λαβῶν τὸν ἐν ἑαυτῷ ἕκαστον καλῶς ἰδρῶσαντα καὶ πρὸς ἄλληλα θαυμασίως ἀρμοσάμενον οὐκ ἐννοήσειεν, ὡς ἀπ' εἰκόνας καὶ αἰτιατοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν; Τίς δ' οὕτω γνοὺς Θεὸν ἐν τι τῶν αἰτιατῶν ἢ τῶν κατ' εἰκόνα τούτου προκειμένων ἠγήσεται αὐτόν; Ὡστε καὶ τὴν ἐξ ἀποφάσεως θεογνωσίαν ἔξει. Ἐπέστρεφε τοίνυν ἢ τῶν κτισμάτων γνῶσις πρὸς θεογνωσίαν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πρὸ νόμου τε καὶ προφητῶν, καὶ νῦν αὐθις ἐπιστρέφει, καὶ σχεδὸν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς οἰκουμένης, ὅσοι μὴ τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσπίσμασιν εἰκουσι, δι' αὐτῆς μόνης, οὐχ ἕτερον ἀρτίως ἔχουσι Θεόν, ὅτι μὴ τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός.

[45] Οὗτοι τοίνυν ἐκ μόνης τῆς τῶν κτιστῶν γνώσεως γινώσκουσι Θεόν, οἱ μὴ διὰ νόμου νόμῳ ἀποθανόντες, ἵνα τὴν

³¹² Sau 'naturală'; vezi *Romani* 2, 14: «neamurile, cele ce nu au lege, din fire fac ale legii».

³¹³ Legea firească, adică.

³¹⁴ Adică: ieșiseră – căzuseră – din har, dar nu și din legea firii; rămăseseră la 'după fire', nu căzuseră la 'împotriva firii', după cum Pavel spune că se întâmplase cu filozofii elini (*Romani* 1, 26-7).

decât] 'lege firească'³¹² se numește; [fapt] pentru care și înainte de patriarhi și de proroci și de legea scrisă [aceasta³¹³] chema neamul oamenilor la Dumnezeu și îl întorcea către El și Îl arăta pe Ziditor celor ce nu ieșiseră și din cunoașterea cea după legea firească³¹⁴, după [cum ieșiseră] filozofii elinilor. Că cine – minte având și văzând văditelile [și] atât de multe[le] deosebiri ale ființelor [adică ale substanțelor], [dar și] a nevăzutelor forțe potrivnice și porniri precumpănitoare ale mișcării, încă și starea, cea într-alt chip potrivnică [mișcării acesteia], succedări neconținute din reciprocitate, coeziuni ale celor distincte și neamestecări ale celor unite, ale minților, sufletelor, trupurilor, armonia atât de multor [lucruri], stabilele relații și poziții, deprinderile și rânduiri ale ființiale, indestructibilitatea coeziunii – cine [deci], toate de felul acesta luându-le în minte, nu L-ar înțelege, ca dintr-o icoană și [ca dintr-un lucru] pricinuit [de El]³¹⁵, pe Cel ce a întemeiat în el însuși [pe] fiecare dintre acestea și minunat le-a tocmit întreolaltă? Și cine, astfel cunoscând pe Dumnezeu, Îl va [mai putea] socoti [a fi El] una din cele pricinuite [de către El] ori din cele după chipul Lui, ce stau de față? – încât [iată că] va avea [chiar] și deprinderea teologiei prin apofază. Întorcea, așadar, cunoașterea zidirilor la cunoașterea-de-Dumnezeu neamul oamenilor [și] înainte de lege și proroci, dar și astăzi [îl] întoarce, iarăși, și anume cam tot plinul lumii, [și toți] câți nu se pleacă poruncilor evanghelicești, [iată că], prin singură aceasta, nu au – firește – alt Dumnezeu, fără numai pe Făcătorul totului acestuia.

[45] Aceștia, deci, din singură cunoașterea zidirilor cunosc pe Dumnezeu, [ei] cei ce nu au murit – prin lege

³¹⁵ «pricinuit»: cauzat, adică.

ἐν Χριστῷ ζήσωσι ζωὴν, μᾶλλον δὲ οἱ νόμον Θεοῦ μηδέποτε μηδένα προσέμενοι. Σὺ δὲ νῦν ἡμᾶς, ἡνίκα ὁ Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐπιστεύθη ἐν ἔθνεσιν, ἐκηρύχθη ἐν κόσμῳ καὶ ὁ τῆς χάριτος νόμος ἀνεκαλύφθη τοῖς πέρασιν, ἡνίκα «τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν», ἡνίκα διδακτοὶ Θεοῦ ἐγενόμεθα καὶ τοῦ Παρακλήτου παιδεύματα, κατὰ τὴν σωτήριον ἐπαγγελίαν – «ἐκεῖνος» γὰρ, φησί, «διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν», ὡς μηδέπω δήπου ἐγνωσμένην –, ἡνίκα νοῦν ἔχομεν Χριστοῦ καὶ ὀφθαλμοὺς πνευματικούς, πάλιν εἰς τοῦπίσω στρέφεις ὑπὸ διδασκάλοις τοῖς τοῦ κόσμου τούτου ζῆν στοιχείοις, ἄνθρωπε; τί λέγεις; «Καινὸν οὐρανὸν καὶ καινὴν γῆν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν», καὶ οὐκ ἐξ ἐκείνου τὸν Θεὸν ὑπερκοσμίως νοήσομέν τε καὶ δοξάσομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ παλαιοῦ τούτου μόνου καὶ ἀλλοιωτοῦ ἐπιγνωσόμεθα αὐτόν; Οὐκ ἀλλοιωτοῦ δὲ μόνον ἀλλὰ καὶ φθαρτοῦ. Καὶ γὰρ καινὸν εἰπὼν ἐκεῖνον, παλαιὸν τοῦτον ἐδειξε· πᾶν δὲ τὸ παλαιούμενον καὶ γηράσκον εἰς ἀφανισμόν.

[46] Ἀλλὰ πόθεν τὸν καινὸν τοῦτον ἐδιδάχθημεν κόσμον καὶ τὴν μὴ παλαιουμένην ζωὴν; Ἄρ' ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἢ παρὰ τοῦ «ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἀγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν»; Οὐχ εἰς ἡμῶν καὶ καθηγητῆς, ὁ Χριστός; Ποῦ τοίνυν τῶν αὐτοῦ λόγων περὶ τῆς τοῦ φθειρομένου κόσμου φύσεως ἐδιδάχθημεν; Οὐ αὐτὸς ἐνετείλατο μὴ καλεῖν καθηγητὴν ἐπὶ τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἡμεῖς Ἑλλησι καὶ Αἰγυπτίοις ὡς σωτήριον τι μαθησόμενοι φοιτήσομεν; Θεὸν αὐχεὶ διδάσκαλον ἢ καθ' ἡμᾶς θεογνωσία· οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἐδίδαξε καὶ ἔσωσεν ἡμᾶς.

³¹⁶ I Corinteni 2, 12.

³¹⁷ Ioan 16, 13.

³¹⁸ Matei, 23, 10.

– legii, ca să viețuiască viața cea în Hristos; mai bine zis: cei ce nicicând nu au venit la legea lui Dumnezeu. Iar tu [vii] acum – când Dumnezeu S-a arătat în trup, S-a crezut întru neamuri, S-a propovăduit în lume și legea harului s-a descoperit marginilor, când «Duhul lui Dumnezeu L-am luat, ca să știm cele de la Dumnezeu dăruite nouă»³¹⁶, când am făcut ajuns [a fi] învățați de Dumnezeu și ucenici ai Duhului, după mântuitoarea făgăduință (că «Acela», zice, «vă va învăța pe voi tot adevărul»³¹⁷, deci ca pe ceva necunoscut până atunci), când, așadar, mintea lui Hristos o avem și ochi duhovnicești – [și] iarăși ne întorci înapoi, omule, să trăim sub dăscălia stihiiilor lumii acesteia? Cum așa, «așteptăm – după făgăduința Lui – cer nou și pământ nou», și nu din [cerul] acela Îl vom înțelege – [în chip] mai presus de lume – și Îl vom slăvi pe Dumnezeu, ci doar din acesta Îl vom cunoaște, din cel vechi și schimbător?; și nu doar schimbător, ci și stricacios; că 'nou' zicându-i pe aceleia, vechi [a fi] l-a vădit pe acesta; iar tot ce se învechește și îmbătrânește [nu spre altceva decât] spre pieire [stă].

[46] Dar de unde ne-am învățat [noi despre] lumea aceasta nouă și viața ce nu se învechește? Oare de la vederile [sau contemplările] zidirilor ori de la «Cel hotărât [a fi] Fiul lui Dumnezeu întru putere, după Duhul sfințeniei, dintru învierea din morți, [de la] Iisus Hristos, Domnul nostru»? Nu unul ne și este învățătorul, Hristos?³¹⁸ Așadar, [de] unde din cuvintele Lui ne-am învățat [noi] despre firea lumii stricacioase? Nu El [Însuși] ne-a poruncit să nu numim învățător pe pământ? Cum așa, deci, o să ucenicim pe lângă Elini și Egipteni, ca să învățăm [de la ei] ceva mântuitor? Pe Dumnezeu [Însuși] a-L avea învățător se laudă cunoașterea-de-Dumnezeu cea a noastră; nu înger, nici om, ci Însuși Domnul

Οὐκέτι ἐκ τοῦ εἰκότος γινώσκομεν Θεόν· τοιαύτη γὰρ ἡ ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσις τοῦ Θεοῦ· νῦν δὲ «ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, ἣτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν» καὶ ἀνήγγειλεν ἡμῖν ὅτι «ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ ὑπάρχει οὐδεμία», καὶ τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ τέκνα ἐποίησε φῶτος, «καὶ οὐπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα», ὅτι «ἐὰν φανερωθῆ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι καὶ ὁψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστίν». Ἔχεις πάλιν ἔφοδον συκοφαντίας· «καθὼς γὰρ ἐστὶν ὁψόμεθα αὐτόν». Ἀλλ' ὁ ταῦτα λέγων, τῇ ἐν Σιών τεθείσῃ πέτρα προσεχῶς ἐπωκοδομημένος, ταύτη παραπλήσιός ἐστὶν ἐν πᾶσιν· «ὁ πεσὼν οὖν ἐπ' αὐτὸν συντριβήσεται, καὶ ἐφ' ὃν ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν».

[47] Ἡμεῖς δὲ σκεψώμεθα πόθεν ὁ φιλόσοφος κατασκευάζει ὡς ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὄρασις οὐκ ἔστιν, ἐκεῖνο πρότερον εἰπόντες, ὡς ἀνώνυμόν τε καὶ ὑπερώνυμον ἐκεῖνο ἴσμεν, περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος. Εἰ γοῦν καὶ ὄρασιν αὐτό φαμεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὄρασιν αὐτό ὑπάρχον ἐπιστάμεθα, κἂν τις ἐθέλῃ νόησιν αὐτό καλεῖν, ὅτι καὶ ὑπὲρ νόησιν ἐστὶν ἐκεῖνο πιστεύων ἢ διὰ τῆς πείρας ἐπιστάμενος, κατὰ τοῦθ' ἡμῖν ὁμολογεῖ. Τὰ γοῦν συντεταγμένως καταφασκόμενά τε καὶ ἀποφασκόμενα νοήματά τε καὶ ὄραματα αὐτῷ παρείσθω πάνθ' ὡς μάταια καὶ μηδὲν ὄντα πρὸς ἡμᾶς καὶ τὸν

³¹⁹ «astfel»: pe asemuite.

³²⁰ I Ioan 1, 2.

³²¹ I Ioan 1, 5.

³²² I Ioan 3, 2.

³²³ Mișcându-se liber pe tărâmul Scripturii, sfântul Grigorie o citează în chipuri neașteptate, printr-un demers aproape poetic, dându-i alt conținut. Logica de aici a textului scripturistic – zis despre Hristos, dar aplicat lui Petru – ar fi: fiind zidit Petru – în Biserică – aproape de Piatra-Hristos, cel ce va cădea asupra lui (cel ce se va împotrivi, adică, lui Petru) – se va zdrobi, că se va zdrobi de Hristos, Cel de lângă Petru.

³²⁴ Matei 21, 44.

³²⁵ Adică: nu există.

ne-a învățat și ne-a mântuit pe noi. Nu pe asemuite – [ca mai înainte] – Îl cunoaștem de acum pe Dumnezeu (că astfel³¹⁹ este cunoașterea lui Dumnezeu [pornind] de la zidiri); că [de] acum «viața s-a arătat, cea care era la Tatăl și s-a arătat nouă»³²⁰ și ne-a vestit nouă că «Dumnezeu lumină este și nici un întuneric nu este într-Însul»³²¹, iar pe cei ce au crezut Lui fii ai luminii i-a făcut, «și încă nu s-a arătat ce vom fi», că «de Se va arăta, asemenea Lui vom fi, că Îl și vom vedea pe El precum este». [Și iată că] ai iarăși prilej de defăimare – «că precum este Îl vom vedea pe El»³²². Dar cel ce spune acestea, îndeaproape zidit fiind [el] pe Piatra Cea pusă în Sion, îndeaproape Acesteia este întru toate; «așadar, cel ce va cădea asupra acestuia – se va zdrobi»³²³; și pe care va cădea – îl va sfârâma»³²⁴.

[47] Noi, însă, să vedem de unde [pornește] filozoful [când] ticluiește [învățătura] cum [că] mai presus de toate lucrările înțelegătoare [altă] vedere nu este³²⁵, aceasta zicând-o noi mai întâi [de toate], cum [că] fără-de-nume și mai-presus-de-nume știm [a fi] aceea despre care ne este cuvântul. Așadar, și 'vedere' numim aceea, dar și o știm a fi mai presus de vedere; iar de voiește cineva a-i spune 'înțelegere', crezând [el] ori [chiar] cunoscând prin cercare că, totodată, aceea este și mai presus de vedere – întru un gând cu noi este în privința [lucrurilor] acestora. Așa că stea deoparte toate înțeleșurile și vederile cele [în chip] co-ordonator³²⁶ pomenite de el prin catafază și apofază, ca [unele ce sînt] fără rost și fără nici o legătură cu noi și cu cuvântul de față. Iar că este³²⁷

³²⁶ Adică: co-ordonează (planul vederii cu planul a ceea ce este mai-presus-de-vedere; planul înțelegerii cu planul a ceea ce este mai-presus-de-înțelegere), pune pe același plan, aduce la același numitor comun, 'bagă în aceeași oală'.

³²⁷ «că este»: că există.

προκείμενον λόγον. Ὅτι δέ ἐστιν ὄρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἐκεῖνος μὲν οὐκ ἐνόησεν οὐδὲ ἐπίστευσεν, ἡμεῖς δὲ καὶ μὴ νοοῦντι συνέγνωμεν ἄν, ἐπειδὴ τὸ ὑπὲρ νοῦν νοεῖν οὐκ ἐνι φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς καὶ ταῖς κατ' αὐτὴν μελέταις, καὶ μὴ πάντη πιστεύοντα παρεδεξάμεθ' ἄν, χρῆν εἰδότες κατὰ τὸν ἀποστολον «τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθαι». Τὸ δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας περιτρέπειν ἐγχειρεῖν καὶ συγγράμμασιν ἐναγωνίως χρῆσθαι κατ' αὐτῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας καὶ παντὶ τρόπῳ σκανδαλίζειν σπεύδειν οὐ τοὺς μικροὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς προήκοντας ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ, τοῦτο δὲ τίς ἂν ἐνέγκοι σιωπῇ τῆς ἀληθείας θεραπευτῆς εἶναι προαιρούμενος; Εκείνος μὲν οὖν ὡς ἐστιν ὄρασις καὶ νόησις ὑπὲρ πᾶσαν ὄρασιν καὶ νόησιν, ὑπερώνυμός τε οὔσα καὶ ἀποδοῦσας ἑαυτῆς κεκτημένη τὰς ἐπωνυμίας οὐκ ἐνόησεν, οὐδὲ ἐπίστευσε, καὶ ὁ δὲ ὑπὲρ νοῦν λέγειν τοὺς θεολόγους οἶεται, τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν, οὐδὲ τοῦτ' εἶναι ὑπὲρ νοῦν καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ. «Τὰ γὰρ ἐγνωσμένα», φησὶν, «ἀποφάσκουσιν, οὐ τὰ μὴ ἐγνωσμένα» καὶ ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐν τῇ θεολογίᾳ ταύτῃ τὰ ἀπεφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ὥστ' οὐδ' αὐτὴ ἡ θεολογία τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὑπερβέβηκε.

[48] Περί δὲ τῆς ὑπὲρ νοῦν ὀράσεως τοῦτ' ἂν εἴπομεν, ὡς, εἰ μὲν οὐκ εἶχεν ὁ ἡμέτερος νοῦς ὑπεραναβαίνειν ἑαυτόν, οὐδ' ἂν ἦν ὑπὲρ τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὄρασις καὶ νόησις; ἐπεὶ δὲ καὶ ταύτην ἔχει τὴν δύναμιν καὶ κατὰ ταύτην μόνην κυρίως ἐνοῦται τῷ Θεῷ, δι' αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς προϊοῦσαν εἰς ἐνέργειαν, ἐστὶν ἄρα ὑπὲρ τὰς νοερὰς πάσας

³²⁸ Romani 14, 1.

³²⁹ Adică: există.

³³⁰ Adică: nu ar mai exista.

³³¹ 'aceasta': puterea [sau potența] de a se ridica minte mai presus de sine însăși; «purcezând/venind la lucrare»: actualizându-și potența, prin [voia lui] Dumnezeu, 'activându-și' respectiva 'facultate'.

³³² Există, adică.

vedere mai presus de toată înțelegerea – acela nu a înțeles, nici [nu] a crezut; noi, însă, și neînțelegând el [aceasta], l-am ierta (fiindcă a înțelege ceea ce este mai presus de minte nu e cu putință firii noastre și cercetărilor din unghiul ei), și l-am primi și necrezând el întru totul [aceasta], că datori sîntem – după [cum spune] Apostolul – 'a-l primi pe cel slab în credință'³²⁸. Dar [faptul de] a se apuca [el] a-i contrazice [până] și pe cei ce cred și a alcătui scrieri polemice împotriva lor și a adevărului, și a se sili în tot chipul a-i sminti nu doar pe cei [mai] mici, ci și pe cei sporiți în virtute și buna-cinstire [de Dumnezeu] – aceasta cine ar putea s-o rabde în tăcere, de alege a fi slujitor al adevărului? Așadar, cum [că] este³²⁹ vedere și înțelegere mai presus de toată vederea și înțelegerea – mai-presus-de-nume fiind [ea] și dobândind [doar] denumiri mai prejos decât ea – acela nu a înțeles, nici a crezut, iar ceea ce socotește [el] că spun cuvântătorii-de-Dumnezeu [a fi] mai-presus-de-minte – [și anume] teologia cea prin apofază – nici [pe] aceasta el nu [o] mărturisește a fi mai presus-de-minte; că «[tocmai] cele cunoscute» – zice – «fac obiectul apofazei [teologilor], nu cele necunoscute». [Bine, dar] și noi știm că în teologia aceasta mintea le gândește pe cele înlăturate prin apofază, încât nici teologia aceasta nu s-a ridicat deasupra lucrărilor înțelegătoare.

[48] Iar despre vederea cea mai presus de minte aceasta am zice-o, cum că, de nu ar fi avut mintea noastră [putință] a se ridica mai presus de sine însăși, [atunci] nu ar mai fi³³⁰ nici vedere și înțelegere mai presus de lucrările înțelegătoare; dar, fiindcă și puterea aceasta o are și [fiindcă] prin singură aceasta se unește propriu-zis cu Dumnezeu, prin El – la vremea rugăciunii – venind [aceasta³³¹] la lucrare, este³³², deci, vedere mai presus de toate lucrările înțelegătoare,

ἐνεργείας ὄρασις, ἢν ὄρασιν ὑπὲρ νόησιν φαμεν· φαίη δ' ἄν τις τοῦτο καὶ ἀορασίαν καὶ ἀγνωσίαν ὑπεροχικῶς· ὁ τοίνυν οὐ μᾶλλον ἐστὶν ἀνοησία ἢ νόησις, πῶς μόνον ἐστὶ τῆς καθόλου γνώσεως; Πῶς δ' ἀντιδιαίρεθῆσεται τοῖς εἶδεσιν αὐτῆς; Οὐδὲ γὰρ τὴν οὐσίαν διεῖλέ ποτέ τις τῶν σοφῶν εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον καὶ ὑπερούσιον, οὐδὲ τὴν αἴσθησιν εἰς τε τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν· τὸ γὰρ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν, πῶς ἂν εἴη ὑπὸ τὴν οὐσίαν καὶ ὑπ' αἰσθησιν τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν; Οὕτως ἄρα οὐδὲ τὸ ὑπὲρ τὴν γνῶσιν, γνῶσεως εἶδος. Ὅτι δὲ ἔχει δύνάμιν ὑπερβαίνειν ἑαυτὸν ὁ νοῦς καὶ δι' αὐτῆς τοῖς ἑαυτοῦ κρείττοσιν ἐνοῦσθαι καὶ ὁ μέγας Διόνυσος ἀριδηλότατά φησι, καὶ οὐχ ἀπλῶς τοῦτο λέγει, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην εἶδησιν χριστιανοῖς τῶν ἀναγκαιοτάτων εἶναι προσημαίνει· «δέον» γὰρ, φησὶν, «εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύνάμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἔνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ». Ἡ μὲν οὖν ὑπεραίρει τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, ὑπὲρ πάσας ἐστὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ γνῶσις οὐκ ἐστὶ καθ' ὑπεροχὴν· ἢ δὲ σύνδεσμός ἐστὶ νοῦ τε καὶ Θεοῦ, κρείττον ἀσυγκρίτως τῆς συνδούσης τὸν νοῦν πρὸς τὰ κτιστὰ δυνάμεως, δηλαδὴ τῆς γνώσεως.

[49] Ἀλλὰ πῶς ὁ ἀντιλέγων ἡμῖν κατασκευάζει ὡς οὐκ ἐστὶν ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὄρασις; «Ἐπειδὴ», φησί, «τῆς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας ὑψηλότερον οὐδέν». Ἀλλ' ἕτερον, ὡ βέλτιστε, θεωρία θεολογίας, ἐπεὶ μηδὲ ταυτὸν λέγειν τι περὶ Θεοῦ καὶ κεκτηῖσθαι καὶ ὄραν Θεόν. Λόγος

³³³ Altfel zis, nimeni nu afirmă ca specii ale ființei corporalul, necorporalul și supraființialul.

³³⁴ Despre dumnezeieștile numiri, VII, 1, PG 3, 865C.

³³⁵ Literal: incomparabil.

căreia îi zicem 'vedere mai presus de înțelegere'; și îi poate cineva zice acesteia – [de bună seamă că] în înțeles de covârșire – și 'nevedere' și 'necunoaștere'. Prin urmare, ceea ce nu este în mai mare măsură neînțelegere decât înțelegere, cum să fie [aceasta] parte a cunoașterii [propriei domeniului] universalilor? Și cum să se împartă după speciile acesteia? Că nimeni din cei înțelepți nu a împărțit [sau definit] vreodată ființa/substanța în trup și netrupesc și [în] mai-presus-de-ființă³³³, nici simțirea în cele cinci simțuri și [în] mai-presus-de-simțire; pentru că ceea ce e mai presus de ființă, cum să fie subordonat ființei și [cum să fie] subordonat simțirii ceea ce e mai presus de simțire?; [tot] așa, prin urmare, nici ceea ce e mai presus de cunoaștere nu [poate fi] specie a cunoașterii. Iar că mintea are putere a se ridica mai presus de ea însăși și, prin [puterea] aceasta, a se uni cu cele mai presus de ea însăși – o spune cât se poate de limpede și marele Dionisie, și nu spune doar atât, ci însemnează și [faptul] că a ști lucrul acesta este de cea mai mare trebuință Creștinilor; că «trebuie să se știe», zice, «că mintea noastră are, pe de o parte, *puterea de a înțelege*, prin care pe cele înțelegătoare le vede, și, pe de altă parte, *unirea* covârșitoare firii minții, prin care se atinge de cele de dincolo de ea»³³⁴. Așadar, întrucât covârșește firea de cele de dincolo de ea³³⁴. Așadar, întrucât covârșește firea minții, este mai presus de toate lucrările înțelegătoare și [zicând noi că] nu este cunoaștere [de bună seamă că] în înțeles de covârșire [zicem aceasta]; iar întrucât este legătură a minții cu Dumnezeu, este – [în chip] neasemuit³³⁵ – peste puterea ce leagă mintea de cele zidite, adică peste cunoaștere.

[49] Dar cum ticluiește contrazicătorul nostru [aceea] cum că nu este [nici o] vedere mai presus de toate lucrările înțelegătoare? – «fiindcă», zice, «nimic nu este mai înalt ca teologia prin afereză». Dar *vederea* – o, dragul meu – e altceva decât *teologia*, de vreme ce nu totuna este [faptul de]

μὲν γὰρ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία, θεωρίαί δέ εἰσι καὶ ὑπὲρ λόγον, καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ ἀποκαλυφθεὶς τὰ ἀρρήτα. Ἐπεὶ τοίνυν λόγος καὶ ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἄρα ἐστὶν ἡ ὑπὲρ λόγον θεωρία, καὶ ὑπεραναβαίνουνσι ταύτην οἱ θεωρητικοὶ τῶν ὑπὲρ λόγον, οὐ λόγῳ, ἔργῳ δὲ καὶ ἀληθείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ καὶ τοῦ πάντα δυναμένου Πνεύματος, ὁ δίδωσιν ἡμῖν ὄραν «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν».

[50] ΑΛΛ' ἐκεῖνος ταῦτα οὐδὲ μετρίως συνιείς, τὸν μέγαν οἶεται συμμαρτυρεῖν αὐτῷ Διονύσιον λέγοντα, «ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γνῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὄραν μηδὲ γινώσκειν, ἀληθῶς ἐν τῷ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γνῶσιν γινόμενος» καὶ ἀλλαχοῦ, «μόνοις ὑπάρχει εἰσοδέσθαι εἰς τὸν γνόφον, οὐ ὄντως ἐστὶν ὁ πάντων ἐπέκεινα, τοῖς πάντα καὶ τὰ καθαρὰ καὶ πᾶσαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα ὑπερβάσιν». «Εἰσέρχεται δέ τις», φησὶν ὁ φιλόσοφος, «εἰς τοῦτον τὸν γνόφον διὰ τῆς τῶν πάντων τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεωτάτη θεωρία, ὁ γνόφος οὗτος, ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία μόνη, καὶ τοῦ μηδὲν γινώσκειν οὐδὲν ἐστὶν ἐπέκεινα, ὥστε καὶ τὸ θεῖον φῶς ἐκεῖνο, ὃ τί ποτέ ἐστιν, ὃ λέγεται ὑμεῖς, ἀπολιπεῖν δεῖ, ἵνα πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν τε καὶ θεωρίαν ἀναδράμητε». Ἀλλὰ μὴν φῶς ἡμεῖς τῆς χάριτος ἐκεῖνο λέγομεν, ὃ φησιν αὐτός ὁ μέγας Διονύσιος πάντοτε αἰωνίως καὶ ἀδιαλείπτως περιαστράπτειν τοὺς ἀγίους ἐν τῇ

³³⁶ II Corinteni 12, 4.

³³⁷ I Corinteni 2, 9.

³³⁸ Adică: orice minte.

³³⁹ Epistola 5, PG 3, 1073A.

³⁴⁰ Despre teologia mistică, 1, 3, PG 3, 1000B.

³⁴¹ Literal: dincolo.

a zice ceva despre Dumnezeu și [faptul de] a-L dobândi și a-L vedea pe Dumnezeu. Că [tot] cuvânt este și teologia prin apofază, pe când [unele] vederi sînt și mai presus de cuvânt; iar aceasta a arătat-o descoperitorul de cele negrăite³³⁶. Așadar, fiindcă [tot] cuvânt este și teologia prin apofază, atunci [negreșit că] și decât aceasta este mai presus vederea cea mai-presus-de-cuvânt și [că] deasupra acesteia se ridică văzătorii celor mai presus de cuvânt, [văzători] nu prin cuvânt, ci prin faptă și prin adevăr și prin harul lui Dumnezeu și al Duhului puternic a toate, Care ne dă nouă a vedea «cele ce ochiul nu le-a văzut și urechea nu le-a auzit»³³⁷.

[50] Dar acela nepricepând acestea – nici măcar cătuși de cât – martor al său și-l închipuie [a fi] pe marele Dionisie, pe cel ce zice [că] «în dumnezeiescul întuneric ajunge toată mintea³³⁸ cea învrednicită a-L cunoaște și vedea pe Dumnezeu, prin însuși faptul de a nu vedea – nici a cunoaște – ajungând cu adevărat în ceea ce e mai presus de vedere și ajungând cu adevărat în ceea ce e mai presus de vedere și cunoaștere»³³⁹; și, altundeva, [că] «a pătrunde în întunericul în care este cu adevărat Cel ce e dincolo de toate – [aceasta] este [cu puțință] doar celor ce s-au ridicat și peste toate cele curate și peste toată suirea tuturor sfintelor culmi și peste toate dumnezeieștile lumini»³⁴⁰. «Iar în acest nor», zice filozoful, «se intră [doar] prin afereza/negarea tuturor celor ce sînt și [nu alta decât] aceasta este desăvârșita vedere [sau contemplare]: întunericul acesta, singură teologia prin apofază; și nimic nu e mai presus³⁴¹ de faptul de a nu cunoaște nimic; încât și acea lumină dumnezeiască de care vorbiți voi – orice ar fi ea – trebuie lepădată, ca să vă ridicați la cea prin apofază teologie și vedere [sau contemplare]». Bine, dar noi numim 'lumina harului' ceea ce același Diomisie cel mare spune că totdeauna – veșnic și neîncetat – îi va străluci

μακαριωτάτη εκείνη διαγωγῆ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, «ὡς καὶ τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Τίς ἂν οὖν γένοιτο μηχανὴ τοῦ αἰδώς περιλάμποντος καὶ ἀνεκλείπτως ὀρωμένου τότε (καὶ ταῦτ' οὐ μόνον αἰσθητῶς ἀλλὰ καὶ νοερῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ ταῦτα πνευματικῶς καὶ θεϊκῶς, ὡς πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν ἐδείξαμεν), τίς οὖν μηχανή, τίς δ' ὄνησις ἀπολελύσθαι, τοῦ κρείττον ἢ καθ' ἡμᾶς τοῖς νοῦ κρείττοσιν ἐνοῦντος αἰωνίως καὶ διδόντος τὰ ὑπὲρ ὑμᾶς ὀρᾶν; Ὡς γὰρ ὁ νοῦς ἀφράστως τῇ αἰσθήσει συνημένος ὀρᾶ τὰ αἰσθητὰ καὶ ὡς ἡ αἰσθησις συμβολικῶς καὶ αἰσθητῶς προτίθεται τὰ νοητὰ διὰ τῆς πρὸς τὸν νοῦν συναφείας, ἐν καταλήψει γενομένη τούτων, οὕτω καὶ τῷ Πνεύματι ταῦτ' ἄμφω συνημμένα τὸ ἀόρατον φῶς πνευματικῶς θεάσσονται, μᾶλλον δὲ συνδιαϊωνίσουσι θεώμενα. Τίς οὖν μηχανὴ τοῦ αἰδώς οὕτω περιαιγάζοντος τόθ' ἡμᾶς φωτὸς ἀφείσθαι, ἵνα τῆς σοὶ νομιζομένης τελεωτάτης θεωρίας ἀπολαύσωμεν; Εἰ δὲ νῦν μὲν ἀφιέναι τούτο τὸ φῶς καὶ ὑπερβαίνειν δυνάμεθα, τότε δ' οὐ, κρείττων ἄρ' ἡμῖν ὁ παρῶν αἰῶν τοῦ μέλλοντος καὶ εἰκότως ἐπτόγηται περὶ αὐτὸν οἱ τῷ αἰωνίῳ πολεμοῦντες καὶ ἀληθινῶ φωτί.

[51] Ἄρ' οὖν Διονύσιος ὁ μέγας τούτοις συμφωνεῖ; Καὶ πῶς ἄρ' ὁ τὸ φῶς τοῦτο ἐξυμνήσας πάντων μάλιστα; Τοῦτο μὲν οὖν καὶ προαπεδείξαμεν διὰ πλειόνων ἐν τοῖς Περὶ φωτὸς καὶ φωτισμοῦ θείου προεξηγηνηγμένους λόγοις, ὡς

³⁴² Mai presus de chipul simțit și cel înțelegător.

³⁴³ Literal: prin con-prinderea.

³⁴⁴ În veacul acesta, în viața aceasta pământească.

³⁴⁵ Adică: de vreme ce în veacul de acum, ocupându-ne mintea cu teologia prin apofază (care este maximum-ul vederii de Dumnezeu), putem lăsa deoparte vederea luminii dumnezeiești, iar în veacul viitor nu, înseamnă că veacul de față e superior celui viitor în privința vederii lui Dumnezeu; tonul este, evident, ironic.

împrejur pe sfinți întru preafericită petrecerea aceea a veacului ce va să vie, «precum și pe ucenici la preadumnezeiasca schimbare-la-față». Prin ce meșteșugire, așadar, [ne-am putea dezlega] de ceea ce veșnic ne va străluci împrejur și [ne] va fi atunci [nouă] văzut neconținut (și aceasta nu doar în chip simțit [trupește], ci și în chip înțelegător; mai bine zis, în chip mai presus de acestea [două³⁴²], și anume Duhovnicește și Dumnezeiește); prin ce meșteșugire, așadar, am putea – și ce folos am avea – să ne dezlegăm de ceea ce, în chip ce mai presus de noi, ne unește veșnic cu cele mai presus de minte și ne dă a vedea cele mai presus de noi? Că după cum mintea, unită negrăit cu simțirea [trupească], vede cele simțite [trupește] și după cum simțirea [în chip] simbolic și simțit [își] pune de față cele înțelese, prin unirea [ei]³⁴³ cu mintea, ajungând la cuprinderea acestora, [tot] așa și amândouă acestea – [odată] unite Duhului – vor vedea Duhovnicește nevăzuta lumină, ba mai mult, văzându-o, vor împreună-dăinui veșnic [cu ea]. Prin ce meșteșugire, așadar, am putea lăsa [deoparte] lumina ce în chipul acesta ne va străluci împrejur atunci veșnic, ca să avem parte de ceea ce socoți tu [a fi] 'preadesăvârșita vedere'? Iar, de vreme ce acum³⁴⁴ avem puțința de-a lăsa [deoparte] lumina aceasta și a o depăși, pe când atunci nu, înseamnă că [– nu-i așa?–] mai bun ne este nouă veacul de față decât cel viitor³⁴⁵; deci pe bună dreptate se tem de el³⁴⁶ cei ce dau luptă luminii celei veșnice și adevărate.

[51] Au împreună-glăsuieste cu acestea marele Dionisie? Dar cum ar putea să împreună-glăsuiască cel ce a lădat lumina aceasta mai mult decât orice? Asta am și dovedit mai înainte pe larg în cuvintele despre lumină și lumina

³⁴⁶ «de el»: de veacul viitor.

ὁ γε μάλιστα πάντων ἀντικείμενος τοῖς τῷ μεγάλῳ φωτὶ ἀντικειμένοις, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῆς οἰκουμένης φανότατος φωστήρ. Ἀλλὰ καὶ νῦν ἀναλαμβάνοντες ἰδῶμεν τὰ κείνου ὑπ' αὐτῶν προβεβλημένα ῥήματα. Δωροθέῳ τοίνυν οὗτος ἐπιστέλλων λειτουργῶ, «ὁ θεῖος», φησί, «γνόφος ἐστὶ τὸ ἀπρόσιτον φῶς δι' ὑπερβολὴν ὑπερουσίου φωτοχυσίας· ἐν τούτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γινῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὄραν μηδὲ γινώσκειν ἐν τῷ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γινῶσιν γινόμενος, τούτο αὐτὸ γινώσκων, ὅτι μετὰ πάντα ἐστὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ». Ἐνταῦθα τοίνυν τὸ αὐτὸ καὶ γνόφον λέγει καὶ φῶς, καὶ ὄραν καὶ μὴ ὄραν, καὶ γινώσκειν καὶ μὴ γινώσκειν. Πῶς οὖν καὶ σκότος τούτο τὸ φῶς; «Δι' ὑπερβολὴν», φησί, «φωτοχυσίας», ὥστε φῶς μὲν κυρίως, σκότος δὲ καθ' ὑπεροχὴν, ὡς ἀόρατον τοῖς δι' αἰσθήσεως ἢ νοῦ ἐνεργειῶν προσιέναι καὶ ὄραν ἐπιχειροῦσιν.

[52] Ἐπει δ' ἐν αὐτῷ τῷ ἀπροσίτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γινῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, τίς ἐστὶν οὗτος ὁ τοῦ τοιοῦτου ἀξιούμενος, προσελθεῖν τῷ ἀπροσίτῳ καὶ ἰδεῖν τὸν ἀόρατον; Ἄρα πᾶς θεοσεβής; Ἀλλὰ Μωσέως μόνου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν τὸ γενέσθαι ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ, ἢ δὲ δι' ἀποφάσεως θεολογία παντός ἐστὶ θεοσεβοῦς· νῦν δὲ μετὰ τὴν δεσποτικὴν διὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν, καὶ παντὸς ἀνθρώπου, ὡς προαποδέδεικται. Ἄλλο ἄρα τὸ κυρίως τοῦτο φῶς καὶ ὁ θεῖος αὐτὸς γνόφος καὶ ἀσυγκρίτως ὑπερέχον τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας· ἔστω δ' ὅμως ὅποσον ὁ Μωϋσῆς ὑπερέχει κατὰ τὴν θεοπτίαν τῶν πολλῶν. Ἀλλ' ὁ ἐν τῷ φωτὶ τούτῳ

³⁴⁷ Vezi *supra* 1, 3.

³⁴⁸ În sensul că revărsarea luminii dumnezeiești covârșește orice lumină zidită.

³⁴⁹ Dionisie Areopagitul, *Epistola 5*, 1:2-3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.

³⁵⁰ Vezi *supra* 1, 3, 19, 21 et alibi.

dumnezeiască pe care le-am scris³⁴⁷: că cel mai mare potrivit al potrivitilor marii lumini este prealuminatul luminător al lumii cel din Areopag. Și totuși, să mai vedem o dată acele cuvinte ale lui [Dionisie] pe care le pun înainte ei. Ei bine, scriindu-i liturghisitorului Dorotei, zice: „Dumnezeiescul întuneric este lumina cea neapropiată, prin covârșirea revărsării de lumină³⁴⁸ celei mai presus de ființă: în aceasta ajunge oricine este învrednicit să Îl cunoască și să Îl vadă pe Dumnezeu, care prin însăși nevederea și necunoașterea a ajuns în cele mai presus de vedere și de cunoaștere, cunoscând anume că este dincolo de toate cele simțite [trupește] și înțelese cu mintea³⁴⁹. Aici, dar, numește unul și același lucru atât lumină, cât și întuneric, atât vedere, cât și nevedere, atât cunoaștere, cât și necunoaștere. Cum, dar, este și întuneric lumina aceasta? „Prin covârșirea revărsării de lumină”, zice, așa încât este lumină în înțelesul propriu, dar întuneric prin covârșire, întrucât este nevăzută de cei care încearcă să se apropie și să vadă prin lucrările simțirii [trupești] sau minții.

[52] Iar de vreme ce în însuși neapropiatul ajunge oricine este învrednicit să-L cunoască și să Îl vadă pe Dumnezeu, cine este cel învrednicit de așa ceva, [adică] să se apropie de neapropiat și să vadă nevăzutul? Oricare cinstitor de Dumnezeu? Ba nu, pentru că doar al lui Moisi și al celor ca el este a ajunge în întunericul dumnezeiesc, pe când teologia prin apofază este a oricărui cinstitor de Dumnezeu – iar acum, după venirea prin trup a Stăpânului, și a oricărui om, precum s-a dovedit mai înainte³⁵⁰. Altceva este, dar, această lumină în înțelesul propriu al cuvântului și acest întuneric dumnezeiesc, ce covârșește cu neasemuire teologia cea apofatică – tot atât de mult, să zicem, cât covârșește Moisi mulțimea în ce privește vederea de Dumnezeu. Dar cel ce a

γεγονὸς ὄρα, καὶ οὐχ ὄρα. Πῶς ὄρων οὐχ ὄρα; Ὅτι, φησίν, ὑπὲρ ὄρασιν ὄρα, ὥστε κυρίως μὲν γινώσκει καὶ ὄρα, οὐχ ὄρα δὲ ὑπεροχικῶς, μηδεμίαν ἐνεργείαν νοῦ τε καὶ αἰσθήσεως ὄρων, αὐτῷ τῷ μὴ ὄραν μηδὲ γινώσκειν, τουτέστι τῷ ὑπερβῆναι τὸν τοιοῦτον πᾶσαν γνωστικὴν ἐνεργείαν, ἐν τῷ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γνῶσιν γινόμενος, δηλονότι κρειττόνως ἢ κατ' ἡμᾶς καὶ ὄρων καὶ ἐνεργῶν, ὡς κρεῖττον ἢ κατ' ἄνθρωπον γενόμενος καὶ Θεὸς ἤδη κατὰ χάριν ὦν καὶ Θεῷ ὑπάρχων ἡνωμένος καὶ διὰ Θεοῦ Θεὸν ὄρων.

[53] Οἱ τοίνυν τὴν κατὰ ἀπόφασιν μόνην θεωρίαν πρεσβεύοντες καὶ περαιτέρω ταύτης μηδεμίαν ἐνεργείαν ἢ ὄρασιν δοξάζοντες, καὶ ταύτην μὲν ὑπὸ τὴν καθόλου γνῶσιν εἶναι λέγοντες, τῆς δὲ γνώσεως μηδεμίαν ὑψηλοτέραν θεωρίαν, τοὺς κατ' αὐτοὺς τῆς κατὰ ἀπόφασιν τελεωτάτης ταύτης ἐφικνουμένους θεωρίας κυρίως μὴ ὄραν μηδὲ γινώσκειν εἰκόσασιν οἰόμενοι καὶ στέρησιν ἔχοντας γνώσεώς τε καὶ ὄρασεως. Οὐκοῦν ἔλαθον ἑαυτοὺς τὴν ὄντως ἀγνωσίαν, ταύτην δὲ κατὰ στέρησιν, κρεῖττον πάσης γνώσεως ἀποφαινόμενοι καὶ σεμνυόμενοι τῷ κατ' ἔλλειψιν ἀγνώστως ἔχειν. Οὕτως οἱ τῷ μεγίστῳ μὴ πιστεύοντες φωτὶ καὶ τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως ἐκπίπτουσι. Καὶ μὴν, εἰ ταῦτόν ἢ τε κατὰ ἀπόφασιν θεωρία καὶ ὁ θεῖος γνόφος, αὕτη δὲ ἡ θεωρία στέρησιν κυρίως παρέρχει τοῦ ὄραν, κατὰ τοὺς λέγοντας ὡς οὐκ ἔστι περαιτέρω θεία θεά, οὐκοῦν καὶ ὁ θεῖος γνόφος οὗτος κυρίως ἔστι καὶ κατὰ στέρησιν σκότος καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ γινομένους ἄφρονας ἀποτελεῖ καὶ ποιεῖ γε τοιοῦτους ὡς ἀληθῶς τοὺς περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα ἀποφαινομένους, οἱ πρὶν ἀποτάξασθαι τῇ αἰγυπτία καὶ ψευδωνύμῳ καὶ ἀγόνῳ μητρὶ, ἣν καλῶς λέγουσιν οἱ

³⁵¹ Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moisi* 2:10:4-5, S.C. 1, Paris, 1968.

ajuns în această lumină vede, zice [Dionisie], și [totodată] nu vede. Cum de nu vede văzând? „Pentru că”, zice, „mai presus de vedere vede, așa încât în înțelesul propriu cunoaște și vede, dar, în înțelesul cel după covârșire, nu vede, fiindcă nu vede prin vreo lucrare a minții și a simțirii [trupești], ci prin însăși nevederea și necunoașterea, adică prin faptul că unul ca acesta se face mai presus decât orice lucrare cunosătoare, ajungând în ceea ce este mai presus de vedere și de cunoaștere, văzând și lucrând într-un chip vădit mai presus de cel omenesc, întrucât s-a făcut mai presus de om, și a ajuns deja dumnezeu după har, și e unit cu Dumnezeu, și prin Dumnezeu Îl vede pe Dumnezeu”.

[53] Așadar, cei care propovăduiesc numai vederea cea apofatică, și dincolo de aceasta nu socot că este vreo lucrare sau vedere, și pe de o parte zic că aceasta ține de cunoașterea [propriu domeniului] universalului, iar pe de alta că nici o vedere nu este mai presus decât cunoașterea, par a socoti că cei care, potrivit lor, au ajuns la această desăvârșită vedere apofatică, nu văd, nici nu cunosc în înțelesul propriu și că acestora le lipsesc cunoașterea și vederea. Prin urmare, nu și-au dat seama că ei declară adevărata ignoranță – cea prin lipsă – a fi mai presus decât orice cunoaștere, și că se laudă cu ignoranța cea prin lipsă. În acest fel, cei ce nu cred preamarii lumini cad și din cunoașterea luminii. Apoi, dacă totuna sînt vederea apofatică și întunericul dumnezeiesc, iar această vedere aduce, în înțelesul propriu, lipsire de vedere, potrivit celor care zic că nu există vedere dumnezeiască dincolo [de aceasta], înseamnă că și acest întuneric dumnezeiesc este, în înțelesul propriu, și întuneric prin lipsă, și pe cei care ajung în el îi face lipsiți de minte – și, cu adevărat, așa îi face pe cei care spun despre el unele ca acestea, care înainte să se lepede de „maica egiptenească, și cu nume mincinos, și stearpă”³⁵¹, prin care bine zic Părinții că trebuie

πατέρες τὴν ἔξω νοεῖσθαι παιδευσιν, πρὶν καθαρῶς γνῶναι ὡς δύο πολεμίων μεταξύ βιοτεύομεν καὶ προσθέσθαι τοῖς κρείττοσι, πρὶν δὲ αὐτῶν ἐπιθέσθαι τοῖς πονηροῖς καὶ τοὺς μὲν τρέψασθαι καὶ φονεῦσαι καὶ κατορύξαι, τοὺς δὲ φυγεῖν (ὅσα δηλονότι τῶν πονηρῶν παθῶν φυσικὴν ἔχοντα πρὸς ἡμᾶς οἰκειότητα, τῶν αἰτίων καὶ συνεργούντων παρόντων, ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἐπικρατέστερα γίνεται), πρὶν τὴν πονηρὰν χρῆσιν ἐξελέγξαι τῶν ἀδίκως ἀπὸ τῶν φρεάτων τῆς κτίσεως τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν ἀρρομένων, δηλαδὴ τῶν καθ' Ἑλληνας σοφῶν, πρὶν συνοικῆσαι τοῖς εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους ἄγουσι καὶ μὴ διαφωνοῦσι καὶ ἀντιφωνοῦσιν ἀλλήλοις, τοῖς τὰ θεῖα δηλονότι σοφοῖς, πρὶν δὲ ἀναχωρήσεως καὶ ἡσυχίας ἐπιστῆσαι τῶν οἰκείων προβάτων, ταῦτόν δ' εἰπεῖν νοημάτων, πρὶν ἀναδραμεῖν εἰς τὸ ὄρος, τὴν ἀκρότητα τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς, πρὶν πόρρωθεν ἐνατενίσαι τῷ καινῷ φωτὶ, πρὶν προσεγγίσει, πρὶν ἀκοῦσαι καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν ὑπολύσασθαι, ὡς οὐκ ἐξὸν ψάθειν τῆς ἀγίας γῆς, τῶν νεκρῶν καὶ μὴ ὄντως ὄντων μεσιτευόντων, πρὶν ἀλλοιωθῆναι τὴν δεξιὰν ἐγκόλπιον γενομένην, τουτέστι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καταδύντα, πρὶν διὰ τῆς πάντα δυναμένης βακτηρίας, δηλαδὴ τῆς πίστεως, τὸ τοῦ τυράννου κράτος καθελεῖν κατὰ κράτος καὶ τὴν ἀλμυρὰν τοῦ βίου θάλασσαν ποσὶν ἀβρόχοις ἐμπεριπατῆσαι, πρὶν τὴν πικρανθεῖσαν καὶ σκληρυνθεῖσαν φύσιν ἡμῶν πηγῆν ὑπερφυοῦς εὐφροσύνης δι' εὐχῆς καὶ θεαρέστου πράξεως ἀποτελέσει, πρὶν τῆς ἄνωθεν ἐπιρροεύσης γεύσασθαι τροφῆς καὶ τοὺς ἀντιπάλους οὐκέτι φεύγειν ἀλλὰ καταδιώκειν ἅπαντας προθυμεῖσθαι τε καὶ δύνασθαι, πρὶν διὰ τῆς τῶν τοιούτων ἀπάντων παρασκευῆς τελείως σαββατίσαι τὴν τῶν κακῶν ἀπραξίαν καὶ ἀκοῦσαι καὶ ὑπερβῆναι τὰς πολυφώνους σάλπιγγας καὶ ἰδεῖν καὶ παραλλάξαι τὰ

să înțelegem instruirea cea dinafară, înainte să cunoască în chip curat că viețuim ca între doi dușmani și să se lipească de cele bune, înainte să se lupte prin ele cu cele rele și pe unele dintre acestea să le alunge, și să le omoare, și să le îngroape, iar de celelalte să fugă – vorbesc de acele patimi rele care, fiindu-ne apropiate în chip firesc, ne biruiesc mai ușor atunci când au prilejuri și ajutoare –, înainte să dea în vileag răul obicei al celor care în chip nedrept scot înțelepciunea lui Dumnezeu din puțurile zidirii, adică al înțelepților elinești, înainte de a sălășlui împreună cu cei care au pace unul cu altul și nu au neînțelegeri, nici nu grăiesc unul împotriva altuia, altfel spus împreună cu înțelepții în cele dumnezeiești, înainte de a veghea prin pustnicie și liniștire asupra oilor lor, adică a gândurilor, înainte să alerge sus pe muntele care e culmea sufletului nostru, înainte să scruteze de departe lumina nouă, înainte să se apropie, înainte să audă și să-și scoată încălțările din picioare (v. *Ieșire* 3, 5), întrucât nu este îngăduit a atinge pământul sfânt prin mijlocirea a ceea ce este mort și neființator cu adevărat, înainte să se schimbe dreapta băgată în sân (v. *Ieșire* 4, 6), adică înainte să se schimbe mintea cufundată în sineși, înainte să doboare cu tărie tăria tiranului prin toiagul ce poate toate, adică prin credință, și să umble cu picioare neudate prin marea amară a vieții, înainte să facă izvor de veselie mai presus de fire, prin rugăciune și făptuire plăcută lui Dumnezeu, firea noastră amară și învârtoșată, înainte să guste din hrana care curge de sus și să nu mai fugă de vrăjmași, ci să aibă râvnă și putere a-i urmări pe toți, înainte să sâmbăteze desăvârșit, prin pregătirea tuturor celor de acest fel, nelucrarea răutăților, și să audă și să se ridice mai presus de trâmbițele cele cu multe glasuri, și să vadă și să treacă dincolo de luminile cele revărsate cu îmbelșugare – iar acestea sînt slava lui

πολύχυτα φῶτα (ταῦτα δέ ἐστιν ἢ διὰ τῶν πολυειδῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ ἐξαγγελλομένη δόξα τοῦ Θεοῦ, ἔστω δὲ καὶ τὸ διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ πατέρων κήρυγμα καὶ πάντα τὰ διεξοδικὰ τῶν θείων παιδεύματα), πρὶν προκοιτορθῶσαι τοσαῦτα καὶ μετὰ τῶν ἐκκρίτων καθιερωμένων τῶ Θεῷ πρὸς τὴν τῶν θείων ἀναβάσεων ἀκρότητα φθάσαι καὶ τὸν τόπον τοῦ Θεοῦ ἰδεῖν, εἶτα καὶ αὐτῶ τῶ Θεῷ ἀπερινοήτως ἐνωθῆναι, τούτων πάντων ἀπολελυμένοι, τολμῶσι λέγειν ὡς εἰς τὸν ὑπέρφωτον εισδύνουσι γνόφον διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας. Ἡμεῖς δὲ ταύτην ἐν τοῖς προτέροις Περὶ φωτὸς λόγοις ἱκανῶς ἐξητακότες, εἰκόνα μὲν ἐδειξαμεν τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν ὑπὲρ νοῦν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἐκείνην οὕσαν. Διὸ καὶ πάντες μὲν οἱ πιστοὶ παραδέξασθαι καταξιωθέντες τὸ μυστήριον, ὑμνεῖν δὲ ἀποφάσεως δύνανται Θεόν, οὐ μέντοι καὶ ἐνοῦσθαι καὶ ὄραν διὰ φωτὸς αὐτόν, εἰ μὴ καὶ διὰ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν πληρώσεως τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξονται.

[54] «Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα δεῖν ἀπολιπεῖν», φησί, «κατὰ τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιον εἰς τὸν μυστικὸν εισδύοντας γνόφον· οὐκοῦν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, εἶγε καὶ ὅλως τί ποτέ ἐστιν ὃ ὑμεῖς πρεσβεύετε, χρῆν ἀφεῖναι κάτω, κἀντεῦθεν δεικνυται ὡς τὸ μηδαμῆ μηδὲν ὄραν, τοῦτ' ἔστιν ὁ μυστικὸς ἐκεῖνος γνόφος». τί φατε καὶ οὕτω πολλοῖς ἐναριθμῖον τίθεσθε τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ συνδιαγωνίζον τοῖς ἀγίοις, τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, τὴν ἀναρχον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

³⁵² Termenul διεξοδικός are, pe lângă înțelesul mai răspândit de „pe larg”, „amănunțit”, și sensul „discursiv”, în opoziție cu „simbolic” sau „contemplativ”. În contextul de față ni s-a părut mai adecvat acest ultim sens.

Dumnezeu cea vestită prin zidirile Lui cele de multe feluri, și, să zicem, propovăduirea cea prin proroci, și prin apostoli, și prin părinți, și toate învățăturile discursive³⁵² despre cele dumnezeiești –, înainte de a împlini acestea, și a ajunge la culmea suișurilor dumnezeiești împreună cu cei aleși afiroșiți lui Dumnezeu, și a vedea locul lui Dumnezeu, iar apoi a se și uni cu Dumnezeu Însuși, în chip necuprins cu mintea, desprinși de toate acestea, cutează a zice că intră în întunericul cel mai presus de lumină prin teologia apofatică. Noi însă, după ce am cercetat-o destul pe aceasta în cuvintele dinainte despre lumină³⁵³, am arătat [că ea este doar] icoană a vederii aceleia fără chip și a celei prin vedere pliniri după minte, mai presus de minte, în Sfântul Duh, dar nu însăși aceasta din urmă. De aceea și toți cei învredniciți a primi prin credință taina pot să Îl laude pe Dumnezeu prin apofază, dar nu și să se unească cu El și să Îl vadă prin lumină, dacă nu vor primi prin împlinirea dumnezeieștilor porunci puterea cea mai presus de fire a vederii.

[54] „Însă și toate luminile dumnezeiești trebuie părăsite”, zice, „după Dionisie cel din Areopag, de cei care intră în întunericul cel de taină; așadar, și însăși lumina dumnezeiască – dacă este într-adevăr ceva ceea ce propovăduiți voi – trebuie lăsată jos – și se arată de aici că acel întuneric tainic este a nu vedea nicidecum ceva”. „Ceva”, spuneți voi? Și puneți astfel în rândul celor multe lumina aceea care rămâne în veci cu sfinții, slava firii dumnezeiești, frumusețea veacului viitor și dăinuitor, împărăția cea fără de început și veșnică? Pentru că așa a numit această lumină Însuși Cela ce pe munte a strălucit cu ea (v. *Matei* 16, 28; *Marcu* 9, 1; *Luca* 9, 27)³⁵⁴. Dar acest dumnezeiesc Dionisie [ce zice]? Nu spune

³⁵³ Vezi supra 1 *passim*.

³⁵⁴ Vezi supra 1, 3, 43.

Οὕτω γὰρ τουτὶ τὸ φῶς αὐτὸς ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ αὐτὸ λάμψας ἐπωνόμασε. τί δ' ὁ θεῖος Διονύσιος οὗτος; Οὐκ ἐν τῇ *Μυστικῇ θεολογία* φανερώς φησιν, ὡς ἡ ἀγαθὴ πάντων αἰτία, πάντων μὲν ὑπερουσίως ὑπέρκειται, μόνοις δὲ ἀπερικαλύπτως ἐκφαίνεται τοῖς καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τὰ καθαρὰ διαβαίνουσιν; Εἰ γοῦν ἐκείνοις ἐκφαίνεται, καὶ ταῦτα ἀπερικαλύπτως, πῶς οὐδαμῶς ἐκφαίνεται; Εἰ δὲ ἡ ἐκφανσις αὕτη ἡ κατὰ ἀπόφασιν ἐστὶ θεολογία καὶ αὕτη μὴ ἡ ἀκαταληψία, καθάπερ ὑμεῖς δισχυρίζεσθε, κατὰ ταύτην δὲ καὶ Ἕλληνες θεολογοῦσιν, ὡς καὶ τοῦθ' ὑμεῖς φατε, οὐκοῦν κάκεῖνοι πᾶσαν καθαρότητα ὑπερέβησαν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασιν. Φεῦ, ὅτι τῶν μεμωραμένων σοφῶν ἡ γνῶσις οὐ μόνον καταλαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνει τὰς ἐπαγγελίας τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. ΑΛΛ' οὐχ ὁ Θεοῦ λαλῶν σοφίαν Διονύσιος τοῦτ' ἂν ποτε φαίη; τὰ γὰρ θεῖα φῶτα καὶ τοὺς οὐρανίους ἤχους καὶ τὰς πασῶν ἀγίων ἀκρότητας, ἃ δεῖν ἀπολιμπάνειν ἐφεξῆς εὐθύς ἐκεῖ κατέλεξε, τὰς πρὸ τῆς ὑπωρείας ἐν Χωρήβ τοῦ Μωσέως καθάρσεις, τοὺς μετὰ τὴν ὑπώρειαν ἀπαντήσαντας ἤχους καὶ τὰ προφανέντα τῶν φάτων θεάματα, τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἀφορισμὸν, τὴν μετὰ ταῦτα πάντα οὐχ ὄρασιν Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἐστὶ τοῦτο σημαίνοντος, ὅτι πᾶν ὁ αἰσθήσεως ἐνεργεία ἢ νοὸς ὄραται, ὑποθετικοὶ τινὲς εἰσι λόγοι τῶν ὑποβεβλημένων τῶ πάντα ὑπερέχοντι, δι' ὧν ὑπὲρ πᾶσαν ἐπίνοιαν οὐκ αὐτὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία αὐτοῦ δείκνυται: ὥστε ἡ τοῦ τόπου ἐκείνη θέα καὶ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ὑπερέβηκεν, ἢ τοῦτο ἔδειξεν αὐτό. Εἰ μὲν οὖν μέχρι τῆς τοῦ τόπου τούτου θέας ἡ τοῦ Μωυσέως ἦν ἀνάβασις, καλῶς ἂν ἴσως ἀπὸ

³⁵⁵ Dionisie Areopagitul, *Despre teologia cea de taină* 1:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.

³⁵⁶ Adică teologia apofatică.

³⁵⁷ V. Varlaam, *Al doilea cuvânt către Palama*, p. 298, ed. Schirò, Palermo, 1954.

³⁵⁸ Adică înțelege.

³⁵⁹ Sfântul Maxim Mărturisitorul spune în sholiile sale la acest loc dionysian că rațiunile hypothetice sînt rațiunile descriptive ale celor ce sînt

deslușit în *Teologia cea de taină* că Buna Pricină a toate, pe de o parte, este mai presus de toate în chip mai presus de ființă, iar pe de alta Se arată fără [vreun] înveliș doar celor ce trec dincolo de toate cele spurcate și cele curate?³⁵⁶ Iar dacă acolo Se arată, și pe deasupra fără vreun înveliș, cum să nu Se arate nicidecum? Și dacă această arătare este teologia apofatică și doar aceasta³⁵⁵ e necuprinderea cu mintea, precum afirmați voi, iar după această teologie teologhiesc și elinii, după cum tot voi spuneți³⁵⁷, înseamnă că și aceia au ajuns mai presus de orice curăție și de însăși lumina dumnezeiască – de ipostasul bunătăților viitoare! Vai! Cunoașterea „înțelepților” nebuniți (v. *Romani* 1, 22) nu doar cuprinde³⁵⁸, ci și covârșește făgăduințele bunătăților viitoare! Dionisie, care grăiește înțelepciunea lui Dumnezeu, n-ar putea spune însă vreodată așa ceva, fiindcă arată acolo pe rând, îndată, dumnezeieștile lumini, și glasurile cerești, și culmile tuturor celor sfinte, care trebuie părăsite: curățirile lui Moisi dinainte de poalele muntelui Horiv, glasurile care l-au întâmpinat după poalele muntelui și vedeniile de lumini cele arătate, osebirea de toți, vederea, după toate acestea, nu a lui Dumnezeu, ci a locului în care stătea [El] și care însemna că toate câte se văd prin lucrarea simțirii [trupești] sau a minții sînt niște rațiuni hypothetice³⁵⁹ ale celor supuse Celui ce e mai presus de toate, prin care nu numai El, ci și venirea Lui este arătată a fi mai presus de orice cugetare³⁶⁰ – așa încât acea vedere a locului a întrecut și teologia apofatică, care tocmai asta a arătat. Așadar, dacă până la vederea acestui loc ar fi fost suișul lui Moisi, poate că bine ar fi făcut dogmatizînd pe

(v. PG 4, 420D), prin care sîntem învățați că Dumnezeu este în toate – nu prin mutare, ci prin purtarea Sa de grijă.

³⁶⁰ Dionisie Areopagitul, *Despre teologia cea de taină* 1:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.

τῶν τοιούτων μηδεμίαν θεωρίαν εἶναι μετὰ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ἐδογματίζον. Ἐπει δὲ καὶ τῆς θεᾶς τοῦ τόπου τούτου ἀπολύεται καὶ τότε εἰς τὸν γνόφον εἰσδύνει τὸν ὄντως μυστικὸν ἐν τῇ πάσης γνωστικῆς ἐνεργείας ὑπεροχικῶς ἀποθέσει, «τῶ ἀγνώστῳ κατὰ τὸ κρεῖττον ἐνούμενος καὶ ὄρων καὶ γινώσκων τοῦτον ὑπὲρ νοῦν», πῶς μόνον ἐν τῇ κατὰ ἀπόφασιν θεολογίᾳ τε καὶ θεωρίᾳ περικλείσομεν τὴν ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ θεάν; Ταύτην γὰρ καὶ πρὸ τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὸν ὑπέρφωτον γνόφον διὰ τοῦ τόπου ὁ Μωϋσῆς ἐθεάσατο ὥστ' ἄλλο τί ἐστι σαφῶς ἢ ἐν τῷ γνόφῳ ἔνωσις καὶ θεά, τῆς τοιαύτης θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερον.

[55] Καὶ τί δεῖ λόγοις ἔτι διδάσκειν καὶ μὴ πράγματι δεικνύναι τὴν ἀσφαλῆ τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων ἀλήθειαν; Ἄρα γὰρ ὁ Μωϋσῆς, πάντων ἀπολυθείς τῶν τε ὀρωμένων καὶ τῶν ὀρώντων πραγμάτων τε καὶ νοημάτων καὶ τὴν θεάν ὑπερβάς τοῦ τόπου καὶ εἰς τὸν γνόφον εἰσελθὼν, ἐν αὐτῷ ἑώρακεν οὐδέν; Ἀλλὰ μὴν ἐκεῖ εἶδε τὴν ἄυλον σκηνήν, «ἦν δὲ ὕλικῆς μιμήσεως τοῖς κάτω ὑπέδειξεν» αὕτη δ' ἂν εἶη, κατὰ τοὺς τῶν ἁγίων λόγους, Χριστὸς ἢ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ ἀυθυπόστατος σοφία, ἄυλος μὲν οὐσα καὶ ἄκτιστος τῇ ἑαυτῆς φύσει, προδεικνύσα δὲ διὰ τῆς μωσαϊκῆς σκηνῆς ὅτι δέξεται ποτε κατασκευὴν καὶ εἰς σχῆμα ἦξει καὶ οὐσίαν ὁ ὑπερούσιος καὶ ἀσχημάτιστος λόγος, ἢ πάντα ὑπερέχουσα καὶ προέχουσα καὶ περιέχουσα σκηνή, ἐν ἣ ἐκτισται καὶ συνέστηκεν ὅσα τε ὀρατὰ καὶ ὄσα ἀόρατα, καὶ σῶμα λαβῶν θέσει τοῦτο ὑπὲρ ἡμῶν, ἀρχιερεὺς μὲν ὢν αὐτὸς προαιώνιος, ὕστερον δὲ καὶ ὡς ἱερεῖῳ ἑαυτῷ χρώμενος ὑπὲρ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο, ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγωνῶς ὁ Μωϋσῆς, οὐ τὴν ἄυλον

³⁶¹ *Ibidem.*

³⁶² Literal: „imitație”. Grigorie al Nyssei, PG 44, 380A.

temeiul unora ca acestea că dincolo de teologia apofatică nu mai este nici un fel de vedere; însă de vreme ce se desprinde și de vederea acestui loc, și [abia] atunci intră în întunericul cel cu adevărat de taină lăsând deoparte prin covârșire orice lucrare cunoscătoare, „unindu-se într-un chip mai înalt cu ceea ce e de necunoscut și văzând și cunoscând aceasta în chip mai presus de minte”³⁶¹, cum să mărginim vederea cea din dumnezeiescul întuneric doar la teologia și vederea apofatică? Că pe aceasta a văzut-o Moisi și înainte de a intra prin loc în întunericul cel mai presus de lumină – așa încât, în chip vădit, unirea și vederea din întuneric e altceva, mult mai înalt decât teologia de acest fel.

[55] Dar de ce să mai învățăm prin cuvinte și să nu arătăm cu lucrul că neclintit este adevărul spuselor noastre? Oare Moisi, desprinzându-se de toate lucrurile și gândurile văzute și de cele văzătoare, și ajungând mai presus de vederea locului, și intrând în întuneric, nu a văzut nimic în el? Dar tocmai acolo a văzut cortul nematerial, „pe care l-a arătat celor de jos printr-o asemănare”³⁶² materială – iar cortul acesta era, după cum spun sfinții, Hristos, Puterea lui Dumnezeu și Înțelepciunea Însăși-Ipostatică a lui Dumnezeu (v. 1 *Corinteni* 1, 24), Care este nematerială și nezidită din firea Sa, însă prin cortul mosaicesc mai înainte arăta că va primi cândva alcătuire, și chip, și ființă Cuvântul Cel mai presus de ființă și fără chip, Cortul Cel mai presus de toate, și înainte de toate, și cuprinzător a toate, prin Care s-au zidit și s-au alcătuit toate cele văzute și cele nevăzute, și că luând trup Îl va jertfi pe acesta pentru noi, pe de o parte Însuși fiind Arhiereu mai-nainte de veci, iar pe de alta în vremurile din urmă și jertfă făcându-Se pentru noi. Drept aceea, în dumnezeiescul întuneric ajungând Moisi, a văzut

σκηνήν εἶδε μόνον καὶ δι' ὕλης ὑπέγραψεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς θεαρχίας ἱεραρχίαν καὶ τὰ κατὰ τὴν νομικὴν ἱερωσύνην ὑλικῶς καὶ ποικίλως διεζωγράφησε. Σύμβολα μὲν οὖν αἰσθητὰ ἢ τε σκηνὴ καὶ τὰ κατὰ τὴν σκηνὴν πάντα, ἱερωσύνη τε καὶ τὰ καθ' ἱερωσύνην παραπετάσματα τῶν ἐν τῷ γνόφῳ Μωσέως ὑπῆρχε θεαμάτων. Ἐκεῖνα δὲ αὐτὰ τὰ θεάματα σύμβολα οὐκ ἦν· τοῖς γὰρ καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τάκαθαρὰ διαβαίνουσι καὶ εἰς τὸν μυστικὸν εἰσδύουσι γνόφον ἀπερικαλύπτως ἐκεῖνα ἐκφαίνεται. Πῶς δ' ἂν εἶη σύμβολα τὰ γυμνὰ παντός περικαλύμματος ἐκφανόμενα; Διὸ καὶ ὁ τῆς Μυστικῆς θεολογίας ὑποφῆτης εὐχόμενος, ἀρχόμενος, «τριάς ὑπερούσιε», φησίν, «ἰθυον ἡμᾶς ἐπὶ τὴν τῶν μυστικῶν ἀκροτάτην κορυφὴν, ἔνθα τὰ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστήρια κατὰ τὸν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται γνόφον». Ἐπ' οὖν ἔχει τις εἰπεῖν ὡς οὐδὲν ὁράται ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ καὶ μετὰ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ὑψηλότερον θέαμα οὐδέν; ἢ τοῦτο γοῦν ὅτι συμβολικὰ πάντα τὰ τῶν ἁγίων θεάματα; καὶ συμβολικὰ τοιαῦτα, ὡς φαίνεσθαι μὲν ποτε, εἶναι δ' οὐδέποτε; Μωϋσῆς γὰρ εἶδεν ἅ εἶδεν «ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις καὶ τοσαύταις νυξί», κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων», ὥστε ἀνεῖδεα ἦν τὰ θεάματα ἐκεῖνα. Πῶς οὖν συμβολικὰ; Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ γνόφῳ ἐωρᾶτο πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ γνόφῳ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα. τί δὲ τῶν κυρίως συμβόλων, τῶν μεριστῶν καὶ αἰσθητῶν, οὐ τρεπτόν, οὐ σύνθετον, οὐ τοῖς οὔσι συνημμένον δηλονότι τοῖς κτιστοῖς;

³⁶³ Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească* 5:2, *Corpus Dionysiacum* ii, Berlin, 1991.

³⁶⁴ Dionisie Areopagitul, *Despre teologia cea de taină* 1:3, *Corpus Dionysiacum* ii, Berlin, 1991.

³⁶⁵ *Ibidem*, 1:1.

și a înfățișat prin materie nu numai cortul nematerial, ci și însași ierarhia dumnezeieștii începătorii și cele ce țin de ea, pe care le-a și zugrăvit material și felurit prin preoția legii³⁶³. Cortul și toate cele câte țineau de cort, preoția și cele ce țineau de preoție erau, dar, simboluri simțite [trupește], văluri ale vedeniilor din întuneric ale lui Moisi, pe când vedeniile acelea nu erau simboluri, pentru că se arată fără vreun înveliș „celor ce trec dincolo și de toate cele spurcate, și de toate cele curate și intră în întunericul cel de taină”³⁶⁴. Și atunci, cum să fie simboluri cele ce se arată fără vreun înveliș? De aceea și tâlcuitorul teologiei celei de taină, prinzând a se ruga, spune: „Treime mai presus de ființă, îndreptează-ne la culmea cea mai de sus a celor de taină, unde tainele cele simple, și absolute, și neschimbătoare ale teologiei se ascund în întunericul cel mai presus de lumină”³⁶⁵. Și atunci, cum va mai putea cineva să spună că în întunericul dumnezeiesc nu se vede nimic și că după teologia apofatică nu e vedere mai înaltă? Sau vor fi fost simbolice toate vedeniile Sfinților? Și vor fi fost simbolice de așa fel încât „se arată câteodată, dar nu ființează niciodată”?³⁶⁶ Că doar Moisi a văzut cele ce a văzut „în patruzeci de zile și tot atâtea nopți”, după Grigorie al Nyssei, „împărtășindu-se sub întuneric de viața cea fără chip”³⁶⁷. Așadar, fără de chip erau vedeniile acelea – și atunci, cum să fie simbolice [cu pricina] erau simple, și absolute, și neschimbătoare – și care dintre simbolurile în înțeleș propriu, ce se pot împărți și simți [trupește], nu este schimbător, nu e alcătuit, nu este unit cu cele ce sînt, altfel spus cu cele zidite?

³⁶⁶ Vezi Platon, *Timaios* 27 D.

³⁶⁷ *Despre viața lui Moise*, PG 44, 321A.

[56] Ἐπεὶ δ' ἑώρα, ὁρατὰ ἦσαν τὰ προκείμενα· ἡ οὖν φῶς, ἐν φωτὶ ἄλλω ὑπῆρχον ὁρατά· ἀλλὰ ἀπλὰ πάντα τὰ ἐκεῖ φῶς ἄρα πάντ' ἐκεῖνα. Ἐπεὶ δ' ἑαυτὸν ὑπεραναβὰς καὶ ἐν τῷ γνόφῳ γενόμενος ἑώρα, οὔτε κατ' αἰσθησιν ἑώρα οὔτε κατὰ νοῦν· αὐτοπτικὸν ἄρα ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τοὺς μὲν μὴ ἀνομμάτους γενομένους νόας ὑπεροχικῶς ἀποκρύπτεται – πῶς γὰρ τὸ αὐτοπτικὸν καὶ αὐτονόητον δι' ἐνεργείας νοῦ ὁραθεῖν οἴασοῦν; – ὅταν δ' ὑπεραναβὰς πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν ὁ νοῦς ἀνόματος ὑπεροχικῶς τελέση, πληροῦται τῆς ὑπερκάλου ταύτης ἀγλαΐας, ἐν Θεῷ χάριτι γενόμενος καὶ διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ τὸ αὐτοπτικὸν φῶς ἔχων ἀπορρήτως καὶ ὁρῶν. τί οὖν; Οὐκέτι λοιπὸν κρυφίον τὸ θεῖον εἶποι τις ἄν; Καὶ πῶς, ὃ γε οὐκ ἐξίσταται τῆς κρυφιότητος, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδίδωσι, κρύπτει αὐτοὺς ὑπὸ τὸν θεῖον γνόφον; Οὐ γὰρ ἔτι Μωσῆς ἑώρατο τότε μόνος ἐν αὐτῷ γενόμενος, κατὰ τὸ γεγραμμένον· τὸ δ' ἔτι μείζον, ὅτι καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ ὑπεραναβιβάσας καὶ ἀπολύσας ἀπορρήτως ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν θείας αἰσθητικῆς καὶ νοερᾶς ἐνεργείας, κρυφίον αὐτὸν ἑαυτῷ, ὡς τοῦ θαύματος, ἐποίησεν, ὡς καὶ τὸν θεῖον Παῦλον, ὡσθ' ὁρῶντας, αὐτοὺς μὴ εἰδέναι ἀλλὰ διαπορεῖν, τί ἦν ἐκεῖνο τὸ ὁρῶν· τὸ δ' αὐθις ἔτι πᾶσαν παράδοξον ὑπερβολὴν ὑπερβολὴν καθ' ὑπεροχὴν ἐκβαίνον, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀπορρήτῳ καὶ ὑπερφυεῖ ἐκφάνσει κρυφίος ἐκεῖνος μένει καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀπολυθεῖσι καὶ κρυβεῖσιν, οὐ τοὺς ἄλλους πάντας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑαυτούς. Τεκμήριον δὲ τῆς ὑπεραγνώστου ταύτης κρυφιότητος, ἡ τοῦ Μωσέως ἐπὶ τὴν τρανοτέραν θεῶν ἔφεσις τε καὶ αἰτησις καὶ ἀνάβασις, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων ἐν ἀπειρῳ

[56] Iar de vreme ce vedea, văzute erau cele aflate înaintea lui: așadar, erau ori lumină, ori cu puțință de văzut în altă lumină – însă toate cele de dincolo sînt simple; lumină erau, deci, acelea toate. Iar întrucît Moisi vedea suindu-se mai presus de sineși și intrînd în întuneric, înseamnă că nu vedea cu simțul [trupesc], nici cu mintea, înseamnă că lumina aceea se vede prin sineși și de mințile ce nu s-au făcut fără de ochi se ascunde făcîndu-se mai presus de ele – căci cum s-ar putea vedea prin vreo lucrare a minții ceea ce este prin sine văzut și prin sine înțeleș? –, iar atunci cînd mintea, înălțîndu-se mai presus de orice lucrare înțelegătoare, devine fără ochi prin covârșire, ea se umple de strălucirea aceasta mai presus de frumusețe, prin har ajungînd în Dumnezeu și prin unirea cea mai presus de minte avînd și văzînd, în chip de negrăit, însăși lumina cea prin sineși văzută. Și atunci? Oare nu s-ar mai putea spune că Dumnezeirea este ascunsă? Dar cum așa, de vreme ce ea nu numai că nu-și părăsește ascunzimea, ci o împărtășește și celorlalți, ascunzîndu-i sub întunericul dumnezeiesc? Pentru că Moisi, precum este scris, nu se mai vedea atunci cînd a ajuns singur în Ea – și, mai mult, ridicîndu-se mai presus de sineși, și de sineși în chip negrăit desprinzîndu-se, și fiind pus mai presus de orice lucrare simțitoare și înțelegătoare, la fel ca dumnezeiescul Pavel s-a făcut – ce minune! – ascuns de sine însuși, așa încît, văzînd ei, nu știau ce era ceea ce vedeau, ci se nedumereau (v. 2 Corinteni 12, 2-3). Alt lucru, care întrece orice covârșire de negîndit, este acela că și în acea arătare negrăită și mai presus de fire Acela rămîne ascuns de înșiși cei desprinși și ascunși nu numai de toți ceilalți, ci și de ei înșiși. Dovadă a acestei ascunzimi mai presus de necunoaștere este năzuința, și cererea, și ridicarea lui Moisi către vederea mai limpede, dar și statornicia spoirii a îngerilor și a sfinților către vederile [tot] mai limpezi

αιῶνι διηνεκῆς ἐπὶ τὰ φανότερα τῶν θεαμάτων προκοπή, ὥστε καὶ ὀρῶντες αὐτῇ τῇ ὀράσει ὑπὲρ ὀρασιν γινώσκουσι τὸ φῶς ἐκεῖνο, πῶσω μᾶλλον τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιφαινόμενον Θεόν. Καὶ ὁ ὀφθαλμὸς γὰρ ὁ ἡμέτερος, τῷ ἡλιακῷ ἐνατενίσας δίσκῳ, ὀρῶν αὐτόν, ὑπὲρ ὀρασιν γινώσκει.

[57] Καὶ μηδεὶς πάλιν τῷ μὴ πάντῃ καταλλήλῳ τοῦ παραδείγματος ἐπιφύεσθω· τοῦτο δ' ἐνοεῖτω μόνον, ὅτι τοῖς ἐν ἀποκαλύψει τὸ θεῖον θεωμένοις φῶς τὸ ὑπερβάλλον τῆς κρυφιότητος τῆς θείας μηδὲν ἤττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον καὶ διαφερόντως μᾶλλον ἢ ἡμῖν ἐπιγινώσκεται, τοῖς διὰ συμβόλων ἢ τῶν ἀπὸ τούτων νοημάτων ἢ δι' ἀποφάσεως ἐπιχειροῦσι τὸ ἀκατάληπτον συνορᾶν τῆς θείας φύσεως, ὅτι ἀκατάληπτον. Οἶδε γὰρ καὶ ὁ τυφλός, ἀκούσας καὶ πιστεύσας, ὅτι ἡ φαιδρότης τοῦ ἡλίου τὴν συμμετρίαν ὑπερβαίνει τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ ὀρῶν· καὶ τοῦ ἡλίου δ' ὄντος ὑπὸ γῆν, νοητῶς ἔχομεν ὀρᾶν αὐτόν, οὐ μόνον οἱ δ' ὑγιοῦς ὄψεως πεπειραμένοι, ἀλλὰ καὶ ὅστις τῶν πεπηρωμένων μὲν, τοῖς δ' ὀρῶσι πειθομένων. Καὶ οὐ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ὑπὲρ τὴν ὄψιν ἔχει τὴν λαμπρότητα ὁ τοῦ ἡλίου δίσκος εἰδεῖν ἂν καὶ ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκεκομμένος· μετέχειν δὲ καὶ ἀπολαύειν τοῦτον τοῦ φωτὸς ἀμήχανον. Οὕτω τοῖνυν καὶ τὸν Θεὸν νοητῶς ὀρᾶν καὶ ὑπὲρ νοῦν αὐτόν δι' ἀποφάσεως γινώσκειν γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς πρὸς βραχὺ πεπειραμένοις τῆς ἐκεῖνου θέας καὶ τοῖς μήπω διάρασι τὸ ὑπὲρ νοῦν ἐκεῖνο τῆς ἐνώσεως ὄμμα πρὸς αὐτόν, πειθομένοις δ' ὅμως τοῖς διάρῳσιν, ἀλλ' οὐχ ἐνώσις ἐστὶν αὐτῇ ἢ ὀρασις· καὶ ὁ μὴ πιστεύων δὲ τοῖς διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως ὀρῶσιν ὑπὲρ νοῦν καὶ αὐτὸς τὸ θεῖον δοξάσειεν ἂν, ἀλλ' ὑπὲρ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις μόνας. Ὁ δὲ πᾶσαν τὴν πρὸς τὰ κάτω σχέσιν τῆς

³⁶⁸ Aici în sensul de ilustrație.

³⁶⁹ Este vorba de necuprinderea cu mintea.

în veacul cel nesfârșit, încât și văzând-o cu această vedere cunosc că lumina aceea este mai presus de vedere, și cu atât mai mult [cunosc că este mai presus de vedere] Dumnezeu, Cel care Se arată prin ea – fiindcă și ochiul nostru, ațintind discul soarelui, cunoaște, văzându-l, faptul că acesta e mai presus de văz.

[57] Și, iarăși, nimeni să nu se lege de faptul că pilda³⁶⁸ nu e cu totul potrivită, ci să se gândească numai la faptul că celor ce văd dumnezeiasca lumină în descoperire covârșirea ascunzimei dumnezeiești se face cunoscută cu nimic mai puțin, ba chiar mai mult, și osebit mai mult decât nouă, celor ce prin simboluri, sau prin noimele de la acestea, sau prin apofază încercăm să zărim necuprinsul³⁶⁹ firii dumnezeiești, fiindcă și orbul știe, din auzire și din crezare, că strălucirea soarelui covârșește măsura ochilor trupești, dar nu ca cel ce vede; și când soarele e apus, îl putem vedea cu mintea nu doar cei ce avem cercarea vederii sănătoase, ci și oricare dintre cei ce sînt lipsiți de văz, însă cred celor care văd. Și nu numai atât: și cel lipsit de ochi ar fi în stare să își dea seama că strălucirea soarelui e mai presus de văz, dar unul ca acesta nu se poate împărtăși de lumină. Așadar, și a-l vedea în chip înțeles cu mintea pe Dumnezeu și a-l cunoaște prin apofază în chip mai presus de minte ar putea și cei ce au o cercare scurtă a vederii Lui și încă nu și-au înălțat spre El ochiul cel mai presus de minte al unirii, însă cred celor ce și l-au înălțat, însă vederea aceasta nu e unire; și cel care nu crede celor ce prin unirea mai presus de minte văd mai presus de minte ar putea să proslăvească dumnezeirea, însă doar mai presus de puterile minții sale, pe când cel ce a rupt orice legătură a sufletului său cu cele de jos, și s-a

οικείας ἀφελῶν ψυχῆς καὶ ἐκ πάντων ἀπολυθεὶς διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀπαθείας, καὶ ὑπερβᾶς πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν δι' ἐκτενοῦς καὶ εἰλικρινοῦ καὶ αὐλοῦ προσευχῆς, κάκει δι' ἐνώσεως ἀγνώστου καθ' ὑπεροχὴν περιλαμφθεὶς τῷ ἀπροσίτῳ φέγγει, μόνος οὗτος, φῶς γεγονῶς καὶ διὰ τοῦ φωτὸς θεώμενος καὶ φῶς ὄρων ἐν τῇ τοῦ φωτὸς ἐκείνου θεᾷ τε καὶ ἀπολαύσει, καὶ τὸ ὑπερφαῆς καὶ ἀπερινόητον ὄντως γινώσκει τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὑπὲρ τὴν νοητικὴν μόνην δύναμιν τοῦ νοῦ, τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην, δοξάζων τὸν Θεόν – πολλὰ γὰρ καὶ τῶν κτιστῶν ὑπὲρ αὐτὴν εἰσιν –, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὴν ὑπερφυστάτην ἔνωσιν ἐκείνην, δι' ἧς μόνης τοῖς τῶν νοητῶν ἐπέκεινα ὁ νοῦς ἐνοῦται «ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων».

[58] Ἀλλὰ τούτων μὲν ἄλις. Ἐκεῖνο δ' ἐπαναλαμβάνοντες λέγομεν, ὡς τὴν ὑπὲρ θεᾶν ὄρασιν ταύτην, εἴ τις νόησιν ὑπὲρ πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν ἐθέλει καλεῖν, διαφέρεται πρὸς ἡμᾶς οὐδέν. Ὁ μέντοι φιλόσοφος οὗτος, νομίσας ὄρασιν ἡμᾶς τουτὶ μόνον ἀφωρισμένως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νόησιν ἀπερινόητον καλεῖν, κατ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς ὀράσεως, ἐμάνη, καὶ μανεῖς οὐμενοῦν ἐπαινετὴν μανίαν, ἐγκαταλειφθεὶς περὶ τοὺς λόγους τούτους, κατὰ τῆς προφητικῆς χάριτος ἡμαρτεν ὡς πλείστα. Τριῶν δ' ἡμεῖς ἢ τεττάρων ἀμαρτημάτων ἔλεγχου διὰ βραχέων ποιησάμενοι τῶν ἄλλων ἀφεξόμεθα. Δειξάτω αὐτὸς ἀγωνιζόμενος ὡς ἡ ὄρασις πολλῶ χείρων τῆς νοήσεως, «πάντα τὰ τοῖς προφήταις δεδειγμένα, χείρους νοήσεως» φησιν «ὀράσεις, ὡς διαπεπλασμένα καὶ διαγεγραμμένα καὶ κατὰ φαντασίαν ἐκπεφασμένα». Ὅτι μὲν οὖν ἐν ἐκστάσει γενόμενον τῶν προφητῶν οἱ πλείους τὰς

³⁷⁰ Imitare. Dionisie, *Despre dumnezeiștile numiri*, 1, 4, PG 3, 592C.

desprins de toate prin păzirea poruncilor și prin despătirea ce vine din aceasta, și prin rugăciunea sânguitoare, și curată, și nematerială a ajuns mai presus de orice lucrare cunosătoare, și acolo, prin unire cu neputință de cunoscut, a fost îmbrăcat în strălucire, prin covârșire, de lumina cea neapropiată; numai acesta, zic, luminează făcându-se, și prin lumină îndumnezeindu-se, și luminează văzând întru vederea luminii aceleia și întru bucurarea de ea, cunoaște cu adevărat că Dumnezeu este mai presus de lumină și necuprins cu mintea, în chip mai presus nu numai de omeneasca putere înțelegătoare a minții proslăvindu-L pe Dumnezeu – căci mai presus de aceasta sînt și multe dintre cele zidite –, ci și de unirea aceea mai presus de fire, singura prin care mintea se unește „întru mai dumnezeiască asemănare a minților mai presus de ceruri”³⁷⁰ cu cele ce se află dincolo de cele înțelese cu mintea.

[58] Ajunge însă cu acestea; întorcându-ne la ale noastre, spunem că dacă cineva voiește a chema această vedenie mai presus de vedere înțelegere mai presus de orice lucrare înțelegătoare, cu nimic nu se deosebește de noi. „Filosoful” însă, crezând că noi numim aceasta numai „vedenie”, nu și „înțelegere necuprinsă cu mintea”, împotriva însăși numirii de „vedenie” a turbat și, turbând cu o turbare care nu merită deloc laudă, rămânând la cuvintele acestea, a greșit cât se poate de mult împotriva harului prorocesc. Noi, dându-i în vileag pe scurt trei-patru greșeli, pe celelalte le lăsăm deoparte. Așadar, el, luptându-se să arate că vedenia este cu mult mai prejos decât înțelegerea, zice: „Toate cele dezvăluite prorocilor sînt cu mult mai prejos decât înțelegerea, fiindcă sînt plăsmuite, și zugrăvite, și arătate prin închipuire”.

πλείους εἶδον τῶν ὁράσεων, οὐδεὶς δὲ ἀμφιγνοεῖ τῶν κατ' αὐτοὺς λογίων καὶ μετρίων ἐπακούσας. τί οὖν; τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκστασιν πάσχοντες Θεὸν ἐώρων οἱ προφήται; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἶποι, μὴ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκστασιν αὐτὸς παθῶν; τί δ' ὅτε τῷ Μωϋσῆ φανῆναι ὁ Θεὸς αὐτὸς φησιν «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων»; Ἄρα καὶ τότε τὴν χεῖρω ἔκστασιν ἐξεστησεν αὐτόν; τί δ' ὅτε τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας ἑαυτοῦ ἐξεστηκῶς καὶ τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων, ἐώρα τε καὶ ἤκουεν; Ἄρα τὴν χεῖρω ἔκστασιν ἐξέστη; Ὅντως τῆς ἀληθείας ὡς πορρωτάτω ἐξέστηκεν ὁ ταῦτα γράφων.

[59] Διπλασιάζεται δὲ αὐτῷ ἐνταῦθα τὸ ἁμάρτημα· τοῦ γὰρ μεγάλου Διονυσίου κἀνταῦθα, ὡς ταῦτα φρονοῦντος καὶ τὰς προφητικὰς ὁράσεις πάσας ὡς χεῖρους νοήσεως εἰπόντος, καταψεύδεται ἐκεῖνο· τῶν αὐτῷ γεγραμμένων προβαλλόμενος, ὡς «ἀπὸ τινων θείων φαντασμάτων τοὺς μύστας ἢ τοὺς προφήτας καταλαμπάντων, κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις, ὁ Θεὸς ὀνομάζεται». Καὶ μὴν οὗτος σαφῶς κἀνταῦθα «κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις» φησίν, ὡς καὶ ὁ Θεὸς λέγει ὅτι τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δὲ ὕπαρ – δι' αἰνιγμάτων μέντοι – τῷ δὲ Μωϋσῆ «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων» ὤφθη. Πῶς οὖν πάντες οἱ προφήται κατὰ μόνην τὴν φανταστικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν ἐώρων; Ἀλλὰ καὶ ἡ θεία φαντασία πολὺ διενήνοχε τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπίνης φαντασίας· καὶ γοῦν ἐκείνη μὲν τὸ καθ' ἡμᾶς ἡγεμονικὸν καὶ ὄντως ἄσώματον τυποῖ, ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς φαντασία

³⁷¹ Inițiați.

³⁷² Această perspectivă vede o apropiere etimologică între Θεός („Dumnezeu”) și o familie de cuvinte care cuprinde termeni legați de percepția vizuală ca θέα, θεάομαι, θέατρον etc.

³⁷³ Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 1:8, *Corpus Dionysiacum* i, Berlin, 1990.

Dar nici un om care a luat aminte cât de cât scrierile lor nu se îndoiește că cei mai mulți dintre proroci au văzut cele mai multe dintre vedeniile lor în stare de ieșire [din sine]. Și atunci, vrei să zici că prorocii au văzut pe Dumnezeu pătimind ieșirea [din sine] către ceea ce e mai rău? Dar cine ar spune așa ceva fără să pătimească el însuși ieșirea [din sine] către ceea ce e mai rău? Cum rămâne atunci cu ceea ce spune Dumnezeu Însuși – că S-a arătat lui Moisi *în chip, nu prin ghicituri* (Numeri 12, 8)? Nu cumva și atunci l-a făcut să iasă din sineși cu ieșirea către ceea ce e mai rău? Dar când l-a făcut să iasă din sineși patruzeci de zile întregi (v. *Ieșirea* 24, 18) și, împărțându-se sub întuneric de viața cea fără chip, [Moisi] Îl vedea și Îl auzea? Au cu ieșirea către ceea ce e mai rău a ieșit [din sine]? Cu adevărat, cât se poate de departe a ieșit din adevăr cel care scrie așa ceva.

[59] Aici se face îndoită greșeala lui, căci minte împotriva marelui Dionisie și aici, cum că acesta cugetă aceleași lucruri [ca el], cum că toate vedeniile prorociei sînt mai prejos decât înțelegerea, caută a se îndreptăți prin acel loc din scrierile lui în care [Dionisie] spune: „De la anume arătări dumnezeiești, care i-au luminat pe cei aduși la cele de taină³⁷¹ sau pe proroci, potrivit feluritor pricini și feluritor puteri, Își trage numele Dumnezeu (Θεός)^{372/373}. Păi acesta și aici spune limpede: „potrivit feluritor pricini și feluritor puteri”, precum și Dumnezeu spune că unuia i S-a arătat în vis, altuia în trezie – prin ghicituri –, iar lui Moisi S-a arătat *în chip, și nu prin ghicituri* (Numeri 12, 8). Și atunci, cum se poate ca toți prorocii să fi văzut numai cu puterea închipuitoare a sufletului? Dealtfel, dumnezeiasca închipuire este foarte deosebită de închipuirea noastră omenească: ea întipărește partea noastră stăpânitoare și cu adevărat

ἐν τῷ σωματοειδεῖ γίνεται τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς· καὶ τὸ μὲν τυπούμενον ἐκεῖ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐστὶ τὸ κορυφαῖόν τε καὶ ἀκρότατον, ἐν ἡμῖν δὲ τὸ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων σχεδὸν ἔσχατον· καὶ τυποῦται τοῦτο μὲν ὑπὸ τῶν ἀπ' αἰσθήσεως κινήματων, ἐκεῖ δέ, τί ἐστὶ τὸ τυποῦν τὸ ἡγεμονικὸν τῶν προφητῶν, εἰ θέλεις μαθεῖν, τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἄκουσον ἑώρων γάρ, φησὶν, οἱ προφήται «τυπούμενοι τῷ Πνεύματι τὸ ἡγεμονικόν» ὥστε τὸ Πνεῦμά ἐστὶ τὸ ἅγιον τὸ ἐφιζάνον τῷ νῷ τῶν προφητῶν καὶ ὡς ὕλη χρώμενον τῷ ἡγεμονικῷ καὶ ἐν αὐτῷ δι' ἑαυτοῦ τὰ μέλλοντα προκαταγγέλλον αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν ἡμῖν. Πῶς οὖν τοῦτο φαντασία, τῇ ἡμετέρᾳ φαντασίᾳ κατάλληλός τε καὶ ὁμότιμος; Πῶς δὲ χεῖρων τῆς καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἢ φαντασία αὕτη; Μᾶλλον δὲ πῶς οὐχὶ καὶ ἀπὸ τούτου δείκνυται φῶς ὄν, νῷ θεωρητόν, ἕτερον παρὰ τὴν νόησιν, καὶ ὁράσεις οὔτε αἰσθηταὶ οὔτε φαντασταί, καὶ ἄλλαι παντάπασι παρὰ τὴν ἀπὸ τῆς διανοίας γινώσκουσιν;

[60] ΑΛΛ' ὁ φιλόσοφος καὶ ἄλλην χρῆσιν παράγει τοῦ μεγάλου λέγουσαν, «ὁ τὴν ὄρασιν διαπλάσας ἄγγελος, εἰς τὸ μῆσαι τὰ θεῖα τὸν θεολόγον, κἂν τούτοις φησὶ, «τῷ μὲν εἰπεῖν διαπλάσας τὸ κατὰ φαντασίαν δεδήλωκεν· οὐδὲν γὰρ τῶν ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται». Τούτῳ τοίνυν εἴ τις πεισθεῖ τῷ φιλοσόφῳ, καὶ τὰς οὐρανίους ὑπολήψεται κυριότητάς τε καὶ δυνάμεις ἕκαστασιν νοήσεως, ὧ τῷ θαύματος, ἐπὶ τὸ χεῖρον πάσχειν καὶ σωματοειδεῖς κατὰ φαντασίαν αὐτῶν εἶναι τὰς ὁράσεις, καὶ μὴ μόνον τὰς ὁράσεις τούτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ὑποστάσεις αὐτῶν καὶ οὐσιώδεις ὑπάρξεις φαντασία τυγχάνειν ἐμφερεῖς. Φησὶ γὰρ ὁ

³⁷⁴ Vasilie cel Mare, *Tâlcuirea la Isaia*, înainte-cuvântare, 2:6, *San Basilio. Commento al profeta Isaia*, vol. 1, Torino, 1939.

³⁷⁵ Διάνοια – gândirea discursivă.

³⁷⁶ Să-l inițieze.

netrupească, pe când închipuirea noastră se face în partea trupească a sufletului nostru; partea întipărită de ea este culmea și vârful sufletului cuvântător, pe când cea întipărită de închipuirea noastră este cam cea mai de jos dintre puterile sufleteste; și aceasta din urmă este întipărită de mișcările cele din simțul trupesc, iar cât privește partea stăpânitoare a prorocilor, dacă vrei să afli ce o întipărește ascultă-l pe marele Vasilie, care zice că prorocii erau întipăriți de Duhul în partea lor cea stăpânitoare³⁷⁴. Așadar, Duhul Sfânt este Cel ce șade în mintea prorocilor, și se folosește ca de o materie de partea stăpânitoare, și în ea prin Sineși mai înainte le vestește lor – și prin ei nouă – cele ce vor să fie. Și atunci, cum să fie aceasta simplă închipuire, deopotrivă și de o cinste cu închipuirea noastră? Cum să fie mai jos decât înțelegerea noastră această închipuire? Mai bine zis, cum să nu se arate și din aceasta că e lumină văzută cu mintea, alta decât înțelegerea, și vedenii nici simțite [trupește], nici închipuite, și cu totul altele decât cunoașterea cea din cugetare³⁷⁵?

[60] „Filosoful” vine însă și cu alt loc din marele [Dionisie], care vorbește despre „îngerul care a plăsmuit vedenia ca să-l aducă la taina celor dumnezeiești³⁷⁶ pe cuvântătorul de Dumnezeu”³⁷⁷, și tâlcuiește: „Zicând a plăsmuit arată că [vedenia e] în închipuire, pentru că din câte vede prin sineși mintea nimic nu e plăsmuit”. Așadar, dacă cineva ar da crezare acestui „filosof” și va socoti că cereștile domnii și puteri suferă – ce minune! – ieșire din înțelegere spre mai rău, și că vedeniile lor sînt cu chip de trup și în închipuire, și că nu numai vedeniile acestea, ci înseși ipostasurile și ființările lor ființiale sînt asemănătoare închipuirii, pentru că

³⁷⁷ Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia cerească* 13:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.

αὐτὸς ἅγιος ἐν ὀγδόῳ τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας, τὴν τῶν ἀγίων κυριοτήτων ἐκφαντορικὴν ἐπωνυμίαν ἐξυμῶν, ὡς τῆς ὄντως κυριαρχίας ἢ κυριότης αὐτῶν ἐφίεται «πρὸς τὴν αὐτῆς κυρίαν ἐμφέρειαν ἑαυτὴν τε καὶ μεθ' ἑαυτὴν ἀγαθοειδῶς διαπλάττουσα». Εἰ τοίνυν μηδὲν ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται καὶ τὰ διαπλαττόμενα πάντα φανταστά ἐστὶν ἢ καὶ αἰσθητὰ καὶ κατὰ τοῦτο πολλῶ χεῖρω τῶν νοουμένων ὑφ' ἡμῶν, οὐ νοητὴν λοιπὸν ἔχουσιν αἱ κυριότητές τε καὶ δυνάμεις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐμφέρειαν, ἀλλὰ σωματοειδῆ καὶ φαντασιώδη καὶ ἀνθρωπίνης χεῖρονα νοήσεως, ὡς διαπεπλασμένην οὖσαν. Εἰ δὲ τὴν πρὸς Θεὸν ἐμφέρειαν τοιαύτην ἔχουσι, πῶς ἂν εἶεν ἐκείναι νοεραὶ τὴν φύσιν;

[61] Ὁ δὲ φιλόσοφος καὶ ἐξ ἑτέρας αὐθις τοῦ αὐτοῦ ῥήσεως συνάγειν τὸ αὐτό· τοῦ τυποῦντος γὰρ ἀκούσας τὴν ὄρασιν ἀγγέλου, κατὰ δύναμιν τῷ θεολόγῳ μεταδιδόντος τῆς οικείας ἱερογνωσίας, «πῶς», φησὶν, «ἢ τυπωθεῖσα ὄρασις οὐκ ἂν εἶη φανταστόν»; Ἀλλ' ἡμεῖς πάλιν ἐκ τῆς Οὐρανίου χορείας ἐκτρέφομεν αὐτόν. «Αἱ γὰρ ἅγιοι», φησὶ, «τῶν οὐρανίων οὐσιῶν διακοσμήσεις, νοητῶς ἐπὶ τὸ θεομίμητον ἑαυτὰς ἀποτυποῦσαι καὶ πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐμφέρειαν μορφοῦν ἐφίεμεναι τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος, ἀφθονωτέρας εἰκότως μετέχουσι τῆς θείας κοινωνίας». Ὁρᾶς καὶ τύπους νοητοῦς; Πῶς οὖν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων τὴν χεῖρω πάσχειν ἔκστασιν ὠήτης τοὺς προφήτας; Ἐγὼ γὰρ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων οὐκ ἀνθρωπίνης χεῖρω διανοίας τὰ προφητικὰ θεάματα ἐνάγομαι νομίζειν, ἀλλὰ νοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς κρείττω, καὶ

³⁷⁸ Numele acestei cete îngeresti vădește, adică exprimă, Domnia dumnezeiască.

³⁷⁹ „Începătorească” întrucât ea este începutul, altfel spus polul suprem, al oricărei ierarhii. Dionisie, PG 3, 237C.

sfântul însuși zice în al optulea cap din „Ierarhia cerească”, laudând vădătorul nume³⁷⁸ al sfințelor domnii, că domnia lor dorește de adevărata domnie începătorească³⁷⁹, „cu bun chip plăsmuindu-se pe sineși și cele de după sineși potrivit asemănării Domnești a acesteia”. Așadar, dacă nimic din câte vede prin sineși mintea nu a fost plăsmuit, și toate cele plăsmuite sînt închipuite sau chiar și simțite [trupește] și, în această privință, cu mult mai prejos decât cele gândite de noi, înseamnă că asemănarea cu Dumnezeu a domniilor și puterilor nu este înțeleasă cu mintea, ci cu chip de trup, și închipuită, și mai prejos de înțelegerea omenească – iar dacă asemănarea lor cu Dumnezeu este de acest fel, cum ar putea să aibă fire înțelegătoare?

[61] „Filosoful” mai trage aceeași încheiere și din altă spusă a lui [Dionisie] – căci auzind că îngerul care dă chip vedeniei îi împărtășește cuvântătorului de Dumnezeu, după putere, sfințita sa cunoștință, spune: „Cum să nu fie închipuită vedenia cea întipărită ca chip?”. Noi însă îl vom da la o parte iarăși pe temeiul *Horei cerești*, pentru că [Dionisie] zice³⁸⁰: „Deoarece sfințele cinuri ale ființelor cerești, în chip înțeles [cu mintea] întipărindu-se pe sineși după asemănarea lui Dumnezeu și năzuind să închipuiască înfățișarea lor înțelegătoare după asemănarea Dumnezeieștii Începătorii, au parte, pe bună dreptate, de mai îmbelșugată împărtășire dumnezeiască”. *Vezi* [că vorbește aici] și [de] înfățișări înțelegătoare? Și atunci, cum poți să crezi, pe temeiul acestor nume, că prorocii au pățimit ieșirea [din sine] ceea ce e mai rea? Fiindcă pe mine aceste nume mă fac să cred că vedeniile prorocesti nu-s mai prejos decât cugetarea omenească, ci

³⁸⁰ Sfântul Grigorie numește astfel scrierea dionisiană „Despre ierarhia cerească”. Dionisie, PG 3, 180A.

ἰσαγγέλους εἰδέναι διδάσκομαι τὰς αὐτῶν θεωρίας. Πρὸς γὰρ ἀγγελικὴν ἔνωσιν ἐπιτηδεῖους ἑαυτοὺς ἐκεῖνοι διὰ καθαρότητα ποιήσαντες καὶ τῇ πρὸς τὸ θεῖον ἀνατάσει συνημμένοι τούτοις, διαπλάττονται καὶ αὐτοὶ τυποῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν προβεβηκότων ἀγγέλων κατὰ τάξιν καὶ τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος πρὸς θεοειδῆ μόρφωσιν μετασκεύαζονται καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς μορφώσεως ταύτης τὴν ἱερογνωσίαν ὡσπερ ἑαυτοῖς ἐγγεωροῦσιν ἐκεῖθεν καταβεβλημένην. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ τῶν ἰσαγγέλων τύπων διαπλάσεων ἢ προφητικῆ τυγχάνει καθαρότης, συλλειτουργὸς κατὰ τὴν θεολογίαν ὑπάρχουσα αὐτῶν, ὅτε καὶ αὐτοὺς τοὺς τοῦ Θεοῦ τύπους αὐτῆ δέχεσθαι μαρτυρεῖται δύνασθαι; «Καρδία» γάρ, φησί, «καθαρά ἐστὶν ἢ παντάπασιν ἀνείδεον τῷ Θεῷ παραστήσασα τὸν νοῦν καὶ τοῖς αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι».

[62] Ζαχαρίας δὲ ὁ Βαραχίου καὶ αὐτὸ τὸ ἐν ἡμῖν Πνεῦμα πλάττεσθαι ὑπὸ Θεοῦ ἐδίδαξεν, εἴτε τὴν ἐκ τοῦ μῆ ὄντος εἰς τὸ εἶναι προαγωγὴν ἐκ Θεοῦ εἶναι τοῦ καθ' ἡμᾶς Πνεύματος δεικνύς, εἴτε τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀνάπλασιν καὶ εἰς τὸ εὖ εἶναι μεταποίησιν· «Λῆμμα» γάρ, φησί, «λόγου Κυρίου ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ· λέγει Κύριος, ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιῶν τὴν γῆν καὶ πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ». τί οὖν; Καὶ τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦμα σῶμα, ἐπειδὴ πλάττεται προαγόμενον ἢ μετασκευαζόμενον; Ὁ δὲ πλάστης μὲν ἀγαθὸς αὐτὸς εἶναι καὶ τοῖς ποθοῦσι εὐχόμενος, διαπλασθῆναι δὲ φάσκων ἔτ' ὄντα παῖδα τὸν φίλον ἑταῖρον ὑπὸ τῷ κοινῷ παιδευτῇ τοῦ Πόντου, «πλάσιν τὴν ἀρίστην τε καὶ καθαρωτάτην», ἀρα τὴν

³⁸¹ Vezi Marcu Ascetul, *Capete despre trezvie* 24, P.G. 65, 1064B; Maxim Mărturisitorul, *Capetele teologice* 2:82, P.G. 90, 1164A.

mai presus decât mintea noastră, și mă învață că vederile lor sînt deopotrivă cu cele îngeresti, deoarece prorocii, pentru curăția lor făcându-se buni de unirea cea îngerească și însoțindu-se cu îngerii prin tinderea în sus spre Dumnezeuiesc, sînt înșiși plăsmuiți și întipăriți de ei [cu chipuri] precum sînt [plăsmuiți și întipăriți] aceia de către îngerii ce după cinul lor sînt mai de frunte, și cu chipul lor cel înțelegător se prefac spre o în-chipuire cu chip de Dumnezeu, și prin această sfințită în-chipuire culeg în ei, ca să zicem așa, înșiși sfințita cunoaștere pogorâtă de acolo. Și ce este de mirare dacă din chipurile și plăsmuirile deopotrivă cu ale îngerilor vine curăția cea procească, fiindu-le împreună-slujitoare în cuvântarea de Dumnezeu, de vreme ce avem mărturie că ea poate să primească și înseși chipurile lui Dumnezeu? Că „inima curată este cea care cu totul fără de chip pune mintea înaintea lui Dumnezeu și este gata să fie însemnată cu chipurile Lui, prin care Îi stă în fire să Se facă arătat”³⁸¹.

[62] Iar Zaharia al Varahiei a dat învățatură că și însuși duhul cel din noi e plăsmuit de Dumnezeu, arătând ori aducerea duhului nostru de la neființă întru ființă de către Dumnezeu, ori plăsmuirea din nou a lui spre îmbunătățire și prefacerea cea spre buna ființare, că zice: *Luarea cuvântului Domnului asupra lui Israil: zice Domnul, Cel ce a întins cerul, și a întemeiat pământul, și plăsmuiește duhul omului în el* (Zaharia 12, 1). Și atunci, și duhul din noi e trup, întrucât este plăsmuit, [adică] adus [întru ființă] sau prefăcut? Dar cel care se roagă să fie el însuși bun plăsmuitor al celor care doresc [să fie plăsmuiți] și zice că iubitul său tovarăș a fost plăsmuit încă din copilărie de către învățătorul lor de obște din Pont „cu plăsmuirea cea mai bună și mai curată”³⁸², oare laudă

³⁸² Grigore Teologul, *Cuvântul 43, 12:1:3, Grégoire de Nazianze. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée*, Paris, 1908.

τὴν γνῶσιν, ἐκ τῆς προσούσης ἡμῖν ἀμαθίας ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὴν γνῶσιν ἀνάγουσιν. Ἐπὶ γὰρ τῶν τοιούτων αἱ προθέσεις αὐταί, ποῦ μὲν κινήσεώς εἰσι δηλωτικαί, ποῦ δὲ αἰτίας. Ὅταν οὖν λέγη ἡ Γραφή, ὡς ἐκ τῆς θεωρίας ὁ προφήτης ἐμυεῖτο ἢ ἄγγελος αὐτὸν ἀνήγεν ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τὴν μύησιν, οὐ τοῦτο φησιν, ὡς ἀπεκίνει αὐτὸν τῆς θεωρίας, ἀλλ' ὡς ἐξ αἰτίας ἐκείνης καὶ χορηγοῦ τῆς γνώσεως τὰ πρὶν μὴ γινωσκόμενα ὁ προφήτης ἐδιδάσκετο, καὶ ὁ ἄγγελος, καθαρῶτερον συνιείς τὰ τῆς θεωρίας ὅτε ἄγγελος, ἐξηγεῖτο τῷ προφήτῃ καὶ ἀνήγεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀμαθίας ἐπὶ τὴν σύνεσιν. Ἡ μὲν οὖν ἀμαθία, ἐξ ἧς ἀπεκινεῖτο, χεῖρον τῆς γνώσεως εἰς ἣν ἀνήγετο, ἢ δὲ διδοῦσα τὴν γνῶσιν ὄρασις, καὶ ἡ θεομιμήτως συνεπτυγμένην ἔχουσα αὐτὴν ἐν ἑαυτῇ, πῶς οὐ κρεῖττον τῆς παρ' αὐτῆς χορηγουμένης γνώσεως; Ἐδει δ' ὅμως τὸν κατὰ τῶν πατέρων χωρήσαντα μηδὲ τοὺς προφήτας ἀνεπηρεάστους καταλεῖψαι. Πρῶτοι γὰρ εἰσιν ἐκεῖνοι πατέρες καὶ τῶν πατέρων πατέρες ἐν Πνεύματι: ἔδει τοίνυν κοινωνῆσαι καὶ τῆς ἐπηρείας.

[64] Κόρον δ' ἤδη λαβῶν τῆς πρὸς τοὺς πατέρας τε καὶ προφήτας ἀγωνίας ὁ πρόφασιν τοὺς ἡσυχίαν ἀσπαζομένους εὐρόμενος εἰς τὸ πᾶσιν, ὡς εἶπεν, ἐπιθέσθαι τοῖς θείοις, τῶν μυστικωτάτων ἔπειτα τοῦ εὐαγγελίου ῥημάτων ἐξηγητὴν ἑαυτὸν προκαθίζει καὶ διδάσκειν ἀξιοῖ, πῶς οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν ὁρῶσι τὸν Θεὸν καὶ πῶς σὺν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς ἔρχεται καὶ μονὴν ποιεῖται παρ' αὐτοῖς. «Ὁρῶσι τοίνυν», φησίν, «οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν τὸν Θεὸν οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἢ κατὰ ἀναλογίαν ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀπόφασιν: θεοπτικώτερος δ' ἐκεῖνος, ὃς πλείω οἶδε τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἢ τὰ κρεῖττω, καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ μᾶλλον οὐ γινώσκει τὴν

³⁸⁵ *Idem.*

ce e mai bun, căci în asemenea lucruri prepozițiile acestea arată uneori mișcare, alteori pricinuire. Așadar, când zice Scriptura că din vedere a fost adus la cele de taină³⁸⁵ prorocul sau că îngerul l-a înălțat din vedere la cunoașterea celor de taină, nu vrea să spună că l-a scos din vedere, ci că prorocul învâța din această pricinuitoare și dăruitoare a cunoașterii cele pe care nu le știa mai înainte și îngerul, care pricepea mai curat, înger fiind, cele ce țin de vedere, îi tâlcuia prorocului și-l înălța de la neștiință la pricepere. Și atunci, neștiința din care era scos era mai prejos decât cunoașterea la care era înălțat – iar vedenia, care dă cunoașterea, care o și are strânsă în sineși potrivit dumnezeieștii asemănări, cum să nu fie mai presus decât cunoașterea, care este dăruită de către ea? Trebuia totuși ca cel care s-a năpustit asupra părinților să nu-i lase nedefăimați nici pe proroci, fiindcă aceia sînt cei dintâi părinți și părinți în duh ai părinților: deci, se cuvenea lor să fie părtași și defăimării [suferite].

[64] Sătul de acum să lupte împotriva părinților și prorocilor, cel care găsește în oamenii care au îmbrățișat liniștirea prilej pentru a se lua, ca să zic așa, de toate cele dumnezeiești, se pune după aceea pe sineși tâlcuitor al preatainicelor spuse evanghelice și pretinde să [ne] învețe cum Îl văd pe Dumnezeu cei cu inima curățită și cum vine Fiul dimpreună cu Tatăl și face locaș la ei (v. *Ioan* 14, 23). „Cei curățiți cu inima”, zice el, „Îl văd, deci, pe Dumnezeu nu altfel decât prin analogie, ori cauzal³⁸⁶, ori apofatic; mai văzător de Dumnezeu este cel ce cunoaște mai multe sau mai bune părți ale lumii, și mai vârtos cel ce are mai mare cunoaștere

³⁸⁶ Adică printr-o estimare intelectuală a cauzei pornindu-se de la efectele acesteia.

γνώσιν ἔχων, θεοπτικώτατος δ' ἀπάντων ὅς τὰς τε ἐμφανεῖς ἔγνω τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις, τὰς πρὸς γῆν καὶ τὰλλα τῶν στοιχείων συμπαθείας καὶ τὰς πρὸς ἀλληλα ταῦθ' ἀπαντα ἐναντιοπαθείας, τὰς διαφοράς, τὰς ιδιότητας, τὰς κοινωνίας, τὰς ἐνεργείας, τὰς συναφείας, τὰς ἐφαρμογὰς, τὰς ἀρμονίας καὶ ἀπλῶς τ' ἄρρητα καὶ τὰ ῥητὰ τοῦ ὅλου τοῦδε συνθήματα· ᾧ γὰρ ἄν», φησί, «καλῶς ὑπῆρξε ταῦτα πάντα θεωρεῖν, ἐκεῖνος καὶ ὡς τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν γινώσκειν δύναται καὶ ἐκ τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν γινώσκει καὶ τούτων πάντων ὑπερτιθεῖς δι' ἀποφάσεως αὐθις ὑπὲρ πάντ' ἐπίσταται αὐτόν. «Ἐπεὶ γάρ», φησὶν, «ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκειται, οὐκ ἐξ ὧν δήπου ἀγνοεῖ τις, ἀλλ' ἐξ ὧν μόνων γινώσκει γινώσεται Θεόν. Ὡστε ὅσω πλείω τις γινώσκει καὶ σεμνότερα καὶ ἀκριβέστερον, τοσούτῳ διαφέρει τῶν ἄλλων πρὸς τὸ γινώσκειν τὸν Θεόν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κατὰ ἀπόφασιν τῆς θεογνωσίας τρόπος, ὅς δοκεῖ μάλιστα τῆν τῶν ὄντων ἀτιμάζειν ἐπὶ Θεοῦ γνώσιν, τῆς τῶν ὄντων ἀπάντων γνώσεως χωρὶς παραγενέσθαι οὐ πέφυκεν· ὧν γὰρ τὰς ὑπάρξεις γινώσκομεν, τούτων μόνων χωρεῖ καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν».

[65] Ὡ οἷας ἀφῆκε καθ' ἑαυτοῦ τὰς φωνάς, οὐδὲν δ' ὅμως ἀπαδούσας ταῖς ἄλλοθι γνώμαις αὐτοῦ· τέλειον γὰρ οὗτος ἄνθρωπον ἀλλαχοῦ καὶ σοφὸν ὀρίζεται τὸν πάντα εἰδῶτα. Εἰ τοίνυν, ὡς ἄρτι κἀνταῦθ' οὗτος ἀπεφῆνατο, τούτων μόνων ἐνὶ καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν καὶ ἐκ τούτων μόνων ἀποφάσκειν τὸ θεῖον, ὧν ἔχομεν τὴν κατάληψιν, Θεὸν εἶναι δεῖσει, βαβαὶ τῆς ἀτοπίας, τὸν ἐκ τῆς πάντων

³⁸⁷ Vezi mai sus *Triada* 2, 1, 37.

³⁸⁸ Varlaam.

a ceea ce cunoaște, și cel mai văzător de Dumnezeu dintre toți este cel ce a cunoscut și părțile arătate ale lumii, și puterile [ei] cele nevăzute, afinitățile cu pământul și cu celelalte stihii, precum și aversiunile dintre toate acestea, deosebiri, proprietățile, împărțirile, lucrările, îmbinările, potrivirile, armoniile și, pe scurt, simbolurile cele negrăite și cele grăite ale acestui tot, pentru că cel ce a reușit", zice el, „să le vadă bine pe toate poate și să-L cunoască pe Dumnezeu ca pricină a tuturor acestora, și din toate acestea Îl cunoaște pe El prin analogie, și punându-L mai presus decât toate acestea prin apofază cunoaște că El e mai presus de toate, întrucât", zice, „numai din cele ce sînt este cunoscut Dumnezeu, bineînțeles că nu din cele pe care nu le cunoaște omul, ci numai din cele pe care le cunoaște este cunoscut Dumnezeu. Așa încât cu cât cunoaște cineva lucruri mai de seamă și cu cât le cunoaște mai cu de-amănuntul, cu atât e mai presus de ceilalți în ce privește cunoașterea de Dumnezeu – și însuși felul apofatic de a-L cunoaște pe Dumnezeu, ce pare a nesocoti cât se poate de mult cunoașterea celor ce sînt, nu este cu puțință fără ea, fiindcă putem cunoaște numai negările celor ale căror subzistențe le știm”.

[65] Oho, ce vorbe a lăsat [ca mărturie] împotriva sa! De altfel, se potrivește întru totul cu socotințele pe care și le-a vădit în alte locuri, deoarece el dă și altundeva definiția că om desăvârșit și înțelept este cel care știe toate³⁸⁷. Așadar, om desăvârșit și înțelept este cel care știe toate³⁸⁸ tocmai a declarat și aici, putem cunoaște doar negările celor pe care le cuprindem [cu mintea] și doar pe temeiul acestora putem teologhisi apofatic dumnezeirea, va trebui ca Dumnezeu să fie – ce absurditate! – numai cel ce va fi cunoscut ca Dumnezeu prin negarea a toate: [și atunci] ori va trebui ca cineva să cunoască toate

ἀφαιρέσεως Θεόν γνωσόμενον. Ἡ γὰρ τὰ ὄντα πάντα τις εἰδείη ἅν, ὡς ἅν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως εἰδείη Θεόν, καὶ Θεόν ἡμῖν ἑαυτὸν εἰσάγει – Θεοῦ γὰρ μόνου τὸ εἰδέναι τὰ πάντα – ἢ, εἴ τι ἀγνοεῖ, τοῦτο ἡγῆται Θεόν· ὁ γὰρ ἀγνοεῖ, ἀφαιρεῖν αὐτοῦ τὸ θεῖον, ὡς οὗτος ἔφησεν, ἀδύνατον. Καὶ εἰ, ὧν αὐθις γινώσκει τις, τούτων μόνων αἴτιον γινώσκει Θεόν, ὅσα τὴν γνῶσιν αὐτοῦ διαπέφευγε, τούτων οὐκ αἴτιον ἡγεῖται Θεόν· οὐκοῦν, συμμετρήσει τῷ κόσμῳ τὴν θεῖαν δύναμιν, οὐ γὰρ πλείω γινώσεται τοῦδε τοῦ παντός οὗτος. Ἀλλ' ἡμεῖς, ὑπεραρθέστες τῆς γνώσεως, μυρίους ἀναπεπέισμεθα κόσμους, οὐχ ὁμοίους μόνον ἀλλὰ καὶ διαφόρους, Θεῷ προαγαγεῖν τῶν εὐχερεστάτων ὄν καὶ ἐκ πάντων ὀλικῶς ἀποφάσκομεν τὸ θεῖον, καὶ τῶν μῆπω ἐγνωσμένων γινώσκομεν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν. Οὕτως ὁ Παῦλος φησι καθῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐπάνω παντός ὀνόματος οὐ μόνον τοῦ ὀνομαζομένου, τουτέστιν ἐγνωσμένου, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι γνωσθησομένου, καὶ ἀπὸ τῶν μὴ ἐγνωσμένων αὐτῷ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ ἐξαίρων οὕτως ἀλλαχοῦ που τῶν ἐπιστολῶν, εἰπὼν «τίς ἡμᾶς χωρήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;» καὶ ἀπαριθμήσας πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ, τὰ ἐνεστώτα καὶ τὰ μέλλοντα, ἐπήγαγεν, «οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρῆσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ», ἐκ τῶν ὄντων καὶ τὰ μὴ ὄντα συνορῶν καὶ κατ' ἐκείνων ὡς ὄντων ἀποφαινόμενος. Οἱ δὲ ἐξ ἑνὸς μυρίους καὶ ἐκ τοῦ πεπερασμένου τὴν ἀπειρον συνιέντες δύναμιν, πῶς οὐκ ἐκ μετρίων τῶν κατ' αὐτὸν ἅπαντα γνωσόμεθα, ὡς ἐξ ὀνύχων φασι τὸν λέοντα καὶ ἐκ κρασπέδου τὸ ὕφασμα, καὶ οὕτω πάντων αἴτιον ἐπιγνωσόμεθα Θεόν καὶ ἀπὸ πάντων

pentru a-L cunoaște pe Dumnezeu prin negarea a toate și să ni se facă pe sineși alt Dumnezeu, întrucât numai Dumnezeu știe toate, ori, dacă e vreun lucru pe care nu-l știe, să îl socoată pe acesta Dumnezeu, căci, din câte spune [Varlaam], nu este cu putință să negi dumnezeiescul a ceea ce nu cunoști; și dacă cineva Îl cunoaște pe Dumnezeu ca ce nu cunoști; și dacă cineva Îl cunoaște pe Dumnezeu ca pricină a celor pe care le cunoaște el, nu-L socoate pricină a celor care au scăpat cunoașterii sale: prin urmare va mărgini puterea dumnezeiască la măsura lumii, fiindcă nu va [putea] cunoaște mai mult decât acest tot [zidit]. Noi însă, ridicându-ne mai presus de cunoaștere, sîntem încredințați că pentru Dumnezeu este unul dintre cele mai lesnicioase lucruri a aduce întru ființă sumedenie de lumi nu numai asemănătoare, ci și felurite, și din toate teologhisim apofatic Dumnezeiescul, și din cele încă necunoscute cunoaștem puterea nemărginită. Astfel, Pavel, proslăvind măreția lui Dumnezeu și pornind de la cele pe care nu le cunoaște, spune că Hristos a șezut mai presus de orice nume nu doar al ceea ce e numit – cunoscut adică – în veacul cel de acum, ci și al ceea ce va fi cunoscut în viitor (v. *Efeseni* 1, 20-21); astfel, după ce a zis altundeva în Epistole: „Cine ne va despărți pe noi de dragostea lui Hristos?” și înșiră toate cele simțite [trupește] și înțelese cu mintea, cele de față și cele viitoare, a adăugat: „Nici altă oarecare zidire nu va putea să ne despartă de dragostea lui Dumnezeu” (v. *Romani* 8, 35-39), din cele ce sînt și pe cele ce nu sînt pricepându-le și făcând declarații cu privire la cele ce nu sînt ca și cum ar fi. Iar noi, care din una pricepem mii și mii și din ceea ce este mărginit pricepem puterea nemărginită, cum să nu cunoaștem toate cele ale Lui doar din câteva dintre ele, așa cum după gheare se cunoaște leul și după marginea hainei țesătura, și cum să nu-L recunoaștem astfel pe Dumnezeu ca pricină a toate, și

καθάπερ ἐγώ, Πάτερ, ἐν σοὶ καὶ σὺ ἐν ἐμοί, καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν» ἐν ἀληθείᾳ. Τοιαύτης τοίνυν οὔσης θεᾶς τοῦ Θεοῦ, ἦν μόνοι οἱ τῆς μακαρίας κατηξιωμένοι λήξεως ὄψονται κατὰ τὸν ἀληκτον αἰῶνα, ἦν καὶ νῦν οἱ ἔκκριτοι τῶν ἀποστόλων ἐν Θαβώρ κατεῖδον καὶ ὁ Στέφανος λιθαζόμενος καὶ ὁ Ἀντώνιος καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζόμενος, μᾶλλον δὲ πάντες οἱ ἅγιοι, ταύτῃ δ' εἰπεῖν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, ὡς ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων οικείων λόγων καὶ τῶν κατ' αὐτοῦς βίων ἔξεστι μανθάνειν τῷ βουλομένῳ – φαίην δ' ἂν ἐγωγε καὶ προφήτας καὶ πατριάρχας ἀγεύστους οὐκ εἶναι τοῦ φωτὸς τούτου, μᾶλλον δὲ πλὴν ὀλίγων τὰ πάντα ἐκείνων θεάματα, καὶ μάλιστα τὰ θειότατα, μὴ ἀμοιρεῖν τούτου τοῦ φωτὸς· τί γὰρ ἂν καὶ ὑποκρίνοιτο φῶς ἀλλότριον ὁ φῶς αἰώνιον οικεῖον ἔχων, τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν, εἰ καὶ ἀπορρήτως, ὅμως ὄρατόν, νῦν τε κἀπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς καὶ ὁ Διονύσιος ὁ μέγας λέγει; –, τοιαύτης τοίνυν οὔσης θεᾶς τοῦ Θεοῦ, πῶς οὐ ταύτην ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιον ὁ μακαρίζων τοὺς καθαροὺς τὴν καρδίαν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν, ἣ γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς;

[67] Ὅτι δὲ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν τελεωτάτην θεοπτίαν ὁ φιλόσοφος ἠγεῖται, προλαβῶν ἐδίδαξεν ἡμᾶς τοῦτο, εἰπὼν μηδενὶ μηδεμίαν ἀπολιπεῖν ταύτης ὑπερβολῆς, ὅς ἔγνω πάσας τὰς ἐμφανεῖς τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις. Ἀλλ' «ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸν ἐνεργοῦντα ἀναλογίσασθαι καὶ ἐκ τῆς τοῦ κόσμου εὐαρμοστίας τῆς ὑπερκειμένης σοφίας ἢ κατανόησις γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς», φησὶν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος:

³⁹¹ Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 1:4, *Corpus Dionysiacum* i, Berlin, 1990.

³⁹² Vezi *supra*, paragraful 64. *La Fericiri* 6, PG 44, 1269B.

Tatălui Său Tatăl nostru de obște, că zice: *Dă-le lor ca după cum Tu, Tată, întru Mine și Eu întru Tine, și ei întru Noi una să fie* (Ioan 17, 19, 21) întru adevăr. Așadar, de vreme ce așa este vederea lui Dumnezeu, pe care doar cei învredniciți de sfârșitul cel fericit o vor vedea în veacul fără sfârșit, pe care și acum au văzut-o pe Tavor cei aleși dintre apostoli, și Ștefan când era bătut cu pietre (v. *Faptele Apostolilor* 7, 55 și urm.), și Antonie, care întru liniștire a purtat lupta [duhovnicească], și, mai bine zis, toți sfinții, altfel spus cei curați cu inima, precum oricine voiește poate afla chiar din cuvintele lor și din viețile lor – iar eu aș zice că nici prorocii și patriarhii n-au rămas lipsiți de gustarea luminii acesteia sau, mai bine zis, că aproape toate vedeniile lor, mai ales cele mai dumnezeiești, nu-s neîmpărtașite de lumina aceasta: fiindcă de ce S-ar apuca să fățärească lumină străină Cei ce are lumina veșnică, Care, deși în chip de negrăit, e totuși văzut acum și în veacul ce va să fie de cei curați cu inima, precum grăiește și marele Dionisie³⁹¹? Așadar, de acest fel fiind vederea lui Dumnezeu, cum să nu fie aceasta, veșnica, cea făgăduită de Cel ce îi ferește pe cei curați cu inima, ci cunoașterea din zidiri, de care pot să aibă parte și înțelepții acestui veac?

[67] Cât privește faptul că „filosoful” socotește cea mai desăvârșită vedere de Dumnezeu a veni din cunoașterea zidirilor, ne-a învățat deja aceasta zicând: „De prisosința acesteia nu va fi lipsit nici un om care a cunoscut părțile arătate ale lumii și puterile [ei] cele nearătate”. Dar, zice dumnezeiescul Grigorie al Nyssei, „a cunoaște prin analogie Lucrătorul după lucrarea Sa și a pricepere din armonia lumii înțelepciunea cea mai presus [de toate] sînt lucruri de care pot să aibă parte și înțelepții acestui veac”³⁹² – iar eu

ἐγὼ δ' ἂν φαίην καὶ τοῖς μὴ σοφοῖς καὶ τοῖς μὴ πιστοῖς, ὡς νῦν ὀρώμεν καὶ τοὺς βαρβάρους πάντας ἓνα Θεὸν εἰδόμενος τοῦ παντός ποιητὴν, ᾧ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία ἐξ ἀνάγκης ἐπιτελεῖται. Ὁ γὰρ ποιητὴς τοῦ παντός τῶν ποιημάτων οὐδέν. τί δέ, οὐχὶ καὶ τῶν κακοδόξων πολλοὶ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος ἔχουσι τούτου καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς τοῦ Θεοῦ κατανόησιν; Ἄρ' οὖν αὐτοὺς μακαρίζει ὁ Κύριος; τί δ' ἂν τῶν Ἑλλήνων οἱ κατὰ φιλοσοφίαν πολλῶν τῶν νῦν χριστιανῶν διαφέροντες καὶ ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως φιλοσοφοῦντες; Ἄρα καὶ τοῦ μακαρίου καὶ αἰωνίου ἔτυχον ἐπάθλου καὶ πάντων, καὶ αὐτῶν «τῶν μηδὲν εἰδόντων εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον», οὐχ ἦττον ὅτι δὴ καὶ μᾶλλον; Πῶς γὰρ οὐχὶ καὶ διαφερόντως μᾶλλον, εἶγε ἀπὸ τῶν κτισμάτων μόνον ὁ Θεὸς γινώσκεται, καὶ θεοπτικώτεροι τῶν ἄλλων οἱ πλείω τούτων γινώσκοντες; Καίτοι πάντες ἡμεῖς ἀπὸ τῆς πατρικῆς φωνῆς, ἄνωθεν ἡμᾶς διδασκούσης, τὸν Υἱὸν ἐγνώκαμεν· καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ αὐτὸ τὸ φῶς τὸ ἄρρητον τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀγαπητὸν μαρτυρούμενον ὑπέδειξεν ἡμῖν· καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς τὸ ὄνομα τοῦ οἰκείου Πατρὸς ἐφάνερωσεν ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναλαμβανόμενος εἰς οὐρανούς ἐπηγγείλατο πέμψειν πρὸς ἡμᾶς, «ἵνα μένη μεθ' ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα»· καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπελθὼν καὶ μέιναν ἐν ἡμῖν, ἀνήγγειλεν ἡμῖν καὶ ἐδίδαξε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων γινώσκομεν Θεόν, καὶ οὐκ ἐξ ὧν τοῦτον ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ἐξ ὧν γινώσκομεν; Ἄρ' εἰ καὶ μὴ γάμου τις λάβοι πείραν, οὐ τὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν οἶδε συνάφειαν, ἐπεὶ τὴν ἀναλογίαν ἐξ ἐκείνου συνοραῖν οὐκ ἔχει, καὶ συμβουλευσεις πάντας φεύγειν τὴν παρθενίαν, ἵνα τὴν σὴν θεογνωσίαν

aș zice că și cei neînțelepți și necredincioși, precum vedem acum că și toți barbarii cunosc Un [Singular] Dumnezeu, Făcătorul a toate, lucru căruia îi urmează neapărat și teologia apofatică, pentru că Făcător a tot nu e nimic din cele făcute. Nu au și mulți dintre rău-credincioși înțelepciunea acestui veac și acea pricepere a lui Dumnezeu care vine din ea? Și ce, Domnul îi fericește, cumva, pe aceștia? Și cum rămâne cu elinii care în privința filosofiei se osebeau cu mult de creștinii cei de acum, filosofând pe temeiul cunoașterii zidurilor? Oare s-au împărtășit și de răsplata cea fericită și veșnică nu mai puțin, ba chiar mai mult decât toți, chiar și decât cei care nu au știut de nimic, fără doar de Domnul Iisus Hristos, și de Acela răstignit (v. 1 Corinteni 2, 2)? Căci [după tine] cum ar putea să nu se împărtășească mult mai mult [decât aceia] dacă Dumnezeu este cunoscut numai din ziduri și cei care le cunosc mai bine pe acestea sînt mai văzători de Dumnezeu decât ceilalți? Și totuși, L-am cunoscut cu toții pe Fiul din vocea Părintească, ce ne învață de sus (v. Matei 3, 17), și Însuși Duhul Sfânt, și Însăși Lumina Cea negrăită ne-a arătat nouă mărturisit pe Cel iubit al Tatălui, și Însuși Fiul ne-a vădit nouă numele Tatălui Său, și fiind înălțat la ceruri a făgăduit că va trimite la noi Duhul Sfânt ca să rămână cu noi în veac (v. Ioan 14, 16), și Însuși Duhul Sfânt, venind asupra noastră și rămânând în noi, ne-a vestit nouă și ne-a învățat tot adevărul (v. Ioan 16, 13). Și atunci, cum și ne-a învățat tot adevărul pe Dumnezeu doar din cele zidite, și nu din cele pe care nu le cunoaștem, ci [numai] din cele pe care le cunoaștem? Atunci, dacă cineva n-are cercarea căsătoriei nu poate să cunoască însoțirea lui Dumnezeu cu Biserica, fiindcă nu poate să vadă analogia? Și îi vei sfătui pe toți să

εὐρωσιν; Ἀλλ' ὑπὸ Παύλου ἐξελεγχθήση, ὅς, ἄγαμος ὢν, «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστί» πρῶτος ἐξεβόησεν, «ἀλλ' εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν».

[68] Καιρὸς δὴ εἰπεῖν τὴν θεσπεσίαν ἐκείνην φωνὴν· «εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι», ἐνώσας σὺ σαυτὸν ἡμῖν καὶ φανερώσας σαυτὸν διὰ σαυτοῦ ἡμῖν, «ἀπέκρυψας τοῦτο ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν», οἱ συνετοὶ εἰσι καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες· διὸ καὶ τῶν ἁγίων σου λαλούντων ἀκούοντες, τοὺς μὲν ἀθετοῦσι, τῶν δὲ παρεξηγοῦνται τὰς ῥήσεις, ἔστι δ' ἄς καὶ τολμῶσι παραχαράττειν ὡς πάντας λήσοντες. Γρηγορίου μὲν γὰρ τοῦ Νύσσης ἐξηγουμένου τί ἐστὶν ἡ τοῖς τὴν καρδίαν κεκαθαρμένοις ἀποκαλυπτομένη Θεοῦ θεωρία καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι «γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἐκ τῆς εὐαρμοστίας τοῦ κόσμου κατανοῆσαι Θεόν» ἐπενεγκόντος, «ἀλλ' ἕτερόν μοι δοκεῖ ὑφηγεῖσθαι ἢ τοῦ μακαρισμοῦ μεγαλοφυΐα», τὸ ἐκείνω μὴ δοκοῦν αὐτοὶ σαφῶς διαβεβαιοῦνται. Τοῦ δὲ Ἀρεοπαγίτου μεγάλου Διονυσίου λέγοντος, πῶς ἡμεῖς γινώσκομεν Θεὸν «οὔτε νοητὸν ὄντα οὔτε αισθητόν», καὶ ἐπιφέροντος, διαπορητικῶς μέντοι, «μήποτε οὖν ἀληθὲς εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ὄντων διατάξεως γινώσκομεν αὐτόν», εἶτα καὶ τὴν θειοτάτην γνῶσιν ἐκκαλύψαντος ἡμῖν, κατὰ τὴν πρὸς τὸ ὑπερφανὲς φῶς ὑπερφυᾶ ἔνωσιν ὑπὲρ νοῦν καὶ γνῶσιν τελουμένην, αὐτοὶ τὴν μὲν ὑπὲρ νοῦν γνῶσιν ὡς οὐδὲν οὔσαν ἀπολελοίπασιν, τὴν δὲ διαπορητικὴν φωνὴν ἐκείνην,

³⁹³ Este vorba de pricepere în sensul deducției intelectuale.

³⁹⁴ Fericirea cu pricina este *fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu*.

³⁹⁵ Grigorie al Nyssei, *Cuvânt la Fericiri*, P.G. 44, 1269B.

fugă de feciorie ca să afle cunoașterea ta de Dumnezeu? Va arăta că n-ai dreptate Pavel, care, necăsătorit fiind, cel dintâi a strigat: *Taina aceasta mare este, dar în Hristos și în Biserică (Efeseni 5, 32)*.

[68] Este, dar, vremea potrivită să rostim binecunoscuta spusă însuflată de Dumnezeu: „*Mulțumesc Ție, Părinte, Doamne al cerului și al pământului, că unindu-Te pe Sineți cu noi și vădindu-te pe Sineți prin Sineți nouă, ai ascuns aceasta de cei înțelepți și pricepuți (v. Luca 10, 21; Matei 11, 25), care sînt pricepuți în ochii lor și înaintea lor și știutori (Isaia 5, 21)*. Pentru aceasta, auzind graiurile Sfinților Tăi, pe unii îi nesocotesc, alora le și răstălmăcesc spusele, iar pe alții cutează a-i măs-lui, ca și cum nimeni nu și-ar da seama. De pildă, tâlcuind Grigorie al Nyssei ce este vederea lui Dumnezeu care se descoperă celor curați cu inima, zicând că și înțelepții acestui veac ar putea să Îl priceapă pe Dumnezeu³⁹³ din armonia lumii și adăugând: „*Dar mie mi se pare că altceva ne arată nobila făgăduință a fericirii^{394/395}, ei zic sus și tare un lucru care lui Grigorie, în chip vădit, nu i se pare; iar când marele Dionisie Areopagitul zice că noi Îl cunoaștem pe Dumnezeu „a nu fi nici înțeleș [cu mintea], nici simțit [trupeștel]”, și adaugă cu îndoială: „*Așadar, poate că este adevărat a zice că nu din firea Lui, ci din rânduiala celor ce sînt Îl cunoaștem*”, apoi ne descoperă și cunoașterea preadumnezeiască, ce se desăvârșește mai presus de minte și de cunoaștere „prin unirea cea mai presus de fire cu lumina cea mai presus de lumină”³⁹⁶, ei lasă cunoașterea mai presus de minte ca pe ceva ce n-are nici o însemnătate, iar pe acea spusă rostită cu îndoială n-au învrednicit-o nici unei cercetări, ca și cum*

³⁹⁶ Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri 7:3, Corpus Dionysiacum i*, Berlin, 1990.

ὡς μάτην προσκειμένην, οὐδεμιᾶς ζητήσεως ἠξίωσαν, ἀλλὰ προβάλλονται τὴν τοῦ ἁγίου φωνὴν περιηρημένην τῶν καιριωτάτων ἐκατέρωθεν, ὡς ἰσχυριζομένην ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τὸν Θεὸν γινώσκεισθαι. Καὶ οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν ἰσχυσεν ὁ φιλόσοφος, ὅτι περὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ ἁγίῳ, τῆς φυσικῶς ἐνούσης πᾶσιν, οὐ τῆς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος χρηγομένης. Ἐπειδὴ γὰρ, φησί, πᾶς ἄνθρωπος αἰσθησιν καὶ νοῦν ἔχει, φυσικὰς τὰς γνωστικὰς δυνάμεις, πῶς γνωσόμεθα κατ' αὐτὰς τὸν μήτε αἰσθητὸν ὄντα μήτε νοητὸν Θεόν; Οὐκ ἄλλοθὲν γε πάντως ἢ ἐκ τῶν ὄντων, αἰσθητῶν καὶ νοητῶν· καὶ γὰρ αἱ γνώσεις, τῶν ὄντων οὔσαι καὶ εἰς τὰ ὄντα τὸ πέρασ ἔχουσαι, καὶ τὸ θεῖον ἐντεῦθεν δεικνύουσιν. Οἱ δὲ μὴ μόνον αἰσθητικὰς καὶ νοητικὰς ἔχοντες δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ὑπὲρ φύσιν χάριτος εὐμοιρηκότες, οὐκέτ' ἐκ τῶν ὄντων μόνων ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς, Πνεῦμα ὄντα τὸν Θεόν, ὑπὲρ αἰσθησιν γινώσκονται καὶ νοῦν, ὅλοι Θεοῦ γινόμενοι καὶ ἐν Θεῷ γινώσκοντες Θεόν. Κατὰ ταύτην οὖν τὰ θεῖα νοητέον, ὡς ὁ αὐτὸς ἅγιος προτρέπεται, ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς, ὅλους δ' ἑαυτοὺς ὅλων ἑαυτῶν ἐξισταμένους καὶ ὅλους Θεοῦ γεγομένους· κρεῖττον γὰρ εἶναι Θεοῦ καὶ μὴ ἑαυτῶν· οὕτω γὰρ ἔσται τὰ θεῖα δοτὰ τοῖς μετὰ Θεοῦ γενομένοις.

[69] Ὅρας ὅπως ἀπήγαγεν ἡμᾶς τοῦ ζητεῖν ἐκ τῶν ὄντων γινώσκειν τὸν Θεόν, ἀνακαλύψας γινώσιν ἐτέραν ὑπερφυᾶ καὶ θεῖαν καὶ πνευματικὴν, ἣτις μετὰ τὴν ἀφαιρέσιν τῶν ὄντων κατὰ τὴν ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν ἡμῖν προσγίνεται, καὶ εἰπὼν ὅτι κατὰ ταύτην γίνεται δοτὰ τὰ θεῖα καὶ κατὰ ταύτην δίκαιον νοεῖν τὰ θεῖα, δηλαδὴ πνευματικῶς ἀλλ' καθ' ἡμᾶς, οὐδ' αἰσθήσει τε καὶ νῶ τὴν ἐκ τῶν ὄντων ἐραυζομένους

degeaba ar fi fost pusă acolo, ci se folosesc de spusa sfântului despuind-o din amândouă laturile de tot ce este mai însemnat, ca și cum ar afirma că Dumnezeu este cunoscut doar din cele zidite. Și „filosoful” n-a fost în stare să priceapă nici măcar că sfântul vorbește aici despre cunoașterea omenească, pe care toți o au în ei din fire, nu despre cea dăruită de Duhul, pentru că [Dionisie, de fapt,] zice: Dat fiind că orice om are simțire [trupească] și minte, puterile cunoscătoare cele din fire, cum să-L cunoaștem prin ele pe Cel ce nu este nici simțit [trupește], nici înțeles cu mintea? Fără îndoială, nu de altundeva decât din cele ce sînt, simțite [trupește] și înțelese cu mintea, pentru că și cunoașterile, fiind ale celor ce sînt și mărginite de cele ce sînt, de acolo arată și dumnezeiescul, pe când cei care nu au numai puteri de simțire [trupească] și înțelegere [cu mintea], ci au dobândit și harul duhovnicesc și mai presus de fire, nu numai din singure cele ce sînt, ci și duhovnicește Îl vor cunoaște pe Dumnezeu, Care este Duh, mai presus de simțire [trupească] și de minte, făcându-se întregi ai lui Dumnezeu și în Dumnezeu cunoscându-L pe Dumnezeu. După har trebuie, dar, să înțelegem cele dumnezeiești, nu după noi înșine, pe noi înșine întregi scoțându-ne din întregi noi înșine și întregi făcându-ne ai lui Dumnezeu, că mai bine este să fim ai lui Dumnezeu și nu ai noștri, că așa vor fi date cele dumnezeiești celor ce sînt cu Dumnezeu.

[69] Vezi cum [Dionisie] ne-a înălțat de la căutarea de a-L cunoaște pe Dumnezeu din cele ce sînt, dezvăluind altă cunoaștere, mai presus de fire, și dumnezeiască, și duhovnicească, care ne vine, în urma negării celor ce sînt, după unirea cea mai presus de minte și zicând că prin această unire se dau cele dumnezeiești și prin aceasta este drept să înțelegem cele dumnezeiești, adică duhovnicește, nu după noi înșine, nu prin simțire [a trupească] și prin minte adunând din cele ce

γνώσιν τοῦ Θεοῦ; Ἀτελής γὰρ ἡ γνώσις αὕτη καὶ ἀτελέσι πρέπουσα φρονήμασιν. Ἀλλά γὰρ τί βούλεται τῷ ἁγίῳ ἐπὶ τῆς τῶν ὄντων καὶ καθ' ἡμᾶς τοῦ θείου γνώσεως τὸ «μήποτε» προσκείμενον, ὃ παρῶπται τῷ φιλοσόφῳ ὡς παρέλκον; Ἐπεὶ καὶ αἰσθητοῖς ὄμμασι καὶ αἰσθητοῖς ὡσὶν ἀπορόρητως φῶς εἶδομεν καὶ ἠκούσαμεν Θεοῦ φωνήν, διὰ τοῦτο τελέως ἀποφήνασθαι γινώσκειν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τὸν Θεὸν καὶ κατ' αὐτὰς τὰς γνωστικὰς καὶ κατ' ἄνθρωπον δυνάμεις εὐλαβητέον ἔδοξεν αὐτῷ. Καὶ μὴν τοῖς ἐφικέσθαι δυναμένοις δι' ἀκριβείας τῶν ῥημάτων ἐκείνων τοῦ ἁγίου κάκει σαφῶς μόνην τὴν εἰσαγωγικὴν περὶ Θεοῦ γνώσιν ἐκ τῆς τῶν ὄντων γνώσεως προσγινομένην δηλὸς ἐστὶ διδάσκων, διὸ ἐπήγαγεν· «ἀπὸ ταύτης εἰς τὸ ἐπέκεινα πάντων ὁδῶ καὶ τάξει κατὰ δύναμιν ἄνιμεν».

[70] Διὰ τοῦτο καὶ πρὸ νόμου τοῖς νηπίοις ἔτι πρὸς θεογνωσίαν κατάλληλος ἦν, καὶ Ἀβραάμ τὴν ἀρχὴν τῆς θεογνωσίας ἀπὸ ταύτης εἰληφέναι λέγεται, ἀλλ' ὕστερον οὐκ ἀπὸ ταύτης ὠμίλει τε καὶ ἐγίνωσκε Θεόν. τί δὲ ὁ Ἰώβ, ὃς καὶ ἀνεβόησεν ἰδὼν τρανότερον, ὡς «ἀκοῆ μὲν ὠτὸς ἠκούον σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἐώρακέ σε»; τί δὲ ὁ Μωϋσῆς, ὁ ἐν τῷ ἐπέκεινα τῶν ὄντων γνώφῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας τὸν Θεὸν ὄρῳ; Καὶ γὰρ ἦν εἰκὸς προβεβλήσθαι τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τοῦ κόσμου φαινόμενον τοῖς ἀτελέσι τὴν γνώσιν, ὡσπερ καὶ τοῖς ἐνείλουμένοις αἰσθήσεσιν αἰ συμβολικαὶ νομικαὶ δι' αἰσθητῶν παρεδόθησαν θεολογίαι· ἀλλ' ὡσπερ αὐθὶς εἰσιν οἱ τῶν τελεωτέρων καὶ προκαλυμμάτων ἐκτὸς θεολογίας σαφοῦς εὐμοίρησαν,

³⁹⁷ Literal „introdactivă”.

³⁹⁸ Expresie elină care înseamnă „în mod metodic”, „sistematic”.

³⁹⁹ Vezi Teofil al Antiohiei, *Către Autolykos* 2, 25, *Theophilus of Antioch. Ad Autolycum*, Oxford, 1970.

sînt cunoașterea de Dumnezeu? Pentru că această cunoaștere e nedesăvârșită și cuvenită cugetelor nedesăvârșite. De ce vrea însă sfântul [să folosească] în privința cunoașterii dumnezeieștii din cele ce sînt și prin puterile noastre cuvântul „poate”, pe care „filosoful” nu-l bagă în seamă, ca și cum ar fi ceva de prisos? Deoarece, în chip de taină, și cu ochi simțiți [trupește] am văzut lumina lui Dumnezeu, și cu urechi simțite [trupește] am auzit glasul Lui, [sfântul] a socotit că trebuie să ne ferim a lepăda cu desăvârșire cunoașterea de Dumnezeu doar din cele ce sînt și prin înseși puterile cunoscătoare ale omului – și pentru cei în stare să pătrundă cu de-amănuntul acele vorbe ale sfântului este limpede: el ne învață deslușit că din cunoașterea celor ce sînt primim numai cunoașterea de început³⁹⁷ despre Dumnezeu, deoarece a adăugat: „De la aceasta suim cu cale și rânduială³⁹⁸, după putere, la ceea ce este dincolo de toate”.

[70] De aceea a și fost potrivită înainte de lege celor ce erau prunci în privința cunoașterii de Dumnezeu³⁹⁹, și despre Avraam se zice că din aceasta a primit începutul cunoașterii de Dumnezeu, dar mai târziu nu pe temeiul acesteia a stat de vorbă cu Dumnezeu și L-a cunoscut. Și cum rămâne cu Iov, care, când a văzut mai limpede, a strigat: *Cu auzul urechii mele Te auzeam mai-nainte, dar acum ochiul meu Te-a văzut pe Tine* (Iov 42, 5)? Dar cu Moisi, care în întunericul dincolo de cele ce sînt a văzut pe Dumnezeu patruzeci de zile întregi (v. *Leșire* 24, 18)? Căci era și firesc ca pentru cei nedesăvârșiți în cunoaștere cele arătate ale lumii să fie puse în fața celor nevăzute ale lui Dumnezeu, precum și celor înfășurați în simțuri [le trupești] li s-au predanisit prin cele simțite [trupește] teologiile simbolice ale legii; dar, iarăși, după cum unii dintre cei mai desăvârșiți au avut parte și fără văluri de teologie limpede, așiderea sînt și unii care și-au aruncat privirea și în cele nevăzute ale lui

οὕτως εἰσὶν οἱ καὶ εἰς τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ παρακύψαντες, ὡς Μωϋσῆς τε καὶ Παῦλος καὶ οἱ κατ' αὐτούς, εἰ καὶ ἀπὸ τῶν ὁρωμένων ἡμῖν οικείως πρὸς τὴν κατανόησιν ἐκείνων ἡμᾶς χειραγωγοῦσι.

[71] Τί δὴ σοι, ὦ φιλόσοφε, βούλεται τὰ πολυειδῆ ἐκεῖνα καὶ λοξὰ τῆς κακοτεχνίας σοφίσματα, ὅτι «εἰδέναι δεῖ τὸ ἔστι, τὸ τί ἔστι καὶ τὸ ἐν καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δύναμιν τὸν ἐν τι εἰδότα καὶ ὄν καὶ ἀρχὴν καὶ δυνάμενον»; Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγέ τις μηδαμῶς ἐκ τῶν ὄντων γινώσκεισθαι Θεόν, καλῶς ἂν ταῦτα τὰ πάση προσόντα φύσει λογικῇ προὔφერες· ἐπεὶ δ' ἡμεῖς τὴν διὰ τοῦ Πνεύματος γνῶσιν τῶν μυστηρίων τοῦ Πνεύματος ὑπερτίθεμεν τῆς φύσει καὶ κοινῇ πᾶσι προσούσης γνώσεως, τί σοι συμπράξει τῷ πρὸς ταῦτ' ἀντιλέγοντι τὸ τὴν εἰσαγωγικωτάτην τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῶν ὄντων προσγίνεσθαι; Σὺ δ' ὅμως οὕτως ἀντιλέγειν εἰώθας ἐπεὶ καὶ τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσι λέγουσιν εἶναι φῶς νῶ θεωρητόν, οὐχὶ τὴν γνῶσιν μόνην, σὺ διὰ πολλῶν δεικνύεις φῶς καὶ τὴν γνῶσιν λεγομένην, καὶ νικᾷν διὰ τούτου κατὰ κράτος δοκεῖς ἀντιταττόμενος. «Ἀλλὰ χωρὶς τῆς εἰσαγωγικῆς ταύτης, οὐδὲ λογικός τις ἔσται», φησὶν, «οὐδ' ἡ πρὸς τὰ τελεώτερα τῶν λογικῶν πρόοδος». Οὐδ' ἀνὴρ ἔσται ποτὲ γινέσθαι νήπιον· ἀλλ' ἀνὴρ γινόμενος, τὰ τοῦ νηπίου κατήργηκεν. Εἰ δ' ἐν ἀνδράσι τὰ τῶν νηπίων φρονεῖ καὶ τούτοις σεμνύνεται, πῶς οὐ καταγέλαστος ἔσται; Πῶς δ' οὐ τοιοῦτος ὁ χριστιανὸς εἶναι λέγων καὶ τὰ ἑλληνικὰ παιδεύματα μετιών, ἵν' ἐκεῖθεν τὴν θεογνωσίαν καρπώσῃται;

[72] Τί δ' ὅτι «νοσοῦν ψυχῆς λογικὸν ἐξ ἐπιμελείας νοερόν οὐκ ἂν γένοιτο»; Ὅντως γὰρ νοσεῖ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς τοῦ τὴν οικείαν διάνοιαν πιστοτέραν ἡγουμένου τῶν λογίων

Dumnezeu (v. *Romani* 1, 20), cum ar fi Moisi, și Pavel, și cei de o seamă cu dânșii, cu toate [și aceștia] că ne călăuzesc la înțelegerrea acestora pornind, precum ni se potrivește, de la cele văzute.

[71] Și atunci, ce vrei, „filosoafe”, cu acele sofisme de multe feluri și strâmbe cum că „se cuvine celui care cunoaște ceva ce este unul, care există, și este început, și are putere, să cunoască ce este și existența, și unul, și începutul, și puterea”? Căci dacă ar fi zis cineva că Dumnezeu nu este nicidecum cunoscut din cele ce sînt, ai fi avut bun temei să ne pui în față toate acestea, care se găsesc la orice fire cuvântătoare; dar întrucât noi punem cunoașterea cea prin Duhul a tainelor Duhului mai presus decît cunoașterea care din fire le e de obște tuturor, cu ce te ajută când grăiești împotriva acestor lucruri faptul că din cele ce sînt vine cunoașterea cea mai de început a lui Dumnezeu? Și totuși, tu așa te-ai obișnuit să contrazici: deoarece, înfruntându-i și pe bărbații duhovnicești, care zic că există lumină văzută cu mintea, nu doar cunoașterea, le arăți pe larg că și cunoașterea este numită „lumină”, și ți se pare că prin aceasta dobândești mare biruință. „Dar fără această [cunoaștere] de început nu va fi nimeni cuvântător și nici înaintare către cele mai desăvârșite decît cele cuvântătoare”. Nici bărbat nu va fi cineva vreodată înainte de a fi prunc, dar după ce s-a făcut bărbat termină cu cele ale pruncului (v. *1 Corinteni* 13, 12); iar dacă vreunul dintre bărbați cugetă cele pruncești și cu acestea se laudă, cum să nu se facă de răs? Și cum să nu pățească la fel cel care spune că e creștin și se ține de învățăturile elinești, ca de acolo să culeagă roada cunoașterii de Dumnezeu?

[72] Și ce dacă „atunci când e bolnavă, partea cuvântătoare a sufletului nu se poate face înțelegătoare prin sârguință”? Căci, cu adevărat, bolește partea cuvântătoare a

τοῦ Πνεύματος καὶ μὴ μέγα καὶ τέλειον ἴαμα ψυχῆς τὰς θείας ἐντολὰς οἰομένου. Πρῶτην μὲν γὰρ ἐξ ἡμισείας καθαίρειν ἔφασκε ταύτας δύνασθαι, νῦν δὲ τὸ καθαρικὸν αὐτῶν ἅπαν ἀφελῶν τῇ γνώσει προσένειμεν, ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος θεογνωσίας τε καὶ ὑγιείας ψυχῆς καὶ καθάρσεως ἐκ τοῦ πολλὰ καὶ πλείω καὶ πάντα εἰδέναι λέγων προσγίνεσθαι καὶ δεῖν μηδαμῶς ἀγνοεῖ τὰ πολλὰ, ἵνα καὶ συνελεῖν εἰς τι καθόλου δυνηθῆμεν καὶ τὴν κυκλικὴν περὶ τὰ ὄντα γνῶσιν κατορθοῦν τουτέστι, τὴν ἐγκύκλιον μανθάνειν παιδευσιν, ἵνα καὶ τῶν ἰσαγγέλων καταξιωθῆμεν νοήσεων, τῶν ἐνιαίων καὶ ἀμερῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἔλεγε δεῖν τὸν σημεῖον ἀμερῆς ἰδεῖν βουλόμενον, πολυμερῆς αὐτὸ πρότερον προσθέσθαι καὶ τὴν μονάδα μὴ τῇ ἀφαιρέσει τῶν πολλῶν δύνασθαι γενέσθαι, ἀλλὰ τῇ συναιρέσει μόνη, καίτοι πᾶν τὸ ἐκ συναιρέσεως ἐν καὶ μεριστόν, ἐκεῖ δὲ τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀμερῆς ὑπόκειται. Ἐγὼ δὲ οἶδα παρὰ τῶν πατέρων μεμνημένος, ἤδη δὲ καὶ τινῶν αὐτῶν ἀκούσας τε καὶ πιστεύσας, ὡς καὶ τὰ πολλὰ ταῦτα καὶ τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα τοῦτον κόσμον, οὐκ κατ' αἰσθησιν, οὐ κατὰ λογισμόν, ἀλλὰ κατ' οἰκείαν τοῦ θεοειδοῦς νοῦ δύναμιν καὶ χάριν ἐθεάσαντο, ἢ καὶ τὰ μακρὰν ὡς ὑπ' ὀφθαλμοῦς ποιεῖ καὶ τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα ὑπερφυῶς παρίστησι. Τὸν δ' ἐξ Ἀρείου Πάγου θεορρήμονα οὐ θαυμαστόν καὶ ἐκ τῶν φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχόντων ἐξυμνεῖν τὸν τῆς φύσεως δημιουργόν, ἐπεὶ καὶ δι' ἀψύχων καὶ δι' ἀναισθητῶν καὶ δι' ἀλόγων καὶ διὰ λογικῶν αὐτός ἐστι μόνος ὁ δοξαζόμενος, ἀλλὰ καὶ αὐτῶ μόνῳ ἐξαιρέτως

⁴⁰⁰ Vezi *supra* 2, 1, 17.

⁴⁰¹ Crugul, adică cercul, este aici simbol al deplinătății cunoașterii celor create.

⁴⁰² Inițiat.

sufletului celui care socoate cugetarea sa a fi mai vrednică de crezare decât cuvintele Duhului și că dumnezeieștile porunci nu sînt mare și desăvârșită lecuire a sufletului – fiindcă la început zicea că acestea pot să curățească pe jumătate⁴⁰⁰, iar acum, răpindu-le toată puterea curățitoare, a pus-o pe seama cunoașterii, zicând că începutul, mijlocul și sfârșitul cunoașterii de Dumnezeu, și al sănătății sufletești, și al curățirii vin din a ști multe, și mai multe, și toate, și că trebuie să nu fim deloc neștiutori de cele multe, ca să și putem să le adunăm într-un ceva universal și să împlinim crugul cunoașterii despre cele ce sînt⁴⁰¹, adică să învățăm învățătura enciclopedică, pentru a ne învădnicii și de înțelegerile deopotrivă cu ale îngerilor, cele unitare și fără părți: ca și cum cineva ar spune că cel care dorește să vadă un punct fără părți trebuie mai întîi să și-l închipuie făcut din multe părți și că monada se poate face nu prin îndepărtarea celor multe, ci doar prin adunare, deși oricare „unul” care vine din adunare se poate împărți, pe cînd dincolo se presupune ceea ce este unitar și fără părți. Eu însă, fiind adus la cele de taină⁴⁰² de Părinți, pe unii dintre ei chiar auzindu-i în vremea de acum și crezându-i, știu că ei au văzut și toate acestea multe, și toată această lume simțită [trupește] nu după simțire [a trupească], nu după gândire, ci după puterea și harul care sînt proprii minții celei în chipul lui Dumnezeu, care și pe cele îndepărtate le face ca și cum ar fi în fața ochilor, și pe cele viitoare le înfățișează în chip mai presus de fire ca și cum ar fi de față. Și nu este de mirare că grăitorul de Dumnezeu cel din Areopag Îl laudă pe Făcătorul firii și de la cele pe care le avem în noi din fire, deoarece și prin cele neînsuflețite, și prin cele nesimțitoare, și prin cele necuvântătoare, și prin cele cuvântătoare El este Singurul proslăvit, dar mai cu seamă numai Lui se cuvine închinarea

πρέπει ἢ ἐν Πνεύματι λατρεία, ἦν καὶ μόνην ποθεινὴν Θεῶ ὁ Θεὸς αὐτὸς προσεῖπεν.

[73] Τῶν δὴ τοῦ μεγάλου Διονυσίου ῥήσεων, ὅσας ἔλαθεν ὁ φιλόσοφος καθ' ἑαυτοῦ προβαλόμενος, πολλὰς ἔτ' οὐσας καταλιπὼν, μιᾶς μνημονεύσω, τῆς τελευταίας. Φησὶ τοίνυν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας: «ἀπάση τοῦτο κοινὸν ἱεραρχία τὸ πέρας, ἢ πρὸς Θεὸν καὶ τὰ θεῖα προσεχῆς ἀγάπησις, ἐνθέως τε καὶ ἐνιαίως ἱερουργουμένη, καὶ πρὸ γε τούτου ἢ τῶν ἐναντίων παντελῆς καὶ ἀνεπίστροφος ἀποφοίτησις, ἢ γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστίν, ἢ τῆς ἱεραρχίας ἀληθείας ὁρασίς τε καὶ ἐπιστήμη, ἢ τῆς ἐνοειδοῦς τελειώσεως ἐνθεὸς μέθεξις». Συλλογίζεται τοίνυν ἐκ τούτων ὁ φιλόσοφος οὕτως: «τῶν ἡμῖν ὑπὸ Θεοῦ δεδομένων ἱεραρχία τὸ κράτιστον· τέλος δὲ ταύτης ἢ γνῶσις τῶν ὄντων, ὡς ἢ ῥῆσις αὕτη διδάσκει τῶν ἐν ἡμῖν ἄρα τὸ ἀριστον ἢ γνῶσις τῶν ὄντων ἐστὶ, ταῦτόν δ' εἰπεῖν ἢ φιλοσοφία». Ῥημάτων ὄντως ἔοικεν ἤχου, ἀλλ' οὐ διανοίας ἐπαῖειν ἀγίας. Τοῦτο γὰρ φησιν ὁ ἅγιος, ὅτι ἢ ἀληθῆς τῶν ὄντων γνῶσις, «ἢ παντελῆς ἀποφοίτησις ἐστὶ τῶν ἐναντίων», τουτέστιν ἢ ἀποχή καὶ ἀπραξία τῶν κακῶν, πρὸ τῆς ἱεραρχίας ἐργασίας οὐσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας. Ἐπεὶ γὰρ καὶ ὁ πονηραῖς ἐπιθυμίαις ἀλισκόμενος καὶ ἀγόμενος τῶν αὐτῶν δοκούντων ἐφίεται καλῶν καὶ δι' ἔργων ἄγνοιαν δείκνυσιν ἔχων τοῦ ὄντος καλοῦ, καὶ ὁ θυμῷ κρατούμενος τῷ ἀνθισταμένῳ πρὸς τὰ δοκούντα αὐτῷ καλὰ καὶ ἀγαθὰ μάχεται, καὶ ἀπλῶς πᾶς ὁ τοῦ χειρόνος ἀντεχόμενος βίου

⁴⁰³ PG 3, 376A. Expresia „cum sînt ființându-le” = a cunoaște cum ființează ele. Vezi la David, *Prolegomene filosofice* 28:16-21, ed. Reimer, Berlin, 1904: „E de știut că spusa „cum sînt ființându-le” a fost adăugată ca să se arate cum cunoaște filosofia cele ce sînt, adică faptul că nu le cunoaște după cantitate... ci le cunoaște firea.”

în duh, despre care Dumnezeu Însuși a spus că este singura închinare adevărată, și singura vrednică de Dumnezeu, și singura dorită de Dumnezeu.

[73] Dintre graiurile marelui Dionisie pe care le „filosoful” le-a pus înainte fără să-și dea seama că împotriva sa le pune, lăsându-le deoparte pe celelalte, multe la număr, voi pomeni una, [și anume pe] cea din urmă. Zice, dar, în cel dintâi cap al *Ierarhiei bisericesti*: „Acest hotar este de obște a toată ierarhia: iubirea nedepărtată față de Dumnezeu și față de cele dumnezeiești, sfințit-lucrată în chip dumnezeiesc și unitar, și mai înainte de aceasta părăsirea deplină și fără întoarcere a celor potrivnice, cunoașterea celor ce sînt, cum sînt ființându-le, vederea și știința sfințitului adevăr, dumnezeiasca împărtașire de desăvârșirea cea cu-chip-de-unul”⁴⁰³. Ei bine, pe temeiul acestora „filosoful” clădește si-logism așa: „Dintre cele date nouă de Dumnezeu, ierarhia este cea mai înaltă, iar scopul ei este cunoașterea celor ce sînt, precum ne învață aceste spuse; prin urmare, dintre cele ce sînt în noi, cea mai înaltă este cunoașterea celor ce sînt, altfel spus filosofia”⁴⁰⁴. După cât se pare, la el ajunge numai sunetul vorbelor, dar nu și sfințitul înțeles, deoarece sfântul vrea să spună că adevărata cunoaștere a celor ce sînt este „părăsirea deplină și fără întoarcere a celor potrivnice”, adică înfrânarea de la răutăți și nelucrarea lor, ce este înainte de sfințita lucrare cea dumnezeiască și unitară – căci întrucât și cel prins și robit de poftele cele rele năzuiește către cele ce îi par bune și arată prin faptele sale că nu cunoaște ceea ce este bine cu adevărat, și cel stăpânit de întărâtare se luptă cu cel ce se împotrivesc celor ce-i par lui bune și de folos, și, pe scurt, oricine se ține de viețuirea cea rea se lipește de

⁴⁰⁴ Vezi *supra* 2, 1, 21.

ὡς αὐτῷ δοκοῦντι καλλίονι πρόσκειται, ἀλλ' οὐχ ὡς ὄντος ὄντι, μόνος δὲ ὁ τῶν χειρόνων ἀποφοιτήσας, τὴν ψευδοδοξίαν ταύτην ἀποβαλόμενος, τὰ ὄντως ὄντα χεῖρω καὶ χεῖρω ἡγείται καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ τὴν οὖσαν, οὐ τὴν δοκοῦσαν, διὰ τοῦτο ἢ τῶν κακῶν ἀποφοίτησις «γνώσις» ἐστὶ «τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστί», πρὸ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὖσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας· ἱερὰ δὲ καὶ ἐνιαία καὶ ἐνθεος ἐργασία ἢ τήρησις ἐστὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τῆ φυγῆ τῶν πονηρῶν καὶ τῆ ἐπιμόνω καὶ προσεχεῖ ἀγαπήσει Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἐκτελουμένη. Τοῦτο τοίνυν ἐστὶ, φησί, πάση κοινὸν ἱεραρχία τὸ πέρας, τὸ μισῆσαι τὰ ἀντικείμενα ταῖς τοῦ Θεοῦ ἐντολαῖς καὶ ἀγαπῆσαι ταύτας καὶ τὸν δόντα Θεὸν καὶ διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ὑπὸ ταύταις ζῆν. Τοῦτό ἐστιν «ἢ τῶν ὄντων ἢ ὄντα γνῶσις», τοῦτο ἢ τῆς ἀληθείας ὄρασις, τοῦτο ἢ τῆς τελειώσεως μέθεξις, τοῦτο ἢ τῆς πνευματικῆς ἐποψίας ἐστίασις, ἀποκαλυπτομένης κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ φωτιζούσης καὶ θεούσης καὶ τρεφούσης νοητῶς πάντα τὸν διὰ τῆς καθαρᾶς καρδίας νοερῶς, μᾶλλον δὲ πνευματικῶς, ἐνδιαιωμένον αὐτῆ.

[74] Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν δῆλον ποιεῖται λέγοντα· μικρὸν γὰρ προαγαγὼν τὸν λόγον, εἶτ' ἐπαναλαβὼν, ἐξηγητῆς αὐτοῦ ἑαυτοῦ γενόμενος διὰ τοὺς μὴ θέλοντας νοεῖν τὰ θεῖα θείως, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς οἰκείας κακοδοξίας περιτρέπειν ἐγχειροῦντας, «εἴρηται τοίνυν ἡμῖν ἱερῶς», φησί, «ὡς οὗτός ἐστι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ὁ σκοπός, ἢ πρὸς Θεὸν ἡμῶν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσις τε καὶ ἐνωσις· ταύτης δέ, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν θείων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱερουργίας μόνως τευξόμεθα· τήρησεῖ γὰρ, φησὶν, ὁ ἀγαπῶν με τοὺς λόγους μου, καὶ ὁ Πατὴρ ἀγαπήσει αὐτὸν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτὸν καὶ μονήν παρ' αὐτῷ

ceea ce i se pare lui că e mai bun, nu de ceea ce este bun cu adevărat, și numai omul care a părăsit cele rele, care a lepădat această socotință mincinoasă, care socoate rele cele cu adevărat rele și are cunoașterea adevărată, nu părută, a celor ce sînt, drept aceea părăsirea celor rele este „cunoașterea a celor ce sînt, cum sînt fiindănde ele”, care este înaintea sfințitei lucrări celei dumnezeiești și unitare, iar sfântă, și unitară, și dumnezeiască lucrare este păzirea poruncilor lui Dumnezeu, care se săvârșește prin fuga de cele rele și prin iubirea statornică și cu luare-aminte de Dumnezeu și de cele dumnezeiești. Așadar, vrea să zică, acesta este hotarul de obște a toată ierarhia: a urî cele potrivnice poruncilor lui Dumnezeu, și a le iubi pe acestea și pe Dumnezeu, Dătătorul lor, și a trăi sub ele din dragoste pentru El. Aceasta este „cunoașterea celor ce sînt, cum sînt fiindănde ele”, aceasta este vederea adevărului, aceasta este împărțirea desăvârșirii, aceasta este ospătarea de epopsia duhovnicească, care se descoperă după făgăduință, și-l luminează, și-l îndumnezeiește, și îl hrănește în chip înțeles cu mintea pe întreg omul care prin inima curată petrece în ea în chip înțelegător, mai bine zis duhovnicesc.

[74] Însuși [Dionisie] arată că asta vrea să zică, pentru că întorcându-se la acestea ceva mai jos, însuși se face tâlcuitor sieși pentru cei care nu vor să înțeleagă dumnezeiește cele dumnezeiești, ci și încearcă să le strâmbe după relele lor păreri, spunând: „Ni se spune, dar, în chip sfințit că acesta este scopul ierarhiei noastre este asemănarea și unirea, pe cât se poate, cu Dumnezeul nostru – iar de aceasta, precum ne învață dumnezeieștile Scripturi, vom avea parte doar iubind și sfințit lucrând poruncile dumnezeiești, pentru că [Hristos] zice: *Cela ce Mă iubește va păzi cuvintele Mele, și Tatăl Meu îl va iubi pe el, și vom veni la el, și locaș la el vom face*

μηδενός», φησί, «τῶν περὶ κόσμου φύσεως εἰρημένων τε καὶ ἐγνωσμένων λειπόμενος, ἐξ ἐκείνου ἀγνοήση Θεόν», ἐπεὶ καὶ κατ' αὐτὸν ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκειται, ὁμοίων τι ποιῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας ἐκ τῶν ἐδωδύμων μόνων τρέφεσθαι τε καὶ συνίστασθαι τὸ σῶμα, δεῖν ἔλεγε μηδενός ἀπολελεῖσθαι τῶν ἐδωδύμων, εἴ τις τοῦ ζῆν ἐφίεται, μηδὲ διαλιμπάνειν σιτιζόμενον ὅσημέραι τε καὶ ὥραι, καὶ οὕτω τὴν περὶ τὰς πολυτελεῖς τραπέζας ἄχρηστον μανίαν καὶ τὸ τῆς γαστριμαργίας πάθος ὡς ἀναγκαιότατα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπειθε δοξάζειν, μηδενός τῶν κρειπτόνων ὀρεγομένους. Οὕτω γὰρ καὶ τῷ διανοητικῷ τῆς ψυχῆς ὕλην ὁ Θεὸς ὑπέθετο τοὺς τῆς φύσεως λόγους, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν γνῶσιν χειραγωγεῖν δυναμένους. Ἡμεῖς οὖν τὸ αὐταρκες ἐκ τούτων ἀπολαμβάνοντες τὰ περιττὰ παραλείπομεν τοῖς μὴ χωροῦσιν τὴν τελεωτέραν τροφήν· κἄν, ὑπερήλικες ὄντες οὗτοι, τῆς νηπίοις καταλλήλου τροφῆς οὐκ ἀπανίστασθαι βούλωνται, ἐπαλείφομεν καὶ τινα Σκύλλαν τῷ παγκοσμίῳ τούτῳ μαστῷ, τὸ μὴ πάνυ λυσιτελεῖν ἔστιν ὅτε μετρίως ἐκτείνοντες ὡς ἀπαναστήσοντες τῆς ἀκαίρου τροφῆς. Οἱ δ' ὡς οὐκέτι παῖδες, ἀλλ' ὡς τέλειοι τὴν κακίαν, ἡμῖν ἐπανίστανται καὶ φιλονεικοῦσιν ἡμᾶς κατασπᾶσαι μᾶλλον ἢ αὐτοὶ πρὸς τὸ προσηκόν μέτρον ἀναδραμεῖν.

[76] Διὸ καὶ τὸν Υἱὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς ἦκειν καὶ τὴν μονὴν ποιεῖσθαι ἐν ἐκείνῳ φασίν, «ὅς τοὺς λόγους οἶδε τῆς τοῦ κόσμου φύσεως· γινώσκει γὰρ οὗτος τὸ ἀληθές. Θεὸς δὲ ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ τῆς ἀληθείας Πατήρ· ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ γινώσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικται τε καὶ μένει οὐκοῦν ἐν τῷ Θεῷ ἔσται μονίμως ἰδρυμένος ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰδώς· τούτου δ' ἐν Θεῷ τὴν μονὴν ἀμετάβλητον ἔχοντος, οὐκ ἀπεικὸς ἐκείνόν γε παρὰ τοῦτον ἐλθεῖν

la natura lumii, să nu-L cunoască din acela pe Dumnezeu", deoarece, potrivit lui, doar din cele ce sînt este cunoscut Dumnezeu. Asta-i ca și cum cineva, auzind că trupul se hrănește și se alcătuiește doar din mâncăruri, ar spune că dacă omul vrea să trăiască nu trebuie să lase deoparte vreo mâncare și nici să înceteze în vreo zi și în vreun ceas a înfuleca, și astfel ar încredința că netrebnicia turbare spre mesele bogate în felurite bucate și patima lăcomiei pântecelui, fără vreo năzuință spre lucrurile mai bune, sînt de cea mai mare trebuință pentru viața oamenilor. Așa și părții cugetătoare a sufletului Dumnezeu i-a dat a se îndeletnici cu rațiunile firii⁴⁰⁷, dar [aceasta] întrucât pot călăuzi la cunoașterea mai înaltă – drept care noi, luând din acestea ceea ce este de ajuns, le lăsăm cele de prisos celor ce nu încap hrana mai desăvârșită – iar dacă, fiind trecuți de vârsta copilăriei, nu vor să lase hrana potrivită pruncilor, punem și un fel de Scillă pe această țâță a toată lumea, arătând câteodată, cu măsură, faptul că nu prea e de folos, ca să îi depărtăm de mâncarea nepotrivită. Ei însă, nemaifiind prunci, ci ca de săvârșiți în răutate, se ridică asupra noastră și se silesc, din dragoste de gâlceavă, să ne doboare pe noi în loc să alerge ei înșiși către măsura cuvenită.

[76] De aceea și spun: „Fiul vine și își face locaș împreună cu Tatăl în cel care cunoaște rațiunile naturii lumii, fiindcă acesta cunoaște adevărul, iar Dumnezeu este Adevărul și Părintele adevărului – dar și orice cunoaște s-a statornicit și rămâne în ceea ce este cunoscut. Prin urmare, va fi așezat statornic în Dumnezeu omul care cunoaște cele ce sînt – iar întrucât acesta are în Dumnezeu locaș nestrămutat, nu va fi lucru nepotrivit să zicem că la acesta vine El și Își face

⁴⁰⁷ Naturii create.

λέγεσθαι καὶ τὴν μονὴν πεποιῆσθαι «οὗτός ἐστι», φησί, «καὶ ὁ φωτὸς θείου καὶ νοητοῦ ἔμπλεων τὸν νοῦν κεκτημένος». Αὕτη ἐστὶν ἡ τελεωτάτη τοῦ φιλοσόφου θεογνωσία. Ἐγὼ δὲ ἀκούω τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος, ὅτι ὁ διάβολος «ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ τοῦ ψεύδους αὐτοῦ». Οἶδα δὲ καὶ τῶν ἐναντίων τὴν αὐτὴν οὖσαν αἰσθησιν καὶ γνῶσιν καὶ ἐπιστήμην. Ὁ γοῦν εἰδὼς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος ἐπίσταται. Εἰ γοῦν, κατὰ τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους, τὸ γινώσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικται τε καὶ μένει καὶ διὰ τοῦτο κατ' αὐτὸν ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων ἐν τῷ Θεῷ ἐστὶ καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ, οὐκοῦν καὶ τὸ ψεῦδος καὶ ὁ τοῦ ψεύδους πατὴρ ἐν αὐτῷ πεποιῆται τὴν μονήν, καὶ ὁ αὐτὸς οὗτός ἐστι λοιπὸν ὁ καὶ σκότους νοητοῦ ἔμπλεων τὴν ψυχὴν κεκτημένος· καὶ ὄντως πολὺ σκότος ἐπηλυγάζει τὴν ψυχὴν ἢ τοιαῦτα προσφέρει διανοήματα. Τί γάρ, ὁ λέγων, «οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ», διὰ τὴν γνῶσιν ταύτην ἐν ἑαυτῷ εἶχε τὸν Χριστόν; τί δέ, ὁ γινώσκων καὶ μὴ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ ἔχει μονίμως ἐνιδρυμένον τὸν Θεόν; Καὶ πῶς «δαρῆσεται πολλάς»; Καὶ μὴν ὁ μὲν Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις ἐκ μὲν τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως προσγίνεσθαι φησὶ τὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἐνοίκησιν, ἐκ δὲ τῆς ἐνοικίσεως τὴν ἐμφάνειαν. Οὗτος δὲ ἀντεστραμμένος μὲν ἐκείνῳ ἐκ τῆς αὐτῷ δοκῶσης ἐμφανείας φησὶ τὴν ἐνοίκησιν, ὑπεναντίως δὲ σαφῶς, οὐκ ἐκ τῶν ἐντολῶν, ἀλλ' ἐκ γνώσεως τὴν ἐμφάνειαν, καὶ γνώσεως, ἣν ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν μηδαμῶς προσγίνεσθαι πρότερον ἀπεφήνατο. Τοιούτου φωτὸς καὶ ἀληθείας τὸν οἰκείον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν. Οὐ μόνον δὲ τὰς θείας ἐντολὰς ἀδυνάτως ἔχειν τὴν γνῶσιν ταύτην πορίζειν πρότερον εἶρηκε, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφίαν ταύτην ἐκάλει διὰ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων χορηγουμένην

locaș; acesta este”, zice, „cel ce a dobândit minte plină de lumina dumnezeiască și înțeleasă cu mintea”. Aceasta este la „filosof” cea mai desăvârșită cunoaștere de Dumnezeu. Eu aud însă ce zice Evanghelia: că diavolul *mincinos este și tatăl minciunii* (Ioan 8, 44) înseși; știi și că aceeași este simțirea, și cunoașterea, și înțelegerea lucrurilor ce sînt potrivnice unul altuia. Deci, cel care știe adevărul cunoaște și minciuna; iar dacă, potrivit spuselor „filosofului”, ceea ce cunoaște s-a statornicit și rămâne în ceea ce este cunoscut și în virtutea acestui fapt, precum zice el, cel ce are cunoașterea celor ce sînt este în Dumnezeu și Dumnezeu este în el, înseamnă că și minciuna, și tatăl minciunii și-au făcut locaș în el, și, prin urmare, el însuși este cel ce a dobândit suflet plin de întuneric înțeles cu mintea: și, cu adevărat, mare întuneric acoperă sufletul care vine cu asemenea cugetări. Oare cel care zice: *Știu-Te Cine ești, Sfântul lui Dumnezeu* (Marcu 1, 24) Îl avea în sine pe Hristos în urma acestei cunoaștințe? Oare cel care cunoaște și nu face voia lui Dumnezeu Îl are în sineși sălășluit în chip statornic pe Dumnezeu? Și atunci, cum de *va fi bătut mult* (Luca 12, 47)? Și Hristos spune în Evangheli, pe de o parte, că din păzirea poruncilor vine sălășluirea Lui și a Tatălui, iar pe de alta că din sălășluire [vine] arătarea (v. Ioan 14, 21, 23) – acesta însă, împotrivindu-se Lui, zice pe de o parte că sălășluirea vine din ceea ce i se pare lui a fi arătarea [lui Dumnezeu], iar pe de alta, în chip vădit pidosnic, că nu din porunci, ci din cunoaștere este arătarea – din cunoaștere, despre care zisese înainte că nu vine nicicum din păzirea dumnezeieștilor porunci. De asemenea lumină și de asemenea adevăr și-a umplut mintea: la început nu numai că a zis că dumnezeieștile porunci nu pot aduce cunoașterea aceasta, ci a și numit-o „filosofie” dăruită prin științele filosofice și a recunoscut că este nebunie înaintea

καὶ μωρίαν εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ ταύτην ἔφασκεν· ἦν οὖν μωρία τότε προσεῖπε, Θεὸν αὐτὴν εἶναι νῦν ἀποφαίνεται καὶ αὐτὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς τὸν τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Λόγον· τοιοῦτου φωτὸς καὶ ἀληθείας τὸν οἰκεῖον νοῦν ἐμπλεων κατεσκεύασεν.

[77] Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τῶν ἐναντίων ἡ αὐτὴ ἐστὶν αἴσθησις, σὺ, ὦ φιλόσοφε, πότε ἄρ' εἶ θερμός, ὅταν κατὰ τὴν ποιότητα ταύτην διακේται σου τὸ σῶμα, ἢ ὅτε κατεψυγμένον τοῦτ' ἔχων τὴν ἐναντίαν εἰδείης θερμότητα; Πάντως τότε καὶ τὴν θερμότητα ἐν σεαυτῷ φέρων αἰσθάνη, ὅτε κατὰ ταύτην διάκεισαι. Τότε τοίνυν καὶ τὸν Θεὸν ἔξεις ἐν σεαυτῷ ἀληθῶς, ὅτε τὴν θείαν ἔξιν ἐν σεαυτῷ κατὰ ψυχὴν ἔχεις· θεία δὲ ὄντως ἔξιν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἐστὶ· προσγίνεται δ' αὕτη διὰ μόνης τῆς τῶν θείων ἐντολῶν ἱερᾶς ἐργασίας· εἰ γὰρ καὶ ἀρχὴ τούτων ἐστίν, ἀλλὰ καὶ μέση καὶ κορυφαία· ὁ Θεὸς γὰρ ἀγάπη ἐστίν, ὃς ἐν τούτῳ μόνῳ καὶ τὴν οἰκεῖαν ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο. Τότε τοίνυν καὶ σαυτῷ χρῆσις πρὸς διορθωσιν ἐτέρων ἀληθῶς, ὅτε τὴν τοιαύτην σχήσεις ἐκ τῶν τοιοῦτων διάθεσιν· νῦν γὰρ, τὸν διορθοῦντα ὑποκρινόμενος, διαστρέφων καὶ διασύρων δῆλος εἶ. Ἀλλ' ὡς μὲν διαστρέφεις διορθοῦν ἐπαγγελόμενος, ἐκδηλότερον ἔσται προϊόντος τοῦ λόγου. Τοῦ δ' ἐν σχήματι διορθώσεως διασύρειν προθυμῆσθαι δεῖγμα σαφὲς τὸ διὰ μεγίστης σε σπουδῆς ποιήσασθαι μὴ ἐλθεῖν ἡμῖν εἰς ὄψιν τὰ πρὸς ἡμετέραν διορθωσιν ἐπιστρεπτικά σοι δοκοῦντα ταυτὶ συγγράμματα, ὡσπερ ἂν εἶ τις ἰατρῶν πόμα μὲν σκευάσαι τῷ νοσοῦντι λυσιτελέστατον ἔφασκε, χρήσασθαι δὲ παντάπασιν

⁴⁰⁸ O traducere mai literală ar fi: „Când trupul tău petrece în starea corespunzătoare din punct de vedere calitativ”.

⁴⁰⁹ Dispoziție lăuntrică.

lui Dumnezeu (v. 1 Corinteni 3, 19), iar acum pretinde că ea este Dumnezeu și Însăși Cuvântul Unul-Născut al Tatălui, Cel împreună cu Tatăl. De asemenea luminează și de asemenea adevăr și-a umplut mintea.

[77] Dar dacă simțirea este aceeași și în ce privește lucrurile care sînt potrivnice unele celorlalte, ție, „filosoafe”, când ți-este cald: când trupul tău petrece în starea cu pricina⁴⁰⁸ sau când, avându-l înghețat, simți în el căldura cea potrivnică [frigului]? Negreșit că vei simți în tine căldura atunci când vei fi în starea potrivită. Așadar, și pe Dumnezeu Îl vei avea în sineți cu adevărat atunci când ai în sineți cu suflul dumnezeiasca deprindere, iar dumnezeiasca deprindere este dragostea către Dumnezeu, care vine doar prin sfințita lucrare a dumnezeieștilor porunci – că deși este și început al acestora, este și mijloc, este și vârf –, pentru că dragostea este Dumnezeu (v. 1 Ioan 4, 8, 16), Care doar într-o această a făgăduit venirea, și sălășluirea, și arătarea Sa. Prin urmare, de îndreptarea altora te vei putea apuca cu adevărat atunci când vei avea așezare⁴⁰⁹ ca aceasta din unele ca acestea, deoarece acum, făcându-te că îndrepti, strâmbi⁴¹⁰ și defaimi în chip vădit. Că strâmbi pretinzând că îndrepti, asta se va vedea și mai bine din cele ce urmează – iar dovadă împede că sub chipul îndreptării dorința ta e de a defăima este faptul că ți-ai dat toată silința ca nu cumva să ne ajungă sub ochi scrierile pe care le-ai alcătuit, chipurile, spre îndreptarea noastră⁴¹¹: ca și cum un doctor ar zice să se pregătească un leac foarte de folos pentru cel bolnav, dar nu i-ar da voie deloc să-l bea. De aici s-a făcut vădit că însuși ai știut de la început ceea ce s-a dat în vileag acum, și anume puterea de

⁴¹⁰ Adică „răstălmăcești”.

⁴¹¹ Vezi supra 2, 1, 2.

ἀπηγόρευσεν. Ὅθεν καὶ τοῦτο γέγονεν δήπου δῆλον, ὡς καὶ αὐτὸς τοῦτ' οἶσθα, πρότερον, ὁ νῦν ἐξεφάνη, δηλητηρίων ἔχοντα δύναμιν τὰ κεκλημένα φάρμακα· καὶ τοῦτ' ἄρα προσεγίνωσκες ὡς οὐ λήση κλέπτων, τούτων προφανέντων ἡμῖν.

[78] Ταῦτ' ἄρα καὶ νῦν οὐχ ἐκόντος εἶναι καὶ πρὸς τὰς ἡμετέρας ἦκει χεῖρας ταυτί σου τὰ γράμματα, ἐν οἷς τελευτῶν φῆς ὡς ἀνεμέσητον ἐπὶ διορθῶει χρήσασθαι σαυτῶ, ὧν οὐκ ὀρθῶς περὶ θεογνωσίας εἰρηκὲ τις τῶν σῶν φίλων. Τὸ δὲ μὴ ὀρθῶς εἰρημένον τῶ φίλῳ τοῦτο λέγεις εἶναι «ἴσασιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν διὰ τῆς ἐγγινομένης αὐτοῖς ἱερᾶς φωτοφανείας, ὅτι ἔστι Θεὸς καὶ οἶον φῶς ἔστι, μᾶλλον δὲ πηγῆ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ αὔλου· οἱ δὲ μὴ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεηκότες ἐκ τῆς περὶ πάντα προμηθείας τὸν κοινὸν προμηθεῖα συνορῶσιν, ἐκ τῶν ἀγαθνομένων τὴν αὐτοαγαθότητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τὴν αὐτοζωήν, καὶ ἀπλῶς ἐκ πάντων τὸν τὰ πάντα ὄντα καὶ ὑπερανιδρυμένον πάντων». Τοῦτὸ ἔστιν ὃ φησιν ὁ φιλόσοφος οὐκ ὀρθῶς ἔχειν. Οἶδα δὲ αὐτὸν καὶ ἄλλοτε κακῶς πρὸς αὐτὸ διατεθέντα· ἀγνοήσας γὰρ ὅτι τὸ 'οἶον' παραδειγματικῶς τῶ φωτὶ προσήρτηται, τὸν Θεὸν ἔλεγε φάσκειν ἡμᾶς εἶδέναι, ὅποιον φῶς ὑπάρχει. Δείξαντες δὲ ἡμεῖς προσπαρακαίμενον τὸ 'πηγῆ φωτὸς', καὶ συνημμένως ἀναγνόντες ὅτι «ἔστι Θεὸς οἶον πηγῆ φωτὸς», ἠρωτῶμεν αὐτὸν, τί βούλεται λοιπὸν ἐνταυθοῖ τὸ 'οἶον'· ὃ δ' ἄκων ὠμολόγησε τὴν ἀγνοίαν καὶ ἤτησε συγγνώμην· οὐδὲ γὰρ δυνατὸν ἄλλως ἢ ἀντὶ τοῦ ὡσαυτεῖ παραληφθῆναι. Νῦν δ' ἄλλως ἐπελάβετο «φανεροῦ γὰρ ὄντος», φησίν, «ὡς καὶ τοῖς θεωρητικωτάτοις ἐκ

⁴¹² Prin Isidor – v. 2, 1, 2.

⁴¹³ Cuvântul οἶον poate însemna și „ca”, și „ce fel de”. Lucrurile pe care Palama le spune în continuare trebuie înțelese din perspectiva acestei ambiguități.

⁴¹⁴ Vezi *Întâia epistolă către Achindin* 12, GA, p. 90.

otrăvuri a celor pe care tu le numești leacuri; știi, dar, și că dacă vor ajunge acestea în fața noastră înșelătoria ta nu va rămâne ascunsă.

[78] Și acum, dar, tot fără să vrei ne-au picat în mână aceste scrieri ale tale⁴¹², la sfârșitul cărora zici că nu este lucru vinovat a te apuca să îndrepti lucrurile nu cu dreptate le-a spus despre cunoașterea de Dumnezeu unul dintre prietenii tăi – iar lucrul spus fără dreptate de prietenul tău este, zici tu, acesta: „Cei cu inima curățită știu, prin sfințita arătare de lumină care se face în ei, că este Dumnezeu și că este ca⁴¹³ o lumină, mai bine zis izvor de lumină înțelegătoare și nematerială – iar cei ce nu s-au înălțat la această treaptă a vederii își dau seama din purtarea de grijă pentru toate de obștescul Purtător de grijă, din cele care primesc facerile de bine – de Însăși-Bunătaea, din cele cărora li se face viață – de Însăși-Viața și, pe scurt, din toate își dau seama de Cel ce este toate și [totodată] mai presus de toate⁴¹⁴. Iată ce zice „filosoful” că nu este cu dreptate, și știi că și în deoarece, nepricepând că vorba οἶον se leagă de „lumină” cu rost ilustrativ, zice că am spus că știm ce fel de lumină e Dumnezeu. Noi însă, după ce am arătat că spusa „izvor de lumină” se juxtapune lui οἶον și am citit legat: „Dumnezeu este ca un izvor de lumină înțelegătoare”, l-am întrebat ce vrea să însemne aici, până la urma urmei, οἶον – iar el a fost nevoit să-și recunoască nepriceperea și a cerut iertare⁴¹⁵, deoarece οἶον nici nu poate avea aici alt înțeles decât cel de „ca”. Acum însă se agață de altceva, că zice: „Fiind limpede că până și cei mai văzători Îl cunosc pe Dumnezeu numai

⁴¹⁵ În *Întâia epistolă către Palama*, p. 240 și urm., ed. Schirò, Palermo, 1954.

⁴¹⁶ Vezi *supra* 2, 3, 13.

μόνων τῶν ὄντων ὁ Θεὸς γινώσκειται, ἢ ἐνταῦθα παραδιδόμενη γνώσις Θεοῦ διὰ νοεράς φωτοφανείας, ὡς ἑτέρα τῆς ἐκ τῶν ὄντων οὔσα, οὐδαμῶς ἐστὶν ἀληθής». Ἀνθυπενεγκεῖν δὴ πρὸς τοῦτο δεῖ, ὡς φανεροῦ γενομένου διὰ πλείστων τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων, ὡς οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκειται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄντων, τουτέστι τῶν ἀκτίστων, πρὸς δὲ καὶ διὰ φωτὸς αἰωνίου καὶ τῶν ὄντων πάντων ὑπερανωκισμένου, νῦν τε ἐν ἀρῶαβῶνος μέρει τοῖς ἀξίοις διδομένου καὶ κατὰ τὸν ἀληκτον αἰῶνα περιαυγάζοντος αὐτοῦς ἀληκτως, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀληθής ἐστι καὶ ὁ μὴ ἀληθῆ λέγων ταύτην Θεοῦ θείας γνώσεως ἐκπέπτωκεν. «Ἄλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν», φησὶν, «οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν πᾶσα γνώσις τοῦ Θεοῦ». Καὶ ποῦ ἐν τῇ ῥήσει ταύτη λέγομεν ὡς ἡ θεοφάνεια αὕτη τῶν περὶ Θεὸν οὐκ ἐστι; Πάντων μὲν γὰρ τῶν ἄλλως ὄντων ὑπερτίθεμεν αὐτήν· ὡς δ' ἐκ τῶν κατ' αὐτόν ἐστι Θεῶ, οὐδαμῶς ἐστι προσκείμενον. Εὐροῖς δ' ἂν τοὺς θεολόγους οὐ ταύτην μόνην, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας θεωρίας τῆς ἀπὸ τῶν κτιστῶν θεογνωσίας ὑπερτιθέντας ἐς τὰ μάλιστα, ταύτην δὲ καὶ τῶν ἄλλων πασῶν ἀποδιαστέλλοντας καὶ θεωνυμίας ἐξόχως ἀξιοῦντας, ὡς μόνην Θεοῦ θεοποιὸν ἐμφάνειαν. Δεῖν δ' ἡμῖν ἀρτίως εἰς πολὺ μῆκος ἐκεινομένῳ δοῦναι τῷ λόγῳ πέρας, εἰς τὸ ἐξῆς ταμιευσαμένους τῶν Περὶ γνώσεως λόγων τοῦ φιλοσόφου ἀπελέγξαι τὴν ἄγνοιαν.

⁴¹⁷ „Numirea dumnezeiască” nu este altceva cea de „Dumnezeu” sau „Dumnezeire”.

⁴¹⁸ *A lui Gură de Aur, din lauda la întâiul-martor Ștefan*: „Urmând Stăpânului, martorul nu a avut cusur nici în fapte, nici în cuvinte, ci și-a vădit și nerăutatea sufletului, și vitejia răbdării, drept care se și învrednicește de vederea dumnezeiască, fiindcă [Scriptura] zice: *Căutând spre cer, a văzut slava lui Dumnezeu și pe Iisus stând de-a dreapta lui Dumnezeu* (Faptele Apostolilor 7, 55). Văzut-a nu numai slava și locul celor nevăzute, ci și pe însuși Cel dorit, spre Care se teme să privească oștirea îngerilor, fiindcă martorul își ațintește căutătura spre cele de care heruvimii își ascund fețele, privește cele spre care serafimii nu cutează a căuta. Suitu-s-a cu ochii la înălțime nemărginită, arătatu-s-a prin aceasta mai presus decât îngerii, mai înalt decât stăpâniiile, dincolo de tronuri, că l-a atras pe el glasul Stăpânului, care mai înainte

din zidiri, cunoașterea de Dumnezeu prin arătarea de lumină înțelegătoare, care este propovăduită aici, nu este nicidecum adevărată, căci este alta decât cunoașterea din cele ce sînt”. La aceasta trebuie să răspundem că, după cum se vede limpede din foarte multe spuse de mai sus, întrucât nu numai din cele ce sînt este cunoscut Dumnezeu, ci și dintre cele ce nu sînt întrucât sînt mai presus de ființă, adică din cele nezidite, iar pe deasupra și prin lumina cea veșnică și mai presus de toate cele ce sînt, care acum se dă ca arvună celor vrednici, iar în veacul cel nesfârșit îi îmbracă în strălucire nesfârșită, neapărat este adevărată și această vedere, și cel care nu recunoaște că ea este adevărată vedere de Dumnezeu a căzut din cunoașterea dumnezeiască. „Dar orice cunoaștere de Dumnezeu”, zice, „face parte dintre cele din jurul Lui, nu dintre cele ce sînt ale Lui”. Dar unde spunem noi aici că această arătare de Dumnezeu nu face parte dintre cele din jurul Lui? Dacă vrei, poți să vezi că de Dumnezeu cuvântătorii pun nu numai această vedere, ci și multe alte vederi, cu mult mai presus decât cunoașterea de Dumnezeu din zidiri, și că totuși pe aceasta o osebesc de toate celelalte și o învrednicesc prin excelență numirii dumnezeiești⁴¹⁷, ca pe singura îndumnezeitoare arătare a lui Dumnezeu. Acum însă, dat fiind că ne-am întins cam mult, trebuie să punem capăt cuvântului, lăsând darea în vileag a necunoașterii din cuvintele *Despre cunoaștere* ale „filosofului”⁴¹⁸.

făgăduiește și zice: *Unde sînt Eu, acolo și sluga Mea va fi* (Ioan 12, 26). Acesta a fost întâiul diacon, adică slujitor, al Stăpânului, deopotrivă și întâiul martor al luptei [duhovnicești], pe care văzându-l mulți s-au făcut [la rândul lor] martori, că preadorit este Ștefan celor ce poartă lupta [cea bună]. Pentru aceasta și prin faptele sale dinainte de Pavel strigă: „*Asemănători mie fiți, precum eu lui Hristos* (1 Corinteni 11, 1), căci acest lucru e cu puțință și de folos celor care voiesc, și martor sînt eu, cel ce și întâiul în urma Stăpânului m-am luptat [duhovnicește], și cel dintâi care am văzut cele ascunse în ceruri, că am văzut, văzut-am pe Fiul stînd de-a dreapta Tatălui, și am văzut [împlinirea cuvântului]: *Zis-a Domnul Domnului meu: „Sezi de-a dreapta Mea pînă ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale* (Psalmii 109, 1)” (P.G. 59, 70¹ și urm.).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. IZVOARE

- Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, volumele I-V, ed. Kyromanos, în îngrijirea lui P. Hristou, Tesalonic 1988-1992.
- Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Ἔργα*, I-XI, ΕΠΕ, Tesalonic 1984-1986.
- Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, PG 150-151.
- Grigorie Palama, *Scrieri*, în românește de pr. Dumitru Stăniloae, Filocalia VII, București 1977.
- Grigorie Palama, *Opere Complete*, II, ed. Gândul Aprins, București 2013.
- Grigorie Palama, *Omilii*, în românește de C. Daniel, vol. I, ed. Anastasia, București 2000.
- Barlaam Calabro, *Epistole Greche*, ed. Schirò, Palermo 1954.
- Barlaam Calabro, *Epistole Greche* (ediția A. Fyrigos), *Dalla controversia palamitica alla polemica esicastica*, Editore Antonianum Pontificio, Roma 2005.
- J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam* [Corpus Christianorum. Series Graeca 31. Turnhout: Brepols, 1995]: 3-410.
- J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam* [Corpus Christianorum. Series Graeca 31. Turnhout: Brepols, 1995]: 413-430.
- Angela Constantinidis Hero, *Letters of Gregory Akindynos*, Washington, 1983.

- Νικηφόρου τοῦ Γρηγοῦ, *Historia Romana*, Bekker and L. Schopen, *Nicephori Gregorae historiae Byzantinae*, 3 vols. [Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonn: Weber, 1:1829; 2:1830; 3:1855]: 1:3-568; 2:571-1146; 3:3-567.
- Antirrhetica priora*, H.-V. Beyer, *Nikephoros Gregoras, Antirrhetica I* [Wiener byzantinistische Studien 12. Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1976]: 123-431.
- Patrologia Graeca*, J.P. Migne, vol. 1-161.

B. STUDII

- C. Chivu, *Teologia, Teoptia și Îndumnezeirea. De la Simeon Noul Teolog la Grigorie Palama*, Thessalonica, 2010.
- Δημητράκοπούλου, Ι., *Ὁ Ἀβγουστίνος καὶ ὁ Παλαμᾶς. Τὰ προβλήματα τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν καὶ τῆς τριαδικῆς ψυχοθεολογίας*, Tesalonic 1997.
- Θεοκλήτου, Μοναχοῦ Διονυσιάτου, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, Ἅγιον Ὄρος- Tesalonic 1976.
- Κεσελοπούλου, Α., *Πάθη καὶ ἀρετές στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ed. Δόμος, Tesalonic 1990.
- Μαντζαρίδου, Γ., *Παλαμικά*, ed. Πουρναρά, Tesalonic 1998.
- Μαρτζέλου, Γ., *Οὐσία καὶ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον, Συμβολήεις τὴν ιστοριοδογματικὴν διερεύνησιν περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ed. Πουρναρά, Tesalonic 1984.
- *Ἡ θεὰ του θείου φωτός κατὰ τον Συμεών το Νέο Θεολόγο στο Διακονία και Λόγος, Χριστήριος τόμος προς τιμή του Αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου*, ed. Αθμός, Atena 2004, p. 129-156.
- Ματσούκα, Ν., *Δογματικὴ και Συμβολικὴ θεολογία Α΄*,

- Εἰσαγωγή στὴ θεολογικὴ γνωσιολογία*, Tesalonic 1985.
- *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ θεολογία Β΄*, Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως, Tesalonic 1999.
- *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ θεολογία Γ΄*, Ἀνακεφαλαίωση καὶ Ἀγαθοτοπία. Ἐκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, Tesalonic 1997.
- *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, Tesalonic 1997.
- Meyendorff, J., *Introduction a l'etude de Grégoire Palama*, Paris 1959.
- *St. Grégoire et la mystique orthodoxe*, traducere în românește de A. Pagu, București 1995.
- *Gregoire Palamas, Deffense les Saints Hesychastes*, Louvain 1959.
- J. S. Nadal, *La critique par Akyndinos de l'hermeneutique patristique de Palamas*, *Istina* 3, 1974.
- Ρωμανίδου, Ι., *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγόριου Παλαμᾶ ἔργα, Ὑπέρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων, Τριάς Α΄*, vol. I, 1982.
- *Notes on the Palamite Controversy and related topics*, part I (GOTH 6, 1960, 61, p. 186-205) part II (GOTH 9, 1963-64, p. 225-270).
- Stăniloae, D., *Viața și învățătura sf. Grigore Palama*, București 1993.
- Σταμούλη, Χ., *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ θεολογία*, in *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρόν*, *Vatoped* 2000, p. 685-707.
- Φλοροόσκυ, Γ., *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ πατερικὴ παράδοση*, in *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοση*, traducere neogreacă de D. Tsamis, Tesalonic 1991.
- Χρηστόπου, Π., *Ἑλληνικὴ Πατρολογία Α΄-Ε΄*, Tesalonic 1989-1993.

- Η έννοια τῆς διπλῆς γνώσεως κατὰ τόν Γρηγόριον Παλαμᾶν, Ἐπετηρίς Θ.Σ.Π.Θ., 7, 1962, p. 119-130.
 - Εἰσαγωγή στά ἔργα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἰn ΕΠΕ, Tesalonic 1984-1986.

TEXTE SELECTATE DIN EPISTOLE ALE SFÂNTULUI GRIGORIE PALAMA¹

Din Epistola I către Varlaam

33.

Că dumnezeiescul², o, minunate, fiind mai presus de toată mintea și rațiunea, mai presus este și de dialectică – căci covârșitor este mai sus de închipuire și părere³ – și de apodictică; că nu este atingere a lui, nici știință, și este cu totul mai presus de toată abordarea silogistică. Dar a face silogisme despre cele dumnezeiești [e ceva ce] am învățat chiar din pilda Părinților. Cum, așadar, vom numi silogismele acestea? Negreșit că așa cum le-au numit cei ce ne-au învățat, de vreme ce nu prin cuvinte înduplecătoare ale înțelepciunii omenești, ci dumnezeiește le căutam pe cele dumnezeiești, prin puterea grăitorilor-de-Dumnezeu cea de-Duhul-mișcată⁴; iar aceia le-au numit 'apodictice',

¹ Palama II, GA. Aceste texte sunt părți din Epistolele către Varlaam și Achindin.

² Sfântul Grigorie folosește aici termenul filozofic-păgân θεῖον ('divinul'), ca apostolul Pavel în Areopag (Fapte 17, 20) și ca Areopagitul însuși.

³ Aici 'părere' are sensul de opinie; vezi Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeiești I 5 (ed. De Gruyter, p. 117): «Mai presus-ul de ființă thearhic... ca [unul ce este] în chip covârșitor ridicat mai sus de... toată închipuirea, părerea».

⁴ Pasajul paulin – care, sugestiv, conține exact termenul de demonstrație sau dovedire (ἀπόδειξις): «iar cuvântul meu și propovăduirea mea [au fost] nu

precum mai sus s-a arătat. Așadar, ce lucru nelalocul lui săvârșesc, dacă, alegând a face placul Părinților, împrumut – pe cât e cu putință – de oriunde cuvântul ce mă ajută⁵, nefiindu-mi necunoscut că alt înțeles are la Aristotel sau la al lui Ariston⁶, dar alegând a da întâietate celor ce s-au părut Părinților⁷, nu flectării acelor, și știind că la aceia cunoștința despre cele dumnezeiești nu este fără de greș, deși tu – în chip rău, să știi bine – nu conglăsuiești cu aceasta, măcar că ești în ceata noastră și ții de aceeași credință.

34.

Că iată ce ți-a venit să spui despre ei în aceste cuvinte ale tale către noi; admirându-i, deci, ca pe unii care «au interzis demonstrația în privința celor dumnezeiești» și care «întru totul au cuprins cu mintea mai-presus-ul dumnezeiesc» și cu totul înălțându-i mai sus de «toată împărțita și metabatică

întru cuvinte înduplecătoare ale înțelepciunii, ci întru dovedirea Duhului și a puterii»; (I Corinteni 2, 4) – nu e citat ca atare de sfântul Grigorie, ci preluat din Dionisie: «adevărul [...] spuselor celor despre Dumnezeu nu 'întru cuvinte înduplecătoare ale înțelepciunii omenești, ci întru dovedirea puterii' celei de-Duhul-mișcate a cuvântătorilor-de-Dumnezeu [adică: întru dovedirea dată de puterea de la Duhul], după care [adică: conform căreia] de cele de negrăit și de necunoscut ne atingem [în chip] negrăit și necunoscut, prin unirea cea mai presus de puterea și lucrarea noastră cea cuvântătoare [logică] și înțelegătoare» (Despre numirile dumnezeiești I 3, ed. De Gruyter, p. 111). Interesant e că sfântul Grigorie lasă deoparte aici tocmai termenul ἀπόδειξις, care apare atât la Areopagit cât și la Apostol; la fel, citatul acesta este avut în vedere de sfântul Grigorie și în paragraful 58 al epistolei de față.
⁵ Este vorba, desigur, de termenul ἀπόδειξις (demonstrație).
⁶ Platon este acest fiu al lui Ariston.

⁷ «cele ce s-au părut Părinților»: nu e vorba, desigur, de păreri arbitrare ale Părinților, ci de expresia scripturistică (reluată și de hotărârile Sinoadelor Ecumenice) «părutu-s-a Duhului celui sfânt și nouă» (Fapte 15, 28). Verbul grecesc «ἐδόξε» redat prin «părutu-s-a» este din aceeași familie cu «δόγμα», cel redat prin «dogmă».

tica știință⁸ și de toată facultatea rațională a sufletului» și toate alcătuirile ei, altfel zis de toată teoria⁹ și de filosofia toată, și în înalt punându-i, în cele mai presus de toată simțirea și de minte și de cuvânt, mai apoi rezumi cuvintele acelor astfel: «iar în privința celor ce sunt mai presus de noi trebuie să vină viziune de sus și să strălucească lumină inteligibilă, [lumină] prin care [ne] este conjugarea cu cele dumnezeiești și dobândirea contemplațiilor aceloră înfășurate¹⁰ și simple și neîmpărțite, mai presus de demonstrație»; iar pe cei ce îi ascultă și îi cred pe unii ca aceștia, nu deprinși în știință¹¹ îi socoti a fi, ci de admirat și de emulat, pentru devotamentul și ascultarea și respectul față de cele dumnezeiești și de acești dumnezeiești bărbați; și, mai apoi, [ne] înveți ce cugeți despre aceștia [din urmă], zicând: «când îi aud spunând acestea, nu pot să nu socot că și ei au fost luminați de Dumnezeu și s-au ridicat deasupra celor mulți»¹².

35.

Ce este aceasta ce spui, o, omule? S-au făcut părtași aceia luminii înțelegătoare și dumnezeiești? Văzut-au și au pățimit strălucirea lui Dumnezeu¹³? Au petrecut cu Dumnezeu mai presus de înțelepciune, mai presus de cuvânt, mai presus de minte? Mai bine zis, ca să îmi încep cuvântul de la aceeași

⁸ «știința împărțită și metabatică»: știința care studiază obiectul cunoașterii tăindu-l în părți ('știința împărțită') și mutându-se de la o parte la alta ('știința metabatică', de la μεταβάσις = trecere, mutare).

⁹ Literal: orice specie a cuvântului discursiv.

¹⁰ «înfășurate»: nediscursive, condensate, unitare.

¹¹ «deprinși în știință»: cunoscători printr-un demers științific (ai unui lucru; aici: a 'domeniului' celor zieiști sau dumnezeiești), oameni de știință.

¹² Varlaam, Epistola Ia către Palama 8, ed. G. Schiró, p. 262.

¹³ Amintim că este spusa sfântului Grigorie Teologul; vezi In theophania 11, PG 36, 324 și In sanctum pascha 7, PG 36, 632.

[filosofi] ca și tine, doborându-i pe cei ce tu zadarnic te-ai străduit a-i ridica în slăvi sau, mai cu adevărat zis, arătându-i [ca] fiind de demult doborâți pe cei ce tu, fără noimă și folos, îi lauzi ca preaînălțați: cei ce zic «pe zeu a-l cunoaște anevoie este, iar a-l exprima – cu neputință»¹⁴ au cuprins oare cu mintea mai-presus-ul dumnezeiesc, ei, cei ce nici măcar nu zic că [zeul] acesta e mai presus de înțelegerea omenească, ceea ce înseamnă că, atunci când spun că e mai presus de demonstrație, în privința incapacității exprimării zic, de fapt, aceasta, de vreme ce, în privința viziunii dinlăuntrul lor, [dimpotrivă,] deprinși în știința celor dumnezeiești pe ei înșiși – precum tu însuși zici – se socotesc a fi¹⁵? Încât cea de noi numita ‘demonstrație asupra celor dumnezeiești’ neasemănat e mai presus de ce zic ei [a fi] mai presus de demonstrație.

¹⁴ Filozofii lui Varlaam – spune sfântul Grigorie – nu considerau [dumne]zeul și cele [dumne]zeiești deasupra lucrării naturale a minții, de vreme ce nu spun despre acestea că sunt cu neputință de cunoscut, adică mai presus de înțelegere, ci doar că sunt cu anevoie de cunoscut (vezi, mai jos, și paragraful 55); Varlaam chiar zice despre ei că «cu totul au înțeles cu mintea cele dumnezeiești». Așadar, prin ‘neputința de-a exprima zeul/cele dumnezeiești’ ei se refereau strict la incapacitatea exprimării, la neajunsul cuvintelor omenești. Lucrării naturale a minții lor îi stătea, deci, în putință a-l cunoaște – e drept că anevoie – pe zeu [cele dumnezeiești], dar nu le putea exprima prin cuvinte, pentru că acestea nu permiteau într-o manieră adecvată exprimarea acelor.

¹⁵ Filozofii considerau – așa zicând – trei niveluri de lucrare a sufletului: nivelul ‘petrekerii trupești’, nivelul acestor mesoi logoi și nivelul teoriei (vederii, contemplării) celor transcendente sufletului. Acești mesoi logoi (traduse de noi aici prin rațiuni mijlocii) corespund ‘rațiunilor dinlăuntrul nostru’ și ‘noțiunilor din noi’ pomenite în paragraful 26 și se referă la toată paradigma spirituală rodită (‘legată’) immanent de cumpătul și puterile sădite în sufletul nostru: cultivarea științelor, lucrarea virtuților sufletești ca morală immanentă etc. Cât despre contemplația propusă de filozofi, aceasta este ieșire nu doar dincolo de această ‘cale împărătească’ profană, dar și dincolo de extreme; vezi, de pildă, ἀκρὰ θεωρία τοῦ Σωκράτους (contemplația extremă a lui Socrate) prezentată de Hermias (In Platonis Phaedrum scholia, ed. Couvreur, p. 62 și 80).

36.

Iar de așa avea răgaz, ți-aș arăta și [că] viziunile acelea ale lor, prin care ei zic că «[le] este conjugarea cu cele dumnezeiești», abat de la cele cu adevărat dumnezeiești, și [că ale lor] contemplații ascendente, ieșind dincolo de rațiunile mijlocii ale sufletului și din toate marginile firești¹⁶, cad [acolo] unde

«hău necrezut se așterne de-a pururi, în beznă’nfășat, poartă’ntinare și mintea nu poate nicicum a’l cuprinde»¹⁷ și inteligibila lumină ce a strălucit aceloră nu la loc luminos îi trage pe ei, ci sub întuneric veșnic îi osândește, și e mo-meală și cursă cumplită născocită de stăpânul întunericului, atât de meșteșugit într-ascuns făurită, încât și prin auz îi poate rătăci pe cei ce nu sunt foarte deprinși a deosebi binele de rău; că prin singură această vicleană uneltire, fără scăpare, pe ‘văzătorii’ aceia i-a tras în frigarea [cea] a toată înșelarea, și pe cei ce ascultă de ei ca de niște iluminați i-a prins în mrejele lui cele încurcate, și ajunge și la cei ce vor fi mai apoi, cu prisosul răutății lui, prin scrierile aceloră.

41.

Nu e neprimejdios [lucru] a vorbi despre Dumnezeu cei ce nu știi a vorbi cu Dumnezeu, și a judeca despre lumina nematerialnică cei ce nu o știi pe aceasta [a fi] mai presus

¹⁶ Citatul original (care literal, fără hexametri, sună astfel: «adânc de necrezut e așternut pururea, întreg întunecat, spurcător, de neînțeles») este din Oracula Chaldaica, o scriere din secolul al II-lea d. Hr. Probabil că Palama îl ia de la un creștin ca Sinesie (sec. V), cum zice Hristou (vezi Sinesie, Despre vise, PG 66, 1293 D); paralelismul ἀμφικεφής-ἀμφιφαής pe care îl regăsim oarecum la Sinesie pare a verifica ipoteza aceasta.

¹⁷ Coloseni 3, 3.

de lumina ce cade sub simțuri, care nici nu sunt desăvârșiți – prin lumina înțelegătoare și adevărată – în privința părții înțelegătoare a sufletului și nu au aflat cu adevărat «viața cea ascunsă, cea întru Hristos»¹⁸ și nu au înviat cu învierea cea dintâi; iar cei ce au avut parte de aceasta au și inima ca o piatră de încercare¹⁹, curățită și preaîncercată a judeca, pe care nu îi poți păcăli aducându-le [drept aur] aramă poleită cu aur, ale cărora simțuri deprinse sunt a deosebi binele și răul, și auzul [căror] nu-l vei vrăji, nici îl vei fura, nici îl vei îndupleca, oricât de ispititor – în chip împodobit și convingător – ți-ai urzi și ți-ai potrivi vorbele; că iscusii sunt a simți numai decît – sub aceste părelnicii – urâciunea, necuviința și lepădăciunea înșelării celei tănuite, care²⁰, în chip nimerit, i-ar și putea asemui cu orbii care se fac că văd; pentru că, fără să știe, și-au dat pe față propria înșelare.

42.

Că duhul viclean nu se unește cu acele suflete nenorocite, ci se leagă de ele²¹, pentru care și lumina înșelării se vede – totdeauna – venind ca din afară, nu prin adunarea și întoarcerea în sine însăși a minții²²; că [adunarea și întoarcerea] aceasta este cea care pururea călăuzește în chip nerătăcit la dumnezeiesc; deci nu prin aceasta, ci prin lucrarea desfășurătoare²³ – cea prin gânduri, adică prin cugetări – se

¹⁸ În original: piatră lidiană, adică mineral folosit la probarea autenticității aurului, pe care aurul curat lăsa o urmă galbenă.

¹⁹ Părinții.

²⁰ «se leagă»: în sens propriu (se prinde de ale); dar și metaforic.

²¹ Vezi Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeiești IV 9, PG 3, 705 A.

²² Discursivă.

²³ Lit.: «și astfel furând intrarea»; cum și mai devreme s-a zis «fură auzul».

iscă cele ale rătăcirii, când cineva, fără [a dobândi] tăcerea minții, pofteste vederea tainei. Că având atunci sufletul lucrări amestecate, duhul rătăcirii află – în cei ce nu neștirbită au luarea aminte și nu s-au întărit cu totul, prin smerita-cugetare – prilej să se strecoare înlăuntrul sufletelor acestora și să se amestece cu ele; și astfel furișându-se înlăuntru²⁴, dacă și după aceasta izbutește a se ascunde, rămâne în suflet, fățărind binele dinaintea unora [din părțile sufletului] și – prin [părțile] acestea – legându-se de suflet, [dar] nu unindu-se cu el. Că doar a Duhului celui bun este a «pătrunde» prin toate părțile tuturor «duhurilor înțelegătoare curate preasubțiri»²⁵, cum pare lui Solomon și adevărului²⁶.

45

Iar adevărata dumnezeiască-vedere, cum să fie conju-gare? Și cum, pe de altă parte, lumina contemplației [filozofilor] acelora să fie cu adevărat înfășurată și simplă și neîmpărțită, de vreme ce nu i-a izbăvit de multele și vicle-nele păreri, nici nu i-a adunat pe văzători la o cunoștință unitară și adevărată? Iar de vreme ce răul este sfâșiat în multe²⁷ și roditor foarte este pomul cel din rădăcină viclea-

²⁴ Verbul a părea are sensul 'consistent', cel arătat.

²⁵ Răul presupune sfâșiere în multe, nu are caracter unitar, ci multiplu.

²⁶ Notăm că demon și daimon sunt transliterările românești unuia și aceluiași cuvânt grecesc (δαίμων), care apare atât la Platon, cât și în Scriptura; pe spațiul limbii grecești avem așadar de-a face – vizual, cel puțin – cu un singur concept; de aceea optăm pentru o singură variantă, cea vizată de sfântul Grigorie (vezi în continuare). Vrând să accentueze latura demonică a filozofiei atunci când intră în cele ale teologiei, autorul nostru omite – probabil voit – alte sensuri ale termenului δαίμων, ca de pildă cel de mijlocitor între zeu și muritor (Platon, Banchetul 202d), de 'inger' păzitor (Platon, Republica 620d) sau de suflet însuși (Timaios 90a).

²⁷ Se are în vedere teoria filozofică a predestinației.

nă, iar noi nu suntem în stare, prin puterea străvăzătoare [a sufletului] să răzbatem grosimea rădăcinii și să vedem limpede de e bună sau rea, hai să vedem după roade, adică după fapte, [ce fel este] iluminarea lui Socrate și Platon și a celor de teapa lor. De unde, dar, vom cunoaște aceasta cu acrivie? Oare din legile căsătoriilor nelegiuite sau din faptele pederastiei, sau din dogmele despre zei și demoni²⁸ și eroi sau din acele încurcate basme despre sufletele noastre, care le înfățișează pe acestea vărsate din cer și transvazate, rătăcitoare pe pământ din trupuri în alte trupuri nepotrivite, mai înainte de-a se afunda sau a ieși deasupra, după aplecarea sortită fiecăreia din acestea, bună sau rea²⁹?

46.

Nici demonion-ul³⁰ ce l-a însoțit pe Socrate, căruia [filozoful] i-a fost credincios toată viața, nu îți dă de înțeles – ție, filozofului vremii noastre – ce este iluminarea acelora? Nici din arătarea balaurului³¹ la moartea platoniceului Plotin nu ai putut pricepe ce este iluminarea acelora și ce este demonion-ul care era totdeauna cu ei, pe care «dumnezeiesc» numindu-l acela, s-a silit să înalțe dumnezeiescul din sine însuși – precum [îi] zice el – spre acela, toată viața, chiar și în clipa morții³²? Auzi-l, dar, pe Apollo Pythianul și află de

²⁸ Precum δαίμων, tot așa și δαιμόνιον apare întocmai atât în scrierile filozofice grecești, cât și în Scriptură; vezi penultima notă.

²⁹ Prin balaur am redat grecescul δράκων (dragon), care se transliterează drac.

³⁰ Porfirie, Despre viața lui Plotin 2, ed. Bréhier (Budé), Paris 1926, p. 2.

³¹ «aruncătură» (βολή) ar avea aici sensul din expresia 'aruncătură de ochi'; este vorba de căutătura și totodată năvala minții spre lucrul căutat cu 'ochii' ei.

³² Literal: «... și în ceata cui se înrolează (sau: se înregimentează) sufletele acelora?»

unde e iluminarea acelora: că întrebând Ameliu, tovarășul lui Plotin, unde a mers sufletul acestuia după moarte, însuși Apollo «despre dulcele prieten de-miere-curgătoare țesut-a glăsuiri» și spre însuși sufletul lui Plotin întorcându-se a cântat între altele și acestea:

«a minții tale-aruncături³³,
pornite-ades, din proprii îmboldiri,
a apuca poteci piezișe,
de-a drept în crugul cel de sus
pe calea cea fără de moarte
nemuritorii le-au suit,
bogată rază de lumină dând
[a vedea minții'n bezna cea adâncă]
[...].

Iară acum, când cortul [pământesc] ți-ai desfăcut
și-ai părăsit mormântul demonicului suflet,
cetei demonice deja în urmă'i mergi»³⁴.

47.

Ai văzut de unde e lumina acelora și cu cine însoțește sufletele acelora³⁵? Ce este, deci, de mirare dacă de la tatăl minciunii³⁶ întunericul se arată – spre înșelare – lumină și, dimpreună cu lucrurile, se prefac în opusul lor – în chip mincinos – și numirile, ceea ce e pieziș în ceea ce e drept? Iar tu, cel ce dimpreună cu Apollo «iluminați» îi numești pe aceia, mai că te-ai apuca să ne îndupleci să îi și prăznuim pe

³³ Este citat iarăși locul Ioan 8, 44;

³⁴ Literal: con-inițiaților lui; vezi Mauriciu, Viața lui Prociu 23, ed. J. F. Boissonade, Paris 1862, p. 162-163.

³⁵ Haldeii (babilonienii) erau magi (magicieni) celebri în antichitate.

³⁶ Varlaam, Epistola la către Palama, G. Schirò, p. 262.

Platon și pe Socrate pentru că, săvârșind Proclu Licianul an de an asemenea sărbători, lumină împrejurul capului său s-a arătat cândva tovarășilor lui de 'taine'³⁷; dar ne-a arătat nouă, iarăși, de unde este această lumină balaurul ce s-a arătat șerpuind tot împrejurul capului acestuia la moartea lui. Și nici el însuși nu s-a dat înapoi a zice, pe când trăia, de unde a răsărit asupra lui lumina aceea. Că practicând – precum însuși zice – ritualuri de curățire ale haldeilor³⁸, «cu năluci hecatică cu chip de lumină petrecea, pe care le-a văzut cu ochii lui»³⁹; «dar ale Hecatei năluci» zice adevăratul Cuvântător-de-Dumnezeu «întunecate sunt»⁴⁰. Vezi, deci, limpede, că lumina aceea este întunericul însuși?

48.

Dar aceasta este și mai mare și mai vădită sminteală decât cea dinainte. Căci de primim cum că Socratii și Platonii sunt – precum pretinzi tu⁴¹ – văzători-de-Dumnezeu și învățați-de-Dumnezeu și de Dumnezeu luminați, iar cei ce au ascultat de la aceștia 'dumnezeieștile' ziceri⁴² și au crezut [lor] sunt de admirat și de emulat pentru devotamentul și ascultarea și respectul lor față de aceia, atunci trebuie și noi să râvnim acestora și să credem acelora, spre a ajunge astfel – dacă nu între cei deprinși în știință, măcar – între cei admirabili și fericiți. Vom încuviința, deci, că divinația este una din îndeletnicirile oamenilor aleși și plăcuți ne vom

³⁷ E același termen (ἀποφάνσεις) folosit în paragrafele 29-32 în cazul Părinților și al Mântuitorului.

³⁸ Înțelesul lui 'lanț' este aici cel cauzal, ca în expresia 'lanțul slăbiciunilor'.

³⁹ Platon, adică.

⁴⁰ Adică: teoriile sau dumnezeieștile-vederi ale lui Platon.

⁴¹ Timaios 34-37.

⁴² Ibidem 43 ac.

arăta preoracularului Phoebus, asigurându-ne de acolo proclamarea înțelepciunii noastre și a faptului că prin [înțelepciunea] aceasta suntem mai presus de cei mulți sau [chiar] de toți.

49.

Și ce cuvânt ar mai putea înșira celelalte chipuri ale înșelării și lanțul dogmelor rău-credincioase⁴³ și adunătura patimilor de rușine și viclene și spurcatele pete pricinuite de ele celor ce au găsit de cuviință 'iluminați' a-i numi pe aceia? Nu îl auzi pe cel ce spune: «Aruncă ideile lui Platon»⁴⁴? Închipuiri, adică, și socoteli ce se fac în cuget înainte de [a se apuca cineva de] lucru, care nu sunt lipsite de patimă și se cuvin mai degrabă oamenilor ce zidesc – care se tem de neizbânda pricinuită lor uneori de nechibzuință – nu lui Dumnezeu, la Care și gândul este lucru. Iar dacă și gândul este lucru, atunci și înainte de acesta va fi nevoie de alte arhetipuri și închipuiri, care vor fi, așadar, idei ale ideilor, și tot așa la nesfârșit, dacă nu cumva acela⁴⁵ înzestrează cu ceva mai mult numitele idei – cu un 'mai mult' [care este] rău.

50.

Dar să lăsăm aceasta; eu aș adăuga zicându-ți 'aruncă nu numai ideile, ci și contemplațiile și mincinoasele lumini ale

⁴³ Ibidem 39 e - 40 e.

⁴⁴ Vezi, de pildă, Homer, Iliada 15.189: «τριχθὰ δὲ πάντα δέδασται»; pasajul este citat – între alții – de Filon Iudeul, Porfiriu, Proclu și sfântul Grigorie Teologul.

⁴⁵ A djectiv polisemantic, denotând complexitate, adesea zădărnice, iar uneori activitate ocultă (vezi Faptele Apostolilor 19, 19); în cazul de față avem, mai degrabă, o împletire a sensurilor acestora.

acestui⁴⁶, prin care acela s-a înjugat cu înșelătorii demoni, și prin care a fost inițiat despre aceea că demonii nu sunt răi, ci chiar buni, și despre sufletul eterului⁴⁷ și perioadele sufletelor și urâtele erosuri asupra acestora, cele prin trupurile frumoase⁴⁸. Și ce să mai zic de zeii primi și secunzi și cei încă și mai prejos de aceștia cu firea și cu puterea, dintre care unii umblă pe convexitatea boltei cerești, iar alții cutreieră concavitățile ei, iar alții sunt pământești și subpământeni, care nu mai sunt împărați ai muritorilor, ci ai celor morți⁴⁹? 'Că toate sunt împărțite pe din trei⁵⁰ – ca să zicem ca ei, cei ce sunt și făcătorii și înzestrătorii zeilor lor. Și ce sunt, iarăși, prea migălitele⁵¹ jertfe, psihagogii și theagogii⁵² și teurgii și laudarea nebunilor⁵³ și, una peste alta, toată curata aiureală legată de acestea, mai degrabă [una] de-a binelea decât [una] mistică? Așadar, acestea nu se potrivesc mai degrabă celor căzuți de sus⁵⁴ și celor ce de la aceștia și de la viziunea venită de jos și-au iluminat – adică

⁴⁶ «psihagogii și theagogii»: chemări și invocări ale sufletelor și ale zeilor, prin vrăji și descântece.

⁴⁷ Este vorba despre cei cuprinși de nebunia 'sacră', prin posedarea de către așa-zisele divinități, în cadru ritual (Platon, Phaidros, 444a-465a).

⁴⁸ Adică: despre îngerii căzuți.

⁴⁹ Coloseni 2, 17.

⁵⁰ Vezi Tit 2, 11.

⁵¹ A celor vestiți pentru 'cercarea' – adică experiența – harului.

⁵² Vezi II Corinteni 13, 5; 'necercați': neîmpărtașiți 'cercării' harului (așa cum zicem 'nemâncați' despre cei neîmpărtașiți mâncării); varianta oficială îl folosește nepotrivit pe 'netrebniți', cu care de regulă redăm termenul ἀχρεῖοι (vezi, de pildă, Luca 17, 10).

⁵³ Efeseni 1, 17; 4, 13; în ambele versete ediția oficială îl redă pe ἐπίγνωσις cu cunoaștere; întrucât îndeobște prin cunoaștere se traduce grecescul γνῶσις (gnoză), folosim aici încetățenitul cunoștință, urmând traducerilor românești anterioare, care corespund terminologic – firește – discursului innografic (vezi, de pildă, la slujba Ceasurilor, rugăciunea Cela ce în toată vremea și în tot ceasul: «să ajungem la [...] cunoștința slavei Tale celei neapropiate»; sau rugăciunea Antifonului al III-lea al Dumnezeieștii Liturghii).

⁵⁴ Matei 5, 8.

și-au întunecat – partea înțelegătoare a sufletului, decât celor mai presus de noi și [luminați] de la cea venită de sus?

Din Epistola a II-a către Varlaam

(46.)

Apoi, și legea avea umbra bunătăților ce aveau să fie⁵⁵; iar când arătat-s-a harul⁵⁶ și adevărul a venit, vederea-de-Dumnezeu a celor vestiți pentru el⁵⁷ nici umbră a umbrei nu este? Iar Apostolul obștește tuturoră spune «au nu cunoașteți că Hristos locuiește în voi? – afară numai dacă nu sunteți necercați»⁵⁸, pe când tu zici cum că cei ce prin vederea lui Dumnezeu s-au ridicat mai presus [de toate] nici umbra umbrei nu au întâlnit-o? Iar Duhul lui Dumnezeu strigă în inimile celor învredniciți, pentru curăție, «Avvâ (Tată)»⁵⁹, pe când tu 'cunoștința' aceasta⁶⁰ și sălășluirea și familiaritatea nu o îngădui a fi nici umbră a umbrei? Dar și Domnul îi fericește pe cei curați cu inima că Îl vor vedea pe Dumnezeu⁶¹; când?

⁵⁵ Vezi Varlaam, locul citat; desigur, expresia este tributară lui Dionisie Areopagitul.

⁵⁶ Dacă 'obiectul' experienței văzătorilor de Dumnezeu nu e nici umbră a umbrei lui Dumnezeu, atunci acest 'obiect' nu poate fi ceva din cele dumnezeiești, de vreme ce nu are nici un ecou dumnezeiesc în el. Se ajunge astfel la absurditatea că văzătorii de Dumnezeu nu sunt de fapt părtași de Dumnezeu, deci nici văzători de Dumnezeu.

⁵⁷ Vezi sfântul Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeiești IV 20 (ed. Ritter, p. 167).

⁵⁸ Apocalipsa 2, 17.

⁵⁹ Vezi I Corinteni 2, 14.

⁶⁰ I Timotei 6, 20; ediția oficială redă pe ψευδώνυμος γνῶσις (cunoaștere cu nume mincinos; adică pseudo-gnoză) prin 'știință mincinoasă'.

⁶¹ Despre primele contacte ale lui Varlaam cu isihastii din Tesalonic vezi introducerea ediției Triadelor, Louvain 1959, p. 13-18.

– când va fi [lor] și curăția. Și Însuși despre Sine zice că «Eu Mă voi arăta lui pe Sine Însumi»⁶², și iarăși «cel ce Mă iubește pe Mine poruncile Mele le va plini, iar Eu și Tatăl vom veni și sălaş le el Ne vom face»⁶³. Unele ca acestea și atâtea și mai multe decât acestea spune adevărul scripturilor, pe când tu nici umbră a umbrei a avea îi socotești pe cei ce s-au ridicat până și deasupra lucrărilor înțelegătoare și s-au unit cu a-tot-strălucitoarele raze cele de acolo⁶⁴? – deși ceea ce nu are nici umbra umbrei lui Dumnezeu nici dumnezeiesc nu poate fi⁶⁵. Cum, dar, unii ca aceștia, cu chip dumnezeiesc, să nu fie – nu doar cunoscători, dar și – pătimitori ale celor dumnezeiești?

(47.)

Dar ce zic eu că nici dumnezeiesc nu poate fi ceea ce nu are nici umbră a umbrei lui Dumnezeu? Că nici între cele ce sunt nu este cu puțință a fi; că nimic din cele ce sunt nu e cu totul lipsit de părtășia binelui; pe când ceea ce nici umbră a umbrei nu are, cum nu va fi cu totul lipsit de părtășia binelui? Cum așa? Cel ce pofteste viețuirea cea mai rea și întărâtarea pătimășă, cel plin de pătimirea nechibzuită și aplecată spre materie – după părerea celui calomniat de filozofia ta⁶⁶ – tot

⁶² Adică să privească la ei înșiși și cu ochii trupești; același lucru este spus și în Triade I 2, 7, ed. Hristou, vol. I, p. 399.

⁶³ Imaginea luptătorilor de la întrecerile din antichitate, care se luptau dezbrăcați de haine și unși cu ulei.

⁶⁴ «binevoitor avut-au Dumnezeiescul»: este vorba de o expresie clasică precreștină (εὐμενὲς τὸ θεῖον), reluată de Părinți (îndeosebi de Grigorie Teologul) și de imnografie; despre folosirea paradigmei filozofice (de care ține și acest τὸ θεῖον).

⁶⁵ Vezi III Împărați 18, 42-45; frază asemănătoare vezi și în triada întâi, redactată probabil în aceeași perioadă (Triade I, 2, 10, ed. Hristou, vol. I, p. 403).

⁶⁶ În privința lui Cain termenul τρόμος (tremur, frică) se regăsește în Facerea 4, 14: «ἔσομαι στένων καὶ τρέμων ἐπὶ τῆς γῆς» adică «fi-voi

este părtăș de un ecou umbrat al binelui, pe când cei ce nu doar că și-au dorit petrecerea cea mai bună, dar au și avut parte de aceasta și au alergat – prin întinderea pe de-a-ntregul către binele cel cu adevărat – la vederea-de-Dumnezeu cea fără patimă, [aceștia] nici umbră a umbrei binelui nu au?

(48.)

Dar și tot omul este după chipul lui Dumnezeu, poate și după asemănarea [Lui]; pe când cei ce prin ațintirea pe viață la Dumnezeu prin nematerialnica și nefățarnica și neîn-cetata rugăciune și prin neînțoarsa căutare spre Dumnezeu s-au mutat deja la vrednicia îngerească, [aceștia] nici umbră a umbrei lui Dumnezeu nu au? Bine ne-a descoperit, așadar, nouă Ioan în *Apocalipsă* cum că cele de pe pietricica albă nimeni ne le poate cunoaște, decât cel ce o primește⁶⁷; deci nu că nu le poate cunoaște, dar, dacă nu are ureche credin-cioasă, nici nu își închipuie că există în vreun fel, adevărata vedere-de-Dumnezeu nevedere socotindu-o, nu ca pe una ce este mai presus de simțire și cunoaștere, ca într-un întu-neric sfânt, ci ca pe una ce nu este nicidecum.

(49.)

Așa, deci, și filozoful – sufletesc de-a dreptul fiind și ne-primind cele ale Duhului⁶⁸ – a zis, pe de o parte, despre

suspînând și tremurând [de frică] pe pământ». Ediția oficială nu permite conexiunea cu textul patristic de față, întrucât spune 'voi fi zbuciumat și fugar pe pământ'.

⁶⁷ Simeon Noul-Teolog, *Metoda sfintei rugăciuni*, ed. Hausherr, în *Orientalia Christiana Periodica* 9, 2 (1927), p. 164.

⁶⁸ Isaia 16, 11; ediția critică a lui Rahlfs nu îl conține pe χαλκοῦν; textul oficial românesc nu poate fi folosit nici în cazul de față, pentru că spune

văzătorii-de-Dumnezeu cei din veac arătați că nici umbră a umbrei lui Dumnezeu nu au văzut, și, pe de alta, ucenic făcându-se unora dintre cei de astăzi, prin cunoașterea cea cu nume mincinos⁶⁹ și prin înțelepciunea cea lepădată, ca una ce nu Îl cunoaște pe Dumnezeu, s-a oștit asupra dascălilor⁷⁰. Pentru că, zicând aceia către el, după învățătura predată de Părinți, cum că între cele obișnuite ale începătorilor este și faptul de a-și sili [chiar] și prin anumite șiretlicuri mintea a se întoarce la sine însăși, ca pe una ce cu anevoie se izbăvește de cele din afară, și, astfel, să privească la ei înșiși [chiar] și după omul cel dinafară⁷¹, acesta s-a aruncat, pentru aceasta, asupra dascălilor lui. Dar ce zic eu [aceasta] despre cei ce de curând s-au dezbrăcat spre o asemenea luptă⁷², a se întoarce spre ei înșiși și după omul din afară? Că și dintre cei mai desăvârșiți sunt unii care, folosindu-se de poziția aceasta în rugăciunea lor, binevoitor avut-au Dumnezeiescul⁷³. Că și însuși Ilie cel preadesăvârșit în vederea-de-Dumnezeu, capul pe genunchi punându-și și, astfel, mintea în sine însăși adunând-o și pe Dumnezeu mai nepregetător făcându-L, seceta aceea cea de mulți ani a dezlegat-o⁷⁴.

⁶⁹ 'lăuntru Meu se zbciumă pentru Moab ca o harfă și inima mea pentru Chir-Hares'.

⁶⁹ Psalmii 39, 8; în ediția oficială locul corespunde versetului 11, însă traducerea este defectuoasă: 'legea Ta înlăuntru inimii mele'.

⁷⁰ Ioan Scărarul, Scara 27, PG 88, 1112 C; Isihie Sinaintul, Centuriile I 99, PG 93, 1512 A.

⁷¹ Notăm că paragraful este preluat aproape cuvânt cu cuvânt din Triade I 2, 8 și 11; și că «sfintele acoperăminte» este expresie de sorginte dionisiană, iar «umbrele adevărului» platoniană.

⁷² I Corinteni 13, 12.

⁷³ Vezi Grigorie al Nyssei, Despre suflet și înviere, PG 46, 89 C.

⁷⁴ II Corinteni 2, 15.

(50.)

Iar dacă pe viteazul acesta, care frica lui Cain a suferit-o cu mintea⁷⁵, ai noștri l-au sfătuit a-și ține puțin răsuflarea⁷⁶, ca totodată să-și țină puțin și cugetul, și a nu-și plimba ochiul încoace și încolo, ci, ca pe un reazem, a și-l așinti pe piept sau pe buric, și puterea minții prin vedere vărsată în afară înlăuntru inimii a o trimite, iarăși, printr-o astfel de poziție a trupului – așa cum spune cineva dintre cei mari despre acestea, că «după călcarea [poruncii] omul cel dinlăuntru ia de obicei chipul pozițiilor din afară»⁷⁷ – dacă, deci, acestea l-au sfătuit aceia pe acesta, în scurtă vreme lepădând [el] frâiele, nu s-a oprit la a se face dezertor, ci și amarnic învinuitor al lor s-a făcut în sinod, numindu-i pe aceștia 'cu sufletul în buric'. Cum și pe cel ce a spus către Dumnezeu «pântecele meu suna-va ca o alăută și cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce l-ai înnoit»⁷⁸ și pe cel ce a spus cum că «legea lui Dumnezeu în mijlocul pântecelui

⁷⁵ Sau: al bunătăților Lui.

⁷⁶ Dionisie Areopagitul, Despre ierarhia cerească I 3 (ed. Ritter, p. 8): «pentru că nici nu este cu puțință minții noastre a se înălța la aceea ne-materialnică imitare a ierarhiilor cerești și la dumnezeiasca-vedere [proprie acelor] de nu se va sluji de călăuzirea materialnică cea potrivită ei [minții noastre; n.n.], frumusețile văzute închipuiri ale nevăzutei bună-cuviințe socotindu-le, și miresmele simțite întipăriri ale miresmei înțele-gătoare, și icoană a nematerialnicei revărsări de lumină luminile mater-ialnice, și [icoană] a plinirii văzătoare-de-Dumnezeu [deplinei vederi-de-Dumnezeu; n.n.], celei cu mintea, sfintele învățături cele desfășurate».

⁷⁷ Macarie, Omilii 16, PG 34, 617 D; Ioan Scărarul, Scara 28, PG 88, 1133 B; *ibidem* 25 (PG 88, 1000 D-1001 A).

⁷⁸ *Isaia* 16, 11; ediția critică a lui Rahlfs nu îl conține pe χαλκοῦν; textul oficial românesc nu poate fi folosit nici în cazul de față, pentru că spune 'lăuntru Meu se zbciumă pentru Moab ca o harfă și inima mea pentru Chir-Hares'.

meu»⁷⁹ i-ar numi 'cu sufletul în pântece' sau 'cu legea în pântece' și celui ce a scris «pomenirea lui Dumnezeu lipească-se de răsuflarea mea»⁸⁰ nume asemănător i-ar pune și i-ar batjocori pe toți care prin simboluri pe cele înțelegătoare și dumnezeiești și duhovnicești le închipuie și le numesc și le adulmecă; dar pe aceia nimic nu îi va vătăma dintr-aceasta; pe când acesta va rămâne în afara sfintelor acoperăminte și nici la umbrele adevărului nu va avea cum căuta [cu ochii]⁸¹.

(51.)

Și nu te scârbi auzind de la noi acestea; că noi te socotim pe tine mai aproape de Dumnezeu decât tu pe cei uniți cu Dumnezeu; căci noi te scoatem afară dintre umbre, pe când tu pe aceia și din umbrele umbrelor. «Dar», zice, «'acum vedem în oglindă'⁸² spune marele Pavel». Ce este, dar, oglinda? [Oare] nici umbra umbrei nu apare în cuprinsul ei, cât de puțin străvezie și lucioasă ar fi [ea]? Și cum ar [mai] arăta ceva și cum ar [mai] fi oglindă și cum vedem ceva în ea dacă nici umbra umbrei nu o are? Iar când cineva se face pe sine însuși oglindă neștirbită a lui Dumnezeu⁸³ și, împărtășindu-Se de Dumnezeu, îndurat în el însuși Îl are și în chip înțelegător pe Acesta Îl întâlnește, lumină mai presus de lumină întru lumină văzând, care nicidecum nu hotărniceste ochiul

⁷⁹ Psalmii 39, 8; în ediția oficială locul corespunde versetului 11, însă traducerea este defectuoasă: 'legea Ta înlăuntru inimii mele'.

⁸⁰ Ioan Scărarul, *Scara* 27, PG 88, 1112 C; Isihie Sinaintul, *Centuriile* I 99, PG 93, 1512 A.

⁸¹ Notăm că paragraful este preluat aproape cuvânt cu cuvânt din *Triade* I 2, 8 și 11; și că «sfintele acoperăminte» este expresie de sorginte dionisiană, iar «umbrele adevărului» platonice.

⁸² I Corinteni 13, 12.

⁸³ Vezi Grigorie al Nyssei, *Despre suflet și înviere*, PG 46, 89 C.

cel ce vede, cum nu va avea nici umbră a umbrei lui Dumnezeu? Iar când și minte este oglinda, și [încă] minte curățită și nepătată, fire nematerialnică, lumină înrudită – dacă este să zic așa – preainaltei și celei dintâi lumini, cum – cu totul luminându-se de această lumină dintâi – nu se va arăta după părtașie ceea ce arhetipul este după fire? Și cum nu va arăta și prin sine însuși lucirea ascunsei frumuseții aceleia, după cum și prorocul zice că «[fie] strălucirea Dumnezeului nostru peste noi»⁸⁴? Și cum, dar, astfel fiind și [astfel] arătându-se, bună-mireasmă a lui Hristos⁸⁵, vestitor virtuților Lui⁸⁶, nici umbră a umbrei lui Dumnezeu nu va avea? Cum de ai ajuns la cuvintele acestea cu adevărat neluminate și mult-întunecate, o, filozofule? Că departe sunt de umbrele acestea scrierile lui Dionisie celui Mare; pentru că el [se] arată socotind un lucru atât de mare vederea adevărată și tainică a purtătorilor-de-Dumnezeu, încât învățăturile desfășurate ale sfintelor scripturi le numește asemuiuri ale plinirii lor văzătoare-de-Dumnezeu, celei cu mintea⁸⁷. Cum, deci, în chip nesăbuit închipuindu-și el aceasta, a spus-o – o vom zice noi.

⁸⁴ Psalmii 89, 19; în versiunea oficială românească strălucire a fost înlocuit cu lumină.

⁸⁵ II Corinteni 2, 15.

⁸⁶ Sau: al bunătăților Lui.

⁸⁷ Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia cerească* I 3 (ed. Ritter, p. 8): «pentru că nici nu este cu puțință minții noastre a se înălța la cea nematerialnică imitare a ierarhiilor cerești și la dumnezeiasca-vedere [proprie aceleia] de nu se va sluji de călăuzirea materialnică cea potrivită ei [minții noastre; n.n.], frumusețile văzute închipuiri ale nevăzutei bune-cuviințe socotindu-le, și miresmele simțite întipăriri ale miresmei înțelegătoare, și icoană a nematerialnicei revărsări de lumină luminile materialnice, și [icoană] a plinirii văzătoare-de-Dumnezeu [deplinei vederi-de-Dumnezeu; n.n.], celei cu mintea, sfintele învățături cele desfășurate».

(52.)

Altul dintre adevărații cuvântători-de-Dumnezeu, astupând gura teologilor trufași, *umbră* numind cunoașterea lui Dumnezeu cea arătată lumii, a zis că cei ce filozofează asupra celor văzute au *umbra umbrei* acesteia, de vreme ce nici înțelegerea cu acrivie a zidirii nu o au⁸⁸; iar acesta – cel neduhovnicesc și care îi judecă pe cei duhovnicești – neștiind că teoptia (vederea-de-Dumnezeu) se deosebește de teologie (cuvântarea-de-Dumnezeu), mai ales de aceea ce pornește de la cele văzute, a mutat de la aceea asupra acesteia umbra cea îndoită, ba mai mult, nici pe aceasta nu o îngăduie văzătorilor celor nevăzute; pe aceștia, prin aceste cuvinte, nerăsplătiți arătându-i⁸⁹, pe înțelepții cei din afară ‘nu am’ zice, cu generozitate, ‘cum să nu îi socotesc minunați’, de vreme ce – zice el despre ei – ‘întru totul au cuprins cu mintea mai-presus-ul dumnezeiesc și susțin că, în privința celor ce sunt mai presus de noi, trebuie să vină viziune de sus și să strălucească lumină inteligibilă, [lumină] prin care [ne] este conjugarea cu cele dumnezeiești și dobândirea contemplațiilor simple, mai presus de demonstrația [logică]; când îi aud spunând acestea, nu pot’ zice ‘să nu socot că și ei au fost luminați de Dumnezeu’⁹⁰. Cu ce luminare?

⁸⁸ Macarie, Omilii 34, 1, PG 34, 744 C.

⁸⁹ «nerăsplătiți»: nepremiați de Dumnezeu cu vederea Lui, cu vederea luminii Lui; verbul ține de paradigma întrecerilor sportive din antichitate, și anume de premiarea câștigătorilor, și este inegal redat în româna scripturistică și innografică; vezi I Corinteni 9, 24 («cei ce aleargă în stadion, toți aleargă, dar numai unul ia premiul») și, de pildă, irmosul «Spăimântatu-s-au toate» («Cel ce dăruiește pace tuturor celor ce te laudă [lit.: premiază cu pace pe toți cei ce te laudă]»), care face aluzie la Coloseni 3, 15, tradus și el, ezitant, prin: «Și pacea lui Hristos... să stăpânească în [lit.: să fie premiul luat de] inimile voastre».

⁹⁰ Varlaam, ibidem, p. 261-262.

Negreșit că cu aceea pe care o și descriu [aceia]; aceasta, așadar, o zice fără înconjur, cum că nu poate să nu îi socotească și să nu îi numească cinstitori-de-Dumnezeu și văzători-de-Dumnezeu, deosebiți față de ceilalți⁹¹. Dar faptul că ceea ce aceia numesc lumină este întuneric adânc și cumplit și că ‘viziunea de sus’ este, în chip vădit, de jos și diavolească – [aceasta] s-a arătat în cuvântul dintâi către el⁹², iar *mai-presus-ul*⁹³ pe care îl atribuie lui Dumnezeu, punându-l și pe acesta de față, l-am demonstrat a fi opinie atee; și poate n-ar fi rău a spune și aici pe scurt despre aceasta, în conglăsuire cu cele spuse acolo și într-un gând cu acelea.

(53.)

Zis-a, deci, David: «dumnezeii cei ce nu au făcut cerul și pământul – piară»⁹⁴; iar eu, adăugând, aș zice: dimpreună cu dumnezeii aceștia piară și acel *mai-presus* al lui Dumnezeu care nu are întâietate – după învățătura aceloră – nici în fața materiei celei fără formă, nici [nu] a adus la existență din cele ce nu sunt pe cele ce sunt, nici [nu] este neasemănat mai presus de cele câte se văd în lumea noastră, nici [nu] poartă de grijă – prin pronia lui – de cele ce sunt aici și ale noastre. Căci acestea sunt dogmele lui Socrate și Aristotel și Platon, pe care acesta – ucenicul lor – i-a admirat cum că ‘întru totul au cuprins cu mintea *mai-presus-ul* dumnezeiesc’. Iar Pitagora zice în mai degrabă gratuitele – decât auritele – eposuri că asemenea este dumnezeiescul, neîncetat, cu ceea ce s-ar face omul oprindu-se din lucru; așa a înțeleș *mai-*

⁹¹ Adică: de cei ce nu sunt așa.

⁹² Epistola Ia către Varlaam 3.

⁹³ Superioritatea, transcendența.

⁹⁴ Romani 1, 21.

presus-ul lui Dumnezeu. Dar și să fi înțeles [ei] mai-presusul [acesta], luminați tot nu ar fi; căci nu ca pe Dumnezeu L-au slăvit pe Cel ce L-au înțeles a fi Dumnezeu⁹⁵, de Îl vor fi și înțeles; că și diavolii Îl știu pe Hristos a fi Dumnezeu preaînalt⁹⁶, precum duhul lui Python zicea despre Sila și Pavel «aceștia robii lui Dumnezeu Celui preaînalt sunt»⁹⁷, și nu zicem – pentru aceasta – că diavolii sunt [și] luminați de Dumnezeu, cu toate că nimic nu e mai înalt decât Cel Preaînalt, sau deopotrivă [cu El]⁹⁸.

54.

Ci a spune că dumnezeiescul este mai presus de demonstrație și noi ți-o vom îngădui, dar nu câtă vreme spui aceasta în sensul lui Aristotel, precum zici că o spui acum; că socotința bărbatului [aceluia] despre cele dumnezeiești e târâtoare pe pământ, omule, și – ca să zic așa – fără slavă⁹⁹; și cum nu ar fi așa, de vreme ce el – ca să zic apostolicește – cunoscându-L pe Dumnezeu, nu ca pe [un] Dumnezeu L-a slăvit sau L-a cinstit, ci, zădărnicipându-se în cugetele lui¹⁰⁰, dumnezeiescul l-a pus pe seama demonilor, nefăcutul¹⁰¹ –

⁹⁵ Vezi Marcu 5, 7; Luca 8, 28.

⁹⁶ Fapte 16, 17.

⁹⁷ Dacă, pe de o parte, nimic sau nimeni nu e mai înalt decât Cel Preaînalt – sau deopotrivă cu El – și, pe de altă parte, diavolii Îl știu pe Dumnezeu ca fiind Cel Preaînalt, atunci și diavolii – întocmai ca filozofii lui Varlaam – știu sau au înțeles mai-presus-ul (superioritatea) lui Dumnezeu.

⁹⁸ Sfântul Grigorie face aici un joc de cuvinte, căci ἄδοχος înseamnă nesocotit, dar și fără slavă.

⁹⁹ Romani 1, 21.

¹⁰⁰ «nefăcutul»: însușirea de a nu fi fost făcut, de a nu fi fost zidit; ἀγενήσια filozofilor se referea la materia preexistentă.

¹⁰¹ Referire la doctrina lui Aristotel, conform căruia – prin prisma unui Alexandru Filosoful, de pildă (apud Joannes Philoponus, In Aristotelis libros de anima comentaria 15.518.10-18) – νοῦς (minte) numește trei

pe seama unora dintre zidiri, iar sufletele noastre le-a despuiat (ceea ce lui chiar i s-ar cuveni) de însușirea nemuririi? Că mintea *cea dinafară* nu are legătură cu noi; iar fără de aceasta, mintea *cea în potență* – chiar și după socotința [filozofului] aceluia – nimic nu este¹⁰².

55.

Ai înțeles, prietene, la ce rău duce [faptul de] a nu urma întru totul de-Dumnezeu-însuflatelor scripturi, ba încă și a pofti să dovedești că greșesc cei ce le folosesc pe acestea în privința acestora¹⁰³ și a căuta o bună-cinstire [de

lucruri: ὁ δυνάμει νοῦς (mintea sau înțelegerea cea în potență; ca în cazul pruncilor), ὁ καθ' ἑξῆς νοῦς (mintea cea după deprindere; ca în cazul oamenilor desăvârșiți) și ὁ ἐνεργείᾳ sau ὁ θύραθεν νοῦς (mintea cea în lucrare, mintea cea dinafară). Dacă prima evoluează de la sine – prin educație sau anamneză – și ia chipul celei de-a doua, mintea cea dinafară nu ține nicidecum de planul acestui proces evolutiv, pentru că – precum comentează Ammonius (apud Philoponus, op. cit., 15.519.4-7) – ea «nu este din mintea cea în potență, cea dinlăuntrul nostru» și «nu este parte a sufletului». Această transcendență și totodată unire a minții celei dinafară cu mintea noastră o descrie foarte plastic, iarăși, Alexandru Filosoful (De anima libri mantissa 111.32-36): «precum lumina – făcătoare fiind a vederii celei după lucrare – și ea se vede, și cele laolaltă cu ea, și prin ea [se vede] culoarea, așa și mintea cea dinafară ni se face nouă pricină a faptului de a înțelege, înțelegându-se și ea, dar nu făcându-se minte [nu dobândind parametrii ontologici ai minții noastre], ci, prin firea ei, pe mintea cea existentă [pe mintea noastră] desăvârșindu-o și purtându-o la ale sale». Nemuritoare este nu mintea proprie, ci doar și purtându-o la ale sale». Nemuritoare este nu mintea proprie, ci doar și purtându-o la ale sale». Nemuritoare este nu mintea proprie, ci doar și purtându-o la ale sale». Nemuritoare este nu mintea proprie, ci doar și purtându-o la ale sale».

¹⁰² Este vorba de principiul exegezei interne: interpretarea unui pasaj din Scriptură prin prisma altui pasaj din Scriptură.

¹⁰³ «εὐσεβεία»: buna-cinstire de Dumnezeu (blagocestia) presupune întregul raportării omului la Dumnezeu, atât dreapta socotință despre

Dumnezeu]¹⁰⁴ mai presus de cea a Părinților? Că de aici [pornind] te-ai semeșit a scrie că 'iluminați' trebuie a fi socotiți înțelepții cei nebuni [numiți de Scriptură], care și pe Dumnezeu L-au coborât la treapta înțelegerii proprii lor înșiși, zicând că «anevoie este» – dar nu cu neputință – «a-L înțelege pe Dumnezeu»¹⁰⁵; astea sunt 'lucrurile negrăite' în care au fost ei inițiați de cel ce li s-a arătat lor în 'lumină'. Dar iată că, furat de râvnă și de cuvânt, [și noi] am ajuns pe nesimțite la vorbe lungi împotriva lor, în pofida dorinței noastre; mă întorc, așadar, și, deși multe și despre multe mai am încă a zice, mă opresc aici; și doar câteva [lucruri] adăugând, voi pecetlui apoi cuvântul cu numirea cea bună a dragostei; că, prin aceasta, socot că [și tu] te vei răzgândi și te vei lăsa de defăimări.

56.

Aceia, dar, pe care 'filosofi din afară' Biserica noastră a socotit a-i numi, ca pe unii ce au stat înafara sfințitei cunoașteri despre Dumnezeu, aceia, deci, nici [măcar] oamenilor de neînțeles nu L-au socotit pe Dumnezeu, înfățișându-L pe El a fi 'anevoie de înțeles'; noi, însă, pe Dumnezeu Îl știm de neînțeles nu [doar] minții noastre, dar și minților celor ce sunt mai presus de toată aplecarea spre cele de jos, care,

El (altfel zis: corectitudinea dogmelor), cât și închinarea adusă Lui (în duhul acestei drepte socotințe).

¹⁰⁴ Vezi Dionisie Areopagitul, Despre ierarhia cerească VII 1 (ed. Ritter, p. 28).

¹⁰⁵ Sfântul Grigorie precizează că expresia «cele dumnezeiești sunt mai presus de demonstrație» înseamnă că sunt mai presus de demonstrația proprie Părinților, nu mai presus de 'demonstrația' varlaamit-aristotelică, pentru că aceasta din urmă, de fapt, nu există (vezi fraza următoare); de aceea sfântul nici nu mai folosește cuvântul demonstrație, ci zice «dar nu privitor la aceasta».

pentru însușirea de a se sui [și a trece] dincolo de toate a făpturilor acelora zidite care se apropie și slujesc măreției dumnezeiești, 'tronuri' se numesc¹⁰⁶. Dar nu zicem despre cele dumnezeiești că, întrucât sunt mai presus de toate, sunt cu totul mai presus și de demonstrație; sau, mai bine zis, zicem aceasta, dar nu privitor la aceasta¹⁰⁷ pe care tu, deși poștești cu totul și cu totul a o ridica în slăvi, o prezinți [de fapt] ca [fiind] atât de ușor de răsturnat, încât nu rezistă nici contrazicerii [ei] de către primul venit și nici demonstrație nu mai poate fi.

57.

Pentru că silogismul căruia tu îi zici 'demonstrativ' «pare, pur și simplu, tuturor adevărat și nu se iscă nici o îndoială asupra lui»¹⁰⁸. [Bine,] dar nici aceea nu ai luat în seamă că, dacă nu din altă pricină, măcar din pricina reținerilor piro-niene asemenea demonstrație nu există deci nicidecum¹⁰⁹, [astfel] că [toate aceste] necesități rigide prin care legi¹¹⁰ ști-

¹⁰⁶ Varlaam, Epistola Ia către Palama, ed. G. Schirò, p. 245.

¹⁰⁷ Sfântul Grigorie pomenește aici cazul anticului filozof sceptic Pyron, care susținea că nici o afirmație nu poate fi socotită mai îndreptățită decât alta, lucrurile fiind incognoscibile. Dacă nu din alte pricini, așadar, măcar din pricina acestei opinii Varlaam ar fi trebuit să nu se aventureze să vorbească despre o asemenea demonstrație, care «pare tuturor adevărată și nu iscă nici o îndoială».

¹⁰⁸ Adică: prin care încorsetezi.

¹⁰⁹ Faptul că în realitate fenomenele astronomice nu se supun 'corsetului' pus de apodictica lui Varlaam îl vedem, de pildă, în pasaje unde sfântul Grigorie semnaleză oprirea soarelui sau întoarcerea lui înapoi și altele asemenea; vezi Epistola a IIa către Varlaam 62.

¹¹⁰ Aceste necesități sau constrângeri atotstăpânitoare există doar în mintea lui Varlaam, adept al logicii lui Aristotel; odată supuse opiniei altora, odată strămutate în alt sistem de referință logic (al scepticilor, de pildă, care nici nu erau creștini), ele nu mai stau în picioare.

ința logică, armonică și astronomică¹¹¹, [odată] dezlegate din [legătura cu] a-tot-demonstrativa ta judecată, vor ajunge [ele însele] mai netrainice decât pânza de păianjen și vor cădea¹¹²? Căci cum îți vor fi de la sine înțelese premisele, de vreme ce nici Sextus¹¹³, nici Pyron, nici cei asemenea lor nu le încuviințează?

58.

Deci nu față de demonstrația aceasta¹¹⁴ sunt mai presus cele dumnezeiești – că nici despre soare nu se apucă cineva a zice că e mai strălucitor decât licuriciul – ci față de cea predată de Părinți, care nici aceasta nu este din propria lor socotință; o aducem însă, nevoia cerând-o, [pe aceasta din urmă], pe cea puternică¹¹⁵, având [noi] ca obârșie a acesteia¹¹⁶ puterea cea de Duhul mișcată¹¹⁷, [putere] prin care, [în chip] mai presus de minte împărtășindu-se de cele mai pre-

¹¹¹ Opera lui Sextus (Pyrrhoniae hypotyposes și Adversus mathematicos) reprezintă panorama completă a scepticismului antichității clasice.

¹¹² «aceasta»: a lui Varlaam, luată de la Aristotel.

¹¹³ «demonstrația cea puternică»: expresia este o prelucrare a formulei pauline din I Corinteni 2, 4: «întru demonstrația [pe baza] duhului și a puterii (ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως)», formulă preluată de Areopagit («ἐν ἀποδείξει τῆς πνευματοκινήτου τῶν θεολόγων δυνάμεως»), la care sfântul Grigorie va trimite numaidecât.

¹¹⁴ Dar și: «ca principiu al acesteia», fiind vorba de metoda apodictică.

¹¹⁵ Sau: «puterea cea din Duhul pornită».

¹¹⁶ Între de-Dumnezeu-înțelepții și de-Dumnezeu-cuvântătorii aceștia se numără, desigur, sfântul Dionisie Areopagitul, de la care sfântul Grigorie și împrumută pasajul de față și teza despre aceea că principiuul sau temeiul teologisirii și al demonstrației patristice este adevărită venită de la Duhul, puterea Lui împărtășită Părinților; vezi locul Despre numirile dumnezeiești I 3, ed. De Gruyter, p. 111.

¹¹⁷ Îl slăvim pe Dumnezeu – pe cât ne este cu putință – cu faptele noastre și cu cuvintele noastre și cu relele pătimiri pe care le primim sau le luăm asupra noastră pentru El.

sus de minte, de-Dumnezeu-înțelepții și de-Dumnezeu-cuvântătorii¹¹⁸ de la Dumnezeu au fost învățați și – următori lui Dumnezeu făcându-se – ne-au învățat pe noi. Precum deci, deși cele dumnezeiești sunt cu totul deasupra și dincolo de toate, de tot cuvântul, adică, și de toată lauda și de toată slăvirea, noi însă și grăim cuvânt despre Dumnezeu și Îl lăudăm și Îl slăvim – pe cât ne este cu putință – cu fapte și cuvinte și patimi¹¹⁹, și zicem 'slava lui Dumnezeu', și 'lauda a lui Dumnezeu' numim slavoslovia cea de noi înșine înălțată, tot așa și facem silogisme și demonstrații și silogismul despre cele dumnezeiești 'demonstrație' îl numim, fie de vorbim în urechile ascultătorilor, fie de nu, întrucât nu orice dialog este [numaidecât] și dialectică; și socotim că trebuie în chip cât mai cuviincios să îl numim, nu în chip necuvenit cinstindu-ne – cum ar socoti cineva – propriile noastre vorbe, ci vorbind despre Dumnezeu pe cât putem de cuviincios și în conglăsuire cu spusele Părinților și întru nimic abătându-ne de la cuvintele de-Dumnezeu-predate¹²⁰.

Din Epistola a III-a către Achindin

(10.)

Și se cuvine să punem acum de față puține din multele ziceri ale sfinților, din care s-a arătat – în chip bine-cinstitor [de Dumnezeu] – mai-presus-ul ființei nezidite față de lucrarea nezidită, și mai ales din cele ale marelui Dionisie, de

¹¹⁸ «cuvintele de-Dumnezeu-predate»: Scriptura.

¹¹⁹ Sau: a da la iveală.

¹²⁰ «mai presus de unirea însăși»: unirea pomenită aici este lucrarea nediscursivă a minții, prin care se împărtășește nemijlocit de cele ce sunt mai presus de ea; vezi fraza imediat următoare.

la care – de la el cel dintâi, am zice – a deprins Biserica acestor elemente de bază ale teologiei. Astfel, purcezând marele [Areopagit] a lăuda învederătoarea cea cu-numele-ființei denumire a Celui ce este cu adevărat, «[cu] atât [mai mult]» zice «să amintim că scopul cuvântului nu este acela de a arăta¹²¹ întru ce este mai presus de ființă ființa cea mai presus de ființă – căci lucrul acesta e de negrăit și de necunoscut și cu totul de nearătat și mai presus de unirea însăși¹²² – ci de a lăuda de-ființă-făcătoarea ieșire către toate cele ce sunt a tearhice de-ființă-începătorii¹²³. Iar ‘unirea’ – cea pomenită aici cu uimire de către învederătorul celor dumnezeiești – îndumnezeirea este, «după care¹²⁴» – precum însuși spune începând scrierea *Despre numirile dumnezeiești* – «de cele de nespus și de necunoscut ne atingem în chip de nespus și de necunoscut – după unirea cea mai presus de firea și lucrarea noastră¹²⁵. Despre [unirea] aceasta, așadar, lucrurile vor fi limpezi odată cu curgerea cuvântului. Cu totul vădit este, deci, de aici că nezidită este nu doar ființa lui Dumnezeu cea mai presus – ca și de toate celelalte [ieșiri] – și de ieșirea cea de-ființă-făcătoare, ci și această ieșire [cea] mai prejos [de aceea], ca una ce este de-viață-făcătoare¹²⁶; pentru că ceea ce este făcător și ziditor – și aceasta dintr-odată a tu-

¹²¹ Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* V 1, PG 3, 816 B.

¹²² Aici ‘după’ nu este temporal, ci instrumental (prin care, conform căreia), ca în expresia ‘dumnezeu după har’.

¹²³ Ibidem, I 1, PG 3, 585 B–588 A.

¹²⁴ Sau: «nezidită este nu doar ființa lui Dumnezeu cea superioară – ca și tuturor celorlalte [ieșiri] – și ieșirii celei de-ființă-făcătoare, ci și această ieșire inferioară [aceleia], ca una ce este de-viață-făcătoare».

¹²⁵ Isaia 11, 2; vezi Grigorie Teologul, *Cuvântul* 41 (La Cincizecime) 3, PG 36, 431 C.

¹²⁶ «caracterul unitar al Duhului»: faptul de a fi un singur Duh, nu mai multe, nu alcătuit din mai multe.

turor celor ce sunt – cum ar fi zidit și făcut și, astfel, unul dintre cele ce sunt?

(15.)

Există, așadar, după de-Dumnezeu-înțelepțiții cuvântători-de-Dumnezeu dumnezeire inferioară – precum și aici a spus marele Dionisie – și anume îndumnezeirea, care este dar al ființei lui Dumnezeu, celei superioare. Deci în van trâmbițează acum Varlaam în stânga și’n dreapta punând diteismul – chipurile – pe seama noastră; pentru că e limpede că spre defăimarea cuvântătorilor-de-Dumnezeu celor fără de pată face el trâmbițarea aceasta, încrâncenându-se a spune că creat este darul acesta dumnezeiesc și așa [și nu altfel] este o singură dumnezeire necreată, [și anume] ființa lui Dumnezeu. Așadar, după ce Îl taie pe Dumnezeu în create și necreate, mai apoi îi batjocorește pe cei ce în chip bine-cinstitor [de Dumnezeu] Îl cugetă pe Acesta a fi nezidit și după lucrare. Pentru că darul îndumnezeitor al lui Dumnezeu [nu] este [altceva decât] lucrarea Lui, pe care *dumnezeire* și marele Dionisie și toți ceilalți cuvântători-de-Dumnezeu în multe locuri îl numesc, spunând că mai mult al lucrării dumnezeiești – decât al ființei dumnezeiești – este numele de *dumnezeire*; că și lui Isaia îi place a numi ‘duhuri’ *lucrările* Duhului, după [cum arată] Grigorie de-Dumnezeu-cuvântătorul¹²⁷. Deci, precum prorocul, *lucrările Duhului șapte duhuri* numindu-le, nu a prăpădit caracterul unitar al Duhului¹²⁸, tot așa și prin denumirea

¹²⁷ Vezi *Despre numirile dumnezeiești* V 2, PG 3, 816 C.

¹²⁸ Epistola a IIa, PG 3, 1069 A. Textul areopagitic nu numește direct ‘harul’ ‘legătură’, ci indirect: «că dacă aceasta [calitatea harului (deci harul)], totuna cu imitația de neimitat a Celui mai presus de dumnezeire]

de *dumnezeire*, cum s-a arătat mai sus, se numește de către sfinți și pronia – lucrare fiind [aceasta] a lui Dumnezeu – și puterea văzătoare și harul îndumnezeitor al lui Dumnezeu, adică îndumnezeirea¹²⁹, și nici nu se desființează caracterul unitar al dumnezeirii. Iar puterile și lucrările lui Dumnezeu, cum și aceasta s-a arătat mai sus, sunt nezidite; așadar harul îndumnezeitor al lui Dumnezeu nu doar că se numește *dumnezeire*, dar și nezidit este după de-Dumnezeu-înțelepțiții cuvântători-de-Dumnezeu. Că deși marele [Dionisie] în curgerea cuvântului său îl numește pe el *legătură*¹³⁰, este însă [vorba de] legătura lui Dumnezeu cu cei îndumnezeiți; că asemenea este și dumnezeiasca pronie și puterea văzătoare; și, numindu-l pe acesta *imitație*, a adăugat *de neimitat*¹³¹, și a spus despre el că este obârșie a celor îndumnezeiți și *obârșie a dumnezeirii și obârșie a bunătății*, ceea ce doar despre Dumnezeu se cade a se spune, numindu-l [pe el] *îndumnezeitor*, și nu *îndumnezeit*, ca să arate că este nezidit.

(16.)

Iar [faptul] că harul îndumnezeitor – îndumnezeirea însăși – este nezidit, [aceasta] și dumnezeiescul Maxim cu îndrăznire o vestește zicând: «aceasta este evanghelia lui Dumnezeu: solia lui Dumnezeu către oameni prin Fiul

devine obârșie a îndumnezeirii... celor îndumnezeiți, [atunci] Cel mai presus de toată obârșia este dincolo și de astfel numita *dumnezeire*... – [numită și înțeleasă] ca obârșie a îndumnezeirii... – în măsura în care Cel de neimitat și dezlegat [de toate] este mai presus de imitari și legături». Notăm și aceea că sfântul Grigorie echivalează formula areopagitică «darul îndumnezeitor» cu «harul îndumnezeitor».

¹²⁹ Op.cit.

¹³⁰ Către Talasie, PG 90, 637 A.

¹³¹ Și: de neînțeleș.

Cel ce S-a întrupat și a dat răsplată – celor ce au crezut Lui – îndumnezeirea cea nezidită¹³². Și iarăși: «[chiar] și în împărtășirea celor ce au parte de el dumnezeiescul har rămâne de necuprins¹³³, căci – ca unul [ce este] nefăcut – după fire are nemărginirea»¹³⁴. Și iarăși: «îndumnezeirea o pătimim – ca pe una care, după har, este mai presus de fire – și nu o facem»¹³⁵. Și iarăși: «lăsat este ca doar al dumnezeiescului har să fie faptul de a dărui celor ce sunt îndumnezeirea, [în chip] potrivit [fiecăreia dintre ele], strălucind¹³⁶ firea [lor zidită] cu lumina cea mai presus de fire și deasupra hotarelor ei ridicând-o pe aceasta prin însușirea slavei de a fi mai presus [de hotarele acelea]»¹³⁷. Pentru aceasta și marele Vasile spune: «Duhul Cel sfânt L-a vărsat îmbelșugat asupra noastră Dumnezeu prin Iisus Hristos; L-a vărsat, nu L-a zidit; L-a dărui, nu L-a creat; L-a dat, nu L-a făcut»¹³⁸. Ce, așadar, a vărsat și a dărui și a dat nouă Dumnezeu prin Iisus Hristos? Oare ființa sau harul sfântului Duh? Negreșit că harul cel îndumnezeitor, după cum și Ioan de-Dumnezeu-cuvântătorul cel cu gură de aur spune că «nu Dumnezeu, ci harul s-a vărsat»¹³⁹; că prin acesta se și cunoaște firea Duhului, nezidită fiind ea, și se și arată [în afară], căci – în sine [însăși] – nici o arătare nu are. E limpede, așadar, că harul acesta este ne-

¹³² Pe când oamenii o pot avea doar 'după har'; ibidem, PG 90, 644 D - 645 A.

¹³³ Tranzitiv.

¹³⁴ Către Talasie, PG 90, 321 A; vezi și 644 D și 1212 AB.

¹³⁵ Vezi mai sus categoriile: a fi (omul căzut), a fi bine (omul părtaș harului), veșnic a fi bine (Dumnezeu; aceasta este veșnica buna-ființare din text).

¹³⁶ Ambigua, PG 91, 1144 C.

¹³⁷ Ibidem, 1144 BC; vezi Centurii 5, 85, PG 90, 1384 D.

¹³⁸ Cuvântul 7 la Fericiri, PG 44, 1280 C.

¹³⁹ Palama II, GA, p. 5-14.

zidit, atât de limpede încât și roada acestuia – fiecare [în parte] – în cei [cu har] dăruți și îndumnezeiți spun că se cheamă – după acesta – fără-de-început [sau neobârșuită], pururea-fiitoare, fără-de-sfârșit, altfel spus nezidită. Pentru că, iarăși, după sfântul Maxim «Cuvântul veșnicei bune-ființări¹⁴⁰ vine – după har – la cei vrednici, aducându-L pe Dumnezeu, pe Cel mai presus de tot începutul [sau obârșia], Care pe cei ce după fire au început și sfârșit îi face după har fără-de-început și fără-de-sfârșit»¹⁴¹, de vreme ce și marele Pavel, nemaitrăind viața cea vremelnică, ci «pe cea dumnezeiască și pururea-fiitoare a Cuvântului sălășluit [întru el]»¹⁴², s-a făcut – după har – fără-de-început și fără-de-sfârșit, [cum] și Melhisedec «nici început al zilelor nu a avut, nici sfârșit al vieții»¹⁴³ nu după firea cea zidită, după care a și început a fi și a și încetat, ci după harul cel dumnezeiesc și nezidit și pururea fiitor mai presus de toată firea și vremea, [cel] de la Dumnezeu Cel pururea fiitor. Așadar zidit a fost Pavel doar până ce trăia viața cea prin porunca lui Dumnezeu făcută din cele ce nu sunt; iar când nu o mai trăia pe aceasta, ci pe cea făcută [lui] din sălășluirea lui Dumnezeu, nezidit s-a făcut după har, precum și Melhisedec și tot cel ce L-a dobândit înlăuntrul său, ca Singur viu și lucrător, pe Cuvântul lui Dumnezeu.

¹⁴⁰ Către Filothei VII, 2; este expresia Sfântului Grigorie Teologul (Cuvântul 42, 16), care se regăsește și în Tomosul Sinodal din 1351; vezi I. Karmiris, Monumentele dogmatice și simbolice I (în gr.), Atena 1960, p. 379.

¹⁴¹ Cuvântul Apodictic al II-lea 16, ed. Hristou, p. 93.

¹⁴² Termenul ὀμιλέω înseamnă și a vorbi și a petrece cu cineva; Epistola I către Varlaam 41, p. 248.

¹⁴³ Pentru cei ce se liniștesc întru sfințenie I, 3, 13, ed. Hristou, vol. I, p. 423.

(17.)

Dar acestea le spune și marele Vasile, [cum] că «ceea ce este mișcat de mișcarea pururea-fiitoare a Duhului s-a făcut sfânt viețuitor; și a luat omul, sălășluindu-se Duhul înlăuntrul lui, vrednicie de proroc, de apostol, de înger, de Dumnezeu – cel [ce] mai înainte [era] pământ și cenușă»¹⁴⁴. Și, iarăși, «prin Duhul Sfânt părtaș a se face de harul lui Hristos, fiu al luminii a se unge, de slava cea pururea-fiitoare a se împărtăși»¹⁴⁵. Iar dumnezeiescul Grigorie al Nyssei «iese dincolo» zice «de firea sa omul, nemuritor făcându-se din muritor și din stricăcios nestricăcios și din vremelnic pururea-fiitor și, din om, dumnezeu pe de-a-ntregul; pentru că cel învrednicit a se face fiu al lui Dumnezeu negreșit că va avea înlăuntrul lui vrednicia tatălui»¹⁴⁶. Astfel sunt, așadar, după har, toți cei cu-chip-dumnezeiesc și ca niște dumnezei. Pe când harul însuși nu după har este nezidit – că [atunci] vom avea și har al harului și, iarăși, altul al acestuia și [tot] așa la nesfârșit – așadar cu adevărat nezidit este harul. Să îl lăsăm, dar, pe cugetătorul de cele deșarte a spune nerozii zicând că harul acesta este imitare naturală, că și dintr-aceasta se nasc multe și grozave erezii. Și după sfântul Maxim, iarăși, «nimic făcut nu este făcător al dumnezeirii după fire, și îndumnezeirea nu este nicidecum ispravă a puterii celei

¹⁴⁴ Vezi Ippolit al Romei, Combaterea tuturor erezilor B, ΒΕΠΕΕ (Biblioteca Părinților Greci ai Bisericii) 6, p. 199; vezi și sfântul Grigorie Teologul, Cuvântul 25, 4, PG 35, 1204 A și Primul Cuvânt Teologic 10, PG 36, 24 AC.

¹⁴⁵ J. Meyendorff, Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă, București 1995, p. 78-79.

¹⁴⁶ Pentru cei ce se liniștesc întru sfințenie I, 2, 12, ed. Hristou, vol. I, p. 404.

după fire»¹⁴⁷. Tu, dar, păzește-mi buna moștenire aceasta cea lăsată de Părinți, [cum] că nezidit este dumnezeiescul har ca lucrare a ființei lui Dumnezeu și – după sfântul Isaac – «ca slavă a firii Lui»¹⁴⁸. Că și doar zicând cineva că Dumnezeu este nezidit, împreună a cuprins [în această zicere] și toate lucrările Lui firești. Ce trebuință mai este, dar, a cerceta și a despărți?

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ P. Hristou, introducere la Φιλοκαλία 19 A, ed. Grigorios Palamas, Tesalonic 1989, p. 9.

Cuprins

<i>Abrevieri</i>	7
<i>Cuvânt înainte</i>	9
<i>Notă asupra ediției</i>	35

Cuvânt în apărarea celor ce se liniștesc în chip sfânt

1, 1.	39
1, 2.	103
1, 3.	139
2, 1.	273
2, 2.	363
2, 3.	441
<i>Bibliografie</i>	625
<i>Anexă</i>	629

ERRATA

- p. 371, r. 6 de jos: în loc de „nu [ne] vindecă Dumnezeu” se va citi „nu este slujit [slăvit] Dumnezeu”.
- p. 370, nota 71: în loc de „tămăduitor” se va citi „slăvitor”.
- p. 557, r. 7: în loc de „aceasta” se va citi „acesta”; r. 10: „cele” → „ce e”.
- p. 559, r. 9 de jos: „cunoașterea luminii” → „lumina cunoașterii”; r. 5 de jos: „este, în înțelesul propriu, și întuneric prin lipsă” → „este întuneric în înțelesul propriu, prin lipsă”.
- p. 564, r. 1: „καὶ αὐτὸ” → „κατ’ αὐτό”.
- p. 565, r. 15: „acolo pe rând, îndată, dumnezeieștile lumini” → „acolo, îndată, care sînt dumnezeieștile lumini”.
- p. 567, r. 6: „cu ceea ce e de necunoscut și văzând și cunoscând aceasta” → „cu Cel necunoscut și văzând și cunoscându-L pe Acesta”; r. 4 de jos: „ἴ” → „ἰ”.
- p. 568, r. 2: „τὰ κατὰ” → „τὰ κατ’ αὐτήν, ἃ καὶ κατὰ”.
- p. 569, r. 11: „prinzând a se ruga,” → „începând [scrierea], rugându-se,”; r. 4 de jos: „și care dintre simbolurile...” → „pe când, dintre simbolurile propriu-zise, [și anume] cele împărțite și simțite [trupește], care nu e schimbător, care nu e compus, care nu e unit cu cele ce sînt, cu zidirile adică?”.
- p. 570, r. 1: „φῶς, ἐν” → „φῶς, ἢ ἐν”.
- p. 571, r. 9 de jos: „văzând ei” → „văzându-se ei [pe ei înșiși]”.
- p. 573, r. 13: „să zărim necuprinsul firii dumnezeiești” → „să pricepem că de necuprins este necuprinsul firii dumnezeiești”; r. 10 de jos: „Așadar, și a-l vedea... l-au înălțat, însă” → „[Tot] așa, deci, a-L vedea mintal pe Dumnezeu și a-L cunoaște [pe El a fi] mai presus de minte ar putea-o și cei ce au [doar] o cercare scurtă a vederii Lui și cei ce nu și-au înălțat spre El privirea aceea [cea] mai presus de minte, cea [pricinuitoare] a unirii [cu El], dar care cred celor ce și-au înălțat-o; însă...”.